

BONA S. R. E. C.

DE

REBVS LITURGICIS.

RERUM LITURGICARUM
LIBRI DUO,

HAC NOVA EDITIONE RECOGNITI, aucti, & fusiori disquisitione de AZYMO ET FERMENTATO *locupletati.*

AUCTORE

JOANNE BONA S. R. E. TIT. S. Bernardi ad Thermas.

PRESBYTERO CARDINALI Ordinis Cisterciensis.

ACCEDIT EIUSDEM E. CARD. TESTAMENTUM *sive Præparatio ad mortem, &* ELOGIUM.

LUTETIÆ PARISIORUM,

Apud LUDOVICUM BILLAINE.

M. D.C. LXXVI.

Cum Privilegio Regis.

ELOGIUM E. CARDINALIS BONA.

ETSI Eminentissimus Cardinalis BONA testamento cavit, ut ne ab amicis laudaretur, neve qui libris ejus in lucem edendis operam navarent, de auctore quidquam magnificè præfarentur; nemo tamen mihi jure succensebit, si pauca hoc loco de illius vita ac moribus integerrimis delibavero. Fecit ille pro modestia sua, ne christianæ humilitatis sensum una cum mortali corpore exuisse videretur: faciam & ego pro æquitate communique proborum omnium voto, ut maxima illius in Ecclesiam universam atque Rempublicam litterariam merita nullis umquam sæculis intermori possint. Sapienter quidem intimis ejus amicis visum est dum vitam egit, eximiæ illius virtuti plus admirationis tribuendum esse quàm laudis: quippe sciebant optimi Cardinalis animum à captandis popularibus auris alie-

nissimum, omnes præconiorum illecebras ut præsentissimum virus aversari, quo nihil blandius aut periculosius virtuti insidiatur. Nunc quoniam cælo recepta anima, ut quidem confidimus, sæculo altior in ipso gloriæ sinu quiescit, neque ullo mundani honoris sensu movetur; exhibenda sunt publicis conspectibus gratiæ dona, quibus ille cùm ad suos, tum ad aliorum mores piè sanctèque efformandos affatim cumulatus est. Licuerit sanè elatioris animi Stoico mortem opperienti, *imaginem vitæ suæ, quod unum pulcherrimum habebat, amicis relinquere*: alii profectò erant in Cardinali nostro sensus; immo non minor ei cura fuit amplissimi nominis minuere claritatem, quàm isti honores fortè indebitos, & vani rumoris aucupium consectari.

Seneca apud Tacit. Annal XV.

Jam igitur officii mei partes sunt, ut præclaris tot exemplis ætas nostra minimè defraudetur, quorum quo recentior est recordatio, eo major vis & auctoritas esse potest: quo minùs videri potero testamentariæ clausulæ refragatus, qui publicæ utilitatis, cui ille potissimùm servivit, rationem habens, rudi penicillo, sed non inani forsitan conatu vitæ ejus imaginem effingere, ac posteris commendare studuerim.

Atque ut ab ejus cunis exordiar, natalis illi dies fuit x. Octobris, an. 1609. patria Monsregalis oppidum subalpinorum, parentes N. Bona, & Lucretia Zuchena, quorum ille Franciscum Bona Lesdiguerium Comitem Stabuli Franciæ non solùm sanguinis propinquitate

contingebat, (nam & eadem sunt utriusque familiæ insignia gentilitia) sed & illi arctissimæ necessitudinis vinculis conjunctus erat, uti epistolæ ultrò citroque datæ abunde testantur: hæc verò paris nobilitatis ac virtutis matrona, Lucretiam Romanam non minus continentiâ ac pietate quàm fide ac religione superavit: quamquam si rem altiùs repetam, si sæculi contemtum, si studia, mores, atque animi sensus optimi Cardinalis propiùs intuear, Johanni nostro patria cælum erat, mater Ecclesia, pater Deus, dies natalis æternitas, quibus solummodo vixit ac militavit.

Lubricos primæ ætatis annos, non, ut plerique solent adolescentuli, crepundiis aut ludo transegit, sed Religionis Christianæ institutis ac melioribus disciplinis addiscendis impendit: quibus studiis tantum profecit, ut vix annum undecimum prætergressus, Orator evaserit, qualis à Marco Catone definitur, *Vir bonus ac dicendi peritus.* Quæ quidem virtutes cùm in ejus sermonibus semper eluxerunt, tum etiamnum in scriptis elucent, in quibus tametsi nitori ac simplicitati in primis studuerit, apparet incredibilis quædam eloquentiæ vis, unà cum summa eruditione ac pietate conjuncta. Jamque illud tempus aderat, quo more nobilium adolescentium, post decursum litterarum stadium, artibus militaribus imbuendus magistro traderetur, impellente filium ad ea potissimum studia patre, viro militari, qui nullum alium

marem ex uxore susceperat, quem suæ virtutis ac bonorum heredem relinqueret. Sed istius vitæ genus actuosum, aleæ ac periculi plenum, JOHANNES noster pacis ac quietis amantior, tanto nisu aversatus est, ut obsequentissimus ceteroquin adolescens nullis parentum precibus aut minis ad illud adigi potuerit. Jam tum scilicet sanctiorem militiam meditabatur, cui cùm per ætatem liceret, sese addicere constituerat: nec mora ulla fuit, quin ubi annum ætatis decimum quintum explevit, (quod tempus initiandis Monachis à Tridentina synodo præstitutum est) per calcatum patrem calcatamque matrem, ut monet Hieronymus, ad Christi signum convolarit.

Anno igitur 1625. 14. Kalendas Augusti lugentibus proximis, admirantibus bonis, frendentibus malis, sæculo nuntium remisit, & ad Monasterium Ordinis Cisterciensis, quod prope castrum Pignerolium situm est, sese contulit: insequenti anno, quarto Nonas Augusti, exacto more majorum tirocinio, solemnia vota Deo alacriter nuncupavit.

Tum porrò sedulo animo reputare cœpit, quæ essent susceptæ à se vitæ rationes atque officia, eaque strenuè exsequi, quò sæculi fluctibus ereptus, & in tranquilla Religionis statione collocatus, ad destinatum virtutis fastigium citato gradu perveniret.

Procedente tempore, cùm jam monasticis disciplinis abunde esset imbutus, Romam stu-

diorum causâ voluntate Abbatis sui generalis accersitus, tantùm in Philosophia & Theologia profecit, ut doctissimos quosque Magistros jam tum exæquaret, ac non multo pòst ambas disciplinas cum multorum admiratione atque omnium summo plausu professus sit.

Præcipua illi cura fuit sanam doctrinam auditorum animis instillare, neque verò eorum mentes bonis artibus solummodò imbuere, sed & mores verbis & exemplis ritè informare, illud Apostoli Pauli effatum identidem inculcans: *Scientia inflat; caritas ædificat.* Ex adverso autem eos, *qui veritatem in injustitiæ detinerent*, sive ut hominibus adblandirentur, sive quod ita sua interesse putarent, usque adeo exosus est, ut eos Christiano nomine indignos modestissimus alioquin censor liberè pronuntiaret.

In patriam regressus, atque à sodalibus cupidè exceptus, mox Præpositus Monasterii, deinde Archimandrita, ac demum anno 1651. Abbas generalis totius Congregationis, invitus licet ac contrà nitens, renuntiatur. Quibus in muneribus obeundis ita se gessit, ut nulla re magis aliis præesse dignosceretur, quàm quòd omnibus prodesse studeret, eoque gravitate morum, consiliorum maturitate, modestia, humilitate, Monasticæ disciplinæ zelo, doctrina denique ac pietate, quibus ministerium suum ornabat longissimè superaret.

Scilicet docente sancto Patre Benedicto didicerat, *quàm difficilem & arduam rem suscepisset, regere animas & multorum servire moribus.* Quare in Auctorem fidei ac Pastorem animarum JESUM aciem mentis intendens, atque Ordinis sui parentes ac conditores identidem recogitans, utrosque imitari sedulò conabatur, quò gregi suo absolutior forma fieret.

Tunc porrò lucerna ardens modio subducta, ac altissimo candelabro imposita, Urbi & Orbi illuxit, neque ulla regio tam invia aut longinqua fuit, quò non JOHANNIS BONA optimum nomen penetraret. In primis cùm ratione ejus quod capessiverat muneris Romæ illi considendum esset, tametsi contineret sese in oculto, & Claustri latebris solummodò delectaretur, non potuit tamen non erumpere in publicum, ac summis quibusque aulæ Pontificiæ viris innotescere. Hos inter eminebat FABIUS CHIGIUS Cardinalis, qui ob præclaras animi dotes & egregiam conciliandæ paci apud Monasterium Westphaliæ navatam operam suspiciebatur ab omnibus, & à plerisque jam tum Pontifex designabatur. Is ut erat acerrimus rerum atque hominum æstimator, Johannis nostri fama permotus, cupere se vehementer in ejus notitiam venire, unaque amicitiam jungere, haud obscurè præ se tulit. Quæ res ad Abbatem Bona per familiares Cardinalis delata, non

cupidè, non avidis auribus, (ut à plerisque solet is honor ambiri) sed summa animi demissione, adjuncta etiam modesta excusatione, ab eo excepta est. quin verò adeò erat turbarum aulicarum impatiens, adeò quietis ac solitudinis amans, ut ne excitus quidem foras rapi se æquo animo pateretur. Vicit tamen amicorum importunitas, neque ita obfirmare se potuit, quin eorum precibus adduci se pateretur, ut Eminentissimum Cardinalem Chigium inviseret, delatamque sibi ultro cum honore amicitiam iniret.

Utrimque bellè res accidit: nam & Chigius perspecta Johannis virtute quâ famam longè vincebat, illum humanissimè complexus est, & Johannes vicissim tantam morum suavitatem in tanto dignitatis fastigio demiratus, Chigium impensiùs colere cœpit, atque exinde conflata amicitia, nullis umquam casibus dirimi discindive potuit.

Appetebat interea tempus, quo ex majorum instituto Abbatem præfectura abire necessum erat, quæ res Eminentissimum Cardinalem eo magis sollicitum habebat, quo amici consuetudine carendum sibi esse prævidebat, pervidebatque. Ea propter omnibus modis institit, ut comitia Ordinis Romæ fierent, ratus scilicet fore, ut suo potissimum nisu atque auctoritate ea dignitas in triennium Johanni Bona prorogaretur; aut certè confisus impetraturum se ab eo, ne Urbe discederet. Sed

ea spes Cardinalem fefellit. Nam Johannes noster veritus quod res erat, nec minore sollicitudine onus honoremque detrectans, quàm ipsi ab amico procurabatur; metuens insuper ne ea res in exemplum à posteris tracta, in perniciem Ordinis vergeret; comitia generalia Genuæ indixit, in quibus se omni munere abdicavit, neque in Urbe considere ulteriùs voluit, ne qua suæ modestiæ vis inferretur. Omni igitur cura liber & vacuus, totum se ad rerum divinarum contemplationem contulit in Monasterio B. Virginis de Vico, ubi,

Claudian. de cōsul. Manlii Theodori.

Postquàm parta quies, & summum nacta cacumen,
Iam secura petit privatum gloria portum.
Ingenii redeunt fructus, aliique labores,
Et vitæ pars nulla perit: quodcumque recedit
Litibus, impendit studiis, animusque vicissim
Aut curam imponit populis, aut otia musis.
Omnia Cecropicæ relegit secreta senectæ,
Discutiens quid quisque novum mandaverit ævo,
Quantaque diversæ producant agmina sectæ.

Dum his studiis detinetur JOHANNES BONA, Innocentius Pontifex è vivis excessit, in cujus demortui locum suffectus est magno omnium Ordinum consensu Cardinalis Chigius, cui Alexandri VII. nomen inditum fuit. Is veteris cum amico consuetudinis memor, nihil reliqui fecit quò illum Romam accerseret, id potissimum procurante R. P. Libello, qui tum

erat à secretis Congregationi, quam *Indicis* vocant. Eam rem plerique haud immerito summo honori duxissent; sed Bona rerum humanarum pertæsus, ac professionis suæ admodum tenax, fractam valetudinem excusavit, qua ab lōginquo itinere suscipiendo prohiberetur. Neque propterea incepto destitit Alexander, aut antea quievit, quàm amicum in Urbem adduxisset. Casu id meliùs quàm ratione effectum est. Cùm enim ob nescio quas causas Patres Congregationis S. Bernardi Abbatem generalem auctoritate summi Pontificis sibi præfici optassent; is captata occasione nihil cunctatus Johanni Bona summum imperium detulit, eique litteris Apostolicis mandavit, ut Romam quàmprimum sese conferret ad eam provinciam ineundam.

Paruit ille jussis Pontificis, à quo non solùm honorificentissimè exceptus est; sed & haud multo tèmpore interjecto Congregationis, quam *Indicis* vocant, tum Rituum, denique sancti Officii, rogatu in primis Cardinalis Pallavicini, quo familiarissimè usus est, Consultor renuntiatus.

Tot tantisque muneribus simul obeundis haud imparem se præbuit Johannes noster, quibus ita defunctus est, ut amplioribus in dies dignus videretur. Quamobrem exacto triennio, Præfecturam generalem denuo capessere jussus est, quæ rursus ipsi ad annum reluctanti prorogatur.

Attamen Alexander, ejus tandem precibus victus fatigatusque, liberam abdicandi potestatem illi fecit ea lege, ut ne Urbe discederet; bisque singulis hebdomadibus in aulam veniret, ubicumque ipsa consedisset. Quò id illi minùs molestum esset, Majori domus Pontificiæ imperatum est, ut Johannem rhedâ honorariâ commodè advehi curaret. Præterea ne quo obtentu, eo sese officio eximeret, veteres codices maximè manuscriptos ad eum identidem legendos missitabat SS. Pater, ut propensiore animo Claustro excederet; dùm se non ad res aulicas, sed ad litteras pertractandas advocari sentiret. Istud porrò tàm strenuè exsequebatur Johannes, ut nullum codicum eorum apicem intactum relinqueret, cujus non rationem redderet Pontifici cum tanta eloquentiæ ubertate, & cum tanta modestia ac gravi quadam suavitate, ut Alexander ejus colloquio mirificè delectaretur. Hinc jam tum percrebuerat non ambiguus rumor fore ut quàm primùm Bona Cardinalis renuntiaretur. Quippe qui non solùm purpurâ dignus, sed & supremo Hierarchæ acceptissimus esset. Verùm tantum abfuit, ut vir optimus eâ quâ valebat in aula gratiâ usus sit ad rem suam aut ad dignitatem augendam: quin ex adverso creditum est semper ab his quibus propiùs notus erat, intercessisse eum vehementissimè, quominùs ad illud fastigium assumeretur.

Enimverò defunčto Alexandro, atque in ejus locum suffecto Cardinali Rospigliosio, cui Clementi IX. nomen fuit; tum demum cùm aulâ prorsus abstinuit, Congregationis Indulgentiarum consultoribus primùm, inde etiam sacro Purpuratorum Collegio titulo S. Bernardi ad Thermas adscriptus est die xxix. Novembris an. 1669. Foret alterius hæc gloria ac summum decus, illud verò in Cardinali Bona multo amplissimum, ad eum honorem non obsequio, non precibus, non intervenientibus amicis irrepsisse, sed bonis artibus, doctrina, pietate, meritis, quæ in eo fuere summa, provectum, aut potius invitum ac reluctantem raptum esse.

Quis porro tum fuerit ejus animi sensus, satis ipse indicat in sua ad lectores de libris Liturgicis præfatione, ubi sic loquitur: *Beatissimus Pontifex me nihil tale aut merentem aut cogitantem, à tranquillitate & pace, quibus in monasterio perfruebar, repente abstractum & avulsum, ad fastigium evexit maximæ in Ecclesia dignitatis, cui cùm impar omnino sim, vereor ne vox illa Prophetæ ad me pertineat*, Elevans allisisti me. *Vixeram in Religione ab anno XV. ætatis meæ usque ad LX. & agnoscens aliquod signum divinæ misericordiæ, optabam mori in nidulo meo,* nec diem hominis desideravi: *Deus scit. Nunc autem expulsus à jucunditate monasticæ vitæ, rerum exteriorum tumultus patior, quibus assuetus non eram, & omissis genialibus studiis ad curas sæculi ejectus sum, à quibus maximè abhorre-*

bam. Unde videas quantum se depresserit modestissimus Cardinalis, quove solitudinis ac quietis amore præclara Augustini, Chrysostomi, Gregorii, Bernardi, & aliorum Ecclesiæ Luminum exempla secutus animum à subeundis dignitatum aut publicorum negotiorum curis averterit.

Cardinalatus dignitatem adeptus adeò modestè tulit, ut postera die quàm eâ fuit auctus, omissis per incogitantiam novi honoris insignibus, monasticas vestes sese induerit, neque antea infularum meminerit, quàm ab familiari suo esset admonitus. Scilicet arcano quodam Christianæ humilitatis sensu, infima semper etiam immeditatus appetebat, qui altissimis quibusque fastigiis dignus ab omnibus reputabatur. Illud autem est omni celsitudine amplius honores aspernari, atque iis in dies invitum augeri; gloriâ fulgere, neque ejus sensu titillari; dignitatum infulis ornari, neque earum dulcedine capi, decipive. Amicitias eadem familiaritate coluit Cardinalis, quâ coluerat privatus, neque alio se magis Cardinalem ostendit, quàm quod Ecclesiæ atque amicorum commodis impensius servivit.

Summis plerisque viris, maximè verò Gallis, arctissima necessitudine devinctus erat, ad quos epistolas propè innumeras misit, officii, eruditionis, atque humanitatis plenas, quæ fortè aliquando in lucem edentur. Neque propterea inferioris meriti homines ei despectui fuere:

re : quippe omnes christiana charitate complexus, nulli unquam optima molienti consilio, operâ, favore defuit, neminem ex his qui ipsum litteris interpellarunt, voti exsortem dimisit.

Amplissima munera atque officia quibus auctus erat, ita gessit, ut neque gratiâ pellici, neque auctoritate premi, sed solius veri & æqui studio duci se pateretur, uni æquitati addictus; vitiis solummodò, flagitiis ac sceleribus infensus. quippe qui nullas alias rationes tueri atque augere decrevisset, quàm quæ ad Christi gloriam pertinerent. Hinc illa in dicendo libertas, in consultando sinceritas, in censendo constantia, quâ eo usque usus est, ut ne tum quidem ab ea sententia quæ recta esset dimoveretur, cùm in aliam longè diversam multitudo inclinaret, ritè sapienterque reputans, se non alieni consilii fidejussorem, sed sui prædem apud Deum fore.

Denique adeo erat optimi Cardinalis inter bonos spectata virtus, ut cùm primùm purpurâ nitere cœpit, non multo pòst mortem obeunte Clemente nono; multorum votis demortuo successor designaretur, hinc illud haud insulsi vatis epigramma;

Grammaticæ leges plerumque Ecclesia spernit:
Fortè erit ut liceat dicere Papa bona.
Vana solæcismi ne te conturbet imago:
Esset Papa bonus, si Bona Papa foret.

Attamen aliter disponente numine irrita fuere Poëtæ vaticinia, substituto in locum Clementis Cardinale Alterio, (is est Clemens X.) qui nunc Ecclesiam moderatur, cuique Iohannes Bona in pretio semper est habitus.

Tametsi verò multis ac gravissimis occupationibus detineretur, nullum tamen intermisit tempus, quo non aliquid de divinis rebus meditaretur, legeret, lucubraretur. In primis scripturæ sacræ, sanctorum Patrum libris, atque historiæ Ecclesiasticæ scriptoribus operam dabat, quæ tam altè animo imbiberat, ut nil nisi veterum oracula fundere videretur.

Et quidem jam inde à prima juventute plerosque libros ab eo compositos reperio: de quibus edendis Testamento, anno 1646. ætatis tricesimo octavo, scripto vetuit his verbis. *Scripta mea & libri, quos Deo inspirante composui, & ea omnia quæ vita comite deinceps componere intendo, si nondum impressa fuerint cùm moriar, peto ut remittantur amicis & dominis meis superioribus qui tunc fuerint, vel his quos ego moriturus nominabo, si spatium competens id præstandi habuero: ut (si eis videbitur) ad Dei gloriam & proximi utilitatem ea typis mandari curent, præmissa præfatione, in qua lector admoneatur me omnia scripta mea sapientum correctioni & sacræ Romanæ Ecclesiæ submittere, in cujus fide & vivere & mori volo, &c.* quæ in eo codicillo, cujus infrà exemplar subjicimus, videre est; sed sive modestiâ du-

ctus, sive studio lucubrationes suas ad incudem revocandi, nihil publici juris fecit, donec sui Ordinis summam præfecturam capessivit.

Certè ubi primùm sacerdotio initiatus fuit, actus, ut ipse loquitur, conscientiæ stimulis, sanctorum Patrum & recentiorum ferè omnium, qui de Missa sanctè celebranda aliquid ediderunt, scripta percurrens, plura ex illis documenta excerpsit, quibus in unum congestis, paucisque de suo additis, opusculum composuit, quod amicis impellentibus multos post annos prelo commissum est: in quo quidem libro primùm de sacrificio, ejusque valore & fructibus universim, tum de his quæ ad rectè, pieque celebrandum sacerdotem juvant, de modo quo se quisque comparare debeat ad rem divinam faciendam, de sacrificii celebratione, ac postremò de gratiarum actione, & quæ sacris peractis agere par est, diligentissime tractat.

Secundùm hæc scripsit etiam *de divina Psalmodia*, ejusque causis, mysteriis, disciplina, deque variis Ecclesiarum ritibus, opus novum metro ac prosa intertextum, ac multijugi eruditione illustratum, quod Romæ ac Parisiis excusum, jam pridem manibus omnium teritur: sicut & liber cui titulum fecit: *Manuductio ad cœlum, medullam continens SS. Patrum & veterum Philosophorum*: quem Angelo tutelari sacrum esse voluit, in quo re-

media propinare se non animi lenocinia fatetur, tametsi utrumque miro artificio conjunxerit.

Per idem fere tempus haud dissimilis argumenti opusculum ab eo publicatum est, inscriptum, *Via compendii ad Deum*; quo ejus viæ metam, & ad eam persequendam ducis habendi necessitatem, & impedimenta ab ea retardantia, & virtutes quibus in ultimum usque finem mens humana promovetur, aptissime planissimeque designavit.

Palmarium ejus opus est *de Rebus Liturgicis*, in quo adornando totum septennium atque eo ampliùs insumpsit tam prospero successu, ut qui idem argumentum versarunt, ei comparati oleum & operam perdidisse videri possint. Scilicet,

Se pectore cuncta vetustas
Condidit, & major collectis viribus exit.

Vix emerserat è prelo admirabilis illa lucubratio, cùm ecce perpetuo optimarum rerum fato, reprehensores nescio qui adversum eam acriter pugnare cœperunt, ac palam & publicè dicere male factum à Cardinale Bona, quòd lib. 1. cap. 23. scripsisset, Ecclesiam Latinam fermento olim operatam esse. Quorum ille clamoribus nihil commotus, verecundè respondit nihil à se asseveratione affirmatum, sed opinatione à priscis Scriptoribus ducta solummodò traditum esse, Ecclesiam per multos an-

nos azymo ac fermento promiſcuè uſam in re divina. Ceterùm ſi qui meliora certioraque docerent, iis ſe haud illibenter conſenſurum.

Quam ingenii docilitatem tum maximè præ ſe tulit, cùm Johannes Mabillon ſuam de Azymo Diſſertationem inſtitueret, atque hujus veniam pro honeſta indole ab Eminentiſſimo Cardinale honoris causâ popoſciſſet. Tantum enim abeſt ut amicum ab ſcribendo deterruerit, quin verò datâ ad illum elegantiſſimâ epiſtolâ, animos addidit, conſilio hominem juvit, atque imperio propemodùm adegit, quò veritas, cui ſoli ambo ſtudebant, clarius in dies eniteſceret.

Et hæc quidem magnæ moderationis ſunt documenta, ſed illud, me judice, multo maximum eſt, quòd poſtea gregarium neſcioquem ſcriptorem, à quo, ut mitiſſime loquar, inverecunde habitus erat, ne nomine quidem tenus laceſſivit, aut ab amicis laceſſiri paſſus eſt, tametſi hominis improbitas animadverſione eſſet digniſſima.

Attamen ut erat in rebus optimis conſtantiſſimus, nihil de priſtina ſententia remiſit: verùm eam novis aliquot argumentis firmavit, quæ cùm in aliis hujus operis editionibus deſiderarentur, in hacce noviſſima editione longe auctiore atque ad archetypum ejus manu emendatum exacta, licebit reperire. Uno hoc

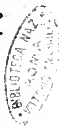
solummodò Quintiliani effato, falso quidem, sed ad rem idoneo adversarium perstrinxit: *Felices artes, si de iis soli artifices judicarent.*

Tot tantisque laboribus defunctus, poterat merito suo ab litteris quiescere, fracta præsertim valetudine, atque aliis studiis animo occupato: sed homo libris assuetus, & desidiæ impatiens, uno opere absoluto, aliud confestim aggrediebatur: quamobrem haud multo pòst opusculum edidit de *Discretione spirituum*, in quo quantum eruditione, arte atque usu valeret planissime demonstravit. Nec mora fuit, quin continuò prodiret in lucem Libellus *de Principiis vitæ Christianæ*, ubi tanta simplicitas cum religione conjuncta apparet, ut Gersenem *de Imitatione Christi* secutus esse ac propemodùm æquasse visus sit. Porro illi duo posteriores tractatus à clarissimis viris mirâ elegantiâ in linguam Gallicam nuper tranlati fuere, ut populares nostri, qui latinè nescirent, iis familiariter uti possent.

At nihil toto vitæ suæ decursu singularius admirabiliusve, quòd tam variis studiis occupatus, totque negotiis privatis publicisque distractus, minutissima quæque pietatis Monasticæ officia numquam intermisit. Cujus rei testes locupletissimi sunt libri complures ejus manu exarati, atque in ejus schedis reperti. Quorum unus, *Horologium asceticum* inscriptus, atque ab eo dudum cum in Claustro ageret

in gratiam tironum, quibus se adnumerabat, compositus, totius vitæ spiritalis exercitationes complectitur, in quo singulis prope momentis singula pietatis officia adsignat, ut ne ullum tempus iis vacuum præteriret. Alter liber superiori proxime respondens *Diarium* est ejus ipsius vitæ, in quo diligentissime adnotavit quem quoque die è cœlitibus singulari devotione colendum susceperit, cujus mysterii meditationi se se potissimùm addixerit, quam præcipue virtutem exercuerit, quæ legenti mihi stuporem movent, lacrymas cient, ac ruborem affundunt. Et si verò ea ex se tenuia forsitan ac tironibus solummodò digna nonnullis videri possint, tamen vel eo summa sunt, quòd ad supremi numinis cultum à summo viro ordinata fuere; quod enim ad Dei servitium attinet, parvum non est, & quòd à tantis viris tam studiose præstitum reperimus, non-nisi maximum esse potest. Hinc eleganter, ut omnia, Augustinus: *Quod minimum est, minimum est, sed in minimo fidelem esse magnum est.*

Atqui cùm ita viveret ut moriturum se aliquando sciret, opusculum quoque condiderat *De præparatione ad mortem*: quod quidem in privatos usus adhuc superstes habere voluit, nunc autem eo vita functo publici juris prope-diem fiet, unà cum *Horologio ascetico*, de quo superius diximus, atque aliis non-

nullis ejus libris, qui nondum in lucem prodiere.

Et hæc quidem erant gratiæ divinæ charismata, quorum quanto ditior erat Cardinalis Bona, tanto pauperior fuit terreni censûs; quippe qui nulla sacerdotia haberet, ac tenuibus solummodò congiariis vitam toleraret, & dignitatem non ornaret, sed ut cumque sustineret. Attamen quia christiana caritas thesaurus indeficiens est, ut loquitur Augustinus, vel in summa penuria abundans ac diffluens; adeò ut semper adsit quod in pauperem erogetur, si non desit bona voluntas, quæ ipsa caritas est: Johannes noster genium suum defraudans, quidquid è suo corrasisset egentibus largiebatur, maxime verò sacerdotibus Gallis qui Romæ degunt, quos Missionarios gentium exterarum appellant, quibus annua vice dispunctis subductisque rationibus residuam pecuniam liberaliter tribuebat.

Neque porro hîc omittendum, priscis temporibus dignum exemplum, quod ab eo editum est. Cum unus è Patribus Purpuratis ei quatuor millia nummuum dono misisset, ille iterum ac tertio munus recusavit, ac vix tandem adduci potuit, ut pateretur eam pecuniam ab amico recipi ea lege, ut in pios usus cederet. Cessit, nam ab eo donata est Patribus Missionis suprà nominatæ, ut testatum habemus à R. P. Simone, eorum nunc Præ-

posito, quod præclarius est ad memoriam optimi Cardinalis, quàm si miracula quævis perpetrasset. Quid illo inope ditius, qui pauperes Christi sua munificentia fovit, aluit, ditavit?

Tam honestam, tam sanctam, tam illibatam, tam denique reipublicæ Christianæ quæstuosam ac necessariam vitam, immortalem esse oportuit, si non *omnibus hominibus mori decretum esset*, neque porro dignus erat mundus, qui tantum virum diutius caperet. Is verò jam æternitati maturus, dignissimus erat, qui cœlo inferretur: febribus igitur correptus, iisque ad quintum & tricesimum usque diem continenter exustus, quò fragilitatis humanæ reliquiæ perpurgarentur, atque anima purior ad auctorem suum commigraret, tandem sacris Christianis integris sensibus rite perceptis, constanti animo mortem obiit quinto Kalend. Novembris anno Domini M. DC. LXXIV. Corpus ejus funere elatum, in Monasterio S. Bernardi ad Thermas conditum est; cui Cœnobio bibliothecam suam ac quod reliquum habebat tenuis supellectilis Testamento legavit, vasa argentea quæ à clarissimo D. I. G. Slusio, equos & rhedas quæ ab eminentissimo Cardinale Rospigliosо dono acceperat, quum purpurâ auctus est, iisdem moriens cum grati animi significatione remisit; atque ut esset etiam post fata munificus, famulitio suo sex mensium

ſtipem aſſignavit : atque inſuper conſtituit, ut in conducta à ſe domo per idem tempus hoſpitarentur, ac ſuo ipſius ſumptu alerentur. Atqui cùm omnium meminiſſet quibuſcum aliqua ei neceſſitudo interceſſerat, de parentibus ne verbum quidem fecit, adeo à carnis & ſanguinis ſenſu, & à faſtu ſæculi erat alienus, quin verò ab amico admonitus ut adſignata ſibi congiaria (penſiones vocant) cum bona Pontificis venia in aliquem è conſanguineis transferret, dignam ſe ſententiam retulit : *Eccleſiæ Bona non eſſe ditandis augendiſve affinibus & conſanguineis, ſed alendis pauperibus deſtinata.*

Tempus me deficeret, ſi ſingula illius egregia facinora referrem, de his data occaſione pluribus agemus, tum cùm à Ludovico Billaine Typographo ac Bibliopola Pariſienſi, qui cetera ejus opera ſeparatim impreſſit, prope-diem, ut ſpero, atque uti Eminentiſſimus Cardinalis in votis habuit, inſimul typis mandabuntur.

Lutetiæ Pariſiorum Idibus Septembris 1675.

TESTAMENTUM

SIVE

PRÆPARATIO AD MORTEM

M. DC. XLVI.

Vigilate quia nescitis diem neque horam Matth. 29.

IN NOMINE SANCTÆ ET INDIVIDUÆ TRINITATIS PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI, AMEN. Inter multos eosque gravissimos errores temerè & inconsultè viventium, nihil damnabilius nihilque nocentius, quàm quod plerique mortalium cùm certo sciant se morituros, diem verò vel horam migrationis ignorent; nunquam tamen de morte recogitant, nunquam se ad illud horribile momentum præparant, à quo pendet æternitas: ac si pactum cum inferno pepigissent, & mors ad ipsos nullo modo pertineret. Quod vitium commune nostræ mortalitatis sæpe considerans,

EGO INFRA SCRIPTUS, humilis Monachus, & indignus peccator, vocemque Salvatoris audiens qua nos hortatur ad vigilandum, quia nescimus diem neque horam: memor item Scripturæ præcipientis: *Memento creatoris tui in diebus juventutis tuæ, antequam veniat tempus afflictionis, & revertatur pulvis in terram suam*; cùm præsertim multos viderim amicos meos paucis antè diebus repentina morte sublatos, in manus Dei viventis incidisse: ne mihi contingat subitò hinc tolli, & ad tribunal districti Judicis cum sordibus iniquitatum mea-

rum perduci, statui & decrevi dum sensus vigent corporis & vires animæ, ea quæ sunt novissima divina favente gratia providere, & meam ultimam voluntatem in hunc qui sequitur modum declarare. Timor enim & tremor venerunt super me, comprehenderunt me laquei mortis, dolores inferni circumdederunt me, quia omnia in futurum reservantur incerta, nescitque homo amorene an odio dignus sit. Tinniunt aures cordis mei à voce tonitrui magni terribiliter intonantis: *Oportet nos præsentari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque quæ gessit in corpore suo sive bonum sive malum.* Metuo diem extremam, diem tribulationis & angustiæ, diem calamitatis & miseriæ, diem tenebrarum & caliginis, in qua si vix justus salvabitur; ego impius, ego scelestus, ego maximus peccatorum ubi apparebo? Contremisco valde à dentibus bestiæ infernalis, à rugientibus præparatis ad escam, & cupio ante mortem maturè mori, ne moriar in æternum.

Christi igitur Redemptoris nomine invocato, ante thronum divinæ majestatis toto corde & corpore prostratus, in præsentia deiparæ Virginis, quæ mater misericordiæ jure vocatur, atque Angeli mei custodis, sanctique Michaëlis principis Ecclesiæ, astantibus etiam atque etiam in speculo lucidissimo divini Verbi hæc omnia audientibus & videntibus sanctissimis viris Joanne Baptista Præcursore Domini, Petro Principe Apostolorum, Joanne Evangelista & Apostolo magis dilecto, Benedicto Monachorum patre, Roberto Cistertii institutore, Bernardo Doctore Mellifluo, & glorioso Stephano summo Pontifice & Martyre, quos omnes humillimè deprecor ut huic meæ ordinationi, proposito, & voluntati testes infallibiles assistant. Fidem in primis quam corde ad justitiam teneo, sic ore confiteor ad salutem.

I. Credo & profiteor quod unus est Deus, verus, omnipotens, incommutabilis, incomprehensibilis, ineffa-

bilis & æternus, Pater, & Filius, & Spiritus sanctus à Patre & Filio æternaliter procedens, non sicut à duobus principiis, aut duabus spirationibus, sed ab utroque tanquam ab uno principio & unica spiratione. Hæ tres personæ sunt unus Deus, non tres Dii; una essentia, una substantia, una immensitas, unum principium; nullus alium aut præcedit æternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate; sed absque initio & sine fine Pater est generans, Filius nascens, Spiritus sanctus procedens. Sancta Trinitas secundùm communem essentiam individua, & secundùm personales proprietates discreta, sua omnipotenti virtute & bonitate omnem de nihilo ab initio temporis condidit creaturam, spiritualem, & corporalem, angelicam & mundanam; & deinde humanam quasi communem ex spiritu & corpore institutam. Et Deus quidem omnia valde bona creavit, sed diabolus & alli dæmones ipsi per se facti sunt mali: homo verò diaboli suggestione peccavit. Credo item & profiteor quod unigenitus Dei Filius Patri consubstantialis semper cum Patre & Spiritu sancto existens, in plenitudine temporis, ut nos à peccato Adæ ac ceterarum culparum nostrarum sordibus emundaret, & à pœnis inferni liberaret, incarnatus est de Spiritu sancto in utero immaculato Beatissimæ Virginis Mariæ, naturamque hominis veram & integram assumpsit, corpus videlicet & animam rationalem in unitate personæ divinæ, tanta unitate ut unus & idem Christus sit Deus & homo, Dei filius & hominis filius; ita quod una natura non confunditur cum altera, nec una transit in alteram, nec una miscetur alteri, nec altera evanescit: sed in persona omnino una sunt duæ perfectæ naturæ, divina scilicet & humana, duæ voluntates, duæ operationes; ita ut Christus sit tantùm unus, & sicut formam servi forma Dei non ademit, ita formam Dei servi forma non minuit. Qui enim verus Deus est, idem verus est homo. Deus id quod in prin-

cipio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum, homo per id quod verbum caro factum est, & habitavit in nobis.

Unus est idem secundum divinitatem æqualis æterno Patri, immortalis, impassibilis: secundum verò humanitatem minor Patre, mortalis & passibilis; Hunc autem verò prædico natum ex Maria Virgine, & ideo ipsam virginem fateor Dei veram matrem esse appellandam.

Firmiter etiam credo omnia & singula quæ continentur in symbolo fidei à trecentis decem & octo patribus in Concilio Nicæno, & à centum quinquaginta in Concilio Constantinopolitano tradito, ac semper in Ecclesia inviolatè custodito, videlicet,

Credo in Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli & terræ, visibilium omnium & invisibilium, & in unum Dominum Jesum Christum filium Dei unigenitum, & ex Patre natum ante omnia sæcula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines, & propter nostram salutem descendit de cœlis; Et incarnatus est de spiritu sancto ex Maria Virgine, & homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus & sepultus est. Et resurrexit tertia die secundum scripturas. Et ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Patris; Et iterum venturus est judicare vivos & mortuos, cujus regni non erit finis. Et in spiritum sanctum Dominum & vivificantem, qui ex Patre filioque procedit.

Credo & profiteor nullum unquam hominem ex semine Adæ conceptum & natum fuisse salvatum, aut fore salvandum nisi per fidem mediatoris Dei & hominum Domini nostri Jesu Christi, in sanguine & morte ipsius, qua nos reconciliavit æterno patri, & delevit Chirographum iniquitatum nostrarum æterna redemptione inventa. Insuper credo legalia omnia veteris testamenti,

quia Christum figurabant, ipso adveniente cessasse, servarique non posse jam promulgato Evangelio sine interitu salutis æternæ. Novæ autem legis septem esse profiteor sacramenta, nimirum Baptismum, Confirmationem, Eucharistiam, Pœnitentiam, Ordinem, Matrimonium & Extremam unctionem, quæ gratiam conferunt dignè sumentibus, & perficiuntur verbis ut forma, rebus ut materia, & ministro qui facere intendat quod facit Ecclesia. Receptos quoque & approbatos ritus in solemni eorum administratione recipio & admitto, & quidquid de illis sancta & Catholica Romana Ecclesia docet & prædicat.

Firmissimè assero quod si verè pœnitentes in Dei caritate decesserint, antequam plenè satisfecerint divinæ justitiæ, eorum animæ pœnis purgatorii post mortem purgabuntur: à quibus tamen pœnis relevari possunt per fidelium vivorum suffragia, per Missarum scilicet sacrificium, orationes, eleemosynas, & alia pietatis officia secundum Ecclesiæ instituta. Illorum verò animas qui post baptismum vel nullam peccati maculam contraxerunt, vel à contractis plenè purgati sunt, in Cœlum mox recipi assero ac Deum sicuti est clarè intueri, magis tamen vel minus perfectè, pro meritorum diversitate: at eos qui decedunt in peccato mortali actuali, vel in solo originali, mox in infernum descendere aio, disparibus tamen pœnis perpetuò puniendos.

Apostolicas & Ecclesiasticas traditiones, ceterasque observationes & constitutiones ejusdem Ecclesiæ firmiter admitto & amplector. Itemque sacram scripturarum juxta eum sensum quem tenuit & tenet sancta mater Ecclesia, cujus est judicare de vera scripturarum interpretatione, omnesque canonicos ejusdem libros suscipio quos ipsa Catholica Ecclesia probat & suscipit.

Amplector item, suscipio & approbo sacro-sanctas œcumenicas & orthodoxas synodos, quas Apostolica se-

des approbat, ſuſcipit & amplectitur: videlicet Nicænam adverſus Arrianum, Conſtantinopolitanam primam adverſus Macedonium, Epheſinam adverſus Neſtorium, Calcedonenſem adverſus Euthychetem Archimandritam, & impium Dioſcorum Alexandrinum. In his quatuor primis Conciliis, velut in quadrato lapide, ſanctæ fidei ſtructura conſurgit: hæc cum magno Gregorio, ſicut ſancti Evangelii quatuor libros ita ſuſcipere & venerari me fateor. Sed & alia Concilia univerſalia pari reverentia proſequor, & æquali approbatione cuſtodio, ſecundum nempe & tertium Conſtantinopolitanum adverſus hæreſes Petri, Anthimi, Severi, Sergii, Pyrrhi, Pauli, Theodori & aliorum; ſecundum quoque Nicænum adverſus Iconoclaſtas; quartum Conſtantinopolitanum adverſus Photium ejuſdem civitatis pſeudo-Epiſcopum, Græcanici ſchiſmatis primum auctorem; quinque Lateranenſia celeberrima adverſus ſchiſmata, varioſque errores; duo Lugdunenſia; unum Viennenſe contra varios item hæreſes & ſchiſmata; unum Florentinum contra errores Græcorum; & noviſſimum Tridentinum adverſus noſtrorum temporum novatores. Has omnes ſynodos tota devotione complector; quicquid illæ approbant, approbo; quicquid damnant, damno, reſpuo, abominor, & in ſempiternum rejicio. Doctores & SS. Patres quos approbat Romana Eccleſia reverenter ſuſcipio, & integerrima devotione revereor. Romanum Pontificem in univerſum orbem tenere primatum, & ipſum ſucceſſorem eſſe divi Petri, Chriſtique vicarium confiteor, ac ipſius ordinationibus, præceptis & cenſuris me ſemper & fideliter abſque ulla tergiverſatione obtemperaturum promitto.

Hæreſes omnes ab Eccleſia damnatas, & anathematizatas ego pariter damno & anathematizo.

Hanc autem catholicam fidem ſine qua nemo ſalvari poteſt, quam in præſenti ſponte profiteor & veraciter teneo, hanc eamdem integram & inviolatam, Deo adju-

adjuvante, usque ad extremum vitæ halitum retinere & custodire spondeo, voveo & juro. Hanc semper tenui, docui & prædicavi, hanc semper tenebo, docebo & prædicabo; hanc teneri, doceri & prædicari ab omnibus, quantum in me erit, procurabo. Si quid autem à me dictum vel scriptum est aliquando, quod cum hac fide & doctrina non consentiat, (quod certè sciens ac prudens nunquam feci) id pro non dicto & pro non scripto haberi volo: & si deinceps tale quidpiam præsertim in graviori morbo ore proferem, id ex nunc abominor & retracto, & ex animi mei sententia id numquam proficisci declaro, Dei optimi maximi favente gratia, sine qua nihil sum, nihil possum. Ceterum pro hac fide millies mori paratus sum, idque vehementer peropto, non meis viribus confisus, sed Dei fretus misericordia, qui cum dederit mihi hanc voluntatem, dabit & constantiam atque perseverantiam ob suam infinitam bonitatem.

II. Hac solemni protestatione fidei præmissa, cum ingenti fiducia ad aram divinæ misericordiæ confugio, ut veniam consequar de peccatis meis, quæ tametsi gravissima sint, & multa nimis, major est tamen benignitas Dei, quàm sint omnes omnium hominum iniquitates ab initio mundi usque ad finem. Et ego quidem omnia peccata quæ commisi à die quo primùm peccare potui, usque ad hoc punctum odi & detestor: meque prorsus pœnitet ex toto corde quod Deum meum offenderim, quem amo super omnia, firmiterque propono amplius non peccare, & omnes peccandi occasiones devitare. Tu verò Domine, cujus proprium est misereri semper & parcere, reminiscere miserationum tuarum & misericordiarum tuarum quæ à sæculo sunt: De licta juventutis meæ & ignorantias meas ne statuas coram te, sed averte faciem tuam à peccatis meis, & respice in faciem Christi tui, in faciem dilecti Filii tui pro me pendentis in Cruce. Ille

I

enim qui ut me redimeret tradidit in mortem animam suam, dignissimus est in quem respicias, dignissimus est ut propter ipsum in me etiam respicias: quia ille pro meis, & pro peccatis totius mundi justitiæ tuæ copiosissimè satisfecit. Hujus meritum offero, ad te in hoc solo meam spem & omnem fiduciam defixam habeo. Hic est justitia mea & satisfactio mea, redemptio & propitiatio mea: ejus meritis onustus ad te venio, clementissime Pater, iis meritis nimirum quibus negare nihil potes. Accipe itaque spiritum meum, quacunque hora illum repetere volueris, non corruptibilibus auro & argento, sed pretioso sanguine Filii tui redemptum. Exaudi Domine, attende Domine, placare & fac: ô utinam nunquam peccassem! ô utinam omnes dies vitæ meæ in bonis operibus, Deoque placitis actionibus transegissem! ô si dies perditos revocare possem, aliamque vitam inchoare, quàm vellem diligenter omnem vel minimum defectum evitare, & baptismatis innocentiam illibatam custodire! Sed proh dolor præterierunt dies, nec amplius revocari possunt, solaque temporis jactura irreparabilis est. Quoniam itaque nulla ad præteritum est potentia, omnibus viribus animæ meæ averto me ab omni temporis successione, ab omni locorum circumscriptione, in tranquillissimum æternitatis statum me confero, in quo Deus essentialiter existit, in quo nihil est præteritum, nihil futurum, in quo omnia deperdita reperiuntur. Hìc elevatus super omnem creaturam, totusque in Deum transfusus omni illo tempore, quod ab initio mundi usque ad finem sæculi devolvitur, tam laudabiliter vixisse vellem, tam purè ac obedienter sicut omnes unquam homines vixere in omni virtutum exercitio, in omni afflictione, paupertate, desolatione, labore & operatione. Hanc autem voluntatem omni momento renovare intendo, futurum confidens, ut benignissimus Dominus qui voluntatem timentium se facit,

hoc animi mei votum respicere & acceptare dignetur. Quamvis autem pro peccatis meis abundantissimam Redemptoris mei satisfactionem obtulerim æterno Patri, ipse tamen pro illis satisfacere cupio in hac vita ex rigore justitiæ, hîc uri, hîc secari desidero, ad omnia flagella, ad omnia mala pœnæ toleranda, ad iram Domini profundam paratus, quoniam peccavi, & offensiones meæ multiplicatæ sunt: omnia enim possum in eo qui me confortat, qui etiam faciet cum tentatione proventum, ut possim sustinere, & in ira sua misericordiæ memor erit. Omnia peccata quæ tam in sæculo, quàm in Religione, reus promissionis in baptismate factæ, & votorum Monasticorum sacrilegus prævaricator admisi, generali confessione tum aliàs sæpe, tum hoc ætatis meæ trigesimo septimo currente anno, die II. Augusti, vigesimo scilicet professionis meæ in Congregatione sancti Bernardi, Ordinis Cisterciensis, anniversarium divina opitulante gratia expiavi, nihilque adhibita omni morali diligentia scienter omisi, quod clarè & dilucidè non explicarim: imò si cognoscerem id Deo placitum fore, universa delicta mea & hîc sigillatim describerem, & coram omni populo in vicis & plateis altâ voce confiteter, ut qui judicant aliquid de me, aliter quàm sit in me ex eo quod foris apparet manifestè cognoscerent, quot sordibus inquinatus sum, quàm dignus omni pœna, omni ignominia, omnique honore & consolatione indignus. Quod si quidpiam inadvertenter vel ignoranter omisi, id ut suggerat memoriæ Salvatorem meum enixe precor, qui scit insipientiam meam, & à quo delicta mea non sunt abscondita, ut sacramentali confessione illud eluere ac pro eo dignè valeam satisfacere. Cor enim meum conturbatum est, dereliquit me virtus mea, & lumen oculorum meorum & ipsum non est mecum. Comprehenderunt me iniquitates meæ & non potui ut viderem. Et quis poterit, nisi spirituali lumine desuper illustratus fuerit, omnes latebras conscientiæ tam

diligenter ſcrutari, quin in tanta ſcelerum multitudine aliquid effugiat quærentis ſollicitudinem? delicta quis intelligit? inquit Propheta: ideo conſequenter cum eodem pſallo, *ab occultis meis munda me, & ab alienis parce ſervo tuo.*

III. Quia verò ſcriptum eſt, *dimittite & dimittetur vobis*: ut hæc verba Domini ad me quoque pertineant, omnibus inimicis meis qui mala voluntate erga me ſunt vel fuerunt, qui me verbo vel facto quocunque modo offenderunt, ex toto corde veriſſimè ignoſco, omnem illis injuriam remitto. Si quid mihi de bono famæ debent, illis omnino in quantum poſſum condono, ac eoſdem intimè diligo, flexiſque genibus Deum precor, ut eis in omnibus benefaciat, & pro infamia qua me læſerunt, honorem; pro detractionibus, bonam famam; pro odio in me ſanctiſſimum amorem ſuum; & pro omnibus malis mihi irrogatis, bona temporalia ſaluti eorum utilia, ac deniqne ſuo tempore vitam retribuat. Fratres mei ſunt, & ſi oporteret vitam pro illis libentiſſime profunderem, eiſque ſervire in omnibus, & omnem eis exhibere charitatem cum Dei adjutorio ſpondeo & juro; ab illis autem, quos ego unquam offendi aut verbis vel factis læſi, quos ſcandalizavi, & ad peccatum induxi veniam humillime peto, ipſos rogans & adjurans per vulnera patientiæ Domini noſtri Jeſu Chriſti, ut omne debitum mihi dimittere, meque in ſervum ſuſcipere dignentur, paratiſſimum ad omnem injuriam à me illis illatam juſta ſatisfactione compenſandam.

IV. Ad mortem alacriter ſubeundam me Deo promptum offero quacunque hora, quocunque loco, qualicunque modo ipſe voluerit. Dominus eſt, faciat in me & de me voluntatem ſuam: et ſi ego poſſem mille adhuc annis in omni voluptate vivere, pro Dei tamen amore mortem potius ſubire vellem. Et ſi liceret mihi genus, tĕpus & locum mortis pro libito eligere, id nihil & nullo modo

præsumerem, quia nihil volo, nihil desidero, nisi divinum beneplacitum, cui me in omnibus & super omnia subdo.

Unum dumtaxat rogo, ut sacramento Pœnitentiæ purgatus, sacro refectus Viatico, & oleo sancto inunctus hinc decedam. Quocirca hæc sacramenta toto cordis affectu, tota mentis devotione postulo, ut juxta ritum Catholicæ Ecclesiæ mihi in extremis administrentur, ut eorum virtute & efficacia à peccatis emundatus, divinæque gratiæ munitus præsidio, insidiantes mihi hostes superare, & ad Deum victor valeam pervenire.

Quia verò à summis Pontificibus Christi Vicariis, quibus data potestas est ligandi atque solvendi, tum ordini nostro generaliter, tum mihi specialiter ab Urbano VIII. sanct. Record. & ab Innoc. X. nunc fœliciter Ecclesiam regente concessa est benedictio amplissima, & plenaria indulgentia in articulo mortis; hanc mihi applicari, hac uti & frui volo, ut labis purus, & ab omni culpa & pœna absolutus, divino conspectui Christo suffragante merear præsentari. Quòd si Deo aliàs disponente, vel infirmitate præpeditus vel subitanea morte præoccupatus, nec sacramenta suscipere valeam, nec prædicta Romani Pontificis gratia gaudere; fiat voluntas Dei: omne enim desiderium meum, omnem meam satisfactionem, tam animæ quàm corporis, divino beneplacito submitto, paratus illi obsequi in tempore & in æternitate. Verùm in hoc casu omnia prædicta spiritualiter recipere intendo, sperans & confidens per magnam misericordiam Dei in me tunc in gratia & in amicitia ejus moriturum, in qua si moriar, beatus sum & mihi bene erit.

V. Omnem quoque infirmitatem quamcunque Deus immiserit, quantumvis gravem, fœdam & diuturnam, patienter ferre Deo favente propono, cum Christo affigi, cum Christo in cruce mori desiderans, corpusque

infirmum, & tristem animam meam ex nunc cum ejus afflicta anima & membris pro me laniatis uniens, Deoque Patri offerens in satisfactionem pro peccatis meis, & ad ea omnia quæ tunc temporis necessaria mihi fuerint impetranda.

Tentationibus dæmonum qui morientis animam apprehendere solent, inter angustias divina gratia me custodiente nullatenus consentire intendo, sive sint spei longioris vitæ, sive infidelitatis vel desperationis, aut nimiæ fiduciæ, vel cujuscunque alterius rei: illis autem ex nunc oppono crucem & passionem Domini nostri Jesu Christi, intercessionem beatæ Virginis, & omnium sanctorum, eorum præcipuè sub quorum tutela vivo, Angeli custodis assistentiam, & fratrum meorum orationes quibus me devotè commendo. Quod si fortasse ex pusillanimitate spiritus ob terribilitatem divini judicii, vel ex debilitate rationis me in aliquam tentationem incidisse (quod Deus avertat) verbo vel facto indicavero; hoc ipsum nunc sanæ mentis existens revoco, detestor, & irritum fore decerno, & pro non dicto aut pro non facto haberi volo, submittens me totaliter divinæ ordinationi & pietati.

VI. Animam meam in egressu suo è corpore, & post ipsius exitum & separationem quanta possum submissione & humilitate Deo Patri commendo, ejusque filio Jesu Christo, & Spiritui sancto; atque idcirco procumbens ante thronum misericordiæ ipsius indulgentiam ejus fusis lacrymis postulo, velut positus in articulo mortis. Succurre mihi Domine in hac hora, & ne respicias peccata mea: ne me sinas in perpetuum perire, quem creavit dextera tua, memor esto verbi tui servo tuo in quo mihi spem dedisti: tu enim dixisti per os prophetæ tui benedicti, quod in quacunque hora reversus fuerit peccator à viis suis malis, omnes ipsius iniquitates traderes oblivioni: in hac spe singulariter constitutus, audeo levare oculos meos ad te, qui non sum dignus respicere altitudinem cœli præ

multitudine iniquitatum mearum. Jube me Domine à sanctis Angelis suscipi, & ad patriam paradisi perduci, quam generi humano per crucem & passionem tuam dilectus filius tuus acquisivit. Non in meis meritis quæ nulla sunt, nec in justificationibus meis preces effundo ante faciem tuam; sed in miserationibus tuis multis confidens, & in sanguine fratris & Domini mei filii tui Domini mei Jesu Christi. In hoc confido, non erubescam; in hoc spero, non confundar: benedic mihi Jesu amantissime, & nunc in pace dimitte me, quoniam tuus ego sum & in æternum non dimittam te. Quis jam me poterit à tua charitate separare? tu salus mea, quem timebo? tu protector vitæ meæ, à quo trepidabo?

Et ecce ad te venio quem amavi, ad te propero quem desideravi, in te vivam, in te moriar, in te si volueris in æternum permanebo. O si totus in te immergi, totus absorberi & sepeliri in te merear! O si anima mea inter amplexus tuos suaviter requiescens, tota absorbeatur in te & fœlicissime fruatur te Deo amatore meo: Quid mihi jam ultra cum mundo, mi charissime Jesu. Ecce nec in cælis quidquam volui præter te: in manus tuas commendo spiritum meum, recipe me dulcis amor, ut in æternum bene sit mihi in te, & in pace tecum obdormiam, & requiescam. Sonet in auribus mentis meæ vox illa jucunda, vox illa dulcissima, vox illa beatificans, Hodie mecum eris in paradiso. Suscipe me Jesu Crucifixe inter amorosa brachia tua, quæ pro me in cruce extensa cerno & complector. Suscipe me inter desiderabiles amplexus tuos, & trahe ad te animam. Suscipe me bone Jesu in misericordia tua, suscipe in pace spiritum meum. Amen.

Et tibi quoque beatissima virgo Maria, mater misericordiæ, Regina mundi, consolatrix afflictorum, refugium peccatorum, salus pereuntium: tibi fons pietatis in hac hora tremenda commendo animam meam, adjuva

trepidantem, cadentem sublevа, errantem dirige, consolare desolatam, impetra mihi à dilecto filio tuo misericordiam quam peroptavi; tu me semper in omnibus periculis clementer adjuvisti, mitissima mater, ne me deseras in hoc ultimo discrimine constitutum à quo pendet æternitas. Monstra te esse matrem, & loquere pro me bona ad filium tuum ut recreet me jacentem in umbra mortis. Fac ô Benedicta, per gratiam quam invenisti, per prærogativam quam meruisti, per misericordiam quam percepisti, ut qui te mediante fieri dignatus est particeps infirmitatis & miseriæ nostræ, te quoque intercedente participem me faciat gloriæ & beatitudinis suæ Jesus Christus filius tuus Dominus noster.

Sancte Michaël Archangele, qui venisti in adjutorium populo Dei, princeps militiæ cælestis, qui divina virtute diabolum contrivisti, subveni mihi apud altissimum judicem, & eripe me ab immundorum spirituum insidiis, & perduc animam meam in locum refrigerii & quietis.

Et tu Angele sancte, cujus tutelæ & custodiæ ego indignissimus peccator commissus sum, assiste mihi in hoc puncto, & omnem satanæ potentiam à me procul repelle, apprehende arma & scutum, & exurge in adjutorium mihi. Salva me ex ore leonis, & à cornibus unicornium humilitatem meam. Educ me de laqueo quem absconderunt mihi, & restitue à malignitate eorum animam meam.

Subvenite mihi & vos Patroni mei & tutelares sancti: tu Johannes præcursor Christi, amicus sponsi, vox divini verbi, rectas fac semitas meas, & dirige in conspectu Domini viam meam. Tu Claviger regni cælestis Apostolorum princeps beatissime Petre, pro tradita tibi potestate, solve vincula peccatorum meorum, & aperi mihi januam paradisi. Tu Joannes Evangelista

qui de sacrario Dominici pectoris ineffabiles divitias divinæ suavitatis hausisti, illustra tenebrosam animam meam, afflictam recrea, illique impetra in egressu suo ardentissimæ charitatis affectum.

Tu gloriose Monachorum Pater Benedicte non mihi imputes ad damnationem regulæ tuæ innumeras transgressiones, de quibus doleo quantum possum, sive ex malitia illæ fuerint, sive ex humana fragilitate.

Vos duces & capita ordinis Cisterciensis sancte Roberte, sancte Alberice, sancte Stephane, sancte Bernarde qui me arborem infructuosam jam per multos annos in hac vinea vestra adeo patienter sustinuistis, expectantes à me fructus quos nonnisi amarissimos parturivi. Ah! ne me deseratis in hac hora. Filius enim vester ego sum, tametsi hoc nomine nequaquam dignus. Tu fortissime Christi Martyr & sanctissime Papa Stephane, in cujus die natali quasi per secundum baptisma in solemni votorum nuncupatione renatus sum, tu me respice ab alto, & constantiam impetra in hoc certamine, ac de hoste tartareo gloriosum triumphum. Vos reliqui sancti & sanctæ quos speciali devotione veneror, sancte Arseni, sancte Thoma de Aquino, sancta Catharina martyr, sancta Catharina Senensis, S. Maria Magdalena, postremam luctam meam precibus vestris adjuvate. En ego jaceo gemens & suspirans quia manus Domini tetigit me. Jam mihi præterit mundus, jam mihi tempus elapsum est, & quod hactenus operatus non sum nunquam amplius operabor. Jam mihi se se offerunt ante oculos res novæ & extremæ, de quibus antea non cogitaveram, mors mihi in oculis est.

Jam scelerum meorum longum & gravissimum processum audio publicari, jam parat se judex ad sententiam inapellabilem pronuntiandam vitæ vel mortis sempiternæ. Ah! ne me deserite in his summis angustiis meis. Si quid unquam feci quod vobis gratum fuerit,

pro me supplices procumbite ante Dominum; & meum mihi judicem conciliate : quatenus vestra placatus intercessione, ad veram beatitudinem me perducat, in qua vos cum ipso feliciter regnatis in sæcula sæculorum. Amen.

VII. Corpus meum egressâ animâ, sepulturæ mandabitur in communi Monachorum sepulcro, ad beneplacitum Superiorum meorum, quibus me & omnia mea committo, rem temporalem non habeo de qua disponam, pauper enim sum & nudus monachus, & si videor aliquot libellos possidere mihi in usum permissos à Superioribus meis, erga istos tamen & exiguam meæ cellulæ supellectilem & erga vestes quibus induor nullum affectum proprietatis per gratiam Dei habeo, paratus his omnibus me expoliare ad omnem vel minimum nutum cujuslibet superiorum meorum : vel si contingat me mori dum Prælati munus indigne exerceo, rogo fratres meos carissimos, ut vestem mihi laceram ad Dei amorem in eleemosynam largiri dignentur, ut ea involutum corpus meum terræ consignetur, è qua sumptum est in terram reversurum, donec in novissimo die resurgat cùm venerit Dominus ad judicandum. Suffragia item quæ fieri solent, precor ut fiant quàm citissimè pro misera anima mea, tam in Missis quàm in officiis, & consueta eleemosyna, etsi quis aliqua supererogaverit, non ero ei ingratus in conspectu Domini Dei mei.

Scripta mea, & libri mei quos Deo inspirante composui, & ea omnia quæ vita comite deinceps componere intendo, si nondum impressa fuerint, cum moriar peto ut remittantur amicis & Dominis meis superioribus qui tunc fuerint, vel his quos ego moriturus nominabo, si spatium competens id præstandi habuero, ut si eis videbitur ad Dei gloriam & proximi utilitatem ea typis mandari curent, præmissa præfatione, in qua lector admoneatur me omnia scripta mea sapientum correctioni, & sacræ Romanæ Ecclesiæ submittere, in cujus fide & vivere & mori vo-

lo. Si verò accidat, ut meæ qualescunque lucubrationes post meum decessum in lucem prodeant, obtestor eos qui id curabunt, ne quid magnificè de me miserrimo & stultissimo peccatore præfari velint; sed simpliciter dicant me talia scripsisse ad Dei gloriam, ut me ipsum instruerem ad virtutem, nihilque boni in illis contineri, quod acceptum non sit à SS. Patribus & Doctoribus orthodoxis, vel ex antiquis Philosophis ethnicis, qui multa nobis utilia documenta reliquerunt, & ab aliis scriptoribus, è quorum defloratione omnes tractatus meos concinnavi.

VIII. Quòd si adhuc per multos annos, quæ mea est juvenilis ætas à Deo prorogata fuerit, & longius spatium pœnitentiæ mihi concessum, protestor & declaro me velle omnino mores meos mutare in melius, & vitam perfectius instituere, omnemque horam & momentum in sanctis & Deo placitis operibus transigere. Tu Domine qui hanc voluntatem dedisti servo tuo, tribue gratiam perficiendi quod te donante propono.

Ecce enim provolutus ante majestatem tuam in centro nihilitatis meæ, fiduciam habeo orandi ad te, quoniam fortitudo mea & refugium meum tu es, & propter nomen tuum deduces me & diriges me in semitam rectam, ut custodiam mandata tua. O quàm me pœnitet, quòd hactenus tam negligenter vixerim; quòd tempus mihi concessum ad promerendam gratiam tuam in rebus vanis & inutilibus consumpserim; quòd in curreṇda via mandatorum tuorum adeo piger & remissus fuerim; quòd vota mea, quæ distinxerunt labia mea, tam frequenter prævaricatus sim; quòd varias & multiplices corporis infirmitates & animi afflictiones quibus me servum rebellem & contumacem erudire & exercere dignatus es, cum ea quæ par erat patientia & resignatione non sustinuerim, mentem obdurans servili nequitia ad flagella paternæ clementiæ tuæ. Retinebant me scilicet nugæ, vanitates & ludibria terræ, teque relinquens fontem aquæ

vivæ, fodiebam mihi cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas. Et nunc Domine recogito dies meos in amaritudine animæ meæ, & confiteor dedecora mea in laude tua, quia eruisti animam meam ex inferno inferiori, & conversus consolatus es me; Nullum enim remedium mihi superest salutis & emendationis, nisi ut levem ad te Domine contritos oculos meos: quia imperfectum meum viderunt oculi tui. Memento quæso animæ meæ, attende gemitum meum, & da mihi virtutes sanctas quæ tibi placent, da in bono perseverantiam, da mihi assimilari tuæ sanctissimæ humanitati, tuæ divinitati intimè uniri, & ad altissimum perfectionis gradum pervenire.

Gratias ago tibi benignissime pater ob universa beneficia tua, quòd me creaveris ad imaginem & similitudinem tuam, quòd me hactenus conservaveris, quòd me sanguine tuo redemeris, quòd per baptisma gratiæ tuæ dono ditaveris, quòd me toties ad pœnitentiam expectaveris, è tot malis & peccatis præservaveris, tot bonis gratiæ & naturæ totque occultis quæ ipse non cognosco cumulaveris, quòd præsertim ad sanctæ Religionis perfectionem me vocaveris, mihique in cœlo gloriam immensam præparaveris. Ideo quoties respiro toties his laudibus te celebrare intendo, quibus te laudaverunt & laudabunt omnes creaturæ tuæ ab initio mundi usque in æternum: laudibus etiam omnium Angelorum, & sanctorum, beatissimæ Virginis matris tuæ, & sacratissimæ tuæ humanitatis, his quæ continentur in veteri & novo Testamento, & in omnibus libris mundi, easque laudes tibi dare & offerre desidero, quibus tu dignus es, & quas tibi denegant omnes impii & scelerati. Et quia affectus meus insufficiens est ad te digne collaudandum, offero tibi in supplementum meæ imperfectionis, omnium Angelorum voluntates, omnium hominum corda, omnium rerum motum & essentiam, omnes ignotos

affectus B. Virginis & omnium Justorum.

Offero tibi insuper animam meam & corpus meum, omnes cogitationes, verba, & opera, quidquid habeo, quidquid cupio, quidquid sum, offero tibi omnes divitias & regna mundi, & si hæc omnia solus haberem libentissime omnia dimitterem propter te, & omnes facultates pauperibus distribuerem. Offero tibi omnes infamias, dedecora, vituperia, omnes afflictiones mentis & corporis mei, quæ fuerunt, sunt & erunt ab initio mundi usque ad finem, paratus hæc omnia pati & tolerare propter te si tu volueris. Offero tibi quidquid boni cogitatum, dictum & factum est, vel cogitari, dici, fieri debet ac potest à cunctis Angelis & hominibus, & ab aliis infinitis quos potes creare, summe desiderans hæc omnia propter te & alia plura cogitare, loqui & perficere per gratiam tuam sine qua nihil possum, nihil sum. Adjuva me Domine qui scrutaris renes & corda, tu qui nosti quàm vere & ardenter hæc cupiam: nam ante te est omne desiderium meum & gemitus meus à te non est absconditus.

Procul, procul à me omnis terrena delectatio, procul omnes amici, propinqui & sodales: Procul omnes civitates & castella, omnes montes & valles, omnes rivuli & fontes, omnia flumina & maria, omnes campi & silvæ, omnia nemora & prata, omnes volucres cœli & pisces maris, bestiæ & universa pecora ac omnis prorsus creatura: procul omnes cantilenæ, omnia musica instrumenta, omnes flores & odores, omnia convivia & colloquia, omnes honores & favores, omnes ludi & discursus, omnes deliciæ & inutiles occupationes: procul omnes divitiæ & dignitates. His omnibus Domine & ceteris quæ in mundo sunt, abrenuntio propter te. Quid enim mihi est in cœlo, & à te quid volui super terram! Deus cordis mei & pars mea Deus in æternum.

IX. De cetero fratres mei dilectissimi qui residui eritis, & supervivetis in hac valle lacrymarum, memores estote judicii: sic erit in æternum. Mors omnibus communis est, ille autem beatus censeri debet, qui omnem diem vitæ suæ tanquam postremam transigens, quotidie moritur ut semper vivat, quotidie vivens descendit in infernum, ne descendat post mortem, vitamque suam ad præscriptum divinæ legis sic instituit, ut omni momento paratus sit mori. Sic facite dilectissimi, mortem omni hora suspectam habete, obedientiæ insistite, usque ad finem, vivite de momento in momentum sub divinæ voluntatis ordinatione, satagite, ut per bona opera certam faciatis vocationem vestram, pacem habete, perfecti estote, & Deus pacis vobiscum maneat. Amen.

Hæc est voluntas mea ultima, quam Dei fretus auxilio numquam mutabo: hanc renovare intendo omnibus diebus omnique momento vitæ meæ. Tu Deus qui das velle & perficere, conserva hanc voluntatem in me. Erige deficientem atque etiam rebellem propitius ad te compelle; exure in me flamma charitatis omnem proprietatem; reseca ferro tribulationum omnem dissimilitudinem spiritus mei à spiritu tuo, omne quod tibi contrarium est à me prorsus eradica, atque me in virga tua, ut cùm venerit extrema dies nihil in me remaneat igne purgandum. Verumtamen augens dolorem, auge & patientiam, ne deficiat in malis vita mea, dum juste irasceris memor esto miserationis tuæ: & dum superbum provocantem corripis, ne despicias miserum invocantem. Quis enim poterit virgam correctionis sustinere, nisi tu qui sic purgas, ut ei quem amas tolerandi vires subministres. Memento itaque quod sicut lutum feceris me, & sic renova, sic expurga, sic perfice figmentum tuum, ut non deficiat. Ego sum miser homo ille, quem tu potentissime Deus creasti propter

te ipsum, & ad ipsum te. Ego sum miser homo ille, quem tu sanguine pretiosissimo Filii tui misericorditer redemisti. Ego sum miser homo ille, quem tu salvare potes secundum abyssum misericordiæ tuæ. Domine Jesu protege, Domine Jesu sanctifica me, & per illam amaritudinem quam sustinuisti propter me in cruce, maxime in illa hora quando anima tua egressa est de corpore, miserere animæ meæ in egressu suo. fac mecum signum in bonum ut videant qui oderunt me & confundantur, quoniam tu Domine adjuvisti me & consolatus es me. Concede mihi dulcissime Iesu ut corpus tuum sit mea finalis refectio, gloriosissimum nomen tuum, quod est IESVS, sit mea finalis locutio; tuum ineffabile in cruce tormentum, sit mea finalis cogitatio. Imprime cordi meo omnium vulnerum tuorum acerbissimam passionem, uni voluntatem meam cum sanctissimo beneplacito tuo, ut nihil aliud optare possim, quàm quod tu vis; absconde me in aperto vulnere lateris tui, & non timebo mala ambulans in regione umbræ mortis: Illumina oculos meos ne umquam obdormiam in morte, nequando dicat inimicus meus prævalui adversus eum. Locutus sum in lingua mea, notum fac mihi domine finem meum, & numerum dierum meorum quis est, ut sciam quid desit mihi. Dirupisti Domine vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis & nomen Domini invocabo. Periit fuga à me & non est qui requirat animam meam. Clamavi ad te Domine, dixi tu es spes mea, portio mea in terra viventium. Veni Domine Iesu & noli tardare, relaxa facinora mea, solve vincula, educ vinctum de domo carceris, de lacu miseriæ & de luto fœcis. Expectans expectavi te, intende mihi & exaudi me. Ostende mihi faciem quam Angeli semper vident, sonet vox tua in auribus meis, vox gratiæ & remissionis, vox jucunditatis & lætitiæ. Recipe me ab hominibus, tempus enim est ut revertar ad te, qui solus es principium

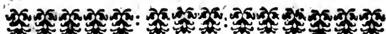
meum, finis meus, centrum animæ meæ, unicum solatium meum, satietas mea, requies spiritus mei, Deus meus, & exaltans caput meum, qui vivis & regnas laudabilis & gloriosus & superexaltatus in sæcula sæculorum. Amen.

Actum Astæ, in Monasterio B. Mariæ Consolatricis, Congregationis reformatæ sancti Bernardi, Ordinis Cistertiensis, per manum mei Iohannis Monachi peccatoris, qui professus sum vivere sub regula sanctissimi Patris Benedicti. Regnante Domino nostro Jesu Christo anno ab ejus nativitate 1646. die 10. Octobris, incipiente anno ætatis meæ 38. Indictione 14. subscriptum.

Frater JOANNES A SANCTA CATHARINA; *Cognomento* BONA. *Manu propria.*

JESV

IESU CHRISTO
FILIO DEI
SUMMO ET ÆTERNO SACERDOTI

Joannes solâ ejus miseratione S. R. E. Presbyter Cardinalis.

ERUCTAVIT cor meum verbum bonum, dico Tibi & consecro opera mea, Pontifex sempiterne, qui discessurus de hoc mundo ad Patrem, factus sacerdos tuæ victimæ, & victima Tui Sacerdotii, corporis & sanguinis Tui admirabile sacrificium instituisti. Offero inquam Tibi quod Tuum est; neque enim dare Tibi aliquid possum, quod Tuum non sit; neque Tu acciperes, si quid dare vellem, quod à Te non accepissem. Ideo Te adoro, & gratias ago misericordiæ Tuæ, quia omnia bona mea Tua sunt; nihilque meum est, nisi peccatum & infirmitas & ignorantia, prævaricatoris Adæ miseranda hæreditas, jugumque gravissimum huma-

næ captivitatis, à quo ſolvi numquam potero, niſi Tu à ſervitute me liberes diſcuſsâ caligine & depulsâ ægritudine, manu Tûâ omnipotenti. Tu dixiſti, fiat lux, & facta eſt lux : cuius fulgore illuſtratus has Rerum Liturgicarum diſquiſitiones aggreſſus ſum, priſcos Eccleſiæ ritus perluſtrans, quantum Tu poſſe dediſti, de cujus plenitudine omnes accipiunt. Intravi ubi aperuiſti, aſſerendo & defendendo quæ certa ſunt, incerta verò & occulta ſollicitè inquirendo, donec Tu, qui doces hominem ſcientiam, latentem veritatem ſervis Tuis manifeſtes. Tuum nunc eſt hunc qualemcumque laborem benigno favore proſequi, ut Fideles Tui, ad quorum manus pervenerit, tantum myſterium impenſius colant, & profectu accreſcente frequentent: reliqui verò, qui ſectis adhæſerunt, auſpice Te, reducantur in viam, à qua infeliciter aberrarunt. Hoc votum meum eſt in Te & per Te, Jeſu Chriſte Redemptor mundi, qui omnium deſideriorum meorum ſcopus & meta es, & merces mea magna nimis.

LECTORI

Qua occasione, quove consilio scriptus hic liber. Ejus argumentum, & difficultas.

PAUCIS me præfari oportet, & tibi, benigne Lector, suscepti operis rationem reddere. Edideram Romæ ante aliquot annos Tractatum de Divina Psalmodia, ejusque causis, mysteriis, & disciplina; deque variis ritibus omnium ecclesiarum in psallendis divinis officiis. Vidit eum aliquando & percurrere dignatus est Sfortia Pallavicinus Cardinalis amplissimus, de literis & de ecclesia optimè meritus, & ut erat mihi arctissima junctus amicitia ab eo tempore, quo in domo S. Andreæ Societatis Iesu historiam Concilii Tridentini toti orbi notissimam scribebat, protinus urgere me atque compellere cohortatione, imperio, ac quotidiano penè convitio cœpit, ut de Augustissimo nostræ Religionis sacrificio simile opus adornarem, amicè testatus me in hoc genere aliquid posse. Ego verò tametsi hominem tantæ dignitatis summa veneratio-

me prosequerer, multoque difficilius existimarem id negare quod præcipiebat, quàm efficere; conscius tamen imbecillitatis meæ diu reluctatus sum. Pondus enim gravissimum, & vix tractabile perhorrescebam, nec audebam opus aggredi longum, perplexum, ac plurimi otii, quo maxime indigebam. Cumque hoc seculum eruditissimum sit, nimiæ audaciæ ac temeritatis notam incurrere verebar, si quidpiam in publicum proferrem, quod non esset elaboratum & omni ex parte perfectum. Terrori denique fuerunt inextricabiles difficultates in singulis ritibus divinæ Liturgiæ explicandis, ac è ruderibus antiquitatis in lucem proferendis, qui cum profundis tenebris sepulti sint, quædam dumtaxat tenuissima vestigia apud priscos scriptores reliquerunt. In his autem angustiis constitutum urgebat quotidie Pallavicinus, adhibitis etiam amicorum auxiliaribus copiis, & eorum interposita auctoritate, quorum præceptis refragari nefas erat; donec tandem timorem abiicere, onusque suscipere satius duxi, quàm deesse obedientiæ, quæ perfecta tunc esse censetur, cum nihil videt, nihil dijudicat.

Quicquid igitur obstabat patientia ac studii pertinacia vincere tentans, multa volumina evolvere, & ex iis diligenter excerpere cœpi quæcumque ad propositum argumentum spectare visa sunt: & aspirante divina gratia tanta mihi sensim rerum congeries parata est, qua exactoris desiderio & expectationi aliqua saltem ex parte satisfacere possem. Iam septimus annus elapsus est à prima operis delineatione; cui cum assidue instarem, nullique parcens labori extremam manum imponere sperarem, longa & molesta correptus infirmitate & studiis & libris repudium dicere coactus sum. Pristina verò valetudine restituta, aliisque rebus peractis, quæ quia differri non poterant, me diu occupatum tenuerunt; cum paulisper respirare, & ad intermissa studia redire cœpissem, mox gravius impedimentum subortum est, quod non solùm ab opere perficiendo, sed fere per annum ab omni librorum commercio avocavit. Nam Beatissimus Pontifex Clemens IX. me nihil tale aut merentem aut cogitantem à tranquillitate & pace quibus in Monasterio perfruebar,

repente abstractum & avulsum ad fastigium evexit maximæ in ecclesia dignitatis, cui cum impar omnino sim, vereor ne vox illa Prophetæ ad me pertineat, Elevans allisisti me. *Vixeram in Religione ab anno XV. ætatis meæ usque ad LX. & agnoscens in me aliquod signum divinæ misericordiæ optabam mori in nidulo meo, nec diem hominis desideravi, Deus scit. Nunc autem expulsus à jucunditate monasticæ vitæ rerum exteriorum tumultus patior, quibus assuetus non eram, & omissis genialibus studiis ad curas seculi ejectus sum, à quibus maxime abhorrebam. Ideo in longum protractum opus serius, quàm promiseram, editum est.*

Cæterùm in eo conscribendo historiæ limites prætergressus non sum. Ex Conciliis & sanctis Patribus, cæterisque ecclesiasticis atque eruditis Scriptoribus, & ex codicibus M. SS. ea dumtaxat delibavi, quæ ad Missæ institutionem, sacrorumque rituum originem spectant: quibus verbis, quo ritu, quo loco, qua hora, quo apparatu, qua lingua olim Missa celebraretur: idemne an diversus omnium ecclesiarum mos fuerit: quando, quo-

modo, & à quibus addita quædam & immutata. In quibus explicandis ut certo ordine progrederer, quæcunque pertinent ad Liturgiam duobus libris complexus sum. Primus ea continet, quæ de illo generatim prænosci debent. Alter singillatim edisserit omnes eiusdem partes ab accessu sacerdotis ad altare usque ad eius recessum, ut ex subiecto Capitum indice apparebit. In tanta autem consuetudinum diversitate, priscarumque rerum densa caligine nonnulla ex coniecturis deduxi, quædam verò me nescire professus sum, Magni Cassiodori consilium sequutus, qui lib. de Anima cap. 14. ait : Melius esse in occultis causis confiteri ignorantiam, quàm periculosam sumere audaciam. *Quæ cunctis nota sunt, non nisi leviter tetigi, Lacedæmonios imitatus, quorum est apud Thucydidem lib. 4. illa, quæ semper mihi placuit, sententia*, Non oportere multis verbis uti, ubi pauca sufficiunt. *Quæ magis abstrusa visa sunt, vel ipse fusius exposui, vel fontes indicavi, è quibus possint curiosi explere sitim.*

Partem asceticam opusculo seorsum evul-

gato pridem expoſui. Symbolica explicatio à pluribus haberi poteſt, qui de illa copioſiſſime ſcripſerunt. Scholaſticis diſputationibus plena ſunt ingentia Theologorum volumina. Polemica illis reliqui, qui Miſſam vindicant à calumniis hæreticorum. Alia fortaſſis erunt è profundiore ſapientia atque uberiori eruditione petenda, quæ me fugerunt carptim & per interſtitia ſcribentem. Norunt autem experti quàm ſit difficile ad huiuſmodi lucubrationes redire, poſtquam ab illis diſceſſum eſt. Multos quoque nodos vindice dignos ſupereſſe agnoſco, quos peritioribus ſolvendos relinquo. Omnium autem in quibus deliqui ab æquis rerum æſtimatoribus veniam facile obtinebo, quia ut præclare ſcribit Dionyſius Longinus, In magnis labi generoſum peccatum eſt.

INDEX

INDEX LIBRORUM ET CAPITUM

LIBER PRIMUS.

De his quæ ad Missam generatim spectant.

LIBER SECVNDVS

Quo singulæ Missæ partes ac ritus singillatim explicantur.

APPENDIX.

IN QUA

RERUM

RERUM LITURGICARUM LIBER PRIMUS.

De his quæ ad Missam generatim spectant.

CAPUT PRIMUM.

De Missæ nomine, ejusque origine. Non esse Hebraïcum, Græcum, aut alterius idiomatis, sed Latinum. Rejiciuntur quorumdam opiniones. Quædam obiter de Agapis veterum Christianorum. A duplici missione Missæ nomen deductum.

I DE Missæ sacrificio clarè & strictim disceptaturo prima statim occurrit de nomine difficultas; sunt enim nomina indicia rerum; & ut Epictetus apud Arianum *lib. 2. cap. 17.* auctor est, principium eruditionis est intelligentia vocabulorum. Quidam Doctores Hebraïcæ antiquitati nimiùm addicti Hebraïcum nomen esse putant ex Deuteronomii cap. 16. 10. ubi vox *Missah* reperitur, quæ oblationem significat. Quam sententiam mordicus sustinent Joannes Reuchlinus *lib. 2. hebraïcarum Eruditionum*, Claudius de Sainctes in *præf. ad Liturgias Patrum*, Baronius, *ann. 34. numer. 59.* Genebrardus de *Liturgia Apostolica cap. 7.* Antonius Demochares adversus Misolitυrgos *tom. 2. cap. 1.* & alii istorum asseclæ, qui nullo suffulti veterum testimonio asserunt Apostolos ab Hebræis, Latinos à Petro Principe Apostolorum Missæ vocabulum accepisse, ac si nihil antiquum, nihil catholicum foret, nisi

hebræo nomine insignitum. Sed ut optimè Bellarminus observat, *lib.* 1. *de Missa cap.*1. Si vox ista hebraïca in usu Apostolis fuisset, eam certè retinuissent etiam Græci & Syri, atque aliæ nationes, ut retinuerunt alias similes, ut *Amen*, *Alleluia*, *Sabbaoth*, *Osanna*, *Sathan*, *Sabbatum*, *Pascha*. Vocabula enim Hebraïca per Græcos ad nos devenerunt; cùm ipsi etiam Apostoli, & primi Ecclesiæ Doctores græcè scripserint. Porrò apud Græcos nulla est mentio hujus vocis; neque apud Patres hebraïcæ linguæ peritos, Origenem, Epiphanium, Justinum, Hierónymum; quod certè admirandum videri posset, si ex Hebræis ad Christianos illa vox emanasset.

II. Aliam hujus nominis originem proponit Genebrardus, lib. citati c. 3. ex græca voce μύησις *Myesis* à verbo μυέω, *myeo*, quod est doceo, instituo, & spiritualiter initio: & significat propriè initiationem, seu mysticam doctrinam; quæ per divinam inspirationem in abdito mentis percipitur sine humano magisterio; ut docet Corderius in Onomastico Dionysii: hinc autem ait Genebrardus derivatum forsitan esse nomen Missæ mutatâ terminatione, quæ secundùm diversitatem linguarum variari solet. Nam Græci, inquit, hanc vocem sic pronunciant μύησις Myisis, unde mutata terminatione Missa à Latinis deduci potuit. At hæc levissima Genebrardi conjectura est, tanti viri doctrinâ & eruditione prorsus indigna. Neque obstat quod apud quosdam Græcos scriptores aliquando vox *Missa* legatur, ut apud Constantinum in Tacticis, quem Joannes Meursius citat in Glossario Græco-barbaro; hi enim recentiores sunt post annum Christi Millesimum, & hanc vocem, sicut & alias, à Latinis acceperunt, & alio sensu usurpant, præsertim scriptores Tactici, qui eâ passim utuntur pro precibus, quas in exercitu milites Christiani mane & vespere recitabant.

III. Tertia & singularis hac de re opinio est viri doctissimi Gabrielis Albaspinæi, qui *lib.* 2. *de Sacram. Euchar. cap.* 3. rejectis aliorum etymologiis Missam dici autumat à nomine *Mess.* quod apud gentes septemtrionales significat

festum sive congregationem. Quia verò populi, ut sacrificio intersint, in unum adunantur, ideò Missæ nomen ipsi sacrificio inditum arbitratur. Ut autem probet Missæ nomen pro festo accipi, & pro populi adunatione, multa congerit ex Capitularibus & Conciliis Franciæ, sed ex illis potius deducitur Missæ nomen ad festum & conventum populi denotandum translatum fuisse, ut ex his quæ Capite sequenti num. v. dicemus, manifestè patebit. Nec verisimile videtur quod à gentibus septemtrionalibus Missæ nomen emanare potuerit, quia cùm seriùs ad eas Evangelii prædicatio pervenerit, illud potius ab illis acceperunt, à quibus fidei mysteriis imbuti sunt. Joannes Lidius in Glossario Latino-barbaro vocum quæ reperiuntur in Epistolis Nicolai Clemangii, *Missa*, inquit, *Mess*, *mercatus*, *nundinæ*. Cur verò Missæ nomen nundinis tributum fuerit, commodiùs dicam Capite sequenti.

IV. His explosis, quarta sententia, eaque vera & indubitata stabilienda est, Missæ vocabulum Latinum esse à mittendo dictum. Est enim Missa idem ac missio, sicut *remissam* pro remissione dicebant Antiqui. Tertullianus lib. 4. adversus Marcionem cap. 18. *Diximus de remissa peccatorum.* Cyprianus de bono patientiæ: *Dominus baptizatur à servo; & remissam peccatorum daturus ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere.* Optatus Milevitanus lib. 1. *Non potuit in remissam peccatorum tingi.* Victor Tunonensis in Africa Episcopus lib. de Pœnitentia cap. ult. *Merebimur remissam omnium peccatorum.* Hujus autem appellationis causam non omnes eamdem tradunt. Quidam volunt Missam dictam à mittendo, quòd olim fieret ex donis à populo missis, & in unum collatis, quæ expositio Sectariorum est, Missam cum *Agape*, seu convivio Christianorum confundentium. Erat autem *Agape* convivium publicum, quod in Ecclesia post sumptam Eucharistiam fieri solebat ad mutuam charitatem fovendam, & ad pauperes refocillandos. Hieronymo adscripta Commentaria in Epist. 1. ad Cor. cap. 11. *In Ec-*

dam

LIBER SECUNDUS

Quo singulæ Missæ partes ac ritus singillatim explicantur.

RERUM LITURGICARUM LIBER PRIMUS.

De his quæ ad Miſſam generatim ſpectant.

CAPUT PRIMUM.

De Miſſæ nomine, ejuſque origine. Non eſſe Hebraïcum, Græcum, aut alterius idiomatis, ſed Latinum. Rejiciuntur quorumdam opiniones. Quædam obiter de Agapis veterum Chriſtianorum. A duplici miſſione Miſſæ nomen deductum.

I DE Miſſæ ſacrificio clarè & ſtrictim diſceptaturo prima ſtatim occurrit de nomine difficultas; ſunt enim nomina indicia rerum; & ut Epictetus apud Arianum *lib.* 2. *cap.* 17. auctor eſt, principium eruditionis eſt intelligentia vocabulorum. Quidam Doctores Hebraïcæ antiquitati nimiùm addicti Hebraïcum nomen eſſe putant ex Deuteronomii cap. 16. 10. ubi vox *Miſſah* reperitur, quæ oblationem ſignificat. Quam ſententiam mordicus ſuſtinent Joannes Reuchlinus *lib.* 2. *hebraïcarum Eruditionum*, Claudius de Sainctes in *praef. ad Liturgias Patrum*, Baronius, *ann.* 34. *numer.* 59. Genebrardus de *Liturgia Apoſtolica cap.* 7. Antonius Demochares adverſus Miſolitourgos *tom.* 2. *cap.* 1. & alii iſtorum aſſeclæ, qui nullo ſuffulti veterum teſtimonio aſſerunt Apoſtolos ab Hebræis, Latinos à Petro Principe Apoſtolorum Miſſæ vocabulum accepiſſe, ac ſi nihil antiquum, nihil catholicum foret, niſi

hebræo nomine insignitum. Sed ut optimè Bellarminus observat, *lib. 1. de Missa cap. 1.* Si vox ista hebraïca in usu Apostolis fuisset, eam certè retinuissent etiam Græci & Syri, atque aliæ nationes, ut retinuerunt alias similes, ut *Amen*, *Alleluia*, *Sabbaoth*, *Osanna*, *Sathan*, *Sabbatum*, *Pascha*. Vocabula enim Hebraïca per Græcos ad nos devenerunt; cùm ipsi etiam Apostoli, & primi Ecclesiæ Doctores græcè scripserint. Porrò apud Græcos nulla est mentio hujus vocis; neque apud Patres hebraïcæ linguæ peritos, Origenem, Epiphanium, Justinum, Hierónymum; quod certè admirandum videri posset, si ex Hebræis ad Christianos illa vox emanasset.

II. Aliam hujus nominis originem proponit Genebrardus, lib. citati c. 3. ex græca voce μύησις *Myesis* à verbo μυέω, *myeo*, quod est doceo, instituo, & spiritualiter initio: & significat propriè initiationem, seu mysticam doctrinam; quæ per divinam inspirationem in abdito mentis percipitur sine humano magisterio; ut docet Corderius in Onomastico Dionysii: hinc autem ait Genebrardus derivatum forsitan esse nomen Missæ mutatâ terminatione, quæ secundùm diversitatem linguarum variari solet. Nam Græci, inquit, hanc vocem sic pronunciant μύησις *Myisis*, unde mutata terminatione Missa à Latinis deduci potuit. At hæc levissima Genebrardi conjectura est, tanti viri doctrinâ & eruditione prorsus indigna. Neque obstat quod apud quosdam Græcos scriptores aliquando vox *Missa* legatur, ut apud Constantinum in Tacticis, quem Joannes Meursius citat in Glossario Græco-barbaro; hi enim recentiores sunt post annum Christi Millesimum, & hanc vocem, sicut & alias, à Latinis acceperunt, & alio sensu usurpant, præsertim scriptores Tactici, qui eâ passim utuntur pro precibus, quas in exercitu milites Christiani mane & vespere recitabant.

III. Tertia & singularis hac de re opinio est viri doctissimi Gabrielis Albaspinæi, qui *lib. 2. de Sacram. Euchar. cap. 3.* rejectis aliorum etymologiis Missam dici autumat à nomine *Mess.* quod apud gentes septemtrionales significat

festum sive congregationem. Quia verò populi, ut sacrificio intersint, in unum adunantur, ideò Missæ nomen ipsi sacrificio inditum arbitratur. Ut autem probet Missæ nomen pro festo accipi, & pro populi adunatione, multa congerit ex Capitularibus & Conciliis Franciæ, sed ex illis potius deducitur Missæ nomen ad festum & conventum populi denotandum translatum fuisse, ut ex his quæ Capite sequenti num. v. dicemus, manifestè patebit. Nec verisimile videtur quod à gentibus septemtrionalibus Missæ nomen emanare potuerit, quia cùm seriùs ad eas Evangelii prædicatio pervenerit, illud potius ab illis acceperunt, à quibus fidei mysteriis imbuti sunt. Joannes Lidius in Glossario Latino-barbaro vocum quæ reperiuntur in Epistolis Nicolai Clemangii, *Missa*, inquit, *Mess*, *mercatus*, *nundinæ*. Cur verò Missæ nomen nundinis tributum fuerit, commodiùs dicam Capite sequenti.

IV. His explosis, quarta sententia, eaque vera & indubitata stabilienda est, Missæ vocabulum Latinum esse à mittendo dictum. Est enim Missa idem ac missio, sicut *remissam* pro remissione dicebant Antiqui. Tertullianus lib. 4. adversus Marcionem cap. 18. *Diximus de remissa peccatorum.* Cyprianus de bono patientiæ: *Dominus baptizatur à servo, & remissam peccatorum daturus ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere.* Optatus Milevitanus lib. 1. *Non potuit in remissam peccatorum tingi.* Victor Tunonensis in Africa Episcopus lib. de Pœnitentia cap. ult. *Merebimur remissam omnium peccatorum.* Hujus autem appellationis causam non omnes eamdem tradunt. Quidam volunt Missam dictam à mittendo, quòd olim fieret ex donis à populo missis, & in unum collatis, quæ expositio Sectariorum est, Missam cum *Agape*, seu convivio Christianorum confundentium. Erat autem *Agape* convivium publicum, quod in Ecclesia post sumptam Eucharistiam fieri solebat ad mutuam charitatem fovendam, & ad pauperes refocillandos. Hieronymo adscripta Commentaria in Epist. 1. ad Cor. cap. 11. *In Ec-*

clesia convenientes oblationes suas separatim offerebant, & post communionem quæcumque eis de sacrificiis (de his nimirum, quæ quisque obtulerat) *superfuissent, illic in Ecclesia communem cœnam comedentes, pariter consumebant.* Et Chrysostomus in eandem Epistolam hom. 27. *Statis diebus mensas faciebant communes, & peracta synaxi, post Sacramentorum communionem omnes commune inibant convivium, divitibus quidem cibos adferentibus, pauperibus autem & qui nihil habebant etiam vocatis, & omnibus communiter vescentibus.* Oecumenius quoque in ipsam Pauli Epistolam, *Præcipuis diebus sive festis, post sacrorum Mysteriorum participationem, agebantur communes cœnæ, præparantibus illas divitibus, ac pauperes invitantibus.* His verò testimoniis diversam fuisse Agapen à Sacrificiis evincitur: idque etiam probat Pamelius ex pluribus Tertulliani Textibus *ad cap. 39. Apologetici*, quo in loco magnus ille Africanus elegantissimè Agapen describit. Quædam dumtaxat decerpo, quia parerga hæc sunt. *Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit. Vocatur enim* Agape, *id quod dilectio penes Græcos est. Quantiscumque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum. Siquidem inopes quoque refrigerio isto juvamur. Non prius discumbitur, quàm oratio ad Deum prægustetur. Editur, quantum esurientes capiunt: bibitur, quantum pudicis est utile: ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum sibi Deum esse: ita fabulantur, ut qui sciant* Dominum *audire. Æquè oratio convivium dirimit, inde disceditur, non in catervas cæsionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum; sed ad eandem curam modestiæ & pudicitiæ, ut qui non tam cœnam cœnaverint, quàm disciplinam.* Ad hæc eadem convivia respexisse puto Plinium Juniorem, cum in epistola ad Trajanum de Christianorum cœtibus disserens ait, *coëunt ad capiendum cibum, promiscuum tamen & innoxium.* Triplex autem erat Agape, Natalitia, Funebris, & Connubialis, quas commemorat Na-

ꝫianzenus in carmine de diversis vitæ generibus hoc disticho:

Non epulum natale *adiens cum pluribus, aut quod*
Funereum *est*, *vel quod* connubiale *petens*.

Solitas quoque exhiberi in dedicationibus Ecclesiarum testatur Baronius *To*. 1. *ann*. 57. Agunt de iisdem passim antiqui Patres, quos refert Jacobus Bosius *lib*. 6. *Romæ subterraneæ cap*. 27. & Concilium Gangrense anathemate perstringit illos, qui eas spernebant. Postea ob luxum, dissensiones, & alios abusus, qui sensim irrepserant, sublatæ sunt, ut scribit Augustinus *lib*. 6. *confess. cap*. 2. *& epist*. 64. & ab Oriente quidem eas proscripsit Synodus Laodicena, ab Africa verò tertia Cartaginensis. Eas ita prohibuit Concilium Trullanum *can*. 74. ubi plura de illis congerit eruditus Scholiastes Christianus Lupus.

Aliis placuit Missam dici quasi *transmissam*, eo quod populus per ministerium Sacerdotis preces & oblationes ad Deum transmittat. Stephanus Eduensis *lib. de Sacram. altaris cap*. 18. Hac salutatione, *nempe Ite Missa est*, monentur astantes recedere, quia missa est hostia: Propterea ministerium Sacro-sanctum Missa nuncupatur. Petrus Cluniacensis *lib*. 2. *miracul. cap*. 28. Sacrificium offerunt, quod ex usu jam veteri tracto nomine, quia Deo mittitur, Missa vocatur. Rupertus Abbas *lib*. 2. *de div. off. cap*. 23. Sacrosanctum altaris ministerium idcirco Missa dicitur, quia ad placationem inimicitiarum, quæ erant inter Deum & homines, sola valens & idonea mittitur legatio. D. Thomas *tertiâ P. qu*. 83. *art*. 4. *ad* 9. In fine Missæ Diaconus populum licentiat dicens, *Ite Missa est*, scilicet hostia ad Deum per Angelum, ut scilicet sit Deo accepta. Alio sensu Magister sententiarum *lib*. 4. *dist*. 13. Missam à mittendo dictam asserit, quod Angelus à Deo mittatur, ut assistat Sacrificio. Nicolaus Beguinius Rhemensis *lib*. 1. *de Paschate cap*. 3. à mittendo derivatam ait eo sensu, quo Christus à Patre missus

dicitur: quia hæc hostia & à Deo Patre primùm ad nos salutis nostræ causâ missa est, &. eamdem ejus quoque causâ ad eumdem rursus mittimus. Alcuinus *lib. de div. officiis cap.* 40. aliam rationem commemorat, quia nos mittit ad Deum.

VI. Alii denique, quorum non ambigimus verissimam esse sententiam, à missione seu dimissione populi, Missæ nomen ortum esse asseverant, ita ut Missa idem sit ac missio populi, & licentia discedendi. Audiendus primo loco Avitus Viennensis Archiepiscopus, qui circa finem quinti Seculi, & initio Sexti floruit. Is epist. 1. ad Gundobadum Burgundionum Regem, *non missum facitis*, inquit, *nihil est aliud quàm non dimittitis. A cujus proprietate Sermonis in Ecclesiis, palatiisque, sive prætoriis* Missa *fieri pronuntiatur, cum populus ab observatione dimittitur. Nam genus hoc nominis etiam in Secularibus auctoribus, nisi memoriam vestram per occupationes lectio desueta subterfugit, invenietis.* Hæc Avitus, qui non exprimit seculares auctores, apud quos nomen Missæ hoc sensu reperitur. Mihi verò occurrunt, Cicero, qui in fine Philipp. 5. placere dixit, *legiones bello confecto missas fieri:* & Suetonius in Caligula cap. 25. ubi agens de Lollia Paulina, quam in uxorem duxerat, *Brevi*, ait, *missam fecit*, hoc est, dimisit. Porro verbis Aviti nihil efficacius ad suprà memoratos scriptores redarguendos, qui Missæ nomen exoticum fingunt, & aliunde derivant. Missio autem in veteri Ecclesia duplex erat: una post Evangelium & Sermonem, quando Catechumeni, infideles, pœnitentes, & alii, quibus vetitum erat Sacramentorum participationi interesse, à Diacono dimittebantur hàc voce, *si quis est Catechumenus, exeat foras*: vel ut dicit Gregorius lib. 2. Dialog. cap. 23. *Si quis non communicat, det locum*: & hæc dicebatur Missa seu missio Catechumenorum, de qua ex professo agam infra Capite XVI. Altera erat Initiatorum, cùm re divina peracta eos Diaconus dimittebat dicens, *Ite Missa est*: & hæc Missa Fidelium vocabatur.

Isidorus *lib. 6. originum cap. 19.* Missa tempore sacrificii est, quando Catechumeni foras mittuntur, clamante Levita, si quis Catechumenus remansit, exeat foras: & inde Missa. Subscribit Isidoro iisdem verbis Rabanus Maurus *lib. de institut. Clericorum cap. 32.* Florus Magister, & Remigius Autisiodoren. in fine expositionis Missæ, *Missa*, inquiunt, *nihil aliud intelligitur, quàm dimissio, id est absolutio, quam celebratis omnibus tunc Diaconus esse pronunciat, cùm populus à solemni observatione dimittitur*: quæ verba ab Alcuino transcripserunt. S. Gregorius in libro Sacramentorum feriâ sextâ Parasceves: *Deinde communicat ipse, & omnis clerus, & fiant Missæ.* Ubi Pamelius ad marginem adnotavit, *ex postrema hac clausula colligere est, cur Missa nuncupetur, nempe à dimittendo populo.* Menardus, & Ordo Romanus ibidem sic legunt: *& communicant omnes sub silentio, & expleta sunt universa.* Cassianus *lib. 11. Institut. cap. 15.* vanitatem describens cujusdam solitarii, qui in cella sua quasi in Ecclesiâ Sacrum agebat, *tum*, inquit, *quasi Diaconus missam Catechumenis celebrabat.* Hugo Victorinus *lib. 2. de Eccles. officiis cap. 41.* Dicit Diaconus, Ite Missa est, *quasi revertimini ad propria. Ab hac missione, id est dimissione Missam dicunt appellari.* Bernoldus Presbyter Constantiensis in expositione Ordinis Romani apud Cassandrum *in Liturgicis cap. 26. Missam ideo appellari dicimus, quia lecto Evangelio foras mittuntur ex pronunciatione* Diaconi*, qui minime offerendo vel communicando non poterant interesse sacramentis divini mysterii.* Cassianus *lib. 3. Instit. cap. 7.* mores describens veterum Monachorum ait, illum qui ad diurnam orationem non occurrebat, priusquam primus psalmus finiretur, non audere oratorium introire, sed Congregationis Missam pro foribus præstolari, hoc est dimissionem Monachorum peracto officio. Et ibidem *cap. 11.* ait, die Dominico unam tantùm Missam, hoc est dimissionem ante prandium celebrari: quia nimirum semel tantum conveniebant,

& officia quæ ante prandium dici consueverant, sine intervallo & dimissione uno contextu simul cum solemni sacrificio recitabant. Apud Goldastum to. 2. rerum Alamannicarum extat Interpretatio vocabulorum barbaricorum Keronis Monachi S. Galli, qui ait; *Missa, quia mittitur populus.*

Possem paginas latè implere aliorum testimoniis, sed ex allatis satis constat Missam à missione dici, & populi dimissionem significare. Frustrà nititur Genebrardus hanc Missæ etymologiam convellere quasi nimis frigidam, & modicæ reverentiæ erga tantum mysterium: cùm enim doceat Plato in Cratylo, nomina ex propria rei nota deducenda esse, inconveniens, inquit, foret Augustissimum Sacrificium à minima sui parte vel accidente nuncupari. Sed Genebrardus nimìs addictus fuit rebus Hebraïcis, & fortasse non legit Aviti, & aliorum quos suprà citavimus testimonia, quæ si vidisset, eorum procul dubio auctoritati cessisset: neque enim credibile est viros sapientissimos temerè, & sine ratione tale nomen Divino Sacrificio impofuisse; cùm præsertim nullum sit, quo ipsum, utpote ineffabile exprimere valeamus. Facilè etiam diluitur quod objicit Albaspinæus, tribus nimirum primis seculis Missæ nomen inauditum fuisse, cùm tamen essent dimissiones; nam primò non admittimus Missæ nomen post tertium Seculum cœpisse, de qua re Capite III. agendum erit: deinde nomina posteriora sunt rebus, & illis jam existentibus, vel ex ipsarum naturâ, vel ex circumstantiis, vel ab aliquo eventu imponuntur.

CAPUT II.

De multiplici nominis Missæ significatione. Olim pro Collectis & lectionibus; & pro divinis officiis usurpatum. Quo sensu ad dies festos, & ad omnes populi conventus translatum. Cur veteres plurali numero Missas dixerint. Quid sit Missas tenere.

I. PErit rerum cognitio, si nomen ignoratur, à noscendo enim dictum est nomen, quasi notamen & index rei quam designat, ut docet Isidorus *lib.* 1. *Orig.* c. 7. Quia verò nonnunquam ad plures res significandas idem nomen adhibemus, exactam rei notitiam habere non possumus, nisi prænoscamus ad quid primitùs ipsum nomen constitutum vel excogitatum fuerit, & qua ratione ad ipsius participationem aliæ res admissæ sint: nam ut præclarè Maximus Martyr ait disputans adversus Pyrrhum; ***Dicere aliquid, nec ejus quod dicitur varias significationes discernere, nihil aliud est quàm confundere.*** Optimè quoque Ptolemæus lib. de judicandi facultate docuit, utiles esse dissertationes, quæ dictionem explicant, non sui ipsius causâ, sed quia ad reddendum de re judicium conferunt. Quia igitur in Missæ nomine multiplex significatio reperitur, de singulis aliquid dicendum est, ne quis nominis æquivocatione deceptus à vera rei, de qua agitur, intelligentiâ aberret.

Communi autem & primigeniâ significatione accipitur primò pro missione, ut in Concilio Carthaginensi quarto can. 84. ***Episcopus nullum prohibeat usque ad Missam Catechumenorum***, id est usque ad missionem, seu dimissionem, & expulsionem Catechumenorum, ***neque Hæreticum neque Iudæum, neque Gentilem ecclesiam ingredi, & audire verbum Dei.*** Eodem sensu Cassianus cap. 13. lib. 2. Instit. sic inscribit, ***quare post Missam nocturnam,*** videlicet post missionem Monachorum à nocturnis officiis,

dormire non oporteat & cap. 15. sic, *qua lege modestiæ post Orationum Missam unusquisque ad suam cellulam redeat.* Sanctus quoque Benedictus in Regula cap. 17. *Post expletionem trium psalmorum, recitetur lectio una, versus, & Kyrie eleison, & Missa sint.* & in fine. *Kyrie eleison, benedictio, & fiant Missæ.* Quam phrasim, ut patet, à Cassiano mutuatus est, & ipse suprà explicavit cap. 12. ubi agens de matutinis Laudibus, *Canticum*, inquit, *de Evangelio, Litania, & Completum est*: & in fine cap. 9. *supplicatio Litaniæ id est Kyrie eleison, & sic finiantur vigiliæ nocturnæ.* Ita cùm Diaconus dicit, *Ite Missa est*, sensus est dimissionem esse congregationis, licere omnibus abire.

Secundò accipitur pro lectionibus, & precibus, quæ ab initio Liturgiæ usque ad dimissionem Catechumenorum explentur: qua acceptione Concilium Valentinum c. 1. sancivit, ut Sacrosancta Evangelia in Missa Catechumenorum post Apostolum legerentur.

Tertiò pro illa parte Liturgiæ, quæ est ab offertorio usque ad finem, & dicitur *Missa Fidelium.* Hoc sensu Missæ nomine utitur Cæsarius Arelatensis Hom. 12. his verbis *si diligenter attenderitis, cognoscetis quia non tunc fiunt Missæ, quando divinæ lectiones in Ecclesia recitantur; Sed quando munera offeruntur, & corpus, vel sanguis Domini consecratur. Nam lectiones sive Propheticas, sive Apostolicas sive Evangelicas etiam in Domibus vestris aut ipsi legere, aut alios legentes audire potestis: Consecrationem verò corporis, & sanguinis Christi non alibi, nisi in domo Dei, audire vel videre poteritis.*

Quartò sumitur Missa in Concilio secundo Milevitano cap. 12. pro collectis sive orationibus, quæ in Missæ sacrificio legi solent. *Placuit ut preces, vel orationes, seu Missæ, quæ probatæ fuerint in Concilio ab omnibus celebrentur.* Eodem sensu Missæ nomen usurpatum à sancto Benedicto, Smaragdi Abbatis opinio est in expositione Regulæ S. Benedicti ad illa verba cap. 17. *& fiant Missæ, & Missæ sint.* Missarũ enim nomine Collectas intelligit sive

orationes, quæ in fine officii à Sacerdote dicuntur, quas ideo Missas dici putat, quia Deo mittuntur. Consensit Smaragdo vir doctissimus Hugo Menardus *in notis ad cap. 23. & 24. concordiæ Regularum*, qui huc trahit Cassianum lib. 2. cap. 7. ubi eos reprehendit, qui nec dum bene finito psalmo in orationem procumbunt *ad celeritatem Missæ* properantes, hoc est ad finem officii, ut Alardus Gazæus Cassiani Scholiastes bene interpretatur, non *ad celebritatem Missæ*, id est ad recitationem collectæ, quæ post Psalmos recitatur, ut minus probabiliter legit & explicat Menardus. Trahit huc etiam Isidorum & Tetradium in suis Regulis, quos aliter intelligendos esse mox demonstrabo. Quod verò attinet ad S. Benedictum, manifestum est ibi Missarum nomine dimissionem indicari, formulâ tunc temporis in divinis officiis usitatâ. Quod si de oratione locutus fuisset, eam proculdubio expressisset, sicut expressit *Kyrie eleison*, & orationem Dominicam. Porro Collectæ S. Pater mentionem facit cap. 11. sub nomine benedictiônis, cùm statuit lectoEvangelio, & data benedictione incipiendos esse Matutinos. Reliqua officia oratione Dominicâ concludi voluit, ut latiùs tradidi in tractatu de Divina Psalmodia *cap. 16. §. 17. num. 2.*

III. Quintò S. Aurelianus Arelatensis Episcopus in Regula Monasterii, quod jussu Childeberti Regis Arelate constructum fuit, modum psallendi præscr bens ait: *Sexta feria post Nocturnos duæ Missæ fiant in æstate, in hieme tres. Nam Dominica omni tempore, & in æstate, & in hieme, post Nocturnos sex Missæ fiant. Si verò evenerit, ut tardiùs ad vigilias surgatur, quantum Abbati visum fuerit, tantum legatur. Quando signum fecerit, qui legit sine morâ consurgat, ut canonicus Missarum numerus possit impleri.* Et infrà. *Quotidie ad librum facite Missas tres. Unus Frater legat paginas tres, aut quatuor, & fiat oratio. Iterum legat tantum, fiat alia oratio. Tertiò legat idem tantum, & surgite, dicite Antiphonam de Psalmis in ordine, postea responsum, deinde Antiphonam. Iterum le-*

gat alius Frater, & sic impletis tribus Missis dicite Matutinarios canonicos. Et paulò pòst. *In Natali Domini, & in Epiphania dicite unum Nocturnum, & facite sex Missas de Esaia Propheta; iterum dicite secundum Nocturnum, & legantur alia sex de Evangelio.* Et mox. *In Martyrum festivitatibus tres aut quatuor Missæ fiant: primam Missam de Evangelio legite, reliquas de passionibus Martyrum.* Hìc luce clarius constat Missam accipi pro lectione; quo sensu quoque eadem voce utitur S. Cæsarius in sua Regula dicens, *Omni Dominica sex Missas facite, primâ Missâ semper Resurrectio legatur: perfectis Missis dicite Matutinos.* Itemque in sua Regula Tetradius, ubi ait, *Duos Nocturnos faciunt, & tres Missas*, quæ evidentissimè lectiones sunt, non autem Collectæ, ut putat Menardus. Quare autem ab istis Patribus Missæ nomen lectionibus tributum fuerit, non est facile explicare, nisi dixerimus ex eo desumptam nomenclaturam, quia dum illæ leguntur, psalmorum decantatio dimittitur: quæ expositio est Benedicti Haëfteni *Disquis. Monastic. lib. 7. tract.* 8. *disq.* 5. ita ut lectio sit quædam dimissio, seu intermissio Psalmorum. Obscurior est Isidori sententia, qui cap. 7. suæ Regulæ ait: *In quotidianis officiis vigiliarum primùm tres psalmi canonici recitandi sunt: deinde tres Missæ Psalmorum, quarta Canticorum, quinta matutinorum officiorum. In Dominicis verò diebus, vel festivitatibus Martyrum, solemnitatis causâ, singulæ superaddantur Missæ.* Neque enim satis percipio de quibus Missis hìc sermo sit: an videlicet tres Missæ psalmorum sint tres orationes post singulos psalmos, ut Menardus exponit: an tres lectiones tribus psalmis correspondentes, ut censet Haëftenus: an potiùs Missam Psalmorum, deinde Canticorum, tum Matutinorum ille vocavit totum complexum ex psalmis, & lectionibus, quæ nunc sunt primum, secundum, & tertium Nocturnum, & Laudes. Nisi fortè tres Missæ psalmorum sint totidem eorumdem, tum Canticorum, & Laudum sub una conclusione modulatio-

nes, quæ ideò dicantur Missæ, quia post singulas fit quædam quasi dimissio, & interruptio. Id sanè non improbabile ex eo mihi videtur, quod in eodem capite disertis verbis orationum, & lectionum meminit: in vigiliis autem Missas, sive interruptiones proximas varietatis causâ statutas, ex ipso contextu non obscurè colligimus: *Ut servorum Dei mentes diversitatis oblectamento exerceantur, & ad laudem Dei sine fastidio excitentur.*

IV. Sextò solet Missa pro divino officio interdum accipi, ut in Concilio Agathensi cap. 30. ubi statuitur, quod in conclusione matutinarum, vel vespertinarum Missarum post hymnos capitella de psalmis dicantur, & plebs collecta oratione ad vesperam ab Episcopo cum benedictione dimittatur. Cassianus loco suprà citato, *Quare post Missam Nocturnam*, id est post nocturnum officium, *dormire non oporteat*: & rursum, *Missa canonica celebrata*, id est Hora, sive officio. Petrus Ciaconius in suis ad Cassianum alphabeticis Annotationibus, Missa, inquit, pro quacumque synaxi, sive congregatione, quam Monachi publicè orandi causâ faciebant, apud Cassianum sumitur, nempe tertia, sexta, nona, & aliis, sive noctu fieret, sive interdiu. Regula cujusdam Patris cap. 30. *Duodecim psalmi in nocturnis conventibus cantabuntur, præter illam Missam, quæ celebratur in ortu Solis*: id est præter officium Primæ.

V. Septimò, quia Missa actio præcipua est, quæ in die festo peragitur, ideò nomen Missæ pro ipsa festivitate à mediæ ætatis scriptoribus passim usurpatur, apud quos Missa S. Martini, vel S. Ioannis idem est, ac festum S. Martini, vel S. Ioannis. Ivo Carnotensis in Decreto *p.* 15. *cap.* 190. Et si totam Quadragesimam ante Missam S. Ioannis implere non potest, post Missam impleat, id est post festum. & infra permittens in quibusdam festivitatibus aliquam publicè pœnitentibus indulgentiam, inter cæteras numerat Missam S. Joannis Baptistæ, & S. Mariæ. In Concilio Pistensi sub Nicolao I. c. 3. communi

placito constituimus, ut usque ad Missam S. Remigii, *id est Kalendas Octobris*, spatium habeant. Heraldus Turonensis Archiepiscopus in suo Capitulari c. 61. agens de festivitatibus anni in quibus feriari oportet, Missam recenset S. Ioannis Baptistæ, Apostolorum Petri & Pauli, S. Martini, & S Andreæ. Eginardus Abbas *epist.* 23. *Volumus circa Missam S. Martini ad palatium venire.* Frodoardus in Chronico an. 921. *Facta pactione usque ad Missam S. Martini*, & an. 945. *Circa Missam S. Ioannis Hugo Dux placitum cum Rege habuit.* Aimonius lib. 5. cap. 34. Refectiones commemorat in *Missa S. Germani*, Annales Bertiniani an. 877. *Richildis veniens ad Ludovicum in Missa S. Andreæ attulit ei præceptum.* Idem frequentius repetitur in Capitularibus Caroli Magni, & Ludovici Pii, ut *lib. 2. cap. 18. Spatium usque ad Missam S. Martini dare decrevimus*, & cap. 20. edicit, *ut pontes ad Missam S. Andreæ restaurati sint.* In edicto quoque Pistensi in Capitulari Caroli Calvi *sec. 31. §. 31. Qui lucrum de vineis in illis partibus promeruerit, octo dies post Missam S. Remigii sibi provideat, & si necesse illi fuerit ad Missam S. Martini ad suum conductum redeat.* In Appendice tomi 2. Scriptorum historiæ Francorum Andreæ du Chesne extat epistola cujusdam Catuphi ad Carolum Magnum, in cujus fine eum hortatur, ut cum consilio Synodi Francorum celebrari constituat in Regno suo *Missam* S. Michaelis, & passionem S. Petri. Eamdem ob causam ad quemcumque populi cœtum, sive congregationem indicandam Missæ nomen translatum legimus, quia populi multitudo nunquam frequentiùs solet in unum congregari, quàm ut Missæ sacrificio intersit. Hinc apud Baronium anno 519. in Indiculo, seu Relatione de scelere Thessalonicensium, statuerunt Episcopi, ne quis Missas foras Civitatem teneret, ut multitudo esset futuræ seditioni congregata. Hinc etiam Germanis, teste Kiliano in Dictionario, *Francfurter Misse*, *Strasburger Misse*, idem est, ac nundinæ Francfurti, & Argentorati; quæ

nominatio, ut Joachimus Vadianus ait *lib. 1. de veteribus Germaniæ Monasteriis*, inde nata videtur, quia multis in locis statæ, & annuæ nundinæ festis diebus anneсtuntur, idque ob populi frequentiam ad Missas celebriores confluentis.

VI. Octavò tandem sumitur Missa pro tota divini Sacrificii celebratione, quatenus utramque comprehendit Catechumenorum, & Fidelium: quæ acceptio adeo in ore omnium communis est, ut recentiores vix aliam agnoscant hujus nominis significationem. Hinc errandi occasionem accepit magni nominis Theologus, qui solum nostri temporis usum attendens, quoties apud Cassianum, & S. Benedictum Missæ nomen invenit, de Missæ sacrificio intellexit: ex quo sequeretur pluries in die, imò etiam post prandium sacrificia olim à Monachis oblata; quia etiam post Vesperas, & post Completorium S. Pater Benedictus sua illa phrasi utitur, *& Missæ sint, & Missæ fiant.* Hoc autem errore nihil absurdius. Porro apud Antiquos Missæ, & Missarum solemnia plurali numero sæpius quàm singulari legentibus occurrunt: vel quia duplex erat Missa Catechumenorum, & Fidelium; vel quia Missæ nomine omnia divina officia, omnemque Sacramentorum administrationem intelligebant. Ideo S. Benedictus *in Regula cap. 60.* loquens de Sacerdotibus, qui in Monasterio ad habitum, & professionem recipiebantur, ait, *Concedatur ei post Abbatem stare, & benedicere, & Missas tenere*; id est sacrum celebrare, & Sacramenta administrare. In quibusdã editionibus legitur *Missas canere*; sed vera lectio est, & phrasis in Ecclesiâ usitata *Missas tenere.* Concilium Agathense cap. 21. Si quis extra parochias Oratorium in agro habere voluerit, ut ibi *Missas teneat*, justâ ordinatione permittimus. Concilium Bracharense primum cap. 16. Si quis feria quinta, quæ vocatur cœna Domini, *Missas non tenet*, anathema sit. Est autem *Missas tenere*, & eas celebrare, & eis interesse, ut in præcitato Concilio Agathensi cap. 47. *Missas* die Dominico secu-

laribus totas *tenere* speciali ordinatione præcipimus.

CAPUT III.

Missæ nomen antiquissimum. A quibus primo usurpatum. Epistolis Decretalibus ab Isidoro collectis, quæ fides habenda. De variis Missæ nominibus. Dicta à Latinis Collecta, Dominicum, Agenda, Communio, Oblatio; à Græcis Liturgia, Mystagogia, Synaxis, Telete, Anaphora, Prosphora, Oeconomia. Tertulliani de Missæ Sacrificio circumscriptiones.

HIs de nomine Missæ, ejusque notatione prælibatis; ejusdem nominis antiquitas disquirenda est. Putat Baronius anno 34. n. 59. natam hanc vocem simul cum Ecclesia, & à primis ejus post Christum Fundatoribus Petro & Paulo ex Hebraïcis fontibus Romanis traditam: qua etiam usum fuisse ait Jacobum fratrem Domini, & Episcopum Hierosolymorum in sua quam posteris reliquit Liturgiâ. Sed pace tanti viri, utrumque, quo nititur, fundamentum falsum est. Nam Missa non est nomen Hebraïcum, ut suprà diximus: & ut concedamus legitimam esse Jacobi Liturgiam, quod suo loco examinabitur, nomen Missæ non Jacobi, qui Græcè scripsit, sed Latini Interpretis est: nec usquam Græci Scriptores, nisi post multa sæcula ea voce usi sunt. Adstipulantur Baronio Joseph Vicecomes, & Joannes Baptista Scortia in suis tractatibus de sacrificio Missæ, & Stephanus Durantus libro de Ritibus Ecclesiæ, atque alii recentiores, qui ut probent Missæ nomen Apostolicæ ætatis esse, & Christianæ Religioni coævum, ex Romanis Pontificibus primi, & secundi seculi, testimonia nullius roboris coacervant: dudum enim ab Eruditis observatum est illorum Epistolas decretales usque ad Siricium suppositititias esse, à quodam Hispano sub nomine Isidori (quicumque ille fuerit) sub finem septimi

sæculi

sæculi pia fraude confictas, & ex sententiis veterum Canonum, legum etiam civilium, & Sanctorum Patrum, qui quarto, & quinto seculo floruerunt, turpi anachronismo, eodemque ferè stylo, ac dicendi charactere, magna ex parte contextas, quas primùm ex Hispania in Galliam detulit labente octavo seculo Riculfus Episcopus Moguntinus; & inde in alias regiones disseminatæ, ac communiter receptæ sunt. Sed tandem impostura detecta est, & Baronius de his Epistolis disserens anno 865. earum falsitatem agnoscit, & apertè fatetur, *ne quis*, inquit, *calumniari possit ab Ecclesia Romana aliquid hujusmodi commentum esse*. Earum igitur testimoniis tanquam falsis, & inutilibus rejectis, certiora ex veris, & legitimis Pontificum, ac Patrum scriptis proferenda sunt. Extat primo loco epistola Pii ad Justum Episcopum Viennensem, (quam recipiunt Orthodoxi, nec audent omnino reprobare Sectarii) scripta, ut Baronio visum est, anno Christi 166. Ejus initio sic loquitur S. Pontifex: *Soror nostra Euprepia, sicut bene recordaris, titulum domus suæ pauperibus assignavit, ubi nunc commorantes Missas agimus*. Extat etiam alia Cornelii Papæ ad Lupicinum ejusdem Viennensis Ecclesiæ Episcopum, in qua ait non licuisse tunc Christianis, neque in Cryptis notioribus publicè Missas agere propter acerrimam persecutionem. Scripta est circa annum 254. & inter pseudepigraphas, nec quidem ab eterodoxis recensetur. Quarto seculo vixit Ambrosius, qui ep. 13. ad Marcellinam sororem; *Ego*, inquit, *mansi in munere, Missam facere cœpi*. & ser. 34. *Moneo vos, ut qui juxta Ecclesiam est, & sine gravi impedimento potest, quotidie audiat Missam*. In oratione item præparatoria ad Missam inter genuinos ejus partus agnita à Casaubono; Anselmo autem contra fidem veterum Codicum à nupero scriptore perperam tributa; *Concede mihi*, ait, *hodie, & semper Missarum solemnia puro corde, & pura mente celebrare*. Augustinus Ambrosio æqualis serm. 91. de temp. *In lectione quæ nobis ad Missas legenda est*. Item serm. de temp. 237.

Ecce post sermonem fit Missa Catechumenis, manebunt Fideles. Ruffinus Aquileiensis in latina interpretatione Clementis Romani Missæ nomine usus est, cùm in textu græco nomen Liturgiæ, sive Sinaxis, invenit. Quinti seculi testis & assertor est S Leo cognomento Magnus, qui epist. 81. ad Dioscorum Alexandrinum sacrificium iterari jubens, cùm una celebratio multitudini populi non sufficit, *Necesse est*, inquit, *ut quædam pars populi sua devotione privetur, si unius tantum Missæ more servato, sacrificium offerre non possint, nisi qui prima diei parte convenerint.* Victor Africanus ejusdem temporis scriptor initio lib. 2. Vvandalicæ persecutionis, *Liberum arbitrium habetis in Ecclesiis vestris Missas agere.* Paulinus, non ille celebris Nolanus Episcopus, sed, alius qui paucis post illum annis vixit in *vita S. Martini lib. 4.*

Præcedat Missam miseratio, gratior hæc est
Hostia, mandatum faciens prius obtege nudum.

Porro Ambrosius, Augustinus, & alii citati eo nomine usi sunt tanquam consueto, & dudum Fidelibus usitato, ut patet: qui usus, post Augustini tempora adeo communis factus est, ut superfluum sit sequentium seculorum testes proferre. Ætate verò Gregorii Magni eumdem usum invaluisse ex epistolis, & sermonibus ejus passim, & ex scriptoribus Synchronis manifestum est. Julianus Antecessor Cpolitanus, qui primus omnium Novellas Justiniani, paulò post ejus decessum, latinas fecit, Novellam 58. sic transfert: *Si quis in domo sua Oratorium habuerit, non audeat in eo sacram facere Missam, nisi Clericos Catholicæ fidei habuerit deputatos ex iussione religiosissimi Episcopi Civitatis, vel beatissimi Patriarchæ.* Hanc sententiam ex translatione Juliani refert Ivo P. 3. *Decreti cap.* 191. *& p.* 6. *cap.* 424. Communis ergo apud Antiquos non solùm sacros, sed & profanos scriptores, Missæ acceptio pro Christiano sacrificio fuit; & quamvis nos lateat, quis primùm ea voce usus sit, liquet tamen antiquissimam esse, à Sanctis Pontificibus Pio, & Cornelio, quorum primus se-

cundo, alter tertio seculo vixit, ac deinceps ubique ab omnibus Occidentalibus usurpatam.

II. Quia verò nomina ad abditas rerũ naturas, & proprietates, quantum fieri potest, exprimendas à Sapientibus inventa sunt: res autem altissimæ, & supernaturales adeò humanum intellectum excedunt, ut non solùm nominari, sed nec concipi quidem possint; hinc factum arbitror, ut Sancti Patres ad explicandum hoc Mysterium plura vocabula excogitarint; de quibus nonnulla hìc adnotanda sunt, quæ ad hanc tractationem illustrandam plurimum conferent.

Latinorum nominum primum, & usitatissimum est *Collecta*, quia colligitur in unum populus, ut sacrificio intersit: quo sensu etiam in veteri Testamento *Levit.* 23. *& Deuter.* 16. cœtus fidelium, diesque solemnes *Collectæ* dicebantur. Tertullianus in fine libri de fuga in persecut. *Sed quomodo colligemus? Quomodo Dominica solemnia celebrabimus? Postremo si colligere interdiu non potes, habes noctem.* Optatus Milevit. lib. 2. *Non enim grex, aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, & quod excurrit, Basilicas, locum ubi colligerent, non habebant.* Irenæus lib. 3. cap. 3. *Confundimus omnes eos, qui quoquo modo, præterquam oportet, colligunt.* Augustinus in Breviculo Collationum cum Donatistis in Collatione tertiæ diei: *Confitebantur se Collectam, & Dominicum egisse.* In Actis Sanctorum Martyrum Saturnini, & sociorum apud Bollandum die 11. Februarii, oblati fuisse Proconsuli dicuntur, quia contra interdictum Imperatorum *Collectam*, sive *Dominicum* celebrassent. Sed quia colligi in unum populus, & convenire solebat, non solùm ad sacrificium, sed etiam ad alia divina officia peragenda, Veteres *Collectæ* nomine pro quovis solemni conventu utebantur. Hieronymus in Epitaphio Paulæ, *Post Alleluia cantatum, quo signo vocabantur ad Collectam.* In synodo S. Patricii tom. 1. Conciliorum Angliæ, *Quicunque negligentiæ causa ad Collectas mane, vel vespere non occur-*

rerit, alienus habeatur. De aliis hujus nominis significationibus agam commodiùs lib. 2. cum *de Collectis* sermo erit.

Dicitur secundò *Dominicum*, ut ex locis modò citatis constat, quia nimirum maxima, & præcipua functio est, quæ ex Domini institutione, & præcepto in Ecclesia peragitur. Clarè Cyprianus epist. 63. ad Cæcilium, *Numquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mysticum calicem frequentandis* Dominicis *offeramus* ? & lib. de op. & eleemosynis: *Locuples, & dives es, & Dominicum celebrare te credis, quæ corbonam omnino non respicis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ panem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis.* Augustinus item ep. 86. versus finem loquens de sermone Pauli in Troade, *Per diem*, inquit, *hora* Dominici *fuerant congregati*, hora scilicet celebrandi sacrificii. Hinc vox illa Christianorum quæ in actis proconsularibus S. Saturnini sæpius legitur, *Christiani sumus, & sine* Dominico *esse non possumus*: *Dominicum cum fratribus celebravi* : *Non potest intermitti* Dominicum. Et in Romano Martyrologio 8. Kal. Januarii multa millia Martyrum commemorantur, qui Nicomediæ, cùm ad *Dominicum* in Christi Natali convenissent, jussu Diocletiani in Ecclesia clausi, incenso igne consumpti sunt. Templum quoque, sive locus, in quo ad sacrum celebrandum Fideles conveniebant, Dominicum olim dicebatur, ut infrà Cap. 19. explicabo.

Tertiò, in Concilio Cartaginensi sub Celestino Papa vocatur *Agenda* his verbis, *Numidius Episcopus Massylitanus dixit*: *In quibusdam locis sunt Presbyteri, qui aut ignorantes simpliciter, aut dissimulantes audacter, præsente, & inconsulto Episcopo cumplurimis in domiciliis agant Agenda, quod disciplinæ incongruum cognoscit esse Sanctitas vestra. Ab universis Episcopis dictum est*: *Quisquis Presbyter inconsulto Episcopo Agenda in quolibet loco voluerit celebrare, ipse honori suo contrarius existit.* Est autem hic Canon insertus Capitularibus Caroli Magni *lib. 6. cap. 234.* & distinctiùs *Additione 4. cap. 50.* Utrobi-

que verò decernitur, ne quis Presbyter inconſulto Epiſcopo celebret *Agendam*: Agendam, inquam, in ſingulari, non *Agenda* in neutro plurali, ut malè legitur in ſynodo præcitata. Anaſtaſius Bibliothecarius in Leone II. *Ne Mauri Epiſcopi Agenda celebraretur.* Ritum quoque ſacrificii ordinem agendi vocat Auguſtinus *ep.* 118. *cap.* 6. Agendam denique mortuorum paſſim legimus in Antiphonario S. Gregorii, & in antiquis Scriptoribus officiorum Eccleſiaſticorum. Sicut enim *facere* apud ſacros, & profanos ſcriptores ſignificat *ſacrificare*, ita ipſum ſacrificium Agenda nuncupatur. Levitici cap. 15. loquens Moyſes de duobus Turturibus in ſacrificium offerendis ait: *Faciet unum pro peccato, & alterum in holocauſtum.* & cap. 23. *Facietis Hircum pro peccato.* Iudicum cap. 13. *Faciemus tibi hœdum.* Plautus in Aulularia act. 4. ſc. 2. *O Fides Mulſi congialem plenam faciam tibi fideliam.* Virgilius ecl. 3. *Cum faciam vitulâ pro frugibus, ipſe venito.* Cicero pro Muræna, *Iuno ſoſpita cui omnes Conſules facere neceſſe eſt.* Porro actio non tota Miſſa, ſed pars ejus præcipua dicitur, nempe Canon, ut ſuo loco videbimus.

Quartum nomen eſt *Communio*, quod non ſolùm pro uſu Euchariſtiæ, ſed etiam pro ſacrificio quo conficitur, aliquando acceptum eſt: non quia neceſſe ſit plures in Miſſa communicare, ut oſtendam, cùm de Miſſa privata agendum erit; ſed quia in ea fit conſecratio, & participatio corporis, & ſanguinis Chriſti, & ideo ſine communione eſſe non poteſt. Damaſcenus lib. 4. de fide orthod. cap. 14: inter alias hujus divini ſacrificii nuncupationes, & hanc recenſens ait, *Communio optimo jure appellatur, quia per illud cum Chriſto commercium habemus, ac carnem ipſius & divinitatem percipimus; atque adeo nos inter nos communicamus, atque copulamur. Quia enim ex uno pane participamus, omnes unum Chriſti corpus & unus ſanguis, & alii aliorum membra efficimur, Chriſtique concorporei exiſtimus.* Quia igitur inſeparabilis eſt à Sacrificio ejuſdem participatio, & olim extra ipſum nemo communicabat, id-

circo illi communionis nomen inditum fuit. Attingunt traditam à Damasceno communionis notionem Nazianzenus Orat. 3. Isidorus Pelusiota *lib.* 1. *ep.* 228. & Pachymeres ad *cap.* 3. *Hierarchiæ Ecclesiasticæ.*

Quintò vocari solet *Oblatio*, quia in ea Christus Agnus sine macula offertur, & immolatur, quod vocabulum communissimum est, ut ostendit Pamelius ad lib. Tertull. de cultu fœminarum cap. 11. ubi multas congerit ipsius Tertulliani, & aliorum Patrum auctoritates. Ennodius Ticinensis sub finem Apologetici Ecclesiam sic loquentem inducit; *Me, quam Dei summi templa, repudiatis Fanorum cultibus, & nova lucis nitore gaudentem fecerunt esse conspicuam, quam à victimis liberavit Oblatio.* Ubi perspicuè pro Sacrificio incruento oblatio accipitur, licet aliæ sint ejus vocis significationes. Ita offerendi verbum pro sacrificii celebratione reperitur apud Augustinum ep. 118. *Alibi nullus dies omittitur, quo non offeratur, alibi Sabbato tantùm, & Dominico.* Et apud Optatum lib. 1. *Erat altare loco suo, in quo Pacifici Episcopi suo tempore obtulerunt.* Possem & alia nomina afferre, quæ Missam apud Latinos significant, qualia sunt *hostia, fractio panis, mysterium, latria, pignus, sanctum, mensa, pretium, bonum, gratia,* & similia: sed de his legi possunt Joseph Vicecomes *lib.* 1. *de ritibus Missæ*, Ioan. Dartis *de consec. dist.* 1. *tract. de Euchar. cap.* 19. & diffusissimè Theophilus Raynaudus in Onomastico Eucharistico.

A Græcis Patribus vocatur primò λειτουργία *Liturgia*; quæ vox apud Grammaticos quodcumque publicum munus, seu ministerium denotat. Utuntur eâ in hoc sensu Plato, Aristoteles, Demosthenes, Xenophon, Isocrates, & alii profani scriptores, quorum testimonia proferunt Lexicographi Græci. Eadem in Pandectis hac ipsa notione reperitur, *lib.* 50. *tit.* 6. *in rescripto Marci Antonini, ac Lucii Veri*, qui Divi Fratres nuncupantur: passimque in Græcis legibus ἀλειτουργησία *Aliturgesia* pro immunitate à publicis muneribus occurrit. Apud Christianos autem ab ip-

his nascentis Ecclesiæ incunabulis consuetudo invaluit, ut pro sacrificio Corporis & Sanguinis Domini accipiatur: nulla siquidem functio est, nullum ministerium magis publicum, quàm actio Sacerdotis Deo sacrificium offerentis. Actuum 13. vox illa *Ministrantibus illis Domino* græcè est λειτουργούντων *Liturgunton*, quod quidem ministerium nihil aliud fuisse creditur, quàm sacrificium, atque ideo textum sic vertit Erasmus, *cum illi Domino sacrificarent*. Hinc translatum Liturgiæ nomen ad ipsum contextum, & ordinem sacrificii, cùm dicimus Liturgiam Jacobi, Basilii, Chrysostomi. Observat tamen vir eruditus Vincentius Riccardus in comment. ad Proclum de traditione Missæ, quod quando Patres vocem Liturgiæ pro sacrificio usurpant, semper Epitheton *sacra*, vel *mystica* adjungunt.

Secundò, à S. Dionysio cap. 1. Eccles. hierarchiæ μυσταγωγία *Mystagogia* appellatur, quæ idem est, ac secreta actio, divina participatio, introductio ad mysteria; unde Mystagogicæ dictæ sunt Catecheses quinque Cyrilli Hierosolymitani, in quibus disserit de hoc sacrificio. Nazianzenus Orat. 17. ad Cives suos, alloquens Præfectum illis iratum, *Eodem*, inquit, *ore, quo hanc ad te deprecationem obeo, sacrosanctum Mysterium perago in cælum nos tollens:* ubi græcè est μυσταγωγία *Mystagogia*. Damascenus etiam Orat. de Defunctis, ait eos juvari Mystagogiis, id est sacrificiis.

Tertiò idem Dionysius initio cap. 3. ejusdem libri σύναξιν *Synaxim* nominat, hoc est collationem, quia nos in Christo simul adunat, & in iis qui eâdem mensa fruuntur, divinam efficit morum similitudinem, animum colligens, & reducens in unum, ac Deo conjungens. Quamvis autem alii Patres hac voce uti soleant pro quacumque Fidelium congregatione, sive ad Orationem, sive ad Psalmodiam, sive ad audiendum verbum Dei, ut ex Cassiano constat *lib. 2. cap. 10. & coll. 2. cap. ult.* Dionysius tamen eam semper adhibet ad denotandam Li-

turgiam; imò Pachymeres in Paraphrasi cùm utramque notionem adducat, hanc solam probat, aliam rejiciens tanquam nimis humilem, & ingenio Dionysii indignam. *Synaxis*, inquit, *minimè intelligenda populi congregatio, prout aliqui nunc temporis vocem illam accipiunt, sed cum Deo conjunctio, communioque.*

Quartò ab eodem ibidem τελετὴ *Telete* nuncupatur. Est autem *Telete* Lexicographis initiatio, consecratio, perfectio. Suidas ait esse sacrificium mysteriorum plenum, maximum, & honoratissimum. Synesius in fine ep. 58. de hoc Sacramento loquens *Arcanum mysterium* vocat, græcè τελετὴν *Teleten*. Plato in Phœdone τελετὰς *Teletas* vocat ceremonias, & 2. de Rep. *Expiationes*. Apuleius prope finem lib. 11. describens ritum quo Sacerdotio, more Ethnicorum, initiatus fuit, *Mihi*, inquit, *prædicat quæ forent ad usum* Teletæ *necessariò praparanda*. Et infra, *Inopinatis, & usquequaque mirificis imperiis rursum interpellor, & cogor tertiam quoque* Teletam *suscitare*. Lucianus Samosatenus Christum blasphemans in Dialogo de morte Peregrini ait, ipsum cruci affixum fuisse ob institutam novam τελετὴν *Teleten*, novum scilicet mysterium, novum Sacrificium, novam Religionem. Augustinus lib. 10. de Civitate Dei cap. 9. de Teletis agit, magicis nimirum consecrationibus, quibus impius Porphyrius docebat aptam fieri animam susceptioni spirituum, & divinæ visioni. Vera autem notio, ad quam respexit Dionysius, cùm hoc nomen sacrificio tribuit, est perfectio, & consummatio; quia in illo Christus offertur fons totius perfectionis: vel quia functio perfectissima est Christianæ Religionis, vim habens perfectricem, qua carent cætera Sacramenta, quibus proinde nomen *Teleta* nullo modo convenire potest, nisi istud accesserit tanquam ultima perfectio, & consummatio. Qua de causa consuevit Ecclesia reliqua Sacramenta conficere, & administrare vel intra Missarum solemnia, vel saltem coram Eucharistiâ, quæ idcirco πασῶν τελετῶν τελετή. *Om-*

nium Teleton Telete dicitur, quia omnibus mysteriis, & Sacramentis supremam veluti manum imponit, eisque vim & sanctitatem largitur.

Quintò dicitur *ἀναφορὰ Anaphora*, elevatio, sursum elatio: sive ut Hesychius Christianus Lexicographus explicat, supplicatio, & invocatio. Hoc nomine inscribitur sancti Basilii Liturgia ab Andrea Masio è Syriaco idiomate in Latinum translata. Dicitur autem Anaphora, quia sacrificium sursum ad Deum fertur: vel quia Sacerdotis & assistentium corda ad eundem attolit. Nam si omnis oratio est ascensio mentis in Deum, multò potiori ratione hoc sacrificio convenit, quod Actum habet nobilissimum latriæ, & genus orandi perfectissimum. Optimè hoc expressit Anastasius Sinaita Orat. de Synaxi. *State obsecro cum reverentia, state cum timore tremendâ illa elevationis hora. Quo enim affectu, & quo animo quisque illo tempore assistit, sic & ad Dominum sursum fertur. Anaphora enim dicitur, quia sursum ad Deum fertur.* In Liturgia Basilii Diaconus dicit, *Stemus cum timore, attendamus ad sanctam oblationem*, græce *ἀναφορὰν*, *in pace offerendam*. In fine item Psalmi 50. *Tunc acceptabis sacrificium justitiæ, oblationem*, græca versio LXX. legit *ἀναφορὰν*.

Sextò dicitur *προσφορὰ Prosphora*, quæ vox latinè oblationem significat, de qua suprà actum est. Loca Sanctorum Patrum, à quibus Prosphora pro sacrificio accipitur, multa congerit Riccardus in comment. ad Orat. 6. Procli pag. 242. Ego unum afferam Eusebii Cæsariensis lib. 6. hist. Eccl. cap. 43. ubi agit de juramento, quod Novatus extorquebat à suis, ne redirent ad Cornelium. *Oblatione facta*, inquit (græcè habetur *προσφορὰ*) *portionem singulis dividens, dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco jurare cogit, manus eius qui portionem accepit ambabus suis manibus comprehensas retinens, nec priùs dimittens, quàm iurati ista dixerint; ipsis enim utar illius verbis: Jura mihi per corpus, & sanguinem*

Domini nostri Jesu Christi, te nunquam meas partes deserturum, nec ad Cornelium esse rediturum.

Septimò Epiphanius Hær. 75. *Oeconomiæ* nomine utitur pro sacrificio; idemque est apud illum facere œconomiam, ac sacrificium offerre, ut scitè notat Billius in Scholiis ad Iambicum XV. Nazianzeni n. 25. Scio quidem hanc vocem frequenter à Patribus usurpari ad exprimendum Incarnationis mysterium, ut à Tertull. adv. Praxeam cap. 23. ab Athanasio Orat. 3. à Clemente Alex. lib. 5. Strom. à Cyrillo sæpe in libris de Incarnatione, ab Anastasio Sinaita in Odego cap. 2. & ab aliis, sed ob summam connexionem Incarnationis cum Eucharistia, pro hoc quoque mysterio non incongruè accipitur, in quo teste Damasceno lib. 4. de Fide orth. cap. 14. omnis Dei charitas & suavitas exhibita nobis est, quæ splendet in Incarnatione. Ideo Eusebius lib. 8. Demonstr. Evangel. dixit tradidisse Christum discipulis suis *symbola divinæ Oeconomiæ.* Est autem Oeconomia provida rei administratio, ad aliorum commodum, & utilitatem ordinata, quæ tam in Incarnatione, quàm in Eucharistiæ institutione mirabiliter eluxit.

Alia à Græcis divinæ Liturgiæ tributa nomina (qualia sunt ἱερουργία, εὐλογία, ἀγαθὸν, μυστήριον, λατρεία, δεῖπνον, τελεῖον, & similia, quæ latinè sunt *Actio sacra*, *Benedictio*, *Bonum*, *Mysterium*, *Cultus*, *Cœna*, *Perfectio*) supracitati Auctores Vicecomes, Dartis, & Raynaudus suppeditabunt.

IV. Consigno hoc caput variis appellationibus, quibus vetustissimus Latinorum Tertullianus hoc sacrificium, sive Eucharistiam circumscribit, licet interdum obscurè, ne arcana mysteria infidelibus, & indignis proderentur. Apologetici cap. 39. *Edam jam nunc ego ipse negotia Christianæ factionis. Corpus sumus de conscientia Religionis, & disciplinæ unitate, & spei fœdere. Coimus ad Deum, coimus ad literarum divinarum commemorationem: summumque futuri judicii præjudicium*

est, si quis ita deliquerit, ut à communicatione orationis & conventus & omnis sancti commercii relegetur. Et infrà, cœnam Christianorum, sive Agapen suprà commemoratam eleganter describit. Rectè autem hoc caput, ut notat Pamelius, ab omnibus penè inscribitur, *De disciplina Christianorum*, in quo Missa describitur, qualis tunc in Africa agebatur. Cœtus enim præcipuè cogebantur propter sacrificium, cui lectio Scripturarum, & peccatorum, ac pœnitentium exclusio annexa erant. Mysteria autem ante Agapen celebrata haud obscurè indicat Apostolus ep. 1. ad Cor. cap. 11. in eodem Apologetico cap. 30. postquam dixit Christianos orare pro Imperatoribus, atque ipsis precari quæcumque hominis vota sunt, ait: *Hæc ab alio orare non possum, quàm à quo scio me consecuturum, quoniam, & ipse est, qui solus præstat, & ego famulus eius, qui eum solus observo, qui ei offero opimam & maiorem hostiam* (majorem scilicet quàm Gentes offerrent) *quam ipse mandavit.* Non ignoro hunc locum aliò detorqueri à Centuriatoribus, sed lib. ad Scapulam cap. 2. disertè meminit sacrificii dicens, *Itaque & sacrificamus pro salute Imperatoris, sed Deo nostro, & ipsius, sed quo modo præcepit Deus, pura prece.* Addit autem puram precem, sicut & in Apologetico addidit, *orationem de carne pudica*, non quod de solo precum sacrificio loquatur: verum quia nostrum sacrificium Ethnico opponit, in quo *reprobi Bovis* sanguis immolabatur; *non enim*, inquit, *eget Deus conditor universitatis odoris, aut sanguinis alicuius: hæc enim dæmoniorum pabula sunt.* Nos verò prece pura Deo sacrificamus, quia nostrum sacrificium incruentum est, solisque precibus, & invocationibus perficitur. lib. 2. ad uxorem cap. 4. agens de muliere fideli viro infideli nupta ait. *Quis uxorem suam nocturnis convocationibus, si ita oportuerit, à latere suo adimi libenter feret? Quis solemnibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Quis ad convivium illud Dominicum, quod infamant, sine sua suspicione dimittet?* Et infrà cap.

ult. felicitatem prædicat matrimonii Fidelis cum Fideli; *quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio, & obsignat benedictio. Simul orant, simul jejunia transigunt; in Ecclesia Dei pariter utrique, pariter in convivio Dei: eleemosyna sine tormento, sacrificia sine scrupulo.* lib. 2. de cultu fœminarum cap. 11. *Vobis*, ait, *nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur. Quidvis horum gravitatis, & sanctitatis negotium est.* Lib. de Anima cap. 17. adversus Academicos disputans non esse in dubium sensus devocandos docet, *ne & in Christo de fide eorum deliberetur: ne fortè dicatur, quod deceptus sit, & alium postea senserit vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecravit.* Quod autem hîc obscuriùs loquitur, clariùs explicat lib. 4. adv. Marcionem cap. 40. dicens, *Sanguinem suum in vino consecravit.* Et paulò ante jam dixerat, *Acceptum panem & distributum discipulis, corpus illum suum fecit, hoc est corpus meum dicendo, id est figura corporis mei.* Quomodo autem hæc verba Catholicum sensum habeant, ita ut in Sacramento sit simul veritas, & figura corporis Christi; atque unum alteri non repugnet, ostendunt Pamelius in Notis, & Bellarminus lib. 2. de Euchar. cap. 7. Eâdem phrasi usus est Tertullianus lib. 3. contra eundem Marcionem cap. 19. Nam cùm iste impiè assereret corpus Christi phantasticum fuisse, eum redarguit Tertullianus ex eo, quod Christus Eucharistiam instituit tanquam figuram corporis sui, corporis scilicet veri, & non phantastici in cruce postea immolandi. Eodem modo loquendi usus est Apostolus in ep. ad Hebr. cap. 1. cum dixit filium Dei esse figuram substantiæ Patris, cum quo tamen stat eum esse Patri consubstantialem. Ipse verò Tertullianus mentem suam clariùs explicat infrà lib. 5. cap. 8. dicens *Panis, & calicis Sacramento jam in Evangelio probavimus corporis, & sanguinis Dominici veritatem adversus phantasma Marcionis.* Lib. de orat. cap. 6. *Christus panis*

noster est, quia vita Christus, & vita panis. Tum quod & corpus eius in pane censetur: Hoc est corpus meum. Et prope finem expressè differit de ritu orandi, de osculo pacis, de orationibus sacrificiorum, de Stationibus, & de sacrificii participatione. Rursum lib. de Anima cap. 9. falsas Priscillæ revelationes commendans, postquam defecerat ad Montanum; *Est hodie*, inquit, *Soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia per ecstasin in spiritu patitur. Prout Scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materia visionibus subministrantur. Post transacta solemnia dimissâ plebe solet nobis renunciare quæ viderit.* Porro hic exactam eorum omnium, quæ etiam nunc in Missarum celebratione aguntur, periphrasim habemus; lectionem scripturarum, cantum psalmorum; adlocutiones, cùm Sacerdos populum salutat, docet, hortatur; petitiones in Collectis, & aliis orationibus, ac demum in fine populi dimissionem. lib. de Resurrect. carnis cap. 8. *Caro corpore, & sanguine Christi vescitur, ut & anima de Deo saginetur.* Et infrà ejusdem mysterii meminit cap. 26. & 37. lib. de præscript. cap. 36. nonnulla recensens, quæ docebat Romana Ecclesia, inter cætera ait: *Legem, & Prophetas cum Evangelicis, & Apostolicis literis miscet, & inde potat fidem: eam aqua signat, Sancto Spiritu vestit, Eucharistia pascit.* lib. de Corona cap. 3. agens de traditionibus, quæ sine scripto in Ecclesia servantur, *Eucharistiæ* inquit, *Sacramentum & in tempore victus, & omnibus mandatum à Domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quàm præsidentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus. Calicis, aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxiè patimur.* Omitto alia, ut cùm lib. de Pudicitia cap. 9. nos vesci ait *opimate Dominici corporis, scilicet Eucharistia:* Et cùm lib de Idololatria cap. 7. ingemit Christianum, *eas manus admovere corpori Do-*

mini, quæ Dæmoniis corpora conferunt: & his similia plura. Libuit autem ex hoc potissimum scriptore allegata testimonia sumere, quod magni ponderis ejus auctoritas sit ad probandas divinas, & apostolicas institutiones.

CAPUT IV.

Missæ sacrificium à Christo institutum, ab Apostolis frequentatum. Ethnicorum calumniæ adversus Christianos, & earum origo. Testimonia veterum Patrum de primitivæ Ecclesiæ sacrificiis.

I. CHristus Redemptor noster, *immutabile habens sacerdotium*, ut ait Cyrillus Hierosolymit. Catec. 10. *neque factitio oleo unctus, sed ante secula à Patre*, ipse per seipsum novæ legis, quam condidit, sacrificium instituit, infinitæ suæ erga nos charitatis indicium: idque adeo evidenter astruunt Matthæus, Marcus, & Lucas Evangelistæ, ut nefas sit viro Christiano hoc Fidei dogma in dubium revocare. *Ipse enim Dominus*, ut scitè Paulinus scribit epist 5. ad Severum, *Hostia omnium Sacerdotum est, qui semetipsum pro omnium reconciliatione Patri libans, victima Sacerdotii sui, & Sacerdos sua victimæ fuit*. Cujus institutionis rationem reddens B. Laurentius Justinianus serm. de Euch. cap. 7. ait: *Ad roborandam fidelium credulitatem nullum præter se fieri voluit hujus Sacramenti institutorem: Non Prophetam, non Patriarcham, non Justum, non Angelorum quempiam, sive de inferioribus, sive de mediis, sive de superioribus. Ipse planè illud instituit, qui semetipsum tradidit, cuius eloquia verissima sunt, cuius sapientia falli nullatenus potest, cuiusve sententia mutari nequit, ipso perhibente qui ait*, Cœlum, & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. *Nulla igitur humanis mentibus inesse debet infidelitatis ambiguitas, quando Deus solus istud perficit my-*

sterium. Ideo Christus *Teletarchus* Magni Dionysii voce *cap.* 1. *cœl. hier.* nuncupatur, quia ab ipso prima ratio initiandi, primusque ritus celebrandi profluxit; cùm in ultima cœna seipsum obtulit Deo Patri sub specie panis, & vini; idemque fieri jussit ab Apostolis, eorumque successoribus usque ad mundi consummationem, *Hoc facite*, inquit, *in mei commemorationem.*

II. Christi verò mandata non neglexerunt Apostoli; nam ut scribit in eorum Actis cap. 2. S. Lucas, *Erant perseverantes in communicatione fractionis panis*, Et infrà cap. 20. *Vna Sabbatorum cum convenissent ad frangendum panem*; ad Sacramenta scilicet, & mysteria celebranda, ut exponunt Augustinus epist. 86. ad Casulanum, Beda in Commentariis citati capitis, & alii Patres passim. Paulus quoque 1. ad Cor. cap. 11. sic scribit *Convenientibus vobis in unum iam non est Dominicam cœnam manducare.* Et paucis interjectis, à Christo sacrificium institutum narrat dicens, *Ego enim accepi à Domino, quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit*, Accipite, & manducate, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.* Idem ad Timotheum ep. 1. cap. 2. *Obsecro fieri obsecrationes, orationes, postulationes gratiarum actiones.* Quem locum ad sacrificium Missæ aptissimè refert Augustinus epist. 59. ad Paulinum quæst. 5. dicens: *Eligo in his verbis hoc intelligere, quod omnis, vel penè omnis frequentat Ecclesia, ut precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione Sacramentorum, antequam illud, quod est in* Domini *mensa, incipiat benedici: orationes, cum benedicitur, & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem ferè omnis Ecclesia Dominica oratione concludit. Interpellationes autem, sive ut nostri Codices habent, postulationes fiunt, cùm populus benedicitur. Tunc enim Antistites veluti Advocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offe-*

runt pietati. Quibus peractis, & participato tanto Sacramento, gratiarum actio cuncta concludit. Hæc Augustinus, ex cujus expositione evidentissimè colligitur talem ejus ævo fuisse ordinem Missæ, qualis nunc permanet in Ecclesia Romana, quæ cum Africanâ tunc contesseravit, ut loquitur Tertullianus, *de Præscript. cap.* 36. Nam primò præmittuntur precationes usque ad Canonem: sequitur Canon, quem nomine orationis intelligit Augustinus, in cujus fine oratio Dominica recitatur. Tum meminit benedictionis Episcopalis, quæ olim communioni præmitti solebat. Demum post communionem gratiarum actione Missarum solemnia terminantur. Omnes autem Apostolos ad modum, & ritum Sacri Ministerii aliquid contulisse, testatur Epiphanius Hær. 79. *Petrus*, inquit, *& Andreas, Iacobus, & Ioannes, Philippus, & Bartholomeus, Thomas, Thaddæus, & Iacobus Alphæi, & Iudas Iacobi, & Simon Cananæus, & Matthias in complementum duodecim electus, hi omnes electi sunt Apostoli per orbem sacram Evangelii functionem administrantes, una cum Paulo, & Barnaba, ac reliquis, & mysteriorum institutores cum Iacobo fratre Domini, & primo Hierosolymorum Episcopo.* Mysteriorum autem nomine sacrificii celebrationem intelligi supervacuè hîc probare conarer. Idem tradunt Nicolaus Methonensis *Tract. ad eos qui hæsitant*, & Cabasila in *Expositione Liturgiæ cap.* 29.

III. Huc pertinent adversus Christianos Ethnicorum calumniæ ob cœtus antelucanos, & occulta conventicula, unde *natio latebrosa, & lucifugax* dicta apud Minutium Felicem. Et quia aliquid subobscurè perceperant de Sacramento corporis, & sanguinis Christi, accusabant eos de cæde infantis, & epulis Thyesteis. *Dicimur sceleratissimi*, ait Tertullianus Apolog. cap. 7. *de Sacramento infanticidii, & pabulo, inde & post convivium incesto.* Cæcilius apud Minutium: *Infantis sanguinem sitienter lambunt, hujus certatim membra dispertiunt, hac fæderantur hostia.*

hostia. Justinus Martyr in dialogo cum Tryphone : *An vos etiam de nobis creditis, homines nos vorare, & post epulum lucernis extinctis nefario concubitu promiscuè involvi?* Athenagoras in Apologia pro Christianis : *Trium flagitiorum infamis rumor de nobis spargitur, impietas quæ Deos tollat, epulæ Thyesteæ, concubitus incesti.* Idem objectum à Tyranno Martyribus Lugdunensibus ex illorum Actis didicimus apud Eusebium initio lib. 5. Eccles. historiæ. Theophilus ad Autolycum lib. 3. *Istud præterea, & crudelissimum, & immanissimum est; quod nobis intendunt crimen, nos humanis carnibus vesci.* Quæ profectò calumnia ex eo est orta, quod Christiani metu persecutionis clam convenirent, ut Missæ interessent, & Christi corpore reficerentur. Promiscui autem concubitus hinc fortè nata suspicio, quod utriusque sexus Fideles *antelucanis coitionibus*, ut ait Minutius, congregarentur; quæ prima fuit Celsi Epicurei adversus Christianos criminatio, teste Origene lib. 1. adversus eumdem: vel quia per osculum pacis se invicem ante communionem salutabant. Ideo Tertullianus *lib. 2. ad Uxorem cap. 4.* non passurum ait maritum gentilem uxorem fidelem cum cæteris Fidelibus nocturnis convocationibus convenire *ad Convivium Dominicum, quod infamat*, suspicionibus videlicet suprà enarratis. Miratus sum virum magnę eruditionis, & dignitatis in Notis ad Tertullianum contra communem sententiam hunc locum de Agapis explicare; cùm ipsimet Sectarii fateantur, non posse aliter exponi, quàm de convivio Eucharistico, nisi vis manifesta textui inferatur. Prædictas verò criminationes quidam ad Gnosticos, & Adamitas referunt, & ad eorum nefarios congressus; quod quamvis à veri similitudine non abhorreat; verius tamen videtur Ethnicorum malitiæ adscribendas esse, qui ex odio adversus Christianos, & ex eorum occultis, ut diximus, coitionibus occasionem arripuerunt falsa illis crimina imponendi. Sed præstat alia testimonia Patrum afferre, quæ nulla possint interpretatione in alium sensum detorqueri.

IV. Ignatius Apostolorum discipulus consuetudinem, quæ tunc vigebat, sacrificium offerendi sæpe commemorat in suis Epistolis, in ea præsertim, quam Smyrnensibus scripsit, ex qua hæc verba recitat Theodoretus in impatibili dialogo 3. *Eucharistias, & oblationes non admittunt, quod non confiteantur Eucharistiam esse carnem Salvatoris nostri Iesu Christi.* Presbyteri Achaiæ in Epistola quam de Martyrio S. Andreæ conscripserunt, ipsum Proconsuli dixisse referunt, *Ego omni die sacrifico omnipotenti Deo.* Irenæus Polycarpi discipulus lib. 4. cap. 32. *Dominus suis discipulis dans consilium primitias Deo offerre ex suis creaturis non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est accepit, & gratias egit dicens:* Hoc est corpus meum. *Et calicem similiter, qui est ex ea creatura quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, & novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab Apostolis accipiens in universo mundo offert Deo.* S. Laurentius apud Ambrosium lib. 1. offic. cap. 41. dicebat Sixto: *Quo Sacerdos Sancte sine Diacono properas? Nunquam sacrificium sine ministro offerre consueveras.* Iustinus Martyr, qui Apostolorum temporibus proximus fuit, circa finem Apologiæ 2. pro Christianis sic divinæ Liturgiæ seriem describit. Nos preces, & supplicationes fundimus, *ut digni idoneique simus, qui veritate agnita per opera etiam ipsa boni, atque officiosi rerum administratores, & datorum nobis mandatorum custodes inveniamur, atque ut salute salvemur sempiterna. Finitis verò precibus, mutuis nos invicem osculis salutamus. Deinde ei qui fratribus præest, offertur panis, & poculum aquæ, & vini; quibus ille acceptis laudem, & gloriam rerum universarum Patri per nomen Filii, & Spiritus Sancti offert, & Eucharistiam sive gratiarum actionem pro eo quod nos donis suis hisce dignatus sit, prolixè exequitur. Atque ubi ille preces, & gratiarum actiones absolvit, populus, qui adest omnis fausta approbatione acclamat dicens,* Amen. *Amen autem voce*

hebræâ Fiat *significat. Præsidens verò postquam gratiarum actionem perfecit, & populus universus apprecatione læta eam comprobavit, qui apud nos vocantur Diaconi, atque Ministri distribuunt unicuique præsentium, ut participet eum, in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum, & aquam, & ad absentes perferunt. Porro alimentum hoc apud nos appellatur Eucharistia, quod nulli alii participare licitum est, quàm veram esse doctrinam nostram credenti, & lavacro propter remissionem peccatorum, & generationem abluto, & ita ut Christus tradidit viventi. Non enim, ut communem panem, & communem potum ista sumimus, sed quemadmodum per verbum Dei caro factus Iesus Christus servator noster, & carnem, & sanguinem salutis nostræ causâ habuit, ad eumdem modum etiam eam, in qua per preces verbi ejus ab ipso profecti gratiæ sunt actæ, alimoniam, unde sanguis, & caro nostra per mutationem aluntur, incarnati illius Iesu carnem; & sanguinem esse docti sumus. Nam Apostoli in Commentariis à se scriptis, quæ Evangelia vocantur, ita tradiderunt præcepisse sibi Iesum. Eum enim pane accepto cùm gratias egisset dixisse,* Hoc facite in mei recordationem; Hoc est Corpus meum, *Et poculo similiter accepto, & gratiis actis dixisse*, Hic est sanguis meus: *ac solis ipsis ea tradidisse.* Hæc Justinus, qui post pauca ait die Solis, hoc est die Dominica, fieri omnium conventum, legique scripta Apostolorum, & Prophetarum: tum ab eo qui præsidet, orationem haberi, qua populum instruit, & ad imitationem eorum quæ lecta sunt adhortatur. Post hæc consurgere omnes, Deumque precari, offerri deinde panem, vinum, & aquam, & reliqua fieri, quæ suprà commemoravit. Optatus Milevitanus lib. 1. meminit Ecclesiæ, & altaris, in quo Cyprianus, Lucianus, & alii Sancti Episcopi celebraverant. Dionysius *cap. 3. Eccl. hier.* postquam magnificis verbis salutaris hostiæ oblationem, & sacrificii excellentiam extulit, Pontifex, inquit, de sacrificio dignitatem suam superante se purgat, ad Christum prius exclamando, *Tu dixisti, Hoc fa-*

cite in meam commemorationem. Cyprianus ep. 63. ad Cæcilium quosdam reprehendit, qui *in calice Dominico sanctificando, & plebi ministrando non hoc faciunt, quod Iesus Christus Dominus, & Deus noster sacrificii hujus auctor, & Doctor fecit, & docuit.* Eusebius *lib.* 1. *Demonstr. Evang. cap.* 10. postquam multum disseruit de sacrificio à Christo instituto, tandem concludit nos sacrificare memoriam celebrantes magni illius sacrificii, secundùm mysteria, quæ ab ipso tradita sunt. Ambrosius in precatione ante Missam: *Ego Domine*, inquit, *memor venerandæ passionis tuæ accedo ad altare tuum, licet peccator, ut offeram tibi sacrificium, quod tu instituisti, & offerri præcepisti in tui commemorationem pro salute nostra.* Augustinus lib. 83. quæstionum qu.61. *Sacerdos noster in æternum secundum ordinem Melchisedech seipsum obtulit holocaustum pro peccatis nostris, & ejus sacrificii similitudinem celebrandam in suæ passionis memoriam commendavit, ut illud quod Melchisedech obtulit Deo, jam per totum orbem terrarum in Christi Ecclesia videamus offerri.* Possem hîc longum Sanctorum Patrum Catalogum texere asserentium sacrificium nostrum à Christo ad Apostolos, ab istis ad nos profluxisse; sed nolo in re clara & indubitata, nimia prolixitate gravare lectorem.

CAPUT V.

Quo tempore, & quo loco prima Missa ab Apostolis celebrata sit. Quis ex illis primus omnium celebraverit. Quo apparatu, quibus vestibus, quibus verbis, qua lingua. Addita quædam de linguarum mutatione. Cur lingua vulgo ignota Ecclesiasticæ functiones peragantur.

I. QUia Christus in ultima Cœna, qua corporis & sanguinis sui tremendum sacrificium instituit, om-

nes Apostolos Sacerdotio initiavit, tributâ eis consecrandi potestate, ut unanimi consensu Sancti Patres & Theologi asseverant; hinc orta est controversia quandonam cœperint tradita sibi facultate uti, statimne ac Dominus à morte redivivus surrexit, an post adventum Spiritus Sancti. Silent de hac re Scripturæ, silent antiqui Patres: vulgus autem Scriptorum in duas partes scissum est. Quidam putant abstinuisse Apostolos à celebratione in triduo Passionis, utpote mœstos de nece sui Domini, & dispersos sicut oves absque pastore; depulsâ verò mœstitiâ per gaudium Resurrectionis nihil obstitisse, quin illico Sacrum peregerint, ut hunc supremum cultum redderent Deo, sive in gratiarum actionem pro gloriosa Magistri à mortuis Resurrectione, sive in memoriam acerbissimæ mortis ejus, sive pro sua, aliorumque Fidelium consolatione: idque fervidus eorum zelus, amorque ardentissimus, & aliæ quædam congruentiæ, quas affert Raynaudus *lib. de prima Missa sect.* 1. *cap.* 2. persuadere videntur. Alii existimant nequaquam ausos fuisse tam sublime ministerium aggredi, donec ad illud disponerentur divinæ gratiæ plenitudine, qua in adventu Spiritus Sancti imbuti sunt: Et hæc quidem sententia probabilior mihi videtur, cujus præcipuum momentum ex eo deduci puto, quod ut affirmant melioris notæ Theologi, adhuc lex antiqua usque ad Pentecosten vigebat, novâ nondum sufficienter promulgatâ; nec decebat novum offerri sacrificium, Sacerdotio nondum translato. Favent Actus Apostolorum, in quibus *cap.* 2. legimus Apostolos accepto Spiritu Sancto hortatos esse populum ad pœnitentiam; continuòque subdunt, fuisse eos *Perseverantes in communicatione fractionis panis, & orationibus*: cumque eadem verba ante descriptam missionem Spiritus sancti Lucas *cap.* 1. dixisset, nullam facit mentionem fractionis panis, sed *erant*, inquit, *perseverantes unanimiter in oratione, & obsecratione*; quia nimirum ante Pentecosten nondum erat usus Sacrificii, & Communionis. Suffragatur huic sen-

tentiæ Hesychius in *cap. 9. Levitici* dicens Christi sacrificium innotescere cœpisse, *ex quo Spiritus adveniens Parthos, & Medos, & Elamitas, & omnium gentium primitias ad Apostolorum Cœnaculi superiora collegit*. Consentit quoque Paschasius *lib. de corp. & sanguine Domini cap. 21. Ex quo*, inquit, *renovati sunt Sancti Apostoli per adventum Sancti Spiritus de Cœlis, & inebriati musto Charitatis; ex eo sane credimus hunc calicem in Ecclesia consecratum, quoniam ille Spiritus veritatis, in quo renovati sunt ex vetustate, induxerat eos in omnem veritatem, & confirmaverat in plenitudinem Doctrinæ*. Primum igitur Christianæ Ecclesiæ sacrificium Hierosolymis peractum est, in ipsomet Cœnaculo, in quo Spiritum Sanctum acceperant, non à Jacobo Fratre Domini, ut *lib. de Apostol. Liturgia* existimat Genebrardus; sed à Petro Principe Apostolorum, ut scribit Demochares *Tomo 2. de Missa cap. 5.* Nemini enim convenientiùs hæc prærogativa tribui potest, quàm Petro, *Quem*, ut verbis utar S. Leonis Magni Serm. 3. in sua Assumpt. *Omnibus Apostolis, cunctisque Ecclesiæ Patribus Christus præposuit, cui consortium potentiæ suæ tribuit Divina dignatio*. Rectè Asterius Amasenus Hom. in Principes Apostolorum: *Sicut Petrus primus omnium, Gentibus ac Israëlitis tanquam Episcopus & Pastor omnium prædicavit; ita credendum eum primum sacrificium obtulisse*.

II. Quis verò qualisve fuerit primi hujus sacrificii apparatus, incertum est; vixque aliud dici potest quàm omnia decentissimè composita, & ornata fuisse, quantum loci, temporis, personarumque conditio, atque aliæ circumstantiæ permittebant. Succensa lumina non defuisse credibile est, illorum enim usus in Sacris apud Hebræos vigebat, quibus jusserat Deus *Exod. 25. & Levitici 24.* aureum Candelabrum in templo fieri, & lucernas septem. Adhibitam quoque vestem à profana, & communi distinctam, quamvis negent Hugo Victorinus *lib. 2. de officiis Eccles. cap. 11.* & Walfridus Strabo *cap. 24.*

consentaneum videtur Apostolicæ pietati, & reverentiæ erga tantum mysterium, cùm præsertim ante oculos haberent Sacerdotum Legalium exemplum, imò & Gentilium, quibus in sacrificiis vestis erat peculiaris. Planetæ S. Petri ab Antiochia Parisios delatæ, & in templo S. Genovefæ collocatæ meminit in vita S. Hugonis Cluniacensis alter Hugo ejusdem Monasterii Monachus apud Surium die 29. Aprilis. Sacram item vestem S. Joannis Evangelistæ Gregorio Magno transmissam refert Joannes Diaconus in ejus vita *lib. 3. cap. 59.* de qua ipse Gregorius scripsit Joanni Abbati *epist. 3. lib. 2. Indict. 11.* Sunt & aliæ quædam historiæ de vestibus Apostolorum, quibus in oblatione divini sacrificii usi fuisse dicuntur, quarum dubia est fides, tum propter antiquitatem, tum propter Veterum de illis silentium. De Penula Pauli Troade relicta, quam Planetam sive Casulam fuisse plerique existimant, sermo erit infrà capite XXIV. Puto autem hic locum habere regulam traditam ab Augustino lib. 4. de Baptismo cap. 24. *Quod universa tenet Ecclesia, nec à Conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate Apostolica traditum rectissime creditur.* Audaciùs igitur quàm par esset Nicolaus Alemannius in *Dissertatione de parietinis Lateranensibus cap. 9.* Sacrarum vestium usum non solùm Apostolis, sed etiam Apostolicis viris abnegat; idque ait explodendum esse tanquam ridiculum, & ab omnibus viris doctis improbari. Nimia prorsus audacia. Nemo enim negabit viros doctos fuisse Valdensem, Democharem, Baronium, Stapletonium, Saussayum, & alios contrariæ sententiæ assertores. Fatemur quidem Christum non aliis quàm propriis vestibus indutum hoc Sacramentum instituisse: Apostolis verò, & Apostolicis viris sacra indumenta auferre nemo potest, nisi simul ostendat à quo primùm fuerint introducta, alioquin regulæ ab Augustino traditæ, & Concilio Tridentino adversabitur, à quo *sess. 22. cap. 5.* inter cætera quæ pia Mater Ecclesia sacrificio adhibet ex

Apostolica disciplina & traditione, vestes recensentur. Honorius in Gemma animæ cap. 89. Apostolos ait, & eorum successores in quotidianis vestibus Missas celebrasse: mox subdit, *Sed Clemens tradente Petro Apostolo usum sacrarum vestium ex lege sumpsit; & Stephanus Papa in sacris vestibus Missas celebrari constituit.* At hæc quis non videt asystata esse? Nam si tradente Petro usus sacrarum vestium sancitus est, quomodo Apostoli, & eorum successores, Apostolorum Principis traditionem, seu præceptum neglexerunt in quotidianis vestibus celebrantes? Stephanus autem id tantum decrevisse dicitur, ne ministri vestes sacras ferrent extra Ecclesiam. Joseph Vicecomes, ut probet Apostolos profanis indutos vestibus sacrificasse, nascentem Ecclesiam summa rerum inopiâ laborasse, & pecunia caruisse ait, qua vestes peculiares ad usum sacrificii compararet: tum inquit Gentiles id nequaquam permissuros, quorum persecutioni se palam exposuissent, si diversa à communibus vestimenta in Sacris adhibuissent. Sed istæ objectiones suo vitio cadunt. Ex Actibus siquidem Apostolorum constat, eos qui ad Christum convertebantur prædia vendidisse, eorumque pretium Apostolis obtulisse, quo abundè poterant & egenorum necessitatibus providere, & vestes ac reliqua emere, quæ ad sacrificii usum requirebantur. Nec illis Christi discipulis, quos Evangelium divites, & potentes vocat, pietatem defuisse credimus ad emendas vestes Apostolis incruentum Sacrificium offerentibus, qui priùs moti fuerant ad pretiosa aromata comparanda, quibus corpus Christi mortuum ungeretur. Quod verò de Gentilibus addit, inane est: non enim publicè Sacris operabantur Apostoli, sed in locis ab infidelium notitia remotis, servata ab omnibus inviolabilis silentii fide, sine testibus, sine arbitris. Unde est illud Tertulliani in Apologetico cap. 7. *Si semper latemus, quando proditum est quod admittimus? Imò à quibus prodi potuit? Ab ipsis enim reis. Non utique, cùm vel ex forma omnibus my-*

periis silentii fides debeatur. Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Et unde extraneis notitia? Cùm semper etiam piæ initiationes arceant profanos, & arbitris caveant. Nihil igitur obstat, quin Apostoli sacris vestibus uti potuerint: quod verò usi sint, pietats eorum & erga augustissimum ministerium reverentia evincit. Et si aliquando communibus indumentis uti instans necessitas coëgit, non aliis sanè quàm illis, quæ tunc honestiora habebantur. Nec improbabile puto, quod quædam ex illis in sacros usus translata, & quodammodo sanctificata fuerint, quibus propterea profani homines ad fidem conversi, uti deinceps, ob divini sacrificii reverentiam, desierint.

III. His præmissis de primæ Missæ apparatu, disquirendum nunc est quibus verbis, sive qua formula Apostoli Sacrum peregerint; de qua re duas invenio veterum Patrum sententias inter se discrepantes. Nam Gregorius Magnus *lib. 9. ep. 12.* morem Apostolorum fuisse scribit, sola oratione Dominica oblationis hostiam consecrare, additis procul dubio verbis Consecrationis. Honorius item in Gemma animæ cap. 86. *Missam*, inquit, *Dominus Jesus instituit, quando ex pane & vino corpus & sanguinem suum fecit, & memoriam sui Suis celebrare præcepit. Hanc Apostoli auxerunt, dum super panem & vinum verba quæ Dominus dixit, & Dominicam orationem dixerunt.* Clariùs idem expressit Vualfridus Strabo cap. 22. de rebus Ecclesiasticis. *Quod nunc agimus multiplici orationum, cantilenarum, & consecrationum officio, totum hoc Apostoli & post ipsos proximi, ut creditur, orationibus & commemoratione passionis Dominicæ, sicut ipse præcepit, agebant simpliciter. Et relatio Maiorum est, ita primis temporibus Missas fieri solitas, sicut modò in Parasceve Pascha, in quo die apud Romanos Missæ non aguntur, communionem facere solemus, id est præmissa oratione Dominica, & sicut ipse Dominus noster præcepit commemoratione passionis ejus adhibita,*

eos Corpori Dominico communicasse & Sanguini, quos ratio permittebat. E contrario Proclus Constantinopolitanus in libello de traditione divinæ Liturgię sic loquitur. *Salvatore nostro in cœlis assumpto, Apostoli antequam per omnem terrarum orbem dispergerentur, conspirantibus animis convenientes ad integram orandum diem convertebantur: & cùm multam consolationem in mystico illo Dominici Corporis sacrificio positam reperissent, fusissimè longoque verborum ambitu Missam decantabant: id enim pariter ac docendi institutum cæteris rebus omnibus tanquam præstantius anteponendum existimabant. Maxima sanè cum alacritate plurimoque gaudio huic divino Sacrificio tempus insumentes instabant impensè, jugiter memores illorum verborum Domini dicentis,* Hoc est corpus meum: & Hoc facite in meam commemorationem: *&* Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem in me manet, & ego in eo. *Quo circa & contrito spiritu multas preces decantabant impensè divinum implorantes Numen.* Chrysostomus quoque Hom. 27. in primam ad Cor. idem affirmat. *Cùm sacras illas cenas accipiebant Apostoli, quid tum faciebant? Nonne in preces convertebantur & hymnos? nonne in sanctas vigilias? nonne in longam illam doctrinam & multæ philosophiæ plenam?* Hæ sunt in speciem dissidentes Patrum sententiæ, quæ facilè conciliari possunt, si dixerimus Apostolos utramque formulam & brevem & prolixam diversis temporibus adhibuisse: brevem quidem cùm temporis angustia, vel persequentium metu premebantur; prolixam verò cùm per tempus & occupationes licebat. Credo autem ab initio brevissimum fuisse Liturgiæ ritum, ita exigente primę Christianitatis inter procellas adversantium nascentis conditione: postea verò crescente Fidelium numero cœperunt Apostoli lectiones, preces, ceremonias adjicere, quibus & sacrificii dignitas clariùs elucesceret, & major ipsi veneratio conciliaretur, pietasque Fidelium ac fervor magis accenderentur: exemplo nimirum veteris Testamenti, in

quo plures à Deo ceremonias institutas sacræ Literæ nos docent.

IV. Superest nunc alia difficultas explananda, quâ linguâ Apostoli celebraverint. Joannes Echius *lib. 2. de sacrif. Missæ. cap. 2.* nullo adhibito teste ausus est diffinire, Missam non nisi Hebraicè actam tam ab Apostolis quàm ab eorum Successoribus usque ad tempora Adriani Imperatoris: & tunc demum cœpisse Ecclesiam lingua Græca in Sacris uti. Sed hujus sententiæ nullum reperio apud Veteres fulcimentum; multa autem habeo quæ ipsam convellant. Secundo enim labente seculo, quo vixit Adrianus, jam fides nostra in varias regiones propagata erat, Apostoli autem donum linguarum à Spiritu sancto acceperant; ut fidem, ejusque mysteria singulis gentibus proprio cujusque idiomate prædicarent & docerent, non exotico, & præsertim Hebraico, quod tunc temporis nec vulgo quidem Hebræorum notum erat. Deinde Jacobus Liturgiam suam græcè scripsit: hanc autem legitimum illius Apostoli fœtum esse suo loco ostendemus. Paulus item de publicis Ecclesiæ precibus ad Corinthios scribens, *Si benedixeris*, inquit, *Spiritu, qui supplet locum idiotæ quomodo dicet* Amen *super tuam benedictionem, quoniam quid dicas nescit?* Hæc autem verba S. Thomas & alii ita interpretantur, ut velint Apostolum loqui de sacrificio Missæ, & nolle ipsum agi sermone prorsus ignoto & peregrino, qualis tunc erat Hebraicus Corinthiis & aliis nationibus. Afferendum itaque videtur Apostolos eorumque Successores eo idiomate in singulis regionibus usos, quod tunc illis commune & vernaculum erat: & ita Hierosolymis Chaldaicè; Antiochiæ verò, Alexandriæ & in aliis Græcorum Civitatibus Græcè; Romæ autem & in toto Occidente Latinè celebrasse. Nititur hæc mea assertio antiquissimæ & immemorabili Ecclesiæ consuetudini: in Occidente enim non inveniuntur antiquæ Liturgiæ, nisi Latinæ: In Oriente verò, quamvis multæ diversarum linguarum nationes sint, quæ

Christiana professione censentur veteres tamen Liturgias non habent, nisi Græcâ quâ Græci, & Melchitæ, & Chaldaicâ linguâ, qua Maronitæ, Nestoriani, & Jacobitæ per varias provincias dispersi utuntur. Hinc autem liquet vetustas offerendi formulas maximâ curâ & religiosissima solicitudine à Majoribus nostris custoditas fuisse, ut sicut una est fides, ita una esset lingua communis, qua multæ nationes possent mutuò communicare. Missæ enim Chaldaico, Græco, & Latino sermone primùm compositæ, eodem semper celebratæ sunt, quamvis illæ linguæ desierint esse vulgares. Gentes autem quæ in Occidente successu temporis Christianam Religionem amplexæ sunt, Germani, Franci, Angli, Poloni, & alii Septemtrionales, Latinâ linguâ, licet illis ignota esset, Sacrificium offerebant. In Africa etiam Latinæ linguæ usus in Sacris semper viguit, licet eam populus non intelligeret, ut Augustinus testis est: Scribens enim Cælestino Papę *epist.* 261. ait se curasse, ut Episcopus in loco, qui Fussala dicebatur, ordinaretur. *Quod ut fieret*, inquit, *aptum loco illi congruumque requirebam, qui & Punica lingua esset instructus*: ut nimirum plebem Latini eloquii ignaram instruere posset. Idem *lib. 1. retract. cap.* 3. de agone Christiano humili sermone se scripsisse asserit, pro fratribus in eloquio Latino ineruditis. Et in expositione inchoata epistolæ ad Romanos, *In quorumdam*, inquit, *rusticanorum collocutione, cùm alter alteri dixisset salus; quæsivit ab eo, qui & Latinè nosset & Punicè quid esset salus.* Tractatu item 7. in Joannem. *Multi fratres*, ait, *imperitiores Latinitatis loquuntur sic ut dicant, dolus illum torquet, pro eo quod est dolor.* Erat autem lingua Punica Hebraïcæ & Syræ dialectus, ut ipsemet Augustinus testatur *tract. 15. in. Joannem*, qua passim utebantur Africanæ gentes, ubi non erant Coloniæ Romanorum. Idem accidit in Oriente quoad linguam Græcam & Chaldaicam; nam iis utuntur in divinis officiis, quamvis Populis ignotæ sint, qui vel Græcâ

vulgari, vel Arabicâ communiter loquuntur. Fert hoc rerum humanarum vicissitudo, ut linguæ vulgares mutationibus subjectæ sint, vel quia corrumpuntur alterius Nationis commercio, vel quia Provinciæ in extraneorum Principum dominium transeunt, qui proprias leges, & mores, & linguam in eas introducunt. Vetus Gallorum lingua, qua uti solebant priusquam Regnum illud in Provinciam à Romanis redigeretur, penitùs abolita est. Sic etiam Hispani proprium amiserunt sermonem, cùm potestati Romanorum subditi fuerunt. Veteres Francos, qui Regnum in Galliis constituerunt, Germanicâ linguâ loquutos Beatus Rhenanus *lib. 2. rerum Germanicarum* ostendit, ex antiquissimo Codice Evangeliorum, quem Frisingæ se vidisse ait in linguam Francicam translatum, quæ eadem est ac Germanica. Regiones quoque Septemtrionales à Romanis subactæ latinè loqui didicerunt; donec ipsa latina lingua interiit, & ex ejus corruptione in Italia, Gallia, & Hispania vulgares hodiernæ exortæ sunt. Eodem fato Græcâ & Chaldaicâ extinctis, Turcica, Arabica, & aliæ vulgares in plerisque Regnis Orientalibus successerunt. Ut autem Religio adversus hujusmodi mutationes inconcussa maneret, semper & ubique Orthodoxa Ecclesia vetus idioma in divinis officiis retinuit, id exigente Sacrarum rerum dignitate & majestate, ut nihil in iis immutetur, nihilque erroneum aut impurum in eas irrepat: quod facilè contingeret, si eas ab antiquo sermone, quo ab Apostolis & Apostolicis viris traditæ sunt, in alium recentiorem, vel à primævo diversum transferre liceret. Quod si Græca, & Latina lingua conservatæ olim non essent, & usque ad nos propagatæ propter necessarium earum usum in Sacris functionibus, jam inutiles nobis forent veterum Conciliorum Canones, Antiquorum Pontificum Constitutiones, Sanctorum Patrum & aliorum Lucubrationes Græco, vel Latino sermone exaratæ, quia nec eas legere, nec intelligere possemus, sicut non intelligimus priscos

Hispaniæ characteres, qui in nummis conservati sunt; nec scimus, quid dicat Pœnulus apud Plautum, quia lingua Punica, qua ille loquitur, dudum interiit. Narrat Polybius *Lib. 3. hist.* quod cùm inita pax est post secundum bellum Punicum, pacta primæ pacis vix intelligebantur, adeo lingua tempore interjecto mutata erat. Idem nunc apparet in Italica nostra, & in Gallica, multùm enim discrepat hodierna ab antiqua. Cùm ergo experientia docuerit singulis ferè seculis vulgare idioma mutari, si Missa sermone vulgi celebraretur, iisdem mutationibus subjecta foret, non sine gravi dispendio debitæ venerationis, & cum evidenti periculo depravationis. Tolleretur etiam necessaria ad Fidei unitatem Ecclesiarum communicatio, quæ hoc vinculo nectitur: nec posset Sacerdos Italus in Gallia, aut in Germania, nec Germanus aut Gallus in Italia sacris operari. Quare sapientissimè ab Ecclesia constitutum est, ut quo idiomate Missæ primùm institutæ sunt, eo semper celebrentur, licet populo ignotum sit. Præcessit exemplum hujus disciplinæ in veteri Testamento; nam cùm populus post captivitatem Chaldaicè loqueretur, Psalmos tamen & Scripturas Hebraicè semper cantavit, & legit; quem morem Hebræi etiam hodie in Synagogis observant: nec enim voluit Deus mutari Scripturam, licet Populus linguam mutasset. Eadem Romanis cura fuit servandi in Sacris sermonis antiquitatem; nam carmina Saliorum vix Sacerdotibus suis intellecta, ut ait Quintilianus *Lib. 1. Instit. Orat. cap. 6.* nunquam mutarunt, quia vetabat Religio, & consecratis utendum erat. De aliis gentibus, quæ linguâ peculiari sacra mysteria celebrant, locus agendi erit cùm de propriis cujusque nationis Liturgiis tractabo.

CAPUT VI.

Diversas Ecclesiarum consuetudines in Missæ celebratione olim fuisse, & nunc esse. Quæ sit earum causa & origo. Sacrificium idem ubique quoad essentiam. Varios ritus fidei unitatem non lædere. Quid peccatum in hoc genere.

I. MIssæ institutio ita ad Christum referenda est, ut ipsum ejus Auctorem agnoscamus quoad essentiam, quæ mutari non potest; cætera verò, quæ ad Preces, & Ritus, & Ceremonias pertinent; & quæ parascevastica, & accessoria, ac veluti parerga sunt; ab Apostolis, eorumque Successoribus constituta fateamur. Huc enim pertinent Apostoli verba ad Corinthios, ***Cætera cum venero disponam***, ut docet Augustinus hunc locum tractans ep. 118. ad Januarium: ***Unde***, inquit, ***intelligi datur, quia multum erat, ut in epistola totum illum agendi ordinem insinuaret, quem universa per Orbem servat Ecclesia, ab ipso ordinatum esse, quod nulla morum diversitate variatur.*** Sunt igitur quædam in omnibus Liturgiis, in quibus omnes Ecclesiæ conveniunt, utpote sine quibus Sacrificii ratio nullo modo subsisteret; cujusmodi sunt Panis & Vini præparatio, Oblatio, Consecratio, Consummatio, & ipsius Sacramenti communicare volentibus distributio. Aliæ item præcipuæ partes sunt, quæ licet ad Sacrificii integritatem non spectent; in omnibus tamen omnium gentium Liturgiis reperiuntur, Psalmorum scilicet modulatio, lectio sacræ Scripturæ, Ministrorum apparatus; thurificatio, Catechumenorum & aliorum profanorum exclusio, Precatio pacis, Preces diversæ, Gratiarum actio, & si quæ alia sunt ejusdem generis. Modus autem & ritus, quibus hæc omnia peraguntur, verba quibus preces concipiuntur, Ordo ceremoniarum, & reliqua minoris momenti diver-

sis Ecclesiis diversa, & peculiaria sunt: nec ita ab Apostolis & Apostolicis viris instituta fuerunt, ut perpetua forent & immutabilia. Ideo in illis varietates apparent, & mutationes, quæ unitatem Ecclesiæ non scindunt, nec Fideles offendunt. Narrat Augustinus Ep. 118. sibi dubitanti de variis Ecclesiarum observationibus dixisse Ambrosium, *Ad quam fortè Ecclesiam veneris, ejus morem serva, si cuiquam non vis esse scandalo, nec quemquam tibi.* Idem Ep. 86. *In his rebus de quibus nihil certi statuit divina Scriptura, mos populi Dei vel instituta majorum pro lege tenenda sunt: de quibus si disputare voluerimus, & ex aliorum consuetudine alios improbare, orietur interminata luctatio.* Hieronymus Epist 28. ad Lucinium, *Illud te breviter admonendum puto traditiones Ecclesiasticas, præsertim quæ fidei non officiunt, ita observandas ut à majoribus traditæ sunt: nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subverti.* Nicolaus I. Epist. 2. ad Photium, *De consuetudinibus, quas nobis opponere visi estis scribentes per diversas Ecclesias diversas esse consuetudines, si illis canonica non obsistit auctoritas, pro qua obviare debeamus, nihil judicamus, vel eis resistimus.* Fulbertus Carnotensis Epist. 2. ad Finardum: *Plura sunt in ecclesiasticis officiis, in quibus Orientales Ecclesiæ & nostræ communi observatione sibi respondent: sunt verò alia, in quibus alias ab aliis cultu dispari, & varia observatione audivimus dissonare. Nec tamen nos offendit observantiæ diversitas, ubi fidei non scinditur unitas.* Etnulfus Roffensis Episcopus Epist. 2. Tomo 2. Spicilegii editâ, Christum ait docuisse quæ facienda erant, sed non præfixisse modum quo fieri deberent. Tum subdit. *Hinc esse videtur quod ait,* Hoc facite in meam commemorationem: *Non ait, hoc modo facite. Unde nonnulla Christianæ Religionis instituta eum in Ecclesiæ nascentis initio suæ modum originis accepere; quem in progressu ejusdem credentis propter quasdam rationabiles causas non diu tenuere.* Eodem tomo Spicilegii, quod vir eruditissimus Lucas Dacherius Mona-

chus

chus Benedictinus Congregationis S. Mauri de re literaria optimè meritus, ex veterum monumentis, è situ Bibliothecarum erutis summa cura & judicio in plures Tomos distinctum edidit; extat Tractatus Ratramni Monachi Corbeiensis contra Græcorum opposita, qui lib. 4. multa diffusè congerit, ut ostendat mutari subinde salva Fide consuetudines, easque in diversis Ecclesiis diversas esse. Gregorius Protosyncellus adversus Marcum Ephesinum apud Leonem Allatium de Synodo Photiana pag. 531. *In ritibus*, inquit, *Ecclesiasticis consuetudo est varia. Nam Constantinopolitana major Ecclesia in celebrandis officiis alio more utitur, alio verò majora Monasteria, alio minora ad quietem accommodata, denique alia Sacerdotum secularium Ecclesiæ. Quin Tabennesiotæ in uno eodemque cœnobio varios jejunandi, psallendique modos habebant, aliis per biduum jejunantibus, aliis per hebdomadam: & his quidem ad vesperam, illis verò de media nocte sacros hymnos canentibus: quod fiebat etiam in Monasterio Acœmetorum* Alia de hac rituum diversitate Græcorum testimonia idem Allatius affert in Hottingero convicto *cap.* 3. & *lib.* 3. *de perpetua consensione Ecclesiæ Occid. & Orient. Cap.* 13. & 14. Asserit Sozomenus *lib.* 7. *c.* 19. neminem posse easdem traditiones per omnia similes in omnibus Ecclesiis repetire, quamvis inter se consentiant. Cui Socrates suffragatur *lib.* 5. *Cap.* 21. dicens cujusque regionis varios esse ritus, licet in eadem fide consentianr. Ut enim doctè Bernardus ait *Ep.* 77. ad Hugonem Victorinum, *Ibi unusquisque in suo sensu securus abundat, ubi aut certæ rationi, aut non contemnendæ auctoritati quod sentitur non obviat.* Tertullianus denique his omnibus antiquior initio libri de Velandis Virginibus, *Regula fidei*, inquit, *una omnino est, sola immobilis & irreformabilis. Cætera jam disciplinæ & conversationis admittunt novitatem.*

II. Causæ verò tantæ rituum varietatis in tanta Fidei unitate hæ fuisse videntur. Vel quia dispares diversarum Na-

tionum mores & ingenia sunt, quæ diversos ritus & ceremonias ut in rebus politicis, ita etiam in Ecclesiasticis exigunt: vel quia nullo extante de his Christi vel Apostolorum præcepto, libera facultas Episcopis relicta est id sentiendi & decernendi, quod unicuique salva Fide magis expediens visum fuit: vel quia sæviente in Christianos persecutione, cœtus Episcoporum in unum cogi non potuit, in quo communibus suffragiis communis forma Sacrificii celebrandi ab omnibus custodienda stabiliretur. Divisis enim Provinciis inter Apostolos ad Evangelii prædicationem, credibile est unumquemque illorum gentibus, quas fide imbuerant, modum quoque Liturgiæ tradidisse ad eorum mores & consuetudines, quibus ante susceptam fidem vivebant, accommodatum. Quia verò dissimiles apud varias Nationes mores semper fuerunt, hinc orta rituum diversitas est. Eadem libertate alios item Antistites usos fuisse, qui in variis regnis successu temporis Evangelium disseminarunt, Ecclesiasticæ historiæ Scriptores docent. Nota est Epistola Gregorii Magni ad Augustinum, quem in Angliam misit, ut illas gentes ad Fidem converteret. Illi enim interroganti, *Cur una cùm sit fides, sunt Ecclesiarum consuetudines tam diversæ? & altera consuetudo Missarum est in Romana Ecclesia, atque altera in Galliarum Ecclesiis tenetur?* Sic respondet S. Pontifex. *Novit fraternitas tua Romanæ Ecclesiæ consuetudinem, in qua se meminit enutritam. Sed mihi placet, ut sive in sancta Romana, sive in Galliarum, sive in qualibet Ecclesia aliquid invenisti, quod plus omnipotenti Deo possit placere, solicitè eligas, & in Anglorum Ecclesia, quæ adhuc in fide nova est, institutione præcipua, quæ de multis Ecclesiis colligere potuisti, infundas. Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca nobis amanda sunt.* Anselmus quoque Cantuariensis in Responsione ad querelas Valeranni Cap. 1. eidem conquerenti de varietate rituum Ecclesiasticorum, habere nos à Sanctis Patribus ait, quod si unitas servatur charitatis in fide

Catholica, nihil officit consuetudo diversa. Natas autem varietates asserit ex humanorum sensuum diversitate, qui quamvis in unitate non dissentiant, in aptitudine tamen & decentia administrationis non concordant: quia quod unus aptius esse judicat, alius sæpe minùs aptum æstimat. In Ecclesia Neocæsariensi quædam suo tempore introducta refert Basilius Magnus *Epist.* 57. *ad Clerum ejusdem Ecclesiæ*, quæ tempore Gregorii Thaumaturgi in usu non erant, Andreas Masius vir eruditus cùm animadverteret breviorem esse apud Syros quàm apud Græcos Basilii Liturgiam, hanc hujus rei affert rationem Præf. in Liturgiam Syrorum: *Quippe is fuit perpetuus hominum in religione sensus, ut intrà præscriptas à Patribus ceremonias quantumvis sanctissimas sese continere pauci potuerint. Vnde pro temporis tractu ad illas pro vario Antistitum pietatis affectu alia atque alia addita, multa etiam mutata videre est.* Solus Fidei Canon, ut suprà diximus, inconcussus, & immutabilis est, cætera quæ ad ritus, & disciplinam pertinent, justa interveniente causa, sine reprehensione mutari possunt. Hoc Pelagius II. Epistola ad Episcopos Istriæ, post Magnum Leonem & alios suos Prædecessores, professus est, specialem scilicet Synodalium Conciliorum causam fidem esse: quicquid verò præter fidem agitur, nihil obstare, si ad judicium revocetur. Hoc idem asserit Augustinus lib. 2. de Baptismo contra Donatistas, dicens, *Ipsa Concilia, quæ per singulas regiones vel provincias fiunt, plenariorum Conciliorum auctoritati, quæ fiunt ex universo orbe Christiano, sine ullis ambagibus cedere: ipsaque plenaria sæpe priora posterioribus emendari, cum aliquo experimento rerum aperitur quod clausum erat, & cognoscitur quod latebat, sine ullo typho sacrilegæ superbiæ, sine ulla inflata cervice arrogantiæ, sine ulla contentione lividæ invidiæ, cum sancta humilitate, cum pace Catholica, cum charitate Christiana.*

III. Atque utinam Ecclesiæ Antistites ab hac regula pacis & charitatis nullo unquam tempore recessissent; in tanta enim consuetudinum diversitate nulla fuisset animorum dissensio, nullæ inter Christianos scissuræ, nulla scandala: nihilque ineptum, nihil reprehensibile in Ecclesiasticos ritus irrepsisset. Sed dum plerique potestate sibi tradita abutuntur, dum nimirum sibi suisque adinventionibus indulgent, dum veterum Patrum statuta parvipendunt, in varios errores lapsi sunt. Et primò quidem rituum varietas, qua Græci à Latinis, & utrique inter se olim discrepabant, ingens augmentum sumpsit ex nimia libertate, quam sibi temere arrogarunt, quidlibet in hoc genere audendi, minorum etiam gentium Episcopi, & ipsi quoque Monasteriorum Præfecti, adeo ut nonnulli Apostolicis institutionibus neglectis, veterumque Patrum auctoritate posthabita, multa prorsus insulsa, & ab Ecclesiastica gravitate aliena Ritualibus libris inseruerint, quæ in antiquatis Codicibus hodie legimus, & detestamur. Adversus hanc licentiam justa percitus indignatione S. Innocentius Papa hujus nominis Primus sic ad Decentium Episcopum Eugubinum scripsit. *Si instituta Ecclesiastica, ut sunt ab Apostolis tradita, integra vellent servare Domini Sacerdotes, nulla diversitas, nulla varietas in ipsis Ordinibus & Consecrationibus haberetur. Sed dum unusquisque non quod traditum est, sed quod sibi visum fuerit, hoc æstimat esse tenendum, inde diversa in diversis locis vel Ecclesiis aut teneri aut celebrari videntur, ac fit scandalum populis, qui dum nesciunt traditiones antiquas humana præsumptione corruptas, putant sibi aut Ecclesias non convenire, aut ab Apostolis vel ab Apostolicis viris contrarietatem inductam. Quis enim nesciat, aut non advertat, id quod à Principe Apostolorum Petro Romanæ Ecclesiæ traditum est, ac nunc usque custoditur, ab omnibus debere servari, nec superinduci aut introduci aliquid, quod aut auctoritatem non ha-*

beat, aut aliunde accipere videatur exemplum? Præsertim cùm sit manifestum in omnem Italiam, Gallias, Hispanias; Africam, atque Siciliam, insulasque interjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos Venerabilis Apostolus Petrus, aut ejus Successores constituerunt Sacerdotes. Aut legant si in iis Provinciis alius Apostolorum invenitur aut legitur docuisse. Quod si non legunt, quia nusquam inveniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, à qua eos principium accepisse non est dubium, ne dum peregrinis assertionibus student, caput institutionum videantur omittere. Sæpe Dilectionem tuam ad Urbem venisse, ac nobiscum in Ecclesia convenisse, & quem morem vel in consecrandis mysteriis, vel in cæteris agendis arcanis teneat, cognovisse, dubium non est: quod sufficere ad informationem Ecclesiæ tuæ, vel reformationem, si Præcessores tui minus aliquid aut aliter tenuerunt, satis certum haberem, nisi de aliquibus consulendos nos esse duxisses. Hæc fusiùs ex Innocentio huc transcribenda putavi, ut ejus testimonio evincerem primarias Ecclesias proprios ritus à Fundatoribus accepisse; quosdam verò ex successoribus per licentiam, & potestatis abusum sæpe illos immutasse, & novitates introduxisse. Hoc primum in hoc genere peccatum fuit, quod dum alii evitare nimio studio conati sunt, stultorum more in contrarium inciderunt, semel enim susceptis consuetudinibus pertinaciùs adhærentes turbas in Ecclesia suscitarunt, ut mox videbimus, cùm Romani Pontifices, vel abusus Episcoporum incuria introductos evellere, vel errores hæreticorum fraude insertos expungere, vel aliquid in iis innovare justis de causis voluerunt. Alii denique nullum statuentes discrimen inter capita fidei & disciplinæ, ex varietate rituum, dogmatum quoque diversitatem æstimantes, mutuis inter se odiis & concertationibus exarserunt, disruptoque vinculo pacis & dilectionis, Schismati & erroribus patentissimum ostium apertum est. Quot & quàm

luctuosæ tragœdiæ inter Græcos & Latinos hac de causa exortæ sint, notum est omnibus. A Photio illarum initium seculo nono, & nondum finis: adhud enim in plerisque Orientalibus ferox odium adversus Latinos ferver, & fortè acrius, quàm cùm primùm ab unitate, & obedientia Romanæ Ecclesiæ defecerunt. Superbia omnium malorum causa rebellionis origo fuit; tum accesserunt ex Rituum diversitate vani prætextus: nec enim Orientalibus lis unquam de ritibus mota est à Romana Ecclesia, quæ sedulò potius in hanc curam semper incubuit, ut illibati servarentur. Debet igitur unaquæque Ecclesia custodire ritus suos, sed receptos à Majoribus, longoque usu præscriptos, & legitima auctoritate approbatos. Si quid verò innovatum, si quid perperam immutatum, id expungendum, & corrigendum est.

CAPUT VII.

Actum in Conciliis de Rituum observantia, eorumque varietate tollenda. Quomodo Sectarij Missam perverterint. Romana Missa studio Pontificum ab omnibus Occidentalibus recepta. Quorumdam in hoc renitentia, ejusque causæ. Romanæ Ecclesiæ tradita Missa à Petro Apostolo, ab aliis aucta. Romæ olim diversa officia. Quid in his immutatum à Fratribus Minoribus.

I. INitium cogendi Concilia in Actibus Apostolorum describitur Cap. 15. cùm Christianorum causa adversus Judæos, qui Gentibus ad fidem conversis Circumcisionem & alia Mosaicæ legis præcepta ad salutem necessaria esse docebant, discussa ac definita fuit. Nata igitur cum Ecclesiâ simile cum ipsa incrementum, & summam in ea auctoritatem habuerunt, semperque à Fidelibus cum ingenti veneratione suscepta sunt. *Agun-*

tur, inquit Tertullianus lib. de jeju. cap. 13. *certis in locis Concilia ex universis Ecclesiis, per quæ & altiora quæque in commune tractantur, & ipsa repræsentatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur.* Altiora autem quæ in his tractantur, nemo est qui ignoret. Ad ea enim pertinet non solùm de dogmatibus fidei agere, sed ritus etiam in sacris functionibus servandos præscribere, succrescentibus malis remedia afferre, exortas controversias componere, collapsam disciplinam reparare. Ideo sancitum fuit, ut frequenter in unum Episcopi convenirent, ut si quid alienum à fide & ab Ecclesiasticis observationibus diabolica fraude irrepsisset, communi consensu corrigeretur. Magna Synodus Nicæna *Can.* 5. Statuit bis in anno hæc Concilia celebrari, ante Quadragesimam, & circa tempus Autumni. Ad quem Canonem S. Leo respexit, cùm ad Episcopos Siciliæ scripsit saluberrimè à Sanctis Patribus constitutum, ut bini debeant in annos singulos Episcoporum esse conventus. Hæc sanctio innovata est in Concilio Antiocheno sub Julio I. Can. 20. & in Regiensi sub Sixto III. c. 7. In primo autem Arausicano sub Leone Magno c. 29. in Agathensi sub Symmacho c. 71. in Emeritensi sub Vitaliano c. 7. in Aurelianensi secundo & quarto ordinatum est singulis annis Episcopos congregari; quod item præcepit Hilarius Papa Epist. 8. ad Galliæ Metropolitanos. Nicolaus I. Ep. 27. Ludovico & Carolo Regibus conqueritur Episcopos de ipsorum Regnis non fuisse Romam ad Synodum missos, ut novitatum mala, quæ multiplicata erant, faciliùs tolli possent. Romæ autem convocari Concilium solebat circa finem Septembris, ut ex præcitata Leonis Magni Epistola colligitur, ad quod singulis annis aliquot Episcopi ex qualibet Provincia specialiter electi convenire debebant: ita enim decernit ibidem S. Pontifex his verbis; *Terni semper ex vobis ad diem tertium Kalendarum Octobrium Romam fraterno Concilio sociandi occurrant, & indissimulanter à vobis*

hæc consuetudo servetur. Quoniam adjuvante gratia Dei facilius poterit provideri, ut in Ecclesiis Christi nulla scandala, nulli nascantur errores, cùm coram Beatissimo Petro semper in communione tractatum fuerit, ut omnia instituta Canonumque Decreta apud omnes Domini Sacerdotes inviolata permaneant. Quia verò discrepantia rituum, dissensionum fomenta præbebat, sedulò huic tollendæ Sancti Episcopi Synodaliter congregati incubuerunt. Unde in Concilio Epannensi anno 509. c. 27. & in Gerundensi anno 517. c. 1. Statutum est, ut idem Missæ ordo in universa Provincia servaretur, quem servabat Ecclesia Metropolitana; anno autem 563. Bracarense I. c. 21. constituit, ut eodem ordine Missæ ab omnibus celebrarentur, quem Profuturus ejus Ecclesiæ Archiepiscopus à Sede Apostolica susceperat. Et seculo sequenti Bracarense II. C. 1. sancivit, *Ut per singulas Ecclesias Episcopi per Diœceses ambulantes primùm discutiant Clericos, quomodo Ordinem Baptismi teneant vel Missarum, & qualiter quæcumque officia in Ecclesia peragantur. Et si rectè quidem invenerint, Deo gratias agant; si autem minus, docere debeant ignaros.* Ulterius progressus Theodulfus Aurelianensis in Ep. ad Clerum suum Cap. 4. decrevit deferri ad Synodum libros, vestimenta & vasa sacra. *Quando*, inquit, *more solito ad Synodum convenitis, vestimenta, & libros & vasa sacra, cum quibus vestrum ministerium & injunctum officium peragitis, vobiscum deferte: nec non duos aut tres Clericos, cum quibus Missarum Solemnia celebratis, vobiscum adducite, ut probetur quàm diligenter, & quàm studiose Dei servitium peragatis.* Idem in suo Capitulari præcepit Riculfus Episcopus Suessionensis. Tanta solicitudine & zelo antiqui Patres satagebant, ne quis in ordine Sacrificii statutos à majoribus terminos transiliret. Noverant enim quàm facile foret in superstitiones & ineptias incidere, si omnibus permitteretur quidpiam vel minimum in sacris Ritibus innovare.

II. Sectariorum hoc proprium fuit, ut cùm à fide defecerent, libros quoque Rituales vel suis erroribus inficerent, vel privata auctoritate immutarent. Quid ausi sint in hoc genere Gnostici, Adamitæ, Pepuziani, & alia hujusmodi monstra, turpe est enarrare. De Nestorio, sive de Theodoro Mopsvesteno ejus magistro ita Leontius Bizantinus scribit Lib. 3. adversus eundem Nestorium. *Audet & aliud malum non secundum ad superiora, aliam enim Missam effutivit, præter illam, quæ à Patribus tradita est Ecclesiis, neque reveritus illam Apostolorum, nec illam magni Basilii in eodem spiritu conscriptam. In qua Missa blasphemiis, non precationibus, Eucharistiæ mysterium opplevit.* Donatistæ ut calumniam Catholicis struerent, sparserunt in vulgus, eos solitum Sacrificii ritum immutasse, ut patet ex Optato Milevitano in fine lib. 3. *Nihil*, inquit, *probavit aspectus ex iis quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, & ritu solito solemnis consuetudo perspecta est. Cùm viderent divinis Sacrificiis, nec mutatum quicquam, nec additum, nec oblatum, pax à Deo commendata volentibus est.* De iisdem sic scribit Augustinus Epist. 119. c. 18. *Donatistæ nos reprehendunt, quod sobriè psallimus in Ecclesia divina cantica Prophetarum, cum ipsi ebrietates suas ad canticum Psalmorum humano ingenio compositorum quasi tubas exhortationis inflamment.* Ipsorum autem tanta erat rabies, tam immane odium adversus Catholicos, ut altaria frangerent tanquam polluta, in quibus celebraverant. Sacrificia enim Cæciliani, & eorum qui cum ipso communicabant impura esse & Deo invisa prædicabant. Jacobitas diversas Missarum editiones habuisse contra traditiones Ecclesiasticas, testatur auctor Anonymus editus à P. Combefis *Tract. de hæresi Jacobitarum*, quem putat esse Demetrium Cyzicenum. De Pauli Samosateni in hac re impietate legenda Epistola Synodi Antiochenæ apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 30. De sectatoribus Apollinarii refert Sozomenus lib. 6. hist. Eccl. cap. 25. quod

eum, hoc Episcoporum, piorumque Principum studium, hæc cura fuit, ut omnes gentes, quæ in occiduis partibus sunt, traditiones & ritus Romanæ Ecclesiæ in ordine Missæ sequerentur; ex quo paulatim factum est, ut propriis, si quos habebant, usibus abrogatis Romanos receperint, adeo ut in plerisque Ecclesiis veterum consuetudinum non solùm nulla remanserint vestigia, sed ipsa etiam memoria evanuerit. Africanam Ecclesiam ut fide, ita & ritibus cum Romana convenisse ex scriptis Tertulliani, Cypriani, Optati, & Augustini non obscurè colligimus: quod si qua varietas fuit, ea, ut sæpe dictum est, ad sola accidentalia pertinebat, Sacrificii non solum substantia, quæ rituum diversitate labefactari non potest, sed forma etiam ac serie Psalmodiæ, Lectionum, & Precum, ut suprà ostensum est Capite III. num. 4. inconcussa permanente. Marius Victorinus Afer Lib. 1. adv. Arium sententiam citat ex Liturgia Africana, quæ in ordine Romano non extat: *Sicut*, inquit, *& in oblatione dicitur, Munda tibi populum circumvitalem, æmulatorem bonorum operum, circa tuam substantiam venientem.* Fulgentius quoque Ruspensis in Fragmentis editis à Sirmondo cap. 14. in Epist. 1. ad Cor. quodam testimonio Liturgiæ Africanæ utitur, quod in Romana non reperitur. Ex quibus, & ex aliis quibusdam conjecturis suspicor ritum Africanum illi similem tunc fuisse, qui in Hispania *Mozarabicus* dictus est. In Anglia prima fidei semina sparsisse dicitur Joseph ab Arimathia, ut Gildas Britannus scribit: & Tertullianus testis est *Lib. adv. Judæos Cap.* 7. Britannorum inaccessa Romanis loca, ipso vivente Christo subdita fuisse; nam tempore Eleutherii Papæ sub Lucio Rege Evangelium publicè susceperunt, ut narrat Beda Lib. 1. cap. 4. Hist. gentis Anglorum. Cum autem pulsis Britannis ab Anglis & Saxonibus idololatris Insula occupata fuisset, Gregorius Magnus misso in eam Augustino, gentes illas ab idolorum cultu ad fidem Christi convertit. Nec ulli dubitare fas est, quin ab iisdem Pontificibus Eleuthe-

rio & Gregorio Romanos ritus acceperint à quibus fidem susceperunt: Licet Gregorius facultatem tribuerit Augustino ex aliarum Ecclesiarum, præsertim Gallicanæ, usibus decerpendi quidquid magis ad Dei gloriam expedire judicasset. Postea verò jussu Agathonis missi sunt ex Urbe Cantores, qui populum illum cantum Romanum docerent, de qua missione prolixam historiam refert Beda *Lib.* 4. *cap.*18. Demum in Concilio Cloveshoviæ habito anno 747. can. 13. statutum est ut in Anglia ritus Romanæ Ecclesiæ in Missarum celebratione servaretur. Hispaniam Jacobi Apostoli prædicatione ad fidem conversam, constans illarum partium traditio est: nec desunt qui sentiant Paulum quoque eas regiones peragrasse, & illic prædicasse. Asserit Tertullianus ad Scapulam Cap. 4. nomen Christianum ibidem vexatum à Præside Legionis, & Cyprianus Epist. 68. scripsit ad Clerum & plebes in Hispania consistentes. Quo verò ritu tunc uterentur nos latet, nisi quod Concilium Bracarense I. refert, Profuturum Archiepiscopum Ordinem Missæ ab Apostolica Sede accepisse. Sed hic Ordo qualis fuerit incertum est: Scimus autem quod omnes Hispaniarum & Galliæ Narbonensis Ecclesiæ ritu Mozarabico, de quo agam Cap. XI. diu usæ sunt usque ad Gregorium VII. quo procurante Romanum susceperunt. Germaniæ & Septentrionis plures nationes inter eas quę suo tempore Christi legem amplexæ fuerant, enumerat Tertullianus Lib adv. Judæos: cumque S. Bonifacius fundato Moguntino Episcopatu Evangelium plurimùm propagasset, Romanum etiam ritum ibidem constituit, de qua re extant Gregorii Secundi Literæ ad eundem Bonifacium. In Gallia ferè omnes civitates primos Episcopos ab Apostolis illuc missos venerantur, quorum Catalogum hîc texere & examinare, non est mei instituti. Cùm verò Franci Galliarum Regnum in suam potestatem redegissent, gentes illæ, Clodovæo Rege baptizato, Christo initiatæ sunt. Ritus ibidem varios fuisse fusiùs ostendam, cùm de Missa Gallicana tractabo. Pipino au-

tem & Carolo Magno regnantibus, propriis usibus relictis, Romanis uti cœperunt.

IV. Hac uniformitate in omnes Ecclesias Occidentales, excepta Mediolanensi, tandem introducta, factum est ut errores & abusus tollerentur, quos experientia docuit in multa consuetudinum discrepantia vix posse evitari. Non omnibus tamen Ecclesiis, quæ Latino sermone sacra persolvunt, eadem facilitate potuerunt Pontifices persuadere, ut proprios Ritus abrogarent, & Romanis uterentur. Exortæ sunt enim turbæ & contentiones, pugnantibus quibusdam pro patriis moribus tanquam pro aris & focis, ac si salus in illis, & fidei fundamenta consisterent. Adhærent nimirum plerique mortalium consuetudinibus, quas cum lacte imbiberunt, longo usu assueti ea omnia respuere, quæ ab illis diversa sunt. Quod si robur accedat præjudicatæ opinioni ex eorum sanctitate, quos veluti Auctores Rituum suorum colunt, vix locus relinquitur contrariæ persuasioni, omnem inobedientiæ & pervicaciæ notam eluente prætextu pietatis & Religionis. Hanc reddit rationem Sozomenus *Lib. 7. Cap. 19.* cur plerique semel susceptis ritibus pertinaciter inhæserint, quia videlicet ob reverentiam vel eorum qui eos ab initio introduxerunt, vel eorum qui istis successerunt, prævaricari sibi nec licitum, nec tolerandum esse putabant. Sequitur Sozomenum Nicephorus lib. 12. cap. 34. *Tales*, inquit, *dissensiones in Ecclesiis invaluisse opinor, reverentia eorum qui eis ab initio præfuerunt, & qui illis deinde successerunt. Nam ii tanquam leges quasdam ab illis acceptas per manus posteris tradiderunt; non satis pium, neque ferendum esse arbitrati, si traditiones in quibus educati essent non honorificè colerent, sed contemptim rejicerent.* Accedit alia ratio ex ipsa vi & potentia consuetudinis, quæ cùm inveterata est, vix potest vinci. Ideo homines vindices esse solent & acerrimi propugnatores legum, & ceremoniarum, quas à Majoribus acceperunt, & cùm iis innutriti sint, non facilè possunt ab earum usu

divelli. Omnes denique in his quæ fidei non adversantur, abundant in proprio sensu, adeo, ut nec Sancti viri ab hac communi mortalium affectione immunes fuerint. Cui dicto fidem præstat Ambrosius lib. 3. de Sacram. cap. 1. *In omnibus*, ait, *cupio sequi Ecclesiam Romanam, sed tamen & nos homines sensum habemus, ideo quod alibi rectius servatur, & nos recte custodimus.* Hæc Ambrosius, si tamen ipse horum librorum, qui de Sacramentis inscribuntur, Auctor est. Testatur quidem Augustinus scripsisse Ambrosium libros de Sacramentis, sive de Philosophia adversus Platonem, quorum meminit *lib. 2. Retract. cap. 4. & de doctrina Christiana lib. 2. cap. 28.* eosque petiit sibi mitti à S. Paulino epist. 34. Sed illi vel perierunt, vel alicubi latent, longéque diversi sunt ab his qui nunc extant, ut patet ex sententiis quas ex illis citat idem Augustinus Lib. 2. primi operis adversus Julianum cap. 5. & tribus sequentibus. De his verò, quos hodie habemus, fecit primò ut dubitarem styli diversitas; cùm enim Opera Ambrosii ante aliquot annos haud perfunctoriè percurrerem, cùm ad hoc perveni, visus sum mihi alterius linguæ hominem ab Ambrosio prorsus diversum loquentem audire. Tum animadverti loca Scripturæ in his citata non esse ejus versionis, qua in aliis libris Ambrosius uti consuevit. Quædam etiam in his reperi, quæ seculo Ambrosii minùs convenire visa sunt. Nihilominus à scriptoribus octavi & noni Seculi laudantur sæpius tanquam Ambrosii legitimus fœtus, quorum auctoritati cedens eos deinceps sub ejus nomine, cujus est possessio, semper citabo. Meam autem suspicionem seu conjecturam Doctioribus examinandam relinquo, & ad Missam Romanam redeo à qua digressus sum. Hæc, ut dixi, ab omnibus in Occidente recepta est, cunctorum enim repugnantium & contradicentium pervicaciam vicit Pontificum potestas & industria, Regumque ac Principum erga Apostolicam Sedem reverentia.

V. Porro hîc de Missa Romana inquirendum necessa-

tiò videtur, à quo primùm instituta fuerit, & quibus incrementis ad eum statum pervenerit, in quo nunc reperitur. Utrumque dubium egregiè dissolvit Walfridus Abbas *lib. de reb. Eccl. cap.* 22. Nam postquam statuit ex Majorum traditione constare Missam temporibus Apostolorum multò breviorem fuisse quàm nunc sit, proficiente deinde Religione à Successoribus Apostolorum auctam, non quod illis fuerint scientia & pietate majores, sed quia tempora sic exigebant: tum subdit. *Et Romani quidem usum observationum à B. Petro Principe Apostolorum accipientes, suis quique temporibus quæ congrua judicata sunt addiderunt. Quorum morem ideo in sacris rebus tam multæ gentes imitantur, quia & tanti magisterii ex apice Apostolico primordiis clarent, & nulla per orbem* Ecclesia *æquè ut Romana ab omni fæce hæreseon cunctis retro temporibus pura permansit.* Post hæc percurrens ordinem Missæ fusius edisserit, à Celestino Papa *Introitum*, à Telesphoro *Hymnum Angelicum*, ab aliis alia instituta, quæ à nobis Lib. II. cùm de singulis Missæ partibus agemus, singillatim examinabuntur. Vigilius Papa epist. ad Eutherium, *Ordinem precum*, ait, *in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere diversum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quapropter ipsius canonicæ precis textum direximus subter adjectum, quem Deo propitio ex Apostolica traditione suscepimus.* Idem asserit Isidorus lib. 1. de Eccl. Offic. cap. 15. *Ordo Missæ vel orationum, quibus oblata Deo Sacrificia consecrantur primùm à Sancto Petro est institutus, cujus celebrationem uno eodemque modo universus peragit orbis.* Legendus quoque Innocentius I. loco citato Capite superiori. Ex quo & aliis habemus antiquam, & immemorabilem traditionem esse, Missæ ordinem à Petro Apostolo traditum Romanæ Ecclesiæ, cui Successores aliquot preces, & ceremonias addiderunt. Ita enim fert rerum omnium conditio, ut initium suum habeant, sequatur incrementum, omnibus demum numeris

perficiantur. Quod verò dixit Isidorus Missæ celebrationem uno eodemque modo peragi ab universo Orbe, hoc de re & substantia, non de verborum tenore ac ceremoniis intelligendum est. Quod item asserui omnes Ecclesias Occidentales, Mediolanensi exceptâ, Missâ Romanâ nunc uti, de illis etiam dictum volo, quæ Missale proprium habent, sive Seculares sint, sive Regulares. Omnes enim cum Romanis conveniunt in forma & dispositione Missæ; idem prorsus apud omnes est Canon; idem ordo & eadem series Confessionis, Introitus, Collectarum, Epistolæ, Gradualis, Versus, vel Tractus, Evangelii, Symboli, Offertorii, Præfationis, Canonis, Communionis, gratiarum actionis, & finis. Quod autem aliqui omittant psalmum ante Confessionem, quod formulam confessionis breviorem habeant, quod panem & vinum unica oblatione offerant, quod item oblatio aliis verbis concepta sit: quod diversas à Romanis Epistolas & Evangelia legant, quod non easdem festivitates Sanctorum celebrent, quod in modo procedendi, thus adolendi, & aliis hujusmodi minutioribus ab usu Romano discrepent, hæc proculdubio nec Ritus diversitatem inducunt, nec Ritum peculiarem constituunt.

VI. Scribit Joannes Langhecrucius *lib. 2. de Divinis officiis rite peragendis*, relatus à Cornelio Schultingio Tomo 1. Bibliothecæ Eccl. p. 1. cap. 45. Missalia particularia diversarum Ecclesiarum post Concilium Aquisgranense sub Ludovico Pio introducta fuisse. Nam Carolus Magnus hortatu & jussione summorum Pontificum Ritum Romanum in Gallia servari præcepit; varietas autem, & diversitas à Romano in aliquibus Ecclesiis inde exorta videtur, quod singuli Episcopi pro suo arbitratu, vel pro loci conditione, aut patriæ moribus aliquid vel addiderunt, vel subtraxerunt, sibique propria officia composuerunt; idemque fecerunt Ordinum Religiosorum Præfecti, & dum unus unam, alius aliam partem mutat; à vestigiis & institutione primorum Auctorum deflexerunt.

runt. Hoc ipſum in Hiſpania contigiſſe arbitror poſt Gregorium VII. qui illic Romanum officium introduxit. Ordines autem Religioſi illum ritum ab initio ſuſceperunt, qui vigebat in ea Provincia, in quâ prima ordinis cujuſque fundamenta jacta ſunt. Succeſſu verò temporis tam generalia comitia, quàm ſupremi Ordinum moderatores poteſtatem ſibi arrogarunt plura mutandi & innovandi, quod manifeſtum cuique erit, ſi antiqua, & nova, & medii temporis Ritualia inter ſe conferre voluerit. Hæc autem licentia quidlibet pro arbitrio audendi ſine certa lege, & diſciplina adeo quandoque excrevit, ut in multis codicibus adhuc extent Officia, Miſſæ, Hymni, Orationes, quæ ſine riſu, vel potius indignatione legi non poſſunt. Olim in Concilio Milevitano, ſeu potius Carthaginenſi, ut citatur in Codice Eccleſiæ Africanæ cap. 103. ſancitum fuit, ne quid publicè in Eccleſia recitaretur, niſi prius in Synodo approbatum foret. Sciebant enim ſapientiſſimi Patres non omnium eſſe Eccleſiaſticam in his gravitatem & diſciplinam ſervare; magnamque futuram in rebus ſacris perturbationem, ſi ſapientibus & inſipientibus paſſim & ſine delectu licuiſſet proprias adinventiones, tanquam Spiritus Sancti dictata, Eccleſiæ obtrudere, & divinis altaribus admovere. Noviſſimè verò Apoſtolica Sedes ſacram Rituum Congregationem inſtituit, à qua non ſolùm ſumma ſapientia & prudentia examinantur officia, quæ particulares Eccleſiæ ſibi concedi petunt; ſed leges etiam ſancitæ ſunt, quibus per licentiam uſurpata poteſtas coërcetur, & abuſibus olim gliſcentibus via deinceps præcluſa eſt.

VII. Ipſam Romanam Eccleſiam ab aliqua varietate non fuiſſe immunem teſtatur Petrus Abaelardus Epiſtola Apologetica, quam vir turbulentus temere ſcripſit adverſus S. Bernardum pag. 250. *Antiquam*, ait, *Romanæ Sedis conſuetudinem nec ipſa Civitas tenet; ſed ſola Eccleſia Lateranenſis, quæ mater eſt omnium, antiquum tenet officium, nulla filiarum ſuarum in hoc eam ſequente, nec*

E

ipsa etiam Romani Palatij Basilica. Quæ autem fuerit hæc diversitas, & quando cœperint aliæ Ecclesiæ à Lateranensi discrepare, nec Petrus dicit, nec alibi memini me legisse. Illud verò certissimum est, quod vir doctissimus, sacrorumque rituum peritissimus Radulfus Tungrensis docuit *Lib. de canonum observantia*, duplicem olim in Urbe fuisse modum divini officii; unum breviorem quo Romana curia, sive Capella Pontificia utebatur; alterum prolixiorem pro cæteris Ecclesiis Urbis, qui propriè Ritus Romanus dicebatur. Atque hinc ortum est discrimen in antiquis codicibus sæpe occurrens officiorum ad usum Curiæ, & ad usum Ecclesiæ Romanæ. Officium Curiæ brevius erat & mutationibus obnoxium, ob varias & continuas occupationes summi Pontificis & Cardinalium, aliorumque Prælatorum, qui ei in Sacello, sive ut loquitur Abaelardus, in Basilica Palatii diu noctuque interesse solebant. Officium Ecclesiæ prolixius erat, mansitque multo tempore integrum absque ulla mutatione. Quæ fuerit utriusque differentia incertum est, nisi quod ex ipso Radulfo & ex aliis officiorum expositoribus liquet discrimen potius in Horis Canonicis, quàm in Missa fuisse: idque libri Missarum M. SS. evincunt, qui cum libro Sacramentorum, & Antiphonario S. Gregorii in forma & serie Missæ uniformiter conveniunt. Docet autem Radulfus in præcitato libro proposit. 22. operâ Fratrum Minorum utrumque officium Curiæ & Ecclesiæ in unum coaluisse, ita ut prolixiori & proprio abrogato, omnes postea Ecclesiæ officio Curiæ usæ sint. Quomodo verò id acciderit, ipse enarrat his verbis. *Hodie omnium credulitas & opinio divulgatur, quod nullæ Ecclesiæ servent Ordinem S. Romanæ Ecclesiæ, nisi Fratres Minores: nec in aliquorum, nisi in ipsorum Breviariis & libris contineatur, ex eo quia B. Franciscus in Regula præcipit, ut clerici faciant divinum officium secundùm dictum Ordinem, ubi Breviaria habere possunt. Hujus autem rei Romæ contrariam didici veritatem. Nam olim quando Ro-*

mani Pontifices apud Lateranum residebant, in eorum Capella servabatur divinum Officium non ita completè, sicut in aliis Urbis Ecclesiis collegiatis. Imo Clerici Capellares sive de mandato Papæ, sive ex se officium Romanum semper breviabant, & sæpe alterabant, prout Domino Papæ & Cardinalibus congruebat observandum. Et hujus officij Ordinarium vidi Romæ à tempore Innocentii III. recollectum, & istud officium breviatum secuti sunt Fratres Minores. Inde est quod Breviaria eorum, & libros officii intitularunt secundùm consuetudinem Romanæ Curiæ: non autem curaverunt mores aliarum Ecclesiarum urbis Romæ recipere & observare. Aliæ autem nationes Orbis Romani libros & officia sua habent è directo ab ipsis Ecclesiis Romanis, & non à Capella Papæ, sicut ex libris & tractatibus Amalarii, Valfridi, Micrologi, Gemmæ, & cæterorum de Officio divino scribentium colligitur evidenter. Et multis interpositis, quibus ostendit officium Fratrum Minorum nullo modo posse dici Romanum, quod ab ipsis immutatum & confusum fuit, subdit. *Sciendum tamen quod Nicolaus Papa III. natione Romanus de gente Ursinorum, qui cœpit anno Domini MCCLXXVII. & Palatium apud S. Petrum construxit, fecit in Ecclesiis Urbis amoveri Antiphonarios, Gradualia, Missalia, & alios libros officii antiquos quinquaginta, & mandavit ut de cætero Ecclesiæ Urbis uterentur libris & Breviariis Fratrum Minorum, unde hodie in Roma omnes libri sunt novi & Franciscani.* Hæc Radulfus, qui omnia quæ spectant ad Romanos ritus diligentissimè investigavit, eorumque vindex accerrimus fuit.

CAPUT VIII.

De Liturgiis Apostolorum. Exploditur à Lindano edita sub nomine Petri. Dubiæ fidei eas esse, quæ Matthæo & Marco tribuuntur. Astruitur Liturgia Iacobi. Cujus ævi censeantur Constitutiones Apostolicæ, & in eis descripta Clementis Missa. De Liturgia à Dionysio tradita. Anceps de eo judicium.

I. Ecclesias ab Apostolis institutas formam aliquam & ritum offerendi sacrificium ab iisdem accepisse nemo opinor inficias ierit, cui nota sit sacrificii cum religione inseparabilis & intrinseca connexio. An verò Liturgiæ, quæ nomine quorumdam Apostolorum inscriptæ circumferuntur, legitimæ sint, disquirendum nunc est. Et primò quidem occurrit illa, quam Petri Apostolorum Principis inscriptione insignitam circa finem superioris seculi græcè, & latinè edidit ex Codice M.SS. Cardinalis Sirleti, & notis illustravit vir doctus Guillelmus Lindanus, addiditque pro ea Apologeticon multa eruditione refertum. Sed qui ipsum accuratè perlegerit, mecum fatebitur nihil aliud ex eo concludi, nisi quod Petrus seu voce, seu scripto, Ecclesiæ primùm Antiochenæ, deinde Romanæ Liturgiam aliquam tradiderit. Quod verò ista, quam Sirletum in Apulia reperisse ait, ea ipsa sit, nec ille probat, nec ullus credet, qui noverit verum à falso, & proprium ab alieno discernere. Si enim hæc Missa verè est Principis Apostolorum, quomodo Romana Ecclesia, quæ ejus lipsana & epistolas inter tot persecutionum procellas usque in præsentem diem solicitè conservavit, hanc egregiam sacrificandi formulam neglexit? Cur nullum ejus vestigium extitit per mille quingentos & amplius annos apud Orthodoxos scriptores? Ubi

tanto tempore delituit, & unde emersit? Nempe in Apulia, quæ olim magna Græcia, reperta est, *pulcherrima calographia descripta*, ut Lindanus ait cap. 9. Apologiæ, *ut impressam non pauci spectatores judicarint*. At ex hoc liquet istud exemplar recentiori manu scriptum fuisse, & fortassis idem qui scripsit, composuit, cùm nulla præsertim fiat mentio antiqui Codicis, ex quo descriptum sit. Detegit quoque imposturam Canon Romanus, prout hodie in usu est, eidem insertus, quem à quodam Scholastico compositum, ut ait Gregorius Magnus *Lib. 7. Ep. 64.* & ab aliquot Pontificibus auctum suo loco demonstrabimus. Sunt in ea quædam orationes ex libro Sacramentorum Gregorii, estque consarcinata ex Missa Latina, & ex Liturgiis Jacobi, Basilii, & Chrysostomi. Quibus ritè perpensis, ea mihi suspicio in mentem venit, præterito seculo scriptam fuisse ab aliquo Sacerdote Italo-græco, vel exercitii gratia, vel ut Græcam Liturgiam, de cujus nimia prolixitate sæpe Romæ conquesti sunt, ad hanc breviorem formam redigeret. Nomen autem Petri ei præfixit, vel quia Canon Romanæ Ecclesiæ, cujus Petrus fundator fuit, præcipua ejus pars est: vel ut ei auctoritatem tanti nominis interpositione conciliaret. Narrat Lindanus brevissimam Petri Liturgiam apud Franciscum Turrianum extitisse; sed ea nusquam comparuit.

II. Extant etiam Matthæi & Marci Evangelistarum nominibus Liturgiæ, quas, cum plerisque, inter dubiæ fidei scripta recenseo. Illa Æthiopum, hæc Alexandrinorum dicitur esse: Matthæum enim fidem in Æthiopia prædicasse asserit Romanum Martyrologium, Marcus verò Alexandrinæ Ecclesiæ primus Antistes fuit. Et illa quidem unde primùm prodierit, nescio: hæc Sirleti manu obstetricante educta est in lucem ex vetusto Codice Monasterii Rossanensis in Calabria Ordinis S. Basilii, ex quo idem Sirletus eam describi curavit, misitque Parisios Joanni à S. Andrea ejus Ecclesiæ Canonico, atque ibidem græcè, & latinè edita fuit. De illa altissimum

ubique silentium est: hanc commemorat & veluti Pseudepigrapham rejicit seculi XII. Scriptor Theodorus Balsamon *Resp. 1. ad Marcum Patriarcham, & ad Can. 32. Concilii Trullani*. Nicolaus Methonensis in *libello ad eos qui hæsitant* ait, Marcum Liturgiam Ecclesiæ Alexandrinæ tradidisse, quod & alii asserunt, & nos ultrò fatemur: an verò ista, quæ ad nos pervenit, ipsa sit, quam Marcus scripsit, res in ambiguo est, deficientibus per multa secula veterum Patrum attestationibus.

III. His ergo rejectis, vel in quæstione relictis, de Liturgia Jacobi fratris Domini Hierosolymorum Episcopi omnium celeberrima paulò fusiùs disserendum est. Scripsit de illa eruditissimam epistolam ad Bartoldum Nihusium Leo Allatius in ejus Symmictis editam pag. 176. qua eam ab hæreticorum oppositionibus vindicat, & prolatis Antiquorum testimoniis genuinum Jacobi fœtum esse demonstrat. Magni autem ponderis ad ejus veritatem stabiliendam, in primis est perpetua Ecclesiæ Græcæ traditio, quæ illam semper ut legitimam agnovit. Consentiunt Græcis Syri, qui teste Abrahamo Ecchellensi in notis ad Hebediesu de Scriptoribus Chaldaicis pag. 135. asserunt S. Jacobum primum omnium Liturgiam scripsisse, & ad ejus normam cæteras institutas fuisse: idque confirmat Abraham, Joannis Maronis, qui intra sextum & septimum vivebat seculum, aliorumque Antiquiorum testimonio, qui in ejus Liturgiæ Commentariis affirmant hanc traditionem ad ipsos per manus deductam à tempore Apostolorum. Accedunt traditioni ejusdem exemplaria in vetustissimis Codicibus exarata, & ex ea veterum Patrum excerptæ apud Allatium auctoritates ad Catholicæ fidei dogmata comprobanda. Synodus Trullana cap. 32. ejus testimonio utitur, ut refellat eorum errorem, qui solam aquam in Sacrificio offerebant. Manuel Malaxus *in Nomocanone cap. 220.* eam in usu fuisse ait usque ad tempora Basilii Magni: ejusque meminit Proclus *in Tract. de traditione Divinæ Liturgiæ*,

& Cyrillus Hierosolymitanus multa ex ea transtulit in quintam Catechesim mystagogicam. Varias adhibent machinas ad eam abolendam Sectarii, sed omnem ipsorum conatum irritum esse facilè ostendam. Aiunt reperiri in ea vocem *ὁμοούσιον Homousion* ante Concilium Nicænum ignotam: vocem quoque *θεοτόκος Theotocos* in Concilio Ephesino repertam. Atqui id temerè & falsò ab illis dicitur. Nam Athanasius *in Libro de Decretis Concilii Nicani* auctores profert qui nomine *Homousii* ante ipsum Concilium usi sunt. Theodoretus item *Lib. 1. hist. Eccl. cap. 13.* eam vocem non esse novam ait, neque à Patribus Nicææ congregatis inventam, sed à majoribus receptam. Et ut alios sileam, ipsemet Eusebius Cæsariensis Arianæ factionis propugnator hoc idem asserit apud Theodoretum ibidem, & apud Socratem *Lib. 1. cap. 5.* simili modo ante Concilium Ephesinum B. Virginem *θεοτόκον Theotocon*, id est Dei Genetricem nuncupatam Evagrii testimonio evincitur, qui *Lib. 1. hist. cap. 2.* Nestorium reprehendit, quod hanc vocem à multis spectatisque Patribus usurpatam rejecerit: cui consentit Theodoretus *lib. 4. hæret. fabul. cap. 12.* dicens, antiquissimos fidei Orthodoxæ Prædicatores juxta traditionem Apostolicam Matrem Domini *Deiparam* nominasse & credidisse. Aiunt insuper *τρισάγιον Trisagion*, & *δοξολογίαν Doxologiam* recentioris ævi esse, atque inde concludunt perperam tribui Jacobo hanc Liturgiam, in qua ista reperiuntur; sed nugas agunt, nam *Hymnus ter Sanctus* Isaiæ cap. 6. legitur; & Glorificatio Sanctissimæ Trinitatis ab Apostolis emanavit, qui cùm credentes baptizarent in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti, eos docuerunt Patri & Filio & Spiritui Sancto solemnem *δοξολογίαν Doxologiam* decantare. Aiunt denique alia quædam in ea esse, quæ recentiorum sunt. Hoc probandum ipsis erat; aiunt enim illi, nos negamus. Sed ultro concedamus nonnulla addita à recentioribus, ut in similibus fieri solet, an idcirco abjicienda omnia velut spuria, illa etiam quæ genuina sunt? An ideo Pentateuchum

Moysi tribuendum non erit, quia in fine Deuteron. ipsius mors & sepultura ab alio scriptore addita est? Non est hominis sani sic argumentari. Nihil igitur officiunt Iacobi Liturgiæ Novatorum objectiones. Eam ipsi temerè explodunt, nos veterum testimonio nixi amplectimur & approbamus.

IV. Duodecim Apostolorum nomine duas extare Liturgias apud Orientales scribit Abraham Ecchellensis in notis præcitatis. Liturgiæ quoque S. Barnabæ meminit Alexander Monachus in ejus vita apud Metaphrastem. Hæc autem periisse creditur, illas non vidi. Recenseri item potest inter Apostolicas sancti Clementis Romani Liturgia in Libro Constitutionum descripta & ab Apostolis accepta, ut ille ait, à qua paucis me expediam. Testimonium de illa perhibet Proclus initio tract. *de traditione Missæ* asserens B. Clementem Apostolis dictantibus eam edidisse: cujus sententiæ adhærent Baronius anno 102. num. 25. Bellarminus *lib. de Scriptorib. Ecclesiasticis*, & alii, qui eam legitimam esse putant, sed auctam à successoribus. Sicut enim formulam Symboli ab Apostolis traditam Patres deinde auxerunt, ut fidei mysteria clariùs exprimerent: ita Liturgiæ ab illis prout ferebant tēpora contextæ ab aliis postea amplificatæ fuerunt. Alii tamen non infimi subsellii scriptores, qui negant Clementem Apostolicarum Constitutionum auctorem esse, ab eo consequenter Missam abjudicant, quæ pars illarum notabilis est. Photius Cod. 112. tria capita ipsis Constitutionibus opponit, sed quæ facilè dilui possint. Epiphanius hæresi 70. num. 10. citat librum Constitutionum Apostolicarum, tum ait. *Qui Liber tametsi dubiæ apud nonnullos fidei sit, non est tamen improbandus: Nam in eo quæ ad Ecclesiæ disciplinam attinent omnia comprehenduntur; neque quidquam aut in fide ac Catholica professione depravatum, aut Ecclesiæ administrationi ac decretis contrarium continent.* Sed has Constitutiones quas Epiphanius citat, diversas videri ab his quæ octo libris comprehensæ circumferuntur, observat Petavius in suis Animadversionibus: quædam enim illarum sententiæ ab Epiphanio citatæ in vulga-

tis non extant. At hæc Petavii conjectura est, qua non obstante haud improbabile existimo easdem esse, sed interpolatas, & aliquibus in locis vel librariorum incuria, vel hæreticorum fraude depravatas. Quidam putant ad eas alludere Dionysium Alexandrinum in epistola quam refert Eusebius lib. 7. cap. 7. in qua nihil prorsus deprehendo, quod ad Clementem referri possit. Quicquid autem sit de Auctore harum Constitutionum, certum apud omnes & exploratum nunc est, quod si ab Apostolis immediatè dictatæ non fuerunt, Concilio tamen Nicæno antiquiores sunt, & in his continetur disciplina Ecclesiastica, qua Orientalis Ecclesia sub Ethnicis Imperatoribus ante Magnum Constantinum regebatur, ut vir eruditissimus Joannes Morinus docet *Parte* 2. *de sacris Ordinat. pag.* 20. Cui adstipulatur Joannes Fronto in prænotatis ad Kalendarium Romanum §. 5. Petrus item de Marca *lib.* 3. *Concordiæ cap.* 2. ejus libri Auctorem saltem seculo tertio floruisse ait, idque omnibus hodie persuasum esse. Est igitur Missa Clementis antiquissima, ejusque testimonio sæpius utar, si non præcisè ut ab Apostolis editæ, & à successoribus auctæ, quod valde probabile est; saltem ut à Patribus secundi vel tertii seculi usurpatæ.

V. Illam denique Apostolicam Liturgiam plerique existimant, quam Dionysius magnifico stylo describit Cap. 3. *eccles. Hierarchiæ*. Si enim iste Areopagita fuit, Athenarum Episcopus, & S. Pauli discipulus; Sacrificii ritum & ceremonias ipsum ab eo accepisse, à quo fide imbutus fuerat, rationi consentaneum videtur. At insurgunt multi ex adverso, & multa objiciunt, quibus probare conantur non esse Dionysii Areopagitæ opera, quæ illi tribuuntur, sed alterius recentioris. Aiunt ipsum nunquam se Areopagitam aut Episcopum nominare, cùm tamen non defuerint illi occasiones hos sibi titulos tribuendi. Cap. 7. Eccl. Hier. Millenariorum hæresim confutat, quæ circa annum Christi 120. exorta est. Cap. 6. ejusdem libri Monachorum solemnem consecrationem refert, asserens eos multò antiquiores fuisse, quàm ipse fuerit. *Hinc*

Sancti, inquit, *Praeceptores nostri divinis eos appellationibus sunt prosecuti.* De his tamen apud scriptores primi & secundi seculi nulla distincta mentio reperitur, sed de solis Deo dicatis Virginibus: neque si fuerunt tunc Monachi, credibile videtur, illius seculi persecutionibus & aliis circumstantiis attentis, eos tot ceremoniis fuisse ab episcopis Deo dicatos. Cap. 7. cœl. Hierarch. & c. 1. de Div. nominibus Deum τρισυπόστατον *Trishypostaton* vocat, suntque illi tres personæ *tres hypostases*, eâque voce utitur tanquam suo tempore usitata; cùm tamen constet hoc nomine Græcos primùm usos post Concilium Alexandrinum anno 362. celebratum, repugnantibus Latinis, ut ex Hieronymo constat epist. 57. Cap. ultimo eccl. Hier. de infantium baptismo, ejusque circumstantiis agens, quas Ethnici irridebant, se id scribere ait, quod divini Pontifices ab antiqua traditione edocti usque ad ipsum produxerunt. Qui sunt autem hi Pontifices, quæ antiqua traditio, si hic fuit Areopagita Pauli discipulus? Plura de his Morinus *lib. de sacr. ordinat. Praef. in ritus Ordinationum traditos à Dionysio.* Omitto magis vulgatas objectiones, ut quod de illo siluerint antiqui Patres, Eusebius præsertim & Hieronymus: quod à seculo Apostolorum stylus abhorreat, grandiloquus, inusitatus, ac in rebus etiam facilibus dithyrambos supergrediens: quod ea scripta hominis videantur, qui in otio & pace senuerit, quod nullum in illis vestigium appareat persecutionum & calamitatum, quibus primi seculi Ecclesia vexabatur: quod sacrorum rituum pompa & apparatus, templorumque majestas, & magnificentia, sicut ab eo describuntur, nascenti Ecclesiæ & Sacerdotibus, sævientium tyrannorum metu, secretò celebrantibus non conveniant: & alia ejusdem generis, quæ apud alios legi possunt. His verò oppositionibus, qui hæc opera Areopagitæ vindicant, acerrimis & prolixis dissertationibus respondent; sed quàm plenè, & quàm solidè, viderint doctiores: neque enim tanti me facio, ut quæstionem inter viros doctos diu agitatam, &

perplexis hinc inde difficultatibus intricatam dirimere, vel componere ausim. Mota hæc lis erat ante annos octingentos vivente Photio, qui cod. 1. suæ Bibliothecæ Theodori Presbyteri librum de hac controversia à se lectum refert, sed non exprimit tempus quo ille scripsit. Per me igitur cuique licebit, cui maluerit, parti adhærere; nam qui Apostolico seculo vixisse contendunt, proposito nostro magis favent; qui posterioris ævi fuisse volunt, fateri tamen debent circa finem quarti seculi vixisse, ante annos scilicet mille trecentos, quod ad conciliandam Dionysii scriptis venerationem & auctoritatem satis est. Unus fortassis fuit ex professoribus Platonicæ Philosophiæ, qui in schola Alexandrina, circa finem quarti seculi vel initio quinti, sapientiæ laude floruerunt; Christi verò fidem amplexus, doctrinam qua prius imbutus fuerat retinuit: nulla enim ejus pagina legi potest, in qua non appareant phrases, axiomata, & idiotismi Platonicorum. Jacobus Billius *Sacrarum observationum lib. 1. cap. 23.* ostendit apud Gregorium Nazianzenum quædam reperiri mutuata à Dionysio; sed vereor ne ex præjudicata opinione id quod sibi probandum erat, tanquam certum posuerit, Dionysium scilicet, ut potè Pauli discipulum, Nazianzenum præcessisse; dicent enim qui contrariæ sunt sententiæ, Dionysium potius ea à Gregorio accepisse. Sermo quoque extat inter opera Joan. Chrysostomi de Pseudoprohetis & falsis Doctoribus editus à Gerardo Vossio, in quo hæc verba leguntur, *Ubi Dionysius Areopagita volucris Cæli?* Sed plerique viri docti hunc sermonem Pseudepigraphum putant. His ergo omissis tanquam incertis id breviter referam quod indubitatum & ab omnibus concessum est; primam scilicet mentionem Dionysii Areopagitæ ejusque operum, quæ ad nostram notitiam pervenerit, factam fuisse in Collatione habita Constantinopoli in Palatio Justiniani Imperatoris anno 532. inter Catholicos & Severianos, sive Acephalos, in Collatione secundæ diei: siquidem in eo congressu ab hæreticis citata, & ab

Orthodoxis tanquam spuria repudiata fuerunt. Sed cùm postea matura consideratione agnovissent eorum librorum in fide soliditatem, & admirabilem doctrinam, eos amplexi sunt, & tributum Areopagitæ nomen auctori permansit. Primi inter Græcos, qui Dionysium Areopagitam cum laude citarunt, fuere Leontius *lib. de Sectis Act.* 3. *& Lib.* 2: *contra Nestorium & Eutichetem* : & Anastasius Sinaita *Lib.* 7. *Anagogic contempl. in Hexaëmeron*, qui ambo Justiniano imperante vivebant. Inter Latinos primus fuit Gregorius Magnus hom. 34. quem plures deinde sequuti sunt. Lis autem de Auctore tunc nulla erat; postea à Criticis septimi vel octavi seculi excitata fuit, quorum argumentis respondit Theodorus relatus à Photio Cod. 1. Atque utinam aut ille extaret, aut epitomen responsionum ejus Photius excerpsisset; forsitan enim solidas Dionysii vindicias haberemus.

CAPUT IX.

De variis Ritibus Ecclesiæ Orientalis. Cur nova Liturgia à Basilio Magno composita. De Liturgia Chrysostomi. Quæ gentes lingua Illyrica Missas agant. De Colchis, Iberis, Albanis, Melchitis, Nestorianis, Iacobitis, Coptis, Æthiopibus, Maronitis, eorumque Liturgiis. Hymnus S. Ephræm. Plurimas esse apud Orientales Liturgias.

I. Plurimæ nationes, quæ Christi fidem profitentur, per Orientem dispersæ sunt, non tam locorum intervallo à nobis dissitæ, quàm lingua, moribus, & rituum diversitate. De singulis strictim agendum : licet enim multæ ab Ecclesiæ communione præcisæ sint, omnes tamen nobiscum unanimiter conveniunt in substantia Sacrificii, & in his omnibus quæ Fides Orthodoxa de tanto

mysterio credenda proponit; in modo tantùm & ritu offerendi discrepantes. A Græcis ordior, qui quondam per Orientem longè latéque dominati sunt. Habent illi Jacobi Apostoli Liturgiam, qua diu usi sunt, donec Basilius Magnus divino edoctus magisterio suam composuit. De illa actum est suprà Hanc verò commendant Proclus in sæpe laudato opusculo *De traditione divinæ Missæ*, Trullana Synodus can. 32. Leontius *lib. 3. adver. Nestorium*, & alii Patres Græci quàm plurimi. Causam verò, qua motus fuit Basilius ad novum offerendi Sacrificii ordinem componendum, hanc tradit Proclus, quia Missam à Jacobo editam, fidei fervore deficiente, homines terrenis negotiis immersi nimiæ prolixitatis accusabant, quare salubri usus consilio eam in compendium redegit. *Magnus*, inquit, *Basilius hominum socordiam & in deterius prolapsionem conspicatus, ac proinde longinquitate productæ Missæ pertæsos; non quod ipse supervacaneum quidquam vel nimis longius productum in ea fore arbitraretur, sed ut pariter tum simul orantium tum audientium ignaviam ex longo illo temporis intervallo præcideret, breviorem recitandam tradidit.* Ipsa autem Basilii Vita inter opera Amphilochii aliam profert causam his verbis. *Postulavit à* Deo, postquam Episcopus ordinatus fuit, *quò sibi gratiam & sapientiam & intellectum concederet, ut suis ipse verbis incruentum Deo sacrificium offerret, utque in ipsum Spiritus Sancti adventus fieret. Post sex autem dies adstans Dominus in visione cum Apostolis, pane & vino in sacro altari propositis, Basilium excitavit dicens, Secundùm petitionem tuam repleatur os tuum laude, ut tuis ipse verbis incruentum sacrificium offeras. At ille non ferens oculis visionem surrexit tremebundus, accedensque ad sacrum Altare cœpit dicere, ita in charta scribens*: Repleatur os meum laude, ut cantem gloriam tuam Domine Deus noster, qui nos creasti, & duxisti ad hanc vitam, *ac reliquas sacræ Liturgiæ preces. Post precum verò finem elevavit panem, intensè orans & dicens*, Attende Domi-

ne Jesu Christe Deus noster de sancto habitaculo tuo, & veni ad sanctificandum nos: *& quæ sequuntur.*

II. Jacobus Goar vir doctus, sacrorumque rituum peritissimus in Græcorum Euchologio pag. 185. ex gemino fine, quem sibi Basilium in edenda Liturgia præfixisse afferunt Proclus & Auctor vitæ, geminam quoque ab ipso diversis temporibus scriptam fuisse suspicatur. Unam prolixiorem, quo diutius Deo vacaret, alteram breviorem, ne Populo & ipsis sacris ministris tœdium pareret: & hanc putat Goar posteritati traditam, omniumque consensu approbatam. At quicquid sit de hac conjectura, illud certissimum est duplicem extare Basilii Liturgiam, unam è græco translatam, quæ incipit, *Dominus Deus noster, qui cœlestum panem, universi mundi nutrimentum, Dominum nostrum & Deum Jesum Christum Salvatorem & Redemptorem & Benefactorem nos benedicentem & sanctificantem misisti, ipse benedic hanc propositionem, & eam suscipe in supercœlesti tuo altari*: Alteram ex Syriaco sermone ab Andrea Masio Latinè redditam, quæ μιατοσὸ *Anaphora* inscribitur, & sic incipit: *Æterne Deus, qui in principio homines creasti ad immortalitatem*: & hæc à græcâ in multis diversa est, & multò brevior. His accedit tertia à prædictis etiam differens, quam Victorius Scialach Maronita ex vetusto Codice linguâ Ægyptiacâ cum Arabicâ interpretatione scripto in latinum transtulit, quæ Bibliothecæ Patrum inserta est, & ab hac oratione exorditur, *Domine qui nosti corda omnium.* Ipsa quoque græca exemplaria dissimilia esse agnoscit Goar, adeo ut difficile sit judicare quinam sit purus & germanus Basilii textus. Observavit hanc diversitatem prædictus Scialach, ejusque reddidit hanc rationem; quod sicut Latini & Græci Antistites in suis Liturgiis, quas ab Apostolis acceperunt, multa vel addiderunt vel immutarunt; idem etiam ab Alexandrinis & Ægyptiis par est credere pro temporum opportunitate factitatum. Nemo se continuit intra terminos à Majoribus constitutos, sed quisque ad-

didit quæ sibi aptiora visa sunt ad excitandam in se & in aliis pietatem. Porro Missa Basilii certis dumtaxat diebus utuntur Græci, in Dominicis scilicet sanctæ & magnæ Quadragesimæ, dempta Dominica Palmarum; in sancta & magna Feria quinta, in magno Sabbato, in Vigilia Nativitatis Christi & Epiphaniæ, & in die festo ipsius Basilii.

III. Reliquo anni tempore Liturgia Chrysostomi utuntur, qui novæ formulæ componendæ manum admovit eâdem qua Basilius ratione impulsus, ut B. Proclus ejus discipulus, & in throno successor affirmat, sic in eodem opusculo scribens. *Haud verò multò post Basilium Pater ille noster aurea præditus lingua Joannes de ovium salute, ut pastorem decet, strenua cura solicitus, naturæ humanæ socordiam ignaviamque respiciens, fibras omnes ac radices sathanici prætextus hujus prorsus voluit evellere. Et idcirco multa præcidit, & concisiori pressiorique oratione Sacrum conficiendum statuit, ne sensim homines, qui libertatem quandam & inertiam, quam maximè complectuntur, fallacibus adversarii rationibus decepti ab ejusmodi Apostolica hac & divina absterriti traditione eam omitterent, quemadmodum hoc ipsum multis, variis sæpe in locis, accidisse ad hunc usque diem deprehendimus.* Hanc Chrysostomi Liturgiam edidit in suo Euchologio Jac. Goar, & cum pluribus tam impressis quàm M. S S. exemplaribus contulit, discussit, & notis illustravit adeo copiosè & eruditè, ut nihil ejus diligentiæ addi possit. Excerpsit quædam Chrysostomus ex Basiliana, & in suam transtulit: plura deinde ab aliis addita, & pro cujusque nutu inserta sunt, unde maxima exemplarium varietas emanavit.

IV. Aliæ nationes sunt, quæ quamvis alterius linguæ sint, Græcorum tamen ritibus adhærent; Roxolani in primis seu Moscovitæ, qui cùm Episcopi Græci & schismatici prædicatione à cultu idolorum ad Christi fidem conversi fuerint, ab eodem Græcorum ritus acceperunt

& adhuc retinent, sermone Illyrico. Hos panem ordeaceum in Missa offerre & consecrare scribit, nescio qua fide, Joannes Faber Viennensis Episcopus *Tract. de eorum Religione*. Iidem ritus eâdem linguâ in usu sunt apud Christianos Tartaros circa Tauricam Chersonesum, apud Circassos, & quasdam Ponticas nationes: itemque in Servia, Mysia, Bosnia, Bulgaria, Russia minori Regi Poloniæ subjecta, in Volhinia, Podolia, & parte quadam Lithuaniæ, & in aliis finitimis regionibus. In Istria verò, in Liburnia, & in Dalmatia littorali, Missa & alia officia linguâ quoque Sclavonicâ celebrantur, sed Ritus Romanus est. Cœpit autem hæc lingua in sacris Ecclesiæ functionibus audiri seculo nono, quo Moscovitas Christianæ religioni nomen dedisse sub imperio Basilii Macedonis ostendit Baronius in Appendice Tomi VII. *de Ruthenis à Sede Apostolica receptis*; licet alii id seriùs contigisse putent prope finem seculi decimi, imperantibus Basilio juniore, & Constantino. Eodem seculo nono S. Methodius Moraviæ Apostolus vixit, qui literis Sclavonicis à Constantino quodam Philosopho repertis eam gentem instruxit, Deique laudes decantare docuit: tum Ioannes VIII. Romanus Pontifex *Epist. 247. ad Sfentopulchrum Moraviæ Comitem scripta anno* 880. Missas in ea provincia linguâ Sclavonicâ cantari permisit, dummodo Evangelium prius Latinè, deinde Sclavonicè legeretur. Narrat Thomas Archidiaconus Spalatensis in historia Episcoporum Salonitanorum editâ à Ioanne Lucio cap. 16. tempore Alexandri II. à Legato Apostolicæ Sedis coactam Synodum omnium Prælatorum Dalmatiæ & Croatiæ, in qua statutum est, ne quis de cætero in lingua Sclavonica præsumeret divina Mysteria celebrare, nisi tantùm in Latina & Græca. Idem statuit Gregorius VII. Alexandri Successor *lib. 7. epist.* 11. ad Uratislaum Bohemiæ Ducem sic scribens. *Quia Nobilitas Tua postulavit, quod secundùm Sclavonicam linguam apud vos Divinum celebrari annueremus officium, scias nos*

nos huic petitioni tuæ nequaquam posse favere. Et paulò pòst. *Vnde ne id fiat auctoritate B. Petri inhibemus, Teque ad honorem omnipotentis Dei huic vanæ temeritati viribus totis resistere præcipimus.* In provinciis tamen suprà nominatis dudum recepta consuetudo prævaluit.

V. Utuntur item Græcis ritibus Colchi & Iberi, inter mare Caspium & Pontum Euxinum siti, nunc Mengrellenses & Georgiani dicti, suo quisque idiomate. Horum mores & hæreses fusè describit Clemens Galanus, qui eas regiones perlustravit, *Parte 1. Conciliationis Ecclesiæ Armeniæ cum Romana cap.* 12. In eodem Isthmo inter Iberiam & mare Caspium sita est Albania, quæ Armeniorum sequitur ritus. Alia est Albania in Europa, quæ ad mare Ionicum vergit, & Illyrico sive Dalmatiæ jungitur, atque etiam Epirum complectitur, habetque proprium idioma ab Illyrico & Græco diversum, quo gentes illæ sacra peragunt ritu græco. Inter Orientales multitudo numerosa Christianorum est, qui à quibusdam *Græci-Arabes*, ab aliis communiter *Melchitæ* vocantur. Horum vulgaris sermo Arabicus est, sed in sacris græco utuntur, græcæ enim opinionis & ritus sunt; atque ideo *Melchitæ* sive Regii & Imperiales nuncupati fuerunt, quia edictis Imperatorum obedientes Chalcedonense Concilium receperunt, & in hoc differunt à Nestorianis & Iacobitis. Ipsi verò Nestoriani & Iacobitæ per Syriam, Assyriam, Persidem, & Indiam, aliasque finitimas Asiæ regiones ingenti numero disseminati, proprias habent Liturgias sermone Chaldaico, non multùm à Græcis discrepantes, in quibus Nestoriani Nestorium & Theodorum Mopsvestenum; Iacobitæ autem Dioscorum & Eutychen tanquam Sanctos invocant & venerantur. Noti sunt eorum errores, nec opus est in his recensendis immorari. Alii sunt Iacobitæ Ægyptii, quos Cophtos, seu Coptos incerta derivatione vocamus, forsitan à Copto non incelebri superioris Ægypti civitate, cujus Strabo, Plinius, & Ptolemæus mentionem faciunt. Istis pe-

culiaris est Liturgia linguâ Cophticâ, quam Athanasius Kircherius in Prodromo Copto veterem Ægyptiacam esse docet, contradicente Ioanne Gravio, qui in descriptione Pyramidum Ægyptiarum Græcam corruptam esse contendit.

VI. Copticæ similem Missam habent Æthiopes sive Abassini, utraque enim Ecclesia Ægyptia & Æthiopica à Patriarcha Alexandrino ritus Coptici olim administrata, & iisdem ferè ceremoniis imbuta fuit. Officia divina linguâ Æthiopicâ celebrant, quæ tamen à populari diversa est. In Lexico Æthiopico Jobi Ludolfi edito Londini post Epistolam præliminarem Io: Michaelis Vvanslebii extat Indiculus librorum M. S S. Æthiopicorum, quorum primus est *Liber Liturgiarum*, in quo sunt decem Liturgiæ sic inscriptæ. 1. Sancti Ioannis Evangelistæ. 2. Trecentorum decem & octo Patrum Orthodoxorum. 3. Sancti Epiphanii Orthodoxi. 4. Sancti Iacobi Syracensis. 5. Sancti Ioannis Chrysostomi. 6. Cujusdam innominati. 7. Sanctorum Apostolorum. 8. Sancti Cyriaci. 9. Sancti Gregorii. 10. Sancti Dioscori Patriarchæ Alexandrini, impii scilicet illius, qui in Concilio Chalcedonensi damnatus fuit, quem Æthiopes illius erroribus imbuti ut sanctum colunt. Edita est ejusdem Dioscori Liturgia in fine hujus Codicis linguâ Æthiopicâ cum Latina interpretatione prædicti Vvanslebii. Sed non est integra, nam multæ orationes primis dumtaxat verbis initialibus indicantur, integræ verò reperiuntur in Liturgia Æthiopica editâ Romæ simul cum novo Testamento. Multa etiam deesse arbitror, nam brevissima est, & non nisi fragmentum prolixioris Liturgiæ, quales esse solent apud Orientales. Sic incipit, *A seculo & usque in seculum est Dominus in regno suo, Dominus in Trinitate, Dominus in Divinitate sua. Antequam aurora & diluculum, antequam dies & noctes essent, antequam crearentur Angeli, fuit Dominus in Regno suo: Antequam expanderentur Cœli, & antequam appareret facies Arida, &*

antequam germinarent herba, fuit Dominus in Regno suo. Ante Solem, & Lunam, & Stellas, & ante circuitus luminarium, fuit Dominus in regno suo. Antequam animalia quæ repunt, antequam aves quæ volant, & antequam bellua maris essent, fuit Dominus in Regno suo. Antequam crearetur homo ad imaginem, & similitudinem ejus, & antequam transgrederetur præceptum, fuit Dominus in Regno suo. Gloria Patri, & Filio, & Spiritui Sancto in secula seculorum. Dicit Diaconus, *Pro beato*, &c. est oratio pro statibus Ecclesiastico, Politico, Oeconomico, quæ hîc deest, & habetur in ea quæ Romæ edita est. Sacerdos. *Audiat Cœlum & auscultet Terra, & contremiscant fundamenta Fortium. Beneplacito Patris sui descendit ad* (monet hîc interpres hiatum esse in M. S.) *Peregrinus fuit. In virginitate immaculata Deus natus est. In cavernam pecudum illatus est. Munera Regii sui honoris accepit.* Et sic breviter commemorat vitam Christi, & suo ordine ultimam cœnam, & prolatis verbis consecrationis prosequitur Passionem, Mortem, Resurrectionem, Ascensionem; & Missionem Spiritus Sancti. Postea ait. *Illum Spiritum tuum mitte super hunc Panem, & super hunc Calicem. Veniat Agnus & videamus illum in castris, ut mactemus illum, & lætemur in illo.* Sic enim orat, ac si nondum peracta esset consecratio. Similis autem oratio reperitur in Liturgia Græca, quam explicabimus Lib.II. Cap.XIII. *Ne autem videatur cuiquam ex nobis, quasi corpus hoc quod comedit, sit corpus absque sanguine & spiritu: & dum bibit calicem hunc, quod sit sanguis tantum absque corpore & spiritu: sed corpus, sanguis, & Spiritus est. Prout est Deitas ejus, quæ cum humanitate unum est.* Ita Blasphemus ille, qui unam dumtaxat in Christo naturam impiè asserebat. Demum indicantur aliquot orationes communes, & alia brevi superaddita terminatur hoc Fragmentum.

VII. Armenia inter cæteras Asiæ regiones multitudine populorum nulli secunda, S. Bartholomæi Apostoli,

ac deinde S. Gregorii illuminatoris prædicatione ad Christi fidem conversa, eam diu illibatam conservavit, donec tandem Græciæ erroribus inquinata ab unitate Ecclesiæ miserabili & adhuc permanente dissidio sejuncta est. Multa de Armeniorum religione, & hæresibus Clemens Galanus scripsit tomis tribus Romæ editis de illius Ecclesiæ cum Romana conciliatione. Habent & ipsi specialem Liturgiam proprio idiomate, quæ ab erroribus ipsorum expurgata Romæ excusa est Armenicè & Latinè typis S. Congregationis de propaganda Fide: sed illis gentibus displicuit, quod in ea quædam mutata. Præter omniũ Orientalium morem, Eucharistiam in azymis conficiunt, & contra divinam atque Apostolicam traditionem aquam vino non miscent. Inter ipsos & Græcos implacabiles semper dissensiones fuerunt, suosque ritus invicem detestantur. Horum tamen Liturgia græcanicum ritum in plerisque imitatur: adeo ut verba quædam græca in ea permanserint: extat ejus synopsis apud Cassandrum in Liturgicis cap. 12. Aliam etiam vidi M. S. à quodam Sacerdote Armenio in latinum translatam, quæ paucis exceptis ab impressa Romæ non differt, & illi prorsus convenit, quæ à Cassandro descripta est. In Armenia majori Nascivanensis provincia sita est, quæ ad veram & Catholicam fidem tempore Joannis XXII. à B. Bartholomæo Bononiensi Ordinis Prædicatorum conversa ab eodem Latinos ritus accepit, quibus omnes in ea degentes linguâ Armeniâ utuntur.

VIII. Hactenus recensitis nationibus pauciores numero, sed fide ac religione præstantiores sunt Maronitæ, Libani montis juga, & vicinas planicies incolentes. Unde nomen acceperint, an à Maronia Syriæ civitate, an à S. Marone Abbate, vel potius à quodam Marone hæretico Monothelita, incertum est. Et ipsi quidem à Marone Abbate sui nominis originem derivant: sed probabilior videtur posterior derivatio, de qua testimonium perhibet testis oculatus Guillel. Tyrius, qui *lib. 22. cap. 8. suæ hi-*

storiæ refert, eos suo tempore Maronis errores abjurasse, & deinceps Romanæ Ecclesiæ adhæsisse, in cujus fide usque in hodiernum diem constantissimè perseverant. De his plura Morinus *in præf. ad ipsorum ordinationes*, & ego etiam quædam breviter tetigi *lib. de div. Psalmodia cap.* 18. §. 16. Arabicè loquuntur, sed sacras functiones peragunt linguâ Chaldaica, sive Syriaca. Cum Græcis conveniunt in quibusdam consuetudinibus, ab ipsis verò & à reliquis Orientalibus, exceptis Armeniis, discrepant, quod Eucharistiam in azymis conficiunt: Liturgiam peculiarem habent, eamque prolixam, quam vidi M. S. & in Latinum conversam in Romano ipsorum Collegio. Gabriel Sionita in Epistola ad Nihusium de nonnullis ritibus Maronitarum, inter Symmicta Leonis Allatii, in eorum Liturgiis eadem ferè contineri ait, quæ in Missa Latina, diverso tamen ordine, diversisque ceremoniis. Apparet autem hic consensus & uniformitas, ac veluti ex diversis vocibus consonantia, sive discors concordia in omnibus Liturgiis: & inde palam fit ordinem sacrificii ab Apostolis traditum esse, & in omnem terram diffusum. Quamvis enim differant diversarum gentium Liturgiæ in singularum partium collocatione, & in verbis, quibus Orationes concipiuntur, iisdem nihilominus membris coalescunt, quæ sunt, peccatorum ante omnia confessio, tum introitus sive quoddam quasi proœmium, deinde Psalmi, ac lectiones sacræ Scripturæ, & potissimùm Evangelii, Symboli recitatio, lotio manuum, commemoratio & invocatio Sanctorum, preces pro omnibus vivis & defunctis, gratiarum actio & benedictio, præter ea quæ essentialia sunt, oblationem scilicet, consecrationem, & communionem. Porro hæc constans & perpetua omnium gentium conspiratio nonnisi à Spiritu Sancto esse potest, cujus influxu totum corpus Ecclesiæ in pace & unitate fovetur, & conservatur. Id verò Maronitis peculiare est, quod dum Sacerdos celebrat, Chorus subinde concinit hymnos quosdam S. Ephrem Syri, quos valde elegantes

esse ejus linguæ periti testantur. Unum hîc transcribo, qui lectori non displicebit. Sunt autem omnes versus in textu syriaco septem syllabarum.

HYMNUS DUM SACERDOS incensat.

Gloria Trinitati
Perpetua atque æterna.
Super incensum hoc suavitatum,
Quod offerimus in honorem tuum.
Remittas in eo Domine debita nostra,
Et dimittas in eo stultitias nostras,
Et sit in eo requies mortuis,
Ac spes & custodia vivis.
Erigantur in eo Ecclesiæ,
Et custodiantur in eo Monasteria.
Multiplicetur in eo tranquillitas in terra,
Et in Regibus pax dominetur.
Mitte in eo Domine sanitatem,
Et curationem omnibus languentibus,
Et surgent è lectulis
Corpora jacentia in angustiis.
Et ille qui fecit de labore suo
Indigentibus ac pauperibus
Opus gratiæ tuæ;
Habitare faciat in habitaculo ejus benedictiones.
Et illorum qui attulerunt oblationes
Et primitias ad templum sanctum,
Oblationes acceptentur,
Ac peccata dimittantur.
Benedic fruges anni,
Ac semina & fructus custodiantur,
Et à noxiis prohibeantur,
Et edant esurientes,
Et gratias agant tibi.

Recordamur in oratione
Super incensum hoc suavitatum
Annuntiationis tuæ Domine & conceptionis,
Nativitatis & nutritionis tuæ,
Et crucifixionis tuæ pro nobis,
Mortis & sepulturæ tuæ,
Excitationis ac resurrectionis tuæ,
Ascensionis tuæ in cœlum,
Ac sessionis tuæ ad dexteram,
Et totius dispensationis tuæ,
Quam operata est apud nos voluntas tua.
Et parentum ac magistrorum nostrorum,
Qui fatigati sunt, & laboraverunt, & docuerunt nos;
Et ostenderunt nobis viam vitæ,
Vt ambularemus in ea in domum Regni.
Et mortuorum ac defunctorum,
Qui induerunt te ex baptismo.
Et participes fecisti eos per pietatem tuam corpore tuo,
Et sanguine tuo sancto.
Et omnes qui dixerunt, Recordamini nostri
In oratione propter Dominum nostrum,
Visita eos Domine pietate tua.
Et per miserationem misericordiæ tuæ
Sit à thesauro tuo,
Per orationem benedictæ Mariæ
Matris quæ genuit te,
Et per orationem Martyrum benedictorum,
Qui interfecti sunt propter te,
Et Sanctorum ac Iustorum
Qui placaverunt te odore incensorum tuorum.
Pater, & Fili, & Spiritus Sancte,
Vnus Deus verus,
Tibi gloria, ac super nos misericordia tua;
In omni momento in secula. Amen.

IX. Erunt fortassis & aliæ gentes peculiaribus & di-

versis utentes consuetudinibus, sed ut verba usurpem Nicephori Callisti lib. 12. cap. 34. *Valde mihi laboriosum & difficile esset variantes per urbes & regiones omnes Ecclesiarum consuetudines enumerare & perscribere: id enim omnino fieri nequit.* Abraham Ecchellensis in notis ad Catalogum Hebediesu pag. 134. numerari ait apud Orientis Christianas gentes supra quinquaginta Liturgias partim communes, partim proprias singularum gentium; ex his autem extare penes se triginta & unam, quæ sic ab eo recensentur: Una S. Jacobi, duæ duodecim Apostolorum nomine, major scilicet ac minor; duæ S. Petri, una S. Joannis Evangelistæ, una S. Marci, præterea S. Dionysii Areopagitæ, S. Sixti Papæ, Julii Romani Pontificis, S. Joannis Chrysostomi, S. Basilii, S. Cyrilli Alexandrini, S. Jacobi Nisibensis, S. Gregorii Theologi, D. Joannis Maronis Patriarchæ Antiocheni, alterius Joannis Patriarchæ Antiocheni, Eustathii item Patriarchæ Antiocheni, Mosis Barcephæ, Jacobi Edesseni, Philoxeni, Eleazari Episcopi Babylonis, Marutæ Episcopi Tagritensis, Thomæ Giarmachitæ, Matthæi Pastoris, Joannis Barsusan, Nestorii, Theodoreti, Diodori, Narsis, Barsomæ. Gabriel quoque Sionita in epistola præcitata se habere codicem M. S. testatus est sexdecim Anaphoras, seu Liturgias complectentem, quarum prima adscribitur Xysto Pontifici Romano, secunda Joanni Evangelistæ. 3. Petro Principi Apostolorum. 4. duodecim Apostolis. 5. Jacobo fratri Domini. 6. S. Marothæ. 7. Dionysio, quem Barselibæum nuncupant. 8. Joanni Chrysostomo. 9. Matthæo Pastori. 10. Joanni Patriarchæ cognomento Barsusan. 11. Eustathio. 12. Marco Evangelistæ. 13. Proclo Episcopo Byzantino discipulo S. Joannis Chrysostomi. 14. Mosi Barcephæ. 15. Phillixino. 16. Julio Pontifici Romano. Duæ in Bibliotheca Patrum postremæ editionis reperiuntur, Gregorii Nazianzeni & Cyrilli Alexandrini nomine prænotatæ, quas Victorius Scialach ex textu Arabico Latinas fecit. Prolixè disserit de antiquis

Orientalium Liturgiis Richardus Simon in notis ad Apologiam Gabrielis Severi Metropolitæ Philadelphiæ *n.* 10. *à pag.* 203. *usque ad* 228.

CAPUT X.

De Missa Ambrosiana. A quo fuerit institutа. Ordo ejus describitur. Aliquot Ritus peculiares Ecclesiæ Mediolanensis.

I. DE Ritibus Mediolanensis Ecclesiæ multa scripsit Ambrosiani collegii Doctor Ioseph Vicecomes. *lib.* 2. *de Ritibus Missæ*, quæ nec approbare, nec refellere in animo est. Ait illos à S. Barnaba Apostolo institutos, à S. Miroclete auctos, à S. Ambrosio illustratos, ideoque Ambrosianos post ejus decessum dici cœpisse: cumque de illis abolendis ageretur, miraculis approbatos fuisse. Ad hæc autem probanda, cùm multa sibi suppetere testimonia afferat, nullum tamen profert, præter Galvaneum & Beroldum, quos inquit in instructissima Bibliotheca Ambrosiana, & in tabulario Ecclesiæ Metropolitanæ M. SS. asservari. Sed isti ignoti scriptores sunt, quorum auctoritas quanti ponderis sit, aliis discutiendum relinquo. Nescio enim qua ætate vixerint, & quo nixi fundamento ea scripserint, quæ Vicecomes ex illis refert. Quod verò attinet ad Missæ Ambrosianæ institutionem, de qua nobis sermo est, Vualfridus Strabo ante annos octingentos Ambrosio adscribit *lib. de reb. Eccles. cap.* 22. his verbis. *Ambrosius Mediolanensis Episcopus tam Missæ quàm cæterorum dispositionem officiorum suæ ecclesiæ & aliis Liguribus ordinavit. Quæ & usque hodie in Mediolanensi tenentur Ecclesia.* Straboni autem suffragatur illius Ecclesiæ & totius Italiæ traditio, à qua sine evidenti ratione recedendum non est. Sed sive Ambrosius, sive alius antiquior eos ritus instituerit, id pro certo habendum, non fuisse à mutationibus immu-

nes quas aliis contigisse suprà ostendimus. Fuerunt enim ab Archiepiscopis aucti sæpius, & aliqua ex parte innovati, ut perspicuum erit antiqua Missalia cum recentioribus conferenti.

II. Ordo autem Missæ Ambrosianæ hic est. Sacerdos Missam celebraturus stans in infimo altaris gradu signat se signo crucis, tum Psalmo *Judica me Deus* cum antiphona alternatim recitato, dicit Versum *Confitemini Domino quoniam bonus*, respondentque Ministri, *Quoniam in seculum misericordia ejus*. Et immediatè sequitur confessio more Romano. Ea peracta dicit Versus *Adjutorium nostrum in nomine Domini*, & *Sit nomen Domini benedictum*, post quos secretò recitat hanc orationem. *Rogo te altissime* Deus *Sabaoth, Pater Sancte, ut pro peccatis meis possim intercedere & astantibus veniam peccatorum promereri, ac pacificas singulorum hostias immolare.* Mox accedens ad altare dicit aliam orationem, *Oramus te Domine*, ut in Romano. Deinde in cornu Epistolæ legit *Ingressam*, que est veluti Introitus Romanus, sed sine Psalmo, sine *Gloria*, & sine repetitione. Eâ finitâ dicit *Dominus vobiscum* non se vertens ad populum, statimque sequitur *Gloria in excelsis*, si dici debeat, postea ter *Kyrie eleison*, & iterum *Dominus vobiscum*. Sequitur Oratio super populum una vel plures, ut ordo officii postulat, & rursus dicit *Dominus vobiscum*. Legit deinde Epistolam, & post eam *Alleluia* & Versum, vel cantum sine *Alleluia* pro ratione temporis. Diebus verò Dominicis & aliis solemnioribus ante Epistolam legitur Lectio una ex veteri Testamento cum Psalmello, ut vocant, instar Gradualis Romani. Post Epistolam præmissa oratione *Munda cor meum*, dicit *Dominus vobiscum*, seque signans in fronte, ore, & pectore ait, *Lectio S. Evangelii* &c. & dum respondetur *Gloria tibi Domine*, inclinans versus Crucem petit benedictionem, quæ est similis Romanæ: tum legit Evangelium. Eo lecto in medio altaris dicit *Dominus vobiscum*, ter *Kyrie eleison*, atque iterum

Dominus vobiscum. Legit deinde Antiphonam post Evangelium, & tertiò repetit *Dominus vobiscum*: tum ait *Pacem habete*, cui respondetur, *Ad te Domine.* Subjungit quartò *Dominus vobiscum*, & orationem sive Collectam unam vel plures, quas vocant super sindonem clara voce. Mox accipit patenam cum hostia & eam offert, infusoque vino & aqua in calicem ipsum quoque offert: & super oblata recitat aliquot orationes, post quas legit Offertorium, & post ipsum ait *Dominus vobiscum*, & si *Credo* dicendum sit, hoc loco dicitur. Postea præmisso *Dominus vobiscum*, dicit clara voce unam vel plures orationes nostris Secretis similes. Sequitur Præfatio singulis feriis & festis propria: tum Canon idem cum Romano, paucis quibusdam verbis exceptis, quæ infrà suo loco notabuntur. Immediatè ante consecrationem priusquam dicat *Qui pridie*, accedit ad cornu Epistolæ, & summitates digitorum lavat & extergit nihil dicens. Canone autem persoluto usque ad orationem Dominicam exclusivè frangit hostiam, & particulâ in calicem missâ legit Confractorium, & est quædam Antiphona in singulis Missis diversa: statimque subdit, *Oremus. Præceptis salutaribus moniti*, cum oratione Dominica, & *Libera nos quæsumus Domine*, alta voce. His finitis ait, *Pax & communicatio Domini nostri Iesu Christi sit semper vobiscum*: cui respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Dicit deinde, *Offerte vobis pacem*, & respondetur, *Deo gratias.* Tum recitat tres orationes ante communionem, dictoque *Domine non sum dignus*, communicat se corpore & sanguine Domini: & facta purificatione dicit in cornu Epistolæ Transitorium, quod idem est ac Romanis Communio, *Dominus vobiscum*, & unam vel plures orationes post communionem. Subdit iterum, *Dominus vobiscum*, ter *Kyrie eleison*, & in medio altaris signat se dicens, *Benedicat & exaudiat nos Deus.* Respondetur, *Amen.* Sequitur *Procedamus in pace.* Respondetur, *In nomine Christi.* Mox ait, *Benedicamus Domino*, & Responso *Deo gratias*,

dicit orationem *Placeat tibi*, benedicitque populum, & legit initium Evangelii secundùm Joannem. Denique recedit dicens canticum *Benedicite* more Romano. In Missis solemnibus altare, & oblata incensant, sicut Romani solent.

III. Cæterùm Ambrosiani nunquam dicunt *Agnus Dei* nisi in Missa pro Defunctis. Textus Scripturarum quas legunt in Missa non semper congruit cum editione vulgata: in his enim, & pręsertim in Psalmis utuntur peculiari versione quæ antiqua & Italica nuncupatur, de qua agam Libro II. Cap. III. In Dominicis Quadragesimæ dicto *Dominus vobiscum* post Ingressam, preces recitant pro Ecclesia, pro Pontifice & omni Clero, pro Imperatore & Rege, pro omni statu hominum, & pro diversis necessitatibus, Choro vel Ministro ad singulas respondente *Domine miserere*, vel *Kyrie eleison*. In die sancto Resurrectionis & per octavam in Ecclesiis Collegiatis duas Missas cantant, unam pro baptizatis, alteram de Festo. Per totam Quadragesimam nullam habent Missam pro feriâ sextâ, nec celebrant ea die: idque omnino prohibuit S. Carolus in tertia Synodo Diœcesana Decreto 20. etiam funeris, vel exequiarum, sive alterius cujusve rei occasione. Et in Synodo XI. hujus antiquæ consuetudinis hanc reddit rationem; quod illa dies plena mœroris sit ob acerbissimam Christi passionem; sacrificium verò spiritualem populi lætitiam præ se ferat. Tum statuit ut illis diebus Crux in altari adoranda solenni ritu exponatur, & concio de passione Domini habeatur. In Ecclesia Metropolitana hoc inter cætera specialiter observatur, quod celebrans cantata oratione super sindonem medius inter Diaconum, & Subdiaconum, præcedentibus duobus Acolythis cum duobus vasis argenteis, descendit ad ingressum Presbyterii, ubi recipit oblationes panis & vini more antiquo, quas duo senes de schola quam vocant S. Ambrosii, induti linteo albo, nigroque caputio cæteris senibus comitantibus offerunt, singuli videlicet tres hostias, &

vasculum argenteum vino albo plenum. Post hæc descendens ad ingressum chori inferioris recipit mulierum oblationes, quas duæ item seniores iisdem ceremoniis offerunt. Sunt & alia multa, quæ ab illa insigni & celeberrima Ecclesia speciali ritu observantur: sed pro meo instituto hæc pauca sufficiunt.

CAPUT XI.

De Missa Mozarabum. *Cur Hispani dicti Mozarabes. Hujus ritus institutio. Hæreticorum fraude depravatur. Desiit tandem Romanis ritibus subrogatis. Quo tempore hæc mutatio contigerit, & de turbis ob eam exortis. A Francisco Ximenio restituitur. Describitur Missa* Mozarabica, *ejusque ritus.*

I. OFficium divinum, quo olim Hispania, & vicinæ gentes utebantur, Gothicum & Mozarabicum dictum est: Gothicum, quia originem habuit eo tempore, quo Reges Gothi ibidem dominabantur: Mozarabicum veró, quia cùm Arabes Hispaniam penè omnem occupassent, Christiani *Mixtarabes*, & corrupto vocabulo Mozarabes, id est mixti cum Arabibus dicti sunt. Quidam à Muza Arabe, qui Toletum expugnavit, Christianos qui in ea civitate remanserant, Muzarabes dictos autumant, sed prior etymologia præferenda, cui rerum Hispanicarum scriptores consentiunt. A quibus & quo tempore hoc officium institutum fuerit, incertum est. Baronius anno 633. ejus auctorem fuisse putat Isidorum Hispalensem. Cùm enim Patres in Concilio quarto Toletano, cui præfuit Isidorus, congregati decrevissent Can. 2. per omnem Hispaniam & Galliciam unum & eundem modum servari in Missarum solemnitatibus, & in matutinis, ac vespertinis officiis, ipsi Isidoro, qui cæteris doctrina & sanctitate antecellebat, hoc munus ex Baronii conje-

ctura demandatum fuit, ut Ecclesiastica officia componeret, quibus omnes Hispaniarum Ecclesiæ deinceps uterentur. Confirmat Baronii assertionem inscriptio librorum, quibus hæc officia continentur. Sic enim inscribi solent, *Officium Gothicum, sive mixtum secundùm regulam S. Isidori dictum Mozarabes.* Mihi autem, ne huic sententię statim adhęream, quędam sunt, quę gravem ingerunt difficultatem. Nam primò in Missa S. Martini in oratione *post nomina* hęc verba leguntur; *Hunc virum, quem ætatis nostræ tempora protulerunt, jubeas auxilium nostris ferre temporibus:* Martinus autem obiit annò Domini 402. & primus ex Confessoribus paulò post obitum publico cultu cœpit honorari; ergo multò ante Isidorum hæc Missa scripta fuit. Deinde si Isidorus hujus officii auctor fuit, cur nec Braulio Cæsaraugustanus, nec Ildefonsus Toletanus viri sancti & Isidoro familiares, ille in elogio ipsius Isidori, hic in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis nullam operis adeo excellentis mentionem faciunt? His accedit quod Concilium quartum Toletanum aliquot hujus officii ritus *Can. 11. & sequentibus* tanquam jam antea usitatos commemorat: & tertium item Toletanum, annis 44. ante quartum, Can. 2. statuit in singulis Ecclesiis Symbolum recitari priusquam dicatur oratio Dominicalis, qui est mos peculiaris Missæ Mozarabicæ. Ipse quoque Isidorus *lib. de Script. Eccles.* Leandri fratris sui & in sede Hispalensi antecessoris scripta recensens, testatur ipsum in Ecclesiasticis officiis non parvo studio laborasse, & in sacrificii Laudibus atque Psalmis multa dulcisonè composuisse. Joannes Mariana *lib. 6. de rebus Hispaniæ cap. 5.* usum inquit obtinuisse, ut Isidoro ritus Mozarabicus tribuatur, nonnulla tamen Leandrum invenisse. Quod si Leander dumtaxat invenit, crediderim hoc officium Concilio tertio Toletano, cui Leander interfuit, antiquius esse, & seculo quinto jam in usu fuisse, ut ex Missa Sancti Martini modò ostendimus; sed de primo ejus Auctore non constare, ab ipso tamen Leandro illustra-

tum, ab Isidoro auctum, ab aliis progressu temporis amplificatum, nominatim ab Ildefonso, cujus opera Julianus Toletanus *in Appendice ad librum ejus de Scriptoribus Ecclesiasticis* in quatuor partes divisit, & tertiam fuisse ait Missarum, Hymnorum, atque Sermonum. Ipse item Julianus, qui diem clausit extremum Æra Hispanica 728. anno scilicet Christi 690. scripsisse dicitur, ut in eadem Appendice Felix Episcopus refert, *Librum Missarum de toto circulo anni in quatur partes divisum, in quibus aliqua vetustatis incuria vitiatas ac semiplenas emendavit, atque complevit, aliquas verò ex toto composuit. Item librum orationum de festivitatibus, quas Toletana Ecclesia per totum circulum anni est solita celebrare, partim stylo sui ingenii depromptum, partim etiam inolita antiquitate vitiatum, studiosè correctum in unum congessit, atque Ecclesiæ Dei usibus ob amorem reliquit sanctæ Religionis.* Petrus quoque Ilerdensis Episcopus orationes & Missas edidit eleganti sermone diversis solemnitatibus congruentes. Et Salvus Abbas Albaildensis Monasterii Missas etiam & orationes atque Hymnos composuisse dicitur, plurimam cordis compunctionem legentibus & audientibus tribuentes.

II. Quamvis autem hoc officium à viris sanctis, & Orthodoxis compositum fuerit, Hispaniâ tamen ab Infidelibus devastatâ, ita erroribus refertum est, ut Elipandus Toletanus Episcopus ex ipsis officiis depravatis plura acceperit testimonia ad suam hæresim astruendam, ut constat ex Albino Flacco libro adversus eundem Elipandum. Diu viguit hic ritus in Hispania, in Gallia item Narbonensi, & in aliis regionibus Gothorum regno subjectis, donec Gregorii VII. auctoritate in Romanum mutatus est. Extat de hac re ipsius Gregorii Epistola exhortatoria ad Alfonsum Castellæ & Sancium Aragoniæ Reges, & ad Episcopos in eorum ditione constitutos, in qua primò asserit Hispaniam in ordine divini officii cum Romana Urbe initio susceptæ fidei habuisse concordiam;

Sed postquam, inquit, *vesania Priscillianistarum diu pollutum, & perfidia Arianorum depravatum, & à Romano ritu separatum, irruentibus prius Gothis, ac demum invadentibus Saracenis, regnum Hispaniæ fuit; non solùm religio est diminuta, verùm etiam mundanæ sunt opes labefactatæ.* Tum illos hortatur, ut Romanæ Ecclesiæ ordinem & officium recipiant: *quod etiam*, ait, *Episcopi vestri ad nos nuper venientes juxta constitutionem Concilii per scripta sua facere promiserunt, & in manu nostra firmaverunt.* Hæc Gregorius epist. 64. lib. 1. qui etiam per legatum suum in Hispaniam missum ad hoc negotium perficiendum ipsos Reges solicitabat. Narrat Petrus de Marca in historia Bearnii lib. 2. cap. 9. Romanum officium Gothico exploso receptum primò fuisse in Regno Aragoniæ anno millesimo sexagesimo octavo tempore Alexandri II. qui hac de causa Hugonem Candidum Cardinalem legatum suum misit in Hispaniam. Idem ait in Catalonia observari curasse Comitem Raimundum Berengarium. Explosum item à Regno Navarræ curante Sancio Rege Aragonum, postquam operâ & ope Gregorii VII. Navarræ Rex electus fuit. Et Sancium quidem primum omnium Pontifici obtemperasse testantur historici, quem propterea idem Gregorius lib. 1. epist. 63. valde commendat. Alfonsus verò adhuc nutabat & obnitebatur suasu cujusdam Roberti Cluniacensis, qui nefandissimus seductor & ab introitu Ecclesiæ separatus dicitur à Gregorio lib 8. ep. 3. Rem denique promovente Constantiâ Reginâ Alfonsi uxore, quæ in Galliâ nata Romano officio à tempore Caroli Magni illic recepto, ut pote illi assueta, favebat; consensit Rex ut Gothico officio abrogato Romanum reciperetur. Hac de causa sic ipsum Regem laudat Gregorius lib. 6. epist. 2. *Noverit excellentia tua, Dilectissime, illud unum admodum nobis, imò clementiæ divinæ placere, quod in Ecclesiis regni tui matris omnium S. Romanæ Ecclesiæ ordinem recipi, & ex antiquo more celebrari feceris. Denique in illo quem ha-*

ctenus

ctenus tenuisse videmini, sicut suggerentibus Religiosis viris didicimus, quadam contra Catholicam fidem inserta esse patulò convincuntur. Quæ cùm relinquere, & ad priscam consuetudinem, scilicet hujus Ecclesiæ, reverti deliberasti, non dubiè te B. Petrum patronum optare, & subditorum tuorum salutem cœlesti gratia inspirante, sicut Regem decet, curare monstrasti.

III. Acta sunt ista circa annum millesimum octuagesimum, subditis pervicaciter contradicentibus, qui à veteri precandi ordine, & ab avitis ceremoniis ægerrimè discedebant. Placuit autem primoribus populi rem non ratione sed ferro decerni, ac si omne jus in armis foret. Duo viri electi sunt, quorum unus pro Romano, alter pro Gothico officio singulari certamine pugnarent. Aiunt vicisse illum qui pro Gothico præliabatur. Sed urgente Regis præcepto, & adhuc populo tumultuante, litem igni dirimendam tradiderunt. Uterque Codex officiorum Romani & Gothici succenso rogo injectus est. Gothicus illæsus in igne permansit, Romanus flammis consumptus est. Utrumque eventum pugnæ & ignis Rodericus Archiepiscopus Toletanus refert *lib. 6. de rebus Hispaniæ cap. 26.* testis unicus & singularis, qui illis non interfuit, nec potuit interesse. Nam Gregorius VII. quo præcipiente officium mutatum est, obiit anno 1085. Rodericus autem 1245. Alii recentiores ipsum Rodericum sequuti sunt, penes quem hujus fabulæ vel historiæ fides sit. Tunc igitur in Hispania Romanus ritus Mozarabico abrogato receptus fuit; qui tamen in aliquibus Monasteriis aliquanto tempore custoditus est, ut asserit Rodericus, qui etiam testatur translationem Psalterii ritus Gothici propriam adhuc ipso vivente in plurimis Ecclesiis Cathedralibus, & in Monasteriis recitatam fuisse. Adeo verum est ægrè divelli homines à consuetudinibus, quas à majoribus receperunt. Ne autem tantæ antiquitatis ritus omnino interiret, viri celeberrimi Francisci Ximenii Archiepiscopi Toletani cura providit. E Gothicis enim tumu-

lis suscitatum novis characteribus recudi jussit, instituto Sacerdotum collegio, à quibus quotidie divina officia & Missarum solemnia usque in hodiernum diem hoc ritu celebrantur in sacello, quod in majori Ecclesia Toletana ædificavit. Sunt etiam Toleti aliquot Parœciæ, in quibus Ordo iste Mozarabicus adhuc servatur, idemque fit Salmanticæ in sacello Doctoris Talabricensis. De illius origine, duratione & instauratione diffusè & eleganter tractat Alvarus Gometius *lib. 2. de rebus gestis Cardinalis Ximenii.*

IV. Porro Missa Mozarabica hæc est. Postquam Sacerdos vestes sacras induit, dicit Responsorium, *Pater peccavi in cælum & coram te. Kyrie eleison. Pater noster. Ab occultis meis.* cum oratione, *Deus qui de indignis dignos facis.* Deinde procedit ad altare, & præmissa Angelica salutatione ait: *In nomine Domini nostri Iesu Christi. Amen. Spiritus Sancti adsit nobis gratia. Introibo ad altare Dei. Judica me Deus.* Finito Psalmo, & repetita Antiphona dicit hos versus, *Dignare Domine die isto. Confitemini Domino quoniam bonus. Ora pro nobis sancta Dei genitrix*, sequiturque Confessio cum versibus, & oratione, *Aufer à nobis.* Et statim accedit ad altare, facitque crucem super aram dicens, *In nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti.* Et osculato altari recitat Antiphonam de cruce, *Salve Crux pretiosa*, cum quatuor Collectis. Tum demisso capite dicit. *Per gloriam nominis tui Christe Fili Dei vivi, & per intercessionem S. Mariæ Virginis, & B. Iacobi, & omnium Sanctorum tuorum auxiliare, & miserere indignis servis tuis, & esto in medio nostri* Deus *noster, qui vivis, & regnas in secula seculorum.* Mox in dextro cornu altaris legit Introitum cum versiculo Psalmi, & glorificatione Sanctissimæ Trinitatis his verbis concepta: *Gloria & honor Patri & Filio & Spiritui Sancto in secula seculorum, Amen.* Ultima pars Introitus repetitur post Psalmum, & iterum post *Gloria.* Qua repetitione peracta dicit; *Per omnia secula seculorum.*

Respondetur, *Amen.* Sequitur immediatè *Gloria in excelsis*: & iterum, *Per omnia secula seculorum*, & oratio, ante quam non dicitur *Oremus*, nec in fine *Per Dominum nostrum*: sed tantum respondetur, *Amen.* Recitata oratione progreditur ad medium altaris dicens, *Per misericordiam tuam Deus noster, qui es benedictus & vivis & omnia regis in secula seculorum.* Respondetur *Amen.* Postea stans in medio ait *Dominus sit semper vobiscum.* Respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Legitque Prophetiam: *Lectio Isaiæ Prophetæ.* Respondetur *Deo gratias*, & in fine lectionis, *Amen.* Iterum Sacerdos dicit, *Dominus sit semper vobiscum.* Tum canitur Responsorium non dissimile Graduali Romano. Quo decantato Sacerdos dicit, *Silentium facite*: & legit Epistolam, *Sequentia Epistolæ Pauli Epistoli ad Romanos.* Respondetur *Deo gratias*, & in fine *Amen.* Eâ lecta petit benedictionem, & præmissa salutatione *Dominus sit semper vobiscum*, legit Evangelium, *Lectio S. Evangelii secundùm Joannem.* Respondetur *Gloria tibi Domine*, & in fine *Amen.* Tum iterum dicit, *Dominus sit semper vobiscum*, & cantatur laus, idest versus cum *Alleluia* in principio & in fine. Offert deinde hostiam & calicem cum orationibus propriis, & thus adolet, si Missa solemnis sit. Sequitur oratio, *In spiritu humilitatis*, ut in officio Romano. Tum ait, *Adjuvate me fratres in orationibus vestris, & orate pro me ad Deum.* Respondetur, *Adjuvet te Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus.* Cantatur deinde *Sacrificium*, & est Antiphona cum quibusdam versiculis correspondens Offertorio Romano: & lavat manus dicens, *Lavabo inter innocentes manus meas.* Et post lotionem benedicit oblata. Mox inclinatus ante altare dicit sub silentio hanc orationem. *Accedam ad te in humilitate spiritus mei, loquar ad te, quia multam spem in fortitudine dedisti mihi. Tu ergo Fili David, qui revelato mysterio ad nos in carnem venisti, clavo crucis tua secreta cordis mei adaperi, mittens unum de Seraphim, qui candenti carbone illo, qui de altari tuo*

sublatus est, sordentia labia mea emundet, mentem enubilet, docendique materiam subministret, ut lingua quæ proximorum utilitati per charitatem servit, nec erroris insonet casum, sed veritatis resultet sine fine præconium. Per te Deus meus, qui vivis & regnas in secula seculorum. Amen.

V. Post hanc orationem sic in Missali scriptum est. *Incipit Missa.* Fortè quia huc usque adesse poterant Catechumeni. Dicit Sacerdos, *Dominus sit semper vobiscum*, & orationem diei convenientem, cui respondetur *Amen*. Subdit, *Per misericordiam tuam Deus noster, qui es benedictus & vivis & omnia regis in secula seculorum.* Et responso *Amen*, elevat manus dicens, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, *Agios, Agios, Agios, Domine Deus æterne, tibi laudes & gratias Ecclesiã sanctam Catholicã in orationibus in mente habeamus, ut eam Dominus fide & spe, & charitate propitius ampliare dignetur. Omnes lapsos, captivos, infirmos, atque peregrinos in mente habeamus, ut eos Dominus propitius respicere, redimere, sanare, & confortare dignetur.* Respondet chorus vel Minister. *Præsta æterne omnipotens* Deus. Sequitur brevis sermo ad Populum, qui inscribitur *Missa*, in qua Sacerdos astantes hortatur, ut diei sive festivitatis mysteria contemplentur. Formula hæc est ex die Ascensionis Domini.

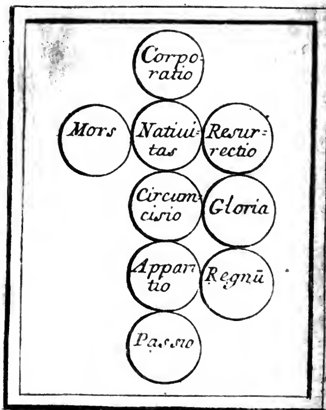
Placeat, dilectissimi fratres, secularium cogitationum fasce deposito in sublime mentibus subvolare, & impositam ætheris fastigio assumpti hominis communionem sequacibus cordis oculis contueri. Ad incomparabilem nobis claritatem attonitus vocandus aspectus est. Iesus Dominus noster humilitatem nobis terrarum, cœlorum dignitate commutat. Acutus necesse est visus esse, respicere quo sequamur. Hodie Salvator noster post assumptionem carnis sedem repetit Deitatis. Hodie hominem suum intulit Patri, quem obtulit passioni. Hunc exaltans in cœlis, quem humiliaverat in infernis. Hic visurus gloriam, qui viderat sepulturam. Et qui adversùs mortem mortis suæ dedit beneficium, ad

spem vitæ donavit resurrectionis exemplum. Hodie rediit ad Patrem; cum tamen sine Patris, qui sibi æqualis est, potestate non venerit. Hodie ascendit in cœlum, qui obsequia cœlestium, cùm descenderet, non amisit. Ita in Patris naturæ unitate consistens, ut cùm homo cœlum novus intraret, novum tamen Deus hominem non haberet. Petamus igitur ab omnipotentia Patris per nomen Filii Salvatoris gratiæ spiritualis ingressum, æternæ beatitudinis donum, beatæ mansionis ascensum, catholicæ credulitatis augmentum, hereticæ infidelitatis excidium. Audiet profectò in confessione, quos in perditione quæsivit. Adsistet suis, qui non destitit alienis. Aderit agnitus, qui non defuit agnoscendus. Non patietur orphanos esse devotos, qui filios facere dignatus est inimicos. Dabit effectum supplicationis, qui promisit spiritum sanctitatis. Amen.

Hac lecta concione, quæ in singulis Missis diversa & propria est, subsequitur oratio desinens in hæc verba, *Per misericordiam tuam Deus noster, in cujus conspectu SS. Apostolorum, & Martyrum, Confessorum atque Virginum nomina recitantur. Amen. Offerunt Deo Domino oblationem Sacerdotes nostri, Papa Romensis & reliqui pro se, & pro omni Clero, & plebibus Ecclesiæ sibimet consignatis, vel pro universa fraternitate. Item offerunt universi Presbyteri,* Diaconi, *Clerici, ac Populi circumadstantes in honorem Sanctorum pro se & suis.* Respondetur, *Offerunt pro se, & pro universa fraternitate.* Subdit Sacerdos: *Facientes commemorationem beatissimorum Apostolorum & Martyrum, gloriosæ S. Mariæ Virginis, Zachariæ, Joannis, Infantium: Petri, Pauli, Joannis, Jacobi, Andreæ, Philippi, Thomæ, Bartholomæi, Matthæi, Jacobi, Simonis, & Judæ, Matthiæ, Marci, & Lucæ.* Respondet Chorus, *& omnium Martyrum.* Ait Sacerdos, *Item pro spiritibus pausantium Hilarii, Athanasii, Martini, Ambrosii, Augustini,* & recenset quadraginta sex nomina, quorum pleraque sunt Episcoporum Toletanorum. Respondetur, *& omnium pausantium.* Quomodo autem cum

cæteris defunctis quorumdam quoque Sanctorum commemoratio hîc fiat, Lib. II. Cap. XIV. explicabo. Sequitur oratio quæ dicitur *Post nomina*, cui respondetur *Amen*. statimque dicit Sacerdos: *Quia tu es vita vivorum, sanitas infirmorum, ac requies omnium fidelium defunctorum in æterna secula seculorum.* Tum legit aliam orationem, quæ vocatur *Ad pacem*, & sic concluditur, *Quia tu es vera pax nostra, & charitas indisrupta, vivis tecum, & regnas cum Spiritu Sancto unus Deus in secula seculorum. Amen.* Subjungit Sacerdos elevans manus, *Gratia Dei Patris Omnipotentis, pax ac dilectio Domini nostri Iesu Christi, & communicatio Spiritus Sancti sit semper cum omnibus vobis.* Respondetur, *& cum hominibus bonæ voluntatis.* Deinde dicit, *Quomodo astatis pacem facite.* Respondet Chorus, *Pacem meam do vobis, pacem meam commendo vobis, non sicut mundus dat, pacem do vobis.* Quibus cum versiculo *Gloria & honor Patri* repetitis, ait Sacerdos, *Habete osculum dilectionis & pacis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis Dei.* Et statim dat pacem diacono vel ministro, & ille populo. Post hæc junctis manibus inclinat se dicens: *Introibo ad altare Dei mei.* Respondetur, *Ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Mox ait Sacerdos, *Aures ad Dominum*, Respondet Minister, *Habemus ad Dominum.* Sacerdos, *Sursum corda*: Minister, *Levemus ad Dominum.* Sacerdos, *Deo ac Domino nostro Jesu Christo Filio Dei, qui est in cœlis, dignas laudes, dignasque gratias referamus.* Minister, *Dignũ & justum est.* Tum dicit Sacerdos quam vocant *Illationem* propriam in singulis Missis, & ut plurimũ valde prolixam ad instar Præfationis Romanæ: & post eam cantatur *Sanctus* more Romano, nisi quod in fine addunt græcè, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριε ὁ Θεὸς, *Agios, Agios, Agios, Kyrie Otheos.* Et protinus subjungit Sacerdos orationem, quæ dicitur *Post sanctus*, & est veluti appendix Præfationis, *Verè sanctus, verè benedictus Dominus noster Iesus Christus filius tuus, &c.* Quâ finitâ illico submissa voce incipit Canonem his verbis.

Adesto, adesto, Jesu bone Pontifex in medio nostri, sicut fuisti in medio discipulorum tuorum & sanctifica hanc oblationem, ut sanctificata sumamus per manus S. Angeli tui, sancte Domine, *& redemptor æterne.* Quibus dictis ait, *Dominus noster Iesus Christus in qua nocte tradebatur*, &c. Fitque consecratio, & elevatio. Sequitur deinde oratio, quæ dicitur *Post pridie* diversa pro diversitate Missarum, Dum ait, *Te præstante sancte* Domine, *quia tu hæc omnia nobis indignis servis tuis valde bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis & præstas nobis, ut sint benedicta à te* Deo *nostro in secula seculorum. Amen.* Accipit deinde Corpus Domini de patena, & ponit super calicem discoopertum, & ait D*ominus sit semper vobiscum*, respondet Chorus, *Et cum spiritu tuo.* Ait Sacerdos, *Fidem quam corde credimus, ore autem dicamus*: statimque elevat corpus Domini, ut videatur à populo, & dicunt omnes Symbolum, *Credimus in unum* Deum *Patrem Omnipotentem.* Interim Sacerdos frangit hostiam per mediũ in duas partes: & accepta una parte facit ex ea quinque particulas & ponit in patena in linea recta, habentque singulę proprium nomen: nam prima vocatur *Corporatio*, hoc est incarnatio, 2. *Nativitas*, 3. *Circumcisio*, 4. *Apparitio*, 5. *Passio.* Accepta similiter altera parte, facit ex ea quatuor particulas, quarum hæc sunt nomina, 6. *Mors*, 7. *Resurrectio*, 8. *Gloria*, 9. *Regnum*, & eas collocat in patena ordine hîc expresso.

Statimque digitos benè purgat, & cooperto calice orat secretò pro Fidelibus viventibus, sive ut verbis Missalis utar, facit *Memento pro vivis*: Hæc autem omnia ferè complentur, dum Chorus cantat Symbolum. Tum recitat orationem Dominicam præmissa brevi præfatione, quæ in singulis Missis variatur. Ad singulas petitiones respondetur *Amen*; hac excepta *Panem nostrum quotidianum*, cui respondetur, *Quia Deus es*. Sequitur immediatè oratio semper eadem, *Liberati à malo, confirmati semper in bono tibi servire mereamur* Deo ac Domino *nostro*. *Pone* Domine *finem peccatis nostris, da gaudium tribulatis, præbe redemptionem captivis, sanitatem infirmis, requiem*

que defunctis. Concede pacem & securitatem in omnibus diebus nostris, frange audaciam inimicorum nostrorum, & exaudi Deus orationes servorum tuorum omnium fidelium Christianorum in hac die & in omni tempore. Per Dominum nostrum. Post hanc orationem accipit particulam, cui nomen *Regnum*, & mittit in calicem dicens submissa voce, *Sancta Sanctis, & conjunctio corporis Domini nostri Iesu Christi sit sumentibus & potantibus nobis ad veniam & defunctis praestetur ad requiem.* Tum dicit alta voce, *Humiliate vos ad benedictionem. Domiminus sit semper vobiscum.* Et benedictionem tribus distinctis petitionibus largitur, quibus singulis respondetur *Amen.* Qua impertita iterum ait, *Dominus sit semper vobiscum.* Et cantatur Responsorium, quod vocatur *Ad accedentes*, quo monentur fideles accedentes ad communionem, ut diligenter perpendant quem cibum sint suscepturi. Postea accipiens aliam particulam, cui nomen *Gloria*, tenet illam super calicem, & facit *Memento pro defunctis*, eorumque commemoratione peracta, ac brevi præmissa oratione sumit illam particulam quam habet in manu, cæterasque per ordinem. Tum sumit calicem, factaque ablutione legit hanc Antiphonam, *Refecti Christi corpore & sanguine, te laudamus Domine. Alleluia, Alleluia, Alleluia.* Sequitur oratio Romanæ *Postcommunioni* similis, & post eam *Dominus sit semper vobiscum*, finemque annuntiat dicens, *Solemnia completa sunt in nomine Domini nostri Iesu Christi, votum nostrum sit acceptum cum pace.* Respondetur *Deo gratias.* Recitat denique flexis genibus ante altare *Salve Regina* cum oratione, *Concede nos famulos tuos.* Et conversus ad populum dat ei benedictionem dicens, *In unitate Sancti Spiritus benedicat vos Pater & Filius.* Amen. Statimque discedit ab altari. Et notandum quod Sacerdos nunquam se vertit ad populum, nisi cùm hanc posttemam benedictionem largitur; & cùm dicit, *Adjuvate me fratres in orationibus vestris.* Confessionem more Romano, & alias

orationes ante Introitum, sicut & Antiphonam *Salve regina* in fine addidit officio Gothico Franciscus Ximenius. Addidit etiam officia quædam Sanctorum & alia festa recentioris ævi, atque ideo propter hæc quæ adjecit, Missale mixtum nuncupavit.

CAPUT XII.

De Missa Gallicana ante tempora Pipini & Caroli Magni. Eorum cura Ritus Romanos in Galliam introductos. Quæ sit Missa ante annos centum edita ab Illyrico. Eam veterem Gallicanam non esse. Ritus Gallicani vestigia ex antiquis Scriptoribus. An idem fuerit Galliæ, & Hispaniæ mos in Divinis officiis. Conjecturæ & exempla veteris Missæ Callicanæ?

I. Implicatum hærere me fateor in hac disquisitione, in qua suscepti operis ratio exigit, ut de Missa ante Pipinum, & Carolum Magnum in Galliis usitata, ejusque ritibus agam: cùm enim tot seculorum decursu eorum memoria interierit, nemo non videt quàm difficile futurum sit è ruderibus antiquitatis veluti è tumulis sepultos eruere, & ad lucem revocare. Conabor tamen, Dei gratia aspirante, quæ & qualis ea Missa fuerit ex quibusdam vestigiis, quæ in veterum scriptorum monumentis supersunt, indagare; & cùm quorumdam hac de re conjecturas examinavero, meas proponam, liberumque judicium de utrisque lectori relinquam. Ut autem certa ab incertis ante omnia secernam, hoc tanquam exploratissimum suppono, veteres ritus in Gallicanis ecclesiis abrogatos, & Romanos introductos fuisse jussu piissimorum Regum Pipini & Caroli Magni ante annos ferè nongentos. Cujus rei luculentum testimonium præbet idèm Carolus in Tractatu de sacris Imaginibus contra synodum Græcorum, quem à

diversis auctoribus compositum, ut docet Baronius anno 794. Religiosissimus Princeps Adriano Papæ examinandum misit. Nam lib. 1. cap. 6. postquam dixit Ecclesiam Gallicanam nunquam à Romana recessisse, ait: *Quæ dum à primis fidei temporibus cum ea perstaret in religionis sacra unione, & ab ea paulò distaret, quod tamen contra fidem non est, in officiorum celebratione, venerandæ memoriæ genitoris nostri Illustrissimi atque Excellentissimi viri Pipini Regis curâ & industriâ, sive adventu in Gallias Reverendissimi & Sanctissimi viri Stephani Romanæ Urbis Antistitis, est ei etiam in psallendi ordine copulata, ut non esset dispar ordo psallendi, quibus erat compar ardor credendi, & quæ unitæ erant unius sanctæ legis sacra lectione, essent etiam unitæ unius modulationis veneranda traditione, nec sejungeret officiorum varia celebratio, quos conjunxerat unica fidei pia devotio. Quod quidem & Nos collato nobis à Deo Italiæ regno fecimus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ fastigium sublimare cupientes, & Reverendissimi Papæ Adriani salutaribus exhortationibus parere nitentes, scilicet ut plures illius partis ecclesiæ, quæ quondam Apostolicæ Sedis traditionem in psallendo suscipere recusabant, nunc eam cum omni diligentia amplectantur, & cui adhæserant fidei munere, adhæreant quoque psallendi ordine. Quod non solùm omnium Galliarum Provinciæ, & Germania, sive Italia; sed etiam Saxones & quædam Aquilonaris plagæ gentes per Nos, Deo annuente, ad veræ fidei rudimenta conversæ, facere noscuntur.* Idem Carolus in præfatione Homiliarum totius anni, quas ejus jussu Alcuinus collegit, Pipinum ait genitorem suum totas Galliarum ecclesias Romanæ traditionis cantibus decorasse. Extant de hac cura Pipini & Caroli in propagandis Romanis ritibus aliquot epistolæ Summorum Pontificum inter eas, quas ipse Carolus collegisse dicitur, ediditque Gretzerus, nempè 25. Pauli Papæ ad Pipinum, in qua scribit se ei misisse Antiphonale & Responsale: & ex 43. ejusdem Pauli constat, quanta solicitudine opti-

mus Rex satageret, ut Religiosi sui regni bene instructi essent in cantu Romano. Ibidem Epist. 82. Adrianus Papa Carolo scribit se illi misisse Sacramentarium S. Gregorii, quod petierat. Et *Lib. 5. Capitularium cap. 119.* sancitum est, ut unusquisque Presbyter Missam celebret ordine Romano. Possem & alia ex historicis illorum temporum testimonia afferre, sed illis in re aperta opus non est. His igitur prætermissis ad rem propositam accedendum est.

II. Matthias Flaccus Illyricus Centuriatorum Magdeburgensium ac rigidorum Lutheranorum Princeps, Missam Latinam in antiquo codice M. S. repertam typis mandavit Argentinæ anno 1557. eique hunc titulum præfixit, *Missa Latina, quæ olim ante Romanam circa septingesimum Domini annum in usu fuit, bona fide ex vetusto authenticoque Codice descripta.* Et in Epistola præliminari ad Principem Palatinum Rheni opinari se ait eam in usu fuisse in Occidente, præsertim in Gallia, & in Germania, *antequam Romana* Missandi *ratio ubique recepta est.* Desunt in ea Introitus, Collectæ, Epistola, Graduale, Evangelium, Offertorium, Præfatio, Postcommunio, & quædam alia, quæ generaliter tantùm sine ulla speciali assignatione nominantur; quia dierum festorumque varietas diversos exigit Introitus, diversas Orationes, Epistolas, & reliqua, quæ singulis Missis peculiaria sunt. Ex quo destruitur falsa Illyrici opinatio existimantis unicam olim fuisse Missæ celebrandæ rationem absque ullo discrimine temporum & festivitatum. Hujus autem Missæ evulgatione credidit vir improbus se plurimum detrimenti Catholicæ Ecclesiæ allaturum, ac si illa antiquos sacrificii ritus perperam innovasset; sed excæcavit illum malitia sua; nam è contrario Orthodoxæ fidei dogmata, receptique Ecclesiæ ritus ex ea passim confirmantur, Sanctorum scilicet, & B. Virginis invocatio, realis præsentia Christi in Eucharistia, confessio auricularis, oratio pro vivis & defunctis, & alia ejusdem generis multa. Quod cùm Lutheri asseclæ statim animadvertis-

ſent, omnia edita exemplaria quotquot reperire potuerunt, in unum congeſta igne protinus concremarunt: & hinc factum eſt, ut codex ille rariſſimus ſit, quem nec Caſſander, nec Pamelius viderunt, licèt eo tempore vixerint, & in perquirendis libris ad ſacros ritus pertinentibus diligentiſſimi fuerint. Vidit tamen Menardus, qui eam Miſſam examinat, & cum alterâ ſimili à ſe edita confert in notis ad librum Sacramentorum S. Gregorii *pag.* 380. *& ſequentibus*. Vidit Guillelmus Peyratius, qui ejus ſynopſim refert in Tractatu de juribus & antiquitatibus capellæ Regis Galliarum *lib.* 2. *cap.* 13. *à pag.* 561. *& deinceps*. Hanc ego Romæ & alibi diu, ſed fruſtra, quæſitam reperi tandem Viennæ in inſtructiſſima Imperatoris Bibliotheca ſtudio ac diligentia Caroli Veterani Muſici, qui eam tranſcripſit ex edito Codice, quem ipſi libentiſſimè communicavit V. Cl. ejuſdem Bibliothecæ præfectus Petrus Lambecius. Incidit poſtea in manus meas eruditum opus Annalium Eccleſiaſticorum Francorum auctore Carolo le Cointe, quibus inſerta eſt *Tomo* 2. *anno* 601. *num.* 20. cum variis notis & obſervationibus. Ne quid autem hìc deſit, quod ad Miſſæ Latinæ illuſtrationem pertineat, eam in calce hujus operis veluti appendicem recudi faciam, ſimul cum alterius ſimilis Miſſæ fragmento nondum edito.

III. Porro Guillelmus præcitatus, & eum ſequutus Carolus, quamvis non ignorarent, quæ fides præſtari poſſet hæretico pervicaciſſimo; aliis tamen ſtudiis impediti ne rem accuratiùs perpenderent, ipſi aſſerenti ſine teſte, & ex mera ſuſpicione omni fundamento deſtituta, illam eſſe Miſſam in Gallicanis eccleſiis uſitatam, antequam Romanam recepiſſent, facilè crediderunt, idque nonnullis conjecturis ſtabilire conati ſunt. Sed quàm longè abſit hæc Miſſa à veteri Gallicana, & quàm falſum de ipſa ac præpoſterum judicium tulerit Illyricus hìc primitus oſtendam; mox meas de vera Gallicana Miſſa conjecturas proponam, peritorumque ac eruditorum hominum, qui-

bus Gallia abundat, censuræ subjiciam. Quæro autem primo loco, unde sciat Illyricus Missam quam edidit regnum Pipini antecessisse, aut quo teste, quove argumento id probet. An Pythagoricum illud obtrudet, *Ipse dixit*? At ego didici nulli mortalium credere, nisi dicti sui rationem reddat. Credo potiùs viro sapientissimo Hugoni Menardo, qui loco citato haud contemnendis rationibus demonstrat non tantæ esse antiquitatis, quantam illi sectarius affinxit, sed duobus aut tribus seculis posteriorem. Quis etiam illum docuit Romanâ antiquiorem & ab ea diversam esse? Clausis enim vel in totum Homericis oculis liquet, ut phrasim Tertulliani usurpem, eam metam ac puram Missam Romanam esse diversis orationibus interpolatam. Notavit hoc Georgius Vvicellius Lutheri primùm discipulus, postea catholicus in defensione Liturgiæ Ecclesiasticæ, statim ac in eam oculos fixit. *Edidit*, inquit, *Illyricus repertam Missam Latinam non triumphans tamen de thesauro tanto adversus Catholicos, cùm vel cæcutienti homini appareat totum illud quod edidit, contra Lutheri, Calvinique sectas edidisse, sed & nobis Catholicis rem longè gratissimam fecisse. Quid enim ibi nisi Missam Latinam, quæ hodie in usu generali est, insciens imprudensque defendit? Tantum abest, ut suo sectaque more oppugnet. Locupletior est illa quidem, plusque precum continet, sed omnino tamen eadem est cum usitata; cujus etiam dicta factaque omnia passim sequitur, ut diversam esse confirmare nemo audeat.* Hæc Vvicellii verba refert & laudat Carolus le Cointe anno suprà notato num. 21. Eidemque consentit agnoscens hanc esse puram putam Missam Romanam, quæ hodie in usu est, licet plures insertæ sint ei orationes. Ait nihilominus hanc Missam his precationibus auctam Gallicanam fuisse: ac si Gallicanæ ecclesiæ tunc relictis propriis ritibus ordinem Romanum jussu Pipini suscepisse censeantur, cùm rejectis precationibus Missæ Illyrici adjunctis puram Missam Romanam frequentare cœperunt, quod sanè absurdum foret. Sicut

enim homo nudus, & idem diversis indutus vestibus, unus & idem homo est : ita Missa Romana semper Romana est, etiam si plures eidem orationes immisceantur. Deinde Illyrici Missa nullam habet similitudinem aut convenientiam cum his quæ de Missa veteri Gallicana mox citandi auctores tradiderunt. Aiunt enim in Gallicanis Missis Martyrum passiones descriptas fuisse, cujus rei in Missa Illyrici ne minimum quidem vestigium extat. Aiunt antiquum ordinem Missarum diversum prorsus fuisse ab usu Romanæ Ecclesiæ; at Missa Illyrici à Romana non differt, imò eadem est, sed interpolata. Denique observo nullam hujus Missæ Illyricianæ apud antiquos Patres & ecclesiasticos scriptores mentionem reperiri; nullam ejus in Conciliis sive in Decretis summorum Pontificum approbationem extare : ex quo conficitur privatâ alicujus Episcopi institutione Missæ cōmuni & Romanæ tot orationes superadditas, ut iis recitandis Sacerdos occuparetur, cùm Missam solemniter decantabat, eo præsertim tempore, quo introitum, Graduale, Symbolum, & cætera hujusmodi Chorus modulatur. Idem prorsus dicendum de duabus similibus Missis, quas ex antiquis codicibus Hugo Menardus edidit in Appendice ad librum Sacramentorum S. Gregorii, eas nimirum peculiari devotione ab aliquo Episcopo institutas : Tantum abest ut olim toti Galliæ communes fuerint. Cumque in illis regionibus tot Concilia habita sint, tot viri doctrina & ecclesiastica eruditione præstantissimi floruerint, quorum etiam nunc scripta leguntur, nulla tamen harum Liturgicarum precationum vel tenuis umbra in illis apparet, quod certè magni momenti est ad Illyrici commentum explodendum de ipsius Missa communiter in Galliis usurpata.

IV. Accedit aliud argumentum ad falsam Illyrici persuasionem evertendam, quod alia quædam Missa eodem modo interpolata reperitur ad usum alicujus ecclesiæ Romanæ Diœcesos, quam opportune mihi videre contigit, dum Illyricianam evolverem. Ea extat in Codice M. S.

Bibliothecæ Eminentissimi Cardinalis Chisii num. 1521. charactere Longobardico, cui desunt quædam folia in principio, & multò plura in fine. Continet primò aspirationes ad Deum ex psalmis artificiosè contextas, & alias orationes ac Litanias: secundò ordinem Missæ usque ad Evangelium dumtaxat, nam reliqua vel ab iniqua manu avulsa, vel hominum incuria desunt, magno ecclesiasticæ eruditionis detrimento. Hoc fragmentum hactenus ineditum, ne prorsus intereat, publici juris faciam in fine hujus Tractatus post Missam Illyrici, cui ferè in omnibus consonat, quamvis orationes superadditæ sæpe dissimiles sint. Hæc autem nullo modo spectabat ad Galliam, nam utitur versione Psalmorum Italica quæ diu in usu fuit non solum in Urbe, sed & in omnibus Ecclesiis suburbicariis, ac etiam in aliis regionibus, excepta Gallia quæ versionem à S. Hieronymo emendatam statim recepit, atque ideo Versio Gallicana dicta est. Cùm igitur Missa Romana multis superadditis orationibus ad instar ejus quam Illyricus veterem Gallicanam fuisse dixit, in Italia quoque usitata, atque aliis ecclesiis communis fuerit, hinc satis perspicuè infertur non fuisse eum ritum specialem alicujus regni aut provinciæ; sed uni tantùm vel aliquot ecclesiis privata proprii Episcopi auctoritate absque ulla synodorum, vel Apostolicæ Sedis approbatione tributum. In Missali item M.S. Bibliothecæ Vaticanæ num. 3807. proponitur oratio *Summe Sacerdos* pro celebrantis arbitrio recitanda, dum in Choro *Kyrie* vel *Gloria* cantatur. Eadem præscribitur in Missali Hispalensis Ecclesiæ & ordinis Prædicatorum. Ex quibus omnibus & ex duabus Missis editis à Menardo id quoque deducitur, quod prædictæ interpolationes in solis Missis solemnibus locum habebant, ut tam Sacerdos quàm Ministri, psallente Choro, iis vel ex integro vel ex parte recitandis occuparentur. Ex silentio autem veterum scriptorum, qui nullam harum Missarum mentionem faciunt, & ex raritate codicum in quibus repertæ sunt, non improbabiliter conjicio, vel ab

ecclesiis

ecclesiis, quibus traditæ erant, non fuisse receptas; vel statim cum suis auctoribus interiisse. Abhorrent enim plerique à prolixitate, & qui religiosiores sunt ægrè novitatibus consentiunt, nec orationes in publicis ecclesiæ functionibus facilè admittunt, nisi fuerint juxta decretum Milevitani Concilii, aliasque Ecclesiasticas sanctiones synodali vel Apostolica auctoritate approbatæ. Missas hujusmodi cœpisse arbitror prope finem seculi decimi, sive initio undecimi, ut de suis asserit Menardus, qui Illyricianam his antiquiorem non putat. Ejusdem ævi, decimi nimirum seculi, est Codex Chisius, nam characterem Longobardicum, quo scriptus est, in fine ejus seculi, desiisse viri periti à me consulti asseverant. Idem colligitur ex Sanctis, qui prima parte libelli in Litaniis recensentur; nam cum omnes sancti Monachi singillatim invocentur, non tamen illi qui circa annum millesimum & deinceps floruerunt. Notæ quoque musicales, quibus in Ordine Missæ prænotantur *Gloria in excelsis*, & *Dominus vobiscum*, illæ sunt, quæ in usu erant ante Guidonem Aretinum. Hæc omnia, si ritè perpendantur, Illyrici commentum refellunt, qui sine probabili testimonio ausus est Missam à se repertam veteris Gallicanæ nomine publicare.

V. Restat nunc pars disquisitionis obscurior, quæ reverâ, & qualis fuerit in Galliis sacrificii offerendi ratio ante Pipinum usitata. Et quia non licet in re tam gravi aliquid proprio ingenio fingere, aut divinare, evolvenda Antiquorum monumenta sunt, & solerter investigandum, an saltem ejus vestigia alicubi reperiantur, ut ex iis, quantum fieri poterit, de toto corpore, quod interiit, judicium ferre possimus. Occurrit autem hæc indaganti primus omnium Hilduinus, qui in epistola ad Ludovicum Pium quam suis Areopagiticis præfixit, postquam de vitâ S. Dionysii Scripta cujusdam Visbii commemoravit, alterum testem profert antiquum ordinem Missæ Gallicanæ his verbis. *Cui adstipulari videntur antiquissi-*

mi, & nimia penè vetustate consumpti Missales libri continentes Missæ ordinem more Gallico, qui ab initio receptæ fidei usu in hac Occidentali plaga est habitus, usquequò tenorem, quo nunc utitur, Romanum susceperit. In quibus voluminibus habentur duæ Missæ, quæ sic inter celebrandum ad provocandam divinæ miserationis clementiam, & corda populi ad devotionis studium excitanda, tormenta Martyris sociorumque ejus succinctè commemorant, sicut & reliquæ Missæ ibidem scriptæ aliorum Apostolorũ vel Martyrum, quorum passiones habentur, notissimè decantant. Hæc Hilduinus, ex quo habemus primam notam Missæ Gallicanæ, quod ejus scilicet orationes sanctorum Martyrum passiones strictim complecterentur. Alteram suppeditat Carolus Calvus Imperator sic scribens in Epistola ad Clerum Ravennatem. *Usque ad tempora abavi nostri Pipini Gallicanæ ecclesiæ aliter quàm Romana vel Mediolanensis ecclesia divina celebrabant officia, sicut vidimus & audivimus ab eis, qui ex partibus Toletanæ ecclesiæ ad nos venientes secundum morem ipsius Ecclesiæ coram nobis sacra officia celebrarunt. Celebrata etiam sunt coram nobis Missarum officia more Hierosolymitano auctore Iacobo Apostolo, & more Constantinopolitano auctore Basilio: sed nos sequendam ducimus Romanam Ecclesiam in Missarum celebratione.* Hæc altera nota est, quod Missa Gallicana eadem esset ac Toletana, quandoquidem Carolus, ut ejus discrimen à Romana oculis & auribus perciperet, more Toletano jussit coram se celebrari. Huc etiam spectat Berno Augiensis Abbas, qui cap. 2. ait, *In nostri Monasterii Archivo habetur Missalis longè aliter ordinatus, quàm Romanæ Ecclesiæ se habeat usus.* Loquitur autem ibi de diversitate veteris Missæ Gallorum & Hispanorum à Romana. Cùm igitur ex testimonio Hilduini Abbatis hoc Missæ Gallicanæ peculiare fuerit, quod ejus orationibus Martyrum passiones insertæ essent: cùm Carolus Rex testetur se ab ecclesia Toletana adscivisse Presbyteros, qui prisco & dudum in Galliis abolito ritu coram se sacrificium

offerrent: hinc manifestè deducitur veterem Missam Gallicanam ei similem fuisse, quæ Toleti & per universam Hispaniam atque etiam in Gallia Narbonensi Gothorum regno subdita agebatur, eo ritu qui Mozarabicus nuncupatur, de quo Capite superiori actum est; eo siquidem ritu sanctorum gesta & passiones in præfationibus, & aliis liturgicis precibus commemorantur, eique soli convenit esse prorsus diversum à Romano, ut de suo Missali asseruit Berno Abbas. Accedit huic sententiæ, seu mavis conjecturæ, robur ex Gregorio Turonensi, in cujus historia quædam Missæ Gothicæ vestigia in ecclesiis Gallicanis eo vivente celebratæ mihi deprehendere visus sum. Nam *lib.* 4. *cap.* 16. lectam primò ad Missam ait Prophetiam, tum Lectionem ex Apostolo, demum Evangelium: agit autem de S.Tetrico Episcopo Lingonensi. Et lib. 8.cap. 7. *Adveniente*, inquit, *die Dominico Rex ecclesiam ad spectanda Missarum solemnia petit, fratres verò consacerdotesque qui aderant, locum Palladio Episcopo ad agenda festa præbuerunt. Quo incipiente Prophetiam, Rex interrogat quis esset.* Libro item 7. cap. 8. meminit silentii indicti in Missa, quod proprium est Missæ Mozarabicæ, sicut & legere in singulis Missis Prophetiam ante Epistolam. Cæsarius quoque Arelatensis hom. 12. Lectiones Propheticas, Apostolicas, & Evangelicas recitatas in Missa commemorat. Poterunt & alia hujusmodi vestigia in rerum Gallicarum scriptoribus fortassis reperiri, si quis eos attentiùs evolvat; sed mihi tantum otii non est.

VI. Cæterum non absurdam neque incredibilem esse hanc sententiam de utriusque Missæ Gallicanæ & Hispanicæ similitudine, præter ea quæ dicta sunt, alia etiam persuadent. Dum enim vetustos Codices ad propositum mihi scopum pertinentes in celebrioribus Bibliothecis perquiro, factum est Dei nutu ut duos antiquissimos repererim, quorum seriem, stylum, characterem, singulasque Missas in eis contentas sedulò consideranti venit protinus in mentem, utrumque esse vetus Missale Gallicanum, quia & illis

adamussim conveniunt, quæ Hilduinus tribuit Gallicis Missalibus à se visis; & priscis ritibus consonant Ecclesiæ Toletanæ, ex qua Carolus Calvus sacerdotes adscivit, ut antiquum Galliæ morem ab ipsis celebrantibus disceret. Utrumque autem cum ipso Gothico, seu Mozarabico à Cardinali Ximenio edito conferens, inveni ordinem & methodum Missæ eundem esse, orationes verò diversas. Unus ex his codicibus extat in Bibliotheca Serenissimæ Suecorum Reginæ ante annos nongentos scriptus, ut periti censent, literis quadratis & majusculis, signatus num. 626; quem olim fuisse aiunt amplissimi viri Petavii Senatoris Parisiensis, emptum verò à Regina post ejus decessum. Desunt ei aliquot folia in principio, & in fine. Initio præfixus hic titulus est manu recentiori, *Missale Gothicum*; & ex eo quædam liturgicæ precationes excerptæ sunt, & tomo VI. Bibliothecæ veterum Patrum editionis novissimæ Parisiensis insertæ pag. 155. Alter est Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ Cod. 493. ejusdem ferè antiquitatis, cui imperitus Antiquarius manu quoque recentiori Missæ Romanæ titulum inscripsit, cùm ab ea plurimum distet. In Codice Reginæ est Missa propria S. Martini Turonensis Episcopi, tributo ei nomine Patris nostri; ex quo suspicor hoc Missale vel Turonensis, vel alterius Gallicanæ ecclesiæ fuisse huic Sancto specialiter dedicatæ; nam in Missali Mozarabico extat quidem de eo Missa propria, sed sine additione *Patris nostri*. Ut autem appareat utriusque Missæ discrimen, aliquot ejus orationes hîc transcribam, primùm quidem ex Codice Reginæ, quem Gallicanum vocabo, deinde ex Mozarabico.

Collecta de S. Martino ex Missali Gallicano.

SUmmi Sacerdotis tui Patris nostri Martini Episcopi hodie depositionem celebrantibus tribue nobis Domine, ut sicut commemorationem ejus devotissimè colimus, ita & opus fideliter imitemur.

Eadem ex Mozarabico.

JEsus Deus noster & Domine, qui inlustrem meritis Martinum Confessorem atque Pontificem ita fecisti sapientiam custodire, ut in gloria mereretur & jucunditate consistere: da nobis veræ sapientiæ intellectum, & sanctæ operationis studium, ut pauperibus prærogantes substantiam, facinorum nostrorum evadamus vindictam.

Oratio post nomina ex Gallicano.

AUditis nominibus offerentium, Fratres Carissimi, omnipotentis Dei inenarrabilem misericordiam supplices postulamus, ut nomina nostra, qui in hunc celeberrimum diem in honorem sancti Antistitis sui Martini offerimus, benedicere & sanctificare ipso suffragante dignetur: & quod illi hodie collatum est ad gloriam, nobis quoque proficiat ad salutem.

Eadem ex Mozarabico.

DEus qui mirabilis es in Sanctis tuis, cujus cultui deputatur, quicquid amicis tuis honoris impenditur; intenta oratione te poscimus, ut hunc diem quem sancti, & incomparabilis viri Martini inlustravit excessus, prosperum nobis & posteris in rebus actionum propitiatus indulgeas. Tribuasque ut cujus veneratores sumus, imitatores effici mereamur. Hunc etiam virum, quem Cœlicolis admirandum, Martyribus adgregatum ætatis nostræ tempora protulerunt, jubeas auxilium nostris ferre temporibus. Dubium enim non est, quod sit Martyr in cœlo, qui fuit Confessor in seculo. Cùm sciatur non Martino martyrium, sed martyrio defuisse Martinum. Oramus Domine, ut qui tantùm potuit tuis æquari virtutibus, ut vitam mortuis redderet, dignetur etiam defunctorum spi-

ritus consolari, ac viventes in tribulatione defendere qui potens fuit mortuos suscitare.

Oratio Ad pacem *ex Gallicano.*

INclina Domine aurem tuam ad preces familiæ tuæ, & da pacem, quam permanere jugiter præcepisti. Illud etiam specialiter præstare digneris, ut parem charitatem teneamus, quam Pontifex tuus Martinus in hoc seculo, te opitulante, meruit obtinere.

Eadem ex Mozarabico.

MUltis coram te Deus Pater exultantes in laudibus Confessoris tui Martini hodierna die obitus memoriam facimus, doctrinam recolimus, operum memoramus. Qui licet totum vitæ suæ cursum gloriosa decoraverit pace, finem tamen ineffabili charitatis bono reddidit & probabilem & inlustrem. Cùm vicinum sui cernens terminum finis, pacem inter se discordantibus restituit Clericis. Quo ad æternam continuò vocatus hæreditatem, exemplo Domini tenendam suis pacem discipulis commendaret. Hujus ergo viri suffragiis pelle à nobis Deus quicquid dividit unitatem, & dona, ut eidem consortes simus in prœmio, cujus hîc dilectionis edocemur exemplo.

Inlatio, sive Præfatio ex Gallicano.

DIgnum & justum est nos te Domine Deus noster in laudibus S. Martini honorare, qui sancti spiritus tui dono succensus, ita in ipso tyrocinio fidei perfectus, ut Christum texisset in paupere, & vestem quam egenus acceperat mundi Dominus induisset. O felix largitas, qua Divinitas operitur. O clamidis gloriosa divisio, quæ militem texit & regem. Inæstimabile donum est, quod vestire Dominum meruit Deitatis. Dignè huic confessioni tuæ prœmium commisisti: dignè Arianorum non subjacuit feritati; dignè tanto amore Martinus persecutoris tormenta

non timuit, securus quia tanta erat gloriatio passionis, ut per quantitatem vestis exiguæ & vestire Dominum meruit, & videre. O animi imitanda benignitas. O virtutum veneranda potentia. Sic egit suscepti pontificatus officium, ut per formam probabilis vitæ observantiam exegerit disciplinæ. Sic Apostolica virtute sperantibus contulit medicinam, ut alios supplicationibus, alios visu salvaret. Hæc tua Domine veneranda potentia, cui cùm lingua non supplet meritis exorare, operibus S. Martini te opitulante mereamur imitari. Per Christum Dominum nostrum.

Eadem ex Mozarabico.

DIgnum & justum est nos tibi gratias agere, Domine Sancte, Pater æterne, Omnipotens Deus, in depositione anniversariæ commemorationis S. Martini Episcopi, & confessoris tui. Quem pro pietate tua, & servitute sua, tam beatum labore, quàm munere inter Sanctorum omnium florentissimas legiones, ac felicissimos Martyrum choros, & inlustres eminentium Seniorum cathedras dextri ordinis locum tenere confidimus. Quia bona arbor bonos fructus facit, & bonus homo de bono thesauro cordis sui bona profert. Cumque in eodem Evangelio ipse docuerit, ex fructibus eorum cognoscetis eos: hunc ergo inter justos justè numerandum testantur facta per seculum ; signa post transitum, opera dum vixit, mirabilia post recessum. Cùm præsertim ad unum sanctitatis culmen diversus mittat ascensus, non una est virtutum via, quæ gloriæ tuæ ducit ad regnum. Quid enim minus est crucem ferre per tempora, quàm mortem subire per vulnera? Quid inferius est mundum vincere, quàm gladium non timere? Cùm plus luctaminis habeat diuturnitas crucifixi, quàm celeritas interempti. Quid supereminet affectus martyrii consummatus, quam diutiùs custoditus? Non distat propter te mortificatus à mortuo, cùm in utroque sit gloriosum & abuti velle quod placeat. Pugnam sustinere sine defectu, an coronam rapere sine metu? Propositum

non mutare sub spatio, an implere desiderium sub momento? Par est ut credimus inlecebris non cedere per dolorem, ubi æqualis in dilectione animus. Percussor deest fidei, non confessor. Voluit triumphare dum militat, qui militare non destitit dum consummat. Inter carnales pugnas & spiritales insidias laborosius est hostem occultum superare, quàm publicum. Quia non sit levius sperare semper quem caveas, quàm non formidare quem videas. Jugiter in procinctu providere cautelam, quàm fortiter in congressu servare constantiam. Non interest in angustia vivere servitutis, aut in pœna devincere feriendum. Quotidie declinare quod decipiat, aut cum compendio ambire quod finiat. Postremò in agone Martyrum & extruendam fidem, hoc semper proponitur quod horreat; hîc etiam quod delectat. Ibi tormenta terrori, hîc etiam blandimenta discrimini. Ibi homo nititur expugnare per amara, hîc diabolus inlaqueare per dulcia. Ibi mors securitatem præstat, hîc securitas mortem facit: ibi alienæ impietas, hîc propriæ naturæ mobilitas inimica est. Sed in his omnibus nihil sibi sine adjutorio tuo arroget humana fragilitas. Tuis muneribus debet unusquisque deputare quod vicit, qui tuis viribus portavit uterque quod pertulit. Horum tu verus arbitror Deus, quos propter nos supplices quæsumus, ut sicut illi tibi accepti, ita nos illis mereamur esse suscepti. De quibus hoc nobis sufficit credere quod unâ amoris tui causâ per diversa merita, discreto vel fine vel tempore, feliciter afflicti, veraciter probati, potenter prædici, clementer assumpti, & æqualiter sint beati. Cui meritò omnes Angeli & Archangeli non cessant clamare quotidie, ita dicentes. *Sanctus, Sanctus*, &c.

Ex his in exemplum adductis palam fit utramque Missam eodem, ut dixi, tenore procedere, licet orationes diversæ sint. Sunt autem in his quædam obscura in quibus hæret sensus, vitio procul dubio scriptoris; sed ego apographum fideliter expressi, venerandam reveritus antiquitatem. Ut verò magis appareat quis & qualis sit tenor

Missæ, quam Gallicanam puto, operæ pretium duxi ex eodem Missali M. S. Reginæ integram Missam S. Stephani Protomartyris hoc loco in publicum proferre, in qua desunt Antiphonæ, Epistola, Evangelia, & alia hujusmodi quæ in distincto Codice contineri solent. Desunt quoque ea omnia, quæ omnibus Missis communia sunt. Si quis eam conferat cum Mozarabica edita à Ximenio, inveniet orationes diversas esse, sicut vidimus suprà in Missa S. Martini, sed forma eadem est.

VII. Ordo Missæ in Natali S. Stephani Protomartyris.

Præfatio.

Hac præfatione carent Missæ Mozarabicæ.

VEnerabilem atque sublimem beatissimi Protomartyris Stephani passionem hodie celebrantes, Dominum Martyrum Fratres carissimi deprecemur, ut sicut illi contemplatione meritorum suorum coronam dare dignatus est, nobis quoque plenissimam misericordiam ipsius precibus flexus in omnibus largiatur. Per Dominum nostrum.

Collectio sequitur.

DEus qui S. Stephano Martyri tuo & principatum in ministerio & principem in martyrio contulisti, dum nobis sancti diei hujus festivitatem pro ejus vel commemoratione vel passione donasti; exaudi quæsumus supplices familiæ tuæ preces, nobis ejus peculiare præsidium tribue, cujus pro inimicis ac peccatoribus preces piissimus acceptasti. Tribue etiam ut pro nobis intercessor existat, qui pro suis persecutoribus supplicavit. Per Dominum nostrum Jesum Christum filium tuum, qui tecum beatus vivit.

Collectio post nomina.

OMnipotens sempiterne Deus, qui Sanctorum virtute multiplici Ecclesiæ tuæ sacrum corpus exornans, primitias Martyrum gloriosi Levitæ tui Stephani sanguine dedicasti: da nobis diem natalis ejus honore præcipuo celebrare, quia non diffidimus eum fidelibus tuis posse suffragari, qui Dominicæ charitatis imitator, etiam pro suis persecutoribus supplicavit. Tribue quæsumus per interventum ipsius, ut viventes salutem, defuncti requiem consequantur æternam.

Collectio ad Pacem.

DEus charitatis indultor, Deus indulgentiæ munerator, qui S. Martyri tuo Stephano in passione largitus es, ut imbrem lapidum clementer exciperet, & pro lapidantibus supplicaret; pietatem tuam Domine subnixis precibus exoramus, ut dum Martyris tui passionem recolimus, per intercessionem ipsius, pacis securitatem, & peccatorum nostrorum veniam consequi mereamur.

Contestatio Missæ.

DIgnum & justum est, æquum & justum est te laudate, teque benedicere, tibi gratias agere omnipotens sempiterne Deus. Qui gloriaris in conventu sanctorum tuorum, quos ante Mundi constitutionem prælectos spiritali in cœlestibus benedictione signasti: quosque unigenito tuo per assumptionem carnis & crucis redemptionem sociasti: in quibus spiritum tuum sanctum regnare fecisti, per quem ad felicis martyrii gloriam pietatis tuæ favore venerunt. Dignè igitur tibi Domine virtutum festa solemnitas agitur, tibi hæc dies sacrata celebratur, quam B. Stephani primi Martyris tui sanguis in tuæ veritatis testimonium profusus magnificum nominis tui honore signavit. Hic est enim illius nominis primus confessor, quod est supra omne nomen, in quo unicum salutis no-

ſtræ præſidium, Pater æterne, poſuiſti. Hic in Eccleſia tua quam ſplendidum ad cunctorum animos confirmandos unicæ laudis præceſſit exemplum. Hic poſt paſſionem Domini noſtri Jeſu Chriſti victoriæ palmam primus invaſit. Hic ut Levitico miniſterio per Spiritum ſanctum ab Apoſtolis conſecratus eſt, niveo candore confeſtim emicuit, martyrii cruore purpureus. O benedictum Abrahæ ſemen, Apoſtolicæ doctrinæ & dominicæ crucis prior omnium factus imitator & teſtis. Meritò cœlos apertos vidit, & Jeſum ſtantem ad dexteram Dei. Dignè igitur ac juſtè talem ſub tui nominis confeſſione laudamus, Omnipotens Deus, quem ad tantam gloriam vocare dignatus es: ſuffragia ejus nobis pro tua pietate concede. Talis pro hac plebe precetur, qualem illum poſt trophæa venientem exultans Chriſtus excepit. Illi pro nobis oculi ſublimentur, qui adhuc in hoc mortis corpore conſtituti ſtantem ad dexteram Patris Filium Dei in ipſa paſſionis hora viderunt. Ille pro nobis obtineat, qui pro perſecutoribus ſuis, dum lapidaretur, orabat ad te Sancte Deus, Pater omnipotens. Per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum filium tuum, qui pro peccatis noſtris naſci carne per Virginem, & pati dignatus eſt mortem, ut Martyres ſuos ſuo pati doceret exemplo. Cui meritò omnes Angeli atque Archangeli ſine ceſſatione proclamant dicentes. *Sanctus, Sanctus*, &c.

Collectio poſt Sanctus.

VErè ſanctus, verè benedictus Dominus noſter Jeſus Chriſtus unigenitus tuus, qui Martyrem ſuum Stephanum cœleſtis aulæ Collegio numeravit, qui corporis noſtri infirmitatem ſuſcepit, priuſquam pium ſanguinem pro humana ſalute funderet, myſterium ſacræ ſolemnitatis inſtituit. Ipſe enim pridie quàm pateretur, accepit panem, &c.

Hic ſequitur conſecratio.

Post Mysterium.

HOc ergo facimus Domine, hæc præcepta servamus; & sacri corporis passionem sacris solemnibus prædicamus. Quæsumus Omnipotens Deus, ut sicut veritatem nunc sacramenti cœlestis exequimur, ipsi veritati Dominici Corporis & Sanguinis hæreamus. Per Dominum.

Ante Orationem Dominicam.

GLoriosi Levitæ exemplis, & beatissimi Martyris Stephani magisteriis instituti æterno Regi & Patri Deo precem, Fratres carissimi, cum omni humilitate fundamus, ut dato nobis fidei calore vel munere ad martyrii nos desiderium amoris sui igne succendat, ejusque imitatores efficiat, qui non solùm pro sui gloria, verùm etiam pro exemplis eruditionis nostræ passionem sustinuit. Et cui conferre dignatus est in passione virtutem, intercedendi pro nobis tribuat facultatem. Et orationem, quam præcipere dignatus est, dicere sine cunctatione permittat. *Pater noster.*

Post orationem Dominicam.

LIbera nos à malo Omnipotens Deus, & tribue nobis supplicibus tuis tam promptum pro Christo tuo ad patiendum animum, ut probemur non nos martyrio, sed nobis defuisse martyrium. Per eumdem Dominum nostrum.

Benedictio populi.

DEus qui tuos martyres ita vinxisti charitate, ut pro te etiam mori cuperent, ne perirent. Amen.

Et Beatum Stephanum in confessione ita succendisti fide, ut imbrem lapidum non timeret. Amen.

Exaudi precem familiæ tuæ, amatoris inter festa plaudentem. Amen.

Accedat ad te vox illa intercedens pro populo, quæ pro inimicis orabat in ipso martyrio. Amen.

Ut se obtinente, & te remunerante perveniat illuc plebs ad quæsita per gratiam, ubi te cœlis apertis ipse vidit in gloria. Amen.

Quod ipse præstare digneris, qui vivis & omnia regis in secula seculorum. Amen.

Collectio post Eucharistiam.

DEus perennis salus, beatitudo inæstimabilis, da quæsumus omnibus tuis, ut qui sancta & beata sumpserunt, & sancti jugiter ac beati esse mereantur. Quod ipse præstare digneris.

Consummatio Missæ.

GRatias agimus tibi Domine multiplicatis circa nos miserationibus tuis, qui & Filii tui nativitate nos salvas, & Martyris Stephani deprecatione sustentas. Per. &c.

Explicit Missa S. Stephani.

VIII. Ut autem proposita à nobis de Missa Gallicana opinio seu conjectura & clarior evadat, & firmiùs stabiliatur, non ingratum lectori vel injucundum fore existimavi, si ex alio antiquissimo Codice M. S. nempe ex Palatino Bibliothecæ Vaticanæ suprà memorato aliam Missam adjicerem, quæ omnino consonat cum superiori S. Stephani, eademque methodo ac eodem tenore procedit. Scriptus autem fuit Codex ab homine linguæ Latinæ prorsus imperito, adeo enim miserè depravatus est, ut vix ulla linea legatur sine mendis. Verborum errores, ut *dilixi* pro *dilexi*, *antestes tuos* pro *antistes tuus*, *consequerit* pro *consequeretur*, & alios ejusdem generis passim occurrentes facilè emendavi: ubi autem sensus nutat, nec verba cohærent, nihil mutare volui, ne fortè perperam divinando longiùs à scopo aberrarem. Lectoris peritioris erit fœdis vulneribus à rudi scriptore inflictis medicam manum ad-

hibere. Porro Missa de S. Germano est, cujus festivitas, quamvis in Missali Mozarabico descripta sit, caret tamen Missâ propriâ, totumque officium in communi Confessorum Pontificum assignatur.

Missa S. Germani.

Præfatio.

VEnerabilem diem atque sublimem, Fratres Carissimi, prompta devotione celebremus, misericordiam Domini nostri suppliciter exorantes, ut Beatissimi Germani Antistitis, & Confessoris sui, cujus exempla miramur, & si æquari factis ejus non possumus, saltem vestigia sequi, & fidem nobis contingat imitari.

Collectio.

GRatias tibi agimus Omnipotens Deus pro virtutibus Beatissimi Germani Antistitis tui, quas ei Pater omnipotens non immeritò tribuisti, quia te Apostolica confessione rebus omnibus plus amavit, discussit à se divitias ut paupertate spiritus cœlorum regna conscenderet: mansuetudinem tenuit, ut terram sui corporis spiritualiter possideret: lugere delectatus est in seculo, ut cœlestem consolationem ex muneris tui largitate perciperet: justitiam esurivit atque sitivit, ut tuis saturaretur eloquiis: eleemosynam jugiter fecit, ut indesinenter non tantùm sibi, sed & cæteris pietatis tuæ misericordiam obtineret: puritatem cordis habuit, ut te videret: fidem servavit, ut filiis tuis fraterna se participatione conjungeret. Per cujus interventum precamur.

Desunt hic duæ lineæ abrasæ.

Post nomina.

AUditis nominibus offerentum indeficientem divinam clementiam deprecemur, ut has oblationes plebis, quas in honorem Beatissimi Germani Antistitis &

Confessoris offerimus *(deest aliquid)* Signatum diem hodiernæ solemnitatis celebremus cum inconcussa fidei libertate, quam ille constanti mente defendit, ut robur patientiæ ejus.

Desunt hic etiam duæ lineæ abrasæ.

Oremus etiam & pro spiritibus carorum nostrorum, quorum idem Omnipotens Deus & numerum novit & nomina, ut omnium memoriam faciat, omnium peccata dimittat. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Collectio ad pacem.

DEus pro cujus sacro nomine Beatus Germanus Antistes tuus desideravit persecutionem *pati* propter justitiam, ut etsi martyrium non perferret, fide tamen pertenderet: nec timeret odiis hominum & maledictionibus subjacere, dummodo mercedem copiosam consequeretur in cœlo, & ad illas beatitudines evangelicas perveniret; te per hujus interventum precamur, ut pacem quam te jubente dilexit in seculo, perpetualiter Ecclesiæ possidendam tribuas in futuro. Per Dominum nostrum.

Contestatio Missæ.

DIgnum & justum est, verè æquum & justum est, nos tibi gratias agere, & pietati tuæ in honorem summi Sacerdotis tui Germani Episcopi & Confessoris laudes canere, vota persolvere, ejusque enarrare virtutes, quas ei Domine Pater Omnipotens non immeritò tribuisti, quia te Apostolica confessione rebus omnibus plus amavit, &c. *Repetit ea quæ habentur suprà in prima Collecta, tum subdit.* Dilexit te Domine ex toto corde, & ex tota mente, & ex tota anima sua, & proximum suum tanquam seipsum; ut secundum quod in his duobus mandatis universa lex & Prophetæ pendebant, ad eas quas diximus evangelicas beatitudines perveniret. Et quia tu Domine Jesu Christe Apostolis tuis dixeras, ut euntes per universum mundum universæ creaturæ evangelium prædicarent,

& virtutes efficerent, hæc tuus devotissimus Germanus Episcopus .... eorum vestigia subsecutus per totas Gallias, Romæ, in Italia, in Britannia annis triginta corpore afflictus .... jugiter in tuo nomine prædicavit, hæreses abstulit, adduxit populum ad plenam & integram fidem, ejecit dæmones, mortuos suscitavit, ægris reddidit pristinam sanitatem, implevitque omnia signa, virtutes utique adeptus. Sic cœpit ut cresceret: Sic pugnavit ut vinceret: Sic consummavit, ut mortis tenebras præteriret. Martyriis se conjungeret stola, cum centesimum fructum perceperit, & vita hac peracta regnum inhabitarit æternum. Quod credentes Deus Pater Omnipotens supplices exoramus, ut in ejus apud te patrociniis & intercessionibus pietati tuæ commendati nos in omnibus tuam misericordiam consequamur, Angelica te exultatione laudantes & dicentes. *Sanctus, Sanctus, Sanctus.*

Collectio post Sanctus.

BEnedictus planè qui venit in nomine Domini, benedictus Deus, Rex Israël; pax in terra, gloria in excelsis. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui pridie quàm pateretur.

Post Secreta.

DEscendat, precamur Omnipotens Deus, super hæc quæ tibi offerimus, Verbum tuum sanctum: descendat inæstimabilis gloriæ tuæ spiritus: descendat antiquæ indulgentiæ tuæ donum, ut fiat oblatio nostra hostia spiritalis in odorem suavitatis accepta. Etiam nos famulos tuos per sanguinem Christi tua manus dextera invicta custodiat.

Ante orationem Dominicam.

AGnosce Domine verba quæ præcepisti, ignosce præsumptioni quam imperasti: ignorantia est non nosse meritum, contumacia est non servare mandatum, quo dicere jubemur, *Pater noster*, &c.

Post

Post Orationem.

LIbera nos à malis omnibus, auctor bonorum Deus; ab omni tentatione, ab omni scandalo, ab omni opere tenebrarum; & constitue nos in omni bono, & da pacem in diebus nostris, auctor pacis & charitatis. Per Dominum nostrum.

***Benedictio Populi* deest.**

Collectio post Eucharistiam.

SUmpsimus ex sacris altaribus Christi Domini ac Dei nostri corpus & sanguinem ... credentes unitatem beatæ Trinitatis. Oremus ut semper nobis fide plenis esurire detur ac sitire justitiam, sicque opus ejus confortati salutaris escæ gratia faciamus, ut non in judicium, sed in remedium, sacramentum quod accepimus, habeamus. Per Dominum nostrum.

Collectio in fine Missæ.

CHriste Domine, qui & tuo vesci corpore, & tuum corpus effici vis Fideles, fac nobis in remissionem peccatorum esse quod sumpsimus: atque ita se animæ nostræ divina alimonia per benedictionem tuam facta permisceat, ut caro spiritui subdita, & in consensum pacificum subjugata obtemperet, non repugnet, per Spiritum Sanctum, qui in unitate Patris & Filii coæternus vivit & regnat in secula seculorum. Amen.

IX. Hæ sunt Missæ, quas veluti Gallicanas è M. SS. Codicibus nunc primùm produxi, breviores quidem quàm editæ in Mozarabico, sed eodem stylo, eodemque tenore contextæ. Sicut autem Basilius, & Chrysostomus, aliique Ecclesiæ Orientalis Antistites, quamvis haberent à senioribus suis sibi traditas Liturgias, propriis tamen verbis sacrificium offerre maluerunt: ita credendum sanctos Episcopos, qui ritu in hoc & superiori Capite descripto utebantur, eo retento in ordine ac

veluti textura Missæ, mutasse nihilominus orationes, ut & ipsi propriis verbis Deum ad aram precarentur. A quibus primùm compositæ fuerint, ignoramus; non est tamen dubitandum quin à viris & vitæ sanctimonia & fidei integritate conspicuis editæ sint, alioquin non fuissent ab Ecclesia receptæ. Nec cuiquam scrupulum ingerere debet quod in Missa Sancti Germani in oratione quæ *Post secreta* inscribitur, Sacerdos jam peracta consecratione orat, ut descendat Verbum in oblata; nam hæc oratio nihil habet alienum à fide, ut *Lib. II. Cap. XIII.* explicabo. Joannes Morinus ecclesiasticæ antiquitatis sagacissimus indagator in Comment. de sacris Ordinationibus *parte.* 2. *pag.* 261. antiquissimum Codicem se vidisse testatur scriptum in Gallia post annum 511. & ante annum 560. ad usum, ut ipse putat, Ecclesiæ Pictaviensis, continentem Ordinem Romanum, in quo ter Regni Francorum, & sæpius sancti Hilarii mentio fit: quæ, si vera sunt, evidenter evincunt Romanos ritus initio seculi sexti in Gallia receptos fuisse. Sed quàm firmum sit Morini argumentum aliis examinandum relinquo: ego enim non dubito, quin levissimæ conjecturæ testimonium præferri debeat omni exceptione majus tum Caroli magni & Caroli Calvi asserentium Ordinem Romanum curante Pipino in Gallicanis Ecclesiis introductum fuisse, cùm antea proprio uterentur, tum Gregorii Magni, qui in epistola ad Augustinum Anglorum Episcopum Gallicanos ritus à Romanis distinguit: tum aliorum Scriptorum, qui unanimi consensu eidem veritati adstipulantur. Illum verò Codicem tantæ esse antiquitatis non credo, quantam illi Morinus tribuit. Nam nec satis intelligo, cur Regnum Francorum illis annis coarctet, qui à quingentesimo undecimo usque ad 560. elapsi sunt: nec Hilarii memoriam solius Pictaviensis ecclesiæ, aut solius Galliæ finibus circumscriptam fuisse arbitror, cùm Romæ etiam & ubicunque Christus colitur celeberrima fuerit. Verum hæc & reliqua omnia, quæ in hoc Capite pertractavi peritorum censuræ lubens

subjicio, paratus de sententia decedere, cùm quis certiora protulerit.

CAPUT XIII.

De variis Missarum generibus. Quæ sit Missa publica & solemnis. Eandem generalem & legitimam dictam esse. Missam ab initio sic institutam, ut ei populus adesset, offerret, & communicaret. Missæ publicæ cur vetitæ in Monasteriis. Missæ privatæ & solitariæ discrimen. Origo solitariæ à Monachis. A quibus, & quando prohibita. An & quatenus nunc licita sit.

I. PLura Missarum genera, sicut & varios ritus suprà recensitos, in usu olim fuisse, atque etiam nunc esse manifestum est. Sunt enim Missæ Solemnes & quotidianæ, publicæ & privatæ, legitimæ & solitariæ, generales & peculiares, de tempore & de sanctis, feriales & votivæ, pro vivis & pro defunctis. Est & Missa Præsanctificatorum, & alia quam siccam vocant, de quibus deinceps agendum erit.

Missa solemnis, quam hodie conventualem, canonicam, capitularem, præcipuam, & majorem vocamus, illa propriè dicitur, quæ cum cantu & solemni ceremoniarum apparatu, Ministris & Clero assistentibus, suorumque Ordinum munia exercentibus celebrari consuevit; cui pompæ addebant Antiqui frequentiam populi offerentis & communicantis. Publicæ nomen inde sortita est, quod publicè fiat in Ecclesia, & privatæ opponatur; quo sensu ait Anastasius in vita Agathonis Papæ Missam publicam latinè factam Constantinopoli: nonnulli tamen obscuri nominis scriptores hoc statuunt inter solemnem & publicam discrimen, quod illa cum cantu & pompa, hæc verò sine cantu & apparatu, sed in Ecclesia coram Fidelium

multitudine, peragatur. A Valfrido Strabone in fine cap. 22. legitima nuncupatur, quod hæc potissimum Ecclesiastica lege instituta & comprobata sit. Ab Amalario generalis dicta est, qua denominatione interdum utuntur antiqua Monachorum Ritualia, quia totus cœtus ei solet interesse. Una igitur & eadem censeri debet, quæ à quibusdam solemnis, ab aliis publica, legitima, & generalis nominatur, quibus vocibus indiscriminatim utemur pro ea, quæ solemniter, in publico cœtu, præscriptis ab Ecclesia legitimis ritibus celebratur.

II. Et quidem ab initio sic Sacrificium principaliter institutum fuisse, ut publicè ac solemniter fieret, clero, & populo astante, offerente, ac communicante, ipse tenor Missæ, & veteris Ecclesiæ praxis evincunt. Omnes enim orationes, atque ipsa Canonis verba in plurali numero, tanqnam plurium nomine proferuntur. Hinc Sacerdos populum invitat ad orationem dicens, *Oremus*: & cùm eumdem salutat, ait, *Dominus vobiscum.* Tum moniti fideles ut corda erigant ad Deum, respondent, *Habemus ad Dominum.* Hinc etiam in Canone collectæ plebis nomine semper orat, ut cùm dicit, *Supplices rogamus & petimus: Hanc oblationem cunctæ familiæ tuæ: offerimus præclaræ Majestati tuæ: Ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui corpus & sanguinẽ sumpserimus: Nobis quoque peccatoribus*, & alia hujusmodi multa, ex quibus liquet nihil aliud esse Missam, quàm Sacerdotis & totius cœtus actionem, cui plures circumstetisse indicant illa verba, *& omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est & nota devotio*, quæ aliò detorqueri non possunt. Ad communionem verò astantium ea spectant; quibus Sacerdos Deum precatur, fieri corpus & sanguinem Domini omnibus sumentibus in vitam æternam. & post communionem ait, *Quod ore sumpsimus pura mente capiamus: satiasti familiam tuam muneribus sacris*: suntque ferè omnes ejusdem tenoris orationes, quæ peractâ communione recitantur; quia nimirum illi, dumtaxat intererant

Missæ, qui possent offerre & de Sacramento participare. Hinc Cyprianus *Serm. de Lapsis*, & Leo Papa *Serm. 4. de Quadrag.* populi communicantis mentionem faciunt: & can. 10. Apostol. ac. 2. Concilii Antiocheni sub Julio I. decernitur ut omnes Fideles, qui ad Ecclesiam conveniunt, communicent, recusantes ab ecclesia ejiciantur & excommunicentur. *Sciendum est*, inquit Micrologus cap. 51. *quod soli communicantes divinis mysteriis interesse consueverunt, unde & ante oblationem juxta canones jubebantur exire catechumeni & pœnitentes, videlicet qui nondum se paraverant ad communicandum. Hoc quoque ipsa Sacramentorum innuit confectio, in qua Sacerdos non pro sola sua oblatione & communicatione, sed & aliorum, rogat, & maximè in Oratione post communionem pro solis communicantibus orare videtur. Nec propriè communio dici potest, nisi plures de eodem sacrificio participent.* Hæc fuit consuetudo primorum Fidelium, quam suo adhuc tempore Romæ viguisse S. Hieronymus *lib. adv. Iovinianum* testatur. Sed pristino populi fervore postea refrigescente, retenta est communio Cleri, quæ deinde redacta est ad communionem dumtaxat Diaconi, & Subdiaconi, ut fusiùs ostendemus, cùm de ipsa communione sermo erit. De hac autem publica sive solemni Liturgia pro temporum, seu regionum varietate varii quoque mores fuerunt. Justinus *Apolog.* 2. solo die Dominico conventum tunc factum, & sacramentum præsentibus distributum, absentibus per Diaconos missum asserit. In Prato spirituali *cap.* 108. legimus sanctum quemdam Presbyterum ab Angelo eductum è carcere, ut die Dominico sacrificium offerret. Palladius in Vita Abbatis Arsisii scribit Sabbato solùm & Dominico die convenisse in ecclesiam Monachos, qui erant in monte Nitriæ, ex more videlicet illius Provinciæ. Socrates item *lib. 5. cap.* 21. die Dominico Sabbatum additum ait ab omnibus Ecclesiis, excepta Romana & Alexandrina. Pachomio Abbati mandatum ab Angelo, ut primo, & ultimo die hebdo-

madæ Monachi sub eo de gentes ad divinorum mysteriorum communionem accederent, refert *lib.3. c.13.* Sozomenus. Quotidie demum Missa solemnis peragi cœpit, quod non ubique, sed alicubi suo tempore receptum testatur Augustinus *epist.* 118. Plura de hac re infrà Cap. XVIII.

III. Porro hæc Missa publica dicta est, non à loco, quia olim in cryptis, abditisque ac remotissimis locis agebatur, sed à conventu populi circumstantis, offerentis, & communicantis. Qua de causa Gregorius Magnus Castorio Ariminensi Episcopo scribens *lib. 4. cap.* 43. Missas publicas fieri in Monasterio vetat; *ne* scilicet *in servorum Dei secessibus occasio prabeatur popularibus conventibus, & simpliciores ex hoc animas plerumque, quod absit, in scandalum trahat; frequentior quoque introitus mulieribus arceatur.* Et *lib. 5. ep.* 46. Felicem Pisauri Episcopum reprehendit, quod in templo Monasterii à se constructi suam Cathedram collocasset, ibique publicas Missas egisset, jubetque Cathedram illicò auferre, nec deinceps ibidem Missas publicas celebrare. Idem *lib. 7. Indict.1. ep.*69 Episcopo Lunensi, & *Indict. 2. ep.*72. Episcopo Firmano; itemque *lib. 8. ep.* 3. Episcopo Neapolitano præcipit Oratorium Monasterii absque Missis publicis ab eis consecrari. Vita enim Monachorum ex proprio instituto ab omni strepitu aliena esse debet, solitudini dedita & contemplationi: atque ideo illorum ecclesiæ sine titulo & statione diu fuerunt, & quamvis amplissimè essent ac magnificentissimè extructæ, Oratoria potius sive Capellæ vocabantur, ut ex titulo Decretalium de Capellis Monachorum constat, in quibus vetitum erat sacramenta Pœnitentiæ & Eucharistiæ fidelibus administrare, publicosque conventus, & publicas Missas celebrare: quam consuetudinem usque ad tempora S. Bernardi permansisse testis est Philippus Abbas *lib. de Continentia Clericorum cap.* 83. Vetuit quoque Missas publicas in Monasteriis Concilium Lateranense, sub Calixto II. *cap.* 17. his verbis. *Interdicimus Abbatibus & Monachis publicas pœnitentias dare, & infirmos*

visitare, & unctiones facere, & Missas publicas cantare.
Et Innocentius III. lib. 2. *Regesti* 14. epist. 18. Veterum vestigiis insistens prohibet ne Diœcesis Episcopus in Monasterio Carroffensi, cujus privilegia confirmat, publicas Missas agat. Non tamen ex his infertur, ut quidam perperam existimant, vetitam olim fuisse in Monasteriis Missam solemnem cum cantu & Ministrorum assistentia; sed ea dumtaxat prohibita est, ad quam Fideles promiscuè admittebantur, & quæ ab Episcopis cum totius populi cœtu agebatur: ne secularium concursus Monachos distraheret, & ab interna mentis tranquillitate avocaret. Ipsis autem Monachis semper licuisse Missam solemniter decantare exclusis Secularibus, sicut nunc etiam solent arctissimæ solitudinis cultores Carthusiani, antiquissima Ritualia nos docent, quæ ritus & ceremonias Missæ solemnis exactissimè præscribunt, servatis ad amussim omnibus, quæ ad Missæ apparatum & celebritatem spectant. Idem colligitur ex Regula S. Benedicti *cap.* 38. ubi de hebdomadario mensæ Lectore tractans præcipit eum die Dominico post Missas & communionem petere ab omnibus pro se orari, & ter repetito versu *Domine labia mea aperies*, accipere in Ecclesia benedictionem; qui mos apud Monachos adhuc viget.

IV. Missis autem publicis sive solemnibus & generalibus opponuntur privatæ & solitariæ, sive peculiares, quæ privatim & peculiariter sine cantu, uno dumtaxat Clerico ministrante, sive in ecclesia, sive in privato Oratorio aguntur. Sunt qui velint hoc discrimen inter solitarias & privatas intercedere, quod solitariæ illæ sint, in quibus solus Sacerdos communicat, etiamsi plures intersint: privatæ verò, quæ vel in privatis domibus, vel extra populi frequentiam, iis tamen qui adsunt communicantibus agi solent. Alii rectiùs, & conformiùs ad praxim aliquando in ecclesia usitatam, solitariam vocant, quæ à solo Sacerdote nemine præsente & respondente fiebat olim in Monasteriis: privatam verò, quæ sine diacono & subdiacono &

cantoribus, uno tantùm ministrante celebratur; sive aliqui Fideles ei intersint, sive nullus adsit: sive solus celebrans communicet, sive sint aliqui communicantes. Huic etiam quotidianæ nomen tributum fuit, quia singulis diebus à Sacerdotibus frequentari consuevit. Gregorius lib. 4. Dialog. cap. 56. *Cassius*, inquit, *Narniensis Episcopus quotidianum offerre consueverat Deo sacrificium, seque in lacrymis inter ipsa sacrificiorum arcana mactabat.* Privatæ nomenclaturam accepit, ut à solemni, quæ publicè fit, discerneretur: alioquin omnes Missæ publicæ sunt, quatenus publicum distinguitur à secreto & occulto. Nam ipsum sacrificium munus publicum est, & publico totius Ecclesiç nomine offertur, in commemorationem mortis Christi quæ est publicum beneficium, geritque Sacerdos ministri publici officium, & pro omnibus orat, neminemque qui velit & dignus sit, repellit à communione: neque ullç sunt Missæ occultæ & angulares, ut blasphemat Lutherus. Odo Cameracensis in expositione Canonis ad illa verba, *& omnium circumstantium cum primitus*, inquit, *Missæ sine Collecta non fierent, postea mos inolevit Ecclesiæ solitarias, & maxime in Cœnobiis, fieri Missas. Et cùm non habeant, quam pluraliter Collectam salutent, nec plurales mutare possint salutationes, convertunt se ad Ecclesiam, dicentes se Ecclesiam in Ecclesia salutare*, & paucis interjectis. *Secundùm quem sensum in hoc loco circumastantes accipiuntur omnes ubique Fideles, qui in unitate totius corporis & sibi adhærent invicem & summo capiti.* Consonat Stephanus Eduensis ita scribens lib. de Sacram. altaris cap. 13. *Sciendum est quod si unus tantum sit præsens, vel nulli sint præsentes; ut in Missis solitariis: non ideo mutantur quæ pluraliter solent fieri orationes. Primò enim Missæ non solebant celebrari sine collecta Fidelium multitudine. Postea mos inolevit, solitarios sicut Monachos celebrare solitarias, quod eis concessum est ex indulgentia. Inde etiam Seculares consueverunt Missas cantare privatas. Tunc fiunt salutationes ad omnes Fide-*

les, qui assistunt quasi præsentes, fide, & charitate sacramentis communicantes. Ex quibus verbis palam fit actas aliquando in Monasteriis Missas à solo Sacerdote nemine præsente & respondente, quæ idcirco solitariæ dictę sint: & inde ad alios Sacerdotes Missæ privatæ, qualem suprà descripsimus, celebrationem emanasse. Verùm Missas privatas non à Monachis, sed à primæ Ecclesiæ Patribus originem traxisse Capite sequenti ostendam: Missas autem solitarias in cœnobiis actas ex indulgentia, ut loquitur Eduensis, sive ex privilegio, canonicæ sanctiones demonstrant, quæ sublatis omnibus privilegiis, ne quis solus Missas ageret, districtè prohibuerunt.

V. Concilium Moguntinum sub Leone III. c. 43. ait, *Nullus Presbyter, ut nobis videtur, solus Missam cantare valet rectè. Quomodo enim dicet* Dominus vobiscum, *vel* sursum corda *admonebit habere, & alia multa his similia, cùm alius nemo cum eo sit?* Quæ verba transtulit in Capitulare Regum Franciæ Benedictus Levita *lib.* 5. *cap.* 93. & Synodus Parisiensis sub Gregorio IV. lib. 1. cap. 48. *Irrepsit in plerisque locis partim incuriâ partim avaritiâ reprehensibilis usus, & congrua emendatione dignus, eo quod nonnulli Presbyterorum sine ministris Missarum solemnia frequentent. Unde conveniendus imò interrogandus nobis videtur hujusmodi corporis & sanguinis Domini solitarius consecrator, quibus dicit* Dominus vobiscum, *& à quo illi respondetur,* & cum Spiritu tuo: *vel pro quibus supplicando Domino inter cætera,* Memento Domine, & omnium circumstantium, *cum nullus circumstet, dicit. Quæ consuetudo quia Apostolica & Ecclesiastica auctoritati refragatur, & tanto mysterio quandam dehonorationem irrogare videtur, omnibus nobis in commune visum est, ut deinceps hujuscemodi usus inhibeatur, provideatque unusquisque Episcoporum, ne in sua parochia quisquam Presbyterorum Missam solus celebrare præsumat.* Extat & decretum Concilii Nannetensis idem vetans apud Ivonem p. 3. cap. 70. *Definivit sanctum Conci-*

lium, ut nullus Presbyter solus præsumat Missam celebrare. Cui etenim dicit Dominus vobiscum, Sursum corda, *aut* Gratias agamus Domino Deo nostro, *cum nullus sit qui respondeat? aut in Canone* & omnium circumstantium, *cum nemo adsit? aut quem invitat ad orationem, cum dicit* Oremus, *cum nullus sit qui secum oret? Aut ergo ista penitus reticenda sunt, & non solum non erit perfectum sacrificium, verum etiam incurret, quisquis est ille, illam terribilem sententiam:* si quis tulerit de hoc, tollat Deus partem ejus de libro vitæ: *aut si hæc muris & parietibus insusurraverit, ridiculosum erit. Quapropter illa periculosa superstitio, maximè à Monasteriis Monachorum, exterminanda est. Provideant autem Prælati, ut Presbyteri in Cœnobiis & in aliis Ecclesiis cooperatores habeant in celebratione Missarum. Si quis hac transgressus fuerit, ab officio suspendatur.* Similiter Theodulfus Aurelianensis Episcopus in suo Capitulari ad Clerum cap. 7. ait: *Sacerdos Missam solus nequaquam celebret. Esse enim debent, qui ei circumstent, quos ille salutet, à quibus ei respondeatur, & ad memoriam illi reducendum est illud Dominicum*, Ubicumque fuerint duo vel tres in nomine meo congregati, & ego sum in medio eorum. Ratherius item Veronensis Episcopus editus à Luca Dacherio *tomo* 2. *Spicilegii* in epistola Synodica ad Presbyteros, *Nullus solus Missam cantet.* Porro cantare Missam Priscorum phrasi illi etiam dicebantur, qui sine cantu & privatim celebrabant. Ita loquuntur Cluniacenses in statutis ante annos sexcentos scriptis, quæ extant tomo 4. Spicilegii, lib. 2. cap. 30. *Sacerdotes possunt sine licentia Missas privatas cantare.* Sic etiam loquitur liber usuum Ord. Cistercien. ante annos quingentos conscriptus cap. 59. *Per totum annum possunt fratres cantare Missas privatim tempore lectionis & post offerendam Missæ in conventu*, id est post offertorium Missæ conventualis. Et infrà. *Qui cantant privatas Missas, moderentur ita voces suas tam ipsi quàm adjutores eorum, ne alii impedimentum patiantur.* Rejectæ

itaque & reprobatæ fuerunt Missæ solitariæ, quæ à solo sacerdote nemine adstante & respondente dicebantur, hac potissimum ratione, quia absurdum visum est, quod Sacerdos diceret, *Dominus vobiscum*, *sursum corda*, *Gratias agamus*, cùm nullus responderet: aut invitaret ad orandum dicens *Oremus*, nemine præsente qui secum oraret: & in canone memoriam faceret omnium circumstantium, cùm nemo adesset.

VI. Fuerunt etiam aliqui plùs justo scrupulosi, qui ne mendaces invenirentur, si ad unum solum præsentem plurales salutationes dirigerent, à sacrificii oblatione abstinebant, nisi præter Clericum ministrantem unus saltem præsens adesset, ut verè posset celebrans duobus astantibus dicere, *Dominus vobiscum*, & *Orate Fratres*. Extat canon de hac re apud Gratianum de consec. dist. 1. c. 61. *Hoc quoque*, inquit, *statutum est, ut nullus Presbyterorum Missarum solemnia celebrare præsumat, nisi duobus præsentibus, sibique respondentibus ipse tertius habeatur: quia cum pluraliter ab eo dicitur* Dominus vobiscum, *&* *illud in secretis* Orate pro me, *aptissimè convenit*, *ut ipsius respondeatur salutationi*. Idem sancitum fuit in Concilio Coloniensi p. 2. cap. 18. Et liber usuum Cistercien. *Qui Missam*, ait, *cantare voluerit*, *duos testes habeat*. Refert autem Gratianus præcitatum canonem ex Soteris Papæ Constitutionibus: ab aliis tribuitur Anacleto, in cujus epist. 1. leguntur hæc verba: *Sacerdotes quando Domino sacrificant, non soli hoc agere debent, sed testes secum adhibeant, ut Domino perfectè in sacratis Deo sacrificare locis probentur*. Micrologus cap. 2. utrique adscribit. At neutri convenire certissimum est; nihil enim magis alienum à praxi & spiritu illius seculi, quàm solitariæ Missæ celebratio: nec puto voluisse sanctos illos Pontifices editâ lege abusum tollere, qui nonnisi post aliquot secula inter Monachos irrepsit. Nota est Laurentii Diaconi ad Sixtum vox, cùm duceretur ad martyrum, *Tu nunquam sine ministro sacrificium offerre consueveras*; ita enim fere-

bant illorum temporum recepti mores : & aliunde constat Anacleti epistolam supposititiam esse, & ex malè compactis recentiorum sententiis consarcinatam. An verò usus sacrum agendi sine ministro nunc omnino sublatus sit, fateor me ignorare. Memini tamen me legisse quibusdam Monachis, sive Eremitis perpetuò inclusis indultum aliquando à Romano Pontifice, ut soli possent sine respondente sacrificium offerre : idque de inclusis confirmat glossa ad citatum canonem Gratiani. Nec alienum à ratione videri debet, quod quis solus dicat *Dominus vobiscum*; nam his verbis salutatur Ecclesia, quæ est una in multis, & tota in singulis, ut doctè probat Petrus Damiani in opusculo ad Leonem inclusum, qui hujus dubii solutionem ab eo petierat, an liceret Eremitis, cùm singulares in cellula commorantur, dicere *Dominus vobiscum*: cui lucubrationi titulum idcirco præfixit, *Dominus vobiscum*. Multa congerit Petrus, ut hoc licitum esse ostendat, quæ apud ipsum legi possunt. Quod si Sacerdos, cùm solus recitat nocturnas & diurnas preces, omnia pluraliter profert, quæ plurali numero in divinis officiis digesta sunt; dicit enim *Venite adoremus*, *venite exultemus*, *Oremus*, *Benedicamus*, cùm nemo illic sit, qui secum adoret, exultet, oret, benedicat : cur id non liceat sacrificium offerenti, cùm id agat in persona totius Ecclesiæ, cujus corpus unum est unius fidei soliditate subsistens, & vivificantis spiritus una virtute perfusum? Nulla igitur absurditas est in plurali salutatione, cùm quis solus Missas agit, licet hodie fieri nequeat sine speciali Apostolicæ Sedis dispensatione, contrario usu, qui olim vigebat, dudum antiquato, & Ecclesiasticis legibus abrogato.

CAPUT XIV.

Missæ privatæ perpetuus usus Veterum testimonio & exemplis probatur ab initio Ecclesiæ & deinceps. Idem variis argumentis ostenditur. In una Ecclesia plura altaria, plures que Missas olim fuisse. Missæ sine communicantibus antiquissimæ. Diluitur objectio ex epistola S. Francisci.

I. Semper viguit in Ecclesia privatæ Missæ, uno saltem præsente & ministrante, laudabilis consuetudo, quam Hæretici Misoliturgi aliquando prohibitam fuisse nunquam poterunt demonstrare. Sive enim dicatur privata à loco, quia in privato aliquo Oratorio agitur: sive à tempore, quia non festis, sed privatis diebus fit: sive ab assistentibus, quia vel unus dumtaxat, vel pauci ei intersunt: sive ex eo quod solus Sacerdos in ea communicet: sive alia quacumque ex causa: semper eam licitam, semperque in usu fuisse, probatissimis veterum Patrum testimoniis & exemplis demonstrabo. Nam primò Apostoli circa domos panem frangebant, Eucharisticum videlicet, ut illorum acta testantur. Viros deinde Apostolicos, qui eos proximè sequuti sunt, sæpe privatim celebrasse in domibus, in carceribus, in cryptis, in cœmeteriis, in tuguriis, ex his quæ hic & infra Cap. XIX. dicemus manifestum erit. Tertullianus lib. de fuga in persecut. cap. 14. ***Si colligere interdiu non potes, habes noctem. Non potes discurrere per singulos, sit tibi & in tribus Ecclesia.*** Ac si diceret, si die lucescente, atque omnibus congregatis celebrare non potes, noctu celebra & privatim, etiamsi vel tres soli præsentes sint. Hoc autem sensu Missa privata *Collecta* sive *Synaxis* dici non potest, & ideò Augustinus in Breviculo Collationum diei tertiæ *Collectam à Dominico* tanquam speciem à genere distinguit. Scribit Eusebius in vita Constantini *lib. 4. cap.* 17. eum statim post baptismum

Oratorium in Palatio extruxisse, quin & ambulatoriam Ecclesiam sive motorium templum habuisse, cùm in castra proficiscebatur, cujus exemplum nobiles Palatinos postea sequutos esse narrat Sozomenus *lib.* 1. *cap.* 8. ne Missæ sacrificio, etiam in castris, carerent. Idem Eusebius *ibid. cap.* 45. refert Episcopos, qui ex omnibus provinciis ad dedicationem Ecclesiæ Hierosolymorum copiosa multitudine convenerant, incruenta sæpius sacrificia obtulisse. Marcellum Papam sæpe in domo Lucinæ celebrasse Acta ejus commemorant. Gregorius Nazianzenus orat. 19. in laudem Patris, eum in cubiculo suo Sacrum egisse asseverat: & in encomio sororis suæ Gorgoniæ domesticum ei altare fuisse testatur. Meminit etiam Oratorii privati Avitus Viennensis *ep. 6. ad Victorium Episcopum.* Paulinus Nolanus ante lectulum suum parari sibi altare jussit, ibique Sacrificium obtulit, Uranio teste in ejus vitâ, paucis horis antequam moreretur. De Ambrosio hoc refert Paulinus Presbyter qui gesta ejus conscripsit: *Per idem tempus cum transtyberim apud quandam clarissimam invitaretur, ut sacrificium in domo offerret, quædam balneatrix, quæ paralytica in lecto jacebat, sellulâ ad eandem domum portari se fecit*, & osculatis ibidem sancti viri vestimentis sanata est. Augustinus *lib.* 22. *de Civit. Dei cap.* 8. missum fuisse ait unum ex suis Presbyteris in domum cujusdam Hesperii à malignis spiritibus vexatam, qui obtulit ibi sacrificium corporis Christi, & cessavit vexatio. Cabades Rex Persarum, ut Theophanes scribit anno Christi 508. audiens ingentium pecuniarum & pretiosi lapidis congeriem in quodam castro repositam esse, ipsum occupare conabatur. Dæmones autem ipsum thesaurum custodientes impedimento illi erant; quare admota Magorum & Judæorum arte, nec eo potitus, Episcopum Christianum præcepit adduci, qui peracta Synaxi & particeps factus divinorum mysteriorum dæmones expulit, & nullo negotio castrum tradidit Regi, qui eo miraculo commotus potestatem fecit, ut quicumque vellet ad baptismum acce-

deret. Iterum Augustinus *lib. 3. contra Cresconium Donatistam cap. 29.* Acta publica refert, quibus Sylvanus convincebatur plures cujusdam Ecclesiæ calices tradidisse, ex quo non leve indicium sumitur plures Missas in ea privatim actas, neque enim tot calices necessarii fuissent, si sola solemnis acta foret. Chrysostomus *hom. 3. in epist. ad Ephesios, & 17. ad Hebræos* quotidianam oblationem suo tempore fieri solitam affirmat: idemque Hieronymus asserit *in cap. 1. epist. ad Titum.* Concilium Agathense *cap. 21.* privata Oratoria in agris permisit, in quibus Missa haberi posset, etiam in festivitatibus, exceptis diebus Paschæ, Natalis Domini, Epiphaniæ, Ascensionis, Pentecostes, sancti Joannis Baptistæ, & aliis, si quæ fuerint, majoribus solemnitatibus. Gregorius Magnus *lib. 5. ep. 43.* mandat Joanni Episcopo Syracusano, ut Missas agi permittat in domo Venantii Patricii. Et *hom. 37. in Evang.* de Cassio Narniensi Episcopo sermonem habens, morem illi fuisse ait, quotidianas Deo hostias offerre, ita ut penè nullus dies vitæ ejus abscederet, quo non omnipotenti Deo hostiam placationis immolaret. Tum ait eundem morti proximum in Episcopii Oratorio Missas fecisse. Joannes Eleemosynarius, ut Leontius narrat in ejus vita cap. 41. cùm populum vidisset ab Ecclesia egredi post lectum Evangelium, & ipse exiit, seditque cum turbâ dicens, ego propter vos descendo in sanctam Ecclesiam, nam Missas poteram mihimet facere in Episcopio. Barlaam Presbyter, ut ex Joannis Damasceni narratione didicimus, in cubiculo Josaphat, ipso solo præsente, sacrum peregit. Ven. Beda *lib. 4. hist. Anglorum cap. 14.* pestiferam mortalitatem intercessione Osuualdi Regis sublatam describens, Missas ait celebratas fuisse per cuncta Monasterii Oratoria pro gratiarum actione. Plura autem Oratoria loco & situ separata in Monasteriis extruere usus antiquissimus fuit, nam S. Benedictus, teste Gregorio Magno *lib. 2. Dialog. cap. 8.* in montis Cassini summitate duo ædificavit, unum S. Joannis Baptistæ, alterum S. Martini. Et Maurus ejus

discipulus, teste Fausto in vita ipsius, quatuor in suo Monasterio construxit, in honorem sanctorum Petri Apostoli, Martini, Severini, & Michaëlis Archangeli. Concilium Toletanum XVI. cap. 8. quotidie Missas peculiares pro Rege & filiis celebrare præcepit. Extat & Rescriptum Zachariæ Papæ ad Pipinum Regem mandans nullum Oratorium pro Missis privatis, nisi prius dotatum ab Episcopo consecrari. Theodulfus Aurelianensis in suo Capitulari *cap.* 45. decrevit ut Missæ quæ per dies Dominicos peculiares à Sacerdotibus fiunt, non ita in publico fiant, ut per eas populus à publicis Missarum solemnibus, quæ hora tertia canonicè fiunt, abstrahatur. In chronico Centulensi *Tomo 4. Spicilegii lib.* 2. *cap.* 11. extat constitutio Angelberti Abbatis, qua præcipit singulis diebus triginta saltem Missas in diversis altaribus à Monachis agi, in quibus memoria haberetur Adriani Papæ & Caroli Magni, qui tunc vivebant. Grodegandus Metensis Episcopus, qui tempore Pipini vixit, in regula Canonicorum *Tom.* 1. *Spicilegii editâ cap.* 42. meminit eleemosynæ datæ Sacerdotibus pro Missis privatis. Apud Christophorum Brouverum *lib.* 3. *Antiq. Fuldensium cap.* 12. supplex libellus à Monachis porrectus legitur, in quo petunt inter cætera, ut possint Presbyteri Missas sæpius celebrare, utque competens ad hoc spatium eis detur, sicut à majoribus suis dabatur. Jonas Aurelianensis *lib.* 1. *institut. Laicalium cap.* 11. *tomo* 1. *Spicil.* ait Sacerdotes tunc solitos fuisse Sacrificium Deo offerre in ædiculis extra templum ædificatis.

II. Nullus erit finis, si paginas implere voluero Scriptorum Ecclesiasticorum testimoniis asserentium Missas privatas seculo nono, decimo, & sequentibus in usu fuisse; sed & superfluum est, nam ipsimet Sectarii hoc fatentur, qui privata sacrificia sine frequentia & communione veteri Ecclesiæ ignota fuisse procaciter affirmant, cœpisse autem dicunt octavo seu nono seculo Æræ Christianæ. Horum pervicacia ut fortiùs reprimatur, alia quædam argumenta

menta & indicia præterire non possum, quibus privatæ Missæ antiquitas uberiùs confirmetur. Et primum quidem argumentum desumitur ex Missis, quæ quotidie in honorem Sanctorum fieri consueverunt: cujus moris Gregorius Papa testis irrefragabilis est *lib. 7. epist. 29. Indict. 1.* ad Eulogium Alexandrinum, *Nos*, inquit, *penè omnium Martyrum, distinctis per dies singulos passionibus, collecta in uno Codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione Missarum solemnia agimus.* Ideo antiquis Calendariis pauca Sanctorum nomina inscripta legimus, illorum scilicet quorum dies Natalis festivo populi concursu, & solemni sacrificio colebatur, & hi olim exiguo numero continebantur. De cæteris Missæ privatæ diebus singulis agebantur, tametsi Calendario non essent adscripti. Alterum indicium suppeditant Missæ pro defunctis, quæ particulariter & privatim quotidie agebantur. Nam Concilium Vasionense II. actum anno 529. ut peritiores Chronologi ostendunt, licèt cum primo in vulgatis editionibus confundatur, Missas defunctorum à Missis publicis distinguit, statuens cap. 3. ut in Missis, quæ fiunt in defunctorum commemorationibus, semper *Sanctus* dicatur, eo ordine quo dicitur ad Missas publicas. Et Amalarius *lib. 4. cap. 42.* loca quædam fuisse testatur, in quibus quotidie Missa pro defunctis celebrabatur. Tertium ex multitudine Sacerdotum deduci potest, qui quotidie sacris operari solebant. Erant autem multi in eadem Ecclesia, & Cornelius Papa apud Eusebium *lib. 6. hist. cap. 43.* scribens ad Fabium Episcopum Antiochenum, quadraginta quatuor tunc Romæ fuisse asserit, quos specialibus Ecclesiis addictos fuisse non constat; neque enim scimus an tot fuerint sub Cornelio in Urbe tituli, sive Basilicæ. Quidam etiam, saltem ante Concilium Chalcedonense à quo id prohibitum est, sacerdotio initiabantur, nec ulli certæ Ecclesiæ alligabantur, sicut de se ipso S. Paulinus ep. 6. ad Severum scribit, *Ea conditione in Barcinonensi Ecclesia consecrari adductus sum, ut ipsi Ecclesiæ non alligarer,*

in sacerdotium tantùm Domini, non etiam in locum Ecclesiæ dedicatus. Eadem libertate S. Hieronymus à Paulino Episcopo Antiocheno, ut ipse inquit, *epist. 61. cap. 16.* Presbyter ordinatus fuit. Eodem modo Flavianus Macedonium Anachoretam ordinavit, quem laudat in historia Monastica *cap.* 13. Theodoretus. Et hos tamen sæpius celebrasse nemo dubitabit; sed privatim, quia titulo & Ecclesia carebant.

III. Non leve tandem indicium Missæ peculiariter actæ præbet altarium multitudo in eadem Ecclesia, de quibus veterum Patrum testimonia non desunt. Gregorius Magnus *lib. 5. ep. 50.* ad Palladium Santonensem Episcopum, *Veniens*, inquit, *lator præsentium insinuavit nobis Fraternitatem vestram Ecclesiam construxisse, atque illic tredecim altaria collocasse, ex quibus quatuor necdum dedicata comperimus remansisse.* Loquitur autem de altaribus ad usum sacrificii, nam & reliquias sanctorum ipsi Episcopo mittit in iis collocandas; atque eidem præcipit, ut provideat ne ibidem servientibus alimoniarum suffragia desint. Acca Episcopus, ut refert Beda *lib. 5. hist. cap. 21.* acquisitis undecumque reliquiis beatorum Apostolorum & Martyrum, in venerationem illorum altaria ædificavit distinctis porticibus intra muros Ecclesiæ. Plura item altaria Romæ fuisse in Basilica Principis Apostolorum, non solùm ad Orientem juxta ritum Ecclesiæ, sed & in alias partes distributa scribit Vualfridus cap. 4. Apud Bedam Missas actas in cunctis Oratoriis Monasterii: plura item Oratoria constructa à sanctis Benedicto & Mauro, jam suprà commemoravimus. Alia hujusmodi occurrunt passim in Actis Sanctorum, & in chronicis ac Ritualibus Monachorum, sive fuerint Oratoria à corpore Ecclesiæ muro sejuncta, sive altaria sub eodem tecto; quæ sanè multiplicatio inutilis proculdubio fuisset, si non nisi semel in die sacrificium offerre in eadem Ecclesia licuisset. Græcorum alia est consuetudo; unicum enim altare in singulis Ecclesiis habent, nec fas esse putant intra septa ejusdem

templi sacrum eâdem die iterare. Ideo Patres & Histor ci Græci unius tantùm altaris in una Ecclesia mentionem faciunt; cujus unitatis analogiam inde accipi ferunt, quia unus est Christus, una Fides, una Ecclesia, unicum Sacrificium. Unigenam aram vocat Tyrius Orator in Panegyrico Encœniorum templi à Paulino Episcopo ædificati, quem libro X. suæ historiæ inseruit Eusebius. An verò hic ritus ab Ecclesia Latina olim receptus fuerit, non liquet; nisi quod huc respexisse videtur Concilium Antisiodorense anno 578. ut Sirmondus docet, celebratum, cùm cap 10. edicit non licere super uno altario una die duas Missas dicere. Verùm hæc synodus Oecumenica non fuit, & fortassis de Missis solemnibus intelligi debet: nam statim subdit, non licere Presbytero sacrum facere in altario, in quo illa die Episcopus Missas dixerit: quod de quacunque Missa interpreror, ne eadem sanctio bis inutiliter repetita censeatur. Porro Græci tametsi unicum in Ecclesia altare habeant, plura tamen ipsi Ecclesiæ proxima, muroque disjuncta construunt Sacella sive Oratoria, quæ *Parecclesiæ* ab illis vocantur, quasi Ecclesiarum Appendices, in quibus profestis diebus, ut refert Goar in notis ad Euchologium pag. 16. Liturgias privatim agunt, feriâ secundâ de Angelis, tertiâ de B. Virgine, quartâ de S. Joanne Baptista, quintâ de Apostolis, sextâ de cruce, Sabbato pro defunctis. Non omnes tamen Parecclesiæ templi muro adhærent, sed quædam longè absunt, & per ambitum Monasterii dispersæ sunt, celebrantque in his Hebdomadarii per vices, ut notat Leo Allatius in epist. ad Ioannem Morinum de Græcorum recentiorum templis. Et Græci quidem pristinum morem constanter retinuerunt: Latini autem, quamvis antiquitus plura Oratoria loco dissita in Monasteriis habuerint, ea jam pridem in majorem Ecclesiam, variis ædificatis altaribus, transtulerunt.

IV. Aiunt nonnulli, quorum sententiæ non invitus accedo, crevisse numerum altarium & Sacerdotum, postquam populus qui Missæ aderat, aderant autem omnes,

desiit communicare: nam cùm omnes uni Missæ præsentes erant, & communicabant, pluries celebrare necessarium non erat. Quo verò tempore desierint Fideles, qui Missæ intererant Sacramenti participes fieri; & quando in una Ecclesia plures Missæ dici cœperint, non est facile definire: utrumque tamen antiquissimum est. Leo Magnus in ep. ad Dioscorum Alexandrinum mandat iterari sacrificium, cùm Fidelium multitudo tanta est, ut omnes simul Basilica recipere non possit; ex hoc enim sequeretur, quod una pars populi suâ devotione privaretur, si unius tantùm Missæ mos servandus esset. Tum ait plenum pietatis ac rationis esse, ut quoties Basilicam præsentia novæ plebis impleverit, toties sacrificium subsequens offeratur. Hanc verò Sacrificii iterationem S. Pontifex præcepit ex more, qui tunc Romæ vigebat; *Vt in omnibus*, inquit, *observantia nostra concordet*. Et infra. *Vt quod nostra consuetudini ex forma paternæ traditionis insedit, tua quoque cura non negligat*. De S. Pontifice Deus dedit auctor Pontificalis sic scribit: *Hic constituit secundam Missam in Clero*. Ad quæ verba Petrus Urbevetanus in scholiis ait: *Quia tunc forsitan ad instar Græcorum non cantabatur in Ecclesia nisi una Missa, quod magis ædificabat secundùm antiquos*. At ex allato Leonis testimonio patet morem iterandi sacrificium multò antè in Romanam Ecclesiam inductum fuisse. Prosper etiam *lib. de prædictionibus dimidii temporis cap. 6.* bis intra paucas horas sacrum oblatum scribit in eadem Ecclesia. Huc item referenda sunt, quæ de duplici Sacro eadem die celebrato Cap. XVIII. afferemus, cùm de diebus polyliturgicis agendum erit.

V. Missas præterea nemine communicante antiquis Patribus cognitas fuisse, notissimum est. Chrysostomus Tom. 3. in ep. ad Ephesios, *Frustrà est*, inquit, *quotidianum sacrificium, frustrà adstamus altari, nemo est qui participet*. Idem repetit hom. 61. ad populum Antiochenum. Et hom. 5. in ep. 1. ad Timoth. postquam mala recensuit indignè communicantium, in eorum persona objicit sibi, *Quo-*

modo ista perpetimur, cùm semel tantùm per annum ea sacramenta sumamus? In Mediolanensi Ecclesia quotidie oblatum sacrificium docet Ambrosius serm. 34. in quo populum adhortatur, ut qui non est legitimè impeditus singulis diebus intersit Missæ. Mox admonet ut in Quadragesima, die saltem Dominico, offerant & communicent. Cùm igitur populo suadeat quotidie Missam audire, in Quadragesima verò saltem die Dominico communicare, satis evidenter ostendit nullam tunc fuisse consuetudinem in illa Ecclesia toties communicandi, quoties Missa audiretur. Gennadius Massiliensis *lib. de Eccl. dogm. cap.* 53. populum item hortatur ad communicandum omnibus Dominicis diebus, si tamen mens sine affectu peccandi sit. Concilium quoque Agathense præcipit Secularibus ut die Dominico Missam audiant: ad communionem verò eos non adigit, nisi in die Nativitatis Domini, Paschatis, & Pentecostes. Varios autem hac de re cujusque Ecclesiæ mores fuisse asserit Augustinus *ep.* 118. ubi ait alios quotidie, alios dumtaxat certis diebus communicasse: quam varietatem prolixè describit Vvalfridus Strabo *cap.* 20. qui rursum de eadem differens *cap.* 22. hoc addit: *Esse quosdam qui semel in die communicare, etiam si pluribus interfuerint Missis, pro dignitate sacramentorum sufficere credant: esse verò alios, qui sicut in una, sic in omnibus quibus affuerint Missis in die communicare velint, quorum neutros culpandos existimo.* Erant igitur vivente Strabone nonnulli Fideles adeo tenaces prisci moris communicandi in Missa cui aderant, ut communionem sæpius sumere eadem die non dubitarint si pluribus Missis interessent. Verùm hujus moris an alii præter Strabonem testes proferri possint, haud scio. Usus autem communicandi, quoties quis sacris intererat, jampridem desierat, ut modò ostensum est ex testimonio Chrysostomi, Ambrosii, & aliorum, in utraque Ecclesia Græca & Latina. Primi & secundi post Christum seculi felicitas hæc fuit, cùm multitudo Credentium, quorum erat cor unum & anima una, ardentissi-

mo Dei amore succensa nihil impensiùs desiderabat, quàm ad hoc supercæleste convivium accedere, in quo anima de Deo saginatur, ut loquitur Tertullianus. At prope finem tertii cœpit fervor ille languescere, & numerus communicantium imminui: quam tepiditatem ægrè ferentes Patres Concilii Illiberitani *cap.* 28. statuerunt Episcopum non debere munera ab eo accipere qui non communicat. Patres item Concilii Antiocheni *can.* 2. omnes qui ingrediuntur Ecclesiam, & se à perceptione sanctæ communionis avertunt, ab Ecclesia removeri decreverunt. Patres denique Concilii Toletani I. *c.* 13. eos abstineri præceperunt, qui intrant Ecclesiam & non communicant. Ex quibus infertur hanc desuetudinem, quæ sanctis illis Episcopis multùm displicuit, eo tempore cœpisse quo Concilium Illiberitanum actum est, labente nimirum tertio seculo, ut probabilior sententia fert, quam solidè probat Morinus *lib.* 9. *de pœnitentia cap.* 19. & illi quidem infrequentiam communionis damnarunt, nunquam tamen dixerunt ideo à Missæ celebratione abstinendum, quia nulli essent qui vellent communicare, alioquin deterior foret Sacerdotis quàm populi conditio, si tunc solùm celebrare posset, cùm adsunt communicantes, his verò deficientibus non posset, ut ipsemet de corpore & sanguine Domini participaret.

VI. Multa objiciunt Sectarii, ut Missam privatam abrogandam esse persuadeant, quibus doctissimè satisfecerunt Bellarminus & alii, qui in hac palæstra summâ cum laude desudarunt. Nequeo tamen unum illorum argumentum omittere, quod ex epistola S. Francisci ad Sacerdotes sui Ordinis desumunt, summopere exultantes ac si per eam praxis privatim celebrandi radicitus evellatur. Epistolæ verba hæc sunt. *Moneo præterea & exhortor in Domino, ut in locis in quibus morantur fratres una tantùm Missa celebretur in die, secundùm formam Sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Si verò in loco plures fuerint Sacerdotes, sit per amorem charitatis alter contentus auditâ cele-*

bratione Sacerdotis alterius. En inquiunt vir Dei unam dumtaxat in die Missam admittit, idque secundùm formam Romanæ Ecclesiæ. Porro Catholici vim hujus objectionis variis modis declinare nituntur. Lucas Vvaddingus longo commentario ostendit eum loqui de Missa publica & conventuali, privatas autem cujusque arbitrio reliquisse. Alii dicunt non determinari qualis sit, vel esse debeat illa Missa, solemnisne an privata, & sic contra ritum privatim offerendi nihil ex hoc testimonio concludi. Sunt etiam qui dicant agi ibidem de sola quinta feria ante Pascha, non de aliis diebus. At hæ solutiones parum solidæ mihi videntur; nam vim afferunt textui, in quo manifestè hortatur, ut una tantùm in die Missa dicatur, cui reliqui Sacerdotes intersint eâ contenti. Ideo alii, ut se faciliùs à difficultate expediant, falsam esse aiunt & supposititiam epistolam, sanctoque viro perperam tribui; dicit enim Romanæ Ecclesiæ tunc morem fuisse, ut una tantùm Missa diceretur, quod procul à vero distat, nec fas est suspicari virum sanctum aut scienter mendacium scripsisse, aut Ecclesiæ Romanæ usum, qui tunc vigebat, ignorasse. At ego admissa epistola tanquam vera, & legitima, sumptam ex ea objectionem nullo negotio dilui posse existimo, si dixerimus Seraphicum Patrem, qua humilitate à Sacerdotii susceptione ipse abstinuit, eâdem hortari suos ne quotidie celebrent. Quod verò ait *secundùm formam Romanæ Ecclesiæ*, de ritu servando in ipsa celebratione exponi & intelligi debet; neque trahendum ad unicam celebrationem, ac si ea tunc foret Romanæ Ecclesiæ institutio: Optimè enim noverat plures in die fieri oblationes; sed sicut in regula præcepit ut fratres officium recitarent secundùm morem Romanę Ecclesiæ, ita hîc monet ut secundùm formam ejusdem Ecclesiæ agantur Missę: tum humilitatis causâ & ne Sacerdotes ex frequenti celebratione tepidiores fierent, hortatur, ut unica oblatione, cui omnes interessent, contenti; reliqui abstinerent. Quia verò sciebat id contra usum

communiter receptum esse, sola exhortatione usus est, non præcepto. Scio quidem Cartusianos, & alios quosdam Monachos unam tantùm Missam, ad quam omnes conveniebant, solis diebus Dominicis & solemnioribus antiquitus egisse, ut ostendam Capite XVIII. sed in Romana Ecclesia nunquam legi hunc usum fuisse. Si autem hæc solutio non placeat, respondendum erit, singularem unius quantumvis Sancti assertionem, seu opinionem non tanti esse, ut justè possit aliis innumerabilibus & omni exceptione majoribus, qui pro usu privatæ Missæ testimonium perhibent, anteponi, eorumque vim & auctoritatem infringere ac superare.

CAPUT XV.

Alia quædam Missarum genera. Missarum de Tempore & de Sanctis ratio & antiquitas. Quæ sint Missæ votivæ. Sacrificium pro defunctis ex Apostolica traditione offerri. De Missa Præsanctificatorum. Addita quædam de ea quam siccam *vocant. Refertur quorundam abusus, qui plures Missas in unam congerebant.*

I. SIc stabilitâ tam publicæ quàm privatæ Missæ vera notione & antiquitate, ad alia earum genera explicanda procedendum est. Primò autem occurrunt quæ de Tempore dictæ sunt: sicut enim annus solaris quatuor temporum successione dilabitur, hiemis scilicet, veris, æstatis, & autumni; ita annus Ecclesiasticus suas habet temporum varietates, in quibus vitæ, passionis, & doctrinæ Christi mysteria, fideique nostrę sacramenta recoluntur. Anni verò solaris cum Ecclesiastico Analogiam diffusè explicat *lib. 6. sui Rationalis* Guil. Durandus, ubi docet hiemem repræsentari à Septuagesima usque ad Pascha, ver ab Adventu usque ad Septuagesimam, æstatem à Paſ-

chate usque ad octavam Pentecostes, & ab hac usque ad primam Dominicam Adventus autumnum. Quædam autem officia propria Missarum his temporibus assignata fuisse, vel ab Apostolis, vel ab eorum successoribus, quæ ideo de tempore nuncupantur, antiqua traditio est. Festa siquidem Nativitatis, Epiphaniæ, Resurrectionis, & Ascensionis Christi, ac Pentecostes, & jejunia Paschæ solemnitatem antecedentia, atque his diebus Synaxes Apostolica institutione cœpisse testes sunt Constitutiones Apostolicæ, Tertullianus lib. de jejuniis, Theophilus Alexandrinus in Epistolis Paschalibus, Irenæus apud Eusebium lib. 5. historiarum: & in his convenerunt omnes Ecclesiæ; licèt de die, quo Nativitas Domini, ejusque Apparitio, ac Resurrectio coli deberent, lites olim acerrimæ motæ sint. De tempore Adventus ante Nativitatem mentio fit in Concilio Turonensi II. cap. 17. & in Matisconensi I. c. 9. quæ ante Gregorium Magnum acta sunt. Officia verò & Liturgiæ tum his diebus, tum singulis Dominicis, certisque feriis per annum agendæ extant in antiquissimis sacramentorum libris sanctorum Pontificum Gelasii & Gregorii, & in Lectionario S. Hieronymi, atque in Ordine Romano.

II. Aliæ Missæ sunt, quæ in honorem Sanctorum agi solent, cùm illorum memoria annuâ solemnitate recolitur. Audiendus de his Cyprianus epist 34. *Sacrificia pro eis*; pro eorum scilicet honore, *semper offerimus, quoties Martyrum passiones & dies anniversariâ commemoratione celebramus.* Et epist. 37. ad Clerum suum, diligenter annotari mandat dies, quibus Martyres excedunt, ac sibi significari; *ut*, inquit, *celebrentur hìc à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum*: quo testimonio nullum prȩstantius. Ad idem respexit Cypriani Magister Tertullianus, cùm libro de corona militis cap. 3. ait, *oblationes pro natalitiis annua die facimus*; quem locum malè detorquet Rhenanus ad cujusque diem natalem more Ethnicorum, quod valde alienum est à spiritu Christia-

norum illius ævi, & à severitate Tertulliani. Confirmant ejusdem ritus antiquitatem Ecclesiæ Smyrnensis Fideles in epistola, qua Polycarpi martyrium describunt apud Eusebium *lib. 4. hist. Eccl. c. 15.* ejusque ossa se collegisse aiunt, & in loco decenti condidisse; & in eodem loco natalem ipsius hilari conventu, qui sine sacrificio non erat, quotannis celebraturos. Subscribit Augustinus *lib. 8. de Civ. Dei. cap. 27.* ubi docet non sanctis Martyribus, sed Deo sacrificium offerri, cùm Sacerdotes in honorem ipsorum sacrum faciunt. *Quis, inquit, audivit aliquando stantem Sacerdotem ad altare, etiam super sanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque constructum, dicere in precibus: offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, vel Cypriane, cùm apud eorum memorias offeratur* Deo, *qui eos & homines & Martyres fecit?* Idem fusiùs prosequitur lib. 20. contra Faustum Manichæum hæc inter cætera scribens: *Populus Christianus memorias Martyrum religiosa solemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & ut meritis eorum consocietur, atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamvis in memorias Martyrum constituamus altaria. Quis enim Antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari, aliquando dixit: Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane? Sed quod offertur, offertur Deo, qui Martyres coronavit, apud memorias eorum, quos coronavit.* Porro citati Patres de solis Martyribus loquuntur, quia Confessorum festivitates seriùs in Ecclesia receptæ sunt; & in Frontonis Calendario ante nongentos annos scripto non nisi quatuor adscripti sunt, Martinus scilicet Turonensis, Gregorius Magnus, Leo Papa, & Sylvester. Cùm autem Martinus obierit anno Domini 402. ut Baronius computat, Temporis notam habemus, quo festa sanctorum Confessorum celebrari cœperunt, nam ipsi primùm hic honor delatus fuit, in cujus postea memoriam S. Benedictus in monte Cassino Oratorium construxit.

III. Sunt & Missæ, quæ pro aliqua speciali causa aut necessitate seu publica seu privata interdum celebrantur, quæ votivæ dicuntur. Ad has spectant Missa quam scribit Augustinus *lib. 22. de Civit. Dei cap. 8.* actam in domo privata, ut liberaretur à spirituum vexatione: Missa quam Prosper *lib. de Prædict. dimidii temporis cap. 6.* narrat celebratam in gratiarum actionem ob puellæ à diabolo obsessæ liberationem: Missa pro Catechumenis Feriâ quartâ post quartam Dominicam Quadragesimæ, cujus mentionem faciunt Amalarius *lib. 1. cap. 8.* & ordo Romanus: Missa ad prohibendum ab idolis, quæ olim Kalendis Januarii fieri solebat, de qua Menardus in notis ad librum sacramentorum pag. 33. Quotquot denique pro aliqua, ut dixi, necessitate, vel in B. Virginis, sive Sanctorum venerationem extra solemnes eorum festivitates, & antiquitus agebantur, & nunc quoque aguntur, inter votivas computandæ sunt. Orabat autem & offerebat vetus Ecclesia non solùm pro omnibus in ea viventibus, sed etiam pro infidelibus, ut eos Dominus ad fidem converteret, & pacem illis ac prosperitatem largiretur. Notissimum est illud Tertulliani ad Scapulam, *Christianus nullius est hostis, nedum Imperatoris, quem sciens à Deo suo constitui, necesse est ut & ipsum diligat, & revereatur, & honoret, & salvum velit cum toto Romano imperio. Itaque & sacrificamus pro salute Imperatoris.* Et ante ipsum Apostolus *ep. 1. ad Timoth. cap. 2.* præcepit fieri obsecrationes pro Regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt: & tamen Reges tunc Deum non colebant, ut Chrysostomus *hom. 6. in hanc epistolam* notat, sed in infidelitate multis postea temporibus perstiterunt. In libro sacramentorum Reginæ Suecorum ante annos nongentos scripto plures leguntur Missæ votivæ, quarum refero inscriptiones. Pro salute Fidelium vivorum, pro iter agentibus, in tribulatione, in natali Presbyteri qualiter sibi Missas agat, tempore mortalitatis, pro mortalitate animalium, pro sterilitate, ad postulandam pluviam, ad poscendam serenitatem, post

tempestatem & fulgura, pro his qui Agapen faciunt, Missa in Monasterio, *sive pro Monachis*; in natali genuino, *in die scilicet anniversaria, qua quis natus est*; pro sterilitate mulierum, in benedictione viduæ quæ castitatem professa sit, in consecratione virginis, tempore belli, pro Regibus, contra Judices malè agentes, in contentione, contra obloquentes, pro irreligiosis ut convertantur, pro infirmo, pro reddita sanitate, pro domus seu familiæ incolumitate. Cornelius Schultingius *Tomo* 3. *Biblioth. Eccles.* P. 1. Missas votivas pro variis necessitatibus, & pro diversis hominum statibus centum & quindecim ex diversarum ecclesiarum Missalibus collegit. Alias item habet P. 2.

IV. Apostolica quoque traditio est sacrificium pro defunctis offerre. Tertullianus de cor. mil. c. 3. *Oblationes pro defunctis annua die facimus.* Idem lib. de exhort. Castitatis cap. 11. loquens de uxore defuncta, *pro cujus*, inquit, *spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis.* Et de monogamia cap. 10. *Offert annuis diebus dormitionis ejus.* Cyprianus epist. 66. ad Furnitanos, *Episcopi*, ait, *antecessores nostri censuerunt, ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur: neque enim apud altare Dei meretur nominari in Sacerdotum prece, qui ab altari Sacerdotes & Ministros voluit avocare.* Epiphanius *hær.* 75. inter errores Aëtii hunc enumerat, quòd negaret offerendum esse sacrificium pro defunctis. Chrysostomus homil. 69. ad Populum Antiochenum, *Non temerè*, inquit, *ab Apostolis hæc sancita fuerunt, ut in tremendis mysteriis defunctorum agatur commemoratio.* Isidorus lib. de Officiis Eccl. cap. 18. *Sacrificium pro defunctorum fidelium requie offerri, vel pro eis orari, quia per totum hoc orbem custoditur, credimus quod ab ipsis Apostolis traditum sit.* Augustinus tum alibi sæpe, tum præcipuè in libro de cura pro mortuis gerenda eidem

veritati suffragatur. Ritum verò pro defunctis offerendi magnificè, ut solet, describit Dionysius in ecclesiastica hierarchia: & Damascenus Orat. pro mortuis Apostolicum hoc esse institutum sanctorum Patrum testimonio ostendit. Sed pluribus testibus opus non est, nam in hunc morem tota conspirat antiquitas. Nec Fideles dumtaxat, sed etiàm Ethnicos sacrificii quondam genere Defunctos coluisse docet Scævola lib 34. digestorum tit. 1. de alim. vel cib. legatis lib. 18. §. ult. *Cibaria & vestiaria per fideicommissum* testator *dederat, & ita adjecerat; quos libertos meos, ubi corpus meum positum fuerit, ibi eos morari jubeo, ut per absentiam filiarum mearum ad sarcophagum meum memoriam meam quotannis celebrent.* Ad quam legem norat Gothofredus ea sacra anniversaria fuisse.

V. Est denique Missa Præsanctificatorum, quæ tamen æquivocè dicitur Missa, cùm careat consecratione corporis & sanguinis Jesu Christi. De ea scripsit Leo Allatius eruditissimam & omnibus numeris absolutam dissertationem ad Bartoldum Nihusium editam in fine operis de Ecclesiæ occidentalis atque orientalis perpetua consensione, in qua curiosus lector quicquid ad eam pertinet reperiet. Basilio & Chrysostomo antiquior est, ejusque origo ad Synodum saltem Laodicenam referri debet, quam Baronius *anno* 314. Nicænam antecessisse ostendit. Sancitum enim in ea fuit can. 49. *Non oportere in Quadragesima panem offerre, nisi Sabbato & Dominicis tantùm.* Quibus diebus fiat, ostendit can. 52. Concilii Trullani. *In omnibus*, inquit, *sanctæ Quadragesimæ jejunii diebus, præterquam Sabbato & Dominica, & sancto Annuntiationis die, fiat sacrum Præsanctificatorum ministerium.* Hunc morem adhuc servat Orientalis Ecclesia, Occidentalis autem eo nunquam utitur, aut usa est nisi feriâ sextâ majoris hebdomadæ. Ritus ejus apud Græcos hic est. Die Dominica præter illius diei oblationem quinque alios panes consecrant pro totidem sequentibus feriis usque ad Sabbatum. Tum singulis diebus sub vesperam conveniunt in ecclesia, & in ipso Vesp-

pertinarum precum officio Sacramentũ antea consecratum proponunt & sumunt, præmissis psalmis gradualibus, & recitatis quibusdam canticis, lectionibus, & orationibus, quæ legi possunt in Euchologio cum notis Goar *pag.* 187. *& seqq.* Et quia panem antea consecratum, & sanctificatum sumunt, vocant hoc officium Præsanctificatorum, sive antè consecratorum; quo in sola Quadragesima, non in aliis jejuniis utuntur, quia ut ait Theodorus Balsamon in notis ad prædictum canonem Trullanum, hoc jejunium præcipuum est, magisque solemne, & à Domino institutum.

VI. Confundunt nonnulli cum Præsanctificatis Missam quam *siccam*, sive *nauticam* vocant; sed turpiter hallucinantur: nam Missa Præsanctificatorum legitimâ auctoritate instituta est, & verè in ea Christi corpus adest & sumitur, licèt antea consecratũ. At Missa sicca ab indiscreta & privata quorundam devotione duxit originem, cui nimium indulgentes fuerunt Sacerdotes. Larva est & simulatio quædam veræ Missæ, sicca proculdubio & jejuna, utpote carens non solùm consecratione, sed etiam sumptione corporis Christi, similis cœnæ ligneæ & lapideæ, quam Lampridius & alii referunt sæpe convivis suis Heliogabalum exhibuisse. Invaluit tamen, adeo ut aliquando viris sanctis & doctis non displicuerit. Guillelmus de Nangiaco Monachus in libro gestorum S. Ludovici narrat Religiosissimum Regem, cùm è transmarinis partibus rediret in Galliam, corpus Christi in navi decentissimè collocari, atque ibi officia divina & Missam excepto Canone quotidie celebrari fecisse. Eandem commendat Genebrardus *lib. de Liturgia Apostolica cap.* 30. pro his qui mane integræ Missæ interesse non possunt, pro navigantibus, pro infirmis; & quando defuncti post meridiem sepeliendi sunt; pro qua re in usu fuisse suis temporibus testatur, seque Taurini *anno* 158-. in exequiis viri nobilis, qui vespere sepeliebatur, hujusmodi Missæ cum Diacono & Subdiacono cantatæ interfuisse. Modum eam celebrandi sic describit Durandus in Rationali lib. 4. cap. 1. Sacerdos *si ex*

devotione non ex superstitione velit totum officium Missæ sine sacrificio dicere, accipiat omnes vestes sacerdotales, & Missam suo ordine celebret usque ad finem offerendæ, dimittens Secreta quæ ad sacrificium pertinent. Præfationem verò dicere potest, licèt in eâdem videantur Angeli invocari ad consecrationem corporis & sanguinis Christi. De canone verò nihil dicat, sed orationem Dominicam non prætermittat, & quæ ibi sequuntur sub silentio dicenda, non dicat: calicem vel hostiam non habeat, nec de his quæ super calicem seu Eucharistiam dicuntur vel fiunt, aliquid dicat vel faciat. Potest etiam dicere, Pax Domini sit semper vobiscum: *& exinde Missæ officium suo ordine peragat. Melius est tamen alia omittere.* Hæc autem Missa nautica dicitur, ut ait Durandus *lib. 1. de Ritibus Ecclesiæ cap. 4.* ex libro Sacerdotali, quia in mari & fluminibus celebrari solebat, in quibus propter motum & agitationem fluctuum vix potest sacrificium offerri sine periculo effusionis. Declamant acriter adversùs eam Guil. Estius *orat. 13. Theologica*, & Laur. Landmeter. *lib. 2. de veteri Clerico & Monacho cap. 84.* qui ambo existimant paulò ante Guidonem de monte Rocherii cœpisse, à quo laudatur & approbatur *tract. 4. cap. 7. Manipuli Curatorum* quem scripsit anno 1333. sed errant; quia, ut vidimus, jam in usu erat vivente S. Ludovico Rege, qui obiit anno 1270. eamque describit Durandus qui eodem tempore vixit, & Petrus Cantor qui floruit anno 1200. ejusdem meminit in Verbo abbreviato *cap. 29.* ubi ait Missam siccam esse sine gratia & humore confectionis Eucharistiæ, & nihil Fidelibus prodesse. Nunc providâ Episcoporum curâ ubique gentium, ut puto, obliterata & abrogata est.

VII. Cæterum præter Missam siccam irrepserat & alius detestabilis abusus, quem Petrus Cantor loco citato acerrimè perstringit. Solebant enim eo tempore nonnulli Sacerdotes plures Missas in unum congerere, celebrantes Missam diei, vel aliam præcipuam suo ordine usque ad offertorium; tum aliam incipientes usque ad eundem lo-

cum, deinde tertiam & quartam eodem modo. Poſtea tot ſecretas orationes dicebant, quot Miſſas incœperant: demum ſub uno canone ſacrum perficiebant, totidem additis in fine Collectis, quot initio recitaverant. Originem hujus abuſus adſcribit Petrus Sacerdotum cupiditati, qui cùm illicitum eſſe ſcirent pluries in die celebrare, has plurium Miſſarum inſitiones invenerunt, ut devotioni multorum petentium pro ſe offerri ſacrificium unica celebratione ſatisfacientes, plura pro uno ſacrificio ſtipendia acciperent. Has autem Miſſas barbaro vocabulo *Bifaciatas & trifaciatas* nuncupat, quia duplicem vel triplicem habebant faciem: quas veluti monſtruoſas & contrarias inſtitutioni & conſuetudini Eccleſiæ improbat, & deteſtatur.

CAPUT XVI.

Duplex Miſſa Catechumenorum & Fidelium. Vtriuſque ratio & origo. Miſſæ Catechumenorum quinam adeſſent. Veteris Eccleſiæ erga Catechumenos diſciplina. Altum de myſteriis ſilentium illis præſentibus. Quot fuerint eorum claſſes. De tempore Catecheſi conſtituto. Expulſio eorum ab Eccleſia quo ſeculo deſierit. Expulſi cum illis etiam pœnitentes, & Energumeni.

I. Vigente in Eccleſia ſeveriori diſciplina, anxiè admodum & ſolicitè cavebant antiqui Patres, ne ulla ſibi eſſet cum impiis, profanis, & impuris hominibus communicatio, quos non ſolùm à myſteriorum participatione, ſed ab ipſo etiam aſpectu arcere ſolebant. Ideo cancellis & velis eccleſiarum ſanctuaria undique clauſa erant, ne quiſpiam in ea aut nondum Chriſtianâ fide imbutus, aut aliqua ſorde pollutus introſpiceret. Cumque inchoarentur eorundem myſteriorum ſolemnia, omnes indigni à Diaconis ejiciebantur, donec prioris vitæ maculas præſcriptis purgationibus eluiſſent. Hinc orta duplicis Miſſæ

Missæ divisio à duplici missione, quarum una Catechumenorum, altera Fidelium dicebatur. Et illa quidem duobus vel tribus primis Ecclesiæ seculis, aliquot precibus & psalmis constabat, quibus absolutis voce Diaconi dimittebantur Catechumeni, & alii qui Missæ fidelium adesse non poterant. Sed cùm posteà sancti Patres & Episcopi animadvertissent sermones & Scripturarum expositiones ad infidelium conversionem, cæterorumque instructionem multùm conferre, admissi sunt omnes in ecclesia donec lecto Evangelio fieret sermo; quo habito, & illis exclusis, Missa Fidelium incipiebat. Ita sancitum fuit in Concilio Carthaginen. 4. c. 84. *Ut Episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam, & audire verbum Dei, sive gentilem, sive hæreticum, sive judæum, usque ad Missam Catechumenorum.* Hujus autem edicti rationem reddit Concilium Valentinum Hispaniæ c. 1. dicens, *Hoc inter cætera censuimus observandum, ut sacrosancta Evangelia ante munerum illationem vel Mißam catechumenorum in ordine lectionum post Apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta Domini nostri Jesu Christi, vel sermonem sacerdotis non solùm Fideles, sed etiam Catechumeni ac pœnitentes, & omnes qui ex diverso sunt, audire licitum habeant. Sic enim Pontificum prædicatione audita nonnullos ad fidem attractos evidenter scimus.* Ideo Augustinus & alii Patres, interdum gentiles, interdum hæreticos, sæpe etiam judæos in suis sermonibus exagitant, quia simul cum fidelibus illis interesse consueverant. Quamvis autem cum catechumenis etiam pœnitentes & energumeni dimitterentur, Missa tamen, sive dimissio, à solis catechumenis nomen accepit, quia major tunc erat illorum numerus, & nonnunquam contingere poterat, ut nulli essent pœnitentes vel energumeni. Ven. Beda *lib. 2. comment. in Esdram* ipsos Catechumenos novæ vitæ auditores appellat, quia vox Græca Catechumenus idem est ac Latinè auditor. Et ante ipsum Isidorus lib. 7 orig. cap. 14. *Catechumenus dictus pro eo quod adhuc doctrinam fidei audit, nec dum*

tamen baptismum percepit, nam Catechumenus græcè auditor est. Tertullianus lib. de pœnit. cap. 6. *Nemo sibi aduletur, quia inter Auditorum tyrocinia deputatur,* & paulò post: *Itaque audientes optare intinctionem, non præsumere oportet.* Cyprianus ep. 13. *Audientibus si qui fuerint periculo praventi & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit.* & ep. 24. *Optatum inter lectores doctorem Audientium constituimus*, Magistrum scilicet Catechumenorum, seu Catechistam; quo munere functi sunt Alexandriæ viri celeberrimi Pantænus, Clemens, & Origenes. Erant autem Catechumeni Christianæ fidei tyrones, de quibus sic loquitur Tertullianus l. c. *Quicquid mediocritas nostra ad pœnitentiam semel capessendam & perpetuò continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos Domino spectat, sed præcipuè Novitiolis istis imminet, qui incipiunt divinis sermonibus aures rigare.* Nemo enim admittebatur ad baptismum, nisi præmisso tyrocinio: & si quis infans baptizabatur, susceptores se illos docturos spondebant, cùm ad ætatem capacem pervenissent.

II. Non omnia tamen Religionis nostræ mysteria, nec ipsum quidem Symbolum fidei illis exponebant; sed quædam reservabant vel circa finem tyrocinii, vel post baptismum. Auctor est Isidorus *lib. 2. de offic. Eccl. cap. 21.* Symbolum Catechumenis traditum non fuisse, nisi cùm mox baptizandi erant, & dicebantur *Competentes.* Ambrosius ep. 33. ad Marcellinam sororem, *Post lectiones*, inquit, *& tractatum dimissis Catechumenis symbolum aliquibus Competentibus in baptisteriis tradebam.* Sozomenus *lib. 1. cap. 19.* Concilii Nicæni historiam texens Symbolum omittit; *nam verisimile est*, ait, *nonnullos qui non sunt initiati mysteriis hunc librum perlecturos.* Modus verò, qui in traditione Symboli servabatur, accuratè describitur in Ordine Romano in denuntiatione Scrutinii ad electos; præmissis enim exorcismis, lectisque initiis quatuor Evangeliorum, Symbolum ipsis recitabatur primùm græcè, deinde latinè, addita præfatione parænetica, &

ſubjuncta appendice in ejuſdem Symboli commendationem. Orationem quoque Dominicam nefas erat Catechumenis diſcere, vel recitare, ſed eam audiebant poſt Symboli traditionem, adjecta ſingulis petitionibus brevi & ſolida expoſitione, quam dabimus infra lib. II. Cap. XV. Ideo autem interdicta illis erat hæc oratio ante lavacrum, quia ut ſcitè loquitur Cyprianus ep. 74. ad Pompeium, *Nativitas Chriſtianorum in baptiſmo fit*, nec poteſt Deum patrem habere, qui filius Eccleſiæ non eſt. Filii ergo Dei, & fratres fidelium non cenſebantur, niſi per aquam regenerati, ac propterea priuſquam renati eſſent, dicere non audebant, *Pater noſter qui es in cœlis*. Hac ipſa de cauſa cum Fidelibus orare nequibant, teſte Chryſoſtomo, qui *hom. 79. ad Pop. Antioch.* diſſerens de vi, & potentia orationis factæ in Eccleſia ait: *Et Catechumenis quidem permiſſum hoc nondum eſt, quoniam nondum ad hanc pervenere fiduciam: vobis autem & pro terrarum orbe, & pro Eccleſia, & pro gubernantibus ipſam & præſidentibus jubetur orationes emittere.* Primi etiam Arauſicani Concilii canone 20. vetitum erat, ne cum Fidelibus benedictionem acciperent, ſed ſeorſim: nec licebat Epiſcopis, illis præſentibus, manus imponere ſuper ordinandos, ut ſtatuit Concilium Laodicenum cap. 4. aut baptizare, ex decreto præcitati Arauſicani c. 19. adeo ut ab aſpectu ejus lavacri removerentur, quod tantopere exoptabant. Innocentius I. ep. ad Decentium Eugubinum agens de ſacramento Confirmationis ejuſque formâ ait: *Verba dicere non poſſum, ne magis prodere videar, quàm ad conſultationem reſpondere.* Et Cyrillus Alexandrinus lib. 7. adv. Julianum, *Dicerem*, inquit, *de his*, nempe de baptiſmi myſteriis, *niſi revererer aures non initiatorum.* Ambroſius item baptiſmatis myſteria expoſiturus initio libri de initiandis ait: *Nunc de myſteriis dicere tempus admonet, atque ipſam ſacramentorum rationem edere; quam ante baptiſmum ſi putaſſemus inſinuandam nondum initiatis, prodidiſſe potiùs, quàm edidiſſe æſtimaremur.* Ex hac autem

disciplina emanasse puto canonem 37. Concilii Illiberitani, quem Baronius supposititium suspicatur: alii verò multùm se torquent, ut congruam ejus atque orthodoxam interpretationem inveniant. Verba canonis hæc sunt. *Placuit picturas in ecclesia esse non debere, ne quod colitur & adoratur in parietibus depingatur.* Quibus verbis frustrà abutuntur sectarii, ut hujus Concilii auctoritate sacrarum Imaginum usum & cultum convellant. Alia enim fuit illorum Patrum mens, quæ ex more illius seculi solicitè caventis, ne Religionis nostræ arcana infidelibus proderentur, æstimanda est. Vetuerunt ergo, ne id quod colitur & adoratur, in parietibus pingeretur; id verò quod pingendum non erat, obscurè explicarunt illis verbis, *quod colitur & adoratur*, ut soli fideles intelligerent eo canone prohiberi imagines Dei, & Christi Salvatoris, ne à Gentilibus irruentibus sæpe in ecclesias contumelia afficerentur, & irriderentur Christiani ac si hominem colerent tanquam Deum: nevè catechumeni Deum, quem incircumscriptum, immensum, & materiæ expertem prædicari audiebant, humana figura pictum videntes, aliquid alienum ab ejus majestate conciperent. Deinde observandum non prohibuisse in tabulis pingi, quia commodè auferri poterant, & obducto velamine à profanorum aspectu submoveri.

III. Nullum verò sacramentum studiosiùs celabant, quàm Eucharistiam, de qua propterea antiqui Patres & pauca scripserunt, & obscuriùs loquuti sunt; quia vel aderant eorum sermonibus non initiati, vel timebant ne libri sive tractatus in manus illorum inciderent. Optimè Basilius lib. de Spiritu Sancto ad Amphiloch. cap. 27. *Quæ nec intueri fas est non initiatis, non conveniebat eorum doctrinam scripto publicitus circumferre.* Et Gregorius Nazianzenus *Orat.* 42. Pleraque, ait, mysteriorum nostrorum ne enuntiari quidem iis posse, qui sunt extra fidelium communionem. Ambrosius item lib. 1. offic. cap. 50. *Non omnes vident alta mysteriorum, quia ope-*

riuntur à Levitis, ne videant qui videre non debent. Quod si aliquando de hoc mysterio mentio habenda foret, illud eâ periphrasi obvolvebant, *Norunt Fideles.* Augustinus in Psal. 33. *Nondum erat sacrificium, quod fideles norunt.* Idem in Psal. 39. *Sacrificium verum quod fideles norunt.* Et infrà: *Corpus, quod nostis, quod non omnes nostis, quod utinam qui nostis omnes, non ad judicium noveritis.* Et in Ps. 109. ad illa verba, Tu es Sacerdos in æternum: *Fidelibus loquor. Si quid non intelligunt Catechumeni, auferant pigritiam, festinent ad notitiam.* Chrysostomus hom. 72. in Matth. *Eucharistiæ mysterium quanta misericordia plenum sit initiati solummodo noverunt.* Et hom. de proditione Judæ. *Norunt initiati quæ dicuntur.* Idem hom. 40. in 1. ad Cor. *Volo quidem apertè hoc dicere, non audeo tamen propter eos, qui non sunt initiati.* Rursum Augustinus lib. 10. de Civ. Dei cap. 6. *Hoc est sacrificium Christianorum, quod Sacramento altaris fidelibus noto frequentat Ecclesia.* Orthodoxus apud Theodoretum *Dialogo* 1. *&* 2. cùm in Eucharistiæ mentionem incidisset, obscurè & ænigmaticè loquendum esse monet, quod fortè aliqui adessent, non initiati. Hac autem circumspectione usi sunt passim antiqui Patres, vel quia putabant mysteriorum majestatem quodammodo imminui, si apertè coram catechumenis, & profanis hominibus enuntiarentur: vel ut eorum desiderium in corde initiandorum magis accenderent. Cyrillus Hierosol. in præfat. Catecheseon: *Cum catechesis recitatur, si catechumenus ex te quæsierit, quid dicebant Doctores? nihil dicas externo.* Et infrà; *Fueras & tu aliquando catechumenus, neque proposita mysteria tibi enarrabantur. Quando autem sublimitatem eorum, quæ nunc traduntur, experientia didiceris, tunc planè intelliges dignos non esse catechumenos, qui ea audiant.* Augustinus verò tract. 96. in Joannem testis est sacramenta Fidelium ideo catechumenis non prodi, *ut ab eis tanto ardentiùs concupiscantur, quanto honorabiliùs occultantur.*

Hanc disciplinam spernentes Marcionistæ ad omnia mysteria catechumenos cum Fidelibus indiscriminatim admittebant, ut Epiphanius *hær.* 42. & Hieronymus in *cap.* 6. *ep. ad Galatas* referunt. Eosdem à Tertulliano perstringi credo lib. de Præscript. hæreticorum cap. 41. *Non omittam ipsius conversationis hæreticæ descriptionem, quàm futilis, quàm terrea, quàm humana sit: sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suæ congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant.* Catholici autem adeo religiosè Fidelium, & Catechumenorum distinctionem servabant, ut Athanasius *Apolog.* 2. falsi convincat adversarios, qui sacræ mensæ tempore sacrificii à Macario eversæ testes catechumenos producebant, hac illatione: *Si catechumeni intus erant, ergo non est celebrata oblatio.* Eodem argumento Theophanes Abbas & Confessor in Chronographia Constantinum Magnum Romæ à Sylvestro, non autem Nicodemiæ ab Eusebio baptizatum fuisse evincit, *Nondum enim lustratus*, ait, *si Nicenæ Synodo interfuisset, neque divinorum mysteriorum, neque precum à sanctis Patribus factarum extitisset particeps: id verò dicere, ne dum sentire iniquissimum est.* Palladius consonat in vita Chrysostomi, ubi tanquam scelus gravissimum exaggerat, quod in tumultu adversùs illum excitato, quidam non initiati irruptione facta in Ecclesiam ea aspexerint, quæ nefas erat illis intueri. Gaudentius item Brixianus serm. 2. ad Neophytos regressos à fonte, *Ea solum*, inquit, *aperienda Neophytis, quæ præsentibus Catechumenis explanari non possunt.* Epiphanius denique, ut alios omittam, sacramentum Eucharistiæ expendens in Ancorato, Audientium & ipse præsentiam reveritus formam ejus occultè refert hoc modo: *Videmus quod accepit Salvator noster in manus, & ubi gratias egisset dixit, Hoc meum est hoc & hoc.* Quod si aliquis ex cathecumenis ignoranter suscepisset Eucharistiam, statim baptizabatur, ut ex Constitutionibus Apo-

stolicis lib. 7. cap. 26. colligitur, & ex Timotheo Alexandrino, addita interpretatione Balsamonis. Etiam Eulogię sive panis reliquiæ, quæ distribui solebant post Missam, negabantur Catechumenis, ut constat ex cap. 7. Theophili Alexandrini cum ejusdem Balsamonis explicatione. Nam cum panis usualis & communis aliquid in terram decuti anxiè, eo quod esset materia Eucharistiæ, Fideles paterentur, ut loquitur Tertullianus, multo magis inconveniens existimabant frusta panis benedicti dare profanis & nondum initiatis. Illis tamen dabant sal, non solùm in baptismate, sed etiam in catechumenatu; ad quem ritum, non autem ad Eulogias, respexit Augustinus *lib. 2. de pecc. mer. & remiss. cap. 26.* cùm ait, *Quod accipiunt Cathecumeni quamvis non sit corpus Christi, sanctum est tamen, & sanctius quàm cibi quibus alimur, quoniam sacramentum est.* Et lib. 1. confess. cap. 11. agens de suo catechumenatu, *Audieram ego,* inquit, *adhuc puer de vitâ æternâ nobis promissa per humilitatem filii tui Domini Dei nostri, & signabar jam signo crucis, & condiebar ejus sale.* Hoc unicum erat catechumenorum sacramentum, de quo Concilium tertium Carthaginense can. 5. *Placuit ut etiam per solemnissimos Paschales dies sacramentum catechumenis non detur, nisi solitum sal.* Mos autem in hoc canone præscriptus vigebat in Gallia tempore Caroli Magni, ejus enim Capitularia *lib. 7. cap.* 190. præcipiunt, ut in Paschate sacramentum catechumenis non detur, *sed tantùm benedictum sal à Sacerdotibus pro communione tribuatur.* Post baptismum verò egressi de lavacro mel & lac degustabant tanquam symbola mysticæ infantiæ: idque Tertullianus *lib. de corona cap.* 3. inter antiquas traditiones enumerat, *Inde suscepti,* ait, id est ex fonte *lactis & mellis concordiam prægustamus.* Cui consonat Hierononymus adv. Luciferianos dicens, *Multa quæ per traditionem in ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt: veluti in lavacro ter mergitare caput, deinde egressos lactis ac mellis gustare:*

concordiam ad infantiæ significationem. Rursum Tertullianus, lib. 1. contra Marcionem cap. 14. *Ille usque nunc nec aquam reprobavit creatoris, qua suos abluit: nec oleum, quo suos unguit: nec mellis & lactis societatem, qua suos infantat.* Hunc ipsum ritum sancta virgo Agnes expressit, cùm dixit: *Mel & lac ex ore ejus suscepi.*

IV. Porro Catechumenos in varias olim classes distinctos reperio. Nam primò infideles declarabant se Christi fidem amplecti velle: tum privatim in aliqua domo Paganismi falsitatem edocebantur: post hæc in Ecclesia admittebantur ad conciones audiendas: deinde in eadem ecclesia precum & orationum participes effecti poterant in genua procumbere: demum datis nominibus in albo eorum scribebantur, qui mox sacro fonte abluendi erant. Singularum classium ordo & nomina can. 7. Concilii primi Constantinopolitani sic exprimuntur. *Primo die ipsos Christianos facimus, secundo catechumenos, deinde tertio exorcizamus sive adjuramus ipsos, ter simul in faciem eorum & aures insufflando; & sic eos catechizamus sive initi imus, & curamus, ut longo tempore versentur in ecclesia, & audiant Scripturas, & tunc eos baptizamus.* Idem ordo indicatur can. 95. Concilii Trullani. Alii aliis nominibus utuntur; sed in Latina ecclesia omnes classes ad quatuor redactæ sunt, quæ in sermonibus & tractatibus Latinorum Patrum passim occurrunt. Quidam enim ab infidelitate ad fidem converti desiderantes audiebant in ecclesia verbum Dei, sed nondum petebant baptismum, & ii dicebantur *Audientes*. Alii audito sermone procumbebant in genua, & orationum ecclesiæ aliquo modo participes erant, & vocabantur *Substrati*, sive *Genua flectentes*. Alii in fide rectè instituti baptismum petebant, & dicti sunt *Competentes*. Qui verò ex istis in albo baptizandorum descripti erant, *Electi* nuncupari solebant. Augustinus *serm. 116. de tempore* Competentium nomen ex eo deducit, quod gratiam baptismi simul peterent. *Primùm*, inquit, *Competentes isti, quare hoc nomine vo-*

centur, agnoscat. Competentes dicuntur simul petentes, quo modo consedentes nihil aliud est nisi simul sedentes, & colloquentes nihil aliud est nisi simul loquentes, concurrentes sine dubio non intelliguntur, nisi simul currentes: ita & competentes non possunt aliud intelligi, nisi simul petentes. Idem sentit Isidorus lib. 2. de Eccl. off. cap. 21. *Competentes sunt, qui jam post doctrinam fidei, post continentiam vitæ, ad gratiam Christi percipiendam festinant: ideoque appellantur competentes, id est, gratiam Christi petentes, nam Catechumeni tantùm audiunt, necdum petunt.* Hæ duæ classes Catechumenorum & Competentium frequentiùs à sanctis Patribus commemorantur: quia nomine Catechumeni Audientes & Substratos intelligunt, & Electos à Competentibus ut plurimùm non distinguunt. In codice M.S. Reginæ Suecorũ *num.*914.extat antiquissima collectio Canonum, & post eam sermo ad Conjugatos sine nomine Auctoris, in quo omnes compellans qui adesse concioni solebant fideles & pœnitentes sine classium distinctione, catechumenos autem, & competentes distinctè nominat. *Audite*, inquit, *Carissimi membra Christi, & matris Catholicæ filii. Quod dico Competentibus audiant Fideles: quod dico Fidelibus, audiant Competentes: quod dico Competentibus & Fidelibus, audiant Pœnitentes: quod dico Fidelibus, & Competentibus, & Pœnitentibus, audiant Catechumeni. Audiant omnes, omnes timeant, nemo contemnat.*

V. In primordiis Ecclesiæ, & cùm necessitas exigebat, nullum tempus Catechesi præfinitum erat, sed quoscunque constabat de sua salute solicitos esse, & in fide sufficienter instructos, Apostoli, eorumque discipuli baptizabant. Postea visum est Patribus, ut diu persisterent in ediscendis fidei rudimentis, certo tempore instructioni præfixo, diverso tamen pro regionum, & personarum varietate, atque exigentia. Concilium Illiberitanum Flaminibus triennium præscripsit cap. 4. Fœminis, quæ maritum sine causa reliquissent, quinquennium, cap. 11. Reli-

quis biennium, cap. 42. Judæos octo mensibus inter Catechumenos retinendos esse statuit Concilium Agathense cap. 34. Ipsos verò Catechumenos lapsos tribus annis inter Audientes morari Nicæna Synodus sancivit cap. 14. Et cùm sæviente persecutione hæc spatia contracta fuissent, hæc ipsa Synodus cap. 2. vetuit, ne id deinceps fieret, sed statuta tempora servarentur. Demum post aliquot secula redactum tempus est ad dies quadraginta, ad tempus scilicet Quadragesimæ, in qua sex scrutinia haberi solebant, & septimum in vigilia Paschæ, de quibus non est hîc tractandi locus. Inquirebant autem Episcopi & Presbyteri qui mores essent, quæ vita, quæ fides Catechumenorum, & si qui discoli reperiebantur, severiori disciplina usque ad ejectionem coërcebantur, ut patet ex can. 5. Concilii Neocæsariensis. Præclarè Justinus Martyr Apolog. 2. *Quicunque persuasum habuerint & crediderint esse ea vera, quæ à nobis docentur & dicuntur; ac vivere se ita posse polliciti fuerint, docentur orare jejunantes, & à Deo anteriorum peccatorum veniam postulare, nobis unà cum illis orantibus & jejunantibus. Deinde eò à nobis ducuntur, ubi aqua est, & eodem regenerationis modo, quo ipsi regenerati sumus, regenerantur.* Alludit ad hanc disciplinam Arnobius lib. 2. adv. gentes, cùm ait *feritate atque inhumanitate depositis resumere animas ingenia mitiora, ut ad illud quod dabitur, possint esse parata*, ad baptismum scilicet & ad Eucharistiam, de quibus Sacramentis obscurè loquitur & timidè propter infideles. Priùs itaque docebantur, tum fidem profitebantur, deinde precibus ac jejuniis, aliisque operibus pœnitentiæ incumbebant, feritatem atque inhumanitatem deponentes, ut Arnobius ait accommodatè ad profanorum mysteriorum institutiones; Christiana verò phrasi, priori vitæ renunciantes ac peccatorum veniam postulantes. Mox lavacro abluti synaxi aderant, & ad communionem corporis Christi admittebantur. In his autem gradatim procedebant servato ordine suprà descripto, donec lotis salutaribus undis omnia my-

steria pandebantur. Ab impiis etiam sectis hoc olim observatum, ut profani procul à sacris arcerentur, Iamblichus docet lib. 1. de vita Pythagoræ c. 32. *Cum externis & ut sic dicam profanis, si quandoque usus ferret congrediendum esse, nequaquam sua sacra enunciabant, sed per symbola & arcanas tesseras obscurè & latenter sibi mutuò sensa mentis velut ænigmatibus significabant.* Et Plutarchus lib. de garrulitate, *Dicendi homines, tacendi Deos magistros habemus, in eorum sacris & mysteriis unà nobiscum accepto silentio.* Apuleius quoque *lib. 11. fabulæ Milesiæ* postquam narravit se à Sacerdote, semotis procul profanis, ad sacrarii penetralia deductum: *Quæras forsitan satis anxiè quid deinde dictum, quid factum? Dicerem, si dicere liceret: cognosceres, si liceret audire. Sed parem noxam contraherent aures & linguæ temerariæ curiositatis.* Tum ænigmaticè subdit. *Accessi confinium mortis, & calcato Proserpinæ limine per omnia vectus elementa remeavi. Nocte media vidi solem candido coruscantem lumine, Deos inferos, & Deos superos. Accessi coram & adoravi de proximo. Ecce tibi retuli, quæ quamvis audita, ignores tamen necesse est.* Eodem modo à sacris Cereris submotos impios & sceleratos voce præconis, eâque territum Neronem iis adstare ausum non esse scribit Suetonius.

VI. Sed redeo ad Missam, è qua habito post Evangelium sermone tam Catechumeni, quàm infideles, & alii immundi abire, ac è foribus templi egredi voce Diaconi jubebantur, ipsas fores custodientibus Ministris, easque claudentibus postquam fuerant egressi. Erat olim hoc munus Diaconorum, ut notant Maximus & Pachymeres ad cap. 5. Ecclesiasticæ Hierarchiæ. *Nota*, inquit Maximus, *quod Diaconi fores tunc custodierint, nunc verò subdiaconi.* Clemens autem *lib. 8. Constitut.* ait Diaconos tunc stetisse ad portas per quas viri, Subdiaconi ad eas, per quas mulieres ingrediebantur. Concilium verò Laodicenum statuit Ministrum, idest Subdiaconum, ut Zonaras, Balsamon, & alii interpretes explicant, non

oportere fores relinquere. A Subdiaconis tandem ad Ostiaros hoc officium pervenit, quia ut observat S. Thomas in *supplem. 3. p. qu. 37. art. 2.* antiquis temporibus ob paucitatem ministrorum omnia inferiora ministeria Diaconis committebantur, sed ampliatus est postea cultus divinus, & Ecclesia alios ordines sibi instituit. At nunc abiit in desuetudinem hic ritus, & à foribus templorum discesserunt Ostiarii, sublatisque repagulis omnes indiscriminatim ad ipsum altare irrumpunt, ad quod nonnisi Sacerdotibus, eorumque ministris fas erat accedere. Qua ætate id fieri cœperit incertum est: ex his autem, quæ S. Thomas quæstione præcitata scribit, colligunt nonnulli ante ipsius tempora hunc morem desiisse; quæ conjectura certior redditur ex Joanne Zonara, qui in notis ad Concilium Laodicenum, ait suo tempore, centum scilicet & quinquaginta annis ante Thomam, à januæ custodia ministros recessisse. Mihi haud improbabile videtur Ecclesiæ fores cunctis introire volentibus tunc patuisse, cùm jam nulli erant infideles, nulli Catechumeni & pœnitentes, qui à Synaxi arcerentur, & peracta concione dimitterentur. Id verò in Ecclesia Latina circa annum Christi septingentesimum contigisse, argumento esse multa possunt. Nam primò istius dimissionis nulla fit mentio in antiquis Missalibus, & Ritualibus: nec ullum ejus vestigium extat apud veteres officiorum expositores, Strabonem, Micrologum, Rabanum, Amalarium, Alcuinum: licet alios quoscunque ritus minutissimè soleant explicare. Patres etiam & Concilia post annum 700. nihil prorsus de hac re agunt, quamvis nonnunquam de Missa Catechumenorum atque Fidelium ex prisco usu sermonem habeant. Neque obstat Amalarius ita scribens lib. 3. cap. 36. *Consuetudo nostra est, ut Catechumenos repellamus ante Evangelium:* Nam de alio ritu loquitur, qui à media Quadragesima usque ad Sabbatum sanctum suo tempore vigebat, & aliquot post ipsum seculis in usu fuit, ejus enim meminit Joannes Belech, qui vivebat anno 1190. *lib. de div. offic. cap. 34.*

quia cùm nemo esset qui bapt[illegible]m peteret ex Ethnicismo vel Judaismo conversus, sed omnes baptizandi filii Christianorum & infantes essent, quidam ex illis ad solemne Paschatis baptisma reservabantur. Et hi manebant in Ecclesia donec legeretur Epistola, & cantato Graduali Diaconus elata voce dicebat; *Catechumeni recedant: si quis Catechumenus est, recedat: omnes Catechumeni recedant foras.* Et egrediebantur expectantes præ foribus Ecclesiæ, usque ad finem Missæ; ipsisque egressis legebat Diaconus Evangelium. Hic mos erat primi & secundi scrutinii: in tertio verò quod apertionis aurium dicebatur, tradito Symbolo & explicata Dominica oratione, annuntiabat Diaconus ut discederent; & egrediebantur parentes cum infantibus, eisque relictis sub custodia, donec Missarum solemnia perficerentur, regressi in Ecclesiam tam ipsi parentes quàm susceptores cum oblationibus, eas pro illis offerebant: quæ omnia fusiùs in Ordine Romano describuntur. De hac igitur dimissione Amalarius, & Beleth intelligendi sunt; non de illa solemni & quotidiana, à qua Missa Catechumenorum nomen accepit, licet hæc ab illa promanarit. Augustinus serm. 237. de temp. *Ecce post sermonem fit Missa Catechumenis, manebunt fideles, venietur ad locum orationis.*

VII. Græci pristinum morem adhuc retinent, & quamvis in eorum Ecclesiis nulli sint Catechumeni, nulli pœnitentes, in singulis tamen Liturgiis solemni formula Diaconus ait, *Quotquot estis Catechumeni recedite. Ne quis Catechumenus supersit. Quicunque fideles in pace Dominum oremus.* Sive ut habetur in Liturgia Jacobi, *Nullus Catechumenus, nullus eorum qui nondum initiati sunt: nullus eorum, qui nobiscum orare non possunt, intersit. Recognoscite vos invicem. Fores observate. Omnes recti.* Distinctio tamen expressa in Liturgiam Catechumenorum & Fidelium apud Græcos non reperitur; tametsi semper eadem fuerit actio Missæ apud illos, & apud Latinos: eademque apud utrosque circa Catechumenos &

pœnitentes disciplina. [illegible]us *cap. 3. Eccl. Hierarchiæ* magnificè hunc ritum & diffusissimè describit, ex quo præcipua quædam excerpam. Exinde, inquit, sacrarum literarum lectio recitatur, qua finita sacro ambitu arcentur Catechumeni, & cum iis energumeni ac pœnitentes, illis qui divinorum aspectu & communione digni sunt, remanentibus. Porro Catechumenos & Energumenos, eosque qui pœnitentia ducuntur, sacrosanctæ Hierarchiæ mos patitur quidem audire sacram Psalmodiam, divinamque sacrarum Scripturarum recitationem: verum ad ea quæ deinceps sequuntur sacrificia & spectacula nequaquam hos convocat, sed perfectos perfectorum oculos. Ac postremus quidem ordo Catechumenis tributus est, quod exortes sint & ignati omnis hierarchicæ perfectionis, neque dum per divinam nativitatem divinum statum assecuti, paternis eloquiis foveantur, vivificisque formis ad beatum illum, qui ex divina generatione proficiscitur, vitæ, lucisque principem progressum efformentur. Porro energumenorum turba immunda quidem & ipsa est, verumtamen secundum locum superiorem à Catechumenorum extremitate obtinet. Cæterum opinor, imò verò compertum habeo, sincerissimum sacrorum Ordinum judicium censere, præ istis detestabilissima obsidione teneri eos, qui deformem vitam deserentes, sententiis moribusque perditis dæmonibus consentiunt, dum ea quidem quæ & verè sunt, & immortaliter possidentur, atque æternaliter delectant, per extremam sibique perniciosam dementiam aversantur, materialem verò pluribusque pertubationibus obnoxiam immutationem, perditasque ac corruptrices voluptates, & instabilem, eamque alienam, neque verè existentem, sed apparentem delectationem ambiunt & consectantur. Hi ergo primi, & quidem magis propriè quàm illi, segregativa ministri voce arceantur: neque fas sit eis cujuslibet alterius rei sacræ participes evadere, præterquam eloquiorum Dei, quorum magisterio ad meliorem frugem converti possint. Hæc Dionysius, ex quo

constat morem ejiciendi cum Catechumenis, Energumenos & Pœnitentes antiquissimum esse. Nomen autem Energumeni ad eos extendit Dionysius, qui carnalibus immunditiis servientes perversis moribus cum dæmonibus consentiunt, quod alibi me legisse non memini: nec puto veterem Ecclesiam Energumeni appellatione carnales homines vitiosis passionibus agitatos, sed eos dumtaxat, qui corporaliter à Diabolo obsessi & possessi erant, intellexisse. Agit de Energumenis, & de oratione super illos effusa in Ecclesia, antequam expellerentur, Chrysostomus *hom. 3. & 4. de Dei natura adversus Anomæos.* Cæterum in his omnibus dimittendis certus ordo servabatur, qui vix percipi aut explicari poterit, nisi de Pœnitentibus, eorumque gradibus & classibus quædam ex veteris Ecclesiæ disciplina breviter præmittantur.

CAPUT XVII.

Quibusdam olim peccatis negata venia: tum omnibus concessa. Pœnitentium quatuor classes, Flentium, Audientium, Substratorum, & Consistentium. De singulis Classibus, earumque origine, statione, & disciplina. De mulierum pœnitentia. Qui fuerint hiemantes. Pœnitentes, & alii, qui Missæ Fidelium adesse non poterant, quo ordine dimitterentur. De Sacramentali absolutione.

I. IN exordio Christianæ Religionis tantum erat pietatis studium, tantum odium improbitatis, ut quibusdam sceleribus, quæ atrociora visa sunt, omnis prorsus veniæ spes, omnis pœnitentia denegaretur, adeo ut qui ea commisisset, quamvis à divina misericordia eorum remissionem veræ contritionis subsidio obtineret, nunquam tamen posset cum Ecclesia reconciliari. Ea erant idololatria, homicidium, & adulterium. Constat ex Tertulliano *lib. de Pudicitia* ubi jam factus Montani assecla acriter invehitur

adversùs decretum Zephyrini Papæ, quo adulteros ad pœnitentiam admitti edixerat. Idem liquet ex Concilio Illiberitano, & ex epistola Innocentii Primi ad Exuperium *cap.* 2. in qua ait duriorem fuisse observationem tempore persecutionum, ne communionis concessa facilitas, homines de reconciliatione securos non revocaret à lapsu; reddita autem ecclesiis pace rigorem illum in misericordiam commutatum esse. An verò priori, ac severiori vigente disciplina prædictorum criminum reis in fine vitæ, sive in periculo mortis constitutis reconciliatio concessa fuerit, dubiæ quæstionis est. A Patribus enim Concilii Illiberitani sancitum fuit, ut nec quidem in fine daretur eis communio; & ex nonnullis epistolis Cypriani patet hunc usum tunc viguisse in ecclesia Africana: alii ex adverso removere ab ecclesia etiam illius temporis hunc feralem rigorem satagunt, nec ullum unquam in fine vitæ verè pœnitentem exclusum fuisse asserunt à venia & reconciliatione. Et quidem si veniæ nomine sacramentalem dumtaxat à peccatis absolutionem intelligant, non est hæc sententia improbabilis: sed plenam reconciliationem, quæ in publicarum precum participatione, & in jure offerendi munera in synaxi, ac percipiendę Eucharistiæ consistebat, illis concessam nego; & hic saltem est sensus antiquorum canonum statuentium, ut nec in fine eis communio concederetur. Quod si aliquis absolutionem sub mortem consecutus convaluisset, intra cœtum Fidelium non admittebatur, nisi priùs peracta pœnitentia illorum consortio dignus redderetur.

II. Postquam autem rigidioris disciplinæ emollita duritie omnibus criminibus, etiam tribus supradictis, indulgentiæ, & misericordiæ janua aperta est; non tamen facilè quibuslibet petentibus facultas concedi solebat agendi in ecclesia pœnitentiam, nisi priùs constaret admissa flagitia eos seriò detestari, & verè optare dignos facere pœnitentiæ fructus, ac mores emendare. Ideo in area ultra omne ecclesiæ tectum diu ante porticum permanebant, ubi sacco induti

induti, & cinere aspersi omnium Fidelium ecclesiam ingredientium pedibus provoluti rogabant, ut pro ipsis apud Episcopum, & Presbyteros, ac universam fraternitatem intercederent, & jus agendæ pœnitentiæ impetrarent; Huc alludit Tertullianus lib. de Patientia c. 12. *Hæc expectat, hæc exoptat, hæc exorat pœnitentiam quandoque inituris salutem.* Et de Pœnit. cap. 3. *Adsistit pro foribus, & de nota suæ exemplo cæteros admonet, & lacrymas fratrum sibi quoque advocat, & redit plus utique negotiata, confessionem scilicet, quam communicationem. Nec amittit, sed præparat fructum.* Cyprianus quoque lib. de lapsis, Casti & Æmilii, qui tormentis vexati lapsi erant, pœnitentiam commemorans ait: *Sic sic Casto & Æmilio aliquando Dominus ignovit: sic in prima congressione devictos, victores in secundo prælio reddidit, ut fortiores ignibus fierent, qui ignibus ante cessissent, & unde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrymarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore.* Eusebius item in fine *lib. 5. Historiarum* petitam & obtentam à Natali confessore, qui ab hæreticis deceptus Episcopatum apud illos acceperat, pœnitentiam enarrat dicens, Ad pedes Zephyrini Episcopi sese cum lacrymis indutum sacco & conspersum cinere abjecisse; nec solum cleri, sed & secularium vestigiis advolutum, multisque precibus usum, ostensis etiam vibicibus plagarum, quas pro Christi confessione pertulerat, Ecclesiam tandem suis fletibus commovisse. Ipsa verò pœnitentiæ opera Tertullianus eleganter commemorat lib. de pœnit. cap. 9. *Exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conversationem injungens misericordiæ illicem, de ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco, & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus dejicere, illa, quæ peccavit tristi tractatione mutare: cæterum pastum & potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animæ causâ: plerumque vero jejuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari, & mu-*

gire dies noctesque ad Dominum Deum suum, Presbyteris advolvi, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ injungere. Idem de Pudicitia *cap.* 13. pœnitentem depingit conciliciatum & concineratum, cum dedecore & horrore compositum, omnium lacinias invadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem. Simili modo Cyprianus *lib. de Lapsis* hæc esse ait pœnitentium exercitia, impensiùs orare, diem luctu transigere, vigiliis ac fletibus noctem ducere, stratos solo cineri adhærere, in cilicio & sordibus volutari. Sic Pacianus *Parænesi de pœnit.* Dejicere mœroribus animum, sacco corpus involvere, cinere perfundere, macerare jejunio, mœrore conficere, multorum, precibus adjuvare.

III. Observant Eruditi, in scriptis Tertulliani, Cypriani, & aliorum Patrum qui ducentis & quinquaginta annis post Christum floruerunt, nullam reperiri pœnitentium in varias classes distinctionem, sive Episcoporum prudentiæ commissa tunc fuerit, sive reverâ post Novati hæresim inceperit, quod probabilius existimo. Cùm enim Novatiani perperam assererent non esse in ecclesia potestatem peccata post baptismum dimittendi, in quo, teste Paciano, eorum hæresis sita erat, non quod simpliciter negarent Lapsis pœnitentiam: visum est Patribus modum & ordinem pœnitendi certis legibus stabilire; atque ideo quatuor pœnitentium gradus sive stationes constituerunt, quarum prima dicebatur *Fletus*, secunda *Auditio*, tertia *Substratio*, quarta *Consistentia.* Has Græci proprio idiomate vocant πρόσκλαυσιν, ἀκρόασιν, ὑπόπτωσιν, & σύστασιν.

Primus itaque gradus, seu prima statio flentium erat, qui admissi ad pœnitentiam in porticu extra ecclesiam commorabantur peccata sua publicè confitentes & deplorantes, cilicio & cinere sorditati, & ad misericordiam excitandam omni ex parte compositi. Nihil ad istos pertinebat Missa Catechumenorum, nullæ super eos manuum impositiones erant, nullæ orationes recitabantur; sed Fideles privatim

Deum orabant, ut veram illis pœnitentiam largiretur. Hac veluti fibula, ut Pacianus *in parænesi* ait, cum ecclesia nectebantur: à templi enim vestibulo exclusi ne prædicationem quidem audire poterant, pietatem dumtaxat ingredientium implorabant, ut pro ipsis apud Episcopum & Clerum intercederent. In hac statione manebant quidam per annum, alii per biennium, alii etiam per plures annos pro criminum varietate, & fervore pœnitentiæ.

Secundus gradus Auditio est. Stabant Audientes intra fores Ecclesiæ in propylæo, sive intra portam in Narthece, ubi lectionem Scripturarum, earumque interpretationem, & sermonem audiebant, ab illa lugubri & humili deprecatione absoluti; sed nullæ erant super eos manuum impositiones, nullæ orationes, eo quod istarum expiationum nondum capaces æstimarentur. Statio autem, seu locus auditionis, præter hos pœnitentes, quinque hominum genera complectebatur, Ethnicos, Judæos, Hæreticos, Schismaticos, & primi generis Catechumenos. Pro ratione autem contritionis & humiliationis citiùs vel tardiùs transitus ab hac classe ad tertiam concedebatur.

In tertio gradu erant Substrati manentes intra ambitum Ecclesiæ usque ad Ambonem, ultra quem progredi nefas illis erat. Hi jejuniis, precibus, humicubationibus, aliisque operibus laboriosis affligebantur, atque in singulis synaxibus preces super illos in genua procumbentes, cum manuum impositione fundebantur; idque per longum tempus, & interdum per plures annos: atque interim in eorum mores diligens inquisitio fiebat, an verè contriti essent, an sincera eorum conversio. Stabant etiam in hac statione Catechumeni secundi & tertii generis, & Energumeni. Hi postremi licèt distincti essent à Pœnitentibus, impuri tamen æstimabantur, nec poterant cum Fidelibus permisceri, eo quod essent dæmonis habitaculum. Curabantur autem extra Missarum solemnia ab exorcistis per exorcismos, intra Missam ab Episcopo

five Presbytero per manuum impositionem, cui semper oratio adjungebatur.

Quartus gradus dicitur Consistentia, in quo constituti pœnitentes Fidelium precibus & sacrificio usque ad finem assistebant, offerre tamen munera ad altare, & consequenter communicare non poterant, quia jus offerendi juri communicandi annexum erat, atque his potissimum Fideles ab aliis discernebantur. Sedes consistentium erat ab Ambone versùs Sanctuarium, sive permixti fuerint cum fidelibus, sive ab illis separati, quæ res obscura est: fuisse tamen sejunctos probabili conjectura ex hoc deduco, quia alioquin potuissent cancellis appropinquare, quod illicitum erat non offerentibus & exclusis à communione. In hac quoque statione illi sæpius collocabantur, qui ob aliquam leviorem culpam communione aliquando privabantur, nullâ præter hanc pœnâ mulctati. Ita Concilium Illiberitanum c. 21. *Si quis in civitate positus tres Dominicas Ecclesiam non accesserit, pauco tempore abstineat, ut correptus esse videatur.* Et cap. 50. *Si quis Clericus, sive Fidelis cum Judæis cibum sumpserit, placuit eum à communione abstinere.* Sunt & alii ejusdem Concilii canones huc referendi, ex quibus constat sic abstentos sola communione privatos in reliquis fidelium commercio non caruisse. Quidam addunt quintum gradum perfectionis, & malè: quia perfectio non gradus, sed finis erat & fructus pœnitentiæ, cùm ea plenè perfuncti, & à peccatis absoluti id quod perfectum est, corpus scilicet & sanguinem Jesu Christi percipiebant.

IV. Mulieribus nunquam publica pœnitentia, saltem primis Ecclesiæ seculis imponi solebat; sed privatim flebant, jejunabant, & alia pœnitentiæ opera exercebant. Id postea permissum Viduis, quia cessabat metus, ne à viris vexarentur. Exemplum habemus nobilissimæ matronæ Fabiolæ, quæ repudiato viro ob adulterium, alteri incauta nupsit, in se autem reversa post obitum secundi, errorem publicè confessa est, *Et tota Vrbe Ro-*

mana spectante, ut in ejus Epitaphio epist. 30. Hieronymus scribit, *ante diem Paschæ in Basilica Laterani stetit in ordine Pœnitentium, Episcopo, Presbyteris, & omni populo collacrymante, sparsum crinem, ora lurida, squalidas manus, sordida colla submittens.* Erant & aliqui Pœnitentes, qui *Hyemantes* dicti sunt. Nam Synodus Ancyrana c. 17. leprosos, & eos qui cum brutis rem habuerunt, inter Hyemantes orare præcepit. At qui fuerint isti, dubiæ quæstionis est. Quidam putant fuisse *Arreptitios*, quos S. Maximus *in Scholiis ad c. 6. Eccles. Hier.* ita vocari arbitratur, quod veluti tempestatibus agitati in continua quasi hyeme versentur. Horum verò sententiam reprobat Zonaras in notis ad citatum canonem Ancyranum: *Sed qui sint*, inquit, *haud facilè dixerim.* Alii collocant eos in primo ordine pœnitentium, nullumque agnoscunt discrimen inter hyemantes & lugentes. Quibusdam magis placet hyemantium nomine illos intelligi, qui sub dio extra omne ecclesiæ tectum manebant, cujusmodi erant majori excommunicatione percussi, ab ecclesia prorsus præcisi: quo etiam in loco procul scilicet à porticu, jussi sunt stare leprosi, ne cæteros inficerent; & qui cum brutis atque contra naturam luxuriabantur, quos monstra, portenta, & furias nuncupabant. Horum autem conjecturam ideo censeo probabiliorem, quod illi favere videatur Tertullianus *lib. de Pudicitia*, apud quem aliud est limine Ecclesiæ, aliud toto tecto submoveri. Fornicatores enim & adulteros ad limen seu fores Ecclesiæ inter Pœnitentes admissos ait *cap.* 3. quamvis frustra, ut bene notat Pamelius *num.* 30. si Ecclesia eis veniam dare non poterat, ut ipse perperam asseruit: *Reliquas autem*, inquit, cap. 4. *libidinum furias impias & in corpora & in sexus ultra jura naturæ, non modò limine, verùm omni ecclesiæ tecto submovemus, quia non sunt delicta, sed monstra*; Hi ergo qui in area, & flentes qui in porticu morabantur, divini sacrificii nullo modo consortes erant: cæteri omnes qui ecclesiam ingrediebantur, sed

Missæ fidelium interesse non poterant, hoc ordine, prævia Ministri jussione è templo excedebant.

V. Primi omnium voce Diaconi post Evangelium & sermonem admoniti exibant Infideles, & post illos Catechumeni primi generis, & Pœnitentes secundi. His egressis monebat Diaconus populum, quid peteretà Deo pro Catechumenis secundæ classis, qui Substrati dicebantur, quibus etiam indicebat ut capita inclinarent orationibus Sacerdotum, quibus super illos recitatis, & ipsi exibant. Idem ritus his egressis erga Energumenos servabatur: & his post preces dimissis, vocati aderant Competentes & Electi, & postquam isti oratione item super eos peracta recesserant, idem Diaconus Pœnitentes tertiæ classis ad orationem advocabat, iisque procumbentibus manus imponebantur ab Episcopo & Presbyteris, recitatis orationibus, quarum formulæ prolixæ & distinctæ super omnes ab ecclesia emittendos legi possunt lib. 8. Apostolicarum Constitutionum; ac demum his dimissis fores ecclesiæ claudebantur, quas Ministri custodiebant, ne quis à sacris exclusus denuò ingrederetur, aut aliquis Fidelium abscederet; statimque Missa fidelium, quam Ivo Carnotensis *epist.* 219. Missam Sacramentorum vocat, inchoabatur. Hunc ipsum ritum apud Syros viguisse liber de expositione Liturgiæ S. Maronio adscriptus, quem Latinum fecit D. Faustus Maronita, cap. 4. testatur. *Post lectionem*, inquit, *Sanctorum librorum novi ac veteris testamenti oportet fieri tres Orationes. Prima Oratio ad Auditores, dum Minister clamat*, Ite in pace Auditores, *ut transeant sub manu Episcopi vel Presbyteri recipientes manuum impositionem, & egredientes. Postea fit alia oratio super energumenos & transeunt sub manu Episcopi vel Presbyteri, & exeunt. Similiter & tertia oratio super Pœnitentes, & hos vocat Minister, & exeunt. Et post hæc dicit Minister, ut claudantur januæ Ecclesiæ.* Sancitus est hic ordo expulsionis *can.* 19. Concilii Laodiceni, deque eo agit Theodorus Antiochenus ad *can.* 5. Concilii

Neocæsariensis. Pœnitentes verò quartæ classis usque ad finem Missæ, ut suprà diximus, cum fidelibus morabantur communionis expertes: Quod autem spectat ad Sacramentalem absolutionem, an eam Episcopi seu Sacerdotes sub finem consistentiæ, an in fine substrationis impertirentur, cùm ab ea ad consistentiam transibant, diversæ sunt Eruditorum sententiæ, quas non est hujus loci examinare. Quod si specialiter sermo sit de consuetudine Romanæ Ecclesiæ, ex Sozomeno *lib. 7. cap. 16.* & ex Nicephoro *lib. 12. cap. 28.* manifestè colligitur dilatam Romæ absolutionem usque ad finem quarti gradus. De hac enim Ecclesia tractantes, pœnitentes commemorant qui Missæ intererant, nec tamen Eucharistiæ participes erant: & eos aiunt peractâ Missâ in terram cum fletu corruisse, quibus occurrens Pontifex similiter cum lacrymis collabebatur, & eos erigens pro illis orabat, ac deinde dimittebat. Illi verò privatim jejuniis & aliis pœnis se affligebant, ac postea elapso tempore ab Episcopo constituto à peccatis absolvebantur. Non ergo substratis, qui cum catechumenis exibant, sed Consistentibus, qui usque ad finem Missæ manebant in Ecclesia, absolutio dari solebat. Eumdem morem servatum in Africa, ut intra Missarum solemnia absolverentur pœnitentes proximè ante orationem Dominicam non obscurè docet Optatus Milevitanus lib. 2. ***Etenim inter vicina momenta dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conversi Dominicam orationem prætermittere non potestis.*** Manuum autem impositio super Substratos quædam tantum oratio & benedictio erat, quam in terram procumbentes à Sacerdotibus accipiebant. A qua prostratione probabile est ortam adversus Christianos Paganorum calumniam asserentium apud Minutium Felicem, ***Eos Antistitis ac Sacerdotis colere genitalia, & quasi parentis sui adorare naturam***; eo quod Pœnitentes Presbyteris advolvi solerent, & charis Dei adgeniculari, ut loquitur Tertullianus.

CAPUT XVIII.

Veteris Ecclesiæ mores ex præsentibus æstimandos non esse. Cur interdum mutati ritus. De diebus Aliturgicis. Feria quinta quare olim Missa caruerit. An quotidie veteres Monachi celebrarint. De diebus Liturgicis, & de quotidiana oblatione. Qui fuerint dies Polyliturgici. Ab uno Sacerdote plures quandoque Missas una die actas, & unam à pluribus.

I. DE sacris Ecclesiæ ritibus, eorumque veneranda antiquitate illi proculdubio malè merentur, qui priscos mores præsentis temporis consuetudine metientes, omnem veterem disciplinam ad hujus ævi praxim expendunt, ea persuasione decepti, quod nihil unquam ab iis usibus diversum fuerit, quos à parentibus & præceptoribus didicerunt, & quibus ab infantia assueverunt. Quod si aliquando priscorum Patrum monumenta evolvunt, quæ in illis obscura sunt obscuriora reddunt veterem Ecclesiam cum præsenti comparantes: & si fortè in aliquid incidunt, quod ab hodiernis ritibus discrepet, subsistunt & nutant, vel inconsultò respuentes, vel falsa interpretatione in alienum sensum detorquentes quicquid à suis præjudicatis opinionibus abhorret. Ex quo fit ut in maximos errores, inque rituum Ecclesiasticorum confusissimam perturbationem labantur, quia nimirum illorum causas, & fundamenta, ac ipsasmet definitiones ignorant, quas bene percipere nemo potest, nisi ideam & imaginem antiquæ disciplinæ in mente habeat. Multa quidem vocabula nobis & priscis Patribus communia retinemus, sed sensu ab eo quem tunc habebant non minùs alieno, quàm nostra tempora à primis post Christum seculis remota sunt, ut palam fiet cùm de oblatione, de communione, deque

aliis partibus divini Sacrificii Libro secundo differemus. Possem multa proferre Ecclesiasticæ disciplinæ detrimenta, quæ mater errorum ignorantia peperit, sed alienum hoc est à meo instituto, & quicquid in hoc genere peccatum est, naturæ lapsæ corruptioni semper in pejora ruentis malim adscribi, quàm illorum negligentiæ qui succrescentibus malis non obstitisse vel fomenta præbuisse censentur. Vetus mortalium querimonia est, à majorum pietate, fervore, & zelo nos recessisse, Christianæ probitatis vix remansisse vestigia: & quamvis fides una, perpetua, & invariabilis est, verè tamen credentium numerus adeo in dies decrescit, ut Christus Salvator noster prænuntiarit, vix se fidem in hominibus inventurum, cùm terrarum orbem judicaturus adveniet: *Cùm venerit*, inquit, *Filius hominis, putas inveniet fidem in terra?* Moribus autem immutatis, sacros quoque ritus variari consequens fuit. Et multa quidem sapientissimè ab Oecumenicis Conciliis & à summis Pontificibus, quorum est in populum Christianum summa potestas, & irrefragabilis atque infallibilis auctoritas, innovata fuerunt, id exigente temporum conditione, quæ pristinæ consuetudinis districtionem semper in eodem statu manere non patitur: sed & fatendum nihilominus est non paucos abusus sensim irrepsisse hominum vitio vel imperitiâ, quibus nunc adversum ire & remedium afferre difficillimum est, cùm in mores transierint quæ vitia fuerunt. Distinguendæ igitur ætates, disquirenda mutationis ratio, & omnia ad sua principia revocanda sunt, ut certa rerum notitia habeatur. Tum illud solerter cavendum est, ne ea quæ justè & prudenter statuta sunt, cum abusibus & corruptelis absque legitima auctoritate introductis temerè confundantur. Optimè de hac re Hugo à S. Victore lib. 2. de Sacram. Fidei par. 11. in fine cap. 12. *Etiamsi aliis temporibus aliquando non ita fuisse, & nunc aliter esse quàm fuit, demonstretur: non tamen cogitare debemus, quasi levitate aliqua factum sit, ut nunc aliter teneatur & aliter institutum sit, quàm*

fuit. Sed quod tunc oportebat & ita salubre fuit, ut sic teneretur, & sic juberetur: nunc autem alia esse tempora, & aliud esse congruum sive necessarium saluti humanæ. Hac monitione necesse fuit lectorem initio hujus Capituli præmunire, in eo siquidem & deinceps quædam tractanda sunt ab usu hodierno longè diversa, quæ præcipiti sententia damnare quidam scriptores ausi sunt, vel pervicaciter ea olim facta negantes, quæ hodie non fiunt, vel susque deque omnia vertentes, ut eadem ad hodiernas consuetudines accommodent. Sed jam tempus est ut de diebus Aliturgicis, Liturgicis, & Polyliturgicis, quorum occasione hæc præmissa sunt, tractationem aggrediamur.

II. Apud Græcos dies ἀλειτούργητοι erant & hodie item sunt omnes dies Quadragesimæ, quibus Missâ Præsanctificatorum utuntur, exceptis Sabbato, Dominica, & die Annunciationis. Diem Sabbati Alexandriæ & Romæ Liturgiâ olim caruisse testatur Socates lib. 5. hist. Eccl. cap. 21. *De Synaxi*, inquit, *variæ consuetudines sunt: nam quanquam omnes ubique in orbe terrarum Ecclesiæ singulis septimanis vertentibus die Sabbati mysteria celebrant, Alexandrini tamen & Romani ex antiqua traditione istud facere renuunt.* Addebant Sabbato Alexandrini feriam quartam & sextam, ut idem asserit eodem loco. *Rursus*, ait, *Alexandriæ quartâ feriâ & eâ quæ dicitur Parasceve, & leguntur Scripturæ, & Doctores eas interpretantur, omniaque quæ ad synaxim pertinent administrantur, præter mysteriorum celebrationem.* Socrati adstipulatur eisdem ferè verbis Nicephorus Callistus *lib. 11. cap.* 34. Ecclesia Mediolanensis sextas quasque ferias Quadragesimæ sine sacrificio transigit, ut suprà dictum est Cap. X. In eadem Quadragesima officio Missæ caruit feria quinta, usque ad Gregorium II. cujus vitam scribens Anastasius ait, *Hic quadragesimali tempore, ut in quinta feria jejunium, atque Missarum celebritas fieret in Ecclesiis, quod non agebatur, instituit.* Notat verò Durandus *lib. 6. Rationalis cap.* 36. & 43. hinc ortam esse varietatem Epistolarum

& Evangeliorum, quæ huic feriæ assignantur. Cùm enim ejus officium à Gregorio Magno institutum non fuerit, diversæ epistolæ & diversa Evangelia à diversis Ecclesiis pro eo ordinata sunt, vel quia seriùs ad eas pervenit Gregorii II. decretum, vel quia ejusdem officium à quorumdam Ecclesiarum Episcopis pridem fuerat institutum. De hac feria Vualfridus Strabo cap. 20. hæc scribit. *Melchiades Romæ præsulatum agens statuit ut nulla ratione Dominicâ aut quintâ feriâ ieiunium quis fidelium ageret. Pagani enim his diebus quasi ieiunia frequentabant. Ideo B. Gregorius in dispositione officiorum anni infra Quadragesimam quintam feriam vacantem dimisit, ut quia festiva erat veluti Dominica, etiam officio diei Dominicæ celebris haberetur. Quæ quinta feria, quoniam postmodum cœpit ut cætera ieiuniis applicari, Gregorius iunior statuit eam Missis & orationibus esse solemnem, & undecunque colligens eiusdem diei augmentavit officia.* At hæc Anastasio adversari videntur: ille enim ait Gregorium constituisse ut jejunium & Missarum celebritas hac die fieret, quod prius non agebatur: Strabo verò Missam propriam ab illo institutam asserit, cùm prius Missa diei Dominicæ ipsâ feriâ quintâ repeteretur. Melchiadis statutum à Strabone citatum refert Gratianus *de consecr. dist. 3. cap. Ieiunium*, ex epistola ejus suppositiria ad Episcopos Hispaniarum. Habetur quoque in libro de Romanis Pontificibus Damaso Papæ perperam tributo his verbis. *Hic constituit, ne ulla ratione die Dominica, aut quinta feria ieiunium quis fidelium ageret, quia eos dies Pagani quasi sacrum ieiunium celebrabant.* Quicquid autem sit de hoc Melchiadis Decreto, certum est in antiquis Sacramentorum libris, itemque in Lectionariis & Calendariis nullam inveniri Missam vel Evangelium tam in Quadragesima, quàm extra ipsam per totum annum feriæ quintæ assignatum, nisi post Gregorium II. in Quadragesima tantùm, & in octavis Paschæ. Cujus Ecclesiastici ritus ex Concilio Narbonensi anno 589. celebrato rationem petendam putat Ioan-

nes Fronto in Prænotatis ad ſuum Calendarium §. 6. in quo ſtatutum eſt, ne ullo Religioſo cultu hæc dies tranſigeretur. *Ad nos pervenit*, aiunt Patres illius Concilii, *quoſdam de populis Catholicæ fidei execrabili ritu quintam feriam, qui & dicitur dies Iovis, multos excolere & operationem non facere. Quam rem pro Dei timore execrantes & blaſphemantes, quicunque ab hac die præter feſtivitates in eo die venientes, auſus vel auſa fuerit vacare & operam non facere, ſi ingenuus eſt aut ingenua de Eccleſia repellendus, & ſub pœnitentia mittendus anno uno, & eleemoſyna & metu ſatisfaciat, ut eis Dominus ignoſcat: ſi ſervus aut ancilla fuerit, contenta flagella correcti Domino conſignantur, & ultra talia eos obſervare non permittant.* Declamat quoque adversùs eos qui feriam quintam colebant Auguſtinus in fine ſermonis 215 de tempore, ubi inter cætera hæc habet. *Quia audivimus quòd aliquos viros vel mulieres ita diabolus circumveniat, ut quinta feria nec viri opera faciant, nec mulieres lanificium, coram Deo & ſanctis Angelis ejus conteſtamur, quia quicunque hoc obſervare voluerint, niſi per prolixam & duram pœnitentiam tale ſacrilegium emendaverint, ubi arſurus eſt diabolus, ibi & ipſi damnandi ſunt. Iſti enim infelices & miſeri, qui in honore Iovis in quinta feria opera non faciunt, non dubito quòd ipſa opera die Dominica facere nec erubeſcunt nec metuunt.* Nullo igitur honore feria quinta colebatur, nec ullus in ea cogebatur Fidelium conventus, donec Gregorius II. ſtatuit, ut in Quadrageſima jejunio & Miſsâ, ſicut & aliæ legitimæ feriæ, coleretur. Extra Quadrageſimam verò diu manſit ſine proprio & ſolemni Sacrificio, & ſi quis privatim ſacrificare voluiſſet, præcedentis Dominicæ Miſsâ utebatur. Sic Anaſtaſii & Strabonis ſententiæ conciliari commodè poſſunt; neque enim puto uni potius quàm alteri credendum, cùm ambo eodem tempore vixerint. Præcitata Strabonis verba Micrologus tranſcripſit cap. 50. hæc de ſuo adjungens, *In hebdomada quoque Pentecoſtes quinta feria officio Do-*

minicæ inofficiatur. Sabbata etiam ante Quadragesimam & ante Palmas Dominicarum suarum officia recipiunt, nec immeritò, cùm quilibet dies privati de suis Dominicis soleant inofficiari. Cur autem hæc Sabbata carerent officio, ratio assignari potest ex libro Sacramentorum S. Gregorii apud Pamelium, quia D. Papa dabat eleemosynam, cujus ritus mentionem faciunt Amalarius *lib.* 1. *cap.* 9. & alii officiorum expositores, nihil tamen quod ad historiam pertineat afferentes. *Sabbatum ante Palmas*, inquit Amalarius, *prætitulatur in Sacramentario nostro, & in Antiphonario*, Sabbato vacat, *Dominus Papa eleemosynam dat.* Deinde pias hujus rei expositiones comminiscitur. Clariùs de hac re disserit Grimoldus Abbas in Præfatione libri Sacramentorum editi à Pamelio tomo 2. Liturgic. pag. 388. Agens enim de diebus, qui in Sacrament. Gregorii Magni carent officio, ait. *Sicut quorundam relatu didicimus Domnus Apostolicus in eisdem diebus à Stationibus penitus vacat, eo quod cæteris septimanæ feriis Stationibus vacando fatigatus, eisdem requiescat diebus, ob id scilicet ut tumultuatione populari carens & eleemosynas pauperibus distribuere & negotia exteriora liberiùs valeat disponere.* Erant igitur Romæ Aliturgici illi dies in quibus Pontifex, qui semper solebat Missarum solemniis assistere, quiescebat; quem ritum servabant etiam omnes Ecclesiæ Romanis usibus adhærentes.

III. Dies item Aliturgici olim erant feria sexta majoris hebdomadæ, quæ sola hodie in Ecclesia Latina sacrificio caret, & Sabbatum sanctum, qua die licet Missa nunc celebretur, ea tamen agi solebat in nocte Resurrectionis, ad quam spectat. Et hoc quidem Sabbatum omni officio vacabat, feria autem sexta habet Missam Præsanctificatorum, qua Græci semper in Quadragesima utuntur modo suprà explicato. Extat de hoc biduo testimonium S. Innocentii Papæ epist. ad Decentium, in qua docens oportere sabbato jejunare, hanc rationem affert, quia si *sextâ feriâ propter passionem Domini jejunamus, Sabbatum præ-*

termittere non debemus, quod inter tristitiam atque lætitiam temporis illius videtur inclusum. Nam utique constat Apostolos biduo isto & in mœrore fuisse, & propter metū Judæorum se occuluisse. Quod utique non dubium est in tantum eos jejunasse biduo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat isto biduo sacramenta penitus non celebrari. Ait deinde hanc formam singulis hebdomadis esse tenendam, quod procul dubio de solo jejunio exponi debet, de quo præcipuè loquitur, non autem de omissione Missę, quam obiter assumit ad jejunii convenientiam astruendam. Possent quoque inter Aliturgicas computari feria secunda & tertia, quibus extra Quadragesimam nulla in antiquis Codicibus Missa annotatur. Epiphanius in expositione fidei *num.* 22. sacros conventus & synaxes quartâ, sextâque feria, & Dominicâ ab Apostolis institutas ait. An verò hæc institutio de Liturgia intelligenda sit, incertum est: nam cùm varii Ecclesiarum mores essent, si Liturgiam illis tantùm diebus agi Apostoli præcepissent, omnes eam legem observassent. Crediderim Epiphanium de consuetudine Alexandrinę Ecclesię loquutum, quam Cypria sequebatur. His diebus Basilius Magnus *Ep.* 289. *Ad Cæsariam Patriciam* addidit Sabbatum. *Singulis certè diebus*, inquit, *cōmunicare & participare sancti corporis & sanguinis Christi bonum & fructuosum est, cum dixerit ipse perspicuis verbis, Qui comederit carnem meam & biberit sanguinem meum vitam habet æternam. Iam verò quis dubitat, quin vita frequentiùs participare, non sit aliud omnino quàm frequenter vivere? Quater igitur nos singulis septimanis communicamus, Dominico die, feria quarta, in Parasceve, & Sabbato: Sed & per dies etiam alios, si Martyris alicujus memoria celebretur.* Additum quoque est Sabbatum ab Occidentalibus, qui quartâ & sextâ feriâ, ac Sabbato jejunabant, & celebrato sacrificio jejunium solvebant. Tertullianus de jejuniis cap. 14. *Stationibus quartam & sextam feriam dicamus, & ieiuniis Parasceven*, idest Sabbatum utpote quod sit Parasceve Dominicę, ut notat Pamelius. Olim etiam ad diem Sabbati, re-

mitti solebant Sanctorum festivitates in diebus Quadragesimæ occurrentes ex statuto Synodi Laodicenæ cap. 51. *Quod non oporteat in Quadragesima Martyrum natales peragere, sed eorum in Sabbato & Dominica tantùm memoriam fieri*. Idem clariùs exprimitur in Capitulis Martini Bracarensis cap. 48. *Non liceat in Quadragesima natales Martyrum celebrare, sed tantùm Sabbato & Dominico die pro commemoratione eorum oblationes offerri*. In secundo Concilio Matisconensi c. 6. decernitur, ut reliquiæ sacrificiorum feriâ quartâ vel sextâ dentur infantibus vino permixtæ, quia nimirum hæ feriæ præ cæteris celebres erant. Nusquam tamen reperio, quod secunda, & tertia omni prorsùs sacrificio carerent, unde non credo Aliturgicis accensendas esse. Restat Dominica post sabbatum quatuor Temporum, quę propriâ Missâ caret, & vacare dicitur in priscis sacramentorum libris. Nam cùm Sabbati hujus Missa & ei annexa Sacrorum Ordinum collatio Vespere celebraretur, sæpe contingebat ut jejunio usque ad lucem producto Missa die sabbati inchoata sequenti Dominicâ perficeretur, ipsaque Dominica proprio officio careret, nisi propriam haberet celebritatem, sicut Dominica Resurrectionis. Tempore S. Augustini diversæ erant diversarum Ecclesiarũ hac de re consuetudines; sicut ipse testatur tract. 26. in Ioannem: *Sacramentum corporis, & sanguinis Christi alicubi quotidie, alicubi certis intervallis dierum in Dominica mensa praparatur, & de mensa Dominica sumitur*. Et ep. 118. ait, *Alibi nullus dies intermittitur, quo non offeratur: alibi Sabbato tantùm & Dominico, alibi tantùm Dominico*. In Monasteriis antiquo ritu omnes dies Liturgiâ carebant excepta Dominica & solemnitatibus; idque ex regulis & historiis veterum Monachorũ perspicuum est. S. Benedictus Missæ mentionem bis facit in regula sua *cap. 35. &* 38. ex utroque autem loco colligitur Dominicis tantùm & festivis diebus ad Missæ sacrificium Monachos convenisse. Ægyptios Monachos sabbato dumtaxat & die Dominica ad divina mysteria celebranda & percipienda in unum con-

gregari consuevisse narrat Cassianus *lib.* 3. *Institut. cap.* 2. Cartusianos olim diebus tantùm Dominicis & festis Missas celebrasse referunt Petrus Cluniacensis *lib.* 2. *Miracul. cap.* 28. Guibertus Abbas *Lib.* 1. *de vita sua cap.* 11. & Petrus Blesensis *Epist.* 86. quæ legenda cum notis viri eruditissimi Petri de Gussanvilla. S. Fructuosus Bracarensis Episcopus in regula secunda Monachorum *cap.* 13. omni die Dominico congregari Monachos ad Collectam præcipit, & non plusquam septem dies interponere. Regula Magistri *cap.* 45. Missam agi mandat diebus Dominicis & in Natalitiis Sanctorum. Ejusdem ritus occurrunt passim exempla in vitis Patrum Orientalium, quæ hìc referre ut nimis longum, ita & superfluum foret: nusquam enim solemnis conventus ibidem mentio fit, nisi festis diebus, qui soli publica Sacri oblatione colebantur.

IV. Venio nunc ad dies Liturgicos, quo nomine si privatam & quotidianam celebrationem complectimur, extra controversiam est semper licuisse quacunque die Sacrificium offerre, paucis dumtaxat exceptis quibus id nominatim vetitum fuit, quales sunt in Ecclesia Orientali dies Quadragesimæ quibus Præsanctificatis utuntur, & in Ecclesia Romana feria sexta & sabbatum majoris hebdomadæ, in Ecclesia autem Mediolanensi omnes feriæ sextæ Quadragesimæ. Testimonia veterum Patrum de usu quotidiani Sacrificii quædam attuli suprà Capite XIV. cùm de Missis privatis agerem, quibus alia hìc superaddam, ut privatæ oblationis laudabilis consuetudo firmiùs stabiliatur. Tertullianus de jejun. cap. 14. *Nobis certè omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur.* Andreas Apostolus se quotidie hostiam incruentam immolasse testatus est, ut Acta ejus referunt à Presbyteris Achaiæ conscripta. Cyprianus epist. 54. ad Cornelium, *Episcopatus nostri honor grandis & gloria est parem dedisse Martyribus, ut Sacerdotes qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas preparemus.* Basilium Magnum

quotidie

quotidie sacris operatum scribit Amphilochius in ejus vita: idemque Baronius de S. Ambrosio asseverat. Chrysostomus hom. 60. ad Pop. Antioch. Deum ait nobis sua beneficia per singulos dies quodammodo per hæc mysteria alligare, non annuatium sicut olim Hæbræis. Et hom. sequenti Dominum per singulos dies venire inquit, ut videat in sacra mensa discumbentes. Innocentius I. epist. ad Exuperium Episcopum Tolosanum ideo à Sacerdotibus servandam pudicitiam docet, quia non præterit dies qua à sacrificiis divinis vacent. Petrus Chrysologus serm. 5. loquens de Christo, *Hic est vitulus*, ait, *qui in epulum nostrum quotidie ac jugiter immolatur.* S. Bonifacium Archiepiscopum Moguntinum quotidie Missam celebrasse refert Serarius *lib. 3. rerum Mogunt. notat. 12. in eius vitam* ex quodam fragmento S. Ludgeri. Gregorius Turonen. *lib. 1. de gl. confess. cap. 22.* calicem & patenam vocat ministerium quotidianum. In veteri Missa edita ab Illyrico Sacerdos post communionem Deum orat, ne ad damnationem sibi proveniat, quod corpus & sanguinem Christi quotidie audet accipere. Ne verò deessent diebus singulis propriæ Missæ, Alcuinus Caroli Magni Magister rogatu S. Bonifacii Archiepiscopi Missam composuit de Trinitate pro die Dominica, pro feria II. de Sapientia, pro feria III. de Spiritu Sancto, pro feria IV. de Charitate, pro feria V. de Angelis, pro feria VI. de Cruce, pro Sabbato de S. Maria. *Et hoc ideo*, teste Micrologo cap. 60. *ut Presbyteri illius temporis nuper ad fidem conversi, nondum Ecclesiasticis officiis instructi, nondum etiam librorum copia præditi vel aliquid haberent cum quo officium suum qualibet die possent explere. Vnde & adhuc quidam easdem orationes quotidie, etiam cùm proprio abundent officio, nolunt prætermittere. In singulis quoque hebdomadibus sexta feria de Cruce, sabbato de S. Maria penè usquequaque servàtur, non tamen ex auctoritate, quàm ex devotione.* In antiquis Usibus Monachorum feria II. notatur Missa pro Defunctis, feria III. de S. Benedicto,

sive de Sancto cujusque congregationis institutore; feria IV. pro familiaribus, feria V. de Spiritu Sancto, feria VI. de cruce vel de passione Domini, sabbato de S. Maria. Missam de Trinitate olim Cistercienses singulis diebus Dominicis cantabant post Primam. Nunc autem quæ Missæ singulis feriis proprio officio carentibus assignatæ sint, ex Rubricis Missalis Romani constat, & ex praxi communiter recepta. Sunt & Missæ votivæ nulli diei addictæ, quæ quoties occasio fert ad arbitrium Sacerdotis celebrantur. Extat de Missis quotidianis Concilii primi Toletani sub Anastasio Papa hoc decretum c. 5. *Presbyter, vel Diaconus, vel Subdiaconus, vel quilibet Ecclesiæ deputatus clericus, si intra civitatem, vel in loco in quo ecclesia est, aut castello, aut vico, aut villa, ad ecclesiam ad sacrificium quotidianum non accesserit, clericus non habeatur.* At hic canon ad Missam solemnem pertinet, quandoquidem jubet omnes Ecclesiasticos ordines ad eam convenire. Ex hoc autem infertur eam quotidie in Ecclesia Toletana initio quinti seculi actam fuisse, quod teste Augustino suprà citato alicubi ipso vivente servabatur. Cæterum de Missa solemni singulis diebus cantanda varias olim fuisse diversarum Ecclesiarum consuetudines superiori paragrapho demonstratum est, recensitis diebus qui apud Antiquos Aliturgici erant. Quo verò tempore Sacrum quotidianum atque solemne ubique cœperit frequentari, non liquet: ex antiquis autem Sacramentorum libris, & ex Ritualibus Monachorum manifestum est octavo seculo hunc ritum in omni ferè regione receptum, ut non solùm diebus Dominicis, & festivis, ac in diebus Stationum, sive in pervigilio majorum festivitatum solemnis Missa celebraretur, sicut Apostolica traditio, primique & secundi seculi usus ferebat; sed singulis etiam diebus, sola feria VI. ante Pascha excepta: qui mos hodie in omnibus ecclesiis collegiatis & convētualibus exactissimè observatur.

V. Erant & alii dies in veteri Ecclesia, quos Polyliturgicos vocare libet, in quibus ab uno Sacerdote plures Mis-

sæ dicebantur, sicut hodie fit in die Dominicæ Nativitatis. Quamvis enim Leo Magnus *Epist. ad Dioscorum Alexandrinum* eadem die iterari Missam prohibeat, nisi ob angustiam Ecclesiæ omnis populus interesse non possit: hoc tamen decretum vel ita intelligendum est, ut id passim non liceat, & quandocunque Sacerdoti libuerit; sed certis tantùm diebus & ex aliqua causa: vel non usu, aut contraria sanctione à summis Pontificibus abrogatum fuit Leonem III. septem quandoque imò & novem Missas celebrasse ex Vualfrido Strabone c. 21. refert Baronius tom. 9 an. 816. Notabilia sunt Strabonis verba, & ideo non omittenda. D*iversitas quædam inter Sacerdotes oboriri solet, quia est talis qui semel tantùm in die Missam celebrare velit, nimirum credentes idem mysterium passionis Christi cunctarum necessitatum esse generale subsidium. Alius verò bis, ter, vel quoties libet, eadem mysteria in die iterare congruum putat, credentes tanto amplius Deum ad misericordiam flecti, quanto crebriùs passio Christi commemoratur. Et fortasse consuetudinem suam inde confirmandam existimant, quia Romanorum usus habet duas vel tres interdum unius solemnitatis facere Missas, ut in Nativitate Domini Salvatoris & aliquorum festis Sanctorum. Et reverâ non esse absurdum crediderim, si dum plures in una die facienda sunt Missæ, unus Sacerdos duas vel tres necessitate vel voluntate persuadente celebret potius, quàm quasdam dimittat. Ad hoc accedit, quod totius usus Ecclesiæ habet sæpius Missas agere pro vivis, pro defunctis, pro eleemosynis, & aliis diversis causis, quod etiam officia his attributa testantur. In diebus itaque publicâ celebritate conspicuis aut illæ diversarum rerum necessitates sunt intermittendæ, aut concurrentibus sibimet publica observatione & privata necessitate, utriusque expletio suis est discernenda officiis, vel una oblatione diversæ causæ sunt explendæ.* Hactenus Strabo, cui auctor Gemmæ animæ adstipulatur lib. 1. cap. 114. *Semel in die debet Missa ab uno Sacerdote celebrari, sicut & Christus semel voluit immolari. Si au-*

tem necessitas cogit, id est si duæ festivitates simul occurrunt, duæ vel tres celebrari poterunt. Sunt & Conciliorum decreta ad hunc ritum pertinentia. Nam Toletanum XII. habitum ann. 681. can. 5. sic loquitur. *Relatum nobis est quosdam de Sacerdotibus non tot vicibus communionis sanctæ gratiam sumere, quot sacrificia, in una die videntur offerre; sed in uno die si plurima per se Deo offerant sacrificia, in omnibus se oblationibus à communione suspendunt, & in sola tantùm extremi sacrificii oblatione communionis sanctæ gratiam sumunt.* Vetat autem id fieri sub pœna suspensionis. Et in Emeritensi aliquot annis ante Toletanum habito sub Vitaliano Papa c. 19. cautum est, ut Presbyter qui plures ecclesias sub suo regimine habet, in singulis die Dominicâ Missas agat. At verò Salegunstadiense anno 1022. celebratum cap. 5. numerum præfixit decernens, ne quis præsumeret amplius quàm tres Missas in die celebrare. Nec desunt Sanctorum exempla, qui pluries in die sacrificium offerebant, nulla etiam urgente necessitate, quia nimirum sic ferebat illorum temporum consuetudo. De Leone III. diximus suprà, quem Durantus *lib. 2. cap. 7.* falsò putat primum fuisse, cùm Strabo dicat eum non longè à suis temporibus claruisse. S. Udalricum Episcopum Augustanum duas & tres Missas una die celebrasse scribit in ejus vita Berno Augiensis. A S. Norberto duas quotidie actas, itemque à S. Aiberto Monacho legimus apud Surium. De S. Libentio Bremensi Episcopo idem in sua Metropoli narrat Krantzius *lib. 4. cap. 11.* In libello de Alamannicæ ecclesiæ Fraternitatibus, quem edidit Goldastus *tomo 2. Alaman. antiquit.* occurrit Fraternitas more priscorum Monachorum inita inter Monasterium Augiense & S. Galli tempore Caroli Magni, in qua conventum utrimque est, ut quandocunque aliquis frater obierit, eo die Presbyteri tres Missas, & cæteri fratres pro eo Psalterium decantarent. Petrus Damiani *lib. 5. epist. 18.* Sic Uberto Presbytero scribit. *Hanc consuetudinis regulam in disciplinatis ecclesiis & didicimus*

& tenemus, ut calicem differamus in Missarum fine perfundere, si nosmetipsos eodem die sacrificium denuo speramus offerre. Et hæc quidem universim evincunt licitam olim fuisse multiplicem eâdem die celebrationem, non solùm id aliqua causa exigente, sed etiam liberè & ex sola Sacerdotis devotione. In Ecclesia autem Romanâ antiqua viguit consuetudo bis vel ter offerendi Sacrificium in certis quibusdam festivitatibus, quas operæ pretium duxi hîc breviter recensere.

VI. Prima fuit dies Kalendarum Januarii ex veteri Frontonis Kalendario ante annos nongentos conscripto, in qua duæ Missæ cantari solebant, una de octava Nativitatis, altera de S. Maria: quia ut ait Durandus in suo Rationali lib. 6. cap. 5. *hac die duo festa concurrunt, scilicet parientis & partus; unde & duæ Missæ celebrantur, prima de pariente scilicet de B. Virgine, in qua dicitur introitus,* Vultum tuum, *& communio*, Simile est regnum cœlorum homini negotiatori: *secunda est de partu, scilicet de Filio, in qua dicitur introitus*, Puer natus est nobis; *vel in aliis ecclesiis,* Dũ medium silentium. *Unde & in quibusdam Gradualibus officium utrumque intitulatum invenitur.* Nunc verò utrumque festum in unum conflatum est, nam oratio in Missa est de S. Maria, Evangelium de Circumcisione, reliqua de octava: in officio autem major pars est de ipsa Virgine, additis nonnullis de Circumcisione, & de octava, à qua hæc dies in antiquis Sacramentorũ libris, nulla facta mentione Circumcisionis, denominatur. In prisco Ordine Romano ipsis Kalendis Januarii alia Missa reperitur, *Ad prohibendum ab Idolis*, cujus prima oratio hæc est. *Omnipotens sempiterne Deus da nobis voluntatem tuam & fideli mente retinere, & pia conversatione depromere, ut Ecclesia tua à profanis vanitatibus expiata non aliud profiteatur verbis, aliud exerceat actione.* Meminit hujus Missæ Menardus in notis ad lib. Sacram. p. 33. ubi optimè observat rationem hujus Missæ instituendæ fuisse, quia olim Pagani Kalendas Januarii multiplici superstitione polluebant.

Altera est dies Cœnæ Domini, in qua Episcopus tres Missas celebrabat, quæ teste Menardo ibib. pag. 68. extant in antiquo Codice Remensi, quarum prima erat pro reconciliatione Pœnitentium, secunda pro conficiendo Chrismate, tertia serotina de ipsa diei solemnitate, cum oratione *Deus à quo & Judas*. Has item Missas reperi in libro Sacramentorum Petaviano, nunc Reginæ Sueciæ, omnium quos vidi antiquissimo. Olim quoque duas Missas hac die in quibusdam Ecclesiis actas, unam mane, alteram serò scribit Augustinus epist. 118. ad Ianuarium.

Tertia est vigilia Ascensionis Domini, in qua duplex Missa præscribitur, una de Feria, sive de Rogationibus, altera de ipsa vigilia, ut constat ex Kalendario Frontonis, & ex priscis Missalibus. Ipso quoque Ascensionis die in prædicto Codice Reginæ duæ Missæ notantur, & in singulis propria Præfatio.

Quarta tres dies jejuniorum hebdomadæ Pentecostes complectitur, in quibus asserit Micrologus cap. 58. duas Missas ab aliquibus suo tempore decantatas, unam de octava sive de festo Spiritus Sancti post Tertiam, alteram de jejunio quatuor Temporum post Sextam.

Quinta est dies Nativitatis Domini, in qua tres Missæ dicuntur: & hæc sola cæteris abrogatis in usu permansit. Addit Joannes Fronto in prænotatis ad suum Kalendarium § 10. sanctum diem Resurrectionis, dicens: *In die Paschatis sunt tres Missæ, prima sabbatina de nocte, secunda de die, tertia in concessione Ordinum, quæ non adnotatur, quia sumitur de communi.* Erat enim Missa quædam specialis, quæ semper dicebatur in Ordinum collatione. In præcitato Codice Reginæ, & in aliis antiquis extat etiam Missa de Pascha annotino, quæ recurrente die anniversaria baptismatis pro his celebrari solebat, qui præcedenti anno baptizati fuerant, non omisso diei officio, in qua leguntur istæ orationes. *Deus per cujus providentiam nec præteritorum momenta deficiunt, nec ulla superest expectatio futurorum, tribue permanentem*

peracta quam recolimus solemnitatis effectum, ut quod recordatione percurrimus, semper in opere teneamus. Per. Alia. *Deus qui renatis fonte baptismatis delictorum tribuis indulgentiam, præsta misericors, ut recolentibus hujus Nativitatis insignia plenam adoptionis gratiam largiaris. Per Dominum.* In alio Codice Reginæ, quem suprà Cap. XII. Gallicanum ritum continere dixi, singulis diebus octavarum Paschatis duæ sunt Missæ, una pro parvulis qui renati sunt, altera de ipsa festivitate. Eadem Missa extat in Codice Palatino Bibliothecæ Vaticanæ ibidem laudato sic inscripta, *Missa Matutinalis per totam Pascham pro parvulis qui renati sunt maturè dicenda.* Ejus oratio hæc est. *Deus qui credentes in te populos gratiæ tuæ largitate multiplicas, respice propitius ad electionem tuam, ut qui sacro baptismate sunt renati, regni cœlestis introitum mereantur. Per Dominum.* Græcos quoque in die Resurrectionis Missam unam ante solis exortum celebrasse scribit Gabriel Philadelphiensis relatus à Gretsero *lib. 3. comment. in Codinum cap. 1.*

VII. Multiplex item sacrificium in natalitiis Sanctorum offerri consueverat, cùm duorum vel plurium eâdem die festivitas agebatur: qua de causa in vetustis Sacramentorum libris duæ Missæ certis diebus notantur, ut *die 20. Ianuarii* una de S. Sebastiano, altera de S. Fabiano: *die 3. Maii* de Inventione S. Crucis, & de Sanctis Alexandro, Eventio, & Theodulo: *die 28. Iunii* de S. Leone, & de vigilia Apostolorum. Et hac die in libro sacramentorum sancti Gregorii edito ab Hugone Menardo ante secundam Missam extat hæc nota. *Quando Apostolicus duas Missas celebrat una die, inter eas non lavat os, nisi post officium; sed absque intervallo finitâ priore incipitur alia*: nimirum ut jejunus celebret. In Codice Reginæ de sanctis Apostolis Petro & Paulo *die 30. Iunii* tres sunt Missæ, una de S. Petro solo, altera de utroque simul, tertia de S. Paulo. *Die 29. Iulii.* ex Sacramentali Pamelii duæ quoque sunt, nempè de S. Fe-

lice, & de sanctis Simplicio, Faustino, & Beatrice: *Die* 28. *Augusti* de sancto Hermete, & de S. Augustino: *Die sequenti* de martyrio S. Joannis Baptistæ, & de S. Sabina. *Die* 8. *Septembris* de Nativitate S. Mariæ, & de S. Adriano: *Die* 14. de Exaltatione S. Crucis, & de sanctis Cornelio & Cypriano: *Die* 16. de S. Euphemia, & de sanctis Lucia & Geminiano: *Die* 11. *Novembris* de S. Menna & de S. Martino: *Die* 23. de S. Clemente, & de S. Felicitate: *Die* 29. de S. Saturnino, & de vigilia S. Andreæ. Nunc autem prædictæ festivitates una die occurrentes vel simul unico officio celebrantur, vel altera in alium diem transfertur, aut ipsa die sola commemoratione expeditur.

Sunt & aliæ causæ multiplicationis Missarum de iisdem Sanctis, nimirum cùm eorum Reliquiæ in diversis Ecclesiis conditæ erant. Sic festo S. Felicitatis cum septem filiis *die* 10. *Iulii* tres Missæ assignantur in Kalendario Frontonis, quia in tribus diversis locis ipsorum corpora sepulta fuerunt, & ad singula concurrebat populus, & idem Sacerdos in singulis Sacris operabatur. Sic etiam Papa in die Apostolorum bis olim celebrabat, semel in Basilica S. Petri, & iterum in Basilica S. Pauli, ut Prudentius testatur hym. 12. de Coronis.

Aspice per bifidas plebs Romula funditur plateas,
Lux in duobus fervet una festis.
Transtyberina prius solvit sacra pervigil Sacerdos;
Mox huc recurrit, duplicatque vota.

Vel quando ejusdem Sancti memoria in pluribus locis colebatur, utpote in Basilica ipsi dedicata, & in loco ubi conditus fuit. Et hæc est causa trium Missarum, quæ in die S. Laurentii dicebantur, quarum prima erat vigiliæ, quæ serò fiebat propter jejunium, quando more Ecclesiastico dies festus incipiebat: altera summo mane, tertia post Tertiam. Tres quoque Missas singulari privilegio Nativitati S. Joannis Baptistæ tributas liquet ex libro Sacramentorum Pamelii, & ex aliis Codicibus quos laudat

Menardus in notis sui Sacram. pag. 169. vigiliarum scilicet, diluculi, & diei. Harum mentionem faciunt Alcuinus cap. 30. Amalarius *lib. 3. cap 38. & lib. 4. cap. 40.* Hugo Victorinus *lib. 3. de Offic. Ecclesiast. cap. 6.* & Baronius *in notis ad Martyrolog. die 24. Junii.* Berno quoque in vita S. Udalrici scribit eum in hoc festo bis sacrificasse, *ut est,* inquit, *statutum.* Missæ verò eadem die primo mane celebratæ post hymnum *Te Deum laudamus* in Matutinis decantatum, mentio fit in vita Roberti Regis Franciæ scripta ab Helgaldo Monacho Floriacensi. Duæ item Missæ leguntur in libro Sacram. S. Gregorii apud Pamelium, & in Codice Ratoldi apud Menardum pag. 32. pro die S. Joannis Evangelistæ, primo mane, & in die, quarum meminit Amalarius *lib. 4. cap.* 40. easque negligendas non esse ait Radulfus in fine libri de Canonum observantia.

Postrema plurium Missarum celebrandarum causa fuit, ut suprà ex Strabone notavimus, cùm Missa votiva pro aliqua necessitate, aut Missa defunctorum pro alicujus sepultura, aut commemoratione agenda erat. Concilium Carthaginense relatum c. sacramenta Altaris, *de consec. dist.* 1. Imminente alicujus sepultura, eam fieri solis orationibus præcepit, si jam pransi Sacerdotes invenirentur. Ex quo infertur, quod si jejuni forent, poterant iterum Missas agere. Concilium Oxoniense in Anglia tempore Honorii III. unam Missam in die dici mandat, exceptis die Nativitatis & Resurrectionis, & exequiis ac sepultura Defunctorum. In regno Valentiæ, & in aliis quibusdam locis Hispaniæ Sacerdotes bis vel ter celebrant in die commemorationis omnium defunctorum sive ex privilegio, sive ex consuetudine, quæ fortassis ex eo profluxit, quod Alexander II. qui unam dumtaxat in die Missam agi præcepit, morem celebrandi unam de die, alteram pro defunctis refert, & non abrogat. Certum nihilominus est hunc morem jam pridem desuevisse. Decretum Alexandri extat apud Gratianum *de consecr. dist.* 1.

e. *sufficit*. Cui consonat Innocentius III. c. consuluisti, *de celebratione Missarum*, his verbis: *Respondemus quod excepto die Nativitatis Dominicæ, nisi causa necessitatis suadeat, sufficit Sacerdoti semel in die unam Missam solummodo celebrare*. Addit Honorius III. ibidem c. *Te referente*, valdè felicem esse, qui celebrat dignè unam.

VIII. Hæc de multiplici sacrificio ab uno Sacerdote una die peracto dum scribo, incidi in librum cujusdam recentioris, qui ex præsenti tempore antiquum æstimans audacter pronuntiat non ab uno Sacerdote in suprascriptis casibus sacrificatum, sed à pluribus, quia nimirum hunc hodie usum in Ecclesiis vidit, ut cùm duæ Missæ eadem die celebrandæ occurrunt, sicut in Quadragesima & in aliis vigiliis, una de feria, altera de festo, hæc ab uno Sacerdote post Tertiam, illa ab altero post Nonam peragatur. Sed si antiquos sacrorum rituum expositores, & libros rituales perlegisset, invenisset proculdubiò diversos tunc fuisse Ecclesiæ mores: nam quoties duæ Missæ cantandæ erant, unus & idem sive Presbyter, sive Episcopus, sive Pontifex Maximus, utramque cantabat, ut ex allatis veterum testimoniis evincitur. Sicut enim hodie in die Nativitatis Domini unus Sacerdos tres Missas celebrat, ita & tunc in aliis diebus polyliturgicis. Nam unus Sacerdos uni Ecclesiæ addictus erat, & cùm plures esse cœperunt, ex his hebdomadarii constituebantur, qui ut loquitur Cyprianus *Epist. 5. ad Clerum* singuli per singulas vices alternabant. Hebdomadarius autem quidquid publicè in Ecclesia cantandum erat, ipse canebat, sive una sive plures pro more illius temporis Missæ occurrerent: eodemque munere in majoribus solemnitatibus qui dignior erat in clero fungebatur. Narrat Palladius in vita Abbatis Arsisii in Ecclesia Montis Nitriæ octo fuisse Presbyteros, inter quos qui primus erat solus offerebat, & quamdiu ipse vivebat, reliqui nec offerebant, nec judicabant, nec sermonem habebant. Libuit hoc obiter ad-

notare, & ad alium veteris Ecclesiæ ritum enucleandum progredior.

IX. Solemne hoc fuit in utraque Ecclesia Græca & Latina, ut unum & idem sacrificium à pluribus interdum Sacerdotibus celebraretur: Episcopo enim sive Presbytero celebrante reliqui quotquot aderant Episcopi, seu Presbyteri simul celebrabant, ejusdemque sacrificii participes erant. Hic autem mos hactenus servatur à Græcis: apud nos verò in solis ordinationibus Presbyterorum & Episcoporum permansit. Hujus celebrationis modum & ritum latè describit Joannes Morinus *lib. de Sacris ordinationibus part. 3. exercit. 8. c. 1.* Res ipsa probatur antiquorum canonum & Patrum testimoniis. Constitutiones Apostolicæ lib. 8. Episcopum describunt sacris operantem cum Presbyteris circumstantibus, simulque offerentibus, & communicantibus. Eundem ritum supponunt canon 8. Apostolorum adversus Presbyteros & Diaconos, qui oblationis factæ participes non fuerint: canon 5. Concilii primi Toletani præcipiens omnes Presbyteros, & Diaconos quotidiano Sacrificio adesse: canon 14 Concilii Arvernensis mandans Presbyteros in præcipuis festivitatibus nullo loco divina celebrare mysteria, nisi cum Episcopo suo in civitate. In Concilio Chalcedonensi Bassianus ab Episcopatu Ephesino depositus de Stephano in sedem suam intruso sermonem habens ait, *Stephanus Presbyter meus fuit. Quatuor annis Missas mecum celebrabat, mecum communicabat.* Domnus Antiochiæ Episcopus Simeonis Stylitæ vitam admiratus simul cum illo sacrificium celebravit, eoque peracto alter alteri tradidit communionem, ut referunt in historia Ecclesiastica Evagrius *lib. 1. cap. 13.* & Nicephorus *lib. 14. cap. 51.* Ebbonem Remensem Archiepiscopum narrat Flodoardus ad Missæ celebrationem cum aliis Episcopis processisse, cùm sedi suæ restitutus fuit. Joannes VIII. in fine octavæ Synodi ad Photium scribens suos Apocrisiarios defendit, quod cum ipso Photio simul sacrificare noluerint. Athanasius *Apolog. 2.*

pro fuga sua Ischyræ calumniatori suo exprobrat, quod nunquam synaxim cum aliis Presbyteris fecerit. Vetus Pontificale Rothomagensis Ecclesiæ apud Menardum in notis ad Sacrament. pag. 81. *Mos*, inquit, *est Romanæ Ecclesiæ, ut in confectione corporis & sanguinis Domini adsint Presbyteri, & simul cum Pontifice verbis & manibus conficiant*. In alio antiquo Rituali sive Rationali ceremoniarum apud Morinum loco cit. reperitur hic titulus, *De diversis Sacerdotibus super unam oblatam celebrantibus*. Ordo etiam Romanus hunc ritum exprimit, qui adhuc vigebat tempore Innocentii III. Nam lib. 4. de Mysteriis Missæ cap. 25. *Consueverunt*, ait, *Presbyteri Cardinales Romanum circumstare Pontificem, & cum eo pariter celebrare, cumque consummatum est sacrificium, de manu ejus communionem recipere*. Improbat audacter ac temerè hanc consuetudinem Durandus *in 4. sentent. dist.13. quæst. 3.* quem multi è Scholasticis sequuti sunt rem clarissimam intricatissimis difficultatibus implicantes, quorum aliqui multa fingunt in eâ incommoda & pericula, alii negant unquam fuisse ab Ecclesia Romana usurpatam, & quæ prolata sunt priscorum Patrum testimonia aliò detorquent: ac si in Ecclesia nihil unquam factum sit, nisi quod fieri nunc vident. Illos nimirum in varia absurda præcipites egit antiqui ritus desuetudo, & ex desuetudine ignorantia. Hic ego non disputo, sed constanter assero hunc fuisse Ecclesiæ morem per plura secula, qui in Ecclesia Orientali adhuc viget. Hunc convellere scholasticis subtilitatibus audax consilium est. Desiit fateor ille mos, non quia acumini disputantium Ecclesia cesserit; sed quia ritus ac ceremoniæ non in æternum permanent, tollique possunt ac mutari sine fidei ac unitatis dispendio. Cur autem desierit, causa mihi videtur fuisse, primò quidem quod fundatis ordinibus Mendicantium, & longè latéque propagatis, multiplicata sunt onera Missarum, atque ideo necesse fuit singulos Sacerdotes, ut iis satisfacerent, singulis diebus privatim celebrare. Deinde quia charitas multo-

rum restrixit, cessavit etiam frequens accessus ad hoc sacramentum, adeo ut hodie nec ipsi quidem Ministri in plerisque Ecclesiis communicent, licet sacrificio cooperentur. Olim verò hic ritus diebus festis & solemnioribus potissimùm servabatur: quia sicut populus tunc sacro adesse, & sacra communione refici consueverat; ita viri Ecclesiastici Missæ solemni ministrabant, & quisque sui ordinis ministerio fungebatur, ac in unum propterea conveniebant, omnesque pariter sacram synaxim peragebant, Christique corpus & sanguinem in fine percipiebant. Hæc autem verè & propriè communio Ecclesiastica dicebatur à sanctis Patribus tantopere commendata, qua Clerici delinquentes diversimodè pro criminum varietate privabantur, & cum quis ab ea totaliter abstentus erat, veluti redactus ad laicam conditionem inter laicos in Ecclesia locum habebat.

CAPUT XIX.

De Templis. Eorum usus & necessitas. Origo ab Apostolis. Veterum Scriptorum de illis testimonia. Templi & Ecclesiæ apud Antiquos discrimen. Missa aliquando extra Ecclesiam, & sine Altari peracta. Dicta quædam obiter de Cryptis subterraneis. Varia Templorum nomina. De Cœmeteriis. Erecta olim Templa suprà Martyrum sepulturas. Reliquiæ Martyrum sub Altari.

I. QUamvis Deus ubique sit, & in omni loco ad eum liceat puras & innocuas levare manus, ut Apostolus docet, 1. *Tim.* 2. sacrificium tamen, cùm sit publicus & maximus Dei cultus, necessariam habet cum altari & templo connexionem. Obeundum enim est per publicum ministrum ad hoc munus legitimè deputatum, nec decet ut tantum mysterium fortuitò peragatur, ubicunque Sacerdoti libitum fuerit, sed locus ritè consecratus requi-

ritur, cujusmodi est altare, cujus sanctitati & venerationi ut prospiceretur, & omnia profana ab eo arcerentur, additum est templum, tanquam domus Numini sacra, ad quam omnes statis horis convenirent, primò quidem ut sacrificio interessent, deinde ut alias Religionis functiones sanctiùs & congruentiùs in ea exercerent. Sicut autem extra templum Hierosolymitanum nefas erat in veteri Lege victimas immolare; ita in Evangelicâ certa loca ab Apostolis eorumque Successoribus delecta sunt, extra quæ illicitum foret sacrificium offerre; nisi necessitas, cui parent omnes leges, dispensationi in aliquo casu locum esse suaderet. Hinc Cyrillus Alexandrinus lib. adversus Antropomorphitas cap. 12. *Donum*, ait, *sive oblatio, quam mysticè celebramus, in solis Orthodoxorum sanctis Ecclesiis offerri debet, neque alibi omnino. Qui secus faciunt, apertè legem violant.* In eandem sententiam loquitur Basilius lib. de Baptismo cap. 8. *Nobis periculum est malè obiti mandati, si loci rationem neglexerimus, maximè si Sacerdotii mysteria in locis profanis celebraverimus: propterea quod ea res indicium haberet contemptûs in celebrante, offendiculum quoque generaret.* A temporibus igitur Apostolorum loca fuisse Deo dicata, quæ à quibusdam Oratoria, ab aliis Ecclesiæ dicebantur, in quibus populus orare, verbum Dei audire, synaxim agere, & corpus Christi sumere consueverat, Paulus Apostolus ad Corinthios scribens *ep. 1. cap. 11.* testis locupletissimus est. *Convenientibus*, inquit, *vobis in Ecclesiam audio scissuras esse inter vos*, & paucis interjectis. *Nunquid domos non habetis ad manducandum & bibendum, aut Ecclesiam Dei contemnitis?* Et si enim nomen Ecclesiæ pro Fidelium congregatione frequenter sumatur; hîc tamen ab Apostolo pro ipso loco, in quem illi conveniebant, usurpari evidens est. Quem locum exponens Basilius in regulis brevioribus Interrog. 310. ait: *Quemadmodum ratio non permittit, ut vas ullum commune in sancta introferatur, eodem modo etiam vetat sancta in domo communi celebrari.*

Hoc ipsum confirmat Augustinus qu. 57. in Leviticum: *Ecclesia dicitur locus, quo Ecclesia congregatur. Nam Ecclesia homines sunt, de quibus dicitur*, Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam. *Hanc tamen vocari etiam ipsam domum orationum, idem Apostolus testis est ubi ait.* Nunquid domos non habetis ad manducandum & bibendum, an Ecclesiam Dei contemnitis? *Et hoc quotidianus loquendi usus obtinuit, ut ad Ecclesiam prodire, aut ad Ecclesiam confugere non dicatur, nisi qui ad locum ipsum parietesque prodierit, vel confugerit, quibus Ecclesiæ congregatio continetur.* Ejusdem Apostolici temporis aliud testimonium ad Ecclesiarum nostrarum originem comprobandam profert Nicephorus *lib. 2. cap. 3.* ex Evodio S. Petri in Antiochena Cathedra successore, asserente in domo illa, in qua Christus hoc sacrificium instituit, & in qua Spiritus Sanctus advenit, tanquam in prima Christianorum Ecclesia Jacobum primum Hierosolymorum Episcopum consecratum fuisse, & septem Diaconos ordinatos. Romæ item ab Apostolis dedicatas Ecclesias eo ipso tempore, quo fidem ibi prædicare cœperunt, ostendit Baronius *anno Christi* 57. *num.* 100. Extat in Bibliotheca Reginæ Sueciæ Codex antiquissimus, in quo aliquot fragmenta ex diversis Martyrologiis in unum compacta sunt, simul cum fragmento Ordinis Romani de ritu Baptismi. In uno autem ex dictis fragmentis hæc leguntur, Kalendis Augusti. *Romæ, dedicatio primæ Ecclesiæ à Beato Petro constructa & consecrata.* Eadem verba reperiuntur in vetustissimo Martyrologio S. Hieronymi nomine insignito, & à Luca Dacherio *tom. 4. sui Spicilegii* edito: itemque in alio nuper Lucæ evulgato à viro eruditissimo Francisco Maria Florentino, cui alia consonant ab eodem in notis indicata. Quæ autem fuerit Ecclesia prima præ omnibus in Urbe consecrata, an ea quæ in Exquiliis titulus Eudoxiæ, sive S. Petri ad Vincula postmodum dicta fuit: an titulus Pastoris, nunc S. Pudentianæ in colle Viminali; an verò alia idem diligenter exquirit Exercit. 11. ad diem pri-

mam Augusti, in qua multa congerit de primi, secundi, & tertii seculi Ecclesiis. Eamdem veritatem confirmant antiqui Patres. Tertullianus de Idololat. cap. 7. *Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens Christianum ab idolis in Ecclesiam venire, de adversarii officina in domum Dei.* Idem de Virginib. velandis cap. 13. *Certè virginitatem suam in Ecclesia abscondant, quam extra Ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur & fratres; aut constanter audeant & in vicis virgines videri, sicut audent in Ecclesiis.* Et de pudicitia cap. 4. nefarios quosdam submotos ait, *non modò limine, verùm omni Ecclesiæ tecto.* Irenæus & Origenes altaris & Ecclesiæ meminerunt, *ille lib. 4. cap. 20. & 34. hic homilia 11. in Numeros.* Zeno Veronensis *serm. de Psal. 126.* Conventus, inquit, Ecclesiarum, quos ad secretam Sacramentorum religionem ædificiorum septa concludunt, consuetudo nostra domum Dei solita est nuncupare. Optatus Milevitanus *lib. 2.* ait Donatistas inter quadraginta & quod excurrit Basilicas non habuisse locum Romæ ubi colligerent, id est sacrificium offerrent. Eusebius denique *lib. 8. Eccles. hist. cap. 2.* edicta Imperatorum promulgata fuisse scribit de evertendis Christianorum Ecclesiis, ex quibus manifestè deducitur eas dudum extitisse. Facta est hæc eversio imperante Diocletiano. Sed & tempore Philippi Cæsaris quinquaginta & amplius annis ante Diocletianum Christianos Ecclesias habuisse ex eo constat, quod idem Eusebius narrat *lib. 6. cap. 34.* Cùm enim Philippus utpotè Christianus in Vigilia Paschæ Ecclesiam ingredi vellet, ab Ecclesiæ aditu ob scelera quæ commiserat ab Episcopo exclusus, & non nisi peracta pœnitentia admissus fuit: sive id Romæ contigerit sub Fabiano Papa, ut putat Baronius *anno 246* sive Antiochiæ sub S. Babyla, ut refert auctor Chronici Alexandrini ex narratione Leontii Episcopi Antiocheni; & confirmat Chrysostomus *in orat. de eodem S. Babyla contra gentes*, tacito tamen nomine Imperatoris. Nec desunt testimonia ab his etiam qui foris sunt. Nam Philo

Judæus

Judæus libro, quem inscripsit de vita contemplativa, seu de virtutibus supplicum, vitam primorum Christianorum describens, si Eusebio credimus *lib. 2. hist. cap. 17.* & Hieronymo *lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis*, in singulis eorum domiciliis sacellum quoddam fuisse ait, quod *Semneum* vocabant, in quo remotis arbitris sanctioris vitæ mysteria peragebant. Lucianus quoque Ethnicus, qui Apostolorum temporibus vixit, res Christianorum deridens in Philopatre Critiam quemdam introducit, qui cùm ab aliquo Fidelium Christianus fieri suaderetur, ab eo deductus est in locum, ubi conventus Christianorum agebatur. *Pertransivimus*, inquit, *ferreasque portas & ærea limina. Multis autem superatis scalis in domum aurato fastigio insignem ascendimus, qualem Homerus Menelai fingit esse. Atque ipse quidem omnia illa contemplabar, quæ insularis ille adolescens. Video autem non Helenen mehercle, sed viros in faciem inclinatos & palescentes.* Scio in dubium revocari à quibusdam Criticis an hic Dialogus à Luciano scriptus sit; fatentur tamen auctoris esse ejusdem temporis, qui Trajano Imperatori ob victoriam in Oriente partam hac compositione gratulari voluerit. Est & apud Lampridium de Ecclesiis Christianorũ luculentum testimonium, cùm enim Christiani locum quemdam, qui publicus fuerat, ut erigeretur in eo Ecclesia, occupassent, Popinarii autem dicerent eum sibi deberi, Lampridius ait Alexandrum Imperatorem rescripsisse, melius esse ut quomodocunque illic Deus coleretur, quàm dari Popinariis.

II. Quamvis autem ex communi usu nullum ponatur discrimen inter templum & Ecclesiam, primis tamen seculis Templi nomine non utebantur Christiani, sed Ecclesiæ. Templa enim tunc vocabantur ingentia ædificia, in quibus animalia idolis immolabantur. Hinc B. Hieronymus epist. ad Riparium adv. Vigilantium. *Mortuo cadaveri atque polluto præbebant excubias, ut post multa secula Dormitantius somniaret, imò eructaret immundissi-*

mam crapulam, & cum Iuliano persecutore Sanctorum basilicas aut destrueret, aut in templa converteret. Hinc etiam Valerianus Imperator, teste Flavio Vopisco, ad Senatum scripsit; *Miror vos, Patres sancti, tandiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitasse, perinde quasi in Christianorum Ecclesia, & non in templo omnium Deorum tractaretis.* Templi verò nomen primitivæ Ecclesiæ Patres idcirco non usurpabant, ut non solùm à ritibus Ethnicorum, sed etiam à vocabulis se abhorrere indicarent. Atque ideo Gentiles illud identidem inculcabant, nulla esse Christianis Templa, sectam esse irreligiosam, & quæ nullum coleret Deum, ut testantur illorum temporum scriptores, Arnobius *lib. 6. contra Gentes*, Minutius Felix *in Octavio*, Lactantius *lib. 6. divin. instit. cap. 2.* Clemens Alexandrinus *lib. 7. strom.* Origenes *lib. 8. contra Celsum*: qui omnes respondebant, nulla Christianis esse Templa, qualia apud nationes erant, sublimibus elata fastigiis, quibus putarent divinitatem concludi: nullas habere aras ad ostentationem extructas: nullas immolare victimas, neque thus adolere: Deum istis non indigere, nec habitare in templis manufactis, ut Paulus dixit *Actuum* 17. disputans cum Atheniensibus, impium esse Numinis Majestatem unius ædiculæ angustiis circumscribere, cùm homines latiùs habitent: in nostra mente Templum illi dedicandum esse, in nostro pectore consecrandum. Sic loquitur Minutius Felix, sic Origenes, sic Lactantius. Hujus autem elegantissima verba hæc sunt in fine libri de ira Dei. *Sit nobis Deus non in templis, sed in corde nostro consecratus. Destructibilia sunt omnia quæ manu fiunt. Mundemus hoc templum, quod non fumo, non pulvere, sed malis cogitationibus sordidatur: quod non cereis ardentibus, sed claritate ac luce sapientiæ illuminatur.* Hæc ille contra Paganos, qui solam externam speciem attendentes, in quo verus Dei cultus consisteret, ignorabant. Quod si nomine templi non sacrilega Gentium delubra, non dæmonum fana, sed loca Deo vero

sacrata intelligantur, in quibus Fideles congregari solebant, ut Deum precarentur, sacra mysteria celebrarent, & alia religionis officia obirent, nemo inficias ibit, sua semper Christianis fuisse templa, sive conventicula, qua voce Arnobius *lib.* 4. Ammianus Marcellinus *lib.* 27. & alii usi sunt, quocunque tandem nomine vocarentur.

III. Sæviente persecutione, cùm ab omni prorsus conventu Imperatorum edictis Christiani excluderentur, quocunque loco poterant ad peragendam synaxim conveniebant. Testimonium de hoc perhibet Dionysius Alexandrinus apud Eusebium *lib.* 7. *hist.* ubi *cap.* 11. conventus sibi interdictos asserit, *&* *cap.* 22. sic loquitur: *Cumque ab omnibus fugaremur, atque opprimeremur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quivis locus, in quo varias ærumnas singillatim pertulimus, ager inquam, solitudo, navis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conventus peragendos fuit.* In carceribus sacrificium offerri consuevisse ex actis sanctorum Processi & Martiniani, Clementis Ancyrani, aliorumque Martyrum passim didicimus; & ex Cypriano, qui *epist.* 5. hortatur clerum ne glomeratim ad Martyres in carcere visitandos concurrant, & ut Presbyteri qui illic apud Confessores offerunt, singuli cum singulis Diaconis per vices alternent. Legimus etiam apud Metaphrasten in vita S. Luciani Presbyteri & Martyris, quod in die Theophaniæ rogatus à discipulis in carcere celebravit. Sed cùm deesset altare, nec metu persecutorum posset inferri, S. Martyr dixit: Mensa vobis erit hoc pectus meum, non futura Deo minùs honesta eâ quæ fit ex inanimi materia: Templum verò sanctum vos mihi eritis me omni ex parte circundantes, *Sacro* igitur *cœtu eum in orbem circumstante*, ut scribit Philostorgius lib. 2. histor. Eccles. cap. 14. *tanquam jam morientem, ecclesiæ speciem ita simul & munimentum eo prabente, ne ea quæ à piis peragebantur, viderentur*; Sacrum egit, seque primum & alios mysteriorum participes effecit. Verba Philostorgii, tacito ejus nomine ut solet, exscripsit Nicephorus

lib. 8. *cap.* 31. Hunc autem Lucianum suæ sectæ Martyrem Ariani prædicabant, sed ab hac suspicione liberat eum Baronius *anno* 311. *&* 318. *& in notis ad Martyrologium.* Apollonius Brixiensis Episcopus in Sindone cœlitus demissa Missam in carcere celebravit, ut refert ex Mombritio Bollandus *die* 15. *Februarii.* Romæ clam celebrandi locum præbebant ampli recessus subterranei in Cryptis arenariis; à quibus tamen excludebantur, cùm vehementior persecutio urgebat, ut docent literæ Cornelii Papæ ad Lupicinum Episcopum Viennensem. Extant adhuc & pars maxima mirabilium Urbis sunt hujusmodi Cryptæ variis cuniculis ac multiplicibus amfractibus effossæ, quarum structuram, & longè latéque protensa spatia in vicos distincta, cum diversis mãsionibus & cubiculis meritò admirantur quotquot eas ingrediuntur. Scripsit de his duo ingentia volumina Jacobus Bosius Italicè, à Paulo Aringo in latinum translata præfixo titulo *Roma Subterraneæ.* Easdem Hieronymus sic describit initio libri 12. in Ezechielem. *Dum essem Romæ puer, & liberalibus studiis erudirer, solebam cum cæteris ejusdem ætatis & propositi diebus Dominicis sepulchra Apostolorum & Martyrum circuire, crebroque cryptas ingredi quæ in terrarum profunda defossæ ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepultorum, & ita obscura sunt omnia, ut propemodum illud propheticum compleatur:* Descendant in infernum viventes : *& rarò desuper lumen admissum horrorem temperet tenebrarum, ut non tam fenestram, quam foramen dimissi luminis putes: rursumque pedetentim acceditur, & cæca nocte circumdatis illud Vigilianum proponitur.*

Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.

Quod autem Hieronymus soluta oratione, id ligata Prudentius expressit *Hym.* 11. *de Coronis.*

Haud procul extremo culta ad pomeria vallo
Mersa latebrosis crypta latet foveis.

Hujus in occultum gradibus via prona reflexis
Ire per anfractus luce latente docet.
Primas namque fores summo tenus intrat hiatu,
Illustratque dies limina vestibuli.
Inde ubi progressu facili nigrescere visa est
Nox obscura loci per specus ambiguum,
Occurrunt celsis immissa foramina tectis,
Quæ jaciunt claros antra super radios.
Quamlibet ancipites texant hinc inde recessus
Arcta sub umbrosis atria porticibus,
Attamen excisi subter cava viscera montis
Crebra terebrato fornice lux penetrat.
Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem, luminibusque frui.

In his cryptis sepultum fuisse S. Hippolyti corpus ait Prudentius, inde enim effossa arena sepeliendis Martyribus ampli recessus relicti sunt. Nullibi verò frequentiùs quàm in hujusmodi subterraneis cœmeteriis sive areis, ut latini vocabant, non solùm Romæ, sed & alibi passim fideles congregabantur. Testes sunt antiqui Patres. Tertullianus ad Scapulam cap. 3. *Sub Hilariano Præside, cum de areis sepulturarum nostrarum adclamassent, Areæ non sint, areæ ipsorum non fuerunt.* Dionysius Alexandrinus apud Eusebium *lib. 7. histor. cap.* 11. Æmilianum præfectum dixisse ait, *Nullatenus licebit vobis conventus agere, aut ea quæ vocantur cœmeteria adire.* In gestis purgationis Cæciliani, *Cives in area Martyrum fuerunt inclusi.* Et in gestis purgationis Felicis, *Tollat aliquis de vestris in aream, ubi orationes facitis.* Pontius in passione S. Cypriani loquens de edicto Valeriani adversus Christianos, *Justum est ut nulla conciliabula faciant, neque cœmeteria ingrediantur.* S. Stephanus in ejusdem Valeriani persecutione Missam in crypta celebrans supervenientibus militibus ante altare decollatus est, ut acta ejus testantur, & ex his Romanum Martyrologium *die 2. Augusti.* Eusebius iterum *lib. 9. cap.* 2. Maximinus *dum ad subruendam pa-*

cem nihil non molitur, primùm quidem nostros à conventibus, qui in cœmeteriis fieri solebant, nescio quo prætextu arcere aggressus est. Hæ tunc erant Christianorum Ecclesiæ. Ibi divina peragebant mysteria, ibi stationes celebrabant, ibi populum instruebant, ibi baptismum & reliqua sacramenta administrabant. Nec solùm occasione persecutionis, sed reddita etiam Ecclesiæ pace, si qua pietatis sive necessitatis ratio urgeret, extra templum Deo consecratum Missas agere sancti & prisci Patres non dubitarunt. Narrat de seipso Theodoretus *hist. Religiosæ c.* 20. quod cùm virum Sanctum & inclusum nomine Marim visitasset, & ille mystici sacrificii videndi diuturno desiderio teneretur, rogavit ut illic divini doni fieret oblatio. *Ego verò*, inquit, *libenter obtemperavi, & sacra vasa adferri jussi, nec enim procul aberat locus, diaconorumque manibus utens pro altari, mysticum & divinum ac salutare sacrificium obtuli.* S. Paulinus Episcopus Nolanus, ut Uranius refert in ejus vita, hora sibi mortis imminente jussit sibi ante lectulum sacra mysteria exhiberi, ut una cum Episcopis, qui præsentes aderant, oblato sacrificio animam Deo commendaret. S. Vulfrannum Episcopum Senonensem, cùm in Frisiam navigaret, navi manente immobili, Missam in mari celebrasse scribit Jonas Monachus Fontanellen. in ejus vita apud Bollandum *die* 20. *Martii.* Plura suppeditant hujusmodi exempla veterum Patrum monumenta, ex quibus nonnulla suprà attulimus Cap. XIV.

IV. Sed his omissis revertor ad templa, quæ ubi feliciora illuxerunt tempora, ad honorem veri Dei tum à Constantino Imperatore, tum ab Helena ejus matre, tum ab aliis eorum exemplo ubique gentium extructa sunt, ut Eusebius in historia & in vita Constantini, Nicephorus *lib.* 8. *cap.* 30. & alii passim ecclesiastici Scriptores recensent. Tunc magnifica illis nomina à sanctis Patribus tributa sunt. Dicebantur enim evangelica auctoritate *Domus Dei*, & *Domus orationis*, tanquam locus ad colendum & orandum Deum specialiter deputatus. A Græcis *κυριακὰ Ky-*

riaca, à Latinis *Dominica* dicta sunt: cujus nomenclaturæ rationẽ reddit Eusebius orat. de laudibus Constantini c. 17. *In urbibus*, inquit, *ac pagis, in agris ac desertis Barbarorum locis fana ac delubra in honorem unius omnium Regis ac Domini dedicavit, unde etiam Domini vocabulo honorata sunt, non ab hominibus, sed ab ipso omnium Domino cognomentum sortita. Ab eo quippè* Dominica *appellantur.* Antiochiæ nobilissimum Templum fuisse, quod *Dominicum aureum* vocabatur, tradit Hieronymus in Chronico. Cyprianus *lib. de opere & eleemos.* matronam divitem reprehendit, quæ in *Dominicum* sine sacrificio ibat. Factas cædes in *Dominico* & altare de *Dominico* sublatum conqueruntur Marcellinus & Faustinus Presbyteri Luciferiani partis schismaticæ adversùs Damasum in libello precum ad Imperatores. Regula S. Pachomii c. 54. *Si necessitas impulerit, ut Monachus foris maneat, vel in* Dominico *manebit vel in Monasterio ejusdem fidei.* Augustinus *lib. 22. de Civit. Dei cap.* 10. Memorias appellat dicens, *Nos Martyribus nostris non templa sicut Diis, sed* Memorias *sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus.* A Græcis *Martyria* nuncupantur, quæ in honorem Martyrum erecta sunt. Eusebius *lib. 3. de vita Constantini cap.* 48. scribit Constantinopolim maximis ab eo *Martyriis* ornatam fuisse. In actis Concilii Chalcedonensis sæpe memoratur Martyrium *sanctissimæ & pulchrè victricis Martyris Euphemiæ*, in quo illud celebratum est. Marcus Diaconus in vita S. Porphyrii, *cum ei occurrissem in gradibus* Martyrii & infrà *Ivimus in* Martyrium *gloriosi Martyris Timothei.* Agit de hac voce Baronius in notis ad Martyrol. *die 6. Iulii.* In eodem Martyrologio locus, in quo plura Martyrum corpora sepulta sunt, *Concilia Martyrum* nuncupatur *die 23. Iunii.* Synodus Laodicena *can.* 9. statuit, ne fideles orationis causa eant in cœmeteria, aut quæ dicuntur Martyria Hæreticorum. Sic *Apostolia* dicebantur, quæ Apostolorum; & *Prophetea*, quæ Prophetarum memoriæ

dicata erant. Sozomenus lib. 8. cap. 17. *Rufinus consularis in suburbio Chalcedonis magnam ecclesiam in honorem Petri & Pauli extruxit, &* Apostolium *ab ipsis appellavit.* Theodorus Lector lib. 1. *Reliquiæ S. Samuelis in ejus* Propheteo *sunt positæ.* εὐκτήρια *Eucteria* quoque & προσευκτήρια *Proseucteria* à Græcis, à Latinis *Oratoria* omnes ecclesiæ sæpius vocantur: quæ veró ampliores & augustiores sunt, usus obtinuit, ut *Basilicæ* nominentur: quamvis nonnulli quascunque ecclesias Basilicas vocent. Occurrit passim hoc nomen apud Hieronymum, Augustinum, Paulinum, & alios; quod à gentilibus, ut alia multa, acceptum est. Erant enim Basilicæ Regum habitacula vel publica ædificia, in quibus judicia exerceri, atque à mercatoribus & nummulariis negotia tractari solebant, quorum structuram describit Vitruvius *lib.* 5. demum ea vox ecclesiis Christianorum tributa est, vel propter ædificii magnificentiam: vel quia ibi ut ait Isidorus *lib.* 15. *Origin. cap.* 4. Regi omnium Deo cultus & sacrificia offeruntur: vel quia profanæ Basilicæ in ecclesias Christi conversæ sunt, ad quod alludere videtur Ausonius in gratiarum actione ad Gratianum Augustum pro suo consulatu dicens, *Basilica olim negotiis plena, nunc votis pro tua salute susceptis. Tituli* denique dicuntur, ut apud Anastasium in Marcello Papa, *Hic viginti quinque titulos in Urbe Roma constituit propter Baptismum & Pœnitentiam, & propter Martyrum sepulturas.* Prudentius hym. 12. de Coronis,

Parte alia titulum Pauli via servat Hostiensis.

Quæ autem fuerit origo Titulorum; qua de causa, sive qua occasione erecti fuerint: an idem initio fuerint titulus & ecclesia, ut plerique sentiunt; an aliquod discrimen intercesserit, ut mavult Florentinius exercit. 11. in vetustius Martyrologium, nimis operosum foret hîc diligentiùs examinare. Plura de his curiosus lector inveniet apud eundem Florentinium ibidem, & apud illos qui de titulis & de Ecclesiis Urbis scripserunt.

V. Mos olim Christianorum fuit, ut cùm ab Ethnicis fidei causâ vexabantur, in areis & cœmeteriis, in quibus Martyrum corpora quiescebant, ad synaxim peragendam convenirent, ut suprà ostendimus: postquam verò Dei nutu extinctis tyrannis & profligato Ethnicismo, Romanum imperium crucis gloriam agnovit; cùm jam liceret palam & ubique Christo Deo erigere templa, in iis præcipuè locis excitari cœperunt, in quibus paulò ante congregari, & clam mysteria celebrare consueverant: atque inde originem traxisse mihi videtur celeberrimus & inviolabilis Ecclesiæ ritus, ut sine Martyrum Reliquiis nullum templum nullumve altare ædificetur. Cœpit hic primùm in Ecclesia Romana observari, & ab ea ad alias dimanavit. De Felice I. summo Pontifice sic scribit Anastasius: *Hic constituit supra sepulcra aut memorias Martyrum Missas celebrari*; quia fortassis de hoc legem edidit, ne aliter fieri posset. Prudentius postquam locum descripsit, in quo repositum fuit S. Martyris Hippolyti corpus, ita canit:

Illa Sacramenti donatrix mensa, eademque
Custos fida sui Martyris opposita.
Servat ad æterni spem judicis ossa sepulchro,
Pascit item sanctis Tybricolas dapibus.

Concinit Prudentio Paulinus Natali 9. S Felicis.

Spectant de superis altaria tota fenestris,
Sub quibus intus habent Sanctorum corpora sedem.
Namque & Apostolici cineres sub cœlite mensa
Depositi, placitum Christo spirantis odorem
Pulveris inter sancta sacri libamina reddunt.

Idem *initio epistolæ* 11. *ad Severum* Reliquias ad Basilicam dedicandam necessarias esse asserit, eique mittit ad hunc effectum particulam ligni sanctæ Crucis: Ambrosius *epist.* 54. ad Marcellinam sororem, *Cùm Basilicam*, inquit, *dedicare vellem mihi tanquam uno ore interpellare cœperunt dicentes, sicut in Romana, sic Basilicam dedices. Respondi, Faciam si Martyrum Reliquias invene-*

ro. Invenit autem sanctorum Gervasii & Protasii corpora, & Basilicam Romano more dedicavit. Idem *initio libri de hortatione ad Virginitatem* de Reliquiis Sanctorum Vitalis & Agricolæ sermonem habens ait, *Munera salutis accipite, quæ nunc sub sacris altaribus reconduntur.* Hieronymus adversùs Vigilantium, qui ausus est, Martyrum cultum impiis scriptis convellere: *Malè ergo facit Romanus Episcopus, qui super mortuorum hominum Petri & Pauli secundùm nos ossa veneranda, secundùm te vilem pulvisculum, offert Domino sacrificia, & tumulos eorum Christi arbitratur altaria.* Augustinus lib. 20. contra Faustum Manichæum cap. 21. *Populus Christianus memorias Martyrum religiosa solemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & ut meritis eorum consocietur, atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamvis in memoriis Martyrum constituamus altaria.* Et serm. 113. de diversis, qui est de S. Cypriano, eleganter ostendit templum ibi constructum, in quo sanguis Christi bibitur, ubi ille suum fudit. Gregorius Magnus *lib. 5. epist.* 45. Leontio Ariminensi facultatem tribuit Ecclesiam dedicandi, *in qua*, inquit, *Reliquiarum sanctuarium volumus collocari*, & infrà *epist.* 50. Episcopo Santonensi Reliquias mittit pro consecrandis altaribus. Agit de eadem re *lib.* 7. *Indict.* 2. *ep.* 11. 12. 73. 74. 85. *lib.* 9. *ep.* 26. *lib.* 10. *ep* 12. *& lib.* 1. *Dialog cap.* 10. Gregorius Turonen. in vita S. Senoch Abbatis, *erecto altari, & loculo in eo ad recipiendas Sanctorum Riliquias preparato, ad benedicendum invitat Episcopum.* Apud Sozomenum *lib.* 5. *cap.* 8. Zeno Episcopus Gazæ ecclesiam ædificavit, altare in ea erexit, ibique reposuit reliquias Martyrum. Theophanes in Justiniano facta refert apud Constantinopolim Encænia Apostolorum, & recondita lipsana Andreæ & Lucæ Apostolorum, quæ solemni pompa à Menna Episcopo in templum delata sunt. Cùm verò hic mos ab Iconomachis convelli & abrogari cœpisset, septima Synodus can. 7.

ſtatuit, ut quæcunque templa ſine Martyrum Reliquiis conſecrata erant, in iis Reliquiæ cum precibus conſuetis ponerentur, & ſi quis templum ſine Reliquiis conſecraret, deponeretur, tanquam tranſgreſſor eccleſiaſticarum traditionum. Hujus Chriſtianæ conſuetudinis teſtis eſt vel invitus vir impius & Chriſtiano nomini infenſiſſimus Eunapius Sardianus, qui *in Ædeſio* Fani Serapidis ruinam deplorans, ibi Monachos introductos, & Martyrum Reliquias collocatas rabioſiſſimè exaggerat. Quod ſi aliqua ſacella ſive Oratoria in villis erigebantur, Concilium Epaunenſe *can.* 25. prohibuit, ne Reliquiæ Sanctorum in illis collocarentur, niſi Clericos vicinæ Parochiæ adeſſe contingeret, qui ſacris cineribus pſallendi frequentia famularentur. Lego etiam apud Theodoretum & Sozomenum erecta quandoque templa ſuper tumulos Confeſſorum. Ille enim *in hiſt. religioſa cap.* 24. loculo Zebinæ Monachi maximum templum inædificatum ſcribit. Hic *lib.* 8. *Eccl. hiſt. cap.* 19. de S. Nilamnone Monacho agens, qui mortem à Deo impetraverat, ne onus Epiſcopale ſubiret, ait: *Templum ſuper ejus ſepulchrum indigenæ conſtruxerunt.* Antiquiſſima tamen & ubique recepta conſuetudo fert, ut Martyrum Reliquiæ in Altarium conſecratione adhibeantur, quorum animas ſub altari Dei Joannes in cælis vidit cap. 6. Apocalypſis. Hæc autem Martyrum veneratio ex eo dogmate fidei orta eſt, qua Sanctorum communionem credimus & fatemur. Fideles etenim, ut hoc factis profiterentur, in iis locis ad orationem & ad divina myſteria participanda conveniebant, in quibus Sanctorum lipſana poſita erant, ut ea ratione, quam ſtatus defunctorum permittit, cum illis communicarent. Per illa ſiquidem repræſentatur Eccleſia triumphans, quæ ſic aliquo modo cum militanti communicat, & ſacrificio noſtro intereſt. Nam licet ipſa lipſana & oſſa Sanctorum abſente anima ſenſu careant, reſpectum nihilominus dicunt ad animam quæ in cœlis eſt, & ipſis ineſt ſemen quoddam reſurrectionis, & æternitatis. Hac

eadē de causa veteris Ecclesiæ Patres Episcopos Orthodoxos sub altari sepelire consueverunt, ut cum ipsis sacrificia & ordinationes fierent: quia ad servandam fidei unitatem, & ad legitimam successionem indicandam communionem viventis Episcopi cum Antecessore defuncto necessariam existimabant. Apparet hujus moris vestigium in collatione Catholicorum cum Donatistis habita Carthagine tempore Innocentii I. *cognitione prima cap.* 204. nam ibi Donatus Episcopus Sitifensis Orthodoxus dixit: *supra corpus Episcopi Catholici Presbyterum ordinavi, & Deo volente ordinabitur illic Episcopus.*

CAPUT XX.

Altarium usus & origo. Ligneane fuerint, an lapidea. De Oratoriis privatis. Antimensia apud Græcos quid sint. De Ecclesiarum consecratione, ejusque ritus antiquitate. Vetus Templorum structura. Ad quid fontes vel putei in atrio. Sua singulis loca tributa. Discretæ mulieres à viris. De Sanctuario seu Presbyterio, & de sede Episcopali.

I. ANnexa templis sunt altaria, quæ semper ad usum sacrificii extitisse in typum, & testimonium illorum, in quibus sacrificium Missæ ex Christi institutione offerendum erat, demonstrat Demochares in prolixo opere de Missa adversùs Misoliturgos *Tom.* 1. *cap.* 15. Ea primum ab Adamo erecta fuisse non dubitamus: nam primus omnium sacrificium obtulisse creditur, suosque filios docuisse frugum & animalium primitias offerre Deo; cujus verò structuræ altaria illa fuerint, an subdio, an in loco clauso & Deo specialiter consecrato, ut putat Jacobus Boulduc *lib.* 1. *de Ecclesia ante legem cap.* 1. cùm de his Scriptura sileat, non est facile definire. His igitur omissis, quæ ad nostrum institutum non pertinent, de altaribus

novi testamenti agendum est, in quibus corporis & sanguinis Christi sacrificium incruentum immolatur. *Habemus altare*, inquit Apostolus ad Hæbr. cap. 13. *de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt:* altare scilicet, in quo conficitur & distribuitur Eucharistia, ut explicant catholici Doctores. Tertullianus lib. de orat. cap. 14. *Nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?* & lib. 1. ad uxorem cap. 7. *Aram Dei mundam proponi oportet.* Cyprianus epist. 66. *Neque enim apud altare Dei meretur nominari in Sacerdotum prece, qui ab altari Sacerdotes & ministros voluit avocare.* Optatus Milevitanus, quem Sectarii reprehendunt, quod tanti faciat altaria, *Quid est*, inquit, *altare, nisi sedes Domini nostri?* & infrà. *Altaria in quibus obtulerunt olim Cyprianus, Lucianus, & cæteri Martyres confregistis, unde à multis pignus salutis perpetuæ, tutela fidei, spes resurrectionis æternæ accepta sunt.* Tanta erat Donatistarum rabies adversùs Catholicos, tam immane odium, ut altaria frangerent tanquam polluta, in quibus celebraverant. Sacrificia enim Cæciliani, & eorum qui cum ipso communicabant impura esse & Deo exosa prædicabant: quorum insaniam post multa secula Græci schismatici imitati sunt, altaria veluti inquinata lavantes, in quibus Latini sacrum obtulerant. Primis Ecclesiæ seculis an lignea fuerint, vel lapidea, non liquet. Utraque crediderim tempore persecutionis usitata, prout rerum locorumque opportunitas ferebat. Usus autem ligneorum magis expeditus erat, quia faciliùs de loco in locum transferri poterant. Plerique Scriptores asserunt à S. Sylvestro constitutum, ut altaria lapidea essent; sed hujus decreti nulla mentio apud Antiquos reperitur. Concilium Epaunense anno 509. celebratum statuit cap. 26. ut altaria, nisi sint lapidea, infusione Chrismatis non sacrentur. Altaris quoque lapidei tanquam communiter tunc usitati meminit Gregorius Nyssenus, qui eodem seculo quo Sylvester claruit, *Orat. in baptismum Christi* his verbis: *Nam & Altare hoc sanctum cui*

adsistimus lapis est natura communis, nihil differens ab aliis crustis lapideis, ex quibus parietes nostri extruuntur, & pavimenta exornantur: postquam vero Dei cultui consecratum atque dedicatum est ac benedictionem accepit, mensa sancta est, altare immaculatum, quod non amplius ab omnibus promiscuè tangitur, sed à solis Sacerdotibus, iisque venerantibus contrectatur. Hæc de altari lapideo Nyssenus, ligneum verò eo ipso seculo Athanasius commemorat *epist. ad Solitarios* dicens, *Cum rapuissent subsellia & cathedram & mensam, erat enim lignea, & vela Ecclesiæ.* Ex quibus intelligimus promiscuum tunc usum in Oriente lignei & lapidei viguisse. Etiam in Africa erant eodem tempore lignea, ut ex Optato Milevitano manifestum est lib. 6. Refert enim fracta à Schismaticis altaria in iis locis, in quibus ligna abundabant: rasa autem, ubi lignorum inopia erat, ne fortè novis erigendis ligna deessent. Erant & altaria argentea, nam in libro Pontificali legimus Constantinum Magnum fecisse in Basilica Constantiniana altaria septem ex argento purissimo, pensans singulum libras 260. Et Sixtus III. obtulisse dicitur Basilicæ S. Mariæ altare argenteum purissimum pensans libras 300. Postea sancivit Ecclesia, ut nemini liceat celebrare, nisi in altari lapideo consecrato; sed quis hoc primùm certa lege firmaverit, Sylvesterne an alius, adhuc incertum est. Erant autem olim diversæ altarium structuræ: nam aliquando uni tantùm columnæ mensa lapidea superjacebat, quale describitur *lib. 20. historiæ Miscellæ* altare Deiparæ Virginis in Blachernis, qualia sunt etiam hodie altaria quædam subterranea Romæ in Ecclesia S. Cæciliæ. Aliquando quatuor columnis eadem mensa suffulta erat, & de his altaribus loquitur Synesius in fine Catastasis, *Sacratas columnas amplectar, quæ puram & incontaminatam à terra mensam sustinent.* Interdum duæ solæ columnæ ex utroque latere ipsum altare sustinebant: suntque adhuc Romæ in cryptis & cœmeteriis quædam hujusmodi altaria duabus vel pluribus innixa columnis, quibus Christiani

tempore persecutionis ibidem latentes utebantur. Denique nonnulla quadro superposita ædificio tumuli formam referebant, tanquam Martyrum sepulchra; quæ propriè altaria quasi altæ aræ dicebantur.

II. Et hæc quidem altaria fixa & immobilia loco adhærent, in quo construuntur: sunt autem & alia portatilia & motoria, quæ Episcopi iter agentes secum olim ferebant, ut in his possent extra Ecclesiam in locis ab ea remotis celebrare. Horum meminit Ven. Beda *lib. 5. hist. cap.* 11: & Hincmarus Remensis in Capitulis editis anno XII. sui Episcopatus, hoc de illis sancivit: *Nemo Presbyterorum in Altario ab Episcopo non consecrato cantare præsumat. Quapropter si necessitas poposcerit, donec Ecclesia, vel altaria consecrentur, & in Capellis etiam, quæ consecrationem non merentur, tabulam quisque Presbyter, cui necessarium fuerit, de marmore, vel nigra petra, aut litio honestissimo, secundùm suam possibilitatem, honestè affectatam habeat, & nobis ad consecrandum afferat, quam secum cùm expedierit deferat, in qua sacra mysteria secundùm ritum Ecclesiasticum agere valeat.* Ex hoc decreto palam fit, quinam veteri ritu altaris portatilis usus sit, nimirum cum in altaribus fixis nondum consecratis, vel in Oratoriis privatis, quæ consecrari nec solent nec debent, celebrandum est. Ipsa verò privata Oratoria in domibus Principum & nobilium virorum permittuntur, ut notissimum est: & de iis canonicæ sanctiones incertæ sunt Capitularibus Caroli Magni *lib.6. cap.*101. & 205. & *lib.7.cap.* 329. probibetur, ne Missæ celebrentur in locis non consecratis & incongruentibus, nisi causa hostilitatis & longinqui itineris; & id in altaribus ab Episcopo consecratis. Legitur idem statutum in Concilio Parisiensi sub Ludovico Imperatore *lib.* 1. *cap.* 47. & in Capitulari Theodulfi Aurelianensis *cap.* 11. Græci altaria portatilia non habent, sed eorum vice utuntur Antimensiis, cujus nominis ratio hæc est, quod ea adhibeant loco mensæ sive altaris. Extat horum consecratio in Euchologio Græcorum *pag.* 648.

& ibi in notis Jacobus Goar longam & insulsam affert Ioannis Citri Episcopi disputationem cœcutientis in hujus nominis assignanda etymologia. Quid sint, explicat idem Goar ex Scriptoribus Græcis. Sunt videlicet quidam panni altarium ritu & vice consecrati, quibus à multis seculis utitur Ecclesia Orientalis, cùm Liturgiam celebrare contingit in altari non consecrato. Theodorus Balsamon in expositione can. 31. Concilii Trullani, *Ideo*, inquit, *reperta sunt Antimensia, & fiunt à Pontificibus, quo tempore celebrant dedicationem Ecclesiæ, ut ponantur in sacris Mensis, quando permissu Antistitis oblatio Liturgiæ fit in Oratorio.* Et Manuel Charitopulus *lib. 3. Iuris Orientalis* Antimensia non in omnibus altaribus poni docet, sed in his tantùm, de quibus nescitur, an sint consecrata. Plura congerit de Antimensiis Christianus Lupus 3. P. Synodorum in dissertatione de actis Leonis Noni cap. 13.

III. Templorum autem consecratio è veteri Testamento ad novum, ab Apostolis ad successores emanavit; atque hunc ritum servavit Ecclesia totius Orientis & Occidentis consensu. Sunt qui Evaristo Papæ ejus originem adscribunt, sed multò certius est Apostolicum institutum esse, nisi dicamus ab hoc Pontifice scripto promulgatum, quod sola traditione ab Antecessoribus acceperat. Aut fortè addidit ad veteres ceremonias, ut sine Missæ sacrificio Basilicæ non consecrarentur, ut ex illo referunt Canonum collectores. Alii ex adverso scribunt ante imperium Constantini Magni nullas fuisse Ecclesiarum dedicationes propter metum persecutionis; in quorum sententiam facilè ibo, si de publicis & solemnibus agant: si verò de privatis & clam peractis sermo sit, nullatenus illis consentire possum; nam veterum Patrum testimonio jam suprà evici semper Christianos suas Ecclesias habuisse, quas ab Episcopis, Mosaicæ legis exemplo, & Apostolica institutione edoctis divino cultui certis ceremoniis consecratas, nemo certè negabit, cui perspecta sit in rebus etiam minoris momenti illorum temporum disciplina. S. Cæciliam inducias

à Deo petiisse legimus, ut domus sua in Ecclesiam consecraretur, integro seculo ante Silvestrum. De aliis Ecclesiis Apostolicis temporibus Romæ dedicatis, diximus suprà. Accedit huic assertioni robur ex eo quod scribit lib. 10. historiarum Eusebius Cæsariensis: describens enim lætum & tranquillum statum Ecclesiæ, postquam Constantinus Christianæ Religioni adscriptus fuit, emicasse ait in omnium vultu divinam quamdam hilaritatem, cùm templa viderent paulò antè destructa rursus à solo in immensam altitudinem erigi, & longè majori cultu ac splendore, quàm illa, quæ prius demolita fuerant, nitescere. Et initio cap. 3. ait, *Votivum nobis ac desideratum spectaculum præbebatur, dedicationum scilicet festivitas per singulas urbes, & Oratoriorum recens structorum consecrationes.* Et post pauca. *Jam verò Antistitum absolutissima ceremoniæ, & accurata sacrificia Sacerdotum, & divini quidam augustique Ecclesiæ ritus hinc psalmos canentium, & reliquas nobis divinitus traditas voces auscultantium, illinc divina & arcana obeuntium ministeria* Quibus verbis Eusebius lætitiam Christianorum describit, consecrationes & sacrificia, quæ prius occultè fiebant, jam publicè peragi spectantium, cum maxima majestate & solemnitate. Tantæ verò religionis hæc consecratio fuit, ut impius ac penè sacrilegus haberetur, si quis in Ecclesia nondum consecrata synaxim fecisset. Nihil clarius ad hoc probandum, quàm S. Athanasii Apologia ad Constantium, cujus potissima pars in eo versatur, ut se purget apud Imperatorem, quod in Ecclesia nondum absoluta & consecrata sacrificium celebrasset. Cur autem oleum in altaris consecratione adhibeatur, edisserit grandiloquo sermone Dionysius *in fine cap. 4. Ecclesiasticæ Hierarchiæ*, ex quo hujus moris antiquitas demonstratur. Finis non erit, si in his immorari, & calamo indulgere voluero. Sisto igitur, & ad veterem templorum structuram transeo, cujus notitia necessaria est, ut veteris Ecclesiæ ritus faciliùs percipi possint.

IV. Christianorum templa sic olim erant disposita, ut

veteris Templi Hierosolymitani, quantum fieri poterat; similitudinem quandam præ se ferrent, & ad illius formam proximè accederent. Ea constabant variis membris & ædificiis, quæ si vellem singillatim describere, nimis in longum hic liber protraheretur. Multæ enim occurrunt in eorum explicatione difficultates, quæ Eruditorum torquent ingenia, nec facilè expediri possunt. Prolixis igitur ac ferè inutilibus disputationibus omissis, ea breviter attingam, quæ ad propositum mihi argumentum spectant. Quæ fuerit Ecclesiarum forma ante Constantinum, incertum est; nam Eusebius, qui eas jussu Diocletiani solo æquatas scripsit, earum formam non descripsit. Credibile tamen est piissimum Principem amplioribus quidem spatiis eas instaurasse, sed ex iis quæ destructæ fuerant, ædificii typum sumpsisse, qui in veterum scriptorum lucubrationibus usque in hodierum diem perstat. Eusebius *lib. 3. de vita Constantini cap. 34. & sequentibus* Templum Hierosolymis ab eo constructum graphicè pingit. Fusiùs autem & accuratiùs *lib. 10. historiarum cap. 4.* aliud templum cum omnibus suis ædificiis describit, quod in urbe Tyro magnificè erexit illius civitatis Episcopus Paulinus, cui idem Eusebius hoc mirabile Ecclesiasticæ historiæ opus dedicavit, ut ex initio hujus libri decimi apparet. Gregorius quoque Nazianzenus Ecclesiam, quam Pater Nazianzi extruxerat, eleganter expressit oratione quam in funere ipsius Patris recitavit. Paulinus item Nolanus exactam Basilicæ delineationem nobis reliquit *ep. 12. ad Severum, & Natali 9. ac 10. S. Felicis.* Ex his & aliis Antiquorum monumentis apertè colligitur Græcorum & Latinorum templa ejusdem olim schematis fuisse; & primò quidem, quod attinet ad situm, ita erant disposita, ut ad ortum solis æquinoctialem verterentur. Tertullianus testis est in Apologetico cap. 16. *Inde suspicio quod innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Et adv. Valentinianos cap. 3. alludens ad Christianorum Ecclesias, ut ipsimet Sectarii agnoscunt, ait: *Nostra columba domus simplex, editis*

semper & apertis & ad lucem. Amat figura Spiritus Sancti Orientem. Auctor libri Apostol. Constit. lib. 2. cap. 61. *Ecclesia sit longa ad instar navis ad Orientem conversa.* Eusebius templum Paulini testatur sese ad radios Solis orientis aperuisse. Isidorus lib. 15. Origin. cap. 4. *Antiqui, quando templum construebant, Orientem spectabant æquinoctialem, ut qui deprecaretur rectum aspiceret Orientem.* Sed de hac re ejusque causis fusiùs egi in Tract. de divina Psalmodia *cap. 6. §. 2.* Hic autem mos adeò exactè à Monachis nostris olim servabatur, ut non solùm majus altare, sed & reliqua omnia ad Orientem versa sint. Paulinus tamen Nolanus *Epist. 12.* asserit se in Basilica quam ædificavit hunc morem neglexisse. *Prospectus*, inquit, *Basilicæ, non ut usitatior mos est, Orientem spectat, sed ad Domini mei B. Felicis Basilicam pertinet, memoriam ejus aspiciens.* Quod verò non omnia altaria, quæ in eadem Ecclesia sunt, ad ortum respiciant, sic excusat Vvalfridus Strabo cap. 4. *Cognoscimus non errasse illos vel errare, qui templis vel noviter Deo constructis, vel ab idolorum squalore mundatis propter aliquam locorum opportunitatem in diversas plagas altaria statuerunt, quia non est locus ubi non sit Deus. Verissima enim relatione didicimus in Ecclesia, quam apud Æliam Constantinus Imperator cum Matre Helena super sepulchrum Domini miræ magnitudinis in rotunditate constituit: itemque Romæ in Templo, quod ab antiquis* Pantheon *dictum à B. Bonifacio Papa, permittente Phoca Imperatore, in honorem omnium Sanctorum consecratum est: in Ecclesia quoque B. Petri Principis Apostolorum, altaria non tantùm ad Orientem, sed etiam in alias partes esse distributa. Hæc cùm secundùm voluntatem vel necessitatem fuerint ita disposita, improbare non audemus. Sed tamen usus frequentior & rationi vicinior habet in Orientem orantes converti, & pluralitatem maximam Ecclesiarum eo tenore constituit.* Narrat Procopius *lib. 1. de bello Persico cap. 17.* Dianæ & Iphigeniæ templa in urbe Comana Deo à Christianis

consecrata fuisse, nihil immutata structura: in quibus; aliisque similibus necessarium fuit ad veterem situm altaris constructionem accommodare.

V. Partes verò seu membra præcipua cujusque templi quænam fuerint, præcitati auctores docuerunt. Prima pars Atrium seu vestibulum dicebatur, spatium scilicet clausum, amplum, & quadratum, porticus habens columnis suffultas vel in omnibus lateribus, vel in tribus aut duobus, sive in uno dumtaxat ante aditum Basilicæ, & desuper extructas cellas. Medium erat sub dio positum patenti planitie, & ante fores aquæ salientes, seù putei & canthari ac conchæ, ne Christiani illotis manibus templum adirent. Eusebius in descriptione templi à Paulino extructi, *Hic*, ait, *sacrarum expiationum signa posuit, fontes scilicet ex adverso ecclesiæ structos, qui interius sacrarium ingressuris copiosos latices ad abluendum ministrarent.* Eidem lotioni positum fontem in atrio Basilicæ Vaticanæ Paulinus Nolanus commemorat epist. 33. ad Alethium, *ubi cantharum ministra manibus & oribus nostris fluenta ructantem fastigiatus solido ære tholus ornat, & inumbrat, non sine mystica specie quatuor columnis salientes aquas ambiens.* Idem ep. 12. ad Severum,

Sancta nitens famulis interluit atria lymphis
Cantharus, intrantumque manus lavat amne ministro.

Ita Leo Magnus fontem cum cantharo ante Basilicam S. Pauli condidit addito hoc epigrammate.

Vnda lavat carnis maculas, sed crimina purgat,
Purificatque animas mundior amne fides.
Quisque suis meritis veneranda sacraria Pauli
Ingrederis, supplex ablue fonte manus.
Perdiderat laticum longæva incuria cursus,
Quos tibi nunc pleno cantharus ore vomit.
Provida Pastoris per totum cura Leonis
Hæc ovibus Christi larga fluenta dedit.

Meminit etiam aquæ lustralis in vestibulo templi Synesius Episcopus *epist.* 121. & ubi fontes, aut putei habe-

ri non poterant, fodiebantur cisternæ, ut Paulinus testis est *Natali 9. S. Felicis* in descriptione templi à se constructi.

Forsitan hæc inter cupidus spectacula quæras,
Unde replenda sit hæc tot fontibus area dives,
Cum procul urbs, & ductus aquæ prope nullus ab urbe
Exiguam huc tenui demittat limite guttam.
Respondebo: nihil propria nos fidere dextra,
Nil ope terrena confidere: cuncta potenti
Deposuisse Deo, & fontes præsumere cœlo.
Denique cisternas adstruximus undique tectis;
Capturi fundente Deo de nubibus amnes,
Unde fluant pariter plenis cava marmora labris.

Hodie in atriis Basilicarum conchæ & labra ponuntur, & aquâ sale conspersa, ac sacerdotali benedictione sanctificata replentur, qua fideles frontem aspergunt, cùm templum ingrediuntur. Hujus autem aquæ usum ab Apostolica traditione emanatum, & Alexandri I. decreto stabilitum docet Baronius anno 132. Porro in porticu ante fores ecclesiæ stabant Pœnitentes primi ordinis, de quibus suprà actum est Cap. XVII. Erat & ibidem locus egenis stipem mendicantibus attributus: licet enim illis, sicut & cæteris fidelibus, precum causâ templi fores paterent, non tamen intus ab orantibus eleemosynam petere permittebantur, ne sacra agentibus, Deumque precantibus molesti essent. *Propterea*, ait Chrysostomus hom. 28. ad Populum Antioch. *Ante ecclesias & Martyrum monumenta pro foribus pauperes sedent, ut nos ex hujusmodi spectaculo multum capiamus utilitatis.* Et Gregorius Nazianz. orat. De amore Pauperum, *Petitionum gemitus internis templi cantibus ex adverso respondet, atque adversùs mysticas voces miserabilis luctus excitatur.*

VI. Secunda pars ipsa aula Basilicæ erat, ad quam patebat aditus per tres portas, quarum media magnitudine & ornamentis alias superabat. Proximus januæ intra ecclesiam occurrit Narthex, locus in quo primùm vicinio-

ie; portæ insideles, tum cathecumeni, & Pœnitentes secundi ordinis commorabantur. Post Narthecem sequitur Naon sive ipsum templum cancellis vel tabulatis à Narthece separatum, in quo stabant inferiorem partem occupantes Pœnitentes tertii generis: post quos manebant Fideles servatâ sexus & ordinis distinctione; nam viri à mulieribus, virgines à nuptis, Monachi à Secularibus separati erant. Pœnitentes quarti gradus orabant cum fidelibus, à sacramentorum participatione abstinentes, donec plenariam absolutionem consequerentur. His Eligius Noviomensis in sinistra parte templi stationem assignat hom. 8. ad Pœnitentes: *Cur ergo in sinistra parte ecclesiæ positi estis? Non sine causa usus Ecclesiæ hoc obtinuit, sed quia Dominus in judicio oves, hoc est justos, à dextris; hœdos verò, id est peccatores, à sinistris ponet.* Mulieres autem à viris vetustissima consuetudine segregatas clarissimè ostendunt Philo *de vita Supplicum*, Constitutiones Apostolicæ *lib. 2. cap. 61.* Augustinus *de Civit. Dei lib. 22. cap. 8.* Cyrillus Hierosolymit. *in Præfatione catechescon*, Ordo Romanus, & alii quos in re nemini ignota inutile est recensere. Virgines quoque seorsum à nuptis stetisse Origenes docet tract. 16. in Matthæum, *Venit*, inquit, *ad nos traditio talis, quasi sit aliquis locus in templo, ubi virginibus quidem consistere licet & orare Deum; expertæ autem thorum virilem non permittebantur in eo consistere.* Consentit Ambrosius ad Virginem lapsam cap. 6. *Quomodo tibi actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginitatis, processus in ecclesiam inter virgineos choros?* Et paulò pòst. *Nonne vel illum locum tabulis separatum, in quo in ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ matronæ & nobiles certatim currebant tua oscula petentes quasi sanctioris & dignioris?* Alicubi invenio datum locum mulieribus in sublimi specula prope testudinem clathris interpositis, ut à virorum consortio, & colloquio subducerentur. Narrat Amphilochius præcepisse Basilium, ut vela è speculis suspende-

rentur, & si quæ mulier deprehensa esset caput emittere ad respiciendum, dum sacra agebantur, extra communionem fieret. Dicitur quoque idem Basilius apud Amphilochium, sive Chrysostomus, ut alii scribunt, Diaconum sibi ministrantem ab altari submovisse, eo quod mulierem sursum in tabulato manentem procaciter inspexisset. Favet Gregorius Nazianzenus *in somnio de templo Anastasiæ* his versibus de seipso concionante.

Denique virginei cœtus, matronæ & honestæ
E tectis aures ad mea verba dabant.

Nec solùm dum starent in ecclesia, sed etiam dum irent, hæc virorum & mulierum distinctio servabatur. *Confluunt populi ad ecclesias*, ait Augustinus lib. 2. de Civit. Dei cap. 28. *casta celebritate, honesta utriusque sexus discretione.* Erat enim in illis, ut sapienter scribit Tertullianus de præscript. cap. 41. *gravitas honesta, apparitio devota, & precessio modesta.*

VII. Tertia pars Sanctuarium, sive Sacrarium, vel Presbyterium complectebatur, quod erat sub apside cancellis vel parietibus conclusum. In eo altare majus eminebat & aliud minus, quod Græci πρόθεσιν *Prothesim* vocant, in quo dona præparantur. Erant & Clericorum ac Presbyterorum subsellia pro cujusque gradu & dignitate, & in loco editiori sedes Episcopalis, quam Prudentius *Hymno de S. Hippolyto* sublime tribunal vocat, & Nazianzenus *in sæpe citato somnio* sublimem thronum. Ideo autem altior erat, ut ex ea posset Antistes populum monere, circumspicere, & custodire. *Nunquid aliud*, ait Ambrosius lib. de dignit. Sacerdotali cap. 6. *Interpretatur Episcopus, nisi superinspector? Maximè cùm in solio in ecclesia editiore sedat.* Hunc ipsum thronum in altissimo loco positum à Paulino Tyrio asserit Eusebius, cùm magnificum ejus templum describit. Id verò ex Apostolica institutione habet Ecclesia; nam idem *lib. 7. hist. cap. 19.* thronum seu cathedram Jacobi Apostoli primi Hierosolymorum Episcopi adhuc suis temporibus extantem

à fidelibus coli summa veneratione testatur. Quod si Patres Concilii Antiocheni apud Eusebium *lib.* 7. *cap.* 30. Paulum Samosatenum reprehenderunt, quod altum sibi thronum in ecclesia statuisset: Si Severus Sulpitius *Dialogo* 2. celsa sede residentes Episcopos arguit: illos tantùm hæc objurgatio castigat, qui modum excedentes ac veluti in solio regali sedentes tyrannicam sibi in Clerum dominationem usurpabant. In ipsum autem Presbyterium nefas olim fuit secularibus ingredi, ut Germanus Constantinopolitanus docet, hanc sacratiorem templi partem latissimè explicans, in Theoria rerum Ecclesiasticarum. Vetuit hoc Concilium Turonense II. *can.* 4. statuens, ut pars illa, quæ à cancellis versùs altare dividitur, choris tantùm psallentium Clericorum pateat. Ad orandum verò & communicandum Laicis & Fœminis, sicut mos est, pateant Sancta Sanctorum. Quem canonem Capitulari suo inseruit Carolus Magnus *lib.* 7. *cap.* 203. Hoc idem sancivit Synodus Romana sub Eugenio II. c. 33. *Ut nulli Laicorum liceat in eo loco, ubi Sacerdotes, reliquive Clerici consistunt, quod Presbyterium nuncupatur, quando Missa celebratur consistere, ut liberè ac honorificè possint sacra officia exercere.* Repetit hoc Decretum in sua Synodo Leo IV. & addit, ne seculares intra sacros Cancellos tentent accedere, nisi Episcopo permittente. At Ambrosius Mediolanensis ne Thedosio quidem Imperatori hoc permittere voluit, ut narrat Theodoretus *lib.* 5. *cap.* 17. Sozomenus *lib.* 7. *cap.* 24. & Nicephorus *lib.* 12. *cap.* 41. Synodus Trullana *can.* 69. nemini licere edixit intra septa altaris ingredi, excepto Imperatore, cùm dona sua offerre vellet. Solius igitur oblationis causâ id permissum Imperatori; sed crescente licentia & disciplina corruente etiam thronum in sacrario Imperator sibi erexit Patriarchali sublimiorem. In Gallia negatum Laicis oblationes ferre ad altare, sed Sacerdos vel Ministri extra septa egrediebantur, ut eas ab illis acciperent: aliquando tamen id solis fœminis vetitum, non autem viris, ut docet Lupus in notis ad citatum canonem

Trullanum. Plura de templis, eorumque structura, & ædificiis scire cupienti abundè satisfacient Leo Allatius in tractatu *de Narthece veteris Ecclesiæ, & de templis recentiorum Græcorum*, itemque in dissertatione *de Solea veteris Ecclesiæ edita inter ejus Symmicta*, de qua etiam diffusè agit vir eruditissimus Petrus Possinus *in Glossario tom. 1. Georgii Pachymeris*: Julius Cæsar Bulengerus *Opusc. de templo*: Jacobus Goar *in notis ad Euchologium pag. 13. & sequentibus*: Joannes Dartis *in Comment. Decreti de consecr. dist. 1. tract. de Ecclesiis, earumque origine & forma.* Legendus quoque Procopius de ædificiis Justiniani, qui *lib.* 1. templum S. Sophiæ & S. Michaëlis in Anaplo describit, & *lib.* 5. templum Deiparæ Hierosolymis magnificentissimè constructum. Structuram verò S. Sophiæ fusiùs exprimit Georgius Codinus *lib. de originibus Constantinopolitanis*; cujus etiam extat elegans descriptio versibus hexametris in Codice Græco M.S. Palatino Bibliothecæ Vaticanæ, quam nuper edidit, ac eruditissimis commentariis illustravit Carolus du Fresne. Nobis ad alia properantibus ista sufficiunt.

CAPUT XXI.

Sacrificium non nisi à Sacerdote jejuno celebrandum. Aliquando tamen sumpto cibo oblatum. Sublatus hic abusus à Conciliis cum duplici exceptione. De Missis matutinis & vespertinis. Quæ fuerint Missæ nocturnæ. Diversæ olim horæ Missarum solemniis assignatæ pro dierum diversitate. Cur diebus jejuniorum dilata quandoque Missa usque ad vesperam. Quæ nunc horæ Missæ solemni & privatæ tributæ sint.

I. QUamvis Christus de hoc mundo discessurus ad Patrem post esum Agni & communem cum discipulis cœnam, adimpletis legalibus ceremoniis, ac fine im-

imposito antiquis sacrificiis, novum sui corporis & sanguinis sacramentum instituerit; Ecclesia tamen ejusdem magisterio edocta præcepit, ut hoc mysterium nonnisi à Sacerdotibus jejunis celebraretur; nec à fidelibus, nisi sint jejuni, perciperetur. Optimè Gregorius Nazianzenus *orat.* 40. docens non omnem Christi actionem à nobis imitandam esse, *Ille*, inquit, *Paschatis mysterium discipulis in cænaculo tradidit, & post cœnam: nos in templis & ante cœnam.* Jejuni scilicet, ut explicat Nicetas in Commentario. Cui consonans Augustinus *epist.* 118. ait. *Liquidò apparet, quando primùm acceperunt Discipuli corpus & sanguinem Domini, non eos accepisse jejunos. Numquid tamen propterea calumniandum est universæ ecclesiæ, quod à jejunis semper accipitur? & hoc enim placuit Spiritui Sancto, ut in honorem tanti Sacramenti in os Christiani prius Dominicum corpus intraret, quàm cæteri cibi. Nam ideo per universum orbem mos iste servatur. Neque enim quia post cibos dedit Dominus, propterea pransi aut cœnati Fratres ad illud sacramentum accipiendum convenire debent, aut sicut faciebant quos Apostolus arguit & emendat, mensis suis ista miscere. Namque Salvator quo vehementiùs commendaret mysterii illius altitudinem, ultimum hoc voluit arctius infigere cordibus & memoriæ discipulorum, à quibus ad Passionem digressurus erat: Et ideo non præcepit, quo deinceps ordine sumeretur, ut Apostolis, per quos ecclesias dispositurus erat, servaret hunc locum. Nam si hoc ille monuisset, ut post cibos alios semper acciperetur, credo quod eum morem nemo variasset.* Ejusdem consuetudinis testis est Tertullianus lib. 2. ad Uxorem cap. 5. *Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes, & si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur.* Cyprianus idipsum confirmat epist. 63. *Christum offerre oportebat circa vesperam diei, ut hora ipsa sacrificii* veteris Testamenti *ostenderet occasum, & vesperam mundi. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus.* Consentiunt passim antiqui

Patres Basilius hom. 1. de jejunio. *Neque enim fieri potest, ut absque jejunio quisquam sacris operari audeat.* Chrysostomus hom. 27. in epist. 1. ad Cor. *Tu prius quàm communices, jejunas, ut quomodocunque communione dignus appareas.* Idem serm. 9. ad Pop. Antioch. hortatur non jejunos, qui quadam moti superstitione ad Ecclesiam non accedebant, ut cum cæteris convenirent, non Dominici corporis, sed divinorum eloquiorum participes futuri. Et epist. 125. scribens ab exilio Cyriaco Episcopo adversùs suos calumniatores, *Dixerunt*, inquit, *quod ad communionem non jejunos receperim. Et si quidem hoc feci, expungatur nomen meum ex albo Episcoporum, & non scribatur in libro fidei Orthodoxæ, quoniam ecce & si quid tale admisi, abjiciet me etiam Christus è regno suo.* Paschasius Radbertus lib. de sanguine & corpore Domini cap. 20. *Sacramentum fuit, quod Dominus post Cœnam Apostolis hoc tradidit. Sic enim illud oportebat impleri circa finem diei ad vesperam, ut hora ipsa sacrificii ostenderet iam finem seculi advenisse. Porro Apostoli ideo jejuni jam non erant, quia necesse fuit, ut Pascha illud typicum priùs compleretur, deinde ad verum Pascha sacramentum transirent. Cæterum universaliter in Ecclesia omnes cum summa religione ieiuni communicare consueverunt.*

II. Et hæc quidem vetus institutio fuit, sed non semper, nec ab omnibus custodita. Mos enim quidam prævaluerat in Africa, qui vivente Augustino adhuc vigebat, ipso testante *epist.* 118. ut in die aniversaria qua cœna Domini recolitur, sacramenta altaris vespere sumpto cibo celebrarentur. De qua re in codice canonum Ecclesiæ Africanæ extat can. 41. ex Concilio Carthaginensi celebrato anno Domini 397. his verbis: *Vt sacramenta altaris nonnisi à jejunis hominibus celebrentur, excepto uno die anniversario, quo cœna Dominica celebratur.* Hunc autem morem synodus Trullana abrogavit *Can.* 29. dicens sanctos Patres tunc fortasse propter aliquas in iis locis occasiones Ecclesiæ utiles ea dispensatione usos fuisse: cæte-

rum oportere deinceps Apostolicas & paternas traditiones sequi. Idem sancitum antea fuisse à synodo Laodicena cap. 50. notant plerique; verum citatus canon adversùs illos editus est, qui feria quinta prædicta jejunium solvebant. Refert Socrates *lib. 5. hist. Eccl. cap.* 21. abusum celebrandi sumpto cibo in Ægyptum latiùs irrepsisse. *Ægyptii*, inquit, *qui Alexandrinis finitimi sunt, & illi qui Thebaidem incolunt, sabbato synaxim exequuntur illi quidem, sed non ut mos fert Christianorum mysteria participant. Nam ubi epulati sunt, & variis cibariis se saturarunt, sub vesperum oblatione facta mysteriis communicant.* Idem narrant Sozomenus *lib.* 7. *cap.* 19. & Nicephorus *lib.* 12. *cap.* 34. Ab eodem abusu Galliam non fuisse immunem indicat can. 9. secundæ synodi Matisconensis decernens, *ut nullus Presbyter confertus cibo, aut crapulatus vino sacrificia contrectare, aut Missas privatis festisque diebus concelebrare præsumat. Injustum est enim, ut spirituali alimento corporale præponatur. Sed si quis hoc attentare curaverit, dignitatem amittat honoris. Iam enim de tali causa & in Conciliis Africanis definitum est.* Confirmat deinde citatum canonem Concilii Carthaginensis cum exceptione diei cœnæ Dominicæ. In Hispania verò hanc ipsam corruptelam hæretici Priscillianistæ introduxerunt, quæ in Concilio Braccarensi primo cap. 16. & in secundo *can.* 10. describitur & damnatur. *Quod si illo die*, ut rectè Strabo argumentatur cap. 16. *post prandium communicare non licet, cui & exemplum Domini & quorundam assensus suffragari videbatur*; *multo minùs aliis temporibus licet, quibus horum neutrum cognoscitur attributum.* Alius item mos apud quosdam Sacerdotes invaluerat, ut in exequiis defunctorum non jejuni & vespere celebrarent, quia nimirum sepulturæ non solebant inferri, nisi prius sacrum pro ipsis præsente cadavere ageretur. Id vetuit citato canone synodus Carthaginensis decernens solis orationibus defunctorum, sive Episcoporum, sive cæterorum commendationem pomeridiano tempore fieri; si

facerdotes jam pranſi inveniuntur. Idem ſtatuit Bracarenſe II. *can.* 10. Patres verò Concilii Nannetenſis ſive Agathenſis, ut refert Gratianus *cap. Presbyter, diſt.* 91. præceperunt Sacerdotem manere jejunum uſque ad ſtatutam horam, ut neceſſitatibus defunctorum ſuccurrere poſſet. Eadem jejunii lex miniſtris quoque altaris indicta fuit à Conc. Antiſiodorenſi an. 578. cap. 19. *Non licet Presbytero, aut Diacono, aut Subdiacono poſt acceptum cibum vel poculum Miſſas tractare, aut in Eccleſia, dum Miſſæ dicuntur, ſtare.* Cujus canonis ratio eſt, quia per id tempus nefas erat quemquam de clero ſacrificio inſervire vel adſtare, niſi ſimul cum ſacerdote communicaret. A regula autem non communicandi violato jejunio duo caſus excipiuntur. Primus eſt, cùm imminente mortis periculo ſumendi Viatici neceſſitas urget. Alter, ſi ſacerdos celebrans repentina correptus infirmitate deficiat, tunc enim ſi myſteria conſecrata ſunt, alius ſacerdos etiam non jejunus inchoatum ſacrificium perficere debet. Primum caſum comprobat praxis Eccleſiæ ubique recepta: de ſecundo ſic ſancivit Concilium VII. Toletanum cap. 2. *Cenſuimus convenire, ut cùm à Sacerdotibus Miſſarum tempore ſancta myſteria conſecrantur, ſi ægritudinis acciderit quilibet eventus, quo cœptum nequeat conſecrationis explère myſterium, ſit liberum Epiſcopo, vel Presbytero alteri conſecrationem exequi officii cœpti*, & poſt pauca. *Ne tamen quod naturæ languoris causâ conſulitur, in præſumptionis perniciem convertatur, nullus poſt cibum potumque quamlibet minimum ſumptum Miſſas facere; nullus abſque patentis proventu moleſtiæ miniſter, vel Sacerdos, cùm cœperit, imperfecta officia præſumat omnino relinquere. Si quis hæc temerè præſumpſerit, excommunicationis ſententiam ſuſtinebit.* Concilium poſtea Toletanum XI. cap. 14. ad præcavendos hujuſmodi caſus inſtituit, ut ubi temporis, vel loci, ſive Cleri copia ſuffragatur, habeat ſemper ſacrificans vicini ſolaminis adjutorem, qui ejus vices exequatur.

III. Verus igitur & Apostolica traditio est, ne quis audeat ad divina mysteria non jejunus accedere. Contrarium abusum Concilia & Patres tanquam summum crimen ab Ecclesia sustulerunt, gravissimâ anathematis, & depositionis interposita pœna. Quod si legentibus antiquos Patres occurrant nonnunquam Missæ vespertinæ sive nocturnæ, nihil ex his inferre licet, quo præscripta sacrificantibus jejunii lex convelli queat. Certum est enim quod primis Ecclesiæ seculis aliquando bis in die Synaxes factæ sunt, exemplo forsitan Synagogæ, quæ matutinum & vespertinum sacrificium offerebat: quamvis enim ea lex abrogata esset, non est tamen improbabile, quod ad novum testamentum in Ecclesiæ primordiis translata aliquandiu fuerit; legalia siquidem paulatim extincta sunt, nec statim veterum rituum oblivisci potuerunt, qui erant ex Circumcisione fideles. Erant & aliæ Missæ vesperè, & noctu peractæ, quarum usus, ut mox videbimus, per aliquot secula in Ecclesia permansit: Sed hinc deduci nullo modo potest, quod tunc Sacerdotes non jejuni offerrent: & si aliqui sumpto cibo sacrificabant, hoc ad abusus pertinet, qui sensim irrepserant, vel ex ignorantia Ecclesiasticæ legis & Apostolicæ traditionis, vel ex pravitate hæreticorum qui præscriptos canones dedita opera violabant, vel arctatus ille mos ad solum diem Dominicæ cœnæ, aut respicit tempus persecutionis, quo necessitas legem vincebat. Tertullianus *de corona militis cap. 3.* utrumque sacrificium matutinum & vespertinum commemorat his verbis. *Eucharistia sacramentum & in tempore victus & omnibus mandatum à Domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quàm præsidentium sumimus.* Ac si diceret, *Tempore victus* id est cœnæ, qua hora Christus hoc mysterium instituit, Eucharistiam sumimus; atque etiam *antelucanis cœtibus*, & consequenter ante omnem cibum. Clariùs Cyprianus *ep. 63. ad Cæcilium* de utroque sacrificio agit, redarguens Aquariorum errorem, qui semel mane, semel vespere solebant offerre; sed in sacrificiis ma-

tutinis solam aquam, ne vinum redolerent: in vespertinis, quia post cœnam, vinum mixtum aqua offerebant. Utrumque autem morem reprobat tanquam absurdum, & Divinæ atque Apostolicæ traditioni contrarium. Similiter Augustinus *epist.* 118. respondens Januarii inquisitionibus morem hunc bis offerendi mane & vespere viguisse docet in Africa in solo die anniversario Dominicæ cœnæ. *Quæris*, inquit, *quid per quintam feriam ultimæ hebdomadis Quadragesimæ fieri debeat, an offerendum sit mane, & rursum post cœnam: an jejunandum & post cœnam tantummodo offerendum: an etiam jejunandum & post oblationem, sicut facere solemus, cœnandum.* Respondet autem, quod si divina Scriptura quid sit faciendum præscribit, ita procul dubio faciendum ut legimus: & si quid horum tota per orbem frequentat Ecclesia, quin ita faciendum sit disputare, insolentissimæ insaniæ esse. Tum ait casum propositum nec definitum in Scriptura, nec universalis Ecclesiæ consuetudine firmatum; sed ex eorum genere esse, quæ per loca & regiones variantur. Quamvis enim Ecclesiæ more receptum esset, quod mysteria semper à jejunis celebrarentur, nonnullos tamen probabilis quædam ratio delectavit, ut eo die quo cœna Domini recolitur, post cibum offerri & accipi deceat corpus & sanguinem Christi, tanquam in insigniorem commemorationem mysterii ab ipso post legalem cœnam instituti; quibus contradicere sanctus Pater non audet. Cur verò ipsa die mane & vespere oblatio fieret, ex eo putat institutum, quod quidem eâdem die corpus lavabant & prandebant, & propter illos mane offerebatur, vespere autem propter jejunantes. Missas quoque matutinas & vespertinas reperimus in Concilio Agathensi cap. 30. & in tertio Aurelianensi cap. 28. eo sensu quo nocturnam Missam apud Cassianum, usurpato nomine Missæ non pro Liturgia, sed pro populi dimissione quacunque hora & ad quamcunque Ecclesiasticã functionem conveniret, ut suprà Cap. II. explicavimus. In quibusdam Ecclesiis usus Missæ vespertinæ permanserat in

vigiliis aliquarum festivitatum, solebant enim Missam nocturnam Nativitatis Domini, & matutinam quam nonnullæ Ecclesiæ in diei Resurrectionis aurora celebrabant, in vigiliis earumdem festivitatum vespere solemniter agere. Has autem & alias quascunque ejusdem generis sustulit Pius V. constitutione quarta revocatis omnibus privilegiis, & apposita pœna suspensionis.

IV. Missas nocturnas plures olim fuisse veterum monumenta declarant: at ex his ea sola permansit, quæ in nocte Nativitatis Domini ubique celebratur. Tribuitur ejus institutio Telesphoro Romano Pontifici, qui martyrio coronatus est anno 154. cujus decretum refert Gratianus *cap. Nocte sancta, de consecrat. dist.* 1. Sed epistola decretalis Telesphori, è qua canonem Gratianus excerpsit, supposititia est; nam præter alia argumenta id evidenter ex eo concluditur, quod pervigilium, & pernoctatio, imò & ipsa festivitas Nativitatis multis annis post Telesphorum stata die coli cœperunt, nempe sub Julio I. ut Florentinus in notis ad suum Martyrologium diffusè probat *Exercit.* 2. Missæ autem nocturnæ hujus diei, sicut & aliarum quæ diluculò, & hora tertia dicuntur, meminit Gregorius M. *in lib. Sacramentorum, & hom.* 8. *in Evangelia.* Quod verò Abnalhassatus Cophtita *cap.* 15. *constit. Ægyptiacarum*, citatus ab Abrahamo Ecchellensi *in præfatione Concilii Niceni quam ex Arabico in Latinum transtulit*, *pag.* 62. à Patribus ejusdem Concilii sancitum fuisse ait, ut in die Nativitatis & Epiphaniæ Missa noctu ageretur, aliis examinandum relinquo. Hæc forsitan fuit Cophtorum traditio, postquam festum Nativitatis, quod die sexta Januarii simul cum Epiphania in plerisque regionibus agebatur, ab ipsa sejunctum est. Est & alia quædam Missa nocturna, nisi quis velit eam potiùs matutinam nuncupare, in quibusdam Provinciis, præsertim in Polonia, & Germania hodie usitata tribus vel quatuor horis ante lucem, quæ ab initio Introitus Missa *Rorate* nuncupatur, & in adventu Domini ad honorem B.

Virginis

Virginis cum ingenti solemnitate cantatur. Reliquæ Missæ nocturnæ abierunt in desuetudinem, quarum præcipua erat Missa Sabbati sancti pertinens ad diei sequentis noctem, in qua Christus creditur resurrexisse. Hieronymus *in Matth. cap. 25.* traditionem Apostolicam fuisse ait, ut in die Vigiliarium Paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat. Ejusdem moris testis est Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 4. *Quis solemnibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Antiqui*, ait Hugo Victorinus lib. 3. de specialibus Missæ observat. cap. 21. *jam ferè transacto die Sabbati Officium hoc celebrarunt: Sed modernorum debilitas ad epulas festinans tempus prævenit destinatum.* Puto autem quod ritus pauló ante Hugonem alicubi cœperit immutari. Ipse enim obiisse dicitur anno 1140. At Concilium Claromontanum anno 1095. *can. 26.* statuit ut in Sabbato Sancto jejunium circa noctem protrahatur: & Guillel. Durandus, qui vivebat anno 1280. *lib. 6. Rationalis cap.* 76. veterem ritum in quibusdam Ecclesiis usque ad sua tempora permansisse asseverat: idemque de suo tempore post annum scilicet 1400. asserit Thomas Valdensis *cap. 25. Tom. 3. Doctrinalis.* Theodorus Balsamon *in can. 90. Trullanum* scribit Christianos religiosiores toto illo Sabbato in ecclesia manere solitos, & sexta noctis hora, id est media nocte divinis Sacramentis communicare, & hora septima ejusdem noctis Psalmodias matutinas audire. Idem statuit Ordo Romanus, non dimittendum scilicet populum ante mediam noctem, & in ipsa nocte matutina luce erumpente redeundum esse in ecclesiam ad nocturnas vigilias Paschæ celebrandas. In Monasteriis verò signa pulsari jubet, cùm prima stella in cœlo visa fuerit, & tunc cantari Litaniam, ac postea ad Missam procedi. Quod autem præcipit Ordo Romanus, Ecclesia quoque Gallicana servabat, teste Amalario lib. 4. cap. 20. *In sabbato sancto*, inquit, *expectant omnes ieiuni usque ad noctem, quando Missa celebratur Resurrectionis Domini.* Et infrà cap. 40. *In nocte sancta Resurrectionis Domini*

Missam celebramus propter eandem Resurrectionem, quæ in ea completa est. Nunc circa meridiem hanc Missam canimus; sed quamvis hora anticipetur, non sunt tamen mutatæ orationes, in quibus noctis mentio fit. Dicimus enim in Collecta, *Deus qui hanc sacratissimam noctem gloria Dominicæ Resurrectionis illustras.* Et in præfatione, *In hac potissimum nocte:* & infra actionem, *communicantes & noctem sacratissimam celebrantes.* Quater item in anno, in Sabbatis nimirum quatuor temporum Missa noctu celebrari consuevit, sicut Leo primus testatur epist. 81. ad Dioscorum Alexandrinum: *Quod à Patribus nostris propensiore cura novimus esse servatum, à vobis quoque volumus custodiri, ut non passim diebus omnibus sacerdotalis vel levitica ordinatio celebretur, sed post diem sabbati ejus noctis, quæ in prima sabbati lucescit, exordia deligantur. Quod ejusdem observantiæ erit, si mane ipso Dominico die, continuato Sabbati jejunio, celebretur.* Ideo ut notat Micrologus cap. 29. *Quatuor Dominicæ quæ hujusmodi jejunia proxime subsequuntur, in libris Sacramentorum* vacantes *prætitulantur, eo quod propriis careant officiis. Hæ autem Dominicæ antiquitus ab officio vacabant, quia celebratio Ordinationum juxta decreta sanctorum Patrum tam serò fiebat in Sabbato, ut potius Dominicæ, quàm Sabbato adscriberetur.* Hinc etiam præcepit Ordo Romanus, ne sabbato quatuor temporum in Quadragesima oratio super populum diceretur, qua revera carent antiqua Missalia, quia ad illam & capita & genua flectebant fideles, quod die Dominico nefas erat. Concilium Claromontanum cap. 24. de his Sabbatis ita sancivit: *ut protrahatur ieiunium usque ad vesperas, & si fieri potest usque in crastinum, ut magis appareat in die Dominico ordines fieri.* Alia Missa nocturna acta olim est in vigilia Pentecostes, in ipsa scilicet nocte quæ lucescit in Dominica, ut notat Menardus ad lib. Sacrament. *pag.* 161. At ordo Romanus statuit sic officium in hac vigilia disponi, ut hora octava diei ingrediantur ad vigilias vel Missarum solemnia, & hora

nona expleta omnia consumentur. Certum est etiam noctu ad Missas convenisse fideles, cùm Tyrannorum persecutio vexabat Ecclesiam, de qua re notissima est Tertulliani sententia lib. de fuga in persecut. *Si colligere interdiu non potes, habes noctem*, & ad uxorem l. cit. *Quis nocturnis convocationibus, si ita oportuerit, à latere suo adimi libenter feret?* Eidem suffragatur Prudentius hymno de S. Laurentio.

Hunc esse vestris Orgiis
Moremque & artem proditum est,
Libent ut auro Antistites.
Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum Sanguinem,
Auroque nocturnis Sacris
Adstare fixos cereos.

Subscribit Augustinus epist. 86. ad Casulanum, in qua differens de his, quæ Lucas in Actibus Apostolorum narrat Paulo accidisse cùm esset Troade, ait. *Post peractum diem sabbati noctis initio fuerant congregati, quæ utique nox iam ad diem* Dominicum, *hoc est ad unam sabbati pertinebat; & ita eadem nocte fracturus panem, sicut frangitur in sacramento corporis Christi, produxit sermonem usque ad medium noctis, ut post sacramenta celebrata rursus usque ad diluculum alloquens congregatos, quoniam multum festinabat, ut lucescente proficisceretur* Dominico *die.* Huc etiam pertinent cœtus antelucani, propter quos natio Christianorum latebrosa & lucifugax dicebatur, de quibus Plinius *lib.* 10. *epist.* 97. ad Trajanum scribit, *quod soliti essent stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi* Deo *dicere secum invicem.* In his autem conventibus sacramentorum celebrationem non defuisse ex moribus illius seculi manifestum est.

V. Reddita postmodum Ecclesiæ pace certa hora rei divinæ celebrationi tributa est, diversa tamen pro dierum temporumque diversitate. Scribit Anastasius in vita Telesphori ipsum constituisse, ne quis præsumeret ante cur-

sum horæ tertiæ Missas celebrare, quod decretum referunt Amalarius *lib.* 3. *cap.* 42. & Strabo *cap.* 23. Sed hos decepit Pseudo-Isidorus, qui primorum Pontificum Epistolas decretales ausu temerario finxit, totique Ecclesiæ tanquam legitimas merces obtrusit. Quid enim magis alienum à conditione illius seculi, quo Christiani furentium Imperatorum gladios declinantes summo studio latitabant, quàm hujus legis editio, quæ nullo modo poterat observari? Noctu & in occultissimis locis convenisse fideles ad Synaxim suprà citatus Tertullianus nos docet, qui aliquot annis post Telesphorum florere cœpit imperante Severo: nec aliter sanè poterant, ut & dignitati Sacrificii, & propriæ vitæ securitati prospicerent. Probabilis igitur sententia est, magisque congrua, quam refert Baronius *an.* 382. hanc tertiæ horæ præfixionem à S. Damaso sancitam fuisse, ex præscripto, ut aiunt, canonis Nicæni, qui tamen non extat. Hanc autem horam quolibet die festo servatam semper fuisse veterum Patrum pervincit auctoritas, quamvis Concilium Aurelianense tertium c. 14. refragari videatur, id servari præcipiens in præcipuis dumtaxat solemnitatibus, ob aliquam fortassis illarum partium specialem rationem, vel consuetudinem, quæ tunc temporis vigebat. Sidonius Appollinaris lib. 5. epist. 17. *Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine Monachi, Clericique Psalmicines concelebraverant, quisque in diversa secessimus, non procul tamen, utpote ad tertiam præsto futuri, cum sacerdotibus res divina facienda.* Gregorius Turonensis in vita S. Nicetii, *Hora tertia*, inquit, *cum Populus ad Missarum solemnia conveniret.* Gregorius Magnus *hom.* 37. *in evan.* de Cassio Narniensi Episcopo sermonem habens ait, *Oblaturus sacrificium ad horam tertiam venerat.* Narrat Joannes Moschus in Prato spirituali *cap.* 27. cujusdam villæ habitatores Presbyterum suum apud Episcopum accusasse, quod die Dominico nunc hora tertia, nunc hora nona Missam celebraret non servans solemnem ac legitimum ordinem sanctæ oblationis. Theo-

dulphus Aurelianen. in ep. ad Clerum suum *cap.* 45. quod à Gratiano *de consecr. dist.* 1. *c.* 52, sub Augustini nomine perperam citatur, statuit ut Missæ peculiares die Dominico non ita publicè fiant, ut per eas populus à publicis Missarum solemnibus, quæ hora tertia canonicè fiunt, abstrahatur. In diebus autem jejuniorum extra Quadragesimam horam diei nonam sacrificio offerendo destinarunt Antiqui. Testatur id Epiphanius *sub finem lib.* 3. *adversus hæreses* disserens de moribus primitivæ Ecclesiæ, ubi ait feria quarta & sexta per totum annum celebratam Liturgiam hora nona, quia nimirum fideles illis diebus jejunare solebant. Ambrosius in Psal. 118. in explicatione versic. 62. *Indictum est jejunium, cave ne negligas. Et si te fames quotidianum cogit ad prandium, tamen cœlesti magis te servato convivio. Non epulæ paratæ extorqueant, ut cœlestibus sis vacuus sacramentis. Differ aliquantulum, non longè est finis diei: imo plerique sunt ejusmodi dies, ut statim meridianis horis adveniendum sit in ecclesiam, canendi hymni, celebranda oblatio.* Ubi observandum quod ait plerosque esse, non omnes dies jejunii, in quibus post meridiem itur in Ecclesiam, canuntur hymni, & circa horam nonam fit oblatio: quadragesimalis enim ieiunii alia ratio est, ut infrà ostendemus. Concinit Prudentius hym. post jejunium, qui est 8. quotidianorum.

Nona submissum rotat hora solem,
Partibus vixdum tribus evolutis,
Quarta devexo superest in axe
Portio lucis.
Nos brevis voti dape vindicata
Solvimus festum, fruimurque mensis
Affatim plenis, quibus imbuatur
Prona voluptas.

Idem hymno 6. de Coronis.

Jeiunamus ait, recuso potum,
Nondum nona diem resignat hora.

Hæc Prudentius docens fideles solitos jejunare usque ad nonam. Ordo Romanus de jejunio Pentecostes sic decernit. *Jeiunium faciant IV. & VI. feria, & in sabbato usque ad horam nonam.* Deinde præscribit quæ Lectiones ad Missam legi debeant. Concilium Moguntinum apud Ivonem Carnotensem *p.4.cap.*35. loquens de jejunio quatuor temporum, *Quarta*, inquit, *& sexta feria, & sabbato veniant omnes ad ecclesiam hora nona cum litaniis ad Missarum solemnia.*

VI. At in jejuniis Quadragesimalibus Missa tardiùs agi solebat, & hæc *Statio sera* dicitur à Tertulliano lib. de jejuniis, *quæ ad vesperam ieiunans pinguiorem orationem Deo immolat.* Fideles enim ad vesperam hoc jejunium solvebant audito sacro. Clarè explicat hunc ritum præcitatus Theodulphus cap. 39. *Solent plures, qui se ieiunare putant*, loquitur autem de quadragesimali observatione, *mox ut signum audiunt ad nonam manducare, qui nullatenus ieiunare credendi sunt, si ante manducaverint, quàm vespertinum celebretur officium. Concurrendum est enim ad Missas, & auditis Missarum solemniis, sive vespertinis officiis, largitis prius eleemosynis ad cibum accedendum est. Si verò aliquis necessitate constrictus fuerit, ut ad Missam venire non valeat, æstimata vespertina hora, & completa oratione sua, ieiunium solvere debet.* Refert hoc capitulum Gratianus *de consacr. dist.* 1. *c. solent*, ex Concilio Cabilonensi: at vir eruditissimus Lucas Dacherius Amalario tribuit ex M. S. Cod. Abbatiæ Corbeiensis *Tomo* 7. *sui Spicilegii pag.* 173. Cujuscunque autem sit, priscum morem celebrandi hora vespertina in diebus jejunii quadragesimalis apertissimè confirmat. Idem ritus servabatur olim in vigilia Nativitatis Domini, ut ex Ordine Romano palam fit. *In vigilia*, inquit, *Nativitatis Domini hora nona canunt Missam ad S. Mariam, qua expleta canunt vespertinalem synaxim, dehinc vadunt ad cibum.* Paulinus quoque Nat. 7. S. Felicis eundem ritum viguisse canit in ipsius pervigilio.

Nostis eum morem, ut ieiunare solemus
Ante diem, & sero libatis vespere sacris
Quisque suas remeare domos. Tunc ergo salutis
Cœtibus à templo Domini, postquam data fessis
Corporibus requies, sumpta dape, cœpimus hymnis
Exultare Deo, & psalmis producere noctem.

Unde colligitur etiam in aliis jejuniis extra Quadragesimam dilatum quandoque sacrum usque ad vesperam. Hujus autem moris hæc ratio assignari solet, quia rigor pœnitentiæ & jejunii mœstitia gaudium illud & animi exultationem excludebat, quam Fideles ex sacrificio & Eucharistiæ communione percipiebant, quæ salutis nostræ pignus est,& resurrectionis fiducia.Ita docet Joãnes Zonaras *in can.52.concilii Trullani*,nimirum jejunii tempus expiandis intimo dolore criminibus institutum fuisse, sacrificium verò festivam habere solemnitatem & lętitiam; quæ simul stare non possunt: neque enim in sola ciborum abstinentia consistebat jejunium, sed omnes ad ecclesiam diluculò confluebant inculto habitu ac cinere conspersi, cumque luctu & lacrymis tabescerent, dare locum Eucharistiæ, mutuoque complexu & osculo signa præbere hilaritatis, inter corporis squalorem & animi tristitiam, incongruum existimabant: nam sacrificii alacritas jejunii mœrorem turbasset, & jejunii luctus sacrificii jucunditatem ademisset. Idem de baptismo asserit Tertullianus in fine libri, quem de illo conscripsit; cùm enim dixisset Christum post baptismum quadraginta diebus jejuniis functum, subdit: *Ergo & nos, dicet aliquis, à lavacro potiùs ieiunare oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudii, & gratulatio salutis?* Quod si gaudii necessitas causa erat, ne recens baptizati jejunarent; tantò magis æquum fuit, ut fideles ab omni jejunio, eique annexo mœrore eximeret Eucharistia, quæ totius hilaritatis fons est, & omnium gaudiorum plenitudo. Ideo Missa ad illud tempus differri solebat, quo jejunium solvi poterat, ut sacræ mensæ participes effecti, & modesta re-

fectione refocillari animo & corpore lætarentur. Eamdem ob causam festivitates Martyrum in Quadragesima peragi synodus Laodicena c. 51. prohibuit, quia veteris ecclesiæ ritu festum agere & non jejunare connexa invicem erant, ac propterea Orientalis ecclesia, quæ solam festivitatem Annuntiationis in Quadragesima celebrat, ea die non jejunat: & Patres decimi concilii Toletani festum ipsum Annuntiationis ad diem XVIII. Decembris transtulerunt, qua adhuc in Hispania solemniter agitur sub nomine expectationis partus B. Virginis, ea ratione permoti quod minimè deceret tantam solemnitatem in Quadragesima celebrari; *sicut*, inquiunt, *auctoritate regulari cautum est*. Et ne viderentur id sine exemplo instituisse, addunt; *In multis namque ecclesiis à nobis & spatio remotis & terris hic mos agnoscitur retineri*. Et quis scit an hac de causa festum S. Patris Benedicti ad diem XI. Julii à Majoribus nostris translatum primitus fuerit; sed postea in Italia abrogatum ob excitatam inter Casinenses & Floriacenses Monachos controversiam de translatione Reliquiarum ejusdem Sancti in Galliam? sed hæc mea & mera suspicio est, in qua hîc immorari extra opus foret. S. Ambrosium semper jejunasse, nisi die Sabbati & Dominico, vel cùm Natalitia celeberrimorum Martyrum essent, scribit Paulinus Presbyter in ejus vita. Augustinus epist. 86. ad Casulanum per diversa loca diebus solemnibus Martyrum & festis quibuscunque non jejunari testatur. Leo Magnus epist. 93. ad Turibium Asturicensem arguit Priscillianistas, quod in die Natalis Domini jejunarent. Immunes quoque à jejunio esse festivitates Domini, B. Virginis, & Sanctorum asserit Nicolaus I. in epistola qua respondet consultationibus Bulgarorum. Eodem zelo disciplinæ ecclesiasticæ imbuti, qui canones pœnitentiales ediderunt, diem Dominicum aliosque festivos eximunt à jejunio. Concilium item Turonense II. c. 17. prandium Monachis concedit, quando Missæ id est festivitates Sanctorum sunt. Sed regredior ad Quadrage-

ſmam, à qua digreſſus ſum. In ea Latini circa finem diei, imminente, ut dixi, jejunii ſolvendi hora, quotidie ſacrificium offerre conſueverunt: Græci verò Miſſa utuntur Præſanctificatorum, de cujus inſtitutione & ritu egi ſuprà Cap. XV. Irrito conatu Romanam Eccleſiam calumniatur Nicetas Pectoratus Hieromonachus Studita, ac ſi antiquos canones & jejunii legem tranſgrediatur, quotidie in Quadrageſima celebrans, idque hora tertia, ut falsò ſupponit. Nam tempore Nicetæ anno circiter 1050. adhuc vigebat mos veſpere celebrandi, nec ullus extat legitimus canon, quo ſacrificium iis diebus prohibeatur. Trullanum ſiquidem, à quo Miſſa Præſanctificatorum præcipitur, ab eccleſia reprobatum fuit: & Laodicenum, ad quod ejus originem nonnulli referunt, non fuit univerſale. Pluribus invehitur adversùs Nicetam Umbertus Silvæ Candidæ Epiſcopus, ſed nimis acriter, nec ſemper appoſitè. Porro Nicetas violati jejunii Latinos ante horam nonam celebrantes accuſat, quia Græci falſa quadam perſuaſione, ne dicam ſuperſtitione, decepti Euchariſtiæ perceptione violari jejunium putabant: quo etiam errore quoſdam in Africa imbutos fuiſſe indicat Tertullianus in fine libri de oratione. *Stationum diebus non putant plerique ſacrificiorum orationibus interveniendum, quod ſtatio ſolvenda ſit accepto corpore Domini. Ergo devotum* Deo *obſequium Euchariſtia reſolvit? an magis Deo obligat? Nonne ſolemnior erit ſtatio tua, ſi & ad aram* Dei *ſteteris? Accepto corpore* Domini *& reſervato, utrumque ſalvum eſt, & participatio ſacrificii & executio officii.* Cujus ſententiæ hic ſenſus eſt. Licet ſumptio Euchariſtiæ jejunio non obſit, ſi tamen hic te ſcrupulus angit, potes & jejunium ſervare & ſacrificio intereſſe, accepto corpore Domini & non manducato, ſed reſervato. Tunc enim Euchariſtia manu accipi conſueverat, & domum deferri, ac ibidem ſumi, ut ſuo loco videbimus.

VII. Liquet ex dictis quæ horæ olim ſacrificio fuerint

assignatæ, Tertia nimirum diebus festis, Nona diebus jejuniorum per annum, & in Quadragesima Vespertina De diebus ferialibus nihil antiqui canones determinarunt, ut Marcellus Francolinus observat *lib. de tempore horarum canonicarum cap.* 29. Usus tamen obtinuit, ut illis hora sexta non incongruè tribueretur; nam cùm hora tertia diebus lætitiæ, nona diebus luctus & afflictionis præfixa sit, rationi consentaneum videtur, ut diebus communibus, qui nec lætitiæ nec luctus sunt, sed quodammodo medii, Missæ item officium hora sexta, quæ inter tertiam & nonam media est, persolvatur. Horæ autem de quibus loquimur illæ sunt, quas Astronomi inæquales, planetarias & naturales vocant, divisa semper die in duodecim horas, æquales quidem inter se, sed inæquales si cum aliis diebus comparentur. Nam dies æstivi in XII. horas secti eas longiores habent, quàm hiemales, quorum horæ item XII. breviores sunt. Sic horam tertiam dicimus, cùm quarta pars diei exacta est; sextam, cùm meridies est; nonam cùm tres diei partes elapsæ sunt. Vespertinum verò tempus totum illud spatium complectitur, quod à nona usque ad occasum Solis residuum est. Fusiùs de his tractavi lib. de divina Psalmodia *cap.* 3. At hæc nunc horarum præscriptio contrario usu abrogata est, aliquo dumtaxat antiquitatis vestigio permanente in Missæ publicæ sive solemnis celebratione. Sic enim decernunt Rubricæ Missalis §. 15. *Missa conventualis solemnis sequenti ordine dici debet. In festis duplicibus & semiduplicibus, in Dominicis, & infra octavas, dicta in choro hora tertia. In festis simplicibus & feriis per annum dicta sexta. In Adventu, Quadragesima, quatuor temporibus, & vigiliis quæ jejunantur post nonam.* Ita factum est ut non prorsus veneranda vetustas interierit, dum ordo à sanctis Patribus præscriptus saltem in publica officiorum recitatione retinetur, quamvis legitimus horarum punctus nullo modo attendatur. Neque enim horæ nonæ officium tertia vel quarta post meridiem in vigiliis psallimus, neque Vesperas in Quadragesima

circa solis occasum, sed una vel duabus horis ante meridiem: quæ anticipatio, ut doctissimus Francolinus scribit cap. 34. *Quædam est nostri temporis calamitas, ne dicam abusus.* Cœpit hæc horarum præventio post seculum duodecimum introduci, cùm pristina severitate paulatim relaxata mollior disciplina successit, de qua satius est tacere quàm loqui. Missæ privatæ quacunque hora nunc dici possunt ab aurora usque ad meridiem; de qua re Francolinus disserit *cap.* 39. Amalarius Fortunatus *lib.* 3. *cap.* 42. post laudatum Telesphori Papæ suprà à nobis reprobatum canonem, ne quis præsumeret ante horam tertiam Missam celebrare, non licere ait hanc regulam transgredi, nisi urgente necessitate: tum narrat se vidisse Leonem Papam, tertium scilicet, diluculò celebrasse. *Vidi*, inquit, *Leonem Apostolicum diluculo intrare ad Missam, nescio utrum causâ necessitatis intercedente hoc ageret, an sola potestate.* Hanc verò temporis perversionem non probat, *Fulget enim*, ait, *potestas ratione decorata.* Sed Amalarius de summo Pontifice vitæ sanctitate conspicuo benigniùs loqui potuisset; ex ejus tamen zelo dignoscimus legem sive consuetudinem non celebrandi, etiam privatim, ante horam tertiam eo tunc rigore servatam, ut ab illa nemo potuerit sine aliorum admiratione & censura deviare.

CAPUT XXII.

Quo signo Fideles tempore persecutionis ad Synaxim convocarentur. Rejicitur quorumdam opinio. Reddita pace publica signa instituta & quæ. Lignorum usus apud Græcos, quæ semanteria *dicuntur. A quo inventæ campanæ. An à Paulino Episcopo Nolano. De veterum tintinnabulis. Campanæ nomen, ejusque etymologia. Quando cœperit Ecclesia Campanis uti. Ad quem spectet campanas pulsare. De campanis Religiosorum.*

I. ORitur hæc disquisitio ex superiori, estque ejus veluti appendix, quamvis enim sacræ Synaxi certa fuerit hora destinata, quia tamen difficilè potuit credentium multitudo ætate, sexu, conditione diversa, & habitatione ac loco diffidens statis horis in Ecclesia adunari; credibile est aliquod signum antecessisse, quo omnes in unum cogerentur. Quale autem hoc fuerit, conjicere quidem possumus, sed non certò definire. Amalarius *lib. 4. de div. off. cap. 21.* lignorum sonitu Christianum populum congregatum ait, quando latitabat per cryptas propter persecutores. Non assentitur Amalario Baronius *an. 58. num* 103. & meritò tum quia hujus rei nullum extat antiquum monumentum: tum etiam quia ratio ipsa non patitur ut eo tempore, quo abdita loca ad conveniendum studiosissimè quærebant, eo lignorum strepitu se proderent, & ad necem sibi inferendam Gentiles provocarent. Verisimilior videtur Strabonis conjectura *cap. 5. de rebus Eccles.* quod nimirum sola devotio aliquos cogeret ad statutas horas concurrere: alii prænunciationibus publicis invitarentur, & in una solemnitate proximè futuras discerent. Sed hæc referre ad nascentis Ecclesiæ tempora difficillimum est; nam vexati fideles acerbissimis gentium perse-

cutionibus locum sæpe mutare, eumque abditissimum nec inventu facilem quærere cogebantur, unde nec solo religionis studio convenire poterant, nec in uno conventu alterius præmoneri. Baronius *ibidem num.* 102. viros quosdam delectos arbitratur, qui cursores dicerentur, quorum munus esset singulos fideles perquirere, & privatim monere, quando & quo loco convenire deberent. Ut autem probet hanc opinionem nullum illorum temporum testimonium profert, præter Ignatii epistolam ad Polycarpum ita scribentis. *Decet, Beatissime Polycarpe, Concilium cogere sacrosanctum, & eligere si quem vehementer dilectum habetis & impigrum, ut possit divinus appellari cursor, & huiusmodi creare, ut in Syriam profectus laudibus celebret impigram charitatem vestram ad gloriam Dei.* Hac sola auctoritate fretus id astruit Baronius, cui ne assentiar ipsamet cogit epistola, quæ si attentè legatur, non de Cursore loquitur, qui Synaxim indiceret, sed de Legato qui mittendus erat in Syriam ad Antiochenos: unde circa finem ait, *Saluto eum qui designandus est, ut mittatur in Syriam.* Addo quod hanc epistolam non genuinum Ignatii fœtum esse, sed suppostitium viri eruditi dudum observarunt, & ad id probandum multa afferunt non parvi ponderis argumenta. Quod si aliqua fides illi præstanda sit, potior apud me erit alia Baronii sententia, jussu nimirum Episcopi unumquemque secretò convocatum. Hoc verò colligit ex his verbis ejusdem epistolæ: *Crebrius celebrentur conventus, nominatim omnes inquire, servos & ancillas ne fastidias.* At nutante fundamento firmum ædificium superstrui nequit. Fieri sic potuit, & fortassis sic factum est; sed nullum producere testem possumus, qui id factum asseveret. Aliquam sanè tesseram sive signum fuisse, quo Christiani & se mutuò agnoscerent, & loca scirent ac tempora synaxeos peragendæ, certæ fidei res est; sed quale hoc signum fuerit, ignoramus. In actis S. Cæciliæ dicitur Valerianus S. Urbanum Pontificem reperisse, qui ad vitandas paganorum insidias latebat, *signo quod acce-*

perat, quodque omnino necessarium erat, ut mutua inter fideles societas, atque germanitas conservaretur.

II. Converso autem ad fidem Constantino, cùm pace & tranquillitate potiri cœpit Ecclesia, summa pietas Imperatoris, & Christianorum alacritas, quam describit Eusebius testis oculatus initio *libri X. suæ historiæ*, nos dubitare non sinit, quin publicis signis, quæ ab omnibus perciperentur, populus ad Ecclesiam cœperit convocari. Ea diversa fuisse veterum Scriptorum monumenta testantur. Pachomius Abbas tubæ sonitu congregari Monachos præcipit, sicut olim Moysi imperavit Deus *Num. cap.* 10. ut duas tubas argenteas faceret, quarum sonitu ad movenda castra, ad festa, ad sacrificia multitudo convocaretur: *Cum audierit*, inquit Pachomius regulæ suæ cap. 3. *vocem tubæ ad Collectam vocantis, statim egrediatur.* Climacus item ait *Gradu* 19. signo sacræ tubæ canente coactos Fratrum cœtus. Alii malleo utebantur, quo singulorum cellæ pulsabantur: Historia Lausiaca *cap.* 104. in vita Abbatis Adolii, *excitatorio malleo*, inquit, *pulsabat cellas omnium eos congregans ad oratoria*: Cassianus libro 4. Institut. cap. 12. *Cum sonitum pulsantis ostium ac diversorum cellulas percutientis audierint, ad orationem eos scilicet, seu ad opus aliquod invitantis, certatim è cubilibus suis unusquisque prorumpit.* In Bethleemitico Monasterio hac voce *Alleluia* convocatas Moniales ad Collectam scribit Hieronymus *epist.* 27. Usi sunt etiam Græci lignorum percussione, quorum usum antiquissimum esse ex actis secundæ synodi Nicænæ constat. Ibi enim *Act.* 4. ex libro miraculorum S. Anastasii Martyris legimus, quod cùm ejus Reliquiæ Cæsareæ appropinquarent, cives omnes lætitia magna perfusi ligna sacra pulsantes obviam facti sunt. Eorumdem frequens habetur mentio apud Græcos scriptores. Theodorus Petreorum Episcopus in vita S. Theodosii Archimandritæ; *Monachi*, ait, *lignum pulsabant præter solitam propemodum horam.* Nicephorus Blemides in vita S. Pauli Latrensis, *Imperat ut ante tempus*

lignum congregans Monachos pulsetur, & sacra Mystagogia peragatur. Theodorus Studita in carminibus, *Veluti tuba percute lignum tempore suo ut opus est.* Auctor vitæ S. Niconis cognomento *Metanœite*, *Et ligni pulsatione omnes fratres convocat.* Et tubæ quidem ac mallei usus ad sola Monasteria pertinuisse videtur, ligna autem ab omnibus Ecclesiis Orientalibus usurpata fuerunt, longoque spatio permansit eorum consuetudo, quia ut pauló pòst videbimus, campanas seriùs receperunt. Nunc quoque Græci & aliæ nationes sub tyrannico Turcarum imperio iisdem lignis utuntur, quæ à Græcis *Semanteria*, sive Chirosemantra, quod manibus teneantur âtque pulsentur, nuncupantur. Ea sic describit Leo Allatius in dissertatione de recentiorum Græcorum templis. *Sacerdotes Græci ligneo instrumento ad Græcos in Ecclesiam convocandos utuntur. Id est lignum binarum decempedarum longitudine, duorum digitorum crassitudine, latitudine quatuor, quàm optimè dedolatum non fissum aut rimosum, quod manu sinistra medium tenens sacerdos vel alius, dextra malleo ex eodem ligno cursim hinc inde transcurrens modo in unam partem, modo in alteram, propè vel eminus ab ipsa sinistra, ita lignum diverberat, ut ictum nunc plenum, nunc gravem, nunc acutum, nunc crebrum, nunc extensum edens, perfecta Musices scientia auribus suavissimè moduletur.* Hæc Allatius, qui aliud Semanterion esse ait insignis magnitudinis, adeo ut quandoque sex palmos latitudo, unum crassitudo, triginta longitudo exæquet, quod in turribus catenis ferreis appenditur, & malleo pulsatur. Campanas verò usui Græcis esse cœpisse anno 865. refert Baronius ex historiæ Venetæ scriptoribus asserentibus Ursum Patritiacum Venetiarum Ducem primum omnium dono misisse duodecim mirificæ artis & valdè sonoras Michaëli Imperatori, qui eas in turri ad S. Sophiam exructa collocavit. Ad Orientalem igitur Ecclesiam delatæ sunt seculo nono, cùm jam dudum in Occidentali receptæ fuissent. Sed à quo primùm inventæ, cujusque opera vel au-

auctoritate in Ecclesiam introductæ sint, incompertum est.

III. Polydorus Virgilius lib. de Inventoribus rerum id Sabiniano Pontifici adscribit, qui Gregorio Magno successit. De eodem Onuphrius in epitome summorum Pontificum sic scribit, *Hic Papa Campanarum usum invenit, jussitque ut ad horas canonicas, & Missarum sacrificia pulsarentur in Ecclesia.* Sed Anastasius in ejus vita nihil de campanis ab eo inventis dicit, nec scio à quo hoc didicerint Panuinius, & Polydorus. Angelus Roccha *in comment. de campanis cap.* 1. à S. Hieronymo, qui ducentis circiter annis ante Sabinianum vixit, campanarum mentionem factam credidit cap. 33. & 39. regulæ Monacharum, ejusdem regulæ perperam Hieronymo tributæ falsa inscriptione deceptus. Tum ait S. Paulinum Episcopum in suam Nolanam Ecclesiam primum omnium hunc usum invexisse. Consentiunt passim recentiores, quod attinet ad Paulinum: & alii quidem adinventas ab eo tradunt, alii verò earum usum à gentilibus acceptum ad Ecclesiam ab eodem translatum autumant, sive minora dumtaxat tintinnabula, quæ jam ubique in usu erant, Ecclesiæ tradiderit; sive ab his desumptâ formâ, majora confici curaverit. Nemo tamen veterum Patrum, qui res Paulini accuratissimè prosecuti sunt, hanc memorabilem ejus inventionem laudat, vel attingit; unde fit ut huic assertioni ægrè assensum præbeam, quæ nullo legitimo teste munita est. Auget scrupulum ipsemet Paulinus, qui epist. 12. ad Severum conditam à se Basilicam, & singulas ejus partes describens, nullam tamen campanarum sive turris campanariæ mentionem facit, cùm alia nihilominus minora ædificia exactè commemoret. Agunt de campanis, eorumque usu in Ecclesiis Alcuinus, Amalarius, Vvalfridus, Strabo, qui Caroli Magni & Ludovici Pii temporibus claruerunt, quarto seculo post Paulini decessum; sed de Paulino silent, sicut & alii sequentium seculorum scriptores. Verba Strabonis omittenda non sunt. Ita enim loquitur

quitur cap. 5. rerum Ecclesiasticarum, *De vasis fusilibus vel etiam productilibus, quæ simpliciter signa vocantur, quia eorum sonoritate quibusdam pulsibus excitata, significantur horæ, quibus in domo Dei statuta celebrantur officia: de his inquam hic dicendum videtur, quod eorum usus non adeo apud antiquos habitus proditur.* Eorum *usum primò apud Italos affirmant inventum. Unde & à Campania, quæ est Italiæ Provincia, eadem vasa majora quidem* campanæ *dicuntur: minora verò quæ & à sono tintinnabula vocantur, nolas appellant à Nola eiusdem civitate Campaniæ, ubi eadem vasa primò sunt commentata.* Fortassis sciolus quispiam, cùm hæc apud Strabonem legisset, de suo addidit Paulinum, qui Nolæ in Campania Episcopus fuit, campanas & nolas in Ecclesiam induxisse, & hoc commento sequioris ævi scriptoribus fucum fecit. Quisquis autem fuerit, qui hoc Paulino primus adscripsit, cautiùs processisset, si campanæ, & nolæ vocabula Paulini seculo & aliquot sequentibus inaudita fuisse considerasset. Res sanè vetus est, sed vox recentior. Non me latet Quintilianum, qui sub Domitiano vivebat, nolę meminisse *lib. 8. institut. cap. ult.* ubi inter ænigmata recenset, quod Cecilius dixit de quadam muliere, eam fuisse in triclinio Coam, in cubiculo Nolam: at hîc nola longè diversa significatione accipitur, conficta voce à nolendo sensu obscœno, quem peritiores Grammatici explicant apud Vossium *lib. 4. instit. Orator. cap. 11. §. 5.* rejecta falsa Cœlii Rhodigini & aliorum opinione, qui ex usu sui temporis hanc vocem interpretati sunt.

IV. Porro Veteres pelvis, lebetis, æris, æramenti, codonis, & tintinnabuli vocibus usi sunt, donec nolæ & campanæ vocabula adinventa & communi quodam latinè scribentium consensu approbata fuerunt. Tintinnabulum describit Plautus in Trinummo *act. 4. sc. 2.* his versibus.

Nunquam ædepol temerè tinniit tintinnabulum,
Nisi quis illud tractat aut movet, mutum est, tacet.

Plutarchus *lib. 4. sympoſiacûn qu. 5.* Helluones & obſonatores eos dici notat, qui in foro piſcatorio verſantur, & tintinnabulum, quod Græcè κώδων, *codon* dicitur, celeriter exaudiunt. Eo enim ſonitu ſignũ dabatur vendendi piſces: cujus rei jucundiſſimam narrat hiſtoriam Strabo Geographus *lib.* 14. cujuſdam Citharœdi, qui cùm artem ſuam in Jaſſo inſula oſtentaret, quam primùm tintinnabulum increpuit, illicò omnes eo relicto ad piſces dilapſi ſunt, præter unum ſurdaſtrum, cui Citharœdus gratias egit, quod cæteris audito tintinnabuli ſigno abeuntibus ſolus remanſiſſet: At ille, numquid ait jam ſonuit tintinnabulum? & eo affirmante, ipſe item ſurgens protinus digreſſus eſt. Scribit etiam Porphyrius *lib.* 4. *de abſtin. animalium* Samnæos, genus quoddam Philoſophorum in India, ad codonis ſeu tintinnabuli ſonum ſolitos congregari ad preces & ad cibum. Uſos quoque tintinnabulis Sacerdotes Proſerpinæ refert Apollodorus *lib. de Diis*, idemque teſtatur de Sacerdotibus Deæ Syriæ Lucianus *in dialogo de eâdem.* Idem agens de viris mercede conductis ait in ditiorum ædibus familiam & mercenarios ad opera olim excitatos tintinnabulis, quorum ingens ſonus eſſet, ut ab omnibus poſſet audiri. Ab Auguſto poſita tintinnabula in faſtigio ædis Jovis Capitolini refert Suetonius. Tumulo quoque Porſenæ regis eadem appenſa aſſerit Plinius *lib.* 36. *cap.* 13. quæ vento agitata longè ſonitum referebant. Nota eſt Juvenalis invectiva in verboſam mulierem ſat. 6.

Verborum tanta cadit vis,
Tot pariter pelves, & tintinnabula dicas
Pulſari: iam nemo tubas atque æra fatiget,
Vna laboranti poterit ſuccurrere Lunæ.

Notum eſt etiam Martialis diſtichon lib. 14.

Redde pilam, ſonat æs thermarum, ludere pergis?
Virgine vis ſola lotus abire domum.

Notus eſt denique uſus tintinnabulorum in veteri teſtamento: Exodi 28. *Ad pedes tunicæ quaſi mala punica*

facies, mixtis in medio tintinnabulis, ita ut tintinnabulum sit aureum. Et Ecclesiastici 45. *Cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro, dare sonitum in incessu suo.* Ex his & aliis testimoniis liquidò constat id quod suprà diximus, campanæ & nolæ vocabulum recentius, rem ipsam antiquissimam esse. Unde autem campanæ nomen derivatum sit, Grammatici inquirunt, & quasdam afferunt notationes, quæ plus argutiarum, quàm veritatis habere noscuntur. Plerique à Campaniæ regione deducunt, vel quia ibi grandiores fieri cœperunt, vel quia primùm in ea provincia repertæ sunt: sic vasa fictilia ab Horatio lib. 1. sat. 6. *campana supellex* dicuntur, quia in Campania ex luto & argillâ pulcherrima fingebantur. Quare idem lib. 2. sat. 3. ait.

> *Qui vejentanum festis potare diebus*
> *Campana solitus trulla.*

Et Isidorus lib. 16. orig. cap. 24. *Campana*, inquit, *à regione Italiæ nomen accepit, ubi primùm eius usus repertus est.* Loquitur autem de trutina, quæ constat scapo notis distincto ad librarum discrimina indicanda; nam subdit, *Hæc duas lances non habet, sed virga est signata libris, & unciis, & vago pondere mensurata.* Potest quoque campana ex ære campano desumi, quod omnium præstantissimum esse asserit Plinius lib. 34. cap. 8. *In reliquis palma Campano.* Licet enim suprà *cap.* 2. Corinthium cæteris præferre videatur, illud tamen non erat purum æs, sed commixtio omnium metallorum, ut ex eodem Plinio notat Isidorus *lib.* 16. *orig. cap.* 19. ubi etiam ait æs campanum utensilibus, & vasis omnibus probatissimum esse. Nec est improbabile campanæ nomen tunc tintinnabulis inditum, cùm ex ipso ære majora fieri cœperunt: quo autem anno id contigerit, non liquet.

V. Hieronymus Magius cap. 2 libelli de Tintinnabulis, quem capta Cypro captivus & servus hominis Turcæ omnibus libris destitutus ex penu memoriæ in ergastulo scripsit, putat campanas tunc Ecclesiarum turribus

impositas, cùm ethnicorum Principum odia adversùs Christianos jam satis refrixissent. Ejusdem sententiæ Baronius est *an.* 58. licet fateatur incompertum esse annum, quo id primitus factum est. Mihi autem vero propius videtur, statim ac reddita Christianis est pax, ad convocandum populum tintinnabula adhibita, primùm minora, deinde grandiora: etenim ad idem munus cœtum congregandi passim apud Ethnicos in usu erant: multoque aptior ad multitudinem coadunandam campanarum sonitus est, quàm strepitus lignorum, aut clangor tubarum, quia & longiùs diffunditur, & faciliùs percipitur. Cùm S. Benedictus circa annum 495. in specu Sublacensi monasticæ professionis fundamenta jaceret, Romanus monachus, à quo sanctæ conversationis habitum susceperat, panem ipsi portare certis diebus solebat, quem per funem in speluncam submittebat. *Resti autem*, inquit Gregorius lib. 2 dialog. cap. 1. *parvum tintinnabulum inseruit, ut ad eius sonum vir* Dei *cognosceret, quando sibi Romanus panem praberet*. Ex quo colligimus tintinnabuli usum apud Monachos jam eo tempore percrebuisse: nec dubito quin de tintinnabulo idem Benedictus intelligi debeat, cùm de significanda hora operis Dei agens in regula cap. 43. ait: *Ad horam divini officii, mox ut auditum fuerit signum, relictis omnibus summa cum festinatione curratur.* Nam veteres signi nomine campanam metonymicè intelligebant, quia per eam datur signum divini officii. Gregorius Turonen. in vita S. Gregorii Lingonensis, *commotoque signo Sanctus Dei ad officium dominicum consurgebat.* Idem in Nicetio Lugdunensi, *quod Presbyter audiens jussit signum ad vigilias* commoveri. Et lib. 3. histor. Franc. cap. 15. *Dum per plateam praterirent, signum ad matutinas motum est.* Eulogius Martyr in Apologetico, *per idem tempus graviter in nos prasidialis grassabatur insania, ita ut excelsa pinnaculorum prosterneret, qua signorum gestamina erant ad conventum canonicum*

quotidie Christicolis innuendum. Quidam ex actis S. Lupi Senonensis Episcopi nomen campanæ receptum credunt initio septimi seculi, vel in fine sexti. In his enim hoc factum narratur. *Clotharius Rex ubi comperit campanam S. Stephani sonum edere gratissimum, jussit eam Parisios transferri, ut eius tinnitu sæpius delectaretur. Displicuit ea res beato Episcopo. Itaque mox ut ablata est à Senonibus, omnem soni gratiam amisit. Id Rex intelligens ocius iubet suo illam loco restitui. Vbi autem ad pontem Senonicum ventum est, rediit illi pristinus sonus, & ob sancti viri merita septimo milliario auditus est.* Idem confirmari potest ex Audoëno Rothomagensi in vita S. Eligii apud Surium *lib. 2. cap. 21.* his verbis. *Cùm aliquando visitaret diœcesim suam, ut solent Episcopi, quadam ex causa interdixit, ne cursus id est preces canonicæ & sacrificium celebrarentur in Basilica quadam, donec ipse iuberet. Erat illic Presbyter quidam sibi malè conscius, ob cuius culpam id fecerat beatus Episcopus. Is parvipendens eius sententiam, cum procul illum recessisse arbitraretur, campanam horâ statutâ uti moris erat pulsare cœpit. Sed ut eius temeritas reprimeretur, campana rationis expers Beato viro obtemperans nullum sonum reddidit. Perstitit ille trahendo restim campanæ, sed sonum exprimere non potuit.*

VI. Verum in his testimoniis ex actis sanctorum Lupi & Eligii advertendum est in primis Scriptoribus nomen campanæ non reperiri, sed à Laurentio Surio, qui priscas loquendi formulas recentioribus commutavit, contra fidem veterum Codicum substitutum fuisse, non sine gravi dispendio sacræ & profanæ eruditionis. Puram Eligii vitam, qualem scripsit Audoënus, edidit *tomo V. sui Spicilegii* Lucas Dacherius, cujus in veterum scriptis ab interitu vindicandis summam diligentiam & acutissimum judicium omnis posteritas collaudabit. Prænarratam igitur historiam sic proprio sermone scribit Audoënus. *Alio tempore cum Diœceses suas, ut episcopis mos est, visitaret, exititit quædam certa causa, ut in una Basi-*

lica interdiceret cursum vel oblationem, quousque ipse iuberet, celebrari. Erat autem illic Presbyter quidam mala conscientia saucius, cuius videlicet ob culpam excommunicatio processerat, qui Episcopi iussis minùs obtemperandum credens, verbaque eius leviter valde ferens, cùm longiùs eum à loco illo abiisse æstimaret, mox signum Ecclesiæ statuta hora, sicut mos erat pulsare cœpit. Tunc ad confutandam humanam præsumptionem, magis insensibilis quàm rationabilis creatura verbis Episcopi parens, veluti sibi interdicto silentio nullum ad pulsantis nisum signum reddidit sonum. Deinde Presbyter diutiùs funem terebrans, cùm cerneret tinnulum omnino permanere mutum, egressus protinus Basilicam causam cunctis manifestat. Tum illum refert pœnitentiam egisse, & loco ab Eligio reconciliato, *mox signo tacto sonus pristinus rediit in tintinnabulum.* In his autem apparet Audoënum signi & tintinnabuli vocabulo, non campanæ usum esse. Beda tamen qui sexaginta circiter annis post Audoënum floruit *lib. 4. histor. cap. 23.* describens obitum Hildæ Abbatissæ auditum ait à quadam Moniali *notum campanæ sonum, qua ad orationes excitari vel convocari solebant.* Eâdem voce utuntur passim octavi, noni, & sequentium seculorum scriptores, ex quo conjicio nomen campanæ grandioribus tintinnabulis impositum circa finem septimi seculi, & octavo, ac nono apud omnes diffusum esse. Anastasius in vita Leonis IV. *Fecit in Ecclesia S. Andreæ campanile, & posuit campanam cum malleo æreo & cruce exaurato.* Monachus Sangallensis *in lib de ecclesiastica cura Caroli Magni cap. 31.* narrat tempore ejusdem Caroli vixisse opificem in omni opere æris excellentissimum, qui optimã campanam, seu campanum, ut ille loquitur, conflavit, cujus sonitum cùm Imperator mitaretur, promisit artifex, se multò præstantius conflaturum si pro stanno centum libras argenti illi daret. Accepto autem argento vir nequam stannum pro argento posuit, & campanam brevi tempore perfecit, quæ cùm Regi placuisset immisso ferro pulsa-

torio jussit in campanario suspendi. Cumque custos ecclesiæ & reliqui Capellani eam movere ad sonitum niterentur, nec possent, indignatus auctor operis apprehenso funepertraxit æramentum, & ecce ferrum elapsum in verticem ipsius decidit, & occidit. Argentum verò repertum jussit Carolus inter Palatinos egentes distribui. Alia ejusdem temporis testimonia frustra congererem, nam post Carolum Magnum omnes ferè scriptores voce campanæ vel signi indiscriminatim usi sunt. Seculo item octavo barbara vox *Cloccæ* audiri cœpit. Ea utitur S. Bonifacius episcopus Moguntinus & martyr *epist.* 9. rogans Huetbertum Abbatem, ut unam sibi cloccam transmittat. Et Gutbertus ad Lullum episcopum *epist.* 89. inter reliquas ejusdem Bonifacii, *Cloccam*, inquit, *qualem ad manum habui tuæ paternitati mittere curavimus.* Rudolphus quoque in vita S. Liobæ Abbatissæ, *Mater eius*, ait, *vidit per somnium se quasi signum ecclesiæ, quod vulgò cloccam vocant, in sinu suo habere, idque immissa manu tinniens extrahere.*

VII. Signum verò sive campanam pulsare pertinebat antiquitus ad Sacerdotes, & S. Benedictus *in regula c.* 47. hoc munus Abbati imponit, ut ipse horam operis Dei diu noctuque nuntiet, aut tali solicito fratri injungat hanc curam, ut omnia horis competentibus compleantur. Amalarius *lib.* 3. *cap.* 1. hoc officium non esse à Presbytero subterfugiendum ait: & in Capitul. Caroli Magni *lib.* 6. *cap.* 168. statuitur, ut Sacerdotes signa tangant horis canonicis. Idcirco Ordo Romanus & antiqua Ritualia, itemque concilium quartum Carthaginense materiam Ostiariatus in sola clavium traditione constituunt, nulla habita mentione pulsationis campanæ, quia hoc ad ejus officium non pertinebat. Sic olim præcepit Deus, ut filii Aaron sacerdotes tubis clangerent ad convocandam multitudinem: qui ritus ad novi Testamenti sacerdotes transivit, & in Ecclesia diu permansit. At hodie officium Ostiarii est, quem decet superpelliceo indutum esse, dum signa pulsat, quia munus sui ordinis exercet. Nec sine ra-

tione Majores nostri decreverunt à Deo sacratis viris signa tangi, quia & sacra res est fidelem populum ad divinum officium, ad Missam, ad communionem, ad audiendam verbum Dei coadunare: & ipsæ campanæ episcopali benedictione, sanctique olei unctione consecratæ sunt, & inter sacra ecclesiæ vasa connumerantur. Et usum quidem benedicendi campanas scribit Baronius à Joanne XIII. traxisse originem, qui anno 968. campanam Lateranensem miræ magnitudinis, antequam super campanile elevaretur, sacris ritibus Deo consecravit, atque Joannis nomine nuncupavit, *qui ritus*, inquit, *in ecclesia perseveravit*. Sed multò antiquiorem esse ex ritualibus libris integro seculo ante Joannem XIII. conscriptis palam fit, in quibus formula benedicendi & ungendi campanas reperitur, hoc præfixo titulo, *Ad signum ecclesiæ benedicendum*, ut eruditissimus Menardus testatur in notis ad lib. Sacrament. *pag.* 207. ex Codice Rhemensi tempore Caroli Magni exarato. In ipsa verò consecratione nomine alicujus sancti campana insignitur, sive ut à cæteris proprio veluti nomine distinguatur; sive quia ad pietatem magis conducere arbitrati sunt primi hujus ritus institutores, si voce alicujus Sancti plebs ad ecclesiam convocari diceretur. Quod autem spectat ad usum campanarum, memini me legisse apud quosdam Juris canonici Interpretes non licere Religiosis plures campanas habere, sed unam dumtaxat, sicut Joannis XXII. in constitutione, quam vocant extravagantem, *cap. unico de officio Custodis*. Atqui ea constitutio de solis Mendicantibus loquitur, eisque mandat ne plures campanas habeant sine licentia Apostolicæ Sedis propter lites inter ipsos & cathedrales ecclesias hac de causa exortas: at ubi plures sine contradictione possidebant, illis deinceps liberè uti permisit. De Monachis nihil decernit, imò Zacharias Papa, & Callixtus II. Cassinensibus concesserunt quandocunque vellent, etiam in civitatibus signa pulsare, ut patet ex eorum Bullario *constit.* 4. *&* 11. & hoc quoque pro Monachis Anglis statuisse Callixtum narrat in suis

Chronicis Gul. Thorne an. 1085. Favent prisca Monachorum Ritualia, quæ diebus festis omnia signa pulsari mandant, & hanc pusationem *classicum* vocant. Templariis autem, Hospitalariis, & aliis habentibus in suis domibus oratoria *C. patentibus, de privilegiis*, campanarum usus à Celestino III. vetitus fuit.

CAPUT XXIII.

Qualis debeat esse panis, qui offertur, & consecratur in Missa. Discutitur de azymo, & fermentato controversia. Quædam præmittuntur, in quibus omnes conveniunt tam in azymo, quàm in fermentato confici sacramentum. Hanc quæstionem non fidei, sed ritus esse. Cujus origo, & difficultas. Variæ opiniones de usu azymi, & fermentati. Græcos semper fermentato usos fuisse. Armenios, & Maronitas azymis uti. Examinantur quæ pro perpetuo azymorum usu in Ecclesia Latina afferri solent servato ordine temporum. Argumenta, & conjecturæ pro usu fermentati. De more offerendi panem, & vinum. Quid sit fermentum, quod olim Pontifices ad Ecclesias Urbis mittebant. Missam antiquitus Eucharistiam, nec non & panem communem in signum communionis. De forma, seu figura panis consecrandi. Hostiarum, quibus hodie utimur origo. Quo studio olim præparatæ. Addita quædam de Eulogiis.

I. CUm sacramentum Eucharistiæ, quod singulari prærogativa & sacramentum est, & sacrificium, ex pane, & vino constet; nulla unquam de vino inter Christianos quæstio fuit, omnes enim vini nomine audito, illud statim mente concipiunt quod ab uvis exprimitur, & ho-

mentatum putavi, ut tamen azymum non exclusetim, sicut exclusit Sirmondus; dixi enim Apostolos panem consecrasse qualem in domibus fidelium reperiebant, sive azymum, sive fermentatum, præsertim apud Hebræos, qui certis diebus azymis utebantur: qua in re Arcudio consensi, qui *lib. 3. de Sacram. cap. 3.* ait verisimile esse Apostolos pro varietate locorum, gentium, & temporum modò azymo, modò fermentato usos fuisse: deinde dixi, quod sæviente primis Ecclesiæ seculis persecutione non poterant sacerdotes semper azymum habere, ergo pro certo posui aliquando habuisse: & licet multa congesserim pro usu fermentati, non tamen illum ab omnibus, & ubique receptum affirmavi; nam veterum Patrum, & historicorum testimonia, quæ protuli, nonnisi pro suis Ecclesiis, & Provinciis, & temporibus probant. Sciebam enim argumentum ab inductione non concludere necessariò, nisi omnia singularia sufficienter, ut aiunt Dialectici, enumerentur, quod difficillimum est. Denique passim usus sum nominibus conjecturæ, & opinionis, cui me non ita adhærere protestatus sum, quin paratus essem certiora docentibus statim, & ex animo consentire.

II. Verum his non obstantibus, vix è prælo emersit liber, cùm statim intellexi displicuisse nonnullis rem non satis intelligentibus, aut in sensum à meo alienum detorquentibus, quod perpetuum azymorum usum convellere, ut ipsi putabant, ausus essem: è quorum mentibus omnem scrupulum tollere curavi addita post Præfationem monitione ad Lectorem, qua statum controversiæ clariùs explicavi, certa ab incertis, & fidei dogma à ritu secernens. Et sic quidem hominibus eruditis, & bonæ voluntatis me satisfecisse arbitratus sum: cæteris præclaram Quintiliani sententiam objeci, qua S. Hieronymus in causa non dissimili uti solebat, *Felices artes, si de iis soli artifices judicarent.* Interim vir orbi literario notissimus Joannes Mabillonius Congregationis S. Mauri Monachus, ob singularem doctrinam, pietatem, & eruditionem arcta

mihi junctus amicitia edidit Parisiis seculum tertium Benedictinum, in cujus Præfatione adversus Sirmondum probare contendit usum azymorum in Ecclesia Latina ante schisma Photii viguisse, argumenta verò Sirmondi non evincere, quod Latini pane olim fermentato usi fuerint. Legi avidè ejus lucubrationem, ex qua ut ingenuè fateor me profecisse, ita illi gratias egi, quod quædam à me non observata in publicam utilitatem contulisset; & aliquid etiam, in quo lapsus eram, emendasset: ad quam rem omnes invitaveram in prima mei operis editione dicens, gratissimum mihi fore, si quis prolatis ex antiquitate testibus amicè ostenderet me errasse. Scopus etenim scribentium hic esse debet, ut nonnisi vera scribant: quod si aliquando falsum pro vero per imprudentiam, aut oblivionem, sive etiam ob ignorantiam amplexi sunt, humana incuria excusanda, quæ omnibus obrepit quantumvis doctis, & attentis: tum error, statim ac agnitus est, ab auctore emendandus, & expungendus. Hæc videlicet vera sapientia est, quam continuo, & indefesso totius vitæ studio me aliquo modo assequutum fuisse, Deo opitulante, confido; ut verè & ex animo cum Socrate dicere queam, *Hoc scio, me nihil scire.* Docuit autem nos maximus Ecclesiæ magister Augustinus errores nostros sincerè fateri, & de his monere lectores, ne & ipsi errent. *Ego proinde fateor*, ut verbis illius utar, epist. 7. ad Marcellinum, *me ex eorum numero esse conari, qui proficiendo scribunt, & scribendo proficiunt. Unde si aliquid vel incautius, vel indoctius à me positum est, quod non solum ab aliis, qui videre id possunt meritò reprehendatur, verum etiam à me ipso, quia & ego saltem postea videre debeo, si proficio: nec mirandum est nec dolendum, sed potius ignoscendum, atque gratulandum, non quia erratum est, sed quia improbatum. Nam nimis perversè seipsum amat qui & alios vult errare, ut error suus lateat. Illius quippe scripta summa sunt auctoritate dignissima, qui nullum verbum, quod revocare deberet, omisit. Hoc quisquis non est asse-*

quutus, secundas habeat partes molestiæ, quia primas non potuit habere sapientiæ; & quia non valuit omnia non pœnitenda diligenter dixisse, pœniteat quæ cognoverit dicenda non fuisse. Hæc Augustinus. Sed redeo ad Mabillonium. Scripsit is mihi se destinasse hoc argumentum fusiùs pertractare, & ea clariùs exponere, quæ breviùs, & obscuriùs in præcitata præfatione observaverat. Hoc audito hortatus sum illum ut nulla habita ratione meæ opinionis, hanc controversiam pleniùs discuteret, idque vir eximius proferens de thesauro suo nova & vetera, copiosissimè exequutus est, edita dissertatione de pane Eucharistico Azymo, ac fermentato, cui literas præfixit, quas de hoc argumento ad ipsum scripseram. Et hæ quidem literæ sufficiebant, ut omnis scrupulus ab eorum mentibus eximeretur, quos mea, & Sirmondi sententia commoverat; atque ut etiam omnes agnoscerent me veritatis indagandæ studio animum ad scribendum appulisse. Sed quia Typographus alteram hujus libri editionem molitur, necessarium duxi hoc caput novum in modum contexere, & secundis curis, quæ sapientiores sunt in meliorem formam adornare. Ad hoc autem impulit me tum Joannis Mabillonii laudata dissertatio : tum Christiani Lupi Ordinis S. Augustini, & sacræ Theologiæ Lovanii Professoris amici item mei multiplex eruditio. Hic enim Bruxellis paulò post evulgata mea Liturgica tertiam partem edidit scholiorum, & notationum in decreta, & canones Conciliorum, ubi de azymo, & fermentato uberrimè differit in dissertatione de actis S. Leonis Noni adversus schisma Michaëlis Cerularii, *à cap. 5. usque ad* 12. Priusquam verò rem ipsam aggrediar, quædam præmittenda, quæ certa & fixa apud omnes Orthodoxos esse debent : tum ea sequentur, quorum dubia, & anceps quæstio est. In his autem historici partes agam, ut difficilis controversia, non meo arbitrio, sed sapientis, ac discreti lectoris judicio, re maturè perpensa enodetur. Nam cùm omnis multitudo pro azymis stet, non is ego sum, qui velim inimicitiis

clarescere. Libenter igitur omnes eruditos audiam, omnemque illorum reprehensionem sive studio veritatis, sive alia de causa pro maximo beneficio habebo, dummodo & ipsi meminerint se quoque homines esse, & sæpe decipi, ac labi posse. Latet priscorum rituum veritas, & inter rudera antiquitatis sepulta inventu difficillima est: non ita tamen eam opprimi patitur divina providentia, quin aliquando quasi per transennam appareat his, qui eam sincerè quærunt. Sed hi pauci sunt, quia traditum à B. Hilario Pictavensi Episcopo *lib.* 1. *de Trinitate* salutare documentum pauci servant, ut cùm Doctorum tractatus legunt non præconceptas persuasiones illis inferre, sed veritatem potius ab his referre conentur. *Optimus enim Lector est*, ait ille, *qui dictorum intelligentiam expectet ex dictis potius, quàm imponat; & retulerit magis, quàm attulerit: neque cogat id videri dictis contineri, quod ante lectionem præsumpserit intelligendum.* Atque hinc fit, ut multitudo hominum falsis rerum imaginibus sæpissime decipiatur, quia non ex veritate, res explorare, & judicare solet, sed ex his quibus assuevit; atque ita veritati præjudicatur, & sicut in psalmo canimus, *diminutæ sunt veritates à filiis hominum.* Sed his omissis, quæ veluti parerga sunt, jam ad opus accedendum est, & ea, ut diximus, præmittenda, quæ certa apud omnes esse debent.

III. Et primò quidem firmissimè credendum est, & pro certo habendum Christum in ultima cœna non alio pane, quàm azymo, prout lex præcipiebat, usum fuisse, & in eo corporis sui admirabile, ac divinum sacramentum instituisse. Licet enim de hac re non recentiores dumtaxat, sed veteres Scriptores diversa opinati sint, contendentibus nonnullis Redemptorem nostrum legalis cœnę diem anticipasse cùm usus fermenti nondum vetitus erat: communis tamen & vera, ac trium Evangelistarum testimonio confirmata sententia est Christum Dominum prima die azymorum Pascha illud peregisse, & post esum Agni Eucharistiam in azymo consecrasse.

Agunt de hac quæstione Lupus, & Mabillonius locis citatis, Baronius anno Christi 34. Gennadius (sive Georgius Scholaris) in expositione pro concilio Florentino, Umbertus Cardinalis cum aliis, qui adversùs Græcos scripserunt, & omnes passim interpretes Evangeliorum.

Secundò credendum est, & tanquam inconcussum fidei dogma statuendum utrumque panem tam azymum quàm fermentatum legitimam Sacramenti materiam esse, utrumque ab Ecclesia approbari, quia nimirum nihil utrique deest ad veram panis integritatem: nec ullus unquam de hoc dubitavit, nisi Græci schismatici, qui Michaëli Cerulario, ejusque asseclis pertinaciter adhærentes ausi sunt asserere solum fermentatum esse panem adscribentes fermento veluti animam, ac formam panis, qua comedentem nutrit, & animat: azymum verò esse aridum lutum, & lapidem, & quasi corpus sine anima humanæ nutritioni ineptum: ac propterea Latinorum sacrificium inane, & execrabile esse, ut potè carens legitima sacramenti materia, nosque Azymitas vocant, & tanquam hæreticos, & Judæis in usu Azymorum communicantes detestantur, & anathematizant. Pleni sunt hujusmodi calumniis, & maledictionibus Michaëlis Constantinopolitani, Leonis Acridensis, & Nicetæ Monachi, atque aliorum recentiorum libelli ab Umberto Cardinali, & ab aliis Orthodoxis scriptoribus acriùs interdum quàm par esset confutati. Neque enim omnium Græcorum etiam schismaticorum eadem de hac re sententia est. Sunt inter illos multi sapientiores cæteris, qui ut refert Arcudius *lib. 3 de sacram cap. 6.* rem prorsus adiaphoram existimant, sive quis in azymo sive in fermentato sacramentum conficiat, cùm uterque sit panis. Testatur quoque Franciscus Combefis, *in notis ad tract. de hæresi Jacobitarum to. 2. Auct. Biblioth. Patrum*, dixisse sibi Trapezuntii Metropolitam causam discessionis Græcorum à Latinis non fuisse, quod Græci salem, & fermentum in mystico pane adhibeant, Latini neutrum; sed ubi semel

factum est schisma, hunc etiam prætextum accessisse. Joannes item Episcopus Citri scribens Constantino Archiepiscopo Dyrrachiensi *lib. 5. juris Græco-Romani*, ait Azymorum oblationem tanti momenti non esse, ut divisionem facere debeat inter Græcos & Latinos: quia nimirum ęquè panis est azymus ac fermentatus. Theorianus Philosophus *epist. ad Sacerdotes* apud Allatium ad historiam Concilii Florentini exercit. 24. ***Divinus panis antequam consecretur, sive azymus, sive fermentatus fuerit, indifferenter panis est & dicitur. Panis etenim nomen genus cùm sit azymi & fermentati, æqualiter prædicatur de iisdem, cùm sint illius species.*** Consentiunt Theoriano alii, quos idem Allatius refert in dissertatione de perpetuo Occidentalis & Orientalis Ecclesiæ consensu ad Jo: Christianum de Boineburg edita cum ejus tractatu de Purgatorio *pag. 689. & sequentibus.* Idem ex nostris asserit S. Anselmus Cantuariensis, qui ad quæstiones à Valeranno Episcopo propositas respondens ait azymum, & fermentatum non differre substantialiter, & Christum cùm carnem suam panem vocavit, non azymum dixisse, vel fermentatum, quia uterque pariter panis est. Panem verò materiam Eucharistiæ esse constat, quatenus est panis, non autem ut azymus vel fermentatus. Et in hoc Græci meritò arguuntur, quia azymum panem esse pervicaciter negant, & Christum in fermentato consecrasse contendunt, cùm essent dies azymorum.

Tertiò certissimum est multò melius & convenientius esse in azymo conficere, quàm in fermentato: *tum quia*, ut Anselmus loco citato ait, *valde aptius & purius & diligentius fit: tum quia Dominus hoc fecit.* Omitto mysticas azymi rationes, quæ ad meum institutum non spectant, & apud alios legi possunt. Quamvis autem Christus Eucharistiam in pane azymo instituerit, & qui eo utuntur, ejus exemplum sequantur; non tamen ex hoc facto inferri potest positam ecclesiæ legem, ut solis azymis utatur. Evidens enim est non omnem Christi actionem præceptum

tum continere, alioquin celebranda à nobis forent hæc mysteria post cœnam, quia cœnâ peractâ ab ipso sunt instituta. Oportere panem triticeum esse, vinum aquâ mixtum lex inviolabilis est: an verò vinum rubrum sit vel album, panis azymus vel fermentatus res prorsus indifferens est ecclesiæ arbitrio à Redemptore nostro relicta; quia ut colore non mutatur vini natura, ita nec fermenti accessione panis essentia variatur. *Frumentum*, inquit Cæsarius Arelatensis homil. 7. *in candidam speciem molarum labore perficitur, ac per aquam, & ignem in unius panis substantiam congregatur*: Nec aliud requiritur ad veram panis compositionem. Nulla igitur lege, nulla exempli necessitate Latina Ecclesia azymis utitur, sed legitima consuetudine probabili ratione suffulta; quia ut Gennadius Patriarcha Constantinopolitanus in expositione pro Concilio Florentino *cap.* 2. *sect.* 2. sapienter scribit; *Ecclesia nullum discrimen intercedere arbitratur inter fermentatum, & azymum, dummodo ex tritico confectus sit panis, & propterea statuit nihil aliud ad sacrificii usum offerri, quàm ex tritico panem.* Optime quoque Algerus lib. 2. de sacramento Corporis, & Sanguinis Domini cap. 10. *Vtrum ex azymo, an ex fermentato pane corpus Christi confici debeat, inter Latinos, & Græcos magna concertatio est, cùm tamen non sit contra fidem Christianam seu azymum, seu fermentatum sacrificetur: tum quia utrumque panis est, tum etiam quia quamvis Christus de azymo pane corpus suum fecerit, forsitan non quia res, quæ fiebat, hoc exigebat; sed quia cœna, in qua hoc factum est, panem alium non exhibebat; panem tamen fermentatum non prohibuit.* Eadem ratione Guibertus Novigenti Abbas *lib.* 1. *Gestorum Dei per Francos cap.* 2. de Græcorum erroribus agens ait *convenienti ratione defendi, quod de panibus fermentatis sacramenta conficiunt, quia quod recta cum fide geritur, materialis fermenti admixtione non læditur: nam quod Dominus veteribus ceremoniis finem imponens postquam cum azymis agnum comedit, de eodem*

pane quia alius non aderat, nec secundùm legem, quam implebat induci tunc poterat, corporis sui sacramenta contradidit, azymorum illatio, quæ tunc affuit necessitati, non videtur ad institutionem pertinere mysterii. Idem sensus fuit Isaaci magnæ Armeniæ Catholici; in prima etenim invectiva adversus Armenios sic loquitur. *Aiunt panem, quem Christus dedit, azymum fuisse, ac idcirco azyma in sacrificio offerri. Esto, fuerit azymus panis quem Christus dedit: ipse qualem panem pro tempore invenit, talem tradidit: neque decebat ut id temporis perfectum panem in manus acciperet, eo quod dies illi azymorum essent, ne Judæis ansam præberet accusandi eum velut impium, & solventem legem.* Hæc & alia plura Isaac fusiùs ostendens non omnia facta Christi præcepta esse. Quod verò azymum græco spiritu omnino reprobet, id seculi vitio tribuendum; vixit enim ea vigente controversia; ipse verò Romanæ Ecclesiæ unitus erat, cujus traditiones sequendas asserit, summorumque Pontificum prærogativas commendat. His adjungi potest testimonium Syri scriptoris, sive S. Maronius sive alius recentior sit, in expositione Liturgiæ quam è Chaldaïco sermone Latinam fecit D. Faustus Maronita Abrahami Ecchellensis nepos, in cujus cap. 16. hæc leguntur. *Ad illud quod petiistis an convenientius sit offerre de pane azymo, vel fermentato, respondemus quod de hoc non habemus præceptum* Dominicum, *vel Apostolicum, quod hoc jubeat, & illud vetet. Quapropter hi in hoc, & illi in illo conficiunt juxta morem detentum. Nam qui in fermentato offerunt, arguunt nos simul cum Occidentalibus, atque Armeniis dicentes, quod azymus non est panis.* Tum ex scriptura probat verè azymum esse panem, & Christum in azymis sacramentum instituisse. Patet autem ex contextu scriptum hunc librum post Græcorum schisma, & post lites de azymo excitatas.

Quartò tanquam verissimum, & apud omnes indubitatum habendum est id quod sæpius in hoc libro repeten-

dum fuit, quædam esse in Ecclesia, quæ ad fidem & dogmata, quædam quæ ad ritus & mores pertinent. Quæ fidei sunt sancta, inviolabilia, immutabilia semper, & ubique manent; Deumque solum auctorem agnoscunt. Ad ea credenda cœco quodam obsequio captivum ducimus intellectum; & si quis ea turbare, vel quovis modo immutare aut iis contradicere ausus fuerit, diro anathemate perculsus extra Ecclesiam fit, nec locum deinceps habet inter Orthodoxos. Ritus & ea quæ morum, ac disciplinæ sunt ab hominum arbitrio pendent, & cum tempore variantur, rerumque statu immutato veteres consuetudines abrogantur, & novæ succedunt, illæsa fidei unitate. Id cùm plerique non intelligerent, nefas esse existimarunt in dubio ponere quod Ecclesia Latina non semper azymis usa sit, ac si usus azymorum dogma fidei esset, cùm sit ritus, & consuetudo ad historiam spectans, de qua dubitare, & inquirere an hic usus semper viguerit, nullo Orthodoxo prohibitum est: Sive enim in azymo, sive in fermentato celebretur, eadem manet regula fidei, qua Christiani, & Orthodoxi nominamur, & sumus. Debet quidem unaquæque Ecclesia suum morem servare, nec quisquam potest sine legitima auctoritate præscriptas consuetudines violare, aut immutare; sed inter eos, qui diversis utuntur ritibus, nullo modo ferendæ sunt lites, ac si rituum varietas fidei quoque ac dogmatum discrepantiam induceret. Præclarè de hac re S. Anselmus in responsione ad querelas Valeranni. *Quoniam multæ sunt diversitates, quæ non in summa Sacramenti, neque in virtute eius, aut fide discordant, neque omnes in unam consuetudinem colligi possunt; æstimo eas potius in pace concorditer tolerandas, quàm discorditer cum scandalo damnandas. Habemus enim à sanctis Patribus, quia si unitas servatur charitatis in fide Catholica, nihil officit consuetudo diversa. Si autem quæritur unde istæ natæ sunt consuetudinum varietates: nihil aliud intelligo, quàm humanorum sensuum diversitates. Qui quamvis in rei virtute, & uni-*

tate non dissentiant, in aptitudine tamen, & decentia administrationis non concordant. Hildebertus item Turonensis Archiepiscopus *epist.* 44. agens de quodam Sacerdote, qui ex pane communi sacrificium obtulerat, gravius puniendum ait Ecclesiæ, seu populi scandalum, qui ea novitate offensus fuerat, quàm delictum; in ea enim consuetudinem potius, quàm fidem impugnatam fuisse. Cùm igitur ex dictis constet hanc azymorum quæstionem historici facti esse, nullumque de illis aut Christi Domini præceptum, aut Apostolicam traditionem extare; sed sola longi temporis consuetudine quasdam nationes fermentato, alias azymo uti; concludendum est antiquitatis ignoratione, vel præconceptæ opinionis præjudicio, seu nimio affectu ad ea, quibus assueverunt illos errare, qui rem naturâ suâ indifferentem in fidei dogma convertunt.

Quintò denique ex veteri historia exploratissimum est nunquam de azymis inter Latinos & Græcos disputatum fuisse, nisi post illud horribile schisma, per quod Græci subtrahentes se ab obedientia Romani Pontificis omnes ferè Orientales nationes ab unitate Ecclesiæ segregarunt. Dux impiæ desertionis Photius, ut notum est, cujus schisma aliquo tempore sopitum denuò excitavit Michaël Cerularius genere illustris, animo turbulentus, & ut Georgius Cedrenus narrat, perduellis in Principem, qui in pœnam rebellionis detrusus in Monasterium, & ex Monacho Patriarcha regiæ urbis electus, cùm per aliquot annos sanctimoniam simulasset, demum detracta larva pessimam suam mentem detexit, & jampridem conceptum virus in perniciem totius Orientis evomuit anno undecimi seculi quinquagesimo tertio. Hic primus fuit, qui Latinæ Ecclesiæ temerario ausu de azymis litem movit, affirmans azymum non esse panem, ideóque Latinos materiam ineptam Sacramento adhibere, & esse hæreticos Azymitas carentes vera Eucharistia. Ex hoc autem sequitur omnes scriptores, qui post annum Christi millesimum hanc controversiam pertractarunt, non esse idoneos testes tam pro

azymo, quàm pro fermentato. Quis enim non videt tam Græcos, quàm Latinos, postquam cœperunt de hac re secum contendere, & exercere discordias, præoccupatis mentibus ad scribendum accessisse? Nam cùm Latini sola azyma semper offerri perspexerint, eaque sola in scholis prædicari audierint, ea sola semper viguisse crediderunt, & hac opinione semel concepta, varia argumenta excogitarunt, ut eam firmiùs stabilirent: nec dubitari potest, quin Græci eodem præjudicio suum fermentatum defenderint. Veræ autem sapientiæ nihil magis adversatur, quàm à teneris annis certis quibusdam opinionibus mentem imbuisse; nam qui illis innutriti sunt, omnia secundùm illas dijudicant, quacunque auctoritate, & demonstratione postposita; & si quis eos urgeat ad suorum rituum & consuetudinum, quibus pertinaciter adhærent, originem & antiquitatem legitimis testibus probandam, veris rationibus & probationibus deficientibus ad fabulas convertuntur, ut in progressu hujus disquisitionis ostendemus.

IV. His jactis totius controversiæ fundamentis indagandum est quo pane usa sit vetus Ecclesia, azymône, an fermentato: utrum scilicet omnes Ecclesiæ tempore Apostolorum in uno pane convenerint, & quæ gentes veterem ritum mutaverint, quo tempore, & qua occasione. Præcipua deinde difficultas explananda erit, an Latini semper azymo, Græci semper fermentato, an utroque sine ullo discrimine usi sint: cujus disquisitionis occasione videbimus, an diversarum Ecclesiarum tam in Oriente, quàm in Occidente diversi mores fuerint; an soli Latini azymis utantur, & cur per multa secula nulla de pane Eucharistico lis in Ecclesia, aut disceptatio mota sit: hæc enim omnia sic inter se cohærent, ut nihil à nobis de singulis dici queat, nisi simul de omnibus sparsim disseramus. Sunt autem hæ quæstiones difficillimæ, ac ferè insolubiles; nam sanctis Patribus, & Ecclesiasticis scriptoribus qui primis Ecclesiæ seculis vixerunt, de iis tacentibus, aut nihil certi afferentibus, fateri non erubesco me nihil habere

quod liqueat. Latet veritas in obscuro demersa, & vix radius aliquis interlucet, cujus splendore caligo, qua obvolvitur, discuti queat; vix tenuissima apparent vestigia, quorum indicio eam detegere, & reperire possimus. Quod si quis existimet se solis suspicionibus veritatem comprehendere posse, assimilabitur homini, qui remotissimam urbem, quam nunquam vidit, & cujus præter nomen nihil audivit, ejusque mœnia, ædificia, templa, propugnacula, civiumque mores, & habitum describere aggrediatur: fieri namque poterit ut ex aliqua parte veritatem attingat; sed nesciet qua ex parte verum dixerit; cùm nihil eorum viderit, nec a legitimis testibus quidpiam audierit, qui præsentes fuerint, & ex certa scientia loquantur. Ita planè contingit nobis scire cupientibus, quo pane in sacrificio veras Ecclesia usa sit; cùm enim à primo seculo, & deinceps usque ad octavum, vel nonum nullum proferre testimonium valeamus authentici scriptoris, qui clarè & disertè de oblati panis qualitate loquatur, temerarium foret hujus rei scientiam nobis ipsis vindicare, quæ certò & evidenter sciri non potest. Unde autem abest scientia, sola superest opinatio, quæ conjecturis, & probabilibus argumentis innixa contrariæ partis formidinem non excludit. Afferam igitur diversarum partium opiniones, earumque momenta, ut iis expensis cordato lectori liberum sit, cui maluerit adhærere.

V. Et primò quidem apud antiquos Scholasticos, quos multi recentiores sequuntur, occurrit celeberrima historia, quæ si firma illius temporis, quo contigisse asseritur, testificatione munita foret, è latebris educta veritas sole splendidior elucesceret, nec ullus propositæ quæstioni locus relinqueretur. Aiunt isti utramque Ecclesiam Græcam, & Latinam absque ulla controversia, aut contradictione post hujus sacrificii institutionem & deinceps azymis usum fuisse exemplo Christi, qui in azymis consecravit. Postmodum supervenisse hæresim Ebionæorum, qui docebant legalia præcepta simul cum Evangelio servanda

esse, ideoque in mysteriis azymo pane utebantur. In eorum verò detestationem universam Ecclesiam Orientalem, & Occidentalem rejectis azymis fermentatum panem ad mensam Domini adhibuisse. Demum illa hæresi profligata, Latinam Ecclesiam ad pristinum morem azymorum rediisse, Græcis receptam ea occasione fermentati consuetudinem retinentibus. At unde prodierit hæc historia, quis eam primò scripserit, quis Pontifex, aut quæ Synodus hanc mutationem sanciverit, nemo dicit. Referunt eam Alexander Alensis *p.* 4. *de Sacram. Euch. qu.* 10. *membro* 4. *art.* 1. §. 3. S. Thomas 4. *Sent. dist.* 11. *qu.* 2. *art.* 2. *quæst.* 3. S. Bonaventura *ibid. art.* 2. *qu.* 1. Scotus *ibid. qu.* 6. Durandus *qu.* 4. Richardus in eumdem locum, & alii passim. Quidam verò eam tribuunt Leoni Papæ, alii ipsum Leonem non ut auctorem, sed quasi testem adhibent, alii de ipso silent. At quis fuerit iste Leo nec ipsi dicunt, nec se reperisse ait Franciscus Suarez *Tom.* 3. *in* 3. *p. disp.* 44. *sec.* 3. Quis igitur huic narrationi fidem præstet, cujus apud antiquos scriptores per mille ferè annos nullum extat vestigium? Agit diffusè de hæresi Ebionis Epiphanius *hær.* 30. Sed quòd ejus occasione fermentati usus introductus fuerit, nullo modo testatur, nec verbum quidem de hac re in aliis extat, qui de Ebionæis scripserunt. Quin potius idem Epiphanius inter cæteros illorum errores hunc recenset, quod mysteria quotannis celebrabant ad Ecclesiæ, & sanctorum imitationem, in quibus panes azymos, & ad alteram mysterii partem solam aquam adhibebant, arguens illos quod utramque Sacramenti materiam perverterent. Scio quosdam scriptores hoc loco uti ad probandum usum azymorum temporibus Apostolorum, ac si dixerit Epiphanius Ebionæos mysteria fecisse in azymis ad imitationem Ecclesiæ, & sanctorum. Sed nisi vim inferamus textui, imitatio sanctorum ipsa tantum mysteria respicit, non eorum materiam; alioquin dicendum foret eos aquam quoque adhibuisse ad imitationem sanctorum. Eodem loquendi modo idem usus est *hær.* 46. *quæ est Ta-*

tiani dicens: *Mysteria quædam ad Ecclesiæ sanctæ imitationem instituit, sed ad ea tamen nihil præter aquam adhibuit.* Ubi patet Ecclesiæ imitationem non rem oblatam, sed ipsam oblationem respicere. Illud itidem considerandum, quod si tunc temporis omnes Ecclesiæ azymis utebantur, cur reprehensi sunt Ebionęi, quod mysteria in azymis conficerent? Aut quomodo Epiphanius notam eis infert, si in hoc à pręscriptis ritibus non aberrabant? Satis erat eos arguere, quod solam aquam in Calice offerrent, in hoc Christi, & Ecclesiæ legem transgredientes. An quia illi dicebant legales ceremonias servandas esse, quarum una erat usus azymorum; ideo Ecclesia azyma à sacris abstulisse credenda est? An propter paucorum abusum æquum fuit morem deserere, quem ipsi scholastici à Christo, & ab Apostolis derivatum arbitrantur? Imo Ebionæi rei habiti sunt, quia ab usu fermentati, qui tunc communis erat saltem inter Orientales, ut infrà ostendemus, recedentes azymum panem usurparunt, ut eo veluti symbolo à cæteris Græcæ communionis hominibus discernerentur, suumque dogma de legis Hebraicę observantia ejusdem azymi usu confirmarent. Hoc igitur commentum de pane azymo, primò quidem omnium nationum unanimi consensu usitato, deinde in detestationem Ebionęorum exploso, demum extincta secta à solis Latinis rursum recepto, tanquam absurdum, & incredibile respuendum est.

VI. Aliam azymorum originem quidam recentioris ævi historici referunt, quorum, ni fallor, antesignanus fuit Martinus Polonus. Is enim ad annum Christi CXXXII. Alexandri primi gesta enarrans hunc statuisse ait ut oblatio fieret ex azymo, & in modica quantitate. Idem tradidit Baptista Platina in vita Alexandri his verbis: *oblationem ex azymo, non autem ex fermentato, ut antea fieri mandavit; quia hoc modo purior, ac potior haberetur, & Ebionitis hæreticis calumniandi occasio auferretur.* Eidem sententiæ subscripsit Barlaamus Calaber ex Mo-

nacho Basiliano Episcopus Hieracensis, qui in prima ad Græcos Epistola pro unione, *Romana Ecclesia*, inquit, *ante inchoatum schisma plusquam septingentis annis per azyma conficiebat sacratissimam Theleten. Alexander enim Romanus Pontifex, qui sub Adriano vitam glorioso martyrio finivit; hostiam Romana Ecclesia de azymo statuit*. Radulfus quoque Tungrensis hoc ipsum docuit *lib. de Canonum observantia propos.* 23. Sed in legitimis, & antiquis S. Alexandri actis nihil ab eo de azymis statutum legimus, nec per undecim secula aliquis proferri potest, qui de hoc Alexandri statuto testimonium perhibeat. Magis autem absurda, & prorsus ridicula sunt Græcorum quorumdam schismaticorum adversus Latinos scribentium figmenta. Simeon quidam Hierosolymitanus apud Allatium exercit. 28. ad historiam Concilii Florentini: *Unde*, inquit, *nata sint Azyma vobis enarrabo. Ex Apollinarii illius impii unus discipulus nomine Leucius seu Felix in vestra Urbe magna Roma cùm venisset, ac vita sanctimoniam & pietatem simularet, in Apostolicum thronum evehitur, & Papa principatum assumit. Is inter alia dogmata docebat amentem, & inanimatam carnem Dominum ex Virgine accepisse, vicem animæ, & mentis gerente Divinitate, & sic azymum sacrificium offerre instructi fuistis, quemadmodum Azymum mortuum est, & inanimatum.* Eamdem fabulam narrant alii eodem libro. Vidi etiam in Bibliotheca Barberina codicem Græcum *num.* 75; auctore Anonymo, qui ait Carolum Magnum, cùm Romam profectus est tempore Leonis Tertii, viæ comites habuisse aliquot Monachos Arii, & Apollinaris erroribus infectos, qui Urbem ingressi perverterunt populũ docentes Spiritũ Sanctum non à solo Patre, sed etiam à Filio procedere, & oportere in azymis sacrificare; ita ut azyma è Francia prodierint. Omitto alias ejusdem generis fabulas, ne tempus inutiliter prodigam in somniis delirantium recensendis. Sunt & aliæ quædam minus ineptæ Græcorum opiniones. Petrus Patriarcha Antiochenus *tract. de azymo* apud Alla-

tium *lib. cit. exerc.* 24. ab Apostolis Petro & Paulo tradita azyma universæ Ecclesiæ ait, & modico tempore permissa propter ingentem Judæorum multitudinem, qui Apostolorum prædicatione ad fidem conversi sunt: postea roborata satis Christiana Religione abolita fuisse, quemadmodum etiam alii ritus immutati sunt. Georgius Corcyrensis Metropolita, de quo agit Allatius *in diatriba de Georgiis edita cum historia Georgii Acropolitæ*, scripsit commentarium de S. communione, quo probare intendit panem fermentatum traditum fuisse Ecclesiæ ab Apostolis, & oblatum in Ecclesia Romana usque ad tempora Gregorii Dialogi. Idem asserit Simeon Thessalonicensis libro de Templo & Missa apud Goar in Euchol. pag. 214. ubi ait, *S. Gregorius auctor ille Dialogorum cum fermentato pane sacrificium offerri testatur.* Demetrius Chomatenus Bulgariæ Archiepiscopus scribens Constantino Archiepiscopo Dyrrachiensi *lib. 5. Juris Græco-Romani*, Latinorum, inquit, azymorum nullus canon meminit, quippe quod posterius, ut probabile est, eorum mos Romanæ Ecclesiæ se insinuaverit. Mox concludit non esse propter azyma Latinos abhorrendos. Alii finxerunt sextæ synodi canone prohibitum, & damnatum usum azymorum, cùm manifestum sit nullum in ea canonem de abolendo azymo reperiri. Hoc Hilarion Monachus Græcus lib. de pane Græcorum mystico, & de azymo Latinorum dudum observavit, ut refert Allatius, dicens: *Unde nata sunt eorum somnia, qui asseruerunt in sexta synodo sub Constantino Imperatore Agathonem Papam, & Agrigentinum Episcopum Gregorium adversus azyma legem tulisse, ne in posterum fierent à quoquam fidelium? Ex quo enim Latini Azymorum sacrificium cœperunt, nunquam ab eo desstiterunt.* Neque dissidium solùm est inter Orientales, & Occidentales, sed tam isti quàm illi se mutuò jugulant: & Græci quidem ab Armeniis, & Maronitis dissident; Latini verò in varias, easque contrarias sententias divisi sunt: Cumque omnes incertæ sint; eruenda ve-

ritas, quantum fieri poterit, ex certis, & probatis veterum Patrum monumentis. Testis deponens de re sibi ignota, & quæ ipsum præcessit longissimo temporis intervallo; nisi afferat documenta, quæ rei, de qua quæritur, fidem confirment, à Jurisperitis rejicitur, cujuscunque gradus, & conditionis sit. In hac autem classe eos omnes colloco, qui de azymo, seu fermentato sententiam ferunt, vel ex solis suspicionibus omni fundamento carentibus, vel quia Ecclesiæ consuetudines ex præsentibus æstimant. ea omnia tanquam falsa respuentes, quæ ab ipsorum præjudicatis opinionibus discrepant. Hinc facilè poterit vir prudens judicare quo loco habenda sint Humberti Cardinalis, & Ruperti Abbatis testimonia asserentium Romanam Ecclesiam nunquam in sacrificio fermentatum admisisse, nullo teste adhibito à Christo ad sua tempora, spatio nimirum mille, & amplius annorum, qui rei conscius sit, & eorum assertioni legitima testificatione adstipuletur. Multò prudentiùs locutus est sanctus Abbas Petrus Cluniacensis, qui lib. 4. epist. 17. ad S. Bernardum, *Testes*, inquit, *sumus & nos temporis nostri* (nostri ait, non antiqui) *qui Romanam Ecclesiam, & totam Latinam linguam offerre Deo salutare sacrificium azymi panis videmus, cùm Græca Ecclesia, & maxima Orientis pars, ac barbaræ sed Christianæ gentes sacrificare de fermentato dicantur.* Jacobus item Cardinalis de Vitriaco in historia Orientali azymorum consuetudinem à Christo ad Apostolos emanasse ait, & ab his relictam Ecclesiæ. Græcos verò post schisma, ne Romanam Ecclesiam imitari viderentur, pertinaci contumacia ab azymis ad fermentum migrasse, non attendentes mysterium, nec virtutem scripturarum. Similiter Innocentius III. *lib. 4. de Missa cap. 4.* postquam ostendit panem azymum offerri debere, sic loquitur in fine capitis. Romana Ecclesia ab ipsis Beatis " Apostolis Petro, & Paulo, quos & vivos habuit, & de- " functos custodit, hunc sacrificii ritum accepit, quem ha- " ctenus inviolabili cultu servavit. Græci verò postquam "

„ tunicam Domini inconsutilem diviserunt, ut perpetuæ di-
„ visioni scandalum interponerent, sacrificii ritum temerè
„ mutavere. Porro isti integro seculo post Rupertum vixe-
runt, & quod attinet ad Græcos, Barlaamus Hieracen-
sis Episcopus eisdem refragatur, ostendens in præcitata
epistola Christum Dominum in azymis sua mysteria tra-
didisse, Apostolos autem eadem mysteria nobis traden-
tes non distinxisse sive azymum, sive fermentatum, sed
Orientalem Ecclesiam continuò fermentatum incepisse.

VII. Ex his autem diversis & inter se dissidentibus opi-
nionibus evidens fit facilè eos in errores devolvi, qui le-
gitimis probationibus destituti ea se scire opinantur quæ
nesciunt. Antiqua facta, ut suprà dixi, si desint testes
idonei illorum temporum, de quibus agitur, solis indiciis
& conjecturis probari possunt. Est autem conjectura ar-
gumentum, quod tacitè elicitur: indicium verò est si-
gnum, vel argumentum verisimile, atque probabile ad
veritatem investigandam. Hoc posito videndum est pro
qua parte indicia certiora, & probabiliores conjecturæ
habeantur. Aiunt quidam, ut ostensum est, Græcos cœ-
pisse fermento uti, quando ab Ecclesia Romana horren-
do, & deplorabili schismate divisi sunt: alii ex adverso
asserunt semper eos fermentum in pane Eucharistico adhi-
buisse. Seriò igitur investigandum quænam ex his con-
trariis opinionibus probabilior censenda sit; qua controver-
sia dirempta de azymis Latinorum sermo instituetur.
Joannes Mabillonius *cap. 3. suæ dissertationis* ab ipsis Ec-
clesiæ incunabulis cœpisse Græcos fermento uti arbitra-
tur, & eam semper consuetudinem retinuisse. Id autem
probat tum ex more & instituto ejus nationis, quæ à ma-
joribus traditas consuetudines constantissimè, & absque
notabili mutatione usque ad præsentem diem servavit: tum
ex Ecclesiastica historia, in qua refertur nonnullas rituum
varietates inter Orientales, & Occidentales Ecclesias, sal-
va pace, & charitate, ab initio fuisse, ut Eusebius scri-
bit *lib. 5. cap. 24.* inter quas conjicit numerari posse panis

Eucharistici discrimen. Hanc conjecturam confirmat Origenis auctoritate *in cap. 16. Matthæi*, ubi agens de fermento Pharisæorum ait, *An non & aliquando fermentum offertur super altare?* Affert quoque Datii Midiolanensis Episcopi Chronicon M.S. in quo legimus S. Ambrosium in suis officiis Ecclesiam Græcam imitatum fuisse, & in præcipuis festivitatibus eorum fermentatum cum azymo nostro consecrasse. Accedit Photius qui *ep. 64.* differentiam per varias Ecclesias in mysticis sacrificiis agnoscit, quod etiam de pane Eucharistico intelligi potest. Humbertus item Cardinalis apertè indicat tempore sextæ Synodi Græcos usos esse pane à Latinis diverso; & Romanæ Sedis Legatos more suo in azymo celebrasse, eorum sacrificium approbantibus, & laudantibus Græcis. At hæc indicia levissima sunt: nam apud Eusebium, & Photium de differentia panis altum silentium est; & quod attinet ad Origenem, non constat utrum de novo, an de veteri testamento loquatur. Chronicon autem Datio adscriptum supposititium esse jam pridem viri eruditi observarunt: nec Humberti auctoritas ullius momenti in hac re esse potest; nam in sexta Synodo nulla azymi, vel fermentati mentio facta est. Luculentius testimonium Joannes Philoponus præbet in disputatione de Paschate edita cum ejus tractatu de operibus sex dierum; nam ideo probare nititur Christum ultimam cœnam ante dies azymorum peregisse, quia si in azymis Eucharistiam instituisset, *hoc etiam*, inquit, *nunc fieret*: ex quo evidenter apparet vivente Philopono prope finem sexti seculi usum fermentati apud Græcos viguisse. Colligitur etiam ex vetustissimis Liturgiis Græcos ad sacrificium panem integrum & turgidum justæque magnitudinis, ac consequenter fermentatum attulisse, ex quo particulas consecrandas lanceola incidebant, quem morem nunc quoque servant. Sic perpetuum fermentati usum in Ecclesia Orientali Mabillonius probat; cujus sententiæ cùm & ipse consentiam, libet eam aliis indiciis stabilire. Favent primo loco Patres

Græci, qui panem consectandum communem, vulgarem, & usitatum vocant. Justinus Martyr prope finem secundæ Apologiæ sermonem habens de sacrificio Missæ, *Non enim ait, ita sumimus ut communem panem, & communem potum*, sive ut alius interpres vertit, *ut vulgarem panem, & vulgare poculum.* Irenæus lib. 4. cap. 34. *Jam non communis panis est, sed Eucharistia.* Gregorius Nyssenus, orat. in baptismum Christi, *Panis item panis est initio communis, sed ubi eum mysterium sacrificaverit, corpus Christi fit, & dicitur.* Cyrillus Hierosolymitanus catech. mystag. 3. *Panis Eucharistiæ post Spiritus Sancti invocationem non amplius est panis communis, sed corpus Christi.* Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 109. *Spiritus Sanctus in mystica mensa communem panem Christi corpus facit.* Theodorus Abucara Cariæ Episcopus opusc. 22. sic Saracenum loquentem introducit: *ex una farina duobus panibus confectis, unum in cibum communem relinquitis, alterum in particulas partitum populis distribuitis, & nominatis Christi corpus.* Panis autem communis, vulgaris, & usitati nomine fermentatum intelligi, quo communiter utuntur homines, certum mihi videtur. Scio quidem Romanis, & aliis gentibus utrumque panem azymum, & fermentatum in usu fuisse, nam Cornelius Celsus *lib. 2. cap.* 24. inter ea, quæ stomacho idonea sunt, recenset panem sine fermento, & *cap.* 25. panem fermentatum stomacho nocere ait: atque etiam *cap.* 28. utriusque mentionem facit. Nihilominus communem atque ut ita dicam quotidianum fermentatum fuisse manifestum est. Hunc siquidem præ cæteris laudat Plinius lib. 22. cap. ult. & Galenus de pane agens lib. 1. de alimentorum facultat. cap. 2. eum qui fermento caret, nemini esse accomodum docet. Sequitur Galenum Sennertus lib. 4. Institut. Medic. parte 1. cap. 3. dicens, *Ingens discrimen est inter panem fermentatum, & azymum: fermento enim crassiores partes attenuantur, & viscidæ rarefiunt, leviores redduntur, & aërea natura nonnihil concipiunt, coctionique om-*

nino redduntur aptiores. Azymus vero panis ponderosus est, crassus, glutinosus, atque omnino difficulter concoquitur, & crudis humoribus aptissimam præbet materiam. Quę cùm ita sint, concludendum est panem communem fermentatum esse qui communiter mensæ adhibetur, & quo homines communi usu vesci solent: nec puto dici communem, ut vult Mabillonius cap. 10. suæ dissertationis, quatenus consecrato opponitur, sed ex eo præcisè communis vocatur, quia in cibum promiscuè usurpatur. Et hoc sensu Rupertus Abbas ab eodem citatus, lib. 3. De operibus Spiritus Sancti. cap. 21. Christum in ultima cœna panem communem accepisse dicit, & benedicendo transmutasse; quia illis diebus azymus apud Hebræos communis erat, nec licebat fermentatum mensis apponere.

VIII. Denique apud Gręcos perpetuum fuisse usum fermẽtati argumento esse possunt acerrimæ illorum querimoniæ adversùs nationes throno Patriarchali Constantinopolitano subjectas, vel unitas, quæ azymis præter communem usum uti cœperunt. Hac de causa Epiphanius, ut fusiùs dictum est suprà §. 5. hæresim Ebionæorum describens tanquam rem speciali nota dignam refert, quod mysteria in azymis celebrarent. Ob similem causam reprehensi sunt Armenii, sed quo tempore, & qua occasione azyma receperint, diversæ sunt scriptorum opinationes. Quidam aiunt magnum Gregorium illuminatorem primum Armeniæ Episcopum unà cum Tiridate Rege ad fidem converso Romam profectum cum S. Silvestro Pontifice, & cum Imperatore Constantino, qui Christianam religionem nuper quoque amplexus fuerat, fœdus & concordiam sanxisse; atque ibi sanctum Antistitem usum azymorum didicisse & Ecclesiæ suæ tradidisse. Sed quicquid sit de fide hujus narrationis, quam aliis examinandam relinquo, non est certum quod Ecclesia Romana tunc azymis uteretur. Deinde Gregorium Cesareæ in Cappadocia nutritum, & consecratum fuisse acta ejus testantur: ac proinde à

Græcis fermentatum accepisse creditur, quod postea successores in azymum commutarunt. Aliam rationem traditi à Gregorio azymi Demetrius Cyzicenus recenset in tractatu de hæresi Jacobitarum Chatzitzariorum, qui sunt Armenii, *oblationem*, inquit, *faciunt azymam, inque calicem communionis Jacobitarum more solum vinum infundunt, nec miscent aqua. Ac juniores quidem ex causa irrationabili id ceremoniæ inductum nugantur: veteres autem eorum doctores sanctum à* Deo *afflatum, ac Martyrem Gregorium magnæ Armeniæ Episcopum oblationem ejusmodi sine fermento, ac calicem sine aqua, eis ideo tradidisse calumniantur, quia, inquiunt, quem Christus panem Discipulis tribuit in cœna mystica azymum erat, ac calix sine aqua: quos tamen Ecclesia Catholica Apostolicam ac Patrum traditionem legitimè servans, non probat.* Hæc Demetrius editus à Francisco Combefis post historiam Monothelitarum, cui consentit iisdem ferè verbis Nicephorus Callistus lib. 18. hist. eccles. cap. 54. *Veteres eorum doctores magnæ Armeniæ Gregorium illum Antistitem ritus ejuscemodi eis per manus tradidisse calumniosè jactant, maximè verò oblationem azymam, & absque aqua poculum, propterea quod in mystica illa cœna azymum etiam sacrificium & vinum solum fuerit: quarum rerum nullam Apostolica Ecclesia admittit, veterem traditionem legitimè servans.* Alii volunt usum azymorum ab illis usurpari cœpisse, cùm abjurata orthodoxa fide Eutychianis adhæserunt, unam scilicet Christi naturam ea oblatione profitentes, sicut panis azymus nulla est unione commistus. *In re divina*, ait Nicephorus lib. cit. cap. 53. *azymo non pane utuntur, unam ea re in Christo naturam designantes; neque sicuti nos calicem miscent, per quam mistionem duarum naturarum unionem declaramus.* Consentit Isaac Catholicus prima in eos Invectiva cap. 7. dicens *Panem azymum Judæorum more offerentes nulla unione commistum unius naturæ mysterium faciunt.* Extat & quædam Armeniorum historia ipsorum schisma, ac rituum mutationem

nem Nierſi Patriarchæ adſcribens, qui ut rem gratam Regi Perſarum tunc Armeniæ dominanti faceret, conciliabulum in civitate Thevin ſexto ſeculo inchoante coëgit, in quo decretum fuit anathematizandam eſſe ſynodum Chalcedonenſem, rituſque veteres ſacrificii innovandos, ut hoc religionis diſſidio omnino à Græcis ſepararentur. At Clemens Galanus, qui omnes ferè Armeniorum libros perluſtravit, de impio Nierſe Patriarcha agens lib. 1. Conciliationis ejus eccleſiæ cum Romana cap. 10. conſentit quidem in reliquis prænarratæ hiſtoriæ, negat tamen aliquid ſpectans ad ſacrificium ſtatutum fuiſſe in Conciliabulo Thevinenſi: inferius autem cap. 17. ea quæ ſequuntur de Joanne Oznienſi Patriarcha ex probata ejus gentis hiſtoria recenſet. *Hic juſſu Homaris Saracenorum Ducis, & auxilio Calipha Babylonis Synodum congregavit in urbe Manaſchierti in confinibus Hircanæ provinciæ, ubi convenientibus cum Armeniis ſex Aſſiriis Epiſcopis, definita fuit in Chriſto una natura, una voluntas, & una operatio; fueruntque à ſacris ablata myſteriis fermentum, & aqua, canoneque ſtatutum eſt non eſſe amplius in ſacrificiis aquam vino miſcendam.* Acta ſunt hæc circa tempora ſextæ Synodi generalis, dum Armenia ſub duriſſimo Saracenorum jugo pœnas lueret ſchiſmatis & impietatis; ex quibus ſatis conſtat azymum panem & vinum ſine aqua ab Armeniis offerri cœpiſſe in ſignum diviſionis à Catholica Eccleſia, & in Symbolum hæreſis Eutychianæ. Hoc ipſum conſtanter illarum gentium hiſtorici affirmant, & hanc eſſe veterem illius Eccleſiæ traditionem aliquot Armeniæ Epiſcopi, & Sacerdotes à me interrogati, & aliqui etiam ex noſtris rituum & linguæ eorum periti confirmarunt. Sed quæcunque fuerit azymorum apud illos origo, & occaſio, illud certè negari à nemine poteſt hunc uſum in illis regionibus antiquiſſimum eſſe, & hoc nomine reprehenſos, quod à fermentato receſſerint ab univerſis Orientalibus Eccleſiis uſurpato. Ideo S. Nicon qui & ipſe Armenus fuit in libello

de pessima Armeniorum religione inter cæteros eorum errores & hunc recenset, dicens: *In pane mystico utuntur azymis, & in sanctum calicem aquam non immittunt.* In narratione quoque de rebus Armeniæ edita à P. Combefis Moses Armeniorum Catholicus tempore Mauritii Imperatoris, *Absit*, inquit, *ut furno coctum comedam, aut calidum bibam*: alludens nimirum ad ritum Græcorum in pane fermentato, & in furno cocto consecrantium, & aquam calidam calici miscentium. Quod si aliquando ad fidem Orthodoxam & ad concordiam cum Græcis revertebantur, inter errores quos abjurabant, hic legitur in veteri formula quam Joannes Baptista Cotelerius vir eruditissimus inseruit notis ad lib. 5. Constit. Apostolicarum pag. 237. *Si quis in panem oblationis non immittit fermentum & sal, nec aquam cum vino in sanctum calicem, anathema sit.* Hæc autem formula sic inscribitur: *Renuntiatio hæreticorum Armeniorum, quomodo debeant anathematizare cum ad fidem Orthodoxorum Romanorum redeunt.* Nomine verò Romanorum Græcos intelligi tum hîc, tum apud Theorianum in dialogo adversus Armenios, tum passim apud alios scriptores manifestum est. Porro hîc omitti non debet canon adversus Armenios promulgatus ab Episcopis, qui in Trullo congregati varia decreta sub nomine sextæ Synodi ediderunt anno 692. *Ad nostram*, inquiunt can. 32. *cognitionem pervenit, quod in Armeniorum regione vinum tantùm in sacra mensa offerunt, aquam illi non miscentes*: id verò prohibent sub pœna depositionis. De panis autem mutatione ex fermentato in azymum silent, licet eodem tempore quo aqua rejecta, & in eodem sacrilego Joannis Oznienſis Conciliabulo sancita fuerit; non aliam sanè ob causam nisi quia indifferens existimarunt, sive quis azymum, sive fermentatum offerret, nulla existente Ecclesiastica regula, quæ alterutrum interdicat: Aquam verò vino miscere mos est universalis Ecclesiæ ex Divina, & Apostolica traditione. Erravit Otho Frisingensis, qui lib. 7. suæ historiæ cap. 32.

ex falsa ut puto relatione scripsit Armenios uti fermentato, ex quo enim azymum acceperunt, semper illo usi sunt, nulla habita ratione quod reliqui Orientales fermentato uterentur, ut dictum est. Liquet igitur ex his Ecclesiam Orientalem panem fermentatum in sacrificio adhibuisse, quod sex prioribus post Christum seculis probabilibus indiciis, à septimo autem usque in hodiernum diem fide dignissimis testimoniis evincitur. Sexto seculo priscam consuetudinem mutarunt Armenii, & deinceps constantissimè receptum azymum retinuerunt. Est etiam in Oriente Maronitarum natio, quæ præter cæterorum morem azymis utitur. Sed quo tempore, & qua de causa his uti cœperint, difficile est invenire. Aiunt illi antiquissimam esse in suis Ecclesiis hanc consuetudinem, sed ejus initium designare non possunt. Morinus in præfatione ordinationis Maronitarum *pag.* 383. ad probandam hujus ritûs antiquitatem ex Davide illarum gentium Archiepiscopo, qui vivebat anno Domini 1053. testimonium affert excerptum ex notis Abrahami Ecchellensis ad catalogum librorum Chaldaïcorum *pag.* 144. *editionis Romanæ*. Sed nihil ex eo concluditur; nam David ibi citatus hoc solum refert, Christum in pane azymo sacramentum instituisse. Credibile est usum azymorum ab iis receptum, cùm abjurata hæresi ad fidem Catholicam conversi sunt, quod Gullielmus Tyri Archiepiscopus suo tempore & se præsente contigisse scribit *lib* 22. *suæ historiæ cap.* 8. Ipsi tamen hoc negant, & scriptores proferunt asserentes Maronitas semper Romanæ Ecclesiæ adhæsisse. Sed qui sint illi scriptores ignoro, nec video quam exceptionem afferre possint adversus Gullielmi Tyri gravissimum testimonium. Ecclesiam quoque Hierosolymitanam à reliquis Orientalibus differre, & in azymis offerre sacrificium, asserit Humbertus Cardinalis; sed testis singularis est & de auditu, nec ullum affert suæ assertionis fundamentum. Idem confirmare videtur azymorum primus, & acerrimus impugnantor Michaël Cerularius in litteris ad Petrum An-

tiochiæ Patriarcham, quæ extant apud Baronium Tomo XI. anno 1054. In his enim postquam violatæ fidei reos fecit Patriarchas Alexandrinum, & Hierosolymitanum, quia Romani Pontificis nomen intra Missarum solemnia è dipthycis recitabant, addit *Nec hoc solum, verum etiam ad aures nostras pervenit, quod prædicti duo Patriarchæ non solum alios azymis vescentes recipiunt, sed etiam ipsi aliquando in azymis sacrum conficiunt sacrificium. Et nos quidem cùm non haberemus in promptu hominem, per quem de hac re illos sciscitaremur, quin etiam nec aliis confidere volentes, rem totam tuæ sanctitati requirendam relinquimus, ut de hac re, cùm omnia diligenter fuerint scrutata, humilitati nostræ singula facias manifesta.* Quibus verbis non quæritur quod abrogato fermentari usu azymum receperint; sed tantum ait ad suam notitiam incerto rumore delatum quod aliquando in azymis celebrarent. Quid ab illis factum sit, ignoramus: sciebant tamen nulla Ecclesiastica lege vetitum azymum, & eo fortassis certis diebus utebantur in gratiam Latinorum, quos in illis civitatibus frequenter adfuisse manifestum est.

IX. Sic expeditis quæstionibus, quæ ad Orientalem Ecclesiam pertinere visæ sunt, ad illud venio, quod est summum hujus controversiæ, quo pane Latini usi sint. Et primò quidem argumenta, seu conjecturas afferam quibus innititur eorum sententia; qui perpetuum fuisse in Ecclesia Occidentali azymorum usum existimant à sanctis Apostolis Petro, & Paulo introductum, ac veluti per manus successoribus traditum, & sine ulla intermissione usurpatum; & quanti sint momenti examinabo. Tum ea sequentur, quæ pro usu fermenti in prima editione allata sunt, & quæ illis objecta fuerunt, breviter dissolvam; quatenus auditis utriusque partis rationibus possit Lector pro suo arbitrio litem dirimere, & cui maluerit opinioni adhærere. Qui pro azymis stant multas conjecturas, & indicia ab antiquis Patribus, & ab Ecclesiastica historia depromunt, quæ visum est mihi ab ipsis Ecclesiæ

incunabulis, & deinceps servata temporum serie proferre.

Primo igitur seculo putant Apostolos azymorum usum præcepisse cùm Ecclesiasticæ disciplinæ leges præscripserunt editis canonibus, quos Apostolorum vocamus; nam can. 3. decreverunt *Nihil aliud in sacrificio, præter id quod Dominus statuit, offerendum.* Quæ verba de azymorum usu non immeritò explicari queunt, quandoquidem illis persuasum erat Christum in azymis sacramentum instituisse. Eodem seculo vixerunt Ebionitæ, de quibus ait Epiphanius quod panem azymum in sacrificio offerebant ad Ecclesiæ & sanctorum imitationem. Testatur etiam ab Apostolis usurpatum azymum sanctissimus Pontifex Leo Nonus, qui in celebri epistola ad Michaëlem Constantinopolitanum, & Leonem Acridanum eos reprehendit, quod ausi sint post mille & viginti annos à passione Salvatoris nostri Ecclesiam Romanam propter usum azymorum condemnare: tum ait Martyres nostros azymis saginatos fuisse. Verum ex his nihil pro azymis concludi evidens est : nam canones sub Apostolorum nomine editos perperam illis adscribi omnes eruditi consentiunt, & novissimè docet Cotelerius in notis ad Clementem pag. 327. Deinde citatus canon nihil prorsus de azymis decernit, sed tantum prohibet ne præter factam à Domino de sacrificio constitutionem alia ad altare Dei offerantur, seu mel, seu lac, seu pro vino siceram, confecta, aut aves, aut aliqua animalia, aut legumina; exceptis novis granis sive spicis frumenti, sive uvis; excepto quoque oleo ad luminaria, & thymiamate tempore oblationis. De Ebionitis quid sentiendum sit, paulo ante dixi §. 5. Quanti verò ponderis sit Leonis Noni simplex assertio in facto antiquissimo mille, & amplius annorum, docebunt nos Jurisperiti, quorum certa, & inconcussa sententia est, nudam Principis assertionem de facto alieno, quod ipse non vidit, imò multis ante ipsum seculis gestum est, sine scripturis & aliis legitimis attestationibus nihil probare. Potuit sanctus Pontifex suam de azymo proferre opinionem

sed historicam fidem præstare non potuit nisi ex antiquis & probatis monumentis. Fortassis credidit perpetuum fuisse usum, quem ipse in Ecclesia Romana reperit; sicut credidit veram esse Constantini Imperatoris donationem, quam ferè integram inserit eidem epistolæ, ex ea probans primatum, & excellentiam Romanæ Ecclesiæ: quam tamen falsam, & suppposititiam esse Baronius ostendit to. 3. anno 324. & to. 12. anno 1191. idemque fusiùs prosequitur Joannes Morinus Parte 3. historiæ de vita Constantini, & de magnitudine Romanæ Ecclesiæ. Patet etiam ex ipsius Epistolæ lectione S. Leonem non de ritu azymorum sermonem habere, sed de dogmate fidei. Græci enim Latinos veluti hæreticos insectabantur, falsò asserentes azymum non esse panem, & Christum in ultima cœna panem fermentatum consecrasse. *Ponitis*, inquit, *in cœlum os vestrum, & lingua vestra humanis argumentationibus, & conjecturis antiquam fidem subvertere molitur.* Tum ait: *Ecce iam post mille, ac fermè viginti à passione Salvatoris nostri annos, incipit per vos discere Romana Ecclesia, qualiter memoria passionis ejusdem sit recolenda. Non ergo perpenditis quanta impudentia dicatur Pater, qui est in cœlis abscondisse à Principe Apostolorum Petro cultum sive ritum visibilis sacrificii per dispensationem Unigeniti sui, cui per semetipsum plenissimè revelare dignatus est illud ineffabile arcanum invisibilis divinitatis eiusdem Filii sui?* Et post multa. *Quapropter à tanta amentia iam resipiscite, & Latinos verè Catholicos cessate subsannando azymitas vocare, aut Ecclesias illis denegare, si vultis pacem, & portionem cum Petro habere.* Paci autem & communioni cum Petro panis azymi, vel fermentati usum nihil officere, idem Pontifex testatus est, sic scribens in eadem epistola. *Omnes Latinorum Basilicas penes vos clausistis, Monachis Monasteria, & Abbatibus tulistis, donec vestris viverent institutis. Ecce in hac parte Romana Ecclesia quantò discretior, moderatior, & clementior vobis est. Siquidem cùm intra & extra Romam plurima Græ-

eorum reperiantur Monasteria, sive Ecclesiæ, nulla eorum adhuc perturbatur, vel prohibetur à paterna traditione, sive sua consuetudine; quin potius suadetur, & admonetur eam observare. Agnovit igitur & approbavit rituum & consuetudinum discrimen, & errorem Græcorum impugnavit asserentium azymum non esse panem, & in eo Sacramentum fieri non posse. *Cum enim Græci*, ut Jansenius Gandavensis Episcopus in sua Concordia cap. 131. sapienter observat, *à Romana Ecclesia sese separantes cœperunt pertinaciter defendere in fermentato consecrandum esse necessario, hæresis notati sunt, non quod in fermentato celebrarent; sed quod in azymo assererent non posse fieri consecrationem.*

Secundo seculo Romanam rexit Ecclesiam S. Martyr Alexander Primus, à quo azymorum usum præcepto stabilitum quidam recentiores tradiderunt: sed hanc assertionem omni fundamento carere demonstravimus suprà §. 6.

Tertio proferunt Cyprianum, qui epist. 63. ad Cæcilium Eucharisticum panem ex sola aqua, & farina confici ait, ideoque azymum esse. Verba ejus hæc sunt. *Sic verò calix Domini non est aqua sola, aut vinum solum, nisi utrumque sibi misceatur, quomodo nec corpus Domini potest esse farina sola, aut aqua sola, nisi utrumque adunatum fuerit, & copulatum, & panis unius compage solidatum.* Sed nihil inde pro azymis infertur; nam primò non excludit fermentum, & fortasse intelligitur illis vocibus *adunatum, copulatum, & solidatum*: quod enim copulat, adunat, & solidat fermentum est. Deinde necessarium non erat fermenti mentionem facere, tum quia ad panis substantiam, & ad materiam Sacramenti non requiritur: tum quia inutilis omnino erat fermenti mentio ad id quod docere intendit. Patet hoc ex contextu. *Quando*, inquit, *in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei, in quem credidit, copulatur & conjungitur. Quæ copulatio, & conjunctio aquæ, & vini sic mis-*

cetur in calice Domini, ut commixtio illa non possit ab invicem separari. Unde Ecclesiam idest plebem in Ecclesia constitutam fideliter, & firmiter in eo quod credidit perseverantem, nulla res separare poterit à Christo, quo minus hæreat semper, & maneat individua dilectio. Sic autem in sacrificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest; nam si vinum tantùm quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo: quando autem utrumque miscetur, & adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc Sacramentum spiritale, & cæleste perficitur. Tum interjecta sententia suprascripta, ait. *Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, ut quemadmodum grana multa in unum collecta, & commolita, & commixta panem unum faciunt: sic in Christo, qui est panis cœlestis, unum sciamus esse corpus, cui conjunctus sit noster numerus, & adunatus.* Eadem similitudine utitur epist. 76. ad Magnum, ex qua evidens fit nihil aliud docuisse Cyprianum, quàm nos Christo, unitate inseparabili commisceri, sicut aqua vino, farina aquæ copulatur, à qua re fermenti commemoratio prorsus aliena est.

Quarti seculi scriptores de azymo, & fermentato prorsus silent, nisi quis velit auctoritate Dacii Mediolanensis Episcopi uti, cujus extat Mediolani in Bibliotheca Ambrosiana Chronicon M. S. in quo leguntur hæc verba. *S. Ambrosius Græcorum Ecclesiam in plurimis officiis venerabiliter imitatus est, qui & sacrificium eorum scilicet fermentatum cum nostro azymo in celeberrimis festivitatibus, maximè in resurrectione Domini benedicebat.* Ergo vivente Ambrosio, qui hoc seculo floruit, vigebat in Ecclesia Occidentali usus azymorum certa lege stabilitus. Verum ut suprà admonui, Chronicon illud recentioris ævi est, & perperam Dacio tribuitur. Quod si quis contendat legitimum esse, ex eo Dacii testimonium repelli potest, quod cùm seculo VI. vixerit, ut exactiores Chronographi evincunt, rem quarto seculo gestam narrat te-

ctis singularis, cui fides non adhibetur: nec ipsa res fidem meretur, valde enim abhorret ab Ecclesiæ consuetudine, quod quis in eodem sacrificio utrumque panem consecret azymum, & fermentatum: nec facile occurrit hujusmodi ritûs exemplum aliquod, aut vestigium in Ecclesiasticis monumentis. Multò minus ad hoc seculum spectare potest quod in Missa Ambrosiana, quam ex Codice M. S. edidit Pamelius in Liturgicis, Orationi, qua panis offertur, hæc inscriptio præfigitur, *Oblatio panis azymi cum patena.* Quis enim audeat asserere nullo fulcitus veterum testimonio hunc titulum à S. Ambrosio præfixum? Aut codicem, quo usus est Pamelius, Missam ab Ambrosio ordinatam absque ulla mutatione, vel additione continere? Notissimum est in hoc studio versatis, quàm multæ successu temporis in officiis Ecclesiasticis factæ sint mutationes: idque recentiores libros cum vetustis conferentibus liquidò constat.

Quintum seculum illustravit Augustinus, cujus pro azymo testimonium profertur ex ser. 83. de diversis, in quo Dominici corporis Sacramentum baptizatis exponens solius conspersionis aquæ, & farinæ meminit, nulla facta mentione fermenti. Sed præstat ipsum audire. *Apostolus dicit, unus panis, unum corpus multi sumus. Commendat vobis in isto pane quodammodo unitatem amare. Nunquid enim panis ille de uno grano factus est? Nonne multa erant tritici grana? Sed antequam ad panem venirent, separata erant: per aquam conjuncta sunt, & post quandam contritionem. Nisi enim molatur triticum, & per aquam conspergatur, ad istam formam minimè venit, quæ panis vocatur. Sic & vos ante jeiunii humiliationem exorcismi Sacramento quasi molebamini. Accessit Baptismus, & aquâ quasi conspersi estis, ut ad formam panis veniretis. Sed nondum est panis sine igne. Quid ergo significat ignis? Hoc est chrisma. Oleum etenim ignis nostri Spiritus Sancti est Sacramentum.* His autem verbis unitatem commendat, & ad eam baptizatos hortatur, ut sicut panis

ex multis granis mola contritis, aqua conspersis, & igne coctis conficitur, & ad unitatem redigitur: ita ipsi pœnitentia prius contriti, tum aqua baptismatis conspersi, & igne Spiritus Sancti per Sacramentum confirmationis solidati, unum corpus in Christo fiant. *Accedit*, inquit, *Spiritus Sanctus, post aquam ignis, & efficimini panis, quod est Corpus Christi, & ideo unitas quodam modo significatur.* Ad hanc verò similitudinem explicandam nihil proderat fermenti commemoratio, ut suprà notavi in Cypriano; idcirco fermenti non meminit, quia nec ad propositam comparationem, nec ad panis compositionem exigitur. Eadem panis similitudine usus est tract. 2. de Paschate Gaudentius Brixiensis Episcopus, qui initio hujus seculi vivebat, & hunc quoque pro azymis testem producunt. *Quomodo panem*, ait, *de multis tritici granis in pollinem redactis per aquam confici, & per ignem necesse est consummari: rationabiliter in eo figura accipitur Corporis Christi, quod novimus ex multitudine totius humani generis unum esse corpus effectum, per ignem S. Spiritus consummatum.* At hæc verba ad probandum azymi usum in sacrificio nullo modo pertrahi posse, quis non videt? Neque enim requiritur necessariò, ut quicunque aliquam rem pani similem esse dicunt, etiam fermenti mentionem faciant: nec ratio similitudinis exigit, ut quæ in uno similia esse dicuntur, in omnibus convenire ostendantur. Quod si hujusmodi remotissimis conjecturis, & à re, de qua agitur, omnino alienis indulgere velimus, multæ poterunt Augustini sententiæ afferri, quibus negat azyma à Christianis usurpari, sed relicta esse Judæis, & per novi testamenti gratiam in maledictionis signum illis conversa. Sic loquitur in exposit. Psalmi 39. & Conc. 1. in Psal. 58. & alibi sæpius. Idem afferunt & alii Patres, qui tamen Judaïcum azymorum usum dumtaxat reprehendunt; & hoc sensu damnarunt azymum Episcopi in Trullo congregati can. 11. ubi prohibent, ne quis Sacerdos, vel Laicus Judæorum azyma comedat, vel ullam cum eis ineat familiaritatem.

In fine sexti seculi magnum Gregorium habemus, cujus sententiam pro azymo refert S. Thomas 3. p. qu. 74. art. 4. & in Catena super Matthæum, ex ejus registro, ut ipse ait. Anonymus verò qui extat in Bibliotheca Patrum parte 1. Tomi 4. eamdem sententiam citat aliis verbis ex Dialogis ejusdem Gregorii, & ex vita ipsius Græcè scripta, tractatu contra Græcos distinct. 3. Verba autem Gregorio adscripta apud S. Thomam hæc sunt. *Solet nonnullos movere, quod in Ecclesia nonnulli offerunt panes azymos, alii fermentatos. Ecclesia namque Romana offert azymos panes, propterea quod Dominus sine ulla commistione suscepit carnem. Aliæ vero Ecclesiæ offerunt fermentum, pro eo quod Verbum Patris indutum est carnem, & est verus Deus & verus homo. Nam & fermentum commiscetur farinæ. Sed tamen tam azymum, quàm fermentatum dum sumimus, unum corpus Domini Salvatoris nostri efficimur.* Hæc autem verba nec in epistolis, nec in dialogis, nec in aliis Gregorii operibus reperiuntur, & tanquam spuria ab omnibus eruditis rejiciuntur. Christianus Lupus cap. 7. suæ dissert. testem pro azymis producit auctorem sermonum de Cardinalibus Christi operibus apud S. Cyprianum, quem prope finem hujus seculi vixisse credit. Sed jam à Criticis observatum est ex fide Codicum Manuscriptorum sermones illos esse Arnoldi Abbatis, qui vivebat seculo duodecimo. Hoc eodem labente seculo, anno scilicet 693. Concilium Toletanum XVI. celebratum est, cujus canone sexto utitur Mabillonius ut veterem usum azymorum comprobet: Sed quia ego ejusdem canonis auctoritatem ad probandum usum fermenti adhibeo, quis sit ejus sensus mox examinabimus, cum de fermento sermo erit.

Septimo seculo assertor azymorum produci posset Isidorus Hispalensis, si legitima foret epistola ipsi tributa ad Redemptum Archidiaconum; sed recentioris ævi commentum esse omnes agnoscunt, agit enim de controversia inter Græcos, & Latinos pro azymo, & fermentato,

quæ seculo undecimo exorta est. Eodem vitio laborant quæ ex actis sextæ synodi hoc ipso seculo sub Agathone Papa peractæ narrat Humbertus Cardinalis in responsione ad Nicetam: Cùm enim iste à Patribus ejus Synodi legem adversus azyma editam asseveraret, tacentibus, & non contradicentibus Legatis Apostolicæ Sedis: negat hoc Humbertus, & subdit Joannem Portuensem Episcopum unum ex Legatis Missam solemnè die octava Paschatis in Ecclesia S. Sophiæ coram Imperatore & Episcopis in azymis celebrasse: tum Missa peracta Latinorum rituum rationem reddidisse, nominatim verò ostendisse quod oblatio debeat esse sine fermento, sicut B. Virgo absque omni corruptione Christum concepit, & peperit. Sed si vera sunt acta sextæ Synodi, quæ nunc habemus, hæc omnia falsa sunt. Ex his enim constat nullam in ea sancitam legem adversus azyma, ut scribit Nicetas: nisi fortè alludat ad canonem undecimum Trullanum, quo Judæorum azyma proscripta sunt, sextam cum Trullana imperitè confundens: nec ex his comprobatur Legatum in azymis Epoli celebrasse. Ait quidem Anastasius in vita Agathonis oblatum à Legato sacrificium Latino more, & sermone; sed de azymis nihil dicit.

Octavum seculum Venerabilem Bedam protulit, qui in cap. 22. Lucæ favere azymis censetur sic loquens. *Quia nos in Christo, & in nobis Christum manere oportet, vinum Dominici Calicis aqua miscetur. Et neque aquam solam, neque solum vinum; sicut nec granum frumenti solum sine aquæ admixtione, & confectione in panem, cuique licet offerre, ne talis videlicet oblatio quasi caput à membris secernendum esse significet.* At in his verbis quid pro usu azymorum lateat, ego non video. An quia fermentum expressè non nominat, ideo excludit? Conjectura hæc est nullius momenti, ut quisque vel clausis oculis videt, & nos satis superque antea ostendimus. Alterum hujus seculi testem adducit Mabillonius Egbertum Eboracensem Episcopum, qui suarum exceptionum cap. 98.

hunc canonem laudat, & probat: *Sacerdotes Dei diligenter procurent ut panis & vinum & aqua, sine quibus nequaquam Missa celebrantur, pura & munda fiant.* Ubi panis puri nomine azymum intelligi putat, & confirmat ex Auctorib. canonum, qui sub Eadgaro Rege anno 967. collecti sunt vigente usu azymorum ubi can. 39. eodem vocabulo panem Eucharisticum explicant statuentes ne quis Missam celebret, nisi omnia habeat ad Eucharistiam pertinentia *scilicet oblationem puram, vinum purum, & aquam puram.* Sed ego cum Grammaticis, & Philologis panem purum dici puto, quem siligineum, & primarium vocant ex purissima & purgatissima farina compactum, omni prorsus excreto furfure, sine macula, sine sorde; quemadmodum vasa pura olim dicta legimus, quorum usus erat in sacrificiis. Amphitruo apud Plautum act. 3. sc. 2. *Jube vasa pura adornari mihi, ut quæ vota vovi exsolvam.* Hac significatione etiam Græci, qui fermentato utuntur, panem Eucharisticum purum vocant. Ita Gregorius Hieromonachus in synopsi dogmatum Ecclesiasticorum apud Leonem Allatium lib. 3. de Ecclesiæ Orient. & Occid. consens. cap. 18. n. 6. *Necesse est*, inquit, *ut credamus sanctissimum hoc Mysterium fieri ex materia, quæ est panis purus:* Græcè καθαρὸς, idest purus, mundus, purgatus. Purus itaque panis dicitur, qui omni furfure, & macula caret, sive azymus sit, sive fermentatus.

X. Sic spatio octo seculorum emenso neminem virum doctum, & in his studiis versatum futurum reor, qui non ingenuè fateatur nullum testimonium huc usque productum esse, quod perpetuæ & in omnibus Ecclesiis Occidentalibus usitatæ azymorum consuetudini clarè, & legitimè suffragetur. Ex solis conjecturis, & suspicionibus ducuntur argumenta, quæ hactenus allata sunt. Nunc autem sequitur seculum nonum quod certiores probationes clarissimorum virorum auctoritate suppeditare videtur. Occurrit primo loco Alcuinus Caroli Magni præceptor, qui epist. 69. ad Lugdunenses errores quosdam tunc per Hisp-

paniam disseminatos redarguens ait: *Audivimus quoque aliquos in illis partibus adfirmare salem esse in sacrificium corporis Christi mittendum. Quam consuetudinem nec universalis observat Ecclesia, nec Romana custodit auctoritas.* Et paulò pòst. *Panis, qui in corpus Christi consecratur, absque fermento ullius alterius infectionis debet esse mundissimus, & aqua absque omni sorde purissima, & vinum absque omni commistione alterius liquoris nisi aqua purgatissimum. Ex aqua, & farina panis fit, qui consecratur in corpus Christi.* Consentit Alcuino Rabanus Maurus, discipulus Magistro: nam *lib.* 1. *de institut. Clericorum cap.* 31. postquam dixit non licere in sacramentis aliud offerri, nisi quod Dominus ipse constituit, & suo exemplo facere nos docuit; hanc conclusionem inde elicit, *ergo panem infermentatum, & vinum aqua mixtum in sacramentum corporis & sanguinis Christi sanctificari oportet*: Cujus consequentiæ rationem reddens ait, *Quod autem panem sacrificii sine fermento esse oporteat, testatur liber Leviticus, ubi commemoratur Dominum per Moysen filiis Israël ita præcepisse: Omnis oblatio, quæ offertur Domino, absque fermento fiat.* His testibus præcipuè innituntur azymorum propugnatores, ut eorum usum antè Photii dissidium in occidente viguisse demonstret. Verumtamen hæc testimonia non adeo firma, & evidentia sunt, ut nulla possint exceptione submoveri. Nam si quid probat Alcuinus ad Angliam restringi debet, in qua natus est; & ad Galliam, in qua diu vixit. Usus verò Romanæ, & universalis Ecclesiæ de quo loquitur, ad salem spectat, non ad fermentum. Licet enim Græci eodem ferè calore pro sale, ac pro fermento certaverint, asserentes utrumque requiri, ut panis verus, & perfectus sit: certum nihilominus est nihil pani deesse, etsi azymus cum sale, fermentatus sine sale conficiatur. Quod verò ait debere panem consecrandum mundissimum esse, *absque fermento ullius alterius infectionis*, intelligi debet, nisi mea me fallit opinio, non de fermento propriè

dicto, quod ex aqua & farina fit, quæ postquam subacta fuerit, conservatur donec acescat: sed de fermento alterius infectionis, ut verba sonant quod, non fit ex intrita farinacea, sed ex aliis speciebus, de quibus agit Plinius lib. 18. hist. natur. initio cap. 11. nempe ex milio, sive ex furfuribus tritici musto subactis: ex aqua & hordeo, & ex farina Erviliæ aut cicerculæ: ex spuma item siceræ, sive cervisiæ & ex lacte corrupto: quæ omnia absque dubio panem inficerent, atque ideo indecens esset, ut ad sacrificium panis sic fermentatus adhiberetur. Hæc igitur fermenta, quibus etiam nunc fermentari solet panis in quibusdam regionibus, forsitan exclusit Alcuinus quæ meritò *alterius infectionis* ab eo dicta sunt. Clariùs loquutus est Rabanus Maurus cùm dixit oportere panem infermentatum sanctificari, in quam sententiam cùm primò incidissem, animadvertens eo vivente nullam de azymo, & fermentato controversiam extitisse, suspicatus sum librum ab aliquo recentiore interpolatum fuisse ex ritu sui temporis. De qua re ut certior fierem, ad codices M. SS. confugiendum esse existimavi, unumque reperi in Bibliotheca Vaticana num. 1149. sic inscriptum, *Rabani Mauri liber de officiis Ecclesiasticis*: & sic incipientem, *Qualiter ad Divinum officium instrui oportet sanctissimum ordinem Clericorum institutio Ecclesiastica narratione declarat multimoda.* Est autem liber tertius citati operis *de institutione Clericorum*, isque in multis ab edito diversus, & hinc crevit mea suspicio. Vir tamen summæ fidei, & eruditionis Joannes Mabillonius se duo exemplaria Bibliothecæ Regis Christianissimi, unum ferè sexcentorum, alterum octingentorum annorum consuluisse testatur, quæ cum editis omnino conveniunt. Sublata itaque suspicione interpolationis, alii remanent scrupuli, quos perito lectori expendendos propono. Nam primò cùm dicit oportere panem infermentatum esse, nimis probat: hoc siquidem nec ad sacramenti validitatem requiritur: nec ullum extat Christi præceptum, quo teneatur Eccle-

sia in azymo consecrare, alioquin usus fermenti Orientalibus interdiceretur. Deinde non asserit azymorum usum ubique tunc viguisse: aliud est enim dicere quod oporteat aliquid fieri, aliud quod fiat. Et hic fortassis erat mos peculiaris Ecclesiæ suæ Moguntinæ: licet enim in fine cap. 33: ejusdem libri primi asserat se ordinem Missæ descripsisse, quem ab Apostolis, & Apostolicis viris traditum Romana tenebat Ecclesia, & per totum ferè Occidentem omnes ecclesiæ servabant; hinc tamen inferri non potest, ut putat Mabillonius, azymos non tantum in Germania, sed etiam in Romana Ecclesia, ac per totum pæne Occidentem in usu tunc fuisse; quia in citato capite ordinem dumtaxat, & seriem Missæ in orationibus, & lectionibus describit, de azymis autem silet. Potuit quoque Rabanus testis esse temporis, quo ipse vixit, non seculorum quæ præcesserunt; moris item suæ regionis, non aliarum, quas non vidit. Denique non arbitror probandas esse à Theologis rationes, quibus astruere conatur oportere panem Eucharisticum expertem fermenti esse: nam Christi exemplum non continere præceptum extra controversiam est, lex verò per Moysen in Levitico lata azymorum usum Judaïcum, & ceremonialem continet, qui promulgato Evangelio abrogatus, & ab Ecclesia vetitus est. Porro hæc dicta sunt, non ut penitus suprà posita testimonia convellam; sed ut omnibus notum sit nullo irrefragabili argumento evinci quod hoc seculo nono solus usus azymorum ubique receptus, & usitatus fuerit. Ejusdem notæ sunt alia indicia, quibus putat Mabillonius azymorum usum probari. Contigit in fine hujus seculi anno 895. meritis S. Vvandregisili Abbatis miraculum, quod in fine libri de miraculis ipsius refert auctor Anonymus ab eodem Mabillonio editus secul[o s]ecundo Benedictino: nam mulier quædam sanctimonialis, cùm in vigilia dominicæ Nativitatis sorores suas rogasset, ut oblatas formarent, quas Domino in crastinum oblatura erat, & minimè impetrasset, accessit ipsa ad ignem, ferrumque

que arripuit, quo imprimendæ & decoquendæ erant. *Ex quo patet*, ait Mabillonius, *oblatas tum coctas fuisse intra ferramentum characteratum, ac proinde fermenti expertes fuisse. Neque enim unquam fermentum adhibetur in panibus illis qui hoc modo formantur.* Hæc ille probabiliter, sed non video cur necessariò debuerint oblatæ illæ ferro concoquendæ sine fermento esse: aiunt enim Pistores etiam panem cum fermento in hujusmodi ferramentis concoqui posse, cùm præsertim eo tempore crassiores essent oblatæ & spissiores. Imò Chaldæi & Syri panem suum Eucharisticum formis characteratis conficiunt, ut ex illarum gentium Presbyteris nuper didici: & dum hæc scribo adest Romæ Archiepiscopus Mesopotamiæ, quæ nunc Diarbech nuncupatur, ex secta Nestorii ad fidem Orthodoxam conversus, qui ritu Chaldæo sacrum celebrat in Oratorio sacræ Congregationis de propaganda fide; hostias autem fermentatas coquit eodem ferro, quo nos utimur ad azymas coquendas; nostrisque similes evadunt, nisi quod crassiores sunt. Verum esto absque fermento fuerint, nihil ex consuetudine ejus Monasterii certò concludi potest pro solo & universali azymorum usu. Hoc ipso seculo floruit Paschasius Ratbertus Abbas, qui libro de Corpore & Sanguine Domini cap. 20. panem Eucharisticum conspersionem vocat, & enumerans partes quibus constat, farinæ tantùm, aquæ, & coctionis meminit. Conspersio enim est farina per aquam conglutinata sine fermento, ut quidam Lexicographus docet. At verò Paschasium tropologicè ibidem loqui & solum fermentum malitiæ à Sacramento excludere ejus verba legenti persuasissimum erit. *Hæc est vera, & nova conspersio*, ait ille, *sinceritatis, & veritatis, ut simus azymi sine fermento malitiæ, & nequitiæ. Nam in calice nihil aliud bibimus, quàm Christi sanguinem, ubi & nos per aquam admixti, coüniti sumus. In pane verò nihil præter corpus, ubi nos per Christi conspersionem ejus jam membra sumus. Quæ nimirum conspersio per aquam Spiritus sancti fit. Hæc igitur*

consperſio de multis granis fecit unum corpus, corpus in quam ſinceritatis, & veritatis, ſi tamen ſumus azymi, id eſt abſque fermento malitiæ, & nequitiæ, ut dignè hunc panem de hac aqua conſperſum accipere poſſimus. Idcirco ô homo ſerva conſperſionem gratiæ; quia licet triticum ſis, niſi doctrina, & virtute Spiritus ſancti ad hanc unitatem, & conſperſionem fueris bene in farina attenuatus, deinde conſperſus gratia, & igne charitatis excoctus, non poteris ad ſoliditatem fidei firmari. Propterea ſit tibi ſemper mola inferior timoris, & ſuperior perfectæ charitatis: quibus duobus bene attenuatus poſſis Spiritus ſancti gratia in Chriſti corpore uniri. Patet igitur quod hæc myſtica ſunt. Quod ſi hæc myſtica ſunt, & ad mores inſtituendos à Paſchaſio conſcripta, ut nimirum fideles per conſperſionem gratiæ, & per ignem charitatis membrum Chriſti in unitate fidei inveniantur, ſicut ex multis tritici granis unus fit panis, patet hîc fermentum non literaliter, ſed myſticè accipi, ſicut ſæpius accipitur à ſanctis Patribus Græcis, & Latinis, cùm locum Apoſtoli explicant, 1. *Cor.* 5. *Expurgate vetus fermentum, ut ſitis nova conſperſio.* Sive enim maſſa, aut conſperſio careat fermento, ſive fermentata ſit, ſemper vim ſuam habet propoſita tropologia; cùm præſertim fermentum, ut communiter fit, ex ſola aqua, & farina conſtet, tumque fermentandi virtutem accipiat, cùm aceſcit.

XI. Ad hoc ſeculum denique ſpectat revelatio Eldefonſi Epiſcopi Hiſpanienſis, quæ facta eſſe dicitur anno 845. Extat in Bibliotheca Vaticana Cod. M. S. 1341. quam accuratè tranſcribi curavi, ut Joanni Mabillonio mitterem, & ab ipſo edita eſt in calce ſuæ diſſertationis. Quid de ea ſentiendum ſit, qui legerint judicabunt. Ego interim valde dubito, ne cum Flavii Dextri, Maximi, Juliani, & aliorum ejuſdem notæ ſuppoſititiis ſcriptis ſit recenſenda. Exemplar Vaticanum inſpicienti patet ad oculum characterem non eſſe ſeculi Noni, ſed Undecimi, vel Duodecimi. Stylus quoque rudis, impolitus, ſibique

parum cohærens nullam conciliat scriptori auctoritatem. Quæ autem de pondere, & de numero hostiarum diversò pro diversis festivitatibus ex suo sensu depromit, portenta potius, & somnia delusæ imaginationis credenda sunt, quàm doctrina divinitus revelata. Nam quis unquam aliquid simile reperit in libris ritualibus, aut in tractatibus scriptorum ecclesiasticorum? Vetus Ecclesiæ mos fuit multiplicare hostias pro numero communicantium, non autem in honorem solemnitatum. Inauditum hoc est, ut diebus festis quinque hostiæ, in Paschate quadraginta quinque, in Ascensione, & Pentecoste decem & septem, in feriis unica præfinito numero offerantur; idque omnino tanquam alienum à moribus Ecclesiæ, ac veluti superstitiosum explodi debet. Deinde quis fuerit iste Eldefonsus, & cujus sedis Episcopus, ignoramus: & si Hispanus fuit, cur præter morem usitatissimum illius regionis in assignando revelationis anno non utitur æra Hispanica, quæ Epocham Christianam superat annis XXXVIII.? Eâ sanè usus est hoc ipso seculo Eulogius Martyr Cordubensis in Præfatione libri, quem *Memoriale Sanctorum* inscripsit, ubi Martyrium Isaac Monachi referens ait illum contigisse æra 889. à qua subductis annis 38. fit annus Domini 851. Festum quoque Transfigurationis celebrari ait VI. Kalend. Augusti, cùm tamen antiquissima, & universalis consuetudo sit ipsum celebrandi VIII. Idus ejusdem mensis, ut in notis ad Martyrologium refert Baronius. Omitto geometricam hostiarum dispositionem, & numeri earum, ac ponderis insulsas rationes, aliaque nonnulla ob quæ non dubito hanc revelationem omnino rejiciendam.

Decimum seculum sequitur incultum, & horridum, ac multa barbarie obsitum, in quo sicut scriptores, ita & testes desunt, qui de azymis testimonium perhibeant: sed neque his indigemus: nemo enim dubitare potest, quin prope finem hujus, & initio sequentis usus azymorum in Ecclesiis Occidentalibus viguerit, quandoquidem id satis

superque manifestant exortæ hac de causa inter Græcos, & Latinos acerrimæ contentiones. Constat igitur ex dictis quæ & qualia sint argumenta, quæ ad probandum usum azymorum, octo præsertim prioribus seculis, afferri solent. Nono autem, quo vivebat Photius, in quibusdam Ecclesiis Occidentalibus eorum usum viguisse ex allatis attestationibus probabiliter deducitur, & nos ultrò fatemur: an verò hic mos universalis fuerit, non liquet. Nescimus etiam an semper in Occidente fermentum à pane Eucharistico exclusum fuerit: an potius Latini solo fermentato cōmuniter usi sint per aliquot secula, ut Sirmondus asseruit: an quod ego probabilius puto, utrumque indifferenter sive azymum, sive fermentatum pro variis temporum, locorum, & personarum circumstantiis adhibuerint. Et hæc est secunda pars controversiæ ad cujus disquisitionem nunc deveniendum est.

XII. Illud autem initio præmittendum, quoniam de veteri usu fermentati nullam habemus evidentiam, ex indiciis, & conjecturis, atque ab antiquorum scriptorum testimoniis judicandam rem esse: nam materia probationis sunt facta incerta, de quibus dubitatur; certa verò, & quæ omnibus nota sunt, nulla indigent demonstratione. In factis autem longævis leviores sufficere probationes omnes consentiunt; sed verbum illud consideratissimum *Arbitror* in his astruendis adhibitum est. Si enim illo utebantur Romani, ut ait Cicero orat. pro M. Fonteio, cùm ea jurati dicebant, quæ comperta habebant, quæ ipsi viderant; multò magis ea circumspectione nos uti debemus in iis affirmandis quæ ipsi non vidimus, quæ à nostris temporibus remotissima sunt. Lectoris autem prudentis, & ab omni præoccupatione immunis erit allatas rationes suis momentis ponderare, & justè decernere quęnam opinio, nostrane an contraria, probabilior videatur. Omnis ferè multitudo solum & perpetuum azymorum usum propugnat; sed ponderandæ sententiæ sunt, non numerandæ: nec semper verior est ea pars, quæ major est,

nisi numero accedat rationum pondus, & auctoritas. Quod aliquando in Ecclesia Latina panis fermentatus oblatus, & consecratus sit, censuerunt primò Scholasticorum Principes Alexander Halensis, S. Thomas, Scotus, & alii suprà citati §. 5. quamvis enim eorum opinio rejecta à nobis sit, ipsi tamen veram esse crediderunt, & non obstante Christi exemplo, qui in azymo Sacramentum instituit, arbitrio Ecclesiæ relictum esse existimarunt uti azymo vel fermentato. Eidem sententiæ Joannes Gerson adhæsit vir pietate, & doctrina celeberrimus; nam prima parte suorum operum tract. de Communione sub utraque specie, ait Laicos aliquando sub utraque communicasse, *sicut aliquando fiebat consecratio in fermento, ne judaizare videretur Ecclesia.* Et paulò post. *Attamen dum fiebat à Laicis*, Communio scilicet sub utraque specie, *præcipiente, vel permittente, vel consulente Ecclesia, bene fiebat, sicut dum conficiebant Sacerdotes in fermentato.* De hac ipsa re tractatum edidit Jacobus Sirmondus, quem Lupus, & Mabillonius impugnant: Sed iste exclusit azymum, ègo non excludo. Novissimè autem Antonius Godeau Episcopus Venciensis lib. 1. hist. Ecclesiasticæ §. 10. pag. 151. postquam dixit Christum in azymis Eucharistiam instituisse, subdit. *Ecclesia Latina his hodie utitur in suo sacrificio; sed viri docti existimant, & meritò quidem, ut mihi videtur, hunc usum recentiorem esse; & hanc opinionem, quæ communem convellit, se probare credunt auctoritate veterum Canonum, & Patrum per plura secula. Examen huius controversiæ non est huius loci, & mutatio quæ paulò ante Leonem Nonum facta est, nihil prorsus officit huic veritati; nec propter hoc Ecclesia Latina à Græca separata est: non enim agitur de dogmate essentiali; sed de ritu ceremoniali, ob quem non debet unitas scindi.*

XIII. Quod igitur vetus Ecclesia pane fermentato in partibus quoque Occidentalibus usa sit, probari primitùs potest ex more offerendi, qui olim vigebat. Mos enim antiquissimus in Ecclesia fuit, ut qui ad Missas convenie-

bant, suam unusquisque sacrificii partem adferret. Cujus consuetudinis apud priscos Antistites tanta fuit religio, ut hanc sæpius Synodicis decretis, ne obsolesceret, sanciendam putarint. Ita enim decrevit Concilium Matisconense II. c. 4. *Residentibus nobis in sacro Concilio cognovimus quosdam Christianos relicto fratrum cœtu à mandato Dei aliquibus locis deviasse, ita ut nullus eorum legitimo obsecundationis parere velit officio Deitatis, dum sacris altaribus nullam admovent hostiam. Propterea decernimus, ut omnibus Dominicis diebus altaris oblatio ab omnibus viris, & mulieribus offeratur, tam panis, quàm vini, ut per has immolationes & peccatorũ suorũ fascibus careant, & cum Abel, vel cateris juste offerentibus promereantur esse consortes.* Ad hunc item morem respexit Concilium Nannetense c. 9. quo Presbytero mandat, ut de oblationibus, quæ offeruntur à populo, & consecrationi supersunt, partes incisas habeat in vase nitido, quas post Missam illis distribuat, qui non communicarunt. Liber Sacramentorum S. Gregorii editus à Pamelio, postquam præcepit cantari offertorium ait: *& offeruntur à populo oblationes, & vinum, è quibus in altari ponuntur, ut sacrentur.* Consonat ordo Romanus his verbis: *Archidiaconus accipiens oblatas ponit tantas super altare, quanta possint populo sufficere.* Ejusdem oblationis à fidelibus factæ illustria habemus exempla in Theodosio Imperatore, celebrante Ambrosio, & in Valente celebrante Basilio, ut narrat Theodoretus *lib. 4. Eccl. hist. cap. 17. & lib. 5. cap. item 17.* Adeo autem initio Ecclesiæ mos iste invaluerat, ut digni reprehensione haberentur, qui nihil offerentes alienæ oblationis partem sumebant. Quo nomine Cyprianus divitem fœminam increpans, lib. de opere, & eleemosynis; *Locuples, inquit, & dives es, & Dominicum celebrare te credis, qua in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis.* Idem urget Augustinus, seu quisquis est auctor sermonis 215. de tempore dicens; *Oblationes, quæ in altario consecrentur,*

offerte. Erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicaverit. Et Eligius Noviomensis tract. de rectitudine Catholicæ conversat. to. 9. Augustini. *Ille bonus Christianus est, qui ad Ecclesiam frequentiùs venit & oblationem, quæ offeratur Deo, in altari exhibet.* Item August. ep. 122. ad Victorianum de quibusdam virginibus captivis ait, *Nec ista possunt ferre oblationẽ ad altare Dei, vel invenire ibi sacerdotem, per quem offerant Deo.* Hoc ipsum confirmant verba Sacerdotis suum in Missæ precibus, & populi sacrificium atque hostias commemorantis. *Orate,* ait, *fratres ut meum ac vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum.* Et infrà: *Memento Domine omnium, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium.* Item. *Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed & cunctæ familiæ tuæ quæsumus ut placatus accipias.* Et in orationibus quæ Secretæ dicuntur: *Suscipe preces populi tui cum oblationibus hostiarum. Suscipe munera populorum tuorum.* Et clariùs Dominica V. post Pentecosten: *Propitiare Domine supplicationibus nostris, & has oblationes famulorum famularumque tuarum benignus assume, ut quod singuli obtulerunt ad honorem nominis tui, cunctis proficiat ad salutem.* Sunt & alia ejusdem generis multa, quæ priscum illud tempus respiciunt quo populi oblationes consecrabantur. Quod si sacerdos oblatum à fidelibus panem pro sua & illorum communione consecrabat; non alium sanè quàm commune, & usitatum, ac de more fermentatum, qui singulis tam divitibus, quàm pauperibus semper in promptu esset: cùm præsertim primis Ecclesiæ seculis propter metum persecutorum sæpe in cryptis, & in carceribus sacrum occultè, & ex occasione celebrari oporteret, pane procul dubio communi, quia azymum nec ubique conficere, nec semper paratum habere poterant. Respondet Mabillonius *cap. 10. suæ dissertationis* nullius roboris esse hoc argumentum, facilè enim fidelibus erat ex consuetudine Ecclesiæ offerre panes sine fermento: sed nos de primis Ecclesiæ seculis agimus, exempla au-

tem & testimonia, quæ ipse affert, recentioris ævi sunt. Scio etiam virum doctissimum Albaspinæum *lib. 1. Observat. 5. & sequentibus*, ea quæ de oblationibus allata sunt, aliter interpretari: sed singularis ejus sententia est, & contra communem doctorum sensum. Ait ille has oblationes, de quibus Cyprianus, & alii loquuntur, nihil ad Eucharistiam pertinere; neque partem ex iis decerptam, ut consecraretur; sed referendas esse ad Eulogias, sive ad panem in fine Missæ distribuendum. Nam panis, inquit, qui offerebatur, fermentatus erat, Eucharistia verò ex pane sine fermento conficiebatur: Quod genus argumenti quanti sit ponderis, nemo non videt. Imò quia panis fermentatus offerri solebat, consequens est ut & idem consecraretur: nec ullo modo ad Eulogias trahi potest quod Cyprianus scribit arguens mulierem, quæ partem sumebat de sacrificio, quod pauper obtulerat. Unde enim probare poterit, quod nomen sacrificii Eulogiis unquam tributum sit? Adhuc mos perseverat, ut in quibusdam solemnitatibus integer panis, atque is fermentatus, simul cum vino ab his, quorum interest, offeratur, ut cùm Episcopi consecrantur, cùm Reges coronantur, cùm aliquis in numerum Sanctorum adscribitur: ex quo veluti per rimulas antiqua panis fermentati offerendi consuetudo perspicitur: & olim quidem ipsemet panis, qui oblatus erat, consecrari solebat; At nunc remanente sola, & nuda oblatione in his celebritatibus, quæ rarò accidunt, in reliquis disciplina mutata est. Sed pergo, & fermentatum in usu fuisse apud Latinos aliis argumentis ostendo.

XIV. Initio Ecclesiæ ut in Actis Apostolorum legimus cap. 2. *Erant fideles perseverantes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis. Quotidie quoque perdurantes unanimiter in templo, & frangentes circa domos panem*, qualem nimirum in domibus fidelium reperiebant, *sumebant cibum cum exultatione, & simplicitate cordis, collaudantes Deum.* Quod licet aliqui de communi pane interpretentur, communis tamen senten-

tia est ibidem agi de perceptione Eucharistiæ: qua percepta ad modestum convivium accedebant, quod agapen nuncupabant. Et cap. 20. refert S. Lucas quod una Sabbati, idest die Dominica conveniebant ad frangendum panem, panem nimirum Eucharisticum, ut explicat Augustinus epist. 86. ad Casulanum: *Eadem nocte*, inquit, *fracturus panem, sicut frangitur in Sacramento Corporis Christi, produxit sermonem usque ad medium noctis, ut post Sacramenta celebrata* rursus congregatos alloqueretur. Hunc autem panem communem fuisse certum videtur, quia clanculo, & ex occasione in domibus cõveniebant, & pane ibi reperto utebantur. Ernulfus Episcopus Roffensis epist. ad Lambertum de variis quæstionibus edita to. 2. Spicilegii Lucæ Dacherii, ostendens aliquos Ecclesiæ ritus alio modo cœpisse, & alio modo per ejus incrementa cucurrisse, *Patet*, ait, *Sacramenta altaris, quæ jejuni modo accipimus, discipulos Domini cœnatos accepisse. Illi panes quotidianos comederunt, nos in forma nummi panem accipimus.* Quæ verba referens Lupus cap. 10. suæ dissertationis ait, *Loquitur ex communi sui temporis sensu, adeoque Ecclesia tunc non censebat azymum esse traditionem Apostolicam.* Sed nec etiam nunc id censet, alioquin non permitteret Orientalibus fermentatum. Accedit alia conjectura, quia cùm Ethnici Christianos à Judæis non distinguerent, eo quod utrique idola execrabantur, verisimile est Apostolos, & Apostolicos viros, qui Christum gentibus prædicarunt, ab azymis, aliisque Judaicis ceremoniis abstinuisse, ne viderentur eorum ritibus consentire, & eamdem religionem sectari, quàm gentes summopere abominari, ac detestari non ignorabant. Quod si veteres Patres percurrere, & omnem evolvére antiquitatem libeat, inveniemus procul dubio sic à tempore Apostolorũ, & deinceps de pane Eucharistico omnes loqui, ut nonnisi de communi & fermentato commodè intelligi, & explicari queant. Tertullianus ad uxorem lib. 2. cap. 5. *Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes.*

Et si sciverit panem, non illum credit esse, qui dicitur. Scivisset autem aut saltem aliquid suspicatus esset, si panis ille á communi diversus fuisset. Ambrosius lib. 4. de Sacramentis cap. 4. *Tu fortè dicis, Meus panis est usitatus, sed panis iste panis est ante verba Sacramentorum, ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi.* Eodem modo de hoc pane loquuntur Justinus, Irenæus, Gregorius Nyssenus, & alii, quorum verba retulimus suprà § 7. Narrat Joannes Diaconus in vita Gregorii Magni *lib. 2. cap.* 41. Sancto Pontifici celebranti mulierem quamdam solitũ panem obtulisse, cui tempore cõmunionis mysteria traditurus cùm diceret, *Corpus Domini nostri Iesu Christi conservet animam tuam*, risit mulier. At ille dextram ab ejus ore convertens, partem illam Dominici corporis super altare deposuit. Expletis verò Missarum solemniis, matronam coram populo inquisivit, quam ob rem corpus Dominicum sumptura ridere præsumpserit. At illa ait, quia panem, quem propriis manibus me fecisse cognoveram, tu corpus Dominicum esse dicebas. Tum Gregorius facta oratione pro mulieris incredulitate particulam panis in carnem, & ipsam carnem rursus in panem convertit. Porro hæc mulier panem communem, & usitatum obtulit, quem ipsa fecerat pro domo sua: si enim azymum fecisset, & obtulisset, quo uti tunc in sacrificio mos foret, non potuisset ignorare, cui fini panis ille inusitatus destinatus esset, nec indicia, sive incredulitatis, sive ignorantiæ ridendo præbuisset. Patres etiam Concilii XVI. Toletani, quod æra Hispanica 731. anno scilicet Christi 693. actum fuit, illustre pro fermentato testimonium perhibent can. 6. *Ad conventus nostri agnitionem delatum est, quod in quibusdam Hispaniarum partibus quidam Sacerdotum partim nescientia impliciti, partim temerario ausu provocati, non panes mundos, & studio preparatos supra mensam Domini in sacrificio offerant; sed passim quomodo unumquemque aut necessitas impulerit, aut voluntas coëgerit, de panibus suis usibus preparatis crustulam in rotun-*

ditatem auferant, eamque super altare cum vino, & aqua pro sacro libamine offerant. Quod factum nequaquam in sacræ auctoritatis historia uspiam gestum perpenditur. Et paucis interjectis quibus ex Evangelio ostendunt Christum non particulam panis, sed integrum panem accepisse, & consecrasse, atque ex eo particulas confregisse, quas particulatim discipulis tribuit, subdunt. *Unde temeritatis ejus, atque nescientiæ cupientes terminum ponere, id unanimitatis nostræ delegit conventus, ut non aliter panis in altari Domini sacerdotali benedictione sanctificandus proponatur, nisi integer, & nitidus, qui ex studio fuerit præparatus, neque grande aliquid, sed modica tantum oblata, secundùm quod ecclesiastica consuetudo retentat: cujus reliquiæ aut ad conservandum modico loculo absque aliqua injuria conserventur, aut si ad consumendum fuerit necessarium, non ventrem illius qui sumpserit gravi farciminis onere premat, sed animam alimonia spirituali reficiat.* Quid clarius hoc canone ad id, quod intendimus astruendum? si enim debuissent illi sacerdotes azymum panem consecrare, de hoc ante omnia redarguti fuissent, quod non azymum, prout mos ferebat, sed panem usitatum, & communem, & consequenter fermentatum consecrarent: atqui de hoc synod..s tacuit, & eo tantùm nomine illos castigat, quod panes non erant nitidi, & ad illud ministerium, sicut par erat, peculiari studio præparati, atque fortuitò & indecenter de communi mensa accepti, frustulo ex pane communi decerpto. Christianus Lupus *cap. 8. suæ dissertationis* ex hoc canone agnoscit, & fatetur usum fermentati tunc in Hispania viguisse, sed illum solius Hispaniæ errorem, & lapsum fuisse ait, quem Jacobus Sirmondus pessimè, inquit, in omnem Latinam Ecclesiam transcribit. Sed quicquid sit de Sirmondo, ego non semel protestatus sum meæ intentionis nunquam fuisse, cùm diu perstitisse usum fermentati ostendo, azymum ab omni Ecclesia Latina prorsus excludere: nam veterum Patrum & historicorum testimonia quæ pro-

fero, nonnisi pro suis Ecclesiis, & Provinciis, & temporibus probant. E contrario contendit Mabillonius hunc ipsum canonem nonnisi de azymo posse explicari, idque concludit aliquot argumentis, quæ bræviter perstringam. Primo quia veteres Mozarabes, teste Jacobo de Vitriaco, azymis utebantur. Secundò quia centum annis post hoc Concilium omnes Hispani cum aliis Latinis in azymo conveniebant, ut docet Alcuinus. Tertiò quia azymis usum Hispaniam asserit Eldefonsus. Denique id pervincunt verba Concilii dilucidè affirmantia panem Eucharisticum debuisse diversum esse ab usitato, qui mensæ communi paratus erat: deinde panem mundum, & nitidum offerendum esse dicunt; nitidus autem & mundus est, qui caret fermento. Tum præcipiunt, ut sit studio præparatus, & non sit grande aliquid, sed modica oblata; hæc autem soli azymo conveniunt, ut ille credit. At ego peritorum judicio discutiendum relinquo, utrum hæc argumenta Concilii Toletani decretum ad probandum azymi usum pertrahere queant. Certissimum est enim, ut his aliquid reponam, Jacobum Vitriacum, qui seculo decimo tertio vivebat, non esse idoneum testem rei gestæ in Hispania sub finem seculi septimi, cùm præsertim solus sit. Alcuinus quoque, qui initio seculi noni migravit è vita testis illegitimus, ac singularis est & secundæ notæ, ut loquitur Seneca lib. 4. quæst. natur. cap. 3. qui ea, de quibus scribit non vidit, sed audivit. Tum sicut suprà dictum est, de solo sale testimonium perhibet, quem Hispani sui temporis pani consecrando immittebant. Eldefonso quæ fides habenda sit, constat ex dictis. Ipsum autem Concilium arguit sacerdotes, non quod panem communem suis usibus præparatum offerrent, sed quod crustulam ab eo abscinderent, ut in altari consecrarent; mox præcipiunt, ut panis integer, studiosè præparatus, & mundus, ac nitidus offeratur. At vèro integritas panis, ejusque studiosa præparatio, & munditiès, ac nitor æque conveniunt azymo, & fermentato. Nec puto verum esse

quod nitidi nomenclatura soli azymo applicari possit; panis siquidem nitidus dicitur, qui ex purissima farina conficitur, quem Plinius *lib. 22. cap. 25.* & Gregorius Nazianzenus *orat. 19. in laudem Patris* candidum, Juvenalis niveum, vulgus album vocant; cujus nitori nihil officit fermentum. Nihil etiam repugnat, quin ex pane fermentato modica oblata fieri possit, ut per se patet. Porro ad Decretum Toletani Concilii sancientis ne panis crustula offeratur, accedit Calchutense in Anglia an. 787. dum c. 10, præcipit oblationes fidelium tales fieri, ut panis sit, non crusta. His autem obiter adnotatis ad reliqua progrediamur.

XV. Sedente Nicolao I. Pontifice Maximo Græcorum schisma adversus Latinos exortum est, curante Photio viro improbo & turbulento, qui sancto Ignatio è Sede Patriarchali injustè deposito thronum Constantinopolitanum invaserat. Hoc autem divortium ne temerè, & absque consilio fecisse videretur, magno ardore Latinos insectatus est, & illis tanquam gravissima crimina objecit quæcunque in eorum ritibus, & disciplina à moribus Græcorum discrepabant. Eos itaque reprehendere cœpit quod sabbatis jejunarent, quod uxores Presbyteris prohiberent, quod iisdem Presbyteris non permitterent chrismate baptizatos linire, quod Clerici barbas raderent, quod octo hebdomadas ante Pascha non observarent, quod agnum Judæorum ritu in altari offerrent, & benedicerent, quanquam id falsò objiceret; & si quæ sunt alia ejusdem generis, quæ Michaël, & Basilius Imperatores ad Nicolaum Papam, hic ad Hincmarum, & ad alios Galliæ Antistites misit discutienda, & refellenda: de qua re extat ejusdem Hincmari Epistola ad Odonem Episcopum Bellovacensem *edita to. 2. operum eius pag.* 809. De azymis autem nec verbum quidem, cujus silentii quænam sit causa non satis liquet. Quidam putant vivente Photio nondum in Ecclesia Latina azymi usum viguisse, alioquin hanc objectionem non omisisset, qui & leviora Latinis objecit, & falsa e-

tiam crimina per calumniam imposuit. Quod si quis contendat ex Photii silentio nihil concludi, cùm sit argumentum purè negativum; Respondeo me nolle hoc loco de vi hujus argumenti odiosam texere disputationem; sed summopere optarem, ut causa mihi assignaretur motæ postea de azymis controversiæ. Non enim video cur Michaël Cerularius Photii post duo secula successor tanta acerbitate ea de causa in Latinos invectus sit. Alii, qui Græcos fermentato uti cœpisse autumant, cùm à Latinis recesserunt, se ab hac difficultate citiùs expediunt: aiunt enim non potuisse Photium azyma impugnare, quibus tam Orientales, quàm Occidentales tunc utebantur. At nos hujusmodi opinionem §. 7. explosimus, ubi evidenter ostendimus communem fuisse apud Græcos usum fermentati, cùm Photius ab Ecclesia Romana defecit. Alii denique existimant noluisse Photium de azymis cum Latinis contendere, quia omnino indifferens credidit aut azymo, aut fermentato uti, cùm uterque panis sit. Et hæc quidem probabilis ratio est; sed an revera silentium Photii ex ea ortum sit, divinare non possumus. Ipso vivente aliquot Ecclesias Occidentales azymum panem obtulisse, ex his quæ pro seculo nono allata à nobis sunt credibilibus indiciis palam fit, de usu autem universali non constat: quapropter fieri potuit, ut hanc criminationem adversus Latinos prætermiserit, aut quia ab illis ea consuetudo nondum ubique recepta erat; aut quia in usu azymi nullum inconveniens agnovit, cùm sit verus, & perfectus panis. Nihil igitur certi ex silentio Photii concludi potest. Cur verò tacente ipso Romanæ Ecclesiæ hoste, & impiæ perduellionis auctore, tanto deinde strepitu Michaël Cerularius vociferatus sit, totque tragœdias excitavit, adeo ut Latinos hæreticos azymitas nuncuparit, nemo nos docet. Nec ullus veterum Patrum occurrit, qui de mutatione fermentati in azymum, aut azymi in fermentatum disserat, & originem diversæ consuetudinis sedulò inquirat. Nullum item decretum, nulla lex reperitur, quæ vel azymum,

vel fermentatum præcipiat. Ex quo valde probabile, & credibile fit majores nostros, octo saltem, vel novem prioribus seculis, nullum posuisse discrimen inter azymum & fermentatum; sed pro diversa locorum, & temporum occasione alterutrum indifferenter obtulisse. Hanc verò indifferentiam comprobare mihi videtur prisca consuetudo, quæ diu viguit in Ecclesia: nam ut suprà tradidi *cap.* 18. §. 9. Episcopo sive Presbytero solemniter celebranti omnes qui aderant Episcopi, & Presbyteri simul celebrabant, & ejusdem sacrificii participes erant, sicut nunc fit, cùm novi sacerdotes consecrantur. Idemque honoris gratiâ, ac in signum Catholicæ communionis servari solebat, cùm Græci apud Latinos, Latini apud Græcos veluti hospites & advenæ diversabantur, cujus rei multa profert exempla Christianus Lupus in dissertatione de actis Leonis Noni cap. 14. Quo posito dicendum est, aut nullum olim fuisse panis discrimen in Ecclesia: aut Græcos apud Latinos in azymis, & Latinos apud Græcos in fermentato indifferenter communicasse, ut Lupus ibidem observat. Latinos ritus detestari cœperunt Græci post Cerularii schisma; at Ecclesia Romana ab odio in Græcos orthodoxos semper aliena fuit, & summus Pontifex etiam hodie eos fovet, & diligit, eosdemque Romæ in fermentato consecrare permittit.

XVI. Sed revertor ad fermentatum, ad quod comprobandum præteriri non debent Romanorum Pontificum Melchiadis, Siricii, Innocentii decreta. De Melchiade, hæc in ejus vita leguntur. *Hic fecit, ut oblationes consecratæ per Ecclesias ex consecratu Episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum.* De Siricio hæc scripta sunt. *Hic constituit, ut nullus Presbyter Missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi consecratum Episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum.* Innocentius verò epist. ad Decentium cap. 5. sic scribit: *De fermento, quod die Dominico per titulos mittimus, superfluè nos consulere voluisti, cùm omnes Ecclesiæ nostræ*

intra civitatem sint constituta: quarum Presbyteri, quia die ipsa propter plebem sibi creditam nobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum à nobis confectum per Acolythos accipiunt, ut se à nostra communione maximè illa die non judicent separatos. Quod per Parochias fieri debere non puto, quia non longè portanda sunt sacramenta, nec nos per cœmeteria diversa constitutis Presbyteris destinamus, & Presbyteri eorum conficiendorum jus habent atque licentiam. Hæc Innocentius clariùs explicans quæ à Siricio, & Melchiade statuta sunt. Ad statutum autem Melchiadis hæc in scoliis suis ineditis addit Petrus Episcopus Urbevetanus. *Diebus enim Dominicis mittebat Romanus Pontifex per titulos Vrbis fermentum confectum ab ipso per suos Acolythos, ut à communione ejus plebs non putaret se separatam, quia recipiebat corpus Christi de fermento ab ipso consecrato. Ad Ecclesias autem Cœmeteriorum extra Vrbem positas non mittebatur, quia sacramenta longè deferri non possunt.* Hunc verò morem non deferendi in Cœmeteria quidam putant fuisse postea abrogatum; quia in vitis Pontificum à Joanne III. constitutum legunt, ut oblationes & amulæ, vel luminaria in Cœmeteriis per omnes Dominicas de Lateranis ministrarentur. Et Gregorius III. disposuisse dicitur, ut in cœmeteriis circumquaque positis luminaria ad vigilias faciendas, & oblationes de Patriarchio per oblationarium deportarentur ad celebrandas Missas. At hi Pontifices nullam consecrationis mentionem faciunt, nomen autem oblationis pani oblato ad usum sacrificii tribui quoque solebat, antequam à sacerdote consecraretur. Fermentum verò Melchiadis, & Siricii Eucharistiam fuisse, & non Eulogias, ut vult Baronius, ex ipsorum verbis manifestè deducitur; loquuntur siquidem de pane consecrato, non de Eulogiis, quibus consecrationis nomen aptari nequit. Et Innocentius rationem reddens, ob quam illud fermentum non mittebatur extra Urbem, *quia*, inquit, *non longè portanda sunt Sacramenta*. Neque obstat quod nomen Sacramenti aliquan-

do

do ad sacramentalia extendatur, nam ex scopo hujus missionis, & ex aliis circumstantiis liquidò constat sacramenti nomen hoc loco non metaphoricè, aut in laxiori significatione, sed propriè, & in strictiori sensu esse sumendum: Eulogias enim longè deferri nullum erat inconveniens. Ideo de Eucharistia hoc statutum intellexerunt Claudius Espencæus lib. 2. de adorat. Euch. cap. 4. Lupus, & Mabillonius in suis dissertationibus, ille cap. 9. hic 10. Mittebant Pontifices sacramentum ad Ecclesias Urbis in signum unitatis, & mutuæ communionis; unitas enim tessera est Orthodoxæ Fidei, propter quam in symbolo unam sanctam Catholicam, & Apostolicam Ecclesiam nos credere profitemur. Baronius anno 313. agens de rebus Melchiadis nunquam ait se potuisse adduci, ut crederet fermenti nomen tributum aliquando Eucharistiæ *quia*, inquit, *notissimum est Romanam, ac simul Occidentalem omnem Ecclesiam non nisi in azymo pane consuevisse Eucharistiam conficere.* At nos satis evidenter ostendimus non solum hoc notissimum non esse, sed è contrario multis indiciis haud contemnendis probavimus usum fermentati diu in Occidente viguisse: ideòque credimus fermenti nomen à prædictis Pontificibus Eucharistiæ tributum, quia in pane fermentato conficiebatur. Narrat ibidem Baronius viros eruditos in hac re elucidanda admodum laborasse, & inter alios Latinum Latinium, à cujus sententia ait se dissentire. Optavi sanè, cùm primùm hæc scriberem, Latinii de hoc fermento dissertationem, si fortè extaret, videre; sperabam enim me aliquid in ea reperturum quo res obscurissima utcumque posset elucidari. Cumque aliquando de hoc colloquerer cum viro humanissimo, rerumque omnium præsertim Ecclesiasticarum notitia maximè imbuto Francisco Maria Brancatio S. R. E. Cardinali & Episcopo Viterbiensi, se prælo paratam habere dixit secundam partem Epistolarum ipsius Latinii ex suæ Ecclesiæ Bibliotheca mox edendam studio Dominici Magri ejusdem Canonici & Theologi

notæ eruditionis, inter quas erant Latinii & Antonii Augustini de fermento opiniones duabus epistolis alterius ad alterum expressæ, quas protinus ad me mitti curavit. Et Latinius quidem ad ipsum Augustinum tunc Episcopum Ilerdensem scribens putat fermentum, de quo agitur, verum sacramentum Eucharistiæ omnino fuisse; quod cùm legissem gavisus sum me in eam sententiam venisse, quæ dudum homini doctissimo placuerat, eique propterea firmiùs adhæsi. Cur verò fermenti nomen ipsi sacramento tributum sit, expendens Latinius duas causas comminiscitur, quæ pace tanti viri mihi prorsus absurdæ, & à moribus illorum temporum ex toto alienæ visæ sunt. *Appellabatur autem fermentum*, inquit, *non quia aliquid haberet cõmune cum fermento, quo utimur ad panem fermentandum, sed ea fortasse ratione, vel quia velut massa & conspersio esset utriusque partis sacramenti corporis videlicet & sanguinis ita mixta, ut nullo modo separari posset. Vel quia eadem ipsa massa propriè fermenti vicem obtineret in alia majori massa fermentanda, quæ satis esse posset ad populum cujusque tituli communicandum.* Hanc verò mixtionem eo consilio factam arbitratur, ut Manichæi, qui à vino abhorrebant, detegerentur: nam mittens Pontifex illud fermentum Presbyteris præcipiebat, si Latinio credimus; *ut per eosdem Presbyteros plebi universæ astanti diligentissimè declararetur fermentum illud à summo Pontifice confectum & consecratum cum admixtione utriusqu e speciei eo consilio fuisse, ut qui cum Catholica Ecclesia sentirent, & in ejus communione manere vellent, dum illud sumerent profiterentur se sub specie panis & vini simul mixta Eucharistiam accipere, & tam panis quàm vini creatorem Deum agnoscere, & non Principem tenebrarum, ut de vino in creatoris omnium injuriam Manichæi blasphemi asserebant.* At missum ex hoc motivo fermentum, nec ex Actis Melchiadis & Siricii, nec ex epistola Innocentii ulla ratione colligi potest. Nulla item assertæ mixtionis utriusque

que speciei apparet necessitas ad detegendos Manichæos; cùm enim tunc sub utrâque specie fideles communicarent, multò faciliùs deprehendi poterant, si à sanguinis poculò per Diaconum porrecto abstinerent; quo indicio sub Leone Magno eos proditos *ex eius sermone 4. de Quadrag.* constat. Nihil etiam legimus in scriptoribus illorum temporum, quo Latinii conjectura inniti queat. Deinde mixtio corporis & sanguinis tunc inaudita fuit, & à moribus ac ritibus Ecclesiæ omnino per illa tempora dissidebat, ut Lib. II. palam fiet, cùm de communione intincta disseremus. Porro ad Latinii epistolam breviter respondens vir solidæ doctrinæ & eruditionis Ant. Augustinus, suamque de hoc fermento opinionem exponens, missum à prædictis Pontificibus panem consecratum asserit, cùm negari non possit quod illi clarissimè dicunt; sed ex præconcepta sententia de perpetuo azymorum usu in Ecclesia Latina putat *fermenti appellationem non veram esse, sed usurpatam, & qua vulgus uteretur pro azymis illis sinceritatis & veritatis; inde fortasse appellationis origine sumpta, quod eadem die, qua læti omnes participes fierent sacræ mensæ post longam quadraginta dierum inediam, eadem verba de fermento audirent, & pro græco azymorum verbo, latino uterentur contrariæ significationis.* At hinc videre licet magnos quoque viros errori obnoxios esse, cùm alicui opinioni ab infantia adhærentes antiquos ritus ad illam expendunt & accommodant. Nam quid magis alienum à communi usu loquendi, quàm quod nomen fermenti pro azymis accipiatur? Quia nimirum in die Paschatis audiebant fideles, *epulamini non in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis, & veritatis*; idcircò Eucharistiam contraria significatione vocabant fermentum. Neminem futurum credo, cui hoc suaderi possit. Cæterum epistolæ Latinii & Augustini editæ jam sunt *parte 2. epistolarum ipsius Latinii pag. 166. & sequentibus.* Diversa ab his est Sirmondi sententia, qui Eucharistiam ex eo fermentum à prædictis Pontificibus dictam existimat,

non quod ex pane fermentato esset, sed quod ipsa, quocunque ex pane fieret, Ecclesiis ad quas mittebatur fermenti vicem præstaret, eisque unionis inter se vinculum esset, sicut fermentum massæ cui commiscetur. At nihil vetat, quin utrumque verum sit, & Euchatistiam fermentum dictam, quia reverà ex fermento erat: & symbolicè etiam fermentum nuncupatam, quod signum sit unitatis, & vinculum charitatis.

XVII. Sic expedita videri poterat controversia de fermento ad Ecclesias olim misso: sed emergunt alii nodi, quorum difficilis valdeque perplexa solutio est: nec eos dissimulavit in præcitata epistola Latinius, sed proponit his verbis. *An autem titulares Presbyteri eodem die Dominico Missas integras celebrarent, idest an verè ipsi consecrarent & offerrent; & an unà cum fermento à Pontifice misso propriam quoque oblationem peracta consecratione sumerent; an tantùm alteram, & an soli ipsi vel etiam populus ex altera, vel utrâque communicarent, ut in re valde obscura nihil videtur temerè pronunciandum.* Hæc reverà obscura sunt; nam cùm suprà diximus sacrificium peractum ex oblationibus fidelium, quomodo hi Pontifices è Lateranensi Patriarchio mitti oblationes decreverunt? & si panis, quem mittebant, erat consecratus, certum est quòd ad Missam à Presbyteris titulorum celebrandam non pertinebat. An igitur à fidelibus solitas oblationes accipiebant in Missa consecrandas, ex quibus & ex pane consecrato, quem Pontifex miserat, tam Sacerdos quàm astantes in signum mutuæ pacis, dilectionis, atque unitatis communicabant? Hoc planè verisimile, imò certum mihi videtur: nam vinum misisse Pontifices nusquam apparet, Missæ autem Sacrificium sine panis & vini oblatione & consecratione agi non poterat; quare fideles more tunc usitato utrumque offerebant, & ex ipsis muneribus sacrum agebatur, sine ullo respectu ad panem missum è Lateranensi palatio, nisi quòd illum cum oblationibus recenter consecratis communicaturis distributum putamus.

Cohæret hic ritus cum aliis veteris Ecclesiæ consuetudinibus. Mos enim fuit, ut qui ejusdem fidei essent sibi mutuò mitterent Eucharistiam in signum communionis, sicut testantur Eusebius *lib. 5. hist. Eccl. cap. 24.* Nicephorus *lib. 4. cap. 39.* & Joannes Moschus *in Prato spirituali cap. 29.* idque salvo jure celebrandi, quod sacrum illud munus non auferebat. Ita pari ratione missa per titulos Eucharistia, nullum præstabat impedimentum, quin possent & deberent eorum Presbyteri synaxim agere. Quia verò sacramenta procul deferre vetitum erat, absentibus & longè constitutis in symbolum fraternæ charitatis panis communis mitti solebat, cujus rei testes sunt Augustinus *epist.* 34. & Paulinus *epist.* 41. 45. 46. quem morem diu permansisse Flodoardus docet *lib. 4. hist. Rhemensis cap. 3.* scribens Formosum Papam Carolo Regi Francorum panem misisse pro pignore pacis & unanimitatis. Sic imminuto fidelium fervore, usui frequentissimo ac fere quotidiano communionis successit usus Eulogiarum, de quibus infrà. Aliam veterem consuetudinem describit Alcuinus *lib. de divinis off. cap.* 37. agens de ordinatione Episcopi in Romana Ecclesia, *Pontifex ad communicandum porrigit ei formatam, atque sacram oblationem, quam accipiens communicat super altare, cætera verò reservat sibi ad communicandum usque ad dies quadraginta.* Idem habetur in ordine Romano, ubi est etiam exemplar *Formata*, quæ datur Episcopo noviter consecrato. Ejusdem panis consecrati, quem acceptum ab Episcopo in die suæ ordinationis Presbyteri consumere debent quadraginta diebus quotidie ex eo particulam sumentes, historiam narrat Fulbertus Carnotensis Episcopus *epist. ad Finardum* mysticam ejus ritus rationem reddens. Ex hac autem Fulberti epistola manifestum est, tunc Presbyteros per illos quadraginta dies quotidie celebrasse, & tempore communionis particulam hostiæ de manu Episcopi susceptæ, & eam quam ipsimet consecrabant, comedisse. *Sicut enim,* ait ille, *multæ Ecclesiæ sunt per universum orbem terrarum,*

propter diversa loca, & tamen una est sancta Catholica Ecclesia propter unam fidem: sic & multæ sunt oblatæ propter vota offerentium, unus panis est propter unitatem Corporis Christi. Nam panis ab Episcopo consecratus, & panis à Presbytero sanctificatus in unum & idem corpus transfunditur, propter secretam unius operantis potentiæ virtutem. Hinc autem suspicor sumendam originem & rationem duplicis panis, qui ab Episcopo in die ordinationis suæ offertur: olim enim uterque consecrabatur, alter pro consecrante & aliis Missæ assistentibus, alter pro prædicta quadraginta dierum Episcopi tunc promoti communione. Si ergo panis consecratus, quem Pontifex Episcopis, Episcopus Presbyteris in Missa ordinationis præbebat, ut ex eo singulis diebus particulam ad communicandum decerperent, nullatenus impediebat quin quotidie sacris operarentur; nemo certè absurdum aut à moribus Ecclesiæ, prout illa ferebant tempora, alienum existimabit quod Presbyteri Romani accepta à Pontifice Eucharistia, quæ fermentum dicebatur; Missam nihilominus diebus Dominicis agerent, & alium panem oblatum de more à fidelibus consecrarent, atque ex utroque se & alios communicarent. Hæc mea opinio est, quam precor ut expendant viri docti & periti, & si quid certius magisque consentaneum repererint, libentissimè amplectar.

XVIII. Quæcunque verò hactenus in hoc capitulo scripta sunt, obsecro, ut attento animo, & à præjudiciis opinionum libero expendat Lector, & quænam verior, ac potior opinio sit, judicet pro suo arbitrio. Similis controversia inter Græcos, & Latinos diu agitata est de jejunio Sabbati, contendentibus Latinis oportere Sabbato jejunare, Græcis autem negantibus, quorum in hoc consuetudini Ecclesia Mediolanen. adhærebat. Disserit hac de re doctè & prolixè Augustinus epist. 86. ad Casulanum, cujus profunda sapientia in ejusdem quæstionis solutione mirabiliter elucet. *Quod si*, inquit, *respondetur hoc docuisse Iacobum Hierosolymis, Ephesi Ioannem, caterosque*

aliis locis, quod docuit Romæ Petrus, idest ut Sabbato jejunetur: sed ab hac doctrina terras cæteras deviasse, atque in ea Romam stetisse: & e contrario refertur Occidentis potius aliqua loca, in quibus Roma est, non servasse quod Apostoli tradiderunt; Orientis verò terras, unde cœpit ipsum Evangelium prædicari, in eo quod ab omnibus simul cum ipso Petro Apostolis traditum est, ne Sabbato ieiunetur, sine aliqua varietate mansisse; interminabilis est ista contentio generans lites, non finiens quæstiones. Sit ergo una fides universæ quæ ubique dilatatur Ecclesiæ tanquam intus in membris; etiamsi ipsa fidei unitas quibusdam diversis observationibus celebratur, quibus nullo modo quod in fide verum est, impeditur. Et paucis interjectis. *Si autem de hac re sententiam meam quæris, ego in Evangelicis, & Apostolicis literis, totoque instrumento, quod appellatur testamentum novum, animo id revolvens video præceptum esse ieiunium; quibus autem diebus non oporteat ieiunare, & quibus oporteat, præcepto Domini, vel Apostolorum non invenio definitum. Ac per hoc sentio ad significandam requiem sempiternam, ubi verum est Sabbatum, relaxationem quàm constrictionem ieiunii aptius convenire. Verumtamen in huius Sabbati ieiunio sive prandio nihil mihi videtur tutius, pacatiusque servari, quàm ut qui manducat, non manducantem non spernat; & qui non manducat, manducantem non judicet: custodita scilicet eorum inter quos vivimus in his rebus inoffensa societate.* Hactenus Augustinus, cujus verbis nihil aptius ad controversiam de azymo, & fermentato dirimendam, si ad hanc referantur, ut referri optimè possunt quæ de jejunio Sabbati ille scripsit. Par utriusque ratio, par causa est, nihil enim in his de fide, nihil contra fidem: neutra pars certa, neutra falsa dici potest, neutra censuræ obnoxia est. Quid hodie servandum sit, omnes sciunt: Quid olim actum fuerit, incertum est. Sed sive azymum, sive fermentatum, sive utrumque oblatum sit, res facti est, ad ritum spectans, non ad fidem, ut satis superque ex di-

ctis in hac disquisitione omnibus persuasissimum esse non dubito. Cæterum si usus azymorum in Romano Patriarchatu perpetuus fuit nihil ulteriùs quærendum: si verò perpetuus, & ubique receptus ab initio non fuit, inquirendum videtur quo tempore, & qua occasione introductus sit. Et quidem quod ad tempus attinet, non est improbabile ad illud referri posse, quod inter Photium, & Cerularium intercessit. Licet enim vivente Photio jam in quibusdam Latinis Ecclesiis azymi usus vigeret; ab omnibus tamen & ubique receptum fuisse non constat, nisi cùm illis tanquam crimen à Græcis schismaticis opponi cœpit. Occasionem verò non sine manifestis indiciis inde natam arbitror, quod cùm paulatim Fidelium sacro assistentium, imò & Clericorum communio desierit; sufficeretque modicus panis pro celebrantis & Ministrorum in Missis solemnibus communione; in privatis verò pro solo sacerdote: cumque populus alicubi vel panem non offerret, vel minus aptum ad sacrificium, sensim factum est, ut ad exiguam quantitatem idem panis redigeretur, ejusque conficiendi cura ad Sacerdotes & Clericos pertineret: & quia azymus faciliùs parabatur, nec ullo canone vetitus erat, hic fermentato substitui cœpit, & per omnes Ecclesias paulatim propagari. Sed hæc clariora evadent, si altiùs perscrutemur, quænam olim panis consecrandi forma seu figura fuerit, & quomodo ad eam, qua nunc utimur deventũ sit. A primis autem Ecclesiæ seculis sumpto principio, cùm dira persecutione per illa tempora vexaretur Ecclesia, integros ac solidos panes quales vel præ manibus erant, vel à fidelibus offerebantur, cujuscunque formæ seu figuræ forent, in altari poni & consecrari, atque in partes comminui, & communicaturis distribui consuevisse, ex re ipsa exploratissimum est. Reddita verò pace servatam figuram rotundam sive orbicularem insinuant Patres Græci, & Latini. Epiphanius *in Ancorato num.* 57. loquens de pane qui in Corpus Christi convertitur, agnoscit in eo rotunditatem. Cæsarius Nazianzeni frater *Dialogo*,

3. *de fide Cathol. interrog.* 169. comparans Corpus Christi inter nos degentis cum eodem in Sacramento sub specie panis existente, illud ait esse artubus compositum, hoc rotundum. Severus Alexandrinus in *ordine Missæ* hostiam circulum appellat. Eamdem rotunditatem astruunt Patres Concilii XVI. Toletani suprà citati. Gregorius *lib. 4. Dialogor. cap.* 55. refert Presbyterum quemdam duas secum oblationum coronas detulisse. Oblationibus autem coronæ nomen inditum à rotunditate notat Petrus Urbeveranus in scholiis ad vitam Zephyrini Papæ, qui ibidem constituisse dicitur, ut coronam consecratam de manu Episcopi acciperet Presbyter tradendam populo. Iso Monachus de miraculis S. Othmari Abbatis cap. 3. rotulas panis vocat Oblatas, quæ in ejus sepulchro mirabiliter repertæ sunt. Hanc ipsam figuram confirmant picturæ quæ in antiquis codicibus M. SS. & in parietibus veterum Ecclesiarum non alia forma quàm circulari easdem Oblatas repræsentant. Cruce quoque ac nomine Jesu Christi Salvatoris nostri signatas fuisse testantur Goar *in notis ad Euchologium pag.* 117. Arcudius *lib. 3. de Sacram. cap.* 38. & Sirmundus *de azymo cap.* 4. earumque formas æri incisas exhibent. Diversos verò fuisse in diversis Ecclesiis Oblatarum characteres, ex Concilio Arelatensi V. discimus, quod anno 554. celebratum fuit: nam c. 1. statuit, *Ut oblatæ, quæ in sacro offeruntur altario, à Camprovincialibus Episcopis ad formam Arelatensis offerantur Ecclesiæ:* non pro cujusque arbitrio signatæ seu formatæ. At progressu temporis pro signo crucis & Jesu nomine aliæ effigies inductæ sunt, in azymis præsertim quibus hodie utimur, Christi scilicet crucifixi, vel ad columnam alligati, vel è sepulchro emergentis & resurgentis, quas ex diversis partibus orbis sibi transmissas Aloysius Novarinus profert in Agno Eucharistico *cap.* 69. Quo verò tempore cœperint hostiæ eâ formâ cudi, quæ nunc passim viget in omnibus Ecclesiis occidentalibus, ex scriptoribus qui post annum Christi millesimum floruerunt, investigandum est.

XIX. Differit de hac re, sed parum distinctè, Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 66. *Fertur quod olim Sacerdotes à singulis domibus & familiis farinam accipiebant, quod adhuc Græci servant, & inde Dominicum panem faciebant, quem pro populo offerebant, & hunc consecratum eis distribuebant. Postquam autem Ecclesia numero quidem augebatur, sed sanctitate minuebatur; propter carnales statutum est, ut qui possent singulis Dominicis, vel tertia Dominica, vel summis festivitatibus, vel ter in anno communicarent. Et quia populo non communicante, non erat necesse panem tam magnum fieri, statutum est eum in modum denarii formari vel fieri; & ut populus pro oblatione farinæ denarios offerret, pro quibus traditum Dominum recognoscerent, qui tamen denarii in usum pauperum, qui membra sunt Christi, cederent, vel in aliquid, quod ad hoc sacrificium pertinet.* Et suprà cap. 35. de eadem forma panis per modum denarii scribens ait. *Ideo imago Domini cum literis in hoc pane exprimitur, quia in denario imago & nomen Imperatoris scribitur.* Hæc Honorius qui vivebat anno 1130. Ernulfus item Roffensis Episcopus, qui obiit anno 1124. *Epist. ad Lambertum tomo 2. sæpius laudati Spicilegii*, postquam probavit aliquos Ecclesiæ ritus alio modo cœpisse, & alio modo per ejus incrementa cucurrisse; *Patet*, inquit, *attestantibus scripturis, sacramenta Altaris, quæ ieiuni modo accipimus, Discipulos Domini cœnatos accepisse. Patet etiam quod sumimus de mensa lapidea ac sacrata; illos sumpsisse de mensa lignea, non secundùm morem Ecclesiæ sacrata, aut fortasse nulla. Illi panes quotidianos comederunt: nos in forma nummi panem accipimus.* His verò antiquior Humbertus Cardinalis in Responsione ad Michaëlem Constantinopolitanum, & ad Leonem Acridanum scripta anno 1054. *Ad magnam Christi mensam illum solum adhiberi panem ait, quem Diaconi cum subdiaconis, seu ipsi sacerdotes sacris amicti vestibus cum melodia Psalmorum conspersum & in ferro paratum ex secre-*

tario proferunt. Et paulò pòst. *Nos tenues oblatas ex simila preparatas integras & sanas sacris altaribus superponimus, & ex ipsis post consecrationem fractis cum populo communicamur.* Antiquæ item consuetudines Cluniacenses à S. Uldarico collectæ circa annum 1070. *tom.* 4. *Spicilegii pag.* 217. communionem moribundi describentes, Sacerdotem ad Ecclesiam accedere aiunt, Corpus Domini frangere; & partem quam allaturus est super calicem tenere. Ex quibus testimoniis liquet, etiam post recepta azyma non adeo tenuem fuisse panem, quin frangi posset & dividi in partes, quæ pro adstantium communione sufficerent. Non ergo videntur fuisse oblatæ viventibus Humberto, & Uldarico per modum denarii; sed ad eam formam redactæ sunt prope finem illius seculi; cujus rei testem habemus fide dignissimum Bernoldum Presbyterum Constantiensem, quem Trithemius ait ad utilitatem Ecclesiasticæ Reipublicæ composuisse volumen, quod prænotavit Ordinem Romanum, claruisse autem anno 1060. Latet hic liber nondum typis editus, sed ex eo nonnulla excerpsit & transtulit in sua Liturgica tacito auctoris nomine Georgius Cassander. Idem tamen *epist.* 114: sic de illo scribit ad Jacobum Pamelium. *Est apud nos libellus quidam justa magnitudinis, in cujus initio ponitur Ordo quidam Romanus, deinde eius expositio, cuius Auctor scripsisse se testatur anno Domini* 1089. *quem suspicor esse Bernoldum Presbyterum Constantiensem.* Et bene suspicatus est, contestante Trithemio, & nota temporis non discrepante. Sed sive Bernoldus fuerit, sive alius, proposito nostro satis est, quod labente seculo undecimo scripserit. Is igitur apud Cassandrum in Liturgicis *cap.* 27. de forma panis sic differit: *Manifestum est cuius mensuræ vel formæ debeant esse sacerdotum Oblatæ, quæ ex pugillo similæ fieri jubentur, & ad speciem coronæ, quod est tortam panis offerre. Mensura pugilli minima est omnium mensurarum, unde possit panis fieri, quæ scilicet mensura legitimo jure constituitur sacerdotibus ad ministerium al-*

taris. *Quod si minor mensura quàm pugillus non invenitur in tota serie veteris & novi Testamenti, & si nihil omnino debet fieri intra vel extra templum Domini absque mensura & ratione, videntur Oblatarum minutiæ ad Christum & ad Ecclesiam nihil pertinere, quia sunt absque mensura & ratione.* Hæc & alia plura Auctor ille expositionis Ordinis Romani, quæ se omisisse asserit Cassander ibidem his verbis. *Plura ab eodem Auctore alioquin prudenti, pio, & Ecclesiasticarum traditionum studiosissimo in eam sententiam dicuntur, qui indignissimè tulisse videtur ætate sua in quibusdam Ecclesiis Oblatas panis, quæ priscâ Ecclesiæ consuetudine ad usum sacrificii ad mensam Domini à populo fideli offerebantur, ad imaginem nummorum, & ad tenuissimam quandam & levissimam formam à veri panis specie alienam fuisse redactas: quare per contemptum minutias nummulariarum oblatarum appellat, imaginariam & umbratilem levitatem illis tribuit, & indignas esse panis vocabulo pro sua tenuitate; ac propter eas officium atque religionem Ecclesiastici officii multum per omnem modum confundi asserit, pluribusque & acerbioribus dictis eas insectatur, quæ omnia ut ascribam expedire hoc loco non putavi.* Et reverà necessarium non fuit; ex supradictis enim, cumulatiùs quàm oporteret, habemus hujus scriptoris ætate cœpisse hostias, quibus nunc utimur, jam usu azymarum introducto, quæ acrius à Græcis impugnata fuissent, si formam nummi ab initio accepissent. In hac autem re credibile est majores nostros paulatim & per gradus processisse: nam vivente Humberto & pro azymis scribente, panis, ut diximus, tantæ erat magnitudinis, ut ex eo consecrato tot particulæ frangi possent, quot erant necessariæ ad populum communicandum. Postea interjectis quadraginta ferè annis, cùm præcitata Ordinis Romani expositio scripta est, ad hanc minimam formam redactus est, quam utpote novam & tunc incipientem scriptor ille tanta acerbitate insectatur. Quia verò novitates in Monasteriis à frequentia hominum re-

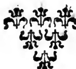
motis serius innotescunt, non statim à Monachis hujusmodi oblatæ nummulariæ receptæ sunt, ut ex earum forma in quibusdam Ritualibus præscripta evincitur: quod in aliis etiam Ecclesiis contigisse evidens est; nam Petrus Abbas Cluniacensis, qui doctrina & sanctitate claruit anno 1150. *lib.* 1. *Miracul. cap.* 5. scribit hominem quemdam, qui Corpus Domini indignè susceperat, nunquam illud trajicere potuisse, *sed frusta omnia*, inquit, *comminuti Corporis Christi cum vino, quod susceperat, in vas quod ori suppositum fuerat, refundere coactus est.* Ex quo patet talem fuisse tunc panem, ut deglutiri non posset, nisi dentibus comminutus. Denique eodem tempore, quo nummulariæ Oblatæ introductæ fuerunt præter oblatam majorem pro Sacerdote, aliæ item minores pro communione populi sunt institutæ, quæ licet integræ consecrentur, & singulis integræ porrigantur, nomen tamen particularum ex antiqua consuetudine retinuerunt.

XX. Simili modo in panis consecrandi præparatione diversi gradus pro temporum diversitate servati sunt. Primorum enim seculorum mos fuit panem communem & propriis usibus paratum offerre & consecrare. Pacato postmodum Ecclesiæ statu placuit Patribus non vulgares panes, sed studio ad id paratos adhiberi. De S. Radegunde Regina legimus, quod oblatas manibus suis factas locis sacris dispensabat. Concilium Toletanum XVI. sancivit, ut non aliter panis in altari sanctificandus proponatur, nisi qui studio fuerit præparatus. Theodulfus Aurelianensis in suo Capitulari panes in sacrificium offerendos nitidè & studiosè fieri mandat; atque diligenter observari statuit, ut tam panis quàm vinum & aqua mundissimè tractentur, nihilque vile, nihil non probatum in his inveniatur. S. Vvenceslaus Dux Bohemiæ in magno Belgii chronico laudatur, quod spicas propria manu colligeret, excuteret, & ex his panem sacrandum formaret. Nullo autem loco studiosiùs, quàm in Monasteriis idem panis parabatur. Modum hîc breviter describam ex statutis Monachorum

à B. Lanfranco Archiepiscopo Cantuariensi collectis *cap.* 6. & ex antiquis consuetudinibus Cluniacensium à Luca Dacherio editis *tom.* 4. *Spicilegii*, atque ex aliis Monachorum Ritualibus. Et primò quidem frumentum quantumvis purum granatim eligebant, lavabant, & in sacculo mundo ad hoc solum opus destinatum ponebant, honestoque famulo dabant, qui deferret ad molendinum. Tum hic lavabat molam, aliudque frumentum prius frangi curabat, ut sine aliqua sorde moleretur. Exinde reportabat farinam, quam Secretarius, sive, ut nunc loquimur, Sacrista indutus alba & amictu, cribro prius abluto & extensa circum cortina cribrabat. Demum Sacerdotes seu Diaconi alba induti, lotisque manibus, & psalmos recitantes, farinam aqua conspersam in vase nitidissimo coagitabant, igneque succenso lignis aridis ad hoc de industria præparatis hostias coquebant, summa cura caventes, ut nec proprius quidem flatus ad eas pertingeret. Tanta in illis erat erga panem consecrandum reverentia; tam severa & anxia in eo conficiendo solicitudo. Venit hic in mentem dictum Tertulliani sæpius citatum lib. de corona militis cap. 3. *Calicis aut panis, etiam nostri, aliquid decuti in terram anxiè patimur.* Etiam nostri inquit, id est communis & domestici, qui apud in Christianos in summo semper honore fuit, quod ex eo Eucharistia conficiatur. Memini etiam me legisse peculiares olim vineas Ecclesiæ traditas, ut ex illis optimum vinum fieret in usum sacrificii. S. Remigius, teste Flodoardo *lib.* 1. *hist. Remen. cap.* 18. vineam reliquit, ut inde vinum diebus Dominicis, & aliis festis sacris altaribus offerretur. Ibas Edessenus in synodo Berytensi accusatus fuit quod vinum vile in usum sacrificii præberet. Qui verò sint hodierni mores in panis & vini præparatione; nimis notum omnibus est, nec me oportet in his enarrandis inutiliter occupari. Cæterùm panis & vini duplex est præparatio, una remota, de qua hactenus actum est: altera proxima, cùm sacrificii instat celebratio. Hæc à Latinis in sacrario pera-

gitur quod attinet ad panem, posita hostia super patena, additisque particulis pro his, qui sacræ communionis participes esse volunt. At vinum & aqua calici infunduntur cum oratione & benedictione immediatè ante offertorium, qui ritus suo loco explicabitur. Græcos quoque eamdem præparationem quondam in Scevophylacio sive sacrario peregisse docet Goar in notis ad Liturgiam Chrysostomi *num.* 22. At ex Liturgiis quibus hodie utuntur, & ex communi eorum praxi constat manifestè tam panem quàm vinum in Prothesi ab illis, sive in minori altari, præparari; priusquam Sacerdos & Ministri ad sanctum Bema, quod est majus altare, sacris vestibus induti procedant. Olim cùm panis fermentatus erat & justæ magnitudinis, dissectis ex ipso tot partibus, quot erant necessariæ ad sacrificium & ad fidelium communionem; ipsius residuum in alias partes scindi, & his qui non communicaverant in fine Missæ distribui solebat, qui ritus adhuc permanet in Ecclesia Orientali. Eulogiam vocant Græci, sive benedictionem; & Antidoron, quia datur loco doni, sive Eucharistiæ, quæ à sanctis Patribus donum nuncupatur. Eulogiæ nomen pro ipsa Eucharistia quandoque usurpatum reperitur, ut à Cyrillo Alex. epist. ad Nestorium: *accedimus ad mysticas Eulogias & sanctificamur, participes facti sacræ carnis & pretiosi sanguinis omnium nostrûm Salvatoris Christi:* & à Maximo martyre ad cap. 3. Eccl. hier. *Elevans Sacerdos sacrum panem, ostendebat Eulogiam dicens, Sancta Sanctis.* Frequentiùs tamen ab ea distinguitur, tanquam id quod ejus vices aliquo modo supplebat. Hoc Concilium Nannetense indicat c. 9. decernens, ut Eulogiæ in fine Missæ iis, qui communicari parati non fuerint, distribuantur. Quod decretum quidam Canonum collectores S. Martyri & Pontifici Pio perperam tribuunt, non considerantes epistolam ejus, è qua sumitur, esse supposititiam: nec advertentes secundo seculo, quo ille vixit, nondum fuisse Eulogias in Ecclesia, de quibus Tertullianus, Cyprianus, & alii æquales silent,

quia quicunque tunc aderant sacrificio communicare solebant; Eulogiæ autem institutæ sunt, ut his darentur qui mysteriorum participes fieri aut non poterant, aut nolebant. Earum meminit Nazianzenus *orat. in funere Patris.* Concilium quoque Laodicenum paulò ante Nicænum sub S. Silvestro celebratum c. 14. prohibuit ne sancta instar Eulogiarum in festo Paschæ ad alienas parœcias mitterentur: ubi Balsamon in scholiis Latini ritûs ignarus Latinos calumniatur, ac si panem consecratum perinde ac communem distribuerent. Vera autem hujus Canonis expositio ex veteris Ecclesiæ consuetudine sumenda est. Tanta enim erat mutuæ unionis & societatis inter fideles religio & zelus, ut si omnes de uno & eodem pane ab eodem Sacerdote consecrato participare potuissent, id libentissimè in toto terrarum orbe fecissent, quo sic ostenderent se omnes in Christo unum esse. Ideo non solùm Romanæ, sicut suprà diximus, sed aliarum etiam quarumdam Ecclesiarum usus fuit, ut ab Ecclesia primaria civitatis ipsa Eucharistia ad singulas parœcias ab Episcopo mitteretur, quatenus scirent omnes, qui ab uno Episcopo regebantur, se cum illo unum corpus efficere. Id in Paschali festivitate fieri vetuit synodus Laodicena, vel quia oporteret omnes Presbyteros ea die Episcopo celebranti cum plebe sibi commissa adstare, & ritu tunc usitato cum eodem celebrare: vel alia de causa nobis ignota. Cætera, quæ de Eulogiis, earumque usu ac distributione dicenda forent, pleniùs Lib. II. pertractabimus, cùm de communione disseremus.

CAPUT

CAPUT XXIV.

De sacris indumentis Sacerdotum, Pontificum, & Ministrorum. Peculiares vestes easque pretiosas sacrum agentibus in usu semper fuisse. Quis olim earum color. Locus in quo condebantur, ejusque nomina. Diaconicon, Scevophylacion, Pastophorion, Vestiarium, Salutatorium. De singulis vestimentis seorsum agitur.

I. SAcerdotem sacris operaturum non communi, & quotidiano habitu, sed alio peculiari, & augustiore uti oportere, notissimum est: quem ritum Catholica Ecclesia ab Apostolis acceptum usque ad nostram transmisit ætatem, quamvis in vestium numero & forma aliquid fuerit successu temporis immutatum. Præcesserat hujus rei typus in veteri testamento, nam Sacerdotibus & Levitis specialia vestimenta certis ritibus & ceremoniis consecrata in usu erant, cùm legales Deo victimas immolabant; quorum antitypum in Ecclesia reperiri congruum fuit, ut habeant legales umbræ aliquid sibi respondens non solùm in cœlestibus exemplaribus, ad quę jussit Deus omnia fieri; sed etiam in rebus nostris, quæ ut ait Dionysius in Ecclesiastica Hierarchia, partim sunt typi cœlestium, partim Mosaïcarum umbrarum corpora, testante Apostolo *ad Hebr.* 10. quod habuerit lex umbram futurorum. Imò etiam in lege naturæ propria fuisse sacerdotibus indumenta, cùm sacrificia Deo offerrent, Auctores graves asseverant: & Rupertus Abbas *lib. de incendio oppidi Tuitiensis cap.*16. postquam dixit juri primogeniti annexam fuisse sacerdotii dignitatem, ad ipsum spectasse putat vestes Esau valde bonas, quibus Rebecca induit Jacob, cùm simulans fratris personam benedictionem ei surripuit. Huc autem pertinet Penula à Paulo Troade relicta, quam fuisse vestem sacerdotalem suo loco indicabo. Huc lamina,

ſeu mitra Epiſcopalis, quam geſtaſſe Joannem Evangeliſtam Polycrates Epheſi Epiſcopus auctor eſt apud Euſebium *lib.* 3. *hiſt. cap.* 31. Huc infulæ, quorum meminit Tertullianus *lib. de Monogamia cap.* 12. Huc querelæ Optati Milevitani de profanatis à Donatiſtis Eccleſiæ ornamentis. Huc Stephani I. decretum, qui ut ait Anaſtaſius, Sacerdotes & Levitas veſtibus ſacratis in uſu quotidiano non uti, niſi tantùm in Eccleſia, conſtituit. Huc tunica, qua Preſbyter Nepotianus in miniſterio Chriſti utebatur, quam ſibi relictam Hieronymus ſcribit *in epiſt. de eius morte ad Heliodorum.* Huc ejuſdem Hieronymi teſtimonium in cap. 44. Ezechielis, ubi ait: *Religio divina alterum habitum habet in miniſterio altaris, alterum in uſu vitâque communi.* Huc denique exempla divinæ ultionis referenda adversùs eos, qui ſacris veſtibus abuſi ſunt, qualia legimus *lib. 1. Vvandalicæ perſecutionis.* Apud Victorem de Proculo, qui cùm divina miniſteria, & Eccleſiæ ornamenta profanaſſet, ſibi linguam fruſtatim comedens turpiſſima morte conſumptus eſt: & apud Theodoretum *lib.* 2. *hiſt. Eccl. cap.* 27. de Thymelico ſaltatore qui veſtem ſacram in theatro geſtans expiravit. Serica autem, atque auro argentoque contexta hæc indumenta ut plurimum fuiſſe, præſertim poſt Conſtantinum, ex vitis ſummorum Pontificum apud Anaſtaſium, qui eorum donaria recenſet, & ex aliis ſcriptoribus haud obſcurè colligimus: neque enim credimus aliquid vile aut indecorum divini ſacrificii uſibus adhibuiſſe fideles, qui omnia ad ipſum ſpectantia ſumma & incredibili veneratione proſequebantur. De colore nihil memini me legiſſe, niſi quod candidi in feſtis Paſchalibus mentio fit à Gregorio Turonenſe in vita S. Nicetii Lugdunenſis Epiſcopi: & nigri à Theodoro lectore, qui *lib.* 1. *Collectan.* refert Acatium Conſtantinopolitanum ſeipſum, & ſedem, & altare nigro amictu operuiſſe in ſignum mœſtitiæ ob impium edictum adversùs ſynodum Chalcedonenſem à Baſiliſco Imperatore anno 476. promulgatum. Hieronymus quoque *lib.* 1.

adv. Pelagianos candidæ vestis usum commemorat dicens, *Quæ sunt rogo inimicitiæ contra Deum, si tunicam habuero mundiorem? Si Episcopus, Presbyter, Diaconus, & reliquus ordo Ecclesiasticus in administratione sacramentorum candida veste processerint?* Fidelium verò tanta fuit, ut dixi, erga ipsas vestes & pallas altaris reverentia, ut mulieribus eas contingere vetitum sit c. 37. concilii Antissiodorensis, imo nec ingredi quidem in Secretarium, in quo illæ conservabantur, nisi soli ministri sacrati poterant, sicut præcipit canon 66. concilii Agathensis. Et ne quis auderet in proprios usus eas transferre, aut aliis vendere vel donare; idque sub pœna excommunicationis prohibuit concilium III. Bracarense *can.* 2.

II. Locus, in quo indumenta & vasa sacra reconduntur, à Græcis διακονικὸν, σκευοφυλακεῖον, παστοφορεῖον, *Diaconicon*, *Scevophylacion*, *Pastophorion*; à Latinis *Vestiarium*, *Secretarium*, *Sacrarium*, & barbara voce *Sacristia* nuncupatur. Diaconici nomen passim hoc sensu reperitur in Euchologio: & Simeon Thessalonicensis describens Episcopi sacris vestibus induti comitatum usque ad altare; *Educitur*, inquit, *è Diaconico, & Diacono ipsum præcedente, & deducentibus Presbyteris duobus per portam templi dexteram & soleam iter agit usque ad sanctum Bema*, idest altare. Scevophylacii & Scevophylacis, id est custodis sacræ supellectilis mentio est apud Balsamonem in Nomocanonem Photii *tit.* 2. *cap.* 2. apud eundem Simeonem Thessalonicensem *lib. de Templo*, & apud illos qui de dignitatibus Ecclesiæ Constantinopolitanæ differunt. At hodie Græci non in Diaconico, sed in ipso Bemate sacris vestibus ad peragenda divina officia induuntur: nec ullum habent Scevophylacion junctum ecclesiæ, quia sacra vasa & vestimenta in propriis ædibus, vel in loco tutiori conservant, ut Leo Allatius observat in dissertatione *de Templis Græcorum recentiorum*. Pastophorium legimus 1. *Machab. cap.* 4. & 3. *Esdræ cap.* 8. Radevicus Frisingensis lib. 4. de gestis Friderici cap. 13. *Vulpes*, inquit, *& Lepo-*

res Pastophoria ecclesiæ & officinas canonicorum ingressa. De Vestiario hæc habentur in ritu antiquo Missæ apud Menardum pag. 273. *Sacerdos in vestiario, cæterique Ministri sanctis vestibus juxta ordinem induantur.* Et in restitutione Ebbonis Remensis ibidem in notis, *Ductus est Ebbo Episcopus in vestiarum, & indutus Episcopalibus vestimentis; similiter & alii Episcopi processerunt cum eo ad celebrationem Missæ.* Secretarii vox passim occurrit in vitis Pontificum, ex quibus aliqui sepulti dicuntur prope Secretarium. Fortunatus in vita S. Radegundis, *Intrans in Secretarium Monacha veste induitur.* Sacrarium sic definitur ab Ulpiano l. 1. Digestorum tit. 8. *Est locus in quo sacra reponuntur.* Sumitur aliquando pro Presbyterio, quod solis olim Sacerdotibus, sacrisque Ordinibus initiatis pervium, secularibus inaccessum erat. Appellatur & Receptorium à Sidonio Apollinari *lib. 5. epist. 17. Et nuntiatum est progredi Episcopum de Receptorio*, ad sacrum scilicet faciendum. In Concilio Matisconensi I. c. 2. Salutatorium vocatur. Et Gregorius Magnus *lib. 4. ep. 54.* usum Pallii præscribens Mariniano Ravennæ Archiepiscopo, *Quo non aliter*, ait, *uti memineris, nisi in propria tua civitatis ecclesia, dimissis jam filiis procedens à Salutatorio ad sacra Missarum solemnia celebranda: peractis verò Missis idem in salutatorio curabis deponere.* Ex eo autem quod dicit, *dimissis jam filiis*, illorum temporum consuetudinem intelligimus. Solebant enim Episcopi ante Missarum celebrationem in ipso loco sedere, & salutationes fidelium excipere, qui se illorum orationibus commendabant, aut aliquod negotium ipsis communicabant: quibus dimissis, sacris vestibus induti ad altare procedebant; atque hinc factum est ut idem locus Salutatorium diceretur. Hoc & Presbyteri faciebant, teste Severo Sulpitio *lib. 2. Dialog. cap. 1.* ubi ait sedisse Presbyteros in Secretario, vel salutationibus vacantes, vel audiendis negotiis occupatos, dum interim S. Martinus eo munere fungi detrectans sibi soli vacaret. Ejus-

dem salutatorii meminit Gregorius Turonensis *lib. 2. hist. Franc. cap. 21. & lib. 7. cap 22.* in utroque loco indicans Episcopos ac Presbyteros interdum in eo mansionem habuisse. Græci sacerdotes, quoties rem divinam acturi sacra sumunt indumenta, ea solent benedicere & osculari, ut ex ordine Liturgiæ S. Joannis Chrysostomi constat: nec in eorum Euchologio ulla extat oratio ad ipsa semel & universim cultui divino dedicanda. At verò Latini postquam ea præscriptis verbis benedixerunt, benedictionem non repetunt; sed amictum dumtaxat, manipulum, & stolam in medio, ubi crux assuta vel texta est, osculantur. In Missa tamen veteri, quam ex codice Ratoldi Abbatis Corbeiensis libro Sacramentorum S. Gregorii addidit Menardus, Episcopus sacris operaturus, singula indumenta benedicit, deferente ea ministro & ante singula rogante, ut ipsa benedicat, sicut fert Græcorum mos. His præmissis ad omnia singillatim enucleanda transeundum est, eo ordine quo indui solent, à sacerdotalibus ducto principio, quæ sunt sex, Amictus, Alba, Cingulum, Manipulus, Stola, & Planeta.

De Amictu, ejusque usu & nominibus. Dictus olim Anoboladium.

III. PRima vestis, quam sacerdos sumit, est Amictus, qui primùm capiti, deinde humeris injicitur. Antiquus scriptor de ritibus veteris Ecclesiæ sub nomine Caroli Magni, *Post sandalias in ecclesiæ vestimentis sequitur superhumerale, quod fit ex lino purissimo.* Amalarius lib. 2. cap. 17. *Amictus est primum vestimentum nostrum, quo collum undique cingimus.* Rupertus Abbas lib. 1. de div. off. cap. 19. *Sacerdos in officio altaris Amictu caput suum obnubit.* Gemma animæ lib. 1. cap. 201. *Hinc humerale, quod in lege* Ephod, *apud nos Amictus dicitur, sibi imponit, & illo caput & collum & humeros unde & humerale dicitur, cooperit, & in pectore copulatum duabus vittis ad mammillas cingit.* Sunt quidam qui Amictui

ex holoſerico vel aurea textura plagulam aſſuunt colori & opificio caſulæ ſive ſtolæ conſimilem ; ſed hujus aſſumenti nullum veſtigium reperio apud antiquos ſcriptores. Ambroſiani tertio loco Amictum ſumunt poſt Albam & Cingulum. Varia ei nomina tribuuntur ; nam ſicut vidimus, Humerale vocantur, & per analogiam ad legalium ſacerdotum indumenta *Ephod*, quia ut Hieronymus docet *epiſt.* 128. *ad Fabiolam*, ubicunque in Exodo ſeu in Levitico Superhumerale legitur apud Hebræos *Ephod* appellatur. An verò Amictus noſter idem prorſus ſit cum Ephod veteris legis, quæſtio anceps eſt, quam tractat Sauſſaius *Panopliæ Sacerdotalis parte* 1. *lib.* 1. *cap.* 2. In Ordine Romano *Ambolagium*, rectiùs autem Anabolagium ſive *Anaboladium* nuncupatur : Anabole enim græcè ἀναβολὴ idem eſt ac latinè Amictus. Iſidorus lib. 19. Orig. cap. 25. *Anabolabium*, inquit, *amictorium lineum fœminarum, quo humeri operiuntur.* Eadem voce utitur Ambroſius *lib. de benedictionibus Patriarcharum*, nam ubi nos legimus Gen. 49. *Lavabit in ſanguine uva pallium ſuum*, ipſe legit *Anaboladium ſuum.* S. Columba Virgo, cujus vita breviter recenſetur in Martyrologio Gallicano *die ultima Decembris*, ut à ſatellitibus ſpatium orandi ante Martyrium impetraret, dedit eis Anabolarium ſuum, quod pallii ſericei genus Sauſſaius interpretatur.

De Alba & Cingulo. Albæ nomen unde. Dicta etiam Camiſia. Linea tunica uſus apud Ethnicos.

IV LInea tunica talaris erat prima veſtis ſacerdotalis in veteri Teſtamento, quæ nobis ſecunda eſt. Græcè ποδήρης *poderis* dicitur, quia deſcendit uſque ad pedes, quos illi πόδας vocant. Paulinus Tyriorum Epiſcopus orat. habitam in templi dedicatione apud Euſebium *lib.* 10. *cap.* 4. ſic exorditur. *Amici & ſacerdotes Dei, qui podere*

induti estis, sacra scilicet tunica talari, ut Latinus interpres loquitur. A scriptoribus ecclesiasticis Alba à colore nuncupatur: cujus nominis mentio fit in concilio Carthaginensi sub Anastasio I. *can* 41. quo præcipitur ut Diaconus tempore tantùm oblationis vel lectionis Alba utatur. Et in Narbonensi sub Pelagio II. ubi decernitur, ne Diaconus aut Subdiaconus vel lector, antequam Missa consummetur, Alba se præsumat exuere. Legitur quoque in Ordine Romano, & in tractatu de ritibus Ecclesiæ, quem sub nomine Caroli Magni edidit Vvolfangus Lazius. Alii Camisiam vocant. Amalarius lib. 2. cap. 18. *Postea Camisiam induimus, quam Albam vocamus*. Isidorus lib. 19. originum cap. 21. *Poderis est tunica sacerdotalis linea corpori astricta usque ad pedes descendens. Hæc vulgò Camisia vocatur*. Et cap. sequenti, *Camisias*, inquit, *vocamus, quod in his dormimus in Camis, id est in stratis nostris*. Camisiæ igitur nomen ei tributum, quia similis est tunicæ lineæ interiori, qua utimur in camis, id est lectulis nostris. Camas enim dixerunt Græci strata humilia, & terræ propria. Anastasius in vita Benedicti III. inter donaria, quæ Rex Saxonum misit Ecclesiæ S. Petri, enumerat *Camisias albas sigillatas holosericas cum chrysoclavo*. Camisias autem auro clavatas non ad ornatum templi, ut credidit Casaubonus, sed ad usum Sacerdotum sacrificantium comparatas observavit Ferrarius *lib*. 3. *de re vestiaria cap*. 5. Neque enim hîc agitur de tunicis lineis interioribus; in quibus aurum mitti Alexander apud Lampridium dementiam judicabat propter auri rigorem & asperitatem; sed de Camisiis, quæ super alias vestes injiciuntur, in quibus auri rigor & asperitas gestantibus non est incommoda. Ordo Romanus, ubi loquitur de Episcopi consecratione, *lineam* sine addito vocat dicens, *Induunt eum lineam & cingulum*. Lineam verò tunicam etiam ab Ethnicis in sacris adhibitam testatur Apuleius in Apologia, *Mundissima lini seges inter optimas fruges terra exorta non modo indutui & amictui*

sanctissimis Ægyptiorum sacerdotibus, sed opertui quoque in rebus sacris usurpatur. Idem *fabula Milesiæ lib.* 2. Sacerdotes describit linteæ vestis candore puro luminosos. De sacerdotibus Isidis nota sunt Ovidii carmina:

Nec tu linigeram fieri quid possit ad Isim
Quæsieris.

Et alibi:

Nunc Dea linigerâ colitur celeberrima turbâ.

Pythagorici quoque lineis vestibus utebantur, ut docet *Schefferus lib. de Italica Philosophia cap.* 14. de cujus rei causa interrogatus Apollonius apud Philostratum *lib.* 8. respondit, *Quia me terra quæ alit, etiam vestit.* Et paulò pòst. *Vestem quam à morticinis plerique ferunt non puram esse ratus Pythagoras, linea veste usus est.* Porro Alba ne defluat & gressum impediat cingulo stringitur, quod in lege baltheus, à Græcis Zona dicitur. De ejus profano usu multa congerunt Saussaius *lib.* 3. *citatæ Panopliæ*, & Ferrarius *lib* 1. *de re vestiaria.* Varias autem cingulorum formas describit Isidorus *lib.* 19. *Originum cap.* 33.

De Manipulo. Olim Mappula, Sudarium, Fanon. Ejus forma, & usus.

V. MAnipulus posterioris ævi additamentum est, neque in antiquis Ritualibus commemoratur, nec à priscis Patribus inter sacras vestes recensetur. Erat autem lintea sindon sive mappula bracchio sinistro alligata, qua sudor & sordes abstergebantur, ut illi passim testantur, qui de divinis officiis tractatus ediderunt. Alcuinus, *Mappula, quæ in sinistra parte gestatur, qua pituitam oculorum, & narium detergimus, præsentem vitam designat, in qua superfluos humores patimur.* Amalarius lib. 2. cap. 24. *Sudarium ad hoc portamus, ut eo detergamus sudorem. In manu sinistra portatur, ut ostendatur in temporali vita tædium nos pati superflui humoris.* Rabanus Maurus lib. 1. de Instit. Clericorum cap. 18. *Quartum Sacerdotis indumentum Mappula sive mantile est, quod*

vulgo Fanonem vocant. Est autem Fano vox Saxonica, quæ expansum vel extensum significat, ut docet Vossius *lib.* 2. *de vitiis serm. cap* 7. In Ordine Romano qualiter Missa celebretur: *Deinde Subdiaconus regionarius ponit Mappulam in sinistro brachio Pontificis super planetam.* Tempore Gregorii Magni soli clerici Romanæ Ecclesiæ Mappulis utebantur: Sic enim ille loquitur *lib.* 2. *epist.* 54. ad Joannem Archiepiscopum Ravennatem. *Illud autem quod pro utendis à clero vestro Mappulis scripsistis, à nostris est clericis fortiter obviatum dicentibus nulli hoc unquam alii cuilibet Ecclesiæ concessum fuisse. Sed nos servantes honorem fraternitatis tuæ, licet contra voluntatem antedicti cleri nostri, primis Diaconibus vestris in obsequio dumtaxat tuo Mappulis uti permittimus: alio autem tempore, vel alias personas hoc agere vehementissime prohibemus.* Duravit autem hic Mappulæ sive sudarii lintei usus, donec in locum ejus Manipulus, non ad tergendas sordes, sed ad ornatum suffectus est, qui propterea ejus materiæ & texturæ est, ex qua stola & planeta fieri solent. Hanc verò mutationem mappulæ in manipulum seculo decimo factam conjicio: nam Alcuinus & Amalarius, qui seculo nono vixerunt, mappulis usum tunc viguisse ostendunt. Manipuli autem mentio fit in veteri Missa ex codice Ratoldi Abbatis Corbeiensis apud Menardum, qui Ratoldus vixit anno 980. Olim ut apparet ex antiquis picturis, ejus forma longior erat & strictior, vix duos pollices excedens, quemadmodum & stola, & linea utrimque æquali à summo ad imum limbum defluebat: nec erat extrema pars latior, sicut nunc est. Quod verò Manipulus proprium subdiaconi indumentum, ut Scholastici existimant, veteri usu non fuerit, argumento esse inter cætera potest, quod illo uterentur, qui nullo ordine initiati erant. Testis est Lanfrancus Cantuariensis *epist.* 13. dicens, *In cœnobiis Monachorum etiam Laici cùm Albis induuntur ex antiqua Patrum institutione solent ferre Manipulum.* Verùm hæc consuetudo, ut in

notis ad eandam epistolam vir eruditus Lucas Dacherius observat, abrogata postmodum fuit in Concilio Pictaviensi sub Paschali II. c. 5. *Ut nemo Monachorum deinceps Manipulis utatur, nisi fuerit subdiaconus.* Manipulo nostro respondet apud Græcos *Epimanicion*, de quo agit Goar in notis ad Chrysostomi Liturgiam *num.* 12. Cùm Planeta totum corpus ambiret, ut mox videbimus, ea super brachia duplicata & triplicata, ut Gemma animæ ait *lib.* 1. *cap.* 107. *&* 208. Manipulus extremo loco brachio expedito imponebatur: qui ritus tunc omnibus Presbyteris communis, nunc in solis Episcopis remansit, quibus peracta confessione à Ministris imponitur, quia prisco more post confessionem casula elevari solebat.

De stola. Quid fuerit apud veteres Ethnicos, Judæos, Christianos. Cur nostræ hoc nomen tributum. De palla linostima. Stola olim Orarium. Quædam de hoc, ejusque usu sacro & prophano.

VI. STolæ nomen apud profanos scriptores tam Græcos à quibus fluxit, quàm Latinos, muliebrem vestem significat ad talos usque demissam. Unde Cicero mores effœminatos Marci Antonii redarguens *Philip.* 2. ait, *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti.* Erat autem propriè matronarum vestimentum, ut docet Ferrarius *de re vestiaria lib.* 3. *cap.* 17. adeo ut impudicæ mulieris nota foret brevior tunica, & Tertullianus *lib. de Pallio cap.* 4. inter signa ejuratæ pudicitiæ recenset, matronam in publico sine stola. Interdum tamen sumptam legimus pro quolibet genere vestimenti, Regum, Sacerdotum, & Privatorum. Nam *Genes.* 41. cùm Pharao constituit Joseph super universam terram Ægypti, vestivit eum stola byssina: & ipse Joseph *Genes.* 45. singulis fratribus suis proferri jussit binas stolas; Benjamin verò dedit quinque stolas optimas. In libro quoque Esther *cap.* 6. cùm dixisset Aman eum quem Rex hono-

tare vellet, debere indui vestibus regiis: tum sequitur tulisse stolam, & induisse Mardochæum. Filium item prodigum ad se revertentem jussit Pater indui stola prima, eximia scilicet, & omnium quæ domi erant pretiosissima. Zozymus *lib.* 4. ait Julianum concessisse Procopio, ut regiam stolam haberet: & Diodorus Siculus *lib.* 2. narrat Arbacem, qui primus ex Medis Assyriorum imperium defuncto Sardanapalo occupavit, indutum regia stola Regem appellatum fuisse. De stola summi Sacerdotis in lege veteri agit Josephus *lib.* 15. *Antiquit. cap.* 14. *& lib.* 18. *cap.* 6. Sacerdotes item stantes ante altare cum stolis Sacerdotalibus commemorat lib. 2. Machabæorum cap. 3. Zozimus *lib.* 4. loquens de titulo Pontificis Maximi Imperatoribus olim tributo ait, *simul ac summum Imperium quisque consequebatur, stola Sacerdotalis ei offerebatur à Pontificibus, & continuò Pontificis Maximi titulus ei tribuebatur:* tum refert Gratianum eam stolam sibi oblatam aversatum fuisse, quod illicitum existimaret Christianum eo habitu uti. Stolæ formam exprimit Xenophon *lib.* 8. *Cyriped.* his verbis. *Elegit itaque stolam Medorum & ipse ferre, & ut familiares ea induerentur persuasit. Hæc enim visa est ei occultare si quis defectum aliquem haberet in corpore:* quia nimirum totum corpus tegebat præter caput & collum. Simili modo describit stolam Sacerdotalem S. Germanus Constantinopolit. *in Theoria Liturgiæ*, quam esse ait ignicolorem, demissam usque ad pedes instar poderis Aaron. Nec dubito quin talis fuerit stola illa auro contexta, quam scribit Theodoretus *lib.* 2. *hist. cap.* 27. à Constantino Magno donatam Macario Episcopo Hierosolymitano, ut ea indutus divini baptismatis ministerium perficeret, à Cyrillo autem venditam, ut illi adversarii objiciebant. Et hæc quidem erat stolæ forma apud veteres Ethnicos, Judæos, Christianos: at nunc stola nostra non vestis, sed veluti torques est à collo per humeros ad pectus pendens, & usque ad genua protensus. Quod sanè ornamentum, quando cœperit à sacerdotibus

in ſacris adhiberi, & cur ei ſtolæ nomen tributum ſit, ſolerti indiget diſquiſitione. Quidam ævo Apoſtolorum cœpiſſe ſcribunt, eo quod legerint ſtolam S. Jacobi Apoſtoli miſſam fuiſſe à Theodoſio Hieroſolymorum Epiſcopo ad S. Ignatium Conſtantinopolitanum; & ſtolam S. Stephani Protomartyris à Macario item Hieroſolymitano datam Helenæ Auguſtæ, & ab ea Veſontionem tranſmiſſam. Sed hos ſcriptores vocis æquivocatione deceptos evidens eſt; ſtola enim illorum temporum, ut ex dictis conſtat, veſtis oblonga erat totum corpus ambiens, nihilque habet commune cum ſtola hodierna præter nomen. Durandus in Rationali *lib.3.cap.5.* ſtolæ initium ad illud tempus refert, quo Alba deferri cœpit. *Notandum*, inquit, *quod antiquitus ſtola erat veſtis candida pertingens uſque ad veſtigia, qua Patriarchæ utebantur ante legem: quam primogeniti, cum benedictionem Patris acciperent, induebant, & Domino victimas ut Pontifices offerebant. Sed poſtquam Alba cœpit portari, mutata eſt in torquem.* Hæc tamen levis conjectura eſt, & nos certiora hujus rei indicia dabimus ex Conciliis mox referendis. Unde autem nomen ſtolæ huic ornamento? An quia ſucceſſit veteri ſtolæ, ut innuit Durandus? An potius deducta eſt nomenclatura à faſcia, quæ in limbo ejus veſtis aſſuta erat, quæ olim ſtola dicebatur, retento totius veſtis nomine in parte quadam illius? Ita conjicit, & mea quidem ſententia probabiliter, Vincentius Riccardus *in Commentariis ad orationem ſextam ſancti Procli.* In extrema namque parte antiquæ ſtolæ, ut obſervat Bayfius *de re veſtiaria cap.17.* aſſuta erat faſciola ſeu limbus ipſam veſtem ambiens, cui cùm ſit valde ſimilis hodierna ſtola, hinc fieri potuit, ut hoc illi nomen tributum ſit. In actis ſancti Silveſtri, quæ Damaſo adſcribuntur, ab eo conſtitutum legimus, ut Diaconi Dalmaticis in Eccleſia uterentur, & pallâ linoſtimâ læva eorum tegeretur: Zoſimus item conſtitutum feciſſe dicitur, ut Diaconi lævas rectas haberent de pallis linoſtimis; ubi fortè legendum linoſtema, ideſt ex lino & lana;

contexta, quæ ut ait Isidorus *lib.* 19. *Orig. cap.* 22. dicta est linostima; quia in stamine linum, in trama lanam habet. Nomine autem hujus pallæ nihil commodius intelligi potest, quàm stola Diaconalis, quæ in humero sinistro ab ipsis defertur ad differentiam Sacerdotalis à collo ante pectus pendentis. Stolæ item mentio fit sub nomine Orarii, in Concilio Laodiceno tempore ejusdem Silvestri habito *cap.* 22. *&* 23. quibus Subdiaconis & Lectoribus prohibetur ne Orariis utantur. Ex quo duplici testimonio infertur ante annos mille & trecentos usum stolæ in Ecclesia invaluisse.

VII. Porro nomine Orarii stolam, qua nunc utimur, intelligi, omnes Ecclesiastici scriptores testificantur. Gemma animæ lib. 1. cap. 204. *Deinde circumdat collum suum stola, quæ & Orarium dicitur.* Rabanus Maurus lib. 1. cap. 19. *Quintum est quod Orarium dicitur, licèt hoc quidam stolam vocent.* Alcuinus de div. off. cap. 39. *sequitur Orarium, id est stola.* Ordo Romanus, *subdiaconi regionarii accipiunt ad induendum Pontificem vestimenta, alius Orarium, alius Planetam.* Anastasius in vita Agathonis, *eâ hora S Synodus una cum Principe ejus Orarium auferri jusserunt à collo ejus*, Macarii scilicet Antiocheni. Adstipulantur veterum Conciliorum Patres, à quibus multa de usu Orarii sancita sunt, quæ satis superque constat ad stolam pertinere. Concilium Laodicenum jam suprà citatum tempore S. Silvestri. Bracarense I. anno 563. c. 27. *Placuit, quia in aliquantis hujus Provinciæ Ecclesiis Diacones absconsis infra tunicam utuntur Orariis, ita ut nihil differre à Subdiacono videantur, ut de cætero supposito scapulæ, sicut decet utantur Orario.* Toletanum quartum sub Honorio c. 27. *Episcopus recipiat Orarium, anulum, & baculum: Presbyter Orarium & planetam: Diaconus Orárium & Albam.* Et cap. 39. *Orariis duobus nec Episcopo quidem licet nec Presbytero uti; quantò magis Diacono, qui minister eorum est? Unum igitur Orarium oportet Levitam gestare in sinistro humero, propter quod*

orat idest prædicat: dexteram autem partem oportet habere liberam, ut expeditus ad ministerium sacerdotale discurrat. Caveat igitur amodo Levita gemino uti orario, sed uno tantùm & puro, nec ullis coloribus, aut auro ornato: Bracarense III. sub Adeodato c. 3. *Cum Sacerdos ad solemnia Missarum accedit aut pro se Deo sacrificium oblaturus, aut sacramentum Corporis & Sanguinis Domini nostri Iesu Christi sumpturus, non aliter accedat, quàm Orario utroque humero circumseptus, ita ut de uno eodemque Orario cervicem pariter & utrumque humerum premens signum in suo pectore præferat crucis.* Moguntinum sub Leone III. c. 28. *Presbyteri sine intermissione utantur Orariis propter differentiam sacerdotii dignitatis*, quando scilicet ministeria sui ordinis obeunt: nisi fortè hoc loco præter solitum sumatur Orarium impropriè pro veste talari, qua reverà sine intermissione uti debent Sacerdotes. Quo item sensu interpretantur nonnulli canonem, quem Gratianus 17. *qu.* 4. *c.* 25. & Ivo *p.* 10. *c.* 139. tribuunt Concilio Triburiensi, *Vt Presbyteri non vadant nisi stola vel orario induti. Et si in itinere spoliantur vel vulnerantur, aut occiduntur non stola vestiti, simplici emendatione sua solvantur; si autem cum stola, triplici.* Minor enim pœna infligitur illi, qui injuriam irrogat sacerdoti sine habitu incedenti, cùm possit se ignorantiæ exceptione excusare. Ex quo patet Orarium hìc accipi pro communi vestimento, quod ita proprium Sacerdotis foret, ut eum discerneret à seculari. Quod si primam hujus vocis originem inspiciamus, profana est, & ab eo sensu diversa quo nunc usurpatur. Antiquis enim scriptoribus tam Ethnicis, quàm Christianis Orarium nihil aliud est quàm sudarium, strophium, linteolum, quo facies abstergitur. Flavius Vopiscus in Aureliano, ipsum primum, ait donasse oraria populo Romano, quibus uteretur populus ad favorem. Quia videlicet in altum sublatis orariis favoris signum ostendere, & Regem venerari censebantur. Ambrosius orat. quam habuit in obitu Satyri fratris describens tempesta-

tem qua jactabatur, *Divinum*, inquit, *fidelium sacramentum ligari fecit in orario, & orarium involvit collo, atque ita se dejecit in mare.* Quo loco orarium non stolam, ut quidam arbitrati sunt, sed vulgare linteum significat; nam Satyrus Laicus erat, ad quem stola sacra nullo pacto poterat pertinere. Ambrosius iterum *ep.* 54. de miraculis sanctorum Gervasii & Protasii, *Quanta oraria jactitantur? & tactu ipso medicabilia reposcuntur?* Similiter Augustinus lib. 22. de civit. Dei cap. 8. *Oculum lapsum ligavit orario, nec nisi post septem dies putavit esse solvendum.* Pontius in vita S. Cypriani, *Fratres lintea-mina & oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluus absorberetur à terra.* Erat autem orariũ magis longũ quàm latum, instar fasciæ, ut ex loco citato Ambrosii de Satyro fratre ostendit Casaubonus in notis ad Vopiscum. Favet Gregorius Turon. *lib.* 3. *histor. cap.* 5. ubi refert Sigismundum Burgundionum Regem filium suum dormientem jussisse occidi, *Dormienti*, ait, *orarium sub collo positum ac sub mento ligatum, trahentibus ad se invicem duobus pueris, suffocatus est.* Ex hac autem orarii forma oblonga suspicor translatum hoc vocabulum in Ecclesiam, & sacræ stolæ tributum: cui suspicioni robur aliquod addit suprà relatum Silvestri decretum de palla linostima ex lino, sicut & sudarium, contexta. Ejus verò etymon ab ora deductum non adeo inverisimile est, ut quidam scribunt, nam orâ vestis facies tergi solebat, antequam linteola in usu essent. Plautus in Mercatore act. 1. sc. 2. *Sume laciniam*, partem scilicet extremam vestimenti, *atque absterge sudorem tibi.* Ab ore tamen probabiliùs sumitur, quia orario os tergitur, quam notationem sequi videtur Prudentius *hym.* 1. *de coronis*, hoc versu:

Hic sui dat pignus oris, ut ferunt, Orarium.

Alii ab orando derivant, eo quod sacris prædicatoribus sive oratoribus detur, ut aiunt Alcuinus & Rab. Maurus; quibus consentit Beda in collectaneis de septem Ordinibus, *Bene oratoribus convenit orarium, conveniens*

vestimentum officio. Sitne græca an latina vox ambiguum est: crederem tamen à Latinis ad Græcos devenisse; nam Suidas homo Græcus, & auctor veteris Etymologici latinum vocabulum esse testantur. Qui verò græcum esse contendunt, triplicem ejus afferunt etymologiam. Balsamon *in can. cit. Concilii Laodiceni* & Matth. Blastares *in synopsi canonum* à verbo ὀρῶ, quod Græcis idem est ac observo sive custodio, deducunt, eo quod diligenter observent in mysteriis quæ agenda sunt, eaque orario significent Diaconis, qui sunt in Ambone, Simeon Thessalonicen. derivat ab ora, quæ Hesichio est pulchritudo seu venustas, quia Diaconum gratiæ venustate ornat, & divino decore illustrem reddit. Arcudius *lib. 6. cap.* 10. ab hora sive tempore quia Diaconus accepta extremitate stolæ tribus digitis invitat populum ad orandum, cantores ad psallendum, ostenditque horas & tempus, quo aliquid est faciendum: quæ consuetudo etiam hodie viget in Græcia. Quamvis autem orarium commune sit Diaconis & Presbyteris, à Græcis tamen Diacono propriè tribuitur, stolam verò sacerdotalem ἐπιτραχήλιον vocant, quod latius est orario, nec ullis literarum notis exaratum, sicut orarium Diaconorum, cui ter inscriptum est verbum ἅγιος *Agios* id est *Sanctus*. Claudo hanc de orario tractationem Isidori sententiâ in regula Monachorum *cap.* 12. ubi ait non licere Monacho orario uti, quod ante ipsum vetuerat concilium Aurelianense primum cap. 21. Sed hîc orarium juxta primam vocabuli originem pro linteo accipitur ad tergendam faciem; nam post pauca ait Isidorus, non debere Monachum vultus curam gerere, ne lasciviæ & petulatiæ crimen incurrat.

De

De Planeta. Penula veterum quid fuerit. Quid Phenolium. Casulæ seu Planetæ diversæ significationes. Ejus in sacris origo, forma, & usus.

VIII. POstremum Sacerdotis sacris operaturi indumentum quidam Penulam, alii casulam seu Planetam vocant; quæ voces à profana significatione ad sacram translatæ sunt. Penula quid fuerit apud veteres Græcos & Latinos, quæ ejus forma, qui usus in communi vestitu, latè prosequuntur Bulengerus *lib. de sacris vestibus cap.* 20. Ferrarius *de re vestiaria lib.* 1. *cap.* 36. *& sequentibus*, & Albertus Rubenius *lib. item* 1. *de re vestiaria cap.* 6. An verò Penula, quam Paulus Apostolus 2. *ad Timoth. cap.* 4. se Troade apud Carpum reliquisse scribit, vestis sacra fuerit, an alia communis frigori ac imbribus depellendis, an verò scriniolum seu theca libris & membranis referta, diversæ sunt sententiæ, quas illius epistolæ expositores, & Baronius *anno Christi* 58. *n.* 67. recensent. *Frustra sunt*, ait Gretserus lib. 1. comment. in Codinum cap. 16. *qui Phenolium latinè penulam vertunt, nulli penulæ inter vestes sacras locus est, tametsi non ignorem, quid de penula apud S. Paulum nonnulli philosophentur.* Subscripsit primùm huic sententiæ Ferrarius in prima sui tractatus editione, at in secunda *in fine cap.* 37. palinodiam cecinit his verbis. *Hæc olim opinabamur, cum nondum penulæ figuram in antiquis monumentis videre contigisset, decepti etiam clarorum virorum auctoritate, qui penulam vestimentum apertum esse docuerunt. Sed postquam non una penulæ imago in manus venit, mutare opinionem cogimur, vestemque sacrificantium cum Baronio penulam fuisse fatemur.* Agit idem de penulis toto lib. 2. partis secundæ, ubi ejus extat figura admodum similis Planetæ sacerdotali. Meminit Penulæ Pauli Tertullianus *lib. de oratione cap.* 12. Porro Phenolium sive Phelonium Græcorum indumentum planetæ nostræ cor-

respondens à Latinis interpretibus penulam dici, nequidquam reclamante Gretsero, aliquot testimoniis probat Baronius *loco citato num.* 69. Nam ut cætera omittam, Nicephorus Constantinopolitanus scribens & dona mittens Leoni III. ex antiqua translatione ait, *Misimus fraternæ vestræ beatitudini encolpium aureum, tunicam candidam, & penulam castaneam.* Pro penula autem in textu Græco Phelonium legitur. De casula quoque sive Planeta pro communi vestitu olim à Latinis usurpata veterum Scriptorum testimonia habemus. Acta S. Fulgentii apud Bollandum die 1. Januarii cap. 18. *Casulam pretiosam vel superbi coloris ipse non habuit, nec Monachos suos habere voluit. Subtus casulam nigello vel lactineo pallio circumdatus incessit.* Regula Macarii cap. 27. inducit Monachum contumacem dicentem, *Hic ego durare non possum, sed accipiam casulam meam, & ibo ubi volueris Dominus.* Casula autem hoc loco accipitur pro cuculla Monachali. Theodemarus Abbas in epist. ad Carolum Magnum, *Cucullam nos esse dicimus, quam alio nomine casulam vocamus.* Auctor vitæ S. Cæsarii Arelatens. *Ambulans* Cæsarius *per plateam civitatis, vidit contra in foro hominem, qui à dæmonio agebatur, in quem cum attendisset, habens manum sub casula, ut à suis non videretur, crucem contra eum fecit.* Joannes Diaconus in vita S. Gregorii *lib.* 2. *c.* 45. quendam fuisse Monachum ait, qui à fratre suo seculari vestem petiit dicens, *Casulam non habeo, sed fac charitatem, eme mihi.* Erat etiam casula quotidianum Ecclesiasticorum indumentum, nam in concilio habito apud Liptinas in pago Cameracensi anno 743. c. 7. decretum fuit, ut Presbyteri vel Diaconi non sagis laicorum more, sed casulis uterentur ritu servorum Dei. Pro veste servili accipitur casula à Procopio lib. 2. de bello Vandalico cap. 26. *Areobindus* inquit, *magister militiæ à Justiniano missus in Africam ad Gontharin accessit non prætoria nec militari veste indutus; sed famulo vel privato homini propria, quam lati-*

ni casulam vocant Romani. Pro veste item seculari Planetæ nomen acceptum ex vita S. Fulgentii *cap.* 29. colligimus, cujus auctor scribit, eo ambulante tempore imbris, viros nobiles planetis suis super ipsum expansis imbrem repulisse. Cassianus describens habitum Monachorum *lib.* 1. *instit. c.* 7. ait illos planeticarum & birrorum pretia declinasse. Isidorus quoque in Regula Planetas Monachis interdixit. Cùm sit igitur æquivocum casulæ & planetæ vocabulum, quo primùm tempore à profano & promiscuo usu ad sacrum translatum sit, non liquet. Legitur nihilominus casulæ nomen in antiquo Ordine Romano, in libris Alcuini, Amalarii, Rabani Mauri, & aliorum qui de ritibus sacris scripserunt: & concilium quartum Toletanum c. 27. *Presbytero*, ait, *in sua ordinatione Planeta datur, quæ idem est ac casula.* Fit etiam casulæ mentio in testamento S. Remigii apud Flodoardum *lib.* 1. *c.* 18. Quod verò Sacerdotes ante casularum usum Dalmaticis uterentur, quas postea Diaconis concesserint, cùm casulis uti cœpissent, assertio singularis est Vvalfridi Strabonis *cap.* 24. cui favent Acta S. Silvestri edita à P. Combefis, in quibus mentio fit Euphrosyni Pamphiliæ Episcopi, qui dum mysteria perageret colobium unum habebat, quod magni illius Apostoli ac fratris Domini Jacobi esse dicebat, quo indutus sacram oblationem explebat. Hinc factum ut Romani hactenus sacerdotes colobiis usi sint. Quod tamen brachiorum nuditas displiceret, Dalmaticas manicatas potius, quàm colobia placuit appellare. Hæc ille priscus scriptor. Porro casula, teste Isidoro *lib.* 19. *origin. cap.* 24. per diminutionem à casa dicitur, quod totum hominem tegat, quasi minor casa. Planetæ verò nomen ex eo deducitur, quia oris errantibus evagatur: & ut ait Gemma animæ *lib.* 1. *cap.* 207. limbus ejus errabundus utrimque in brachia sublevatur. In vita S. Popponis Abbatis apud Bollandum *die* 25. *Ianuarii num.* 58. Casubula nuncupatur, *In celebratione Missarum Casubulam, qua induebatur, lacrymis*

humectabat. In Ecclesia Orientali Phelonium, sive casula Pontificalis à Presbyterali in hoc differt, quòd ista simplex, illa multis crucibus insignita est, & ideo πολυςαύριον *Polystaurion* dicitur, ac si latinè *Multicrucium* diceremus. Olim casulæ rotundæ prorsus erant, totum ambientes hominem à collo usque ad pedes, unicam in medio aperturam habentes, per quam caput immittebatur: qua de causa necessarium erat, ut sacerdos operari ac manibus liberè uti posset, eas super brachia revolvere & complicare. Sic indutos Pontifices & sacerdotes in priscis ecclesiarum parietibus cernimus: suntque etiam hodie Græcorum casulæ ejusdem formæ. Latini verò ad vitandum incommodum ex amplitudine & protensione totum corpus cum brachiis circumcludente proveniens, eas paulatim à lateribus scindere & decurtare cœperunt, donec ad formam, qua hodie utimur, redactæ sunt. In opere musivo, quod olim erat in Basilica Lateranensi, cujus Ectypon extat in Musæo Barberino, postea typis cusum à Cæsare Raspono nunc S. R. E. Cardinali *lib.* 1. *de Basilica Lateranen. cap.* 14. expressa est effigies Joannis XII. Papæ, quem ministri induunt planeta ex utroque latere aperta, & tam in parte anteriori quàm in posteriori in acumen desinente, & ultra cubitum protensa, quam certè non erat necessarium in utroque brachio duplicare, aut triplicare, ut Gemma animæ ait. Factum autem fuit illud opus anno 960. Testatur Morinus *lib. de sac. ordinat. p.* 2. *in notis ad Græcorum ordinationes* antiquæ formæ casulas ducentos circiter annos præ se ferentes in multis ecclesiis asservari: ex quo testimonio & ex pictura suprà relata facilè conjici potest, quo tempore hujusmodi scissio fieri cœperit, & quomodo sensim propagata fuerit; quam nullo Pontificum seu synodorum decreto stabilitam invenio. Quia verò planeta totum olim involvebat sacerdotem, hinc ortus est usus ut à ministro elevetur, cùm sacerdos hostiam & calicem elevat, quæ praxis antiquitus necessaria, ne pedibus obversans flecten-

ti genua impedimento esset, adhuc perseverat; tametsi cessante causâ superflua sit. Hinc etiam permansit usus, quem pauci fortassis intelligunt, ut in Quadragesima aliisque diebus jejuniorum, quibus Ministri utuntur planetis, complicatæ sint à parte anteriori, quod olim propter earum amplitudinem necessarium erat, ut expediti essent ad ministrandum: sicque paulatim introductum est, ut Diaconus, cujus in Missa potissimum est ministerium, planetam exuat, ejusque loco stolam latiorem accipiat: quod ævi recentioris est, nam ordo Romanus non exui planetam, sed elevari mandat: & *Diaconi*, inquit, *levant Planetas in scapulas*. Usum verò duplicis stolæ, ut ostendimus, cùm de stola ageremus, antiqui canones non permittebant.

De vestibus Pontificalibus, ac primùm de caligis, & sandaliis seu compagis, eorumque vario usu.

IX. ET hæc quidem sunt indumenta, quæ singulis sacerdotibus rem divinam facturis sunt necessaria: episcopi autem, cùm solemniter celebrant, alia supradictis adjiciunt, nempe sandalia & caligas, crucem pectoralem, tunicellam, dalmaticam, chirothecas, anulum, mitram, baculum, & si sit Archiepiscopus pallium: de quibus diffusè agũt Saussaius *in Panoplia episcopali*, & Vicecomes *lib. 3. de Missa apparatu*. Scandalia pedum sunt tegumenta, caligæ verò hîc pro tibialibus usurpantur, quamvis de caliga veterum diversa sit Eruditorum sententia. Sandalia ab antiquis compaga sive compagia, rectiùs compagi nuncupantur, qua voce pro calceo regio & senatorio usi sunt Trebellius Pollio, & Julius Capitolinus. In Ordine Romano accipiuntur compagi pro caligis, ait enim tit. de ordinatione Episcopi, *Induunt electum campagos, sandalia*, & reliqua. Eorum usum concessum aliquando Diaconis à summis Pontificibus Gregorius Magnus docet *lib. 7. epist. 28. Indic. 1.* ad Joannem Syracusanum

scribens Diaconos Ecclesiæ Catanensis calceatos compagis procedere præsumpsisse, quod solis Diaconis ecclesiæ Messanensis à Prædecessoribus suis concessum fuerat. Alcuinus ait sandalia esse genus calceamentorum, quo induuntur Ministri ecclesiæ. Extat etiam canon insertus Capitularibus Caroli Magni *lib. 5. cap. 219.* Ut omnis presbyter Missam celebret ordine Romano cum sandaliis. Ex Amalario autem *lib. 2. c. 25*, constat Subdiaconos quoque sandaliis usos; nam diversa fuisse ait Episcoporum, Sacerdotum, Diaconorum, & Subdiaconorum sandalia, quorum mysticam rationem edisserit. Primi enim nostræ religionis Antistites, cùm semper studuerint maximam divinis mysteriis reverentiam impendere, omnes eorum ministros splendidis vestibus, tantoque ministerio congruis ornari decreverunt, adeo ut nec quidem sordidis & communibus calceis fas illis fuerit ad altare accedere, multò minus nudis pedibus, quod nec ipsis Acolythis licere Ordo Romanus *tit. de die Parasceves* edixit. Varia ideo sandaliorum genera pro varietate ministrorum constituerunt, quæ nunc abierunt in desuetudinem, illis solis permanentibus, quibus utuntur episcopi solemniter celebrantes. Ordo Romanus ad Abbates sandaliorum usum extendit, agens enim de illorum ordinatione, *Episcopus*, inquit, *dat ei baculum & pedules.* Sunt autem pedules idem ac sandalia, quæ Leo Nonus Abbatibus Cassinensibus concessit, teste Leone Ostiensi *lib. 2. Chronici*: idque aliis postea ab Apostolica Sede indultum fuit.

De cruce pectorali. A Græcis Encolpion dicitur. Ejus usus recentior.

X. DE signo crucis, ejusque veneratione & usu, deque parvis crucibus, quæ collo appendere instar amuleti ab ipsis ecclesiæ incunabulis Fideles consueverunt, à viris doctis ingentia volumina conscripta sunt: de cruce verò cum Sanctorum Reliquiis, quam nos pectoralem dicimus, quia ante pectus pendet, Græci ἐγκόλπιον vocant,

eo quod sinu geratur, silent omnes rituum ecclesiasticorum scriptores, Alcuinus, Amalarius, Strabo, & alii etiam recentiores. In Missa Illyrici & in iis quas edidit Menardus, cùm omnia indumenta pontificalia numerentur, nihil tamen de cruce; ex quo fit, ut hunc ritum non admodum antiquum existimem. Scio huc referri à nonnullis versum Gregorii Nazianzeni carm. 21. *Namque crucem in membris, medioque in corpore gesto.* Sed si contextus rectè expendatur, nihil hîc de cruce pectori appensa ab Episcopo celebrante: nam crucem secum ferre commune erat omnibus Christianis etiam laicis & mulieribus, quod latè probant qui de cruce commentaria ediderunt. Huc etiam refert Baronius *to. 9. anno* 811. Encolpion aureum cum partibus ligni crucis Leoni III. missum à Nicephoro Constantinopolitano. Putat enim Encolpii nomine crucem pectoralem significari, de qua sermo nunc est; suæque opinioni confirmandæ octavæ Synodi œcumenicæ, testimonium affert, in qua *Act.* 5. Helias Vicarius sedis Hierosolymitanæ narrans adventum suum in regiam civitatem, & qualiter ab Imperatore ipse cum sociis receptus fuerit, *Imposuit*, inquit, nempe Imperator, *super colla nostra Encolpium suum, & dixit: ecce judicium ecclesiæ exigat Deus à cervicibus vestris in die judicii.* Ego autem non video, quomodo hinc colligatur Encolpium fuisse insigne Episcoporum: nam qui illud imposuit fuit Imperator, Helias verò Presbyter erat, non Episcopus: neque hîc agitur de cruce, quam Pontifex sacris operaturus pectori appendit, ut ex contextu manifestum est.

De Tunica & Dalmatica episcopali, earumque forma, colore, & usu.

XI. DE Tunica & Dalmatica quatenus Subdiaconi & Diaconi sunt indumenta, mox agam, cùm de Ministrorum vestibus incidet sermo: nunc de illis agendum, quatenus inter sacras Episcoporum vestes recensen-

tur. Ordo Romanus utriusque meminit, cùm episcopalia enumerat indumenta, & unam quidem Dalmaticam minorem, alteram Dalmaticam majorem nuncupat. Tunicam Amalarius *lib. 2. cap. 22.* hyacinthini coloris fuisse ait, & subuculam nominari. In Missa Illyrici *subtilis* nomine indicatur, cui suffragatur Gemma animæ, *lib. 1. cap. 229.* dicens, *Subdiacono supradicta vestes conceduntur*, quæ scilicet sunt ministrorum inferioris gradus, *insuper dua alia idest* subtile *& sudarium adduntur. Subtile, quod & stricta tunica dicitur, portat ut se justitia quasi lorica induat.* Olim tunica episcopalis coccinei coloris erat, ut vel ipsæ picturæ veteres ostendunt; Dalmatica verò albi, purum referens & incontaminatum sacerdotis statum, ut scribit Simeon Thessalonicensis. Usum ejus antiquissimum esse Auctor quæstionum veteris & novi Testamenti evincit, cujus hæc sunt verba quæst. 46. *Quasi non hodie Diaconi Dalmaticis induantur, sicut episcopi:* Hic autem sive sit Hilarius Diaconus, ut plerique existimant, sive alius quispiam, se scripsisse testatur *quæst. 44.* trecentis annis post Hierosolymæ excidium, quæ urbs capta & destructa fuit anno Christi LXXI. Non omnes tamen Episcopos passim Dalmaticis usos credendum est: sanctus enim Gregorius *lib. 7. epist. 113.* Aregio Episcopo sic scribit. *Communis filius Petrus Diaconus nobis innotuit, quod fraternitas vestra tempore quo hîc fuit, poposcerit ut sibi & Archidiacono suo utendi Dalmaticis licentiam praberemus.* Et post pauca. *Hujus auctoritatis nostra serie petita concedimus, atque te & Archidiaconum tuum Dalmaticarum usu decorandos esse concessimus, easdemque Dalmaticas filio nostro Cyriaco Abbate deferente transmisimus.* Ex cujus concessionis tenore deducitur usum Dalmaticarum Episcopis ab Apostolica sede tributum fuisse. In Missa Ratoldi apud Menardum inter indumenta episcopalia unius dumtaxat tunicæ fit mentio, *super hac*, ait, idest accepta stola, *ministretur ei tunica gyris in tintinnabulis mirificè refecta*, ad similitudinem scilicet Aaron sa-

cerdotis. Ut enim observat Stephanus Eduensis *lib. de Sacram. altaris cap.* 11. quidam Pontifices una, alii duabus tunicis utebantur; quod etiam notavit Durandus *lib.* 3. *cap.* 10. *sui Rationalis.*

De Chirothecis, & earum usu.

XII. CHirothecas Apostolicæ traditionis esse scripsit Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 215. *Chirothecarum usus*, inquit, *ab Apostolis est traditus: ab Apostolis* inquam, non *ab epistolis*, ut perperam in editis legitur. Sed hoc credibile non est, cùm per aliquot secula nullum earum monumentum reperiatur, nec illis unquam usa sit Ecclesia Orientalis. Porro chirothecas latina voce manicas nuncupant antiqui scriptores, qua usus est Plinius *lib.* 3. *ep.* 5. *ad Macrum*, quæ de studiis & lucubrationibus Plinii senioris avunculi sui est: *Manus*, ait, *hyeme manicis muniebantur, ut ne cœli quidem asperitas ullum studiis tempus eriperet.* Ordo Romanus agens de ordinatione Episcopi hanc orationem dicendam præscribit, quando electus induitur manicis. *Immensam clementiam tuam rogamus omnipotens piissime Deus, ut manus istius famuli tui fratris nostri, sicut exteriùs obducuntur manicis istis, sic interiùs aspergantur rore tuæ benedictionis.* In Missa Ratoldi apud Menardum manicæ etiam cum aliis Pontificalibus indumentis memorantur. Et in Missa Illyrici extat oratio ad induendas manus. Ex his autem colligitur quanta sit earum vetustas. Usum denique chirothecarum à Leone IX. concessum Abbatibus Casinensibus Leo Ostiensis suprà relatus asserit: & eo antiquior Ordo Romanus in ordinatione Abbatis ex canone Theodori Archiepiscopi Cantuariensis, qui obiit anno 690. post datam ei ab Episcopo Regulam ait, *Tunc tradat ei chirothecas & baculum.*

De Anulo, ejusque antiquitate, & usu.

XIII. Non est hujus loci Anulorum originem investigare, sed & superfluum est, nam *Gen.* 38. Judam legimus anulum & armillam gestasse; nec ullus ferè liber est in veteri Testamento, in quo ejus mentio non fiat. Usum autem ferendi anulum à Christianis receptum fuisse Clemens Alexandrinus *lib.* 3. *sui Pædagogi cap.* 11. testis est. At verò Episcopis inter reliqua sui Ordinis insignia traditos Anulos, mille & amplius annorum testimonia habemus tum in Ordine Romano & aliis sacramentorum antiquissimis libris, tum apud Surium *die* 3. *Decembris* in Vita S. Birini Dorcestrensis Episcopi, qui vixit anno 640. tum demum in quarto Concilio Toletano c. 27. quo sancitur, ut Episcopo injustè deposito tanquam suæ dignitatis signum Anulus restituatur, qui dudum recepto in Ecclesia ritu in sua ordinatione ipsi dari consueverat. Neque obstat Alcuini, Amalarii, & Rabani de Anulo silentium: nam istis tacentibus loquuntur alii, qui eos ducentis & amplius annis antecesserunt, ut ex allatis testimoniis luculenter apparet: & fortassis diversæ fuerunt diversis locis & temporibus hac de re consuetudines.

De Mitra, ejusque usu sacro & profano. Quando cœperit idem usus in Ecclesia. Cur Græci ea non utantur. Quandò & à quibus concessa Abbatibus.

XIV. Mitra Pontificalis ex veteri Testamento sumpta est, ut rectè scribit Honorius *lib.* 1. *Gemmæ cap.* 214. Ea enim utebantur sacerdotes, ut sacræ literæ indicant *Exod.* 29. *& Levit.* 8. Erat & profanum capitis ornamentum, quo primùm Ionios, deinde Ægyptios, Syros, & Lydos usos fuisse Ethnici scriptores tradiderunt. Olim etiam pro muliebri corona sumebatur, ex qua fasciolæ pendebant, unde Virgilius *redimicula mitræ*

commemorat. Deo quoque sacratis Virginibus mitra in Africa imponi solebat, de qua Optatus Milevitanus lib.2. *Felix*, inquit, *inter crimina sua & facinora nefanda, ab eo comprehensam puellam, cui mitram ipse imposuerat, à qua paulò antè Pater vocabatur, nefariè incestare minimè dubitavit.* Isidorus lib.19. orig. cap. 31. *Mitra est pileum Phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis devotarum. Sed pileum virorum est, mitra autem fœminarum.* Ab Alexandro II. concessum mitræ usum Uratislao Duci Boëmiæ in signum intimæ dilectionis, Gregorius VII. testis est *ep.* 38. *lib.* 1. asserens id Laicis nunquam antea tributum. Brachmanes sacerdotes mitra gemmis ornata uti consuevisse refert Philostratus *in vita Apollonii.* Eamdem usurpasse summum sacerdotem Deæ Syriæ Lucianus *in Dea Syria* scripsit: idemque tradidit de Pontifice Maximo ethnicæ superstitionis Prudentius *hym.* 9. *de coronis* his versibus.

Summus sacerdos nempe sub terram scrobe
Acta in profundum consecrandus mergitur,
Mirè infulatus, festa vittis tempora
Nectens, corona tum repexus aurea,
Cinctu Gabino sericam fultus togam.

Mitræ nomina multa sunt, dicitur enim cidaris, tiara, infula, phrygium, corona sacerdotalis, cuphia, de quibus Lexicographi græci & latini consulendi sunt. De ipsius usu in Ecclesia duæ sunt eruditorum sententiæ. Quidam enim existimant recentem adinventionem esse, quæ circa annum Christi millesimum incœperit, quam opinionem probant primò ex tabulis & aliis veterum monumentis, in quibus tam summi Pontifices, quàm reliqui Episcopi omnibus quidem Pontificalibus ornamentis induti, sed nudo semper capite delineati apparent. Secundò ex libris ritualibus ante annos septingentos scriptis, & ex antiquis rerum Ecclesiasticarum scriptoribus, qui cùm satis accuratè omnia indumenta Episcoporum recenseant, de mitra tamen prorsus silent. Alii è diverso mitræ usum putant ab

ipsis Apostolis fluxisse, idque variis rationibus & testimoniis suadere conantur, contrariam verò sententiam fluxis duntaxat argutiis niti aiunt, atque omni solido fundamento destitui. Propugnat acriter hanc mitræ antiquitatem Andreas du Saussay *lib. 1. Panoplia Episcopalis*, omnibus ad hoc argumentum spectantibus diligentissimè collectis, quæ apud ipsum legi possunt. Ego autem crediderim utramque opinionem posse facillimè conciliari, si dixerimus mitram quidem, qualis est hodie, nuperum ornatum esse, qui ante millesimum Christi annum vix fuerit in Ecclesia: negari tamen non posse, quin à temporibus Apostolorum aliquod fuerit capitis ornamentum, quo peculiariter, si non omnes, aliqui saltem Episcopi usi sint. Hoc enim evincere videntur quæ ad probandam mitræ antiquitatem Sausslaius congessit, præsertim ex Epiphanio, qui in hæresi Antidicomarianitarum affirmat Jacobum Apostolum bracteam seu petalum in capite portasse: ex Polycrate *apud Eusebium lib. 5. hist. cap. 24.* & ex Hieronymo *lib. de script. Eccles.* asserentibus Joannem item Apostolum laminam auream in fronte gessisse: ex Gregorio Nazianzeno, qui *orat. 5. post reditum à fuga* loquens de sua ordinatione capiti suo cidarim impositam ait: ex Balsamone & aliis scriptoribus græcis, qui fatentur Patriarcham Alexandrinum Phrygio uti, sive loro, ut græcè scribunt, ex eo quod illud miserit Cyrillo Celestinus Papa, cùm eum jussit Ephesino Concilio vice sua præsidere. Qua verò de causa Græci Antistites, dempto Alexandrino, olim Phrygio non uterentur, quæstio anceps est, quam tractat eruditissimus Goar in notis ad Episcopi ordinationem *pag. 34.* Vera ratio illa videtur, quam ipsemet Balsamon, quamvis schismaticus, insinuat, quia reliqui hanc honoris prærogativam à Romano Pontifice non habuerunt. Quid verò & quale fuerit illud Phrygium sive lorum non constat. Aliquos tamen inter Græcos extitisse qui sibi jus Phrygii usurparint, idem Goar asseverat: communiter verò usque ad hodiernum diem ab hoc ornamento

abſtinuerunt, nec ullus eſt in Græcia mitræ uſus. Reliqui Epiſcopi Orientales Maronitæ, Neſtoriani, & Jacobitæ Cidari utuntur, quæ ipſorum Capiti imponitur, dum ordinantur, ut ex eorum Ritualibus apud Morinum manifeſtum eſt. De mitris verò ſanctorum Silveſtri, Auguſtini, & aliorum Epiſcoporum, qui in Occidente ante annos mille & amplius floruerunt, ab hodiernis non multùm diſſimilibus, & inter lipſana quarundam Eccleſiarum aſſervatis, non eſt meum ferre judicium. Nonnullis inſignium monaſteriorum Abbatibus tam mitræ quàm aliorum Pontificalium ornamentorum uſum poſt annum milleſimum conceſſum probatiſſima teſtantur monumenta. Alexandrum II. hoc privilegium conceſſiſſe Abbati S. Auguſtini Cantuariæ Guill. Thorne ejus cœnobii Monachus refert in ſuis chronicis. In Bullario quoque Caſinenſi extat ejuſdem Pontificis conſtitutio, qua eadem gratia Abbati Cavenſi conceditur. Extat item in Bibliotheca Cluniacenſi ſimile privilegium Urbani II. pro Abbate Cluniacenſi: & Petrus Diaconus *lib. 4. Chron. Caſin. cap.* 17. ſcribit eundem Urbanum facultatem dediſſe Abbati Caſinenſi utendi compagis, chirothecis, Dalmatica, & Mitra. Recentiora omitto. Privilegium autem Honorii I. & Theodori initio Bullarii Caſinenſis relatum, quo mitram & alia inſignia Pontificalia Abbati Monaſterii Bobienſis à S. Columbano fundati largiuntur, aliis examinandum relinquo. Damnant uſum Pontificalium in Abbatibus Bernardus *epiſt.* 41. *ad Henricum Senonenſem*, & Petrus Bleſenſis *ep.* 90. *ad Guill. Abbatem fratrem ſuum*: ille ſpiritu humilitatis, hic zelo zelatus pro Epiſcopis, quibus hæc Abbatum prærogativa diſplicebat, de qua re extat *ep.* 27. *lib.* 2. Goffridi Vindocinenſis. Latè tandem propagata eſt mitræ geſtandæ conceſſio, non ſolùm ad Abbates; ſed etiam ad quarundam Eccleſiarum ſecularium Præpoſitos, & ad Cathedralium dignitates & Canonicos, quorum hîc catalogum texere ſuſcepti operis inſtitutum non patitur.

De Baculo Pastorali, ejusque nominibus, figura, materia, & usu. Quid Subcinctorium, Epigonatium, Orale, Gremiale.

XV. QUod Regibus sceptrum id Baculus est Episcopis, insigne scilicet auctoritatis, solicitudinis, & correctionis. Porro baculi Episcopalis mentio fit in Ordine Romano, & in Concilio quarto Toletano ante annos mille celebrato tanquam præcipui & dudum usitati Episcoporum ornamenti. Virga pastoralis dicitur, & latina voce Pedum, quod Festo auctore est baculus recurvus, quo pastores utuntur ad comprehendendas oves vel capras, de quo Virgilius ecl. 5.

At tu sume pedum, *quod me cùm sæpe rogasset,*
Non tulit Antigenes.

Honorius *lib.* 1. *cap.* 217. etiam ferulam vocari ait, quæ à feriendo nomen habet; est enim baculus sive virga, qua puerorum manus feriuntur, unde est illud Juvenalis sat. 1. *Et nos ergo manum ferulæ subduximus.* In vitis sanctorum Galli & Magnoaldi Hibernorum *cambuta* vocatur; quæ significat baculum retortum, cam enim vox Hiberna est, quæ curvum sive distortum significat. Honorio Capuita, aliis Gambuta, camboca, vel cambuca est; pro qua voce apud Durandum *lib.* 3. *Ration. cap.* 15. in omnibus ferè editionibus sambuca perperam irrepsit. Budæo dicitur lituus Pontificius, quali olim augures utebantur, de quo Cicero *lib.* 1. *de divinatione*, & Gellius *noct. Attic. lib.* 5. *cap.* 8. In testamento S. Remigii apud Flodoardum argentea cabuta figurata occurrit, ubi Brissonius legit cambutam. Erant igitur hujusmodi baculi aliquando argentei, nam & Saussaius *lib.* 2. *Panopliæ* ait se vidisse Rhemis Baculum S. Remigii auri laminis coopertum, cælaturisque artificiosis circumquâque exornatum. Fuerunt & cupressini, de quibus testimonium habemus in epistolis Stephani Tornacensis *epist.* 233. *& sequenti.* Nam in priori Ab-

bas Sylvæ majoris ipsi Stephano scribens ait, *mittimus vestra carissimæ Paternitati munusculum indignum dignitate vestra, sed officio congruum, baculum videlicet cypressinum*: & in posteriori ad Episcopum Aurelianensem, *munusculum vobis mittimus baculum pastoralem cypressinum, officio vestro & qualitate mysterii congruum, & quantitate ministerii condignum.* Abbatibus quoque baculus pastoralis tribuitur in Ordine Romano, qui mos antiquissimus est. Apud Græcos item non solùm Episcopis, sed præfectis etiam monasteriorum baculum tradi in eorum ordinatione ostendit Goar *in notis ad Euchologium pag.* 313. ex Codino, & Simone Thessalonicensi. Forma tamen baculi apud Orientales diversa est; non est enim in summitate curvus sive retortus, sed summa pars desinit in globum eburneum, vel in signum crucis, vel in lignum transversum ad instar literæ Tau: vel duobus serpentibus ex ebore ornatur, qui reflexis capitibus se mutuò respiciunt.

In Missa ab Illyrico edita inter Pontificalia indumenta post Cingulum recensetur Præcinctorium, quod ab Honorio *lib.* 1. *Gemm. cap.* 206. subcingulum, sive subcinctorium nuncupatur. Sed hodie nemo eo utitur in Ecclesia Latina, nisi solus Romanus Pontifex, cùm solemniter celebrat, estque instar parvi cujusdam manipuli è sinistro latere pendens. Huic apud Græcos assimilatur Epigonatium formæ quadrangularis palmi & dimidii ex utroque latere, quod è Zona appensum gestatur, solisque Episcopis & aliis in dignitate constitutis permittitur. Latinè dici potest *supergenuale.* Est & aliud peculiare summi Pontificis ornamentum, quo utitur solemniter celebrans, estque velum sericum subtilissimum diversis coloribus distinctum & virgatum, quod post Albam & cingulum capiti imponit, & replicat super humeros & ante pectus. Orale olim dicebatur, nunc fanonem vocant. Quidam recentior putat subcinctorium idem esse ac Gremiale, sed errat: nam Gremiale pannus est, qui in gremio Episcopi celebrantis,

ponitur, cùm sedet, & cùm ordines confert; de quo agit Ceremoniale Episcoporum *lib.* 1. *cap.* 11.

De Pallio Archiepiscopali. Quid sit. Quædam de usu ipsius. Quibus concedi soleat. Ejus origo. De Pallio Græcorum.

XVI. POstremum Pontificale ornamentum est Pallium, quod solis Patriarchis & Archiepiscopis competit. Est autem Pallium fascia lanea candida tribus circiter digitis lata, & in modum circuli contexta quæ super humeros imponitur, ex quo circulo alia similis fascia ante pectus, alia deorsum ex opposito pendet, duæ super humeros demittuntur: quæ fasciæ purpureis crucibus sunt insignitæ. Ipsum autem pallium tribus aciculis, sive spinulis aureis alligatur. Fit ex lana Agnorum candidorum sine macula, qui in die sanctæ Agnetis in ejusdem Ecclesiâ viâ Nomentanâ singulis annis offerri ad Missam solemnem & benedici solent, ac subdiaconis Apostolicis consignari, & in aliquo Monasterio sanctimonialium nutriri, donec veniat tempus ipsos tondendi. Ex quorum lana texuntur pallia, quæ in Basilicam Vaticanam delata super corpora sanctorum Apostolorum Petri & Pauli ponuntur in vigilia Natalis ipsorum, ibique tota nocte dimittuntur, ac die sequenti deputatis custodienda traduntur. Pallio semper & ubique utitur Romanus Pontifex, cujus est super omnes Ecclesias summum jus ac plenaria potestas: reliqui eo uti non possunt nisi intra Ecclesiam certis quibusdam & designatis diebus, cùm Missarum solemnia celebrant, idque ex antiqua consuetudine, quam indicat Gregorius Magnus *lib.* 2. *epist.* 54. Joanni Archiepiscopo Ravennati sic scribens; *Illud, Frater carissime, tibi non putavimus ignotum, quod penè de nullo Metropolitano in quibuslibet mundi partibus sit auditum, extra Missarum tempus usum sibi pallii vindicasse.* Et lib. 4. ep. 50. Virgilio Arelatensi, *Pallium*, inquit, *transmisimus*, *quo*

quo Fraternitas tua intra Ecclesiam ad sola Missarum solemnia utatur. Idem statutum fuit in Synodo Romana sub Joanne VIII. edita ab Holstenio cap. 3. *Quicunque Metropolitanorum per plateas vel in Litaniis uti Pallio præsumpserit, & non tantùm in præcipuis festivitatibus, & ab Apostolica sede indictis temporibus, ad Missarum solummodo solemnia, careat illo honore.* Si tamen verum est quod Flodoardus scribit in Historia Remensis Ecclesiæ lib. 3 cap. 10. *Hincmarus*, ejus Ecclesiæ Archiepiscopus, *pro suæ sanctitatis ac sapientiæ reverentia per interventionem Lotharii Imperatoris pallium ad quotidianum suscepit usum à quarto Leone Papa, à quo jam aliud perceperat in designatis sibi solemnitatibus debitè fruendum. Quem quotidianum pallii usum nulli unquam Archiepiscopo se concessisse, vel deinceps concessurum esse idem Papa in epistola tunc ad eum directa testatur.* Sed commentitiam esse hujusmodi concessionem ex epistola 47. Nicolai I. ad ipsum Hincmarum, & ex ejusdem ad Nicolaum responsione manifestum fit. Cùm enim memoratus Pontifex sibi valde displicere scripsisset, quod ille pallio uteretur ultra dies sibi ab Apostolica sede indultos, respondet Hincmarus *tomo 2. editionis Sirmondi circa finem ep. 26.* his verbis. *Postremo de pallio à mea præsumptione non certis temporibus & juxta morem aliis Metropolitanis definitis uso, unde vestræ Sanctitatis auribus intimatum esse indignitati meæ scripsistis, auctoritati vestræ veraciter fateor, quod & in istis regionibus per alios, si vobis placuerit, rescire valebitis, quia nisi in die Natalis Dominici, & in die sanctæ Resurrectionis ejus, vix in toto anno eodem pallio utor.* Falsa igitur est Flodoardi narratio, ipsomet Hincmaro teste, qui oppositam sibi usurpationem facilè potuisset diluere prolato Leonis privilegio, si extitisset. Concessum tamen Brunoni Coloniensi ab Agapito II. ut eo præter consuetudinem uteretur, quoties vellet, scribit Rogerus Monachus in ejus vita *cap. 23. apud Surium die 11. Octobris.* Milo quoque in vita S. Lanfranci Cantuariensis

cap. 11. refert Alexandrum II. duo pallia illi dedisse, unum quod de altari Romano more accepit: alterum quod sua manu ei porrexit, cum quo Missam celebrare solebat, in indicium sui amoris. Posset etiam pro usu quotidiano pallii afferri Canon 6. Concilii I. Matisconensis, quod anno 581. celebratum fuit, quo præcipitur, ut Archiepiscopus sine pallio Missas dicere non præsumat, nulla facta dierum solemnium, & non solemnium distinctione. Sed tunc forsitan non iidem erant mores, cùm præsertim eo tempore solus Arelatensis in Gallia usu pallii potiretur. Vel certè explicandus est canon non de quotidiana, sed de solemni dumtaxat celebratione. Quod verò vir doctissimus ex eodem canone infert, duo tunc fuisse pallia, unum Romanum, Gallicanum alterum; & hoc quidem usos propria auctoritate Metropolitanos, quoties libuit; illud autem missum à Romano Pontifice pro certis dumtaxat & designatis diebus: hoc inquam accuratiùs examinandum foret; mihi enim nihil hactenus videre contigit, quo possit hæc conjectura stabiliri. Cæterum non omnibus Archiepiscopis hunc honorem tributum, sed iis solummodo qui inter ipsos præcipui erant, nemo ignorat, qui in veteri historia versatus sit. Nam in Gallia nemini mittebatur, nisi soli Arelatensi, de qua re extant epistolæ Vigilii ad Auxanium, Pelagii I. ad Sapaudum, & Gregorii Magni ad Childebertum Regem Francorum *lib.* 4. *ep.* 53. In Hispania soli Hispalensi, in Dalmatia Salonitano, in Italia Ravennati, in Sicilia Syracusano, in Sardinia Caralitano, ut ex epistolis Gregorii liquet: sive hoc fieret intuitu Ecclesiarum seu civitatum præ cæteris eminentium: sive ob vicariatum Apostolicę Sedis illis Archiepiscopis tributum; quo titulo constat Pallio item à summis Pontificibus insignitos fuisse Archiepiscopos Corinthi, Thessalonicæ, & primæ Justinianæ. De S. Malachia hæc narrat Bernardus *vitæ ipsius cap.* 15. visum sibi Romam proficisci, quia Metropoliticæ sedi deerat adhuc, & defuerat ab initio Pallii usus, quod est plenitudo honoris. Concessum postea fuit

omnibus Archiepiscopis, ut hoc ornamento ab Episcopis distinguerentur. Nonnullos quoque Episcopos interdum hoc honore affecerunt Romani Pontifices, vel intuitu meritorum, vel alia justa de causa. A Marco Papa, qui obiit anno 336. concessum Ostiensi Episcopo refert Anastasius. Siagrio Episcopo Augustodunensi à Gregorio Magno, cujus extat hac de re ad illum epistola 114. lib. 7. Actardo Nannetensi ab Adriano II. ut ipse testatus est in epistola ad eum directa his verbis. *Decus tibi Pallii solo miserationis affectu contulimus, ut habeas pro exilio & catena Pallii ornamenta, non ad Ecclesiæ cui incardinandus es perpetuum institutum, sed ad tuum specialem certique temporis usum.* Idem Privilegium habuit Theodulfus Aurelianensis, de quo ipse sic cecinit.

Solius illud opus Romani Præsulis extat,
Cujus ego accepi pallia sancta manu.

Vvalo item sive Valenus Metensis Episcopus à Joanne VIII. Pallium suscepit, propter quod orta est controversia inter ipsum & Bertulfum Trevirensem Archiepiscopum, quam Hincmarus Remensis composuit. Extat epistola Joannis ad ipsum Vvalonem in supplemento Conciliorum Galliæ *pag.* 295. cui additæ sunt notæ hac de re ex historia Trevirensi. Ipsum quoque pallium, ut de cæteris sileam, Gregorius VII. Brunoni Veronensi *lib.* 1. *ep.* 24. pollicitus est, si Romam iret: *quia*, inquit, *Antecessorum nostrorum decrevit auctoritas, nisi præsenti personæ pallium non esse concedendum* Nunc eo utuntur perpetuo privilegio Episcopi Lucensis & Ticinensis in Italia, & Bambergensis in Germania. Origo ejus in utraque Ecclesia Orientis & Occidentis antiquissima est. A Marco Papa concessum Ostiensi jam diximus, at Baronius *anno* 336. *n.* 62. Marco antiquiorem putat; est autem corrigendus, quod Phrygium à Celestino missum Cyrillo Alexandrino pallium esse crediderit, cùm proculdubiò capitis ornamentum fuerit, ut suprà indicavimus. Ejusdem meminit Isidorus Pelusiota *lib.* 1. *ep.* 136. fusius disserens de ejus usu

& mystica ratione. Confirmat ejus vetustatem Liberatus Diaconus Carthaginensis, qui in Breviatio *cap.* 18. narrat sententiam damnationis à Felice Pontifice latam adversùs Acacium Constantinopolitanum, quam is recipere noluerat, à quodam Monacho pallio ejus alligatam fuisse, cùm ad sacra celebranda ingrederetur. Posset & pallii antiquitas astrui ex rescripto Valentiniani Imperatoris, quo Metropoli Ravennæ anno 432. multas subjicit civitates, ejusque Archiepiscopo usum pallii concedit apud Rubeum in historia Ravennatum. At illud rescriptum omnino falsum & supposititium esse ostendit Baronius *tomo 5. pag. 631. editionis Romanæ:* tum aliis de causis, tum quia non spectabat ad Imperatorem pallii usum largiri; quicquid in contrarium vir doctus scripserit, qui hoc non probat. Quod verò spectat ad Canonicas Conciliorum generalium sanctiones, nihil de eo sancitum legimus ante octavam synodum adversùs Photium, quæ de pallio agit can. 27. quia nimirum ejus concessio omnino pendet ab auctoritate summi Pontificis, à quo etiam constituta fuit forma juramenti, quod Archiepiscopi, antequam illud accipiant, præstare tenentur. Græci *Omophorion*, & *epomadion* vocant, ut Theodorus Balsamon docet *in respons. ad 11. quæst. Marci Alexandrini.* Differentia tamen ingens est inter pallium Latinorum, & Græcorum Omophorion, sive Humerale, ut Latini interpretes vertunt: nam Latinum jam suprà descripsimus, Græcum verò est longa fascia ejusdem cum latino aut pauló majoris latitudinis, collum primitus involvens, tum à collo per medium pectus infra genua descendens, crucibus itidem intertexta. Olim usque ad pedes protendebatur, nam Zonaras in vita Constantini Copronymi ait Anastasium insistentem vestigiis Germani Patriarchæ Omophorion ejus calcasse, ut sic eum moneret, ne properaret. Aliud etiam discrimen inter utrumque reperitur, quod latinum solis Archiepiscopis tribuitur, græcum omnibus Episcopis commune est, qui illud deponunt cùm Evangelium legendum est, &

reassumunt paulò ante communionem, ut docet Simeon Thessalonicensis *lib. de templo & Missa*. Plura de pallio Franciscus Florens *ad tit. Decretalium de usu & auctoritate pallii*: & de Omophorio Græcorum Goar *in notis ad Euchologium pag. 312. n. 8.* Habertus *ad partem secundam liturgiæ ordinum observat. 3.* & Morinus *de sacris ordinat. p. 2. in notis ad græcas ordinat. n. 19.* ubi latè ostendit inter pallium latinorum, & græcorum Omophorion magnum discrimen intercedere.

De vestibus Ministrorum, ac primùm de Cappa sive Pluviali.

XVII. HActenus de vestibus celebrantium, sive in primo, sive in secundo Sacerdotio constituti sint. Quia verò Ministris rem divinam solemni ritu facienti assistentibus, Presbyteris videlicet, Diaconis, Subdiaconis, & Clericis specialia quoque indumenta assignata sunt, de his breviter agendum est. Ordo Romanus agens de ordine Processionis, quando Episcopus celebraturus est, *Duo*, inquit, *Presbyteri ita ut ad Missam, excepto quod Cappis induti sunt, vestiti ministrent ei.* Est autem cappa, prout sumitur hoc loco, vestis ecclesiastica à sola parte anteriori aperta, ab humeris usque ad pedes protensa, quam recentiores Pluviale vocant, quia olim pluviæ tempore sumebatur, ut Ferratius *lib. 1. de re vestiaria cap. 39.* suspicatur. Et hinc fortè emanavit, ut à parte posteriori capitis tegumentum assutum haberet, quod caputium vocamus, cujus quædam forma seu vestigium in hodiernis pluvialibus remansit. Silent de hoc indumento veteres rerum Ecclesiasticarum scriptores; ejus tamen usum antiquitus viguisse ordo Romanus evincit, cui suffragantur Lanfrancus *epist. 13. ad Joannem Normannorum Archiepiscopum*, & alii quos refert Saussaius *prima parte Panopliæ sacerdotalis lib. 7. cap. 5.* Gulielmum Anglorum Regem S. Hugoni Abbati Cluniacensi misisse cappam penè auream totam, narrat Auctor miraculorum

ejus, in qua vix nisi aurum apparebat, vel margaritarum & gemmarum textus; inferiùs autem undique tintinnabula resonantia, ipsaque aurea pendebant. Latiùs post annum millesimum extensa est Cappæ significatio ad plures vestes sacras & profanas, ut ex Glossariis patet. Cappa pro quotidiana Monachi veste utitur Gaufridus Abbas in vita S. Petri Tarantasien. cap. 27. *Tolle tibi cappam hanc manicatam.* Loquitur autem de cucullа monachali. Pro veste communi secularium Cæsarius Cisterciensis lib. 1. Dialog. cap. 38. *Videntes illum cappa trita atque vetusta indutum, æstimantes eum scholarem pauperem & vagum, suscipere renuerunt.* Pro habitu summi Pontificis Petrus Damiani *lib.* 1. *epist.* 10. ad Cadolaum Antipapam, *habes juxta morem Romani Pontificis rubeam cappam.* Sunt & cappæ episcoporum & canonicorum, quibus induti choro intersunt, de quibus non est hîc locus differendi.

De veste Diaconorum. Olim Colobium, nunc Dalmatica. Ejus origo, forma, & usus.

XVIII. Diaconorum proprium indumentum nunc est Dalmatica ex institutione sancti Silvestri, qui ut legimus in ejus actis, præcepit ut Dalmaticis in Ecclesia uterentur, cùm antea teste Alcuino Colobiis uti solerent. Erant autem colobia tunicæ sine manicis, non quod prorsus manicis carerent, sed quia ad cubitum tantùm pertingebant. Dalmaticæ verò manicatæ erant, talares, sericæ, albæ, auro ornatæ, & plagulis seu clavis ex purpura assutis distinctæ. In Dalmatia primùm inventæ, & illinc Romam translatæ sunt, unde & nomen acceperunt, sicut ait Isidorus *lib.* 19. *Orig. cap.* 22. Clavatas fuisse purpura præter Isidorum ibidem, asserunt alii scriptores Ecclesiastici diversis vocibus clavos explicantes. Ait enim Rabanus habuisse duos tramites, Alcuinus duas virgulas, Amalarius duas lineas, alii duas zonas

purpureas. Remansit itaque in Dalmaticis priscus mos Angustorum clavorum, ut scribit Rubenius *lib. 1 de re vestiaria cap.* 8. qui ideo existimat datam Diaconis Dalmaticam Angusticlaviam, ut inferiores Presbyteris censerentur, qui latum clavum portabant, quæ erat vestis senatoria unico clavo purpureo distincta, qualia fuisse colobia Monachorum docet Dorotheus *serm.* 1. dicens, *signum purpureum assumimus in colobium nostrum, innuentes nos in Christi militiam adscriptos esse, & universas afflictiones ejus sustinere debere: etenim quando passus est Dominus noster, gestavit purpureum vestimentum.* Purpurâ autem etiam clericos quondam usos patet ex Concilio Narbonensi apud Baronium *anno* 598. nam usum purpuræ Clericis interdixit. Hodie duobus angustis clavis ornatur Dalmatica nullâ habitâ ratione coloris purpurei, imò aliquando sine clavis fit. Planeta verò uno lato clavo distinguitur, qui in multis adhuc apparet ex utraque parte in crucis figuram formatus, quia ut ait Tertullianus lib. de cor. mil. cap. 13. *Illic purpura tua sanguis Domini, & latus clavus in cruce ipsius.* Dalmaticam Romanis in usu fuisse Lampridius testis est, qui de Commodo & de Heliogabalo Imperatoribus scribit in dedecus & probrum ipsorum, quod Dalmaticati in publicum processerint: vel quia mollium & delicatorum vestis censebatur, vel quia exotica & Romanorum oculis insueta erat. Ejus fit mentio in actis S. Cypriani, sed sacrane an communis illa fuerit diversæ sunt sententiæ. Ego omnino communem fuisse credo: illo enim ævo nondum ad usum sacrum translata fuerat. Eutychianus Papa constituisse dicitur in libro Pontificali, ut quicunque fidelium Martyrem sepeliret, sine Dalmatica aut colobio purpurato nullatenus sepeliret; quod honoris causâ constitutum reor. Sed cùm idem honos summis Pontificibus, ac ipsis etiam Diaconis tribueretur, ut Gregorius indicat *lib.* 4. *Dialog. cap.* 40. decreto suo idem *lib.* 4. *epist.* 44. sancivit, ne feretrum quo Romani Pontificis corpus ad sepeliendum

Aa iiij

ducitur, Dalmaticis tegeretur. Differit de Dalmatica Baronius *in notis ad Martyrologium die ultima Maii*, cujus in ea describenda lapsus notavit Ferrarius *lib. 3. de re vestiaria cap. 9*. Proprium quoque Diaconorum ornamentum apud omnes nationes Orientales, & Occidentales est stola sive orarium in humero sinistro, de quo suprà actum est.

De vestibus Subdiaconorum. Olim sola Alba utebantur, postea Tunicam & Manipulum addiderunt. De Planetis, quæ antiquitus communes erant omnibus Ordinibus.

XIX. Subdiaconi Romanæ Ecclesiæ, sedente in Apostolico throno Gregorio Magno, sola Alba induti suo ministerio fungebantur: quem morem alias ecclesias ab ipsa Romana accepisse idem Gregorius asserit *lib. 7. epist. 64. ad Ioannem Syracusanum*. Postea, teste Honorio in *Gemma animæ lib. 1. cap. 229*. duæ illis vestes peculiares tributæ sunt, Tunica, quam subtile vocat, quia subtiliùs contexta; & sudarium sive mappula, cui hodie successit Manipulus. Constat autem ex Ordine Romano magnum olim discrimen inter Dalmaticam Diaconi, & tunicam Subdiaconi extitisse: nam titulo de ordine processionis ante Missam loquens de vestibus Diaconorum stolas & Dalmaticas recenset; Subdiaconis verò sibi congruas vestes præbendas esse dicit, *quæ apud quosdam*, inquit, *subdiaconales nominantur, & mappula in sinistra manu ferenda*: sed quæ illæ fuerint nominatim non exprimit. Nulla nunc differentia reperitur inter Dalmaticam Diaconi, & tunicam Subdiaconi, nisi quod hujus manicæ strictiores & breviores sunt: quæ differentia sæpe etiam negligitur. Diebus jejuniorum & in Adventu tam Diaconi quàm Subdiaconi planetis utuntur. Quando autem, & qua occasione hic ritus cœperit, non liquet. Ejus meminit Ordo Romanus, à quo usus Planetæ etiam Acoly-

this tribuitur. Nam in ordine ecclesiastico Romanæ Ecclesiæ, vel qualiter Missa celebratur, *Subdiaconus*, inquit, *tenet Pallium Pontificis in brachio suo super planetam.* Et paulò pòst. *Subdiaconus regionarius tenens mappulam Pontificis in brachio sinistro super planetam revolutam exiens ad regiam Secretarii dicit.* Item. *Parat Evangelium qui lecturus est reserato sigillo ex præcepto Archidiaconi super planetam Acolythi.* Et infrà. *Archidiaconus suscipit amulas, quem sequitur cum scypho super planetam Acolythus.* Consentit Amalarius, qui lib. 2. cap. 19. *Casula*, inquit, *est generale indumentum sacrorum ducum, & pertinet generaliter ad omnes clericos.* Item. *Casula dupla est, post tergum inter humeros, & ante pectus.* Nullum autem tam ordo Romanus, quàm Amalarius ponunt discrimen inter planetam sive casulam sacerdotum & aliorum ordinum. Cùm enim scriberent de re notissima; & eo tempore omnium oculis subjecta, non satis expresserunt an & quomodo hujusmodi planetæ inter se differrent. In aliis autem auctoribus nihil reperio, quo hic ritus clariùs explicetur. Suspicor itaque Planetæ nomen æquivocum tunc fuisse, & pro veste acceptum, qua sacerdotes & ministri postremò induebantur, quæcunque illa fuerit: sicut hodie, ut suprà notavimus, cappam vocamus latum illud indumentum, quo Cardinales, Episcopi, & Canonici amiciri solent, cùm publicas & ecclesiasticas functiones obeunt, vel choro assistunt sacris vestibus non induti: sicut etiam cappæ nomen tribuimus externo amictui multorum Religiosorum, atque etiam secularium; licet multùm ab invicem discrepent. Quod si displicet hæc conjectura, viderint peritiores quid de hac re statuendum sit; nam easdem fuisse Sacerdotum, Diaconorum, & Subdiaconorum, atque Acolythorum planetas non credo, nec conveniens & verisimile videtur.

De habitu sacro Clericorum. Quid & quale sit superpelliceum.

XX. NUnc Clerici minorum Ordinum, cùm sacerdoti celebranti ministrant, superpelliceis utuntur, quæ vox barbara est, & ante annos sexcentos incognita: res autem sub aliis nominibus an fuerit ab antiquis designata, incertum est. Qui à temporibus Apostolorum usum superpellicei derivant, vetusta ei vocabula tribuunt; nam quidam esse Ephod contendunt, alii phelonium Græcorum, alii lacernum birrum, de quo in actis Cypriani; alii amphibalum, de quo Remigius in testamento ait, *futuro Episcopo successori meo amphibalum album* paschalem relinquo: quæ omnia accuratiùs examinare proposita mihi brevitas non patitur. Illud sanè certum est tempore S. Hieronymi, ut ipse testatur *lib. 1. adv. Pelagianos*, omnem clerum in sacrificii consummatione candidis vestibus ministrasse. Potest etiam hoc confirmari ex Concilio Narbonensi anno 589. acto, quo sancitum fuit, ne Diaconus, Subdiaconus, aut lector, antequam Missa consummetur, Alba se præsumant exuere. Ex quo colligitur etiam Clericos alba indutos sacrificio astitisse. Sicut autem alba talaris est, ita etiam superpelliceum talare olim fuisse Stephanus Tornacensis, qui vivebat anno Christi 1180. testis est *epist. 123. ad Albinum Cardinalem*, cui mittit superpelliceum novum, candidum, & talare. Honorius similiter de indumentis Clericorum differens *lib. 1. cap. 232.* vestem esse ait laxam & talarem. Successu verò temporis decurtatam esse Concilium Basileense ostendit *sess. 21.* ubi decernens quomodo divinum officium in ecclesia celebrandum sit, præcipit clericis habere tunicas mundas, & superpelliceа ultra medias tibias longa. Nunc adeo detruncata sunt, ut vix ad genua pertingant.

CAPUT XXV.

De Missæ apparatu in vasis, supellectili, luminaribus, Incenso, Ministris, Cantoribus, & aliis, quæ infrà separatim indicantur.

POst Sacerdotum & ministrorum indumenta sequuntur ea quæ propiùs ipsum sacrificium attingunt, sacra scilicet vasa, suppellex & ornatus altaris, & reliqua ad Missæ apparatum pertinentia, de quibus breviter agendum est.

De Calice, ejusque origine & materia. Ligneos quandoque fuisse, lapideos, & corneos; æneos item, & stanneos. Actum fusiùs de vitreis. Ecclesiam nonnisi aureos & argenteos approbasse. Additæ his gemmæ & alia ornamenta. Quidam calices cum ansis. Quidam majores, & minores; ministeriales, & Baptismi.

I. A Calice incipio, in quo sanguis Christi redemptionis nostræ pretium, consecratur. De ejus origine nemo qui credat Evangelio ambigere potest. Ibi enim legimus Redemptorem nostrum in ultima cœna, postquam tradidit discipulis suis sub specie panis corpus suum, accepisse calicem, & dedisse illis ac dixisse, ut omnes ex eo biberent sanguinem suum, qui mox pro illis & pro multis effundendus erat in remissionem peccatorum. Hoc testatur Apostolus se accepisse à Domino & fidelibus tradidisse, *quoniam Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem & gratias agens fregit & dixit:* Accipite & manducate, *Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. Similiter & calicem postquam cœnavit dicens, Hic calix novum testamentum est in meo sanguine.* Hinc

Feria quinta majoris hebdomadæ, in qua hujus sacrificii institutio recolitur, *Natalis Calicis* ab antiquis Patribus vocabatur, quia tunc calix à profano usu ad sacrum Christo auctore translatus est. Præclarè Eligius. Noviomensis Episcopus hom. 10. in cœna Domini, *Vocatur*, inquit, *hac dies cœna Domini, vocatur & natalis Calicis, quia hac eâdemque die mysticum Pascha Dominus cum discipulis celebrans, Sacramenta corporis & sanguinis sui illis, atque per illos nobis tradidit, & ipse celebrationis initium fecit.* Qualis autem fuerit calix, quo Christus primùm usus est, describit Baronius *anno* 34. *num.* 63. Bedæ nixus testimonio his verbis. *Non præterimus tamen dicere quod calix ille, in quo Redemptor noster Iesus Christus sacratissimam Eucharistiam consecravit, ut egregium tantæ rei monumentum, à communi usu selectus, ac summa industria asservatus, adhuc Bedæ temporibus Hierosolymis visebatur, de quo hæc ipse lib. de locis sanctis cap. 2. In platea, quæ Martyrium & Golgotha continuat, exedra est, in qua Calix* Domini *scriniolo reconditus per operculi foramen tangi solet & osculari: qui argenteus calix hinc inde duas habens ansulas sextarii Gallici mensuram capit.* A Christo igitur initium calicis habemus, quem ab Apostolis & deinceps à Patribus in sacrificiis adhibitum fuisse extra controversiam est, cùm sacrum celebrari sine illo non possit. Ex qua verò materia primis Ecclesiæ seculis fabricari soleret, hîc primo loco investigandum est. In Concilio Triburiensi sub Formoso *c.* 18. celebre apophthegma refertur S. Bonifacii Episcopi Moguntini: *Vasa quibus sacrosancta conficiuntur mysteria, calices sunt & patenæ, de quibus Bonifacius Martyr & Episcopus interrogatus, si liceret in vasculis ligneis sacramenta conficere, respondit: Quondam sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur, nunc è contra lignei sacerdotes aureis utuntur calicibus.* Honorius quoque in Gemma animæ lib. 1. cap. 89. *Apostoli*, inquit, *& eorum successores in ligneis calicibus Missas celebraverunt.* Sed

Honorio id asserenti sine legitimo teste non credo : & ex verbis Bonifacii inferri non potest, quod usus lignei calicis communis fuerit in primitiva Ecclesia: Crediderim potiùs S. Antistitem zelo Dei succensum præteritorum comparatione sua tempora redarguisse, id quod homines passim solent. Fuisse in aliqua Ecclesia calicem ligneum vel propter rerum penuriam, vel propter incuriam sacerdotum non inficior, neque enim Concilium Triburiense loco citato statuisset, ne quis deinceps sacra mysteria in ligneis vasculis conficere præsumeret, nisi hic abusus alicubi irrepsisset. Canones quoque editi in Anglia sub Edgaro Rege *cap.* 41. calicem fusilem esse decernunt, vetantque ne omnino in ligneo fiat consecratio. Pyxidem ligneam & in ea corpus Domini commemorat Rupertus Abbas *lib. de incendio Tuitiensi cap.* 5. Sed hæc conservandæ Eucharistiæ, non conficiendæ destinata erat. Inter abusus etiam recenseo lapideos & corneos calices. De lapideis sive marmoreis mentio fit in vita S. Theodori Archimandritæ apud Surium *die* 22. *Aprilis*; narrat enim Georgius Presbyter ejus scriptor, quod cùm monasterium ab illo ædificatum auctum esset, sed argentea supellectili careret, & vasa tantùm marmorea in mysteriis adhiberentur, misit sanctissimus Theodorus Archidiaconum suum ad regiam civitatem, ut argenteum vas ad sacrorum mysteriorum usum emeret. Ex lapide item onychino factos legimus, nam in synodo Duziacensi edita à Cellotio *pag.* 4. *cap.* 5. inter crimina Hincmari Laudunensis hoc numeratur, quòd calicem onychinum auro & gemmis ornatum à Rege donatum ab Ecclesia sustulerit. In actis S. Berneucardi Episcopi Hildesheimensis scriptum est plures ab eo calices datos Ecclesiæ, & unum ex lapide onychino, alterum chrystallinum mira industria. Leo Ostiensis *in fine lib.* 3. *chronici Casinen.* inter ornamenta à Victore III. Casinensi Ecclesiæ relicta duos calices Onychinos recenset. Similis lapidi onychino est sardonyx, ex qua gemma Sugerius Abbas se altaris officiis calicem pretiosum comparasse ait *in libro*

de gestis suis, cùm regnum administrabat. Cornei meminit Synodus Calcutensis in Anglia sub Adriano I. quæ ejus usum prohibuit *cap.* 10. Thomas item Bartholinus *lib. de medicina Danorum domestica* scribit penes se esse calicem corneum, quo olim in sacrificio Missæ utebantur Norvegi. Fuerunt & calices vitrei, qui proculdubio mundiores, & decentiores erant, & ideo antiquior ac frequentior eorum usus. Putant nonnulli à Zephirino Papa statutum fuisse, ut calices vitrei essent, in libro enim Pontificali sic de eo scriptum est. *Hic fecit constitutum de Ecclesia, ut patenas vitreas ministri ante sacerdotes portarent, dum Episcopus Missam celebraret.* At hîc de calicibus nec verbum quidem; extendere autem ad calices statutum de patenis, ut plerique faciunt, ego non audeo, Pontifice nihil de illis decernente: cùm præsertim nos lateat ad quem usum portarentur illæ patenæ à ministris, quas probabiliter crediderim distribuendæ potius populo communioni, quàm sacrificio deservisse. Alii huc pertrahunt Tertullianum, qui lib. de pudicitia cap. 7. ait: *Procedant picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius*, ovis scilicet perditæ & à Domino requisitæ, & humeris ejus revectæ. Et infrà cap. 10. *Si forte patrocinabitur pastor, quem in calice depingis.* Et post pauca. *At ego ejus pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi.* Sed hic Tertullianus nihil de materia calicis exprimit, deque sola pictura & fractura loquitur, quæ non solum vitreis, sed etiam argenteis convenire possunt, illius præsertim scriptoris stylo, qui metaphoris abundat, & obscuritatem ubique affectavit, ut de illo testatur Lactantius *lib.* 5. *cap.* 1. Continent autem citata verba, ut hoc obiter notem, illius jam hæretici adversùs Catholicos amarulenta convitia, ac si pastorem ovem perditam gestantem in calicibus pingerent, ut hinc in omne scelus animarentur tanquam pœnitentiam summi Pastoris misericordia recepturi post lapsum, quam ipse negabat. Alii ad astruendum vitrei calicis usum plurima coacervant ve-

terum Patrum testimonia, in quibus fracti calicis mentio fit, ac si nihil frangi possit, nisi sit vitreum. At hos redarguunt Grammatici, apud quos frangi dicitur quicquid rumpi, discerpi, scindi, secari, collidi, conteri, comminui potest. Unde Cicero orat. 6. in Verrem, *Aureus anulus, quem habebat, fractus est & comminutus.* Et lib. 4. ad Atticum epist. 3. *Quinti fratris domus conjectu lapidum fracta est.* Certiores vitrei calicis probationes probæ notæ scriptores suppeditant. Apostolicis temporibus proximus fuit Marcus hæreticus & magus, qui testibus Irenæo *lib.* 1. *cap.* 9. & Epiphanio *hær.* 34. vitreum calicem Catholicorum morem æmulatus, ut putat Baronius, in mysteriis adhibens, vinum album præstigiis suis mutabat in rubrum, ac si per ejus invocationem sanguis stillaret in Calicem. Donatus quoque Episcopus Aretinus & martyr calice vitreo utebatur, quem fractum à Paganis fusa oratione reparavit, ut scribit Gregorius Magnus *lib.* 1. *Dialog. cap.* 7. S. Hieronymus *in fine epistolæ* 4. *ad Rusticum* laudans Exuperium Episcopum Tolosanum, *nihil*, inquit, *illo ditius, qui Corpus Domini canistro vimineo, & sanguinem portat in vitro.* Cæsarius item Arelatensis, ut narrat Cyprianus ejus discipulus in vita ipsius, vitreo calice usus est, cujus illa verba referuntur, *An non in vitro habetur sanguis Christi?* Quia nimirum aurea & argentea vasa pro redimendis captivis distraxerat. Calicis quoque vitrei fracti, & meritis S. Laurentii martyris in ejus Basilica Mediolanensi reparati meminit Gregorius Turonensis *lib.* 1. *de gloria Martyrum cap.* 46. Quod verò plures, præcipuè in Gallia, tam Episcopi quàm Presbyteri vitreo calice usi sint, non in aliquam Ecclesiæ legem, neque in Ecclesiæ Gallicanæ consuetudinem, sed in temporum calamitatem referendum est ob barbarorum incursiones, quæ coegerant omne aurum Ecclesiæ pauperibus & in captivitate degentibus erogari, ut Hieronymus & Cyprianus suprà citati asseverant. S. Benedictus Anianensis, ut vitæ ejus scriptor ait, vasa ad conficiendum Christi corpus noleba

sibi esse argentea: siquidem primùm ei fuerunt lignea; deinceps vitrea, sic tandem conscendit ad stannea. Sanctus item Columbanus æneo calice usus est, cujus exemplum Gallus ejus discipulus imitatus vasa argentea recusavit, ut habent ejus acta apud Surium *die 16. Octobris*. Verum hæc privata illorum opinio fuit, & idem Benedictus mutata postmodum sententia non solùm calices, sed & lampades & candelabra, aliaque ornamenta ex argento admisit. Porro Gratianus *de consec. dist.* 1. *c.* 45. & Ivo *p.* 2. *c.* 131. ex quodam concilio Rhemensi canonem afferunt, quo præcipitur, ne quis in ligneo aut vitreo Calice præsumat celebrare. At quale fuerit hoc concilium, & quo tempore celebratum, nec illi dicunt, nec mihi libet divinare, licèt non ignorem à quibusdam recentioribus ad ævum Caroli Magni referri, qui tamen sui dicti nullam afferunt certam rationem. Pluries itaque vetitum, nunquam statutum aut approbatum legimus calicis lignei, aut vitrei, sive lapidei, vel cornei usum. Prohibetur similiter in eodem canone Rhemensi calix ex ære vel aurichalco, *quia ob vini virtutem parit æruginem, quæ vomitum provocat.* Mandat autem ut si non ex auro, saltem ex argento fiat. Quod si quis tam pauper est, ut argenteum habere non possit, saltem stanneum habeat. Richardus verò Cantuariensis Archiepiscopus immediatus S. Thomæ martyris successor in synodo à Rogero Hovedensi relata præcepit, ne consecraretur Eucharistia nisi in calice aureo vel argenteo, & ne stanneum calicem Episcopus benediceret. Cui consonans Petrus Damiani *opusc.* 23. *cap.* 1. acriter invehitur adversùs incuriam sacerdotum, qui stanneis, vel etiam supparis cujuscunque metalli calicibus, eisque sordidis utebantur, quos propriis adhibere labiis vir quilibet potens non dignaretur.

II. Hæc mihi de calicibus ex ligno, vitro, aliave materia prętet aurum & argentum non fabricandis ex veterum monumentis comperta sunt; ex quibus colligitur orthodoxam Ecclesiam semper & ubique in hoc conspirasse, ut aureis

reis vel argenteis calicibus sacerdotes uterentur. Urbanum Primum fecisse omnia ministeria sacrata argentea, & patenas argenteas 25. apposuisse narrat sub nomine Damasi auctor libri Pontificalis : non tamen hinc inferendum, ut quidam perperam faciunt, tunc primùm ex argento cusos calices fuisse. Nam liber Pontificalis refert quid ille fecerit, quid verò ab aliis ante ipsum factum sit, & quibus vasis usi sint, non dicit. Contrarium potiùs evincitur ex facto S. Laurentii martyris integro ferè seculo ante Urbanum, qui ut scribit S. Ambrosius *lib. 2. de officiis cap. 28.* jussus à Sixto Pontifice aurum Ecclesiæ pauperibus erogare, martyrium subire maluit, quàm S. Pontifici non obedire. Aurum igitur egenis distribuit, vasa sacramentorum vendidit : quia in usus pauperum, ut ibidem docet Ambrosius, vasa Ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet. Eleganter Prudentius *hym. 2. de coronis* persecutorem introducit petentem à Laurentio inter Ecclesiæ thesauros etiam vasa sacra his versibus.

Hunc esse vestris orgiis
Moremque & artem proditum est,
Hanc disciplinam fœderis,
Litent ut auro Antistites.
Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adstare fixos cereos.
Tunc summa est cura Fratribus;
Ut sermo testatur loquax,
Offerre fundis venditis
Sestertiorum millia.

Hic mos fuit primorum Christi fidelium, qui venditis possessionibus pretia Apostolis in communem Ecclesiæ usum afferebant. Non ergo deerant Apostolis nummi, quibus & fratrum necessitatibus providerent, & quæ spectabant ad usum sacrificii compararent. Curasse autem ut ea maximè decentia essent, & ut vasa sacra ex pretioso ma-

tallo fabricarentur non levi conjectura inferre possumus ex eorum pietate & maxima veneratione, qua divina mysteria corporis & sanguinis Christi prosequebantur. Derivata ab illis ad posteros hæc cura & religio est, adeo ut etiam sęviente persecutione aureos & argenteos calices Ecclesiam habuisse fide dignissimi scriptores testentur. Optatus Milevitanus *lib.* 1. loquens de Mensurio Episcopo, *erant*, inquit, *ecclesiæ ex auro & argento quàm plurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat.* In his autem ornamentis priorem locum calices obtinuisse nulli dubium esse potest; nam *lib.* 6. inter scelera Donatistarum hoc etiam recenset, quod calices fregerint. *Fregistis*, inquit, *calices Christi sanguinis portatores*, *quorum species revocastis in massas*, *mercem nefariis nundinis procurantes. Emerunt forsitan in usus suos sordidæ mulieres: emerunt Pagani facturi vasa in quibus incenderent idolis suis.* Ex quibus verbis duo evidenter deducuntur, unum quod etiam sub ethnicis Principibus Christianorum persecutoribus, quibus imperantibus Donatistæ eruperunt in Africa, habebat Ecclesia vasa aurea & argentea: alterum quàm ineptè viri aliàs non indocti eam Optati sententiam, *Fregistis calices*, afferant ad probandum quod calices tunc vitrei fuerint, à qua inconsulta opinione proculdubio recessissent, si integrum Optati textum legissent: neque enim vitri fragmenta vendi poterant, & in Paganorum vasa conflari. Extant acta Proconsularia adversùs traditores sub Diocletiano & Maximiano apud Baronium *to.* 2. *anno* 303. quorum meminit Augustinus *epist.* 165. *ad Generosum & in libris adversùs Cresconium*, ex quibus constat traditos à Donatistis non solùm sacros codices juxta edictum Diocletiani, sed etiam calices aureos & argenteos. Huc item spectat quod Gregorius Turonensis scribit *lib.* 1. *de gloria Martyrum cap.* 38. in cryptis subterraneis, in quibus olim fideles metu persecutionis sacris operari consueverant, varia ministeria argentea reperta fuisse. Sopitis verò persecutionibus sub Constantino

Magno & deinceps cœperunt ecclesiæ aureis, argenteis, & gemmatis calicibus abundare. Ipse Constantinus, ut liber Pontificalis in Sylvestro recenset, ecclesias quas ædificavit, sacris donariis locupletans inter cætera fecisse dicitur calices minores ex auro purissimo XL. pensantes singulos libras singulas: calices ministeriales L. pensantes singulos libras binas: calices argenteos XX. pensantes singulas libras decem. Celebre est viri impii convitium, quem cùm misisset Julianus Apostata ad expilandum templum Antiochenum, ut refert Theodoretus *lib.* 3. *hist. eccl. cap.* 8. sacrorum vasorum, quæ Constantinus donaverat, magnificentiam admirans, *en*, inquit, *cujusmodi vasis filio Mariæ ministratur.* Basilicam Principis Apostolorum plurima ex auro & argento vasa & ornamenta possedisse, quando Alaricus Gothorum Rex Urbem diripuit, Paulus Orosius *lib.* 7. jucunda & memorabili historia enarrat. Augustinus *conc.* 2. *in Ps.* 113. explicans versiculum *simulacra gentium argentum & aurum*, ait: sed enim & nos pleraque instrumenta & vasa ex hujusmodi materia vel metallo habemus in usum celebrandorum sacramentorum, quæ ipso ministerio consecrata sancta dicuntur. Chrysostomus aureum calicem & gemmis ornatum commemorat *hom.* 51. *in Matthæum.* Agathias *lib.* 2. *de reb. Justiniani* gentem Alemannicam templa expilasse ait, amulas, calices, acerras, & alia vasa ex puro auro diripuisse. Ipsemet Chosroës Rex Persarum tametsi infidelis, ut refert Theophylactus Simocatta *lib.* 5. *histor. cap.* 13. Sergio martyri crucem auream & gemmatam dono dedit ob victoriam ejus ope obtentam; itemque calicem, & discum, & thuribulum aurea omnia, ut ejus intercessione prolem haberet à Sira conjuge, quæ erat Christiana. S. Perpetuus Turonensis episcopus duos calices aureos ecclesiæ suæ legavit, ut legimus in ejusdem testamento nuper edito *tomo* 5. *Spicilegii.* Childebertum Regem sexaginta calices aureos gemmis pretiosis ornatos ab Hispania in Galliam detulisse scribit Gregorius Tu-

ronen. *lib.* 3. *hist. Franc. cap.* 10. Omitto reliquos ejusdem vel sequentium seculorum, quorum testimonia in re clarissima superflua sunt. Inter calices autem aureos, gemmis distinctos, & argenteos, quos ecclesiis donatos legimus, nonnulli passim occurrunt magni ponderis non usui, sed ornamento. Conradus Episcopus in chronico Moguntino sacra vasa illius ecclesiæ describens calices recenset tantæ quantitatis, quòd cum ipsis divina mysteria nequaquam poterant celebrari: quorum unus duas habebat ansas, quæ poterant manus replere levantis. Carolus Magnus apud Anastasium in vita Leonis III. obtulisse dicitur calicem majorem cum gemmis & ansis duabus pensantem libras LVIII. Idem Anastasius in Gregorio III. commemorat inter donaria calicem cum gemmis pensantem libras XXXIV. & in Leone IV. calices majores ex argento purissimo, qui pendent, inquit, in arcu numero X. & alios qui pendent inter columnas numero XL. pensantes simul libras CCLXVII. Et in Paschali I. Fecit calices majores ex argento pendentes numero XLII. qui omnes simul pensant libras CCLXXXI. Habebant hi catenulas & ansas, quibus ante altare diebus festis appendebantur. Iterum in Leone III. Fecit calicem majorem cum gemmis & ansis duabus pensantem libras XXXVI. Eundem dedisse ait S. Petro calicem aureum præcipuum tetragonum spanoclystum diversis ornatum lapidibus pretiosis pensantem libras XXXII. nec non & patenam auream spanoclystam miræ magnitudinis gemmis decoratam pensantem libras XXV. & uncias IX. In his observandum non solùm majores, qui ad ornatum erant, sed alios etiam ad usum sacrificii ansatos olim fuisse. Ordo Romanus agens de officio Missæ, *levat*, inquit, *Archidiaconus calicem per ansas, & tenet exaltans illum juxta Pontificem.* Magnum chronicon Belgicum calicem aureum commemorat habentem duas auriculas, quem S. Henricus Imperator Ecclesiæ S. Laurentii obtulerat. Ideo autem ansatos fuisse puto, ut commodiùs

tractari possent, & illis porrigi, qui ex ipsis Christi sanguinem haurire solebant. De calice S. Remigii, qui propter imagines in eo incisas *imaginatus* dicebatur, & de versibus in eo sculptis legendus Flodoardus *lib. 1. hist. Rhemen. cap.* 10. & 18. Erant & calices baptismi, ut colligitur ex Anastasio in Innocentio I quibus mysticum poculum lectis & mellis recens baptizatis porrigebatur, de quibus non est hic locus disserendi. Constat quoque ex antiquis Ritualibus plures in uno sacrificio adhibitos olim calices, quorum unus ipsi sacrificanti, & ministris, & aliis sacerdotibus, si qui erant prisco ritu concelebrantes, inserviebat: alii plures vel pauciores pro numero fidelium communicantium apponebantur, qui grandiores & capaciores erant, & dicebantur ministeriales, quorum sæpe fit mentio in vitis Pontificum. Respexit ad hanc calicum pluralitatem liturgia Jacobi, in qua Diaconis præcipitur, ut attollant discos, id est patenas, & calices ad impartiendum populo. Simili modo in Constitutionibus Apostolicis monentur Diaconi prætervolantes bestiolas abigere, ne in pocula incidant. Permansit hæc consuetudo usque ad tempora Gregorii II. qui in epist. 14. qua respondet consultationibus S. Bonifacii, constituit ne plures calices in altari ponerentur, eo quod hic usus institutioni Christi non conveniret, qui omnes de uno & eodem calice communicavit: cujus rationis pondus non est meum examinare. Observo tamen Gregorii II. seculo communicantium numerum adeo imminutum fuisse, ut plures calices necessarii non fuerint. Sublata denique communione sub utrâque specie, mos ille prorsus abolitus est. Armenii duos calices adhibent in Missa, sed alter patenæ Latinorum, sive Græcorum disci vicem gerit, in quo panem consecrandum ponunt, in altero autem vinum.

De patena, ejusque forma & materia. Tangere vasa sacra quibus liceat. Ad quem olim spectaret illorum custodia.

III. ANnexa calici est patena, quæ reponendæ hostiæ inservit, sic dicta à patendo, qua voce usus est Columella *lib.* 12. *cap.* 43. genusque vasis apud profanos scriptores significat latis & patentibus labris. Græci δίσκον *discon* vocant. Sed discus magis cavus & capacior est, ne panis & micæ excidant. Patenas magni ponderis, gemmisque ornatas sæpe memorat Anastasius inter donaria Pontificum pensantes XXV. vel XXX. libras. Et in Leone III. meminit patenæ majoris aureæ cum gemmis & ansis duabus. Porro istæ cùm tantæ magnitudinis essent, usui esse non poterant sacerdoti celebranti. Erant autem & patenæ ministeriales cæteris ampliores, quæ distribuendæ populo Eucharistiæ deserviebant. Erant & Chrismales ad usum Baptismatis & Confirmationis. Ex eadem materia qua calices conflatas fuisse, cùm par utrorumque sit ratio, credibile est. Zephyrinus vitreas fieri sancivit, Urbanus argenteas, quod qualiter intelligi debeat, jam suprà dictum est. An Christus consecratum panem in disco seu patena posuerit, non exprimunt Evangelistæ: ejus tamen usum ævi Apostolici esse Liturgia Jacobi ostendit. Sculptum in patena vultum Salvatoris referunt Anastasius in vita Gregorii IV. & Joannes Diaconus in vita S. Anastasii Episcopi Neapolitani. Utriusque verò tam calicis quàm patenæ extat in Ordine Romano consecratio, unctione Chrismatis certisque precibus adhibitis, quem ritum è veteri testamento ad novum profluxisse reor. Ideo vetitus utriusque tactus profanis hominibus decreto Sixti I. à quo ait liber Pontificalis, constitutum, ut ministeria sacrata non tangerentur, nisi à Ministris. Decreto item Concilii Laodiceni sub S. Silvestro c. 21. sancitum est, non oportere Subdiaconum vasa sacra-

ta contingere. Et Concilium Agathense c. 66. statuit, non oportere insacratos ministros vasa Dominica contingere. Quod verò attinet ad subdiaconos, data illis facultas est ea tangendi in Concilio Bracarensi primo sub Joanne III. c. 28. *Placuit ut non liceat cuilibet ex lectoribus sacra altaris vasa portare, nisi his qui ab Episcopo subdiaconi fuerint ordinati.* Acolythis etiam eamdem licentiam concessam ex Ordine Romano manifestum est. His custodiendis sacrorum vasorum custos, quem Græci Scevophilacem & Cemeliarchen vocant, olim deputabatur, cujus inter officia & dignitates Ecclesiæ Constantinopolitanæ meminit Codinus *cap.* 1. Fungebatur hoc officio in Ecclesia Romana S. Laurentius, de quo Prudentius sic canit.

Hic primus è septem viris,
Qui stant ad aram proximi,
Levita sublimis gradu,
Et cæteris præstantior,
Claustris Sacrorum præerat,
Cœlestis arcanum domus
Fidis gubernans clavibus.

Neque licitum unquam fuit extra Scevophylaceum seu Diaconicon, quod Latini Secretarium dicebant, illa asportare, aut in domibus privatis conservare. Hinc Athanasius *Apolog.* 2. à calumnia confracti calicis, quam finxerant adversùs ipsum Ariani, sufficienter se purgat dicens locum illum, in quo confractum poculum jactitabant, Ecclesiam non fuisse, nec quemquam Presbyterorum ei loco vicinum repertum esse, cùm mysticum poculum nusquam nisi apud legitimos Ecclesiæ præsides inveniatur. In Concilio item Chalcedonensi inter crimina, quæ Ibæ Episcopo Edesseno objecta fuerunt, secundum hoc fuit, quod calicem gemmatum magni pretii inter vasa sancta Ecclesiæ sub custodis cura non reposuerit, & nescirent quid de eo factum esset. Idem mos semper & ubique in Ecclesia invaluit, ut vasa ministerii neque in privata domo, neque à profanis hominibus; sed in æde sacra à

ministris Ecclesiasticis solicitè &. cautè servarentur.

De aliis vasis seu instrumentis ad sacrificium spectantibus, ac primùm de fistula, qua sanguis Domini à calice hauriebatur. Varia ejus nomina. Cur sanguinis communioni confirmationis nomen tributum. Locus Ambrosii perperam correctus restituitur. De usu fistulæ.

IV. PRæter calicem & patenam alia sunt vasa & instrumenta, quæ remotiùs ad sacrificium spectant, & ideo non consecrantur. Ea enumerat Ordo Romanus, ubi agit de ordine celebrandæ Missæ; & passim occurrunt apud Anastasium inter donaria summorum Pontificum. Ab his paucis me expediam, nam si fusiùs & singillatim cuncta prosequi vellem, nimis in longum extenderetur hæc disquisitio. Ordior à digniori divinum Sacramentum propiùs attingente, nempe à Fistula seu cannula aurea vel argentea, qua sanguis Christi olim è calice hauriri solebat. Ejus usum explicat Ordo Romanus his verbis. ***Diaconus tenens calicem & fistulam stet ante Episcopum, usque dum ex sanguine Christi quantum voluerit, sumat; & sic calicem & fistulam subdiacono commendet.*** Conradus Episcopus in chronico Moguntino de Missæ apparatu scribens ait, ***Erant fistulæ quinque ad communicandum argenteæ deauratæ.*** Leo Ostiensis ***in fine lib. 3. chron. Casin.*** inter donaria Victoris III. ad usum sacrificii fistulam unam auream cum angulo, & alias argenteas enumerat. Liber usuum ordinis Cisterciensis ***cap. 53.*** agens de ritu communionis in Missa solemni, fistulam inquit necessariam non esse, cùm soli Ministri communicant: cùm verò plures communicant fistula uti debent, quam peracta communione ab utrâque parte sugendo à sanguine Domini evacuari jubet. In aliis tamen antiquis Monachorum Ritualibus usus fistulæ præscribitur sacerdoti & ministris, cæterisque omnibus communicare volentibus. Ab Ana-

stasio in Adriano *siphon* nuncupatur. *Obtulit calicem majorem fundatum cum siphone pensantem libras X X X.* Sunt enim siphones tubi, sive fistulæ, quibus aqua in fontibus emittitur. Apud Miræum in codice piarum donationum *cap.* 21. extat testamentum S. Everardi Comitis anno 937. in quo inter supellectilem sacram *Pipa aurea* nominatur, id est cannula ad hauriendum sanguinem ex calice, ut optimè Miræus in notis explicat. Antiqua Cartusianorum statuta *calamum* vocant. *Ornamenta*, inquiunt, *aurea vel argentea præter calicem & calamum, quo sanguis Domini sumitur, in Ecclesia non habemus.* Credo autem quod per analogiam ad calamum, quo scribimus, etiam pugillarium nomen fistulæ inditum sit in Ordine Romano. Pugillares enim numero multitudinis numerantur inter instrumenta sacra, quæ Pontifici ad Stationem procedenti præferebantur: & numero singulari idem liber ait, *Deinde Archidiaconus tradit calicem subdiacono, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmat populum.* Scio quidem pugillarium nomine à Latinis scriptoribus intelligi tabulas, in quibus olim scribebant, quæ græcè πινακίδια, *pinacidia* dicuntur: sed postea idem vocabulum translatum est ad stilos seu graphia, sive etiam pennas vel calamos significandos, quibus literæ formantur; & ex hac similitudine idem nomen, ut dixi, fistulæ seu calamo tributum est, quo sanguis è calice exugebatur. Populum verò confirmare, est ipsum Dominico sanguine reficere & sanctificare: sicut enim baptizatus unctione Chrismatis & manus impositione ab Episcopo accepta perfici dicebatur, ut loquitur Concilium Illiberitanum c. 38. & 77. unde factum est, ut Chrismatis sacramento Confirmationis nomen impositum sit: ita qui acceperant Corpus Domini, accepto etiam calice phrasi illius seculi confirmari dicebantur, ac si sanguinis potus communionis complementum esset, ut ait Micrologus *cap* 19. sicut chrisma complementum quoddam baptismi censebatur; adeo ut nondum chrismate uncti, sicut observat Albaspinæus *ad*

cit. c. 77. *Illiberitanum*, nec perfectè Christiani haberentur, nec ad Eucharistiam, quæ est maximum & perfectissimum Christianorum mysterium admitterentur. Non quòd baptismus sine chrismate non sit perfectum sacramentum, sed quia per eam unctionem novum gratiæ robur additur ad fidei confessionem: & quia usus illorum temporum ferebat, ut fideles sub utraque specie communicarent, calicis participatio veluti complementum Eucharistiæ phrasi tunc usitata censebatur. Atque huc credo respexisse Tertullianum lib. 4. adv. Marcionem c. 40: dum ait, *In calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit.* Hoc item sensu dixisse existimo Sixto Pontifici Laurentium Diaconum apud Ambrosium lib. 1. offic. cap. 41. *Experire certè utrum idoneum ministrum elegeris, cui commisisti Dominici sanguinis consecrationem.* Sic enim scriptum est in antiquis codicibus tam editis quàm M. SS. non *dispensationem*, ut in vulgatis libris correctum est. Huic autem lectioni nullatenus formidandæ aut corrigendæ, sed omnino restituendæ, favet contextus, nam sequitur, *cui consummandorum consortium sacramentorum, huic consortium tui sanguinis negas?* Consors scilicet erat Diaconus consecrationis & consummationis sacramentorum, & Ambrosius modo loquendi illius seculi non de consecratione sacramentali, sed ministeriali loquutus est. Certum est enim quod Diaconus non consecrabat sanguinem Christi; sed eo à sacerdote consecrato sanctificabat, confirmabat, & quodammodo consecrabat populum ipsum sanguinem ministrando & dispensando. Petrus Blesensis *ep.* 123. *ad Episcopum Londonensem* præcitata Ambrosii verba sic explicat. *Nobis enim Diaconis consecratio illius salutaris hostiæ committitur, non ut conficiamus, sed ut conficientibus humiliter assistamus.* At verò hoc sensu non solùm Diaconus, sed omnes astantes dicerentur consecrare: & huc pertinet Guerrici Abbatis sententia *serm.* 5. *de Purificatione* dicentis: *Non solus sacerdos sacrificat, non*

solus consecrat; sed totus conventus fidelium qui astat cum illo consecrat, cum illo sacrificat. Hæc autem explicatio à sensu veteris Ecclesiæ remotior, & minùs propria est, cui prior præferri debet: ut dicatur Diaconus consecrare, quatenus sanguinem dispensat, qui est consecratio & sanctificatio nostra, & fons atque essentia omnis sanctificationis. Utitur nunc fistula summus Pontifex cùm solemniter celebrat, illa hauriens quantum vult de sanguine, reliquum ministris relinquens, qui eâdem fistulâ ipsum absumunt. Idem usus adhuc permanet in celebri Monasterio S. Dionysii in Francia ordinis S. Benedicti, nunc Congregationis S. Mauri, quæ veteri disciplina restaurata, monasticarum Congregationum & merito & numero nulli secunda, doctrina & sanctitate mirabiliter floret. Ibi enim Ministri more antiquo sub utrâque specie communicant, & sanguinem è calice fistula hauriunt. Apud Græcos fistulæ usum nusquam reperio, nam cochleari communionem corporis simul & sanguinis ministrant, ut suo loco videbimus.

De Vrceis, aliisque vasis ad infundendum calici vinum & aquam. De Colatorio & Aquamanili.

V. UT vinum & aquam calici infundamus, urceis sive urceolis vitreis vel argenteis uti solemus, quos hodie ampullas vocamus. Olim verò singuli fideles vinum in scyphis sive amulis offerebant, ex quo Diaconus calici infundebat, quantum sacrificanti & communicantibus sufficiebat. Ita ordo Romanus sæpe cùm agit de Ordine Missæ. *Pontifice*, inquit, *oblationes populorum suscipiente, Archidiaconus suscipit post eum amulas, & refundit in calicem majorem, quem sequitur cum scypho,* continente scilicet aquam, *super planetam Acolytus.* Item. *Ornato altari Archidiaconus sumit amulam Pontificis cum vino de subdiacono oblationario regionario, & refundit super colum in calicem.* Et alibi inter vasa sacri ministerii amulas argenteas recenset ad vina fundenda. In vitis

quoque Pontificum passim reperiuntur donatæ Ecclesiis amæ argenteæ & scyphi argentei, ac etiam aurei & gemmis distincti tum ad usum, tum ad ornatum; nam plures referuntur pensantes libras XII. XV. XX. & multò amplius. In actis Proconsularibus suprà citatis cum aliis vasis sacris, quæ traditores juxta edictum Diocletiani dedisse leguntur, etiam urcei argentei nominantur. Ordo Romanus inter vasa sacra gemelliones argenteos numerat, quos ornamenta quædam gemmata esse putat Bulengerus *lib. de donariis Pontificum cap.* 50 Rectiùs autem Vossius *lib. de vitiis sermonis* gemelliones esse ait vasa & urceolos ejusdem generis & formæ similis, ut ferè solent gemini fratres. Non dissimili notione gemellarium lego apud Augustinum *in psal.* 80. & est genus vasis sic dictum quod geminam mensuram contineret. Urceolis sive amulis aut scyphis jungebant antiqui *Colatorium*, quod est vasculum concavum subtilissimis foraminibus in imo fundo perforatum, per quod vinum & aqua ex amulis sive urceolis in calicem refundebantur, ne quid impuri in ipsum efflueret. Illud Ordo Romanus aliquando colatorium, nonnunquam colum & colam fœminino genere nuncupavit. Ejus meminit Anastasius in Sergio II. & Benedicto III. Chronicon Moguntinum sæpius citatum, *erant*, inquit, *Colæ argenteæ novem, per quas vinum poterat colari.* In Musæo Barberino extat parvum colatorium instar cochlearis cum oblongo manubrio. Aliud item argenteum instar scutellæ, cujus minutissima foramina pulcherrimum opus reticulatum efformant. Mansit Colatorii memoria in antiquis quorumdam Monasteriorum Ritualibus, an verò usus adhuc perseveret, incompertum mihi est. Lavandis manibus, quoties in ipsa actione Missæ opus est, Ordo Romanus Aquamanile, Aquimanile, & vas manuale assignat, quod etiam barbaro vocabulo Aquamanus dicitur tum ibi, tum apud Anastasium. Reperitur quoque Aquimanile in Pandectis *de supellectili legata l.* 3. sic dictum, ut notat illic Gotofredus, quod ex eo aqua manet

in pelvim, vel quod aquam poscere solerent antiqui his verbis, *Aquam manibus*, ut apud Plautum in Truculento, & in Persa. Ait quoque Concilium Carthaginense IV. subdiaconum in sua ordinatione suscipere de manu Archidiaconi scyphum aquæ cum Aquamanili, & manutergio, quia nimirum ad ipsum spectabat aquam ad ministerium altaris præparare, ipsamque lavandis manibus Episcopo, Presbyteris, & Diaconis præbere.

Recensentur sacra Græcorum instrumenta Latinis ignota. Ea sunt Lancea, Asteriscus, Dicerion, Tricerion, Cochlear & Flabella. Astruitur Flabellorum usus in Ecclesia Latina.

VI. Alia quædam sacri ministerii instrumenta habent Græci Latinis ignota, nempe *Lanceam*, sive gladiolum lanceæ figuram habentem, qua hostiam consecrandam ab integra panis massa secant. *Asteriscum*, qui duobus arcubus constat radiis ad instar stellæ fultis, quo hostias consecrandas cooperiunt, ne vela eas tangant, & ordinem particularum turbent. *Dicerion*, quod est cereus bisulcus, & *Tricerion*, quod est cereus trisulcus, quibus Episcopus celebrans sæpe populo benedicit, & utrumque frequenter manibus gestat. Cochlear ab ipsis *Labida* dictum, quo utuntur ad communionem fidelibus porrigendam. Hanc vocem Genebrardus & Hervetus in Liturgiis quas ediderunt forcipem interpretati sunt, sed malè, ut in notis ad Liturgiam Chrysostomi *pag.* 152. doctissimus Goar observat. Habent denique *Flabella*, quibus duo Diaconi ex utroque latere altaris muscas & alias immundas bestiolas prætervolantes abigunt, ne sacra contingant. Sacra *Ripidia* vocant Græci, ῥιπὶς enim & ῥιπίδιον flabellum est. Horum usus in Ecclesia Orientali antiquissimus est, & expressè habetur in constitutionibus Apostolicis *lib.* 8. *cap.* 12. atque in Liturgiis Basilii, Chrysostomi, aliisque Græcis & Syriacis. Manubrium habent

ligneum satis longum, cujus extremitati facies Cherubini sex alis circumdata affigitur, ejusque motu ventilant Diaconi sancta dona certis temporibus, quæ in ordine Liturgiæ notantur. Quod si desint flabella, solent linteola & vela manu apprehendere, & iis ventilare. Nec solùm ad abigendas muscas inventa sunt, sed etiam propter quasdam mysticas rationes, quæ ad meum propositum non spectant, & legi possunt apud S. Germanum *in sua Theoria*, & apud Jobium Monachum relatum à Photio in sua bibliotheca *c. 222. lib. 6. cap. 25.* In Ordine Romano, & in multis Latinorum ritualibus libris nulla fit mentio flabellorum, ex quo silentio colligunt quidam caruisse Latinos his instrumentis. Sed eorum usum aliquando viguisse tam in Romana, quàm in aliis Occidentalibus Ecclesiis, fide dignissimis testibus demonstrabo. Joannes Moschus *cap. 150. Prati spiritualis* narrat Episcopum quemdam Italum coram Agapito summo Pontifice Romæ celebrantem, cùm sanctæ oblationis orationem non concluderet, eo quod juxta consuetudinem S. Spiritus descensum non videret, rogasse Pontificem, ut juberet ab altari recedere Diaconum, qui flabellum tenebat, quo amoto vidit continuò Episcopus Spiritus Sancti adventum. Hildebertus Turonensis Episcopus *epist. 8.* cùm misisset amico flabellum, de usu ipsius tropologicè disserit, tum ostendit ad usum sacrificii destinatum illud fuisse dicens: *Dum igitur destinato tibi flabello descendentes super sacrificia muscas abegeris; à sacrificantis mente supervenientium incursus tentationum Catholicæ fidei ventilabro exturbari. Ita fiet ut quod susceptum est ad usum, mysticum tibi præbeat intellectum.* In antiquis Cluniacensium consuetudinibus editis *tomo 4. Spicilegii lib. 2. cap. 30.* usus flabelli his verbis commemoratur. *Vnus ministrorum, qui semper duo debent esse, stans cum flabello prope Sacerdotem, ex quo muscarum infestatio exurgere incipit, donec finiatur, eas arcere à sacrificio & ab altari, seu ab ipso sacerdote non negligit.* Ceremoniale denique Pontificium tempore Ni-

tolai V. quod M. S. extat in bibliotheca Barberina *cod.* 2365. cap. de his quæ servanda sunt circa ministerium, quando Episcopus Cardinalis Missæ solemnia celebrat, propè finem Capituli ait, *Deferant quoque æstivo tempore flabella ad ejiciendas muscas à ministerio.* Eadem quoque flabella sæpius commemorat in descriptione Missæ, quam Papa solemniter cantat. Hodie in ecclesia Romana, cùm summus Pontifex solemniter celebraturus procedit, duo flabella ex pennis pavonum compacta hinc inde portantur; sed nullus eorum intra Missam usus est.

De Candelabris, aliisque vasis ad usum luminum. Ea in Ecclesia antiquissima esse. Solvitur objectio ex Lactantio, & ex concilio Illiberitano.

VII. Communia omnibus ecclesiis sunt candelabra, lumina, crux, thuribulum, & libri, de quibus distinctè agendum est. Candelabra, aliaque vasa affabrè facta ex auro, argento, aliove metallo, quibus fixæ candelæ, vel ellychnia oleo fota accendebantur ad præbendum lumen, ab ipsis Apostolorum temporibus fuisse in Ecclesia, inde ostendit Baronius *anno* 58. quia hic usus jam antè vigebat apud Hebræos, quibus in templo & lucernæ succensæ erant, & aureum candelabrum pretiosissimum, *Exodi* 25. egregiè descriptum. Quàm verò sumptuosa hæc essent, satis expressum habemus apud Anastasium, & alios, qui summorum Pontificum & Principum donaria recensentes, frequenter enumerant phares coronatos, lampades cum delphinis, canthara cereostata, & lucernas aureas atque argenteas, multique ponderis, in quibus non solùm cera & oleum commune, sed aliquando oleum pretiosissimum & opobalsamum incendebatur. His autem vasis dives erat Ecclesia etiam sub ethnicis Imperatoribus, qui ipsam devastabant. In actis enim Proconsularibus traditæ leguntur in Africa ministris Diocletiani lucernæ argenteæ septem, æneæ un-

decim cum catenis suis, cereofala duo, candelæ breves æneæ cum lucernis suis septem. Et Prudentius in hymno S. Laurentii in persona Tyranni cecinit.

Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adstare fixos cereos.

Est & canon 3. Apostolorum, ne liceat aliquid aliud ad altare offerre præter oleum ad luminaria, & incensum tempore sanctæ oblationis. Athanasius in epist. ad orthodoxos de Arianorum persecutione ethnicos ab illis in Ecclesiam introductos conqueritur, qui candelabra deposuerunt, & cereos idolis incenderunt. Eundem luminum usum indicat Paulinus *Nat. 3. S. Felicis.*

Clara coronantur densis altaria lychnis.
Lumina ceratis adolentur odora papyris.
Nocte dieque micant, sic nox splendore diei
Fulget: & ipsa dies cœlesti illustris honore
Plus micat innumeris lucem geminata lucernis.

Ex quibus apparet non solùm noctu, sed etiam interdiu succensa lumina, quem morem culpabat Vigilantius dicens, *propè ritum gentilium videmus sub prætextu religionis introductum in ecclesias sole adhuc fulgente moles cereorum accendi.* At Vigilantio nervosè, ut solet, Hieronymus respondit ostendens eum morem universalem esse in Oriente, & Occidente, non ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum. Aliam addit rationem Isidorus *lib. 7. originum cap. 12.* ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua in Evangelio legitur, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem.* Præclarè item Micrologus cap. 11. *Iuxta Romanum Ordinem nunquam Missam absque lumine celebramus, non utique ad depellendas tenebras, cùm sit clara dies, sed potius in typum illius luminis, cujus sacramenta ibi conficimus, sine quo & in meridie palpamus, sicut in nocte.* Hunc usum improbare videtur Lactantius Firmianus *lib.*
6. div.

c. *div. instit. cap.* 2. sic scribens. *Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui auctori & datori luminis candelas ac cereorum lumen offert pro munere?* At si bene perpendatur, solos ethnicos, quos impugnat, reprehendit, quia lumina Deo accendebant tanquam in tenebris degenti, & luce indigenti. Difficilior objectio sese offert ex c. 34. concilii Illiberitani, *Cereos per diem placuit in cœmeteriis non incendi, inquietandi enim Sanctorum spiritus non sunt.* Qui sanè canon crucem fixit interpretibus, tum ob prohibitionem, quæ omnium ecclesiarum consuetudini adversari videtur; tum ob ejus rationem, quia non satis constat, quomodo possint sanctorum spiritus luminibus inquietari. Variæ Doctorum explicationes extant in commentariis ad ipsum concilium novissimè editis Lugduni, quæ ibidem legi possunt *pag.* 321. *& sequentibus.* Sed ut verum fatear, nulla earum nodum solvere mihi videtur, nec meum est tantas componere lites. Forsitan in illa Provincia ex luminum in cœmeteriis accensione aliqua superstitio irrepserat, quæ citato canoni occasionem dedit, ex cujus ignorantia obscuritas & difficultas in ejus intelligentiâ ortâ est. Plura de usu luminum in Ecclesia congerit Baronius loco citato.

Cur sine cruce celebrari Missa non debeat. De hujus ritûs antiquitate.

VIII. INter candelabra Crux in altari collocari solet; quem ritum antiquissimum esse ostendunt plerique ex canone 3. Concilii secundi Turonensis habiti anno 570. *Ut corpus Domini in altari non imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur.* De cujus legitimo sensu certant viri eruditi, & adhuc sub judice lis est. Alii verò multò antiquiorem meritò existimant, utpote qui ab Apostolica traditione profluxerit. Ab aspectu siquidem crucis sacerdoti celebranti passio Christi in memoriam revocatur, cujus passionis viva imago & realis

repræſentatio hoc ſacrificium eſt, mortem cruentam Salvatoris noſtri incruentè exprimens, tanquam idem ſacrificium, quod in cruce oblatum eſt; quamvis diverſo modo offeratur. Ideo ſancti Patres, ut ſeraphicus Bonaventura teſtatur *lib. de myſteriis Miſſæ*, ſtatuerunt ne quiſquam Miſſas agat, niſi in altari adſit imago crucifixi. Ideo etiam Chriſti cultores maxima ſemper veneratione ſignum crucis proſequuti ſunt, adeo ut ad omnem aditum atque exitum, ad veſtitum, ad calceatum, ad menſas, ad lavacra, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia frontem tererent crucis ſignaculo, ut loquitur Tertullianus *cap. 3. de corona militis.* Baſilius lib. de Spiritu ſancto *cap.* 27. inter dogmata, quæ ſine ſcripto recepimus ex Apoſtolica traditione; hoc primo loco commemorat, ut ſigno crucis ſignentur, qui ſpem in Chriſto collocarunt. Auguſtinus tract. 118. in Joannem, *Quid eſt*, inquit, *ſignum Chriſti, niſi Crux Chriſti? quod ſignum niſi adhibeatur ſive frontibus credentium, ſive ipſi aquæ ex qua regenerantur, ſive oleo quo chriſmate unguntur, ſive ſacrificio quo aluntur; nihil horum ritè perficitur.* Nec ſolùm crucis ſignaculo in omni actu ſe munire conſueverunt fideles, ſed & materialem ipſius crucis figuram venerari, de qua re antiquos canones Antonius Auguſtinus collegit *lib. 16. juris Pontificii tit. 14.* Crucis aureæ in altari meminit Beda *lib. 2. hiſt. cap. 20.* Et Jonas Aurelianen. adv. Claudium Taurinen. in præfat. lib. 2. *Multa*, inquit, *ſunt quæ mos ſanctæ Eccleſiæ, ſicut à majoribus tradita ſunt & derelicta, quadam inſita atque nativa celebratione frequentat. Neque enim noſtro tempore uſus irrepſit figuram crucis in baſilicis Sanctorum ſtatui, ſed mos antiquæ obſervationis legitimus id inſtituit.*

De Thuribulis, & usu Incensi. Antiquissimum cum esse apud omnes nationes.

IX. THuribulum sive Thymiamaterium, quod etiam suffitorium dicitur ab Anastasio, vas est in quo thura & varii odores incenduntur in solemni oblatione, idque ex Apostolica traditione, & Mosaïcæ legis exemplo. Nulla est ecclesiastica ceremonia, cujus crebrior mentio fiat in antiquis & recentioribus omnium gentium Liturgiis, quàm thuris & thymiamatis, quod sæpe inter sacrificandum adoletur. Solemne hoc fuit omni nationi quantumvis barbaræ & veræ religionis experti, ut nullum sacrificium ritè peragi crediderint sine incenso vel aliquo saltem odorifero suffimento. Magi thure Christum Deum venerati & professi sunt: Simili modo Poëtæ à divinitatis protestatione thuris oblationem inseparabilem esse putabant, *Templa tibi statuam*, ait Ovidius, *reddam tibi thuris honorem.* Qua persuasione Christiani idolis sacrificasse censebantur, qui summis digitis aliquot thuris grana in ignem injecissent, quos *thurificatos* vocabant, ut ab aliis lapsis discernerentur, qui libellatici, sacrificati, & idololatræ vocabantur, sicut ex Cypriano docet Baronius *to.* 2. *an.* 253. Notum est dictum Tertulliani in Apolog. cap. 9. *examinatorem christianorum adhiberi ut foculum ut acerram oportebat.* Est autem acerra vas, in quo thus reponi solet. Oblata thymiamateria duo à Constantino Magno ex auro purissimo pensantia libras XXX. itemque aliud aureum cum gemmis pensans libras XV. refert liber Pontificalis in Silvestro. Idem in Sergio ait: *Hic fecit thymiamaterium aureum majus cum columnis & cooperculo, quod suspendit ante imagines tres aureas B. Petri Apostoli, in quo incensum & odor suavitatis festis diebus, dum Missarum solemnia celebrantur, omnipotenti Deo opulentius mittitur.* Usum verò adolendi altaria intra solemnia divini officii vetustissimum esse in-

dicat Ambrosius ad cap. 1. Lucæ dicens, *atque utinam nobis quoque adolentibus altaria sacrificium deferentibus assistat Angelus.* Eumdem ritum explicat expositor Ordinis Romani apud Cassandrum in Liturgicis, *post Credo*, inquit, *thuribula per altaria portantur, & postea ad nares hominum feruntur, & per manus fumus ad os trahitur.* Est & *can.* 3. Apostolorum suprà citatus, quo sancitur ne quid ad altare offeratur præter oleum pro luminaribus, & incensum tempore oblationis. In libro veterum consuetudinum monasterii Floriacensis diebus solemnioribus præscribitur, ut ante matutinum & vesperas sacrista thurificet omnia altaria. Idem olim monachi ante privatas orationes observare solebant, præsertim Græci, ut ex vitis eorum constat. Quod verò ministris altaris, ac postea circumstantibus etiam laïcis thuris suffitus præberi soleat; non ad dignitatis prærogativam, ut per abusum irrepsit, sed ad religionem pertinet, ut nimirum excitet ad orationem, & effectum divinæ gratiæ repræsentet. Unde Apoc. 8. incensa sunt orationes Sanctorum, & in psalmo canimus, *dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Sacerdos item in ordine Romano benedicens Incensum orat, ut omnes insidiæ & phantasmata dæmonum, omnesque languores vi odoris ipsius effugentur. Thuris denique usui à tempore Apostolorum in ecclesia recepto non obstat Tertullianus, qui in apologetico *cap.* 30. ait nos puram precem offerre Deo, *non grana thuris unius assis, non arabicæ arboris lacrymas:* Non Arnobius, qui *lib.* 7. *adv. gentes* latè ostendit thuris usum rem novellam esse, temporibus heroïcis, Numæque Pompilio, ac matri superstitionis Etruriæ ignotam: non Athenagoras, cujus hæc sunt verba in legatione pro Christianis; *opifex ille & pater universorum non sanguine eget, non nidore, non floribus & suffimentis fragrantibus, cùm ipse sit odor longè suavissimus, cùm nulla re indigeat, nihil extra se desideret.* Isti inquam non obstant, quia de usu thuris in sacrificiis gentilium, deque illorum

multiplici superstitione loquuntur: nos autem neque thure sacrificamus Deo, neque ipsi suffitum tanquam indigenti offerimus, nec solùm credimus sine interno cultu ad religionem sufficere, & ut loquitur Tertullianus *lib. de corona cap.* 10. thus quidem incendimus, *sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola.* Esto, quod nova res fuerit suffimigatio in sacris ethnicorum scribente Arnobio, at non fuit nova in sacrificiis veri Dei, ut ex veteri Testamento liquet, ex quo in novum profluxit.

De libris Liturgicis, eorumque veneratione & ornamentis. Quid fuerit Cantatorium.

X. DE libris Liturgicis & ritualibus superfluum videtur scribere, cùm sine illis sacrum nequeat celebrari. Fuisse autem ab initio ecclesiæ certas Liturgiarum formulas ab Apostolis & Apostolicis viris compositas, ostendimus suprà *cap.* 8. Refert Gennadius *lib. de script. eccles.* Voconium Castellanum Mauritaniæ oppidi Episcopum, & Musæum presbyterum Massiliensem, sacramentorum, officiorumque egregia volumina scripsisse, quæ si extarent, multa nobis de antiquis ritibus perspecta forent. Digessit quoque Missarum ordinem Gelasius Papa, & post eum Gregorius Magnus: quorum Missalia separatim extabant anno Domini 831. in Abbatia Centulensi, sive S. Richerii. Sic enim recensentur in chronico ejus Monasterii *lib.* 3. *cap.* 3 *tomo* 4. *Spicilegii*, in indice Bibliothecæ, *de libris sacrarii, qui ministerio altaris deserviunt, Missales Gregoriani tres. Missalis Gregorianus & Gelasianus modernis temporibus ab Albino ordinatus: Missales Gelasiani* XIX. Librum sacramentorum S. Gregorii edidit Pamelius *to.* 2. *Liturgicorum*, qui deinde correctior prodiit, notisque eruditissimis illustratus ab Hugone Menardo Monacho Benedictino Congregat. S. Mauri. Porro Missali magna olim ad-

hibita reverentia, & in Capitulari Caroli M. ex concilio Aquisgranensi decernitur, ut si opus sit Missale scribere, perfectæ ætatis homines scribant cum omni diligentia. Nulli autem sacrorum codicum divino sacrificio inservientium major veneratio exhibita, quàm libro Evangeliorum: nam Evangelium typum gerit Christi in eo loquentis, & ideo in octava Synodo *cap.* 3. decretum est librum Evangeliorum & sacram Imaginem Domini nostri Jesu Christi æquo honore adorari: & in conciliis idem codex Evangeliorum in sublimi throno editiori loco poni consuevit. Eum theca pretiosissima aurea vel eburnea, gemmisque distincta cum imagine Christi crucifixi includere, aureisque literis scribere mos priscus fuit, quem indicant Gregorius Magnus *lib.* 12. *epist.* 7. *ad Theodelindam.*; & Gregorius Turonensis *lib. de gloria confess. cap* 63. *& lib.* 3. *histor. Franc. cap.* 10. Consonat Aimonius *lib.* 2. *de gestis Francorum* narrans à Childeberto Rege avectas ab Hispaniis, inter ecclesiastici ministerii utensilia, capsas XX. Evangeliorum solido auro fabricatas & gemmis ornatas. Libri quoque Evangeliorum gemmis forinsecus, & auro exornati mentionem facit Simeon Monachus *lib.* 2. *de Dunelmensi ecclesia cap.* 12. Leo Ostiensis *lib.* 3. *chronici Casinensis cap.* 20. *&* 74. inter ornamenta illi Ecclesiæ acquisita & relicta à Desiderio Abbate, qui postea Victor III. Romanus Pontifex fuit, enumerat libros Epistolarum & Evangeliorum, ac sacramentorum cum tabulis aureis & argenteis. Flodoardus item *lib.* 3. *cap.* 5. librum sacramentorum ebore, argentoque decoratum commemorat. Apud Goldastum *to.* 1. *rerum Alamanicarum* extat liber de origine Monasterii S. Galli, in quo legimus Hartmotum Abbatem librum Evangeliorum auro, argento, lapidibusque pretiosis ornasse. Ducas in historia Byzantina *cap.* 42. capta Constantinopoli Evangelia adhibitis ornamentis mirâ arte compacta, auro argentoque inde revulsis partim venundata, partim projecta conqueritur. Alia multa passim oc-

currunt, sed hæc carptim relata sufficiunt, ut dignoscamus communem hanc librorum Liturgicorum venerationem fuisse. Horum autem ornamentorum rationem reddit Rupertus Abbas *lib. 2. de div. offic. cap. 21.* dicens, *Codices quoque Evangelici auro & argento, lapidibusque pretiosis non immeritò decorantur, in quibus rutilat aurum cœlestis sapientiæ, nitet argentum fidelis eloquentiæ, fulgent miraculorum pretiosi lapides, quæ manus Christi tornatiles aureæ plenæ hyacinthis operatæ sunt.* Recolo me legisse in commentariis rerum Moscoviticarum non audere Moscovitas Evangelium tangere, nisi priùs laverint manus, séque signo Crucis munierint, & inclinato capite honorem ei exhibuerint: quorum tametsi schismaticorum reverentiam par esset omnes Orthodoxos imitari. Morem, qui nunc viget collocandi super pulvinar librum Missalem, antiquum esse colligo ex Ordine Romano, in quo statuitur ut perlecto Evangelio accipiat subdiaconus pulvinar & Evangelium à Diacono, eumque præcedat. In eodem libro inter ea quæ portantur ante Pontificem euntem ad Stationem, nominatur *Cantatorium*, quod nihil aliud esse conjicio quàm librum seu potius tabulam, in qua scriptum erat Responsorium canendum post epistolam; nam infrà ait, *Postquam legerit* Subdiaconus epistolam, *ascendit cantor cum cantatorio, & dicit Responsorium.* De tabulis, quas cantor in manu tenet, agit Amalarius *lib. 3. cap. 16.* sed cùm omnia trahat ad sensum mysticum, nihil quod ad rem ipsam pertineat inde erui potest, nisi quod hujusmodi tabulæ ex osse fieri solebant. Forsitan ad hoc cantatorium pertinet; quod Ostiensis *lib cit. cap. 20.* de Abbate Desiderio refert, *Fecit & libellum ad cantandum ante altare sive in gradu, eumque tabulis eburneis mirificè sculptis, & argento annexuit.* Nam responsorium post epistolam in gradu olim cantabant, & hinc Gradualis nomen accepit.

De palla linea, quæ Corporale dicitur. Olim longior, & latior erat. De sudariolo seu Purificatorio, quo tergitur calix. De velo, quo tegitur. Addita quædam de aliis velis.

XI. POst vasa & instrumenta proxima est supellex, & primò quidem palla linea sive sindon, in qua Corpus Christi consecratur, cui propterea *Corporalis* nomen ab Ecclesiasticis scriptoribus inditum fuit. Apostolos non in nudo altari, sed pannis seu linteis ornato sacrum celebrasse omnino credendum est, ob maximam reverentiam, qua sanctissimum Christi Corpus venerabantur. At verò Silvester in libro Pontificali constituisse dicitur, ut sacrificium altaris non in serico neque in panno tincto, sed tantùm in lineo ex terra procreato consecraretur; sicut Corpus Domini in sindone linea & munda sepultum fuit. Græci etiam velo lineo quadrato utuntur instar nostri Corporalis, quod explicatur lecto Evangelio, & expleta synaxi complicatur. *Iliton* vocant, de quo Chrysostomus in Liturgia, & ejus discipulus Isidorus Pelusiota *lib.* 1. *ep.* 123. appositè ad Silvestri constitutionem, *Pura*, inquit, *illa sindon, quæ sub divinorum donorum ministerio expansa est, Josephi Arimathensis est ministerium. Ut enim ille Domini Corpus sindone involutū sepulturæ mandavit, per quod universum mortaliū genus resurrectionem percepit: eodem modo nos propositionis panem in sindone sacrificantes, Christi Corpus sine dubitatione reperimus.* Nomen Corporalis sæpe legitur in Ordine Romano, in quo etiam extant tres orationes ad illud benedicendum, quibus Antistes Deum precatur, ut ipsum linteamen cœlesti benedictione sanctificetur ad consecrandum super illud Corpus & Sanguinem Domini nostri Jesu Christi. In eodem libro palla corporalis nuncupatur: *Ubi*, inquit, *pallæ corporales lotæ fuerint, nullum aliud linteamen ibidem debet lavari.* Glaber Rodulfus Monachus *lib.* 5. *hist. cap.* 1. appli-

catione Corporalis fugatos morbos, extincta incendia narrans, vocat illud Chrismale: quod nomen illi etiam tribuitur à Beda in suo Pœnitentiali, nescio qua de causa. Olim multò longius & latius fuit, quàm hodie sit; nam totum altare eo tegebatur, & ideo palla ac linteamen vocabatur. Colligitur hoc manifestè ex ordine Romano, qui duorum Diaconorum operam exigit ad illud expandendum, & complicandum. Sic enim ait. *Tunc venit subdiaconus ferens in brachio dextro patenam, & in sinistro calicem, & super calicem corporale, quod accipiens Diaconus ponit super altare à dextris projecto capite altero ad Diaconum secundum ut expandatur.* Item clariùs. *Diaconus accipiens Corporale ab Acolytho, alio se adjuvante Diacono, super altare distendat: quod utique linteum ex puro lino esse contextum debet, quia sindone munda Corpus Domini legitur involutum in sepulchro: & tantæ quantitatis esse debet, ut totam altaris superficiem capiat.* Et infrà pòst communionem. *His ita peractis duo Diaconi complicantes corporale ponant super calicem.* Ideo autem totum altare tegebat, ut tot in eo panes commmodè possent collocari, quot necessarii erant pro multitudine communicantium, qua cessante & ipsum strictius factum est. Unicum quoque fuit olim corporale, nec aderat parva illa palla, qua nunc calicem operimus: cùm enim palla corporalis latior esset, ea etiam utebantur ad tegendum calicem. Liber antiquorum Usuum Cisterciensium cap. 53. *Diaconus posito offertorio super altare, ponat calicem super corporale in secundo plicatu anterioris & sinistræ dextræque partis & panem ante calicem, revolvens super eum Corporale.* Vetus item Ceremoniale Congregationis Bursfeldensis ordinis S. Benedicti cap. 44. ait, *Diaconus explicet corporale habens tres plicatus in latum, & quatuor in longum, medium latitudinis ponens in medio altaris.* Et infra. *Plicatu extremæ partis corporalis calicem operiat.* Manet hodie hic ritus apud Cartusianos. Ecclesia autem Romana ad tegendum calicem parvam adhibet pal-

lam, de qua loquitur Innocentius *lib. 2. de mysteriis Missæ cap. 56.* dicens: *Duplex est palla, quæ dicitur corporale, una quam Diaconus super altare totam extendit, altera quam super calicem plicatam imponit.* Hunc usum Romanorum sequutos fuisse ævo suo Italos omnes, & Alemannos, Gallos verò uno tantùm Corporali usos testatur Radulfus Tungrensis *lib. de Canonum observantia prop. ultima.* B. Joannes de Parma Ordinis Minorum septimus Minister Generalis, ut ex annalibus Vvaddingi refert in ejus vita Henschenius die 19. Martii, fratribus suis præcepit, ut pallam divisam à corporali calici superponerent. At hic usus jam alicubi vigebat tempore S. Anselmi Cantuariensis, ut constat ex ejus opusculo de sacramentorum diversitate ad Valerannum Episcopum, ipsi enim Anselmo scribens Valerannus ait, *inter consecrandum nonnulli ab initio calicem operiunt, quidam corporali, alii panno complicato instar sudarii, quod repertum legimus in monumento non cum linteaminibus positum, sed separatim involutum in uno loco.* Cui respondens Anselmus neutram consuetudinem reprehendit, tutius tamen & decentius putat ut calix operiatur, ne quid immundum in ipsum cadat. In Missa Ambrosiana est oratio super sindonem, quam dicit sacerdos ante offertorium, cùm Diaconus in Missa solemni Corporale expandit super altare. Thecam pretiosam sive peram ad reponenda corporalia memorat Conradus Episcopus in chronico Moguntino. De sudariolo seu Purificatorio, quo nunc utimur ad tergendum calicem, nullam apud antiquos scriptores mentionem factam invenio. In Ordine item Romano nihil præscribitur de tergendo calice peracta communione. Ait enim, *Hoc officio juxta altare peracto, & pugillari cum quo confirmetur populus per subdiaconum regionarium jam accepto, traditur calix ab Archidiacono eidem subdiacono perferendus Acolytho, ut reponatur in paratorio:* Et alibi ait: *Diacono nimis cautè procurandum est, ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat.* Quomodo autem

tam calix quàm patena abstergerentur, priusquam reponerentur in paratorio, non dicit. Obscurum similiter est quid per *paratorium* intelligatur, an arca sive armarium, quo universa sacra supellex reconderetur, an capsula soli calici asservando destinata. Monachi olim ad tergendum calicem linteolo utebantur in cornu epistolæ cujusque altaris appenso, ubi etiam erat parva piscina, in quam secundam calicis ablutionem projiciebant, ut adhuc apparet in antiquis Ecclesiis, præsertim Cisterciensium. Græci spongia utuntur, qua & calicem & discum detergunt, ut docet Goar in notis ad Liturgiam Chrysostomi *num.* 177. Eam verò in sacrificio incruento usurpant, quia sacrificii cruenti à Christo oblati pars fuit & instrumentum. Usus veli, quo calix operitur, antiquissimus est: nam c. 72. Apostolorum sancitur, ne quis velum sanctificatum in usus suos convertat: & in Concilio Bracarensi III. tempore Adeodati Papæ c. 2. illi excommunicatione damnantur, qui Ecclesiastica ornamenta & vela in usus suos transferre, vel aliis donare aut vendere præsumpserint. Hormisda quoque Romanus Pontifex *ep.* 73. gratias agit Epiphanio Constantinopolitano ob calices & vela ab eo sibi directa. Græci tribus velis sacra tegunt: uno discum, altero calicem, tertio eoque majori utrumque simul. Hunc verò *Aërem* vocant, quia per modum aëris circa terram expansi sacra dona ambit, cujus nomen & formam ab Ecclesia Hierosolymitana in reliquas Orientales derivasse Typicon Sabæ testatur apud Goat in Liturgiam Chrysostomi *num.* 51. Notandum est autem veli nomine sæpe aulæa seu peristromata intelligi, quibus Ecclesiæ parietes ornantur; itemque siparium sive cortina, quæ ante portas sanctuarii à Græcis appendi solet. Et ad hoc velum referendas puto orationes veli, seu velaminis, quæ in Liturgia Jacobi Apostoli, & in Basilii Magni Anaphora leguntur, non autem ad velum calicis, ut quidam existimavit. Erat olim apud Latinos aliud velum sive cortina, quæ inter chorum & Presbyterium, ubi chorus in medio Eccle-

fix ante altare & Presbyterium situs est, quadragesimali tempore expandi solebat, de qua agunt Usus antiqui Cistercienses *cap.* 15. & vetus ceremoniale Benedictinum *cap.* 31. Ejus usum adhuc vigere in quibusdam Ecclesiis Gallicanis à viris doctis & fide dignis intellexi.

Olim Acolythos sindonem & sacculos ad Missam portasse, & cur. De alia sindone pro recipiendis oblationibus. De velo offertorii.

XII. IN Ordine Romano præcipitur Acolythis ut sindonem in collo ligatam habeant: & ne absque sindone & sacculis procedant. Et sindone quidem utebantur, ne nudis manibus sacra vasa contingerent: in sacculis verò oblationes reponebant. Describens enim Ordo Romanus ritum Missæ post datam pacem ante communionem ait, *& accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui sacculos ad hæc idoneos portant à dextris & à sinistris altaris: ipsi ergo subdiaconi extendentibus acolythis brachia cum sacculis sequentes à fronte, parant sinus sacculorum Archidiacono ad ponendum oblationes prius à dextris, deinde à sinistris.* An verò istæ oblationes essent consecratæ, libenter à peritioribus discerem. Et sanè primo intuitu suspicatus sum, ne fortè essent Eulogiæ post Missam distribuendæ, vel pauperibus mittendæ: sed verba quæ immediatè sequuntur non conveniunt Eulogiis, & satis apertè indicant, quod fuerint consecratæ. *Tum vadunt*, inquit, *acolythi dextra lævaque post Episcopos sive Presbyteros circum altare, ut ipsi sacerdotes incipiant hostias confringere, patena præcedente, quam duo subdiaconi regionarii deferunt ad diaconos causa confractionis, ut ipsi quoque frangant, quando Pontifex annuerit eis.* Et paulò pòst. *Expleta confractione diaconus minor levata de subdiacono patena defert eam ad Pontificem, ut communicet corpori Dominico.* Tum describit communionem cæterorum tam Ecclesiasticorum, quàm Laicorum. Accedit quod istæ

oblationes ab altari sumebantur mittendæ in sacculos; in altari verò illæ dumtaxat oblationes remanebant post offertorium, quæ consecrari debebant. Cujus verò formæ vel ex qua materia essent isti sacculi silet Ordo Romanus, morem enim describit tunc usitatum & omnibus notum; nec alibi occurrit mihi apud priscos scriptores vel minimum horum sacculorum vestigium. Viderint & judicent qui in evolvendis antiquorum monumentis magis versati sunt. Mihi libuit inter sacram Missæ supellectilem hos quoque sacculos ex ordine Romano recensere. Erat & sindon ad populi oblationes recipiendas. *Oblationes*, ait idem Romanus ordo, *à Pontifice suscipit subdiaconus & ponit in sindone.* Et alio loco clariùs. *Oblationes à Pontifice suscipit subdiaconus regionarius & porrigit subdiacono sequenti, & subdiaconus sequens ponit in sindone, quàm tenent duo Acolythi. Reliquas oblationes post Pontificem suscipit Episcopus hebdomadarius, & ipse manu sua mittit eas in sindonem, quæ eum sequitur.* Adhuc viget aliquo modo hic ritus in Ecclesia Metropolitana Mediolanensi, nam in Missa solemni celebrans medius inter diaconum & subdiaconum descendit ad ingressum Presbyterii, ubi extensa sindone ante gremium, quæ per subdiaconum & diaconum hinc inde tenetur, recipit oblationes panis & vini à duobus senibus peculiari habitu vestitis: tum descendens ad ingressum chori inferioris easdem oblationes accipit à duabus mulieribus provectæ ætatis speciali item veste indutis. Erat & velum oblongum, quod ab ordine Romano offertorium nuncupatur, cujus etiam hodie & vocabulum & usus permanet. *Levat*, inquit, *Calicem Archidiaconus de manu subdiaconi, & ponit eum super altare juxta oblationes Pontificis à dextris, involutis ansis cum offertorio suo.* Item. *Cum dixerit Pontifex* Per ipsum, cum ipso, *levat Archidiaconus cum offertorio Calicem per ansas.* Usus Ordinis Cisterciensis cap. 53. *Diaconus opertis manibus de offertorio tenens sinistra manu pedem Calicis, dextra autem patenam offerat sacerdoti.*

Nunc communiter velum offertorii dicitur, & pendet è collo Diaconi cùm offert Calicem sacerdoti: eoque utitur subdiaconus cùm tenet patenam, quam porrigit Diacono circa finem Dominicæ orationis. Hoc ipsum velum Fanonem vocat Ordo Romanus his verbis. *Postquam viderint Calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circumdatum, & audierint* sed libera nos à malo, *vadunt & praeparant Calices.*

Describuntur Altaris & Ecclesiæ ornamenta.

XIII. SPectant etiam ad sacram supellectilem pro Missæ celebratione necessariam tegumenta altaris, lintea scilicet, quæ velamina, pallæ, operimenta, mappæ, & mantilia dicuntur: spectant & amicula anteriora, quæ pallia & Frontalia à recentioribus, ab antiquis vestes nuncupantur. Denique ad idem pertinent vasa aurea & argentea, Flores, thecæ pretiosæ cum reliquiis Sanctorum, & alia ejusdem generis, quæ licèt necessaria non sint, solent tamen ad ornatum altaris adhiberi. Extat in ordine Romano, & in antiquo ordine dedicationis Ecclesiæ apud Menardum benedictio linteaminum. Ivo Carnotensis 2. P. *decreti cap.* 132. Ex Concilio quodam Rhemensi ait, *Observandum est ut mensa Christi, id est altare, ubi Corpus Dominicum consecratur, ubi sanguis ejus hauritur, ubi sanctorum reliquiæ reconduntur, ubi preces & vota populi in conspectu Dei à sacerdote offeruntur, cum omni veneratione honoretur: & mundissimis linteis & palliis diligentissimè cooperiatur, nihilque super eo ponatur, nisi capsæ cum Sanctorum reliquiis, & quatuor Evangelia.* Optatus Milevitanus *lib.* 6. tanquam morem ubique receptum commemorat, quod altaria linteis operirentur. Ait enim, *quis fidelium nescit in peragendis mysteriis ipsa ligna*, altaria scilicet quæ in Africa lignea erant, *linteamine cooperiri? inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum.* Victor Episcopus *lib.* 1. *de persecut. Africana* Proculum quendam ab impio Geiserico in provinciam

Zeugitanam adversùs Catholicos missum scribit, qui rapaci manu cuncta devastans de pallis altaris camisias sibi & femoralia fecit. Thodoretus *lib. 1. hist. Eccles. cap. 29.* loquens de Encæniis sive consecratione templorum, quæ à Constantino Magno Hierosolymis ædificata fuerunt, divinum altare aulæis regalibus, vasisque aureis omni genere gemmarum collucentibus ornatum fuisse refert. Justinianus epist. ad Hormisdam Romanum Pontificem se duo pallia serica eidem direxisse ait ad ornamentum altaris sanctorum Apostolorum. Adrianum fecisse vestes duas super altare testatur Anastasius, majorem unam ex auro purissimo atque gemmis, in qua expressa Dei genitricis in cœlum Assumptio: aliam de stauracio ornatam in ambitu blattis. Leo III. apud eundem fecit vestem super altare tyriam habentem gryphas majores, & duas notas Chrysoclavas cum cruce: aliasque pretiosissimas pro diversis Ecclesiis. Idem fecit ante Confessionem Principis Apostolorum Angelos ex argento purissimo dextra lævaque pensantes libras CXLVI. Nec non & alios Angelos duos ex argento purissimo deauratos stantes in trabe majori & pensantes simul libras LXIII. & alios Angelos quatuor minores ex argento purissimo deauratos pensantes simul libras LXVIII. Paschalis fecit in altari S. Petri vestem miræ magnitudinis pulchram & decoratam nimis ex auro gemmisque contextam, præfigurantem historiam qualiter idem Apostolus à vinculis per Angelum ereptus est. Sergius II. fecit vela alba holoserica, ex quibus sacrum circumdatur altare. Narrat Procopius *lib. 2. de bello Vvandalico cap. 9.* quod vasa templi Salomonis, quæ ab Urbe Roma Giezericus Rex transtulerat in Africam; & Belisarius ex Africa victo Gilimere Constantinopolim detulerat; Justinianus Imperator Hierosolymam misit, Christianorumque Ecclesiis dono dedit, ut iis nimirum ad ornatum uterentur. Sunt & peristromata, quæ parietibus appendi solent, & ab antiquis vela nuncupantur, de quibus sæpe Anastasius in vitis Pontificum. Ait enim Gregorium III.

vela serica alba fecisse ornata blatto circumquaque in Basilica pendentia. Zacharias item ex palliis sericis fecit vela pendentia inter columnas. Adrianus per universos arcus Basilicæ Principis Apostolorum fecit vela numero L X V. de palliis tyriis atque fundatis. Idem in Basilica S. Mariæ ad Præsepe fecit vela num. X L I I. & in Lateranensi per diversos arcus L V I I. Leo I I I. plura in diversis Ecclesiis, & in Basilica S. Pauli pendentia in arcubus X L I I I. Paschalis fecit in Ecclesia S. Petri vela de chrysoclavo per arcus Presbyterii habentia historiam de mirabilibus Apostolorum num. X L V I. Sergius I I. obtulit cortinas Alexandrinas pretiosissimo opere contextas & alia vela holoserica & ex auro texta. Nicolaus fecit vela auro texta cum gemmis. De velis ante portas sic canit Paulinus *Nat. 6. S. Felicis.*

Cedo, alii pretiosa ferant donaria, meque
Officii sumptu superent, qui pulchra tegendis
Vela ferant foribus, seu puro splendida lino,
Sive coloratis textum fucata figuris.

& suprà *Natali 3.*

Aurea nunc niveis ornantur limina velis.

Crebra velorum ante portas majores templorum, quas regias vocabant, mentio fit apud eundem Anastasium, ut in Leone I I I. de Basilica S. Petri, *fecit vela alba holoserica majora tria, quæ pendent ante regias in introitu*: De S. Maria ad Præsepe, *fecit velum aliud majus album, quod pendet ante regias majores in introitu.* Græci autem ex veteri instituto portis sacrarii vela appendunt, quæ in eorum Typicis & euchologiis passim commemorantur. De Floribus positis in altari testimonium habemus S. Augustini *lib. 22. de civit. Dei cap.* 8. ubi enarrans miracula Protomartyris Stephani virum primarium nomine Martialem multùm à Christianâ religione abhorrentem conversum ad Christum oratione pro ipso à genero ejus fusa in B. Stephani Oratorio, & admotis floribus ex ejus altari desumptis. *Visum*, inquit, *est genero ejus, ut iret ad memoriam*

memoriam S. Stephani, & illic pro eo quantum posset oraret: deinde abscedens aliquid de altari florum quod occurrit tulit, eique cum jam nox esset, ad caput posuit: & se credere dixit. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Erat solicitus si niteret altare, si parietes absque fuligine, si pavimenta tersa, si ianitor creber in porta, vela semper in ostiis, si sacrarium mundum, si vasa luculenta, & in omnes ceremonias pia solicitudo disposita. Basilicas Ecclesiæ & Martyrum conciliabula diversis floribus & arborum comis, vitiumque pampinis adumbravit.* Sanctus Severus, ut de eo refert Gregorius Turonensis lib. de gloria Confess. cap. 50. *Solitus erat flores liliorum tempore quo nascuntur colligere, ac per parietes huius ædis appendere.* Loquitur autem de ecclesia, in qua sepultus fuit. Paulinus *natali* 3. *S. Felicis.*

Ferte Deo pueri laudem, pia solvite vota.
Spargite flore solum, prætexite limina sertis:
Purpureum ver spiret hiems, sit floreus annus
Ante diem, sancto cedat natura diei.

Sunt & alia hujusmodi multa apud veteres Patres, ex quibus deducitur quanta fuerit illorum cura in adornandis templis & altaribus, non alia sanè de causa, nisi quia in ipsis peragitur sacrificium corporis & sanguinis Jesu Christi, Sanctorumque corpora in eisdem condita sunt.

De his qui altari inserviunt, ac primùm de Diacono. Hujus ordinis dignitas, & origo.

XIV. ET hæc quidem de apparatu, qui ad sacrificium extrinsecus adhibetur, dicta sufficiant: nunc de intrinseco agendum est, qui & Ministros sacerdoti inservientes complectitur, & cantores. Primus autem ministerii locus debetur Diacono, qui primo & præcipuo in sacrificii oblatione officio fungitur, cæterisque ampliorem dignitatem habet, quia propiùs ad altare accedit: ac propterea ab antiquis Patribus ministri nomen anto-

nomasticè sortitus est. Hinc Commodianus, qui tempore S. Silvestri vivebat, in Instructionibus pro ecclesiastica disciplina per primas versuum literas *cap.* 68. sic ad Diaconos loquitur.

Mysterium Christi Diacones exercite castè,
Idcirco Ministri facite præcepta magistri.
Nolite ludere personam Iudicis æqui,
Integrate locum vestrum per omnia docti,
Sursum intendentes, semper Deo summo devoti.
Tuta Deo reddite sacra ministeria aræ,
Rebus in adversis exemplum dare parati.
Inclinate caput vestrum Pastoribus ipsi.
Sic fiet ut Christo possitis esse probati.

Præclarè Isidorus de Diaconis scribens lib. 2. de off. eccl. cap. 8. *Sine ipsis*, inquit, *Sacerdos nomen habet, officium non habet. Nam sicut in Sacerdote consecratio, ita in Ministro dispensatio sacramenti. Illi orare, huic psallere mandatur. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. Ipsis etiam Sacerdotibus propter præsumptionem non licet de mensa Domini tollere calicem, nisi eis traditus sit à Diacono. Levitæ inferunt oblationes in altaria, Levitæ componunt mensam Domini, Levitæ aperiunt arcam testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quæ operiuntur à Levitis, ne videant qui videre non debent, & sumant qui servare non possunt.* Eadem repetit & confirmat Concilium Aquisgranense primum *c.* 7. & iis antiquior Epiphanius *hær.* 75. tanti facit Diaconi ministerium, ut ne Episcopum quidem absque Diacono unquam fuisse, aut esse posse asseveret. Diaconorum originem multi Doctores S. Hieronymum sequuti *epist.* 85. *ad Evagrium* à Levitis antiquæ legis repetunt, quibus idcirco tum Diaconorum, tum Levitarum nomen indiscriminatim tribuere solent: quia sicut presbyteri nostri filiorum Aaron, ita Diaconi Levitarum vice in ecclesia funguntur, atque ideo in illis istorum typum agnoscimus. Sacri tamen & evangelici diaconatus

primordia à libro Actuum Apostolorum *cap. 6.* sumenda sunt, quando Apostoli septem viros elegerunt, & orantes manus ipsis imposuerunt. Quo exemplo Patres concilii Neocæsariensis *can. 15.* hanc legem ediderunt. *Diaconi septem esse debent ex canone, & si magna sit civitas. Eius autem rei fidem facit liber Actuum Apostolorum.* Sed cùm postea crevisset in multis civitatibus numerus Diaconorum, adeo ut Iustinianus Imperator *Novella 3. cap. 1.* Regiæ Urbis Diaconos centenario numero concluserit, ne hic numerus Apostolico exemplo adversari videretur, ausa est synodus in Trullo sine legitima auctoritate congregata præcitatum canonem Neocæsariensem sugillare, & insuper definire septem primos Diaconos non fuisse ab Apostolis sacramentali ordinatione initiatos, sed tanquam œconomos & dispensatores cibo & potui distribuendo destinatos, quam falsam opinionem fusè prosequitur can. 16. Chrysostomi testimonio pro se perperam allegato. At Chrysostomi in cap. 6. Actuum, cæterorumque patrum sensus est, si bene perpendatur, duplex illis ministerium Apostolica ordinatione & manuum impositione collatum fuisse, sacrificio scilicet assistendi, & bona Apostolis oblata pauperibus distribuendi; illud autem primarium eorum munus, hoc secundarium fuit, & præ illo vix attendendum. Qua de re scribens Ignatius Martyr epist. ad Trallianos ait, *Oportet autem & Diaconos ministros existentes mysteriorum Iesu Christi secundum omnem modum omnibus placere. Non enim ciborum & potuum sunt ministri, sed Ecclesiæ Dei.* Clarissimè etiam Cyprianus epist. 65. *Diaconos post ascensum Domini in cælos Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui & ecclesiæ ministros.* Quod si profano dumtaxat ministerio incubuissent, non tam exactum de illis examen fieri jussisset Apostolus 1. *ad Timoth. c. 3.* antequam ordinarentur. Ad idem astruendum plerique referunt hos Aratoris subdiaconi versus in historia Apostolica.

Iura ministerii sacris altaribus apti
In septem statuere viros, quos undique lectos

Levitas vocare placet : cùm splendida cœpit
Ecclesiæ fulgere manus, quæ pocula vitæ
Misceat, & latices cum sanguine porrigat Agni.

Nec omittenda hoc loco Optati Milevitani sententia *lib.* 1. asserentis Episcopos in primo, presbyteros in secundo, diaconos in tertio sacerdotio constitutos, qua loquendi formula manifestè ostendit sacrum esse ipsorum officium, & pro sacro primis ecclesiæ seculis habitum. Imò quarumdam in Gallia ecclesiarum olim mos fuit, ut in Diaconorum ordinatione manus eorum chrismate ungerentur, ut docet Menardus in notis ad librum Sacramentorum S. Gregorii *pag.* 289. ex antiquo Pontificali, & ex epistola Nicolai I. ad Rodulphum Archiepiscopum Bituricensem.

De officiis & muneribus Diaconorum. Addita quædam de Diaconissis.

XV. Neminem latet plura & diversa esse munera Diaconorum; sed quædam ex illis abierunt in desuetudinem, quædam adhuc perseverant. Disserunt de his diffusissimè duo viri eruditissimi Isaacius Habertus *ad partem IX. Pontificalis Græcorum*, & Joannes Morinus *lib. de sacris ordinat. par.* 3. Ego paucis ea perstringam. Primum & præcipuum est Episcopo vel Presbytero sacrum facienti assistere, & quodammodo cooperari, ipsumque in omnibus adjuvare præscriptis ritibus, qui in diversis ecclesiis diversi sunt. Deinde Evangelium legere, de qua re fusiùs suo loco: panem & vinum offerre, non quidem consecrando, ut ex càn. 2. Concilii Ancyrani malè intellecto deducunt sectarii, sed utrumque sacerdoti consecraturo præsentando: munera enim quæ olim Diaconus è manibus populi accipiebat, nunc ex Prothesi accipit, eaque offert Sacerdoti, Sacerdos Deo. Apud Græcos celebrantem sæpius admonet de iis quæ agenda sunt, unde in Liturgiis ea passim verba Diaconi ad sacerdotem

occurrunt, *Benedic Domine*, *extolle*, *immola*, & his similia. Populum excitat ad attentionem elata voce dicens, *Attendamus.* Ministros inferiores officiis suis applicat, & illis signo, nutu, & aliquando sublato orario indicat quid & quando agere, seu psallere, aut legere debeant. Indignos à communione submovet: Cathecumenis, pœnitentibus, energumenis, & infidelibus stato tempore edicit ut ab ecclesia egrediantur. Postquam oblatio in altari posita est, flabellum tenet & ventilat, ut bestiolas prætervolantes abigat à sacris donis. Curabant olim Diaconi, ut quisque in ecclesia suum locum teneret, portamque custodiebant qua viri ingrediebantur. Dominicum sanguinem, imò & corpus, fidelibus distribuebant, quod Cyprianus *lib. de Lapsis*, Justinus Martyr *circa finem 2. Apologiæ*, Constitutiones Apostolicæ, & plures antiqui Patres clarè testantur. Hic autem mos ante concilium Nicænum adeo invaluerat, ut etiam presbyteris eucharistiam porrigerent, quam audaciam ipsa Synodus coërcuit *can.* 18. Insuper vetitum eis est *can.* 15. concilii II. Aurelianen. & 38. Carthaginensis IV. ne præsente Presbytero corpus Domini Fidelibus traderent. In consecratione Chrismatis, ac in omnibus ecclesiasticis officiis Episcopo assistunt, eidemque astant prædicanti. Eorum etiam munus est prædicare, quod tamen primariò Episcopis convenit: itemque baptizare, si Episcopo & Presbytero absentibus necessitas id postulet, ut sancitum fuit in concilio Illiberitano *c.* 77. In solemni verò baptismatis administratione ad ipsos spectat baptizandos instruere, & ad exorcismum, ac deinde ad immersionem detractis vestibus præparare. Secundariò autem & extra mysteria eorundem erat distribuere, ut suprà diximus, eleemosynas, pauperum mensis ministrare, curam gerere Martyrum & Confessorum, qui in carcere ob Christi fidem detinebantur, eisque necessaria suppeditare; eorum vota & ultimam voluntatem excipere, & ad Episcopum deferre: ecclesiastica negotia apud Imperatorem procurare, sacris virginibus

præesse. Missos quoque Diaconos, ut Episcoporum absentium in conciliis vices gererent, ex ipsorum Actis constat, ejusque moris exempla affert Lupus in *notis ad can. 7. Trullanum.* Denique Cyprianus *epist.* 13. permittit Diaconis pœnitentes reconciliare in absentia Episcopi, & Presbyteri, eosque absolvere, non quidem sacramentaliter, sed à pœnis satisfactoriis, sive ab excommunicatione. Verba Cypriani hæc sunt: *Occurrendum puto fratribus nostris, ut qui libellos à Martyribus acceperunt & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præsentia nostra apud presbyterum quemcunque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud Diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint, ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres literis ad nos factis desideraverunt.* Quia verò Episcopi præcipua quæque per Diaconos agebant, hinc illi insolescere, se presbyteris præferre, ante illos sedere ausi sunt, quorum superbiam sæpius carpunt antiqui Patres, & multoties ecclesiasticis canonibus repressa est: sed hæc omitto, quia prorsus parerga sunt.

Erant & Diaconissæ, de quarum ordinatione & ministeriis in utraque Ecclesia Græca & Latina eruditè, ut solet, disserit Morinus *lib. de sacris ordinat. p. 3. exercit.* 10. Multa etiam scitu digna de his congerit Goar in euchologio in notis ad earum ordinationem. Munus illarum præcipuum fuit, ea mulieribus officia præstare, quæ Diaconi viris. Ideo portas custodiebant, per quas illæ ingrediebantur, earumque consessus in ecclesia ordinabant: principia fidei & ritus baptismi eis exponebant, ipsisque aderant, cùm ad immersionem nudabantur. Jussa Episcopi ad easdem referebant, & si aliqua vellet episcopum, presbyterum, vel diaconum alloqui, eam propter honestatis testimonium comitabantur. Viduarum quoque, & pauperum, sacrarumque Virginum simul cum Diaconis cu-

ram gerebant. Ante annos ferè sexcentos cessavit in Occidente earum ordinatio & ministerium: in Oriente verò jam desierat vivente Balsamone, ut ipse ait in *notis ad can.* 15. *Concilii Chalcedon.* Multa de illis extant veterum canonum statuta, sed in his immorari non est hujus loci. *Licet* enim, ut ait Epiphanius hær. 79. *Diaconissarum ordo in Ecclesia sit*, non tamen ad Sacerdotii functionem, aut ullam ejusmodi administrationem institutus est; sed ut muliebris sexus honestati consulatur. Extat earum benedictio in Ordine Romano, & in antiquis Ritualibus.

De Subdiaconis. Quando cœperit Subdiaconatus inter sacros ordines recenseri. Quæ sint officia Subdiaconi.

XVI. SEcundus ministrantium locus Subdiaconorum est, quorum licèt expressa mentio in sacris literis non reperiatur, eorum tamen institutio vel ad Christum, ut recentiores Scholastici existimant, vel ad Apostolos referenda est. Fuisse Romæ septem Diaconos, totidemque Subdiaconos asserit Cornelius Papa in epist. ad Fabium Episcopum Antiochenum apud Eusebium *lib.* 6. *hist. Eccl. cap.* 43. Eodem ævo Optatum quemdam in Africa subdiaconum à se ordinatum scribit Cyprianus *ep.* 24. Eorumdem mentionem faciunt Ignatius epist. ad Antiochenos, Constitutiones Apostolicæ *lib.* 8. & Concilium Laodicenum. Ab initio & deinceps per aliquot secula Subdiaconatus inter minores ordines numerabatur, nec ei annexus erat cœlibatus. Quamvis enim Concilium Illiberitanum *can.* 33. Subdiaconis indixerit continentiam, certò constat hanc legem nec alibi, nec in ipsa Hispania tunc fuisse receptam, ut Morinus demonstrat *P.* 3. *sacr. ordin. exercit.* 12. *cap* 5. Post sextum verò seculum vix aliqua memoria subdiaconorum reperitur, qui non fuerint continentiæ voto adstricti.. Et Romæ quidem jam ab his continentia servabatur tempore Pelagii II. qui Subdiaconis Siciliæ præcepit, ut more Romanæ Ecclesiæ nullate-

nus suis uxoribus miscerentur, ut testatur Gregorius Magnus ejusdem immediatus successor *ep.* 42. *lib.* 1. *&* 34. *lib.* 3. A Romana autem ad alias Occidentis Ecclesias eadem institutio propagata est: qua occasione paulatim cœpit hic ordo à minoribus separari, & majoribus ac sacris accenseri. Nam cùm priùs extra sanctuarium & altare conferri soleret, invaluit postea quorumdam Episcoporum consuetudo eum intra Missarum solemnia conferentium, & ita sensim majoribus æquiparatus est. Multum nihilominus tempus intercessit, antequam certa & inviolabili lege inter sacros recensitus sit. Etenim Petrus Cantor, qui vivebat anno 1200. relatus à Menardo in lib. Sacram. *pag.* 280. ait: *De novo institutum est subdiaconatum esse sacrum ordinem.* Diffusè agit de Subdiaconorum continentia Lupus P. 3. Synodorum Dissertat. 1. Procemiali *cap.* 3. Subdiaconi officia ex Romano Pontificali hæc sunt: Aquam ad ministerium altaris præparare, Diacono ministrare, Pallas altaris & corporalia abluere, calicem & patenam in usum sacrificii Diacono offerre, oblationes quæ veniunt ad altare suscipere, ut ex iis quantum satis est in altari ponatur. Eadem ferè referunt antiquissima Ritualia edita à Morino. Isidorus *epist. ad Ludifredum Cordubensem Episcopum* ea sic recenset. *Ad Subdiaconum pertinet calicem & patenam ad altare Christi deferre, & Levitis tradere, eisque ministrare: urceolum quoque & aquamanile & manutergium tenere Episcopo: Presbyteris & Levitis pro lavandis ante altare manibus aquam præbere.* Addit Alcuinus ejusdem ministerium esse, ut deferat diacono linteum, super quod consecrandum est Corpus & Sanguis Domini: & ut peracto sacrificio, quæ superfuerint à Diacono colligenda vel deportanda suscipiat. Olim nec calicem, nec patenam, nec oblationes in altari ponebant, sed hæc omnia porrigebant Diaconis, eisque serviebant intra Sanctuarium; sed ad altare minimè accedebant. De legenda ab illis epistola nihil legimus in antiqua eorum ordinatione, nec apud veteres scriptores: hoc enim mu-

nere Lectores fungebantur, ut suo loco ostendemus. Ex Concilio IV. Carthaginensi constat licuisse eis vasa sacra contingere, sed vacua: nam cùm corpus & sanguinem Christi continent, id illis prohibitum fuit c. 21. Concilii Laodiceni, quo sancitur non oportere ministrum (id est Subdiaconum qui Diacono ministrat) locum habere in Diaconiis & sacra vasa tangere. Sic enim hunc Canonem, & quidem rectè, Balsamon interpretatur. Apud Græcos Subdiaconi extra Sanctuarium ordinationem suscipiunt, vasa sacra contingunt, sed non in Missarum solemniis. Ipsa autem vasa abstergunt, ornant, disponunt, ut sacrificio apta sint. Jubente Diacono profanos ab Ecclesia expellunt, cum scilicet Diaconus dicit, ut catechumeni discedant. Portas Sanctuarii custodiunt, ne quis indignus ingrediatur: & propè illas commorantur, ut sint parati ad jussa Diaconi capessenda; ad altare verò non accedunt. Tricerium & luminaria in sanctuario præparant, epistolam autem in Missa non legunt. Hæc sunt Græcorum subdiaconorum munia ex Euchologio excerpta, ex quibus liquet eos à Latinis multùm differre, nostrisque Acolythis magis quàm Subdiaconis similes esse.

Minorum Ordinum antiquitas & origo. Afferuntur de singulis veterum Patrum testimonia. Apud Græcos soli Lectores ordinantur.

XVII. Tertia classis ministrantium Clericos minorum Ordinum complectitur, Acolythos scilicet, Exorcistas, Lectores, & Ostiarios; quos antiquissimos esse, & ab Apostolis, vel ab immediatis eorum successoribus institutos Doctores scholastici asserunt, sed non probant. Suspicatur Arcudius *lib. 6. de sacram. cap. 9.* omnes minores ordines unica hypodiaconi voce à priscis Patribus comprehensos, eo quod diacono singuli subessent; sed hæc levissima suspicio est. Eorum distincta mentio nec in Actis aut epistolis Apostolorum, nec apud Patres primi & secundi se-

culi reperitur. Constitutiones Apostolicæ, ex quibus testimonia pro aliquibus ex his Ordinibus accipiunt, posterioris ævi sunt, ut alibi diximus. Nec suffragatur illis epistola Ignatii ad Antiochenos, quam licèt admittamus ut legitimam, contra quam sentiant Critici eterodoxi, solidum tamen ex ea argumentum pro omnibus sumi non potest, quia nec singulos enumerat, & inter eos Laborantes recenset & Cantores, miscens simul ordines & officia Ecclesiastica. Dicendum igitur cum S. Thoma *in supplem. tertia P. qu. 37. art. 2.* quod temporibus Apostolorum omnia ministeria, quæ ordinibus minoribus competunt non à distinctis personis, sed ab uno dumtaxat ministro exercebantur, qui & Ostiarii & Lectoris & Exorcistæ & Acolythi officio fungebatur. Verba Angelici Doctoris hæc sunt. *In primitiva Ecclesia propter paucitatem ministrorum omnia inferiora ministeria Diaconibus committebantur, ut patet per Dionysium cap. 3. Eccl. Hierarchiæ, ubi dicit*, ministrorum alii stant ad portas templi clausas, alii aliud proprii ordinis operantur; alii autem sacerdotibus proponunt super altare sacrum panem & benedictionis calicem. *Nihilominus erant omnes prædictæ potestates, sed implicitè in una diaconi potestate. Sed postea ampliatus est cultus divinus, & Ecclesia quod implicitè habebat in uno ordine, explicitè tradidit in diversis.* Contigit nimirum Ecclesiæ, quod hominibus solet, qui dum tenue patrimonium habent, uno servo contenti sunt, qui solus omnia administrat. Si verò redditus augeantur, servorum etiam augetur numerus; eóque magis crescit familia, quo illi locupletiores & spectabiliores evadunt. Sic Evangelicæ prædicationis initio parvula adhuc & latitans Ecclesia paucis indiguit Ecclesiasticarum functionum ministris. Crescente autem credentium multitudine, & auctis facultatibus ex fidelium oblationibus, cùm soli diaconi non possent omnibus incumbere, diversa onera & officia diversis personis distributa sunt; ex quo factum est ut splendidiori & augustiori apparatu Ecclesiasticarum functionum ceremoniæ peragerentur. Græ-

si ex his ordinibus unum tantùm agnoscunt, nempe Lectoratum, cæteros prætermittunt: quem morem in Ecclesia Orientali vetustissimum esse euchologia ante annos octingentos scripta, antiqui quoque canones conciliorum, quæ in illis regionibus celebrata sunt, & Græcorum Antistitum, quorum doctrinam & sanctitatem christianus orbis ubique colit & veneratur, exempla ac monumenta evincunt. Agit de hac re sæpe laudatus Morinus *par. 3. exerc.* 14. Quod si alicubi præter Lectores alios etiam legimus, certum est eos nudum ministerium habuisse absque ulla ordinatione vel manuum impositione, sed sola designatione & arbitrio Episcoporum. In ecclesia autem Occidentali distinctam mentionem omnium ordinum minorum habemus in concilio Romano sub Silvestro, nam *can.* 7. Acolythi, Exorcistæ & Lectores; *Can.* 9. Ostiarii nominantur. In concilio item Carthaginensi IV. sub Anastasio *can. 6. & sequentibus* materia & forma singulorum præscribitur. Non ignoro hæc duo concilia à quibusdam Criticis supposititia censeri, sed quicquid de illis sit, alia suppetunt certiora ab antiquioribus testimonia. Nam Cornelius Papa in epistola supracitata ad Fabium Antiochenum apud Eusebium asserit suo tempore fuisse in ecclesia Romana Acolythos duos & quadraginta, Exorcistas & Lectores cum Ostiariis quinquaginta duos. Tertullianus Lectorum meminit *lib. de præscript. cap.* 41. ubi perstringens hæreticorum ordinationes tanquam temerarias & inconstantes, *hodie*, inquit, *diaconus*, *qui cras Lector*. A Cypriano quoque memorantur *epist.* 24. 33. 34. Acolythos verò idem nominat *epist.* 42. 55. 78. & Exorcistas epist. 76. *Quod hodie etiam geritur*, ait, *ut per Exorcistas voce humana & potestate divinâ flagelletur*, *& uratur*, *& torqueatur diabolus*. Tertullianus item *lib. de spectaculis cap.* 26. exemplum refert mulieris, *quæ theatrum adiit*, *&* *inde cum dæmone rediit. Itaque in exorcismo cùm oneraretur immundus spiritus*, *quod ausus esset fidelem aggredi*; *constanter*, *& justissimè quidem*, *inquit*, *feci*:

in meo eam inveni. Et ejuſdem ævi Minutius Felix Exorciſtas quoque deſcribit adjurantes dæmones per Deum vivum, per Deum verum. An verò iſti de Exorciſtis loquantur, tanquam de clericis ad hoc officium ſpecialiter ordinatis; vel potiùs presbyteri eo tunc munere fungerentur, ſicut revera functi ſunt epiſcopi, ut narrat Euſebius *lib. 5. hiſt. cap. 16.* agens de Montano & falſis ejus Prophetiis, incertum eſt. Omitto alia Tertulliani loca, quæ à quibuſdam afferri ſolent ad hujus ordinis antiquitatem oſtendendam, *ut de Idololatria cap. 11. de anima cap. 57. de corona milit. cap. 11.* in his enim de ſolemni exorciſmo ſermo eſt, qui Baptiſmo præmitti ſolet. Negat Auctor conſtitut. Apoſtolicarum *lib 8. cap. 26.* Exorciſtam ordinari: *nam hoc munus*, inquit, *ſpontaneæ Dei erga homines benevolentiæ & gratiæ eſt, qui illud nimirum gratis dat cui vult*. Et quidem initio Eccleſiæ communis erat hæc gratia cunctis fidelibus, ut habetur Marci ult. *In nomine meo dæmonia ejicient*. Poſtea verò ſubtracta hac poteſtate conſtituit Eccleſia Ordinem, qui dæmonia expelleret: & conc. Antiochenum. *c.* 10. facultatem tribuit Chorepiſcopis ordinandi exorciſtas. Illud autem hoc loco prætermittendum non eſt, quod narrat Severus in vita S. Martini. Nam cùm dixiſſet Hilarium Pictavienſem epiſcopum ſæpe tentaſſe diaconi officium Martino imponere, & hunc ſemper reſtitiſſe, ſubdit: *Intellexit vir altioris ingenii hoc eum modo poſſe conſtringi, ſi id ei officii imponeret, in quo quidam locus injuriæ videretur. Itaque exorciſtam eum eſſe præcepit. Quam ille ordinationem, ne deſpexiſſe tanquam humiliorem videretur, non repudiavit*. Ex quo liquet tempore S. Hilarii, qui obiit anno, ut plerique exiſtimant, 367. ordinem Exorciſtarum ab aliis diſtinctum, & inter humiliores ſeu minores computatum extitiſſe, adeo ut injuriæ tribui poſſet, quod vir aliquis eximius ad illum aſſumeretur. S. Felicem primò Lectorem, deinde Exorciſtam ordinatum fuiſſe Paulinus *in ejus Natali* 4. teſtatur his verſibus.

—— *Primis* Lector *servivit in annis*,
Inde gradum cœpit, cui munus voce fideli
Adjurare malos, & sacris pellere verbis.

Quæ sint officia singulorum Ordinum minorum. Discrimen inter Ministros Regionarios, Stationarios, Basilicarios, & Oblationarios. De Archipresbyteris & Archidiaconis.

XVIII. Officia singulorum Ordinum ex Romano Pontificali hæc sunt. Acolythi debent ceroferarium ferre, luminaria ecclesiæ accendere, vinum & aquam ad Eucharistiam ministrare. Olim ex ordine Romano ferebant patenam, sindonem, sacculos, & chrisma ante Pontificem, quando procedebat ad Stationes: vasa sacra diaconis porrigebant, manutergium portabant, & aquam ad lavandas manus ministrabant. Exorcistam oportet abijcere dæmones, & dicere populo, ut qui non communicat, det locum; & aquam in ministerio fundere. Lectoris munus est scripturas in ecclesia legere, unde & nomen accepit: & panem ac omnes fructus novos benedicere. Antiquitus epistolam & Evangelium legebant, ut suo loco patebit. Apud Græcos Lector, qui illis est Anagnostes, omnes scripturas legit præter Evangelium: cereos & lampades accendit: ignem affert, cùm aqua calida calici infundi debet, de quo ritu infrà agemus: luminaria fert ante mysteria in magno introitu, cùm scilicet è prothesi ad altare deferuntur: hymnos Cantoribus præcinit: panem, vinum, & aquam defert Sacerdoti, cùm sacris operaturus est: ecclesiam ornat & præparat quæ in ea sunt necessaria. Ostiarius percutit cimbalum & campanam: ecclesiam & sacrarium aperit & claudit: & librum aperit ei qui prædicat. Ex his autem ministris quidam in Ordine Romano, & apud Anastasium in vitis Pontificum, dicuntur Regionarii, qui per Regiones distributi Pontifici in illis ministrabant. Alii Stationarii,

qui eidem aderant in Stationibus celebranti. Erant & Basilicarii seu Palatini, qui in Basilica Lateranensi per vices serviebant. Erant denique Oblationarii, ad quos spectabat oblationes suscipere, & deferre Archidiacono. Abiit nunc in desuetudinem hæc distinctio, quæ diaconos, subdiaconos, & acolythos tantùm comprehendebat. Desierunt quoque minorum ordinum officia, quæ plerumque à pueris, & ab hominibus mercede conductis, nullisque ordinibus initiatis exercentur. Priscis temporibus nemo clericus ordinabatur, qui alicui ecclesiæ non esset addictus. Admissi autem pueri in consortium cleri primò literas, cantum, & ritus ecclesiasticos edoceri solebant, ut passim legimus in vitis Pontificum: tum Ostiarii, deinde Lectores ordinabantur, & sic per gradus ad reliquos ordines ascendebant, cùm priùs singulorum officia exercuissent. Atque hinc oriebatur, ut rerum ecclesiasticarum peritissimi essent, in quibus fuerant ab ipsa penè infantia enutriti. Collabi cœpit hæc disciplina ante annos circiter quingentos, donec paulatim ad illos mores deventum est, quibus nunc utimur & vivimus.

Episcopo solemniter celebranti plures ministri assistunt, qui cùm presbyteri vel diaconi sint, non est de illis specialis disquisitio instituenda. Eminet inter Presbyteros Archipresbyter, inter Diaconos Archidiaconus, de quorum officio & dignitate quicquid ex prisco ecclesiæ usu dici potest vir diligentissimus Io. Morinus in unum collegit, & solerter discussit lib. de sacr. ord. *P. 3. exerc. 16.* Isaacius item Habertus de antiquo gradu & officio Archidiaconi eruditè desseruit *ad P. ix. Archieratici observat. 6.* His igitur prætermissis, reliquum est ut de Cantoribus agamus, quorum officium versatur in quibusdam Liturgiæ partibus decantandis.

Cantus Ecclesiastici origo. Quando cœperit Organorum usus. Olim plebs fidelis in ecclesia canebat: tum instituti Cantores.

XIX. A Primordiis Ecclesiæ psalmos & hymnos in cōventu Fidelium decantatos fuisse Apostolus asserit ad Ephesios scribens c. 5. *loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus*: quæ verba de mutuo & alterno cantu intelligenda esse interpretes docent: nec sectarii audent negare hunc usum semper in Ecclesia viguisse. *De hymnis & psalmis canendis*, inquit Augustinus epist. 119. cap. 18. *ipsius Domini & Apostolorum hebemus documenta, & exempla, & praecepta.* Uberrimè tractarunt hoc argumentum viri docti, quos cito in Tract. de Divina Psalmodia *cap.* 17. §. 2. *n.* 3. Sed & Plinius ethnicus scriptor de cantu primorum Christianorum testimonium perhibuit in epist. ad Trajanum, qua eorum mores describens ait, *solitos fuisse stato die ante lucem convenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum invicem*, alterna videlicet modulatione. Quod autem Theodoretus *lib* 4. *hist. eccl. cap.* 26. Ephræm Syro, & Augustinus *lib.* 9. *confess. cap.* 7. Ambrosio Mediolanensi ecclesiastici cantus originem tribuisse videntur, id explicat Theodoretus de hymnorum modulatione, & certa quadam harmonia, quam Ephræm ad Harmonii impias cantiones explodendas instituit: Ambrosius verò ad fidelium in ecclesia excubantium consolationem hymnos & psalmos secundùm morem Orientalium partium cantari præcepit, quem morem à Mediolanensi ecclesia ad alias penè omnes Occidentis migrasse asserit Augustinus: quod certè non absolutè de cantu intelligi potest, quem semper usitatum fuisse constat; sed de modo canendi alternatim, quem Ambrosius introduxit, cæteri imitati sunt. Notabile est quod Synodus Antiochena ad S. Dionysium Papam apud Eusebium *lib.* 7. *hist. cap.* 30. scripsit: nam

inter scelera Pauli Samosateni refert, quod psalmos in honorem Domini Jesu Christi cani solitos, ex quo arguitur ecclesiastici cantus antiquitas, aboleverit, & mulieres magno Paschæ die psalmos quosdam in ecclesia canere ad sui ipsius laudem instituerit. Postea labentibus annis musicæ vocali addita est organica sive instrumentalis tempore Vitaliani Papæ, ut plerique existimant, de cujus usu in Ecclesia disserui loco citato Divinæ Psalmodiæ *n*. 4. At in Galliis ignota fuisse organa ante Pipinum auctor est Sigebertus *anno*. 766. referens à Constantino Imperatore ipsi dono missa, antea nunquam visa: idemque narrant Annales Metenses *anno* 757. Tempore Apostolorum & aliquot subsequentibus seculis universus fidelium cœtus Sacerdoti solemniter celebranti respondere, & simul cum clero psallere solebat, ut ex Liturgia S. Jacobi, & ex lib. 8. Constitut. Apostolicarum manifestum est. Cyprianus lib. de orat. *Sacerdos*, inquit, *parat fratrum mentes dicendo* Sursum corda, *ut dum respondet plebs* Habemus ad Dominum, *admoneatur nihil aliud se, quàm Dominum cogitare debere*. Justinus Martyr *Apolog*. 2. idem asserit dicens, *Præpositum preces fundere, & populum faustè acclamare* Amen. Chrysostomus etiam *hom. 36. in. 1. ad Cor.* confirmat hunc morem dicens, *conveniebant olim omnes & psallebant communiter. Hoc nunc quoque facimus.* Et Hieronymus *Præf. lib. 2. comment. in ep. ad Gal.* Romanæ plebis fidem laudat magno studio & frequentia ad ecclesias & ad Martyrum sepulcra concurrentis, *ubi*, inquit, *ad similitudinem cœlestis tonitrui* Amen *reboat*. Cæsarius denique Arelaten. ut Cyprianus in ejus vita commemorat, compulit laïcos & populares homines psalmos & hymnos promere, altaque & modulata voce instar clericorum alios græcè, alios latinè prosas & antiphonas decantare, ne illis spatium suppeteret ad fabulas in ecclesia effutiendas. Quia tamen vix fieri poterat, quin ecclesiasticæ harmoniæ concentus populi canentis imperitiâ turbaretur, Patres concilii Laodiceni

diceni c. 15. statuerunt, *non oportere præter canonicos cantores qui suggestum ascendunt, & ex diphtera seu membrana cantant*, quod nos dicimus ex libro, non autem memoriter, *alium quemlibet in ecclesia psallere.* Verùm hic canon non fuit ubique receptus, ut ex allatis Cæsarii & Chrysostomi testimoniis constat: idemque ipse Chrysostomus clariùs ostendit hom. 1. de verbis Isaiæ *vidi Dominum*, in qua acriter reprehendens psallentis populi cacophoniam & immodestiam, non eos ut sileant monet, sed ut scitè & modestè concinant. In Gallia popularis cantûs consuetudinem sublatam existimo paucis annis post Cæsarium: Synodus enim II. Turonen. c. 4. sancivit, *ut laïci secus altare, quo sacra mysteria celebrantur, inter clericos tam ad vigilias quàm ad Missas stare penitus non præsumant; sed pars illa, quæ à cancellis versùs altare dividitur, choris tantùm psallentium pateat clericorum.*

Schola Cantorum Romæ & alibi instituta. Quale fuerit olim ecclesiastici cantus studium. De Cantorum ordinatione in Ecclesia Orientali.

XX. CUm in cantu ecclesiastico & clericalis disciplinæ vigor, & Christianæ religionis, sacrarumque functionum majestas maximè eluceat, summo semper studio Romani Pontifices, & aliarum ecclesiarum Antistites curarunt, ut Clerici à teneris annis canendi regulas ediscerent, dato eis magistro, qui ut scitè loquitur Tertullianus lib. de Pallio cap. ult. *primus* esset *informator literarum & primus edomator vocis.* Ideo Romæ Schola Cantorum instituta fuit, cujus originem Petrus Episcopus Urbevetanus in scholiis ad vitam Leonis IV. sic describit. *Quamvis circa tempora Silvestri Papæ plures fuerint in Urbe ecclesiæ, non tamen singulæ clericos vel Monachos habebant, qui in illis officia obirent. Presbyteri enim titulis, & Diaconi Diaconiis præfecti, suo quisque tantùm officio vacabant, illi sacramentis administrandis,*

bi pauperibus procurandis. Ideòque ordinata fuit ſchola Cantorum, quæ in Vrbe communis erat, & ſtationes, proceſſiones, ac feſta principalia eccleſiarum Vrbis ſequebatur: qua in ſchola pueri in cantu, lectione, & moribus ſacris inſtituebantur; in communi vivebant, & Primicerium, cujus tunc magna erat in urbe dignitas, Præfectum habebant. Hinc ad reliquas civitates eadem inſtitutio propagata eſt: nam Leidradus Lugdunenſis Archiepiſcopus ad Carolum Magnum ſcribens ait, *habeo ſcholas Cantorum, ex quibus plerique ita ſunt eruditi, ut alios etiam erudire poſſint.* Synodus Valentina ſub Lothario c. 18. *Vt de ſcholis tam divinæ quàm humanæ literaturæ, nec non & eccleſiaſticæ cantilenæ juxta exemplum Prædeceſſorum noſtrorum aliquid inter nos tractetur, & ſi poteſt fieri, ſtatuatur & ordinetur.* Crodogangus Metenſis Epiſcopus in regula Canonicorum à Luca Dacherio primùm edita *to. 1. ſui Spicilegii* de Cantoribus & ſchola Cantorum agit *cap. 50.* Primam verò hujus collegii ſive ſcholæ inſtitutionem quidam Hilaro Papæ, alii Gregorio Magno tribuunt, cui etiam debetur Eccleſiaſtici cantus in meliorem formam inſtauratio. Licèt enim, ut diximus, ab initio Eccleſiæ uſus canendi Romæ fuerit, neſcimus tamen quales ante Gregorium fuerint eccleſiaſticæ modulationes, quæ canentium diſciplina. Joannes Diaconus in ejuſdem Gregorii vita *lib. 2. cap. 6.* ſcribit eum conſtituiſſe ſcholam Cantorum, & ei cum nonnullis prædiis duo habitacula fabricaſſe, unum ſub gradibus Baſilicæ B. Petri Apoſtoli, alterum ſub domibus Patriarchii Lateranenſis. Porro cantus ab eo inſtitutus ille eſt planus & uniſonus, quem ab ipſo Gregorianum nuncupamus, progrediens per certos limites & terminos tonorum, quos modos ſeu tropos vocant Muſici & octonario numero definiunt, ſecundùm naturalem generis diatonici diſpoſitionem. Huic cantui, quo hactenus uſa eſt Eccleſia occidentalis, cùm Galli & Germani nonnulla miſcuiſſent, Religioſiſſimus Imperator Carolus Magnus ad primigeniam S. Gregorii harmo-

niam restitui curavit, ut idem Joannes Diaconus ibidem asseverat. In vita ipsius Caroli à Monacho Engolismensi conscripta cap. 8. inter scriptores historiæ Francorum, prolixè narratur contentio habita Romæ inter Gallos & Romanos Cantores, quis meliùs caneret: quam litem diremit Carolus pro Romanis latâ sententiâ, utpote qui à B. Gregorio instructi fuerant; petiitque ab Adriano Papa cantores, quos misit in Galliam, ut veram cantandi normam docerent. Qua in re admirabilis fuit Pii Regis sollicitudo, ut fusiùs docet Monachus Sangallensis in lib. de Ecclesiastica cura Caroli M. *cap. 5. & sequentibus.* Ordo Romanus ait ex prædicta schola pueros nobiles cubicularios summi Pontificis fieri consuevisse. Transferebantur nimirum in Oratorium Pontificis, quod olim cubiculum vocabatur, ut docet Baronius in Martyrologio *ad diem xi. Junii*, & inter clericos Pontificios numerabantur. Sic à tenera ætate enutritus fuit Sergius I. de quo hæc refert Anastasius. *Hic veniens Romam tempore Adeodati, quia studiosus erat & capax in officio cantilenæ, scholæ cantorum pro doctrina est traditus, & acolythus factus per ordinem ascendens à Leone II. in titulo S. Susannæ presbyter ordinatus est.* Sergius item II. cùm puer esset à Leone III. scholæ Cantorum traditus ad erudiendum literis & cantilenæ melodiis, ascendens deinde per omnes gradus Summus Pontifex creatus est. Similia scribit Anastasius de Gregorio II. Stephano III. & Paulo I. Hujusmodi scholam, in qua pueri cantu & literis ac moribus instruerentur, ducentis ferè annis ante Gregorium Magnum extitisse in Africa Victor Episcopus indicat *lib. 5. de persec. Africana sub impio Rege Hunerico*, ubi describens multitudinem fidelium pergentium in exilium, separatos ex illis ait, suggerente quodam Terchario, qui cùm Lector Catholicus esset, accesserat Arianis, duodecim infantulos strenuos & aptos modulis cantilenæ, quos ipse in ecclesia discipulos habuerat. Hi revocati Carthaginem, & variis suppliciis affecti, ut orthodo-

xam fidem desererent, in ea semper constantes tormentis supervixerunt. *Quos nunc Carthago*, ait Victor, *miro colit affectu, & quasi duodecim Apostolorum, chorum conspicit puerorum. Unà degunt, simul vescuntur, pariter psallunt, simul in Domino gloriantur.* Favet Augustinus, qui quantum vigeret in Africa studium ecclesiastici cantus luculenter ostendit *lib.* 10. *confessionum cap.* 33. In Gallia quoque Carolus Magnus *lib.* 1. *capitularium cap.* 72. hoc de eisdem scholis decretum edidit. *Scholæ legentium puerorum fiant: psalmos, notas, cantus, computum, grammaticam, per singula monasteria vel episcopia discant.* Quandonam Romæ sublata sit schola Cantorum sub Primicerio communiter vivens, nusquam reperio. Adhuc tamen vigebat seculo decimo tertio, nam Cæsar Rasponus Cardinalis in erudito opere de Basilica Lateranensi *lib.* 2. *cap.* 4. ponit conventionem anno 1232. initam inter Lateranensem ecclesiam, & Primicerium ac scholam Cantorum, qua assignantur quidam proventus ipsi Primicerio cum decem Cantoribus pro officio in die S. Joannis Baptistæ, & in Stationibus ejusdem ecclesiæ. Apud Græcos ordinantur Cantores eodem ritu quo Lectores, ut constat ex Euchologio, & ex variis Ordinationum græcarum libris editis à Morino. Diversum tamen à Lectore ordinem Psaltes sive Cantor non constituit, ut observat Habertus *ad Partem* IV. *Pontificalis Græcorum observ.* 4. nisi quod ille recitat, hic concinit: unde illi in ordinatione liber Apostolicus, huic psalterium præbetur. At verò Maronitis diversa est Lectoris & Cantoris ordinatio, estque apud illos Cantoratus gradus ad Lectoratum. De disciplina psallendi hæc sancivit synodus Trullana can. 75. *eos qui in ecclesiis ad psallendum accedunt, volumus nec inordinatis vociferationibus uti, & naturam ad clamorem urgere; nec aliquid eorum, quæ ecclesiæ non conveniunt & apta non sunt, adsciscere; sed cum magna attentione & compunctione Psalmodias Deo, qui est occultorum inspector, offerre.* Congessit in notis ad hunc

canonem plura, quæ ad cantum ejusque disciplinam spectant, Christianus Lupus. Diaconos psallere in ecclesia Gregorius Magnus prohibuit in concilio Romano, cujus acta in ejus Regesto descripta sunt *lib. 4. epist. 44.* sed solos subdiaconos, & clericos minorum ordinum hoc munere fungi constituit; ac propterea scholam Cantorum pro puerorum institutione aut primus erexit, aut restituit. Clericos autem ecclesiæ adscriptos debere per seipsos psallere Justinianus Imperator edixit *C. de episc & clericis l.* 42. §. 10. additque causam edicti dignam ponderatione. *Nam qui constituerunt vel fundarunt sanctissimas ecclesias pro sua salute & communis Reipublicæ, reliquerunt illis substantias, ut per eas debeant sacra Liturgia fieri, & ut in illis à ministrantibus piis clericis Deus colatur.* Et initio dixit se ideo hoc sanxisse, *ne ex sola ecclesiasticarum rerum consumptione clerici appareant, nomen quidem habentes clericorum, rem autem non implentes.*

FINIS LIBRI PRIMI.

RERUM LITURGICARUM LIBER SECUNDUS:

Quo singulæ Missæ partes ac ritus singillatim explicantur.

ISCUSSIS in primo libro, ut vires meæ tulerunt, omnibus quæ ad Missam, ejusque originem, progressum, disciplinam, variosque ritus, & apparatum pertinere visa sunt; suscepti operis ratio exigit, ut in hoc secundo singulas ejus partes in ordinem digestas aggrediar; illarumque causas, institutionem, incrementa, mutationes, & si quid in illis abditum, obscurum, & difficile occurrit ex antiquis monumentis, & ex praxi Ecclesiæ, quantum fieri poterit, seorsum expediam & explanem. Ordior autem à proxima Sacerdotis ad celebrandum præparatione, post quam totum Liturgiæ contextum ab accessu ipsius Sacerdotis ad altare usque ad recessum, Deo opitulante, explicabo.

CAPUT I.

Sacerdotis ad celebrandum præparatio in quo consistat. Præmittenda peccatorum confessio. Quædam obiter de prisco usu confessionis. Apologiæ, preces præparatoriæ, & psalmi. Reconciliatio & pax cum omnibus. Puritas animi. Olim in usu erat noctis antecedentis Pervigilium. Iejunium necessarium; & carnis munditia. Lotio manuum, & nitor vestium. Orationes recitandæ à Sacerdote, dum sacris vestibus induitur. Panis & vini proxima præparatio.

I. SACERDOS Missam auspicaturus primò se ipsum ad tantum opus disponit, ut sit purus mente & corpore: tum ea præparat quæ spectant ad sacrificium. Et animæ quidem puritatem comparat sacramentali confessione, si alicujus culpæ sibi conscius sit. Id enim Apostolus præcepit dicens, *probet autem se ipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat: qui enim manducat & bibit indignè, judicium sibi manducat & bibit.* Ecclesiastica autem consuetudo, sicut Patres Concilii Tridentini docent *sess.* 23. *cap.* 7. declarat eam probationem necessariam esse, ut nullus sibi conscius mortalis peccati, quantumvis sibi contritus videatur, absque præmissa sacramentali confessione ad sacram Eucharistiam accedere debeat. Ideo Chrysostomus initio suæ Liturgiæ ait; Sacerdos divinum mysterium peracturus ante omnia confiteri, & cum omnibus reconciliatum se habere debet. Et in Liturgia Basilii exclamat Pontifex, *Sancta Sanctis*: cujus formulæ idem quoque Chrysostomus meminit *hom.* 61. *ad Pop. Antioch. & hom.* 17. *in epist. ad Hebræos* In antiquo Missali Romanæ Ecclesiæ monetur Sacerdos celebraturus conscientiam suam per puram confessionem op-

timè præparare. Atque ut antiquius testimonium proferam, hoc ipsum Cyprianus apertissimè docet lib. de lapsis, ostendens quàm sit perniciosum ad Eucharistiam accedere, & corpori Domini ac sanguini vim inferre ante expiata delicta, ante criminis exomologesim, ante purgatam conscientiam. Tum post narrata quædam exempla divinæ vindictæ adversùs indignè communicantes, eos laudat qui nullo crimine idololatriæ maculati, vel ob solas de illo cogitationes, confitebantur. *Quanto*, inquit, *& fide majores, & timore meliores sunt, qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud Sacerdotes Dei dolentes & simpliciter confitentes, exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet & modicis vulneribus exquirunt.* Quæ verba de secreta & auriculari confessione intelligenda esse quis dubitet? publicam enim de cogitationibus, deque modicis peccatis Ecclesia nunquam admisit. Quod & si parergon nolui hoc loco tacitus præterire propter Eterodoxos, qui privatam pœnitentiam ex publica sumpsisse originem contendunt, cùm potius publicæ delictorum pœnitentiæ privata confessio semper adnexa fuerit; quod fusiùs probare ad propositum mihi argumentum non spectat. Tertullianus lib. de baptismo cap. 20. *Nobis*, ait, *gratulandum est, si non publicè confitemur iniquitates aut turpitudines nostras.* Et de Pœnitentia cap. 10. *Plerosque hoc opus*, id est confessionem, *ut publicationem sui aut suffugere, aut de die in diem differre præsumo, pudoris magis memores quàm salutis: veluti illi qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescentia sua pereunt.* Hac autem comparatione Patres antiqui & recentiores uti solent adversùs illos, qui ob verecundiam turpia quædam & graviora crimina in arcano pœnitentiæ tribunali, quod semper in Ecclesia fuit, Sacerdoti abscondunt momentaneam confusionem æternæ præferentes. Sed revertor ad

Cyprianum, qui confessionis necessitatem ante communionem rursum exaggerat epist. 10. clerum suum reprehendens, quod Lapsis ausus fuerit Eucharistiam dare, *nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo, & clero imposita.* Quod licet de reconciliatione cum Ecclesia, & absolutione à pœnis intelligatur, hæc tamen sacramentalem confessionem adjunctam habebat. Si autem Sacerdoti rem divinam facturo nihil confessione expiandum occurrat, ejus tamen sententiæ meminisse debet, quam per os Sapientis protulit Spiritus sanctus, *de propitiato peccato noli esse sine metu:* quia nimirum de obtenta peccatorum remissione nemo in hac vita securus est. Ideo antiqui Sacerdotes suam semper infirmitatem suspectam habentes, humanique cordis pravos & profundissimos recessus formidantes, in quibus sæpe latent minuta & occulta peccata, scientes quoque multa non advertentibus irrepere, multa è memoria excidere, cum timore & tremore in opera pœnitentiæ incumbebant, & sacris operaturi prolixis precationibus, quas Apologias vocabant, ad ostium divinæ misericordiæ pulsabant, ut ab omni macula expurgarentur. Plures hujusmodi Apologiæ extant in priscis Sacramentorum libris, quarum præcipuæ apud Menardum legi possunt pag. 242. & infrà in Appendice. Dicuntur autem Apologiæ, quia in his Sacerdos excusat & purgat se, quod peccator & indignus ad sacra mysteria accedere præsumat. Observat Menardus eas olim legi consuevisse ante offertorium, cùm peractâ Missâ Catechumenorum incipiebat Missa Fidelium; sed in ea quam edidit Illyricus, & in Codice Chisio, de quo Lib. I. Cap. XII. actum est, pleræque dicuntur ante Introitum, & dum *Gloria in excelsis*, & Graduale cantantur. Unam hìc transcribo, ex antiquissimo Missali Serenissimæ Reginæ Sueciæ, quod vetus Gallicanum esse ante tempora Pipini suprà indicavi.

Apologia Sacerdotis.

ANte tuæ immensitatis conspectum, & ante tuæ ineffabilitatis oculos, ò Majestas mirabilis, scilicet ante sanctos vultus tuos, magne Deus, & maximæ pietatis ac potestatis omnipotens Pater, quamlibet non sine debita reverentia, attamen nulla officii dignitate, vilis admodum peccator accedo, & reus conscientiæ testis adsisto. Accuso me tibi, & non excuso: & coram testibus confiteor injustitiam meam tibi Domino Deo meo. Confiteor inquam, confiteor sub testibus injustitiam impietatis meæ, ut remittas impietatem peccati mei. Confiteor quod nisi remittas, rectè me punias. Habes me confitentem reum, sed scio, non nisi verbis emendantem. Verbis enim placo, operibus offendo. Culpam sentio, emendationem differo. Subveni ergo, subveni pietas ineffabilis. Ignosce, ignosce mihi Trinitas mirabilis. Parce, parce supplico, Deitas placabilis. Exaudi, exaudi, exaudi me rogo his verbis illius Filii tui clamantem, Pater æterne Deus peccavi in cœlum & coram te: jam non sum dignus vocari filius tuus, fac me ut unum de mercenariis tuis. Et nunc Pater misericors unicum misericordiæ tuæ portum Christo favente peto, ut quod per me vilescit, per illum acceptum ferre digneris. Qui vivis & regnas in sæcula sæculorum. Amen.

II. Præter Apologias erant aliæ orationes præparatoriæ, quas Georgius Pachymeres mox citandus προτελεστικὰς vocat, quòd ante Teleten seu sacrificium dicerentur. Hujusmodi est celeberrima illa S. Ambrosii à celebri scriptore contra fidem veterum Codicum Anselmo Cantuariensi adscripta, quæ incipit, *Summe Sacerdos, & vere Pontifex.* In Missa veteri ex Codice Ratoldi Abbatis apud Menardum *pag.* 259. hæc initio leguntur. *Antequam Episcopus Missam celebret, ingredietur quoddam oratorium, & secundùm cordis compunctionem se ipsum libamine orationis Deo offerat.* Tum mandat dici hanc orationem,

quam prisca Monachorum Ritualia recitari in ingressu ecclesiæ præcipiunt post diei Dominicæ processionem. *Via Sanctorum omnium Jesu Christe, qui ad te venientibus claritatis gaudium contulisti, introitum templi istius Spiritus Sancti luce perfunde, qui locum istum Sanctorum tuorum Martyrum nomine vel sanguine consecrasti: præsta quæsumus omnipotens Deus, ut omnes isti in te credentes obtineant veniam pro delictis, ab omnibus liberentur angustiis, impetrent quicquid petierint pro necessitatibus suis, placere semper prævaleant coram oculis tuis, quatenus per te & per S. Petrum militem tuum muniti mereamur aulam Paradisi introire. Amen.*

Preces verò præparatorias, easque prolixas semper in usu fuisse, crebris Sanctorum exemplis docemur, qui tandiu in oratione perseverabant, donec gratiâ Spiritus Sancti mirabiliter imbuti ejus virtute & impulsu ad celebrandum excitarentur. De summa enim puritate, quæ ad tantum ministerium requiritur, longè aliter ac nos sentiebant. Narrat Dionysius *epist.* 8. *ad Demophilum*, sanctum Carpum virum ob mentis puritatem ad Dei contemplationem aptissimum nunquam sacros mysteriorum ritus auspicatum fuisse, nisi prius ipsi inter præparatorias orationes sacra quædam & propitia visio apparuisset. Idem refert Joannes Moschus in Prato spirituali *cap.* 27. de quodam presbytero, qui post nocturnos hymnos sedens propè sanctum altare Missarum solemnia non incipiebat, quousque vidisset Spiritum Sanctum altare obumbrantem. Sic eodem referente *cap.* 150. quidam Episcopus coram S. Agapeto Pontifice celebrans tempore oblationis diu perstitit non concludens orationem, quia juxta consuetudinem Spiritus Sancti descensum non vidit. Et hic quidem quorumdam Sanctorum mos fuit, omnibus autem Sacerdotibus indiscriminatim S. Bonaventura *lib. de præpar. ad Missam cap.* 5. sic loquitur. *Proba te ipsum ex quanta charitate, & quali fervore accedis. Non solùm enim mortalia vitanda sunt, sed etiam venialia peccata per negligentiam &*

ctium multiplicata, & etiam per inconsiderationem ac per distractionem dissolutæ vitæ & malæ consuetudinis, licet non occidant animam, tamen reddunt hominem tepidum, gravem, & obnubilatum, & indispositum & ineptum ad celebrandum, nisi dicti pulveres & stipulæ venialium per afflatum spiritus & flammam charitatis ventilentur & consumantur exardescente igne cordis, & ex consideratione propriæ vilitatis. Usus quoque quorumdam psalmorum ante Missam antiquus est. Vetus Missa ab Illyrico edita antequam Sacerdos sacris vestibus induatur, dici mandat, si tempus permiserit, flexis genibus coram altari septem Psalmos pœnitentiales cum litania & aliis prolixis precibus, post quas sequuntur alii septem psalmi, nempe *Quam dilecta. Benedixisti. Inclina Domine. Fundamenta ejus. Domine Deus salutis meæ. Credidi propter quod. Memento Domine David.* Codex Chisius tres tantum psalmos à Sacerdote sacris vestibus induto cum circumstantibus clericis dicendos præscribit, videlicet *Quam dilecta. Benedixisti. Inclina Domine.* Iidem præscribuntur in codice Tiliano apud Menardum *pag* 266. Missale Hispalense editum anno 1534. jubet dici septem Psalmos Pœnitentiales, vel *Quam dilecta* cum reliquis, qui hodie notantur in Missali Romano, & leguntur in plerisque Missalibus M. SS. Bibliothecæ Vaticanæ. Micrologus cap. 1. *Presbyter, cum se parat ad Missam, juxta* Romanam consuetudinem decantat hos psalmos, *Quam dilecta, Benedixisti, Inclina Domine, Credidi*, Deinde *Kyrie eleison, Pater noster* cum precibus, & oratione pro peccatis. Quidam præmittunt hymnum *Veni creator Spiritus.* Cæterum de his psalmis nec Ordo Romanus in prima, tertia, & quarta descriptione Missæ, nec Amalarius, nec Alcuinus loquuntur, ex quorum silentio conjicio circa annum Domini 900. ante Missas solemnes recitari cœpisse. Psalmos autem pœnitentiales cum Litania idem Ordo Romanus in secunda descriptione Missæ commemorat dicens: *Duo Presbyteri cum septem diaconis coram episcopo stantes*

ministrent ei, cantantes cum illo septem psalmos pœnitentiales cum Litania.

III. Spectat etiam ad animæ puritatem comparandam ut Sacerdos, quantum est in se, pacem cum omnibus habeat, nec ulla sit ei querela adversùs aliquem. Ita Chrysostomus initio suæ Liturgiæ, & Pontificale Græcorum in principio ordinis Liturgiæ Patriarchalis. Hoc autem Domini præceptum est: *si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversùm te; relinque ibi munus tuum ante altare, & vade priùs reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum.* Ita Matthæi cap. 5. Cùm enim sacrificium Symbolum pacis sit, & mutuæ unionis professio ac protestatio, necessaria prorsus est ante sacram synaxim cum fratribus reconciliatio, ne sacramentum unionis & pacis sine pace & unione recipientes, mendaces coram eo inveniamur, qui est Deus pacis & dilectionis. Præclarè Tertullianus lib. de Oratione cap. 10. *Memoria præceptorum viam orationibus sternit ad cœlum, quorum præcipuũ est, ne prius ascendamus ad Dei altare, quàm si quid discordiæ vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus. Quid est enim ad pacem Dei recedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fratrem?* Habemus de hac re veterem formulam lib. 2. constit. Apostol. qua diaconus clamabat, *ne quis contra aliquem, ne quis in simulatione.* Sequitur apud Chrysostomum loc. cit. expurgatio cordis à pravis cogitationibus, ut nimirum, sicut ait Augustinus tract. 26. in Joannem, *Innocentiam apportemus ad altare.* Scribit Dionysius *cap. 3. eccl. hierarch.* à divina sacrificii excelsitate olim submotos non eos dumtaxat, qui à christianæ vitæ sanctitate desciverant, sed & eos qui à deteriore quidem vita recesserant, nondum verò animos à pristinæ impuritatis phantasmatis satis expurgaverant. *Ideo his demum tam angusta patere mysteria, qui ad divini ac deifici habitus immobilitatem, vimque assuosam pervenere, qui soli Deo unicè adhæreant,*

quique omnino irreprehensibiles sint, atque immaculati. Suffragatur Chrysostomus hom. 17. in ep. ad Heb. *Vox illa, ait, in nostras aures incurrens alios quidem repellit & ejicit, alios autem introducit & sistit. Nam quando dicit* SANCTA SANCTIS, *hoc dicit: si quis non est Sanctus, non accedat. Non solum inquit à peccatis purus, sed etiam sanctus. Sanctum enim non facit solùm liberatio à peccatis, sed etiam præsentia spiritus & bonorum operum abundantia. Non solùm, inquit, volo vos à cœno esse liberatos; sed albos esse & speciosos.*

IV. Olim quoque in usu erat apud Græcos totius noctis antecedentis pervigilium, cùm postera die sacrum mysterium celebrandum foret, quod non solùm à Sacerdotibus, sed etiam à populo servabatur. Testatur Socrates *lib. 2. hist. eccl. cap. 8.* ubi referens Athanasii fugam ait, *vespera quidem erat, populus autem per totam noctem vigilabat, quia synaxis futura erat.* Et Georgius Pachymeres à Petro Possino magno rei literariæ bono novissimè editus ex cod. M. S. Bibliothecæ Barberinæ lib. 1. hist. Michaëlis Palæologi cap. 11. *A vespera,* inquit, *nocturna decantata sunt preces, postera quippe die sacrum facere Præsul decreverat.* Nec aliena fuit ab hoc instituto Romana Ecclesia, nusquam enim legimus vel in Ordine Romano, vel in libris Sacramentorum Missarum solemnia peracta fuisse, nisi prius in ecclesia vigiliæ nocturnæ cum laudibus persolutæ essent. Quem ritum etiam nunc servandum esse docent Regulæ Missali Romano præfixæ, quibus horam celebrandi determinant.

Hæc de animæ dispositionibus. Ad corpus pertinent jejunium & mundiția. De jejunio, quod celebrans servare debet à media nocte antecedente, dictum est suprà Cap. XXI. Lib. I. Munditia est duplex, in ipso corpore & in vestimentis. Prima in castitate consistit, quæ quantopere sit necessaria Sacerdoti passim docent sancti Patres, & alii doctissimi scriptores, qui de sacrorum hominum continentia integros tractatus ediderunt. An verò nocturna

illusio sine culpa eveniens sequentis diei celebrationem impediat, quæstio anceps est, in cujus solutione dissident ab antiquis recentiores, sed nec illi quidem inter se conveniunt. Augustinus serm. 244. de Temp. *Post pollutionem*, inquit, *quæ nobis nolentibus fieri solet, nobis communicare non licet; nisi prius præcedat compunctio & eleemosyna, & si infirmitas non prohibet, etiam jejunium.* Simili rigore utuntur veteres libri Pœnitentiales. Antiqua verò Cistercienſium & aliorum Monachorum statuta eâ sorde fœdatos, non solùm à celebratione, sed ab omni quoque altaris ministerio arcebant. Alii arbitrio Patris spiritualis, vel propriæ cujusque conscientiæ dictamini rem decernendam dimittunt. Mihi regula servanda videtur à Gregorio Magno præscripta *lib.* 12. *epist.* 31. in responsione ad XI. interrogationem Augustini Episcopi Anglorum, quam Gratianus Decreto inseruit *distinct.* 6. *cap.* 1. ut nimirum quisque consideret, ex qua radice inquinatio illa processerit. Longior illa est, quàm ut debeat hîc tota transcribi, & utiliùs legi poterit apud Gregorium. Facit etiam ad hoc argumentum collatio XXII. Cassiani de nocturnis illusionibus, quæ est secunda Abbatis Theonæ.

V. Accedit lotio manuum, quam ex quodam naturæ instinctu ipsimet ethnici sacrificio præmittebant, nec manuum dumtaxat, sed etiam totius corporis. Id de Græcis & Ægyptiis testatur Herodotus in Euterpe. De Romanis Persius *Satyra* 2.

Hæc sanctè ut poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terque, & noctem flumine purgas.

Et Tibullus lib. 2. eleg. 1.

Casta placent superis, pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Euclio item apud Plautum in Aulularia *act.* 4. *sc.* 2. *Nunc lavabo ut rem divinam faciam.* Est & illud Hesiodi, *Illotis manibus sacra tractare est nefas.* Eadem religio Hebræis fuit; legimus enim cap. 30. Exodi positum in templo labrum æneum cum aqua, ut quando sacerdotes

sacerdotes ingressuri erant tabernaculum testimonii, & accessuri ad altare, manus antea lavarent. Simile vas ad eumdem finem, sed multò capacius in ingressu templi posuit Salomon, quod *Mare aneum* nuncupavit. Hinc probabile est hunc ipsum morem ad Christianos fluxisse, ut canthari & luteres aqua pleni, vel etiam fontes ante fores templorum collocarentur, ut suprà indicavi Cap. XX. Lib. I. quatenus sacrificia vel preces oblaturi puras ad Deum manus levarent, sicut Apostolus scripsit 1. *ad Timoth. c.* 2. & externa lotione internæ puritatis admonerentur. *Quæ ratio est*, ait Tertullianus lib. de orat. cap. 11. *manibus quidem ablutis, spiritu verò sordente orationem obire?* & Chrysostomus hom. 61. ad pop. Antioch. *Dic mihi, immundisne manibus ad sacrificium eligeres accedere? Non ut ipse puto; sed nec omnino malles accedere, quàm manibus illotis. Ita in parvo quidem es tam reverens, sordidam autem habens animam accedis & audes tangere?* Eodem spiritu Anastasius Synaita orat. de sacra synaxi adversùs eos declamat, qui lotis quidem manibus, sed polluta conscientia corpus Domini suscipiunt. Dorotheus denique *serm.* 5. narrans cujusdam Monachi suspicionem, qui putabat se summo mane vidisse fratrem manducantem, ait: *Vidit ipsum manus abluentem, ut ad communionem accederet.* Ex veteri igitur Ecclesiæ instituto Sacerdos lavat manus ante sacrum, Deum interim exorans ut sicut exteriùs abluuntur manuum inquinamenta, sic ab eo mundentur interiùs sordes mentis: est enim corporis munditia interioris innocentiæ professio. Qua de causa non solùm à corpore, sed etiam à vestimentis omnis immunditia abesse debet: idque summopere curabant prisci ævi Fideles ad Eucharistiam accessuri. Anastasius in præcitata oratione de sacra synaxi, *Multi quidem non laborant, qua puritate & pœnitentia ad sacram mensam adeant, sed quibus vestimentis exornentur.* Idem docet Chrysostomus hom. 52. in Matthæum, *In nonnullis ecclesiis hunc morem corrobo-*

ratum videmus, ut diligenter multi studeant quo modo manibus lotis, mundis induti vestimentis in Ecclesiam ingrediantur: quomodo autem animam atque mentem suam puram offerant Deo, nullam prorsus habent curam. Luculentiùs autem orat. de Sancto Philogonio; *Hortor vos*, inquit, *ne negligenter ad divina mysteria accedatis. Absurdum enim est tantam habere curam corporalium, ut appetente festo multis ante diebus vestem è scriniis depromptam diligenter appares, omnibusque modis temetipsum ornes, nitidumque reddas: animæ verò neglecta, sordentis, squalidæ nullum habere respectum.* Neque damnat Chrysostomus corporis & vestium munditiam, sed animæ cultum præferendum docet: nam & ipse moriturus priusquam communionem acciperet, exutus prioribus vestimentis candida & nitentia sumpsit, ut Palladius scribit in ejus vita. Hebræos quoque templum ingressuros mundis se vestibus induisse doctissimus inter illos Philo testatur, qui *lib. de Cherubim* eos similiter reprehendit, qui dabant operam, ut candidis, & diligenter emaculatis vestibus amicti templum subirent; mentem verò maculosam in ipsa penitissima sacraria inferre non verebantur.

VI. Vestibus autem communibus superaddit Sacerdos sacrata vestimenta eo ordine quo suprà *Lib. 1. Cap. XXIV.* quo de illis disserui, recensita sunt, nisi quod quædam Ecclesiæ ut Ambrosiana & Lugdunensis amictum sumunt post albam: Ad singula verò certas preces in Missali descriptas recitat, quæ in diversis ecclesiis diversæ sunt, verbis non sensu. Earum nec Ordo Romanus, nec Amalarius, nec alii ejusdem seculi Scriptores mentionem faciunt. Desunt quoque in antiquioribus Missalibus M. SS. & in libro Sacramentorum S. Gregorii. Ex quo suspicor ante annum 900. non fuisse saltem ubique in usu. Extant autem apud Menardum in veteri Missa ex codice Raroldi Abbatis Corbeiensis, qui obiit ann. 986. sed versibus conceptæ, ministro ad singulas vestes petente ab Episcopo, ut eas benedicat. *Minister*, in-

quit, *administret superhumerale & dicat*, Jube benedicere, *respondet Episcopus.*

Virtus summa Deus, cunctorum rector opimus,
Tu benedic nostrum, quo nunc ornamur, amictum;
Ut servire tibi valeamus corde pudico.

Postea ministret ei albam, & dicat ut suprà. Respondet Episcopus.

Vestibus Angelicis induti rex pietatis,
Possimus libare pii libamen odoris.
Clemens & prava purges contagia mentis;
Ac citiùs delenda malæ contagia mentis.

Et sic de reliquis, ritu videlicet Græcorum, qui ut constat ex Liturgia Chrysostomi, antequam sumant sacra indumenta, ea semper benedicunt. In alia Missa ex Codice Tiliano scripto anno 1032. extant ad singulas vestes breves orationes apud eundem Menardum. Ad amictum, *Obumbra* Domine caput meum *umbraculo sanctæ fidei; & expelle à me nubila ignoraniæ.* Ad albam, *Indue me Domine vestimento salutis, & circumda me lorica fortitudinis.* Ad Zonam. *Domine accinge in me custodiam mentis meæ, nec ipsa mens inflectatur spiritu elationis.* Ad stolam, *Stolâ justitiæ circumda Domine cervicem meam, & ab omni corruptione peccati purifica mentem meam*, Ad casulam, *Indue me Domine ornamento charitatis & pacis, ut undique munitus virtutibus possim resistere vitiis, & hostibus mentis & corporis.* Ad manipulum, *Da mihi Domine sensum rectum & vocem puram, ut implere possim laudem tuam.* Auctor Micrologi, quem Pamelius vixisse putat tempore Gregorii VII. de præparatione ad Missam ita scribit cap. 23. *Presbyter cum se parat ad Missam, in primis cantat psalmos.* Quam dilecta; Benedixisti, Inclina, Credidi. *Deinde* Kyrie eleison, Pater noster, *Vers.* Ego dixi Domine: Convertere Domine: Fiat misericordia: Sacerdotes: Protector noster: Domine exaudi. *Oratio* Aufer à nobis Domine iniquitates nostras & peccata nostra, ut mereamur puris

mentibus ad sancta sanctorum introire. *Alia.* Actiones nostras. *Paratus autem venit ad altare.* Nec alias commemorat orationes. In Missa Illyrici sunt speciales precationes ad singulas vestes, quæ infrà legi possunt in Appendice. In alia Missa ex Codice Chisio sunt ipsæmet, quæ suprà scriptæ sunt ex Codice Tiliano. In Missali Romano impresso Venetiis ann. 1534. præmittitur ordo celebrationis Missæ seorsim etiam excusus *per D. Ioannem Burchardum Argentinum Decretorum Doctorem & Magistrum ceremoniarum D. Papæ*, qui ait orationes dum induitur Sacerdos non ex præcepto, sed ex devotione dici & posse iis dimissis recitari Psalmum *Miserere*, aut alium convenientem. An verò hodie hæc sententia tuta sit, scholasticis discutiendum relinquo.

VII. Sic indutus Sacerdos, & omni ornatus Missatica paratura, ut auctor vitæ S. Udalrici Episcopi Augustani loquitur, panem & vinum ad usum sacrificii præparat; quod à Latinis in Sacrario, à Græcis in Prothesi fit. Et Latini quidem nulla ceremonia in pane præparando utuntur, nisi quod hostiam patenæ superponunt & præparant ante Missam. Vinum verò infundunt calici & aqua miscent in altari, post panis oblationem eo ritu, qui infrà suo loco explicabitur. At Græci majori apparatu hoc ipsum præstant in minori altari ad lævam majoris posito, in quo dona sacranda primò proponuntur, & primam quodammodo sanctificationem precibus Sacerdotis accipiunt. De qua re cùm in concilio Florentino Græci à Latinis interrogati fuissent, illorum nomine Episcopus Mitylenensis legitimè ac canonicè respondisse fertur: & quamvis non sit scripta ejus responsio, credibile tamen est nihil aliud eum dixisse, quàm quod S. Germanus, & post eum Cabasilas, & alii græcorum rituum explanatores scribunt, hæc omnia quæ fiunt in Prothesi ad præparationem pertinere, & ad ea referri quæ paulò pòst in summo altari gerenda sunt. Græcus itaque Sacerdos sacris vestibus indutus procedens ad prothesim seu mensam

propositionis lavat manus cum ministris dicens, *Lavabo inter innocentes manus meas*, & quæ sequuntur usque ad finem Psalmi. Tum Diaconus præparat discum sive patenam lancis profundioris figuram habentem & ponit in parte sinistra, calicem verò ad dexteram : sumitque Sacerdos manu sinistra panem, dextera sanctam lanceam, nempe gladiolum ad instar lanceæ huic ministerio deputatum, & cum eâ signum crucis facit super sigillum oblatæ. Est autem sigillum crucis effigies pani impressa. Post hæc scindit ipsum sigillum in partes & ponit in disco, & attollit, adoletque incensum, & Diaconus infundit vinum & aquam in calicem ; multæque interim orationes recitantur, quæ in Liturgia Chrysostomi legi possunt. Imitantur vini & aquæ præparationem antequam Missam inchoent quidam Latinorum, ut Cartusiani, Prædicatores, & veteri ritu Cistercienses ac quidam alii. Statim enim ac pervenerunt ad altare, vinum calici infundunt, & aquam miscent, brevique oratione benedicunt. Plerique autem sanguinis & aquæ, quæ de latere Christi emanarunt, mysterium commemorant : quem ritum in Ecclesiis Gallicanis passim viguisse testatur Saussaius in Panoplia sacerdotali *par.* 1. *lib.* 8. *cap.* 20. *art.* 5. Sed redeo ad Græcos. Observant illi hunc morem, ut facta majoris hostiæ oblatione plures deinde particulas singillatim offerant, quas *meridas* vocant : quia cum sacrificium plures fines & effectus habeat, iis significandis particulas multiplicant. Et primam quidem hostiam ut debitum Deo cultum reddant in memoriam Salvatoris nostri Jesu Christi offerunt. Secundam ad honorem gloriosæ Virginis Mariæ, ut Deus ipsius precibus sacrificium acceptare dignetur, sive ut gratias ei agant pro beneficiis ipsi Virgini & nobis per ipsam collatis. Tertia est in honorem S. Joannis Baptistæ, sanctorum Apostolorum, & aliorum quos nominant. Quarta pro salute viventium, quorum nomina recitant quotquot voluerint, ut eis Deus peccata dimittat, & omnia bona largiatur. Quinta pro de-

functis, eorum item nominibus recitatis. Quod si Sancti alicujus solemnia eâ die celebrentur, propriam illius venerationi particulam secernunt & offerunt. Possunt etiam pro quocunque voluerint singillatim offerre. Similiter & reliqui Sacerdotes celebranti assistentes, & Diaconi, si velint, tollunt particulas pro iis quoque nominatim, qui sibi commendati sunt. Nec Diaconi propterea censendi sunt officium sibi non debitum sacrilegè usurpare, ut credit Arcudius *lib. 3. de Sacram. cap. 13.* non enim de hac oblatione loquuntur canones ab eo citati; sed de alia quæ fit in altari, & ad solos Sacerdotes pertinet. In hac verò quæ illi prævia est, & à consecratione longiùs remota, nihil aliud facit Diaconus nisi quod particulas scindit, & in disco reponit à Sacerdote postea consecrandas. His peractis thus adoletur tum ipsis donis, tum velaminibus, & prothesi, ac toti sactario; & aliquot orationibus, psalmoque quinquagesimo recitatis finis imponitur primæ parti Liturgiæ, quæ est præparatio donorum, & primum offertorium. Porro particulas illas simul cum majori hostia à Sacerdote consecrari certissimum est, quicquid in contrarium asserant quidam Græci recentiores hoc perperam negantes. Primus autem hujus erroris disseminator fuit Simeon Thessalonicensis, quem Arcudius egregiè confutat *lib. cit. à cap. 10. usque ad 18.*

CAPUT II.

Sacerdotis ad altare duplex processio. De ritu Confessionis ante Missam, præmisso psalmo Judica me Deus. *Confessio generalis omnium gentium more probatur. Variæ ejus formulæ. Sanctorum post eam commemoratio cum osculo Altaris.*

I. SAcerdotis ad offerendum sacrificium euntis duplex est processio, una è propriis ædibus ad ecclesiam, altera in ipsa ecclesia à Sactario ad Altare, & prima qui-

dem, si de Episcopo sermo sit, fieri solebat cum ingenti pompa & apparatu. Crux enim & luminaria præibant, ut Nicephorus *lib. 13. cap. 8.* & Marcus Diaconus *in vita S. Porphyrii Episcopi* scribunt. Sequebatur clericorum, & presbyterorum ingens comitatus, cujus antiquissimum testimonium habemus in Concilio Laodiceno c. 56. *Quod non oporteat presbyteros ante processionem Episcopi introire sacrarium & sedere, sed cum Episcopo debent ingredi.* Magnum Basilium vidit Ephræm Syrus procedentem in ecclesiam in die sancto Theophaniæ & circa eum venerandum clerum candidatum & obsequentem ei, ut auctor vitæ ejus asseverat. Ambrosius gestus indecoros reprehendens *lib. 1. de officiis cap.* 18. ait se jussisse, ne quidam Clericus unquam præiret sibi, quia velut quodam insolentis incessus verbere oculos suos feriebat. Hinc procedere apud Antiquos nihil aliud est, quàm in Ecclesiam ad synaxim celebrandam convenire. Augustinus lib. 22. de Civit. Dei cap. 8. *sedebam jam processurus*, nempe in Ecclesiam ad sacrificium offerendum. Leo Magnus *epist.* 81. ad Dioscorum Alexandrinum, *qui nostris processionibus atque ordinationibus frequenter interfuit.* Diurnus Pontificum *cap.* 45. de dedicando Oratorio intra Monasterium, *sic tamen ut non illic publica processio teneatur*, id est publica Missa, quæ ut alibi observavimus, in Monasteriis vetita erat. Altera processio ad altare, sive Episcopus celebret sive presbyter, antiquo more qui adhuc viget, solemniter fieri solet. Utramque sic describit Ordo Romanus.

Denunciata Statione diebus festis primo mane præcedit omnis Clerus Pontificem ad Ecclesiam, exceptis qui in obsequio illius comitantur, qui ordine suo scribuntur, expectantes Pontificem in Ecclesia. Sed dum venerit Pontifex prope Ecclesiam exeuntes Acolythi & Defensores ex regione illa, cujus die ad officium fuerit in obsequio, præstolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descensurus est. Porro Defensores qui fuerint,

quando & à quo instituti, deque illorum statu, munere, & jurisdictione latè disserit Morinus lib. de sacris ordinationibus parte 3. exercit. 16. cap. 6. & duobus sequentibus.
,, Similiter & Presbyter Tituli vel ecclesiæ ubi statio fuerit, unà cum Majoribus domus illius civitatis, vel patre ,, Diaconiæ, si tamen illa ecclesia Diaconia fuerit, cum ,, subdito sibi Presbytero & mansionario thymiamateria deferentibus in obsequium illius inclinato capite ,, dum venerit. Acolythi quidem cum Defensoribus primùm, deinde Presbyteri cum suis, petita benedictione ,, divisis hinc inde partibus, prout militant, præcedunt ,, Pontificem usque ad ecclesiam. Cùm verò ecclesiam ,, introierit Pontifex, non ascendit continuò ad altare, ,, sed priùs intrat in Secretarium sustentatus à Diaconibus, qui eum susceperint de sellari descendentem. Ubi ,, cùm intraverit sedet in sella sua. Et Diaconi salutato ,, Pontifice egrediuntur è secretario, & ante fores ejusdem ,, mutant vestimenta sua. Et parat Evangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex præcepto Archidiaconi super ,, planetam Acolythi. Pontifex autem per manus Subdiaconorum regionariorum mutans vestimenta solemnia, ordinabiliter compositis per Primicerium & Secundicerium vestimentis ejus ut bene sedeant; novissimè per diaconum vel subdiaconum cui ipse jusserit, pallio superinduitur & configitur per acus in planeta retro, & ante, & in humero sinistro. Deinde Subdiaconus regionarius porrigit ei mappulam inclinans ,, se ad genua ipsius. His ita compositis invitante ad regiam Secretarii præfato Subdiacono scholam, quartus ,, scholæ qui semper nuntiat Pontifici de cantoribus, adstans ante faciem Pontificis, & nutum ejus ad psallendum expectans, statim dum innuit ei, egreditur ante ,, fores Secretarii & dicit, *Accendite*. Qui dum incenderint, statim Subdiaconus sequens tenens thymiamaterium aureum pro foribus ponit incensum, ut pergat ante Pontificem. Et ille quartus scholæ ad priorem, vel

secundum, sive tertium inclinato capite dicit, *Domini* “
jubete. Tunc statuuntur duæ acies in choro per ordi- “
nem ab utroque latere, & mox incipit prior scholæ an- “
tiphonam ad introitum. Subdiaconi verò de schola le- “
vant planetas cum sinu, ut nimirum expeditiores sint “
ad ministrandum. Quorum vocem, *cantorum scilicet*, “
Diaconi dum audierint, continuò intrant ad Pontifi- “
cem in Secretarium. Tunc Pontifex elevans se dat ma- “
num dexteram duobus Presbyteris, & illi osculatis ma- “
nibus ipsius procedunt cum ipso sustentantes eum, “
præcedentibus ante eos Diaconibus septem. Tunc mi- “
nistri cum thymiamaterio & thuribulis non amplius ter- “
nis procedunt ante ipsum mittentes incensum, & septem “
Acolythi portantes septem cereostata foras ecclesiam “
accensa procedunt ante Pontificem usque in chorum. “
Post thuribula portatur Evangelium propius Episcopo. “
Eadem autem processio fit ab austro in septemtrionem. “
Tunc procedit Pontifex, & antequam veniat ad scho- “
lam, dividuntur cereostata quatuor ad dexteram, tria “
ad sinistram. Et pertransit Pontifex in caput scholæ, & “
in gradu superiori inclinato capite ad altare primò ado- “
rat sancta, & stat semper inclinatus usque ad versum “
prophetalem :] nimirum usque ad versum Psalmi, qui post introitum cantatur. Hęc Ordo Romanus de processione summi Pontificis ad Missam, prout illa ferebant tempora. Eadem multò fusiùs describitur in eodem libro in tertia Missæ descriptione. Turmas enim præcedentium Pontificem, eorumque, ordinem & nomina accuratiùs exprimit. Tum ait equum Pontificis præcessisse Acolythum stationarium gestantem Chrisma in mappula involuta cum ampulla; aliosque Acolythos portantes sacculos, sindonem, aquammanus, calicem, patenam, scyphos, pugillares, gemelliones, colatorium, amas, cruces, evangelia, & omnem sacram supellectilem. Sunt & alia minutiora, quæ ibidem legi possunt. Hodie summus Pontifex solemniter celebraturus hoc ordine procędit. Præcedunt

nobiles Laïci, tum Acolythi, Clerici Cameræ Apostolicæ, Subdiaconi, & unus Acolythus ferens thuribulum, & alii septem Acolythi cum septem candelabris. Sequitur Subdiaconus qui epistolam lecturus est ferens crucem, quem ab utroque latere comitantur duo ostiarii cum virgis. Deinde Pœnitentiarii cum planetis, tum Abbates, Episcopi, Archiepiscopi, & Patriarchæ cum mitris: Postea Diaconi Presbyteri, & Episcopi Cardinales: & post eos Pontifex sub conopœo, quod octo Principes sive oratores Regum, aut alii ex nobilioribus portant. Assistunt Pontifici duo Diaconi Cardinales, eo præcedente qui lecturus est Evangelium, postremam Pluvialis Pontificii partem sustinente nobiliori Laïco, qui ibi adsit, quacunque fulgeat dignitate. Subsequitur longo ordine familia Pontificia, omnesque Palatini, ac demum Protonotarii & Prælati, qui non sunt induti vestibus sacris, omnes cum cappis quas vocant, seu specialibus indumentis, quibus in publicis functionibus uti solent.

II. Cæterorum Episcoporum processio erat secundo loco in ipso Ordine Romano, ubi Missa describitur ex Patrum Occidentalium institutione. Ejus modus hic est. Processionem coram Episcopo acturis à custode Ecclesiæ in Sacrario ornamenta præbenda sunt, Presbyteris cappæ, Diaconis stolæ & Dalmaticæ, Subdiaconis sibi congruæ vestes & mappulæ in sinistra manu ferendæ, Acolythis candelabra & thuribulum portaturis casulæ. Tertia verò impleta procedunt Diaconi de sacrario dividentes se in duas partes, quatuor ad dexteram, tres ad sinistram. Et tunc procedit Episcopus, eoque innuente cãtatur Introitus. Post hæc ponit incensum in thuribulo & osculatur Evangelium: & procedunt Acolythi cum candelabris primùm unus, deinde duo & duo, & Subdiaconi similiter, atque post eos Diaconi. Et sic procedit Sacerdos in chorum ducentibus eum duobus Presbyteris cappis indutis. Hæc summatim ibidem. Nunc autem quomodo fiat hujusmodi processio Ceremoniale Episcoporum, & alii libri rituales

indicant, qui omnium manibus teruntur. Sunt tamen diversarum Ecclesiarum diversæ consuetudines, quas si vellem singillatim describere, nimis in longum hoc caput protraheretur. Unam ex his non omittam, quæ est Ecclesiæ Turonensis, ex libro de processionibus Ecclesiasticis Jacobi Eveillon Canonici Andegavensis cap. 5. "In Ecclesia, *inquit*, Turonensi magno splendore & apparatu "procedit hæc pompa. Agmen ducit Thesaurarius longo "intervallo præcedens & cereum accensum candelabro "argenteo præferens, affectante apparitore qui turbam "submoveat. Sequuntur ordine singulatim incedentes, sed "longo ab invicem spatio sejuncti, septem pueri symphoniaci albis & tunicis vestiti cum singulis candelabris & "cereis ardentibus. His succedunt sex subdiaconi tunicis "quoque, & cætero sui ordinis cultu insignes, quorum "unus crucem sublimem effert, tres deinde Sanctorum "Reliquias, duo reliqui libros argenteos inauratos Epistolarum & Evangeliorum missalium gestant. Tum Diaconus & Subdiaconus majores ad præcipuum altaris ministerium præcincti: post hos qui crucem Archiepiscopalem & Pastoralem baculum præferunt. Postremo loco "progreditur Archiepiscopus Pontificali ornatu conspicuus cum duobus assistentibus Canonicis, & totidem "Clericis seu Capellanis Pluviale Ponficium ab utrâque "parte sublevantibus. Hoc ordine procedunt à secretario in navim Ecclesiæ secundùm dextrum chori latus, "atque inde per medium chorum ad altare: exceptis dumtaxat pueris ceroferariis, qui cùm ad summum chorum "venerint, ibi ad lineam directi consistunt, quatuor à dextera, tres à sinistra parte, & prætereunte Pontifice omnes candelabra sua ordinatim disposita in solo ante aquilam pulpiti collocant, atque inde secedentes duo ad altare "pergunt, reliqui scholæ cantorum se adjungunt. Atque "hunc procedendi ritum antonomasticè *Ordinem* vocant."
Ejusdem processionis mentionem faciunt Amalarius *lib.* 3. *cap.* 5. Rupertus Abbas *lib.* 1. *cap.* 28. & Gemma ani-

mæ *lib.* 1. *cap.* 7. qui tamen symbolicas dumtaxat ipsius rationes edisserunt.

III. Sacerdos cùm pervenerit ad altare stans in infimo ejus gradu, præmisso psalmo *Iudica me Deus*, recitat cum ministris Confessionem, qua finita ascendens ad altare dicit orationes *Aufer à nobis*, & *Oramus te Domine*: & si sit Episcopus solemniter celebrans osculatur Evangelium. Deinde ipsa Ara incensatur, choro interim introitum concinente. In Ordine Romano cùm sint quatuor Missæ descriptiones, quæ ferè coincidunt, non nisi in secunda, quæ ex institutione Patrum occidentalium dicitur esse, mentio fit confessionis, nulla tamen ejus formula præscripta. *Pontifex*, inquit, *postquam in medietatem chori perducitur, Presbyteris qui eum ducebant sive Diaconibus manus ejus osculantibus, propriaque repetentibus loca, inclinans se Deum pro peccatis suis deprecatur. Tunc erectus primùm duobus Presbyteris, deinde Diaconis omnibus pacis oscula dabit per ordinem.* Post hæc ascendens ad altare primò Evangelium, deinde ipsum Altare osculatur. Quæ quidem oscula tum ministrorum, tum Evangelii, & altaris in omnibus ferè antiquis Ritualibus sancita sunt. Quod verò Missam generalis confessio antecedat, ritus antiquissimus est, ut mox ostendam; sed diversæ in diversis Ecclesiis ejus formulæ sunt. Præmittitur signum crucis, à quo omnia auspicari semper Christianis solemne fuit, teste Tertulliano, qui *lib. de corona mil. cap.* 3. inter ea quæ ex traditione sine ullius scripturæ testimonio usurpantur, hoc etiam recenset. Sequitur Psalmus *Iudica me Deus* cum antiphona *Introibo ad altare Dei*; quem tempore S. Ambrosii dici consuevisse asserunt recentiores, qui de Missæ sacrificio scribunt, sed perperam: liber enim de initiandis *cap.* 8. & liber quartus de sacramentis *cap.* 2. quæ duo loca ab illis citantur; nec de sacerdote, nec de Missa loquuntur; sed de recenter baptizatis. *His abluta plebs*, ait Ambrosius loco priori, *dives insignibus ad Christi contendit altaria dicens*, Introibo ad altare Dei, ad

Deum qui lætificat juventutem meam. *Depositis enim inveterati erroris exuviis, renovata in aquila juventutem, cœleste illud festinat adire convivium.* Et libro citato de Sacramentis, *veniebas*, inquit, *desiderans ad altare, quo acciperes Sacramentum. Dicet anima tua*, Introibo ad altare Dei mei, ad Deum qui lætificat juventutem meam. *Deposuisti peccatorum senectutem, sumpsisti gratiæ juventutem. Hoc præstiterunt tibi sacramenta cœlestia.* Baptismi videlicet & Confirmationis, de quibus in præcedentibus sermo fuit. Citant quoque in hunc psalmum Augustini commentarium: verùm si quis ipsum attentè legerit, nihil reperiet de ejus ante synaxim recitatione. In Missa edita ab Illyrico ponitur hic psalmus peracta confessione ab Episcopo recitandus post quam osculum pacis præbuit ministris. In alia veteri Missa codicis Chisii idem psalmus cum antiphona *Introibo* à Sacerdote & ministris alternatim dici ante confessionem statutum est, ut hodie fit. Micrologus quoque cap. 23. *paratus*, inquit, *Sacerdos venit ad altare dicens antiphonam*, Introibo ad altare Dei, *&* *psalmum* Judica me Deus, *post quem sequitur confessio.* Alia Missa ex codice Tiliano apud Menardum postquam Episcopus indutus est vestibus sacris ait, *osculetur duos Presbyteros & duos Diaconos incipiens per se*, Introibo ad altare Dei *cum Psalmo* Judica me Deus. Ex Missali antiquo Bibliothecæ Vaticanæ num. 4772. Sacerdos hunc psalmum recitat cum antiphona, dum pergit ad altare, quò cùm pervenerit, dicit confessionem. Eumdum ritum servant Carmelitæ. Missale Romanum à Paulo III. recognitum & Lugduni editum ann. 1550. dici hunc psalmum præcipit á solo sacerdote manifestè vel sub silentio antequam accedat ad altare. In aliis verò tam editis quàm M. S S. Missalibus multò ante Paulum III. idem mos statuitur, quo nunc utimur: cujus etiam mentionem faciunt Stephanus Brulefer Armoricus, qui vivebat ann. 1480. *in declaratione mysteriorum Missæ*, & Guibertus de Tornaco, qui floruit an. 1260. *lib. de officio Episcopi cap.* 17.

vir denique sacrorum rituum peritissimus Paris Crassus in M. S. ceremoniali summi Pontificis *cap.* 65. arbitrarium suo tempore fuisse ait hunc psalmum dicere vel omittere. Licet enim ex consuetudine etiam in Missis pro defunctis diceretur, nulla tamen id lege stabilitum erat. Ex his autem bene perpensis intelligimus ante annos ferè octingentos, quo tempore scriptus fuisse videtur Codex Chisius, hunc psalmum cum sua antiphona ante Missam recitari consuevisse; eum tamen ritum nec ubique receptum, & quandoque mutatum, donec Pius V. in postrema Missalis recognitione ab omnibus, qui Romanis ritibus utuntur, eum confessioni præmitti præcepit.

IV. Expleto psalmo tam Sacerdos quàm ministri confitentur alterutrum peccata sua, asserentes generalibus verbis se in multis deliquisse; quod naturæ instinctu fit: Justus enim in primordio sermonis accusator est sui, ut ait Sapiens *Prov.* 18. secundùm versionem septuaginta Interpretum. Hinc sacerdotes & prophetæ veteris testamenti ea verba veluti formulam consuetam deprecationibus suis præmittebant, *peccavimus*, *Domine*, *injustè egimus*, *iniquitatem fecimus*: & hæc generalis confessio omnia illorum sacrificia præcedebat, ut testatur R. Moses Maimonides in lib. Iad tract. de pœnitentia, & tract. de precibus totius anni. Hinc etiam Jacobus Apostolus Liturgiam suam à peccatorum accusatione exorditur his verbis. *Peccatorum multitudine inquinatum ne me spreveris, Domine Deus noster. Ecce enim accedo ad divinum hoc & supercœleste mysterium; & indignus quidem, sed de tua bonitate confisus emitto tibi vocem: Deus sis mihi peccatori propitius. Peccavi in cælum & coram te, neque dignus sum qui oculos obvertam huic sacræ & spirituali mensæ, in qua unigenitus filius tuus & Dominus noster Iesus Christus mihi qui peccator sum & omnibus maculis labefactatus mysticè proponitur in sacrificium.* Sic in ea quæ Marci Evangelistæ nomen præfert Sacerdos initio petit à Deo remissionem peccatorum & propitiationem omni populo

suo. Sic Basilius in precatione, qua sacris operaturus uti solebat, totus est in petenda peccatorum remissione. *Ne respexeris*, inquit, *me impurissimum peccatorem, meâve causâ iratus sis populo tuo. Ne memineris Domine turpium sermonum, quos ex ore meo protuli, ut non exaudias preces meas. Parce pravitati meæ, elue maculas peccatorum meorum, exterge sordes cordis mei, emunda mentem meam ab omni putredine delictorum.* Simili modo in Ordine oblationis, quem scripsit Severus Patriarcha Alexandrinus, Sacerdos initio petit veniam peccatorum recitans psalmum quinquagesimum. Et paucis interjectis ait: *peccavi tibi, propitius esto peccatori, suscipe deprecationem meam, & condona mihi delictum meum, Domine dominator omnium miserere mei.* Consentiunt Æthiopes quorum Sacerdos initio Missæ sic ait. *Tu scis Domine quod huic mysterio sancto, quod ex te procedit, immundus sum. Non est mihi facies appropinquandi, neque os laudem tuam aperiendi, & gratias agendi. Sed solùm propter multitudinem miserationum tuarum parce mihi Domine quia peccator sum.* Iisdem ferè verbis Basilius Magnus Liturgiam inchoat, quam ex veteri lingua Ægyptiaca & ex Arabica in latinum transtulit Victorius Scialach Maronita. *Domine*, inquit, *qui nosti corda omnium: sancte qui quiescis in sanctis: qui solus sine peccato es: qui potes dare veniam peccatis. Tu Domine nosti nos non esse dignos, neque esse paratos, sed indignos hoc ministerio tuo sancto. Non mihi est facies ut accedam ad ingrediendum, atque ut os aperiam coram gloria sancta tua: sed secundùm multitudinem clementiæ tuæ parce mihi peccatori.* Eundem ritum servant Maronitæ, quorum Sacerdos in principio Liturgiæ recitat ante altare hanc orationem. *Rogo te Deus, ut facias me dignum accedere ad altare tuum mundum sine macula & sordibus, quia servus peccator sum, & commisi peccata & absurda coram te, neque sum dignus accedere ad altare tuum mundum, neque ad sacramenta tua sancta: sed rogo te, ô pie, ô misericors, ô amator hominum, res-*

pice me oculo misericordiæ. Et postea dicit totum psalmum *Miserere mei Deus.* Sacerdos quoque Armenus cùm vestibus sacris indutus est, ante altare inclinatus dicit confessionem more Latinorum, ut ex eorum Liturgia constat edita Romæ typis Congregationis de propaganda fide; cui consonat ejusdem synopsis apud Cassandrum cap. 12. Liturgicorum. Idem mos reperitur in aliis Liturgiis Orientalium, atque huc pertinent tot Latinorum Apologiæ, de quibus suprà loquutus sum.

V. Confessionem, qua nunc utitur Romana Ecclesia Pontianum Papam, sive Damasum instituisse aiunt plerique recentiores, quorum assertio sine legitimo teste nullius apud me ponderis est Non dubito quin aliqua formula generalis confessionis antiquissima sit & Apostolicæ traditionis; sed hanc specialem, quæ hodie in usu est, Pontiano vel Damaso assignare tacentibus hac de re priscis scriptoribus non audeo. Ad eam alludit in suo Pœnitentiali Egbertus Episcopus Eboracensis, qui vivebat anno 730. *Dic ei cui confiteri vis peccata tua: mea culpa, quia nimis in cogitationibus, locutione, & opere peccavi.* Tum sequitur benedictio super pœnitentem. *Misereatur tui omnipotens Deus, & dimittat tibi omnia peccata tua liberet te ab omni malo, conservet te in omni opere bono, & perducat ad vitam æternam.* Quæ formula extat in antiquis Missalibus Romanis, & aliarum Ecclesiarum, ex quibus nonnullæ sunt, quæ adhuc ea utuntur. In Missa Illyrici non exprimitur forma confessionis, sed omittitur; sicut & alia, quæ communia erant & omnibus nota. *Coram altare,* inquit, *stans cum processione proferens confessionem det indulgentiam ministris.* Missa vetus Menardi ex codice Ratoldi Abbatis loco confessionis ponit hanc orationem. *Suscipe confessionem meam unica spes salutis mea:* quæ extat in Missa Illyrici. Eadem oratio Confessionis vicem supplet in Codice Tiliano, alia addita quæ incipit, *Deus propitius esto mihi peccatori.* In Codice Chisio confessio his verbis concepta est. *Confiteor Deo omnipotenti & istis,*

quorum

quorum scilicet Reliquiæ in eo altari sunt, *&* *omnibus Sanctis ejus, & vobis fratribus, quia ego miser peccavi nimis in lege* Dei *mei, cogitatione, sermone, & opere, pollutione mentis & corporis, & in omnibus malis, quibus humana fragilitas contaminari potest; propterea precor vos, ut oretis pro me misero peccatore.* Sequuntur orationes pro absolutione, ut infrà in Appendice. Brevius concipitur apud Micrologum cap. 23. *Confiteor* Deo *omnipotenti, istis & omnibus Sanctis, & tibi frater; quia peccavi nimis cogitatione, locutione, opere, & in pollutione mentis & corporis. Ideo precor te, ora pro me. Misereatur tui omnipotens* Deus, *& dimittat tibi omnia peccata tua, liberet te ab omni malo, & confirmet te in omni opere bono, & perducat nos pariter Iesus Christus filius Dei vivi in vitam æternam. Amen. Indulgentiam & remissionem omnium peccatorum nostrorum tribuat nobis omnipotens & misericors Dominus. Amen.* In antiquis consuetudinibus Monasterii Cluniacensis *lib. 2. cap.* 30. apud virum eruditissimum Lucam Dacherium to. 4. *sui Spicilegii* statuitur ne confessio verbis amplioribus quàm istis dicatur. *Confiteor Deo & omnibus Sanctis ejus, & vobis Pater, quia peccavi in cogitatione, locutione, & opere: mea culpa, precor vos orare pro me.* Harum consuetudinum vetustum exemplar vidi in Bibliotheca Vaticana Palatina n. 564. In Missali Romano M. S. Bibliothecæ Barberinæ n. 1861. confessio his verbis exprimitur. *Confiteor* Deo *omnipotenti, & B. Mariæ Virgini, & beatis Apostolis Petro & Paulo, S. Augustino, S. Hieronymo, & omnibus Sanctis, & vobis Pater me graviter peccasse per superbiam in lege* Dei *mei, cogitatione, delectatione, omissione, consensu, verbo, & opere, mea culpa mea maxima culpa, Ideo precor beatissimam & gloriosam Virginem Mariam, & omnes Sanctos & Sanctas, & vos Patrem orare pro me.*

VI. In Missali Ecclesiæ Sarisberiensis in Anglia edito Parisiis an. 1555. hic ritus inchoandi Missam præscribitur. Cùm Sacerdos induit se incipit *Veni creator Spiritus* cum

oratione *Deus cui omne cor patet*. Sequitur psalmus *Judica me Deus* cum Antiphona *Introibo*, qua post Psalmum repetita dicit *Kyrie eleison*, *Pater noster*, *Ave Maria*. His dictis accedit ad gradum altaris & ait, *Confitemini Domino quoniam bonus: Quoniam in seculum misericordia ejus. Confiteor Deo, B. Mariæ, omnibus Sanctis, & vobis, quia peccavi nimis cogitatione, locutione, & opere mea culpa: Precor S. Mariam, omnes Sanctos, & Vos orare pro me. Misereatur tui omnipotens* Deus, *dimittat tibi peccata tua, liberet te ab omni malo, conservet & confirmet in omni opere bono, & perducat te ad vitam æternam. Absolutionem & remissionem omnium peccatorum vestrorum, spatium veræ pœnitentiæ, gratiam & consolationem S. Spiritus tribuat vobis omnipotens & misericors* Dominus. *Adjutorium nostrum in nomine* Domini: *Sit nomen* Domini *benedictum.* Deinde osculatur Diaconum & Subdiaconum dicens, *Habete osculum pacis & dilectionis, ut apti sitis sacrosancto altari ad perficiendum officia divina.* Missale Hispalense de mandato Alfonsi Manrique Cardinalis & Archiepiscopi editum anno 1574. hanc habet confessionem. *Confiteor Deo, B. Mariæ, & omnibus sanctis ejus: & vobis fratres manifesto omnia peccata mea, quia peccavi nimis per superbiam cogitatione, locutione, opere, & omissione, & in cunctis vitiis meis malis, mea culpa. Misereatur*, ut in Romano. *Indulgẽtiam & remissionem & absolutionem omnium peccatorum nostrorum, & spatium veræ ac fructuosæ pœnitentiæ per gratiam S. Spiritus tribuat nobis omnipotens & misericors Dominus.* Sequuntur tres orationes, *Aufer à nobis. Sancti Spiritus Domine corda nostra mundet infusio. Exaudi quæsumus Domine supplicum preces.* Item oratio, *Deus qui de indignis dignos facis*. Tum signat se & accedit ad altare.

Missale Augustanum ab Othone Cardinali Episcopo ante annos centum editum initium Missæ sic exhibet. Sacerdos stans ante altare ait, *Sancti Spiritus adsit nobis gratia. Amen.* Sequuntur versus, *Et introibo ad altare Dei.*

Confitemini Domino quoniam bonus. Tum flexis genibus sic confitetur. *Ego reus & conscius omnium malorum meorum Confiteor Deo Patri omnipotenti, & B. Mariæ semper Virgini, & omnibus Sanctis, & vobis in Christo, quod ego miser & indignus peccator peccavi nimis in vita mea mala cogitatione, locutione, consensu, visu, ore, opere, & omissione, mea culpa, mea gravissima culpa. Ideo precor gloriosissimam Virginem Mariam, sanctos Apostolos Petrum & Paulum, atque Andream; Vdalricum, Sebastianum, Vitum; sanctas Mariam Magdalenam, Catharinam, Barbaram, Afram cum sodalibus suis, istos & hodiernos, & omnes sanctos Dei & patronos, & vos orare pro me peccatore. Amen.* Absolutio. *Misereatur vestri omnipotens* Deus, *& dimissis omnibus peccatis vestris perducat vos Dominus noster Iesus Christus sine macula cum gaudio in vitam æternam. Amen.* Oratio. *Indulgentiam, remissionem, & absolutionem omnium peccatorum nostrorum, spatium vitæ ac veræ pœnitentiæ, cor semper pœnitens, & felicem consummationem per gratiam Spiritus Sancti Paracliti tribuat nobis pius Pater & misericors Dominus. Amen.* Versus *Exurge Domine adjuva nos.* *Domine Deus virtutum converte nos. Domine exaudi orationem meam. Dominus vobiscum.* Oratio. *Exaudi quæsumus Domine supplicum preces.*

Ecclesia Lugdunensis sic peragit Confessionem. *Et introibo ad altare* Dei. *Pone* Domine *custodiam ori meo. Confitemini* Domino *quoniam bonus. Confiteor* Deo *omnipotenti. Misereatur vestri omnipotens* Deus. *Amen. Fratres per virtutem sanctæ crucis, & per intercessionem beatæ & gloriosæ semperque Virginis Mariæ, & per merita omnium Sanctorum Dei. Misereatur nostri omnipotens Deus, & dimittat nobis omnia peccata, & perducat nos Dominus noster Iesus Christus cum suis Sanctis ad vitam æternam. Amen. Absolutionem & veram remissionem omnium peccatorum vestrorum per confessionem, contritionem, pœnitentiam, & per satisfactionem & emendationem vitæ tri-*

buat nobis omnipotens Pater, pius & misericors Dominus. Amen. Adjutorium nostrum in nomine Domini. Sit nomen Domini *benedictum.* Orationes. *Conscientias nostras. Adsit nobis quæsumus Domine virtus Spiritus Sancti. Amen. Et gratia S.Spiritus illuminare dignetur hodie sensus, corda, & corpora nostra. Amen. Pœnitentiam peto pro omnibus peccatis & offensionibus meis. Pater noster. Et vobis fratres. Ave Maria.* Oratio ante altare. *Deus qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum, me miserum fragilemque peccatorem à tua non repellas pietate, neque aspicias ad peccata & scelera mea, & immundas turpesque cogitationes, quibus flebiliter à tua disjungor voluntate; sed ad misericordias tuas, & fidem devotionemque eorum, qui per me peccatorem tuam expetunt misericordiam. Et quia me indignum medium inter te & populum tuum fieri voluisti, fac me talem, ut dignè possim exorare misericordiam tuam pro me, & pro eodem populo tuo. Et adjunge voces nostras vocibus Angelorum tuorum, ut sicut illi te laudant in excelsa beatitudine, ita nos quoque eorum interventu mereamur te laudare in hac peregrinatione. Per Dominum.*

VII. In Missa, cui S. Gregorii nomen tributum est, edita Parisiis studio Joannis à S. Andrea cum interpretatione græca Georgii Codini, Sacerdos sic incipit, *Confitemini Domino quoniam bonus*; & respondet minister, *Quoniam in seculum misericordia ejus.* Deinde Sacerdos dicit: *Confiteor Deo, B. Virgini Mariæ, & omnibus vobis fratres, quia peccavi nimis verbo, opere, cogitatione, & omissione. Ideo precor vos ut oretis Deum pro me.* Tum respondent qui adsunt per ministrum. *Misereatur tui omnipotens Deus, & tribuat tibi remissionem peccatorum tuorum, & liberet te ab omni malo, salvetque te & confirmet in omni opere bono, & perducat ad vitam æternam. Per Dominũ nostrum.* Deinde precatur Sacerdos: *Absolutionem & remissionem omniũ peccatorum nostrorum tribuat nobis omnipotens Dominus.* Sequitur, *Adjutorium*

nostrum, & oratio *Aufer à nobis.*

Missale Romanum Pauli III. auctoritate editum hanc brevissimam confessionis formulam habet. *Confiteor Deo omnipotenti, B. Mariæ semper Virgini, B. Petro, & omnibus Sanctis, & vobis fratres, quia peccavi, mea culpa: precor vos orare pro me.* Veruntamen in multis M. SS. ante annum 1300. eadem prorsus legitur, quæ nunc in Missali Pii V. statuta est. In veteri ritu Mozarabum nulla erat confessio, sed eam addidit Cardinalis Ximenez: vicem autem confessionis supplebant aliæ orationes, quæ Libro I. Cap. II. in illius Missæ descriptione legi possunt. In ordine Romano & aliis vetustissimis Ritualibus multæ sunt formulæ confessionis generalis admodum prolixæ, & multa peccata continentes, quæ vix queant in uno homine reperiri. Hæ verò à publicè pœnitentibus in Ecclesia fieri solebant, & non pertinent ad nostrum institutum. In ipsa autem generali confessione pectora tundimus latentes in conscientia culpas ea tunsione accusantes & castigantes, cujus ritus mentionem faciunt antiqui Patres. Gregorius Nazianzenus orat. 15. *Templum cum ciliciis ingrediamur, ac diu noctuque inter gradus & altare pectora tundamus.* Augustinus serm. 8. de verbis Domini. *Secutus est sonus tunsionis pectoris vestri, audito scilicet quod Dominus ait*, Confiteor tibi Pater. *Tundere autem pectus quid est nisi arguere quod latet in pectore, & evidenti pulsu occultum castigare peccatum? Confiteor audistis, qui confitetur non attendistis.* Adeo videlicet assueti erant fideles tunsioni pectoris, cùm peccata confitebantur, ut audito hoc verbo *Confiteor*, statim pectus manu pulsarent. Idem Augustinus in Ps. 146. *Quid aliud significat pectorum tunsio? Nisi fortè putamus ossa nostra aliquid peccasse cum tundimus pectus. Sed significamus nos cor conterere, ut à Domino dirigatur.* Sic Publicanus apud Lucam percutiebat pectus suum dicens, *Deus propitius esto mihi peccatori.* Et qui morti Christi Domini præsentes fuerant videntes prodigia quæ facta sunt, revertebantur

percutientes pectora sua. Hoc autem ductu naturæ fit; quia de corde exeunt cogitationes malæ & omnia peccata, & percutientes pectus culpas nostras agnoscimus & fatemur.

VIII. Confessioni subduntur aliquot versiculi ex Psalmis, qui in diversis Ecclesiis diversi sunt: tum sequitur oratio, *Aufer à nobis*, quæ extat in vetustissimis Missalibus & in Ordine Romano in officio dedicationis Ecclesiæ post Litanias, ejusque meminit Micrologus *cap.* 23. sed apud illum præcedit confessionem. Est etiam in Missali Mozarabico sic concepta: *Aufer à nobis quæsumus Domine cunctas iniquitates nostras, & spiritum superbiæ & elationis cui resistis, & reple nos spiritu timoris, & da nobis cor contritum & humiliatum quod non spernis, ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire.* Eodem sensu Maronitæ initio Missæ sic orant: *Fac nos Domine Deus lotis jam cordibus nostris & emundatis ab omni conscientia mala & cogitationibus sordidis dignos introire ad sancta sanctorum tua alta & excelsa, & splendidè ac purè stare ante altare tuum sanctum, & ministrare tibi victimas spirituales & excelsas in fide & veritate.* Denique Sacerdos ascendens ad altare ipsum in medio osculatur dicens hanc orationem: *Oramus te Domine per merita sanctorum tuorum, quorum Reliquiæ hic sunt & omnium sanctorum, ut indulgere digneris omnia peccata mea.* Ideo autem Sanctos commemorat, quorum Reliquiæ ibi sunt, quia sine illis altare non consecratur, ut suprà ostendimus, cùm de Templis ageremus. Nota verò Orthodoxæ fidei apud veteres erat Sanctorum memoriis communicare; & illic offerre sacrificium, ubi illorum corpora asservantur. Testis est Optatus Milevitanus lib. 2. arguens Macrobium Donatistam, quod memoriis Sanctorum non communicaret tanquam Schismaticus. *Ibi*, inquit, id est Romæ, *sunt duorum memoriæ Apostolorum. Dicite si ad has ingredi potuit, ita ut obtulerit illic, ubi Sanctorum memorias esse constat.* Testis Hilarius lib. adversus Constantium. *Audi*

hæretice, ait, *damnationis publicum sensum & intellige te divinæ religionis hostem, & inimicum memoriis Sanctorum.* Quamvis enim communicatio cum Sanctis per fidem, spem, & charitatem præcipuè intelligatur; semper tamen Christiani Martyrum sepulcra venerati sunt, & super illa altaria erexerunt, eorumque Reliquias habere optaverunt, ut cum iis etiam mortuis, quantum fieri potest, communicarent.

CAPUT III.

De introitu & ejus institutione. Antiphona quid sit: Hymnum Gloria Patri *Apostolicæ traditionis esse. Omnes Introitus ex Psalmis, paucis exceptis. Tropi aliquando iis additi. Quædam illorum exempla. De veteri versione Psalmorum, quæ Italica dicitur, ejusque usu in Missa. Eam adhuc vigere apud nonnullos in divinis officiis. Græcorum duplex Introitus.*

I. DUM Sacerdos ad altare procedit chorus psallit antiphonam, quæ ritu Romano *Introitus*, Ambrosiano *Ingressa* dicitur; quia nimirum tunc canitur, cùm Sacerdos intrat ad altare. Ejus institutio ab his qui Ecclesiasticos ritus explanant Cælestino Papæ unanimi ferè consensu tribui solet. Auctor enim libri Pontificalis in ejus vita sic scribit. *Hic constituit ut C. L. Psalmi David ante sacrificium psallerentur antiphonatim, quod antè non fiebat, nisi tantùm recitabantur epistola Pauli & S. Evangelium, & sic Missa fiebant.* Quomodo autem hæc Psalmorum modulatio intelligenda sit, an de aliquibus tantùm versiculis, & de quibus: an de aliquo integro psalmo diverso pro diversitate officiorum; an de antiphona ex psalmis excerpta, obscurum est. Amalarius *lib.* 3. *cap.* 5. postquam dixit additum Missæ, hoc officium à Cælesti-

no, ait. *Quod nos ita intelligebamus, ut ex omnibus psalmis excerperet antiphonas, quæ psallerentur in officio Missæ. Nam antea inchoabatur Missa à lectione: qui mos adhuc retinetur in vigiliis* Paschæ & Pentecostes. Consentit Valfridus Strabo *cap.* 22. dicens: *Antiphonas ad Introitum dicere Cælestinus Papa instituit, sicut legitur in gestis Pontificum Romanorum, cum ad ejus usque tempora lectio una Apostoli tantum & Evangelium legerentur.* Subscribunt Micrologus & Berno Abbas, uterque cap. 1. At Honorius in gemma animæ lib. 1 cap. 87. *Cælestinus*, inquit, *Psalmos ad introitum Missæ cantari instituit, de quibus Gregorius Papa postea antiphonas ad Introitum Missæ modulando composuit.* Ego autem Honorio, tametsi recentior sit, libentiùs adhæreo, quàm Amalario. Priscus enim auctor, qui gesta Pontificum scripsit, ait Cælestinum constituisse, ut psalmi antiphonatim cantarentur. Quid est autem canere antiphonatim, nisi alternis choris? quem modum loquendi licet recenseat Vossius inter vitia sermonis *lib.* 4. *cap.* 31. non audet tamen de hac voce ut barbara contendere, cùm in re nova novam fingere licuerit. *Antiphona*, teste Isidoro lib. 6 cap. 19. Originum, *ex græco interpretatur vox reciproca, duobus scilicet choris alternatim psallentibus.* Statuit igitur Cælestinus psalmos alternatim cantari ante Missam, sed postea Gregorius Magnus unam ex illis antiphonam selegit pro Introitu, & alias pro Responsorio, offertorio, & communione, quas in unum congessit, & ex his librum composuit, quem Antiphonarium nuncupavit. Alii Gradualem vocant, quia nonnullæ ex illis, quæ post epistolam dicuntur, in loco eminentiori cantari solebant, ad quem Cantores per gradus ascendebant. Cùm autem Introitus & reliqua omnia reverà antiphonæ sint, in codice tamen Gregoriano solus Introitus antiphonæ nomen peculiariter sortitus est; post quem olim integer psalmus cani consueverat. Testatur Augustinus, qui eodem quo Cælestinus tempore vixit, *lib.* 2. *Retractat. cap.* 11. cœpisse tunc apud

Carthaginem hunc morem, ut hymni ad altare de Psalmorum libro dicerentur, sive ante oblationem, sive cùm distribueretur populo quod fuisset oblatum: quod cùm Hilarius vir Tribunitius acriter reprehenderet, asserens fieri non oportere, scripsit adversus ipsum Augustinus pro defensione introductæ Psalmodiæ: quem librum sic recenset Possidius in Indiculo, *Contra Hilarium de canticis ad altare liber unus.* Atque utinam hîc extaret, multa enim in ipso haberemus, quibus hic tractatus illustrior redderetur. Genebrardus lib. de Apostolica Liturgia *cap.* 17. manifesti erroris eos arguit, qui dicunt Cælestinum instituisse, ut Psalmi in Introitu Missæ cantarentur: antiquiorem enim hunc ritum putat ex Dionysio *lib. de Eccl. hierar. c.* 3. §. 2. ubi ait: *Pontifex precem sacram ad altare Dei celebraturus ab ejusdem suffitione initium faciens universum circuit chori ambitum, donec rursùm ad altare divinum rediens sacrum infit Psalmorum melos, omni ordine Ecclesiastico sacram ipsi Psalmodiam succinente.* Supponit autem Genebrardus tanquam certum, id quod suprà ostendimus valde dubium esse, hunc scilicet Dionysium esse illum Areopagitam Pauli Apostoli prædicatione ad fidem conversum. Quod licèt ei concedamus, non tamen inde sequitur errasse priscos scriptores, qui hanc institutionem Cælestino tribuerunt. Scimus enim diversos fuisse mores Græcorum & Latinorum, & forsitan Cælestinus consuetudinem, quæ dudum viguerat in orientalibus Ecclesiis, transtulit ad occidentales. Sunt etiam quidam recentiores aliàs non indocti, qui tempore Cassiani Psalmos in monasteriis Ægypti ad Missam decantatos fuisse asseverant, quia nimirum *lib.* 3. *Institut. cap.* 11. ille scripsit *die Dominico unam tantummodo Missam ante prandium celebrari, in qua Psalmorum, atque orationum seu lectionum pro ipsius Collectæ vel communionis dominicæ reverentia solemnius aliquid ac propensius impendentes in ipsa Tertiam Sextamque pariter consummatam reputant.* Verùm Missa hoc loco non pro sacrificio, sed pro conventu Monachorum ad

persolvendum divinum officium accipitur, quamvis in hoc conventu ipsum etiam sacrificium comprehendatur. Sensus igitur Cassiani est, quod cùm cæteris diebus Tertiam & Sextam per intervalla persolverent, sicque fierent duæ Monachorum dimissiones, sive Missæ; die Dominico semel tantùm ad Ecclesiam conveniebant, ac ibidem unico contextu Tertiam, & postmodum Liturgiam, ac demum Sextam recitabant, qua peracta discedebant, & sic una tantùm Missa seu dimissio agebatur.

II. Post Introitum olim, ut dixi, integer Psalmus; nunc unus ejusdem versiculus decantatur cum *Gloria Patri*: qui versus ab antiquis Patribus hymnus glorificationis dictus est. Nicephorus *lib. 9. Eccl. hist. cap. 24.* ejus auctorem facit Flavianum Monachum Antiochenum: alii verò à synodo Nicæna institutum asserunt; sed vetustiorem esse & ab Apostolis traditum fusiùs demonstravi in Libro de divina Psalmodia *cap. 16. §. 6.* Athanasii & Basilii testimonio. Cùm enim fideles ab initio Ecclesiæ in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti baptizati essent, ipsis tribus personis hunc hymnum glorificationis canere didicerunt. Primus qui eum mutavit Aëtius fuisse dicitur Ecclesiæ Antiochenæ diaconus Arianismi instaurator sic cani instituens *Gloria Patri per Filium in Spiritu Sancto*; quæ verba licèt per se nullam hæresim contineant, subdolè tamen ab Arianis usurpabantur, ut illorum æquivocatione suam impietatem celarent. Illis in sensu Orthodoxo usus est S. Leo serm. 1. de Nativitate dicens, *Agamus, dilectissimi, gratias Deo Patri per Filium ejus in Spiritusancto.* At verò Basilius cùm iisdem verbis sermonem ad populum conclusisset, catholicis displicuit, & pro illorum defensione librum apologeticum edidit, quem de Spiritu sancto ad Amphilochium inscripsit, sed non omnibus satisfecit. Adeo verum est oportere Catholicum Doctorem irreprehensibilem esse, & à vocibus abstinere, quæ communiter suspectæ habentur, & pias aures offendunt, quamvis veræ sint & Orthodo-

ræ in eo sensu quo scribentes vel prædicantes eas concipiunt & docent. Ideo Apostolus Timotheo præcepit ut depositum custodiret, & profanas vocum novitates devitaret. Sed non est hujus loci hæc fusiùs prosequi. Additamentum *Sicut erat in principio*, putat Baronius *an. 325. n. 173.* hymno glorificationis accessisse concilii Nicæni decreto adversùs Arianos, qui dicebant de Filio, erat quando non erat. Alii verò existimant antiquius esse, & ad illud alludere Tertullianum lib. de spectaculis cap. 25.

III. In Antiphonario S. Gregorii omnes Introitus ex Psalmis antiquo more desumpti sunt, paucis exceptis, quos Durandus *lib. 4. Rationalis cap. 5.* vocat irregulares, ut *Puer natus est nobis* in die Nativitatis Domini: *Viri Galilæi* in die Ascensionis: *Spiritus Domini* in die Pentecostes: *Nunc scio verè* in die S. Petri: & alii pauci ex aliis scripturis. Sunt & aliqui qui nec quidem ex Scriptura sacra excerpti sunt, ut *Salve Sancta parens*, *Gaudeamus omnes in Domino*, *Benedicta sit Sancta Trinitas*, quibus caret Antiphonarium Gregorianum. Dicto versu *Gloria Patri* repetitur Introitus, quem nonnullæ Ecclesiæ ter psallunt in diebus solemnioribus. Ambrosiani nunquam repetunt, nisi in Missis defunctorum, sed ipsa Ingressa, quam vocant, semel sine Psalmo & Gloria recitata, Sacerdos dicit *Dominus vobiscum*, & sequitur immediatè *Gloria in excelsis Deo*, si dici debeat, alioquin oratio. Mozarabes postremam tantùm partem bis repetunt, eo ritu quo Responsoria cantat Romana Ecclesia: ut in Missa Nativitatis Domini, *Benedictus qui venit, alleluia, In nomine Domini, alleluia, alleluia.* Versus. *Deus Dominus & illuxit nobis. In nomine Domini. Gloria & honor Patri & Filio & Spiritui Sancto in secula seculorum Amen. In nomine Domini.* Joannes Beleth *in suo libello de divinis officiis cap. 35.* & Guillelmus Durandus testantur suis temporibus in quibusdam Ecclesiis tropos ante Introitum cantari consuevisse diebus solemnioribus ad majus gaudium repræsentandum. Tropus au-

tem idem est ac conversio, quoniam, ut ait Beleth, istic quædam fieri solent conversiones. Ad Troparia Græcorum hujusmodi Tropos accedere ait Pamelius in Præfatione Tomi secundi Liturgicorum. Nullum eorum vestigium inveni apud Scriptores, qui ante annum Christi millesimum libros de divinis officiis ediderunt. Quare Durando nullo modo credendum est illorum institutionem Gregorio Magno adscribenti; nec Joanni Petro Ferrero Ravennati viro alioquin erudito, qui Durandum sequitur lib. 6. de mirifici verbi libamine, qui extat M. S. in Bibliotheca Vaticana. Aliquando tropus ponitur immediatè ante Introitum, ut in festo Nativitatis ante illum Introitum *Puer natus est nobis* præcedit Tropus iste, *Ecce adest de quo Prophetæ cecinerunt dicentes*, Puer. Aliquando ipsi intermiscetur una parte chori ipsum Tropum, altera Introitum concinente: quorum extant exempla in antiquis Monasteriorum libris; à Monachis enim privata quorumdam Abbatum auctoritate, ut prisca ferebant tempora, hæc additamenta originem traxisse puto, qui non solùm Introitus, sed alias etiam Liturgicas preces eodem modo, ut suis locis indicabo, interpolarunt.

In die Pentecostes.

HOdie Spiritus Sancti gratia repleantur corda nostra, *dicite eia.* Spiritus Domini, *Missu à sede Patris,* Replevit orbem terrarum alleluia, *igneis linguis.* Et hoc quod continet, *penetralia intuendo*, omnia; *omnipotentia Patri atque Filio æqualis*, scientiam habet vocis. *Quod dies testatur præsens & fidelibus & incredulis.* Alleluia, alleluia, alleluia. Addo me Tropos aliquando legisse hexametro carmine compositos, quales sunt isti.

In die S. Stephani.

ETenim sederunt Principes, & adversum me loquebantur. *Nulli unquam nocui, neque legum jura resolvi.* Et iniqui persequuti sunt me. *Christe tuus fueram*

tantum quia ritè minister. Adjuva me Domine. *Ne tuus in dubio frangar certamine miles.* Quia servus tuus exercebatur in tuis justificationibus.

Dominica Palmarum.

ISraël egregius Psaltes , clarusque poëta sic quondam Christo David cantaverat almo Dominene longè facias miserationes tuas me , *Sed celerem mihi confer opem rex inclite cœli.* Ad defensionem meam aspice , libera me de ore leonis. *Qui cupit insontem morsu lacerare ferino.* Et à cornibus unicornium humilitatem meam.

IV. Illud autem hoc loco non est prætermittendum, quod cùm omnes Introitus ex psalmorum versibus ut plurimum compositi sint , Gregorius eorum auctor non eam Psalterii versionem sequutus est , qua hodie omnes Ecclesiæ in divinis officiis utuntur ; sed veterem quæ ante S. Hieronymum in usu erat , & à sanctis Patribus Itala & vulgata dicebatur : atque idem in Responsoriis , Tractibus , Offertoriis , & Communionibus exactissimè observavit. Quæ res cùm nonnihil habeat caliginis , breviter elucidanda est ; plerique enim ignorant quæ fuerit ista versio , & ex quibus fontibus emanarit. Id verò ut clariùs explicetur , paulò altiùs ejus initium repetendum est. Notum est omnibus vel mediocriter eruditis quantæ olim auctoritatis fuit ante & post Christi adventum septuaginta duorum interpretum græca ex hebraïco sermone translatio. Illa enim Judæi in Synagogis utebantur , teste Tertulliano , qui de ea differens cap. 18 Apologetici in fine ait , *sed & Iudei palam lectitant.* Eadem usi sunt Hebreorum doctissimi Philo , & Josephus , ut ex libris ipsorum liquet. Sed & Apostoli ac fideles in exordio nascentis Ecclesiæ eam publicè in Ecclesiasticis conventibus legebant , ut Cyrillus Hierosolymitanus docet *Catech.* 4. in qua differens de his Interpretibus , eorumque auctoritate ; *Hos* , inquit , *solos studiosè meditare , quos & in Ecclesia securè tutoque recitamus. Multò prudentiores te erant A-*

postoli, veteresque illi Episcopi Ecclesiæ antistites, qui hoc tradiderunt. Idem asserit Irænens *lib.* 3. *cap.* 25. dicens postquam enarravit ipsorum Interpretum historiam. *Apostoli consonant prædictæ interpretationi, & interpretatio consonat Apostolorum traditioni. Etenim Petrus & Joannes & Matthæus & Paulus & reliqui deinceps, & horum sectatores prophetica omnia ita annunciaverunt, quemadmodum Seniorum interpretatio continet.* Qua de causa apud Christianos in magna semper veneratione fuit. Sed cùm postea scriptorum vitio corrupta fuerit, ut Sancti Patres Justinus martyr *in dial. cum Triphone*, Augustinus *de civit. Dei lib.* 15. *cap.* 13. & Hieronymus *ep.* 108. conqueruntur; eam primùm Origenes, deinde Lucianus martyr, postmodum Hesychius, ac denique Hieronymus à mendis expurgarunt. An verò Origenes prototypon viderit, quod Tertullianus loco citato Apologetici credidit suo tempore integrum Alexandriæ extitisse; & quandò illud interierit, incertum est; nec mei instituti aut otii est in hujus rei disquisitione immorari. Cùm igitur græca ista translatio tantæ apud omnes auctoritatis fuerit, omnes latinæ versiones, quæ post Christi Domini in cœlum ascensionem ac deinceps primis illis temporibus ante sanctum Hieronymum factæ sunt, non ex Hebræis fontibus immediatè, sed ex Græco textu LXX. expressæ sunt. Erant autem eæ versiones innumerabiles, quia ut scribit S. Augustinus *lib. 2. de doctr. Christ. cap.* 11. quicunque sibi videbatur aliquantulum facultatis utriusque linguę græcæ & latinæ habere, ausus est novam cudere interpretationem. Verum inter omnes illa præstantissima, & communiter ac ubique recepta fuit, quæ Itala dicebatur, teste ipso Augustino qui libro citato cap. 15. ait: *in ipsis interpretationibus Itala cæteris præferatur, nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiæ.* Cùm autem vulgatæ & veteris nomine tempore S. Hieronymi hæc insignita fuerit, consequens est eam cæteris antiquiorem fuisse, majoremque inter alias auctoritatem habuisse. Dicta est

etiam Romana, quia illam ab initio recepit Romana Ecclesia. Et fortassis hæc prima fuit ex græco textu translatio ab aliquo Apostolorum discipulo facta, & à primis Ecclesiæ fundatoribus visa & approbata, atque ab his ad Successores simul cum deposito fidei tradita, qua non solùm sedes Apostolica, quæ latina versione nullo unquam tempore caruit; sed & reliquæ Occidentales Ecclesiæ utebantur: quamvis in eam aliquot mutationes irrepserint vel Scriptorum audacia sive oscitantia, vel Episcoporum licentia, qui quædam verba vel sententias ad suæ regionis idiotismos accõmodarunt. Porro hujus versionis integrum corpus nullibi extat, solumque psalterium remansit cum canticis, quæ in divinis officiis recitantur. Sunt & aliquot ejus particulæ in expositionibus sanctorum Patrum. Cùm enim versio S. Hieronymi, ut Isidorus scribit *lib. 6. orig. cap.* 3. cæteris melior & Hebraicæ veritati magis consona æstimaretur, ac ideo cœperit in Ecclesiis legi, in Conciliis citari, in commentariis exponi; vetus illa, quasi jam minimè necessaria esset, paulatim negligi cœpit, donec tandem omnino interiit, ac perpetua oblivione sepulta est. Suspicor autem id contigisse ducentis & amplius annis post Hieronymum: nam tempore Gregorii Magni utraque in usu erat & vetus & nova, ut ipse in fine epistolæ dedicatoriæ expositionis in Job ad S. Leandrum Episcopum indicat, ubi novam versionem, Hieronymi scilicet, se exponere dicit, & quando causa comprobationis exigit nunc novam nunc veterem assumere: *ut quia*, inquit, *sedes Apostolica, cui auctore* Deo *præsideo, utraque utitur, mei quoque labor studii ex utraque fulciatur.* Solum autem Psalterium antiquissimæ illius versionis, quæ fidem Ecclesiæ nascentis in Occidentalibus regionibus nutriverat, deplorabile naufragium evasit, quia cum illo in decantandis divinis officiis uterentur fideles, ipsumque longo usu memoriæ mandassent, non potuit ab illis obtineri, ut novam translationem ediscerent, ac veterem, cui assueti erant, dimitterent. Hoc est illud Psalterium, cujus occasione ad ista di-

gressus sum, ex quo Gregorius Introitus & reliqua excerpsit, quæ in suo Antiphonario continentur. S. Hieronymus jussu Damasi Papæ hujus Italicæ versionis errores quosdam magis conspicuos correxit: tum plebeios aliquot & soli Italiæ familiares loquendi modos usitatioribus commutavit, reliquam versionem ob perspicuitatem latini sermonis reliquit: istudque Psalterium sic emendatum illud est quod nunc in Breviariis & in corpore Bibliorum extat, atque ideo à veteri non differt, nisi in his quæ Hieronymus emendavit. Sed quia hæc versio sic correcta hebraicis fontibus in plurimis non respondebat, aliam iterum idem fecit quæ extat inter opera ejus, & quoniam ex hebraïco textu immediatè translata est à vulgata nova & veteri ex græco textu LXX. interpretum desumpta plurimum discrepat tam in verbis quàm in sententiis, ut quisque potest ex utriusque collatione perspicere. Hæc autem ideo recepta non fuit, quia duæ priores quotidiano usu in Ecclesiis frequentatæ sine magna divini officii perturbatione non poterant abrogari. Priori editione pura, qualis erat ante S. Hieronymum, utebantur olim omnes Ecclesiæ Occidentales, Romana præsertim cum omnibus suburbicariis, ut constat ex antiquorum Patrum commentariis in Psalmos; donec idem Psalterium ab ipso Hieronymo interpolatum primùm quidem in Gallia, nescio quo tempore, unde Gallicanum nuncupatum est; deinde in aliis regionibus introductum fuit. In omnibus autem Urbis Romæ Ecclesiis vetus illud permansit usque ad Pium V. qui ipsum sustulit, & in sola Basilica Vaticana reliquit, in qua nunc etiam religiosissimè recitatur, & novissimè sublatis mendis, quæ irrepserant, pristinæ integritati restitutum est.

V. Eadem versione utuntur hodie vetusto more Ambrosiani, licet alicubi discrepet à Romana. In Breviario quoque veteri Hispanico secundùm regulam S. Isidori, quod Mozarabicum dicitur, extat idem Psalterium, quo utuntur in divinis laudibus Clerici ex institutione Francisci

cisci Ximenez Archiepiscopi Toletani hoc ritu psallentes. In Italia extra diœcesim Romanam & Mediolanensem suspicor ejus usum sublatum ante annos plus minus sexcentos, nam Bruno Astensis ex Abbate Casinensi Episcopus Signiensis, qui obiit anno 1125. initio expositionis Psalterii ait, *cum ad huc adolescentulus essem exposui Psalterium secundum aliam translationem, quæ videlicet translatio pluribus in locis tantum differt ab hac, qua utitur Romana ecclesia, ut nullo modo secundum illius expositionem hæc translatio intelligi possit. Et illa quidem multos habet expositores: hanc autem si aliquis exposuerit nescio.* Exponit autem Psalterium illud vetus, quo suo tempore utebatur Romana ecclesia, & postmodum semper usa est usque ad Pium V. ut dixi. Ex quo fit ut Romæ dumtaxat recitaretur, in aliis verò Italiæ Provinciis illud in usu erat, quod adolescens exposuerat, quodque jam multos habebat expositores, utpote ubique receptum. Alexander IV. in sua Constitutione quæ est sexta in Bullario ordinis Eremitarum S. Augustini, mandat Priori Generali & reliquis fratribus in Tuscia, ut recitent officium juxta morem Romanæ ecclesiæ, excepto Psalterio, quia nimirum vetus illud jam solius Urbis Romæ proprium erat. Miror autem cur Bruno dicat, se nescire an Romanum aliquis exposuerit: nam exposuit Cassiodorus, cujus elegantissima Commentaria eo tempore non erant ignota. Augustinus quoque in sua explanatione hanc versionem sequutus est, quam omnibus præferendam esse docuerat. Magnus item Gregorius semper in scriptis suis testimonia ex psalmis secundum hanc versionem profert, ut ex collectione S. Paterii constat. Qua de causa semper dubitavi ne expositio in septem Psalmos pœnitentiales, in qua versio à Hieronymo interpolata explicatur, perperam illi adscripta sit. Licet enim Apostolica sedes utraque versione nova & veteri uteretur, ut ex ipso suprà ostendimus, Psalterium tamen excluditur, quod semper Romæ secundùm veterem translationem permansit. Accedit alia conjectura ex ipsa expo-

ſitione, in qua ſtylus & ſpiritus Gregorii deeſſe videtur. Sed hoc obiter à me obſervatum peritioribus diſcutiendum relinquo. In Bibliotheca Cardinalis Barberini extat Breviarium M. S. in quo habetur Pſalterium Romanum. Inter Codices item M. SS. Bibliothecæ Chiſiæ ſunt aliquot Breviaria ad uſum Eccleſiarum ſeu monaſteriorum Romanæ diœceſis, in quibus idem Pſalterium legitur. At hęc ſcripta videntur circa annum Chriſti milleſimum: in aliis poſt annum MC. vel propè ſcriptis extat Pſalterium commune; ex quo ſuperior conjectura confirmatur, quod nimirum Italica verſio extra Urbem deſierit ante annos propè ſexcentos. Atque utinam qui hujus mutationis fuerunt auctores rem attentiùs conſideraſſent, ſacrorumque rituum & Eccleſiaſticæ antiquitatis peritos in conſilium adhibuiſſent; non tam facilè à Gregorii Magni inſtitutione diſceſſiſſent. Hoc enim ſemper & ſolicitè præcaverunt ſapientiſſimi Patres, à quibus divina officia Deo inſpirante ordinata ſunt, ut ſumma uniformitas eſſet inter ea quæ in horis canonicis & in Miſſa cantari debent, ſibique mutuò conſonarent Miſſale & Breviarium. Hoc Iſidorus & Ambroſius ſeu quicunque fuerunt antiqui ritus Hiſpanici & Mediolanenſis auctores in illis Eccleſiis ſedulò obſervarunt. Et ob hanc ipſam cauſam Romana Eccleſia vetus Pſalterium non mutavit, quia ex illo Introitus & reliqua, quæ ex Pſalmis in Miſſa cantantur, deſumpta ſunt. Inconveniens enim & meritò viſum eſt quod idem pſalmus & idem canticum aliis verbis in Miſſa, aliis in officio cantaretur. Hæc autem diſſonantia ablato nunc veteri Pſalterio ſæpe occurrit. Cæterum iſta hoc loco notare libuit, non ut quemquam carperem, ſed ne priſca Eccleſiæ diſciplina ignoraretur.

VI. Græci duplicem habent ad altare acceſſum ſive introitum, parvum & magnum. Parvus ſeu minor fit, cùm Diaconus traditum ſibi à Sacerdote librum Evangeliorum defert ad altare: magnus, cùm Sacerdos ſacra dona è protheſi ad ſanctum bema ſolemni ritu deportat. Parvi ritus

hic est. Diaconus petit à Sacerdote benedictionem, cui ille bene precatur dicens, *Benedictum regnum Patris & Filii & Spiritus sancti, nunc & semper & in secula seculorum*. Tum à Diacono alta voce dicuntur preces, quas irenicas id est pacificas vocant, quia à precatione pro pace incipiunt. His intermiscentur tres antiphonæ, seu ut illi loquuntur, tria antiphona, vel typica aut alia cantica juxta diei exigentiam. Quibus peractis Sacerdos acceptum librum Evangeliorum tradit Diacono, qui egrediens è porta prothesis elevatum ante faciem suam defert per Ecclesiam præcedentibus luminaribus, & Sacerdotibus, ipsoque celebrante subsequentibus, & *Venite adoremus Christum* alta voce concinentibus. Diaconus verò elevans & ostendens S. Evangelium dicit, *Sapientia: Recti*, monens populum ut sapientiam teneat, quæ in Evangelio continetur, & erectus stet. Porro omnes ipsum Evangelium profunda inclinatione venerantur, & modulis quibusdam decantatis in altari collocatur. Major introitus post dimissionem Cathecumenorum initio Missæ fidelium solemniori apparatu, præsertim cùm Pontifex celebrat, fieri consuevit. In porta enim, quæ prothesi proxima est, Clerici cereas faces accensas præferentes Diaconos egredientes excipiunt & præcedunt longa per Ecclesiam processione. Ipsi autem Diaconi thus continuò adolent, tum unus Sacerdos panem in disco repositum & opertum velamine gestat; & alius calicem etiam opertum ante pectus defert. Hos sequuntur Sacerdotes concelebrantes more ipsorum, qui altaris sacra instrumenta, lanceam, spongiam, librum, vel sacras reliquias portant, cantoribus interim hymnum cherubicum concinentibus, donec ad altare pervenientes sacranda in eo dona deponunt. Hi sunt Introitus Græcorum, quos eleganter & diffusè explicant Cabasilas in expositione Liturgiæ, Simeon Thessalonicensis lib. de templo, & S. Germanus in theoria rerum Ecclesiasticarum.

CAPUT IV.

Alterni cantus Origo. De precatione Kyrie eleison. *Eam semper & ubique in usu fuisse. Cur à Latinis Græcè dicatur. Quo ritu cantari consueverit. Ipsi addita aliquot verba. Prolixæ preces olim post* Kyrie eleison. *Hymnus* Gloria in excelsis *à quibus compositus & auctus. Prisco more à solis Episcopis dicebatur. Inserti eidem quidam versiculi.*

I. POst Introitum chorus divinam implorat misericordiam alternatim psallens *Kyrie eleison.* Cantum verò alternum scribit Socrates *lib. 6. cap.* 8. à S. Ignatio Episcopo Antiocheno in Ecclesiam introductum fuisse, ostensa ei cœlitus Angelorum visione, qui Hymnos alter ad alterum Sanctissimæ Trinitati concinebant. At Theodoretus *lib.* 2. *cap.* 24. eam consuetudinem ad Flavianum & Theodotum refert, qui sub imperio Constantii Antiochiæ floruerunt: quod tamen non absolutè de quocunque alterno cantu, sed de Psalmis Davidicis alternatim canendis intelligendum esse ex verbis ipsius Theodoreti colligitur. De quo ritu psallendi agens Basilius Magnus *epist. 63. ad Clericos Neocæsarienses*, eo testatur usos fuisse Ægyptios, utramque Lybiam, Thebæos, Palæstinos, Arabes, Phœnices, Syros, & qui ad Euphratem habitabant. Constantinopoli autem hunc morem inter Catholicos B. Joannem Chrysostomum introduxisse asserunt Socrates *lib. 6.* & Sozomenus *lib.* 8. *cap.* 8. Verumtamen in monasteriis seriùs receptus est; nam tempore Cassiani, ut ipse scribit *lib.* 2. *Instit. c.* 5. 8. *&* 10. unus in medio cæteris audientibus & tacentibus psalmos modulabatur. Quod si loquamur de Ecclesia Occidentali, Paulinus in vita Ambrosii, & Augustinus in confessionibus *lib.* 9.

cap. 6. & 7. testes sunt ab eodem S. Ambrosio id primùm Mediolani institutum secundùm morem Orientalium partium, cæteris per orbem Ecclesiis imitantibus. Hunc verò canendi ritum primus omnium Damasus Papa Apostolica auctoritate confirmasse dicitur, & ubique servari præcepisse. Porro ipsum *Kyrie eleison* non humana institutione, sed occulto quodam naturæ instinctu usurpari cœpisse manifestum est. Cùm enim homo multis miseriis ab ipsa infantia ob culpam primi parentis veluti hæreditario jure subjectus sit; ad illius opem implorandam natura ipsa impellente excitatur, qui solus miseris misericordiam præstare, & tot malis oppressam sublevare potest. Ideo in veteri testamento hæ precandi formulæ frequentissimæ sunt, *Domine miserere*: *Miserere mei Deus*: *Miserere nostri Deus omnium*, & aliæ ejusdem generis. Quin etiam gentes fidei lumine destitutæ, duce proculdubio natura, à suprema omnium causa præsidium iisdem verbis postulabant, ut scribit Arrianus *lib. 2. dissertat. Epicteti cap. 7.* dicens, *Deum invocantes precamur eum Kyrie eleison.* Primæ siquidem notiones omnibus ratione utentibus communes sunt, utque ait Minutius Felix, omnium iste est consensus, vulgi iste naturalis est sermo, non solius Christiani confitentis oratio. Eadem precatio in Ecclesiasticis officiis apud omnes nationes in usu est. Sæpe enim repetitur in Jacobi Apostoli, Græcorumque Patrum Liturgiis: ipsamque suo idiomate usurpant Syri, Armeni, & alii Christiani Orientales, quorum ritus antiquissimi sunt. Quis autem à Græcis eam ad Latinos traduxerit, incertum est. Amalarius, Strabo, Micrologus, & alii ferè omnes Officiorum Ecclesiasticorum explanatores tam veteres, quàm recentiores Gregorio Magno hoc tribuunt. Sed multis annis ante Gregorium viguisse hanc consuetudinem in Romana Ecclesia ex Concilio secundo Vasensi sub Felice IV. constat *c. 3. Quia* inquit *tam in sede Apostolica, quàm etiam per totas Orientales atque Italiæ Provincias dulcis & nimium salutaris consuetudo est in-*

tromissa, *sed* Kyrie eleison *frequentius cum grandi affectu & compunctione dicatur*; *placuit etiam nobis*, *ut in omnibus Ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo & ad Matutinos*, *& ad Missas*, *& ad Vesperam Deo propitio intromittatur*. Imò ipse Gregorius *lib. 7. epist. 64. ad Joannem Syracusanum* respondens quorumdam murmurationibus, qui dicebant ipsum velle in Romanam Ecclesiam ritus Constantinopolitanæ introducere, ait. Kyrie eleison *nos neque diximus*, *neque dicimus sicut à Græcis dicitur*: *quia in Græcis simul omnes dicunt*; *apud nos autem à Clericis dicitur*, *& à populo respondetur*: *& totidem vicibus etiam* Christe eleison *dicitur*, *quod apud Græcos nullo modo dicitur*. Quod autem Gregorius asserit à Græcis simul dici, id nunc etiam observant: universus enim cœtus simul concinit *Kyrie eleison*. Ex his item Gregorii verbis patet olim toties dici consuevisse *Christe eleison*, quoties *Kyrie* dicebatur: at nunc ter tantùm *Christe*, sexies *kyrie* dicimus. Cur verò hæc supplicatio græcè potius quam latinè à latinis dicatur, varias comminiscuntur rationes sacrorum rituum expositores, quas non est mei instituti examinare. Dicunt Latini in Missa *kyrie eleison* græcè, dicunt etiam Hebraicè *Amen*, *Alleluia*, *Sabaoth*, *& Osanna*: quia fortassis sic ab initio Ecclesiasticarum precum institutores voces istas usurparunt, ut ostenderent unam esse Ecclesiam, quæ ex Hebræis & Græcis primùm, deinde ex Latinis coadunata est: vel quia mysteria nostræ fidei tribus hisce linguis ab Apostolis & Evangelistis, eorumque immediatis Successoribus conscripta fuerunt: quæ quidem linguæ in titulo crucis quodammodo consecratæ sunt. Sed quæcunque fuerit causa hujus institutionis, certissimum est eam antiquissimam esse. Nam Augustinus epist. 178. quæ est publica ipsius altercatio cum Pascentio Ariano, testatur quod sicut hac voce *Homousion* à cunctis fidelibus una creditur Trinitatis substantia; ita ista *kyrie eleison* unius Dei natura à cunctis Latinis & barbaris rogatur ut mi-

fereatur. Tum ait licere non solùm barbaris lingua sua, sed etiam Romanis dicere *sihora armen* quod interpretatur *Domine miserere*, lingua scilicet Gothica, quam Roma à Gothis capta didicerat.

II. In quorumdam monasteriorū libris M. SS. ad usum chori vidi ipsum *Kyrie* interpositis quibusdam clausulis interpolatum, quas privata auctoritate introductas puto. Legi in Chronico Angliæ sub nomine Joannis Bromtoni Abbatis Cisterciensis inter X. scriptores rerum Anglicarum edito *pag.* 879. B. Dunstanum semel soporatum Angelos audivisse cum suavi nota *Kyrie eleison* psallentes, cujus modulos harmoniæ adhuc, inquit, continet tropus ille opud Anglos famosus; *Kyrie rex splendens*, qui in majoribus festis Sanctorum cantari solet. Sed de harmonia, non de tropo hic sermo est: nam seculo X. quo Dunstanus vixit, non credo hujusmodi tropos in usu fuisse, quorum nulla mentio ante seculum XIII. reperitur. Insulsi sunt ut plurimum, nec bene sensui cohærent. Quidam extant in Missali Romano sub Pontificatu Pauli III. edito Lugduni hac præfixa inscriptione. *Sequuntur quædam devota verba super* Kyrie eleison, Sanctus, *&* Agnus Dei *ibi ob nonnullorum Sacerdotum pascendam devotionem posita, licet non sint de Ordinario Romanæ Ecclesiæ, tamen in certis Missis ibidem annotatis licitè dicenda.* Aliquot in exemplum subjiciam ex eodem Missali, & ex libro 3. Elucidatorii Ecclesiastici Jodici Clictovæi, itemque ex Missali M. S. Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ n. 501.

In festis solemnibus.

K*Yrie* fons bonitatis, à quo bona cuncta procedunt, *eleison.*

Kyrie qui pati natum mundi pro crimine, ipsum ut salvaret, misisti, *eleison.*

Kyrie qui septiformis das dona Pneumatis, à quo cœlum & terra replentur, *eleison.*

Christe unice Dei Patris genite, quem de Virgine nasci-

turum mirificè Sancti prædixerunt Prophetæ, *eleison*.
Christe agie, cœli compos regiæ, cui melos gloriæ semper astans pro munere Angelorum decantat apex, *eleison*.
Christe cœlitus adsis nostris precibus, quem pronis mentibus in terris devotè colimus ad te pie Jesu clamantes, *eleison*.
Kyrie spiritus alme cohærens Patri Natoque, unius usiæ consistendo, flans ab utroque, *eleison*.
Kyrie qui baptizato in Jordanis unda Christo effulgens specie columbina apparuisti, *eleison*.
Kyrie ignis divine pectora nostra succende, ut digni pariter proclamare possimus semper, *eleison*.

In festivitatibus Christi Domini nostri.

KYrie cunctipotens genitor Deus omnicreator, *eleison*.
Fons & Origo boni, pie, luxque perennis, *eleison*.
Salvificet pietas tua nos bone rector, *eleison*.
Christe Dei splendor, virtus, Patrisque Sophia. *eleison*.
Plasmatis humani sator, lapsis reparator, *eleison*.
Ne tua damnetur Jesu factura benigne, *eleison*.
Amborum sacrum spiramen, nexus, amorque, *eleison*.
Purgator culpæ, veniæ largitor opime, *eleison*.
Offensas dele, sacro nos munere reple, *eleison*.

In festis B. Mariæ Virginis.

KYrie virginitatis amator, inclite Pater, & creator Mariæ, *eleison*.
Kyrie, qui nasci Natum volens de Virgine, corpus elegisti Mariæ, *eleison*.
Kyrie qui septiformi repletum Pneumate pectus consecrasti Mariæ, *eleison*.
Christe unice de Maria genite, quem de Virgine nasciturum stirpis Davidicæ sancti prædixerunt Prophetæ, *eleison*.
Christe usiæ gigas fortis geminæ, qui pro homine homo

fine virili femine prodisti de ventre Mariæ, *eleifon.*

Christe cœlitus adsis nostris laudibus, quas pro viribus ore, corde, actuque psallimus, proles pie Jesu Mariæ, *eleifon.*

Kyrie Spiritus alme, amborum nexus, amorque, cœlestis gratiæ rorem infudisti Mariæ, *eleifon.*

Kyrie, qui incarnato de Mariæ carne Christo sub nostra specie semper florem servas Mariæ, *eleifon.*

Kyrie simplex & summe Chrismate sacro nos reple, ut digno carmine decantemus laudes Mariæ, *eleifon.*

In aliis Festivitatibus.

KYrie rex genitor ingenite, vera essentia, *eleifon.*
Kyrie luminis fons, rerumque conditor, *eleifon.*
Kyrie, qui nos tuæ imaginis signasti specie, *eleifon.*
Christe Deus formæ humanæ particeps, *eleifon.*
Christe lux oriens, per quem sunt omnia, *eleifon.*
Christe, qui perfecta es sapientia, *eleifon.*
Kyrie spiritus vivifice, vitæ vis, *eleifon.*
Kyrie utriusque vapor, in quo cuncta, *eleifon.*
Kyrie expurgator scelerum & largitor gratiæ, quæsumus, propter nostras offensas noli nos relinquere, consolator dolentis animæ, *eleifon.*

Dominicis diebus.

ORbis factor, rex æterne, *eleifon.*
Pietatis fons immensæ, *eleifon.*
Noxas nostras omnes pelle, *eleifon.*
Christe, qui lux es mundi, dator vitæ, *eleifon.*
Arte læsos dæmonis intuere, *eleifon.*
Conservans te credentes, confirmansque, *eleifon.*
Patrem, Natum, teque Flamen utrorumque, *eleifon.*
Deum scimus unum atque trinum esse, *eleifon.*
Clemens nobis adsis Paraclite, ut vivamus in te, *eleifon*

Omitto alia ejus generis, quibus homines simplices majus

obsequium ac solemniorem cultum se Deo exhibere arbitrabantur.

III. Post *Kyrie eleison* sequitur hymnus *Gloria in excelsis Deo*, si dicendus sit, alioquin præmissa populi salutatione *Dominus vobiscum* dicitur oratio, sive collecta, de quibus sigillatim agendum erit, si prius notavero olim diebus, quibus omittitur *Gloria in Excelsis*, immediatè post *Kyrie* prolixas preces pro omni statu hominum recitari consuevisse, iis prorsus similes, quas Irenicas sive Diaconicas Græci vocant, & initio Liturgiæ Diacono præcinente, choro respondente decantant. Permansit hic ritus in Ecclesia Latina usque ad seculum IX. ut observat Goar in notis ad Missam Chrysostomi *num.* 62. & nunc etiam permanet in Ecclesia Mediolanensi diebus Dominicis Quadragesimæ. Sicut enim alibi ostensum est, veteris Ecclesiæ mos fuit, ut officium cum Missa conveniret, ac propterea quibus diebus preces in officio dicebantur, in Missa quoque dici solebant. Agit de his Columbanus in Regula *cap.* 7. ubi modum psallendi describens à Senioribus statutum ait, *Cum versiculorum augmento intervenientium pro peccatis primùm nostris, deinde pro omni populo Christiano, deinde pro Sacerdotibus & reliquis Deo consecratis sacræ plebis gradibus, postremò pro eleemosynas facientibus, postea pro pace Regum, novissimè pro inimicis, ne illis Deus statuat in peccatum quod persequuntur nos & detrahunt nobis, quia nesciunt quid faciunt.* Has autem preces pro variis rebus & personis compositas Diaconus in Missa pronunciare solebat; Diaconi namque, ut ait Concilium Aquisgranense sub Stephano Papa cap. 7. *clara voce in modum præconis admonent cunctos sive in orando, sive in flectendo genua, sive in psallendo, sive in lectionibus audiendis.* Auctor antiquitatum Liturgicarum *tom.* 3. *pag.* 307. harum precum hanc formulam affert, quam Missalem Litaniam vocat, ex antiquo Codice Bibliothecæ Fuldensis à Vvicelio transcriptam.

Dicamus omnes ex toto corde, totaque mente: Domine exaudi & miserere.

Qui respicis terram, & facis eam tremere. Oramus te Domine exaudi & miserere.

Pro altissima pace & tranquillitate temporum nostrorum. Oramus te Domine, &c.

Pro sancta Ecclesia Catholica, quæ est à finibus usque ad terminos orbis terrarum. Oramus te.

Pro Patre nostro Episcopo, pro omnibus Episcopis ac Presbyteris & Diaconis, omnique clero. Oramus te Domine.

Pro hoc loco & habitantibus in eo. Oramus te Domine.

Pro piissimo Imperatore & toto Romano exercitu. Oramus te Domine.

Pro omnibus qui in sublimitate constituti sunt, pro virginibus, viduisque, & orphanis. Oramus te Domine.

Pro pœnitentibus & catechumenis. Oramus te Domine.

Pro his qui in sancta Ecclesia fructus misericordiæ largiuntur. Domine Deus virtutum exaudi preces nostras. Oramus te Domine.

Sanctorum Apostolorum & Martyrum memores sumus, ut orantibus eis pro nobis veniam mereamur. Oramus te Domine.

Christianum ac pacificum nobis finem concedi à Domino comprecamur. Præsta Domine, præsta.

Et divinum in nobis permanere vinculum charitatis, Dominum comprecemur. Præsta Domine, præsta.

Conservare sanctitatem ac puritatem catholicæ fidei, sanctum Deum *comprecamur.* Præsta Domine, præsta.

Dicamus omnes, Domine exaudi, & miserere.

His similes sunt preces, quæ ritu Ambrosiano hodie dicuntur Dominica Prima Quadragesimæ immediatè ante Collectam, incipiente Diacono & choro respondente.

Divinæ pacis & indulgentiæ munere supplicantes, ex toto

corde & ex tota mente precamur te. Domine miserere.

Pro Ecclesia Sancta Catholica, quæ hic & per universum orbem diffusa est, precamur te. Domine miserere.

Pro Papa nostro N. & Pontifice nostro N. & omni clero eorum, omnibusque Sacerdotibus ac ministris precamur te. Domine miserere.

Pro famulis tuis N. Imperatore, & N. Rege, Duce nostro, & omni exercitu eorum precamur te. Domine miserere.

Pro pace Ecclesiarum, vocatione gentium, & quiete populorum precamur te. Domine miserere.

Pro civitate hac & conservatione ejus, omnibusque habitantibus in ea precamur te. Domine miserere.

Pro aëris temperie, ac fructu & fecunditate terrarum precamur te. Domine miserere.

Pro virginibus, viduis, orphanis, captivis, ac pœnitentibus precamur te. Domine miserere.

Pro navigantibus, iter agentibus, in carceribus, in vinculis, in metallis, in exiliis constitutis precamur te. Domine miserere.

Pro iis qui diversis infirmitatibus detinentur, quique spiritibus vexantur immundis, precamur te. Domine miserere.

Pro iis qui in sancta Ecclesia tua fructus misericordiæ largiuntur, precamur te. Domine miserere.

Exaudi nos Deus in omni oratione atque deprecatione nostra, precamur te. Domine miserere.

Dicamus omnes, Domine miserere.

Aliæ hujusmodi deprecationum formulæ extant apud Clementem *lib. 8. constit. Apostol.* & in Liturgiis Græcorum, quæ cum suprascriptis ferè coincidunt. Porro Diaconus eas recitaturus ascendebat ambonem, ut notat Goar in ordine sacri ministerii *n.* 27, atque id observant Græci. Quod si desit ambon, in Ecclesiæ medio stat, ejusque

ventrum quæ ad se pertinent recitaturus occupat, quasi vicarium ambonis locum.

De Hymno Gloria in excelsis.

IV. Quia initium hujus hymni in Nativitate Salvatoris nostri Jesu Christi ab Angelis decantatum fuit, inde Angelici nomenclaturam accepit. Aptè verò inter hymnos numeratur, quia omnia illi conveniunt, quæ ad hymni constitutionem requiruntur, cantus scilicet in laudem Dei. Præclarè Augustinus in psalm. 148. *Si laudas Deum & non cantas, non dicis hymnum. Si laudes quod non pertinet ad laudem Dei, & si cantando laudes, non dicis hymnum. Hymnus ergo tria ista habet, & canticum, & laudem, & Dei.* Addidit Beda *præf. in psalmos* aliam conditionem, ut sit metricè scriptus; sed hanc non requiri ad rationem hymni constans est sapientum sententia, idque præter alios adnotavit Cœlius Rhodiginus *lib. 7. antiq. lect. cap.* 5. exemplo Platonis, apud quem in Symposio & in Phœdro hymni leguntur soluta oratione; utque alia desint exempla, hic solus sufficit de quo hîc loquimur; nam ab omnibus antiquis Patribus hymnus nuncupatur. Plura de hymnis, eorumque usu ex sacris & profanis scriptoribus congessi in meo tractatu de divina Psalmodia *Cap. XVI.* §. 9. Nullus autem hoc nobilior reperiri potest, sive auctorem respiciamus, sive antiquitatem, sive usum, sive tandem divinarum laudum, quæ in eo cantantur, excellentiam & sublimitatem. Nam quid nobilius, ut cætera omittam, quàm quod Deo gratias agimus propter magnam gloriam suam? Hoc videlicet idem est ac si diceremus, Tibi propter te gratias agimus, non propter bonum nostrum quod inde emanat, sed propter gloriam tuam: quia gloria tua hæc est sanctificatio nostra, & ad unam tui gloriam est, quod sancti sumus: quia sanctificans nos participes nos facis gloriæ tuæ in via & in patria; atque ideo nostra interest, quod magni & gloriosi Domini servi sumus; eamque ubique propagari,

ac ea te perfrui magis gaudemus, quàm si nostra esset; quia tu solus laudadilis & gloriosus es, & nulla est vera gloria extra te. Prima hujus hymni verba *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, è cœlo ad nos Angelorum voce derivata sunt: cætera quis addiderit, incertum est. Quidam Apostolis tribuunt, eo quod integer habeatur *lib. 7. Constit. Apost. cap. 47.* sed jam norunt viri docti quid de illarum Constitutionum auctore & ætate sentiendum sit. Alii auctorem faciunt Telesphorum Papam, qui vivebat anno Christi 150. ejusque sententiæ sunt Sigebertus in Chronico, & Innocentius III. *lib. 2. de mysteriis Missæ cap. 20.* Alii Symmacho adscribunt, qui anno quingentesimo Christi floruit. Plerique recentiores sequuti Alcuinum *cap. 40.* Hugonem Victorinum *lib. 2. de divin. offic. cap. 11.* Remigium Antisiodorensem *in expositione Missæ*, Honorium *in Gemma lib. 1. cap. 87.* & Joannem Belethum *lib. de div. Off. cap. 36.* à B. Hilario Pictaviensi Episcopo completum fuisse asseverant: sed in vita & scriptis Hilarii, & in scriptoribus, qui quatuor post ipsum seculis floruerunt, nullum hujus rei vestigium extat: atque insuper observo Athanasium, qui Synchronus Hilario fuit, ejus meminisse *lib. de Virginitate* versus finem his verbis. *Matutino tempore hunc psalmum dicito*, Deus Deus meus ad te de luce vigilo. *Ubi diluculum fuerit, hunc recitabis*, Benedicite omnia opera Domini Domino, *hymnumque dicito* Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Laudamus te: Benedicimus te: Adoramus te; *& quæ sequuntur.* Ex quibus liquet jam eo tempore usitatum fuisse, & per varias regiones dispersum. Cautiùs loquuti sunt Patres Concilii IV. Toletani, qui can. 12. aiunt. *Reliqua quæ sequuntur* post verba Angelorum *Ecclesiasticos Doctores composuisse*, quicunque illi fuerint. Auctor libri Pontificalis in vita Telesphori ait ipsum constituisse ut ante Sacrificium hymnus diceretur Angelicus, hoc est *Gloria in excelsis Deo*, sed non dicit ipsum reliqua

adjecisse: & tunc forsitan verba tantùm Evangelica in usu erant, sicut extant in Liturgia Jacobi; non autem integer hymnus. Symmachus verò præcepit ut omni die Dominico, & in natalitiis Martyrum diceretur: nam Telesphorus in Missa tantùm nocturna Nativitatis Domini cantari decreverat, si vera sunt quæ Sigebertus & Innocentius præcitati tradunt. Statutum autem Symmachi ad totum hymnum extenditur, qui jam antea compositus erat, ut ex Athanasio ostendimus. Etherius Episcopus & Beatus Presbyter *lib.* 1. adversus Elipandum Archiepiscopum Toletanum consuevisse aiunt in Hispania cantari ritu Mozarabico, de quo ibi loquuntur, Dominicis diebus & in quibusdam festivitatibus. A Græcis magna doxologia nuncupatur, & ab iisdem in matutinis laudibus recitatur. Jubent quoque dici ad laudes toto tempore Paschali S. Valerianus Episcopus Arelatensis, qui vivebat anno 550. & S. Tetradius in suis regulis.

V. Refert Anastasius in vita Stephani IV. statutum ab illo, *ut omni die Dominico à septem Episcopis Cardinalibus hebdomadariis, qui in Ecclesia Salvatoris observabant Missarum solemnia super altare B. Petri celebraretur*, & Gloria in excelsis *diceretur*. Ratio hujus Edicti est, quia olim à solo Episcopo dici poterat, à Presbyteris verò in solo die Paschatis dicebatur, ut initio libri Sacramentorum S. Gregorii legimus: non quia ad Episcopos maximè pertineat Missam celebrare, ut explicat Suarez *tom.* 3. *in* 3. *p. disput.* 83. *sect.* 1. sed quia revera sic ferebat mos priscus Ecclesiæ, ut soli Episcopi hunc hymnum dicerent, sicut soli in prima populi salutatione dicunt *Pax vobis* iis diebus, quibus *Gloria in excelsis* dici solet. Adeo verum est, quod sæpius monui, non debere ex hodiernis moribus veterem Ecclesiæ institutionem æstimari. Valfridus Strabo cap. 22. *Statutum est*, inquit, *ut ipse hymnus in summis festivitatibus à solis Episcopis usurparetur, quod etiam in capite libri Sacramentorum designatum videtur.* In Bibliotheca Vaticana Palatina Cod. 495. extat anti-

quissimus Ordo Missæ Romanæ initio sic statuens, *Dicitur Gloria in excelsis Deo, si Episcopus fuerit, tantummodo die Dominico, sive diebus festis. A Presbyteris autem minimè dicitur, nisi in solo Pascha.* Frustra hunc ritum convellere nititur Berno Augiensis cap. 2. de rebus ad Missam spectantibus. *Cur non liceat*, inquit, *omni die Dominico vel natalitiis Sanctorum Presbyteros illum hymnum canere, quem nato in carne Domino Angeli cecinere? Quod si concessum est illum cantare in Pascha secundum prætitulationem Missalis, non multò minus licitum puto in Nativitate* Domini, *quando primum cœpit audiri ab hominibus in terris, qualiter ab Angelis canebatur in cœlis. Proferant contradictores in medium ubinam sit à sanctis Patribus vel ab ipso Sanctissimo Papa Gregorio interdictum; & si ad hæc respondere non valemus, meritò manus damus.* Hæc ille, quem non disputare, sed obedire par erat; nam Gregorius id vetat initio libri Missalis, ut ipse Abbas Augiensis agnoscit, & illius auctoritas sufficere ei debuerat, ne contradicere auderet. Nunc verò sublata est illa restrictio, & ab omnibus idem hymnus cantatur, quod sensim introductum suspicor pauló post Bernonem, qui vivebat anno 1040. ac deinde pro lege habitum.

VI. Scribit Jodocus Clictoveus lib. 3. Elucidatorii huic hymno Angelico insertas fuisse quasdam particulas ex Ecclesiastica constitutione, sed quæ sit ista constitutio non liquet. Potius crediderim privata quorumdam licentia id primò cœpisse, postea invaluisse, adeo ut quibusdam Missalibus hujusmodi clausulæ insertæ fuerint. Passim in libris ad usum chori tam editis quàm M. SS. sequens interpolatio pro Missa B. Virginis reperitur. Post *Domine Fili, unigenite Iesu Christe* additur: spiritus & alme orphanorum Paraclite. Post *Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris:* Primogenitus Mariæ Virginis matris. Post *Suscipe deprecationem nostram*: Ad Mariæ gloriam. Tum sequitur: *Quoniam tu solus Sanctus*; Mariam sanctificans. *Tu solus Dominus*: Mariam gubernans. *Tu solus altissimus*:

mus: Mariam coronans, *Jesu Christe*: *cum Sancto Spiritu*, &c. Refert autem Paris Crassus in Ceremoniali summi Pontificis inedito cap. 67. Nicolaum V. prohibuisse, ne in sua capella diceretur. Apud Pamelium in fine Tomi II. Liturgicorum duæ extant hujus hymni interpolationes, quarum prima hæc est pro die Nativitatis Domini.

Laudamus te. Laus tua Deus resonet coram te rex. *Benedicimus te.* Qui venisti propter nos rex Angelorum Deus. *Adoramus te.* Gloriosum regem Israël in throno Patris tui. *Glorificamus te.* Veneranda Trinitas. *Qui sedes ad dexteram Patris miserere nobis.* In sede majestatis tuæ. *Quoniam tu solus sanctus.* Deus fortis & immortalis. *Tu solus Dominus.* Cœlestium, terrestrium, & infernorum rex. *Tu solus altissimus.* Rex Regum, regnum tuum solidum permanebit in æternum. *Jesu Christe.*

Altera est in Dedicatione Ecclesiæ. *Gloria in excelsis Deo.* Quem cives cœlestes sanctum clamantes laude frequentant. *Et in terra pax.* Quem ministri Domini verbo incarnatum terrenis promiserant. *Laudamus te.* Laudibus cujus astra matutina insistunt. *Benedicimus te.* Per quem omne sacrum & benedictio conceditur, atque augetur. *Adoramus te.* Omnipotens, adorande, colende, tremende, venerande. *Glorificamus te.* Ut creatura creantem, plasma plasmantem, figulus figmentum. *Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam.* Hymnum majestati, gratias autem pietati ferentes. *Domine Deus rex cœlestis*, & reliqua usque ad *Suscipe deprecationem nostram.* Quem quisquis adorat in spiritu & veritate oportet adorare. *Qui sedes ad dexteram Patris* usque ad *altissimus Jesu Christe*: Unigenite, qui es una *cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.*

Non desunt alia exempla, sed ista superflua sunt, ut quisque agnoscat temerario quorumdam ausu, seu potius simplicitate, ac zelo qui non erat secundum scientiam, inserta hæc Angelico hymno fuisse, quæ Ecclesiasticam gra-

vitatem minimè redolent, cultumque divinum non augent, sed diminuunt.

CAPUT V.

Origo & usus Sacerdotalis salutationis Dominus vobiscum. *Græcorum salutatio* Pax omnibus. *Episcopi quoque pacem precantur. Quare præmitti soleat ante collectam* Oremus, *& aliquando* Flectamus genua. *Collectæ nomen æquivocum. A quo primùm collectæ sive orationes inventæ, & quæ forma in iis servanda. Earum conclusio explicatur. Cur dum recitantur, manus & brachia extendantur. De Laudibus quæ olim post Collectam dicebantur.*

I. SAcerdos hymno Angelorum recitato salutat populum dicens *Dominus vobiscum*, quæ salutatio è veteri testamento in Ecclesiam derivata est. Booz enim, ut in Libro Ruth *cap.* 2. legimus, salutans messores suos ait, *Dominus vobiscum*: & Propheta missus à Deo ad Asam Regem Judæ, cùm victor è prælio cum exercitu suo reverteretur, dixit 2. *Paralip. cap.* 15. *Dominus vobiscum, quia fuistis cùm eo.* Vim autem & efficaciam accepisse videtur ex verbis Christi, *ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.* Quia verò tanquam pluribus dicitur *Dominus vobiscum*, decreverant olim majores nostri, ne quis celebrare præsumeret, nisi duobus saltem præsentibus & adstantibus, ut Lib. 1. Cap. XIII. dictum est. Sed hoc deinde antiquatum fuit, non quia celebranti adesse credantur Angeli, ut pie scripsit Innocentius III. *lib.* 2. *de myst. Missæ cap.* 25. quasi ex hoc inferret nunquam celebranti deesse adstantes; sed quia Minister licet sit solus personam gerit Ecclesiæ: alioquin cùm quis recitat solus divinum officium, hanc salu-

tationem prætermittere deberet, quod quàm absurdum sit docet Petrus Damiani, in libro quem de hoc argumento ex professo conscripsit, eique propterea titulum præfixit: *Dominus vobiscum.* Non solùm igitur qui celebrat, sed etiam qui ministrat, personam publicam gerunt, & sicut ille salutat Ecclesiam, ita iste Ecclesiæ nomine salutanti respondet. Est autem hæc salutatio propria Sacerdotis, quam cùm in Africa ex præsumptione Lectores usurparent, vetitum id fuit can. 4. Concilii III. Carthaginensis. Apud Græcos nullus est usus hujus salutationis, nec reperitur in eorum Liturgiis, & formula *Dominus sit semper cum omnibus nobis* semel tantùm extat in Liturgia S. Marci. Cùm verò salutant populum dicunt *pax omnibus*, sicut constat ex Liturgiis Basilii & Chrysostomi. Hinc ipsum Chrysostomum, sicut refert Socrates *lib. 6. cap.* 14. ab exilio revocatum rogabat multitudo ejus reditu gaudens, ut in Episcopali throno resideret, & pacem populo pro more precaretur. Idem quoque Chrysostomus *hom. 3. in epist. ad Coloss.* de hoc ritu differens ait, *Cum ingressus fuerit is qui praest Ecclesia, statim dicit,* pax omnibus. *Quando sermonem facit & concionatur,* pax omnibus. *Quando benedicit*, pax omnibus. *Quando jubet osculari*, pax omnibus. *Peracto sacrificio*, pax omnibus. Ita etiam Cyrillus in Joannem *lib. 12. Salutat discipulos usitata illa forma pax vobis, legem veluti quandam constituens Ecclesia filiis. Quo fit ut in sanctis potissimum conventibus & synaxibus circa ipsa mysterii initia hoc invicem dicamus.* Athanasius tandem epistola ad Eustathium invehitur in quosdam Episcopos, qui cùm initio sacrificii & sermonis blandum illud proferrent *pax vobis*, tragœdias tamen excitabant, & alios affligebant. Ex hac Græcorum consuetudine, quæ ex Christi exemplo & doctrina traxit originem, dimanasse reor, ut etiam latini Episcopi cùm prima vice salutant populum, dicant *pax vobis*, illius vocem usurpantes, cujus pontificio funguntur. Optatus Milevitanus lib. 3. *Non potuistis*, inquit, *pratermittere quod legiti-*

mum est, *utique dixistis*, pax vobiscum. *Quid salutis de quo non habes? quid nominas quod exterminasti. Salutas de pace, qui non amas.* Hujus item salutationis meminit Ambrosius *lib. de dignit. sacerdot. cap.* 5. quam formulam cùm quidam Episcopi præter Ecclesiæ consuetudinem frequentarent, adeo ut altera Presbyteris communi nunquam uti vellent, Concilium Braccarense primum hoc decretum edidit can. 21. *placuit ut non aliter Episcopi, & aliter Presbyteri populum, sed uno modo, salutent dicentes, Dominus sit vobiscum, sicut in libro Ruth legitur; & ut respondeatur à populo & cum spiritu tuo: sicut & ab ipsis Apostolis traditum omnis retinet Oriens, & non sicut Priscilliana pravitas immutavit.* Priscillianus enim, ut ad hunc canonem notat Garsias Loaisa, non semel tantum ut moris est, sed semper ab Episcopis dicendum esse *pax vobis* contendebat. In hunc autem canonem mendum irrepsisse, ut pro occidens oriens legatur, dudum viri docti observarunt: nam in Ecclesia Orientali alium fuisse usum, quæ modo allata sunt, manifestant. Omnes ferè recentiores de hac salutatione Dionysium loquutum esse arbitrantur *cap.* 3. *Eccles. Hierarchiæ* § 8. ubi eam divinissimam vocat; sed ex textu evidens est de osculo pacis eum loqui, cujus rationem reddit his verbis. *Non enim possunt ad unum colligi, atque unius pacificæ unionis participes existere, qui secum ipsi dissident.* Sive autem dicatur *pax vobis*, sive *Dominus vobiscum*, tessera hæc est mutuæ communionis & pacis, qua fideles in Christi fide & charitate copulantur. Ideo Tertullianus hæreticos reprehendit, quod omnes sine personarum distinctione salutarent. *Pacem*, inquit, *cum omnibus miscent.* Legimus etiam Marcionis salutationem à Polycarpo recusatam, quia extra Ecclesiam erat. Hac ipsa de causa infideles, pœnitentes, & catechumeni sermoni interesse non poterant (Qui tamen ritus postea sublatus fuit, ut cap. 7. ostendemus) quia Episcopus ipsum inchoaturus prius populum salutabat. Non enim, in-

quit Optatus Milevitanus, aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primo in nomine Dei populum salutaverit. Athanasius *to. 2. edit. Commelinianæ pag.* 245. peracturis sacra aut docturis blandissima illa in ore est salutatio, pax omnibus. Notabile est quod Michaël Glycas refert 4. parte Annalium ex historia Ecclesiastica Philonis Philosophi, tempore scilicet persecutionum, fuisse quendam Ecclesiasticum, qui ab Episcopo à communione fidelium segregatus fuit. Accidit autem ut ab ethnicis comprehensus pro testimonio fidei occisus sit; & ipso loco templum constructum est. Cumque Episcopus in eo celebrans verba illa proferret *pax omnibus*, E templo egrediebatur, idque pluries contigit, donec ab Episcopo absolutus, nunquam deinceps exire visus est. Cùm verò Sacerdotes dicunt *pax vobis*, sive *Dominus vobiscum*, nos per ipsos salutat Christus cupiens in nobis mansionem facere, & nos secum unire, ac templum suum Eucharistici Sacramenti perceptione efficere; sicut Angelus B. Virgini dixit *Dominus tecum*, antequam in ejus utero carnem susciperet. Respondet populus Sacerdoti, *& cum spiritu tuo*, quæ verba accepta videntur ex epist. 2. ad Timoth. cap. 4. ubi Paulus ait, *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo*: & extant in antiquissimis Liturgiis. Optimè Chrysostomus hom. 18. in 2. ad Corinth. *In tremendis mysteriis ut Sacerdos pro plebe, ita plebs pro Sacerdote vota facit. Hæc enim verba* & cum spiritu tuo, *nihil aliud quàm hoc significant.* Olim universus populi cœtus Sacerdoti respondebat, ut ex Liturgiis, earumque expositoribus apparet; idque Micrologus statutum ait in occidente à concilio Aurelianensi, ut scilicet non solùm clerici, sed omnis populus responderet, *& cum spiritu tuo*. At nunc soli clerici vel ministri respondent, de qua refusius egi suprà *Lib. I. Cap. XXV*. §. 19. Sensum autem prædictæ responsionis Isidorus Pelusiota *lib. 1. epist.* 122. ita explicat: *Illud quod à plebe respondetur* & cum spiritu tuo *hanc habet sententiam. Pacem quidem nobis*

præbuisti Domine, hoc est mutuam inter nos concordiam; pacem autem nobis da, hoc est hujusmodi tecum conjunctionem, quæ nullo modo divelli possit, ut cum spiritu tuo pacati, quam nobis in creationis initio indidisti, à tua charitate distrahi nequeamus. Et Florus magister in expositione Missæ scribit, nihil melius invenisse Ecclesiam, quod optaret Sacerdoti, nisi quod Sacerdos optat Ecclesiæ, ut idem Dominus, qui dignatur esse cum Ecclesia, dignetur etiam esse cum spiritu Sacerdotis.

II. Sacerdos post salutationem & seipsum & populum excitat ad orandum dicens, *Oremus.* Qua monitione audita omnes sacro adstantes sub silentio olim orabant, tum peracta brevi oratione omnium preces Sacerdos brevi item deprecatione concludens, collectam alta voce recitabat. Cùm autem Sacerdos exclamabat dicens *Oremus*, veteris Ecclesiæ phrasi orationem dare dicebatur: quem ritum perspicuè explicat Uranius in vita S. Paulini describens obitum S. Joannis Episcopi Neapolitani. *Ad Ecclesiam* inquit, *processit, & ascenso tribunali populum ex more salutavit, resalutatusque à populo orationem dedit, & collecta oratione spiritum exhalavit.* Eadem phrasi utitur Anastasius in vita Sergii II. ipsum referens Ecclesiam ingressum cum Ludovico Francorum Rege, omnes autem prostratos ad confessionem B. Petri orasse, *& data à Pontifice super populum oratione* regressos esse. Synodus item Romana sub Zacharia c. 14. decrevit, *ut episcopus aut presbyter, dum ingressus fuerit ad Missarum solemnia celebranda, nullo modo audeat data oratione recedere, ut ab alio Episcopo aut presbytero suppleantur Missarum solemnia, sed qui initium ponit, suppleat usque in finem.* Describunt eumdem ritum acta S. Susannæ apud Baronium *anno* 294. *n.* 10. ex quibus colligitur consuetas tunc fuisse hujusmodi preces non solum in Ecclesiasticis conventibus, sed etiam in privatis domibus, cùm Sacerdotes alios visitabant, vel ad se venientes excipiebant. Narrant enim

Gabinium presbyterum in adventu aliorum ejusmodi orationem dedisse, *Oremus*, illisque humi prostratis sic orasse: *Domine Deus qui dispersa congregas, & congregata conservas, respice in opus manuum tuarum, & illumina omnes in te credentes, quia tu es lumen verum in secula seculorum.* Cui orationi omnes responderunt, *Amen.* Similiter Caius in domo Gabinii omnibus prostratis *dans orationem* dixit, *Oremus. Domine Deus Pater Domini nostri Iesu Christi, qui omnibus ad salutem & vitam æternam misisti Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, ut nos è mundi tenebris erueret, da nobis servis tuis constantiam fidei, quia tu regnas in secula seculorum* Responderunt omnes *Amen.* Aliquando indicta oratione per verbum *Oremus*, monebat Sacerdos pro quibus orandum foret ea formula, qua nunc utitur Ecclesia in officio feriæ sextæ majoris hebdomadæ, cùm pro omni statu hominum preces fundit: ad quem morem alludit Augustinus epist. 107. ad Vitalem Carthaginensem, qui perperam docebat non esse orandum pro incredulis. *Exere,* inquit, *contra orationes Ecclesiæ disputationes tuas, & quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei orare pro incredulis, ut eos Deus convertat ad fidem: & pro Cathecumenis, ut eis desiderium regenerationis inspiret: & pro fidelibus, ut in eo quod esse cœperunt, ejus munere perseverent; subsanna pias voces.* In ordine Romano sæpius memorato Reginæ Sueciæ ante annos nongentos scripto plures extant ejusmodi formulæ. Unam transcribo, pro iis qui agapen faciunt. *Oremus dilectissimi nobis Deum omnipotentem pro filio nostro* illo, *qui recolens divina mandata de justis laboribus suis victum indigentibus subministrat, quatenus hac devotio ipsius sicut nobis est necessaria, ita sit Domino semper accepta.* Et immediatè sequitur hæc Collecta. *Deus qui post baptismi Sacramentum secundam ablutionem peccatorum eleemosynis indidisti, respice propitius super famulum tuum* illum, *pro cujus operibus tibi gratia referuntur, fac eum præmio bea-*

tum, quem fecisti pietate devotum. Per Dominum nostrum. Certis diebus dicto à Sacerdote *Oremus*, Diaconus subdit, *Flectamus genua*: qui ritus in præcitato libro sic describitur. *Sacerdos dicit* Oremus, *& annunciat Diaconus* Flectamus genua, *& post paulum dicit*, Levate. Ex qua rubrica duo eruuntur; primum non à Subdiacono ut nunc fit, sed à Diacono dictum olim *Levate*: alterum flexis genibus post Diaconi monitionem aliquantulum orasse fideles, tum monitos ut levarent se, surrexisse, & Sacerdotem illis stantibus collectam recitasse. Alludit ad hunc ritum Basilius Magnus lib. de Spiritu Sancto cap. 27. dicens *Quoties genua flectimus & rursus erigimur, ipso facto ostendimus, quod ob peccatum in terram delapsi sumus, & per humanitatem ejus qui creavit nos in cælum revocati sumus.* De hac ipsa re Cæsarius Arelatensis *hom.* 34. sic loquitur plebi suæ. *Rogo vos & admoneo fratres carissimi, ut quotiescunque juxta altare à Clericis oratur, aut oratio Diacono clamante indicitur, non solùm corda, sed etiam corpora fideliter inclinetis. Nam dum frequenter sicut oportet, & diligenter attendo, Diacono clamante* Flectamus genua, *maximam partem populi velut columnas erectas stare conspicio, quod Christianis omnino nec licet nec expedit.* Jesse item Ambianensis in epist. de Baptismo: *Postmodum admoneantur à* Diacono, *Orate electi, flectite genua, & postquam oraverint dicit*, levate. Et in Codice Remensi apud Menardum, *Nuntiat Diaconus* Flectamus genua, *& populus silet*; & in Codice Tiliano apud eumdem in officio feriæ VI. majoris hebdomadæ, *Dicat Diaconus*, Flectamus genua, *& oret diutissimè*; nam ea die prolixior fiebat oratio, qua peracta dicebat Diaconus *Levate*. At hodie cùm nullum fiat intervallum inter *Flectamus genua* & *Levate*, sancitum est ut primum à Diacono, & alterum dicatur à Subdiacono. Quod autem Collecta omnibus erectis à Sacerdote recitaretur, Cassianus confirmare videtur, qui *lib.* 2. *Institut. cap.* 7. de disciplina orandi agens ait: *Cùm is qui orationem*

collecturus est è terra surrexit, omnes pariter eriguntur; ita ut nullus antequam inclinetur ille, genuflectere; nec cùm è terra surrexerit, remorari præsumat.

III. Nomen verò Collectæ æquivocum est, nam sumitur aliquando pro qualibet hominum multitudine in unum congregata, ut in Capitulari Caroli Magni lib. 5. cap. 74. *Si quis super missum dominicum cum collecta & armis venerit.* Et lib. 5. cap. 130. *De itinerantibus, ut eos per Collectam nemo ausus sit adsallire.* Et magis pressè pro conventu & congregatione fidelium ad orationem simul convenientium: atque hoc sensu phrasis est antiquis Patribus & historicis Ecclesiasticis valde usitata, collectas agere, convenire ad collectam, adesse collectæ; adeo ut hoc nomen ad ipsum divinum officium & ad Missæ sacrificium translatum sit, ut suprà ostendimus, cùm de nominibus Missæ ageremus. Etiam in veteri Testamento *Levit.* 23. *Deuter.* 16. 2. *Paral.* 7. cœtus fidelium diesque solemnes Collectæ dicebantur. Eadem voce Paulus Apostolus usus est 1. *ad Cor.* 16. pro eleemosynis; quæ ad alendos pauperes colligebantur. *De collectis*, inquit, *quæ fiunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite, ut non cùm venero, tunc collectæ fiant.* Extat apud Chrysostomum insignis oratio de eleemosyna & collectis: de quibus etiam agunt Justinus Martyr *Apolog.* 2. Tertullianus *cap.* 39. *Apolog.* Cyprianus *epist.* 60. *ad Ianuarium & reliquos Numidiæ Episcopos*, & Leo Magnus *in sermonibus de Collectis.* Hæ verò indicebantur intra Missarum solemnia, & sæpius in sermone pro subsidio indigentium, sive ad redimendos captivos, de qua re diffusè tractat Ferrarius *lib.* 1. *de ritu Sacrarum concionum cap.* 26. Accipitur tandem Collectæ nomen pro brevi oratione, quam Sacerdos salutato populo recitat, quæ ideo Collecta dicitur, quia populo in unum congregato & collecto recitatur: vel quia Sacerdos legatione apud Deum pro omnibus fungens omnium vota in unum colligit: vel quia ex selectis sacræ

scripturæ & Ecclesiæ verbis compendiosa brevitate colligitur: vel quia omnes collectis animis affectus suos & mentem ad Deum attollunt; quas notiones fusius prosequitur Claudius Espencæus *tract. de Collectis Ecclesiasticis*. Innocentius III. *lib. 2. de mysteriis Missæ cap. 27.* & Ioannes Beleth *lib. de div. off. cap. 37.* Collectam propriè dici volunt eam orationem, quæ olim super populum fieri solebat, quando collectus in unum erat cum universo clero in una Ecclesia, ut ad aliam procederet, in qua statio celebranda erat. Tunc enim Episcopus sive sacerdos collecta omni multitudine brevi oratione super populum uti solebat; ex quo fieri potuit ut ad reliquas hujusmodi orationes Collectæ nomen dimanarit. Hinc liber Sacramentorum S. Gregorii in festo Purificationis S. Mariæ duplicem habet orationem, quarum una inscribitur *Ad Collectam ad S. Adrianum*, ubi populus & Clerus colligebantur, ut inde procederent ad S. Mariam Majorem, & incipit *Erudi quæsumus Domine plebem tuam*: altera dicitur ad Missam, scilicet, *Omnipotens sempiterne Deus majestatem tuam, &c.* Lego etiam tributum quandoque Collectis nomen benedictionis: nam in ordine coronationis Caroli Calvi, quæ in ejus Capitulari *pag.* 486. describitur, Collectis, quas singuli Episcopi super Regem recitarunt, hic titulus præfigitur: *Benedictiones super Regem Carolum ante Missam & altare S. Stephani*. Explicat luculenter hujus nominis rationem Amalarius lib. 2. c. 9. *Episcopus*, inquit, *vel sacerdos dicit* Oremus, *ac deinde sequitur benedictio. Utroque nomine benedictionis & orationis vocatur oratio Sacerdotis. De benedictione dicit Apostolus.* Si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ quomodo dicit *Amen* super tuam benedictionem, quia nescit quid dicas? *Hanc benedictionem vocat Ambrosius orationem dicens. Imperitus audiens quod non intelligit, nescit finem orationis, & non respondet* Amen, *idest verum ut confirmetur benedictio.* Hactenus Amalarius; sed sententia, quam tribuit Ambrosio,

Hilarii Diaconi eſt, cujus eſſe commentaria in Paulum Ambroſio adſcripta nonnulli exiſtimant. Quod verò benedictio pro Collecta accipi ſoleat, probatur etiam ex Regula S. Benedicti *cap.* 11. in quo diſponens vigiliarum ordinem pro diebus Dominicis præcipit, ut dicto hymno *Te Deum Laudamus* Abbas legat Evangelium: lecto autem Evangelio, *& data*, inquit, *benedictione incipiant Matutinos.* Hæc autem benedictio nihil aliud eſt quàm Collecta currentis officii, poſt quam laudes immediate ſubſequuntur. Idem confirmat his omnibus antiquior Auguſtinus lib. de dono perſeverantiæ cap. 23. *An quis Sacerdotem ſuper fideles Dominum invocantem, ſi quando dixit, Da illis Domine in te perſeverare uſque in finem, non ſolum voce auſus eſt, ſed ſaltem cogitatione reprehendere, ac non potius ſuper ejus talem benedictionem & corde credente & ore confitente reſpondit Amen?* Ex hoc autem Auguſtini teſtimonio, & ex epiſtola ad Vitalem ſuprà citata, itemque ex actis S. Suſannæ evidens fit Collectarum uſum, quocunque nomine vocarentur, viguiſſe in Eccleſia ante Sanctos Pontifices Gelaſium, & Gregorium Magnum, quibus plerique primam illarum inſtitutionem attribuunt.

IV. S. Pontifex Cæleſtinus in Epiſtola ad Galliarum Epiſcopos de Gratia Dei pro Proſpero, & Hilario cap. 11. ea quæ ſolemus in Collectis à Deo petere commemorans, eas orationes ab Apoſtolis traditas aſſerit his verbis. *Obſecrationum Sacerdotalium Sacramenta reſpiciamus, quæ ab Apoſtolis tradita in toto mundo atque in omni catholica Eccleſia uniformiter celebrantur, ut legem credendi lex ſtatuat ſupplicandi. Cùm enim ſanctarum plebium Præſules mandata ſibimet legatione funguntur apud divinam clementiam humani generis agunt cauſam, & tota ſecum Eccleſia congemiſcente poſtulant & precantur, ut infidelibus donetur fides, ut idololatræ ab impietatis ſuæ liberentur erroribus, ut Iudæis ablato cordis velamine lux veritatis appareat, ut hæretici catholicæ fidei perceptione*

resipiscant, ut Schismatici spiritum rediviva charitatis accipiant, ut lapsis pœnitentiæ remedia conferantur, ut denique cathecumenis ad regenerationis sacramenta perductis cœlestis misericordiæ aula reseretur. Hæc Cælestinus, cujus verba libro Gennadii de Ecclesiasticis dogmatibus *cap.* 29. & 30. ejus interpolator inseruit. Genebrardus quoque *lib. de Apostolica Liturgia cap.* 20. Collectarum institutionem Apostolis adscribit, sed nullo prolato teste. Mihi verò hæc distinctio adhibenda videtur: nam si præcisè de Collectis loquamur, quibus nunc utimur, verissimum esse reor earum primos auctores fuisse Gelasium & Gregorium, id enim omnes rerum Ecclesiasticarum Scriptores asserunt, & antiqua monumenta evincunt. Quod si nomine Collectarum breves orationes collectis Gregorianis similes intelligimus, quibus summa petendorum à Deo paucis verbis continetur, nulli dubium esse potest eas Gelasio antiquiores esse, atque ab Apostolis eorumque immediatis successoribus in sacris conventibus usurpatas, ut ex actis S. Susannæ, aliisque testimoniis suprà citatis probatum est: quibus adjungi possunt ex Concilio Milevitano *canon.* 12. & ex III. Carthaginensi 23. præcipientes, ne quis orationes in Missa recitare præsumeret, nisi prius in Synodo approbatæ fuissent. Cùm enim cresceret pro arbitrio cujusque Episcopi earum numerus & diversitas, nimia licentia coercenda fuit, ne quid in Ecclesia audiretur aut à fide absonum aut Ecclesiasticæ gravitati incongruum. Quod verò Gelasius orationes composuerit, testatur Anastasius in ejus vita: *Fecit*, inquit, *Sacramentorum præfationes & orationes cauto sermone.* Neque Gregorius omnes quæ extant in ejus libro Sacramentorum de novo composuit; sed ut ait Ioannes Diaconus in ejusdem vita *lib.* 2. *cap.* 17. Gelasianum Codicem de Missarum solemniis multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla adjiciens, in unius libri volumine coarctavit. Et Valfridus cap. 22. *Curavit*, inquit, *B. Gregorius rationabilia quæque coadunare, & seclusis iis*

quæ vel nimia, vel inconcinna videbantur, composuit librum qui dicitur Sacramentorum. Observo autem quod non obstante Gregoriana correctione, Missales S. Gelasii diu permanserunt, nam ut suprà notavi Lib. I. Cap. XXV. §. X. inter libros sacros qui anno 831. in monasterio Centulensi erant, tres Missales Gregoriani numerantur, & XIX. Gelasiani, ubi videmus multò plures Gelasianos fuisse quàm Gregorianos: quia nimirum illis potius quàm istis ibidem utebantur. Nec dubito quin hodie alicubi lateat aliquod Gelasii Sacramentarium, ut vocant: imò cùm evolverem codicem illum antiquissimum Ordinis Romani Petavianum, qui nunc est in Bibliotheca Reginæ Sueciæ, suspicatus sum ordinem S. Gelasii in eo contineri, adeo multa habet diversa à Gregoriano, nisi fortè ex utroque mixtum sit. Sunt in hoc plures collectæ diversæ à Gregorianis, ut in Ascensione Domini: *Deus qui ad declaranda tuæ miracula majestatis post resurrectionem à mortuis hodie in cœlos Apostolis adstantibus ascendisti, concede nobis tuæ pietatis auxilium, ut secundum tuam promissionem & tu nobiscum semper in terris, & nos tecum in cœlo vivere mereamur.* A Gregorianis item, paucis exceptis, diversæ sunt Ambrosianæ à S. Ambrosio & ab aliis ejus Ecclesiæ Pontificibus compositæ. In Missali autem Mozarabum non solùm diversæ omnino sunt orationes, sed diversa quoque ipsarum formula est: nam & longiores sunt & ritu dissimuli recitantur. Ut in Dominica prima Adventus immediatè post Introitum dicit Sacerdos alta voce, *Per omnia semper secula seculorum.* Respondet clerus, *Amen.* Tum Sacerdos hanc recitat orationem. *Deus qui per Angelicos choros adventum Filii tui Domini nostri Iesu Christi annunciare voluisti: qui per Angelorum preconia gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis adclamantibus demonstrasti, concede ut hujus Dominicæ resurrectionis festivitate pax terris reddita convalescat, & fraternæ dilectionis charitate innovata permaneat.* Res-

pondet Clerus, *Amen*. Mox ait Sacerdos, *Per misericordiam tuam Deus noster qui es benedictus & vivis & omnia regis in secula seculorum*. Et responso *Amen*, Sacerdos salutat populum dicens, *Dominus sit semper vobiscum*. In Liturgiis Græcorum quamvis multæ sint precationes, nulla tamen extat in qua Latinæ Collectæ modus observetur. Multas etiam Collectas composuerunt Alcuinus & Grimoldus Abbas, quas Pamelius collegit *tom. 2. Liturgicorum*: itemque Musæus Presbyter Massiliensis, & Voconius Episcopus Castellanensis in Mauritania, ut refert Gennadius *lib. de viris illustribus*; sed quales hæ fuerint nescimus, quia eorum opera interierunt. Sunt & aliæ à recentioribus editæ, quæ facilè dignoscuntur, si cum antiquis & Gregorianis conferantur. Elucet enim in antiquis veteris Ecclesiæ spiritus: elucet in rebus ipsis apostolica quædam gravitas; in sensu & in collocatione verborum grata quædam & perspicua concinnitas, adeo ut brevi compendio multa contineantur. Et primò quidem Dei benevolentia captari solet vel ab aliquo ejus attributo, vel à commemoratione alicujus beneficii nobis collati, vel proposita nostra infirmitate & indigentia. Sequitur expositio rei quæ petitur, addito nonnunquam motivo, quo Deus flectatur ad ea nobis concedenda, quæ postulamus. Addit eis venustatem ipsum genius compositionis non solutum & vagum; sed certo ambitu definitum, variisque schematibus exornatum. Docet Petrus Cirvelus Darocensis in procemio expositionis libri Missalis editæ Compluti an. 1528. in prima Collecta explicari moraliter Introitum Missæ, in secreta offertorium, in oratione finali communionem: quæ observatio quamvis in nonnullis locum habere possit; omnibus tamen aptari nequit, nisi sensus literalis violento quodam ingenii conatu ad eam moralitatem subtiliter quidem, sed sine ullo fundamento, ut in similibus sæpe contingit, pertrahatur.

V. Concluditur demum oratio obsecratione & obte-

ſtatione per Chriſtum, qui eſt mediator & redemptor noſter. Ad Patrem enim dirigitur oratio, ut Concilium Carthaginenſe III. decrevit, & per Filium terminatur, ſicut ipſe olim præcepit dicens, *Quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Atque ideo Tertullianus dixit *cap.* 21. *Apolog.* Chriſtianos Deum per Chriſtum colere. *Dicimus & palam dicimus, & vobis torquentibus lacerati & cruenti vociferamur, Deum colimus per Chriſtum, Per eum & in eo ſe cognoſci vult Deus & cœli. Meminit* ejuſdem ritus Optatus Milevitanus lib. 3. *Paganum vocas eum qui Deum Patrem per Filium ejus ante aram rogaverit.* Et Haymo Halberſtaten: in cap. 7. epiſt. ad Hebræos, *Vnde*, inquit, *& Sacerdotes Eccleſiæ altari aſſiſtentes dicunt, Suſcipe Domine ſancte Pater preces populi tui, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum Filium tuum.* Nemo autem copioſius & elegantius totam hanc clauſulam Orationum expoſuit, quàm Fulgentius Ruſpenſis Epiſcopus in epiſt. ad Ferrandum Diaconum de quinque quæſtionibus, quarum quarta eſt iſta. *Vnum*, inquit, *regnum Patris & Filii & Spiritus Sancti credimus & fatemur, ſimul eos dominari creaturis omnibus ſentientes: quare ergo in orationibus Sacerdotum* Per Jeſum Chriſtum Filium tuum Dominum noſtrum, qui tecum vivit & regnat in unitate Spiritus ſancti *per univerſas penè Africæ regiones Catholica dicere conſuevit Eccleſia, tanquam ſolus Filius cum Patre poſſideat regnum, in unitate ſcilicet Spiritus ſancti, ut regnantes adunare, non ſimul regnare Spiritus ſanctus intimetur?* Reſpondet Fulgentius admodum prolixè aſſerens nos per Jeſum concludere orationem, quod ille mediator ſit. Tum ex doctrina B. Auguſtini ait ideo nos unitatem Spiritus Sancti cum Patre & Filio prædicare, ut ex ipſo unitatis nomine una eſſentia, & ex hoc unum regnum, & in eodem uno regno una Trinitatis poteſtas, unaque majeſtas à Fidelibus agnoſcatur: ne putetur aut Filius aut Spiritus ſanctus ſecundũ divinam naturam ita cum Patre regnare, quemadmodum cum potiori

regnat inferior; sed illa unitas Spiritus sancti, quæ est communio Patris & Filii, dum in illo regno unitatem Divinitatis monstrat, unam esse regnandi æternitatem, unam potestatem, atque majestatem, unamque dominationem summæ Trinitatis edoceat. *Nullum* autem *præjudicium Filio vel sancto Spiritui comparatur*, ut idem Fulgentius scribit lib. 2. ad Monimum cap. 5. *dum ad Patris personam precatio ab offerente dirigitur, cujus consummatio, dum Filii & Spiritus sancti complectitur nomen, ostendit nullum esse in Trinitate discrimen: quia dum ad solius Patris personam honoris sermo dirigitur, bene credentis fide tota Trinitas honoratur, & cùm ad Patrem litantis destinatur intentio, sacrificii munus omni Trinitati uno eodemque offertur litantis officio.* Ad solum igitur Patrem omnes ferè Collectæ directæ sunt, paucæ ad Filium, nulla ad Spiritum sanctum: non quia is donum est, & à dono donum non petitur, ut nonnulli cum Durando in suo Rationali philosophantur; sed quia Missa repræsentatio est ejus oblationis, qua Christus se Patri obtulit, ac propterea ad ipsum Patrem Liturgicæ precationes diriguntur. Porro ex dictis antiquitas hujus clausulæ *Per Christum* dignoscitur: quæ potest etiam ex Tertulliano confirmari, qui *lib. de spectaculis cap. 25.* æonas æonum id est secula seculorum alii omnino dicere vetat nisi Deo & Christo. Et ex Irenæo *lib. 1. cap. 1.* ubi redarguens Valentini Hæresiarchæ portentosum commentum de triginta Æonibus, variisque Æonum generationibus refert discipulos Valentini conatos fuisse illius erroris participes facere Catholicos, quòd in orationibus dicerent æonas æonum id est secula seculorum.

VI. Post Collectam totus cœtus accinit *Amen*: de qua voce, ejusque usu post precationem loquitur Apostolus 1. *ad Cor. cap.* 14. & post eum antiqui Patres. Justinus Martyr Apolog. 2. *Absolutis precibus & gratiarum actione quilibet de populo qui adest faustis vocibus acclamat.* Amen. Hieronymus *Præf. lib. 2. in ep. ad Galatas*

in

in Ecclesiis Urbis audiri testatur quasi cœleste tonitru populum clamantem & reboantem *Amen.* Augustinus lib 2. contra epistolam Parmeniani cap. 7. *cum Episcopus solus intus est, populus orat cum illo, & quasi subscribens ad ejus verba respondet* Amen. Idem in fragmento sermonis ad populum contra Pelagianos, *Amen vestrum subscriptio vestra est, consensio vestra est, adstipulatio vestra est.* Dionysius Alexandrinus in epist. ad summum Pontificem Sixtum apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 9. *Qui gratiarum actionem frequenter audierit, & cum cæteris responderit* Amen. Theodoretus in epist. 2. ad Cor. cap. 1. *Non solus Sacerdos orans offert hymnum, sed etiam qui* Amen *adjungit, est oblata glorificationis particeps.* Cyrillus Catech. mystago. 5. obsignari ait per *Amen* orationem; sicut eâdem voce obsignatas olim epistolas, quas *formatas* vocabant, docet Ferrarius *lib. 1. de antiquo genere epistolarum Ecclesiasticarum cap. 5.* Alia quædam de hac voce notavi in tractatu de Divina Psalmodia *cap. 16. §. 17. n. 5.* Quod verò attinet ad numerum Collectarum, sunt quidam recentiores qui asserunt Ecclesiam Romanam à temporibus Apostolicis tres orationes recitare consuevisse: nullum tamen hujus assertionis testimonium afferunt: imò illi refragantur Ordo Romanus & antiqui Sacramentorum libri in quibus pro singulis Missis una tantùm Collecta assignatur. Neque obstat Concilium Laodicenum, à quo sancitum fuit can. 19. tres in Missâ orationes fieri, unam pro Catechumenis, alteram pro pœnitentibus, tertiam pro fidelibus; cui sanctioni favet Chrysostomus *hom. 72. in Matth.* Nam ritus græcus in usu Collectarum, ut suprà indicavimus, discrepat à Latino; & in locis citatis tam Concilium quàm Chrysostomus non loquuntur de Collecta, quæ à nobis post Introitum dicitur; sed de orationibus quæ post Evangelium & homiliam fieri solebant super Catechumenos & pœnitentes, antequam veteri ritu dimitterentur, & super Fideles qui in Ecclesia remanebant. Puto autem orationes apud Latinos multiplicari

cœpisse in Monasteriis, quod ex Synodo Matisconensi habita, ut notat Sirmondus, an. 627. deduco. In ea siquidem Agrestinus Monachus Luxoviensis vir pravi & arrogantis ingenii regulam S.Columbani tanquam superstitiosam impugnavit, inter cætera objiciens Columbanum à cæterorum Ecclesiasticorum more desciscere, & sacra Missarum solemnia multiplicatione orationum vel Collectarum celebrare. Cui obstitit Eustasius ejusdem Monasterii Abbas dicens, multiplicationem orationum omnibus proficere Ecclesiis, quia dum plus Dominus quæritur, plus invenitur; & cùm uberiùs oratione pulsatur, eo citiùs exaudire probatur. Narrat diffusè hanc disputationem Jonas Aurelianensis in vita prædicti Eustasii sive Eustachii, ut alii eum vocant. Huc etiam spectat quod Matth. Paris refert in vita Abbatum S. Albani, Joannem scilicet ejus Monasterii Abbatem constituisse, ne numerus Collectarum in Missa Septenarium excederet. Non solùm autem in Missæ, officiorumque divinorum solemniis Collectæ olim recitari solebant; sed in quocunque Clericorum seu Monachorum conventu, quoties simul orabant, qui præsidebat brevi Collecta conventum dimittere solebat. Testis est hujus consuetudinis Valfridus Strabo cap. 22. dicens, consuevisse veteres Patres, qui cæteris eminentiores erant, non solùm inter officia Missæ, verùm etiam in aliis conventibus, & colloquutionibus brevi oratione opus concludere. *Quod*, inquit, *& in sanctorum Patrum exemplis agnoscimus, dum alii alios honorificentiæ causa orationes colligere postulabant. Sicut etiam nunc solent sacerdotes in conclusionibus nocturnæ vel diurnæ Synaxeos orationes breves id est Collectas subjungere. Sunt enim tales, ut non alibi quàm circa Sacrificii celebrationem sint dicendæ. Sunt verò aliæ, quibus & in officio Missæ & non minus in aliis locis possumus uti.* Confirmatur ex regula Magistri cap. 15. ubi loquens de oratione pro fratre fluctuante ab universa congregatione facta, postquam omnes diutissimè orassent, surrexisse omnes ait, & ab Ab-

bate completam fuisse orationem. Cæterum hoc loco prætermittere non debeo ab hoc Magistro, quicunque ille fuerit, Collectam inusitato, sibique peculiari, ac planè barbaro vocabulo vocari *Rogus Dei.* Sic ille passim in Regula cap. 35. *Extra lectiones, versum, & rogus Dei.* cap. 35. *Psalmi matutini dici debent omni tempore sex, responsorium unum, versum, lectionem Apostoli & Evangelii, quam semper dicit Abbas, & rogus Dei.* Et infrà. *Post ipsam rogus Dei.* cap. 37. *Psalmi completorii tres dici debent, Responsorium, lectionem Apostoli, lectionem Evangeliorum, post quam semper præsens Abbas dicat rogus Dei, & versum clusorem.* Glossator hujus regulæ putat *rogus Dei* esse *Kyrie eleison*, sed proculdubio Collecta est, ut ex ipsa officii serie, & ex communi usu Monachorum manifestum fit. Credo autem sic dictam, quia per illam rogatur Deus. Hæc obiter. Usum verò collectarum extra divina officia astruit etiam Gregorius Magnus *lib. 3. Dialog. cap.* 17. Agens enim de Mortuo, quem Monachus quidam fusis ad Deum precibus suscitavit, *cum diutiùs,* inquit, *orassent*, Monachus scilicet & Quadragesimus Subdiaconus, *complere orationem Quadragesimum Subdiaconum servus* Dei *petiit: qua completa ab altaris crepidine pulverem colligit, atque cum eodem Quadragesimo ad defuncti corpus accessit, seseque ibidem in orationem dedit. Cumque diutius orasset, jam non sicut prius fecerat, orationem compleri per Subdiaconum voluit, sed ipse benedictionem dedit*, Collectam nimirum recitavit, quam diximus suprà benedictionis nomine intelligi, *statimque surrexit.* Erant autem ut plurimùm hujusmodi orationes, quæ ad complendum dicebantur, ferè similes Collectis nostris Liturgicis, ut ex antiquis Monachorum usibus constat. In officiis Græcorum concluduntur orationes Dei glorificatione diversis formulis idem significantibus. *Quia convenit tibi omnis gloria, honor, & adoratio Patri & Filio & Sancto Spiritui, nunc & semper & in secula seculorum amen. Quia tua est potentia, tuum est regnum,*

virtus & gloria Patris & Filii & Spiritus sancti, nunc & semper & in secula seculorum, amen. Quia tu es rex pacis & salvator animarum, & tibi gloriam referimus Patri & Filio & Spiritui sancto, nunc & semper & in secula seculorum, amen. Ita quoque completam orationem à B. Maximo Reiensi Episcopo narrat in ejus vita Dynamius Patricius, *His verbis*, inquit, *complevit officium: sit gloria Dei benedicta in aeternum & in secula seculorum: reliquis respondentibus Amen.*

VII. Collecta expansis manibus, brachiisque protensis recitatur, eo scilicet habitu qui fidelibus orantibus in utroque testamento solemnis fuit. Ideo psallebat David, *Dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum: In nomine tuo levabo manus meas: expandi manus meas ad te.* Nam sicut Adam extensa manu ad vetitæ arboris fructum Dei præceptum transgressus est; ita credimus ipsum pœnitentem noxias manus ad Deum extendisse, cùm ab ipso veniam prævaricationis in oratione petebat; eumque ritum filios & nepotes suos edocuisse. Hac ipsa de causa Christum in cruce manus suas extendisse adversùs primi parentis manus incontinenter extensas Nazianzeni sententia est. *Idcirco*, ait ille orat. 1. *lignum adversùs lignum, & manus adversùs manum: illa fortiter extensa adversùs incontinenter extensam; illæ clavis confixæ atque constrictæ adversùs remissam & solutam; illa orbis fines conjungentes adversùs eam quæ Adamum è paradiso exturbavit.* Utroque autem mysterio Christianos hac forma orasse existimo, ut & Adami transgressionem, & Christi è patibulo pendentis ac pro nobis satisfacientis imaginem exprimerent. Apparent passim in cryptis & cœmeteriis Romanæ Urbis virorum & mulierum extensis brachiis, & elevatis manibus orantium antiquissimæ picturæ, quas Bosius spectandas exhibet in Roma Subterranea. Nec aliud Apostolus significat, cùm Timotheo scribens ait, *Volo viros orare in omni loco levantes puras manus.* Consonant antiqui Patres. *Crucis signum est*, ait Minutius Felix, *cùm*

homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur. Et Tertullianus in Apologetico cap. 30. *Manibus expansis quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus, precantes semper sumus*. Idem lib. de orat. cap. 11. *Nos*, inquit, *non attollimus tantùm manus, sed etiam expandimus è Dominica passione modulatum & orantes confitemur Christo*. Eundem usum S. Pachomio familiarem fuisse scriptor vitæ ejus tradit his verbis: *Consueverat stans in oratione manus expandere, quas per aliquot horarum spatia minimè colligebat*. Et in hymno de sanctis Fructuoso Episcopo & sociis eleganter Prudentius ait excidisse illis vincula in flammis, ut manus & brachia ad Deum levarent.

Non ausa est cohibere pœna palmas
In morem crucis ad Patrem levandas;
Solvit brachia, quæ Deum precentur.

Hunc ipsum habitum petentium à Deo auxilium ipsi etiam infideles natura duce agnoverunt, Apuleio teste qui lib. de mundo ait, *Habitus orantium hic est, ut manibus extensis ad cœlum precemur*: qua de re plura congerit eruditissimus Brissonius lib. 1. de formulis.

VIII. Non est autem prætermittendus, antequam finem imponam huic Capiti, ritus quidam Romanæ Ecclesiæ, qui olim post dictam à celebrante Collectam in Missa solemni servabatur; & à Censio Camerario tunc præfecto Ceremoniarum, postea summo Pontifice Honorio III. in suo Ceremoniali M. S. cap. 2. accuratè describitur. Diaconi Cardinales, Subdiaconi, & alii ordines cum scrinariis faciebant laudes Domino Papæ immediatè post Collectam hoc ordine. Archidiaconus cum aliis Diaconibus & Subdiaconibus stabant juxta altare, & incipiebant alta voce, *Exaudi Christe*. Scriniarii verò stantes in choro cum Pluvialibus respondebant, *Domino nostro Papæ vita*. Idque tertiò repetebatur. Deinde Archidiaconus dicebat tribus vicibus *Salvator mundi*, ad singulas respondentibus scriniariis. *Tu-*

illum adjuva. Tum sequebantur Litaniæ, videlicet *Sancta Maria, Tu illum adjuva. S. Michaël, Tu illum adjuva.* Et quæ sequuntur. Quibus finitis dicebat Archidiaconus, *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison*: idem semper respondentibus scriniariis. Et post hæc Subdiaconus legebat Epistolam. Hodie laudes hoc loco fieri solent Domino Papæ eodem ferè ritu in die dumtaxat suæ coronationis. Similes laudes sive acclamationes intra Missarum solemnia fieri quoque solebant Imperatoribus, & illis absentibus ipsorum imaginibus, sicut legimus initio libri XI. epistolarum Gregorii Magni. *Venit icona Phocæ & Leontiæ Augustorum Romam, & acclamatum est eis in Lateranis in Basilica Iulii ab omni Clero vel Senatu. Exaudi Christe. Phocæ Augusto & Leontiæ Augustæ vita.* Excommunicatis autem ob varias hæreses Græcis Imperatoribus, non sunt factæ eis laudes, quas postea factas Carolo Magno à Leone Papa coronato more antiquorum Principum refert Chronicon editum ab Henrico Canisio tom. 3. antiquarum lectionum, & auctiùs tom. 2. scriptorum historiæ Francorum Andreæ du Chesne. Apud Goldastum tom. 2. parte 2. antiquitatum Alamannicarum extant hujusmodi Laudes & Litaniæ quæ ante epistolam fieri solebant in plerisque Germaniæ Ecclesiis tempore Nicolai I. Finita oratione post *Gloria in excelsis Deo* dicit sacerdos tribus vicibus semper respondente clero, *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat. Tum ait Sacerdos, exaudi Christe.* Respondet clerus *Nicolao summo Pontifici, & universali Papæ vita.* Sequitur Litania, *Salvator mundi, Tu illum adjuva. S. Petre, S. Paule, S. Andrea, S. Clemens, S. Xixte, S. Cyriace.* Et singulis respondetur, *Tu illum adiuva.* Sequitur. *Exaudi Christe. Ludovico à Deo coronato, magno & pacifico Regi vita & victoria. Redemptor mundi, Tu illum adiuva, S. Michaël, S. Gabriël, S. Raphaël, S. Ioannes, S. Stephane, S. Theodule*, cum responsione ad singulos, *Tu illum adiuva.* Addit Sacerdos: *Exaudi Christe. Hemmæ Reginæ nostræ*

vita. S. Felicitas, Tu illam adiuva: eodemque modo invocantur *S. Perpetua, S. Petronilla, S. Lucia, S. Agnes, S. Cæcilia.* Iterum ait Sacerdos. *Exaudi Christe. Nobilissimæ proli regali vita. S. Sylvester, Tu illam adiuva. S. Laurenti, S. Nazari, S. Pancrati, S. Anastasia, S. Genovefa, S. Columba*: addita singulis responsione, *Tu illam adiuva.* Rursum dicit Sacerdos. *Exaudi Christe. Omnibus Iudicibus vel cuncto exercitui Francorum & Alamanorum vita & victoria. S. Hilari, Tu illos adiuva. S. Martine, S. Maurici, S. Dionysi, S. Albane, S. Crispine, S. Crispiniane, S. Gereon*: *Tu illos adiuva.* Post hæc repetit Sacerdos, *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*: & hæc quæ sequuntur Christi attributa commemorat, atque ad singula respondet clerus *Christus vincit*, &c. *Rex Regum. Christus vincit*, &c. *Rex noster. Spes nostra. Gloria nostra. Misericordia nostra. Auxilium nostrum. Fortitudo nostra. Liberatio & Redemptio nostra. Victoria nostra. Arma nostra invictissima. Murus noster inexpugnabilis. Defensio & exaltatio nostra. Lux, via, & vita nostra.* Christus vincit, &c. Denique Sacerdos ait: *Ipsi soli gloria, & potestas per immortalia secula seculorum.* Respondet clerus, *Amen. Ipsi soli honor, laus & iubilatio per infinita secula seculorum. Amen. Ipsi soli virtus, fortitudo, & victoria per omnia secula seculorum. Amen. Christe audi nos*, ter. *Kyrie eleison*, ter. *Feliciter*, ter. *Tempora bona habeas*, ter, *Multos annos*, ter. Hęc Goldastus ex Codice M. S. Monasterii S. Galli. Romanis verò Pontificibus quando fieri desierint hujusmodi laudes in singulis Missis, ignotum mihi est. Scribit Joannes Lucius *lib. 2. de regno Dalmatiæ cap. 6.* adhuc in ea provincia laudum, sive acclamationum intra Missarum solemnia consuetudinem permanere.

CAPUT VI.

Epistolæ nomen cur lectionibus Liturgicis tributum sit. Earum usus antiquissimus. Lectæ aliquando Pontificum Epistolæ. Ordo Lectionum à quo primùm institutus. Quo olim ritu & à quibus legerentur. De Graduali seu Responsorio, ejusque origine & variis ritibus. Vox alleluia quando primùm audita. Usus ejus in Missa. Cur omittatur in Septuagesima. Tractus quid sit. De Sequentiis & illarum auctoribus.

I. ANtiqui Codices Sacramentorum tam editi, quàm M. S. *Post Collectam*, inquiunt, *sequitur Apostolus*, id est lectio ex Apostolo. Tametsi enim ipsa lectio ex aliis quoque libris veteris & novi Testamenti desumatur, ut plurimum tamen ex epistolis Pauli accipitur, ac propterea solius Apostoli in prædictis codicibus mentio fit. Atque inde orta est epistolæ nomenclatura, quæ huic lectioni communiter tribui solet, licet non ex epistolis, sed ex Prophetis sive ex aliis Scripturæ sacræ libris desumpta sit. Valfridus Strabo cap. 22. non adeo certum esse ait quis ante celebrationem sacrificii Lectiones Apostolicas vel Evangelicas primùm statuerit. *Creditur tamen*, ait, *à primis successoribus Apostolorum eandem dispositionem factam, ea præcipuè causa, quia in Evangeliis eadem sacrificia celebrari iubentur: & in Apostolo qualiter celebrari debeant, docetur.* Quod si de lectione sacræ Scripturæ generaliter sermo sit, nulli dubium esse potest, eam legendi in Ecclesia consuetudinem ab Apostolis emanasse, ad quos hic ritus è veteri testamento profluxit. Nam *Exod.* 24. assumens Moyses volumen fœderis & immolatis victimis legit audiente populo coram altari: idemque *Deuteronomii* 31. verba ejusdem libri legi præcepit omni populo in

unum congregato, ut discerent omnes timere Dominum, & verba ejus custodire. Sic Levitæ 2. *Esdræ* 8. in conspectu totius populi divinæ legis codicem legebant distinctè & aptè ad intelligendum. Sic ipse Christus Redemptor noster *Lucæ* 4. intravit secundùm consuetudinem die Sabbati in Synagogam, & surrexit legere. Sic Paulus *Act.* 13. Hebræos arguit voces Prophetarum ignorantes, quæ per omne Sabbatum legebantur. Hunc verò morem servatum fuisse ab Apostolis, cùm fideles ad synaxim conveniebant, ipsemet Paulus asseverat ad Corinthios scribens, epist. 1. cap. 14. *Cùm convenitis unusquisque vestrûm psalmum habet, doctrinam habet:* quem textum de Psalmis & lectionibus ante sacrificium quidam interpretantur. Idem expressiùs ad Colossen. 4. *Cùm lecta fuerit apud vos epistola hac, facite ut in Laodicensium Ecclesia legatur; & eam quæ Laodicensium est, vos legatis.* Et in fine epist. 1. ad Thessalonicenses, *Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola hac omnibus sanctis fratribus.* Quamvis enim præcisè non jubeat fieri hanc lectionem in Missarum solemniis, verisimile tamen est illi tempori reservatam, quo solebant fideles ad sacra mysteria percipienda convenire; cùm præsertim temporibus illis extra hanc occasionem publicos conventus in Ecclesia factos nusquam legamus. Clarè item hic ritus in Liturgia Jacobi Apostoli præscribitur, ut nimirum legantur singulis diebus in sacra & divina Missa oracula sacra veteris Testamenti & Prophetarum, & incarnatio Filii Dei. Idem asserunt antiqui Patres, Tertullianus in Apolog. cap. 39. *Coïmus ad litterarum divinarum commemorationem.* Et lib. 2. ad uxorem cap. 6. *ubi*, inquit, *fomenta fidei de Scripturarum interjectione*, sive ut Pamelius legit, *interlectione?* Quæ verba cum aliis, quæ ibidem leguntur, ad Missam pertinere ex antecedentibus evincitur. Justinus Martyr Apolog. 2. Sacrum Christianorum describens ait, *& commentaria Apostolorum, aut scripta Prophetarum, quoad tempus fert, leguntur.* Cyprianus epist. 33. & 34. Lectorum meminit, quorum

munus erat legere in Ecclesia. Dionysius initio cap. 3. Eccl. hierarchiæ ordinem Liturgiæ describens, *Consequenter*, ait, *sacrarum Scripturarum lectio recitatur*. Eadem in Apostolicis Constitutionibus, & in Basilii, Chrysostomi, aliorumque Liturgiis præcipitur, tanquam sacri ministerii notabilis pars, per quam ad divini Sacramenti participationem fidelium animi disponuntur. Augustinus *lib. 22. de Civ. Dei cap. 8.* Synaxim diei Paschatis commemorans, *salutavi*, inquit, *populum, & facto tandem silentio scripturaram divinarum sunt lecta solemnia*. Idem initio serm. 33. de verbis Domini utriusque lectionis argumentum proponit: *Lectiones sanctæ propositæ sunt, & quas audiamus, & de quibus aliquid sermonis adjuvante Domino proferamus. In lectione Apostolica gratiæ aguntur Deo de fide gentium: in Evangelio ad cœnam vocati sumus.* Et serm. 10. de verbis Apostoli: *Primam lectionem audivimus Apostoli, fidelis sermo & omni acceptione dignus.* Ita etiam serm. 49. de temp. *Audivimus Apostolicam lectionem.* Et sic passim in aliis sermonibus. Leo Magnus serm. 4. Quadrag. prædicaturus jejunium ex verbis Apostoli se incipere ait, & dicere quod lectum est, *ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Chrysostomus hom. 3. in 2. ad Thessalonic. *Quando lector dicit. Hæc dicit Dominus: & stans Diaconus silentio indicto omnibus os obstruit, non lectori honorem habens hoc facit, sed ei qui per illum cum omnibus loquitur.* Idem hom. de David & Saule, qua elegantissimè declamat adversùs spectacula, eos redarguit qui iisdem oculis, quibus obscæna spectacula inspexerunt, sacram mensam intuentur, in qua tremenda mysteria peraguntur: & iisdem auribus Prophetam & Apostolum audiunt, quibus scortum audierunt. Ex his autem, omissis recentiorum testimoniis, evidenter deducitur morem legendi in Ecclesia, & specialiter initio Missæ scripturam non ab Alexandro I. Romano Pontifice, ut quidam perperam scribunt, sed ab Apostolis incœpisse.

II. Usus veterum Patrum fuit non solùm scripta Pro-

phetarum & Apostolorum legere in Ecclesia, cùm fideles ad Missarum solemnia conveniebant, sed summorum item Pontificum, aliorumque Episcoporum epistolas, eas præsertim quas Irenicas sive Pacificas, aut Communicatorias vocabant: quarum commercio unitas, pax, & communio inter suprêmum Ecclesiæ caput Romanum Pontificem, & reliquos Episcopos, atque universa Ecclesiæ membra unâ fidei consensione conservabatur; ita ut Orthodoxi ab Hæreticis facilè ab omnibus ex illarum literarum participatione discernerentur. Mittebantur enim ab una Ecclesia in aliam, ut scirent fideles cum quibus Episcopis communicandum esset. Negat hac de causa Augustinus *epist.* 162. se literas communicatorias scripsisse Donatistis, quas jam olim ait, propter suam perversitatem ab unitate Catholica, quæ toto orbe diffusa est, non accipiunt, sed privatas, qualibus nobis uti etiam ad Paganos licet. Et quia cum illis, qui longo regionum intervallo dissiti erant, communicatio per osculum pacis fieri non poterat, neque per Eucharistiam, aut per Eulogias; per hujusmodi Epistolas fieri solebat. Præclarè Chrysostomus hom. 30. in 2. ad Cor. *Vide quemadmodum omnes tam corporibus longè dissitos, quàm vicinos inter se conciliet, hos nempe per osculum, illos per literas.* Epistolam Clementis ad Corinthios publicè lectam in ecclesia testatur Hieronymus lib. de scriptoribus Ecclesiasticis. Apud Eusebium *lib.* 4. *cap.* 15. extat ejus generis Epistola Smyrnensis Ecclesiæ ad omnes orthodoxos, qua S. Polycarpi Martyrium describitur. Et infrà *cap.* 23. agens de Epistolis à Dionysio Corinthiorum Episcopo scriptis ait, ex quibus una est ad Lacedæmonios rectæ fidei institutionem continens, pacemque & unitatem insinuans. Aliam similem refert *lib.* 5. *cap.* 1. Ecclesiæ Lugdunensis & Viennensis ad Ecclesias Asiæ & Phrygiæ de Martyribus illius provinciæ. In collatione Carthagine habitâ pro defensione Felicis & Cæciliani legimus, quod pro executione impii edicti Diocletiani traditæ sunt etiam

literæ salutatoriæ simul cum sacris codicibus, qui legebantur in Ecclesia. Augustinus Epist. 165. hæc de Donatistis scribit: *Legunt in codicibus sanctis Ecclesias, quibus Apostoli scripserunt, & nullum in eis habent Episcopum. Quid autem perversius & insanius, quàm Lectoribus easdem Epistolas legentibus dicere Pax tecum, & ab earum Ecclesiarum se pace separare, quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt?* Seriem verò & ordinem lectionum, atque Epistolarum & Evangeliorum, quæ singulis diebus per annum in Missæ sacrificio legi debent communis Eruditorum sententia est, paucis licèt negantibus, S. Hieronymum dispofuisse in libro, quem Comitem inscripsit, ediditque Pamelius tom. II. Liturgicorum. Sed & Cornelius Schultingus initio suæ Bibliothecæ Ecclesiasticæ se eumdem Comitem M.S. habuisse asserit multò ampliorem, quàm sit editus à Pamelio, quem typis mandare non potuit deficientibus ad id sumptibus necessariis. Citant hunc librum nomine Lectionarii omnes antiqui sacrorum rituum scriptores, quidam sine nomine auctoris, alii expresso nomine S. Hieronymi, & titulo Comitis. Ita Micrologus cap. 25. *Liber etiam Comitis sive lectionarius, quem S. Hieronymus compaginavit.* Et Berno Augiensis cap. 1. *Beatum Hieronymum credimus ordinatorem Lectionarii, ut ipsius testatur prologus appositus in capite ejusdem Comitis.* Sed hic prologus non extat in præcitato Codice Pamelii. Hugo item à S. Victore lib. 2. de off. Eccl. cap. 11. *Hieronymus Presbyter lectionarium, ut hodie habet Ecclesia, collegit: sed Damasus Papa, ut nunc moris est, legi instituit.* Verè autem hunc librum à Hieronymo conscriptum esse ex eo quidam confirmant, quod Patres eo antiquiores lectionum dumtaxat utriusque testamenti generaliter mentionem faciunt: posteriores verò certas lectiones singulis diebus assignatas commemorant. Sed certas fuisse ante Hieronymum lectiones ex Hippolyti Martyris canone Paschali evincitur, in quo statæ lectiones in cellulis sive laterculis designantur. Extat autem

hic canon latinè translatus, & notis illustratus ab Ægidio Bucherio in ejus commentario de doctrina temporum. Græcè verò legitur apud Gruterum in Inscriptionibus pag. CXL. ex eo descriptus, qui sculptus est in lateribus antiquissimæ sedis lapideæ cum statua ipsius Hippolyti in ea sedentis, è ruderibus Urbis ante annos centum effossæ & in ingressu Vaticanæ Bibliothecæ collocatæ. Augustinus quoque, qui Hieronymo contemporaneus fuit, certas & proprias lectiones statis diebus suo tempore in Africa lectas fuisse docet initio expositionis in epistolam Ioannis his verbis. *Meminit Sanctitas vestra Evangelium secundum Ioannem ex ordine lectionum nos solere tractare. Sed quia nunc interposita est solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex evangelio lectiones oportet in Ecclesia recitari, quæ ita sunt annuæ, ut aliæ esse non possint: ordo ille, quem susceperamus, necessitate paulùm intermissus est, non omissus.* Et infrà tract. 9. ejusdem expositionis, *intercesserunt*, inquit, *ut intermitteremus textum hujus epistolæ, quædam pro diebus festis solemnia lectionum, quæ non potuerunt nisi legi & ipsa tractari.* Hunc autem morem, qui tunc vigebat in Africanis Ecclesiis, credibile est in aliis quoque servatum: Hieronymum verò suum lectionarium per singulos dies distributum ordinasse jubente Damaso Papa, qui ordinem illum in Romana Ecclesia servari præcepit, ex qua ad alias dimanavit. A concilio Laodiceno can. 59. & à Carthaginensi, quod Tertium dicitur, c. 47. sancitum fuit non oportere in Ecclesia libros legere, qui sunt extra canonem, sed solos Canonicos veteris & novi Testamenti. Toletanum IV. c. 16. Apocalypsim legi mandavit Missarum tempore à Pascha usque ad Pentecosten. Et Bracarense I. c. 2. decrevit, ut per solemnium dierum vigilias vel Missas omnes easdem & non diversas lectiones legant.

III. Solebant autem antiquitus tam epistola quàm Evangelium legi in ambone seu pulpito, ex quo etiam Episcopus conciones habebat: quem locum antiqui Pa-

legat, non tamen in superiorem gradũ, quem solus solet ascendere, qui evangelium lecturus est. In quibusdam Ecclesiis duo sunt graduum ordines, unus à sinistris versùs Orientem, quo ascendebant; alter à dextris Occidentem spectans, quo descendebant. In aliis subdiaconus viâ unâ, diaconus alterâ ibat. Adhuc Romæ extat veteris ambonis forma in Ecclesiis S. Clementis, S. Pancratii, & S. Laurentii extra muros. Priscis temporibus Lectoris partes erant epistolam & evangelium legere, ut notum est ex epistolis Cypriani 33. & 34. suprà relatis: & ex Concilio I. Toletano can. 2. quo statuitur, ut pœnitens non admittatur ad clerum, nisi exigente necessitate inter Ostiarios deputetur, vel inter lectores, ita tamen ut evangelium & Apostolum non legat: quod frustra prohibitum esset, nisi ad Lectoris officium id tunc spectasset. Accedit quod in antiqua Subdiaconi ordinatione, sive ex concilio Carthaginensi, sive ex Aquisgranensi, sive ex Ordine Romano, nihil prorsus reperitur, quod ad legendam Epistolam referri possit: idque fusiùs ostendunt Hallier de materia & forma Ordinationis §.16. & Morinus de sacris ordinationibus *P.* 3. *exerc.* 12. *cap.* 2. Lector autem olim per traditionem Codicis ordinabatur, qui ritus adhuc hodie perseverat, & in Ecclesia orientali traditur eis codex Epistolarum S. Pauli, quas publicè legunt in Ecclesia. Quo verò tempore cœperint Subdiaconi legere Epistolam dubium est. Suspicor autem seculo octavo id contigisse; Amalarius enim, qui initio seculi noni claruit lib. 2. cap. 11. *Miror*, inquit, *qua de re sumptus sit usus in Ecclesia nostra, ut subdiaconus frequentissimè*, non ergo semper, *legat lectionem ad Missam, cum hoc non reperiatur ex ministerio sibi dato in consecratione commissum, neque ex literis canonicis, neque ex nomine suo.* Et in fine capitis subdit. *Sed postquam statutum est à Patribus nostris ut Diaconus legeret Evangelium, statuerunt ut & Subdiaconus legeret Epistolam sive lectionem.* At quando id statutum fuerit non dicit Amalarius, & ego existimo

antè cœpisse Diaconos legere Evangelium, quàm Epistolam Subdiaconos, ut ostendatn cùm de Evangelio sermo erit. Favet supradictæ conjecturæ concilium Remense I. an. 813. celebratum, in quo c. 4. asseritur, quod *præsidentibus cunctis lectæ sunt Epistolæ Pauli, qualiter subdiaconi ministerium est eumdem Apostolum legere, ut officium sibi commissum implere rectiùs potuissent*. Apud Anastasium Benedictus III. qui vixit in Pontificatu anno 856. librum perditum restituisse dicitur, *in quo erant lectiones, quæ à subdiaconibus more solito leguntur per cunctas Ecclesiarum stationes: in quo Græcas & Latinas lectiones, quas die sabbato sancto Paschæ, simulque & Pentecostes subdiaconi legere soliti sunt, adjungi præcepit; miræque operationis tabulis argenteis decenter adornavit*. Ex quo vides hunc morem à Romana Ecclesia ad cæteras dimanasse. Atque id Micrologus cap. 8. confirmat dicens, *solis subdiaconibus inter inferiores gradus Romana auctoritas concedit, ut sacris vestibus induti Epistolam legant ad Missam. Quod tamen non ex eorum consecratione, sed potius ex Ecclesiastica concessione meruerunt obtinere*. Prisco ritu in multis Ecclesiis lectioni Epistolæ lectio aliqua ex Prophetis præmitti solebat, diebus præsertim solemnioribus, quibus in Comite S. Hieronymi assignata est: & extat etiam hodie in quibusdam Missalibus pro vigilia Nativitatis Domini, & pro tribus Missis ejusdem festivitatis; quibus etiam diebus olim erat in Missali Romano, ut Radulfus testatur. *Proposit* 23. antequam scilicet fratres Minores Romanum ritum immutarent. Hic autem mos ab Ecclesia Mediolanensi quotidie servatur, itemque à Mozarabica, ut in eorum Missalibus patet. Eumdem ritum viguisse in Gallia, priusquam Romanis usibus uterentur, Gregorius Turonensis testis est lib. 1. Mirac. S. Martini cap. 5. *Factum est*, inquit, *ut illa Dominica, prophetica lectione iam lecta, ante altarium staret, qui lectionem B. Pauli proferret*. De Ecclesia Orientali testimonium Pachymeris habemus, qui exponens cap. 3. eccl. hierarchiæ Dionysii ait; *Deinde per lectores divinarum*

narum scripturarum, Prophetarum, Apostoli, & Divini Evangelii lectio fit. Finita Epistola respondent ministri nomine totius populi *Deo gratias*, quæ vox antiquissima est; nam ejus meminit S. Benedictus *c. 66. suæ Regulæ* tanquam à Monachis passim usurpatæ: & Aug. *in Psal.* 132. Donatistas redarguit, qui Catholicorum *Deo gratias* irridebant.

IV. Dum perlectâ Epistola præparat se Diaconus ad legendum Evangelium, chorus Responsorium concinit, quod Graduale nuncupatur, non à gradibus altaris, ut quidam recentiores scribunt; sed à gradibus ambonis sive pulpiti, ut docet Ordo Romanus dicens, *Finita lectione illis qui Gradualem & Alleluia cantaturi sunt, juxta pulpitum in inferiori gradu standum est.* Et vetus ejusdem ordinis expositio apud Cassandrum in Liturgicis cap. 21. *Responsorium*, inquit, *quod ad Missam dicitur, pro distinctione aliorum Graduale vocatur, quia hoc psallitur in gradibus, cætera verò ubicunque voluerit clerus.* Idem asserit Amalarius lib. 3. cap. 17. *Lector*, inquiens, *& cantor in gradum ascendunt more antiquorum.* Nomen autem Responsorii inde accepit, quia lectioni convenire & respondere debet: sive ut ait Rabanus *lib. 1. cap.* 33. quia uno desinente alter respondet. Asserit Isidorus *lib. 1. cap. 8. de eccl. off.* Responsoria ab Italis inventa esse, sed à quo præcisè & quo tempore instituta sint, incertum est. Sunt qui eorum auctorem Cælestinum faciunt, sunt qui Gregorium Magnum. Et Gregorius quidem ea in suo Antiphonario per ordinem digessit, quæ in singulis Missis per annum cantari solent: at usum psallendi vel aliquot Psalmi versiculos vel integrum Psalmum inter Epistolam & Evangelium multò antiquiorem Gregorio fuisse, saltem in Africa, ex Augustino clarè ostenditur. Nam initio serm. 33. de verbis Domini recenset quid in lectione Apostolica, quid in Psalmo, quid in Evangelio lectum sit: Et de verbis Apostoli serm. 8. *Apostolum*, inquit, *audivimus, Psalmum audivimus, Evangelium audivimus: consonant omnes divinæ lectiones.* Et infrà serm. 10. *Primam lectio-*

nem audivimus Apostoli, deinde cantavimus Psalmum; post hæc Evangelica lectio decem leprosos mundatos nobis ostendit. Plerique Missæ expositores tam veteres quàm recentiores de Gradualis antiquitate agentes gravi se difficultate involvunt propter decretum Concilii quarti Toletani, quod celebratum fuit sub Honorio Papa anno 633. In eo siquidem can. 12. non obstante quod dudum Gregorius Magnus Responsorium post Epistolam cantari statuisset, sancitum fuit ut immediate post epistolam Evangelium legeretur, nulla facta Responsorii interpositione. Verba canonis hæc sunt. *In quibusdam Hispaniarum Ecclesiis laudes post Apostolum decantantur, priusquam Evangelium prædicetur; dum canones præcipiunt post Apostolum non laudes, sed Evangelium annunciari. Præsumptio est enim, ut antea ponantur ea, quæ sequi debent. Nam laudes ideo Evangelium sequuntur propter gloriam Christi, quæ per idem Evangelium prædicatur. Circa omnes igitur Sacerdotes hic ordo deinceps retineatur, excommunicationis pœnam suscepturis, qui hunc ordinem perturbaverint.* Putat Berno Augiensis cap. 1. tempore hujus Concilii Gradualia frequentari cœpisse, & Hispanos novitate rei perculsos restitisse; postea verò Romanæ Ecclesiæ auctoritate constitutum fuisse, ut Responsoria & Alleluia ante S. Evangelium canerentur. Idque ait Valfridus Strabo cap. 22. usu Romano commendatum ad omnes deinde Latinorum Ecclesias pervenisse. Sic omnes ferè ignorantia facti hunc nodum evadunt, sed non solvunt. Ad ritum enim Mozarabicum, quo tunc Hispania utebatur, & longo post tempore ibidem viguit, pertinet citatus canon: quem ritum cùm quidam Sacerdotes perverterent, meritò in illos Toletani concilii Antistites, Isidoro Hispalensi in eo præsidente, animadverterunt. Sunt autem laudes quæ post Evangelium prisco more Hispaniarum dicuntur, non hymnus trium puerorum, ut ait in notis ad præcitatum canonem Garzias Loaysa, sed versiculus cum Alleluia ei prorsus similis, qui ritu

Romano post Responsorium cantatur. Ipsum verò Responsorium cantabant Hispani post lectionem veteris testamenti, quæ in eorum Missali Epistolæ præmittitur. At post Epistolam chorus respondet *Amen*, & sequitur immediatè Evangelium. Eodem ferè ritu utuntur Ambrosiani; nam post lectionem veteris Testamenti sequitur Psalmellus quem vocant instar Gradualis Romani. At versum cum Alleluia concinunt post Epistolam. In Liturgiâ Maronitarum post lectam epistolam dicit sacerdos hæc verba. *Gloria Domino Pauli & Prophetarum & Apostolorum. Misericordia Dei sit super lectores & super auditores & super civitatem hanc, atque omnes habitatores ejus in secula. Amen. Alleluia. Alleluia. Ferte oblationes, & introite in atria Domini, & adorate eum in templo sanctitatis ejus, & confitemini ei ac benedicite nomini ejus, à quo vita datur. Alleluia.*

V. Quod verò attinet ad hanc vocem *Alleluia*, quæ post Responsorium certo anni tempore simul cum versiculo, & tempore Paschali sine Responsorio geminato versu decantatur, plura congessi in tract. de divina Psalmodia Cap. XVI. §. 7. Auctor libri de vita & morte Prophetarum inter opera S. Epiphanii Aggæum Prophetam primum fuisse ait qui Alleluia cantavit, cùm novam templi structuram vidit. Sed ex psalmis constat primum ejus auctorem fuisse David Regem, de qua re eleganter Cassiodorus in Psal. 104. *Hoc verbi decus, ait, à præsenti psalmo fecit initium, nec ante à quoquam reperitur positum, quamvis multi scriptores fuerint primitus Hebræorum. Hoc Ecclesiis votivum, hoc sanctis festivitatibus decenter accommodum: hinc ornatur lingua cantorum, istud aula Domini læta respondet, & tanquam insatiabile bonum tropis semper variantibus innovatur.* Extat etiam in libro Tobiæ *cap.* 13. nec alibi legitur in tota serie veteris Testamenti. At in nova lege Joannes Apostolus in sua admirabili Apocalypsi *cap.* 19. refert se audisse in cœlo supernarum virtutum choros psallentes *Alleluia*: ut inde

cognoscamus nobilissimum hoc canticum è cœlis in ecclesiam descendisse. Quidam secuti Sozomenum *lib. 7. cap. 19.* existimarunt Ecclesiam Romanam in solo die Dominicæ Resurrectionis cecinisse Alleluia: de qua re Latinos reprehendit Michaël Constantinopolitanus; cui respondens Umbertus Cardinalis ait nos toto anno psallere Alleluia, exceptis novem hebdomadibus, quibus id intermittere à Patribus nostris accepimus, à Septuagesima nimirum usque ad Pascha. S. Augustinus epist. 119. cap. 17. diversas hac de re Ecclesiarum consuetudines fuisse testatur: *ut Alleluia*, inquit, *per solos dies quinquaginta in Ecclesia cantetur, non usquequaque observatur. Nam & in aliis diebus variè cantatur alibi atque alibi, ipsis autem diebus ubique.* Idem in Psal. 106. ait *Alleluia cantare certo tempore solemniter moris est, secundum Ecclesiæ antiquam traditionem.* Gregorius Magnus lib. 7. epist. 63. murmurasse quosdam scribit, quod Alleluia ad Missas dici fecisset extra tempora Pentecostes, quibus ita respondet, *ut Alleluia hic diceretur de Hierosolymorum Ecclesia ex B. Hieronymi traditione, tempore beatæ memoriæ Damasi Papæ traditur tractum.* Quod ita intelligendum est, ut cùm olim tempore tantùm Paschali cantaretur; tùnc sancitum sit etiam extra illud frequentari. Cur verò novem prædictis hebdomadibus omittatur, variæ traduntur causæ à scriptoribus rerum Ecclesiasticarum, quas Theophilus Raynaudus coacervat lib. de attributis Christi *sec. 2. c. 11. n. 294. & sequentibus.* Vivente S. Benedicto initio tantùm Quadragesimæ dimitti solebat, ut constat ex cap. 15. Regulæ: verùm omitti Dominica septuagesimæ paucis post ipsũ annis cœpit, ut in Antiphonario S. Gregorii statuitur, ubi pro Alleluia ponitur Tractus aliquot versibus, & interdum integro psalmo constans; cui à trahendo hoc nomen inditum est, quia tractim & graviter, notarumque seu vocum prolixo decursu cantatur. *Dum verò psallimus* Alleluia, *jubilamus magis quàm canimus*, ut observat Rupertus Abbas lib. 1. de div. off. cap. 35. *unamque brevem digni sermonis syllabam in plures neumas protrahimus*,

ut jucundo auditu mens attonita repleatur, & rapiatur illuc, ubi sancti exultabunt in gloria, & latabuntur in cubilibus suis. Sunt autem neumæ sive neumata, vel neumatum distinctiones, ut vocant Musici, notæ illæ quæ in fine ejus vocis Alleluia prolixè decantantur, de quibus Seraphicus Bonaventura lib. de exposit. Missæ cap. 2. *Solemus,* ait, *longam notam post Alleluia super hanc literam A, prolixiùs decantare, quia gaudium sanctorum in cœlis interminabile & ineffabile est.* Et Stephanus Eduensis lib. de sacram. Altaris cap. 12. *Alleluiatici cantus modulatio,* inquit, *laudes fidelium Deo dicatas exprimit, & gratiarum actiones quibus suspirant ad æterna gaudia. Verbum est breve, sed longo protrahitur pneumate.* Porro his notis, quæ post Alleluia sine verbis cantantur, Jubili sive Jubilationis nomen tribuerunt Antiqui. Ab aliis Sequentiæ dictæ sunt; quia sunt quædam veluti sequela & appendix cantici Alleluia, quæ sine verbis post ipsum sequitur. Utriusque nominis meminit Amalarius lib. 3. cap. 16. dicens: *Hæc jubilatio, quam cantores sequentiam vocant, statum illum ad mentem nostram reducit, quando non erit necessaria locutio verborum; sed sola cogitatione mens menti monstrabit quod retinet in se.* Et Ordo Romanus, *sequitur,* ait, *jubilatio quam sequentiam vocant.*

VI. Hinc factum est ut Prosæ illæ seu Rythmicæ modulationes, quæ rariùs in Romana Ecclesia, in aliis quibusdam frequentiùs post Alleluia cantantur, sequentiæ dictæ sint, quia loco sequentiæ psalli cœperunt. Radulfus Tungrensis propos. 23. *Abbas Notgerus sequentias aliquas pro neumis de Alleluia composuisse dicitur.* Et paucis interjectis. *Jubili autem seu neumata gradualium & de Alleluia resecandi non sunt, nisi cùm illorum loco sequentiæ decantarentur.* Hugo Victorinus de mysteriis Ecclesiæ cap. 7. *Quando sequentia dicitur, posterius Alleluia non habet pneuma; sed chorus loco ejus sequentiam concinit.* Guibertus Tornacensis lib. de offic. Episcopi cap. 13. *Additur sequentia, & non protrahitur secundum Alleluia;*

sed sequentia loco eius canitur. De Auctoribus sequentiarum diffusè tractat Cornelius Schultingus *to. 1. p. 2. cap. 6. & 7. Bibliotheca Ecclesiastica*, & de singulis judicium suum profert, sed non semper exactum: multas enim perperam tribuit sanctis Pontificibus Gelasio & Gregorio aliisque Patribus, quas stylus evincit à recentioribus scriptas esse. Communis autem sententia est primum earum auctorem fuisse Notgerum Abbatem S. Galli, qui earum volumen Lituuardo Vercellarum Episcopo obtulit, ut Eccherardus Monachus in vita ejusdem Notgeri scribit cap. 16. & sequentibus, apud Goldastum to. 2. rerum Alamannicarum. Plures etiam seculo XII. composuisse fertur Adam de S. Victore. Crevit deinde earum numerus, & irrepserunt nonnullæ prorsus ineptæ: non enim servati sunt canones concilii Milevitani, & tertii Carthaginensis, ut nihil publicè in Ecclesia recitaretur, quod in Synodo comprobatum non esset; sed multi multas introduxerunt, ut ait Radulfus, quia quisque gaudet suis novitatibus. Lugdunenses proprias habent in singulis ferè Missis: propriæ item extant in Missali Norvegiæ, & in aliis diversarum ecclesiarum, quarum maximam partem explicat Jodocus Clictovæus lib. 4. sui elucidatorii. At in Romana Ecclesia quatuor dumtaxat cantari solent, Paschalis nimirum, quæ incipit *Victimæ Paschali*, cujus auctorem esse Notgerum Herrera scriptor recentior asserit *lib. 2. de origine & progressu rituum Missæ cap.* 12. Altera est diei Pentecostes, *Veni sancte Spiritus*, quæ Roberto Galliarum Regi adscribi solet, licet à nonnullis tribuatur Hermanno Contracto. Tertia est S. Thomæ Aquinatis pro festo Corporis Christi, *Lauda Sion Salvatorem.* Quarta denique canitur in Missis defunctorum, *Dies iræ, dies illa*, quam diversis diversi tribuunt. Leander Albertus Latino Cardinali Ursino ordinis Prædicatorum adscribit: Lucas Vadingus Thomæ de Celano ordinis Minorum: alii apud eumdem Vadingum S. Bonaventuræ vel Matthæo Aquaspartano ex Generali

Minorum Cardinali. Possevinus in Appar. sacro tribuit Augustino Bugellensi Pedemontano ord. S. Augustini, subdens ibidem verum auctorem esse Umbertum V. Generalem ordinis Prædicatorum. Arnoldus Vuion *lib 5. ligni vitæ cap.* 70. à quibusdam adjudicari asserit S. Gregorio Magno: nec desunt qui S. Bernardo affingant. Notat autem Petrus Cirvelus in expositione Missalis *lib. 2. c.* 115. impropriè dici sequentiam in Missis Defunctorum, quia hoc officium nec alleluia nec sequentiam debet habere, quæ sunt cantica lætitiæ: idque ex eo quod suprà ostendimus, confirmari potest, nam Sequentia neumati post Alleluia addito suffecta est: atque inde deducitur hanc nulli Antiquorum tribuendam esse, sed alicui recentiori, cùm ritus Ecclesiastici immutari cœperunt. Porro sequentiæ in vita Pauli Abbatis S. Albani Troparia nuncupantur. A Græcis aliter quàm à Latinis Epistola legi consuevit. Nam præmissis antiphonis & precibus, sequitur Trisagion, deinde, Alleluia cum duobus versibus ex psalmis, qui Propositum dicuntur, post quos legitur Epistola, & eâ completâ iterum chorus psallit Alleluia.

CAPUT VII.

Lectum Evangelium in Ecclesia à tempore Apostolorum. Non statim hoc munus tributum Diaconis. Varii ritus legentium & audientium. Libro Evangeliorum habitus honor in Ecclesia, in Synodis, publicè, & privatim. Vetus quidam Monachorum mos. Sermones, homiliæ & monitiones ad populum post Evangelium. Quædam de solemni Pœnitentium absolutione.

I. MOrem legendi Evangelium in Ecclesia antiquissimum esse, nemo dubitare potest, qui in evolvendis veterum Patrum monumentis versatus sit. Cœpit

enim in solemni fidelium conventu legi, statim ac scriptum fuit. Et quidem de Lucæ Evangelio testimonium perhibet Apostolus 2. *ad Corinth. cap.* 8. dum fratrem commemorat comitem suæ peregrinationis, *cujus laus*, inquit, *est in Evangelio per omnes Ecclesias*, quod non de Barnaba, ut Græci putant, sed de Luca intelligendum esse Hieronymus & alii testantur; favetque Ignatius Martyr, *qui ep. ad Ephesios* hoc Pauli elogio utitur dicens, ut testatur Lucas, cujus laus est in Evangelio. Clariùs autem Eusebius *lib.* 2. *Eccl. hist. cap.* 15. scriptum à Marco Evangelium ait Romanorum precibus: *Quod cùm Petrus per revelationem sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in Ecclesiis legeretur. Refertur id à Clemente in sexto Institutionum libro, cui testis etiam accedit Papias Episcopus Hierapolitanus.* Hæc Eusebius, cui quod attinet ad publicam Evangelii recitationem, adstipulantur Justinus Martyr, & Cyprianus superiori Capitulo relati, & alii Patres quorum testimoniis paginas implere in re clarissima superfluum foret. Neque obstat canon XVI. Concilii Laodiceni, quo sancitum fuit ut Evangelium cum aliis scripturis sabbato legeretur: nam fortassis in ea Provincia die tantùm Dominico, & quarta ac sexta feria, quæ tunc solemniores erant, & Missæ sacrificio colebantur, ut suo loco ostendimus, legi consueverat; eumque ritum Patres illius Concilii ad diem quoque sabbati extenderunt: vel aliam specialem nobisque ignotam illius edicti causam fuisse credendum est. Simili modo in Concilio I. Arausicano tempore Leonis I. *can.* 18. statutum est, ut Evangelia quæ solis fidelibus antea legebantur, deinceps etiam Catechumenis legerentur. Idem decrevit Concilium Valentinum in Hispania c. 1. *Ut sacrosancta Evangelia ante munerum illationem in Missa Catechumenorum in ordine lectionum post Apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta Domini nostri Jesu Christi, vel sermones Sacerdotis non solùm fideles, sed etiam Catechu-*

meni ac Pœnitentes, & omnes qui ex diverso sunt, audire licitum habeant. Ut nimirum Evangelium, quod exclusis Catechumenis & cæteris qui mysteriis interesse non poterant, antea legi consueverat, mox illis præsentibus & audientibus legeretur. Neque etiam obstat quòd Gregorius Magnus asserit in epistola sæpius citata ad Joannem Syracusanum morem Apostolorum fuisse, recitatâ dumtaxat oratione Dominicâ oblationis hostiam consecrare; ex quo infert Morinus *parte 3. exercit. 9. cap. 1. num. 12.* multorum annorum decursu Evangelium in Missæ celebratione lectum non esse. Id enim omnino de illis annis intelligi debet, cùm Evangelium nondum erat scriptum: alioquin mendacii arguerentur Clemens & Papias Apostolorum seculo proximi, qui ut vidimus referente Eusebio testati sunt Evangelium Marci à Principe Apostolorum approbatum publicè in Ecclesia lectum fuisse: quod de aliis quoque à Matthæo, Luca, & Joanne scriptis contigisse non dubito. Nam cùm Scripturæ ex prisco Synagogæ usu in conventibus legerentur, fidelium pietas & amor erga Dominum & Salvatorem nos credere compellit ejus gesta à viris tantæ auctoritatis Deo inspirante conscripta publicè perlegi statim cœpisse: cui lectioni tanquam sacræ functioni destinatus ab initio fuit ordo Lectorum, ad quos spectabat tam Evangelium, quàm reliquas scripturas in Ecclesia recitare, ut suprà demonstravimus, donec successu temporis munus legendi epistolam Subdiaconis, Evangelium Diaconis tributum est. Certum verò est multò ante Diaconum Evangelium legere cœpisse, quàm Subdiaconum epistolam: nam de lectione epistolæ per subdiaconum nullum reperio testimonium, nisi circa finem seculi octavi: Et lectionem Evangelii tribuunt Diacono antiquissimi scriptores. Liber 2. Constitut. Apostolic. cap. 57. Hieronymus epist. ad Sabinianum, *Evangelium Christi quasi Diaconus lectitabas.* Concilium Vasense an. 529. celebratum, quod à nonnullis II. ab aliis III. dicitur, can. 2. *Si Presbyter aliqua infirmitate pre-*

bibente per seipsum non potuerit prædicare, sanctorum Patrum homiliæ à Diaconibus recitentur. Si enim digni sunt Diaconi quæ Christus in Evangelio locutus est legere, quare indigni judicentur sanctorum Patrum expositiones publicè recitare? Isidorus *lib. 2. de div. offic. cap.* 8. inter Diaconi officia recenset evangelizare. Sozomenus *lib. 7. hist. Eccles. cap.* 19. sacrum codicem Evangeliorum Alexandriæ à solo Archidiacono, apud alios à Diaconis, & in multis Ecclesiis à solis Sacerdotibus, atque diebus solemnibus ab Episcopis legi testatur. Observant tamen viri eruditi hanc solemnem Evangelii lectionem non fuisse olim tributam Diacono ex vi ordinationis; licèt enim antiqui codices Sacramentorum mentionem faciant Evangelii à Diacono lecti, in eorum nihilominus ordinatione nusquam apparet traditum eis librum evangeliorum, nec ea verba prolata, quæ hodie in usu sunt, *Accipe potestatem legendi Evangelium in Ecclesia Dei, tam pro vivis quàm pro defunctis in nomine Domini.* Imò hæc forma, quamvis habeatur in ordine Romano, à multis tamen antiquis codicibus abest, & Durandus 4. *sent. dist.* 24. *qu.* 3. non extitisse ait in antiquo Rituali Ecclesiæ Aniciensis cui præfuit, & additam in margine manu sua, ne ab aliis Ecclesiis discreparet. Neque dicendum est cum quibusdam scholasticis illam Ecclesiam in hoc errasse, nam multæ cum illa in eodem ritu tunc consentiebant. Ratio igitur propter quam Diacono evangelica lectio ab antiquis Patribus demandata est, ab ipsa potius evangelii sanctitate & majestate petenda videtur, quæ cùm maximam exigat reverentiam & venerationem, & semper cum ingenti pompa atque apparatu legi consueverit, Ecclesiasticæ gravitati congruum fuit, tantum munus non lectoribus committere, qui ut plurimùm in puerili ætate eligebantur; sed Diaconis, qui ad sacerdotalem dignitatem proximè accedunt.

II. Priscum morem legendi Evangelium sic describit Ordo Romanus. Diaconus osculans pedes Pontificis, petitâque benedictione venit ante altare, & osculans Evan-

gelium, levat in manus suas codicem, in quo lecturus " est, & partem ejus in dextero humero ponens vadit ad " ambonem: & procedunt ante ipsum duo subdiaconi cum " duobus thuribulis sive uno, levantes thymiamaterium " de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum. Et " duo Acolythi portantes duo cereostata, venientes ante " ambonem dividuntur à se, & transeunt Subdiaconi & " Diaconi cum Evangelio per medium eorum. Subdia- " coni autem duo cum thuribulis ante Evangelium in am- " bonem ex una parte ascendentes, & ex altera parte sta- " tim descendentes, redeunt stare ante gradum descensio- " nis ambonis. Ille autem absque thymiamaterio vertens " se ad Diaconum porrigit ei brachium suum sinistrum, " in quo ponit Evangelium, ut manu Subdiaconi aperia- " tur ei locus, in quo signum lectionis positum fuerit. In- " ventoque loco lectionis ascendit in ambonem in supe- " riorem gradum, & dicit *Dominus vobiscum.* Quo au- " dito vertit se Pontifex, omnis Sacerdotalis gradus, sicut " & omnis populus fidelis ad Orientem. Et postquam di- " xerit *Sequentia sancti Evangelii*, facit crucis signum in " fronte sua idem Diaconus & in pectore, similiterque " Episcopus & omnis populus, & revertuntur ad Evan- " gelium. Sed & baculi omnium deponuntur de manibus, " & in ipsa hora neque corona, neque aliud operimentum " super capita eorum habetur. Ipse verò Diaconus stat ver- " sus ad meridiem, ad quam partem viri solent confluere, " aliàs autem ad septentrionem. Sed & candelæ in pavi- " mento, prædicante eo Evangelium, de manibus Acoly- " thorum juxta ambonem deponuntur usque ad finitum " tempus Evangelii. Perlecto Evangelio iterum se signo " S. Crucis populus munire festinat, & descendente Dia- " cono de ambone, Subdiaconus qui in filo stat recipit Evã- " gelium, quod tenens ante pectus suum super planetam " porrigit osculandum primùm Episcopo aut Presbytero, " deinde omnibus per ordinem graduum qui steterint, & " universo clero, necnon & populo, deinde conditur in "

,,loco suo. Hæc fusiùs ex ordine Romano transcribere libuit, quo plura antiqui ritus monumenta uno aspectu conspicerentur. Occurrunt autem hîc multa notatu digna; nam primò Diaconus priusquam legat, petit à celebrante benedictionem, licentiam videlicet legendi, quia ut dicit Rupertus Abbas *lib.* 1. *cap.* 12. Nemo nisi missus aut permissus officium prædicandi usurpare debet: quomodo enim prædicabunt, nisi mittantur? Porro hic ritus benedictionis antequam publicè quidpiam legatur, antiquissimus est, in homiliis siquidem M.SS. hæc verba vereri more petendi benedictionem præfixa reperiuntur, ***Benedic Pater.*** Vulgata verò benedictio, ***Dominus sit in corde tuo & in labiis tuis***, extat in tertia Missæ descriptione ipsius Ordinis Romani. Hodie ante omnia librum Evangeliorum defert Diaconus ad altare, tum genuflexus in inferiori ipsius gradu dicit orationem ***Munda cor meum.*** Postea accipiens librum de altari petit à celebrante benedictionem, & osculata illius manu pergit ad legendum. Oratio ***Munda cor meum*** similibus ferè verbis habetur in Liturgia S. Jacobi ante thurificationem. Etherius & Beatus, *lib.* 1. adversùs Elipandum Archiepiscopum Toletanum de ritu sacrificii differentes aiunt: ***Cum Evangelium à Levita super altare levatur, à Levita primùm dicitur Laus tibi, & ab omnibus respondetur, Laus tibi Domine Jesu Christe rex æterna gloriæ.*** Accepto libro de altari instituitur processio ad ambonem præcedente cereorum lumine in signum gaudii & lætitiæ, quem ritum adversùs Vigilantium S. Hieronymus eleganter defendit. Thus quoque præfertur more consueto, ut ex antiquissimis Liturgiis liquet: & in quibusdam Ecclesiis præcedit etiam Crux, ut scribit Durandus *lib.* 4. *Ration. cap.* 24. Præcedunt & Subdiaconi, aliique ministri, modo in Ritualibus expresso. Apud Græcos solemnior est hujusmodi processio, quæ Introitus S. Evangelii dicitur. Sacerdos enim tollens de altari librum Evangelii tradit illum Diacono, & ambo exeuntes de sacrario per portam septentrionalem veniunt ad lo-

cum consuetum, ubi Sacerdos dicit orationem ingressus. Qua finita dicit Diaconus Sacerdoti, ut benedicat sanctum introitum. Deinde accedit ad Episcopum sive ad Sacerdotem, eique porrigit librum osculandum. Tum persoluto quodam modulo levat & ostendit S. Evangelium dicens, *Sapientia, Recti*: ipsumque Evangelium deponit in altari; & interjectis orationibus ac benedictionibus quinquies per intervalla clamat Diaconus ante ostium sacrarii, *Attendamus*. Mox altari atque sacrario thus adolet, susceptoque Evangelio & accepta benedictione præeuntibus cereis & thuribulis, factaque Evangelio reverentia accedit ad ambonem: & sacerdos alta voce ait, *Sapientia, Recti: Audiamus S. Evangelium*. Cùm verò Diaconus dixit, *Lectio S. Evangelii*, chorus respondet, *Gloria tibi Domine*: & rursum ait Sacerdos, *Attendamus*. Lecto autem Evangelio Diaconus revertitur ad fores sacrarii, librumque reddit sacerdoti, qui ei pacem precatur dicens, *Pax tibi*. In Missa Æthiopum Diaconus similiter circuit Ecclesiam elata voce dicens: *Surgite, audite Evangelium & bonam annunciationem Domini & Salvatoris nostri Iesu Christi*. Sacerdos autem accepto Evangelio ter illud incensat, & facta solemni benedictione introitus in Ecclesiam ipse cantat Evangelium accensis luminaribus, & reliquo apparatu ex more adhibito. Cùm summus Pontifex Missam solemniter cantat, tam epistola quàm Evangelium græcè & latinè leguntur. Diacono latino, qui Cardinalis est, præcedunt septem Acolythi cum septem candelabris & cereis accensis, eidemque legenti assistunt: & post ipsum idem Evangelium græcè legit Diaconus græcus. Eundem morem cantandi græcè & latinè Epistolam & Evangelium servatum in monasterio Casinensi narrat in Chronico *lib.* 1. *cap.* 32. Leo Ostiensis: & hunc ipsum adhuc vigere diebus solemnioribus in monasterio S. Dionysii in Francia retulit mihi vir fide dignus. De ascensu in ambonem egimus suprà. Præmittit Diaconus titulum Evangelii signans primò librum, deinde seipsum signo crucis in

fronte, ore, & pectore, quod etiam astantes faciunt veteri more: in fronte quidem sede pudoris, ut profiteantur se non erubescere Evangelium; *usque adeo*, inquit Augustinus in Psalm. 141. *de cruce non erubesco, ut non in occulto loco habeam crucem Christi, sed in fronte portem!* In ore autem, & in pectore, quia corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Respondet populus *Gloria tibi Domine*, quæ responsio græcis & latinis communis est. Respondemus, inquit Rupertus Abbas lib. 1. de div. offic. cap. 36. *Gloria tibi Domine*, glorificantes Dominum, quia misit nobis verbum salutis.

III. Item antiquo ritu statim ac Diaconus incipiebat Evangelium, omnes baculos deponebant: cujus rei plures causas sed symbolicas afferunt Amalarius *lib.* 3. *cap.* 18. Honorius *lib.* 1. *Gemmæ cap.* 24. Durandus *lib.* 4. *Rationalis cap.* 24. & alii recentiores. Veram autem & literalem eam esse arbitror, quam insinuat Amalarius his verbis. *Usque ad istud officium baculis sustentabamur, modò ut oportet servos ante Dominum stare, humiliter stamus deponentes baculos è manibus.* Consonat Hugo in speculo Ecclesiæ cap. 7. dicens: *Nunc considera quod plebs hic baculos deponit, reclinatoria relinquit, caput detegit, stans audit.* Quæ omnia uno versiculo comprehendit Hildebertus lib. de mysteriis Missæ: *Plebs baculos ponit, stat, retegitque caput.* Qua igitur ratione à sanctis Patribus sancitum fuit, ut ad Evangelium omnes adstantes surgerent & recti starent; eâdem introductum fuit, ut baculos deponerent, quibus ad sustentandum corpus homines uti solent: Baculos item depositos eamdem ob causam à pœnitentibus, cùm ad confessionem accedebant, antiquus Ordo Romanus docet apud Morinum *lib.* 4. *de pœniten. cap.* 18. Omnes autem assurgere & stare dum legitur Evangelium ritus antiquissimus est, ut tanquam servi ante Dominum se promptos & paratos ostendant ad exequenda mandata Dei, quæ in Evangelio promulgantur. Cumque in aliquibus Ecclesiis irrepsisset abusus sedendi, Anastasius Papa,

teste Anastasio in ejus vita, constituit, ut quotiescunque sancta Evangelia recitarentur, sacerdotes non sederent, sed curvi starent in signum reverentiæ. Damnat Nicephorus Callistus *lib. 12. hist. cap. 34.* morem Ecclesiæ Alexandrinæ, in qua Episcopus non assurgebat, cùm Evangelium legeretur. *Id verò*, inquit, *in nulla planè Ecclesia antiquitus factum esse nemo vel vidit, vel audivit.* Et suprà *lib. 9. cap. 18.* à Theophilo, qui cognominatus est Indus, multa refert apud Indos correcta fuisse, quæ non ritè agebantur, præsertim quod sedendo Evangelium audirent contra placitum Ecclesiæ. Hoc de Theophilo narrat Philostorgius *lib. 3. hist. Eccles. cap. 5.* ipsum summis laudibus efferens, utpote ejusdem cum illo sectæ Arianæ, quod non satis advertit Nicephorus, qui tacito ipsius nomine historiam ejus exscripsit, & suæ inseruit. Optimè de hoc ritu Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 137. *Cum verus Pastor per adorandorum Evangeliorum apertionem accedit, tum demum Episcopus assurgit, atque imitationis habitum deponit: hinc nimirum Dominum ipsum pastoralis artis ducem ac Deum & herum adesse significans.* Apud Græcos enim non solùm surgit Episcopus ad Evangelium, sed etiam Omophorium deponit, servitutem & subjectionem suam erga Dominum demonstrans, ut explicat Simeon Thessalonicensis. Ritus autem deponendi baculos diu mansit in Ecclesia; nam Nicolaus du Ploue Presbyter Posnoniensis, qui claruit ann. 1434. in expositione Missæ ait: *Cum legitur Evangelium, arma vel baculi deponuntur, in signum quod juxta doctrinam Evangelicam parati sunt fideles non armis sed patientia se defendere.* Nunc milites Religiosi & equestris ordinis viri ensi manum admovent, vel educunt de vagina, cùm recitatur Evangelium, ut eo gestu testentur se paratos esse pro Evangelii defensione viriliter pugnare & sanguinem effundere. Commendant in Polonis hanc consuetudinem Matthias de Michovia Chronicorum Polonic. *lib. 2. cap. 1.* Alex. Guaguinus in Mieciſlao Rege, qui fidem Christi primus suscepit anno 965. &

eum morem introduxit, & alii qui gentis illius historiam scripserunt. Antiquitus cum Evangelium in ambone legebatur, erantque in templo pro viris & mulieribus loca distincta, Diaconus vertebat se versùs meridem ad partem scilicet virorum: at nunc vertitur ad aquilonem, cujus mutationis causam & originem ex Missis privatis processisse, in quibus sacerdos non in ambone, sed in altari versùs Septentrionem legit Evangelium, sic Micrologus ,,explicat lib. de Eccles. observat. cap. 9. Quod Pres-,,byteri ad legendum Evangelium non se ad meridiem ver-,,tunt, hoc ideo inolevisse credimus, quia nec ordo illi in-,,junxit ut in ambonem ad legendum sicut Diacones as-,,cenderent, ubi necessariò ad masculos potius quàm ad ,,fœminas se vertere deberent. Nam juxta Ecclesiasticam ,,consuetudinem ad altare legunt, ubi nulla diversitas au-,,ditorum approximat, quæ legentes magis in hanc par-,,tem quàm in aliam converti exigat. Nusquam ibi fœ-,,minæ, sed soli Religiosi ad dexteram & ad sinistram per-,,mittuntur stare. Ad sinistrum verò cornu altaris habent ,,librum cum legunt Evangelium, vel cum sacrificant, ut ,,in dextera parte sint expeditiores ad suscipiendas obla-,,tiones, sive ad conficienda altaris sacramenta. Unde ad ,,aquilonem magis quàm ad meridiem versi videntur, ,,cum annunciant Evangelium. Hinc itaque illa usurpa-,,tio emersisse videtur, ut etiam Diacones in ambone con-,,tra Romanum Ordinem se vertant ad aquilonem, po-,,tiusque se ad partem fœminarum quàm masculorum ,,vertere non vereantur. Quæ usurpatio jam adeo inole-,,vit, ut apud plerosque quasi pro ordine teneatur. Sed ,,quia certissimè contra ordinem est & inhonesta, à dili-,,gentioribus Ordinis servatoribus meritò refutatur. Hinc apparet quàm verum sit, quod à nobis in hoc tractatu sæpius inculcatur, multa hodie pro lege haberi in his quæ pertinent ad Ecclesiasticas observationes, quæ sensim ex abusu irrepserunt; quorum originem cùm recentiores ignorent, varias conantur congruentias & mysticas

rationes

rationes invenire, ut ea sapienter instituta vulgo persuadeant. Porro isti ut scitè Hieronymus de Origene dixit, ingenii sui adinventiones faciunt Ecclesiæ sacramenta.

IV. Lecto Evangelio fideles olim dixisse *Amen* Beleth in explicatione divinorum officiorum *cap.* 39. & Durandus *lib.* 4. *cap.* 24. testes sunt; quod etiam in Missà Mozarabum, & in Regula S. Benedicti *cap.* 11. præscribitur. Alensis item 4. P. Summæ in tract. de offic. Missæ, *Perlecto*, inquit, *Evangelio dicunt assistentes* Amen, *quasi dicant faciat nos Deus perseverare in doctrina Evangelii. Alii dicunt* Deo gratias, *in gratiarum actionem pro beneficio tantæ doctrinæ & tam salutaris.* Nunc dicimus, *Laus tibi Christe.* Addit Alcuinus ex ordine Romano populum se signo crucis munire tunc consuevisse, ut quod ex divinis eloquiis ad salutem percepit signatum sigillo crucis, atque munitum permaneat. Tandem ipsum Evangelium tam celebrans quàm Diaconus osculantur, quod olim universo clero, omnique populo ad osculandum circumferri & porrigi à subdiacono solebat in signum venerationis & communionis cum Domino Jesu Christo & doctrina ejus, ut Jonas Aurelianensis egregiè docet in Præf. lib. 2. de cultu imaginum adversùs Claudium Taurinensem. *Sacræ*, inquit, *religionis usus in sancta Ecclesia adhuc servatur, si tamen apud te, ut perlecta S. Evangelii lectione, ab Episcopo vel Presbytero, cæterisque sacri ordinis religiosis codex in quo Evangelii lectio recitata est multiplicibus osculis veneretur. Sed hoc cujus causa, nisi illius cujus esse verba creduntur, agimus?* Liber enim Evangeliorum typum gerit Christi in eo loquentis, qua de causa idem liber in Conciliis honorifico apparatu in throno collocatur. Cyrillus Alexandrinus in Apologia ad Theodosium id servatum scribit in Synodo Ephesina: *Sancta Synodus*, ait, *in sancta Ecclesia quæ Maria dicitur congregata Christum veluti caput constituit. Venerandum enim Evangelium in sancto throno collocatum erat, illud tantùm*

non sanctorum sacerdotum auribus insinuans, justum judicium judicate. Idem in actis aliorum Conciliorum apparet. Hinc etiam mos receptus tactis Evangeliis jurandi, ac si Deus in iis præsens agnoscatur. Hinc Evangelia collo item appensa legimus tanquam amuleta; quod de parte aliqua Evangelii intelligendum est: & in synodo octava c. 3. idem honor sacris imaginibus decernitur, qui sanctis Evangeliis exhibetur. *Sacram*, ait, *imaginem Domini nostri Jesu Christi æquo honore cum libro sanctorum Evangeliorum adorari decernimus.* Id verò sancitum fuit adversùs quorumdam Galliæ Episcoporum errorem, qui sacrum quidem Evangeliorum codicem & signum S. Crucis honorari debere docebant, imagines non item.

V. Non est omittendus hoc loco ritus quo Maronitæ legunt Evangelium. Ante ipsius lectionem ponitur incensum in thuribulo cum quibusdam orationibus: tum dicit sacerdos, *Pax omnibus vobis*: Respondet populus *Et cum spiritu tuo.* Minister ait, *Estote in attentione.* Subdit Sacerdos, *In tempore gubernationis Domini nostri & Dei nostri ac Salvatoris Iesu Christi, dixit discipulis suis & turbis.* Populus, *Pater noster benedic.* Sacerdos vertens se ad populum signat eum signo crucis & dicit: *Dextera Domini nostri Iesu Christi & brachium excelsum fortitudinis ejus, ac virtus abscondita majestatis eius, illa quæ continet omnes benedictiones ac omnia dona vitæ, illa quæ requievit super Apostolos sanctos in cœnaculo sancti Sion & sanctificavit eos; & in monte olivarum ac benedixit eos; ipsa veniat, habitet, & requiescat super fratres meos lectores atque auditores, & custodiat eos; & custodiat locum hunc & habitatores eius fideles in omni tempore & in omni momento in secula.* Populus *Amen.* Sacerdos, *In tempore itaque gubernationis Domini nostri Iesu Christi Salvatoris nostri Verbi Dei, quod incarnatum est pro nobis, hæc sic facta sunt.* Populus, *Domine noster miserere nostri.* Post hæc Sacerdos legit Evangelium, & in fine osculatur librum dicens: *Et pax sive securitas omnibus nobis.* Populus, *Amen.*

Tandem Sacerdos ait: *Ipsi Iesu Christo sint laudes & gratiarum actiones & benedictiones propter verba sua viva quæ sunt erga nos, & Patri eius qui misit eum propter salutem nostram, & spiritui ejus vivo & sancto nunc & in secula. Amē.*

VI. Notat Rupertus *lib. 1. de div. off. cap. ult.* Evangelium esse principale omnium quæ dicuntur in Missa, cui cætera omnia intellectuali ratione consentiunt. Idem asserit Petrus Cirvelus in proœmio expositionis libri Missalis, ubi ait Evangelium inter cæteras partes Missalis officii esse veluti basim & fundamentum veræ & rectæ intelligentiæ omnium aliarum auctoritatum tam novi quàm veteris testamenti, quæ in eodem officio adducuntur; ad quas talem habet analogiam, qualem subjectum ad totam scientiam, & centrum ad lineas. Difficile tamen est hanc convenientiam in singulis reperire, nisi violentæ quædam & mysticæ explicationes adhibeantur, quæ ut plurimum voluntariæ sunt, adeo ut ex illis solida ratio haberi non possit, asserente Dionysio Theologiam symbolicam non esse argumentativam. Accedit quod firmo manente reliquo officio sæpe in aliquot Missis Evangelia mutata sunt: neque una est causa propter quam hoc potius Evangelium quàm illud in tali Missa recitetur. Ut enim observat Beleth *cap. 39.* aliquando legitur secundùm historiam, ut in die Resurrectionis: aliquando secundùm allegoriam, ut in festo Assumptionis B. Mariæ: aliquando propter aliquam partem, ut in festo S. Crucis ponitur Evangelium de Nicodemo ob extremam particulam, *sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:* aliquando secundùm totum, ut in die Circumcisionis. Ritu monastico immediatè post Evangelium fiunt solemnes Monachorum Professiones modo in eorum Ritualibus expresso. Verum hic mos non ubique viget, nam in aliquot Congregationibus fieri solent post Offertorium. Olim quoque post Evangelium pueri à parentibus Monasterio offerebantur involuta manu pueri in palla altaris, ut S. Benedictus decernit in regula *cap. 59.*

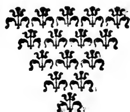
Puer autem panem & vinum pro usu sacrificii offerebat; quem ritum eruditè & diffusè explicat Menardus ad *cap.* 66. concordiæ Regularum: ubi etiam ostendit quod pueri sic oblati, tametsi ad intelligibilem ætatem nondum pervenissent, tenebantur in Monasterio permanere, vota servare, nec poterant post annos pubertatis parentum promissionem irritare, & ad seculum redire. Æquali enim vinculo Monasterio obstricti consebantur tam qui proprio arbitrio & voluntate profitebantur, quàm qui parentum devotione offerebantur: idque sancitum fuit can. 48. concilii 4. Toletani his verbis. *Monachum aut paterna devotio aut propria professio facit: quicquid horum fuerit alligatum, tenebit. Proinde his ad mundum revertendi intercludimus aditum, & omnes ad seculum interdicimus regressus.* Scio multa his opponi à recentioribus, qui ex moribus hodie usitatis veterem disciplinam æstimant: at mihi propositum est à scholasticis concertationibus abstinere; neque ad hunc locum hujus rei explicatio pertinet. Certum est pueros etiam quinquennes & septennes olim hoc modo Deo in Religione dicatos, qui mos adhuc vigebat tempore S. Bernardi, sed paulò post à Celestino III. sublatus fuit, cujus de hac re decretum refertur *c. cum simus.* de Regularibus. Diffusè de hac puerorum oblatione agit Lupus 3. parte Synodorum in notis ad secundum decretum Leonis IX.

VII. Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 25. *Deinde*, inquit, nimirum post Evangelium de quo egit capite antecedenti, *Episcopus sermonem ad populum facit.* Hic mos nunquam interruptâ serie ab initio Ecclesiæ usque ad nostra tempora servatus est, ut proximè post Evangelium sermo sive homilia vel tractatus ad populum haberetur. Huc respexit proculdubiò Tertullianus jam in hæresim lapsus *lib. de Anima cap. 9.* ubi Priscillæ Montani sociæ revelationes commendans, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia diabolico spiritu decepta per ecstasim habebat, *Iam verò*, ait, *prout scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut adlocutiones*

proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur. Hæc ille Missam Catechumenorum accuratè describens, cantum scilicet Psalmorum, orationes, lectiones, & adlocutiones sive homilias. Idem confirmat Justinus martyr *Apolog. 2.* conventum christianorum die Solis enarrans, in quo commentaria Apostolorum aut scripta Prophetarum legebantur. *Deinde*, inquit, *lectore quiescente præsidens sermonem habet, quo populum instruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur.* Auctor item Constitutionum Apostolicarum *lib. 8. cap.* 4. præcipit Episcopo, ut post lectionem legis & Prophetarum atque Evangelii populum alloquatur sermonibus exhortatoriis. Ejusdem ritus testimonia frequentissima sunt apud Origenem, Hilarium, Ambrosium, Augustinum, Gaudentium, Chrysostomum, Cyrillum Alexandrinum, Chrysologum, Leonem, Gregorium Magnum, & alios quorum sermones habemus. Extant etiam in Conciliis sanctiones multæ huc spectantes, & Cassianus idem astruit jucunda narratione *lib. 11. Instit. cap.* 15. Quicquid autem pertinet ad hoc argumentum summa eruditione tractavit Ambrosiani Collegii Doctor Ferrarius libris duobus de ritu sacrarum concionum. Hebræi, è quorum fontibus non pauci è nostris ritibus emanarunt, post legis & prophetarum lectionem loqui ad populum in synagogis consuevisse Lucas testatur tum Evangelii *cap.* 4. narrans Jesum secundùm consuetudinem intrasse die sabbati in synagogam & legisse Isaiam Prophetam, & cùm plicuisset librum sermonem habuisse: tum Actuum *cap.* 13. de Paulo & Barnaba referens post lectionem à principibus synagogæ invitatos fuisse, ut sermonem exhortationis ad plebem facerent. Consonat Philo lib. *Quod omnis probus sit liber* dicens: *Quoties sacras ædes, quas synagogas vocant, adeunt, pro ætatis ordine juniores ad seniorum pedes considunt, & ad audiendum se componunt. Ibi alius ex libro prælegit, alius quispiam è peritioribus accedens quæ obscura sunt explicat.* Porro

munus prædicandi propriè & præcipuè ad Episcopos pertinere tum usus veteris Ecclesiæ & omnium sanctorum Episcoporum exemplum; tum ipsa docet Episcopalis consecratio, in qua dicitur, *Accipe Evangelium, vade, prædica populo tibi commisso.* Ideo Paulus ad Timotheum scribens, ipsum terribili adjuratione obtestatur per Deum & Jesum Christum, ejusque adventum & regnum, ut instanter prædicet, moneat, increpet in omni patientia & doctrina. Et de seipso ad Corinthios *ep.* 1. *cap.* 9. ait, *Si Evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit; va enim mihi est, si non Evangelizavero.* Teneri autem per seipsos hoc officium exercere Synodus Tridentina edixit antiquos canones secuta, nisi fuerint legitimè impediti. Quam obligationem ab omnibus Episcopis, qui doctrina & sanctitate floruerunt, agnitam fuisse evidens est; semper enim lecto Evangelio in suggestum ipsi ascendentes verbum salutis populo prædicarunt. Multa in hanc rem congerit Christianus Lupus in notis ad canonem XIX. concilii Trullani: mihi satis est hoc obiter tetigisse. Concilium Aurelianense apud Ivonem P. . decreti cap. 120. decrevit *ut in diebus Dominicis vel festis post sermonem intra Missarum solemnia habitum, plebem sacerdos commoneat, ut juxta Apostolicam institutionem omnes in commune pro diversis necessitatibus preces fundant ad Dominum, pro Rege & Episcopis & rectoribus Ecclesiarum, pro pace, pro peste, pro infirmis qui in ipsa parochia lecto decumbunt, pro nuper defunctis, in quibus singulatim precibus plebs orationem Dominicam sub silentio dicat. Sacerdos verò orationes ad hoc pertinentes per singulas admonitiones solemniter expleat. Post hæc sacra celebretur oblatio.* Idem generaliter præcipitur in Capitulari Caroli Magni *lib.* 1. *cap.* 165. & 166. Hanc verò functionem Galli *Pronum* sive Præconium vocant, cujus quatuor sunt munia. Nam primò versi ad populum sacerdotes animarum curæ præpositi indicunt preces: secundò docent ipsum populum rudimenta fidei, Deique præ-

cepta & Ecclesiæ, sicut constituit catechismus Romanus: tertiò admonent quæ festa, quæ vigiliæ, quæ processiones eâ hebdomada occurrant: quartò promulgant edicta, excommunicationes, futura matrimonia, & quicquid demum ad populi notitiam pervenire oportet. Olim hæc omnia fieri solebant ante communionem, postquam sacerdos dixerat, *Pax Domini sit semper vobiscum*, ut suo loco indicabimus. Hincmarus Remensis *epist.* 7. *to.* 2. mandat Presbyteris suis ut excommunicationem adversùs quosdam deprædatores non post Evangelium sicut mos erat populo denuntiarent, sed statim post Epistolam, quia nonnulli ejus criminis rei lecto Evangelio protinus ab Ecclesia recedebant. Item post Evangelium in plerisque Ecclesiis publici Pœnitentes absolvi & reconciliari solebant, ut ostendit Morinus *lib.* 8. *de Pœnit. cap.* 14. At verò in aliis hanc absolutionem impendebant sacerdotes post consecrationem, antequam oratio Dominica recitaretur, cujus rei testis est lib. 2. Optatus Milevitanus dicens; *Etenim inter vicina momenta dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conversi Dominicam orationem prætermittere non potestis.* Alia quædam *de Pœnitentium absolutione* Lib. I. in fine Capitis XVII. allata sunt.

CAPUT VIII.

Incipit Missa Fidelium. Symbolum ejus initium. Traditum ab Apostolis sine scripto. Quotuplex sit, & quando cœperit in Ecclesiis cantari. Offertorium, ejusque ritus. Mos panem & vinum offerendi antiquissimus. Alia quædam his addita. De agno à Romanis oblato calumnia Photii. Discrimen inter munera & oblationes. Non omnium dona ab Ecclesia recepta. Communio duplex. Non semper qui offerebant, communicabant. Offerentium nomina publicè olim recitabantur. Offerendi mos quando desierit. Oblationum chartæ positæ in altari.

I. EJectis extra Ecclesiam Catechumenis, Pœnitentibus, & aliis, quibus peracto sermone nefas erat in ea permanere, incipit Missa Fidelium, quæ cùm severior disciplina vigebat clausis januis agebatur, easque custodiebant Ministri, ne quis intraret immundus vel indignus; de qua re egimus ex professo Cap. XVII. lib. I. Ejus initium à symbolo, quod diebus Dominicis & in aliis quibusdam festivitatibus cantari solet. In eo præcipua Christianæ fidei dogmata continentur, de quo Tertullianus initio libri de velandis Virginibus ait, ***Regula fidei una omnino est, sola immobilis & irreformabilis, credenti scilicet in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem & filium ejus Iesum Christum, natum ex Virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum à mortuis, receptum in cœlis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos per carnis etiam resurrectionem.*** Et in præscriptionibus cap. 37. ***In ea regula***, inquit, ***incedimus, quam*** Ecclesia ***ab Apostolis, Apostoli à Christo, Christus à Deo tradidit.*** Loquitur au-

tem de symbolo, quod ab Apostolis compositum fuisse priusquam in varias orbis partes ad prædicandum Christi Evangelium dispergerentur, ut eo veluti signo seu tessera veri fideles à falsis discernerentur, communis Patrum sententia & vetus Ecclesiæ traditio est. Cur verò symboli nomen impositum illi fuerit, diffusè explico *in tract. de divina Psalmodia cap.* 16. §. 3. Sicut enim symbolum apud profanos scriptores idem est ac signum, tessera, collatio, & indicium: ita regula fidei religionis nostræ signaculum est, brevis credendorum collectio, & mutua ac certa credentium contesseratio. Extat ejus expositio inter opera Cypriani, quæ consensu omnium Eruditorum est Rufini Presbyteri Aquileiensis, ubi testatur non fuisse ab Apostolis scripto traditum, sed sola voce & traditione, ne fortè ad infideles perveniret, aut à falsis christianis depravaretur. Cui consonans Hieronymus epist. 61. ad Pammachium cap. 9. ait, *In symbolo fidei & spei nostræ quod ab Apostolis traditum, non scribitur in charta & atramento, sed in tabulis cordis carnalibus, post confessionem Trinitatis & unitatem Ecclesiæ, omne Christiani dogmatis sacramentum carnis resurrectione concluditur.* Sola igitur voce fidelibus tradi consuevit, ut tutò possent eos dumtaxat ad communionem admittere, qui hoc signaculum Christianæ professionis tanquam arcanam solisque fidelibus notam tesseram memoriter proferrent: idque tanta secreti fide inviolabiliter servatum est primis Ecclesiæ seculis, ut nec quidem à catechumenis memoriæ juvandæ causâ describi permitteretur. Sed nec ullus scriptor ante Constantinum Magnum ipsum libris suis inserere ausus est, nisi solus Tertullianus loco supracitato, compendio tamen usus, & quibusdam articulis prætermissis. Hermias item Sozomenus, ut alibi scripsi, symbolum Nicænum in sua historia referre veritus est, quod eum librum ab his qui initiati non essent lectum iri timeret. Verùm Athanasius, Basilius, Leo,

aliique Patres illud ſcriptis ſuis inſerere non dubitarunt, quia tunc pacatâ Eccleſiâ nullas à gentilibus & Iudæis inſidias metuebant. Trecentis & amplius annis ſolo Apoſtolico ſymbolo uſa eſt Eccleſia, donec Arius deteſtandæ hæreſis impiiſſimus auctor emerſit, pro cujus damnatione coacta Nicæna Synodus novam fidei teſſeram tradidit Orthodoxis, qua ab Arianis diſcernerentur. Quare Athanaſius in epiſt. ad Epiſcopos Africanos Nicænam ſynodum trophæum & columnam eſſe dixit, in qua omnes hæreſes oſtentui inſcriptæ ſunt & triumphantur. Et Gregorius Nazianzenus in encomio Heronis Philoſophi Alexandrini eandem ait Divinitatis doctrinam certis finibus ac verbis circumſcripſiſſe. Hoc verò ſymbolo in eâdem ſynodo recitato omnes Epiſcopos exclamaſſe legimus, *Hæc eſt Catholicorum fides, huic omnes credimus, in hanc baptizati ſumus, in hac baptizamus*. Poſtquam enim publicatum fuit, omnes Eccleſiæ Orientales illud ſtatim receperunt, & catechumenis ac fidelibus ediſcendum tradiderunt, adeo ut Arianus cenſeretur, quicunque ipſum non profitebatur. In partibus verò Occidentalibus à quibuſdam Eccleſiis citiùs, ab aliis ſeriùs receptum fuit, prout ſeriùs vel citiùs Ariana hæreſi contaminari cœperunt. Novis poſtea exortis hæreſibus ſecunda ſynodus Oecumenica Conſtantinopoli coacta eſt: in cujus primo congreſſu aliud ſymbolum editum fuit, quod Marcus Epheſinus in ſynodo Florentina tanquam ex communi Græcorum Patrum ſententia à Gregorio Nazianzeno compoſitum fuiſſe aſſeruit. Utrumque autem tam Nicænum quàm Conſtantinopolitanum pro uno & eodem ſemper habitum fuit: & quod nunc cantamus in Miſſarum ſolemniis, quamvis ſit Conſtantinopolitanum, à Magiſtro ſententiarum *lib.* 1. *diſt.* 11. & ab aliis ſcholaſticis Nicænum nuncupatur. Utrumque etiam confundunt Patres, quia quicquid additum eſt à Conſtantinopolitano, jam virtute in Nicæno continebatur: & cùm fides una ſit, unum etiam ſymbolum, eſt quamvis Nicænum Apoſtoli-

eo, Nicæno autem Constantinopolitanum quædam majoris explicationis gratiâ adjunxerint. Hoc veró ultimum in Missa cantari potius quam Nicænum antiqui Patres instituerunt, non quia modulis musicis aptius sit, ut parum rectè autumat Valfridus Strabo *cap.* 22. sed quia in eo dogmata orthodoxa clariùs exprimuntur, & omnes hæreses eò usque exortæ pleniùs confutantur.

II. Quis omnium primus illud Liturgiæ inseruerit, aut cantari præceperit, incertum est. Radufus Tungrensis *prop.* 23. à Marco Papa Sylvestri successore sancitum fuisse ait ut symbolum Nicænum in Missa diceretur. At Innocentius III. *lib.* 2. *de mysteriis Missæ cap.* 49. & alii passim scribunt S. Damasum id recitari jussisse ad exemplum Græcorum. In hoc autem conveniunt omnes, quod publicè cantari cœperit in Ecclesiis Orientalibus adversùs pravas hæreticorum opiniones, à quibus postea ad Occidétales laudabilis usus transfusus est. Verùm Græci vivente Damaso hunc ritum nondum admiserant; ait enim Theodorus Lector *lib.* 2. *Collectaneorum* Timotheum Patriarcham anno 510. Constantinopoli instituisse, ut symbolum fidei per singulas synaxes diceretur, cùm antea semel tantùm in anno diceretur in magno die Parasceves, cùm Episcopus catechumenos instruebat. Eandem symboli recitationem in omni conventu Petro Gnapheo tribuit Nicephorus Callistus *lib.* 15. *cap.* 28. Sed hic fortassis in Antiochena, ille in Constantinopolitana Ecclesia hunc morem induxerunt; quem postea Hispani primi inter Latinos receperunt. Extat de hac re decretum concilii tertii Toletani anno 589. c. 2. *Pro reverentia sanctissimæ fidei, & propter corroborandas hominum invalidas mentes, consultu Piissimi & gloriosissimi Domini nostri Reccaredi Regis sancta constituit Synodus, ut per omnes Ecclesias Hispaniæ & Galliciæ secundùm formam orientalium Ecclesiarum, concilii Constantinopolitani, hoc est CL. Episcoporum symbolum fidei recitetur, & priusquam Dominica dicatur oratio, voce clara à populo decantetur, quo & fides*

vera manifestum testimonium habeat, & ad Christi corpus & sanguinem prælibandum pectora populorum fide purificata accedant. Exprimit hic canon ritum Hispanicum, qui adhuc permanet in Missali Mozarabico, in quo post consecrationem & aliquot brevissimas preces dicit Presbyter, *Fidem quam corde credimus, ore autem dicamus.* Tum elevat corpus Christi, ut videatur à populo, & dicit chorus symbolum fidei, videlicet: *Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cæli & terræ: Visibilium omnium & invisibilium conditorem. Et in unum Dominum nostrum Iesum Christum filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia secula. Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero. Natum non factum, Omousion Patri, hoc est ejusdem cum Patre substantiæ: per quem omnia facta sunt, quæ in cælo & quæ in terra. Qui propter nos homines & propter nostram salutem descendit de cælis. Et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine, & homo factus est. Passus sub Pontio Pilato, sepultus tertia die resurrexit. Ascendit ad cælos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis. Inde venturus est iudicare vivos & mortuos, cujus regni non erit finis. Et in Spiritum sanctum Dominum vivificatorem, & ex Patre & Filio procedentem, cum Patre & Filio adorandum & conglorificandum, qui locutus est per Prophetas. Et unam sanctam Catholicam & Apostolicam Ecclesiam. Confitemur unum baptisma in remissionem peccatorum. Expectamus resurrectionem mortuorum, & vitam venturi seculi. Amen.* Sic ibi cantatur symbolum, post quod dicitur oratio dominicalis. Hispanicas Ecclesias Gallicanæ & Germanicæ postmodum imitatæ sunt regnante Carolo Magno post Felicis hæretici damnationem, ut Valfridus testatur *cap. 22.* Refert Baronius *to. 9. an.* 809. Dialogum de symbolo inter Leonem III. & Legatos Caroli Magni: cùm enim Franci licentiam à Leone accepissent ipsum canendi in Ecclesia, illudque canerent cum additamento *Filioque*, quod verbum adversùs Priscillianistas

Episcopi Hispani adjunxerant approbante & consentiente Leone Magno, ut idem narrat Baronius *anno* 447. dubitatum fuit in synodo Aquisgranensi, non quidem de processione Spiritus sancti ex Patre & Filio, sed utrum illa particula *Filioque* licitè addita esset. Quam ob causam Legatos misit ad Leonem Carolus Imperator, quorum cum Pontifice colloquium sive disputationem Baronius refert loco citato. Ipse autem Leo, teste Anastasio, duas tabulas argenteas pensantes libras XCIV. & uncias VI. in Basilica S. Petri propè ipsius confessionem affigi mandavit, in quarum altera latinè, in altera græcè symbolum legebatur absque illo additamento *Filioque*; tum ob venerationem antiquitatis, cujus tenacissimus fuit; tum quia minimè necessarium putabat, ut omnia fidei dogmata symbolo insererentur. Postea tamen Romanorum Pontificum decreto hoc ipsum additamentum receptum fuit, ut ostendit Baronius *anno* 883. ad retundendam Schismaticorum pervicaciam, qui catholicum dogma de processione Spiritus sancti à Patre & Filio impugnabant. Quando cœperit Romæ in publica Missarum celebratione cantari narrat testis oculatus Berno Augiensis *cap.* 2. libri de rebus ad Missam pertinentibus, *Romani*, inquit, symbolum post Evangelium *usque ad hæc tempora Divæ memoriæ Henrici Imperatoris nullo modo cecinerunt. Sed ab eodem interrogati cur ita agerent; me coram assistente, audivi eos huiusmodi responsum reddere, videlicet quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando ulla hæreseos fece infecta; sed secundùm S. Petri doctrinam in soliditate catholicæ fidei permaneret inconcussa. Et ideo magis his necessarium esse illud symbolum sæpius cantando frequentare, qui aliquando ulla hæresi potuerunt maculari. At Dominus Imperator non antea desiit, quàm omnium consensu id Domino Benedicto Apostolico persuasit, ut ad publicam Missam illud decantarent*. Contigit hoc anno MXIV. quo illud suis Annalibus consignavit Baronius hæc verba ex solida sua sapientia adjiciens. *Placent ista, sed nobis gratius, si*

venerandæ antiquitati annorum mille magis delatum fuisset, quàm novitati. Et justam sanè causam Romani Presbyteri attulerunt Imperatori, propter quam symbolum non canebant in Missa: nam Rufinus Aquileiensis S. Hieronymi celeberrimus antagonista initio expositionis in symbolum Apostolorum, in diversis Ecclesiis ait aliqua ipsi symbolo adjecta fuisse. Tum subdit, *In Ecclesia tamen Urbis Romæ hoc non deprehenditur factum*: & rationem reddit, *quod neque hæresis ulla illic sumpsit exordium, & mos ibi servatur antiquus.* Agit autem de symboli recitatione, quæ à Catechumenis audiente populo ante baptismi susceptionem fieri solebat. Ab anno igitur Millesimo decimo quarto jubente Benedicto VIII. cœpit Romæ cantari symbolum; & ideo nec in Ordine Romano, nec in priscis Sacramentorum Codicibus, nec apud Alcuinum, Amalarium, Rabanum, Remigium, & alios qui ante prædictum annum Romanæ Missæ ordinem explanarunt, ulla symboli mentio reperitur: cùm tamen multò antè in Hispania, Gallia, & Germania cantaretur. Extat in omnibus Liturgiis Græcorum, Maronitarum, & cæterarum gentium, quæ in Oriente sunt.

III. Post symbolum, & quando non dicitur, post Evangelium Sacerdos salutat populum & excitat ad orandum. Tum chorus canit Antiphonam, quæ Offertorium nuncupatur, quia antiquo more populus interim sua dona offerebat. Nomine autem Offertorii sive offerendæ, ut Amalarius & alii veteres loquebantur, ea omnia comprehenduntur, quæ à Sacerdote & Ministris fiunt & recitantur à prædicta salutatione usque ad secretæ orationis conclusionem, cùm excelsa voce sacerdos intonat *Per omnia secula seculorum.* Quis eam antiphonam cantari instituerit, non liquet. Plerique à Gregorio Magno primò institutam afferunt, quia in suo Antiphonario propriam singulis Missis assignavit. Sed jam vigebat in Africa hæc consuetudo, ut scribit Augustinus *lib. 2. Retract. cap. 11.* Apud Gregorium singula offertoria plures versus habent

adjunctos, & quandoque integer psalmus repetita post singulos versus antiphona cantari solebat, ut toto illo tempore quo populus offerebat, psallentium Clericorum voces audirentur: sicut olim in veteri testamento cùm populus offerret holocausta, in voce, & tubis & cymbalis laudes canebant Deo, ut ea nimirum modulatione se hilari mente munera Deo offerre indicarent. Hac ipsa de causa solent cantores eadem verba sæpius repetere, ne citiùs finiat cantus quàm sacra functio absolvatur. Ideo non rectè quidam recentiores hanc repetitionem inter musicæ hodiernæ abusus enumerant, cùm præsertim quædam ejus exempla habeamus in ipso Gregorii Magni Antiphonario, ut in Offertorio Quinquagesimæ bis dicitur, *Benedictus es Domine doce me iustificationes tuas.* Et in offertorio hebdomadæ XXI. post octavam Pentecostes in Versu primo bis dicuntur hæc verba, *Utinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui*: verbum autem *Et calamitas* ter repetitur. Crebræ etiam repetitiones fiunt in sequentibus versiculis: in IV. *Quoniam non revertetur oculus meus ut videam bona*, ter dicitur *Quoniam*, & novies *ut videam bona.* Rationem hujus repetitionis, sed mysticam ut solet, affert Amalarius lib. 3. cap. 39. *Officii auctor*, inquit, *ut affectanter nobis ad memoriam reduceret ægrotantem Iob, repetivit sæpius verba more ægrotantium.* Hodie ab Offertorio sublati sunt versus, sed his resecatis ipsum offertorium morosiùs decantari debet, ut notavit Radulfus Tungrensis *prop.* 23. Retinuerunt versus Offertorii Lugdunenses in aliquot Missis, Romani verò & alii eos sustulerunt, tum quia populi oblationes cessarunt, quæ longam psallendi moram exigebant; tum quia Organa introducta sunt, quæ cùm pulsantur, nec ipsum quidem offertorium decantatur.

IV. Mos fuit in veteri Ecclesia, ut qui ad sacram synaxim conveniebant panem & vinum portarent & offerrent, sicut suprà ostendi Lib. I. Cap. XXIII. §. 3. ex Conciliis & Patribus. Addo Optatum Milevitanum,

qui initio libri VI. reprehendit Donatiſtas quod altaria frangerent, in quibus vota populi portabantur, *in quibus fraternitatis munera non juſſit Salvator poni, niſi quæ eſſent de pace condita.* Loquitur autem de oblationibus quæ in altari conſecrabantur, nam ſubdit, *Quid eſt enim altare niſi ſedes corporis & ſanguinis Chriſti?* Ideo Tertullianus *lib. de exhort. Caſtitatis cap.* 7. omnes ſacerdotes eſſe dixit, non quod omnes poteſtatem conſecrandi habeant, ut Anonymus quidam perperam explicavit egregiè è Petavio confutatus in Diatriba de poteſtate conſecrandi; ſed quia omnes panem & vinum ad altare Dei offerebant. Ritus autẽ priſcus fuit ea dumtaxat offerre, quę ſacrificio uſui erant, panem ſcilicet & vinum: reliqua ſuper altare offerri prohibet *can.* 3. Apoſtolorum. Permittit autem offerri & benedici oleum ad luminaria, & incenſum, novaſque ſpicas & uvas ex quibus fiunt panis & vinum, quæ ſunt propria hujus ſacrificii elementa. Reliquos fructus domum mitti jubet Epiſcopo & Preſbyteris, qui Diaconis & Clericis diſtribuant. Hunc Canonem explicans Zonaras *Fructus, inquit, legumina & alia huiuſmodi offeruntur altari, non ut ſacrificium, ſed tanquam primitiæ. Oleum permittitur offerri, ut per hoc lumen vero lumini accendatur, & incenſum tempore oblationis.* Poſtea Concilium Trullanum uvam vetuit offerri *can.*28. propter abuſum, qui in diverſis Eccleſiis irrepſerat, ut eam miniſtri incruento ſacrificio conjungentes ſimul cum Euchariſtia populo diſtribuerent. Ideo decrevit ut Sacerdos ſolam oblationem populo porrigeret, & uvam tanquam primitias ſeorſim benediceret, & petentibus tribueret ad fructuum datoris gratiarum actionem. Idem ſancivit *can.* 57. quod ad altare mel & lac offerre non oportet. Concilium verò Carthaginenſe celebratum anno 397. ut habetur in codice Eccleſiæ Africanæ hæc omnia clariùs ediſſerit *can.* 37. his verbis: *Vt in ſacramentis corporis & ſanguinis Domini nihil offeratur, quàm quod ipſe Dominus tradidit, hoc eſt panis & vinum aqua mixtum. Primitiæ verò, ſeu lac & mel, quod uno*

die solemnissimo in infantum mysterio solet offerri, quamvis in altari offerantur; suam tamen habeant propriam benedictionem, ut à sacramento Dominici corporis & sanguinis distinguantur: nec amplius in primitiis offeratur, quàm de uvis & frumentis. Primitiarum igitur oblationem absque ulla temporis limitatione concedit: mel autem & lac offerri præcipit semel tantùm in anno in die Paschalis festivitatis, quo solemne baptisma celebrari, & egressis è sacro fonte mel & lac dari consueverat, de quo ritu egimus Lib. I. Cap. XVI. Solebat etiam populus in die Cœnæ Domini oleum offerre in ampullis ipsa die ab Episcopo consecrandum, ut ex libro sacramentorum S. Gregorii apud Pamelium, & ex Ordine Romano constat. Mos enim veteris Ecclesiæ fuit non conficere sacramenta, nec quidpiam ad ea pertinens benedicere, nisi ex oblatis.

V. Inter calumnias adversùs Ecclesiam Romanam, quas Photius Bulgariæ Regi, hic Romano Pontifici Nicolao misit, una hæc fuit, quod in Paschate more Judaïco Agnum super altare simul cum Dominico corpore offerret & benediceret. Sed hoc putidum mendacium est: quamvis enim Romana Ecclesia Agni carnibus Sacerdotalem benedictionem impertiri soleret; non eas tamen aut super altare collocabat, aut simul cum Christi corpore offerebat seu benedicebat. Extat agni benedictio pro die Resurrectionis in Ordine Romano, ipsa enim die Agni carnes sacerdotali benedictione sanctificatas Fideles comedebant ob reverentiam Christi Agni immaculati pro nobis occisi: idque olim in ejus figuram Domino præcipiente constituit Moyses tanquam præcipuam Judaïci Paschatis ceremoniam. Nimio zelo hunc ritum tanquam superstitiosum & erroneum Valfridus Strabo reprehendit *cap.* 18. nec video cur adeò acerbè morem antiquissimũ ab Ecclesia approbatum, & hodie adhuc vigentem insectetur: cùm præsertim fateatur quod neque in altari, sed sub ipso vel juxta ipsum poneretur, neque simul cum Dominico corpore, ut nequiter Latinis imposuit Photius, sed propria benedictione

& à consecratione corporis Christi multùm diversa benedi-
diceretur. Aliquem fortassis abusum improbat, quem non indicat: aut respexit ad præcitatum canonem Africanum, quo inter ea quæ offerri permittuntur, Agnus non recensetur. At omisso Strabone illud insuper observandum est, quod sicut omnia indiscriminatim offerre illicitum erat; ita Sacerdotes non omnium passim oblationes recipiebant. Nam primò omnia dona in locum deputatum ante Missam deferre mos erat, qui Gazophylacium sive Secretarium vocabatur, in quo & oblationum & offerentium diligens inquisitio à Diacono præmittebatur, habitoque delectu qui digni reperti erant ad offerendum admittebantur. Deinde ejectis sive segregatis qui offerre non poterant, ipsa dona consuetis ritibus, de quibus infrà, fideles offerebant per manus Diaconorum altari inferenda. Mos autem antiquus erat, ut qui communicandi jus non habebant, iidem offerre prohiberentur, ut ex Concilii Illiberitani can. 28. manifestum est. *Episcopum placuit ab eo qui non communicat, munera accipere non debere.* Omnes enim qui Missæ intererant & communicabant, panem quoque & vinum offerebant, ex quibus Eucharistia conficeretur; atque ideo cum jure communicandi annexum erat jus offerendi. Lites ferunt super hujus canonis intelligentia viri eruditi, sed facilè componi possunt duplicis communionis, munerumque & oblationum adhibita & bene perpensa distinctione. Quod enim attinet ad munera, Baronius *to. 7. anno 523.* hoc inter ea & oblationes ponit discrimen, quod munera ea dicerentur, quæ nulla habita ratione donantis in Ecclesiam tanquam in Gazophylacium inferebantur: oblationes autem essent, quæ à solis Fidelibus Orthodoxis solemni ritu offerri & recipi consueverunt, de quibus ait Irenæus lib. 4. cap. 34. *Is qui offert glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur munus ejus.* Et munera quidem etiam ab infidelibus acceptata fuisse ex eo probat Baronius quod Anastasius refert in vita Hormisdæ Theodoricum Italiæ Regem Arianum obtulisse

B. Petro Apostolo cereostrata argentea duo pensantia libras LXX. Non semper tamen hoc observatum fuit ob varias rerum & personarum circunstantias. Cùm enim Eusebius Constantii Imp. Ariani Eunuchus multa B. Petro munera obtulisset, Liberius Papa custodem Ecclesiæ acriter increpavit, quod illa inferri in Ecclesiam passus esset, ipsaque tanquam illicita & execranda ab Ecclesia projici mandavit. Rem narrat Athanasius epist. ad solitariam vitam agentes. Imò aliquando si quid Hæretici Ecclesiæ intulerant, antequam in hæresim laberentur, id eis post lapsum restitutum fuit: idque Tertullianus de Marcione refert lib. de Præscript. cap. 30. dicens; *Vbi tunc Marcion, ubi Valentinus? Nam constat illos in Catholicæ primò doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem sub Episcopatu Eleutherii benedicti; donec ob inquietam semper eorum curiositatem, quam fratres quoque vitabant, semel & iterum eiecti; Marcion quidem cum ducentis sestertiis quæ Ecclesiæ intulerat, novissimè in perpetuum dissidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminarunt.* Adeò munera illius hæresiarchæ Ecclesia detestata est, ut CC. sesterria, quæ ut supputat Budæus quinque aureorum millia valebant, illi cùm è cœtu fidelium expelleretur, ultro restituerit, nihil ipsius volens retinere. Hoc verò discrimen munerum & oblationum passim negligunt probati scriptores. nam quæcunque res Deo offeruntur sive testamento, sive alia quavis donatione; sive res soli, sive mobiles sint; sive pertineant ad sacrificium, sive pauperum vel Ecclesiasticorum sustentationi destinatæ fuerint, oblationes dicuntur, qua voce usus est Ulpianus in Pandectis *lib. 24. tit. 1. de donationibus inter virum & uxorem l. 5. §. 12.* ubi ait locum sacrum fieri, si maritus ad oblationem Dei uxori donaverit. Veteres, teste Festo, offerumenta vocabant. Unde colligimus oblationis nomen æquivocum esse: nam primò ea munera significat, quæ non altari, sed Ecclesiæ extra Missam offerebantur: secundò arctatur idem vocabulum ad ea quæ intra Missarum so-

lemnia altari inferuntur, sive ad sacrificium pertineant, sive ab eo aliena sint. Est & alia magis pressa significatio, qua oblationis nomine ipsum sacrificium à sacerdote Deo oblatum intelligimus, de qua aliquid diximus, cùm de nominibus Missæ ageremus.

VI. Eadem æquivocatio in nomine communionis reperitur, quæ necessariò explicanda est, ut palam fiat, de qua communione loquamur, cùm dicimus illorum oblationes non fuisse receptas, qui ad communionem jus non habebant. Quod ergo attinet ad præsentem Dissertationem duæ erant communionis species. Una erat partipatio cum fidelibus in communi conversatione & consortio, atque etiam in oratione, qua qui donati erant, poterant in omnibus cum fidelibus convenire, sed non in perceptione Eucharistiæ. Altera, quæ maxima dicebatur, jus præbebat sumendæ Eucharistiæ. Qui utraque privabantur, hi ab Ecclesia omnino præcisi erant, quales sunt hodie excommunicati, de quibus nullum est dubium quod nihil poterant altari offerre, cùm ab ipso Ecclesiæ ingressu, sicut & Pœnitentes primi gradus, arcerentur. Idem dicendum est de Catechumenis & Pœnitentibus secundi & tertii ordinis, & de reliquis qui peracto sermone ab Ecclesia egrediebantur, & januis clausis adesse mysteriis non poterant. Pœnitentes autem qui ad quartum gradum pervenerant, illi etiam qui ob aliquod minus grave peccatum sola Eucharistiæ communione privabantur, licet sacris interessent & orationum participes fierent, atque pauperibus eleemosynas erogare possent; nihil tamen poterant offerre ad altare, cùm enim non liceret eis Christi corpore refici, consequens erat ut eorum oblationes rejicerentur, quia potestatem offerendi, & jus sumendi corpus Christi sibi invicem connecti tunc Ecclesia arbitrabatur; nec putabat gratas fore & acceptabiles Deo illius hostias & oblationes, qui à perceptione divinorum munerum abstentus erat. Confirmat hunc morem epistola Augustini nomine scripta ad Bonifacium virum illustrem, qui tempore Augustini

vivebat & Romani imperii perduellis erat. Hæc est 6. *in Appendice to. 2.* eamque Baronius *ann.* 427. esse putat alicujus Episcopi Africani. *Oblatio*, inquit, *domus tuæ à clericis ne suscipiatur indixi, communionemque tibi interdico, donec peracta pro ausibus vel errore à me definita tibimet pœnitentia & tempore condonato, pro hoc facto corde contrito & humiliato dignum offeras sacrificium Deo.* De utraque communione loquitur Concilium Ancyranū, ut optimè explicat Baronius *to.* 3. *an.* 314. nam quibus dumtaxat permissum erat cum fidelibus orare, illos ait communicasse sine oblatione: qui verò ad Eucharistiæ perceptionem admittebantur, ii dicebantur communicare cum oblatione. De communione laica & peregrina suo loco commodiùs agam. De Energumenis statuit Concilium Illiberitanum *can.* 29. ne ipsorum nomen cum oblatione ad altare recitaretur. De Pœnitentibus autem subitò mortuis Concilium Vasense I. c. 2. decrevit, ut eorum oblationes reciperentur, & nomina recitarentur. Decreti caussam reddidit Concilium Arelatense II. c. 12. quia pœnitentiam honoraverunt. Idem sancivit Concilium Toletanum XI. can. 12. Atque inde originem accepit quorumdam in Africa superstitio, qui ori mortuorum Eucharistiam infundebant, ut communioni Ecclesiæ restituti crederentur, quæ damnata est in codice canonum Ecclesiæ Africanæ c. 18. Cùm autem in Ecclesia primævus rigor vigeret, ita fideles cum mortuis communicabant, quemadmodum communicaverant cum viventibus: atque ita qui vivens inter *Flentes* erat, sive inter *Audientes*, aut *Substratos*, vel *Consistentes*; etiam defunctus similem gradum habebat, ejusque corpus in eodem Ecclesiæ loco collocabatur, in quo vivens stare consueverat; atque inde ad sepeliendum efferebatur. De his verò qui animo jam deficientes pœnitentiam postulabant, & ante reconciliationem sive absolutionem moriebantur, Leo Magnus *epist.* 92. ad Rusticum Narbonensem Episcopum sic scripsit. *Horum causa Dei judicio reservanda est in cujus manu fuit ut ta-*

lium obitus usque ad communionis remedium differretur. Nos autem quibus viventibus non communicavimus, mortuis communicare non possumus. Porro communio in his verbis pro absolutione & venia accipitur, quo sensu antiqui canones graviorum quorumdam criminum reis hanc pœnam imposuerunt, ut nec quidem in fine communionem acciperent, quod de reconciliatione & restitutione consortii cum fidelibus omnino accipiendum est. Mitigata deinde fuit hæc severitas, nec ulli serio pœnitenti venia denegata est, adeo ut secunda Synodus Aurelianensis c. 15. illorum etiam oblationes recipi concesserit, qui in aliquo crimine fuerant interempti, iis tantum exceptis, qui propriis sibi manibus necem intulissent.

VII. Sed regredior ad oblationes, & quia supra indicavimus simul cum oblationibus offerentium quoque nomina oblata seu recitata fuisse, ideo inquirendum quid sit hujusmodi nominum oblatio seu recitatio. Quidam putant hoc nihil aliud fuisse quam pro illis orare, illorumque meminisse in orationibus seu publicis seu privatis. Verè tamen alicujus nomen offerre idem erat, ac ipsum in sancto sacrificio recitare & enuntiare; qui ritus manifestè colligitur ex epistola decima Cypriani adversus Presbyteros, qui lapsos nondum peracta pœnitentia ad consortium fidelium, & ad oblationem ac perceptionem Eucharistiæ admittebant: *Ad communicationem*, inquit, *admittuntur, & offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo & clero imposita Eucharistia illis datur.* Eidem adstipulatur Innocentius I. epist. qua respondet Decentii Episcopi Eugubini consultationibus, ubi ait: *De nominibus recitandis antequam precem sacerdos faciat, atque eorum oblationes quorum nomina recitanda sunt sua oratione commendet, quam superfluum sit, & ipse pro tua prudentia recognoscis, ut cujus hostiam nec dum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamvis illi incognitum sit nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandæ ac tunc eorum nomina, quorum*

sunt oblationes, edicenda ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia quæ ante præmittimus, ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus. Rursum Cyprianus *ep.* 60. de redemptione captivorum ad Episcopos Numidiæ, eorum nomina se misisse scribit, qui aliquid in opus illud contulerant: non frustra, ut ad eam notat Rigaltius, nec supervacuè, nam in sacrificiis ipsorum nomina offerebantur. Hæc autem recitatio ad Diaconum spectabat, teste Isidoro, qui epist. ad Ludifredum Episcopum Cordubensem de Diacono agens ait, *Ad ipsum pertinet officium precum & recitatio nominum.* Idem Hieronymus docet in cap. 18. Ezechielis dicens, *Multos conspicimus qui opprimunt per potentiam vel furta commmittunt, ut de multis parva pauperibus tribuant, & in suis sceleribus glorientur, publiceque Diaconus in Ecclesia recitet offerentium nomina: tantum offert illa, tantum ille pollicitus est: placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia.* Ex quo discimus vitio reproborũ in ambitionem degenerasse, quod pro numinis cultu institutum fuerat. Quare idem Hieronymus lib. 2. in Hieremiam cap. 11. ait: *Nunc publicè recitantur offerentium nomina, & redemptio peccatorum mutatur in laudem.* Meminit quoque recitationis nominum ad altare Augustinus *lib. 3. contra epistolam Parmeniani cap. 6.* Græci nomina recitant, cùm scindunt panes, & pro singulis tam vivis quàm defunctis particulam seponunt, & offerunt, sicque eos sacrificii participes faciunt. Latini in canone distinctis locis vivorũ & mortuorum memoriam agunt, quod olim fieri solebat recensitis nominibus. Ex verbis enim S. Innocentii modò citatis constat recitata fuisse nomina inter sacra mysteria, id est in Canone, post munerum commendationem: idque confirmatur ex Concilio Emeritensi sub Vitaliano Papa c. 19. quo statuitur, *Vt in singulis Ecclesiis, in quibus Presbyter iussus fuerit preesse, singulis diebus Dominicis sacrificium Deo procuret offerre, & eorum nomina à quibus eas Ecclesias constat esse constructas, vel qui aliquid his sanctis*

Ecclesiis videntur aut visi sunt contulisse, si viventes in corpore sunt, ante altare recitentur tempore Missæ: quod si ab hac decesserunt aut discesserint luce, nomina eorum cum defunctis fidelibus recitentur in suo ordine. Nomina verò legebantur ex Diptychis, de quibus & de aliis ad hanc nominum recitationem spectantibus commodior agendi locus erit, cùm verba illa Canonis explicabimus, *Memento Domine.* Occurrunt autem hoc loco duo quædam ex Valfrido Strabone, quæ pertinent ad oblationem nec mihi omittenda videntur. Nam primò sic loquitur cap. 22. *Sciendum quosdam inordinatè offerre, qui attendentes numerum oblationũ potius quàm virtutem sacramentorũ, sæpe in illis transeunter offerunt Missis, ad quas persistere nolunt. Rationabilius siquidem est ibi offerre, ubi velis persistere, ut qui munus Domino obtulisti, offeras pariter pro eodem munere suscipiendo postulationẽ devotam. Non enim frustra in actione dicitur,* Qui tibi offerunt: *non dicit*, Qui obtulerunt, *ut intelligamus eos persistere debere in offerendo, donec oblata ad hoc perveniant ad quod oblata sunt.* Ex quibus verbis discimus seculo nono, quo Valfridus claruit, eos qui offerebant non semper communicasse, imò aliquando facta oblatione statim ab Ecclesia discessisse, quem abusum acriter reprehendit. Deinde aliam perstringit consuetudinem dicens, *Sed & in hoc error non modicus videtur, quod quidam se non posse aliter plenam commemorationem eorum facere, pro quibus offerunt, nisi singulas oblationes pro singulis offerant; vel pro vivis & defunctis non simul æstimant immolandum, cum verè sciamus unum pro omnibus mortuum, & unum panem esse & sanguinem, quem universalis Ecclesia offert. Quod si cui placet pro singulis singulatim offerre, pro solius devotionis amplitudine & orationum augendarum delectatione id faciat, non autem pro stulta opinione qua putet unum Dei sacramentum non esse generale medicamentum. Quodammodo enim in fide imperfectus est, qui putat Dominum non discernere, quando una petitione pro multis rogatur, quid cui*

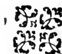
sit necesse: vel fastidire eum æstimat, cùm eadem oblatio nunc pro uno, nunc pro alio exhibetur. Hactenus ille cujusque Sacerdotis arbitrio seu devotioni relinquens unum pro multis offerentibus sacrificium, aut singula pro singulis celebrare. Nostrorum verò temporum alia conditio est, alii mores: nec ullus ignorat quid de hac re ab Apostolica sede statutum sit.

VIII. Adhuc viget mos offerendi in multis Ecclesiis præsertim in pagis & oppidulis Rusticorum, qui cùm priscarum consuetudinum tenaciores esse soleant, supervenientibus mutationibus haud facilè acquiescunt. Verùm hujusmodi oblationes non in usum sacrificii cedunt, sed Parocho vel pauperibus tribuuntur, imò plerumque pecunia offertur, nam cùm populi communio refrigescente charitate cessasset, & ad usum celebrantis modica panis particula sufficeret; panis verò pro usu sacrificii à clericis formaretur, cœpit populus, ut ait Honorius *in gemma animæ lib.* 1. *cap.* 66. pro oblatione panis sive farinæ denarios offerre. Erat hoc in usu tempore Petri Damiani, ipse enim scribit *lib.* 5. *epist.* 13. quòd sibi Missarum mysteria celebranti uxores Principum Bizanteos obtulerunt: erant autem Bizantei nummi aurei. Porro usum offerendi eo tempore apud Latinos desiisse existimo, quo Panis azymus à ministris altaris pro Missæ sacrificio confici cœpit: nam si quid postea oblatum legimus, id nequaquam ad sacrificium, sed ad clericorum vel pauperum sustentationem, vel ad Ecclesiarum & monasteriorum constructionem pertinebat; & sic omnino intelligendæ sunt Conciliorum sanctiones, quæ post annum Millesimum aliquid offerri præcipiunt. Synodus Romana V. sub Gregorio VII. *can.* 13. *Omnis Christianus procuret ad Missarum solemnia aliquid Deo offerre:* aliquid inquit, non panem aut vinum; *& duci ad memoriam quod Deus per Moysen dixit*, Non apparebis in conspectu meo vacuus. *Etenim in collectis sanctorum Patrum liquidò apparet, quod omnes Christiani offerre aliquid Deo ex usu sanctorum Patrum,*

debeant. Quem canonem explicans in scholiis Christianus Lupus P. 5. multa congerit de oblationibus & de more offerendi. Synodus Eboracensis sub Celestino III. prohibet Sacerdotem aliquid accipere pro Missarum celebratione, nisi hoc dumtaxat quod oblatum fuerit. Sunt & alia statuta quibus decernitur, ne quis laicorum de oblationibus participet, quæ offeruntur ad altare, quæ proculdubio non de his quæ ad sacrificium spectabant, sed de aliis rebus loquuntur ad usum ecclesiæ vel pauperum oblatis: quæ quidem oblationes diu apud fideles permanserunt. Agit de his Baronius *an.* 44. *n.* 68. ubi de indicta à Paulo collecta sermonem habet, pluraque congerit ad comprobandum eatum usum ex Tertulliano, Cypriano, Justino, & aliis Patribus, quibus nonnulla addit infrà *an.* 57. *n.* 72. *&* 167. Easdem oblationes respiciunt decreta concilii Gangrensis *c.* 7. *&* 8. Vasensis I. apud Sirmondum *c.* 4. Arelatensis II. *c.* 28. Aurelianensis primi *c.* 14. Matisconensis I. *c.* 4. Engilenheimensis *c.* 8. tempore Goffridi Vindocinensis in usu erant oblationes in ecclesiis Monasterio subjectis, quæ in utilitatem Monachorum cedebant, uti constat ex epist. 40. libri 3. Vivebat autem Goffridus anno 1130. Oblationum in ecclesia græcâ prisca formula hæc fuit: *Tua de tuis offerimus tibi Domine*. Similiter Latini, *Offerimus*, inquiunt, *præclaræ Majestati tuæ de tuis donis ac datis*. Nam quicquid homo habet Dei donum est, & ideo in his quæ offert, reddit Deo quod suum non est, illo recipiente quod suum est. In Capitulari Caroli Magni *lib.* 6. *cap.* 285. alia formula oblationum recensetur his verbis. *Quisquis nostrûm suas res ecclesiæ tradit, Domino Deo illas offert atque dedicat, suisque sanctis & non altari, dicendo talia & agendo ita. Facit enim scripturam de ipsis rebus, quas Deo dare desiderat, & ipsam scripturam coram altari aut supra tenet in manu dicens ejusdem loci Sacerdotibus atque Custodibus: Offero Deo atque dedico omnes res quæ in hac char-*

tula tenentur inserta pro remissione peccatorum meorum ac parentum & filiorum, aut pro quocunque illas Deo deliberare voluerit ad serviendum ex his Deo in sacrificiis, Missarumque solemniis, orationibus, luminariis, pauperum ac clericorum alimoniis, & cæteris divinis cultibus, atque illius Ecclesiæ utilitatibus. Si quis autem eas inde, quod fieri nullatenus credo, abstulerit, sub pœna sacrilegii ex hoc Domino Deo, cui eas offero atque dedico, districtissimas reddat rationes. Hoc antiquis solemne fuit ut chartas donationum ponerent super altare, ut patet ex Marculfo Monacho, qui vivebat an. 660. lib. 1. formularum cap. 1. *Nec de hoc quod à Dominum timentibus hominibus transmissum, aut in altario offertum fuerit, auferre præsumat.* Anastasius quoque in Adriano donationem factam Romanæ Ecclesiæ à Carolo Magno positam ab eo fuisse refert super altare S. Petri. Idem confirmat Gregorius Turonensis *lib. 1. de gloria Martyrum cap.* 61. ubi narrat baltheum ex auro purissimo cum omni apparatu studiosissimè fabricatum ab homine devoto oblatum super altare basilicæ S. Nazarii. Alia quædam testimonia affert Bignonius in notis ad locum citatum Marculfi; quibus plura addi possent ex breviculis sive instrumentis donationum, quas ecclesiis & locis religiosis Reges, Principes, & alii passim fecerunt. Adhuc vigebat hæc consuetudo tempore Innocentii III. qui *cap. ex literis, de consuetudine*, rescribens Archiepiscopo Lundensi in Dania, non Lugdunensi ut perperam scribitur in Decretalibus, perfectæ donationis signum esse ait, cùm quis modicum terræ illius possessionis quam offert Ecclesiæ, ponit super altari. Eodem modo Monachi cùm per solemnem professionem seipsos offerunt Deo, ipsius professionis chartam ponunt in altari, ut S. Benedictus præcipit in Regula *cap.* 58. Et Regula Tarnatensis, sive Agaunensis monasterii *cap.* 1. agens de his qui seculo renuntiantes se & sua donabant Monasterio, *oblationem ejus*, inquit, *ad integrum devotio sincera commen-*

det, & super altare statuat. Consonat Regula Magistri *cap.* 89. dicens: *si quis cum rebus suis introierit, tunc ille brevis & donatio rerum suarum Deo vel Monasterio facta ipsius donatoris manu super altare ponatur, dicente ipso fratre: Ecce Domine cum anima mea & paupertate mea quicquid mihi donasti tibi reconsigno & offero: & ibi volo ut sint res meæ, ubi fuerit cor meum & anima, sub potestate tamen Monasterii & Abbatis, quem mihi Domine in vice tua timendum præponis.* Ad hunc morem alludere videtur Gregorius Magnus *lib.* 4. *exposit. in* 1. *Regum cap.* 4. cùm de Novitiis differens, ait, *Quod coram nobis promittunt, Deo offerimus, ut ipse jam de manibus nostris teneat, quod exquirat. Cùm ergo ea quæ Novitii promittunt Deo offerimus, quasi chirographum quod nobis faciunt, illi damus.* Quia nimirum chartam professionis positam à Novitio super altari Abbas Missam celebrans accipit, & loco Dei acceptat, & ipsi offert. Idem olim servabant Abbates, cùm benedictionis munere accepto ab Episcopo diœcesano, obedientiam illi & reverentiam pollicebantur, nam chartam ejus sponsionis seu professionis altari imponebant: quem ritum commemorat Innocentius III. *lib.* 1. *epist.* 58. sic scribens Episcopo Burgensi: *Cùm autem ab eo* Episcopo *fuerit benedictus reverentiam ei super his tantummodo quæ præscripta sunt repromittat, professione hujusmodi super altare in scriptis oblata.* Ad quæ verba quædam eruditè observat Franciscus Bosquetus in notis. Ejus autem professionis formulam exhibet Honorius III. *cap.* 43. Ne Dei Ecclesiam: de Simonia.

CAPUT IX.

Ritus oblationum describitur. An omnes offerentes accederent ad altare. Orationes, quibus munera offeruntur, diversas esse in diversis Ecclesiis. Vinum aqua misceri ex Christi institutione. Græci bis aquam miscent. Quo apparatu dona sacranda deferant è prothesi ad altare. Quo situ olim collocaretur hostia super altare. Thurificatio, & lotio manuum. Sacerdotis pro se ad populum deprecatio. Orationes Secretæ.

I. RItum olim in oblatione adhibitum sic describit Ordo Romanus, *Cantores cantant offertorium cum versibus, & populus dat oblationes suas, id est panem & vinum, & offerunt cum Fanonibus candidis primò masculi, deinde fœminæ.* Erant autem fanones sindones, ut notat ipsius ordinis expositio apud Cassandrum. *Novissimè verò Sacerdotes & Diaconi offerunt, sed solum panem, & hoc ante altare. Subdiaconus verò cum calice vacuo sequitur Archidiaconum; & Pontifice oblationes populorum suscipiente Archidiaconus suscipit post eum amulas, & refundit in calicem majorem.* Amula hîc accipitur pro vasculo, quo vinum continebatur: antiquis verò amula erat vasculum quo religionis gratiâ aqua portabatur, qua voce usus est Columella de cultu hortorum,

Aut habilem lymphis amulam, Bacchove lagenam,

Oblationes autem à Pontifice suscipit Subdiaconus & ponit in Sindonem, quæ eum sequitur, quam tenent duo Acolythi. Tunc episcopus redit in sedem & lavat manus, quibus lotis *accedit ad altare. Tunc Subdiaconi levantes oblatas de manu Subdiaconi sequentis porrigunt Archidiacono, & ille componit altare. Ornato verò altari, Archidiaconus sumit amulam Pontificis cum vino de Subdiaco-*

no, *& refundit ſuper colum*, id eſt ſuper colatorium; *in calicem*. *Deinde deſcendit Subdiaconus ſequens in Scholam*, *& accipit fontem de manu Archiparaphoniſtæ & defert Archidiacono*, *& ille ex amula infundit faciens crucem in calicem*. Porro Subdiaconus ideo ad ſcholam cantorum accedit ut ab eis aquam accipiat vino miſcendam, quia cantores, ut docet Amalarius *lib.* 3. *cap.* 19. propter inſtantem cantandi neceſſitatem non habent licentiam huc illuc diſcurrendi, & ne penitus extorres eſſent à ſacrificio, aquam pro cæteris offerebant. *Mox Pontifex ſalutat altare*, ipſum videlicet oſculando, *& ſuſcipit oblatas de manibus Presbyterorum & Diaconorum*, *quibus licitum eſt accedere ad altare. Deinde Archidiaconus ſuſcipit oblatas duas de oblationario*, *& dat Pontifici : quas dum poſuerit Pontifex in altari*, *levat calicem Archidiaconus de manu Subdiaconi*, *& ponit eum ſuper altare juxta oblationes Pontificis à dextris*, *involutis anſis cum offertorio ſuo*, id eſt cum velo, quod nunc quoque offertorium dicitur, quia eo utimur, cùm dona offeruntur, *quod etiam ponit in dextero cornu altaris*. *Poſt oblationem ponitur incenſum ſuper altare*, *& Pontifex inclinans ſe paululùm ad altare reſpicit ſcholam*, *& annuit ut ſileant*, *& convertit ſe ad populum dicens*, *Orate*. Hæc Ordo Romanus in prima Miſſæ deſcriptione; idemque ferè repetitur in tertia, & quarta. An verò populus ſua dona oblaturus cancellos ingredi & ad altare accedere permitteretur, non poteſt facilè explicari, niſi tempora diſtinguamus & regiones. Apud Græcos omnes laicos à ſacrario ſemper excluſos, excepto Imperatore cùm dona ſua Creatori offerre volebat, canon Trullanus LXIX. oſtendit, multique comprobant Græci ſcriptores, quos Leo Allatius citat in diſſertatione de templis recentiorum Græcorum. Eumdem morem diu apud Latinos viguiſſe ex Ordine Romano liquet in ſecunda Miſſæ deſcriptione, quæ eſt Patrum Occidentalium. *Pontifex*, inquit, *dum cantatur offertorium*, *à Presbytero*

& Archidiacono ad locum ubi oblationes à fidelibus laicis sive viris sive fœminis offeruntur, easdem accepturus ducatur. Et in tertia quæ propria Romanæ Ecclesiæ est: Pontifex descendit ad *Senatorium & suscipit oblationes Principum.* Et infrà, *Pontifex antequam transeat in partem mulierum, descendit ante Confessionem & suscipit oblatas Primicerii defensorum.* Idem confirmat Capitulare Caroli Magni lib. 5. cap. 219. *Vt per omnes dies Dominicos oblationes Deo offerant, & ut ipsa oblatio foris septa altaris recipiatur.* Heraldus etiam Turonensis Archiepiscopus *cap.* 7. sui Capitularis disertis verbis constituit, *Vt populus extra cancellos stet, ejus oblatio extra cancellos recipiatur.* At Teodulphus Aurelianensis in suo item Capitulari cap. 6. solas fœminas excludit, quas in locis suis stare jubet, atque ibi sacerdotem earum oblationes accipere. De viris nihil statuit, ex quo licet inferre quòd illi ad altare accederent, & ibi offerrent. Sic paulatim eversa Ecclesiastica disciplina omnes indiscriminatim cujuscunque sexus & conditionis ad sacrum altare sibi aditum usurparunt.

II. In Ordine Romano nulla fit mentio orationum quæ dici solent à sacerdote, dum oblationes & reliqua peraguntur, quas nec Gregorius Magnus in libro Sacramentorum, nec Alcuinus, nec Amalarius, nec alii Romanæ Missæ expositores commemorant; quia ut observat Micrologus *cap.* 11. Romanus Ordo nullam orationem instituit post Offerendam ante secretam; & ideo omnis ista actio sub silentio complebatur. Ex hac autem consuetudine Romanæ Ecclesiæ quorumdam Scholasticorum opinio convellitur asserentium oblationem istam cum orationibus eidem assignatis ad sacrificii integritatem pertinere. Fatentur quidem & agnoscunt omnes Theologi oblationem esse intrinsecam sacrificio, sed in qua ejus parte consistat; an cùm Sacerdos præscripto ritu panem & vinum offert: an cùm peracta consecratione ea verba profert, *Vnde & memores nos Domine servi tui offerimus*

præclara maiestati tuæ hostiam puram, & quæ sequuntur; quæstio inutilis est. Oblatio enim, cùm sit inseparabilis à sacrificio, à certa precum sive rituum formula non dependet; alioquin sacrificium Apostolorum & cæterorum, qui nondum institutis hujusmodi orationibus vixerunt, oblatione caruisset. Quicquid igitur offertorii nomine comprehenditur, simplex ceremonia ac merè accidentalis est mox futuri sacrificii præparatoria. Hinc etiam discimus, qua de causa orationes quæ in offertorio dicuntur in diversis Ecclesiis diversæ sint; quia cùm diu Romana Ecclesia illis usa non fuerit, unaquæque Ecclesia sibi peculiares instituit. Micrologus duas tantum profert ex Ordine Gallicano, nempe *Veni sanctificator*, & *suscipe S. Trinitas*. Ordo Romanus in secunda descriptione Missæ hanc solam commemorat, *Veni sanctificator*, quæ non est Romanæ Ecclesiæ, sed partium occidentalium. In antiquis Missalibus Monasticis hac unica oratione panis & vinum offeruntur.

Suscipe S. Trinitas unus Deus hanc oblationem quam tibi offerimus in memoriam beatæ Passionis, Resurrectionis, & Ascensionis Domini nostri Iesu Christi, & in honorem B. Mariæ semper Virginis genitricis ejusdem Domini nostri, & omnium sanctorum & sanctarum, cælestium virtutum & vivificæ crucis: ut eam acceptare digneris pro nobis peccatoribus, & pro animabus omnium fidelium defunctorum. Qui vivis. Ita olim Cistercienses.

Ritu Ecclesiæ Lugdunensis cùm Sacerdos calicem discooperit, ait. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam & nomen* Domini *invocabo.* Tum accipiendo calicem dicit: *Hanc oblationem quæsumus omnipotens Deus ut placatus accipias, & omnium offerentium & eorum pro quibus tibi offertur peccata indulge.* Deinde elevat calicem dicens, *In spiritu humilitatis* &c. Et post incensatum altare & lotas manus ait: *Veni sancte Spiritus reple tuorum corda fidelium, & tui amoris in eis ignem accende.* Tum inclinat se an-

te altare & dicit: *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Passionis, Resurrectionis, & Ascensionis* Domini *nostri Jesu Christi, & in honore Virginis Mariæ, & in honore omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, seu eorum quorum hodie festivitas celebratur, & quorum nomina & reliquiæ hic habentur, ut illis proficiat ad honorem, nobis autem ad salutem; ut illi omnes Sancti pro nobis intercedere dignentur in cœlis, quorum memoriam agimus in terris. Per eumdem Dominum nostrum.*

Ritu Ecclesiæ Sarisburiensis panis & vinum simul offeruntur hac oratione. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam ego indignus peccator offero in honore tuo, B. Mariæ & omnium Sanctorum tuorum, pro peccatis & offensionibus meis, & pro salute vivorum & requie omnium fidelium defunctorum. In nomine Patris & Filij & Spiritus sancti acceptum sit omnipotenti Deo hoc sacrificium novum.*

In Missali Hispalensi ad hostiam offerendam dicitur hæc Oratio. *Acceptabilis sit majestati tuæ omnipotens Deus hæc oblatio, quam tibi offerimus pro reatibus & facinoribus nostris, & pro stabilitate sanctæ Dei Ecclesiæ catholicæ.* Ad calicem. *Offerimus tibi Domine calicem Christi filii tui humiliter deprecantes clementiam tuam, ut ante conspectum divinæ majestatis tuæ cum odore suavitatis ascendat.*

In antiquo Missali M. S. Biblioth. Vaticanæ cod. 4772, quod alicujus Monasterii fuisse constat, sic fit oblatio. Quãdo Diaconus offert calicẽ Presbytero, calicem scilicet cum patena & hostia superposita, dicit: *Immola Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua.* Et sacerdos accipiens oblationem dicit: *Calicem salutaris accipiam & nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, & ab inimicis meis salvus ero.* Et consequenter dicit hanc Orationem. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam*

lium obitus usque ad communionis remedium differretur. Nos autem quibus viventibus non communicavimus, mortuis communicare non possumus. Porro communio in his verbis pro absolutione & venia accipitur, quo sensu antiqui canones graviorum quorumdam criminum reis hanc pœnam imposuerunt, ut nec quidem in fine communionem acciperent, quod de reconciliatione & restitutione consortii cum fidelibus omnino accipiendum est. Mitigata deinde fuit hæc severitas, nec ulli serio pœnitenti venia denegata est, adeo ut secunda Synodus Aurelianensis c. 15. illorum etiam oblationes recipi concesserit, qui in aliquo crimine fuerant interempti, iis tantum exceptis, qui propriis sibi manibus necem intulissent.

VII. Sed regredior ad oblationes, & quia suprà indicavimus simul cum oblationibus offerentium quoque nomina oblata seu recitata fuisse, ideo inquirendum quid sit hujusmodi nominum oblatio seu recitatio. Quidam putant hoc nihil aliud fuisse quàm pro illis orare, illorumque meminisse in orationibus seu publicis seu privatis. Verè tamen alicujus nomen offerre idem erat, ac ipsum in sancto sacrificio recitare & enuntiare; qui ritus manifestè colligitur ex epistola decima Cypriani adversùs Presbyteros, qui lapsos nondum peracta pœnitentia ad consortium fidelium, & ad oblationem ac perceptionem Eucharistiæ admittebant: *Ad communicationem*, inquit, *admittuntur, & offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo & clero imposita Eucharistia illis datur.* Eidem adstipulatur Innocentius I. epist. qua respondet Decentii Episcopi Eugubini consultationibus, ubi ait: *De nominibus recitandis antequam precem sacerdos faciat, atque eorum oblationes quorum nomina recitanda sunt sua oratione commendet, quàm superfluum sit, & ipse pro tua prudentia recognoscis, ut cujus hostiam nec dum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamvis illi incognitum sit nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandæ ac tunc eorum nomina, quorum*

sunt oblationes, edicenda ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia quæ ante præmittimus, ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus. Rursum Cyprianus *ep.* 60. de redemptione captivorum ad Episcopos Numidiæ, eorum nomina se misisse scribit, qui aliquid in opus illud contulerant: non frustra, ut ad eam notat Rigaltius, nec supervacuè, nam in sacrificiis ipsorum nomina offerebantur. Hæc autem recitatio ad Diaconum spectabat, teste Isidoro, qui epist. ad Ludifredum Episcopum Cordubensem de Diacono agens ait, *Ad ipsum pertinet officium precum & recitatio nominum.* Idem Hieronymus docet in cap. 18. Ezechielis dicens, *Multos conspicimus qui opprimunt per potentiam vel furta committunt, ut de multis parva pauperibus tribuant, & in suis sceleribus glorientur, publiceque Diaconus in Ecclesia recitet offerentium nomina: tantum offert illa, tantum ille pollicitus est: placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia.* Ex quo discimus vitio reproborũ in ambitionem degenerasse, quod pro numinis cultu institutum fuerat. Quare idem Hieronymus lib. 2. in Hieremiam cap. 11. ait: *Nunc publicè recitantur offerentium nomina, & redemptio peccatorum mutatur in laudem.* Meminit quoque recitationis nominum ad altare Augustinus *lib. 3. contra epistolam Parmeniani cap. 6.* Græci nomina recitant, cùm scindunt panes, & pro singulis tam vivis quàm defunctis particulam seponunt, & offerunt, sicque eos sacrificii participes faciunt. Latini in canone distinctis locis vivorũ & mortuorum memoriam agunt, quod olim fieri solebat recensitis nominibus. Ex verbis enim S. Innocentii modò citatis constat recitata fuisse nomina inter sacra mysteria, id est in Canone, post munerum commendationem: idque confirmatur ex Concilio Emeritensi sub Vitaliano Papa c. 19. quo statuitur, *Vt in singulis Ecclesiis, in quibus Presbyter iussus fuerit præesse, singulis diebus Dominicis sacrificium Deo procuret offerre. & eorum nomina à quibus eas Ecclesias constat esse constructas, vel qui aliquid his sanctis*

Ecclesiis videntur aut visi sunt contulisse, si viventes in corpore sunt, ante altare recitentur tempore Missæ: quod si ab hac decesserunt aut discesserint luce, nomina eorum cum defunctis fidelibus recitentur in suo ordine. Nomina verò legebantur ex Diptychis, de quibus & de aliis ad hanc nominum recitationem spectantibus commodior agendi locus erit, cùm verba illa Canonis explicabimus, *Memento Domine.* Occurrunt autem hoc loco duo quædam ex Valfrido Strabone, quæ pertinent ad oblationem nec mihi omittenda videntur. Nam primò sic loquitur cap. 22. *Sciendum quosdam inordinate offerre, qui attendentes numerum oblationū potius quàm virtutem sacramentorū, sæpe in illis transeunter offerunt Missis, ad quas persistere nolunt. Rationabilius siquidem est ibi offerre, ubi velis persistere, ut qui munus Domino obtulisti, offeras pariter pro eodem munere suscipiendo postulationē devotam. Non enim frustra in actione dicitur,* Qui tibi offerunt: *non dicit*, Qui obtulerunt, *ut intelligamus eos persistere debere in offerendo, donec oblata ad hoc perveniant ad quod oblata sunt.* Ex quibus verbis discimus seculo nono, quo Valfridus claruit, eos qui offerebant non semper communicasse, imò aliquando facta oblatione statim ab Ecclesia discessisse, quem abusum acriter reprehendit. Deinde aliam perstringit consuetudinem dicens, *Sed & in hoc error non modicus videtur, quod quidam se non posse aliter plenam commemorationem eorum facere, pro quibus offerunt, nisi singulas oblationes pro singulis offerant; vel pro vivis & defunctis non simul æstimant immolandum, cum verè sciamus unum pro omnibus mortuum, & unum panem esse & sanguinem, quem universalis Ecclesia offert. Quod si cui placet pro singulis singulatim offerre, pro solius devotionis amplitudine & orationum augendarum delectatione id faciat, non autem pro stulta opinione qua putet unum Dei sacramentum non esse generale medicamentum. Quodammodo enim in fide imperfectus est, qui putat Dominum non discernere, quando una petitione pro multis rogatur, quid cui*

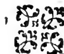
sit necesse: vel fastidire eum æstimat, cùm eadem oblatio nunc pro uno, nunc pro alio exhibetur. Hactenus ille cujusque Sacerdotis arbitrio seu devotioni relinquens unum pro multis offerentibus sacrificium, aut singula pro singulis celebrare. Nostrorum verò temporum alia conditio est, alii mores: nec ullus ignorat quid de hac re ab Apostolica sede statutum sit.

VIII. Adhuc viget mos offerendi in multis Ecclesiis præsertim in pagis & oppidulis Rusticorum, qui cùm priscarum consuetudinum tenaciores esse soleant, supervenientibus mutationibus haud facilè acquiescunt. Verùm hujusmodi oblationes non in usum sacrificii cedunt, sed Parocho vel pauperibus tribuuntur, imò plerumque pecunia offertur, nam cùm populi communio refrigescente charitate cessasset, & ad usum celebrantis modica panis particula sufficeret; panis verò pro usu sacrificii à clericis formaretur, cœpit populus, ut ait Honorius *in gemma animæ lib. 1. cap. 66.* pro oblatione panis sive farinæ denarios offerre. Erat hoc in usu tempore Petri Damiani, ipse enim scribit *lib. 5. epist.* 13. quòd sibi Missarum mysteria celebranti uxores Principum Bizanteos obtulerunt: erant autem Bizantei nummi aurei. Porro usum offerendi eo tempore apud Latinos desiisse existimo, quo Panis azymus à ministris altaris pro Missæ sacrificio confici cœpit: nam si quid postea oblatum legimus, id nequaquam ad sacrificium, sed ad clericorum vel pauperum sustentationem, vel ad Ecclesiarum & monasteriorum constructionem pertinebat; & sic omnino intelligendæ sunt Conciliorum sanctiones, quæ post annum Millesimum aliquid offerri præcipiunt. Synodus Romana V. sub Gregorio VII. *can.* 13. *Omnis Christianus procuret ad Missarum solemnia aliquid Deo offerre:* aliquid inquit, non panem aut vinum; *& duci ad memoriam quod Deus per Moysen dixit,* Non apparebis in conspectu meo vacuus. *Etenim in collectis sanctorum Patrum liquidò apparet, quod omnes Christiani offerre aliquid Deo ex usu sanctorum Patrum,*

debeant. Quem canonem explicans in scholiis Christianus Lupus P. 5. multa congerit de oblationibus & de more offerendi. Synodus Eboracensis sub Celestino III. prohibet Sacerdotem aliquid accipere pro Missarum celebratione, nisi hoc dumtaxat quod oblatum fuerit. Sunt & alia statuta quibus decernitur, ne quis laïcorum de oblationibus participet, quæ offeruntur ad altare, quæ proculdubio non de his quæ ad sacrificium spectabant, sed de aliis rebus loquuntur ad usum ecclesiæ vel pauperum oblatis: quæ quidem oblationes diu apud fideles permanserunt. Agit de his Baronius *an.* 44. *n.* 68. ubi de indicta à Paulo collecta sermonem habet, pluraque congerit ad comprobandum earum usum ex Tertulliano, Cypriano, Justino, & aliis Patribus, quibus nonnulla addit infrà *an.* 57. *n.* 72. *&* 167. Easdem oblationes respiciunt decreta concilii Gangrensis *c.* 7. *&* 8. Vasensis I. apud Sirmondum *c.* 4. Arelatensis II. *c.* 18. Aurelianensis primi *c.* 14. Matisconensis I. *c.* 4. Engilenheimensis *c.* 8. tempore Goffridi Vindocinensis in usu erant oblationes in ecclesiis Monasterio subjectis, quæ in utilitatem Monachorum cedebant, uti constat ex epist. 40. libri 3. Vivebat autem Goffridus anno 1130. Oblationum in ecclesia græcâ prisca formula hæc fuit: *Tua de tuis offerimus tibi Domine.* Similiter Latini, *Offerimus*, inquiunt, *præclaræ Majestati tuæ de tuis donis ac datis.* Nam quicquid homo habet Dei donum est, & ideo in his quæ offert, reddit Deo quod suum non est, illo recipiente quod suum est. In Capitulari Caroli Magni *lib.* 6. *cap.* 285. alia formula oblationum recensetur his verbis. *Quisquis nostrûm suas res ecclesiæ tradit, Domino Deo illas offert atque dedicat, suisque sanctis & non altari, dicendo talia & agendo ita. Facit enim scripturam de ipsis rebus, quas Deo dare desiderat, & ipsam scripturam coram altari aut supra tenet in manu dicens ejusdem loci Sacerdotibus atque Custodibus: Offero Deo atque dedico omnes res quæ in hac char-*

tula tenentur inserta pro remissione peccatorum meorum ac parentum & filiorum, aut pro quocunque illas Deo deliberare voluerit ad serviendum ex his Deo in sacrificiis, Missarumque solemniis, orationibus, luminariis, pauperum ac clericorum alimoniis, & cæteris divinis cultibus, atque illius Ecclesiæ utilitatibus. Si quis autem eas inde, quod fieri nullatenus credo, abstulerit, sub pœna sacrilegii ex hoc Domino Deo, cui eas offero atque dedico, districtissimas reddat rationes. Hoc antiquis solemne fuit ut chartas donationum ponerent super altare, ut patet ex Marculfo Monacho, qui vivebat an. 660. lib. 1. formularum cap. 1. *Nec de hoc quod à Dominum timentibus hominibus transmissum, aut in altario offertum fuerit, auferre præsumat.* Anastasius quoque in Adriano donationem factam Romanæ Ecclesiæ à Carolo Magno positam ab eo fuisse refert super altare S. Petri. Idem confirmat Gregorius Turonensis *lib. 1. de gloria Martyrum cap.* 61. ubi narrat baltheum ex auro purissimo cum omni apparatu studiosissimè fabricatum ab homine devoto oblatum super altare basilicæ S. Nazarii. Alia quædam testimonia affert Bignonius in notis ad locum citatum Marculfi; quibus plura addi possent ex breviculis sive instrumentis donationum, quas ecclesiis & locis religiosis Reges, Principes, & alii passim fecerunt. Adhuc vigebat hæc consuetudo tempore Innocentii III. qui *cap. ex literis, de consuetudine*, rescribens Archiepiscopo Lundensi in Dania, non Lugdunensi ut perperam scribitur in Decretalibus, perfectæ donationis signum esse ait, cùm quis modicum terræ illius possessionis quam offert Ecclesiæ, ponit super altari. Eodem modo Monachi cùm per solemnem professionem seipsos offerunt Deo, ipsius professionis chartam ponunt in altari, ut S. Benedictus præcipit in Regula *cap.* 58. Et Regula Tarnatensis, sive Agaunensis monasterii *cap.* 1. agens de his qui seculo renuntiantes se & sua donabant Monasterio, *oblationem ejus*, inquit, *ad integrum devotio sincera commen-*

det, & super altare statuat. Consonat Regula Magistri *cap*. 89. dicens: *si quis cum rebus suis introierit, tunc ille brevis & donatio rerum suarum Deo vel Monasterio facta ipsius donatoris manu super altare ponatur, dicente ipso fratre: Ecce Domine cum anima mea & paupertate mea quicquid mihi donasti tibi reconsigno & offero: & ibi volo ut sint res meæ, ubi fuerit cor meum & anima, sub potestate tamen Monasterii & Abbatis, quem mihi Domine in vice tua timendum præponis*. Ad hunc morem alludere videtur Gregorius Magnus *lib*. 4. *exposit. in* 1. *Regum cap*. 4. cùm de Novitiis disserens, ait, *Quod coram nobis promittunt, Deo offerimus, ut ipse jam de manibus nostris teneat, quod exquirat. Cùm ergo ea quæ Novitii promittunt Deo offerimus, quasi chirographum quod nobis faciunt, illi damus*. Quia nimirum chartam professionis positam à Novitio super altari Abbas Missam celebrans accipit, & loco Dei acceptat, & ipsi offert. Idem olim servabant Abbates, cùm benedictionis munere accepto ab Episcopo diœcesano, obedientiam illi & reverentiam pollicebantur, nam chartam ejus sponsionis seu professionis altari imponebant: quem ritum commemorat Innocentius III. *lib*. 1. *epist*. 58. sic scribens Episcopo Burgensi: *Cùm autem ab eo* Episcopo *fuerit benedictus reverentiam ei super his tantummodo quæ præscripta sunt repromittat, professione hujusmodi super altare in scriptis oblata*. Ad quæ verba quædam eruditè observat Franciscus Bosquetus in notis. Ejus autem professionis formulam exhibet Honorius III. *cap*. 43. Ne Dei Ecclesiam: de Simonia.

CAPUT IX.

Ritus oblationum describitur. An omnes offerentes accederent ad altare. Orationes, quibus munera offeruntur, diversas esse in diversis Ecclesiis. Vinum aqua misceri ex Christi institutione. Græci bis aquam miscent. Quo apparatu dona sacranda deferant è prothesi ad altare. Quo situ olim collocaretur hostia super altare. Thurificatio, & lotio manuum. Sacerdotis pro se ad populum deprecatio. Orationes Secretæ.

I. RItum olim in oblatione adhibitum sic describit Ordo Romanus, *Cantores cantant offertorium cum versibus, & populus dat oblationes suas, id est panem & vinum, & offerunt cum Fanonibus candidis primò masculi, deinde fœminæ.* Erant autem fanones sindones, ut notat ipsius ordinis expositio apud Cassandrum. *Novissimè verò Sacerdotes & Diaconi offerunt, sed solum panem, & hoc ante altare. Subdiaconus verò cum calice vacuo sequitur Archidiaconum; & Pontifice oblationes populorum suscipiente Archidiaconus suscipit post eum amulas, & refundit in calicem majorem.* Amula hîc accipitur pro vasculo, quo vinum continebatur: antiquis verò amula erat vasculum quo religionis gratiâ aqua portabatur, qua voce usus est Columella de cultu hortorum,

Aut habilem lymphis amulam, Bacchove lagenam,

Oblationes autem à Pontifice suscipit Subdiaconus & ponit in Sindonem, qua eum sequitur, quam tenent duo Acolythi. Tunc episcopus redit in sedem & lavat manus, quibus lotis *accedit ad altare. Tunc Subdiaconi levantes oblatas de manu Subdiaconi sequentis porrigunt Archidiacono, & ille componit altare. Ornato verò altari, Archidiaconus sumit amulam Pontificis cum vino de Subdiaco-*

no, *& refundit super colum*, id est super colatorium; *in calicem. Deinde descendit Subdiaconus sequens in Scholam, & accipit fontem de manu Archiparaphonistæ & defert Archidiacono, & ille ex amula infundit faciens crucem in calicem.* Porro Subdiaconus ideo ad scholam cantorum accedit ut ab eis aquam accipiat vino miscendam, quia cantores, ut docet Amalarius *lib.* 3. *cap.* 19. propter instantem cantandi necessitatem non habent licentiam huc illuc discurrendi, & ne penitus extorres essent à sacrificio, aquam pro cæteris offerebant. *Mox Pontifex salutat altare*, ipsum videlicet osculando, *& suscipit oblatas de manibus Presbyterorum & Diaconorum, quibus licitum est accedere ad altare. Deinde Archidiaconus suscipit oblatas duas de oblationario, & dat Pontifici: quas dum posuerit Pontifex in altari, levat calicem Archidiaconus de manu Subdiaconi, & ponit eum super altare juxta oblationes Pontificis à dextris, involutis ansis cum offertorio suo*, id est cum velo, quod nunc quoque offertorium dicitur, quia eo utimur, cùm dona offeruntur, *quod etiam ponit in dextro cornu altare, ris. Post oblationem ponitur incensum super altare, & Pontifex inclinans se paululùm ad altare respicit scholam, & annuit ut sileant, & convertit se ad populum dicens, Orate.* Hæc Ordo Romanus in prima Missæ descriptione; idemque ferè repetitur in tertia, & quarta. An verò populus sua dona oblaturus cancellos ingredi & ad altare accedere permitteretur, non potest facilè explicari, nisi tempora distinguamus & regiones. Apud Græcos omnes laicos à sacrario semper exclusos, excepto Imperatore cùm dona sua Creatori offerre volebat, canon Trullanus LXIX. ostendit, multique comprobant Græci scriptores, quos Leo Allatius citat in dissertatione de templis recentiorum Græcorum. Eumdem morem diu apud Latinos viguisse ex Ordine Romano liquet in secunda Missæ descriptione, quæ est Patrum Occidentalium. *Pontifex*, inquit, *dum cantatur offertorium, à Presbytero*

& Archidiacono ad locum ubi oblationes à fidelibus laicis sive viris sive fœminis offeruntur, easdem accepturus ducatur. Et in tertia quæ propria Romanæ Ecclesiæ est: Pontifex descendit ad *Senatorium & suscipit oblationes Principum*. Et infrà, *Pontifex antequam transeat in partem mulierum, descendit ante Confessionem & suscipit oblatas Primicerii defensorum.* Idem confirmat Capitulare Caroli Magni lib. 5. cap. 219. *Vt per omnes dies Dominicos oblationes Deo offerant, & ut ipsa oblatio foris septa altaris recipiatur.* Heraldus etiam Turonensis Archiepiscopus *cap.* 7. sui Capitularis disertis verbis constituit, *Vt populus extra cancellos stet, ejus oblatio extra cancellos recipiatur.* At Teodulphus Aurelianensis in suo item Capitulari cap. 6. solas fœminas excludit, quas in locis suis stare jubet, atque ibi sacerdotem earum oblationes accipere. De viris nihil statuit, ex quo licet inferre quòd illi ad altare accederent, & ibi offerrent. Sic paulatim eversa Ecclesiastica disciplina omnes indiscriminatim cujuscunque sexus & conditionis ad sacrum altare sibi aditum usurparunt.

II. In Ordine Romano nulla fit mentio orationum quæ dici solent à sacerdote, dum oblationes & reliqua peraguntur, quas nec Gregorius Magnus in libro Sacramentorum, nec Alcuinus, nec Amalarius, nec alii Romanæ Missæ expositores commemorant; quia ut observat Micrologus *cap.* 11. Romanus Ordo nullam orationem instituit post Offerendam ante secretam; & ideo omnis ista actio sub silentio complebatur. Ex hac autem consuetudine Romanæ Ecclesiæ quorumdam Scholasticorum opinio convellitur asserentium oblationem istam cum orationibus eidem assignatis ad sacrificii integritatem pertinere. Fatentur quidem & agnoscunt omnes Theologi oblationem esse intrinsecam sacrificio, sed in qua ejus parte consistat; an cùm Sacerdos præscripto ritu panem & vinum offert: an cùm peracta consecratione ea verba profert, *Vnde & memores nos Domine servi tui offerimus*

te altare & dicit: *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Paßionis, Resurrectionis, & Ascensionis Domini nostri Jesu Christi, & in honore Virginis Mariæ, & in honore omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, seu eorum quorum hodie festivitas celebratur, & quorum nomina & reliquiæ hîc habentur, ut illis proficiat ad honorem, nobis autem ad salutem; ut illi omnes Sancti pro nobis intercedere dignentur in cœlis, quorum memoriam agimus in terris. Per eumdem Dominum nostrum.*

Ritu Ecclesiæ Sarisburiensis panis & vinum simul offeruntur hac oratione. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam ego indignus peccator offero in honore tuo, B. Mariæ & omnium Sanctorum tuorum, pro peccatis & offensionibus meis, & pro salute vivorum & requie omnium fidelium defunctorum. In nomine Patris & Filij & Spiritus sancti acceptum sit omnipotenti Deo hoc sacrificium novum.*

In Missali Hispalensi ad hostiam offerendam dicitur hæc Oratio. *Acceptabilis sit majestati tuæ omnipotens Deus hæc oblatio, quam tibi offerimus pro reatibus & facinoribus nostris, & pro stabilitate sanctæ Dei Ecclesiæ catholicæ.* Ad calicem. *Offerimus tibi Domine calicem Christi filii tui humiliter deprecantes clementiam tuam, ut ante conspectum divinæ majestatis tuæ cum odore suavitatis ascendat.*

In antiquo Missali M. S. Biblioth. Vaticanæ cod. 4771. quod alicujus Monasterii fuisse constat, sic fit oblatio. Quãdo Diaconus offert calicẽ Presbytero, calicem scilicet cum patena & hostia superposita, dicit: *Immola Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua.* Et sacerdos accipiens oblationem dicit: *Calicem salutaris accipiam & nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, & ab inimicis meis salvus ero.* Et consequenter dicit hanc Orationem. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam*

tibi offero pro me peccatore, & nostræ congregationis salute, & pro omnibus in Christo fratribus & sororibus nostris, & pro omni populo Christiano, & pro omnibus eleemosynas nobis facientibus, & pro his etiam qui se commendaverunt in nostras orationes, & qui nostri memoriam in suis orationibus habent, ut hîc veniam recipiamus peccatorum, & in futuro præmia consequamur æterna. Cùm superposita fuerit oblatio in altari dicat. *Acceptum sit Domino Deo omnipotenti istud sacrificium altari suo superimpositum, in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Sit signatum, & consecratum, & benedictum sacrificium.* Super oblata. *Sanctifica Domine hanc oblationem, ut nobis unigeniti tui corpus fiat.* Super calicem. *Sanctifica quæsumus Domine hunc calicem, ut nobis Unigeniti tui sanguis fiat.*

In Missa codicis Tiliani apud Menardum, & in ea quam edidit Illyricus diversæ habentur formulæ oblationum generales & particulares. Sunt & aliæ in aliis Missalibus quæ ferè cum suprascriptis coincidunt. Omnium brevissima est sequens oratio, qua panem & vinum simul offerunt Fratres Prædicatores. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam passionis Domini nostri Iesu Christi, & præsta ut in conspectu tuo tibi placens ascendat, & meam & omnium fidelium salutem operetur æternam.*

Ritu Ambrosiano Sacerdos offerens hostiam dicit: *Suscipe Clementissime Pater hunc panem sanctum, ut fiat Unigeniti tui corpus, in nomine Patris* &c. Et dum offert calicem ait, *Suscipe clementissime Pater hunc calicem, ut fiat Unigeniti tui sanguis, in nomine Patris* &c. Deinde junctis manibus & inclinatus dicit, *Omnipotens sempiterne Deus, placabilis & acceptabilis sit tibi hæc oblatio, quam ego indignus pro me misero peccatore, & pro delictis meis innumerabilibus tuæ pietati offero, ut veniam & remissionem omnium peccatorum meorum mihi concedas, & iniquitates meas ne respexeris, sed sola tua misericordia mihi prosit indigno.* Tum stans manibus extensis prosequitur.

Et suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus pro regimine & custodia atque unitate catholicæ fidei, & pro veneratione quoque B. Dei genitricis Mariæ, omniumque simul Sanctorum tuorum: & pro salute & incolumitate famulorum famularumque tuarum, & omnium pro quibus clementiam tuam implorare polliciti sumus, & quorum quarumque eleemosynas suscepimus, & omnium fidelium Christianorum tam vivorum quàm defunctorum; ut te miserante remissionem omnium peccatorum, & æternæ beatitudinis præmia in tuis laudibus fideliter perseverando percipere mereantur, ad gloriam & honorem nominis tui Deus misericordissime rerum conditor. Per Christum Dominum nostrum. Diebus Dominicis & in festis Sanctorum dicit Orationem incipientem *Suscipe sancta Trinitas* parùm differentem ab ea quæ suprà descripta est in ritu Lugdunensi. Deinde manus expansas tenens super oblata ait, *Et suscipe S. Trinitas hanc oblationem pro emundatione mea, ut mundes & purges me ab universis peccatorum maculis, quatenus tibi dignè ministrare merear Deus & clementissime Domine.* Postea benedicit oblata his verbis: *Benedictio Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus sancti copiosa de cœlis descendat super hanc nostram oblationem, & accepta tibi sit hæc oblatio Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, misericordissime rerum conditor. Amen.* Tandem si solemniter celebrat, incensat oblata.

Mozarabes dicunt duas orationes ex Missali Hispalensi suprà descriptas, quibus addunt *In spiritu humilitatis*, & *Veni sanctificator.*

III. More Romano Sacerdos offert primò patenam cum hostia dicens orationem, *Suscipe sancte Pater omnipotens, æterne Deus hanc immaculatam hostiam* &c. De qua oratione Joannes Hoffmeister ordinis S. Augustin in expositione Missæ sibi cum viro docto magnam fuisse disceptationem scribit, objiciente illo se mirari, quomodo auderemus panem & vinum vocare hostiam immacula-

tam, quam Deus suscipiat pro salute vivorum & defunctorum: cui ipse respondit. *Non panem & vinum vocamus immaculatam hostiam, sed corpus & sanguinem Domini, quæ ex illis conficiuntur. Igitur non ob hoc quod jam sunt, sed quod paulò pòst futura sunt, tali digna æstimantur appellatione, locutionis quodam modo à sacris literis non alieno. Sicut Iudas ab initio suæ vocationis vocatus est proditor, quia talis futurus erat.* Dicimus ergo immaculatam hostiam per relationem ad terminum substantiæ panis & vini mox subrogandum: neque enim aliter pertinent panis & vinum ad rem immolatam, nisi quia ex Christi institutione in his conficitur sacrificium, & sub eorum speciebus per verba consecrationis Christi corpus & sanguis verâ & reali transsubstantiatione collocantur. Pane autem oblato ponit sacerdos vinum in calice & aquam miscet, idque ex Christi institutione, ut antiquæ Liturgiæ Jacobi, Marci, Basilii, & Joannis Chrysostomi testantur dicentes Christum postquam cœnavit accepisse calicem & vino aquam miscuisse. Idem definitum fuit in concilio III. Carthaginensi c. 24. *Vt in sacramentis corporis & sanguinis Domini nihil amplius offeratur, quàm quod ipse Dominus tradidit, hoc est panis & vinum aqua mixtum.* Et in concilio IV. Aurelianensi c. 4. *Vt nullus in oblatione sacri calicis, nisi quod ex fructu vineæ speratur, & hoc aqua mixtum offerre præsumat; quia sacrilegium judicatur aliud offerri, quàm quod in mandatis sacratissimis Salvator instituit.* At in antiquis editionibus hujus Canonis textum corruptum fuisse pridem observarunt viri eruditi; nam sic legebatur, *& hoc sine aqua mixtum*: repugnat autem quod mixtum sit & sine aqua, quare delenda vox *sine* vel in *nisi* mutanda, quod forsitan verius est. Concilium quoque Antissiodorense *can.* 8. Vormatiense *can.* 4. Triburiense *can.* 19. vinum aqua mixtum offerri decreverunt, idque antea constituisse dicitur Alexander I. non quod auctor hujus mixtionis fuerit, ut nonnulli perperam

ſcribunt, ſed quia adversùs hæreticorum errores, quod ex Domini & Apoſtolorum traditione acceperat, ſcripto firmavit. Longam de hoc argumento epiſtolam ſcripſit ad Cœcilium Cyprianus, quam laudat Auguſtinus *lib. 4. de doctr. Chriſtiana cap.* 21. hoc Domini præceptum eſſe affirmans, cujus tranſgreſſio graviſſimum peccatum ſit, & hujus ineffabilis ſacramenti mutilatio. Juſtinus Martyr Apolog. 2. panem, vinum, & aquam offerri ait. Irenæus lib. 4. cap. 57. *Dominus*, inquit, *accipiens panem ſuum corpus confitebatur, & temperamentum calicis ſuum ſanguinem confirmavit.* Damaſcenus lib 4. de fide Orthodox. cap. 14. *Conſimili modo*, ait, *acceptum calicem & vino & aqua conſtantem impertivit eis.* Gennadius de Eccleſiaſticis Dogmatibus cap. 75. *In Euchariſtia non debet pura aqua offerri, ut quidam ſobrietatis falluntur imagine, ſed vinum cum aqua mixtum.* Ambroſius *lib. 5. de ſacram. cap.* 1. aquam vino miſceri docet, tum quia Chriſtus petra eſt, quam illa præfiguravit, ex qua Moyſes aquam eduxit: tum quia ex latere Chriſti ſanguis & aqua fluxerunt. Auguſtinus in ſermone ad Neophytos, *Hoc accipite in pane, quod pependit in cruce: hoc accipite in calice, quod manavit de Chriſti latere.* Theodulphus item Aurelianenſis duplicem ejuſdem mixtionis cauſam agnoſcit in libello de Ordine baptiſmi, quem edidit Menardus in notis ad librum Sacramentorum, *cap.* 18. ſive quia de latere Domini aqua cum ſanguine fluxit: vel quia per vinum Chriſtus, per aquam populus ſignificatur. Hanc verò ſecundam rationem elegantiſſimè pertractat Cyprianus in laudata epiſtola ad Cœcilium. *Videmus in aqua populum intelligi, in vino oſtendi ſanguinem Chriſti. Quando autem in calice aqua vino miſcetur, Chriſto populus adunatur, & credentiũ plebs ei in quem credidit copulatur & conjungitur. Quæ copulatio & conjunctio aquæ & vini ſic miſcetur in calice Domini, ut commixtio illa non poſſit ab invicem ſeparari. Unde Eccleſiam, ideſt plebem in Eccleſia conſtitutam, fideliter & firmiter in eo quod credidit perſe-*

verantem, nulla res separare poterit à Christo. Sic autem in sanctificando calice Domini aqua sola offerri non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum solum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Hæc & alia multa Cyprianus, quæ Patres Concilii tertii Bracarensis *can.* 1. transcripserunt. Hydroparastatas sive Aquarios & Encratitas, qui sola aqua utuntur in mysteriis; itemque Armenos, qui solum vinum adhibent, semper damnavit Ecclesia. Aquariorum mentionem faciunt Clemens Alexandrinus *lib.* 1. *Stromatum*, Irenæus *lib.* 5. *cap.* 1. Chrysostomus *hom.* 83. *in Matth.* Augustinus *de hæresibus cap.* 64. Epiphanius *hær.* 46. *adversus Encratitas*, Theodoretus *lib.* 1. *hæret. fabul. cap.* 20. Aliam Aquariorum speciem Cyprianus impugnat in prædicta epist. 63. eorum nimirum qui cum vespere calicem cum vino & aqua, sicut Dominus obtulit, offerrent; in matutinis tamen & antelucanis cœtibus sola aqua utebantur, ne Gentiles ex odore vini eos agnoscerent. Armenos damnavit Concilium Trullanum *can.* 32. eosque egregiè confutat Clemens Galanus *Tomo II. secundæ partis Conciliationis Ecclesiæ Armenæ cum Romana tract. de nova lege quæst.* 4. §. 3. *sect.* 2. Hi stultorum more, dum Aquariorum hæresim vitant, in contrarium errorem lapsi sunt. solum vinum offerentes; sive per solum vinum unam duntaxat in Christo naturam designarint à Jacobo Syro Eutychianæ blasphemiæ propagatore seducti, ut Nicephorus indicavit *lib.* 18. *Ecclesiast. hist. cap.* 53. sive aquam detraxerint ut à Græcis separarentur, ut ex quadam illorum historia colligitur, quam suprà commemoravimus *Lib. I. Cap. XXIII.* Refert Bernardus *epist.* 69. quorumdam opinionem existimantium aquæ mixtionem necessariam esse ad sacramenti integritatem; sed certa est Theologorum sententia omissâ aquâ validam esse consecrationem, quamvis omittens graviter peccet. Cùm verò aqua mysterii causâ apponatur, vel minima gutta sufficiens est: de qua re Antonius

Augustinus vir doctissimus in synodalibus Constitutionibus Tarraconensibus Pii V. ad illius civitatis Archiepiscopum constitutionem affert, in qua nonnullos arguit, qui non guttam tantummodo aquæ, sicut fieri debet, calici infundebant; sed plus aquæ quàm vini, aut tantundem aquæ quàm vini, quod omnino corrigi & emendari præcepit. Hunc autem excessum præcaventes quædam Ecclesiæ aquam vino miscendam parvo cochleari excipere solebant, & ex eo in calicem fundere, qui mos adhuc permanet in Ecclesiis Cartusianorum. Romano ritu dum aqua miscetur vino, dicitur Oratio. *Deus qui humanæ substantiæ dignitatem*, quæ extat in Missa veteri edita ab Illyrico, & in Tilliana apud Menardum. Ecclesiæ omnes Orientales & plures Latinæ in eadem mixtione sanguinem & aquam è Christi latere fluxisse commemorant. Sic enim Ambrosiani dicunt cùm aquam infundunt, *De latere Christi exivit sanguis & aqua pariter, in nomine Patris*, &c. Sic Lugdunenses, *De latere Domini nostri Iesu Christi exivit sanguis & aqua tempore passionis: id est mysterium S. Trinitatis. Ioannes Evangelista vidit & testimonium perhibuit, & scimus quia verum est testimonium ejus.* Sic Hispalenses; *Ex latere Domini nostri Iesu Christi sanguis & aqua exisse perhibetur, & ideo pariter commiscemus, ut misericors Deus utrumque ad medelam animarũ nostrarũ sanctificare dignetur.* Sic Cistercienses prisco ritu, *Sicut de latere Domini nostri Iesu Christi exivit sanguis & aqua, sic fiat pariter cõmixtio vini & aquæ in remissionem peccatorum nostrorum.*

IV. Græci bis aquam miscent, semel frigidam cùm in prothesi sancta dona præparant, pungente sacerdote panem sancta lancea & dicente, *unus militum lanceâ latus eius aperuit, statimque exivit sanguis & aqua*: & Diacono infundente vinum & aquam. Deinde calidam post consecrationem, immediatè ante communionem petente diacono à sacerdote ut aquam fervidam benedicat, illo verò benedicente his verbis, *Benedictus fervor sanctorum tuo-*

rum iugiter, nunc & semper & in secula seculorum. Amen. Tum Diaconus infundit in calicem dicens, *Fervor fidei plenus Spiritu sancto. Amen.* Rationem reddunt hujus secundæ mixtionis scriptores Græci apud Goar in notis ad Missam Chrysostomi *num.* 167. & apud Arcudium *lib.* 3. *sua concordia cap.* 39. tum quia aqua calida è latere Christi exivit, tum quia per eam fervorem S. Spiritus intelligi volunt. Addi potest Theodorus Antidorum Episcopus apud Allatium in Hoctingero convicto cap. 9. *Dictum est,* ait ille in expositione Missæ, *in principio Prothesis quo præparetur modo à Diacono tunc infundente partem pusillam aquæ. Et sic manent quousque sanctificentur & transmutentur Spiritu sancto, & ad tempus exaltationis pretiosi corporis Christi & Dei nostri. Tum verò adducitur aqua calida in parvo lebete, ex eaque infundunt in sacra mensa apposita sive crateres sint sive pocula: ut sicuti supra natura vires tanquam ex vivente utraque tunc processerunt ex sacro latere caliditatis plena; pari modo & aqua per quam maximè calida tempore communionis immixta perfectum typum absolvit eorum, qui communicant ex calice, tanquam qui per illam lateri vitam exhibenti contigui fiunt.* Hunc autem Græcorum ritum quidam è nostris Theologis ignorantes vel utramque mixtionem confundunt, ut Estius vir alioquin doctissimus *orat. Theologica* 16. vel putant eos aquam non apponere, ut Guido Carmelita *lib. de hæresibus*: vel aquæ calidæ infusionem impugnant, ut Umbertus Sylvæ candidæ Episcopus in invectiva adversùs Nicetam Pectoratum. Sed immeritò hac de causa Græci vexantur, hunc enim ritum in suis Liturgiis præscribunt sancti Patres Basilius & Chrysostomus, usuque perpetuo Orientalis Ecclesiæ Sacerdotes doctrina & sanctitate conspicui comprobarunt. Hunc eundem Græcorum morem convellit S. Thomas 3. *P. qu.* 83. *art.* 6. *ad* 4. dicens, *Nullo modo debet aqua vino iam consecrato misceri, quia sequeretur corruptio sacramenti pro aliqua parte.* Quæ doctrina ex ignoratione approbati ritus pro-

cedens occasionem Latinis præbuit Græcos impugnandi in Concilio Florentino, pro quibus optimè respondit Episcopus Mitylinensis, & Eugenio Papæ plenè satisfecit. Solent etiam Græci ingenti Pompa & apparatu è Prothesi ad majus altare sacra dona consecranda deferre, quam ceremoniam majorem ingressum vocant. Egressi enim tam celebrans quàm ministri è porta minoris aræ per Ecclesiam procedunt incipientes à parte virorum. Antecedunt lectores cereas faces præferentes, & Diaconi cum thuribulis thus adolentes. Sequitur Diaconus, sive Sacerdos, qui panem in disco positum & opertum velamine in capite gestat: & post illum alius, qui calicem item opertum ante pectus defert. Quod si adsint plures sacerdotes concelebrantes, hi processionem comitantur vacuos calices ornatus gratiâ & alia altaris instrumenta sive Sanctorum reliquias portantes. Cantores interim gravi cantu Cherubicum hymnum modulantur, & Episcopus omnibus benedicit. Populus verò procumbens ipsa nuda elementa panis & vini nondum consecrata, ac si jam essent in corpus & sanguinem Christi transmutata venerabundus adorat. Jacobus Goar ad Liturgiam Chrysostomi *n.* 110. hanc adorationem sustineri posse tanquam Orthodoxam existimat, utpotè exuberans devotionis argumentum, quo consecratio prævenitur: & cultum exhiberi ait vel signo crucis in pane impresso; vel Christo ipsi, qui paulò pòst sub illis speciebus præsens aderit: fatetur tamen plebem erudiendam & admonendam, ne fortè Christum jam ibi præsentem esse opinetur. At vir doctissimus natione Græcus Petrus Arcudius *lib.* 3. *de Eucharistia à cap.* 19. *ad* 25. hanc adorationem inter Græciæ Eterodoxæ errores connumerat, rudemque populum errandi occasionem hausisse docet ex pompa qua dona circumferuntur: vel ex eo quod non distinguat inter ingressum qui fit in Missa Præsanctificatorum in qua verum Christi corpus, & ingressum aliarum Missarum in quibus panis nondum consecratus circumfertur. Scripsit

librum pro hac adoratione Gabriel Archiepiscopus Philadelphiæ, cui doctè & diffusè respondit Arcudius.

V. Sed regredior ad Sacerdotem Latinum, qui calicem aqua mixtum Deo offert dicens, *Offerimus tibi Domine calicem salutaris* &c. cumque in panis oblatione singulariter dixerit *Offero*, hîc pluraliter ait *Offerimus*, quia nimirum Romano ritu eandem orationem simul cum Sacerdote in Missa solemni recitat Diaconus, qui antea vinum calici infudit, & olim sanguinem populo ministrabat. Neque obstat quod privatæ Missæ sine Diacono celebrantur, & nihilominus Sacerdos dicit *Offerimus*, quia formulæ pro solemni Missa institutæ in privata non mutantur. Hujus verbi *Offerimus* meminit Augustinus *lib.* 20. *adv. Faustum Manichæum cap.* 21. dicens: *Quis enim antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari aliquando dixit, Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane? Sed quod offertur, offertur Deo qui Martyres coronavit.* Orat item Sacerdos in ipsa oblatione ut calix oblatus *in conspectu divinæ majestatis cum odore suavitatis ascendat*: cum illo scilicet mystico odore qui ex ipso calice, cùm consecratus fuerit, suavissimè expirat. Post hanc orationem collocat Sacerdos calicem in altari, hostia ante calicem constituta. At in hoc Græci differunt à Latinis, non enim in longum coram se, sed in transversum panem & vinum ordinant: qui mos etiam à Latinis diu observatus est. Nam in Ordine Romano in postrema Missæ descriptione sic legimus. *Archidiaconus suscipit oblatas Pontificis de oblationario & dat Pontifici: quas dum posuerit Pontifex in altari, levat calicem Archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, & ponit eum super altare juxta oblatam Pontificis à dextris.* Et Micrologus cap. 10. *Ita*, inquit, *juxta Romanum Ordinem in altari componenda sunt, ut oblata in corporali posita, calix ad dextrum latus Oblatæ ponatur, quasi sanguinem Domini suscepturus quem de latere Dominico profluxisse credimus.* His autem recentior B. Joan-

nes de Parma septimus Ordinis Minorum Minister Generalis, qui obiit anno 1289. in epistola ad Fratres provinciæ Thusciæ, quam Lucas Vadingus refert in Annalibus, præcepit illis ut juxta ritum Romanæ Ecclesiæ, à quo fortassis aliqui tunc deviare incipiebant, hostiam ad sinistram sacerdotis, calicem ad dexteram ex transverso altaris componerent. Postea hic ordo mutatus est; nam calix in medio altaris, & inter calicem & sacerdotem hostia collocatur. Sequitur deprecatio *In spiritu humilitatis* ex verbis Azariæ apud Danielem, quæ in multis Missalibus M. SS. reperitur: item alia *Veni sanctificator*, quæ communior & antiquior est, & dirigitur, ut plerique explicant, ad Spiritum sanctum, ut veniat & præparatum sacrificium benedicat. Invocare autem Spiritum sanctum ad oblationem sanctificandam mos antiquissimus fuit Ecclesiæ Africanæ, ut ex Fulgentio constat, qui *lib. 2. ad Monimum à cap. 6. & deinceps* hanc sibi propositam quæstionem solvit, cur sancti Spiritus tantùm missio postuletur ad consecrandum sacrificium corporis & sanguinis Domini, cùm ipsum sacrificium omni Trinitati offeratur. Ad eandem postulationem alludit Optatus Milevitanus lib. 6. reprehendens Donatistas, qui altaria fregerant, *In quibus*, inquit, *vota populi & membra Christi portata sunt: quo postulatus descendit Spiritus sanctus.* His peractis adoletur incensum, quod à Leone I. institutum ex quibusdam Chronicis scribit Radulfus prop. 23. Sed illis Chronicis nulla fides adhibenda est; nam si sermo sit de quocunque usu thuris in Missa, jam suprà ostendimus ab initio ecclesiæ Apostolorum decreto thus adhibitum in solemni sacrificio. Si verò loquamur de thurificatione oblatorum in altari, testis est Amalarius in præfatione librorum de Ecclesiasticis officiis Romanos post evangelium incensum olim super altare non obtulisse. Et Micrologus cap. 9. ait, *Romanus ordo precipit, ut incensum semper pracedat evangelium, cum ad altare sive in ambonem portatur; non autem concedit ut oblatio in altari thurifice-*

tur. Et Amalario quidem testi oculato credendum est, licèt Ordo Romanus ut nunc extat in prima descriptione Missæ post oblationem dicat incensum poni super altare: nam hæc descriptio recentior est, cùm symboli post evangelium mentionem faciat, qui Romæ post annum Millesimum cantari cœpit. Tertia verò & quarta, quæ verè Romanæ sunt, Amalario & Micrologo consentiunt, tunc tantùm incensi usum præscribentes cùm legendum est evangelium. Porro fideles fumum incensi manu ad os trahere & naribus applicare solebant, ut Ordo Romanus ait in præcitata prima descriptione. Thure etiam utebantur in Monasteriis, in privatis ædibus tam religiosi quàm laici ante privatas orationes. Sed istæ & aliæ thurificationes ad hunc tractatum non pertinent.

VI. Postquam Sacerdos thus adolevit, lavat manus in signum puritatis animæ, ut ait Clemens *lib. 8. Constit. cap. 11.* Dionysius quoque *cap. 3. ecclesiast. hierarch.* non solùm pontificem sacris operantem, sed omnes etiam Presbyteros manus abluisse docet, cujus lotionis prolixa ibidem Theoria legi potest. Adstipulatur Cyrillus Hierosolymitanus initio catechesis quintæ mystagogicæ dicens, *Vidistis Diaconum aquam lavandis manibus porrigentem sacerdoti, & illis qui circum altare* Dei *stabant Presbyteris.* Communis est omni nationi hic ritus manus abluendi post oblationem, Græcis, Latinis, Maronitis, & aliis Orientalibus. Sed singulare est quod scribit in expositione Missæ Nicolaus de Ploue Presbyter Posnoniensis, hanc ablutionem in ecclesia sua dilatam usque ad finem præfationis immediatè ante Canonem, & alios quidem recitasse tunc psalmum *Lavabo inter innocentes manus meas*: ab aliis verò convenientiùs omissum propter sequentis Canonis continuationem. Post lotionem recitat sacerdos aliam orationem incipientem *Suscipe sancta Trinitas*, qua rursum dona sacranda offert Deo in memoriam passionis Christi, & in honorem B. Virginis, S. Joannis Baptistæ, sanctorumque Apostolorum Petri, &

Pauli, & *istorum*, quorum videlicet Reliquiæ in eo altari conditæ sunt. Franciscus Archiepiscopus Rothomagensis in collationibus de Missa *parte 2. art. 3.* ait quasdam pro *istorum* legere *justorum* quam lectionem vulgatæ præfert, sed perperam, nam illa vox *justorum* non bene cohæret, & superflua foret, cùm statim sequatur & *omnium sanctorum*. Quàm antiqua sit hæc oratio, non liquet. Extat paucis mutatis in codice Tiliano apud Menardum, & in Missa Illyrici quotidiana & generalis nuncupatur; fitque in ea expressa mentio sanctorum quorum ibi Reliquiæ habentur. Tum memor sacerdos fragilitatis suæ, cùm sit & ipse circumdatus infirmitate, orationum suffragia ab astantibus postulat dicens, *Orate fratres, ut meum ac vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum Patrem omnipotentem.* In codice Tiliano hæc postulatio sic exprimitur; *Orate pro me misero peccatore ad Dominum nostrum Iesum Christum, ut meum ac vestrum sacrificium sit acceptabile in conspectu divinæ pietatis.* In Missa Illyrici. *Orate pro me peccatore fratres & sorores, ut meum & vestrum sacrificium acceptum fiat Domino Deo omnipotenti ante conspectum suum.* Aliæ ecclesiæ apud Alensem P. 4. summæ tract. de off. Missæ dicunt: *obsecro vos fratres orate pro me, & ego pro vobis, ut meum pariterque vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum Patrem omnipotentem.* Respondent Ministri vel circumstantes ex Missali Romano, *Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis ad laudem & gloriam nominis sui, ad utilitatem quoque nostram, totiusque ecclesiæ suæ sanctæ.* Ab aliis præscribitur hæc oratio, *Dominus sit in corde tuo & in labiis tuis, suscipiatque de manibus tuis sacrificium istud; orationes tuæ ascendant in memoriam apud Deum pro nostra & totius populi salute.* In Codice Tiliano, *orent pro te omnes sancti Dei. Memor sit Dominus sacrificii tui, & holocaustum tuum pingue fiat. Exaudiat te Dominus pro nobis orantem. Misereatur tui omnipotens Deus, & dimittat tibi omnia peccata tua.* Eadem oratio additis nonnullis habetur in

Missa Illyrici. Alii apud Alensem sic respondent; *Spiritus sanctus superveniat in te, & virtus Altissimi obumbret tibi.* Græci quoque sacerdotes pro se in sua Liturgia populi orationes poscunt, ut notat Goar ad Missam Chrysostomi *n.* 113. Quod verò fideles circum astantes à sacerdote fratres appellentur, id ex veteri consuetudine simul cm religione exorta ad nos profluxit. Nam Christiani fratres se invicem mutuæ charitatis causa nuncupabant; sed quia gentiles sacris nominibus fratris & sororis ad libidines tegendas abutebantur, ut ex Petronio & Martiali, aliisque constat; ideò Cæcilius apud Minutium Felicem hanc fratris & sororis nomenclaturam Christianis exprobrat, inde arguens stupra & libidines ab illis perpetrari. Cui respondens Octavius ait, *sic nos, quod invidetis, fratres vocamus, ut unius Dei parentis homines, ut consortes fidei, ut spei coheredes.* Rectè Arnobius in Psal. 133 *Vnde estis omnes fratres? De uno patre Christo, de una matre Ecclesia.* Denique omnia ad offertorium pertinentia secretis orationibus concluduntur, quæ super oblata recitantur, ut ea Deus ad gloriam suam, & ad salutem nostram acceptare dignetur. Ad earum originem & antiquitatem spectant quæcunque de Collectis dicta sunt suprà. His utuntur omnes Ecclesiæ Latini ritus, & in fine ipsarum extollens vocem sacerdos intonat *Per omnia secula seculorum.* Græci item aliquot Liturgiæ orationes secretò legunt, quarum postremam clausulam voce elata pronuntiant, ut ab omnibus audiatur.

CAPUT X.

Præfatio Missæ, ejusque ratio, nomina, & institutio. Usus ipsius antiquissimus in omnibus ecclesiis, sed formulæ diversæ. Tot erant olim Præfationes, quot Missæ. Postea in Romana ecclesia redactæ ad novem. Tributa perperam hæc restrictio Pelagio Papæ. Addita una communis, & altera de B. Virgine. Clauditur Præfatio hymno Seraphico. Ejus ritus & origo. Duplex Trisagion. Quot sint hymni liturgici.

I. LEctis secretò orationibus super oblata incipit Sacerdos Præfationem præmissa populi salutatione. Est autem Præfatio veluti proloquium astantes excitans & disponens ad præcipuam actionem, in qua propriè sacrificium consistit. In vetustissimo Codice Missarum Serenissimæ Christinæ Reginæ Sueciæ sæpius laudato Præfationi præfigitur hic titulus *Immolatio*, & interdum *Contestatio Missæ*, quia in ea sacerdos audita voce populi, vel Cleri, sive Ministri asserentis dignum & justum esse Deo gratias agere, contestatur veram esse hanc populi assertionem: tum solemni gratiarum actione se & fideles disponit ad tremenda mysteria, quibus Christi corpus immolatur. In Missali Mozarabico inscribitur *Inlatio*, quia ni fallor, ex verbis fidelium infert sacerdos verè dignum & justum esse Deo omnipotenti gratias agere, ipsumque laudare & prædicare. De primo Præfationum auctore hæc scribit Valfridus Strabo cap. 22. *Præfationem actionis, qua populi affectus ad gratiarum actiones incitatur, ac deinde humanæ vocis supplicatio cœlestium virtutum laudibus admitti deposcitur, quis primus ordinaverit, nobis ignotum est.* Alii earum institutionem Gelasio I. tribuunt, ea ducti ratione quod in libro Pontificali sacramentorum præfationes

& orationes cauto sermone composuisse dicatur. Sed quamvis concedamus plures à Gelasio, plures item ab Ambrosio & à Gregorio Magno, aliisque Patribus editas fuisse; certum nihilominus est in ipsis ecclesiæ primordiis jam usum Præfationum extitisse, earumque institutionem vel Apostolis vel Apostolicis viris tribuendam; quod facilè probari potest: nam integra, nostræque simillima legitur in Jacobi Apostoli Liturgia, ejusque mentio reperitur apud sanctos patres Gelasio & Ambrosio antiquiores. Et ut incipiam à Cypriano, illi etiam ex nomine nota fuit, ut ex libro de oratione manifestum est. *Quando stamus*, inquit, *ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & secularis abscedat, nec quidquam tunc animus, quàm id solum cogitet, quod precatur. Ideo & sacerdos ante orationem præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo*, Sursum corda, *ut dum respondet plebs* Habemus ad Dominum, *admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere.* Hanc Cypriani sententiam recitat & laudat Eligius Noviomensis Episcopus *hom.* 11. Cypriano autem addo Augustinum, cujus plura afferri possunt hac de re testimonia. Epist. 57. ad Dardanum, *Nosti in quo sacrificio dicatur*, Gratias agamus Domino Deo nostro. Et ad Honoratum epist. 120. cap. 19. *Hinc gratias agimus Domino Deo nostro, quod est magnum sacramentum in sacrificio novi Testamenti quod ubi, & quando, & quomodo offeratur, cum fueris baptizatus invenies.* Itemque ad Probam epist. 156. *Anima Christiana non frustra audit Sursum cor, nec frustra respondet se habere ad Dominum.* Idem de vera Religione cap. 3. *Quotidie per universum orbem humanum genus una penè voce respondet sursum corda se habere ad* Dominum. De dono perseverantiæ cap. 13. *Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum cor habeamus ad* Dominum, *manus est* Domini: *de quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere à sacerdote post hanc vocem, quibus hæc dicitur,*

tur, admonentur; & dignum & justum esse respondent. De bono viduitatis cap. 16. *Inter sacra mysteria cor habere sursum jubemur, ipso adjuvante id valemus, & ideo sequitur, ut de hoc tanto bono Domino Deo gratias agamus; quia hoc dignum, hoc justum est recordari.* Eadem ferè ait in Psal. 10. & 85. De spiritu & litera *cap. 11. & serm. 44. & 54. de tempore.* Concilium Milevitanum, cui interfuit ipse Augustinus, can. 12. *Placuit ut preces, vel orationes, seu Missæ, sive Præfationes, quæ probatæ fuerint in concilio, ab omnibus celebrentur.* His suffragatur Cæsarius Arelatensis hom. 12. Consonant etiam Patres Græci. Cyrillus Hierosolymitanus catechesi quinta mystagogica diffusè & eleganter, *Clamat*, inquit, *Sacerdos* sursum corda. *Verè enim circa illam maximè tremendam horam sursum ad Deum corda levare necesse est, & non deorsum ad terram terrenaque negotia deprimere. In hanc igitur sententiam omnibus præcipit Sacerdos, curas scilicet vitæ hujus omnes, & domesticas solicitudines illa hora relinquere, & cor in cœlo habere apud Deum generis humani amatorem. Vos deinde respondetis*, Habemus ad Dominum, *assentientes ei profitendo. Nullus autem sic consistat, ut ore quidem dicat*, Habemus ad Dominum, *mente verò circa vitæ hujus curas vagetur. Dicit deinde sacerdos*, Gratias agamus Domino. *Certè gratias agere debemus, quod nos adeo indignos ad tantam gratiam vocavit. Ad hæc vos subjicitis*, Dignum & justum est. *Cùm enim nos Deo gratias agimus, dignum profectò & justum opus facimus.* Et paucis interjectis quibus totius Præfationis seriem texit, Angelosque commemorat apud Isaiam canentes *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus sabaoth*; quem hymnum nos cum illis modulamur, hujus modulationis rationem reddit dicens; *Propterea enim traditam nobis hanc seraphicam Theologiam recitamus, ut in illa cœlesti hymnodia cum supramundana militia communicemus.* Chrysostomus hom. 18. in 2. ad cor. *In tremendis mysteriis, ait, ut sacerdos pro plebe, ita plebs pro sacerdote vota fa-*

cit. *Neque enim ipse solus gratias agit, sed etiam plebs universa. Nam cum prius illorum vocem sumpsit, atque illi assenserunt id juste ac digne fieri, tum demum gratiarum actionem auspicatur.* Et hom. de Eucharist. *Quid facis ô homo? Non promisisti sacerdoti qui dixit*, Sursum mentem & corda, *& dixisti* Habemus ad Dominum? Anastasius Synaita serm. de sacra Synaxi: *Hac testatur nobis Sacerdos dicens* Sursum corda. *Deinde quid nos ad ista respondemus?* Habemus ad Dominum. *Quid ais, quid facis? Mens tua ad corruptibilia & temporalia temerè attollitur, & tu dicis, Habeo ad Dominum?* Occurrunt passim aliorum testimonia, sed in re clarissimâ superflua sunt.

II. Præfationes autem ubique receptas atque usitatas fuisse, ex Liturgiis omnium ecclesiarum & nationum palam fit. Diversæ quidem in diversis Ecclesiis illarum formulæ fuerunt, omnes tamen idem argumentum prosequuntur. Nam primò sacerdos corda sursum attolli jubet, quæ verba ex Alcuino hunc sensum habent. *Iam Apostolicis & Evangelicis præceptis sufficienter instructi & confirmati corda vestra à terrenis curis sursum ad Dominum dirigite, ut sacrificium, quod* Deo *offerendum mihi obtulistis, dignè offerre valeam.* Ait populus se cor habere ad Dominum, & sacerdos iterum hortatur ad gratias agendas, quod populus dignum & justum esse profitetur. Mox ille assumens fidelium vocem vertit se ad Deum Patrem omnipotentem, ipsique laudem concinit & gratias agit magnificis verbis. Demum Angelicis immixtus choris tam ipse quàm omnis populus unanimi concentu & quasi uno ore sacrum Trisagion modulantur. Quæ omnia Jacobus Apostolus in sua Liturgia his verbis exprimit. Verè dignum & justum est, decens & debitum, ut
„ te laudemus, te hymnis celebremus, tibi benedicamus, te
„ adoremus, tibi laudem decantemus, tibi gratias agamus
„ omnis creaturæ visibilis & invisibilis opifici, thesauro æ-
„ ternorum bonorũ, fonti vitæ & immortalitatis, omnium

Deo ac Domino: quem cœli & cœli cœlorum laudibus " celebrant, ac omnis virtus eorum, sol & luna, uni- " versusque astrorum chorus, terra, mare, & omnia quæ " in eis sunt, Hierusalem cœlestis congregatio, Ecclesia " Primogenitorum descriptorum in cœlis, spiritus Justo- " rum & Prophetarum, animæ Martyrum & Apostolo- " rum, Angeli, Archangeli, Throni, Dominationes, " Principatus, Potestates, ac virtutes tremendæ, Che- " rubimque multos oculos habentia, & Seraphim sex alis " prædita, quæ duabus quidem alis operiunt facies suas, " duabus verò pedes, & reliquis duabus volantia clamant " alterum ad alterum incessabili voce, perpetuis laudibus " hymnum triumphalem tuæ magnificæ gloriæ clara voce " canentia, Sanctus, Sanctus, Sanctus, &c. Hæc est Præ- " fatio Jacobi, quam expressit suprà relatus Cyrillus ejus in throno Hierosolymitano successor; nec multum ab eo discrepat Basilius in sua Liturgia. Chrysostomus verò aliis verbis, eadem sententia ait. Dignum & justum est te ce- " lebrare, te benedicere, te laudare, tibi gratias agere, " te adorare in omni loco dominationis tuæ. Tu enim es " Deus ineffabilis, qui nec mente percipi, videri, nec com- " prehendi potes. Qui semper es eodemque & simili modo " existis tu, & Unigenitus Filius tuus, & Spiritus tuus " sanctus. Tu è nihilo ad esse nos eduxisti; & cùm lapsi es- " semus, nos rursùs erexisti; & omnia facere non destitisti, " donec nos in cœlum deduceres, & futurũ tuum regnũ lar- " gireris. Pro his omnibus agimus tibi gratias, & Unigenito " Filio tuo & Spiritui tuo sancto; pro omnibus quę nescimus " & scimus, manifestis & occultis tuis beneficiis. Agimus " tibi gratias etiam pro hoc sacro ministerio, quod ex ma- " nibus nostris suscipere dignatus es: & si tibi adsistant " millia Archangelorum, & myriades Angelorum, Che- " rubim & Seraphim sex alas & multos oculos habentes, " sublimes & alti, qui triumphalem hymnum canunt, cla- " mant, vociferantur & dicunt, Sanctus, Sanctus, San- " ctus &c. Eodem ferè tenore procedunt reliquæ Orienta- "

lium gentium Præfationes, quas prolixi operis foret singillatim referre. Diffusissima autem illa est, quæ tribuitur Clementi *lib. 8. Constit. Apost. cap. 16.* In ea siquidem Dei perfectiones & attributa, ac æterna Verbi generatio, tum productio omnium creaturarum, earumque dispositio, atque in eis regendis admirabilis Dei sapientia & providentia & erga homines benignitas eleganti sermone recensentur. Demum concluditur more usitato Angelorum commemoratione canentium & dicentium *Sanctus, Sanctus*, &c. In Missa Maronitarum Sacerdos dicit, *Sursum sint pendentes intellectus nostri, mentes nostræ, & corda omnium nostrûm.* Respondet populus, *Sunt ad te Domine.* Sacerdos, *Confiteamur Domino in timore, & adoremus in tremore.* Populus, *Dignum & iustum est.* Sacerdos, *Corde, intellectu, & lingua confiteamur tibi Domine Pater & Fili & Spiritus sancte, qui es unus Deus verus. In congregationibus invisibilibus & ordinibus innumerabilibus commisceantur seraphicè voces nostræ. Populus tuus fidelis Domine ter laudant, exclamant, & dicunt ter. Sanctus, Sanctus, Sanctus*, &c. Porro Græci & aliæ in Oriente nationes unicam habent Præfationem, quæ in singulis Missis repetitur; Latinis variæ sunt. Ambrosiani unam communem Romanæ similem habent: at in Missis propriis sive de festo, sive de Dominica, aut de feria, propriam item canunt Præfationem. Simili modo Mozarabes propriis semper utuntur, in quibus vel mysteria ejus festivitatis quæ tunc celebratur, vel Sancti de quo est Missa laudes & encomia stylo sublimi, variisque sententiis exornato decantantur. In libro Sacramentorum S. Gregorii propriæ item extant in singulis Missis ab Ambrosianis diversæ, quarum usus diu permansit, ut ex antiquis codicibus M. SS. constat. Extant aliquot libelli Præfationum in Bibliotheca Vaticana: & Cornelius Schultingius *to. 1.* Bibliothecæ Ecclesiasticæ *parte 2. cap. 1*: laudat librum editum Coloniæ ab Henrico Gravio, in quo sunt ducentæ quadraginta Præfationes propriæ. Apud Ennodium Ticinensem una

etiam legitur dictione sacra quinta pro Missa, in qua Episcopus consecratur.

III. Baronius *to. 7. Annalium an.* 590. & Binius *to. 4. Conciliorum*, aliique passim citant & referunt Pelagii II. epistolam ad Episcopos Germaniæ & Galliæ, qui ipsum rogaverant, ut ordinem Præfationum eis mitteret, quem S. Romana Ecclesia tunc habebat, quibus sic respondet. *De vestra voluntate & studio bono multum gavisi sumus, & sacrum Ordinem Romanorum, sacraque constituta nostrorum Antecessorum solerter relegentes invenimus has novem præfationes in sacro Catalogo tantummodo recipiendas, quas longa retrò veritas in Romana Ecclesia hactenus servavit. Vnam in albis Paschalibus, aliam de Ascensione Domini, tertiam de Pentecoste, quartam de Natali Domini, quintam de Apparitione, sextam de Apostolis, septimam de S. Trinitate, octavam de Cruce, nonam de jejunio & Quadragesima tantummodo dicendam. Has Præfationes tenet & custodit S. R. E. Has tenendas vobis mandamus.* Hoc ipsum decretum in antiquis editionibus Gratiani de *conf. dist.* 1. *c. Invenimus*, Gelasio adscribitur. Sed hanc epistolam dum attentiùs considero, hac suspicione vehementer perculsus sum, ne alterius fortè Pontificis recentioris sit, & Pelagio per errorem tributa. Si enim ætate Pelagii illis tantum Præfationibus Romana Ecclesia tanquam dudum in ea receptis & approbatis utebatur, quomodo Gregorius ejus immediatus successor, sacrorumque rituum tenacissimus custos, alias novas instituit? Auget suspicionem Joannes Diaconus, qui cùm res à Gregorio gestas in vita ipsius minutissimè prosequatur, nullam tamen de Præfationibus ab eo contra morem diu receptum institutis mentionem facit. Ipse item Gregorius in epistola sæpius relata ad Joannem Syracusanum, in qua de additis vel immutatis in ritibus sacrificii, propter quæ reprehensus fuerat, rationem reddit, de Præfationibus silet: sicut & de epistola Pelagii silent scriptores illius & aliquot sequentium seculorum.

undecim sunt, quibus omnes Ecclesiæ ritui Romano adhærentes hodie utuntur.

IV. Sequitur hymnus quem Epinicion, sive triumphalem vocant Græci. Hunc in omnibus Liturgiis Ecclesia militans à triumphante edocta Deo exercituum modulatur, *cui*, ut loquitur Tertullianus lib. de oratione, *illa Angelorum circumstantia non cessant dicere, Sanctus, Sanctus, Sanctus*. Vidit Isaias *cap*. 6. Dominum sedentem super solium excelsum, & audivit seraphicos Spiritus alterna modulatione psallentes, *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus exercituum. Plena est omnis terra gloriâ eius*. Et Joannes in Apocalypsi *cap*. 4. quatuor mystica animalia plena oculis describit, requiem non habentia die ac nocte & dicentia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens, qui erat, qui est, & qui venturus est*. Præclarè Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto cap. 18. *Cherubim & Seraphim indefessis vocibus laudant & dicunt*, Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus sabaoth. *Non semel dicunt, ne singularitatem credas: non bis dicunt, ne Spiritum excludas: non sanctos dicunt, ne pluralitatem æstimes: sed ter repetunt & idem dicunt, ut etiam in hymno distinctionem Trinitatis & divinitatis intelligas unitatem. Hæc cum dicunt, Deum prædicant*. Additum hunc hymnum sacrificio Missæ à Sixto I. plerique scribunt, sed liber Pontificalis hoc solùm à Sixto constitutum ait, ut sacerdote ipsum incipiente, etiam populus eundem cantaret. Quia verò progressu temporis quidam abusus irrepserat, ut non nisi in solemnibus Missis diceretur, eo tollendo hic canon à Concilio Vasensi anno 529. editus est; *Ut in omnibus Missis sive matutinis, sive Quadragesimalibus, vel quæ in defunctorum commemorationibus fiunt, semper* Sanctus, Sanctus, Sanctus, *eo ordine quo ad Missas publicas dici debeat: quia tam dulcis & desiderabilis vox, etiamsi diu noctuque posset dici, fastidium non potest generare*. Altera pars hymni, *Benedictus qui venit in nomine Domini. Osanna in excelsis*, Christo Domino à tur-

bis in solemni Jerosolymæ ingressu ante passionem decantata fuit. Antiqua Ritualia statuunt ut Trisagion psallentes inclinent se chorus contra chorum, & incipientes, *Pleni sunt cœli*, erigant se. Idem præcipit Lanfrancus in suis statutis cap. 5. *nisi*, inquit, *versus interponantur*. Solebant enim alicubi eo tempore versus quidam interponi, licentia, quam ut alibi notatum est, sequioris ævi Religiosi sibi inconsultò usurparant. In vetusto quodam Missali sequentes rithmos interpositos reperi pro festis Domini.

Cœleste praconium
Sonet vox fidelium
Ad Dei magnalia. Sanctus.
Virgo parit Filium
Castitatis lilium
Dei plena gratia. Sanctus.
Cuius natalitia
Stella prodit pravia.
Quem paterna proprium
Vox testatur Filium
Ad Iordanis flumina. Sanctus.
Cuius sancta Passio,
Mors, & Resurrectio
Mundi lavit crimina. Pleni sunt, &c.
Jam in Patris dextera
Sedens super athera
Regnat super omnia,
Cum paterno Numine,
Et cum sancto Flamine. Osanna in excelsis.
Ipsi laus & gloria, in excelsis.

Alia similis interpolatio rythmica extat in Missa Thomæ Aquinati adscripta de sanctissimo Sacramento.

Sanctus. *Sanctum divinum mysterium semper declaratur,*
Et mens infidelium tumens excœcatur.
Firma spes credentium fide roboratur.
Sanctus. *Fides est summopere credere in Deum,*

Panem sanctum edere, & tractare eum;
Jubens dicit sumite, Hoc est corpus meum.
Sanctus, *Panis prius cernitur, sed dum consecratur,*
Caro Christi sic mutatur, quomodo convertitur,
Deus operatur. Dominus Deus Sabaoth.
De vino similiter si sit benedictum,
Et tunc est veraciter sanguis Christi dictum,
Credamus communiter verum & non fictum.
Pleni sunt cœli & terra gloria tua, Osanna in excelsis.
Nobis celebrantibus istud sacramentum,
Et cunctis fidelibus fiat nutrimentum,
Judæis negantibus sit in detrimentum.
Benedictus qui venit, &c.

V. Sunt autem hoc loco duo quædam advertenda. Unum quod duplex est Trisagion, istud nimirum de quo nunc agimus omnibus Ecclesiis commune: & illud, quod Græci quotidie, Latini semel in anno græce simul & latinè concinunt in magna Parasceve, nempe *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis miserere nobis*, cujus originem Felix III. Pontifex narrat in epistola ad Petrum Cnaphæum. Cùm enim Constantinopolis terræ motu quateretur, & populus in campo oraret cum Proclo Patriarcha, Puer parvulus spectante multitudine in cœlum raptus est, & post horam in terram demissus narravit se hunc hymnum à cœlestibus spiritibus cantari audivisse, sibique præceptum impositum, ut populo denuntiaret Deum illi propitium fururum, si eundem hymnum devotè cantarent; atque ita eo decantato ab imminenti clade liberati sunt. Addidit postea huic hymno nequissimus vir Petrus Cnaphæus Patriarcha Antiochenus hanc clausulam, *Qui crucifixus es pro nobis miserere nostri*, eâ dolosè tegens hæresim Eutychetis, qua infectus erat. Facti seriem, hujusque additamenti condemnationem, & quicquid pertinet ad hoc Trisagion congessit in notis ad can. 81. Concilii Trullani Christianus Lupus.

Alterum notandum est quatuor esse Liturgicos hymnos

ut ait Goar in notis ad Missam Chrysostomi, quorum primus est Angelicus *Gloria in excelsis Deo*, quem nato Domino Angeli cecinerunt. Secundus Cherubicus, quem Græci Cherubim voces æmulantes ante magnum introitum cantant dicentes. *Qui Cherubim mysticè repræsentamus, & vivificanti Trinitati ter sanctum hymnum canimus, omnem secularem deponamus solicitudinem, tanquam Regem omnium suscepturi Angelicis invisibiliter stipatum agminibus. Alleluia.* Hujus Institutionem ad Justini tempora revocat Cedrenus. Tertius Trisagion, de quo suprà, nempe *Sanctus Deus, sanctus fortis*, &c. Quartus Epinicion, Deo tanquam Victori & omnium triumphatori ab omnibus post Præfationem decantatum. Observo nihilominus plures ex Græcis scriptoribus secundum à tertio non distinguere, & tam illis quàm ultimo Cherubici & Seraphici nomen passim tribuere.

CAPUT XI.

Transitur ad Canonem. Ipsum interpolare illicitum. Varia ejus nomina. Origo & auctores investigantur. Agitur de prima Canonis oratione. In ea mentio Papæ, Episcopi, & Regis fit. Orat sacerdos generaliter pro cunctis fidelibus, tum specialiter pro offerentibus. De nominum recitatione.

I. HActenus sacerdos seipsum & astantes iis omnibus quæ præcesserunt ad tremenda mysteria in sacra Synaxi perficienda tanquam præviis initiationibus disposuit & præparavit: jam propiùs ad ea accedit, & elevatis in cœlum oculis, sursumque expansis manibus, quasi ingressus in Sancta Sanctorum, secretò cum Deo loquitur, ut rei divinæ hac silentii gravitate major reverentia concilietur. Multa verò à sacerdotibus secretò dici usus antiquissimus est, ut ex Jacobi & aliorum Liturgiis, & ex

can. 19. Concilii Laodiceni evidenter ostenditur. In vetustissimis Sacramentorum codicibus inter Præfationem & Canonem Christi crucifixi imago picta conspicitur, qui ritus etiam hodie servatur, ut ejus aspectus in mentem celebrantis revocet cruentum illud sacrificium, quod in cruce semel oblatum quotidie in Ecclesia verè & realiter, sed actione incruenta renovatur. Ipsi imagini osculum figendum à sacerdote, priusquam Canonem incipiat, scribit Nicolaus de Ploue in expositione Missæ, sed ex more singulari suæ Ecclesiæ Posnoniensis. Addit Petrus ab Opmeer in assertione Missæ *pag.* 362. hanc orationem post hymnum triumphalem canoni præmittendam. *Domine Iesu Christe Fili Dei vivi adjuva infirmitatem meam, & conforta me nunc in hac hora: quia imperfectum meum vident oculi tui. Adoramus te Domine Iesu Christe & benedicimus tibi, quia per sanctam crucem tuam redemisti mundum. Qui passus es pro nobis, miserere nostri.* At hujusmodi interpositiones, ut sæpe dictum est, inconsulta quorumdam devotione introductas nunquam approbavit Ecclesia. Ut enim rectè ait Micrologus cap. 12. *Nimis temerarium videtur, ut nos aliqua canoni ad nostrum libitum adjiciamus, nisi quæ à sanctis Patribus adjecta vel adjicienda esse cognovimus; precipuè cum inter ipsos sanctos Patres nulli aliquid adjecisse legantur, nisi qui Apostolica auctoritate prædıti hoc facere potuerunt. Optimum ergo videtur, ut in hac causa terminos patrum nostrorum non excedamus, nec non Apostolicæ auctoritatis reos efficiamus, si quod soli Apostolicæ auctoritati competit, canonem nostris interpositionibus augmentare præsumamus.* Ideo expunctæ sunt ab ipso canone diversæ oratiunculæ, quæ in antiquis Missalibus M. SS. variis in locis interjectæ leguntur, quia tametsi ex se bonæ sint, ei tamen actioni non conveniunt: & hæc semper summorum Pontificum cura fuit, ne quid irreperet inordinatum, superfluum, aut superstitiosum. Incipit ab oratione *Te igitur clementissime Pater*, usque ad orationem Domini-

cam, quæ absoluto canone alta voce recitatur. Nomen canonis tempore Gregorii Magni in usu erat, nam *lib.* 7. *ep.* 64. referens quorumdam adversùs se murmurationes, hoc inter cætera querelarum caput enumerat, quod orationem Dominicam mox post canonem dici statuisset. Et *lib.* 11. *ep.* 59. narrat Januarium Episcopum Calaritanum tempore, quo sacrificium celebrabat, tantam passum frequenter angustiam, ut vix post longa intervalla ad locum canonis, quem reliquerat, redire valeret. Canon autem regula est, qua voce usa est Ecclesia, ut indicaret hanc esse regulam fixam & stabilem, qua novi Testamenti sacrificium celebrandum est. Idem Gregorius *eadem ep.* 64. *lib.* 7. precem vocat, eo loquendi genere, quo nonnunquam Patres utuntur, dum verba consecrationis preces nuncupant, quia sunt verba sacra: neque enim totus canon ex precibus contextus est. Haymo Halbestatensis explicans cap. 2. epist. 1. ad Timoth. *Orationes*, inquit, *sunt, quas fundit Sacerdos in consecratione Eucharistiæ.* In Concilio Eboracensi tempore Celestini III. *Secretum* Missæ nuncupatur his verbis: *Quia* secretum *Missæ frequenter invenitur, aut Scriptorum falsitate, aut librorum vetustate corruptum, ita ut distinctè legi non possit, Archidiaconorum solicitudo provideat, ut in singulis Ecclesiis ad verum & probatum exemplar canon Missæ cum omni diligentia corrigatur.* Ab aliis Actio dicitur, quia in eo, ut ait Valfridus, Dominica sacramenta conficiuntur. Atque hinc intelligitur, qua de causa cùm aliquid in ipso canone in oratione quæ incipit *Communicantes* addendum est, quod in Christi Domini festivitatibus fieri solet, titulus apponatur, *Infra actionem*, sive ut melius in M. SS. codicibus legitur, *intra actionem*: quia nimirum actio sacrificii ibi propriè continetur. Hic verò titulus *Infra actionem* ante ipsum *Communicantes* in editis Missalibus passim reperitur.

II. Auctorem canonis quidam fuisse putant Gelasium Papam, alii Musæum Presbyterum Massiliensem, alii Voconium Episcopum Castellanensem in Mauritania, qui

teste Gennadio libros sacramentorum composuerunt. Aldelmus Episcopus *lib. de laudib. Virginitatis cap.* 23. à Gregorio Magno editum existimat. At ipse Gregorius epist. præcitata ait à Scholastico compositum, sed quo tempore id factum fuerit non dicit. Jacobus Janssonius in suis Liturgicis *lib.* 3. *cap.* 11. per precem; quam Gregorius ait à Scholastico compositam, non putat canonem intelligi debere, sed aliquam orationem actioni Missæ insertam. Revera tamen de canone ibi Gregorium loqui, ipse contextus epistolæ evincit. Miras nugas de hoc Scholastico quidam scribunt, præsertim Eterodoxi Misoliturgi; cùm manifestissimum sit in prædicta Gregorii epistola nomen Scholastici non esse proprium alicujus hominis, sed accipi pro viro docto & erudito, quales olim fuerunt qui scholis Christianorum præficiebantur, ut conversos ad fidem erudirent. Augustinus tract. 7. in Joannem, *Qui habent causam, & volunt supplicare Imperatori, quærunt aliquem Scholasticum Iurisperitum, à quo sibi preces componantur.* Salvianus in Præfatione libri de guber. Dei. *Id facere annisi sunt, ut Scholastici ac diserti haberentur.* Hieronymus de viris Illustr. *Serapion Episcopus ob elegantiam ingenii cognomen Scholastici meruit.* Quicunque autem fuerit ille Scholasticus, à quo canonem compositum indicat Gregorius, certum est antiquiorem fuisse Gelasio & aliis suprà nominatis. Nec credendum Polydoro Virgilio, qui *libro* 5. *de Invent. rerum cap.* 10. à multis Pontificibus compactum asseverat: licèt enim aliqui paucula quædam verba adjunxerint; ipsum tamen, ut ait Vigilius Papa epist. ad Eucherium, *ex Apostolica traditione suscepimus.* Concilium quoque Tridentinum *sess.* 22. *cap.* 4. constare canonem docet ex ipsis Domini verbis, ex Apostolorum traditionibus, ac sanctorum Pontificum institutionibus. Observandum nihilominus neminem ex Pontificibus post Gregorium Magnum quidpiam addidisse aut immutasse. Hoc solum legimus apud Anastasium, quòd sæviente Leonis Isaurici Imp. adversùs imagines &

reliquias Sanctorum acerrima persecutione, Gregorius III. Oratorium ædificavit in honorem omnium Sanctorum, quorum reliquias toto orbe collectas in eo collocavit, ac ibidem eorum natalitia à Monachis trium Monasteriorum Basilicæ S. Petri servientibus celebrari præcepit, & à sacerdote in ipso Oratorio Missas agente hanc clausulam in canone post illa verba, & *omnium sanctorum tuorum*, dici instituit: *Quorum solemnitas hodie in conspectu tuæ majestatis celebratur, Domine Deus noster, in toto orbe terrarum.* At hoc specialiter pro illo oratorio institutum fuit, atque ideo ut notat Valfridus *cap.* 22. non est canoni, qui generaliter dicitur adnotatum: cumque plura viderim Missalia M. S S. in uno dumtaxat hæc verba adscripta reperi, quod extat in Bibliotheca Barberina cod. 1858. Idem Valfridus canonem per partes compositum fuisse ex eo arguit, quia nomina Sanctorum in duobus locis posita sunt, quæ sanè levissima conjectura sive suspicio est, nullâ veterum Patrum auctoritate comprobata. Primam verò partem ex eo conjicit antiquissimam esse, quia nomina Apostolorum non sunt eo ordine digesta, quo in emendatioribus Evangeliis inveniuntur. Idque fortasse hac de causa evenisse putat, quia pars illa prius composita est, quàm Evangelia ad eam veritatem, quæ nunc habetur apud Latinos, corrigeretur, cujus rei S. Hieronymum testem producit. Porro Canon penè ad verbum reperitur apud Ambrosium *lib.* 4. de sacramentis. Auctor item quæstionum veteris & novi Testamenti apud Augustinum *to.* 4. qui *quæst.* 44. se scribere testatur annis trecentis post elapsas Danielis Hebdomadas, hoc est integro seculo ante Gelasium, asserit *qu.* 109. Melchisedech esse quidem sacerdotem, sed non summum, *ut*, inquit, *in oblatione præsumunt Antistites*: in oratione scilicet quæ incipit, *supra quæ propitio ac sereno vultu.* Alludere etiam ad Canonem mihi videtur Optatus Milevitanus *lib.* 2. his verbis *Offerre vos dicitis pro Ecclesia toto terrarum orbe diffusa.* Sed his generaliter præmissis operis ratio postu-

lat, ut singulas ejusdem Canonis partes percurramus.

III. Prima oratio est, *Te igitur Clementissime Pater*; quam referens Haymo Halberstatensis *in* 1. ad Timoth. *cap.* 2. omittit hæc verba *supplices rogamus*, brevitatis causa, ut puto, nam extant in omnibus M. S S. Ad hanc respexit Vigilius Papa sic scribens in epist. ad Justinianum Imperatorem: *Omnes Pontifices antiquâ in offerendo sacrificia traditione deposcimus, ut Catholicam fidem adunare, regere Dominus, & custodire toto orbe dignetur.* Et primò quidem offert Sacerdos pro Ecclesia, deinde pro Papa. Hæc tessera unitatis Ecclesiæ est, *in qua*, ut ait Cyprianus epist. 76. ad Magnum, *nonnisi concordes & unanimes habitant*: hæc nota unionis membrorum cum capite, quia ut idem Cyprianus scribit *ep.* 52. & 55. cum Ecclesia Catholica ille communicat, qui cum Romano Pontifice consentit: & à Petri Cathedra unitas sacerdotalis exoritur. Teste item Irenæo *lib.* 3. *cap.* 3. Ad Romanam Ecclesiam propter potentiorem principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam: quia nimirum, ut scribit Augustinus epist. 162. *semper in ea viguit Apostolicæ cathedræ principatus.* Unde constat, inquit Pelagius Papa citatus ab Alcuino, ab universi orbis communione separatos esse, qui qualibet dissensione inter sacra mysteria Apostolici Pontificis memoriam secundùm consuetudinem non frequentant. Refert Nicephorus *lib.* 16. *cap.* 17. Acacium Constantinopolitanum primum omnium Papæ nomen (erat tunc Felix II.) è sacris tabulis erasisse, quod nemo ante eum tentaverat, quamvis in eo throno plures Episcopi hæretica labe infecti sedissent. Idem ausus est in Ecclesia Alexandrina impius Dioscorus, pronunciato adversùs Leonem Magnum anathemate. Episcopi quoque Orientales eodem spiritu divisionis imbuti Athanasium causâ fidei persequentes, ut scribit Sozomenus *lib.* 3. *cap.* 10. à Julio Romano Pontifice recesserunt. Patres verò Orthodoxi semper Papæ nomen in Liturgicis precibus commemorarunt; quod cùm in aliqua Galliarum Ecclesia

fortaſſis prætermitteretur, id Concilium Vaſenſe II. præcepit hac lege edita can. 4. *Nobis juſtum viſum eſt, ut nomen Domini Papæ, quicunque Apoſtolicæ ſedi præfuerit, in noſtris Eccleſiis recitetur.* Ennodius Ticinenſis in Apologia pro ſynodo, nullo unquam tempore à nominis Papæ, Symmachi videlicet, commemoratione ceſſatum eſſe aſſerit, dum ſacra Miſſarum ſolemnia celebrarentur, quo argumento oſtendit ipſum, non Laurentium, legitimum Pontificem fuiſſe. In Liturgia quæ Marci nomine inſcripta eſt, Papæ mentionem ter fieri legimus, ſed cujus ævi illa ſit ignoramus. In Liturgiis Jacobi, Baſilii, & Chryſoſtomi generalis commemoratio omnium Epiſcoporum fieri ſolet hac formula: *Memento Domine ſanctorum Patrum, qui in Eccleſia Catholica ſunt, & fratrum noſtrorum ac Epiſcoporum, qui per univerſum orbem Orthodoxè adminiſtrant verbum veritatis tuæ.* An verò primis ſeculis Græcia Orthodoxa mentionem fecerit Romani Pontificis, non liquet. Iſaacius Habertus *ad partem VIII. Pontificalis Græcorum Obſervat.* 12. tunc putat Papam cœpiſſe in ſacris nominari, cùm reliquorum Patriarcharum mentio fieri cœpit, cujus conjecturæ nihil habeo quod opponam, niſi aliquid certius eluceſcat. Nunc teſte Arcudio *lib. 3. cap.* 39. Antiſtitum mentio à Græcis hoc ordine fit. Preſbyter pro ſuo Epiſcopo orat, Epiſcopus pro Archiepiſcopo ſeu Metropolita, is verò pro Patriarcha: Hunc autem oraſſe olim pro ſummo Pontifice addit Arcudius nullum afferens teſtimonium ad ſuæ ſententiæ confirmationem. Teſtatur Habertus in quibuſdam exemplaribus Liturgiæ Chryſoſtomi legi hæc verba, *Nicolai ſanctiſſimi univerſalis Papæ longa ſint tempora*; quæ vivente Nicolao primo ab aliquo Patriarcha addita putat. Habemus autem hujus rei antiquius monumentum in Divali ſacra Conſtantini Pogonati Imperatoris ad Agathonem Papam Concilio ſexto præfixa, in qua aſſerit ſe Patriarchis illarum partium reſtitiſſe poſtulantibus ut nomen Papæ à Diptychis expungeretur, donec eorum, quæ inter Romanam & Conſtan-

Constantinopolitanam sedem controversa erant, inquisitio fieret & satisfactio. Hinc quoties actum est de unione utriusque Ecclesiæ, id semper inter cætera stabilitum fuit, ut nomen Papæ in sacrificio recitaretur. Petiit hoc à Michaële Palæologo Urbanus IV. ut scribit Nicetas *lib.* 5. Hoc idem exegit Gregorius X. teste Nicephoro Gregora, qui factam refert concordiam sub certis conditionibus, quarum prima fuit, ut in sacris hymnodiis Papæ mentio fieret cum quatuor Patriarchis: quam conditionem adimpletam fuisse narrat Gregorius Pachymeres in historia nuper edita ex Bibliotheca Barberina *lib.* 5. *cap.* 22. duo asserens subsecuta esse ex adventu legatorum pacem factam referentium, Patriarchæ schismatici exauctorationem, & publicam Papæ in sacro commemorationem. Celebrata enim synaxi die prima Augusti, mentio Papæ proprio loco per diaconum facta est, & Gregorius summus Pontifex Apostolicæ Ecclesiæ ac Oecumenicus Papa proclamatus. Ducas quoque in historia Byzantina *cap.* 36. celebratam ait Constantinopoli Liturgiam in magna Ecclesia anno 1452. præsente Isidoro Cardinali Legato, in qua Nicolai Papæ facta est commemoratio, plerisque repugnantibus, & à sacris donis abstinentibus ob initam concordiam cum Latinis, quos acriter perstringit Ducas, eosque meritò ait in Turcarum manus devenisse. Summo Pontifici singulæ Ecclesiæ proprii Antistitis commemorationem subjungunt, quæ in omnibus M. SS. sacramentorum libris, & in omnibus Græcorum Liturgiis reperitur.

IV. Addunt Græci nomen Imperatoris, & aliquot Latinæ Ecclesiæ nomen Regis ex Apostolica traditione, præcipiente Paulo I. *ad Timoth. cap.* 2. ut fiant orationes pro Regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt, idque etiam pro infidelibus, quales erant qui Paulo vivente regnabant. *Sacrificamus pro salute Imperatoris*, ait Tertullianus ad Scapulam cap. 2. *sed Deo nostro & ipsius, sed quomodo præcepit Deus, pura prece.* Idem hoc argumentum fusiùs prosequitur in Apologetico *cap.* 30. & 31. sic

etiam Arnobius loquitur *lib.* 4. contra gentes. *Nostra scripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conventicula dirui? in quibus summus oratur Deus, pax cunctis & venia postulatur, magistratibus, exercitibus, Regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, & resolutis corporum vinctione.* Sic Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 11. *Nos unum Deum rerum omnium opificem, qui Valeriano & Gallieno sacratissimis Augustis imperium tradidit, colimus & adoramus. Huic continuas preces offerimus pro imperio illorum, ut stabile & inconcussum permaneat.* Sic Origenes *lib.* 8. respondens Celso qui Christianos hortabatur ad gerenda bella pro Imperatore. *Laboramus*, inquit, *pro imperio Romano, dum juste viventes vota pro eo facimus.* Et suprà jam dixerat nos ferre auxilia Imperatori, sed divina, idque Apostoli monitis obedientes. Consonant Justinus martyr *Apolog.* 2. Melito Sardianus in libro pro Christianis ad Antoninum Imperatorem, quem laudat Eusebius *lib.* 4. *hist. cap.* 26. Athenagoras in fine suæ legationis. Imo etiam pro Constantio Imperatore hæretico Liturgicas preces habitas testatur Athanasius in Apologia ad ipsum Constantium. Quod si pro impiis & infidelibus in sacris conventibus deprecationes fieri consueverunt, quanto magis pro christianis & orthodoxis? Ita lib. 3. arguit Optatus Milevitanus dicens, *Meritò Paulus docet orandum esse pro Regibus & Potestatibus, etiamsi talis esset Imperator, qui gentiliter viveret. Quantò magis quod Christianus, quantò quod Deum timens, quantò quod religiosus, quanto quod misericors?* Sequitur, *& omnibus Orthodoxis, atque Catholicæ & Apostolicæ fidei cultoribus.* Quæ verba desunt in antiquo Ordine Romano, & in libro Sacramentorum S. Gregorii M. S. Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ cod. 495. itemque in vetusto Missali Vaticano cod. 4770. Eaque superfluò poni notat Micrologus cap. 13. *Nam Ordo*, ait, *statim in sequenti versu, ubi dicitur* Memento Domine, *nobis concedit, ut omnium vivorum com-*

memoremus quoscunque voluerimus. Et *cap.* 23. describens canonem ea omittit, sequutus nimirum Ordinem Romanum, in quo non extant. Sed meritò addita esse, nec superflua censeri ex eo evidens fit, quod per ipsa omnes fideles vivi generaliter commemorantur: at in sequentibus *Memento Domine* offerentium dumtaxat commemoratio propriè fit, & ibi olim ex sacris tabulis quorumdam nomina legebantur, ut mox videbimus. Ita sanè Alcuinus. *Cum dicitur* Memento Domine famulorum famularumque tuarum, *& sic deinde subjungitur*, & omnium circumstantium, *manifestum, quod quasi quidam locus sit, ubi aliquibus specialiter nominatis, etiam caeterorum qui assistunt in Ecclesia commemoratio adiungatur. In quo loco liberum est Sacerdoti quos desideraverit peculiariter nominare. Aut certè illud ab antiquis est observatum, ut ibi offerentium nomina recitarentur.*

V. Post illa verba *& omnium circunstantium*, sive circumadstantium, addunt quidam libri *omniumque fidelium*: sed omnino rejicienda hæc additio tanquam superflua; nam in fine præcedentis orationis præmissa est pro omnibus fidelibus deprecatio illis verbis, *& omnibus orthodoxis.* In aliis codicibus post eadem verba *& omnium circunstantium*, hæc adduntur: *Et eorum quorum nomina ad commemorandum conscripsimus, ac super sacrum altare tuum scripta adesse videntur.* Hæc autem suspicor substituta à quibusdam nominum recitationi, postquam prætermitti cœpit, ut saltem generalis eorum mentio fieret, pro quibus orandum erat, posita super altari charta, in qua singillatim omnes descripti forent. Hæc formula orandi per verbum *Memento* extat in omnibus Liturgiis Jacobi, Marci, Basilii, Chrysostomi, & aliorum, & in quibusdam sæpius repetitur: quod à sanctis Patribus sapientissimè constitutum est, nam ut ait Augustinus, meminisse Dei adjuvare est. In quibusdam M. SS. priusquam sacerdos pro aliis oret, hanc pro seipso orationem præmittit. Memento mei quæso & miserere, licèt hæc in-

,, dignè tibi sanctæ Pater omnipotens, æterne Deus, meis
,, manibus offerantur sacrificia, qui nec invocare nomen
,, tuum dignus sum. Sed quoniam in honore, laude, &
,, memoria gloriosissimi dilecti Filii tui Domini Dei nostri
,, Jesu Christi offeruntur, sicut incensum in conspectu di-
,, vinæ majestatis tuæ cum odore suavitatis accendantur.
In Missali Vaticano num. 4770. oratio incipiens *Memen-*
,, *to* sic concepta est. Memento Domine famulorum fa-
,, mularumque tuarum, quorum commemorationem agi-
,, mus, & qui nobis bona fecerunt, & qui de eleemosynis
,, suis commemoraverunt loca sanctorum, & qui nobis
,, confessi sunt, & qui se nostris orationibus commenda-
,, verunt, & pro quibus orare polliciti sumus. Retributor
,, omnium bonorum retribuat illis bona in vitam æternam.
,, Et omnium circumstantium. Eadem ferè formula re-
peritur in Missali Palatino ejusdem Bibliothecæ Vaticanæ
,, num. 499. Memento Domine mei peccatoris & pes-
,, simi in bonum æternum: *&* omnium quorum ego elee-
,, mosynas suscepi, & quorum confessionem peccatorum
,, audivi, & quorum manus in memoriam familiaritatis
,, suscepi, & qui mihi amicitia vel cognatione junguntur:
,, etiam illorum qui mihi emendabiles inimici sunt; & fa-
,, mulorum famularumque tuarum, &c. In Missali Bi-
bliothecę Barberinę num. 1858. post illa verba primę ora-
tionis *Apostolicæ fidei cultoribus*, hęc subduntur. *Mihi quoque indignissimo famulo tuo propitius esse digneris, & ab omnibus meis delictorũ offensionibus me clementer emundare dignare.* Et immediatè sequitur *Memento*, præmissâ hac inscriptione. *Petitio secunda. Recita nomina.* In multis post *Memento* hæc vox parenthesi inclusa vel minio exarata legitur, *Nomina*, quia videlicet hoc loco nomina recitabantur. In aliis vel diverso charactere, vel in margine scriptum est: *Hic recitantur Nomina.* In Missali ejusdem Bibliothecę Barberinę circa annum 900. conscripto num. 326. post verba *Et nota devotio*, hæc interseruntur, *Mihi quoque indigno famulo tuo peccatori propitius esse di-*

gnare, & cum his omnibus me à cunctis emunda delictis, pro quibus tibi offerimus, &c. In alio quod erat Cardinalis Bessarionis in margine è regione verbi *Memento* scriptum est *Bessarionis Episcopi, Theodulæ matris ejus, Georgii, & Basilii.* Hæc verba *Pro quibus tibi offerimus*, desunt in antiquo Ordine Romano, & in aliquot M. S S. eaque omittit Micrologus *cap.23.* & superflua esse ait *cap.13.* quia in antiquioribus & veracioribus sacramentariis offerentes non nisi in tertia persona reperiuntur. At non esse superflua, ut alias rationes omittam, usus omnium Ecclesiarum evincit. In libro Sacramentorum sæpius laudato ante annos nongentos scripto Dominica tertia Quadragesimæ, in qua fieri olim solebat Scrutinium electorum, fit specialis mentio susceptorum his verbis: *Memento Domine famulorum famularumque tuarum, qui electos tuos suscepturi sunt ad sanctam gratiam baptismi tui: & recitantur nomina virorum & mulierum, qui ipsos infantes suscepturi sunt.* Quo verò tempore omitti cœperit hæc nominum recitatio, incertum est. Remigius Antisiodorensis, qui vivebat anno Christi 900. lib. de celebr. Missarum, *etiam hodie*, inquit, *Romana Ecclesia recitat nomina ex Diptychis.* Auctor item Micrologi, quem post annum 1085. claruisse ex eo apparet, quod Gregorii VII. & Anselmi Lucensis meminerit, recitanda nomina monet post *Memento*, sed non die Dominico. Idem mos recitandi nomina in sacrificio vigebat eo tempore in Monasteriis, ut patet ex Victore III. Rom. Pontifice olim Desiderio Abbate Montis Casini *lib.* 1. Dialogorum, ubi refert miracula Joannis Lucensis Præpositi Monasterii. De iisdem nominibus agit Honorius scriptor XII. seculi in Gemma animæ *lib.* 1. *cap.* 107. ea tamen ratione ut satis clarè indicet jam tunc illam recitationem in desuetudinem abire cœpisse. Cur verò die Dominico nomina non recitarentur, fateor me ignorare.

CAPUT XII.

Diptycha quid sint, & quot eorum genera, qui usus. Inscripta eis nomina vivorum & defunctorum. De solis vivis hic agitur. Cur fiat in Canone quorumdam Sanctorum commemoratio. Quædam notatu digna de Cosma & Damiano. Diversos fuisse mores Ecclesiarum in hac Sanctorum commemoratione. De oratione Hanc igitur oblationem, *ejusque variis formulis apud Antiquos.*

I. QUoniam de Dyptychis sæpe mentio facta est, & oratio quæ *Memento* incipit in quibusdam Missalibus M. SS. *Oratio super Diptycha* inscribitur, explicare hîc breviter oportet, quid ea sint, & quis eorum in sacris usus fuerit. Diptychorum nomen à Ptychis id est plicis derivatur: unde Diptycha tabulæ sunt, quæ duas habent plicas, de quibus, earumque profano usû plura ex Ethnicis scriptoribus congerit Heribertus Rosvveydus in Onomastico ad Vitas Patrum. Erant & Triptycha atque Pentaptycha, triplices nimirum & quintuplices tabulæ, de quibus Turnebus *lib. 9. Adversar. cap. 23.* Publica etiam ratiocinia Poliptycha à Græcis dicta asserit Gothofredus *ad l. 2. de discussoribus lib. 10. Codicis*, quod illæ chartæ multas plicas haberent: quæ vox à Gregorio Magno *lib. 7. ep. 40. Indict. 2.* à Cassiodoro *lib. 5. ep. 16.* à Marculfo in Formulis, & ab aliis passim Latinis scriptoribus eo sensu usurpatur. Invenio autem tria fuisse genera Diptychorum sive tabularum, quibus nomina in singulis Ecclesiis inscribebantur. Primum erat peculiare Episcoporum, eorum præsertim qui illam Ecclesiam rexerant, dummodo probitate ac sanctis moribus claruissent.

Secundum vivorum, in quibus eorum nomina descripta erant, qui adhuc viventes dignitate aliqua, vel beneficiis illi Ecclesiæ collatis conspicui, vel alio titulo benemeriti erant. In his primò loco Romanus Pontifex, tum alii Patriarchæ, & proprius Antistes, ac reliqui clero adscripti recensebantur: postea Imperator, Principes, Magistratus, & populus fidelis. Tertium erat mortuorum, qui in catholica communione decesserant. Usum vero Diptychorum, eorumque lectionem intra Missarum solemnia vel ab Apostolis, vel ex illorum institutione seu traditione ab immediatis successoribus cœpisse satis constat ex iis quæ supra Cap. VIII. de nominum recitatione ex priscis Patribus allata sunt. Quod autem spectat ad primum genus pro solis Episcopis cum opinione sanctitatis vita functis, eam inscriptionem speciem quamdam habuisse canonizationis seu beatificationis fidem facit Dionysius in theoria capitis tertii eccles. Hierarchiæ. *Sacrarum*, inquit, *tabularum recitatio depredicat eos, qui sanctè vixerunt, & ad studiosa vitæ perfectionem constanter pervenerunt. Nos quidem eorum imitatione ad beatissimum illum statum quietemque deiformem adhortando ac manuducendo: illos verò ceu viventes celebrando; quippe ut Theologia docet, nequaquam mortuos, sed ex morte ad vitam divinissimam translatos.* Ideo Ecclesia solicitè semper cavit, ne sanctorum Episcoporum nomina ob quorundam pravorum hominum calumnias, vel ob errores proborum è sacris Diptychis expungerentur. Hæc enim expunctio pœna erat illis solis irrogata, qui vel à fide defecerant, vel ob aliquod crimen à communione Fidelium abstenti erant. Notæ sunt diuturnæ altercationes de Chrysostomi nomine in Diptycha referendo, in quibus ipsum scribere multi renuebant, eo quod à Theophilo Alexandrino exauctoratus, tametsi iniqua sententia, & non absolutus mortuus esset: qua de re rescribens Theodoretus *lib. 5. histor. cap.* 34. ait Episcopos Occidentis non prius cum Episcopis Ægypti, Orientis, Bosphori, & Thraciæ communicare voluis-

ſe quàm nomen illius ſanctiſſimi viri in tabulas defunctorum Epiſcoporum retuliſſent. Et quidem S. Cyrillus Theophili nepos & in Cathedra Alexandrina ſucceſſor diu renuit Chryſoſtomum recipere, ut ex ejus & Attici literis conſtar, quarū partem Facundus Hermianenſis *lib.* 4. integras affert Nicephorus *lib.* 14. ſed tandem ceſſit, eumque recepit, ne gratiam & communionem Romanæ Eccleſiæ amitteret. Ex eodem more Adrianus II. in epiſt. commonitoria ad ſynodum Tricaſſinam Epiſcopis mandat, ut deceſſorem ſuum Nicolaum Papam Apoſtolicæ recordationis in Diptychis eccleſiarum ſcribi, & nomen ejus inter ſacra Miſſarum ſolemnia recitari faciant. Plures occurrunt ſimiles hiſtoriæ in actis Conciliorum, & in epiſtolis veterum Patrum. Nec ſolùm Epiſcopi, ſed etiam Oecumenica concilia Diptychis inſcripta ſunt. In ſynodo Conſtantin. ſub Menna act. v. ſæpius à fidelibus conclamatum eſt, ut Diptycha portarentur ad ambonem. *Quatuor ſynodos Diptychis, Leonem Epiſcopum Romanum Diptychis, Diptycha ad ambonem*; nempe ut publicè legerentur, & populus audiret nomina quatuor ſynodorum & Leonis Papæ, & Macedonii, atque Euphemii reſtituta. *Tempore autem Diptychorum cucurrit omnis multitudo cùm magno ſilentio circumcirca altare: & cum lectæ fuiſſent à Diacono appellationes ſanctarum quatuor ſynodorum, & ſanctæ memoriæ Archiepiſcoporum Euphemii & Macedonii & Leonis, voce magna univerſi clamarunt; Gloria tibi Domine, & poſt hoc cum omni modeſtia completa fuit cùm Deo Divina Liturgia.* Juſtinianus item Auguſtus in epiſt. ad Epiphanium Cpolitanum, quam Codici inſeruit L. 7. de ſumma Trinitate §. 5. ait: *Nullus fruſtra nos turbet ſpe vana innixus, quaſi nos contrarium quatuor conciliis fecerimus, aut faciamus, aut fieri à quibuſdam permittamus, aut aboleri eorumdem ſanctorum quatuor conciliorum piam memoriam ex eccleſiæ Diptychis ſuſtineamus.*

II. Cæterum cùm de Diptychis ſermo eſt, id minimè prætermittendum, quod præter tabulas quæ ſola nomina

in Ecclesiis recitanda complectebantur, aliæ erant ab his diversæ, in quibus omnium, qui ad baptismum accedebant, nomina describi solebant. Quam tabularum seu Diptychorum diversitatem quidam non attendentes existimarunt omnium prorsus fidelium nomina intra sacram synaxim à Diacono lecta fuisse. Atqui hoc absurdum omnino est, Fide enim jam propagatâ & eversâ idololatriâ ad eam recitationem nec menses nec anni suffecissent; præsertim in civitatibus, quæ innumerabilem populi multitudinem continebant. Delectus itaque habebatur, & in Diptychis tam viventium quàm defunctorum, quæ publicè in ecclesia recitabantur, eorum tantùm nomina notabantur, qui inter cæteros aliqua speciali nota præeminebant, facta de reliquis generali commemoratione. Jacobus Goar in variis lectionibus Liturgiæ Chrysostomi *pag*.97. ex codice M. S. ducentorum & amplius annorum Bibliothecæ Christianissimi Regis hanc brevem exhibet formulam commemorationis vivorum. *Memento mei, & cunctorum, & cunctarum. Joseph sanctissimi & universalis Patriarchæ*, nempe Constantinopolitani, nomen enim Papæ scriptor schismaticus omisit, *Philothei Alexandriæ, Marci Antiochiæ, Theophili Hierosolymorum, & pro offerente Domino Deo sancta dona N. honorando Sacerdote, Sacerdotum etiam adstantium, venerandi Presbyterii, ministerii in Christo, & omnis sacri ordinis cætu. Pro salute, victoria, permanentia devotissimorum & Christum diligentium Imperatorum nostrorum: devotissimæ & Christum amantis Dominæ nostræ Hypomenes monialis: devotissimæ & Christum amantis Dominæ nostræ Eugeniæ Monialis: devotissimorum Christum diligentium Imperatorum nostrorum Ioannis & Mariæ. Pro pace & consistentia totius mundi, & sanctarum Dei Ecclesiarum: pro redemptione fratrum nostrorum captivorum: prosperitate & firmitate Christum diligentis exercitus: residui populi salute: & cunctorum & cunctarum.* Porro hæc formula contractior est, alias autem ampliores esse non dubito. De Diptychis mor-

tuorum infra agam. Vivi autem dicuntur offerre *pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis & incolumitatis suæ*: memoriæ Sanctorum *communicantes* & eos venerantes; Ecclesia enim, quæ militat in terris, cum ea communicat, quæ in cœlis triumphat. Usus autem commemorandi B. Virginem & Sanctos in Missa omnium ecclesiarum immemorabili consuetudine comprobatur, ut patet ex earum Liturgiis. Cyrillus Hierosolymitanus sacram synaxim describens Cathech. V. Mystagogica asserit Sacerdotem memoriam in ea facere SS. Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, ut Deus orationibus illorum & deprecationibus suscipiat preces nostras. Augustinus libro de Virginitate capite 45: *Fidelibus*, inquit, *notum est, quo loco Martyres, & quo defunctæ sanctimoniales ad altaris sacramenta recitentur*. Idem tract. 84. in Ioannem, *Ideo ad mensam Domini non sic Martyres commemoramus, quemadmodum alios, qui in pace requiescunt; ut etiam pro eis oremus; sed magis ut ipsi orent pro nobis ut eorum vestigiis adhæreamus*. Et serm. 17. de verbis Apostoli, *Martyres eo loco recitantur ad altare Dei ubi non pro ipsis oretur: pro ceteris autem commemoratis defunctis oratur*. Agit de hac Sanctorum commemoratione apud Græcos Nicol. Cabasilas *in exposit. Liturgiæ cap. 53*. Maronitæ in sua Missa hanc ipsam commemorationem sic peragunt. „Memoriæ Domini Dei, & salvatoris nostri Jesu Christi, & totius dispensationis illius salutaris quæ est „erga nos recordamur in hoc momento. Item patris nostri „Adam, & matris nostræ Evæ, & omnium hominum, „qui placuerunt ante Deum ab Adamo usque in hodiernũ „diem, scienter autem & nominatim sanctæ & laudabilis „Virginis, & in omni tempore beatæ genitricis Dei Ma„riæ, & Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Con„fessorum, Justorum, Sacerdotum, Patrum sanctorum, „& Doctorum, Rectorum, Religiosorum, & omnium „Virginum, & Sancti N. supra cujus altare offerimus.

III. In canone Romano post B. Virginem & Apostolos, Martyres duodecim nominantur, Confessorum nulla fit mentio, vel quia Martyres passionem & mortem Domini, quæ in hoc sacrificio repræsentatur, effuso sanguine imitati sunt: vel quia canon editus est, antequam Confessorũ memoria celebraretur, de quibus silent tribus prioribus seculis Ecclesiastica monumenta. Quarto verò Gregorius Nyssenus B filii laudes celebravit in die anniversaria obitus ejus, Gregorius quoque Nazianzenus Athanasii. Obiit eodem seculo Martinus Turonensis, cujus festivitas statim coli cœpit, ut alibi notavimus, & ideo solus ex Confessoribus officium proprium in vetustissimis Breviariis habet, quia ipsi primo publicus ab Ecclesia cultus tributus est. Cur autem Lini, Cleti, Clementis, & cæterorum potiùs quàm aliorum mentio fiat, evidens ratio assignari non potest, & fortassis non una & eadem omnium & singulorum est. Porro omnes, qui hîc nominantur, vel Romæ passi sunt, vel in locis Romano Patriarchatui immediatè subjectis: ex qua consideratione hæsi diu anceps, nesciens qua de causa soli inter Orientales Cosmas & Damianus Arabes, & in Ægæa civitate martyrio coronati hoc loco recenserentur. Sed tandem inveni tria fuisse paria sanctorum ejusdem nominis Cosmæ & Damiani: unum Martyrum in Arabia, alterum Confessorum in Asia, tertium Martyrum qui Romæ martyrium subierunt: Extat de his ex M. SS. græcis syntagma historicum Viennæ in Austria editum, interprete Simone Vvangnereckio. Arabum memoria in Menæis legitur die XVII. Octobris, Romanorum I. Julii, Confessorum I. Novembris. Quomodo autem Latini solos Arabes colant die XXVII. septembris, qua Romano Martyrologio inscripti sunt, quomodò confusa sint horum omnium acta, & quid in notis ejus diei peccaverit Baronius, eruditè pertractat Reinoldus Dehnius in Præfatione Apologetica prædicto Syntagmati præfixa. Credibile est amissa fuisse acta Romanorum, & per ignorantiam seu negligentiam substitutos Arabes, quorum passio illustrior fuit. Omnes professione Medici

fuerunt, & dicti Anargyri, quia sine pretio ægrotos curabant. Ex qua professionis, & nominum similitudine facilè æquivocatio & confusio oriri potuit. Agit etiam de his Florentinius in suo Martyrologio ad diem XXVII. Septembris, ubi optimè advertit Romanis in Urbe dicatam Ecclesiam, eorumque Natalitia tum in veteri Kalendario, tum in libro Sacramentorum S. Gregorii V. Kal. Octobris inscripta fuisse. Et hos proculdubio esse censeo, qui in canone nominantur. Ambrosiani post Apostolos addunt Xystum, Laurentium, Hippolytum, Vincentium, Cornelium, Cyprianum, Clementem, Chrysogonum, Joannem & Paulum, Cosmam & Damianum, Apollinarem, Vitalem, Nazarium & Celsum, Prothasium & Gervasium, Victorem, Naborem, Felicem, & Calimerum. In libro Sacramentorum Petaviano post nomina Cosmæ & Damiani hæc addita sunt, Dionysii, Rustici, & Eleuterii, Hilarii, Martini, Augustini, Gregorii, Hieronymi, Benedicti. In Codice Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ paris antiquitatis cum superiori *num.* 495. adduntur nomina Hilarii, Martini, Augustini, Gregorii, Hieronymi, Benedicti, & manu recentiori Vvldarici, Adalberti. Codex item Vaticanus num 4772. addit Donatum, Hilarinum, Laurentinum, & Pergentinum. Et alius num. 4770. Hilarium, Martinum, Augustinum, Gregorium, Hieronymum, Ambrosium, Benedictum, Isidorum. Eadem nomina Hilarii, Martini, Augustini, Gregorii, Hieronymi, & Benedicti leguntur in libro Sacramentorum, quem edidit Menardus. At hæc additamenta particularium Ecclesiarum fuerunt: nam Ordo Romanus eos tantùm Martyres admisit, qui in hodierno canone sunt, confessoribus semper exclusis. Quare nonnulli haud temerè existimarunt Lucam & Marcum Evangelistas non esse in canone, quia dubium est an fuerint Martyres. Adjungunt aliqui Codices nomen Sancti, cujus eâ die festivitas celebratur, quod ex Liturgiis Basilii & Chrysostomi desumptum est. Refert etiam Matthæus Paris. in

vita Gulielmi Abbatis S. Albani interrogatum Innocentium III. an liceret addere in secreto Missæ nomen illius Sancti, cujus corpus in Ecclesia requiescit, respondisse id sibi dignum jurique consonum videri. Sed nihil addendum esse jam suprà ostensum est.

IV. In sequenti oratione, *Hanc igitur oblationem*, rogat Deum Sacerdos, ut oblationem ipsius, cunctæque familiæ suæ, omnium videlicet assistentium, qui olim oblatis muneribus, nunc voto & animo offerunt, placatus accipiat: tum pacem petit in præsenti seculo, ereptionem à perpetua damnatione, & æternam patriæ felicitatem. Hæc autem verba, *Diesque nostros in tua pace disponas*, cum reliquis usque ad finem orationis addidit Gregorius Magnus, ut referunt in ejus vita Joannes Diaconus & Anastasius. In festivitatibus Paschæ & Pentecostes fit specialis oblatio pro renatis ex fonte baptismatis, quæ in omnibus antiquis codicibus extat. In vetustissimo autem sacramentorum libro Reginæ Sueciæ specialis intentio sæpè in hac oratione exprimitur, propter quam sacrificium offertur.

In Missa Dominicæ tertiæ Quadragesimæ pro scrutinio Electorum. *Hanc igitur oblationem Domine ut propitius suscipias deprecamur, quam tibi offerimus pro famulis & famulabus tuis, quos ad æternam vitam & beatum gratiæ tuæ..... dinumerare, eligere, atque vocare dignatus es.* Et recitantur nomina Electorum, & postquam recensita fuerunt, dicis. *Hos Domine fonte baptismatis innovandos spiritus tui munere ad sacramentorum tuorum plenitudinem poscimus præparari.* Porro hìc notandum quod in *Memento* hujus Missæ recensentur nomina susceptorum, & hoc loco nomina electorum.

Feria V. in cœna Domini. *Hanc igitur oblationem Domine cuncta familia tua, quam tibi offerunt ob diem jejunii cœnæ Dominicæ, in qua Dominus noster Iesus Christus tradidit discipulis suis corporis & sanguinis sui mysteria celebranda, quæsumus Domine placatus intende,*

ut per multa curricula annorum salva & incolumis munera tua tibi Domine mereatur offerre; diesque nostros, &c.
In Missa de Pascha annotino, quam festivitatem, qui in Paschate baptismi gratiam susceperant, anno sequenti celebrabant, die anniversaria suæ regenerationis. *Hanc igitur oblationem famulorum famularumque tuarum, quam tibi offerunt annua recolentes mysteria, quibus eos tuis adoptastis regalibus institutis, quæsumus Domine placatus intende, pro quibus supplices preces effundimus, ut in eis & collata custodias, & promissæ beatitudinis præmia largiaris; diesque nostros.*

In dedicatione novæ Basilicæ. *Hanc igitur oblationem famuli tui vel famulæ tuæ illius, quam tibi offerunt hanc dedicantes Ecclesiam, quæsumus Domine placatus accipias, nostrasque preces dignanter exaudias, ut sint oculi tui aperti super domum istam die ac nocte, templumque hoc in honorem Beatorum Martyrum tuorum illorum, vel illarum Sanctarum, & Confessorum sacris mysteriis institutum clementissimus dedica, miserator illustra, propitius splendore clarifica. Cunctam familiam tuam ad aula huius suffragia concurrentem benignus exaudi, eiusdemque conditorum omnia desideria cordis complacita tibi pius adimple, votisque responde. Augmenta eis annos vitæ & temporum felicitatem, ut per spatia longæva viventes melioribus ornamentis studio eorum locus iste refulgeat: diesque nostros.*

In natali consecrationis Presbyteri, qualiter sibi Missam debeat celebrare. Mos enim antiquorum fuit singulis annis diem recolere suæ Ordinationis, seu Professionis quoad Religiosos, qui ritus in sola die anniversaria consecrationis Episcoporum hodie remansit: & hunc diem natalem vocabant, diem verò nativitatis ex utero matris natalem genuinum nuncupabant. *Hanc igitur oblationem quam tibi offero ego tuus famulus hodie, ob diem quo me nullius dignum meriti, sed solo tua misericordia dono ad hunc locum perducere dignatus es Presbyterii, quæso placatus accipias: diesque nostros.*

In consecratione sacræ Virginis, quæ in Epiphania, vel secunda feria Paschæ, aut in Apostolorum natalitio celebratur. *Hanc igitur oblationem famula tua quam tibi offert ob diem natalis sui, in quo eam tibi socians sacro velamine protegere dignatus es, quæsumus Domine propitiatus sanctifica, ut tibi Domino, ac sponso suo venienti cum lampade suo inextinguibili placitura occurrere mereatur.*

In Missa pro his qui Agape faciunt. *Hanc igitur oblationem Domine famuli tui illius, quam tibi offert cum justis eleemosynis suis, quas in pauperes tuos operatur, ut placatus suscipias deprecamur, pro quo majestati tuæ supplices fundimus preces, ut adjicias ei tempora vitæ, ut per multa curricula annorum lætus tibi in pauperes tuos hæc operetur, atque annua tibi vota persolvat.*

In trigesimo vel annuali nuptiarum. *Hanc igitur oblationem famulorum tuorum, quam tibi offerimus ob diem trigesimum vel annualem, quo eos iugali vinculo sociare dignatus es, ut placatus suscipias deprecamur, pro quibus tremendæ pietati tuæ supplices fundimus preces, ut pariter bene & pacifice senescant, & videant filios filiorum suorum usque in tertiam & quartam progeniem, & te benedicant omnibus diebus vitæ suæ.*

In natali genuino. *Hanc igitur oblationem famuli tui illius, quam tibi offert ob diem genuinum natalis sui, quo eum de maternis visceribus in hunc mundum nasci iussisti ad recognoscendum Deum vivum & verum, ut placatus suscipias deprecamur: pro quo maiestati tuæ supplices fundimus preces, ut adiicias ei annos & tempora vitæ, ut per multa curricula annorum lætus tibi hæc sua vota persolvat, atque ad optatam perveniat senectutem, & te benedicat omnibus diebus vitæ suæ.*

Pro defuncto. *Hanc igitur oblationem servitutis nostræ quam tibi offerimus pro anima famuli tui illius, quæsumus Domine placatus intende, pro quo majestati tuæ supplices fundimus preces, ut eum in numero sanctorum tuorum tibi placentium facias dignanter adscribi: diesque*

nostros,&c. Sunt & alia multa ejusdem generis in eo Codice, sed hæc in exemplum allata sufficiunt.

CAPUT XIII.

De consecratione, ejusque forma & ritu. Olim Fideles post verba consecrationis respondebant Amen. *Mos elevandi sacramentum antiquissimus apud Græcos. Quando cœperit apud Latinos. Explicantur reliqua usque ad commemorationem defunctorum. Error Græcorum schismaticorum perstringitur. Latini ab eorum calumnia vindicantur.*

I. ACcedimus ad consecrationem, cui præmittitur hæc oratio, *Quam oblationem*, &c. quæ à Paschasio *lib. de corp. & sang. Christi cap.* 12. sic explicatur. *Rogamus hanc oblationem benedictam, per quam nos benedicamur: adscriptam, per quam nos omnes in cœlo adscribamur: ratam, per quam in visceribus Christi censeamur: rationabilem, per quam à bestiali sensu exuamur: acceptabilemque facere dignetur: quatenus & nos per hoc quia in nobis displicuimus, acceptabiles in ejus unico Filio simus.* Hæc Paschasius sub Augustini nomine citatus à Gratiano *de consecr. dist* 2. *cap.* 72. & à S. Thoma 3. *P. qu.* 83. *art.* 4. Reperitur hæc ipsa oratio apud Ambrosium *lib.* 4. *de sacram. cap.* 5. Tum ait Sacerdos, *Qui pridie quam pateretur, accepit panem*, & quæ sequuntur, ut possit in persona Christi formam ipsam proferre, qua idem Dominus & Salvator usus est in hoc sacramento conficiendo. Observat Innocentius *lib.* 4. *mysteriorum Missæ cap.* 5. tria hic commemorari, quæ non sunt in Evangelio, videlicet *elevatis oculis in cœlum*: & in calicis consecratione *æterni* testamenti, & *mysterium fidei*: quæ tamen asserit addita ex Apostolica traditione. Valfridus & Micrologus

crologus opinati sunt ab Alexandro Papa additam hanc clausulam, *Qui pridie*: sed rectius sentit Alcuinus etiam Apostolis in usu fuisse. Extat autem in Liturgia Jacobi & Clementis, & apud Ambrosium *lib* 4. *de Sacramentis.* Christum autem, cùm gratias Patri acturus erat, oculos in cœlum elevare consuevisse, notum est ex Evangelio: nec dubitare licet, quin eundem ritum in hac maxima actione servaverit, licèt non scripserint Evangelistæ. Forma consecrationis panis in Liturgiis Græcorum hæc est: *Hoc est corpus meum, quòd pro vobis frangitur*; addunt Jacobus & Marcus, *& datur* sive *distribuitur*, *in remissionem peccatorum.* In Missali Mozarabum, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur.* Integra formula, qua vinum consecratur ex Evangelistis accepta est, his vocibus additis *æterni & mysterium fidei*: quæ in Liturgiis Græcorum non extant. In Missali Mozarabum sic concepta est. *Hic est calix novi testamenti in meo sanguine, qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* In Liturgia Jacobi, *Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro vobis & multis effunditur & datur in remissionem peccatorum.* Apud Basilium & Chrysostomum eadem est, excepto verbo *& datur.* Hæc verba *Mysterium fidei* non sunt in Ordine Romano; sunt tamen in omnibus antiquissimis Missalibus M. S S. quos vidi. Erasmus Roterodamus temeritatem suam ac impietatem ostendit, cùm in Annotationibus *ad cap.* 11. primæ ad Corinthios optare se ait ut Scriptura nobis exprimeret quibus verbis Christus consecravit, & quibus nos oporteat consecrare. Utrumque enim Scriptura expressit, & manifestè tradidit Ecclesia divino magisterio edocta, debere nos facere quemadmodum fecit Dominus, à quo Apostolus accepisse se ait quod & tradidit nobis: & quandoquidem Erasmus ad antiquos Patres provocare solet, docere eum poterat, si aures audiendi habuisset, Latinorum antiquissimus Tertullianus, qui lib. 4. adv. Marcionem cap. 40. ait: *Acceptum panem & distributum discipulis corpus illum suum*

fecit, dicendo Hoc est corpus meum. De qua Tertulliani sententia cum his quæ sequuntur, nos alibi fusiùs. Græci & alii Orientales verba consecrationis elatâ voce pronuntiant, & populus respondet *Amen.* Dionysius Alexandrinus de hoc ritu testimonium perhibet epist. ad Xystum Romanum Pontificem apud Eusebium lib. 7. hist. Eccles. cap. 9. *Qui gratiarum actionem*, inquit, *frequenter audierit, & qui cum cæteris responderit* Amen, *qui ad sacram mensam astiterit*, & quæ sequuntur. Eundem morem servabat olim Ecclesia Occidentalis, omnes enim audiebant sanctissima & efficacissima verba, quibus Christi corpus conficitur. Hinc Tertullianus *lib. de spectaculis cap. 25.* in eos invehitur, qui *eo ore quo* Amen *in sanctum protulerant*, gladiatori testimonium reddere non verebantur. Et Ambrosius lib. de iis qui initiantur ait: *Ante consecrationem aliud dicitur: post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis* Amen, *hoc est, verum est.* Alcuinus idem asserit, & ex eo Florus magister in expositione Missæ: *Amen autem quod ab omni Ecclesia respondetur, interpretatur verum non ubicunque & quomodocunque, sed mystica religione. Hoc ergo ad tanti mysterii consecrationem, sicut & in omni legitima oratione respondent Fideles, & respondendo subscribunt.* Postea statutum est, ut canon submissa voce recitaretur, & sic desiit ea consuetudo, seculo decimo ut conjicio; quia post Florum, qui nono labente vixit, ejus mentionem non reperi apud ævi posterioris scriptores.

II. Latini peracta consecratione, Græci paulò ante communionem, ut ex Liturgiis Jacobi, Basilii, & Chrysostomi manifestum est, corpus Dominicum & calicem elevant, ut à populo adoretur. Idque ab antiquo tempore fieri solitum indicant scriptores Græci. Dionysius cap. 3. Eccl. Hierarchiæ, *Divinissima*, inquit, *consecrat mysteria, & in aspectum ducit quæ celebravit.* Et infrà. *Obtecta munera in apertum producit.* Basilius lib. de Spiritu sancto cap. 27. *Invocationis verba, cum ostenditur panis*

Eucharistiæ & poculum benedictionis, quis sanctorum scripto nobis reliquit? S. Germanus in contemplatione rerum Ecclesiasticarum circa finem: *elatio autem in altum venerandi corporis repræsentat crucis elationem.* Anastasius Synaita serm. de sacra synaxi: *sacerdos post sanctificatum sacrificium incruentum, attollit panem vitæ, & omnibus illum ostendit.* Maronitæ post orationem Dominicam & alias preces eandem hoc ritu peragunt elevationem. Sacerdos elevat corpus Christi, & vocem attollens dicit: *Sancta sanctis in perfectione, puritate, & sanctitate dentur.* Respondet populus, *unus Pater sanctus, unus Filius sanctus, unus Spiritus sanctus. Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto.* Tum elevat calicem dicens: *Ita Domine in veritate & verè credimus in te, sicut credit in te Ecclesia sancta Catholica, quia es unus Pater sanctus, cui gloria, Amen: unus Filius sanctus, cui gloria, Amen: unus Spiritus sanctus, cui gloria & gratiarum actio in secula, Amen.* Eundem ritum sequuntur Æthiopes, nam sancta dona elevant ante communionem dicente Diacono, *Inspiciamus.* Tum ait Sacerdos, *sanctum date sanctis.* Subdit populus, *unus Pater sanctus, unus Filius sanctus, unus Spiritus sanctus.* Et sacerdos elevans sacramentum dicit alta voce, *Domine Iesu Christe miserere nobis.* Habet exemplum in veteri Testamento hæc hostiæ elevatio: nam passim legimus partem victimæ à Sacerdotibus elevatam coram Domino, *Exodi 29. Levitici 7. & 23. Numerorum 5. 6. & 8.* David quoque Eucharistiæ nostræ elevationem prædixisse dicitur *Psal. 71. vers. 17.* Siquidem verba illa, *Et erit firmamentum in terra in summis montium*, paraphrasis Chaldæa sic legit, *Erit placenta tritici in capitibus sacerdotum*, sicut in commentario ejusdem psalmi refert Genebrardus, quod Hebræorum magistri, qui ante Christum vixerunt, de sacrificio venturi Messiæ explicarunt, si vera tradit Galatinus *lib. 10. arcanorum Catholicæ veritatis cap. 4.* & ante ipsum Raimundus Martinus in Pugione Fidei *Parte 3. dist. 3. cap. 15.* De campana

pulsanda, dum fit elevatio, extat statutum Gulielmi Parisiensis Episcopi To. VII. Conciliorum Binii p. 1. cap. 14. *Sicut alias*, inquit, *statutum fuit, in celebratione Missarum, quando corpus Christi elevatur, in ipsa elevatione vel paulò antè campana pulsetur, ut sic mentes fidelium ad orationem excitentur.* Et Ivo Carnotensis, qui eodem tempore vixit, ejus ritus meminit *ep.* 142. qua gratias agit Matildi Anglorum Reginæ ob campanas quas dederat Ecclesiæ B. Virginis, quarum sonitu renovari ait in cordibus fidelium ipsius Reginæ memoriam, tunc præsertim, *quando illa salutaris hostia pro nobis redimendis in ara crucis oblata per novi sacerdotii ministros in Domini mensa quotidie consecratur.* Ex quibus discimus hanc piam consuetudinem viguisse in Gallia initio seculi XII. At verò in Germania sequenti seculo introducta fuit à Guidone Cardinali, qui prius fuerat Abbas Cistercii, cùm legatus Apostolicæ sedis Coloniam missus est ad confirmandam Othonis Imperatoris electionem. Hic enim, ut scribit Cæsarius Heisterbacen. lib. 9. Dialog. cap. 51. *Bonam illic consuetudinem instituit, ut ad elevationem hostiæ omnis populus in Ecclesia ad sonitum nolæ veniam peteret, sicque usque ad calicis benedictionem prostratus jaceret.* Contigit hoc anno 1203. ut refert Odoric. Raynaldus to. 13. Annalium Ecclesiasticorum. Quo verò tempore in Italia, aliisque regionibus hic mos incœperit, incertum est. Nec etiam liquet quæ prima origo fuerit in Ecclesia Latina elevandi sacra mysteria statim ac consecrata sunt: in antiquis enim Sacramentorum libris & in codicibus Ordinis Romani tam excusis, quàm M. S S. nec in priscis rituum expositoribus Alcuino, Amalario, Valfrido, Micrologo, & aliis aliquod ejus vestigium reperitur. Ea dumtaxat in Ordine Romano elevatio commemoratur, qua calix attollitur ante orationem Dominicam. *Cum dixerit* Per quem hæc omnia Domine, *erigit se Archidiaconus solus, & cum dixerit* per ipsum & cum ipso, *levat cum offertorio calicem per ansas & tenet exaltans illum juxta Ponti-*

cem. Stephanus Durantus *lib. 2. cap. 40.* ab ipsis Ecclesiæ incunabulis consuetum putat Eucharistiam in altum tollere Græcorum Patrum testimonio suffultus, qui de Latinis ritibus nihil probant. Scriptor Eterodoxus id primum introductum comminiscitur in Concilio Lateranensi sub Innocentio III. sed crassâ juris & facti ignorantiâ, ut ex Galielmo & Ivone suprà citatis evincitur, qui integro seculo Innocentium antecesserunt : quibus accedit Hildebertus Turonensis ipsam elevationem commemorans in versibus de sacrificio Missæ. Solent quædam Galliarum Ecclesiæ, dum tollitur in altum hostia, eos versiculos canere. *O salutaris hostia,* &c. idque rogante Ludovico XII. ab Episcopis illius regni ingruentibus undique bellis statutum fuit : cùm tamen satius sit Christum in silentio adorare, sicut consuevit Romana Ecclesia : quod etiam sancitum est in Concilio Provinciali Coloniensi *P. 2. can. 14.* Synodus verò Augustana c. 18. quamvis permittat Antiphonas ad sacrificium pertinentes sub elevatione decantari, rectè tamen subdit melius fore & veteri Ecclesiæ convenientius præsentiâ Dominici corporis in altissimo silentio prostratos venerari. Missale Carmelitarum post elevationem calicis recitari præcipit diebus ferialibus Quadragesimæ in Missa conventuali psalmum *Deus venerunt gentes*, cum hac oratione. Pientissime Deus, qui iniquitatum ad te conversorum non recordaris, sed eorum gemitus clementer exaudis, respice templa tua infidelium manibus profanata, & tui electi gregis afflictionem : reminiscere hæreditatis tuæ effusione pretiosissimi sanguinis tui Unigeniti acquisitæ : vineamque tua plantatam dextera, quam ferus aper exterminare conatur, ferventer visita : ac illius cultores adversùs devastantium rabiem tua virtute corrobora, victores effice, in eâque bene operantes tui fac regni possessores. Per eumdem. Diebus verò Dominicis & festis eodem loco dicunt Psalmum. *Lætatus sum*, cum orationibus *Ecclesiæ tuæ. Hostium nostrorum. Deus à quo sancta desideria.*

III. Peracta consecratione in omnibus Liturgiis Christi mandatum commemoratur præcipientis, ut ipsum sacrificium in ejus memoriam peragamus. *Hac quotiescunque feceritis in mei memoriam facietis.* Quis enim auderet ad altare Dei accedere, & augustissimum mysterium celebrare, nisi Dominus tanti sacramenti institutor præcepisset? Ideo, ait Gaudentius *tract. 2. de Paschate*, discipulis mandavit, *quos primos Ecclesiæ suæ constituit sacerdotes, ut indesinenter ista vitæ æternæ mysteria exercerent, quæ necesse est à cunctis sacerdotibus per singulas totius orbis Ecclesias celebrari, usquequo iterum Christus de cœlis adveniat, quo & ipsi sacerdotes & omnes pariter fidelium populi exemplar passionis Christi ante oculos habentes quotidie, & gerentes manibus, ore etiam sumentes ac pectore, redemptionis nostræ indelebili memoriâ teneamus.* Propterea Ecclesia Domini mandato obsequens sequentia verba recitari constituit: *Unde & memores Domine nos servi tui, sed & plebs tua sancta*, fidelis scilicet & in Ecclesiæ gremio consistens; sancta, non quidem actu, cùm non omnes sancti sint, sed vocatione, debito, & professione; quæ vel præsens adest sacrificio, vel in unitate Ecclesiæ ubique degens particeps est sacrificii, *ejusdem Christi Filii tui Domini nostri tam beatæ passionis, necnon & ab inferis resurrectionis, sed & in cœlos gloriosæ Ascensionis, offerimus præclaræ majestati tuæ de tuis donis ac datis hostiam puram*, & quæ sequuntur. Eadem hoc loco expressit Chrysostomus in sua Liturgia his verbis. *Memores igitur salutaris hujus mandati, & omnium quæ pro nobis facta sunt, crucis, sepulchri, triduanæ resurrectionis, in cœlos ascensionis, à dextris sessionis, secundi & gloriosi rursus adventus, tua ex tuis tibi offerimus per omnia & in omnibus.* Auctor libri Pontificalis in vita Alexandri I. ait, *Hic passionem Domini miscuit in precatione sacerdotum, quando Missæ celebrantur.* Ad quæ verba notat in scholiis ineditis Petrus Urbevetanus, *ibi videlicet, tam beatæ passionis.* Alii etiam passim scribunt hanc orationem, *unde & me-*

mores ab Alexandro institutam. Sed si præcisè de memoria passionis sermo sit, sive istis sive aliis verbis fiat, ea certè non fuit ab hoc sancto Pontifice instituta, ut præclarè observat Baronius *anno* 132. *num*. 3. habemus enim hac de re expressum in Evangeliis præceptum Domini: & Paulus 1. *ad Cor. cap.* 11. luculentum ejusdem rei testimonium præbet dicens, *Quotiescunque manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis donec veniat*: quia nimirum durabit hoc sacrificium usque ad secundum Christi adventum in fine mundi. Extat apud Ambrosium hæc oratio *lib.* 4. *de sacramentis*, simul cum sequenti, qua propitium Dei vultum super munera nostra precamur, quatenus nostra sunt, ne fortè propter iniquitates nostras minus grata sint Deo, quæ alioquin ex parte rei oblatæ, & ex parte primarii offerentis, qui est Christus, semper illi placita sunt. Similia habentur in Liturgia Jacobi & Basilii, & ad ea verba, quibus Melchisedech summus sacerdos nuncupatur, respexit auctor quæstionum veteris & novi Testamenti suprà à nobis citatus Cap. II. §. 2. Anastasius in vita Leonis Magni refert eum constituisse ut intra actionem sacrificii diceretur *sanctum sacrificium, immaculatam hostiam*, quæ sunt postrema verba hujus orationis. An verò hæc sola verba huic orationi, an ipsam integram orationem canoni Leo addiderit, Pamelius noluit definire *Tom.* 1. *Liturgicorum pag.* 572. At ego censeo nihil addidisse nisi prænotata verba, ipsius enim orationis memoratus auctor quæstionum utriusque Testamenti mentionem fecit, qui Leone antiquior fuit. Maronitæ quoque in sua Liturgia veterum Patrum sacrificia commemorant hac oratione. Deus " qui acceptasti sacrificium Abel in planitie, & Noë in " arca, & Abrahæ in summitate montis, & Davidis in " area Doson Jebusæi, & Heliæ in monte Carmelo, & " quadrantes viduæ in gazophylacio, tu Domine Deus " accipe oblationes istas, quæ offeruntur tibi per manus " meas infirmas & peccatrices, & fac in eis Domine Deus "

„ memoriam bonam vivis & defunctis, pro quibus offe-
„ runtur, & benedic habitationem offerentium eas.
„ Amen.

IV. Post hæc Sacerdos externo gestu summam indicans animi demissionem supplex Deum rogat ut perferri jubeat, non ipsa corporis & sanguinis Christi mysteria; sed vota, fidem, & preces fidelium in sublime altare suum, de quo Irenæus ait lib. 4. cap. 34. *Est altare in cœlis, illuc preces nostræ & oblationes diriguntur*; per manus S. Angeli sui, cujus ministerio fidelium orationes in cœlum deferri testatur Scriptura, *Tob.* 12. *& Apocal.* 8. Unde Tertullianus *lib. de orat. cap.* 12. eorum irreverentiam acriter reprehendit, qui sedendo orant, *sub conspectu*, inquit, *Dei vivi, Angelo adhuc orationis astante.* Id autem à Deo poscit Sacerdos, ut quotquot Christi corpus & sanguinem ex ea altaris participatione sumpserint, omni benedictione cœlesti & gratia repleantur. Nam cùm olim qui aderant communicarent, pro illis est hæc deprecatio: & hinc deducitur eam antiquissimam esse, cujus etiam meminit Ambrosius *lib. cit. de sacramentis.* Ex hac oratione scriptor schismaticus Nicolaus Cabasila in expositione Liturgiæ Latinis appingit recentioris Græciæ pessimum ac detestandũ errorem, consecrationem scilicet non fieri verbis in persona Christi à Sacerdote prolatis, sed precatione ejusdem Sacerdotis postea orantis & dicentis: *Fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui*, quæ post verba consecrationis extat in Liturgia Chrysostomi: ac si verba Christi ad conficiendum sacramentum inefficacia forent, aut forma Eucharistiæ deprecatoria sit. Sed præstat verba Cabasilæ audire, quibus Latinos hujus hæresis assertores efficere conatur ex verbis orationis, *supplices te rogamus*, de qua nunc agimus, perperam intellectis, & ad pravum sensum violentâ explicatione pertractis. Postquam enim *cap.* 29. dixit verba Christi narrativè tantùm proferri, & non sufficere ad donorum sanctificationem, subdit cap. 30.

„ Quod autem os eis, *qui contradi-*

eunt, omnino obstruit, est quod etiam Latinorum Ec- " clesia, ad quam se referre videntur, post verbum Do- " mini pro donis orare non recusat. Ii autem ideo fallun- " tur, quod Latini non statim post Domini prolatum ser- " monem orant, & quod non apertè petunt sanctificatio- " nem, & mutationem in corpus Dominicum, sed aliis " utuntur nominibus eò ferentibus, & quæ tantumdem " valent. Quæ est autem oratio? Jube sursum ferri dona " hæc in manu Angeli ad supercœleste tuum altare. Di- " cant enim quid est hoc, sursum dona deferri? Vel enim " localem eis translationem precantur à terra & inferio- " ribus locis in cœlum, vel dignam aliquam & ab humi- " lioribus ad altiora mutationem. *Et paucis interjectis.* " Unde manifestum est eos omnino scire ea adhuc esse " panem & vinum, quæ sanctificationem nondum susce- " perunt, & propterea pro ipsis quidem orant, quæ ora- " tione adhuc indigent. Orant autem ut ea sursum feran- " tur, ut quæ adhuc inferiùs sita sint; & ad altare, ut quæ " nondum sint sacrificata, ut illic posita sacrificentur. " Hæc Cabasilas Latinæ Ecclesiæ Catholicam deprecatio- nem ad suam hæresim distortâ interpretatione detorquens. At Græci Orthodoxi veterum Patrum suorum ac fidei sen- tentiæ adhærentes hac de re in Concilio Florentino à La- tinis interrogati, apertè professi sunt panem & vinum in corpus & sanguinem Christi per ipsius verba transubstan- tiari: illam verò orationem, *Fac hunc panem pretiosum corpus*, &c. quam postea adjungunt, hunc sensum habe- re, ut quod jam consecratum est verbis Christi, fiat sus- cipientibus in salutem. Hæc ipsorum verba sunt *sess.* 25. Concilii. *Fateri nos diximus, per hac verba* Hoc est cor- pus meum, *transubstantiari sacrum panem & fieri corpus Christi: sed postea quemadmodum & vos dicitis,* Jube hæc perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum; *ita nos quoque oramus dicentes, ut Spiritus sanctus descen- dat super nos, & efficiat in nobis panem hunc pretiosum corpus Christi sui, transmutetque ipsa dona Spiritu sancto*

suo, ut fiant communicantibus in purgationem animæ, in remissionem peccatorum, & non fiant in judicium aut condemnationem nostram.

V. Hanc autem veram & orthodoxam esse illorũ verborum *Fac hunc panem* &c. explicationem, hunc legitimum sensum, quem Græci Antistites professi sunt; quarumdam etiam in Occidente ecclesiarum consensus evincit. Ritus enim Mozarabicus, quo omnes Hispaniæ & Galliarum ecclesiæ olim utebantur, ut Lib. I. Cap. XI. & XII. ostensum est, post consecrationem brevem ponit orationem quæ *Post pridie*, sive *Post Secreta* inscribitur: & in ea sacerdos precatur, ut descendat Spiritus sanctus & dona benedicat atque sanctificet, ac si nondum benedicta & sanctificata forent. Ita legimus in Missa S. Germani, quam ex veteri codice M.S. transcripsimus suprà Cap.XII. *Descendat super hæc, quæ tibi offerimus, verbum tuum sanctum: descendat inæstimabilis gloria tua spiritus, ut fiat oblatio nostra hostia spiritalis.* Item in die Circumcisionis. *Hæc nos Domine instituta & præcepta retinentes suppliciter oramus, uti hoc sacrificium suscipere, & benedicere, & sanctificare digneris, ut fiat nobis Eucharistia legitima in tuo Filiique tui nomine & Spiritus sancti, in transformationem corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi unigeniti tui, per quem omnia creas, creata benedicis, benedicta sanctificas, & sanctificata largiris.* Ita sæpius in Mozarabico. In die Natalis Domini: *In altare tuum panis ac vini holocausta proponimus, rogantes ut has hostias Trinitas indivisa sanctificet.* Dominica secunda post octavam Epiphaniæ. *Quæsumus ut oblationem hanc spiritus tui permixtione sanctifices, & corpus ac sanguinem Domini nostri Iesu Christi plena transformatione conformes.* Dominica V. *Ut has hostias intendas propitius, sanctifices, & benedicas* Dominica I. Quadragesimæ: *Emitte spiritum tuum de sanctis cœlis tuis, quo sanctificentur oblata.* Dominica III. *Digneris hæc oblata sanctificare.* In die Paschatis:

Ut hic panis cum hoc calice in Filii tui corpus & sanguinem te benedicente ditescat. Dominica III. post Pascha: *His sacrificiis propitiatus illabere, hisque benedicturus descende.* Hæc & alia plura his similia in Missali Mozarabico legimus jam peracta consecratione. At ea prorsus eundem sensum orthodoxum habere, quo Patres Græci in synodo Florentina suam orationem *Fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui* explicarunt, ut nimirum hostia jam consecrata nobis nostræque saluti sancti spiritus illapsu sanctificetur, ipsimet Mozarabicæ Missæ institutores in hac ipsa oratione *Post pridie* evidenter declarant. Nam Dominica III. Adventus hoc modo concepta est: *His quoque te quæsumus sacrificiis nostris ita sanctificationem tuam infunde, quo ex his sumpturi nullo decidamus in crimine, sed sanctificati tuum mereamur adventum impavidi sustinere.* Dominica VI. post Pascha: *Oramus ut hæc libamina spiritus tui sancti benedictione respergens sumentium visceribus sanctificationem accommodes.* Domininica I. Pentecosten: *Imposita hac altaribus tuis munera benedicere nobis & sanctificare digneris.* Nobis inquit, idest pro nostra salute & sanctificatione. Idem sensus exprimitur in prædicto codice Gallicano: nam in Missa S. Leodegarii post secreta sic orat Sacerdos, *Ut descendat hic benedictio tua super hunc panem & calicem in transformatione spiritus tui Sancti, uti hac benedicendo benedicas, sanctificando sanctifices, ut quicunque ex utraque benedictione sumpserimus, æternitatis præmium, & vitam consequamur æternam.* Et in Missa Dominicali: *Te pater omnipotens deprecamur, ut suprapostita altario tuo munera lætus aspicias, atque hæc omnia obumbres Sancti Filii tui Spiritu, ut quod ex hac tua benedictione acceperimus, æternitatis gloria consequamur.* Consentiunt Syri in hac ipsa explicatione, ut docet S Maronius in expositione Liturgiæ cap. 33. *Hoc loco, inquit, quærendum est, qua de causa invocamus spiritum sanctum ut descendat super panem & vinum, dum jam filius descendit, & commutavit*

ea in corpus & sanguinem suum pretiosum. Hinc quæsito respondemus nos non invocare spiritum sanctum ut efficiat, id est commutet panem & vinum in corpus & sanguinem Salvatoris nostri; sed ut ostendamus illa esse corpus & sanguinem Domini nostri, & ut efficiat, ut sint sumentibus illa in remissionem peccatorum & in vitam æternam. Et hæc quidem vera & catholica expositio est, sed recentioribus non est visa sufficiens ad vindicandam Græcorum precationem ab omni nota & suspicione erroris: Ritum autem Mozarabicum & veterem Gallicanum in hoc convenire cum Græco nemo hactenus observavit. Ideo nonnulli existimarunt Græcos ab initio ea precatione usos ante consecrationem; postea ad eum locum translatam, in quo nunc est. Sed huic conjecturæ obstant antiqui Codices M. SS. in quibus legitur eo ipso loco, in quo hodie reperitur. Omnes autem corruptos fuisse nefas est suspicari. Deinde eadem extat eodem loco in Liturgiis Jacobi, Marci, Clementis, & Basilii, paucis verbis additis vel immutatis, sensu tamen integro permanente. Extat etiam in Liturgia Armeniorum, quæ dum hæc scribo data est mihi examinanda à S. congregatione de Propaganda Fide in Latinum translata à Sacerdote illius nationis Basilio Barsech. Verba eorum hæc sunt. *Adoramus, rogamus & petimus à te benefactor Deus, mitte in nos & in proposita hæc munera consempiternum tuum & coessentialem S. Spiritum. Per quem panem hunc benedicens corpus verè facies Domini nostri & redemptoris Iesu Christi*, & dicitur ter. *Et calicem hunc benedicens sanguinem certè facies Domini nostri & redemptoris Iesu Christi.* Et dicitur ter. Extat denique in omnibus Liturgiis omnium nationum, quæ per Orientem dispersæ sunt, ut Richardus Simon ostendit, doctè & prolixè de hac re differens in notis ad apologiam Gabrielis Severi Metropolitæ Philadelphiensis *n. 9. à pag. 143. usque. ad 185.* Alii ipsam sic intelligendam putant, ut respiciat non tempus quo profertur, sed quod consecrationem antecedit: ac si sacerdos tanti mysterii sublimita-

te extra se raptus, suæque memor fragilitatis, id quod jam factum ex fide credit, quasi efficiendum consideret, ac propterea oret, Fac panem hunc pretiosum corpus Christi tui: neque enim absurdum videtur quod jam concessum est, ac si nondum concessum foret, iteratis precibus postulare. Alii dicunt corpus Christi duplex esse, verum quod ipsius verbis conficitur; & mysticum quod est ecclesia, supra quod sacerdos Spiritum sanctum jam facta consecratione descendere precatur, ut participatione sacramenti unum corpus ecclesia cum Christo efficiatur. Alias aliorum explicationes omitto, ne actum agam. Tractant de hac controversia Bessarion Cardinalis *lib. de Eucharistia.* Sixtus Senen. *lib. 6. Biblioth. annot. III.* Bellarminus *lib. 4. de Euchar. cap.* 14. Goar *ad Liturgiam Chrysostomi num.* 139. Allatius *lib. 3. de perpetua utriusque ecclesiæ consensione cap.* 15. *& exercit.* 25. *ad hist. conc. Florentini.* Diffusissimè autem Petrus Arcudius *lib. 3. suæ concordiæ cap. 27. & novem sequentibus.*

CAPUT XIV.

Refertur & rejicitur quædam interpolatio. Memoria defunctorum recitatis eorum nominibus. Cur Dionysius sola Diptycha mortuorum commemoret. Specialis ritus Mozarabum. Quare cum mortuis nomina simul Sanctorum recenseant. Qua ratione sacrificium oblatum pro Sanctis. De oratione Nobis quoque peccatoribus. *Olim post eam benedictiones frugum & aliarum rerum fieri solebant. Omnes sacræ & Ecclesiasticæ functiones intra Missarum solemnia. Finis Canonis.*

I. IN Missali Bibliothecæ Vaticanæ *num.* 4770. ante annos sexcentos scripto post orationem *Supplices.*

te rogamus, ante commemorationem defunctorum interponitur hæc oratio. *Omnipotens sempiterne Deus dignare suscipere hanc oblationem & hoc sacrificium, quod ego peccator præsumo offerre in honorem Domini nostri Jesu Christi: in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Resurrectionis, Ascensionis ejus: in honorem Beatæ & gloriosæ semper Virginis Dei genitricis Mariæ, sanctorumque omnium Angelorum, Archangelorum, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Confessorum, & Virginum, & omnium Sanctorum tuorum, & eorum ad quorum honorem in isto altario reliquiæ habentur, & cujus hodie festa celebrantur, & pro me misero peccatore, & pro omnibus meis parentibus, & pro omnibus benefactoribus meis. Ut & ipsi pro nobis intercedere dignentur in cœlis, quorum memoriam facimus in terris. Per Christum Dominum nostrum. Amen.* Constat autem vel ex ipsius orationis textura, privata alicujus scriptoris licentia eam hîc alieno loco insertam esse. In alio item Missali paris antiquitatis *num.* 4772. eodem loco sequens deprecatio scripta est, cujus meminit Durandus lib. 4. Rationalis cap. 45. *Memento mei quæso peccatoris, Domine Deus misericors, & miserere mei, licet hæc sancta indigne tibi, sancte Pater omnipotens, æterne Deus, meis pollutis manibus offeruntur sacrificia, qui nec invocare sanctum ac venerabile nomen tuum dignus sum: sed quoniam in honorem & memoriam gloriosissimi & dilecti filii tui Domini nostri Jesu Christi tibi offeruntur, quæso Domine tibi placeant, & sicut incensum in conspectu divinæ majestatis tuæ in odorem suavitatis accendantur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.* Sed & hæc inconsultò hîc posita est, nam sacerdos pro se orare debet, cùm fidelium viventiũ meminit ante consecrationem. In eodem codice post hanc orationem hæc leguntur. *Sequuntur nomina. Ingizo Præpositus, Petrus Presbyter*, & alia nomina in sequenti oratione, *Memento etiam Domine*, recitanda. In aliis Codicibus hæc ipsa oratio sic inscribitur: *Super diptycha*. Nomina

enim fidelium defunctorum tabulis inscribere, & intra Missarum solemnia recitare, ut suprà indicavi, antiquissima consuetudo est, & Apostolicum institutum. Habent mortuorum commemorationem omnes Liturgiæ, & de hac salubri institutione testimonium perhibent omnes ferè antiqui Patres, quos recensui in *tract. de Divina Psalmodia cap.* 13. Chrysostomus hom. 69. ad pop. Antioch. *Non temerè*, inquit, *ab Apostolis hæc sancita fuerunt, ut in tremendis mysteriis defunctorum agatur commemoratio.* S. Monica moritura filio Augustino, ut idem refert *in fine lib. 9. confessionum*, mandavit memoriam sui fieri ad altare Dei. Et ipse Augustinus *lib. de cura pro mortuis gerenda cap.* 1. universæ ecclesiæ consuetudinem esse testatur, ut in precibus Sacerdotis, quæ Domino Deo ad ejus altare funduntur, locum suum habeat commendatio mortuorum. Serm. item 32. de verbis Apostoli ait, *Hoc à Patribus traditum universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis & sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium suo loco commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur.* Epiphanius quoque *hær.* 75. antiquum morem fuisse testatur defunctorum nomina proferendi & pro eis orandi. Hinc aliquem post mortem excommunicari nihil aliud erat quàm nomen ejus è sacris diptychis eradi, & à suffragiis ecclesiæ excludi, ut ostendit Pamelius *ad epist. 66. Cypriani.* Florus Magister in explicatione Missæ, cujus duo exemplaria M. SS. vidi in Bibliotheca Serenissimæ Reginæ Suetiæ *num.* 917. & 1348. ex quibus suppleri possunt multa, quæ in editis desunt. *Usus*, inquit, *antiquorum fuit, sicut etiam usque hodie Romana agit Ecclesia, ut statim recitarentur ex diptychis, id est tabulis, nomina defunctorum; atque ita post lectionẽ nominũ subiungerentur verba sequentia*, Ipsis Domine &c. *Ipsis videlicet quorum nomina memorantur, & cæteris omnibus in Christo quiescentibus.*

II. Hunc autem ritum orandi pro aliquibus prolatis eorum nominibus, & pro reliquis generali commemo-

ratione commendat Augustinus eodem libro de cura pro mortuis dicens: *Non sunt prætermittendæ supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in Christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcunque sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, ut quibus ad ista desunt parentes, aut filii, aut quicunque cognati, vel amici, ab una eis exhibeantur matre communi.* In Monasteriis viguit olim hic mos, & in plerisque adhuc manet, ut mitterent sibi invicem Fratrum, amicorum, & benefactorum defunctorum nomina, ut diptychis inscriberentur. Postquam verò diptychorum usus desiit, in libro, quem Necrologium vocabant, scribebantur; & quotidie post lectionem Martyrologii ex ipso Codice eorum nomina legebantur, qui ipsa die obierant, & pro ipsis psalmus *De profundis* cum oratione competenti cantari solebat, sicut hodie fit in cœnobiis benè institutis post generalem defunctorum commemorationem. Ven. Beda *lib. 4. hist. Anglic. cap. 14.* loquens de obitu Osuualdi Regis *Quærant*, inquit, *in suis codicibus, in quibus defunctorum est adnotata depositio, & invenient illum hac ut diximus die raptum esse de seculo.* Plura ejusdem consuetudinis testimonia exhibent epistolæ S. Bonifacii Martyris: nam *epist. 24.* Fratrum defunctorum nomina se mittere scribit Aldherio Abbati: & *epist. 52.* scripta nomine trium monasteriorum ait, *Nomina nostrarum defunctarum sororum ego Cneuburg memorialiter te habere, ô Vuitberte Presbyter fidelis, deprecor, & omnibus circumquaque amicis transmittere quarum prima fuit Quongyth soror mea germana, & Ellu.* Epist. item 74. *Nomina Presbyterorum vestrorum, Diaconorumque ac Monachorum vel Monacharum per monasteria & ecclesias nostra Diœcesis dereximus.* Et sic alibi sæpe *ut epist. 62. 84. 95. 106.* Similia leguntur in antiquis statutis & Ritualibus Monachorum. Non est autem hoc loco prætermittendum, quod Dionysius *cap. 3. eccles. hierarch.* divinæ Liturgiæ mysteria edisserens nusquam meminit nomina

mina viventium recitata tunc fuisse, sed mortuorum dumtaxat, idque ante consecrationem. Hoc in scholiis tanquam dignum observatione à S. Maximo notatum est. *Notandum*, ait, *mortuorum tantùm eo Pontifice recitari solita fuisse nomina.* Cujus rei causam investiganti illud venit in mentem, in ea Ecclesia cui præfuit Dionysius, omnes fideles, qui pauci erant nondum extincto ethnicismo sacris solemniis interfuisse: atque ideo defunctorum, qui soli aberant, factam dumtaxat commemorationem. At ubi postea vel aucto fidelium numero, vel diminuto fervore, plures abesse cœperunt, illorum quoque nomina recitata sunt, vivorum quidem ante consecrationem, & post illam defunctorum. Sunt qui scribunt à Pelagio II. sancitum, ut mortuorum memoria post consecrationem fieret, sed hi recentiores sunt, nec ullam afferunt ex antiquis scriptoribus sui dicti confirmationem.

III. Ritu Mozarabum nomina eodem contextu leguntur paulò post offertorium primò quidem vivorum, deinde defunctorum. Sacerdos enim generaliter Ecclesiam catholicam, omnesque lapsos, captivos, infirmos, & peregrinos Deo commendat: tum sacrificium offerri ait pro universa fraternitate dicens, ut suo loco notavimus: offerunt Papa Romensis & reliqui pro se & pro omni clero. Item offerunt universi Presbyteri, Diaconi, clerici, ac populi circum astantes in honorem Sanctorum pro se & suis. Et chorus respondet: *Offerunt pro se & universa fraternitate.* Hîc verò recitabantur nomina vivorum offerentium, seu pro quibus ipse celebrans offerebat. Deinde præmissa commemoratione B. Virginis, Zachariæ, Joannis, infantium, Petri, Pauli, & reliquorum Apostolorum, atque Evangelistarum, & omnium Martyrum, ait Sacerdos: *Item pro spiritibus pausantium.* Et recitat nomina Hilarii, Athanasii, Martini, & aliorum plurimorum, ex quibus nonnulli Sanctorum catalogo adscripti sunt, alii non item: quibus recitatis ait chorus, *& omnium pausantium.* Tum sequitur oratio in singulis Mis-

sis diversa, in qua sæpe mentio fit offerentium, itemque defunctorum, & omnium ipsorum: ex quo palam fit ante hanc orationem ipsa nomina ex tabulis lecta fuisse. Inscribitur autem *Post nomina*, ejusque formula hæc est. Dominica III. Adventus. *Tu offerentium nomina illuc adscribe, quo ipse præcessisti in corpore, ut quos hic adventus primi gratia redemisti, in secundi adventus examinatione nulla exurantur pœna supplicii: sicque nunc pro defunctorum quiete exaudiamur, quo te opitulante æterno cum illis pariter fruamur consortio Beatorum.* In Missa S. Andreæ Apostoli. *Nominibus sanctorum Martyrum, offerentiumque fidelium, atque eorum qui ab hoc seculo transierunt, à ministris jam sacri ordinis recensitis, te Dominum Deum nostrum per interceßum sancti tui Andreæ Apostoli & Martyris deprecamur, ut, & Martyrum patrocinia nobis semper opitulentur, & offerentium obsequia à te clementer accipiantur, ac defunctorum fidelium animabus cœlestium receptacula mansionum, & sempiterna quietis tutamina tribuantur.* In Missa Circumcisionis in fine orationis. *Offerentium sacrificia sanctificanda suscipias, atque spiritus quiescentium, quorum est facta commemoratio nominum, in requiem electorum perducas.* Dominica ante cineres. *Recensita Domine tuorum Fidelium nomina quæsumus ut liber vitæ æternæ contineat: & defunctos eruas à tenebrosa infernali caligine.* In festo Apostolorum Petri & Pauli. *Quorum nomina ore prolata sunt recitantium.* Et sic alibi sæpe. Nullibi autem clariùs distinctio nominum, quæ legebantur, apparet, quàm in Missa Dominicæ quartæ Adventus, cujus orationem *Post nomina* hic exhibeo. *Sanctorum tuorum Domine communicantes memoriæ, Patriarcharum, Prophetarumque tuorum non sumus immemores, ipsis enim renunciantibus adventus tuus claruit mundo. Memoramus etiam Apostolos tuos, qui adventum tuum à Prophetis, Patriarchisque prædicatum oculis suis cernere meruerunt. Facimus quoque & tuorum Martyrum mentionem qui te Dominum redempto-*

rem jam venisse confessi, ad mortem usque sunt certati pro veritate. Fidelium praeterea tuorũ in hac adhuc peregrinatione degentium nomina recensemus protestantes, ut eorum vitæ cursum & perfectionem consummes, quos sanctos tuos apud te in cœlesti habitaculo cautos perfectosque jam retines (quos scilicet ad vitam æternam prædestinasti) *Non obliviscimur quoque defunctos naturæ nostræ ac fidei socios; sed precamur te Dominum amplissimæ pietatis, ut eis refrigeria tribuas sempiternæ quietis.* In Missali item antiquissimo Reginæ Sueciæ, de quo suprà actum est Lib. I. Cap. XII. extant hujusmodi orationes *post nomina*, ex quibus idem ritus probatur, nomina enim offerentium & defunctorum audita & recensita multoties commemorantur; oratque Sacerdos, ut ea Dominus in libro vitæ inscriptione sempiternâ figere dignetur.

IV. Quia verò inter defunctos, pro quibus hoc ritu sacrificia offerri dicuntur, illi etiam enumerantur, quos Catholica Ecclesia sancti Spiritus infallibili magisterio edocta cum beatis æternæ patriæ civibus veneratur; legentium scrupulo occurrendum est, ne mores antiquos ex præsentis ævi usu æstimantes in suspicionem erroris trahant, quod à sanctis & orthodoxis Patribus institutum fuit. Tempora igitur distinguenda sunt, ut omnis offensionis occasio præcidatur. Quamvis enim tempus præcisum ignoremus, quo à sanctis Hispaniæ Episcopis hæc Missa instituta fuit, credimus tamen ejus originem illi ævo adscribendam, quo solis Martyribus publicus & solemnis cultus concedi solebat: reliqui autem, præsertim Episcopi, qui in pace Ecclesiæ, etiam cum opinione sanctitatis decedebant, sacris defunctorum tabulis inscribi, eorumque nomina promiscuè legi consueverant: ita ut nullum discrimen esset inter illos qui postea sancti nuncupati sunt, quales fuerunt Hilarius, Athanasius, Martinus, Ambrosius, Augustinus, Fulgentius, Leander, Isidorus, & cæteros quibus hic titulus nunquam tributus fuit. Cum igitur eo tempore utrorumque par causa esset, nec ulla

Ecclesiæ declaratione constaret quemquam ex illis Dei visione perfrui, & consequenter viventium non indigere suffragiis, pro omnibus indiscriminatim preces & sacrificia offerebantur: eâdem prorsus ratione qua nunc solemus pro singulis defunctis orare, tametsi aliqui ex illis cum opinione sanctitatis decesserint: nec tamen erramus, quia donec à summo Pontifice Sanctorum numero adscripti sint, certò scire non possumus in quo statu reperiantur. Ecclesia autem per Sacerdotem ministrum suum sacrificium offert pro mortuis intentione conditionata, ut si quidem eo indigent, illis prosit; alioquin aliis indigentibus applicetur. Illud insuper advertendum quod veteris Ecclesiæ phrasi etiam pro justis & sanctis, atque adeo pro ipsis Martyribus sacrificium offerri dicebatur, non quidem pro eis orando, non enim ignorabant antiqui Patres superfluum id fore, cum persuasissimum omnibus esset Martyres Christi statim post obitum supernæ patriæ felicitate frui, sed pro illorum honore & commemoratione. Testatur hoc Cyprianus *ep.* 34. in qua disserens de Martyribus, qui *palmas à Domino & coronas illustri passione meruerunt*, ait: *Sacrificia pro eis semper ut meministis offerimus*: quod pro illorum commemoratione intelligendum esse idemmet clariùs edisserit *ep.* 37. dicens, *Dies eorum*, qui scilicet in carcere & vinculis propter Christum detenti decesserant, *quibus excedunt, annotate, ut commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus*. Et infrà. *Celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum.* Aliter explicat hanc phrasim, qua etiam in Liturgia utuntur Græci, Nicolaus Cabasilas in ejusdem Liturgiæ expositione *cap.* 33. ut offerri dicatur sacrificium pro Sanctis in gratiarum actionem Deo pro donis ab ipso eisdem collatis: *Hi enim*, ait, id est sancti, *sunt Ecclesiæ agendarum Deo gratiarum causa. Pro iis offert rationabilem hunc cultum, tanquam Deo gratiarum actionem, & præ cæteris omnibus pro Beata Dei matre, ut quæ omnem sanctitatem excedat. Propterea nihil pro eis*

orat Sacerdos, sed potius eos orat, ut ab eis in orationibus adjuvetur. Quia non ad supplicationem, sed ad gratiarum actionem, ut dictum est, facit pro ipsis donorum oblationem. Sic Caius Papa, ut refert Baronius *ann.* 295. *num.* 9. à die quo Susanna virgo neptis ejus martyrio coronata fuit, in loco ubi percussa est, jugiter obtulit sacrificium pro ejus commemoratione. Innocentius quoque Tertius *c. cum Martha, de celebr. Missarum* secretam orationem S. Leonis, prout legitur in antiquis codicibus, videlicet: *Annue nobis Domine ut animæ famuli tui Leonis hæc prosit oblatio*, ita explicat ut prosit illi ad honorem, adeo ut magis à fidelibus glorificetur, quod fit ejusdem annua commemoratione. Sive igitur in commemorationem, sive in gratiarum actionem sive in honorem modo explicato sacrificium pro sanctis offerri dicatur, nihil in hoc vel fidei catholicæ, vel Ecclesiasticis ritibus dissonum est. Sed ex hoc diverticulo in semitam redire oportet.

V. Orationi pro defunctis alia subnectitur incipiens, *Nobis quoque peccatoribus*, qua seipsum & adstantes Deo Sacerdos commendat, ut sibi & aliis sanctorum societatem, & partem aliquam beatitudinis donare dignetur. Rursum autem aliquot Sancti hîc recensentur, quorum in priore parte canonis mentio facta non est. Et primo quidem loco nominatur Joannes, non Evangelista, ut putat Alexander Alensis in expositione Missæ, non Marcus item Evangelista, qui & Joannes ex quorumdam sententia dictus est, ut Honorius asserit *lib.* 1. *Gemm. cap.* 107. Sed Joannes Baptista præcursor Domini, quem etiam commemorant post consecrationem Basilii & Chrysostomi Liturgiæ. Cæteri ex diversis ordinibus selecti sunt, ut idem Honorius observat *ibidem cap sequenti*, ex Diaconis Stephanus, ex Apostolis Matthias, ex Discipulis Barnabas, ex Episcopis Ignatius, ex summis Pontificibus Alexander, ex Presbyteris Marcellinus, ex Clericis minorum ordinum Petrus, ex conjugatis Felicitas & Perpetua, ex

virginibus, quas à Gregorio Magno canoni adjunctas scribit Aldelmus Episcopus *lib. de Virginitate cap. 25.* Agatha, Lucia, Agnes, Cæcilia, Anastasia. Florus magister post Marcellinum & Petrum addit Hilarium & Martinum, & in quibusdam codicibus Vaticanis adjungitur Augustinus, in aliis Juliana, & Euphemia: sed solos Martyres in canone admitti, nec ulli licere aliquid adjicere, jam suprà ostendimus, *alioquin*, ut ait Honorius, *præsumptioni non devotioni adscribetur.* Finita hac oratione post illa verba *Largitor admitte*; si novæ fruges, aut quælibet alia humanis usibus inservientia benedicenda erant, ante altare collocari olim solebant, & hîc à Sacerdote benedici, & terminata benedictione solita clausula *Per Christum Dominum nostrum*, sequentem addebant orationem, *Per quem hæc omnia Domine semper bona creas*: quæ ut notat Lucas Dacherius in præfatione ad Lectorem *tom.* 4. sui Spicilegii præfixâ, non solùm referuntur ad oblata, sed etiam ad res tunc benedictas, quas Deus continuò creat sive producit, easque petimus ejus benedictione sanctificari nostris usibus profuturas. In libro antiquissimo sacramentorum Reginæ Sueciæ ponitur hoc loco benedictio ista novarum frugum in die Ascensionis Domini. *Benedic Domine & has fruges novas fabæ, quas tu Domine rore cœlesti & inundantia pluviarum ad maturitatem perducere dignatus es ad percipiendum nobiscum gratiarum actionem in nomine Domini nostri Iesu Christi. Per quem hæc omnia Domine*, &c. In antiquo item Missali Vaticano *n.* 4770. inserta est eodem loco benedictio Agni in die Paschatis, quæ legi potest in Ordine Romano. In aliis plerisque tam Vaticanæ quàm Barberinæ Bibliothecæ lac & mel benedicuntur pro Catechumenis in Missa sabbathi sancti hac oratione: *Benedic Domine & has creaturas fontis lactis & mellis, & pota famulos tuos de hoc fonte perenni, qui est spiritus veritatis; & enutri eos de hoc lacte & melle. Tu enim Domine promisisti patribus nostris Abrahæ, & Isaac, & Jacob dicens,*

Introducam vos in terram fluentem lacte & melle. Conjunge Domine famulos tuos spiritu charitatis & pacis, sicut conjunctum est hoc lac & mel, in Christo Jesu Domino nostro. Per quem hæc omnia, &c. Antiqua statuta Monasterii Cluniacensis edita à Dacherio *tomo* 4. *spicilegii* alterius benedictionis mentionem faciunt, *lib.* 1. *cap.* 35. quæ olim communis erat in die Natalis S. Sixti Martyris, Uvarum scilicet, si tamen ea die essent maturæ. *Sed si nondum sunt maturæ,* inquiunt statuta, *custos Ecclesiæ observat quando primò maturescant, ut faciat eas ad Ecclesiam deferri: allatas Armario repræsentat, & Armarius Sacerdoti inter canonem ad horam competentem & prænotatam, ut eas benedicat. Postea in Refectorio per Sacerdotem distribuuntur.* Porro Armarius voce barbara is dicebatur, cui Armarii id est cellarii cura commissa erat, quem Latini promum condum vocant. Eadem benedictio uvæ in die S. Sixti in libro sacramentorum S. Gregorii legitur apud Menardum, à quo quædam adduntur in notis. Hanc ipsam habent Græci die item sexta Augusti in Euchologio edito à Goar *pag.* 695. Ritus autem ejus sic describitur ipsa die S. Sixti in Missali Lugdunensi. *In canone Missæ antequam Sacerdos dicat,* Per quem hæc omnia Domine bona creas, *ponantur à Diacono super altare ad partem dexteram propè manum Sacerdotis dexteram acini uvarum in vase mundo, & sacerdos dicat:* Benedic Domine hos fructus novos uvæ, quos tu Domine rore cœli, & inundantia pluviarum, & temporum serenitate atque tranquillitate ad maturitatem perducere dignatus es, & dedisti eos ad usus nostros cum gratiarum actione percipere in nomine Domini Jesu Christi. *Deinde Sacerdos aspergat acinos uvarum aqua benedicta, & postea subjungat,* Per quem hæc omnia. *Diaconus verò elevet vas acinorum de altari, & tradat Vicemagistro chori, quo accepto, ipse videlicet Vicemagister chori distribuat acinos uvarum omnibus de conventu in choro existentibus, & omnibus aliis laïcis in Ecclesia.* Hæc nimirum majorum

nostrorum religio fuit, ut omnes sacræ & Ecclesiasticæ functiones, sacramentorum administrationes, & quæcunque benedictiones intra Missarum solemnia peragerentur, omnium enim, ut diximus suprà Lib. I, Cap. III. ultima perfectio & consummatio Eucharistia est, à qua vim energeticam & sanctitatem accipiunt. Sive fœdus sanciendum foret, sive ineunda concordia, sive aliquid Deo offerendum, sive hæretici excommunicandi; sive Sanctorum natalitia, aliæque Festivitates denunciandæ, sive indicenda jejunia & Litaniæ, sive reconciliandi pœnitentes, sive imponendæ manus super initiandos, sive Episcopi consecrandi, sive Reges inungendi, sive chrisma conficiendum; hæc & alia ejusdem generis ab Eucharistia auspicari solebant, nec quidquam sine sacrificio rectè institui existimabant. Sed tepescente successu temporis fervore multa ex his, ne Missa prolixior evaderet, ab ea paulatim sejuncta sunt; adeo ut etiam ipsa communio post Missam differatur, non sine magna rituum Ecclesiasticorum perturbatione; quia orationes, quæ post communionem à Sacerdote dicuntur, pro ipsis communicantibus sunt. Porro Ecclesia finem canoni imponit hac oratione, *Per quem hæc omnia Domine semper bona creas*, qua veluti epilogo supremam Christi excellentiam strictim commendat, quia *per ipsum, & cum ipso & in ipso est Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti omnis honor & gloria.* Primam hujus partem putant nonnulli apud Cyprianum reperiri *serm. de cœna Domini*, sed dudum observarunt Eruditi tractatum illum, qui de operibus Christi cardinalibus inscribitur perperam tribui Cypriano, cùm sit Arnoldi Abbatis Bonævallis.

CAPUT XV.

De prisco usu Orationis Dominicæ in sacrificio. Gregorii Magni hac de re sententia expenditur. Ipsius orationis præfationes. Olim interdicta Cathechumenis. Brevis ejus expositio. Addita oratio, Libera nos *quæ Embolismus nuncupatur. Hostiam frangi, & particulam in calicem mitti mos est omnium Ecclesiarum. Horum rituum antiquitas.*

I. Dignum & conveniens fuit post actionem sanctissimam sacrificii, orationem recitari quam Christus docuit, ut ejus acerbissimæ passionis præmissa commemoratione fidelium petitiones faciliùs à Deo patre exaudiri mereantur. Errant autem qui putant hoc à Gregorio Magno statutum fuisse; veterem quippe & Apostolicam consuetudinem esse ipsemet Gregorius testatur *lib. 7. ep. 64.* dicens, *Orationem Dominicam idcirco mox post precem dicimus, quia mos Apostolorum fuit, ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent.* Quæ verba qua ratione intelligenda sint suprà explicavimus Lib. I. Cap. V. §. 3. Deinde illa dictio exceptiva *solummodò* aut irrepsit in textum Gregorii, aut ad alias orationes restringenda est, quæ consecrationem antecedunt & subsequuntur. Nam verba, quibus Christus hoc sacrificium instituit, Apostoli proculdubio recitabant non omissa memoria passionis ejus, sicut ille præcepit, *Hoc facite in meam commemorationem.* Hieronymus etiam ait *lib. 3. adv. Pelagianos* Apostolos quotidie orationem Dominicam solitos dicere in sacrificio, sed non addit solam. De prisco autem ipsius usu in Missæ celebratione testimonium perhibent tum omnes Liturgiæ, tum sancti Patres Gregorio antiquiores. Optatus Milevitanus lib. 2. *Inter vicina*

momenta dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conversi Dominicam orationem prætermittere non potestis. Quia nimirum absolutio Pœnitentium, de qua loquitur, fieri solebat ante orationem Dominicam & communionem. Augustinus *ep. 59. ad Paulinum* explicans de sacrificio Missæ obsecrationes & orationes, quas Apostolus commendat 1. *ad Timoth. cap. 2.* orationes tunc fieri dicit, cum id quod est in Dominica mensa benedicitur & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur: *quam totam petitionem*, inquit, *ferè omnis Ecclesia Dominica oratione concludit.* Idem hom. 42. inter 50. *In Ecclesia ad altare Dei quotidie dicitur oratio* Dominica, *& audiunt illam fideles.* Cyrillus Hierosolymitanus Catech. mystag. 5. *Post hæc*, inquit, nempe post commemorationem fidelium defunctorum, *dicimus orationem illam, quam Salvator suis discipulis tradidit.* Cæsarius Arelatensis hom. 12. quæ est de sacrificio Missæ ait, *Quando oratio Dominica dicitur, quis est qui humiliter aut veraciter clamet*, Dimitte nobis debita nostra? Ejusdem meminit Ambrosius *lib. 6. de Sacram. cap. ult.* illique addita ait hæc verba, quibus caret hodiernus ritus; *Audi quid dicat Sacerdos. Per Dominum nostrum Iesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas, cum Spiritu sancto à seculis, & nunc & semper & in omnia secula seculorum.* Quod si usus universæ Ecclesiæ à temporibus Apostolorum fuit hanc orationem in singulis Missis recitare, nescio cur Gregorius in præcitata epistola dicat, inconveniens sibi visum eam omittere, ac si suo tempore in usu non esset: nec video cur hac de causa à quibusdam reprehensus fuerit, ac si novos, & græcanicos ritus introduxisset. An fortè in quotidianis Missis omittebatur, ipse autem pristinum morem restituit? Sanè hunc abusum in Ecclesiis Hispaniarum invaluisse, eodem seculo quo Gregorius decessit, Concilium IV. Toletanum nos docet c. 9. *Nonnulli*, inquit, *sacerdotum in Hispaniis reperiuntur, qui Dominicam oratio-*

nem, quam Salvator noster docuit & præcepit, non quotidie, sed tantùm die Dominica dicunt. Id autem vetat deinceps fieri, & singulis diebus dici constituit; eum verò qui præterierit, ordinis sui honore mulctari jubet. Verùm si attentiùs verba Gregorii considerentur, & cum iis conferantur quæ de illo Joannes Diaconus scribit *vita ejus lib. 2. cap. 20.* nihil aliud à Gregorio statutum fuisse constat, nisi ut loco congruo recitaretur. *Orationem Dominicam*, ait Joannes, *mox post canonem super hostiam censuit recitari.* Notat autem Gregorius in eadem epistola, apud Græcos ab omni populo, apud nos à solo sacerdote dici, qui mos etiam hodie in utraque Ecclesia græca & latina perseverat. Præmittitur item ab omnibus brevis Præfatio, qua Sacerdos se indignum & degenerem Dei Filium agnoscens protestatur se non audere Deum Patrem compellare, nisi Christus monitis & præceptis fiduciam præbere dignatus esset. *Dignos nos redde Domine*, aiunt Græci, *qui cum fiducia absque condemnatione ausimus invocare te Deum Patrem cœlestem, & dicere*: Pater noster. Maronitæ hac formula utuntur. *Aperi Domine Deus ora nostra & labia nostra, sanctifica corpora nostra atque animas omnium nostrûm, & purifica intellectus ac mentes nostras, adeo ut suppliciter clamemus ad te Deus Pater misericordiarum, atque oremus & dicamus*: Pater noster, &c. Mozarabes diversas habent formulas in singulis Missis, ut in die Natalis Domini. *Quod via, ut sequeremur, ostendit: quod vita, ut loqueremur, edocuit: quod veritas, ut teneremus, instituit; tibi summe Pater cum tremore cordis proclamamus è terris.* Pater noster. In die Resurrectionis. *Christe Jesu bone, qui ad Patrem de cruce clamasti, tu nos in hac die, qua ipse de tumulo surrexisti, ad te clamantes exaudi: quo Resurrectionis tuæ hilaritate, gaudentium ora repleantur jubilo laudis, & corda effectum percipiant exorationis, cum nunc exoraverint ea quæ præcepisti, clamantes atque ita dicentes è terris*, Pater noster qui es in cœlis. In Assumptione B. Mariæ. *Domine Jesu Christe, qui sic Vir-*

ginem Matrem honorificasti, quo usque Assumptionis gratia eam coram te evexisti suffragatricem incomparabilem, indigni quæsumus divinitatis tua clementiam, quatenus per obtentum illius Beatissima genitricis emundati ab universis contagiis audeamus exclamare & dicere e terris; Pater noster qui es in cœlis. Romana Ecclesia uno semper tenore dicit, *Praceptis salutaribus moniti, & divina institutione formati audemus dicere*, Pater noster. Conveniunt semper cum Romanis Ambrosiani, excepto die cœnæ Domini, quo hac formula utuntur. *Ipsius praceptum est Domine quod agimus, in cujus nunc te præsentia postulamus. Da sacrificio auctorem suum, ut impleatur fides rei in sublimitate mysterii, ut sicut veritatem cœlestis sacrificii exequimur: sic veritatem* Dominici *corporis & sanguinis hauriamus, per eumdem Christum Dominum nostrum dicentes*, Pater noster. Discrepant etiam aliquantulum in die S. Paschæ, nam dicunt: *Divino magisterio edocti, & salutaribus monitis instituti audemus dicere*, Pater noster. Hujus autem formulæ antiquitatem indicat Hieronymus lib. 3. adv. Pelagianos: *sic docuit Apostolos suos ut quotidie in corporis illius sacrificio credentes audeant loqui, Pater noster.* Ad eandem alludit Chromatius Aquileiensis *tract. de octo beatitudinibus* Deum nobis indulsisse dicens, ut ipsum patrem dicere audeamus.

II. Hanc olim orationem recitare solis initiatis licitum erat, *Qui enim nondum initiatus est*, inquit Chrysostomus hom. 21. in Matth. *non potest patrem appellare Deum.* Ideo Competentibus tradi consueverat feria 4. post Dominicam quartam Quadragesimæ, ut ex Ordine Romano constat: & in Africa feria 2. majoris Hebdomadæ, ut ostendit Augustinus *hom.* 42. superiùs citata, quam dixit illa die. Tradebatur autem brevi & nervosa expositione adjuncta, quæ in Ordine Romano & in antiquis codicibus M. S S. extat: neque extra propositum meum erit, aut legenti inutile, eam hîc transcribere.

Pater noster qui es in cœlis. Hæc libertatis vox est, &

plena fiduciæ. Ergo nobis his moribus est vivendum, ut & Filii Dei & fratres Christi esse possimus. Nam patrem suum Dominum qua temeritate dicere præsumit, qui ab ejus voluntate degenerat? Unde vos dilectissimi dignos exhibete adoptione divina: quoniam scriptum est, Quotquot autem crediderunt in eum, dedit eis potestatem Filios Dei fieri.

Sanctificetur nomen tuum. Non quod Deus nostris sanctificetur orationibus, qui semper est sanctus; sed petimus ut nomen ejus sanctificetur in nobis, ut qui in baptismate ejus sanctificamur, in eo quod esse cœpimus perseveremus.

Adveniat regnum tuum. Deus namque noster quando non regnat maximè, cujus regnum est immortale? Sed cùm dicimus, Adveniat regnum tuum, regnum petimus advenire à Deo nobis promissum, Christi sanguine & passione quæsitum.

Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra. Id est, in eo fiat voluntas tua, ut quod tu vis in cœlo, hoc nos in terra positi irreprehensibiliter faciamus.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Hîc spiritalem cibum intelligere debemus. Christus enim panis est noster, quì dixit, ego sum panis vivus qui de cœlo descendi. Quem quotidianum dicens, ita nos semper immunes præcipit esse peccati, ut digni simus cœlestibus alimentis.

Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Hoc pactum est significans nos non aliter peccatorum posse veniam promereri, nisi priùs nos in nobis delinquentibus aliis veniam relaxemus, sicut in Evangelio Dominus noster dicit: Nisi dimiseritis peccata hominibus, nec vobis Pater vester dimittet peccata vestra.

Et ne nos inducas in tentationem. Id est, ne nos patiaris induci ab eo qui nos tentat pravitatis auctore: nam dicit Scriptura, Deus enim intentator malorum est, diabo-

lis verò est tentator, ad quem evincendum Dominus dicit, Vigilate & orate, ne intretis in tentationem.

Sed libera nos à malo. Hoc ideo ait, quia dixit Apostolus, Nescitis quid vobis oporteat orare. Unde Deus omnipotens ita à nobis orandus est, ut quicquid humana fragilitas cavere non prævalet, hoc ille propitius nobis conferre dignetur Jesus Christus Dominus noster. Qui vivit & regnat cum Deo Patre & Spiritu sancto, per omnia secula seculorum. Amen.

Hactenus antiquus Paraphrastes, qui in petitione 4. subobscurè loquitur de Sacramento Eucharistiæ, quod ante baptismum non licebat Catechumenis clarè explicare. Sequutus est autem in hujus petitionis expositione illorum sententiam, qui putant hîc peti panem spiritualem sive Eucharisticum. Et hunc quidem principaliter petimus; secundariò autem quicquid pertinet ad vitæ sustentationem. Sacerdotes græci recitata à populo hac oratione dicunt elata voce: *Quia tibi convenit regnum & virtus & gloria Patri & Filio & Sancto Spiritui, nunc & semper, & in secula seculorum. Amen.* Qua exclamatione à Græcis omnes orationes terminantur. Postrema petitio latiùs extenditur sequenti deprecatione, *libera nos*, quam prisci rituum expositores græca voce Embolismum vocant, latinè interpositionem, sive excrescentiam, aut superaugmentum. Ea siquidem magis exprimitur, à quibus malis liberari petamus, à præteritis scilicet, præsentibus, & futuris, intercedente B. Virgine cum beatis Apostolis Petro & Paulo, atque Andrea, qui primus ad Apostolatum vocatus fuit. Usus erat antiquus hîc addere plures sanctos ad arbitrium sacerdotis. Ita Micrologus asserit cap. 13. *Aliorum Sanctorum nomina annumerare non debemus, nisi quos in canone invenimus antiquitus descriptos, excepto post* Pater noster *in illa oratione* Libera nos, *ubi juxta ordinem quorumlibet Sanctorum nomina internumerare possumus.* Honorius in Gemma *lib. 1. cap.* 109. idem testatur. Vetus Missale M. S. Biblio-

Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ *num.* 483. post hæc verba, *atque Andrea*, ait: Hîc nominat quotquot sanctos voluerit. In aliis plerisque M. SS. additos legimus Patronos illius ecclesiæ, ad quam codex ille pertinebat. Ambrosiani addunt Ambrosium. Nonnulli teste Schultingio *to.* 4. *Biblioth. Eccl. P.* 1. *pag.* 74. post hanc orationem, perperam usurpata licentia, sequentem recitant. *Respice Domine Iesu Christe Deus noster de sancto habitaculo tuo, & de sede gloriæ regni tui, & veni ad sanctificandum nos, qui sursum cum Patre sedes, & hîc nobiscum invisibiliter ades, & dignare potenti manu tua participes nos facere immaculati corporis tui & pretiosi sanguinis, & per nos omnem populum. Qui vivis.*

Orationi *Libera nos* consueta clausula apponitur *Per Dominum nostrum Jesum Christum*, quam dum profert Sacerdos, hostiam frangit ritu antiquissimo, & cum ipsa hujus sacramenti institutione exorto. Christus enim in mystica cœna accepit panem, benedixit & fregit, deditque discipulis suis dicens, *Hoc est corpus meum.* Et quia præcepit Apostolis, ut idem in ejus commemorationem facerent, eumdem morem & ipsi sequuti sunt, & ecclesiæ tradiderunt. Ideò in actis ipsorum legimus *cap.* 20. quod die Dominico conveniebant cum Fidelibus ad frangendum panem: ipsique fideles suprà cap. 2. perseverasse narrantur in communicatione fractionis panis. Non utique panis communis, sed eucharistici, de quo ait Apostolus 1. *ad Cor. cap.* 10. panis quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? Hunc igitur ritum ex Domini traditione accepimus, qui passionem suam mox futuram ea fractione designavit. Ideo ecclesia, quæ hoc sacrificio incruento eamdem passionem quotidie repræsentat, corpus ejus sub specie panis immolatum quotidie frangit, quia quæ fiunt in speciebus panis, in Christi corpore dicuntur fieri, quod sub illis reipsa existere non dubitamus. Frangitur autem & dividitur ad divisionem specierum, ipso in se integro permanente & in qualibet particula existente;

ficut anima rationalis, ut præclarè dixit Augustinus lib. 6. de Trinit. cap. 6. *Et in toto corpore tota est, & in qualibet ejus parte tota est.* Aptè id explicat Cæsarius lib. 3. dialog. Interrog. 169. *Credimus secundùm sermonem divinum id esse corpus dominicum quod in divina mensa sanctè consecratur, & universo cœtui sacro absque sectione dividitur, & absque defectu participatur.* Hoc sensu Chrysostomus *hom. 24. in 1. ad Corinthios* exponens Pauli verba, *Panis quem frangimus*, ait: *Hoc licet videre fieri in eucharistia, in cruce autem non item, sed utique ei contrarium, os enim, inquit, eius non conteretur: Sed quod non est passus in cruce, hoc in oblatione patitur propter te, & patitur frangi, ut omnes impleat.* Dividitur enim, ut scitè dixit Cæsarius, sine sectione; frangitur incruenta fractione, eodem modo quo Christus in cœna corpus suum fregit absque scissura & dolore: quod multò magis nunc fit, cum ejus corpus immortale est, nullique passioni obnoxium. Sed hæc obiter dicta sint: nam fusior hujus mysterii explicatio ad Theologos spectat. Hujus fractionis tanquam in ecclesia semper & ubique à temporibus Apostolorum usitatæ mentionem faciunt sancti Patres, & alii Ecclesiastici scriptores: Clemens Alexandr. lib. 1. Strom. *Cum eucharistiam, ut mos est, diviserint, permittunt unicuique ex populo eius partem sumere.* Dionysius cap. 3. eccl. hierarch. §. 13. *Pontifex abtecta munera in apertum producit, ipsorumque unitatem in plura dividit.* Gregorius Nazianzen. epist. 240. ad Amphilochium. *O Dei cultor sanctissime, ne cuncteris orare & intercedere pro nobis, quando dicto allicis Verbum Dei, quando incruenta sectione corpus & sanguinem Dominicum secas, vocem adhibens pro gladio.* Augustinus epist. 59. ad Paulinum loquens de pane eucharistico, *Cum benedicitur*, inquit, *& sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur.* Omittò alios innumeros, præsertim recentiores. Liturgiæ quoque quæcunque extant hanc fractionem præscribunt, ejusque mysteria edisserunt sacrorum rituum expositores, Amalarius *lib. 3. cap. 31.* Walfridus *cap.*

cap. 22. Micrologus *cap.* 18. *&* 23. Ivo Carnotensis *tract. de convenientia vet. & novi sacrificii prope finem.* Hugo à S. Victore *lib.* 2. *de eccl. off. cap.* 39. Honorius in Gemma *lib.* 1. *cap.* 63. Germanus in expositione Liturgiæ; quibus addi possunt S. Thomas 3. *parte qu.* 83. *art.* 5. Ernulfus Roffensis episcopus *epist.* 2. *to.* 2. *spicilegii, quæst.* 2. & alii passim.

IV. Latini dividunt in tres partes, Græci & reliqui Orientales in quatuor, Mozarabes in novem. Olim fracta hostia una pars servabatur usque ad finem Missæ, ut ex Sergio Papa refert Gratianus *de consecr. dist.* 2. *cap.* 22. quam pro infirmis, reservatam fuisse asserit Micrologus. Ordo quoque Romanus ait particulam oblatæ quam frangit Pontifex ab eo relinqui super altare. Maronitæ, dum hostiam frangunt; *Credidimus*, inquiunt, *& obtulimus, signamus & frangimus eucharistiam hanc, panem cœlestem, corpus Verbi Dei vivi in calice salutis & gratiarum actionis; signamus in face ardenti, propitianti, & plena mysteriis ab excelso: in nomine Patris vivi in vitam: & Filii Unigeniti & sancti, geniti ab eo, & illi consubstantialis in vitam: & Spiritus Sancti principii & finis & sigilli totius quod factum est & fit in cœlo & in terra. Una virtus, una potestas, una voluntas: unus Deus verus, benedictus & excelsus, in quo non est divisio, à quo est vita in secula seculorum*, Amen. Græci frangunt statim post elevationem hoc modo. Diaconus stans à dextris sacerdotis ait: *Divide Domine panem sanctum.* Sacerdos verò frangit in quatuor partes dicens, *Frangitur & dividitur Agnus Dei, Filius Patris; qui frangitur, & non comminuitur: qui semper comeditur & non consumitur: sed eos qui sunt participes sanctificat.* Tum accipit partem unam, & in manu tenet, & Diaconus ostendens sacrum calicem dicit, *Imple Domine sanctum calicem.* Ait Sacerdos, *Plenitudo fidei Spiritus sancti.* Et exprimens signum crucis immittit in sanctum calicem. Quid verò per plenitudinem Spiritus Sancti Patres Græci hoc loco intelligant, luculen-

ter edisserit Isaacius Habertus *ad Partem X. Liturgiæ ordin. observ.* 4. Ritu Ambrosiano post orationem *Per quem hæc omnia*, sacerdos dividit hostiam super calicem dicens, *Corpus tuum frangitur Christe, calix benedicitur.* Tum aliam detrahit particulam dicens, *Sanguis tuus sit nobis semper ad vitam, & ad salvandas animas, Deus noster.* Mox particulam ponens in calicem ait, *Commixtio consecrati corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi nobis edentibus & sumentibus proficiat ad vitam & gaudium sempiternum.* Interim chorus concinit Antiphonam, quam vocant Confractorium, statimque sequitur oratio Dominica, & post eam *libera nos*: deinde, *Pax & communicatio Domini nostri Jesu Christi sit semper vobiscum.* Et Diaconus subdit, *offerte vobis pacem*, choro respondente *Deo gratias.* Romano more Sacerdos fracta hostia in duas partes æquales, unâque depositâ super patena, ex altera parte quam tenet sinistra manu, aliam particulam decerpit, qua ter signans calicem dicit, *Pax Domini sit semper vobiscum*: quæ salutatio in Ordine Romano, & in omnibus antiquis Missalibus reperitur. Illam verò particulam mittit in calicem dicens, *Hæc commixtio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi fiat accipientibus nobis in vitam æternam.* Abest à quibusdam codicibus vox *consecratio*, quæ de exteriori quadam consecratione ex corporis & sanguinis mixtione intelligenda est: quamvis enim nec corpus sine sanguine, nec sanguis sine corpore sit, quia tamen seorsum corpus sub specie panis, & sanguis sub specie vini consecratur, justis de causis, quas tradunt Missæ expositores, statutum est ut corpus sanguini misceretur. Extat hæc mixtio in Liturgia Jacobi, & in vetutissimo Ordine Romano, aliisque Missalibus, sed oratio quæ miscendo dicitur in diversis codicibus aliis verbis concepta est, quæ tamen idem significant, ut ex infrascriptis formulis apparet. In codice Ratoldi apud Menardum: *Hæc sacrosancta commixtio corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi*

fiat omnibus sumentibus salus mentis & corporis, & ad vitam capiendam æterna præparatio salutaris. In codice Tiliano apud eumdem: *Sancti sanguinis commixtio cum sancto corpore Domini nostri Jesu Christi prosit omnibus sumentibus ad vitam æternam.* Apud Micrologum cap. 23. *Fiat commixtio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi accipientibus nobis in vitam æternam.* Ritu Maronitarum dum sacerdos ponit particulam in calice, dicit. *Conjunxisti Domine divinitatem tuam cum humanitate nostra, & humanitatem nostram cum divinitate tua, & vitam tuam cum mortalitate nostra, & mortalitatem nostram cum vita tua. Tu nostrum tulisti, & dedisti nobis tuum in vitam & salutem animarum nostrarum. Tibi gloria in secula. Amen.*

CAPUT XVI.

Benedictiones Episcopales ante communionem, & priscus earum usus. De duplici benedictione in Missa. Olim preces indictæ post orationem Dominicam. Mos antiquus denuntiandi festa, jejunia, aliasque functiones post fractionem hostiæ. Ritus dicendi Agnus Dei *quando & à quo institutus. Orationes ante communionem. Osculum pacis. Quædam obiter de osculo.*

I. OLim post orationem *Libera nos*, antequam Sacerdos diceret, *Pax Domini sit semper vobiscum,* interponi solebat benedictio, quam Scriptores sacrorum rituum Episcopalem vocant, quia ad solum Episcopum pertinebat. Extant hujusmodi benedictiones in vetustis libris Sacramentorum, & in Romano Pontificali edito sub Leone X. Sunt etiam seorsum M. SS. in codicibus Vaticanis: Constant tribus capitulis seu precationibus, & nonnunquam quatuor, addita conclusione, ut mox

videbimus: singulis autem respondetur *Amen*. Ex recentioribus Pontificalibus expunctæ sunt, earum tamen usum in quibusdam Ecclesiis adhuc vigere testatur Menardus in notis ad librum Sacramentorum Gregorii *pag.* 30. Earum meminit Ordo Romanus in prima Missæ descriptione his verbis. *Post solutas, ut in his partibus mos est, Pontificales benedictiones, cum dixerit*, Pax Domini sit semper vobiscum, *mittit in calicem de sancta oblata*. Et in secunda ait idem Ordo: *Episcopo dicente per omnia secula seculorum*, nempe post libera nos, *accipiat Diaconus benedictionalem librum, & conversus ad populum dicat*, Humiliate vos ad benedictionem, *& Clero respondente* Deo gratias, *porrigat Episcopo librum. Expleta autem benedictione veniens Presbyter accipiat pacem ab Episcopo, eandem cæteris oblaturus*. Ejusdem benedictionis ritus sic fusiùs describitur in Missali Vaticano M.S. cod. 4743. *Responso* Amen *post orationem* Libera, *Pontifex ponit particulam super patenam. Tum Diaconus ad populum conversus cambucam*, ita baculum pastoralem vocant medii ævi scriptores, *in manibus tenens dicit alta voce*: Humiliate vos ad benedictionem, *& chorus respondet* Amen. *Et statim cantat alta voce*, Princeps Ecclesiæ, pastor ovilis, tu nos benedicere digneris: *Mox Diaconus rursus ait*: Cum mansuetudine & charitate humiliate vos ad benedictionem. *Chorus dicit*: Humili voce clamantes atque dicentes Deo gratias semper agamus. *Quibus dictis Pontifex convertit se ad populum ante medium altaris, & legit benedictionem solemnitati congruentem, qua data ait*, Et pax ejus sit semper vobiscum: *tum particulam mittit in calicem dicens*, Fiat commixtio. Idem ferè ritus habetur in Pontificali M. S. Bibliothecæ Barberinæ *num.* 1866. & in aliis codicibus apud Menardum *pag.* 27. Ritu Mozarabum non solum Episcopi, sed omnes Presbyteri hanc benedictionem in singulis Missis impertiri solent; de qua re loquitur canon 17. Concilii IV. Toletani, *Nonnulli Sacerdotes post dictam orationem Dominicam*

statim communicant, & postea benedictionem in populo dant, quod deinceps interdicimus, sed post orationem Dominicam, & conjunctionem panis & calicis benedictio in populum sequatur.

II. Harum benedictionum formulam pro singulis Missis apud Pamelium habemus Tom. 2. Liturgicorum post librum sacramentorum Grimoldi Abbatis, quarum prima hæc est in Adventu Domini.

Omnipotens Deus, cujus Unigeniti adventum & " præteritum creditis & futurum expectatis, ejusdem ad- " ventus nos illustratione sanctificet, & sua benedictio- " ne locupletet. *Respondet chorus.* Amen. "

In præsentis vitæ studio vos ab omni adversitate de- " fendat, & se vobis in judicio placabilem ostendat. Amen. " Quo à cunctis peccatorum contagiis liberati illius tre- " mendi examinis dies expectetis interriti. Amen. "

Quod ipse præstare dignetur, qui cum Patre & Spiritu " sancto vivit & gloriatur Deus per omnia secula seculo- " rum. Amen. "

Benedictio Dei Patris & Filii & Spiritus sancti, & Pax " Domini sit semper vobiscum. "

Item in Nativitate S. Joannis Baptistæ.

Benedicat vobis omnipotens Deus B. Joannis Bapti- " stæ intercessione, cujus hodie natalitia celebratis, con- " cedatque ut cujus solemnia colitis, patrocinia sentiatis. " Amen. "

Illius obtentu ab omnibus adversis tueamini, & bonis " omnibus perfruamini, qui adventum Redemptoris mun- " di necdum natus agnovit, matris sterilitatem nascendo " abstulit, patris linguam natus absolvit. Amen. "

Quatenus ipsius Agni quem ille digito ostendit, cujus " immolatione estis redempti, ita virtutum lanis vestiri, & " innocentiam valeatis imitari, ut ei in æternæ patriæ feli- " citate possitis adjungi. Amen. "

Quod ipse præstare. Benedictio Dei Patris, ut suprà. Istæ enim clausulæ semper postremo loco adjunguntur: &

per ultimam, ut patet, connectitur antecedenti benedictioni subsequens salutatio, *Pax Domini.* Ultima verò clausula in præcitato codice Vaticano *num.* 4743. his verbis concipitur. *Benedictio Dei Patris omnipotentis & Filii & Spiritus sancti descendat super vos & maneat semper. Amen.* Tum additur hæc notula. *Isto loco Indulgentia pronuntiatur : & postea dicit*, Et Pax ejus sit semper vobiscum : *faciendo cum hostia, sicut est fieri consuetum, tres cruces.*

Mozarabes hanc benedictionē conferunt hoc ritu. Dicit Diaconus, *Humiliate vos benedictioni.* Tum ait Sacerdos, *Dominus sit semper vobiscum.* Respondet chorus, *Et cum spiritu tuo.* Deinde Presbyter legit benedictiones : quarum formula hæc est. Dominica prima adventus.

,, Illustret vos Unigenitus Dei Filius lumine adventus ,, sui, qui vos redimere non dedignatus est pretio sanguinis ,, proprii. Amen.

,, Accingat vos virtutibus pacis, & ditet muneribus co- ,, piosis. Amen.

,, Ipsumque Dominum semper habeatis protectorem, ,, quem omnipotens Pater suscitavit de tribu Juda victo- ,, rem. Amen.

,, Per misericordiam ipsius Dei nostri, qui est benedi- ,, ctus & vivit, & omnia regit in secula seculorum. A- ,, men.

In veteri quoque Missali, quod Gallicanum suprà nuncupavimus, similes benedictiones reperiuntur, quæ quatuor vel quinque continent petitiones, ut in Missa S. Cæciliæ.

,, Summe, optime, misericordissime Deus, benedic fa- ,, mulos, & famulas tuas. Amen.

,, Tribue eis per interventum S. Cæciliæ virginis cor in ,, tuo amore solicitum, in tuo timore devotum, in tuo ,, fervore perfectum. Amen.

,, Da eis tranquillitatem temporum, salubritatem cor- ,, porum, salutem animarum. Amen.

Mereantur te fide quærere, operibus invenire, gratia "
promereri. Amen. "

Et illa studeant agere te teste, quæ digna fiant in re- "
muneratione te judice. Amen. "

Quod ipse præstare digneris, qui in Trinitate per- "
fecta vivis, dominaris, & regnas in secula seculorum. "
Amen. "

De hac benedictione loquitur Cæsarius Arelatensis, hom. 8. inter eas quas nuper edidit Stephanus Balusius, his verbis: *quia præmissa oratione Dominica benedictio vobis non ab homine, sed per hominem datur, grato & pio animo, humiliato corpore, & corde compuncto, rorem divinæ benedictionis accipite, ut fiat in vobis fons aquæ salientis in vitam æternam.* Similes benedictiones plura capita continentes leguntur apud Hincmarum in coronationibus Regum Caroli Calvi, & Ludovici in fine tomi primi. Hujus item benedictionis tanquam communiter tunc usitatæ mentionem faciunt Acta Concilii Lemovicensis apud Baronium *anno* 1034. in causa Apostolatus S. Martialis. *Cum ad horam fractionis Dominici corporis ventum esset, atque ex more Archiepiscopus benedictionem populo funderet super interinseruit B. Martialis nominis mentionem, ita dicens.* Benedicat & custodiat vos omnipotens Deus, domumque hanc sui numinis præsentia illustrare, atque suæ pietatis oculos super eam die ac nocte dignetur aperire. Amen. Concedatque propitius, ut omnes qui ad solemnitatem anniversariam hujus Basilicæ hodierna die convenistis, intercedente B. Martiale Apostolo, & cæteris Sanctis ejus, quorum Reliquiæ hîc pio venerantur amore, vobiscum hinc veniam peccatorum vestrorum reportare valeatis. Amen. Quatenus eorum interventione ipsi templum sancti Spiritus, in quo Deus Trinitas jugiter habitare dignetur, effecti post hujus vitæ labentis excursum ad gaudia æterna feliciter venire mereamini. *Et cætera quæ Episcopali benedictione proferri solitum est.* Hactenus acta illius Concilii. Simili benedictio-

ne tribus petitionibus concepta claudit epistolam ad Cluniacenses Petrus Damiani *lib. 6. ep. 5.*

III. Hunc ritum ignorantes quidam scriptores nostri temporis, & priscos mores ex hodierno usu perperam æstimantes, confundunt hanc benedictionem Episcopalem cum ea quæ in fine Missæ ab omnibus Presbyteris dari consuevit: & cum legunt in Concilio Agathensi sub Symmacho cap. 44. *Benedictionem super plebem in Ecclesia fundere, aut pœnitentem in Ecclesia benedicere Presbytero penitus non licebit*: vel hunc canonem intelligendum esse aiunt de benedictione extra Missarum solemnia, qualem Episcopi per Ecclesiam incedentes largiri solent: vel mendum in eum irrepsisse. Id verò confidentius asserunt, quia alia sanctio in eodem Concilio extat c. 47. priori contraria, ut ipsi putant. *Missas*, inquit, *die Dominico secularibus totas tenere speciali ordine præcipimus, ita ut ante benedictionem Sacerdotis egredi populus non præsumat.* Hoc igitur canone prior destrui vel corrigi videtur: nam hic præcipit ut populus non discedat ante benedictionem Sacerdotis; ille autem edicit non licere Presbytero benedicere. At nullo modo Concilium duo sibi adversantia constituit. In priori etenim canone sermo est de benedictione Episcopali intra Missarum solemnia, & de solemni ac publica pœnitentium reconciliatione, quæ duo ad solos Episcopos tunc pertinebant: & hanc esse veram & communem illius canonis interpretationem asserit Micrologus *cap. 21.* Posterior autem sanctio vel nomine sacerdotis Episcopum intelligit, prout usus illorum temporum ferebat; & benedictio de qua loquitur illa est, quam dabat Episcopus post Dominici corporis confractionem: vel ut indicat Micrologus benedictionis nomine intelligitur oratio quæ post communionem dicitur. Porro hoc firmius stabilitur, quia aliunde non constat, quod eo tempore benedictio, prout hodie accipitur, in fine Missæ dari soleret: & nos suprà ostendimus nomen benedictionis olim Collectis sive orationibus tributum. Hanc meam

expositionem confirmat Vualfridus Strabo *cap.* 22. licèt Concilium Aurelianense nominet pro Agathensi. Illi adstipulantur Amalarius & Rabanus, quorum verba expendens Menardus in notis ad librum Sacramentorum, licèt fateatur in antiquis Missis & codicibus M. S S. nullam reperiri in fine Missæ benedictionem, canonem tamen Agathensem loqui existimat de benedictione, quæ datur peracta Missa: *nam si hæc benedictio*, ait ille pag. 28. *non daretur in fine Missæ, sed ante communionem, illa data populus egrediens non interesset integræ Missæ, quia ante communionem discederet.* Sed hoc erat illi probandum, quod hujusmodi finalis benedictio tunc esset in usu, aliquid enim afferenti absque legitima probatione non creditur: neque satis percipio quomodo sequentia Cæsarii Arelatensis verba, quibus ad confirmandam suam sententiam utitur, benedictioni in fine Missæ aptari possent. *Qui vult Missas*, ait Cæsarius hom. 12. *ad integrum cum lucro animæ suæ celebrare, usquequo oratio Dominica dicatur & benedictio populo detur, humiliato corpore & compuncto corde debet se in Ecclesia continere.* Sanè hìc benedictio connectitur cum oratione Dominica, & de illâ proculdubiò sermo est, quæ post ipsam orationem ab Episcopo dari consueverat. Idem sancitum fuit in Concilio III. Aurelianensi can. 28. *De Missis nullus laïcorum ante discedat, quàm Dominica dicatur oratio: & si Episcopus præsens fuerit, ejus benedictio expectetur.* Ubi vides præceptum Concilii ad illos primitus dirigi, qui nondum recitata Dominica oratione ab Ecclesia egrediebantur: tum subdit, quod si Episcopus præsens fuerit, ipsius benedictio, quæ post prædictam orationem dari consueverat, expectetur. Sed dices, ergo licitum erat ante communionem discedere, Missa nondum peracta. Ita planè, si mores attendantur illius ævi, quo omnes qui aderant Missæ communicabant: quicunque enim aut non poterant, aut nolebant mysteriorum esse participes, absoluto canone priusquam oratio Dominica recitaretur ab

Ecclesia discedebant, quia quod reliquum erat, ad communionem pertinebat; ipsa scilicet oratio & benedictio Antistitis atque osculum pacis tanquam dispositio; ut his expiati puriores ad divinam mensam accederent: mox ipsa communio sequebatur, & post eam gratiarum actio. Jubet ergo Concilium, ut saltem permaneant, donec recitata Dominica oratione Episcopali benedictione muniti discedant. Idem præcipit, ni fallor, verbis citatis Cæsarius, quia fortassis ea tunc erat in illis regionibus consuetudo sive abusus. Observo tamen canonem, de quo sermo est, totidem verbis insertum esse Capitularibus Caroli Magni *lib. 7. cap.* 201. cum hac additione, *Neque ante Missam expletam quis egredi præsumat*: quæ verba aliud mandatum à superiori distinctum continent, permanendi in Ecclesia usque ad finem Missæ: at hoc fortassis addiderunt Episcopi, qui jussu Caroli Magni Capitulare compilarunt, trecentis ferè annis post dictum Concilium, habita suorum temporum consideratione. Ut enim infrà notabimus, cùm Eulogiæ his, qui non communicaverant, in fine Missæ distribui solerent, hac consuetudine introducta omnes in Ecclesia permanebant, donec peracto sacro eas acciperent. Nec obstat his quæ hactenus dicta sunt Concilii primi Aurelianensis canon 28. apud Binium *Cum ad celebrandas Missas in Dei nomine convenitur, populus non ante discedat, quàm Missa solemnitas compleatur, & ubi Episcopus non fuerit, benedictionem accipiat Sacerdotis.* Nam ut testatur Carolus le Cointe *to.1. Annal. Eccles. Francorum ann.* 511. aliter legitur hic canon in Codicibus M. S S. expuncta scilicet negatione, *& ubi Episcopus fuerit, benedictionem accipiat Sacerdotis.* Quam sanè negationem idem auctor à Collectoribus canonum adjunctam fuisse arbitratur, quia Sacerdotem hoc loco diversum ab Episcopo putarunt, cùm idem sit. Loquitur ergo Concilium de benedictione Episcopali post Dominicam orationem, quia Presbyteri non benedicebant, nec ulla tunc erat in fine Missæ benedictio. Hinc

autem liquet eradicandæ pravæ consuetudini, quæ irrepserat, exeundi ante communionem illarum partium Episcopos semper in Synodis incubuisse. Hæc occasione Episcopalium benedictionum dicta sunt, quas solemnes vocat Guibertus Tornacensis, qui vivebat ann. 1260. lib. de offic. Episcopi cap. 2. *Solemnes*, inquit, *benedictiones ad solemnes pertinent Sacerdotes, scilicet ad Pontifices, quas solemniter per solemnes exhibent dies, quæ causam & originem nanciscuntur ex eis quæ in Numeris sic leguntur.* Loquutus est Dominus ad Moysen dicens: loquere Aaron & filiis ejus, sic benedicetis filiis Israël, & dicetis eis, Benedicat tibi Dominus & custodiat te: ostendat Dominus faciem suam tibi & misereatur tui: convertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem. *Tres igitur clausulæ in hac benedictione tanguntur, & tres clausulæ similiter in benedictionibus Episcopi solemnibus apponuntur.* Et post allatas earum mysticas rationes easdem ait pro festorum & temporum differentia variari. *Sunt & alia*, inquit idem cap. 3. *benedictiones non solemnes, quæ in fine Missæ conferuntur populo tam per Episcopos, quàm per minores alios sacerdotes*: jam enim ipso vivente instituta fuerat benedictio expletâ Missâ. Alias quoque recenset benedictiones minus solemnes cap. 4. *quæ usitato & communi nomine benedictiones dicuntur, & quadragesimali tempore conferuntur, cum humiliare Deo capita jubemur.* Hinc verò confirmatur quod suprà dictum est, sumi quandoque nomen benedictionis pro Collecta sive oratione, quæ in fine Missæ recitatur. De benedictionibus, earumque antiquitate, forma, & effectibus prolixè agit Lupus P. v. Synodorum in notis ad septimum Concilium Romanum sub Gregorio VII.

IV. Nicolaus III. ad impetrandam pacem inter Principes Christianos statuit in Missa solemni, postquam Sacerdos dixit *Pax Domini sit semper vobiscum*, ante *Agnus Dei* cantari psalmum *Lætatus sum* cum aliquot versiculis & Collecta pro pace. Idemque constituit Joannes XXII.

pro tollendo schismate, ut testatur Angelus Roccha in Paralipomenis commentarii de campanis. Idem psalmus cum precibus extat in Missali Cisterciensi dicendus post *Pater noster* pro pace Ecclesiastica & temporali. Missale Sarisburiense editum Parisiis ann. 1555. in Quadragesima & certis feriis tres psalmos dici decernit, antequam dicatur *Pax Domini*, nempe *Deus venerunt gentes. Deus misereatur. Domine in virtute tua*, cum Antiphona *Tua est potentia*, & post eam precibus ac tribus orationibus, quarum prima est pro recuperatione Terræ sanctæ, altera pro Pontifice, tertia pro Rege. In libro Sacramentorum Romanæ Ecclesiæ ante annos nongentos scripto, quem sæpe citavimus, post salutationem *Pax Domini sit semper vobiscum*, hæc ex usu illorum temporum adnotantur. ***Post hac commonenda plebs pro jejuniis quarti, septimi, & decimi mensis temporibus suis: sive pro scrutiniis, vel aurium apertione: sive orandum pro infirmis, vel annuntianda Natalitia Sanctorum.*** Hæ sunt autem in hoc codice formulæ Denunciationum.

Denunciatio jejunii. *Anniversaria fratres carissimi, jejunii puritate, qua & corporis acquiritur & animæ sanctitas, nos commonet illius mensis instaurata devotio: Quarta igitur & sexta feria solito convenientes occursu offeramus Deo spirituale jejunium. Die verò Sabbati apud B. Petrum, cujus nos intercessionibus credimus adjuvandos, sanctas vigilias christiana pietate celebremus, ut per hanc institutionem salutiferam peccatorum sordes, quas corporis fragilitate contraximus, jejuniis & eleemosynis abluamus. Auxiliante Domino nostro Iesu Christo, qui cum Patre & Spiritu sancto vivit & regnat per omnia secula seculorum.* Jejuniorum autem denunciatio necessaria olim fuit, quia statam & definitam sedem non habebant. Vetus quidem consuetudo fuit ut jejunium æstivum mense Junio, autumnale Septembri, hiemale Decembri fieret, in designanda autem hebdomada diversus diversarum Ecclesiarum mos

erat, ut notat Sirmondus *ad ep. 23. lib. 3. Goffridi Vindocinensis*. Gregorium VII. certam eis hebdomadam assignasse docet Micrologus, sed ejus decretum non statim ubique promulgatum fuit: nam Goffridus ibidem, ac si res adhuc incerta foret, ab Hildeberto Episcopo quærit, qua hebdomada Junii jejunium celebrari deberet.

Denunciatio. pro scrutinio. *Scrutinii diem, dilectissimi fratres, quo electi nostri divinitus instruantur, imminere agnoscite. Ideoque sollicita devotione illa feria circa horam diei sextam convenire dignemini, ut cœleste mysterium, quo diabolus cum sua pompa destruitur, & ianua regni cœlestis aperitur, inculpabili Deo iuvante ministerio peragere valeamus.*

Denunciatio pro Natalitiis Sanctorum. *Noverit vestra devotio, sanctissimi fratres, quod B. Martyris illus anniversarius dies intrat, quo diaboli tentationes exuperans universitatis creatori gloriosa passione coniunctus est. Ideoque* Dominum *collaudemus, qui est mirabilis in sanctis suis, ut qui illis victoria coronam contulit, nobis eorum meritis delictorum indulgentiam largiatur. In illo igitur loco, vel in illa via, illa feria hanc eandem festivitatem solita devotione celebremus.*

Denunciatio. cùm reliquiæ Martyris ponendæ sunt. *Dilectissimi fratres inter cetera virtutum solemnia, quæ ad gloriam pertinent Christi* Domini *nostri, hoc quoque præstitit Martyribus, qui pro nominis eius confessione morte susceptâ cælestia præmia meruerunt, ut fidelium votis, eorum præclaris Reliquiis collocatis, integritas sancti corporis esse credatur. Et ideo commonemus dilectionem vestram, quoniam illa feria, illo loco, Reliquiæ sancti illius Martyris collocandæ sunt. Quæsumus ut vestram præsentiam nobis admonentibus non negetis.* Has Denuntiationes in notis ad librum Sacramentorum commemorat Menardus ex Codice Remensi *pag. 164. & 208.* ubi etiam testatur, postquam dixerat

Sacerdos, *Pax Domini sit semper vobiscum*, eas legi consuevisse.

V. Confracta hostia & immissa in calicem particula sequitur deprecatio ad Christum Agnum Dei tollentem peccata mundi, incruentè à Sacerdote immolatum, de quo ad se veniente testimonium perhibuit Joannes Baptista dicens, *Ecce Agnus* Dei, *ecce qui tollit peccatum mundi.* Ex quo Præcursoris elogio mos emanavit pingendi Christum in forma Agni, quem Synodus Trullana *c.* 82. ausu temerario convellere tentavit prohibens ne deinceps Christus Dominus sub Agni figura pingeretur. Sed pseudosynodi conatibus restitit Romana Ecclesia, quæ veterem usum semper retinuit. Et Sergius I. summus Pontifex, teste Anastasio, *Statuit ut tempore confractionis Dominici corporis* Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis, *à clero & populo decantaretur.* Apud Græcos antiquior est Agni Dei mentio in sacris solemniis, sed non per modum precationis. Jacobus in Liturgia: *Ecce Agnus* Dei *Filius Patris*, *qui tollit peccata mundi.* Et in Liturgia Chrysostomi Sacerdos divisurus sanctum panem dicit, *Frangitur, & dividitur Agnus* Dei, *Filius Patris.* Hac autem Agni in Græca synaxi commemoratione quidam decepti, & eam ad Latinorum precationem trahentes, scripserunt ante Sergium cœpisse, & Concilio Nicæno antiquiorem, vel certè coævam existimarunt. Et Sergius quidem instituit ter dici *Miserere nobis*; sed multis postea ingruentibus Ecclesiæ adversitatibus, ut ait Innocentius *lib. 6. de mysteriis Missæ cap. 6.* sive ad tollendum schisma, ut alii scribunt, statutum fuit ut in tertio diceretur, *dona nobis pacem*: qui ritus ubique receptus est, excepta basilica Lateranensi, in qua adhuc servatur antiqua forma dicendi ter, *miserere nobis.* In antiquis missalibus ante annum millesimum scriptis hæc oratio tertiò reperitur cum clausula *Miserere nobis*: ex quo apparet prædictam mutationem post eum annum contigisse. A quo Pontifice statuta fuerit, nusquam memini me legisse. At si verax est Rober-

tus Abbas Montensis in supplemento Chronici Sigiberti, hanc pacis postulationem attulit è cœlo B. Virgo. Apparuit enim, ut ipse refert *ann.* 1183. cuidam fabro lignario opus facienti in sylva, deditque illi sigillum cum imagine sua & Filii sui, & cum hac inscriptione, *Agnus Dei qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem*: jussitque ut ferret ad Episcopum, atque ei diceret, ut qui vellent pacem Ecclesiæ, facerent hujusmodi sigilla, & portarent in signum pacis. In quodam Missali antiquo sic interpolatam reperi privatâ quorumdam licentiâ hanc precationem. Agnus Dei qui tollis peccata mundi, *crimina tollis, aspera mollis, Agnus honoris*, miserere nobis. Agnus Dei qui tollis peccata mundi, *vulnera sanas, ardua planas, Agnus amoris*, miserere nobis. Agnus Dei qui tollis peccata mundi, *sordida mundas, cuncta fœcundas, Agnus odoris*, dona nobis pacem.

VI. Ante communionem tres orationes Romano ritu præmitti solent, non ex antiqua summorum Pontificum institutione, sed ex Religiosorum traditione, ut ait Micrologus *cap.* 18. Prima est qua Sacerdos pacem precatur Ecclesiæ, post quam sequitur osculum pacis, quo ipse Ministros; tum illi, omnesque fideles se invicem salutant in signum unionis & mutuæ charitatis. Apostolicum institutum hoc est, ut per solemnia pacis sacrificii consummatio fiat. Et Romani quidem atque Ambrosiani hoc loco, Græci verò & alii Orientales, itemque Mozarabes ante Præfationem dant osculum pacis, diverso ritu, sed eâdem fide & religione, ut ostendant se omnes in Christo unum esse; eosque dumtaxat divinorum munerum participatione dignos censeri, qui pacem fratribus verbo & opere impendunt. In Liturgia Jacobi post symboli recitationem porrigitur osculum præmonente Diacono, *Osculemur nos in osculo sancto*. In Liturgia Chrysostomi ante symbolum ait Diaconus, *Diligamus nos invicem, ut in concordia confiteamur Patrem, Filium, & Spiritum sanctũ*. Apud Maronitas Sacerdos ante Præfationẽ dat

pacem altari & mysteriis dicens. *Pax tecum altare Dei, & pax mysteriis sanctis positis super te.* Et dat pacem ministro dicens, *Pax tibi minister Spiritus sancti.* Minister dicit. *Veni in pace Pater noster, sacerdos candide.* Et dant pacem in Ecclesia. Mozarabes in singulis Missis proprias habent orationes pro osculo pacis; quibus breviter à Deo petunt, ut oscula fidelia sint, & pax sincera: ut per exterioris hominis osculum indisrupta maneat interioris hominis pax: ut pacem quam ore annuntiant, opere impleant: ut una dilectionis copula jungat, quos unius fidei sacramenta locupletant. Similes habentur precationes in Missali Gallicano, orat enim Sacerdos *in Missa Epiphaniæ*, ut osculum quod in labiis datur, non negetur in cordibus: *in Missa S. Clementis*, ut qui in præsenti labiorum impressione illigati fuerint osculo, Dei custodia pacifici permaneant in futuro: *in Cathedra S. Petri*, ut qui ex præcepto junguntur osculo, livore pectoris excluso illuc per gratiam ducantur, ubi est Petrus janitor cœli. Ritu Ambrosiano dicit Diaconus, *offerte vobis pacem.* Chorus autem respondet, *Deo gratias.* Et præmissa oratione *Domine Iesu Christe, qui dixisti Apostolis tuis*, prout in Romano, datur pax. In quibusdam Missalibus M. S.S. Diaconus ait, *Habete vinculum pacis & charitatis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis.* Et circumstantes se invicem osculantes dicunt, *Pax Christi & Ecclesiæ abundet in cordibus nostris.* In aliis sunt orationes peculiares, quibus Sacerdos, dum se populus invicem osculatur, Deum rogat ut omnes pacificare dignetur. Errant qui Innocentio Primo hujus osculi institutionem adscribunt: non enim instituit, sed abusum emendavit, qui irrepserat, ut contra usum Romanæ Ecclesiæ Pax alicubi ante confecta mysteria traderetur, cum necessario indicenda sit post consecrationem, ut pacis osculo demonstretur populum ad omnia quæ in mysteriis aguntur atque in Ecclesia celebrantur præbuisse consensum. Ita ille scribit *ep.* 29. ad Decentium Episcopum Eugubinum. Deinde ejusdem osculi tanquam ab

ab Apostolis instituti mentionem faciunt veteres & orthodoxi Patres. Tertullianus de Orat. cap. 14. *Alia jam consuetudo invaluit, ieiunantes habita oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. Quæ oratio cum divortio sancti osculi integra? Quale sacrificium est, à quo sine pace receditur?* Et lib. 2. ad uxorem *cap.* 4. non passurum ait maritum infidelem uxorem fidelem alicui fratrum ad osculum convenire. Narrat Optatus Milevitanus *lib.* 1. Lucillam fœminam potentem & factiosam, quæ schismati Donatistarum occasionem præbuit, solitam fuisse ante communionem os cujusdam Martyris, si tamen Martyris, aut si Martyris necdum vindicati, osculari: qua de re à Cœciliano tunc Archidiacono postea Episcopo Carthaginensi correpta, ipsi Cœciliano irata schisma adversus illum suscitavit. Hanc autem mulierem ideo reprehensam puto quod fraternum osculum, quod sibi mutuo ante susceptionem corporis Christi præbebant fideles, vel dedignata vel eo non contenta, incertas insuper reliquias osculari præsumeret. Meminit ejusdem osculi Dionysius *cap.* 3. *Eccles. Hierarchia*, itemque Justinus Martyr *Apolog.* 2. quibus suffragantur alii Patres græci & latini. Cyrillus Hierosolymitanus initio Catechesis quintæ: *Clamat Diaconus, complectimini & osculamini vos invicem; atque tunc mutuo nos osculo salutamus.* Hieronymus epist. 62. ad Theophilum Alexandr. *Quisquamne extensa manu vertit faciem, & inter sacras epulas Iudæ osculum porrigit?* Augustinus serm. 83. de diversis: *Ecce ubi peracta est sanctificatio, dicimus orationem Dominicam, quam accepistis & reddidistis. Post ipsam dicitur, Pax vobiscum, & osculantur se Christiani in osculo sancto, quod est signum pacis, si quod ostendunt labia fiat in conscientia. Id est quomodo labia tua ad labia fratris tui accedunt, si cor tuum à corde ejus non recedat.* Chrysostomus lib. 1. de compunctione: *Osculum pacis porrigere tempore, quo munera offeruntur, in usu est; sed vereor ne forte plures ex vobis labiis hoc*

tantummodo faciant, cum Christum pacem non ex ore, sed ex corde desideret. Anastasius Sinaita orat. de sancta Synaxi: *Propter hoc ipsum nos mutuò in osculo pacis amplexamur, ut omni colligatione impietatis & cordis duritie abjecta puro corde ad Dominum accedamus.* In actis S. Mariæ Ægyptiacæ, *Pacis osculum obtulit seniori, & sic vivifica dona suscepit.* Gregorius 3. *dialog. cap.* 36. navim describens tempestate agitatam, omnes qui in ea erant pacem sibi dedisse ait, corpusque & sanguinem Redemptoris accepisse. Huc pertinet quod non semel Apostolus hortatur fideles, ut salutent se invicem in osculo sancto: ex quo inquit Haymo Halbestaten. in epist. ad Romanos cap. 16. *Mos traditus est Ecclesiæ, ut convenientes fideles ad audiendum verbum divinum, Missarumque celebrationem, post orationes osculo dilectionis suscipiant se invicem.*

VII. Erat autem osculum non solius communionis, sed & omnium Ecclesiasticarum functionum signaculum & sigillum, quod in omnibus sacramentis adhiberi solebat. Nam Episcopum baptizatum & confirmatum collato sacramento osculabatur addita salutatione *Pax tecum*: quam cum Ordo Romanus, ac veteres Sacramentorum libri præscribunt, osculum quoque subintelligitur. Cyprianus *ep.* 59. *ad Fidum* de baptizandis infantibus; *Et si infans, ait, à partu novus est, non ita est tamen ut quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari.* In ordinum collatione consuevisse Episcopum initiatos osculari testes sunt post Dionysium *in Eccl. Hier.* Ordo Romanus, & antiqua Pontificalia. Mos item fuit osculari mortuos, ut idem Dionysius scribit *cap. postremo ejusdem libri*, qui in pace & communione Ecclesiæ decedebant, cujus ea salutatio indicium & protestatio erat. Sed postea Concilium Antissiodorense sub Gregorio Magno c. 12. osculum dari mortuis prohibuit. Missæ quoque defunctorum olim osculo carebant, quia privatæ & sine communione erant; qui ritus etiam nunc permanet. Scribit etiam Albaspinæus *observ.*

17. *lib.* 1. Missis Monachorum osculum defuisse, quia privatæ : & Durandus lib. 4. Ration. cap. 53. *Inter Monachos*, inquit, *Pax non datur, quia mundo mortui reputantur.* Contrarium tamen evincitur ex vetustis Monachorum Ritualibus, quæ osculum ante communionem præscribunt : & ipse Monachorum Pater Benedictus *cap.* 63. *Regulæ* præcipit Monachos secundùm ordines quos constituerit Abbas, vel quos ipsi habuerint debere ad pacem & ad communionem accedere. Idem *cap.* 53. suscipi hospites jubet in osculo pacis. Subtrahitur similiter osculum feria VI. ante Pascha in signum mœstitiæ : quare Procopius in historia arcana Justinianum & Theodoram infausto omine imperium suscepisse refert ea die, qua nulli pacem & salutem dicere fas erat. Signum igitur mutuæ dilectionis & pacis erat osculum inter Christianos, à quo procul aberat omnis suspicio impuri affectus. Commendant ejus sanctitatem Clemens Alexandrinus *lib.* 3. *Pædag. cap.* 11. & Athenagoras circa finem Apologiæ. Aptissimè autem & eleganter Chrysostomus hom. 30. *in ep.* 2. *ad Cor.* agens de osculo, quod communioni præmittitur : *De hoc*, inquit, *sancto osculo aliud quoque afferri potest. Templum Christi sumus. Itaque templi vestibula & aditum osculamur, cum alii alios osculamur. Neque enim vulgari quodam honore os nostrum afficitur, cum corpus Dominicum excipit : eaque præsertim de causa tum mutua oscula iungimus.* Veteri tandem simplicitate in malitiam degenerante subtractum paulatim est osculum, & ejus vice mos introductus porrigendi tabellam cum crucis vel Christi imagine, quam sequioris seculi scriptores *osculatorium* vocant, de quo vocabulo agit Spelmannus in Glossario. Hanc dum primùm Sacerdos, tum reliqui osculantur, eandem mutuam Charitatem & fidem se habere testantur, quæ olim per osculum indicabatur. Alii mutuo amplexu idem munus persolvunt. Osculum oris adhuc vigebat tempore Innocentii III. qui de eo loquitur *lib.* 6. *mysteriorum Missæ cap.* 5. atque hinc inferre pro-

babiliter possumus osculi consuetudinem permansisse; donec à Fratribus Franciscanis plerique ritus Romanæ Ecclesiæ, ut Lib. I. Cap. VII. ostendimus, aut sublati aut immutati sunt.

CAPUT XVII.

Ritus & usus Antiphonæ, quæ communio nuncupatur. Orationes Sacerdotis ante communionem. Ejus dandæ, & accipiendæ diversa consuetudo. Quotidiana veterum communio. Ea ad Clerum, tum ad ministros altaris redacta. Olim Eucharistia manu excepta, domi servata, ad absentes missa, delata in itinere, custodita in Ecclesiis, defunctis consepulta. Hi mores an & quando desierint. Qui fuerint alicubi in communione abusus. Modus, ordo, situs communicantium.

I. POst osculum pacis suscipit Sacerdos sacra dona; quibus ipse refectus ea populo dispensat, & interim chorus cantat Antiphonam, quæ ideo communio dicitur, quia populo communicante cantatur. Olim psalmus simul concini solebat cum *Gloria Patri*, atque ipsius antiphonæ repetitione, ut tota actio communionis laude Dei personante perficeretur. *Sciendum est autem*, inquit Micrologus cap. 18. *eandem antiphonam semper eundem psalmum cum introitu habere, si non habet proprium, ex quo sumpta videatur.* Cujus rei exemplum habemus in Antiphonario S. Gregorii, & in antiquis Missalibus manu exaratis. Testatur Augustinus *lib. 2. Retract. cap. 11.* hanc consuetudinem in Ecclesia Africana ipso vivente cœpisse, ut hymni ad altare de Psalmorum libro dicerentur, cum populo oblatio sacra distribueretur. Ordo Romanus in prima descriptione Missæ ejusdem ritus antiquitatem confirmat dicens: *Mox ut Pontifex cœperit communicare*

populum in Senatorio, statim Schola incipit antiphonam ad communionem, & psallunt usque dum communicato omni populo, etiam in parte mulierum, redit in sedem, & repetito versu quiescunt. Pontifex verò contemplans populum communicatum esse innuit per subdiaconum primo Scholæ, & ille resalutato eo dicit Gloria Patri, *&* Sicut erat, *& Versum. Et finita antiphona surgit Pontifex cum Archidiacono, & veniens ad altare dat orationem ad complendum.* Eundem morem vigere apud Æthiopes docet eorum Missa his verbis. *Dum ministratur sacramentum populo, psallunt docti aliqua carmina in honorem sacramenti, & sanctorum quorum festa celebrantur composita, quæ populus reiterat canendo.* Armenii quoque hymnos canunt & psalmos non solùm tempore communionis, sed etiã cùm Eulogiæ peracta synaxi distribuuntur. In Liturgia S. Jacobi, dum sacerdos oblata in partes dividit, cantantur Psalmi, *Dominus regit me, Benedicam Dominum in omni tempore, Exaltabo te Deus meus rex*, & *Laudate Dominum omnes gentes.* Ante communionem ter dicit Sacerdos, *Domine non sum dignus*: qui versus in quibusdam antiquis Missalibus M. S S. reperitur, at in plerisque deest. Ejus usus commendat Origenes *hom.* 5. in diversa loca Evangelii: *Quando*, inquit, *sanctum cibum, illudque incorruptum accipis epulum, quando vitæ pane & poculo frueris, manducas & bibis corpus & sanguinem Domini tunc Dominus sub tectum ingreditur. Et tu ergo humilians te ipsum imitare hunc Centurionem & dicito: Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum.* Chrysostomus item hom. de S. Thoma Apostolo exhortans fideles ut puri accedant ad Dominum ait, *Dicamus Redemptori nostro, Domine non sum dignus ut intres sub tectum animorum nostrorum; quia tamen tu à nobis teneri vis, de tua freti indulgentia ad te accedimus.* Sunt & aliæ peculiares orationes à diversis Ecclesiis in suis Missalibus præscriptæ à Sacerdote recitandæ ante communionem, quarum nonnullæ cum Romanis ferè coincidunt, aliæ diversæ sunt.

In Missali Romano M. S. quod mihi ostendit vir multæ eruditionis Camillus de Maximis Patriarcha Hierosolymitanus nunc S. R. E. Cardinalis, hæc indicitur, quam etiam legi in Missali Sarisburiensi. *Deus Pater, fons & origo totius bonitatis, qui ductus misericordia Unigenitum tuum pro nobis ad infima mundi descendere & carnem sumere voluisti, quam ego indignus hîc in manibus meis teneo, te adoro, te glorifico, te tota mentis ac cordis intentione laudo & precor, ut nos famulos tuos non deseras; sed peccata nostra dimittas, quatenus tibi soli vivo ac vero Deo puro corde & casto corpore servire valeamus.* Tum immediate ante communionem. *Ave in æternum sanctissima Caro Christi, mihi ante omnia & super omnia summa dulcedo.* Et ante sumptionem sanguinis. *Ave in æternum cœlestis potus mihi ante omnia & super omnia summa dulcedo.*

II. Dandæ verò & accipiendæ communionis diversæ olim fuerunt consuetudines, pro ut diversa locorum, temporum, gentiumque conditio exigebat. In primordiis Ecclesiæ certum est & exploratum omnes fideles, quorum erat cor unum & anima una, quotidie perseverasse in communicatione fractionis panis, ut acta Apostolorum testantur: nec ullus sacris Mysteriis interesse permittebatur, sicut alibi ostensum est, nisi qui offerre poterat, & de oblatis participare; quam consuetudinem diu perstitisse evidens est. Nam ex Justino *Apolog.* 2. ex constitutionibus Apostolicis *lib.* 8. *cap.* 20. ex Dionysio *cap.* 3. *Eccles. Hierarchiæ*, & ex aliis constat Pontificem confectis mysteriis sumpsisse Eucharistiam & singulis præsentibus tradidisse sive per Diaconos, sive per seipsum. Cyprianus lib. de Oratione, *Hunc panem*, inquit, *dari nobis quotidie postulamus, ne qui in Christo sumus & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo graviore delicto, dum abstenti & non communicantes à cœlesti pane prohibemur, à Christi corpore separemur.* Hieronymus *ep.* 50. Ad Pammachium, *Scio*, ait,

Romæ hanc esse consuetudinem, ut fideles semper Christi corpus accipiant, quod nec reprehendo, nec probo. Nec solum Romæ, sed etiam in Hispania eumdem morem sumendi quotidie Eucharistiam eo tempore viguisse *ep. 28. ad Lucinium Bæticum* affirmat. Augustinus hac de re varias in Africa extitisse sententias indicat *ep. 118. ad Ianuarium*, nec declarat cui ipse adhæreat. Ambrosius *lib. 5. de Sacram. cap.* 4. hortatur ad quotidianam communionem, sic tamen vivendum monet, ut quotidie mereamur accipere. Ex quibus liquet initio quinti seculi in quibusdam Ecclesiis Occidentalibus nondum abrogatum fuisse usum quotidie communicandi. Imò alicubi adeo invaluerat mos communicandi quoties quis aderat Missæ, ut aliqui existimarint eum qui pluribus eâdem die Missis intererat, debere in singulis communicare. Quæstionem ex occasione proponit & solvit Vualfridus Strabo prope finem cap. 22. his verbis. Quia de communicandi varietate quædam " præmisimus, hoc addendum videtur, esse quosdam qui " semel in die communicare, etiam si pluribus interfue- " rint Missis, pro dignitate sacramentorum sufficere cre- " dant: esse verò alios, qui sicut in una, sic in omnibus " quibus affuerint Missis in die communicare velint. Quo- " rum neutros culpandos existimo, quia sicut Augustinus " ait de his qui quotidie communicant, & illis qui rariùs, " istos reverentia sanctarum retrahit rerum, illos verò a- " mor salubrium invitat sacramentorum. Nam & ipse sa- " cerdos quoties in die Missas facit, communicare non " omittit. Quod si non faciat, canonico est feriendus ju- " dicio. Hæc Vualfridus, qui seculo nono vivebat. " Citiùs autem in Oriente eorum qui sacris mysteriis intererant, communio desiit: nam Chrysostomus sæpe, & aliquando Athanasius, atque alii Patres Græci de infrequentia communicantium, ut superiùs dictum est, in suis ad populum homiliis conqueruntur. Solidæ tandem pietatis in aliqua provincia defectu eò redacta res est, ut in Concilio Turonensi II. sub Leone III. c. 50. sanci-

tum fuerit, ut homines laïci, si non frequentiùs, ter saltem in anno communicarent. Tum labente per universum orbem religionis studio, cùm rarior in dies fieret usus communionis, in Concilio Lateranensi sub Innocentio III. singulis fidelibus mandatum est, ut cum ad annos discretionis pervenerint, semel saltem in anno peccata sua confiteantur, & in Paschate sacra communione reficiantur. In Missa autem solemni retenta est ab aliquibus Ecclesiis communio Ministrorum, quæ Romæ nunc permanet in insignioribus Basilicis, & ubi desierat, Apostolicæ visitationis decreto restituta est. Sapientissimo sanè consilio, ne in desuetudinem abeat antiquissimus Ecclesiæ ritus, sine quo vix possunt intelligi, quæ in Liturgicis orationibus quotidie recitantur.

III. Olim ante communionem clamabat Diaconus *Sancta sanctis*: ac si diceret, qui non est sanctus non accedat. Eadem verba nunc etiam apud Græcos dicit sacerdos. Quæ verò sanctitas ad hoc requiratur, quæstio perplexa est ante aliquot annos excitata, de qua plures circumferuntur libelli, partium potiùs quàm veritatis indagandæ studio conscripti. De lotione manuum ante Missam, deque nitidis & mundis vestibus, quas sumere solebant ad hanc divinam mensam accessuri egimus suprà Capite I. Ipsam autem Eucharistiam sumpturis tabellæ quædam spongiâ perpolitæ à ministris apponebantur, veluti mensulæ, ut ex Chrysostomo & Athanasio observat Baronius *ann. 57. num.* 146. quibus hodie linteamina successerunt, ut si quid fortè decidat, his excipiatur. At verò Sacerdos sacramentum distribuens quid daret contestabatur dicens, *Corpus Christi*: & accipiens respondebat *Amen*, qua voce verum illud esse profitebatur. Auctor Constitut. Apostolicarum lib. 8. cap. 13. *Episcopus tribuat oblationem dicens corpus Christi, & accipiens dicat Amen, Diaconus verò tribuat calicem dicens, sanguis Christi poculum salutis, & bibens dicat Amen.* Cornelius Papa epist. ad Fabium Antiochenum apud Eusebium *lib. 6. hist. Eccles.*

cap. 43. Novatiani mores & schisma describens ait inter cætera eum quosdam communicasse, & ab illis juramentum exegisse quod nunquam ad Cornelium reverterentur. Tum subdit. *Et cum panem illum accipiens dicere debuisset* Amen, *dicit: Non revertar deinceps ad Cornelium.* Tertullianus *de specta. cap.* 25. eos reprehendit, qui ex ore quo *Amen* in Sancta protulerant, testimonium gladiatori reddebant. Ambrosius lib. 4. de sacram. cap. 5. *Dicit tibi sacerdos, Corpus Christi, & tu dicis Amen, id est verum.* Hieronymus epist. 62. ad Theophilum Alexandrinum: *Qua conscientia ad eucharistiam accedam, & respondebo* Amen; *cum de charitate dubitem porrigentis?* Augustinus lib. 12. contra Faustum cap. 10. *Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cùm eo accepto ab omnibus gentibus respondetur.* Amen. Leo Magnus serm. 6. de jejunio septimi mensis: *Sic sacræ mensa communicare debetis, ut nihil prorsus de veritate corporis Christi & sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur quod fide creditur, & frustra ab illis* Amen *respondetur, à quibus contra id, quod accipitur, disputatur.* Sunt alia quamplurima Patrum testimonia, quæ in re clarissima coacervare inutile foret. Tempore Gregorii Magni sacerdos tradens eucharistiam hac formula utebatur, ut in ejus vita scribit Joannes Diaconus lib. 2. *Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam.* Auctor anonymus de Persica captivitate editus à Combefis, *Ut quid*, inquit, *his qui accedunt ais, corpus & sanguis Agni Dei quod tibi datur in remissionem peccatorum.* Alcuinus hanc formulam habet. *Corpus Domini nostri Iesu Christi custodiat te in vitam æternam.* Helgaldus in vita Roberti Regis Galliæ, *A dante*, inquit, *sacerdote dicitur, Corpus Domini nostri Iesu Christi sit tibi salus animæ & corporis.* Ipsa quoque sacra communio antiquo ritu non ore excipi solebat, ut hodie fit, sed manu; quam qui susceperat ori reverenter admovebat. Suppetunt hac de re sanctorum Patrum Græcorum & Latinorum innumerabiles auctoritates; sed ne pro-

lixior sim, modum in iis recensendis servabo. Tertulliano primus locus tribuendus est. Is lib. de Idololatria exclamans adversùs Christianos ab idolis ad ecclesias euntes, ingemit illos *eas manus admovere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt*, quæ scilicet idola gentibus fabricant. *O manus præcidendæ!* Et in fine libri de baptismo agit de prima manuum cum fratribus apertione post lavacrum; utique ad accipiendam eucharistiam. Clariùs Magistro hunc ritum exprimit Cyprianus epist. 56. ad Thibaritanos, *Armemus & dexteram gladio spiritali, ut sacrificia funesta fortiter respuat, & eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur.* Idem lib. de lapsis: *Quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur.* Et pauló post, *Quidam & ipse maculatus, sacrificio à Sacerdote celebrato, panem cum cæteris ausus est latenter accipere, Sanctum Domini edere & contrectare non potuit, cinerem ferre se apertis manibus invenit.* Alia Cypriani testimonia affert Pamelius *lib.* 1. *Liturgicorum.* Ambrosius apud Theodoretum *lib.* 5. *hist. eccl. cap.* 17. increpans Theodosium post cædem Thessalonicensium, *Quomodo*, inquit, *manus extendes injustæ cædis sanguine adhuc stillantes? Quomodo hujusmodi manibus Domini corpus accipies?* Augustinus lib. 2. contra literas Petiliani cap. 23. *Illum commemoro*, Optatum scilicet Gildonianum Donatistarum episcopum, *qui vobiscum vixit, cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis, in cujus manibus eucharistiam ponebatis, cui vicissim danti manus porrigebatis.* Dionysius Alexandrinus epist. ad Xystum Romanum Pontificem apud Eusebium *lib.* 7. *cap.* 9. agens de quodam ab hæreticis baptizato, qui reconciliatus Catholicæ Ecclesiæ ejus baptismum postulabat, ait: *Ego eum qui ad sacram mensam astiterit, & manus ad suscipiendum sacrum cibum porrexerit, renovare non ausim.* Basilius Magnus *epist.* 289. ad Cæsariam Patriciam, *Nam & in ipsa ecclesia sacerdos partem aliquam* eucharistiæ *in-*

manus tradit, & illam apprehendit qui percipit cum omni libera potestate, atque ita suis propriis manibus eandem sua ori admotam ingerit. Chrysostomus hom. 21. ad pop. Antioch. *Cogita quid manu capias, & ipsam ab omni avaritia & rapina liberam conserva. Reputa quod non tantùm manu capias, verùm & ori admoveas, & linguam custodi à contumeliosis & turpibus verbis mundam.* Idem hom. in recens baptizatos edita à Francisco Combefis : *Tene manu donum, animo id quod est occultum. Manus teneat, & mens ista dicat, Deus meus & Dominus meus.* Gregorius Antiochenus orat. in diem sabbati sancti apud eumdem : *O cœlorum rex ne nos repellas, cum de tua freti clementia scelestis manibus sacrum tuum corpus tenere ausi fuerimus.* Sozomenus *lib.* 8. *cap.* 5. & Nicephorus *lib* 13. *cap.* 7. narrant factum mulieris Macedonianæ, quæ Chrysostomo sacris operante, ut marito orthodoxo se fidei consortem probaret, eucharistiam accepit, quam manu retinens tradidit ancillæ ab ea accipiens panem communem domo allatum. Sed dum ori admotum dentibus conterere conatur in lapidem conversum sensit. Concilium Trullanum *c.* 101. illos reprehendit qui corpus Christi non manu excipiebant, sed quibusdam instrumentis seu receptaculis ex auro vel alia materia pretiosa comparatis : quod licèt à religione profectum, ut ait Zonaras in hujus canonis expositione, synodus tamen improbavit: quia nulla res sensibilis ipso homine, ejusque manu præstantior est. Idē canon modum præscribit, quo sacra dona excipienda erant, dicens : *Si quis immaculati corporis particeps esse voluerit, & offerre se ad communionem, manus in crucis formam figurans sic accedat.* Eamdem manuum compositionem antea docuerat Cyrillus Hierosol. Catech. 5. Mystagog. *Accedens ad communionem non expansis manuum volis accede, neque cum disjunctis digitis, sed sinistram veluti sedem quamdam subiiciens dexteræ, quæ tantum Regem susceptura est, & concava manu suscipe corpus Christi dicens Amen.* Hunc ipsum ritum commendat Damascenus lib.

4. orthod. fidei cap. 14. *Ardenti cupiditate ad eum adeamus, manibusque in crucis formam compositis Crucifixi corpus suscipiamus.* Eâdē ętate qua Damascenus in Oriente, vixit Beda in Occidente, qui vitam Cednonis Monachi enarrans *lib. 4. hist. Anglicanæ cap. 24.* ait ipsum de hoc seculo exiturum petiisse sibi afferri eucharistiam, *qua accepta in manu, interrogavit si omnes placidum erga se animum haberent: sicque se cœlesti muniens viatico vitæ alterius ingressui paravit.* Hujus ritus ignorantia quidam apud Galanum in conciliatione ecclesiæ Armenæ cum Romana *Parte 1. pag. 132.* inter errores Iberorum, quos nunc Georgianos vocamus, hunc enumerat. *Aliquibus diebus festivis multi sacerdotes Missæ sacrificio adstantes communicant, sed eucharistiam ab episcopo celebrante recipiunt in propriis manibus, quam ipsimet proprio apponunt ori.* Tangit autem hic articulus & alium veteris ecclesiæ morem, de quo suo loco dictum est, omnes scilicet presbyteros episcopo concelebrasse, & ab eo communionem suscepisse: qui & perperam errori adscribitur. Porro hîc notandum est in susceptione eucharistiæ inter viros & mulieres discrimen aliquod fuisse: nam viri nuda manu, mulieres subjecto linteolo, quod Dominicale dicebatur, illam accipiebant. Sic statutum legimus in concilio Antissiodorensi c. 36. *Non licet mulieri nuda manu eucharistiam accipere.* Et c. 42. *Ut unaquæque mulier, quando communicat, Dominicale suum habeat: quod si qua non habuerit, usque ad alium diem Dominicum non communicet.* Augustinus item *serm. 252. de tempore*, diu ante hoc concilium invaluisse per Africam hanc consuetudinem testis est dicens: *Mulieres quomodo nitidum exhibent linteolum, ubi corpus Christi accipiant, sic corpus castum & cor mundum exhibeant.* Et hunc quidem linteolum nihil aliud esse quàm suprà dictum Dominicale Baronii sententia est, quam alii secuti sunt. Vir tamen eruditissimus Stephanus Balusius in notis ad Gratianum 33. *qu. 5. c. Mulier.* docet Dominicale genus quoddam velaminis esse, sine quo non licebat

fœminis ad sacram communionem accedere. Ait enim præcitatum canonem in veteri Codice sic legi. *Si mulier communicans Dominicale suum super caput non habuerit, usque ad alium diem Dominicum non communicet.* Cæterum apud Orientales nullam inter viros & mulieres in hac re differentiam invenio; nam silent de ea Patres Græci, & synodus Trullana censuit nudam manum alia quavis materia digniorem esse.

IV. Hoc etiam circa usum eucharistæ sæviente persecutione introductum fuit, ut cum in locis abditis sacra synaxis peragebatur, qui ad eam conveniebant, non solùm de oblatis participarent, sed particulas quoque acceptas à sacerdote secum deferrent, & domi reverenter custodirent, ut quia quotidie vitæ periculum eis imminebat, quotidie seipsos possent sacra communione ad certamen præparare. Id in primis Tertullianus ostendit lib. 2. ad Uxorem cap. 5. *Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes? Et si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur.* Et de orat. cap. 14. *Accepto corpore Domini & reservato, utrumque salvum est, & participatio sacrificii, & executio officii.* Cyprianus lib. de spectaculis, *Qui festinans ad spectaculum, & adhuc gerens secum, ut assolet, eucharistiam.* Et lib. de lapsis: *Cum quædam mulier arcam suam, in qua Domini Sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere.* Narrat Gregorius Nazianzenus orat. in funere sororis suæ Gorgoniæ eam apud se in cubiculo reconditum habuisse corpus Christi, & fusâ ante ipsum oratione à gravi morbo liberam evasisse. Basilius epist. cit. ad Cæsariam: *Quoniam verò per tempora illa persecutionum cogebantur homines necessariò, sacerdote vel ministro non præsente, propriis manibus percipere communionem, non est nisi supervacuum ut demonstrem illam ipsam rem non esse graviter & iniquè ferendam, eo quod inveterata consuetudo hoc ipsam revera confirmatum dedetat. Nam & illi omnes qui per eremos vitam monasticam*

instituunt, ubi copia non suppetit sacerdotis, cum habeant domi cōmunionem, de suis manibus illam percipiunt. Alexandriæ autem & per Ægyptum unusquisque etiam de plebe ut plurimùm habet domi sua communionem. Et paucis interjectis. *Idem igitur quo ad potestatem est, sive quis de manu sacerdotis partem unam aliquam percipiat, sive partes simul quàm plurimas.* Hieronymus *epist. 50. ad Pammachium* illos objurgat, qui post nocturnum concubitum ecclesiam ingredi non audebant divinam timentes ultionem, domi autem accipere eucharistiam non formidabant. *Ipsorum*, ait, *conscientiam convenio, qui eodem die post coitum communicant, & iuxta Persium Noctem flumine purgant: quare ad Martyres ire non audent? quare non ingrediuntur ecclesias? an alius in publico, alius in domo Christus est? Quod in ecclesia non licet, nec domi licet.* Philippicus gener Mauritii Imperatoris, ut Anastasius Bibliothecarius in historia scribit, noctu ab eo accersitus, timens vitæ suæ corpus Christi percipere quæsivit, utique domi asservatum, antequam pergeret ad Imperatorem. Seleuciæ sub Dionysio episcopo miraculum accidisse narrat Ioannes Moschus in Prato spirituali; quidam enim servus fidelis sumptam communionem in die cœnæ Domini secundùm consuetudinem illius provinciæ linteo mundissimo involvit, & reposuit in armario; Dominus autem ejus aperiens armarium vidit omnes sanctas patticulas culmos & spicas germinasse. Aliud miraculum singulare narrat Augustinus *lib. 3. operis perfecti contra Iulianum n. 164.* Nam cum quidam Acatius clausis clausis oculis natus esset à religiosa matre sanatus fuit, applicato cataplasmate ex eucharistia, quam videlicet domi asservabat.

V. Ad absentes quoque mitti consuevit, quod multiplici veterum Scriptorum testimonio probatur. Iustinus Apolog. 2. *Diaconi distribuunt unicuique præsenti, & ad absentes perferunt.* Dionysius Alexandrinus apud Eusebium *lib. 6. cap. 44.* seni cuidam Serapioni missam refert à Presbytero partem eucharistiæ per puerum laicum, qui

eam aqua intinctâ in os senis infudit, & protinus animam exhalavit. Romanum Martyrologium die XV. Augusti Tharsicium acolythum commemorat, quem cùm pagani invenissent corporis Christi sacramenta portantem, cœperunt disquirere quid gereret: at ille indignum judicans porcis prodere margaritas, tamdiu ab illis fustibus & lapidibus mactatus est donec spiritum emisit: cujus corpore revoluto sacrilegi discussores nihil sacramentorum Christi invenerunt. Irenæus Martyr in epist. ad Victorem Papam, quam historiæ suæ inserit Eusebius *lib. 5. cap. 24.* testis est à summis Pontificibus Victoris prædecessoribus diversarum ecclesiarum presbyteris seu episcopis transmissam eucharistiam, in signum videlicet mutuæ communionis, ut alibi notatum est. Refert Palladius in historia Lausiaca *cap. 9. & 52.* olim Monachos in solitudine habitantes non antea sumpsisse cibum, quàm spiritale alimentum animæ accepissent, sanctam nimirum communionem in cellis servatam, quam sacerdotes vel illis in ecclesia dabant, vel domum mittebant. Justinianus *Novella 123. de Episcopis & Monachis c. 41.* Sanctimonialibus fœminis presbyterum sive diaconum ab episcopo deputari statuit *ad faciendum eis responsum, aut sanctam eis communionem portandam.* Scriptor vitæ S. Laurentii Dublinensis *apud Surium die 14. Novembris* alium morem indicat ab antiquis usurpatum, & ipsius viri sancti, qui obiit anno 1181. temporibus adhuc vigentem, deferendi secum eucharistiam, cùm quis longè proficiscebatur. Narrat enim quatuor sacerdotes augustissimum Sacramentum secum portantes incidisse in latrones, qui sacra dona irreverenter tractantes eos spoliarunt, & mox injuriam Deo ulciscente suspendio interierunt. Confirmant eumdem ritum, quæ de Satyro fratre naviganterefert Ambrosius orat. in funere ipsius: de Maximiano episcopo Syracusano Gregorius *lib. 3. Dialog. cap. 36.* de Monachis Constantinopolim navigantibus Ioannes Diaconus in vita Gregorii *lib. 1. cap. 33.* de S. Birino episcopo Dorcestriensi Anonymus apud

Surium *die* 3. *Decembris cap.* 1. Atque huc forsitan respexit Hieronymus cùm in fine epist. 4. ad Rusticum ita de S. Exuperio episcopo Tolosæ scribit, *Nihil illo ditius qui corpus Domini canistro vimineo, sanguinem portat in vitro.* Idem mos etiam hodie servatur a Monachis Græcis in longiori itinere, ut Petrus Arcudius testatur *lib.* 3. *de sacramen. cap.* 59. Romanus quoque Pontifex cum extra Urbem longum iter agit, eucharistiam deferre solet, quæ cum magnifico & religioso comitatu ipsum præcedit: de qua re eruditum commentarium edidit Angelus Rocca Apostolici sacrarii Præfectus, ubi ejus originem refert ad hunc priscum morem de quo agimus.

VI. Quod si olim licitum fuit & domi privatim habere eucharistiam, & eam secum in itinere deferre; multò credibilius est in ecclesiis conservatam fuisse, ut semper in promptu esset ad infirmos communicandos. Nec desunt probationes. Nam Optatus Milevitanus de conservata in templo Eucharistia intelligendus est, cùm à Donatistis inaudito scelere traditam canibus narrat *lib.* 2. non sine signo divini judicii, canes enim accensi rabie homines ipsos dente vindice laniaverunt. Victor episcopus *lib.* 1. *Africanæ persecutionis* de divinis quoque sacramentis in ecclesia asservatis agit, cùm Valerianum episcopum viriliter dimicasse ait ne ipsa traderet, qua de causa ab impio Rege Geiserico foras civitatem singularis jussus est pelli, addito præcepto, ne quis eum in domo aut agro permitteret habitare. Cyrillus Alexandrinus ejusdem moris testis est in epist. ad Calosyrium præfixa libro adversùs Anthropomorphitas, qua eos redarguit qui dicebant Eucharistiam in sequentem diem servandam non esse. Idem colligitur ex Pœnitentiali Columbani Abbatis, in quo præscribit quæ pœna sit illis imponenda quorum negligentia Eucharistia corrupta & putrefacta sit. Eudocia martyr apud Henschenium *die* 1. *Martii* antequam ad martyrium duceretur, brevi morula à satellitibus impetrata ad sacram ædem cucurrit, & arcula reserata sacri doni corporis Christi par-

ticulam

ticulam acceptam sinu recondidit, & cum militibus abiit. Est item de hac re canon Concilii II. Turonensis, *ut corpus Domini in altari non in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur*: videlicet ut quidam interpretantur, non inter imagines, sed sub cruce in loco digniori ponatur. Ad quem ritum sunt qui existiment multò ante hoc concilium respexisse Paulinum Nolanum *epist. 12. ad Severum* his versibus.

Divinum veneranda tegunt altaria fœdus;
Compositis sacra cum cruce Martyribus.
Cuncta salutiferi coeunt martyria Christi,
Crux, corpus, sanguis, Martyris ipse Deus.

At hæc subobscura sunt: imò ex antecedentibus de solis Sanctorum lipsanis Paulinus loqui videtur. Clariora sunt quæ Venantius Fortunatus scribit *lib. 3. carm. 25.* ad Felicem Bituricensem episcopum, qui turrim auream fecerat, qua corpus Domini asservaretur.

Quam bene juncta decent, sacrati ut corporis Agni
Margaritum ingens, aurea dona ferant.
Cedant Chrysolithis Salomonia vasa metallis,
Ista placere magis ars facit atque fides.

Similem turrim commemorat Gregorius Turonensis *lib. 1. de gl. martyrum cap.* 86. quam è manibus impuri diaconi elapsam refert, seque in altari collocasse ita ut eam diaconus nunquam assequi potuerit. Ad eundem usum suspensas in altari aureas & argenteas columbas legimus in vita S. Basilii Amphilochio adscripta. Eas autem sublatas à Severo hæretico conquesti sunt clerici & monachi Antiocheni, oblato quintæ synodo supplici libello. Rectè verò observat Morinus *lib. 8. de pœnitentia cap.* 14. servatum antiquitus in ecclesia corpus Christi propter infirmorum communionem, addens hodiernam consuetudinem plures particulas reservandi ad fideles in ipsa ecclesia etiam extra sacrificium communicandos à Mendicantibus primùm introductam, & ab aliis deinde usurpatam, ipso Romano Rituali refragante, in quo nunc etiam decernitur

propter infirmos asservari. Sanis veteri ritu nullus erat communionis usus extra sacrificii actionem, nisi cum permisit ecclesia, ut accepta mysteria domum deferrent. Notabile est autem quod in præcitata Basilii vita refertur; cum enim precibus à Deo gratiam obtinuisset, ut suis verbis sacrificium offerre posset, accepto divinitus pane & vino, ipsisque consecratis; tempore confractionis panem divisit in tres partes, & unam quidem cum multo timore & veneratione sumpsit, alteram verò unà secum sepeliendam servavit, tertiam denique in columba aurea depositam desuper sacrum altare suspendit. Quod ideò hoc loco adnotandum censui, quia olim viguit hic mos consepeliendi mortuis eucharistiam, non solum apud Græcos, sed etiam apud Latinos. Extat siquidem exemplum S. Benedicti, qui ut Gregorius scribit *lib. 2. Dialog. cap. 24.* puerum monachum extra claustra defunctum sepulturæ tradi jussit posito super pectus ejus Dominico corpore, quod ad hunc effectum ipsemet dedit, ne terra defossum cadaver projiceret, sicut antea bis acciderat. Sive autem id fecerint sancti Patres peculiari instinctu, ne unquam à Domino separarentur, sive ex consuetudine tunc recepta, hæc tamen postmodum abrogata fuit. Alius quoque usus olim irrepserat mortuos communicandi, præsertim pœnitentes, qui sine communione decesserant, credentibus nonnullis pia quadam simplicitate ipsos ecclesiæ ea communione reconciliari. Sed hic vetitus est c. 6. Concilii III. Carthaginensis, c. 12. Antissiodorensis, & c. 83. Trullani.

VII. Simili modo desiit mos accipiendi manibus eucharistiam, & eam domum deferendi, pœnisque gravissimis transgressoribus impositis sancitum fuit, ne quis eam, exceptis ministris, attrectaret; nam paulatim abusus irrepserant, & fraudes multæ, & sacrilegia. Ideò Concilium Cæsaraugustanum sub Damaso c. 3. decrevit, ut si quis probaretur eucharistiæ gratiam in ecclesia non sumpsisse, anathema esset in perpetuum. Et Toletanum. I. anno Christi 400. c. 14. *Si quis*, inquit, *acceptam à sacerdote*

eucharistiam non sumpserit, velut sacrilegus propellatur. Idque primum in Hispania constitutum fuit propter Priscillianistas & alios infideles, ut indicat hoc canone recitato Concilium Toletanum XI. anno 675. c. 11. Et hi quidem canones hoc tantum præcipiunt ut statim accipiatur, nec reservetur & domum deferatur: quando verò cœperit in os immitti, sicut hodie fit, incertum est. Ordo Romanus in secunda Missæ descriptione ita de communione decernit: *Presbyteri ergo & diaconi osculando episcopum corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi autem osculando manum episcopi ore accipiant corpus Christi ab eo.* Quam sententiam testatur Morinus *de sacris Ordinat. p. 3. exercit.* 11. *cap.* 3. se totidem verbis legisse in Ordine Romano ante annos septingentos conscripto. Hinc autem deducitur nec subdiaconis quidem tunc permissum corpus Dominicum manu attingere, multò minus secularibus. Sed variæ fuerunt diversarum ecclesiarum consuetudines nec omnia ubique uno eodemque tempore recepta & immutata sunt. Quod si conjecturis in re obscura aliquid tribuere fas est, satis mihi probabile videtur tunc cœpisse in Occidente corpus Christi ore accipi, cùm panis consecrandus ad eam formam tenuissimam, qua nunc utimur, redactus est; ob periculum videlicet ne levissima particula manu elabi, & in terram decuti posset. Est & alia causa, ut impiorum fraudibus, cunctisque irreverentiis & abusibus, quantum fieri poterat, occasio præcluderetur. Perpetuæ scilicet mutationi obnoxiæ sunt res humanæ, nec quidpiam tam sanctè institutum est, quin aliquando in superstitionem & pravos usus degeneret. Sic ex domestica communione, quæ olim omnibus licita erat, abusus in quibusdam locis exortus est, ut etiam intra ecclesiam, publicam sibi eucharistiæ administrationem laici homines usurparent. Patres enim concilii Trullani c. 58. statuerunt, ne quis eorum qui sunt in ordine laicorum divina sibi mysteria impertiret præsente episcopo, vel presbytero, vel diacono:

Sic ex more mittendi ipsa sacramenta ad ægrotos vel absentes detestabilis abusus emanavit, quem proscripsit synodus Remensis apud Ivonem *p. 2. Decreti c. 39.* & apud Gratianum *de consecr. dist. 2. c. 29.* his verbis. *Pervenit ad notitiam nostram quod quidam presbyteri in tantum parvipendant divina mysteria, ut laïco vel fœminæ sacrum corpus Domini tradant ad deferendum infirmis: & quibus prohibetur ne sacrarium ingrediantur, nec ad altare propinquent, illis sancta sanctorum committuntur. Quod quàm sit horribile, quámque detestabile, omnium religiosorum animadvertit prudentia. Igitur interdicit per omnia synodus, ne talis temeraria præsumptio ulterius fiat; sed omnimodis presbyter per semetipsum infirmum communicet. Quod si aliter fecerit, gradus sui periculo subjacebit.* Alia item synodus habita Lundoniæ in Anglia anno 1138. sancivit ut corpus Domini non deferatur ad infirmos nisi per sacerdotem vel diaconum: at verò in necessitate per quemlibet deferri permisit, ut referunt Ricardus Hagustaldensis & Gervasius monachus inter X. scriptores antiquos historiæ Anglicanæ editi. Sed alia multò turpior & vix credibilis corruptela in quibusdam Galliæ provinciis occurrit, ut mulieres intolerabili impudentia ad altaria irrumpere auderent, atque ipsa divina mysteria populis ministrare. Rem narrant, & qua par est severitate execrantur episcopi in synodo Parisiensi anno 829. congregati lib. 1. cap. 45. *Quidam*, inquiunt *nostrorum verorum virorum relatu, quidam etiam visu didicimus in quibusdam provinciis contra legem divinam, canonicamque institutionem fœminas sanctis altaribus se ultrò ingerere, sacrataque vasa impudenter contingere & indumenta sacerdotalia administrare: & quod his majus, indecentius, ineptiusque est, corpus & sanguinem Domini populis porrigere, & alia quæque quæ ipso dictu turpia sunt exercere. Miranda sanè res est, unde is illicitus in christiana religione irrepserit usus, ut quod viris secularibus illicitum est, fœminæ, quarum sexui nullatenus competit, aliquando contra fas sibi licitum facere*

potuerint. Inhibent deinde ne hoc ulterius fiat, ejusque rei curam seriò Episcopis injungunt. Hæc de abusibus dicta sint, nunc ad alios priscæ communionis ritus transeundum est.

VIII. Ordo communionis hic erat, ut primò quidem celebrans seipsum communicaret, deinde Episcopos si qui aderant, vel Presbyteros simul cum eo synaxim agentes: tum Diaconos, Subdiaconos, & Clericos; Monachos, Diaconissas, & sacras Virgines; novissimè populum adjuvantibus Presbyteris, primùm viros, postea mulieres. Idem in calicis distributione servabatur, nisi quod Presbyteri per se illum sumebant, Diaconi à Presbyteris, reliqui à Diaconis, ut ex Ordine Romano & ex Græcorum Euchologio constat. Præmittebatur communicantium exploratio & notitia, unde illa vox in quibusdam Liturgiis, *Agnoscite vos invicem:* & Græci nunc etiam hoc servant, ut nomen communicantis inquirant, si ignotus sit; & cum sacerdos alicui porrigit Eucharistiam, nomen ejus exprimit dicens: *Sumis serve Dei N. pretiosum & sanctum corpus & sanguinem Domini & Salvatoris nostri Iesu Christi in remissionem peccatorum tuorum & vitam æternam.* Quod spectat ad locum, celebrans in medio altaris, alii Presbyteri in circuitu, Diaconi retro altare communicabant, subdiaconi & Clerici in limine sanctuarii, sive in choro; reliqui extra cancellos. Græci sanctuarium ingredi soli permiserunt Imperatori *can. Trullano* 69. At Theodosium, qui ex græca consuetudine eum sibi locum assumpserat, inde amovit Ambrosius, & docuit purpuram Imperatorem facere, non sacerdotem. Hic ordo diu permansit in Romana Ecclesia, ut latinorum rituum Scriptores ostendunt; deinde paulatim tum Romæ, tum alibi mutatus est. Concilium Toletanum IV. sub Honorio c. 17. Sacerdotem & Levitam ante altare communicare constituit, in choro clerum, populum extra chorum. Bracarense I. tempore Joannis III. c. 31. sic decrevit: *Placuit ut intra sanctuarium altaris ingredi ad communicandum non*

liceat laïcis viris vel mulieribus, nisi tantùm clericis, sicut & antiquis canonibus statutum est. Sub eodem Pontifice celebrata in Gallia II. synodus Turonensis, in qua c. 4. sancitum est ne laïci intra Cancellos ad Missam stare præsumant : ad communicandum verò statuit ut tam viris quàm fœminis pateant Sancta Sanctorum. Ex quo apparet eodem tempore varias de eadem re leges & consuetudines in diversis regionibus extitisse. De situ communicantium, si de Græcis sermo sit, nulla est dubitatio, quin stantes divina dona percipiant ; ita enim præscribunt ipsorum Ritualia, quibus consonant sancti Patres : sed prono capite, & demissis oculis, ut Cyrillus *Catech.* 5. & Chrysostomus *orat. in Encania* monent. De Latinis non ausim affirmare, nihil enim habeo ex antiquis scriptoribus, quo id confirmem, nisi quod etiam hodie in Missa solemni Romani Pontificis Diaconus communicat stans, omnino ex veteri ritu. Deinde puto ut in reliquis, ita etiam in hac re similes ab initio utriusque Ecclesiæ ritus fuisse. Nunc solus sacerdos celebrans communicat stans, reliqui omnes genibus flexis de manu sacerdotis communionem accipiunt. Summus Pontifex cum solemniter celebrat, sedens communicat hoc modo. Data pace Episcopo & duobus Diaconis assistentibus, qui os ejus & pectus osculantur, ascendit ad sedem suam comitantibus ipsum Diaconis & Episcopis. Tum Diaconus evangelii apud altare patenam cum sacramento reverenter accipiens, ambabus manibus in altum elevat usque ad oculos habentem desuper auream stellam cum nominibus XII. Apostolorum, ne hostia labi possit. Et primò vertit se ad latus epistolæ cum summa gravitate, & per eandem viam revertitur ad medium altaris : postea eodem modo vertit se ad latus evangelii, ubi subdiacono genuflexo patenam tradit cum sacramento. Tum surgit subdiaconus, & ipse Diaconus flectit genua, donec ille discesserit portans sacramentum Pontifici, qui ei advenienti profundè inclinat, ac ipsum reverenter adorat. Subdiaconus verò cum pervenerit ad

Pontificem ſtat rectus ad ejus ſiniſtram. Poſt hæc Diaconus accipiens calicem parvo velo aureo coopertum eodem modo ſe vertit ad utrumque latus altaris, ſicut cum patenam tenebat: & inde cum ipſo calice ad dextrum latus Pontificis accedit. Pontifex verò ſumit unam partem hoſtiæ, & aliam in duas partes dividit pro communione Diaconi & ſubdiaconi. Sumpto autem à Pontifice Chriſti corpore Epiſcopus Cardinalis aſſiſtens porrigit ei calamum aureum, quo ſanguinis partem ſugit, reſiduum dimittens pro diacono & ſubdiacono. Tum Pontifex communicat diaconum ſtantem & tenentem dextera manu calicem, calamum ſiniſtra; qui accepto corpore Chriſti faciem Pontificis oſculatur, & reverſus ad altare partem ſanguinis ſugit. Eodem modo corpus Chriſti porrigit Pontifex ſubdiacono coram ſe genuflexo & patenam tenente, qui & ipſe ad cornu altaris accedens reſiduum ſanguinis cum calamo ſugit. Unus autem ex ipſis particulam hoſtiæ, quæ calici de more immiſſa fuerat, ad labia ipſius calicis retrahit & ſumit. Hæc ex ceremoniali Romani Pontificis excerpta ſunt, quæ ab antiquiſſimo Ordine Romano in paucis diſcrepant, ut utrumque conferenti manifeſtum erit.

CAPUT XVIII.

Communio olim sub utraque specie. Sub una tantùm nunquam vetita, imò multoties usitata à primis Ecclesiæ seculis & deinceps. Quando & qua occasione fieri desierit sub utraque. Græcorum ritus in paranda Eucharistia, quam pro infirmis conservant. Mos eorum discutitur corpus Domini sanguine intinctum communicantibus porrigendi. Viguit aliquando idem usus in Occidente. Horribile exemplum damnationis hæreticorum calamo intincto in sanguine Christi.

I. PRæter ea quæ dicta sunt, ad veteres ritus Eucharistiæ pertinet communio sub utraque specie novissimis hisce temporibus inter catholicos & hæreticos acerrimè controversa. Omissis autem disputationibus in his dumtaxat immorabor, quæ ad veterem administrandæ communionis sub una vel sub duplici specie consuetudinem spectant, ad duo puncta brevissimè redigens quicquid spissis voluminibus de hoc argumento à viris præstantissimis scriptum est. An videlicet communio sub utraque specie semper in usu fuerit: & an permissum olim sit sub una tantùm communicare. Facilè autem utraque lis componi potest, si communionem publicam intra Missarum solemnia à privata extra Ecclesiam & synaxim distinguamus. Certum quippe est omnes passim Clericos & Laïcos, viros & mulieres sub utraque specie sacra mysteria antiquitus sumpsisse, cùm solemni eorum celebrationi aderant, & offerebant, ac de oblatis participabant. Extra sacrificium verò, & extra Ecclesiam semper & ubique communio sub una specie in usu fuit. Primæ parti assertionis consentiunt omnes tam catholici, quàm sectarii; nec eam negare potest qui vel levissima rerum Ecclesiasticarum no-

titia imbutus sit. Semper enim & ubique ab Ecclesiæ primordiis usque ad seculum XII. sub specie panis & vini communicarunt Fideles, cœpitque paulatim ejus seculi initio usus calicis obsolescere plerisque Episcopis eum populo interdicentibus ob periculum irreverentiæ & effusionis, quod inevitabile erat aucta fidelium multitudine, in qua deesse non poterant minus cauti & attenti ac parum religiosi. In ordine Cisterciensi statutum olim fuit, ne ulla persona ordinis exceptis ministris altaris sacris vestibus indutis ad sacrum calicem pro percipiendo sanguine accedere præsumeret propter periculum & scandalum evitandum. Ob eandem causam Rodulfus Abbas S. Trudonis, qui vivebat anno 1110. removeri à laïcis calicem suadet his versibus;

Hic & ibi cautela fiat, ne Presbyter ægris
Aut sanis tribuat laïcis de sanguine Christi,
Nam fundi posset leviter; simplexque putaret,
Quod non sub specie sit totus Iesus utraque.

Sic paulatim, ut dixi, introducta est communio sub sola specie panis, posteaquam intolerandi abusus religiosos Antistites ad abrogandum communem calicis usum induxerunt. Moribus enim immutatis leges quoque mutandæ sunt, quæ aliquando utiles atque optimæ fuerunt. Hæc autem mutatio facta est primum à diversis Episcopis in suis Ecclesiis, deinde à Synodo Constantiensi canonica sanctione pro omnibus stabilita, nullo profectò spiritualis refectionis detrimento, ut fideles experiuntur; nulla divinæ legis transgressione: quia communio sub utraque specie nec divinitus instituta fuit, nec unquam antiqui Patres eam ad salutem necessariam esse docuerunt. Objiciunt aliqui canonem Gelasii apud Gratianum *de consecr. dist. 2. Comperimus.* adversùs eos qui sumpta tantummodo corporis sacri portione à calice abstinebant: sed ex ipsa lege manifestè cognoscitur sanctum Pontificem assertioni nostræ non adversari. *Comperimus*, ait, *quod quidam sumpta tantummodo corporis sacri portione à calice sacri*

cruoris abstineant, qui proculdubio, quoniam nescio qua superstitione docentur obstringi, aut integra sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur: quia divisio unius ejusdemque mysterii sine grandi sacrilegio non potest provenire. Illos igitur ferit hic canon, qui calicem respuebant, non quia crederent communionem sanguinis non esse necessariam, cum integer Christus sub specie panis sumatur; sed quia moti quadam superstitione à calice abstinebant. Erat autem hæc superstitio Manichæorum, qui cum dicerent vinum esse fel principis tenebrarum & à diabolo creatum, communionem sub specie vini sumere recusabant, ut testatur Leo Magnus serm. 4. de Quadrag. in quo de illis disserens inter cætera ait: *Cumque ad tegendam infidelitatem suam nostris audeant interesse mysteriis, ita in sacramentorum communione se temperant, ut interdum tutiùs lateant: ore indigno corpus Christi accipiunt, sanguinem autem redemptionis nostræ haurire omnino declinant. Quod ideo vestram volumus scire sanctitatem, ut vobis hujuscemodi homines, & his manifestentur indiciis, & quorum deprehensa fuerit sacrilega simulatio, notati & prohibiti à sanctorum societate sacerdotali auctoritate pellantur.* Ex his apparet adversùs Manichæos promulgatam hanc legem; qui, ut ait Anastasius, temporibus Gelasii inventi sunt in Urbe Roma, & in exilium deportati, eorumque codices ante fores Basilicæ S. Mariæ incendio concremati. Ut igitur latitantes sub catholico nomine proderentur, idem remedium adhibuit Gelasius, quo pridem Leo usus fuerat, præcipiens ut sub utraque specie omnes communicarent: ne si catholici à calice abstinerent, se de hæresi Manichæorum suspectos redderent: aut ipsi Manichæi eo signo detegi non possent, si idem facerent quod catholici sub specie sola panis communicantes. Cum verò rationem reddens sanciti decreti ait divisionem mysterii sine grandi sacrilegio provenire non posse, eosdem Manichæos perstringit, qui haustum vini respuentes tanquam fel diaboli divina mysteria proculdubio mutilabant,

seque grandi sacrilegio obstringebant. Notabile est quod Princeps Theologorum docet 3. p. qu. 80. art. 12. ad 2. *Perfectionem* videlicet *hujus sacramenti non in usu fidelium, sed in consecratione materiæ sitam esse, & ideo nihil derogat perfectioni hujus sacramenti, si populus sumat corpus sine sanguine, dummodo Sacerdos consecrans sumat utrumque.* Nec Manichæos à sanctis Patribus reprehensos & ab Ecclesia damnatos legimus, quod sub unica specie communicarent, sed quia, ut diximus, à consecratione & communione calicis tanquam à re mala & diabolica abstinendum esse sacrilego errore dicebant.

II. Sic prima assertionis parte luculenter comprobata, ad alteram transeundum est, quæ veterum Patrum doctrina & praxi, totiusque Christiani orbis consensu, atque inconcusso catholicæ fidei firmamento stabilita, à nemine, cui scintilla rationis adsit, negari poterit. Quid enim clarius & frequentius in veteri historia quàm communio sub una specie? Hanc evincunt exempla superius allata de Eucharistia domi asservata, ad absentes transmissa, atque in longis itineribus ac navigationibus à fidelibus delata, utique in sola specie panis, cum ferret occasio sumenda. Nec aliter communicabant Anachoretæ in vastis solitudinibus, quàm particulis quas secum ferebant, cùm in solemnioribus festis ad Ecclesiam conveniebant; vel ad eos mittebant aut portabant Sacerdotes. Vinum siquidem diu conservatum acescit, & corrumpitur, nec potest sine periculo effusionis longè portari. S. Virgo Theoctiste Lesbia, cùm XXXV. annis in insula Paro solitaria vixisset, inventa à viro seculari & venatore rogavit eum ut anno sequenti unum ex intemeratis donis corporis Christi ad illam afferret, quod ille attulit, eoque accepto migravit ad cœlum, ut narrat Metaphrastes apud Surium die X. Novembris. Lucas junior Monachus, cujus vitæ excerpta edidit Franc. Combefis *tom. 2. Auct. Biblioth. Patrum*, cum à Corinthi Archiepiscopo quæsivisset, quomodo solitarii horrenda mysteria percipere possent, apud

quos nec synaxis erat, nec sacerdos. Respondit ille, decere Sacerdotem adesse, quod si non adsit, conservandas sacras particulas, sumptoque Christi corpore loco sacri laticis vini poculum bibendum, vini scilicet non consecrati, qui sanguinis locum suppleret: idque ex more qui tunc apud solitarios vigebat. Semper etiam fuerunt homines vel ex nativitate, vel ob infirmitatem abstemii, qui nec quidem odorem vini ferre possunt. Accessit & conversio gentium Aquilonarium, apud quas nec vinum nascebatur, nec facilè ferri poterat. Hos autem vel privare debemus divinæ mensæ participatione, vel dicendum sola panis specie communicasse. Legimus enim in quibusdam regionibus vix repertum à fidelibus per eas iter agentibus vinum pro sacerdote celebrante. Græci sub una specie communicant toto tempore Quadragesimæ, quo Præsanctificatis utuntur, exceptis Sabbatis & Dominicis. Aliis diebus quamvis doceant faciendam communionem sub utraque specie, factam tamen sub una non damnant. Nec unquam legimus aut Græcos à Latinis ob duplicem speciem, aut Latinos à Græcis ob unicam reprehensos fuisse: nec ipsi Græci, qui post Schisma nullam occasionem prætermiserunt vexandi Latinos, hec dissimulassent, si utramque speciem ex præcepto Christi necessario sumendam credidissent. Imò ipsi ægrotis & moribundis sub una tantùm præbent: nam singulis annis feria V. majoris hebdomadæ panem recentem solito majorem præparant & consecrant, cujus quartam partem sacerdos absumit, tres reliquas in minutulas particulas comminuit, quas *Meridas*, & communiori vocabulo *Margaritas* vocant. Sed antea consecratum panem Christi sanguine leviter humectant, tum sacro disco ignem subjicientes cunctum humorem exprimunt, & sic adeo indurescit, ut per totum annum à corruptione immunis servari possit. A pane verò ea ratione exsiccato modicum illud vinum quo imbutus fuerat omnino evanescit, & consequenter remanet sub sola specie panis corpus Christi, quod ad ægrotum, cùm opus est,

deferentes, prius extrahunt è pyxide margaritam unam, & in cochleari vino communi perfundunt, ut emollescat; eâque sic perfusa illum communicant. Agit de hoc ritu Græcorum doctè & diffusè Leo Allatius *epist. 2. ad Nihusium in suis Symmictis lib.* 1. Infantibus verò dant Græci more antiquo eucharistiam sub sola specie vini, cochlear sanguine intinctum ori ipsorum inferentes ut lambant, quibus postea matres vel nutrices à sanctuario recedentes ubera præbent, ut sanguinem simul cum lacte deglutiant, ut idem Allatius asserit in annotationibus de communione Orientalium additis ad Tract. de consensione utriusque ecclesiæ. Extat ibidem testimonium Abrahami Ecchellensis Maronitæ asserentis non solùm Maronitas, sed & reliquas nationes Orientales sub unica panis specie communionem præbere ægrotis, pastoribus, rusticis, & aliis qui ecclesiam adire non possunt, ad quos calicem deferre nec solent, nec tutum esset propter infideles, quorum dominio subsunt, & propter locorum distantiam, cùm quatuor vel sex vici Christianorum longo itinere inter se dissiti sæpe unicam habeant ecclesiam, ad quam omnes confluere nequeunt, & unicum sacerdotem, qui ad absentes solum panem eucharisticum defert. Addit Gabriel Sionita *epist. ad Nihusium in symmictis Allatii* eosdem Maronitas & reliquos Orientales infantibus sacro fonte nuper ablutis cochlear solo sanguine delibutum sugendum exhibere: iter quoque longum ingressuris & profecturis ad bellum sacrum donum sub una specie panis secum ferendum concedi, ut ipsum sumant vitæ discrimine imminente. Quod verò subjungit duobus hisce casibus exceptis cæteros omnes cujusvis ætatis & conditionis sub utrâque specie communicare, id sacerdotes Maronitæ in Urbe degentes à me consulti de his intelligendum testantur, qui intra ecclesiam communicant. Liber enim constitutionum Ecclesiæ orientalis, quem citat Abraham Ecchellen. epist. ad Nihusium, postquam decrevit. *cap. 3. sect. 3.* non licere Sacerdoti præbere corpus sine sanguine, statim

ſubdit: *exceptis ægrotis, & qui longe diſtant ab eccleſia, & qui impedientibus ſunt diſtracti negotiis, ut ſunt paſtores & agricolæ qui incolunt villas, nec habent eccleſias, nec eccleſiam remotam adire poſſunt: ſimiliter quoque mulieres, præſertim cum timetur ne hinc accidat eis ignominia aliqua propter itineris diſtantiam: deferre autem ad hos calicem periculoſum eſt valde, ideoque corpus ſine ſanguine detur illis.* Simili modo apud Abaſſinos viaticum moribundis præberi ſub unica ſpecie panis Lucas Holſtenius ad Nihuſium ſcribit ex certa & fida ſacerdotis Abaſſini relatione: idque mihi ſciſcitanti duo ejus nationis Monachi viri graves & ſenio venerabiles, quos per interpretem allocutus ſum, confirmarunt. Ipſe Chriſtus duobus diſcipulis euntibus in Emmaus ſub ſola ſpecie panis corpus ſuum præbuit, ut aſſerit Auguſtinus lib. 3. de conſenſu Evangeliſtarum cap. 25. ubi explicans verba illa, *Oculi eorum tenebantur ne eum agnoſcerent*, ait: *Non incongruenter accipimus hoc impedimentum in oculis eorum à ſathana factum fuiſſe, ne agnoſceretur Ieſus: ſed tamen à Chriſto facta eſt permiſſio uſque ad ſacramentum panis, ut unitate corporis ejus participata, removeri intelligatur impedimentum inimici, ut Chriſtus poſſit agnoſci.* Patet autem calicem à Domino conſecratum non fuiſſe, quia cùm illis porrexiſſet panem, illicò evanuit. Non nego aliquando ſimul cum corpore Chriſti ſanguinē quoque extra eccleſiam delatum, in vita enim S. Mariæ Ægyptiacæ à Sophronio conſcripta legimus, quod cum in vaſta eremo annis XLVII. vitam rigidiſſimam egiſſet, ab Abbate Zozima Dei nutu reperta, ſibique mortem imminere cognoſcens, rogavit illum ut reverſus in Monaſterum divini corporis & vivifici ſanguinis portionem in vaſo ſacro ſibi afferret, quia nunquam communicaverat, ex quo deſertum ingreſſa fuerat. Ille verò ſtatuto tempore mittens in modico calice intemerati corporis & pretioſi ſanguinis portionem ad eam attulit, quæ ſuſceptis ſacris myſteriis in pace quievit. Sed hoc exemplum, & alia ſimilia, ſi quæ adſunt, utramque ſpeciem

necessariò sumendam esse non evincunt, & contraria totius ecclesiæ praxi obruuntur. Ideo Synodus Tridentina à Spiritu sancto edocta, ac ipsius ecclesiæ judicium ac consuetudinem sequuta declaravit & docuit Laicos & Clericos non conficientes nullo divino præcepto obligari ad sumendam eucharistiam sub utraque specie: deinde perpetuò fuisse in ecclesia potestatem in administratione sacramentorum ea mutandi & statuendi, quæ suscipientium utilitati, & illorum venerationi, salva manente substantia, pro rerum, temporum, & locorum varietate magis expedire judicaret. Quare gravibus, ac justis causis adducta veterem consuetudinem sumendi eucharistiam sub utraque specie, quæ jam ferè desierat, alterâ commutavit sub una duntaxat communicandi, atque hanc pro lege habendam decrevit. Quamvis autem ipsum concilium summi Pontificis prudentiæ discutiendum reliquerit, an communio sub utraque specie alicui regno vel nationi permittenda quandoque foret, docuit tamen experientia rerum magistra id nec utile Reip. Christianæ, nec salutare petentibus esse. Constat ex Actis consistorialibus Pium IV. anno 1564. sacro cætui Cardinalium sæpius repetitas Ferdinandi Imperatoris preces retulisse, quibus Germanicæ nationi usum calicis concedi postulabat. Id ni fieret, brevi futurum ut grassantem in illis provinciis hæresim omnes amplecterentur: hunc verò usum unicum tanto malo remedium esse. Qua spe motus optimus Pontifex episcopis Germaniæ facultatem dedit deputandi sacerdotes, qui servatis quibusdam conditionibus Fidelibus laicis communionem sub utraque specie præberent. Verùm nec fructus inde provenit qui sperabatur, nec petentium saluti aut deviorum reductioni id profuit: imò statim irrepserunt abusus, adeo ut Pius V. anno vix elapso coactus fuerit quicquid de hac re Pius IV. permiserat revocare, præcipiens sub pœna excommunicationis, ut decretum de communione sub una specie ab omnibus inviolabiliter servaretur.

III. Græci hodie traditâ sibi ante aliquot secula à majoribus suis consuetudine sub utraque specie, non seorsum sed simul mixta, populum communicant. Sacras enim particulas sanguine perfusas sacerdos distribuit, singulis singulas præbens parvo cochleari, cujus tenue & oblongum manubrium est in parvam crucem desinens, quas singuli ore excipiunt. Suspicatur Arcudius *lib. 3. cap. 53.* hanc communionem originem traxisse ex facto mulieris Macedonianæ suprà commemoratæ, quæ celebrante Chrysostomo se catholicam simulans de manu ejus Eucharistiam suscepit, quam ancillæ occultè dedit, & alium panem ab eadem acceptum ori imposuit, qui in lapidem versus est. Sed nusquam lego hoc factum occasionem dedisse veterem ritum immutandi, & ex scriptis Chrysostomi constat Diaconum sanguinem distribuisse: quo munere fungi desiit, cùm panis sacer sanguine tinctus cochleari præberi cœpit. Potiùs crediderim non tam fraudis evitandæ gratia, quàm ob periculum effusionis hunc usum introductum, ut sacra mysteria simul mixta populo dispensarentur. Humbertus Sylvæ candidæ Episcopus in libro adversùs calumnias Græcorum hunc ritum insectatur, sed acrius fortassis quàm oportuit, totius enim orientalis ecclesiæ, & sanctorum Patrum, qui eosdem ritus usu approbarunt, auctoritatem revereri par est. Idem mos intinctum panem porrigendi viguit etiam in Ecclesia Latina: nam Ivo Carnoten. *P. 2. cap. 11. & 85.* & Gratianus *de consecr. dist. 2. c. Cum omne crimen*, afferunt decretum Julii I. vetantis communionem intinctam, quod iisdem verbis extat in concilio Bracarensi III. habito anno 675. c. 1. ubi cum inter abusus qui irrepserant, & hunc enumerasset, quod quidam intinctam eucharistiam populis pro complemento communionis porrigerent, id vetat deinceps fieri, quia hoc non recipit prolatum ex Evangelio testimonium, ubi seorsum panis, seorsum calicis commendatio memoratur. Micrologus item cap. 19. *Non est*, inquit, *authenticum, quod quidam corpus Domini intingunt, &*

intin-

intinctum pro complemento communionis populo distribuunt, nam Ordo *Romanus contradicit.* Exceptus est casus necessitatis & cautelæ in canone concilii Claromontani sub Urbano II. quem refert Baronius To. XI. ex schedis Antonii Augustini. At verò Paschalis II. etiam casum necessitatis exclusit ep. 32. ad Pontium Abbatem Cluniacensem præcipiens ut parvuli & infirmi, qui panem absorbere non possunt, in solo sanguine communicent, hoc decentiùs existimans, quàm intinctam communionem permittere. Alicubi tamen invaluit usus infirmos eo modo communicandi, adeo ut apud Ivonem *P. 2. cap.* 19. decretum hac de re sancitum legamus à quodam concilio Turonensi. *Omnis Presbyter,* inquit, *habeat pyxidem aut vas tanto sacramento dignum, ubi corpus Domini cum diligentia recondatur ad viaticum recedentibus de seculo. Quæ tantùm sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, ut veraciter Presbyter possit dicere infirmo, corpus, & sanguis Domini nostri Iesu Christi proficiat tibi in remissionem peccatorum & vitam æternam.* Sic Patres Turonenses decreverunt, sed ratio quam afferunt quanti ponderis sit nôrunt Theologi: neque enim corpus Christi est sine sanguine. Alibi invaluit idem mos pro omni populo, non alia sanè de causa quàm propter cautelam, ne sanguis effunderetur. Ritus antiquus Missæ à Joanne episcopo Abrincatensi descriptus apud Menardum in Appendice libri Sacramentorum vetat sacerdotem & ministros intincto pane communicare, excipit autem populum, *quem,* inquit, *intincto pane non auctoritate, sed summa necessitate timore effusionis sanguinis Christi permittimus communicare.* In antiquis consuetudinibus Monasterii Cluniacensis *lib. 2. cap.* 30. *tomo* 4. *Spicilegii* statutum extat de communione intincta. In margine autem ex alio codice ratio addita est, id contra usum aliarum ecclesiarum esse, permitti tamen propter novitios & alios rudes, qui si sanguinem separatim acciperent, vix fieri posset quin aliquam negligentiam incurrerent. In Anglia adeo propagatus erat

hic usus, ut eum prolixè defendat Ernulfus Roffensis Episcopus epist. ad Lambertum *To. 2. Spicilegii*. Concilium verò Anglicanum sub Richardo Archiepiscopo Cantuariensi an. 1175. cap. 15. prohibuit, ne quis quasi pro complemento communionis intinctam alicui eucharistiam tradat. Erat autem duplex intinctio, una cum sanguine, altera cum vino communi, & hæc etiam aliquando viguit pro pueris & infirmis, qui panem siccum deglutire non poterant. In præcitatis statutis Cluniacensibus *lib. 3. cap. 28.* communio moribundi sic describitur. *Sacerdos corpus Domini incensat, frangit, & partem quam allaturus est super calicem tenet, & tam ipse calix quam manus sacerdotis linteolo candidissimo cooperitur. Interea curatur, ut infirmi bucca lavetur recepturi ipsum corpus Domini, quod recipit vino intinctum, quo epotato ebibit quoque ablutionem calicis*, ne videlicet aliquod fragmentum in eo remanserit: nondum enim in usu erat panis ille tenuissimus, quo nunc utimur in sacris mysteriis, ut alibi ostensum est. De hac ipsa intinctione loquitur, ni fallor, S. Prosper *cap. 6. dimidii temporis*, ubi narrat historiam mulieris energumenæ, quæ diebus septuaginta nullum cibum, nullumque potum sumpserat. Huic sacerdos particulam corporis Domini tinctam præbuit, vino scilicet non consecrato sive aqua, ut eam faciliùs deglutiret. Nunc omnes intinctiones abierunt in desuetudinem, cum enim ad tollendos abusus decreta & præcepta non sufficerent, cœpit tandem communio fieri sub una specie, nullusque locus intinctioni in ecclesia occidentali relictus est. Porro cum agimus de corpore Domini sanguine intincto, alia quædam singularis intinctio dictu horrenda mihi venit in mentem, quam ex Græcorum Annalibus sic narrat Baronius *an.* 648. Cum perditissimus Pyrrhus Monothelita post recantatam palinodiam in pristinum errorem lapsus esset, *Theodorus Papa plenitudine convocata Ecclesiæ ad sepulchrum verticis Apostolorum accessit, & divino calice expostulato ex vivifico sanguine in atramentum stillavit,*

& ita propria manu depositionem Pyrrhi excommunicati fecit. Simili modo scribit Nicetas in vita S. Ignatii Constantinopolitani subscripsisse episcopos damnationi Photii Pseudopatriarchæ calamo intincto in sanguine Domini vice atramenti : quod sane horrendum est : sed illi peculiares sui consilii rationes habuerunt. Aliud factum his affine narravimus suprà ex Augustino *cap. 17. in fine* §. 4.

CAPUT XIX.

Communio puerorum. De ea quid senserint antiqui Patres, & quæ veteris ecclesiæ praxis fuerit. Communionis nomen æquivocum. Perceptionem eucharistiæ & mutuam fidelium societatem significat. Quæ fuerit communio laica, quæ ecclesiastica. Quibusdam olim negatum in fine viaticum eucharistiæ. Examinantur Doctorum sententiæ de communione peregrina. De eulogiis, earumque usu ac distributione.

I. QUia suprà de communione puerorum mentio frequenter facta est, operæ pretium erit, quid de illa senserint antiqui Patres, & quid tandem definitum sit pleniùs explicare. Innocentius Papa scribens ad Patres concilii Milevitani epistolam adversùs Pelagianos, *quæ est 93. apud Augustinum*: & ipse Augustinus *lib. 1. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 22. & lib. 1. de peccatorum meritis cap. 20.* atque alibi sæpe baptismi necessitatem ex necessitate eucharistiæ inferentes in ea sententia fuisse videntur, quod, etiam infantibus rationis usu carentibus tribuenda esset necessariò post baptismum eucharistia, adeo ut sine ea salvari omnino non possent. Sed aliam fuisse illorum mentem, si scripta ipsorum diligentiùs excutiantur, perspicuum est. Neque enim de reali sive sacra-

mentali communione loquuti sunt, sed de ejus effectu, qui est unio & incorporatio cum Christo, quæ etiam per solum baptismum fit, sine actuali eucharistiæ susceptione. Quamvis ergo revera prisci Patres soliti sint infantes communicare, non tamen ad communionem eis exhibendam ea ratione moti sunt, quod eam crediderint ad eorum salutem necessariam. Plura congerunt Scholastici, ut hanc fuisse Augustini aliorumque Patrum sententiam ostendant, sed his omissis instar omnium & super omnes mihi est auctoritas concilii Tridentini. Sessione siquidem 21. cap. 4. postquam declaravit parvulos usu rationis carentes nulla obligari necessitate ad sacramentalem eucharistiæ communionem, ait: *Neque ideo tamen damnanda est antiquitas. si eum morem in quibusdam locis servavit. Vt enim sanctissimi illi Patres sui facti probabilem causam pro illius temporis ratione habuerunt: ita certè eos nulla salutis necessitate id fecisse sine controversia credendum est.* Neque aliter crediderunt ipsimet discipuli S. Augustini, is præsertim qui primum inter eos locum tenet Fulgentius Ruspensis episcopus. Is etenim epist. ad Ferrandum Diaconum de baptismo Æthiopis moribundi cap. 11. manifestè docet ex ea sententia Salvatoris Ioan. 6. *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, & biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis*; non posse inferri actualem communionem post baptismum necessariam esse ad salutem; quandoquidem effectum eucharistiæ in ipsa regeneratione baptizatus suscepit factus corporis Christi verum membrum. *Quod etiam*, inquit, *sanctos Patres indubitanter credidisse ac docuisse cognoscimus* Tum sermonem hac de re habitum à S. Augustino subjungit, ac tandem sic concludit epistolam. *Arbitror sancte frater disputationem nostram praeclari doctoris Augustini sermone firmatam, nec quicquam esse aliquatenus ambigendum, tunc unumquemque fidelium corporis sanguinisque dominici participem fieri, quando in baptismate membrum corporis Christi efficitur, nec alienari ab illo panis calicisve consor-*

tio, etiam si antequam panem illum comedat & calicem bibat de hoc seculo in unitate corporis Christi constitutus abscedat. Sacramenti quippe illius participatione ac beneficio non privatur, quando ipse hoc, quod illud sacramentum significat, invenitur. Hinc colligitur sensum Augustini non bene ab illis perceptum fuisse, qui perperam eum accusant, quod eucharistiam parvulis necessariam ad salutem esse docuerit, contra ecclesiæ definitionem, quæ hanc sententiam inflicto anathemate condemnavit. Cautiùs loquutus est Hugo à S. Victore doctrinæ Augustini sectator egregius, qui veteris ecclesiæ consuetudinem attendens, tradendam quidem pueris eucharistiam sub specie vini docuit *lib. 1. de Sacram. cap. 20.* sed cum cautela & limitatione: nam *si in reservando sanguine Christi vel ministrando pueris, immineat periculum, potius supersedendum videtur.* Tum ait pueris nullum imminere salutis periculum, si eos contingat absque communione decedere, quia membrum corporis Christi jam sunt effecti per baptismum. Idem scribit Lanfrancus Cantuariensis *epist.* 33. ad Domnaldum episcopum Hiberniæ, qua doctè & subtiliter de Infantium communione pertractat. Horum autem aliorumque Patrum doctrinam, & verborum Christi expositionem ab illis traditam non considerans Radulfus Ardens Hugoni contemporaneus loquens de Eucharistiæ necessitate serm. in die Paschæ, *Statutum est*, inquit, *ut pueris mox baptizatis saltem in specie vini tradatur, ne sine necessario sacramento discedant.* Et Radulfo antiquior Gualterius Aurelianensis, qui vixit seculo nono, cap. 7. sui Capitularis mandat ut Presbyter semper eucharistiam paratam habeat, ut quando quis infirmatus fuerit, aut parvulus ægrotaverit, statim eum communicet, ne sine viatico moriatur.

II. Quod verò Antiqui ministrare parvulis sacra mysteria consueverint ex eorum scriptis evidenter ostenditur. Cyprianus epist. 63. ad Cœcilium, *Per baptismum*, ait, *spiritus sanctus accipitur, & sic à baptizatis & spiritum*

sanctum consecutis ad bibendum calicem Domini pervenitur. Idem libro de lapsis ab indigna communione horrendis exemplis deterrens, celeberrimam historiam narrat, quam, etiam ex ipso refert & ponderat Augustinus *epist.* 23. cujusdam infantulæ, quæ cum parentum incuria & nutricis delatione panem vino mixtum de idolothytis comedisset, ipso Cypriano sacrificante aderat cum matre in ecclesia: *Vbi verò solemnibus adimpletis calicem Diaconus offerre præsentibus cœpit, & accipientibus cæteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinæ majestatis avertere, & labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen Diaconus, & reluctanti licèt de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato eucharistia permanere non potuit.* Dionysius in fine cap. 2. eccl. hierarch. *Omnibus,* inquit, *peractis eum qui initiatus est ad eucharistiam vocat, & mysteriorum perficiendi vim habentium communionem illi tradit.* Et infrà cap. 7. *Quod autem infantes, qui per ætatem nequeunt intelligere, divinæ regenerationis, sanctorumque divinæ communionis mysteriorum participes fiant, videtur hominibus profanis non immeritò risu dignum:* Mox hujus facti rationem reddit. Vetus hæc consuetudo fuit ut quicunque baptizabantur sive adulti sive infantes, sacra statim communione reficerentur. Liber Sacramentorum S. Gregorii editus à Menardo in officio Sabbati sancti agens de baptismo infantium ait, *Qui etiam non prohibentur lactari ante sacram communionem, si necesse fuerit.* Jobius Monachus apud Photium, *Primò,* inquit, *baptizamur, deinde ungimur, inde pretioso sanguine dignamur.* Theophanes Nicænus, cujus frontem versibus conscribi jussit impius Theophilus Iconoclasta, asserit *epist.* 3. *ad sacerdotes* statim post baptismum datam omnibus communionem. Hieronymus adversùs Luciferianos Hilarium ait non potuisse baptismum sine eucharistia administrare, quia presbyter non erat. Huc item respicit Tertullianus *lib. de pudicitia cap.* 9. ubi explicans filii

prodigi parabolam, *Anulum*, inquit, *accipit tunc primùm, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate Dominici corporis vescitur, eucharistia scilicet.* Narrat Evagrius *lib. 4. hist. eccl. cap.* 35. dejecto Anthimo è throno Constantinopolitano, eique Menna viro orthodoxo substituto, hoc miraculum in puero Hebræo contigisse: Vetus fuit consuetudo Constantinopoli, ut si quando multæ particulæ corporis Christi superessent, sacerdotes pueros incorruptos accerserent, qui eas comederent. Cum his adfuit aliquando puer Hebræus, & cum cæteris sacrorum mysteriorum particeps effectus est. Quod cum Pater didicisset furore ac rabie succensus in clibanum ardentem, in quo vitrum formare solebat, puerum conjecit; qui triduo in igne, Deo protegente, illæsus permansit, donec à matre eductus è fornace ipse cum matre baptismum suscepit, pater cruci affixus est. Hoc miraculum referunt Greg. Turonen. *lib. 1. de gloria martyrum cap.* 10. & Nicephorus Callistus *lib.* 17. *cap.* 25. atque hic postremus addit se cùm puer admodum esset sæpenumero cum aliis interfuisse, & reliquias sacramentorum suscepisse. Vixit autem Nicephorus seculo XIV. ex quo infertur hunc morem in Vrbe regia octo seculorum spatio perstitisse, nam Mennas claruit seculo VI. Joannes Moschus *in prato spirituali cap.* 19. aliud miraculum narrans, quod pueris Apamiensibus accidit, qui per jocum sacram synaxim celebrantes verba consecrationis super panem & vinum protulerunt, eos potuisse ait illa verba ediscere, quia consuetudo tunc erat in ecclesia, ut pueri ante sacrarium assisterent, & primi post clericos communicarent. Eundem morem reliquias sacramenti pueris ministrandi in Occidente quoque, saltem in Gallia, viguisse docet nos concilium II. Matisconense habitum an. 588. nam cap. 6. ait: *Quæcunque reliquiæ sacrificiorum post peractam Missam in sacrario supersederint, quarta vel sexta feria innocentes pueri ab illo cujus interest ad ecclesiam adducantur, & indicto eis jejunio, easdem reliquias conspersas vi-*

no percipiant. Postea concilium Turonense III. tempore Caroli Magni c. 19. presbyteros admonendos esse sancivit, ut cùm sacra Missarum solemnia peregerint atque communicaverint, pueris aut aliis quibuslibet personis adstantibus corpus Domini indiscretè non tribuant. Et Odo episcopus Parisiensis, qui vivebat an. 1175. in statutis synodalibus cap. 39. *Communium præceptorum* discretè præcipit presbyteris, ne hostias licèt non sacratas den pueris ullo modo. Sic desiit in Gallicana ecclesia seculo XII. mos pueros communicandi, quem licèt optaverit instaurare ejusdem seculi scriptor Hugo à S. Victore, asserit tamen loco suprà citato jam suo tempore desiisse, aliquo ejus vestigio remanente; nam presbyteri retinentes veterem formam, sed non rem, vinum commune pueris recens baptizatis dabant pro sanguine, quod Hugo superfluum & dimittendum arbitrabatur. E contrario autem adhuc in Gallia eodem seculo puerorum communionem permansisse Guibertus Abbas testis est *lib. 1. de Pignoribus sanctorum cap. 2. §. 1.* idemque confirmat Gilbertus Porretanus epist. ad Abbatē S. Florentii, quam affert in notis ad citatum Guiberti librum Lucas Dacherius. Ne verò reliquiæ sacramenti superessent, sæpe decretum est, ut tot dumtaxat particulæ consecrarentur, quot erant parati ad communionem: & si quid residuum foret à sacerdote seu ministris comederetur, aliquot tantùm particulis pro infirmorum communione reservatis, quæ statis diebus renovarentur. Quod si contingeret ut ministrorum incuria putrescerent, statuit concilium Arelatense apud Ivonem *P. 2. c. 59.* ut igne comburantur & cinis juxta altare sepeliatur, idque in usu fuisse docet Algerus *lib. 2. cap. 1.*

III. Est autem nomen communionis æquivocum. Quamvis enim hodie nihil sit, quod nomine communionis intelligatur, nisi sola Eucharistiæ participatio, hæc tamen vox latiùs olim patebat, & præter Eucharistiam alia multa complectebatur. Congerunt in hanc rem plurima

testimonia è veteris Ecclesiæ praxi viri eruditissimi Gabriel Albaspinæus *lib. 1. observat.* & Joannes Morinus *lib. 2. Ecclesiastic. exercitationum.* Et primo quidem duo veluti genera erant Christianæ communionis, communio scilicet commercii sive mutuæ cum cæteris Fidelibus societatis; & communio Eucharistiæ, quæ prioris perfectio, finis, & centrum est. Illa habitudinem habet & relationem ad corpus Christi mysticum, quod est Ecclesia: hæc verum corpus ejusdem respicit, quod sumitur in Eucharistia. Illa dicebatur communio sine oblatione, utpote consistens in sola participatione orationum & consortii fidelium: hæc communio cum oblatione iis concessa, qui corporis & sanguinis Domini participes erant. Quia verò Ecclesia ex populo constat, cujus est instituì, dirigi, & perfici; & ex clero, ad quem spectat docere, sacramenta administrare, dirigere, & perficere; ideo communio, quatenus respicit mysticum Christi corpus dividitur in laïcam & Ecclesiasticam. Ecclesiasticæ tot sunt species, quot ordinum gradus: aliter enim inter se & cum aliis clerici minorum ordinum, aliter Subdiaconi, & Diaconi, aliter Presbyteri & Episcopi commmunicabant. Cum ergo aliquis ordinis sui munia in pœnam alicujus delicti obire non poterat, is communione privari dicebatur, quia cum cæteris in his quæ sui ordinis erant communicare vetitum illi & illicitum erat. De hac communione antiqui canones loquuntur, quoties Clericos, Diaconos, Presbyteros, sive Episcopos communione privari præcipiunt. Quod si quis perpetuà depositione à sui gradus honore & functione removebatur, is omne jus Ecclesiasticæ communionis amittebat, & inter laïcos relegatus ipsorum tantùm communione fruebatur. Unde fit ut communio laïca, quæ laïcis honor est, Ecclesiasticis dedecus esset, quia illis in pœnam irrogari solebat, cum admisso aliquo crimine è loco & gradu suo detrusi cum laïcis esse jubebantur. Recentiores qui audito nomine communionis, ejus veteri notione neglecta, id solum concipiunt quod hodie ea voce significatur, laïcam

communionem nihil aliud esse putant, quàm perceptionem Eucharistiæ sub unica specie aut extra cancellos more laïcorum, quod quàm falsum sit vel ex eo liquet, quod sæpe clericos ad laïcam communionem detrusos legimus eo tempore, quo etiam laici sub utrâque specie communicabant. Est igitur communio laïca jus societatis & communicationis cum cæteris fidelibus in rebus tam sacris quàm civilibus more laïcorum: ex quo consequens erat, ut clerici ad eam damnati, quandoquidem à gradu clericali dejecti in ordinem plebis redigebantur, in perceptione Eucharistiæ instar laïcorum se gererent, eam sumentes extra septa altaris, aut sub una vel utraque specie, sicut ex usu Ecclesiæ tunc laïci sumere consueverant.

IV. Illud autem difficilius videtur, quod aliquando antiqui canones in fine tantùm vitæ, aliquando nec quidem in fine laïcam communionem reis concedebant, ut c. 2. Concilii Sardicensis & c. 18. Illiberitani. Sed quibus perspecta est veteris Ecclesiæ disciplina, ignotum esse non potest hanc diversitatem animadversionis ex criminum diversitate provenisse. Quædam enim crimina adeo gravia censebantur, ut eorum reus non solùm depositione puniretur, sed etiam ad agendam pœnitentiam, tanquam indignus ipsa laïca communione, extra limen Ecclesiæ usque ad finem vitæ inter *Flentes* ablegaretur, cui animam agenti concedebatur, ut tanquam laicus fidelis prævia peccatorum absolutione Eucharistiam more laicorum acciperet. At qui scelera atrociora perpetraverant, iis severiore sententia absolutio quidem à peccatis, quæ nemini verè pœnitenti in fine negari solebat, concedebatur; sed viatico Eucharistiæ privabantur, ut qui flagitiis suis clericalem gradum vivendo deturpaverant, nec viaticum quidem corporis Christi in morte susciperent, quod nulli laico fideli ab hoc seculo decedenti negabatur. Hæc durior animadversio an fuerit mitigata can. 13. magnæ synodi Nicænæ quo præcipitur, *ut si quis vita excedat, ultimo & necessario viatico minimè privetur*, controversum est.

Nam cum duplex apud antiquos viaticum esset, nempe absolutionis & Eucharistiæ; hîc per ultimum & necessarium viaticum putat Albaspinæus sacramentalem absolutionem & solam admissionem ad consistentiam à Patribus Nicænis indicatam, cui explicationi favere videtur idem Canon statuens quod si is supervixerit, sit inter eos qui communionem tantùm orationis consequuntur. Habertus verò *ad partem X. Liturgiæ observ. X.* contrariam sententiam sustinet, de viatico Eucharistiæ canonem Nicænum loqui, idque deducit ex secunda parte ejusdem qua sancitur, ut cuilibet generaliter in exitu posito, & Eucharistiæ participationem poscenti Episcopus cum probatione oblationem impertiat. Utraque sententia probabili fundamento innititur, & per me liberum cuique erit cui maluerit adhærere. Quæcunque enim fuerit Nicænæ synodi mens, certissimum illud est, cujus gratia huc digressi sumus, quibusdam pœnitentibus propter horrenda crimina negatum in fine viaticum Eucharistiæ, & solam precum communionem cum viatico absolutionis concessam. Imo primis Ecclesiæ temporibus, ut Lib. I. Cap. XVII. ostensum est, idololatriæ, mœchiæ, & homicidio ipsam etiam absolutionem negatam, quorumdam sententia est, qui ad hanc non ad Eucharistiam omnino referendos putant Concilii Illiberitani canones, quibus decernitur, ut rei prædictorum criminum nec in fine ad communionem suscipiantur. Arguitur hæc synodus à nonnullis nimiæ severitatis, sed sic ea tempora & fidelium mores ferebant. Fuit ergo, ut Innocentius I. ad Exuperium Episcopum Tolosanum scribit, *Observatio prior durior, posterior interveniente misericordia inclinatior; Nam consuetudo prior tenuit, ut concederetur eis pœnitentia*, id est ut admitterentur qui lapsi fuerant in ordine pœnitentium, *sed communio*, id est participatio cum fidelibus & absolutio sine qua illorum consortio frui non poterant, *negaretur. Nam cum illis temporibus crebræ persecutiones essent, ne communionis concessa facilitas homines de reconciliatione securos non*

Innocentii III. peregrinæ communionis nomine pœnam suspensionis intelligit, cùm Episcopus omni Pontificali potestate exutus, honorem dumtaxat habebat, & primam sedem inter Presbyteros: quæ pœna ad alios deinde ordines, ut ipse putat, translata est. At hæc communio non pœna, sed solatium fuit: idque tributum Episcopis Novatianis post abjuratos errores legimus can. 8. Concilii Nicæni, ut honore servato primi inter Presbyteros sederent. Nec aliter explicandus est canon 3. synodi Reiensis, quo nititur Bosquetus. Sermo enim in eo est de Armentario, qui Ebredunensis Episcopus à duobus tantùm ordinatus fuerat cum multiplici canonum transgressione: quam ordinationem irritam & nullam synodus pronunciavit, vetuitque illi consistere intra fines Alpium maritimarum. Quia tamen facti pœnitens se ignoranter deliquisse dicebat, permisit ei extra illam provinciam manere, & in aliqua Ecclesia ei misericorditer attributa peregrina communione foveri, juxta decretum præcitatum Concilii Nicæni. Patet autem hanc communionem in solatium amissæ dignitatis concessam, eique potius ornamento quàm pœnæ fuisse. Alia est singularis sententia Gabrielis Henao, qui *lib. de sacrif. Missa p. 3. disput. 28. sect. 49. & sequentibus* diffusissimè agens de communione peregrina, eam tandem fuisse concludit, ad quam clerici admittebantur, quibus in pœnam alicujus peccati peregrinationes sive perpetuæ sive ad tempus impositæ erant. Sed quamvis multa dicat, non tamen probat, quæ & qualis fuerit peregrinantium communio. Et hoc deinde ab illo demonstrari oportebat, quod quando canones de communione peregrina editi sunt, solerent clericis ad expianda peccata peregrinationes injungi. Cellotius *lib. 6. de Hierarch. cap. 16.* nihil sacrum respicere hanc cõmunionem existimat, sed tantùm humanam societatem & subsidia victus ac vestitus clericis erogata, quibus hæc pœna peregrinitatis imponebatur: dictam autem peregrinam autumat, quia sic mulctari non merebantur tractari ut cives San-

ctorum & domestici Dei, sed tanquam advenæ & peregrini. At hæc ingeniosa nominis explicatio est rem non attingens, de qua quæritur. Simili modo aberrant à scopo Scholastici & Canonistæ, qui cùm solam Eucharistiæ perceptionem audito communionis vocabulo mente concipiant, eam peregrinam dici scribunt, quæ olim peregrinis speciali aliquo ritu, separatim ab incolis loci præberi solebat. Alii dicunt eam esse, quæ ad finem usque vitæ reservabatur, quia ex hoc seculo migraturi quasi in exteras regiones peregrinantur. Sed turpe est hujusmodi ineptiis recensendis tempus prodigere.

VI. Sirmondus *in historia publica pœnitentiæ capi ult.* & Albaspinæus *lib.* 1. *Observat.* tunc peregrina communione mulctatos fuisse clericos crediderunt, quando in eo loco & statu collocabantur, quo poni solebant Clerici peregrini, qui sine literis commendatitiis, quas *Formatas* vocabant, extra propriam diœcesim peregrinabantur. Excipi enim benignè consueverant, & sumptibus Ecclesiæ ali, nullo prætermisso humanitatis officio: nemo tamen Clericorum cum illis tanquam cum clericis communicabat, nec ullis sui ordinis muneribus fungebantur. Sic statuisse legimus Concilium Liptinense c. 4. ut Episcopi vel Presbyteri ignoti undecunque venientes in Ecclesiasticum ministerium non admitterentur ante probationem synodalem. Hoc autem advenis nulla erat pœna, sed sic ferebat usus Ecclesiæ, ut Clerici vagantes sine Formatis ad suorum ordinum exercitia in aliena Diœcesi non admitterentur: quæ cautio etiam hodie adhibetur, ut ignoti & extranei sacerdotes non permittantur celebrare, nisi literas suæ ordinationis ostendant, tametsi in reliquis omnia illis officia christianæ charitatis impendantur. Cum verò clerici alicui Ecclesiæ adscripti functiones sui ordinis exercere prohibebantur, id sanè pœna erat in hoc sita, quod licèt peregrini non essent, certumque domicilium & gradum in propria civitate & Ecclesia obtinerent; sic tamen cum eis agebatur, ac si peregrini forent, de quorum statu

& conditione non constaret. Cumque sui ordinis exercitio carerent, non tamen abstenti erant à perceptione Eucharistiæ, quæ nec peregrinis quidem & ignotis negabatur, cum se verè orthodoxos esse docuissent. Putat Albaspinæus desumptam hanc pœnam ex legibus Romanorum, quibus sancitum erat, ut deportati & extorres jus civitatis & ea quæ erant juris civilis amitterent, illa tantùm retinentes quæ sunt juris gentium, ut docent Ulpianus *l.* 1. §. 2. *& 4. ff. de legatis III.* & Marcianus *ibid. de pœnis l.* 17. Agit de his eruditè, ut solet, doctissimus vir Nicolaus Antonius *lib.* 2. *de exilio cap.* 5. *num.* 10. *& cap.* 7. *num.* 12. Testatur quoque Suetonius in Claudio *cap.* 16. redactos quandoque Romæ viros illustres ad peregrinitatem: *Splendidum virum*, inquit, *Græciæque provinciæ Principem, verùm latini sermonis ignarum, non modo albo Iudicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit.* Hujus communionis ut pœnæ duo tantùm Concilia mentionem faciunt, Agathense sub Symmacho, & Ilerdense sub Joanne I. Agathense can. 2. ait: *Contumaces clerici ab Episcopis corrigantur, & si qui prioris gradus elati superbia communionem*, consortium scilicet cæterorum, *fortasse contempserint, aut Ecclesiam frequentare vel officium suum implere neglexerint, peregrina eis communio tribuatur, ita ut cum eos pœnitentia correxerit, rescripti in matricula gradum suum dignitatemque suscipiant.* Idem can. 5. *Si quis clericorum furtum Ecclesiæ fecerit, peregrina ei communio tribuatur.* Ilerdense can. 16. *Si quis clericus quacunque occasione de omni facultate* Ecclesiæ *quippiam probatus fuerit abstulisse, vel forsitan dolo aliquo suppressisse, reus sacrilegii prolixiori anathemate condemnetur, & vix quoque peregrina communio concedatur.* Anathema autem hîc sumitur in latiori significatione pro quacunque Ecclesiastica pœna. Patet autem ex c. 2. Agathensi hac pœna mulctatos à cæterorum societate subductos, ex matricula expunctos, gradu submotos, & in ordinem redactos fuisse, donec per pœnitentiam diluto peccato matri-

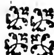
culæ & corpori, à quo segregati fuerant, restituerentur. Sed quid propriè peregrinæ communionis nomine præcitata Concilia intellexerint, ex horum canonum contextu colligere non possumus. Probabilis quidem est Sirmondi & Albaspinæi conjectura, nec aliquid mihi occurrit, quo eam falsi arguere possim; optarem nihilominus eandem solidioribus magisque perspicuis ex antiquitate argumentis fulciri. Moveor autem ad dubitandum eo confidentiùs, quod legerim suprascriptam sententiam ipsi Albaspinæo postea displicuisse, seque pleniùs & uberiùs de ea scripturum in altera editione promisisse, quod tamen non fecit morte præventus. Quid igitur verè sit peregrina communio, libenter discam à peritioribus, mihi enim non liquet; licebitque fateri cum viro nec indocto nec ignaro antiquitatis Guillielmo Lindano *lib. 4. Panopliæ cap. 58.* eam mihi non satis perspectam esse.

VII. Postremum genus communionis illud erat, quod per eulogias fieri instituit vetus Ecclesia. Quid autem sint eulogiæ, & qua de causa institutæ diximus suprà Lib. I. Cap. XXIII. §. 12. Erat enim panis qui supererat consecrationi in particulas dissectus, & in fine Missæ à Sacerdote iis distributus qui ob aliquod impedimentum non poterant, aut non erant parati communicare. Id Græci & Latini scriptores testantur Theodorus Balsamon *in can. 2. Concilii Antiocheni*, Simeon Thessalonicensis *lib. de divino templo*, Nicol. Cabasilas *in expositione Liturgiæ*, Gemma animæ *lib. 1. cap. 67.* Durandus in rationali *lib. 4. cap. 53.* Illis verò dumtaxat eulogia præberi poterat, qui jus habebant ad communionem, cæteris negabatur quibus vel nondum patebat aditus ad Eucharistiam, vel ob aliquod crimen interclusus erat: quales erant Catechumeni, Pœnitentes, & abstenti à communione. Hoc edicit Theophilus Alexandrinus can. 7. *Quæ in sacrificii rationem offerunt, post ea quæ in sanctorum usum consumuntur, clerici dividant, & nec Catechumenus ex iis bibat vel comedat, sed solùm clerici, & qui cum eis*

tis sunt fideles fratres. Quia enim, ut explicat Balsamon, altari oblata sunt, & ex illis sumptæ sunt partes ad divina dona, qui sunt imperfectiores ex iis edere non debent. Errant igitur qui de Catechumenis aliter sentiunt decepti loco quodam Augustini, quem malè interpretati sunt. Is lib. 2. de peccat. meritis & remiss. cap. 26. ait, *Catechumenos secundùm quendam modum suum per signum Christi & orationem manus impositionis puto sanctificari : & quod accipiunt, quamvis non sit corpus Christi, sanctum est tamen, & sanctiùs quàm cibi quibus alimur, quoniam sacramentum est.* At Augustinus non hîc de pane, ut illi perperàm existimant, sed de sale loquutus est, quod Catechumenis dari solebat, ut Eruditis notum est. Negatas quoque Eulogias excommunicatis & graviorum criminum reis exemplo suo docuit Gregorius Turonensis *lib. 5. hist. cap.* 15. agens de Meroveo Apostata, & *lib. 8. cap.* 20. de Ursicino Episcopo Cadurcensi. Eandam ob causam cautum est in synodo Laodicena *can.* 32. & in secunda Bracarensi *can.* 70. ne Fideles orthodoxi ab hæreticis eulogias acciperent, quia cum illis communicare non debent. Solebant autem comedi in Ecclesia, de qua re extat decretum Synodi Constantinopolitanæ tempore Alexii Comneni habitæ ad quintam Monachorum quæstionem : quem ritum etiam à Latinis servatum legimus. Græci tamen recentiores, cum peregrè proficiscuntur, Antidoron sive eulogiam secum deferre consueverunt tanquam alexiterium in tempestatibus & periculis, ut scribit Goar in notis ad Euchologium *pag.* 155. Monachos item Cluniacenses eulogias in refectorio comedisse antiquæ eorum consuetudines testantur apud Lucam Dacherium *to.* 4. *Spicilegii lib.* 2. *cap.* 30. his verbis. *Privatis diebus hostiæ non consecratæ portantur in Refectorio, ut his qui eo die non communicaverunt, per manus sacerdotis distribuantur.* Et infrà *lib.* 3. *cap.* 12. Officium sacristæ desc-

cribentes inter cætera ab eo agenda hoc recensent. *Portat pyxidem cum hostiis non consecratis in Refectorium, de quibus singuli prælibant, qui noluerunt aut non potuerunt communicare.* Apud Christophorum Brouverum *Antiquit. Fuldensium lib. 3. cap. 12.* extat libellus supplex Monachorum, quo inter cætera petunt, ut communionem fracti panis ante cibum quotidie sumere non respuatur secundùm exempla præcedentium Patrum. Et in Aquisgranensi Concilio c. 68. decernitur ut eulogiæ fratribus à Presbyteris in Refectorio dentur, his nimirum qui non communicaverant. Hæc enim, ut diximus, potissima causa fuit institutionis eulogiarum, ut vices agerent Eucharistiæ, & communioni succederent, quæ olim frequentior erat. Nihilominus successu temporis his etiam datæ sunt, qui Eucharistia refecti fuerant. Codinus *lib. de officiis aulæ Constantinopol. cap. 17.* Imperatoris coronationem describens, *Postquam*, inquit, *divinorum mysteriorum particeps effectus est, imposita rursus capiti corona egreditur ex tabernaculo, finitaque Liturgia & pane sanctificato, quod antidoron nominamus, populo distributo, de quo postquam & ipse participavit, & benedictionem à Patriarcha cæterisque præsentibus Episcopis accepit, eorumque manus deosculatus est, ascendit ad locum Catechumenorum.* Idem asserit Cantacuzenus *lib. 1. hist. cap. 41.* Permansit hujus ritus vestigium aliquod in quibusdam provinciis in quibus panis die festo benedicitur, & in frusta divisus astantibus post Missam, etiam si communionem perceperint, distribuitur in signum fraternæ communionis & charitatis. Ab hac verò publica & solemni eulogiarum distributione aliæ privatæ exortæ sunt inter Ecclesiasticos & religiosos, qui ut suprà ostensum est Lib. I. Cap. XXIII. panes sibi invicem mittebant velut symbolum religiosæ fraternitatis. Atque hinc factum puto, ut nomen Eulogiarum, ad cujuscunque generis munuscula translatum sit, loquendi

formula ab Hebræis deducta, qui munus benedictionem appellant, ut 1. Reg. cap. 25. *Accipe benedictionem, quam attulit ancilla tua*: ubi in textu hebraico est *Beracah*, in græco *eulogia*, quæ voces idem significant. Sic eulogias accipit S. Benedictus, cum *cap.* 54. *sua regula* Monachis prohibet ne absque licentia Abbatis sibi invicem eulogias mittant. Sic Marculfus *lib.* 2. *Formularum* exhibens formulam qua Episcopus alteri Episcopo in resurrectione Domini eulogias mittit. Sic Magister in regula *cap.* 76. modum præscribens quo debent suscipi eulogiæ Missæ ad Monasterium à summo Pontifice sive à Sacerdotibus. Sic alii scriptores passim, quos prætermitto; nam de eulogiis hoc sensu acceptis non est hic locus differendi. Multa congerit de his Gretserus lib. 2. de benedictionibus.

CAPUT XX.

Ablutio & gratiarum actio post communionem. Orationes pro his qui communicarunt. Oratio super populum. Dimissio astantium dicente Diacono , Ite Missa est. *Cur hæc dimissio certis diebus omittatur. Consummatio Missæ & populi benedictio. Ejus origo & ritus diversi. Evangelium post Missam. Usus ipsius recentior. Recessus Sacerdotis ab altari. Hymnus trium puerorum. Sacrarum vestium depositio. Finis Libri.*

I. DIutiùs in disquisitione communionis immorati sumus ita exigentibus priscis Ecclesiæ institutis, jam ad finem divini sacrificii accedendum est. Postquam omnes communicaverunt, ait Micrologus *cap.* 23. dicit sacerdos, *Quod ore sumpsimus Domine pura mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Hanc orationem secretò recitandam plerique codices M. S S. insinuant. Alterâ, quæ nunc dicitur cùm digiti & calix abluuntur, videlicet, *Corpus tuum Domine quod sumpsi, &c.* carent veteres libri, nec eam reperi nisi in Missa edita ab Illyrico. Lotionis manuum post communionem mentio fit in Ordine Romano, sed non ablutionis, quæ nunc sumitur à sacerdote; tantummodo monet ut Diaconus cautè procuret, ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat. Ritus Missæ à Joanne Episcopo Abrincacensi descriptus apud Menardum post communionem sacerdotis & aliorum ait: *Particulam quæ in calice remansit sacerdos sumat, & post Diacono calicem ad mundandum & sumendum quod remansit porrigat, qui in sinistrum cornu altaris calicem cum patena deferat, ubi partem sibi accipiat, & partem*

ſubdiacono tribuat. Poſt mundato utroque utrique participent. Acolythus verò alterum calicem ſacerdoti ad mundandos digitos deferat. Sed quid fieret de ablutione non dicit: puto autem projectam in ſacrarium, nam in antiquis eccleſiis præſertim Monachorum ſingula altaria à parte epiſtolæ parvam habent piſcinam in hunc uſum paratam. In libro Uſuum ordinis Ciſtercienſis *cap.* 53. hic modus ablutionis præſcribitur. *Si quid reſiduum fuerit de ſanguine bibat illud* Diaconus *cum calice, poſtquam fiſtulam reddiderit ſubdiacono. Quam fiſtulam antequam reddat, in quantum potuerit, ab utraque parte ſugendo à ſanguine Domini evacuet, ſubdiaconus verò tenens fiſtulam contra faciem ſuam in tranſverſo, eat ad ſacerdotem per retro altare miniſtrare vinum in calice. Qui recepto calice reſpergat digitos ſuos in ipſo, quem ponens ſuper altare eat ad piſcinam abluere in ipſa digitos aqua. Quibus terſis redeat ad altare ſumere vinum quod dimiſit in calice. Quo ſumpto iterum aſpergat calicem vino. Quo hauſto ponat illum non reclinatum ſuper altare juxta patenam.* Eadem ferè leguntur in aliis Ritualibus monachorum poſt annum milleſimum ſcriptis. De conſuetudine abluendi calicem ſcribit Uberto Presbytero Petrus Damiani *lib.* 5. *epiſt.* 18. Nihil autem antiquius occurrit, niſi quod ſemper ſumma diligentia miniſtri altaris curarunt, ne quæ reliquiæ ſacramenti, ut ſuperiùs diximus, peracta ſynaxi remanerent, iis particulis exceptis quæ pro communicandis infirmis conſervabantur.

II. Diaconus verò ex præſcripto Ordinis Romani videns omnes communicaſſe faciebat ſignum crucis in fronte, ut Prior ſcholæ cantorum ex eo intelligeret, quando deberet poſt antiphonam, quæ communio vocatur, gloriam S. Trinitati pſallere & verſum repetere. Olim enim poſt ipſam communionem pſalmus, & Diacono innuente verſiculus *Gloria Patri* cantari ſolebant, cum antiphonæ repetitione. Tum ſurgens Pontifex è ſede ſua & veniens ad altare dabat orationem ad complendum. Sic enim in

libro Sacramentorum S. Gregorii nuncupatur oratio, quæ nunc dicitur Postcommunio, quia nimirum ea recitata pro gratiarum actione sacrificium completur. Optimè Augustinus differens de sacramentorum celebratione epist. 59. ad Paulinum, *Participato*, inquit, *tanto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit.* Porro istæ orationes pro communicantibus institutæ sunt, quando omnes vel plerique qui aderant sacrificio communicabant: nam & ipsum communionis vocabulum impropriè hìc usurparetur, nisi plures de eodem sacrificio participarent. Quamvis autem mos ille desierit, nihil tamen in orationibus immutatum est; sed ideò retentæ sunt, ut sciamus quid olim factum sit, & ex ipso precationum tenore ad pristinum fervorem excitemur. Accedit & alia ratio, quam tangit Vvalfridus Strabo *cap.* 22. quia licet totius Missæ decursu pro his maximè & quasi nominatim oretur, qui ibi offerunt atque communicant: cæteri tamen in fide & devotione offerentium atque communicantium persistentes, ejusdem oblationis & communionis participes fiunt, tanquā ejusdē actionis cooperatores. Hinc infert Radulfus Tungrēsis *prop.* 23. ante has orationes communicare eos debere, qui earumdem orationū benedictione foveri desiderant: neque ut fieri solet cum notabili sacrorum rituum trangressione usque ad finem Missæ differenda communio. Est & alia oratio quæ dicitur super populum, quam Amalarius *lib.* 3. *cap.* 37. ultimam benedictionem vocat, & potissimum in Quadragesima frequentatur, Diacono præcinente *Humiliate capita vestra Deo.* Cur verò hæc addi soleat, diebus præsertim solemnis jejunii sic edisserit Micrologus cap. 51. *Orationem super populum in Quadragesima ideo frequentamus, quia oratio post communionem pro solis communicantibus solet orare. Populus autem & si quotidie in Quadragesima conveniat, non tamen quotidie ut deberet communicat. Ne ergo populus ita oratione ut communione careret, adjecta est oratio super populum, in qua non de communicatione, sed pro populi protectione specialiter oratur. In Da-*

minicis tamen diebus non dicitur, quia genuflexio vitatur, quæ huic orationi à populo antiquitus persolvebatur. Vel potius ideo quia omnes juxta attestationem S. Ambrosii in Dominicis diebus communicare deberent, quibus & oratio post communionem pro benedictione sufficere posset. Aliam rationem affert Honorius in Gemma animæ *cap. 67.* dicens: *Statutum est ut panis post Missam benediceretur, & populo pro benedictione communionis partiretur: sed quia hoc in Quadragesima fieri non licuit* propter jejunium, *orationem super populum dici ecclesia instituit, ut per hanc particeps communionis sit.* De hoc enim fideles semper solliciti fuerunt, ut secum invicem unionem & communicationem servarent, vel Eucharistiæ participatione; vel Eulogiæ seu antidori, quod loco sacri doni dabatur, perceptione; vel saltem mutuo orationum consortio. In libro Sacramentorum S. Gregorii, & in nonnullis Missalibus M. SS. sunt in plerisque Missis etiam extra Quadragesimam hujusmodi orationes super populum quas ex veteri Anglicano Missali suæ Bibliothecæ Ecclesiasticæ *To. 3. p. 2.* inseruit Cornelius Schultingus. Excepta autem hac oratione super populum, tot sunt numero Collectæ ad complendum, quot initio dictæ sunt: quibus recitatis salutat populum Sacerdos consueta formula *Dominus vobiscum.*

III. Tum Diaconus dimittit populum dicens, *Ite Missa est*: idem enim est Missa ac missio sive dimissio, ut initio Libri I. explicavimus. Græci quoque in fine Liturgiæ *Apolysin* canunt, id est dimissionem. Nam peracta communione sacerdos dicit secretò orationem pro gratiarum actione; postea Diaconus hortatur populum ad gratias agendas, eumque dimittit his verbis: *In pace procedamus.* Respondet chorus, *In nomine Domini.* Deinde Sacerdos benedicit populum, & distributis Eulogiis facit apolysin, cujus varias formulas pro varietate festivitatum exhibet Euchologium *pag. 922.* Communis hæc est, *Gloria tibi Christe Deus noster, spes nostra, gloria tibi.* Apud Clementem *lib. 8. Constitut.* dimissio populi his verbis

fit, *Ite in pace.* Ordo Romanus antiquissimus debere ait unum ex Diaconis, cui præceperit Archidiaconus, finita oratione ad complendum dicere ad populum *Ite Missa est.* Etiam Ethnici sacrificiis peractis licentiam abeundi à sacerdotibus accipiebant, qui certa formula licere cunctis discedere alta voce indicabant. Apuleius *lib.* 11. *fabula Milesia* sacris peractis unum inquit de sublimi suggestu solemni ritu clamasse, *Populis missio*: quæ vox abire omnibus fas esse significabat. Putabant siquidem viri sapientes indecens esse, ut qui simul convenerant nulla habita licentia discederent. In funere Romanorum combusto cadavere, collectisque in urna cineribus, Præfica novissimum verbum alta voce pronuntiabat, *Ilicet*, quod est *Ire licet*: quo audito qui funus comitati fuerant domum redibant. Virgilius, *Lustravitque viros, dixitque novissima verba*, id est *Ilicet*, ut Servius exponit. Brissonius *lib.* 2. *de formulis* dimissum senatum scribit his verbis, *Nihil vos moramur Patres Conscripti.* Concionis verò dimittendæ hæc erat formula, *Si vobis videtur, discedite Quirites.* Christianis autem sæpe præcipiunt canones, ne conventum deserant nondum expletis Missarum solemniis, ut alibi notavimus, & ideo tempus quo abire liceret, Diaconi voce indicendum fuit. Chrysostomus homil. de ecclesia non contemnenda, *Ingressus es in ecclesiam ô homo: ne exeas nisi dimittaris.* Cur verò certis diebus omissa dimissione per verba *Ite Missa est*, dicat Diaconus, *Benedicamus Domino*, hanc rationem affert Micrologus cap. 46. *Congrue in festivis diebus* Ite Missa est *dicitur, quia tunc generalis conventus celebrari solet, qui per hujusmodi denuntiationem licentiam discedendi accipere solet. Ad quotidiana autem Missarum solemnia non generaliter ab omnibus, sed à Religiosis convenitur, qui plus spiritualibus negotiis quàm secularibus invigilant, qui & reliqua dum licet officia frequentant. Ergo convenienter illis post Missam, ut non statim discedant, sed ut Dominum benedicant, denuntiatur.* *Huic assertioni* o-

ecclesiastica consuetudo videtur adstipulari : quia cum Ite Missa est *dicimus, ad populum vertimur, quem discedere jubemus : cum autem* Benedicamus Domino *dicimus, non ad populum, sed ad altare, id est ad Dominum vertimur, nosque ipsos non ad discedendum, sed ad benedicendum Domino adhortamur. Sciendum tamen quod* Ite Missa est *infrà Adventum Domini & Septuagesimam non recitetur; non quasi eo tempore nullus fiat conventus qui sit dimittendus, sed potius pro tristitia temporis insinuanda.* Hæc Micrologus non satis apposite, illi enim probandum erat, quod olim quotidianis Missarum solemniis populus non interesset. Crederem potius tunc omissam dimissionem, cum fideles Missa peracta non statim abibant, sed permanebant in ecclesia, donec recitatis canonicis precibus, & statione soluta abire fas erat : deinde extensum hunc morem ad Missas minus solemnes & quotidianas. Dimisso populo inclinatus sacerdos in medio altaris recitat orationem incipientem, *Placeat tibi S. Trinitas*, quam in omnibus ferè Missalibus antiquis reperi, etiam in scriptis ante annum millesimum. Extat item in Missa Illyrici, & in aliis apud Menardum. In Liturgia Chrysostomi orat similiter sacerdos pro omnibus pro quibus obtulit sacrificium. In Missa Maronitarum sic orat Sacerdos priusquam discedat ab altari : *Mane in pace altare sanctum, ad te revertar in pace. Oblatio quam accepi à te sit mihi in propitiationem debitorum & in remissionem peccatorum, ut adstem ante thronum Christi sine damnatione & confusione. Nescio utrum revertar offerre super te aliam oblationem, vel non.*

IV. Sequitur recentiori ritu benedictio, quam olim ante communionem Episcopus largiri solebat, ut suo loco ostendimus; illi enim potissimùm convenit populum benedicere, qui peculiari quadam ratione Christum summum sacerdotem & episcopum animarum nostrarum repræsentat. Cum autem in usu erant Pontificales benedictiones, nulla in fine Missæ præscripta erat : & in Missali Vaticano *M. S. num.* 4743. in quo ritus episcopalis benedictionis

fusiùs explicatur, hoc peculiariter notatur, quod quando hæc solemnis benedictio datur ante communionem, non est necesse in fine Missæ iterum benedicere. Atque hinc ut puto factum est, quod tam in Ordine Romano, quàm in antiquis sacramentorum libris nulla fit mentio benedictionis in fine Missæ. Quod verò asserunt recentiores ex Amalario *lib. 3. cap. 36.* & ex Rabano Mauro *lib. 1. cap. 33.* datam olim hanc benedictionem antequam diaconus diceret, *Ite Missa est*; error est à nobis alibi indicatus & explosus, ex eo proveniens quod lecto locis citatis nomine benedictionis, illud protinus mente conceperunt, quod nunc ea voce intelligitur, nescientes vel non advertentes olim Collectis sive orationibus tributum hoc nomen. Cum igitur Amalarius & alii ejusdem ævi dicunt consummato sacrificio populum à sacerdote benedici de postrema oratione loquuntur, quæ Postcommunio vocatur; idque ex verbis Rabani manifestum est. *Post communionem*, inquit, *& post ejusdem nominis canticum*, post antiphonam scilicet quæ communio nuncupatur, *data benedictione à Sacerdote ad plebem Diaconus prædicat Missæ officium esse peractum dans licentiam abeundi.* Clariùs Vualfridus in fine cap. 22. *Statutum est Aurelianensi Concilio ut populus ante benedictionem sacerdotis non egrediatur de Missa. Quæ benedictio intelligitur illa ultima sacerdotis oratio.* Illa scilicet quæ ad complendum dicitur, de qua paulò ante loquutus est. Et ad hanc proculdubio respexit decretum Aurelianense Capitulari Caroli Magni insertum lib. 1. cap. 71. *Ut fideles quando veniunt ad Missarum solemnia, non exeant ante completionem benedictionis sacerdotalis.* Ritu veteri Cisterciensi, qui paucis ab hinc annis mutatus est, nulla extat in fine Missæ benedictio, sed sacerdos dicta oratione *Placeat tibi S. Trinitas*, osculatur altare dicens, *Meritis & precibus istorum & omnium Sanctorum suorum misereatur nostri omnipotens Dominus. Amen.* Sicque signans se & inclinans recedit. Eodem ritu utuntur

Cartusiani, cujus rationem ex Joanne de Indagine hanc assignat Joannes Bechoffen in expositione Missæ edita Basileæ an. 1519. quia qui populum non habent, non obligantur ad hujusmodi benedictionem dandam: Cartusiani autem non habent populum. Auctor libri de ecclesiasticis observationibus sub nomine Micrologi, qui vivebat prope annum 1090. multa congerit *cap.* 21. de benedictione post Missam tum ex canonibus à nobis alibi perpensis, tum ex epistola ad Rusticum Narbonensem perperam S. Hieronymo attributa; sed his omissis hoc solum observo usum benedictionis in fine Missæ jam eo tempore in aliquibus ecclesiis introductum fuisse; sic enim capitulum concludit. *Soli communicantes confectioni sacramentorum antiquitus intererant, quibus oratio post communionem, quæ pro solis communicantibus instituta est, pro benedictione potuit satisfacere. Apud Modernos autem, cum jam populus communicare cessaret, nec tamen à divinis mysteriis se subtraheret; necessario permissum est, ut à Presbytero benediceretur, ne tam benedictione quàm communione privatus discedere videretur. Sive autem ea occasione, sive alia hoc Presbyteris permitteretur ab Episcopis, adeo tamen in usum jam usquequaque venit, ut nequaquam absque gravi scandalo à Presbyteris in populo prætermitti possit, nisi fortè Apostolica sedes generaliter & synodaliter prohibere voluerit.* Mozarabes præter benedictionem, quæ datur ante communionem, aliam dant in fine Missæ his verbis, *In unitate Sancti Spiritus benedicat vos Pater & Filius.* Græci sæpe benedicunt, aliquando cum dicerio vel tricerio, cereo scilicet duplici vel triplici, aliquando sola manu signum crucis efformantes. In fine autem Liturgiæ sacerdos depositis sacris vestibus rursum benedicit populum dicens: *Custodiat Dominus Deus omnes vos sua gratia & humanitate perpetuò, nunc & semper & in secula seculorum, Amen.* Et populus respondet: *Benedicentem & sanctificantem nos Domine conserva in mul-*

tos annos. Et in pace cum Deo discedunt. In Ordine Romano alia quædam benedictio commemoratur, quam dat Pontifex postquam peractis omnibus ad Missam pertinentibus recessit ab altari. Eo enim descendente in Presbyterium episcopi primum dicunt, *Iube Domine benedicere*, & ille respondet, *Benedicat nos Dominus.* Hæc autem benedictio nihil aliud est quàm salutatio Pontificis & licentia abeundi. Maronitarum benedictio in fine Missæ hæc est. *Benedictio* Domini *nostri Jesu Christi veniat de cælo & requiescat super me & super vos, ac ignoscat debitis vestris, & dimittat defectus vestros, & requiescere faciat animas defunctorum vestrorum, & scribat nomina vestra in libro regni cælestis, ac nos & vos eripiat Deus à damnatione & confusione in die iudicii iusti & recti. Pater & Fili & Spiritus sancte tibi gloria in secula seculorum. Amen.* In veteri Testamento *Numer. 6.* Deus ipse formulam docuit, qua sacerdotes filiis Israël benedicerent. *Benedicat tibi Dominus & custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam tibi & misereatur tui. Convertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem.* Ex hac autem desumptam formulam episcopalis benedictionis jam suprà dictum est. *Benedictio*, ait Tertullianus lib. de testim. animæ cap. 2 *Inter nos summum est disciplinæ & conversationis sacramentum. Benedicat te Deus tam facile pronuntias, quàm Christiano necesse est.* De ritu verò suscipiendæ benedictionis, an & à quibus flexis genibus sive stando suscipi debeat, extat dissertatio Isaaci Haberti adversùs Franciscum Menardum I. C. *ad partem XI. Liturgiæ Patriarchalis observ. 6.* in qua & in tribus antecedentibus diffusè agit de benedictione. In Missis pro defunctis omittitur benedictio, quia pertinet ad solemnitatem, quæ carent officia defunctorum. In quodam tamen Missali M.S. hanc assignatam legi, *Deus qui est vita vivorum & resurrectio mortuorum benedicat vos in secula seculorum.* Carmelitæ post benedictionem ante me-

dium altaris genuflexi dicunt antiphonam *Salve Regina* cum versu & oratione: tempore autem Paschali dicunt stantes *Regina Cœli.*

V. Denique sacerdos postquam à Deo benedictionem populo precatus est, legit initium Evangelii secundùm Joannem, in quo fidei orthodoxæ quædam veluti anacephalæosis continetur. Præclarum de eo testimonium cujusdam Platonici refert Augustinus *lib.* 10. *de Civit. Dei cap.* 29. dicens: *Initium sancti Evangelii, cui nomen est secundum Ioannem, quidam Platonicus sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiæ præsedit Episcopus, solebamus audire, aureis literis conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat.* Hoc in novissima Missalis recognitione Pius V. legi præcepit, cùm antea certa sine lege ex sola consuetudine à quibusdam dici ab aliis omitti pro cujusque arbitrio soleret, ut Paris Crassus testatur in Ceremoniali summi Pontificis inedito *cap.* 65. Qua de causa in quibusdam Missalibus tam editis quàm M.S.S. tam Romanis quàm aliorum Ecclesiarum, nihil de eo decernitur, sed dicta oratione *Placeat tibi sancta Trinitas*, osculetur, inquiunt, altare, & recedat dicens Canticum trium Puerorum. Ita Missale Romanum à Paulo III. recognitum & Lugduni editum ann. 1550. Silent etiam de illo vetus M. S. Bibliothecæ Barberinæ *num.* 1858. & aliud recentiori manu descriptum, quod ostendit mihi vir natalibus & eruditione conspicuus Camillus de Maximis inter R. E. Cardinales à Clemente X. nuper adscriptus. Zacharias Andrianus Brixiensis in expositione Missæ quam edidit an. 1573. cum omnes ejus partes minutissimè explicet, nihil prorsus dicit de Evangelio in fine, sed data benedictione recitandum esse ait canticum *Benedicite.* Missale M.S. *num.* 501. Bibliothecæ Palatinæ Vaticanæ, & aliud Vaticanum *num.* 3807. hoc ipsum evangelium dici statuunt dum exuitur sacerdos, vel post

vestium depositionem. Sarisburiense editum post orationem *Placeat*, signat se inquit, & recedit, & in redeundo dicit evangelium *In Principio*. Ordo Missæ editus Romæ an. 1502. à Joanne Burchardo Præfecto ceremoniarum summi Pontificis, & Missale pro regno Norvegiæ impressum Hafniæ an. 1519. Augustanū item an. 1510. & alia quædam typis excusa ante Pium V. ipsum legi constituunt priusquam sacerdos ab altari recedat. Testes sunt ejusdem consuetudinis Stephanus Brulefer Armoricus ordinis Minorum, qui vivebat anno 1480. in declaratione mysteriorum Missæ, & Joannes Bechoffen suprà citatus. Suspicor autem hanc consuetudinem à Pio V. lege firmatam ex eo traxisse originem, quod olim Fideles hoc initium evangelii collo appensum tanquam amuletum gestare solebant, ut refert Maldonatus *initio comment. in Joannem num.* 15. cumque difficile foret, ut ipsum singuli sibi in membranis exarari facerent, aut exaratum solicitè custodirent; saltem curarunt ut ipsum post Missarum solemnia audirent: cumque hoc in superstitionem aliquando degenerasset, Concilium Salegunstadiense an. 1022. can. 10. ne ulterius fieret hoc edicto sancivit: *Quidam etiam laicorum, & maximè matronæ habent in consuetudine, ut per singulos dies audiant evangelium*, In principio erat Verbum, *& Missas peculiares, hoc est de sancta Trinitate, aut de S. Michaele, & ideo sancitum est ut hoc ulterius non fiat, nisi suo tempore, & nisi aliquis fidelium audire velit pro reverentia S. Trinitatis, non pro aliqua divinatione.*

VI. Lecto demum evangelio sacerdos ab altari recedens & sacris vestibus se exuens hymnum recitat trium puerorum ex veteri consuetudine cujus meminit Micrologus *cap.* 22. Missa Codicis Tiliani apud Menardum, *Expletis omnibus*, inquit, *Episcopus rediens ad sacrarium cum Diaconibus & cæteris cantet hymnum trium Puerorum.* Idem ferè ait Missa Illyrici. Quod verò Mi-

crologus & post eum recentiores à Concilio IV. Toletano decretum fuisse asserunt ut hoc canticum à sacerdote post Missam diceretur, id omnino falsum est, errorique causam præbuit ritûs Ecclesiastici, qui tunc in Hispania vigebat, ignorantia. In eo siquidem Concilio multa sancita sunt, quæ ad ritum Mozarabicum pertinebant: atque inter cætera decretum est, ne hymnus trium puerorum omitteretur. Hunc autem non quotidie dicunt Mozarabes, sed diebus tantùm Dominicis & in solemnitatibus Martyrum: nec in fine Missæ, sed in principio ante Epistolam, iisdem ferè verbis quibus canitur ritu Romano sabbatis quatuor temporum, ut ex eorum Missali evidens est: atque ideo Concilii decretum nullo modo spectat ad canticum quod post Missam à nobis recitatur. Clarissimè hoc patet ex ipsius decreti tenore, can. 13. qui in nova editione est 14. *Hymnum trium puerorum, in quo universa cœli terræque creatura Dominum collaudat, & quem Ecclesia catholica per totum orbem diffusa celebrat, quidam sacerdotes in Missa Dominicorum dierum, & in solemnitatibus Martyrum canere negligunt: proinde hoc sacrum Concilium instituit, ut per omnes Ecclesias Hispaniæ vel Galliæ in omnium Missarum solemnitate idem in pulpito decantetur, communionem amissuri qui & antiquam hujus hymni consuetudinem, nostramque definitionem excesserint.* Quædam Ecclesiæ pro cantico *Benedicite* recitant hymnum *Te Deum laudamus.*

Et hic finis est divini ac tremendi sacrificii, hæc meta suscepti operis, cui multo tempore insudavi, dubio sanè, ac minus felici eventu. Sæpe enim volenti & conanti vel ingenii vires, vel rerum antiquarum notitia, vel alia subsidia defuerunt: nec fieri potuit, quin per loca salebrosa in tenebris ambulans interdum offenderim. Sed & aliquando, quod ultro confiteor, labore & ægritudine fesso ac defatigato somnus obrepsit.

Viam nihilominus ſtravi, & facem prætuli peritioribus, atque minus occupatis ut penetralibus auguſtiſſimi myſterii intimiùs ſe inferant, abdita veteris Eccleſiæ monumenta diligentiùs perquirant & ſubtiliùs excutiant: cumque aliquid incautiùs & negligentiùs à me ſcriptum offenderint, ignoſcant primùm, meoſque conatus ac vigilias non deſpiciant; deinde amica manu corrigant & emendent, & quæ omiſi ſuppleant. Si quid verò boni repererint, Deo adſcribant non mihi; ipſique mecum gratias agant bonorum omnium largitori, cui & laus, honor, & gloria per infinita ſecula. Amen.

FINIS LIBRI SECUNDI.

APPENDIX

APPENDIX.

VT fidem liberem quam suprà dedi Lib. I. Cap. XII. addo hic veluti Appendicem Missam antè annos centum & ampliùs editam Argentinæ à Matthia Flacco Illyrico, de cujus antiquitate, usu, & auctoritate quid sentiendum sit, non sine diligenti examine ibidem exposui. In editione Illyrici sic inscribitur. *Missa Latina, quæ olim ante Romanam circa 700. Domini annum in usu fuit, bona fide ex vetusto authenticoque Codice descripta.* Sed titulus mentitur; est enim ipsamet Missa Romana variis orationibus interpolata.

MISSA LATINA.

INcipit Ordo Sacramentorum. *In primis, quomodo sacerdos Apologetica celebrare debeat, antequam ad Missarum celebrationem accedat. Mox antequam sacerdotalibus induatur vestibus, si locus acciderit, vel tempus permiserit, flexis genibus coram Altare cantet VII. Psalmos pænitent. cum litania, qua finita dicat.* Pater noster. Credo in Deum Patrem omnipotentem: *post hac preces.*

Exurge Domine adjuva nos, & redime nos propter nomen tuum.

Dirige me in veritate tua, & doce me: quia tu es Dominus Salvator meus, & te sustinui tota die.

Reminiscere miserationum tuarum Domine: & misericordiarum tuarum, quæ à seculo sunt.

Delicta juventutis meæ, & ignorantias meas ne memineris Domine.

Secundùm misericordiam tuam memento mei tu: propter bonitatem tuam Domine.

Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo; multum est enim.

Non derelinquas me Domine Deus meus, ne discesseris à me.

Complaceat tibi Domine, ut eruas me: Domine ad adjuvandum me respice.

Fac mecum Domine signum in bono, ut videant, qui me

oderunt, & confundantur, quoniam tu Domine adjuvisti me, & consolatus es me.

Manus tuæ Domine fecerunt me, & plasmaverunt me, da mihi intellectum ut discam mandata tua.

Servus tuus sum ego da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua.

Egredere Domine in salutem populi tui: in salutem cum Christo tuo.

Converte nos Deus salutaris noster: & averte iram tuam à nobis.

Dignare Domine die isto: sine peccato nos custodire.

Miserere nostri Domine, miserere nostri.

Fiat misericordia tua Domine super nos: quemadmodum speravimus in te.

Peccavimus cum patribus nostris, injustè egimus, iniquitatem fecimus Domine.

Domine ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum: citò anticipent nos misericordiæ tuæ, quia pauperes facti sumus nimis.

Adjuva nos Deus salutaris noster, propter gloriam nominis tui Domine libera nos, & propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum.

Domine non secundùm peccata nostra facias nobis: neque secundùm iniquitates nostras retribuas nobis.

Ne reminiscaris Domine delicta nostra, vel Parentum nostrorum: neque vindictam sumas de peccatis nostris.

Libera nos Deus in mirabilibus tuis: & da gloriam nomini tuo.

Extende Domine brachium tuum: & libera animas nostras, ne pereamus.

Memento nostri Domine in beneplacito populi tui: visita nos in salutari tuo.

Memor esto Domine congregationis tuæ: quam possedisti ab initio.

Custodi nos Domine, ut pupillam oculi: sub umbra alarum tuarum protege nos.

Protege nos Domine à facie impiorum; qui nos afflixerunt.

Esto nobis Domine in Deum protectorem, & in domum refugii, ut salvos nos facias.

Esto nobis Domine turris fortitudinis, à facie Inimici.

Da nobis Domine auxilium de tribulatione, quia vana salus hominis.

In Domino faciemus virtutem: & ipse ad nihilum deducet tribulantes nos.

Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis.

Deus tu conversus vivificabis nos, & plebs tua lætabitur in te.

Ostende nobis Domine misericordiam tuam: & salutare tuum da nobis.

Sacerdotes tui induantur justitia: & sancti tui exultent.

Domine Deus virtutum converte nos: & ostende faciem tuam: & salvi erimus.

Domine exaudi orationem meam: Et clamor meus ad te veniat.

His autem precibus finitis, dicat sacerdos has Orationes,

Dominus vobiscum. *Oremus.*

OMnipotens mitissime Deus respice propitius preces meas, & libera cor meum de malarum tentatione cogitationum, & sancti Spiritus dignum fieri habitaculum merear.

Deus, cui proprium est misereri semper, & parcere, suscipe deprecationem nostram, & quod delictorum catena constringit miseratio tuæ pietatis absolvat.

Exaudi quæsumus Domine supplicum preces, & confitentium tibi parce peccatis, ut pariter nobis indulgentiam tribuas benignus, & pacem.

Omnipotens sempiterne Deus misericordiam tuam nobis ostende supplicibus, ut qui de meritorum qualitate diffidimus, non judicium, sed indulgentiam sentiamus.

Omnipotens Deus misericordiam tuam nobis placatus impende, ut qui te contemnendo culpam incurrimus, confitendo veniam consequamur.

Postea surgens ad induendum se vestimentis sacerdotalibus primo dicat.

INtervenientibus pro nobis omnibus Sanctis, & electis tuis, actiones nostras quæsumus Domine, & aspirando præveni, & adjuvando prosequere, ut omnis oratio, & cuncta nostra operatio à te semper incipiat, & per te cœpta finiatur.

Tunc laves manus hunc versum dicendo,

LAvabo inter innocentes.

Oremus.

LArgire sensibus nostris omnipotens Deus, ut sicut hic exteriùs abluuntur inquinamenta manuum, sic à te mundentur interiùs pollutiones mentium, & crescat in nobis augmentum sanctarum virtutum.

Cum se exuerit quotidianis vestibus, dicat.

COnscinde Domine saccum meum, & circumda me lætitia salutari,

Hos psalmos interim dum paratur episcopus, circumstantes Clerici cantent.

QVam dilecta tabernacula &c. Benedixisti Domine terram &c. Inclina Domine aurem tuam &c. Fundamenta ejus in montibus &c. Domine Deus salutis meæ. Credidi propter quod locutus sum. Memento Domine.

Induendum ad Ephot, vel Amictum.

HVmeros meos sancti Spiritus gratia tege Domine, renesque meos vitiis omnibus expulsis præcinge ad sacrificandum tibi viventi, & regnanti in secula seculorum.

Ad Albam.

CIrcumda me Domine fidei armis, ut ab iniquitatum sagittis erutus valeam æquitatem, & justitiam custodire.

Oratio ad Albam.

OMnipotens sempiterne Deus, te suppliciter exoro, ut fraude omnium fuscatorum exutus, alba veste indutus te sequi merear ad regna, ubi vera sunt gaudia.

Ad Cingulum.

CIrcumcinge lumbos meos Domine zona iustitiæ, & circumcide vitia cordis, & corporis mei.

Ad Præcinctorium.

PRæcinge me Domine virtute, & pone immaculatam viam meam.

Ad Stolam.

STola iustitiæ circumda Domine cervicem meam, & ab omni corruptione peccati purifica mentem meam.

Oratio ad Stolam.

DIrumpe Domine vincula peccatorum meorum, ut iugo tuæ servitutis innixus valeam tibi cum timore, & reverentia famulari.

Ad Subtile.

INdue me Domine vestimento salutis, & circumda me lorica fortitudinis.

Ad Dalmaticam.

INdumento hoc typico priscorum patrum ritu in modum crucis tramitibus purpureis contexto vestitus humiliter postulo, ut ex commemoratione passionis tuæ, fiam tibi Domine Iesu Christe jugiter gratiosus, qui vivis &c.

Ad Casulam.

INdue me Domine sacerdotali justitia, ut induci merear in tabernacula sempiterna.

Oratio ad Casulam.

INdue me Domine ornamento humilitatis, & charitatis, & concede mihi protectionem contra hostem insidiatorem, ut

valeam puro corde, & casto corpore laudare nomen tuum sanctum in secula seculorum. Amen.

Cum Mappulam acceperit.

INvestione istius mappulæ subnixè deprecor Domine, ut sic operer in temporali conversatione, quatenus exemplo priorum patrum in futuro merear perenniter gaudere per omnia &c.

Cum mappulam induerit.

DA Domine virtutem manibus meis ad abstergendam omnem maculam immundam, ut sine pollutione mentis, & corporis valeam tibi servire. Amen.

Ad induendas manus.

CReator totius creaturæ dignare me indignum famulum tuum indumentis justitiæ, & lætitiæ induere, ut puris mentibus ante conspectum tuum assistere merear mundus.

Ad Annulum.

CIrcumda Domine digitos meos virtute, & decora sacrificatione.

Ad Rationale.

DA nobis Domine veritatem tuam firmiter retinere, & doctrinam veritatis plebi tuæ dignè aperire.

Postquam infulatus fuerit dicat hanc Orationem.

ROgo te altissime Sabaoth, pater sancte, ut me tunica castitatis digneris accingere, & meos lumbos baltheo tui amoris ambire ac renes cordis, ac corporis mei charitatis igne perurere, quatenus pro peccatis meis possim dignè intercedere, & astantis populi peccatorum veniam prometeri, ac pacificas singulorum hostias immolare, me quoque audacter Domine ad te accedentem non sinas perire, sed dignare me mundare, lavare, ornare, & leniter, ac benignè suscipere, Pater sanctissime, qui cum Filio, & Spiritu sancto vivis, & regnas Deus in secula seculorum Amen.

Inde confessio singularis.

DOmine Deus omnipotens, qui es trinus, & unus, & ubique præsens tibi confiteor omnia peccata mea, quæ si non confiterer, te tamen latere non possunt, quia peccavi nimis in cogitationibus, in locutionibus, diversisque operibus malis, & multis, & quia ego miser, & miserabilis Domine propter duritiam, & nequitiam cordis mei, nisi tu adjuves me, in ipsa peccatorum meorum morte perduto, propterea propter te miserere mei, qui vivis, & regnas.

His omnibus rite peractis dicat Episcopus preces has.

EXurge Domine adiuva nos: Et redime nos propter nomen tuum.

Fiat misericordia tua Domine super nos : Quemadmodum speravimus in te.

Deus tu conversus vivificabis nos: Et plebs tua lætabitur in te.

Ostende nobis Domine misericordiam tuam : Et salutare tuum da nobis.

Ne intres in judicium cum servis tuis Domine: Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.

Domine ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum: Citò anticipent nos misericordiæ tuæ, quia pauperes facti sumus nimis.

Propitius esto peccatis nostris Domine: Propter nomen tuum Domine.

Domine exaudi orationem meam : Et clamor meus ad te veniat.

Sequuntur Orationes. *Oremus.*

FAc me quæso omnipotens Deus ita Justitia indui, ut in sanctorum tuorum merear exultatione lætari, quatenus emundatus ab omnibus sordibus peccatorum consortium adipiscar tibi placentium Sacerdotum, meque tua misericordia à vitiis omnibus exuat, quem reatus propriæ conscientiæ gravat. Qui &c.

Alia.

AUres tuæ pietatis mitissime Deus inclina precibus meis, & gratia sancti Spiritus illumina cor meum, ut tuis mysteriis dignè ministrare, atque æterna charitate diligere merear. Per &c.

Ad Incensum imponendum.

IN nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti sit benedictum hoc incensum in odorem suavitatis Domino, & in remissionem omnium peccatorum nostrorum. Amen.

Ad osculandum Evangelium.

PAx Christi in visceribus nostris permaneat.

Cum egreditur Episcopus de Sacrario dicat.

DEduc me Domine in via tua, & ingrediar in veritate tua, lætetur cor meum, ut timeat nomen tuum. Voluntariè sacrificabo tibi, & confitebor nomini tuo Domine, quoniam bonum est.

Ecclesiam intrans dicat.

INtroibo in domum tuam Domine, & adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.

Domine deduc me in iustitia tua propter inimicos meos, dirige in conspectu meo viam tuam.

Averte Domine oculos meos, ne videant vanitatem, in via tua vivifica me. Deus propitius esto mihi pecca

Interim cum Processione egrediens ad gradus hunc psalmum pro se cum deducentibus eum cantet.

DOminus regit me, & nihil mihi deerit &c.

Cum Versu.

VIrga tua, & baculus tuus &c. *Quo finito subjungat orationem hanc.* Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.

Oremus.

DOmine Deus omnipotens, qui es magnus, & mirabilis Dominus, qui nobis donasti introitum in Sancta Sanctorum incarnationem Vnigeniti Filii tui Domini nostri obsecrantes, postulamus benignitatem tuam, quia in timore sumus, & tremore, volentes assistere ante sanctum, & gloriosum Altare tuum, ut emittas super nos donum gratiæ Spiritus sancti, & innoves animas nostras, & corpora, ut mundo corde offeramus tibi sacrificium, donum fructiferum in remissionem peccatorum nostrorum, & populi tui per gloriam; & humanitatem Iesu Christi filii tui, qui tecum &c.

Coram Altare autem stans cum Processione proferens confessionem det indulgentiam Ministris hanc.

INdulgentiam, & remissionem ipse occultorum omnium cognitor per Dominum nostrum Iesum Christum filium suũ, unà cum Spiritu sancto contritionem spiritus, gemitum cordis, & confessionem oris vestri blandè, & venerabiliter suscipere dignetur, quique mulieri peccatrici omnia peccata dimiserat lachrymanti, & latroni ad unam confessionem claustra aperuit Paradisi, ipse vos redemptionis suæ participes ab omni vinculo peccatorum absolvat, & membra aliquatenus debilitata suæ medicina misericordiæ sanata, corpori sanctæ ecclesiæ redeunte gratia restituat, atque in perpetuum solidata custodiat. Qui vivit, & regnat.

Data indulgentia adnectat has Orationes

Oremus.

OMnipotens sempiterne Deus te humiliter deprecamur, ut non nos permittas perire, quia tua creatura sumus, sed concede nobis spatium vitæ vivendi, ut ante diem exitus nostri per veram pœnitentiam, fidemque rectam, & puram confessionem tibi omnipotenti Domino in hac præsenti vita placere mereamur. Per &c.

Alia.

PRæsta quæsumus omnipotens, & misericors Deus, ut reatus nostri confessio indulgentiam valeat percipere delictorum. Per &c.

Alia.

FAmulorum tuorum quæsumus Domine delictis ignosce, & qui placere de actibus nostris non valemus Genitricis filii

tui Domini Dei nostri, & istorum, atque omnium Sanctorum tuorum intercessione salvemur. Per eumdem &c.

Deinde in eodem loco presbyteris illum ducentibus, & diaconis prabeat osculum pacis, ipsique post acceptam pacem ab episcopo, singuli ascendant ad cornu altaris, osculantes illud. Et redeant presbyteri ad ducendum Episcopum ad altare, & in ascendendo dicat orationem hanc.

Dominus Vobiscum
Et cum spiritu tuo.

Oremus.

Aufer à nobis quæsumus Domine iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire.

Et dum pervenerit ad Altare imponat per se Antiphonam.

Introibo ad altare Dei, ad Dominum, qui lætificat juventutem meam. *cum Psalmo.* Iudica me Deus, & discerne causam meam de gente.

Quo finito has adnectat preces.

Delictum meum cognitum tibi feci, & injustitias meas non abscondi, iniquitates meas ego cognosco, & delicta mea contra me sunt semper. Averte faciem tuam à peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele.

Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali confirma me. Auditam fac mihi mane misericordiam tuam: quia in te speravi.

Notam fac mihi viam, in qua ambulem, quia ad te levavi animam meam.

Eripe me de inimicis meis Domine ad te confugi, doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu.

Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam propter nomen tuum Domine vivificabis me in æquitate tua.

Educes de tribulatione animam meam, & in misericordia tua disperdes inimicos meos.

Et perdes omnes, qui tribulant animam meam, quoniam ego servus tuus sum.

Egredere Domine in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo.

Tunc salutat Evang. dicens.

Pax Christi, quam nobis per evangelium suum tradidit, confirmet, & conservet corda, & corpora nostra in vitam æternam. Amen.

Deinde osculetur Altare dicens hanc orationem.

OMnipotens sempiterne Deus, qui me peccatorem sacris Altaribus adstare voluisti, & sancti nominis tui laudare potentiam, concede quæso per hujus Sacramenti mysterium meorum mihi veniam peccatorum, ut tuæ majestati dignè ministrare, atque æterna charitate diligere merear. Per &c.

Post hæc secreto dicat hanc confessionem.

SVscipe confessionem meam unica spes salutis meæ Domine Deus meus Iesu Christe, quia gula, ebrietate, fornicatione, libidine, tristitia, accidia, somnolentia, negligentia, ira, cupiditate, invidia, malitia, odio, detractione, perjurio, falsitate, mendacio, vana gloria, levitate, & superbia perditus sum, & omnino cogitatione, locutione, actione, atque omnibus malis extinctus sum, qui justificas impios, & vivificas mortuos, justfica me, & resuscita me Domine Deus meus. Qui vivis &c.

Alia.

COnfiteor tibi peccata mea æterne Pontifex, & Sanctorum minister, & veri tabernaculi sacerdos, qui semel in anno in mysteria sancta intrasti, & sanctum immaculatum agnum proprii corporis tui ad hostiam dedisti, pro peccatis meis. Tibi confiteor, quia debitor sum tibi non solum decem millia talenta delictorum meorum, sed totius vitæ meæ reddere rationem debeo, quia in omni vita mea nullum mandatum tuum perfectè à me custoditum scio, in quo ego sermone, visu, auditu, gestu, gressu, opere, cogitatione, aut suasione, vel consensu me deliquisse profiteor. Sed nunc Domine prævenio faciem tuam in confessione, & in conspectu Angelorum, & omnium sanctorum confiteor tibi peccata mea, veniam postulo pro delictis meis, teque obsecro, ut in hoc tempore accepto exaudias me, & in his diebus salutis adjuves me, ut in præsenti perfectè valeam recognoscere peccata mea, & æterno Iudici confiteri, & per id veniam mereri omnium delictorum meorum, quatenus ad tremendum judicium tuum securum me ab omnibus accusationibus inimici facias pervenire. Per &c.

Alia.

EGo miser peccator, qui me præ omnibus Christianis sceleratissimum puto, & scio, confiteor Domino, & omnibus Sanctis ejus, omnibus sceleribus, & flagitiis infinitis ab ineunte ætate usque in præsentem diem me semper occupatum fuisse, sine aliquo Divini timoris intuitu, maximè autem in fornicationibus nimiis, & variis, sedula ebrietate hoc perpetrante, negligentiis omnigenis, perjuriis, mendaciis, invidia, superbia, malitia, gula, avaritia, rapina, furto, in vana gloria, in arrogantia, in inobedientia, in contumacia, in duritia men-

tis, in contradictione, in murmuratione, in indignatione, in in detractione, in ira, in odio, in maledictione, in susurratione, in tristitia, in lætitia vana, in loquendo, in reticendo, in increpando immoderate, in remittendo incautè, in dilectione vana, in risu, in joco, in scurrilitate, in discordia, in seminando discordiam, in ficta amicitia, in dando, & accipiendo, & in omnibus sensibus corporis me corruptum esse confiteor, & in omnibus pestibus, quæ ad mortem meam pertinent, me gravatum, & repletum esse profiteor; in tantùm ut nec homicidii me securum confidam, quia plurimos per meam negligentiam fame mortificatos esse, quos aliquatenus vivificare potuissem, si de his, quæ superflua erant, propensiorem eis curam impendissem. Hæc omnia cum semper fecissem, numquam ea pura confessione purgavi, vel debita pœnitentia minui, sed semper gravibus graviora adjeci, pro his omnibus, & aliis innumerabilibus, quæ non solùm non numerare, sed nec ad memoriam reducere potero, veniam à misericordissimo Domino peto, quia nescio, ubi fugiam ab ira ejus nisi ad illum.

Post confessionem singularem sequuntur orationes.

TUam Domine clementiam deprecor, ut mihi veniam peccatorum meorum concedas, & me in mandatorum tuorum custodias observatione, nec non etiam me indignum exaudiri digneris pro omnibus, quorum confessiones, vel eleemosynas suscepi, vel qui se confidentia charitatis mihi commendaverunt, ut sive vivunt, sive in tuæ pacis spe requiescunt tuæ propitiationis perpetualiter sentiant adjumentum.

Salva me Domine Rex æternæ gloriæ, qui potes salvare, da mihi & velle, & operari, & perficere, quæ tibi placent, & mihi expediunt, da in perturbatione auxilium, in persecutione solatium, & in omni tentatione virtutem, tribue de præteritis veniam, de præsentibus malis emendationem, de futurisque digneris largiri custodiam. Amen.

Alia.

OBsecro Domine Iesu cunctas Civitatis meæ portas justitiæ facias, ut ingressus in eas confiteat nomini tuo, tuæque majestati cum ministris cælestibus eam crebriùs invisenti non foetor elati cadaveris occurrat. Sed occupet salus muros illius, & portas ejus laudatio.

Alia.

DEus Omnipotens miserere suppl ici tuo, quia non sum sicut innumeri servi, contemptu seculi sublimes, justitiæ merito gloriosi, castitatis laude angelici, velut etiam multi illorum, qui post flagitia publica, pœnitendo tibi meruerunt esse devoti, qui etiam, si quid boni, tua gratia largiente fe-

ecto ; quo fine hoc faciam , quâve à te districtione penſetur, ignoro.

Alia.

INdignum me Domine fateor tuis ſacris, qui innumeris quotidie fuſcor peccatis, nam qui te blandis verbis rogare præſumo , improbis ſæpiſſimè factis offendo, tu enim mihi medicinam ingeris ægro , ego ſanitati meæ indeſinenter contraria ago , legem tuam ſacris inditam paginis lego , ſanam verò diſciplinam infelix negligo , ad tuum quidem altare , quaſi devotus accedo , ſed à præceptis tuis contumaci corde recedo, quaſi dignum me in oculis hominum oſtendo , ſed in tuo conſpectu, quem occulta non fallunt diverſis ſceleribus pollutus ſordeo. Sed tuum eſt Domine Deus dare peccatori cor compunctum, fontemque lacrymarum , quo dignè valeam abluere multitudinem ſcelerum. Meum eſt , ſi donaveris delicta deflere , tuum eſt,ea, ut nubem , citò delere, & licèt palmam amiſerim innocentiæ Inimico ſuadente , ſaltem per confeſſionem veniam merar , te miſerante , ut tibi ſit gloria , laus , & honor , cuncta regenti in ſecula ſeculorum &c.

Alia.

DEus propitius eſto mihi peccatori , quia tu es immortalis, & ſine peccato ſolus Domine Deus meus indulge mihi indigno famulo tuo & peccatori , quia peccator ſum , & indignus , qui præſumo ad ſanctum Altare accedere , & invocare te , quia peccavi coram te, & coram Angelis tuis : ſed per illorum interceſſionem tribue mihi indulgentiam delictorum meorum , & confirma me in ſancta Eccleſia tua in fide Orthodoxorum , & doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitæ meæ.

Alia.

DOmine Ieſu Chriſte Redempor Mundi propitius eſto mihi peccatori omnibus modis in peccatis iacenti , quia tu ſolus Domine immortalis es , & ſine peccato ; indulge mihi miſerrimo præſumenti accedere ad ſanctum altare tuum & invocare te , quia peccavi ab infantia mea uſque nunc coram te, & coram Angelis , & omnibus Sanctis tuis , ſed per illorum interceſſionem tribue mihi divinam clementiam , veniamque peccatorum meorum , & doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitæ meæ, Amen,

Alia.

DEus miſericordiæ & veritatis , clementiam tuam ſuppliciter deprecor , ut mihi miſero innumerabilium veniam concedas peccatorum , quibus iram tuæ potentiæ provocavi, quatenus te miſerante in hac vita ſecundùm tuam voluntatem purgatus ad æternæ beatitudinis participationem pertingam, cunctis etiam in corpore , ſive extra corpus viventibus , qui

mihi spirituali, vel carnali conjunctione cohærent, & qui se mihi vel confitendo, vel rogando commendaverunt, nec non & quorum pecunias, vel eleemosynas suscepi, vel qui per meam negligentiam, seu malitiam corrupti sunt, manum misericordiæ tuæ porrigas, & per ineffabilem largitatem tuam adoptatam eis indulgentiam peccatorum concedas & ad requiem beatorum spirituum perducere digneris. Per, &c.

Alia.

CLementissime Christe fidelium animarum redemptor, propitius quæso adesto meis indignis precibus exauditor, qui ad immolandam sacræ tuæ passionis hostiam tremens assisto, dum multifaria, & noxia me accusantia crimina recognosco, debita altaribus tuis indignus sacrificia tuo conspectui offerre præsumo, qui ante tuæ Maiestatis præsentiam iaceo, corpore, mente, cordeque pollutus, sed habeas inter hæc tuum antidotum Christe, quo sanare bone Medice animarum vulnera nosti. Conscriptum quæso contra me, Arbiter alme, dele peccati chirographum, ne ultor à me suum ultra valeat exigere nummum. Ob hoc tuam Domine clementiam indigno ore, menteque deposco, ut sereno familiam tuam, sacri tui nominis officia præstolantem digneris aspicere vultu, ne per me indignum eorum salutis pereat pretium, pro quibus dignatus es tuum sanctum fundendo sanguinem esse redemptio, sed tua nos semper, & ubique protectione conserva, ut quos pretioso sanguine redemisti in terris, æternâ facias cum sanctis tuis gloria numerari in cœlis, qui cum æterno Patre, vivis, & regnas Deus in unitate Spiritus sancti in secula seculorum. Amen.

Has orationes interim dicat, donec cantentur Versus ad introitum, & kyrie eleison, & deinde carmen Angelorum.

GLoria in excelsis Deo. Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Laudamus te, benedicimus te, adoramus te, glorificamus te, Hymnum dicimus tibi, Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam. Domine Deus Rex cœlestis, Deus pater omnipotens; Domine fili unigenite Iesu Christe altissime, Domine Deus, Agnus Dei, filius Patris, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Qui tollis peccata mundi suscipe deprecationem nostram, qui sedes ad dexteram Patris miserere nobis, quoniam tu solus sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus Iesu Christe cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.

Hæc sequens Oratio dicatur ab episcopo interim donec hymnus Angelicus finiatur.

Oremus.

DEus, qui iuste irasceris & clementer ignoscis, qui etiam non mortem peccatorum, sed vitam desideras, me miserum, fragilemque peccatorem delictorum sordibus plenum à tua pietate non repellas, neque respicias ad peccata mea, quæ malè vivendo commisi, sed ad immensas misericordias tuas, quibus gratuito munere peccantibus subvenire consuevisti, obsecro itaque Domine, ut immemor sis peccatorum meorum, & memor misericordiarum tuarum, vota, precesque meas dignanter suscipias, & dissimulatis fragilitatis meæ peccatis labia mea aperias, & ad confessionem me tuæ laudis placatus admittas, qui per incarnationem, & humanitatem D. N. I. Christi filii tui dedisti pacem hominibus, & cælestium collegium Angelorum, da me & de tuæ pacis ubertate repleri, & de Angelicæ societatis unitate lætari, sicque me facias his temporalibus officiis interesse, ut ad tuas misericordias in æternum cum illis decantandas perpetuis electorum tuorum choris aggregari præcipias. Per &c.

Finita Angelica laude missalem orationem dicat sacerdos. Deinde lectio recitetur, & inter lectionem, & evangelium, idest tempore Gradualis, & Alleluia, ac Sequentia episcopus dicat has orationes.

ANte oculos tuos Domine Deus, conscientiæ testis assisto, rogare non audeo, quod impetrare non mereor, tu scis Domine, quæ aguntur in nobis, erubescimus fateri, quod non timemus admittere: verbis tibi tantùm obsequimur, corde mentimur, & quod velle nos dicimus, nolle nostris actibus approbamus. Sed parce Domine confidentibus, ignosce precantibus, miserere te rogantibus. Et quia meus sensus in sacramentis tuis infirmus est, & apud te non habent peccatores verba sine crimine, præsta Domine, ut si ex nobis indignis, duri cordis verba non suscipis per temetipsum veniam largiaris. Qui vivis &c. *Alia.*

CHriste parce miserere mei, non secundùm merita mea, sed secundùm misericordiam tuam. Noli me despicere peccatorem. Noli me reprobare, sed suscipe me secundùm eloquium tuum, & vivam, & non confundas me ab expectatione mea. miserere mei Domine, quia peccavi tibi, da mihi fontem lachrymarum, fons vitæ, & lux luminis, concede mihi in præsenti vita veram pœnitentiam de peccatis meis, & in bono perseverantiam. Domine exaudi orationem meam: Qui vivis &c.

Alia.

QVæsumus immensam pietatem tuam Deus ne nos pro nostra iniquitate condemnes, sed pro tua pietate in viâ rectâ disponas, nec sicut meremur delinquentibus irascaris, sed fragilitati nostræ invicta bonitate subvenias, omnibusque errantibus indulge iuxta magnitudinem pietatis tuæ.

Alia.

MOrdacis conscientiæ stimulis, & delictorum nostrorum recordatione commoniti Dominum indulgentiæ deprecamur, ut quidquid, dicto, facto, cogitatione deliquimus, sive lubricæ ætatis impulsu, sive errore ignorantiæ commisimus, pietas Domini nostri solvere, ac perdonare dignetur, ut te Domine annuente, valeamus quæ mala sunt declinare, & quæ bona sunt consequenter explere, & quia nos fecisti ad tua sacramenta pertinere, tu clementer in nobis eorum munus operare, omnibusque errantibus indulge, iuxta magnitudinem pietatis tuæ.

Alia.

SI ante oculos tuos Domine, culpas quas fecimus, & plagas quas, vel durissimas in hac vita pati possumus conferamus, minus est, quod patimur, majus est, quod meremur: peccati pœnam sentimus & peccandi pertinaciam non evitamus; in flagellis tuis fragilitas nostra frangitur, & iniquitas non mutatur; mens ægrota torquetur, & cervix dura non flectitur, vita in dolore suspirat, & tamen in opere non se emendat. Si expectamur, non corrigimur; si vindicas non duramus, confitemur in correptione, quod fecimus, obliviscimur in visitatione, quod flevimus; si impresseris manum facienda promittimus, si suspenderis gladium promissa non facimus; si ferias clamamus ut parcas, si parcis iterum te provocamus ut ferias; si angustiæ veniunt tempus petimus pœnitentiæ, si misericordia subveniat, abutimur patientia, quæ pepercit: adhuc plaga illata vix præterit, etiam non recolit mens ingrata, quod pertulit: si citius nos exaudias, ex misericordia insolescimus, si tardiùs ex impatientia murmuramus. O Domine volumus te servare, quod feceris, non timemus negligere, quod iusseris; habes Domine confitentes reos, parce quia pius es. Vovimus, quod nisi dimittas, rectè nos punias; sed apud te est multa miseratio, & propitiatio perabundans; præsta sine merito, quod rogamus, qui fecisti qui te rogarent. Clamantibus autem ad te nobis Domine miserere. Moveat pietatem tuam vox fidelis, & flebilis, atque illa de qua totum speramus pietas non reputet quod offendimus, dum respicit quod rogamus; & cum sit grandis miseria esse nos reos, maior tibi sit clementia erga nos miseros,

Erige nos Domine Deus noster, & alleva misericordia tua, ut communione salutis, & gaudio charitatis, dum ipsi salvari ex munere tuo cupimus, etiam fide & pace cunctarum gentium gaudeamus. Per &c.

Alia.

ANte conspectum tuæ inæstimabilis maiestatis, sancta Trinitas, & vera Unitas omnipotens æterne Deus non sine debita reverentia, attamen nulla officii dignitate vilis admodum precator accedo, & reus conscientiæ afflicto testis, accuso ego me, & non excuso, sed coram testibus; scilicet omnium Sanctorum tuorum reliquiis, vel omnibus Sanctis tuis in cœlo, & in terra, confiteor omnes iniustitias meas tibi, quatenus per eorum merita, & intercessiones remittas omnem peccati mei impietatem, quia ego peccavi in cœlum, & coram te; etiam non sum dignus vocari filius tuus, peccatorum sordibus involutus, sed tu occultorum cognitor miserere mei, & resuscita me de morte animæ meæ, & septiformis gratia Spiritus sancti illumina cor meum, & doce me facere voluntatem tuam ubique, quia Deus meus es tu. Amen.

Alia.

MIserere Deus omnibus errantibus, & ad te pertinentibus, & his omnibus miserefce, pro quibus debitores sumus exorare vivis, sive defunctis, vel quotum eleemosynas, & confessiones suscepimus, & nomina ad commemorandum conscripsimus, quatenus his omnibus misericorditer indulgeas, & vitam æternam concedas, nec non persequentibus nos, & calumniantibus indulge iuxta magnitudinem pietatis tuæ. Amen.

Alia.

SUccurre mihi Deus meus antequam moriar, antequam me tormenta rapiant, antequam me tenebræ obvolvant; Deus enim iudicii tui teneor peccati pavore, iram tuam formido; si enim vix iustus salvabitur, ego impius ubi ero, quid faciam, dum venerit tremendi iudicii dies? Cum examen iudicis venerit, quid respondeam? quid verò dicturus sum, cum ante tribunal Christi fuero præsentatus? Melius fuisset non in seculo procreatum, quàm æterna supplicia perpeti cruciandum? Peccavi enim sæpè in verbo, in facto, in cogitatione, & peccavi crudeliter, nullum invenitur peccatum, cuius sordibus non sim ego miser inquinatus, nullus est morbus vitiorum, à quo non contraxi contagium. Semper delicta mea iteravi: plurimos pravis motibus ad iniquitatem perverti: exemplis vitæ meæ multi subversi sunt. Obsecro vos omnes choros sanctorum Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, & omnium sanctorum, ut oretis pro me, ut misereatur

mei Deus, & deleat peccata mea, uti auferat iniquitatem meam, & recipiat me in gaudium sempiternũ. Tu Domine misericors, clemens, & pius nullum relinquis, nullum respuis, nullum secludis à misericordia tua. Converte animam meam in requiem Paradisi. Tu ovem errantem requisisti, & inventam tuis humeris reportasti ad gregem; quæso hanc vilissimam animam manibus attrahe, & offer benedicto, & immortali Patri tuo, coram Cherubim & Seraphim, & coram sanctis Angelis, ut deliciis paradisi fruens cum eis dicere possim. Gloria Patri immortali, gloria Filio immortali, gloria Spiritui sancto immortali, in secula seculorum. Amen.

Alia.

DOmine Iesu Christe, qui me tuo sanguine redemisti exaudi me peccatorem quotidie peccantem, & in peccatis nimiis iacentem. Tibi soli peccavi, te Christe confessus sum. Ego peccavi coram te, & coram omnibus sanctis tuis, in verbis, & in factis, in omnibus cogitationibus meis, quibus excogitare potui. Infelix ego homo innumerabilia sunt peccata mea: miserere mei Deus, omnipotens Deus. Veniam peto coram te, & sanctis tuis de universis peccatis meis præteritis, præsentibus, & futuris. Deus propitius esto mihi peccatori, & da mihi licentiam in hac vita agendi pœnitentiam, per quam deleam omnia peccata mea, quia nescio ubi fugiam, nisi ad te Christe, quia tu es vita vivorum, & resurrectio mortuorum. Orate pro me misero omnes sancti Apostoli, atque Martyres, Confessores, & sanctæ Virgines, atque Viduæ, & omnes Sancti, & electi Dei; orate pro me, ut Deus omnipotens illuminet vultum suum super me miserum, & misereatur mei. Qui vivit, & regnat &c.

Alia.

DOmine Iesu Christe integritatis amator muni cor meum ab omnibus sagittis, & insidiis inimici, & extingue in me omne incendium libidinis, & ad veram humilitatem, & patientiæ tranquillitatem converte, pectus meum succende charitatis stimulis ut odio habens omnem viam iniquitatis possim cunctis diebus vitæ meæ tibi complacere. Qui vivis &c.

Alia.

TVam Domine clementiam precor, ut mihi famulo tuo remissionem cunctorum tribuas peccatorum, & omnibus pro quibus debitor sum exorare, vivis sive defunctis, misericordiæ tuæ munus impendas, ut ad æternam vitam tua gubernatione perveniant, & tuæ ubique gratiæ dona percipiant. Per &c.

Alia.

PRojectis nobis Domine in condemnationem operum nostrorum, da capiti nostro aquam, & oculis nostris fontem infunde

infunde lachrymarum, ut peccati maculas abluendo ultrices pœnarum flammas fletuum ubertate vincamus, & quia tibi Domine non sunt occulta, quæ gessimus, concede, ut in nobis, non oris sit tantùm confessio, sed etiam cordis, nec excusatio criminum, sed lamentatio peccatorum. Siquidem castos cordis nostri oculos lasciviæ violavit aspectus, sunt mores corrupti, disciplina violata, simulatio in vultu, fallacia in verbis, dolus in corde, volubilitas in lingua, operatio stulta, mens dubia, concupiscentia carnalis, sollicitudo terrena, oblivio animæ, negligentia sanctitatis, super hæc autem mortis timor increvit. Miserere nobis Domine, miserere nobis, & da de præteritis malis veniam, de præsentibus emendationem, & de futuris cautelam. Qui vivis &c.

Alia.

IMpellit me peccatorem ministrandi officium, hostiam salutarem offerre pro populi delicto: sed terret conscientia indebiti sacerdotii pro reatu, si à me omnium sacerdotum peripsema sacrificium offertur, pollutæ conscientiæ crimen augetur, Si tantæ majestati, & universæ carnis judici non offertur, negligentiæ reatus adscribitur, inter hæc tuæ omipotens Deus libramen pietatis imploro, cujus ultionis diem accusante conscientia pertimesco, ne me indignum, quæso, misericordiâ tuâ judices, quem à tempore pœnitentiæ non excludis.

Suspende, precor, interventû istorum, & omnium sanctorum meritis securim, donec cultor vineæ admoveat cophinum stercoris ad radicem infructuosæ arboris. Parce mihi Domine clementissime pœnitenti, qui David post lapsum clementer ad veniam revocasti, qui Petri, Misericors amarè flentis lachrymas respexisti; qui Latronem in crucis patibulo tanti facinoris reum, divina gratia illustrasti; cui mox obtinuit confessio propitium Dei filium, fides præmium, pœna veniam, lamenta gaudia sempiterna, dum confessor in cruce, possessor extitit Paradisi propter crucem, sed quia verba veniæ tuæ pietatis indigent, quæ indigni sacerdotis opera non commendant, saltem adstantium vota suscipe, ut & mihi suis apud te precibus veniam, & eorum meritis sacrificia, nostrorum vulnerum nobis conferant medicinam. At quia Omnipotens pro omnium peccatis factus es hostia salutaris, adsis nobis justificatio pro delictis Iesu Christe Salvator Mundi. Qui cum Patre, & Spiritu sancto vivis, & regnas &c.

Oratio pro semetipso.

SAlva me Domine Rex æternæ gloriæ, qui potes salvare, & da mihi, ut valeam & operari, & perficere, quæ tibi placeant, & mihi expediant. Domine sancte Pater omnipotens

Deus da mihi in tribulatione auxilium, in persecutione solatium, & in omni tempore tentationis virturem.

Domine sancte, piissime pater da mihi de præteritis delictis veniam, de præsentibus emendationem, de futuris largire custodiam, quia malum dimittere non possum, nec bonum facere, nisi succurrat mihi misericordia tua magna, ut te merear cognoscere, & timere, & amare ex toto corde Domine Iesu Christe redemptor omnium, qui es refugium pauperũ, & consolator tribulatorum, per tuam magnam misericordiam sis mihi consolatio in omnibus angustiis, & tribulationibus meis, quia non habeo in alium spem nisi in te, quia tu es refugium meum, & virtus in tribulationibus meis, quæ invenerunt me nimis. Propterea clamo ex toto corde ad te, ut exaudire me digneris, & hæc omnia, quæ indignus precor, clementia tuæ pietatis merear adipisci, & quicquid illud est quod infelicitas mea à te petere non sapit, aut non præsumit, id tu pro tua pietate, ac majestate tribue, quia tu es consolatio, & protectio vitæ meæ in omni tempore &c.

Oratio in quacunque tribulatione.

DEus qui Contritorum non despicis gemitum, & merentium non spernis affectum, adesto precibus nostris, quas pietati tuæ pro tribulatione nostra effundere præsumimus implorantes, ut eas clementer suscipere digneris, tribuasque, ut quicquid contra nos diabolicæ, atque humanæ moliuntur adversitates, ad nihilum redigas, & consilio pietatis tuæ allidas, ut nullis adversitatibus læsi, sed erepti de omni tribulatione, & angustia, læti tibi in ecclesia tua sancta gratias referamus per Christum, per quem te summe Deus rogamus, ut preces has attendas, & propitiabili dignatione ad hanc nostram orationem respicias, quam tibi pro ereptione, ac relevatione à pressura nostræ infirmitatis offerimus, jam Domine respice super nos vultu placabili, & misericordia singulari à nobis amove, quod sævitia malorum promittit, quod inimicorum pravitas infert, quod pravorum in consiliis adversitas alligat, quod ex judicio imminet, quod ex sententia pendet, quod conspiratione machinatur, quod accusatione confringitur, quod propriæ merentur iniquitates, quod alienis fictionibus alligamur, quod pressuris dejicimur, quod cruciatibus premimur, quod angustiis angustiamur, non justitiam tuam, quæsumus Domine in injustitiis nostris exerceas, sed potiùs pietatem tuam in iniquitatibus nostris manifesta, non nos in persecutione dejicias, non per intolerantiam perdas; sed per tribulationem exerce, per pietatem attolle, per misericordiam rege, quò te protegente ab inimicorum ja-

culis tuti, à præsenti tribulatione exempti, te Dominum vivum in Trinitate consonâ laudemus voce. Qui cum Vnigenito filio tuo, sanctoque Paraclito spiritu vivis, & regnas per infinita secula seculorum. Amen.

Oratio Pastoris dicenda pro se, & pro subditis.

DImitte Domine Deus omnipotens quicquid per intemperantiam mordacis linguæ incauta oris nostri increpatio momordit in subditos, quicquid minus de boni perfectione diximus parce, quicquid incongruũ, vel minus temperatè protulimus ignosce. Non incautum præsumptio puniat, sed agnoscentem me iniquitates meas, miserationis tuæ pietas absolvat. Et quia non mihi alibi est fiducia, nisi in misericordia tua, Tu & os meum præconio veritatis perarma, & opus pleniore ubertate sanctifica, ut & indignum salves, & commissum mihi gregem pro tua pietate sanctifices. Quidquid in illis vitiatum est sana, & quidquid in me vitiosum inspicis cura; si quæ vitio tepiditatis meæ, vel incuria contraxerunt delicta, propitius dimitte. Si quo etiam me ignorante, vel sciente ceciderunt in crimine, atque si exempli mei offendiculo proruerunt manu misericordiæ tuæ inde eripe, & pro talibus culpis misero mihi non restituas ultionis vicem. His tamen, quibus increpationis visus sum adhibere judicium, increpatio proficiat ad salutem. Et oratio hæc interpellans commisso eos revocet ab errore, ut non perferant tartareos cruciatus, quibus ut pote mortalibus pœnitentiæ indiximus leges, quo utrorumque incommodis parcens, & illorum iniquitatibus tribuas veniam, & meam contractam abluas de regendi incommoditate offensam. Præbe Deus autem sacrificiis nostris, & me, mihique commissos tuis adscribe in paginis, quò cum Grege mihi credito, & à cuncto eluar crimine, & ad te merear pervenire in pace. Pacatum redde Deus nostrorum cordium habitaculum, expulsione carnalium vitiorum; & quia in subditis conor summam exercere virtutum, pacatis mentium corporumque incommodis pacificus merear te judicante coronari cum Angelis. Fac ergo quæsumus nos pie Deus adspicientes in conspectu tuo flammescere tuæ gratiæ dono, ut zelus Domus tuæ nos comedat, atque ita per vigorem sancti Spiritus regentes subditos temperemus, ut ex disciplina nostri regiminis capiant lucrum, & illorum duritia frangatur, ac vita sanctificetur. Suscipe Domine nostrorum votorum libamina, & per hæc quidquid in subditos correctionis verbo, vel merito impertimur, non ad discordiam nostri, sed ad dulcedinis perpetuæ gaudium, & nobis, & illis profecisse gaudeamus: ablue nos omnipotens Deus, & alieno,

& proprio delicto, ut in utroque & spiritalis gratiæ efficientiam capientes, fiducialiùs tuo nomini supplicemus. Per &c.

Cum Incensum ante evangelium in thuribulum mittitur dicat sacerdos.

ODore cælestis inspirationis tuæ accendat, & impleat Dominus corda nostra ad audienda, & implenda evangelii sui præcepta. Qui vivis &c.

Benedictio eiusdem.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi benedicatur incensum istud, & acceptabile fiat in odorem suavitatis.

Deinde inclinanti se diacono dat benedictionem Dei dicens.

BEnedictio Dei Patris omnipotentis, & Filii, & Spiritus sancti, descendat super te, & aperiat Christus Dominus os tuum ad dignè, idoneeque pronunciandum sanctum evangelium suum. Dominus Deus sit in corde tuo, & in labiis tuis, ut nuncies competenter evangelium pacis.

Diaconus accipiendo, vel osculando evangelium dicat.

DA mihi Domine sermonem rectum, & bene sonantem in os meum, ut placeant tibi verba mea, & omnibus audientibus propter nomen sanctum tuum in vitam æternam. Amen.

Perlecto autem evangelio, Diaconus dicat.

PEr istos sermones sancti Evangelii tui indulge mihi Domine omnia peccata mea.

Et cæteri omnes dicant.

Pax tibi.

Tunc allato incenso, simulque Evangelio ad salutandum dicant singuli.

PEr istos sanctos sermones Evangelii Domini nostri Iesu Christi, indulgeat nobis Dominus universa peccata nostra.

Quando incensum offertur dicant singuli.

DIrigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo Domine.

Tunc sacerdos incipiat Symbolum, idest.

CRedo in unum Deum Patrem omnipotentem factorem cœli, & terræ. Visibilium omnium, & invisibilium; Et in unum Dominum Iesum Christum filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia secula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Genitum non factum consubstantialem Patri per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines, & propter nostram salutem descendit de cælis. Et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine, & homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus & sepultus est. Et resurrexit tertiâ die secundùm scripturas, & ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum

venturus est cum gloria judicare vivos, & mortuos. Cujus Regni non erit finis, & in Spiritum sanctum Dominum, & vivificantem. Qui ex Patre, filioque procedit, qui cum Patre, & Filio simul adoratur, & conglorificatur. Qui locutus est per Prophetas, & unam sanctam catholicam, & Apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum Baptisma in remissionem peccatorum, & expecto resurrectionem mortuorum, & vitam futuri seculi. Amen.

Finito Symbolo Apostolorum dicat Sacerdos.

DOminus vobiscum.
Et cum Spiritu tuo.

Deinde lavat manus hanc Orationem dicens.

LArgire sensibus nostris omnipotens Pater, ut sicut hic exteriùs abluuntur inquinamenta manuum, sic à te mundentur interiùs pollutiones mentium, & crescat in nobis sanctarum augmentum virtutum. Per &c.

Hac prædicta oratio dicenda est à sacerdote cum manus lavat, sive ante Missam, vel interim, seu posteà.

Tam diu autem, quàm diu offertorium, & versus canuntur has dicat Orationes.

DOmine Deus omnipotens fac me peccatorem hodie, secundùm magnam misericordiam tuam accedere ad sanctum Altare tuum, & præsta, ut non sit mihi hoc sacrificium reatus ad pœnam, sed ablutio salutaris ad veniam. Per &c.

Deus, qui de indignis dignos facis, de peccatoribus justos, de immundis mundos; munda cor meum, & corpus meum ab omni cogitatione mala, & sorde peccati, & fac me dignè, atque strenuè sanctis Altaribus ministrare tuis, & concede propitius, ut in hoc Altari, ad quod indignus accedo hostias acceptabiles offeram pietati tuæ pro peccatis, & offensionibus meis, & innumeris quotidianis excessibus. Et pro Grege mihi commisso, & famulis, & famulabus tuis, qui mihi confessi sunt peccata sua, & suas eleemosynas largiti sunt. Et pro populo mihi subjecto, & omnibus circumstantibus, omnibusque mihi familiaritate conjunctis, atque omnibus odio execrabili insectantibus, & ecclesiæ mihi commissæ adversantibus, cunctisque simul fidelibus Christianis. Et per eum sit tibi meum votum, atque sacrificium acceptabile, qui se tibi Deo Patri pro nobis obtulit in sacrificium, qui est summus Sacerdos, & Pontifex, & solus sine macula peccati Iesus Christus filius tuus Dominus noster, qui tecum vivit & regnat in unitate Spiritus sancti Deus per omnia &c. *Alia.*

MAjestatem tuam totis viribus Deus piissime humili prece deposco, & exoro, ut remittas crimina, quæ caro fragi-

lis à tentatione iniquorum spirituum nequiter admisit, etiam reverti ad ea ultra non finas, sed confirma me in justificationibus tuis,& perseverantiam mihi tribue in illis, & fac me dignum ante conspectum Majestatis tuæ astare, & sacrificium tibi Domine casto corpore, & mundo corde dignè offerre. Per &c.

Cum autem ornatum fuerit Altare, antequam oblationes accipiat has orationes humillimè ante altare se flebiliter accusans dicat.

ANte oculos tuos Domine reus conscientiæ testis assisto, rogare non audeo, quòd impetrare non merear; Tu scis Domine, quæ aguntur in nobis, erubescimus confiteri, quod non timemus admittere. Verbis tibi tantùm obsequimur, corde mentimur, & quod velle nos dicimus, nolle nostris actibus approbamus. Sed parce Domine confitentibus: ignosce peccantibus: miserere te rogantibus: Et quia meus sensus in sacramentis tuis infirmus est,& apud te non habent peccatores verba sine crimine, præsta Domine, ut si ex nobis indignis,& peccatoribus duri cordis verba non suscipis, per temetipsum veniam largiaris. Qui vivis, & regnas &c.

Alia.

DEus, qui te præcipis à peccatoribus exorari, tibique contriti cordis sacrificium offerri, hoc sacrificium, quod ego indignus famulus tuus confisus de tua misericordia, tuæ immensæ majestati offerre præsumo, acceptare dignare; & ut ipse tibi sacerdos & ara, & templum,& sacrificium esse merear propitiatus concede quo per ministerii hujus exhibitionem peccatorum meorum adipisci merear remissionem, mihique & his omnibus pro quibus offertur tuam misericordissimam propitiationem concede. Per &c.

Alia.

COnscientia quidem trepidi Domine ad Altare tuum accedimus, sed fiduciam de tua misericordia retinemus, & licet ad celebranda sacrificia semper inveniamur indigni, tamen si recedimus, veremur de inobedientia condamnari, pro qua re pietate peterna omnipotens Deus, atque placabili vultu cordis nostri interiora purgare digneris, precamur etiam, licet culpabiles simus, nostrorum tamen tibi sint placita mysteria consecrata.

Alia.

ANte conspectum divinæ Majestatis tuæ reus assisto, qui invocare nomen sanctum tuum præsumo, miserere mihi Domine homini peccatori, ignosce indigno sacerdoti, per cujus manus hæc oblatio videtur offerri. Parce mihi Domine præ

cæteris capitalium criminum labe pollu to, & non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens, scilicet vitiis, ac voluptatibus carnis aggravatus sum; recordare Domine, quod caro sum, in tuo conspectu etiam cœli non sunt mundi, quanto magis ego homo terrenus immundus, sicut pannus menstruatæ. Indignus sum Domine Iesu Christe, ut sim vivens, sed tu, qui non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur & vivat; da mihi veniam in carne constituto ut per pœnitentiæ labores vita æterna perfrui merear in cœlis &c. Qui vivis &c.

Alia.

ALtissime Deus ignosce mihi peccatori, quia totius vitæ meæ superavit me iniquitas; quo vultu te conspiciam Domine, vel quibus verbis me coram tuis conspectibus excusabo, nec enim poteto abscondi ante te, qui secreta cordis consideras. Væ mihi peccatori, qui sancto Altari tuo indignus assistens, nullum apud voluntatem tuam mentis ornatum exhibui: sed tu Domine miserator, & misericors, qui creasti cuncta ex nihilo, qui me quoque immeritum formasti, & statuisti dignè tibi servire, non me repellas à cœlesti tuo sacrario, nec confundas me ante conspectum tremendæ Majestatis tuæ

Ego verò tibi servire, tibi Domine placere proposui, sed per meam negligentiam non implevi; ego ergo tam in terris, quàm in cœlo destitutum, & nudum me esse conspicio, quia mandatorum tuorum non custodivi præcepta. Non est igitur mihi spes salutis in operibus meis, sed anima mea in sola pietatis tuæ immensitate suspensa est, & in multitudine misericordiæ tuæ confidit, ut eam salvam facias Domine Iesu Christe, qui non vis mortem peccatorum, nisi ut convertantur, & vivant. Respice secundùm magnam misericordiam tuam super me miserum, & rumpantur funes peccatorum meorum, ut non peream. Respice in me Domine de sede Majestatis tuæ, & tenebras cordis mei radio tuæ lucis expelle; protege me Domine scuto veritatis tuæ, ac fidei, ut me diaboli jacula ignita non penetrent; Et quicquid illud est, quod infelicitas mea à te petere non sapit, aut non præsumit, id tu Domine pro virtute tua tribue, quod animam meam salvet à morte, & exeunti mihi de hoc cœno tenebrarum manum porrigas, & lumen ostendas, & illud indulge, quod feci, & concede ne amplius faciam. Amen.

Alia.

IGnosce quæso mihi Domine, quem maculatæ vitæ conscientia trepidum, & criminum meorum confusio fecit esse captivum, & qui pro me veniam obtinere non valeo, pro aliis rogaturus assisto, profero ad te, si digneris Domine captivorum

gemitus, tribulationes plebium, pericula populorum, necessitates peregrinorum, inopiam debilium, desperationes languentium, defectus senum, suspiria juvenum, vota virginum, lamenta viduarum, desolationes ecclesiarum, sed quoniam me eadem, quæ populum catena peccati constringit; ideo omnes lugeo passiones: non obsit Domine populo tuo oratio subjugata peccatis, per me offertur votum, per te Domine meum compleatur officium, quia vivis, & regnas &c.

Tunc accedens ad Altare, & illud osculando dicat.

ORo te Domine Omnipotens Deus, ut per merita sanctorum tuorum, quorum reliquiæ hîc continentur eorum intercessionibus indulgere digneris mihi omnia peccata mea. Qui vivis &c.

Tunc convertat se suscipere oblationes Presbyterorum aliorumque. Quando quis oblationem in manum episcopi, vel presbyteri offert, dicat.

TIbi Domino creatori meo offero hostiam pro remissione omnium peccatorum meorum, & cunctorum fidelium tuorum vivorum, ac defunctorum.

Pro semetipso, & pro cuncto populo Christiano.

TIbi Domino creatori meo offero hostiam placationis pro delictis meis, & populi tui, peto Domine, ut des nobis veniam omnium peccatorum nostrorum.

Pro Rege, & Antistite nostro, & pro cuncto clero, ac pro omni populo christiano.

TIbi Domino creatori meo offero hostiam placationis, & laudis pro me, & pro Rege nostro, & Antistite nostro, ac pro cuncto populo christiano, peto Domine, ut des nobis vitam æternam.

Episcopus verò, vel presbyter oblationes accipiens dicat.

SUscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offert famulus tuus N. & præsta, ut in conspectum tuum tibi placens ascendat &c.

Post acceptas oblationes à clero, vel plebe accipiat Diaconus de manu Subdiaconi oblatam ita dicendo.

ACceptum sit omnipotenti Deo, & omnibus sanctis ejus sacrificium tuum.

Veniensque diaconus ante episcopum offerat dicens hoc offertorium.

SUscipe Domine sancte Pater hanc oblationem, & hoc sacrificium laudis in honorem nominis tui, ut cum suavitate ascendat ad aures pietatis tuæ. Per &c.

Et episcopus accipiens oblationem à diacono dicat.

ACceptabilis sit omnipotenti Deo oblatio tua.

Tunc puro corde offerat Domino oblatam ita dicens.

SUſcipe ſancte Pater omnipotens æterne Deus hanc immaculatam hoſtiam, quam ego indignus famulus tuus tibi offero Deo meo vivo & vero, quia te pro æterna ſalute cunctæ Eccleſiæ tuæ ſuppliciter exoro. Per &c.

Alia.

SUſcipe clementiſſime pater hoſtias placationis, & laudis, quas tibi offero ego indignus famulus tuus, quia tu ſcis figmentum meum, quia peccavi in conſpectu tuo, & non ſum dignus tibi hoſtiam offerre, ſed tu clemens, & miſericors indulge mihi, & indulgentiam quærentem placatus ſuſcipe Clementiſſime. Qui vivis &c.

Iſtæ orationes cum oblationes offeruntur ad altare dicendæ ſunt, & eſt hæc prima quotidiana, & generalis.

SUſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam incarnationis, nativitatis, paſſionis, reſurrectionis, aſcenſionis Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in honorem ſanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, & eorum quorum hodie feſtivitas celebratur, & quorum hic nomina, & reliquiæ habentur, ut illis proficiat ad honorem, nobis autem ad ſalutem, ut illi omnes pro nobis intercedere dignentur in cœlis, quorum memoriam agimus in terris. Per &c.

Pro ſemetipſo.

SUſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro innumerabilibus peccatis atque offenſionibus meis, ut præterita mihi dimittas, & de futuris me cuſtodias, pro ſalute corporis & animæ meæ, ut hic te donante mandata tua cuſtodiam, & in futuro præmia æterna conſequi merear. Per.

Alia pro ſemeptiſo.

SVſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro me peccatore, & miſerrimo omnium hominum, & pro meis peccatis innumerabilibus, quibus peccavi coram te in dictis, in factis, in cogitationibus, ut præterita mihi dimittas, & de futuris me cuſtodias, & pro ſanitate corporis, & animæ meæ, & pro gratiarum actione de tuis bonis, quibus quotidie utor. Domine averte faciem tuam à peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele.

Exaudi Domine vocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum ſanctum tuum. Domine exaudi orationem meam, & clamor meus ad te veniat.

Apologia Sacerdotis.

SVſcipe confeſſionem meam unica ſpes ſalutis meæ Domine Deus meus, quia peccavi in lege tua in cogitationibus, in verbis, in factis, & multa ſunt peccata mea, & negligens ſum

de opere Dei, & de ordine meo, quia peccavi de vana gloria, de superbia, de detractione, de fornicatione, de furto, de falso testimonio, de perjurio, de adulterio, de opere Dei, quod ego negligenter feci, de concupiscentia carnali, de risu, de auditu, de visu, de gula, de crapula, vel de omnibus malis meis; quæ ego negligenter commisi, veniam inde peto Domine, quia culpabilem me recognosco.

Alia.

DEus, qui per os David locutus es, vovete, & reddite Domino Deo vestro, te suppliciter exoro, ut me famulum tuum vigilanter custodias, & oblationem, quam tibi pro memetipso offero, interveniente Beata Maria semper Virgine, clementer accipias, qui vivis &c.

Alia.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam ego indignus, & peccator famulus tuus tibi offerre præsumo pro absolutione peccatorum meorum quatenus te Domino miserante mihi remissio, & indulgentia peccatorum concedatur.

Pro familiaribus, ac fratribus, & sororibus.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro me peccatore, & nostræ congregationis salute, & pro omnibus in Christo fratribus, & sororibus nostris, & pro omni populo Christiano, & pro omnibus eleemosynas nobis facientibus, & pro his etiam, qui se commendaverunt in nostras orationes, & qui nostri memoriam in suis orationibus habent, ut hîc veniam recipiamus peccatorum, & in futuro præmia consequi mereamur æterna.

Pro Rege, & populo Christiano.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus pro Rege nostro, & sua venerabili prole, & statu regni sui, & pro omni populo Christiano, & pro elemosynariis nostris, & pro his, qui nostri memoriam in suis continuis orationibus habent, ut hîc veniam recipiant peccatorum, & in futuro consequi præmia æterna mereantur. Per &c.

Pro Ecclesia Catholica.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam pro Ecclesia tua sancta catholica tibi offero, ut tibi grata sit, & ipsi salutaris semper existat. Per &c.

Pro salute Vivorum.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro salute famuli N. tui, quatenus te donante perceptâ veniâ peccatorum, vitæ quoque sempiternæ immensa gaudia percipere mereatur.

Pro infirmis.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro infirmo famulo tuo N. ut mentis, & corporis recepta sanitate, in ecclesia tua sancta tibi laudes referat, & de verbere tuo æterna præmia consequi mereatur.

Pro defuncto.

SVscipe Sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro anima famuli tui N. ut per hoc salutare sacrificium purgata sanctorum tuorum consortio coadunari mereatur. Per &c.

Pro defunctis.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro animabus famulorum, famularumque tuarum, & requiem æternam dones eis inter tuos sanctos, & electos, ut in illorum consortio vita perfruantur æterna. Per &c.

Alia.

SVscipe Sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus pro omnibus in tui nominis confessione defunctis, ut te dexteram auxilii tui porrigente vitæ perennis requiem habeant, & à pœnis impiorum segregati, semper in tuæ laudis lætitia perseverent. Per &c.

Pro omnibus universalis.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam pro seniore nostro, & cuncta congregatione sancti Petri, meisque parentibus, fratribus, benefactoribus, fidelibus, amicis, meisque propinquis, & omnibus circumstantibus, cunctisque, qui se mihi commendaverunt, & qui pro me orant, seu pro quibus debitor sum exorare tam vivis, quam defunctis, tibi offero, quatenus te Domino miserante, eis & mihi remissio, & indulgentia peccatorum concedatur, & vita æterna condonetur. Per &c.

Tunc imponat oblatam altari, & dicat.

SAnctifica Domine hanc oblationem, ut nobis unigeniti filii tui Domini nostri Iesu Christi corpus fiat. Qui tecum vivit &c.

Deinde Diaconus accipiat à Subdiacono vinum, & misceat cum aqua in calice, dicens.

DEus, qui humanæ substantiæ dignitatem mirabiliter condidisti, & mirabilius reformasti, da nobis quæsumus hujus aquæ, & vini mysteria ejus divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostræ dignatus est fieri particeps Iesus Christus.

Tunc Diaconus calicem offerat super altare & Episcopo dicat.

IMmola Domino sacrificium laudis, & redde Altissimo vota, sit Dominus adjutor tuus, mundum te faciat, & dum oraveris ad eum exaudiat te.

Et Sacerdos calicem offerens dicat offertorium istud.

OFferimus tibi Domine calicem salutaris, & deprecamur clementiam tuam, ut in conspectu divinæ majestatis tuæ cum odore suavitatis ascendat.

Sequitur Oratio.

DOmine Deus Iesu Christe, qui in cruce passionis tuæ, de latere tuo sanguinem, & aquam, unde tibi Ecclesiam consecrares, manare voluisti, suscipe hoc sacrificium Altari tuo superpositum, & concede clementissime, ut pro redemptione nostra, & etiam totius Mundi in conspectum Divinæ Majestatis tuæ cum odore suavitatis ascendat. Qui vivis &c.

Posito Calice super altare dicat sacerdos.

OBlatum tibi Domine calicem sanctifica, ut nobis unigeniti tui D. N. Iesu Christi sanguis fiat. Qui tecum &c.

Tunc benedicat utrosque elevata manu, & dicat.

IN nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, sit signatum, ordinatum, sanctificatum, & benedictum hoc sacrificium novum. *Adjungat.*

VEni sanctificator omnipotens æterne Deus, & benedic hoc sacrificium, tibi præparatum. Qui vivis &c.

Postea accipiens episcopus thus à diacono ponat in thuribulum, dicens.

PEr intercessionem sancti Gabrielis Archangeli stantis à dextris Altaris incensi, & omnium electorum suorum incensum istud Dominus dignetur benedicere, & in odorem suavitatis accipere.

Hac oratio dicenda est, dum Incenso misso in Thuribulum ipsum Turibulum super panem, & calicem circumducitur.

MEmores sumus æterne Deus, Pater omnipotens, gloriosissimæ passionis Filii tui, resurrectionis etiam ejus, & ascensionis ejus in cœlum. Petimus ergo Majestatem tuam, ut ascendant preces humilitatis nostræ una cum Incenso isto in conspectum tuæ clementiæ, & descendat super hunc panem, & super hunc calicem plenitudo Divinitatis: descendat etiam Domine illa sancti spiritus incomprehensibilis invisibilisque majestas, sicut quondam in Patrum hostias descendebat. Per eumdem ejusdem &c.

Circumiens autem altare cum incenso Episcopus aut Presbyter dicat.

INcensum istud à te benedictum, ascendat ad te Domine, & descendat super nos misericordia tua.

Sequitur.

DIrigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo Domine.

Quando odor Incensi porrigitur sacerdoti & fratribus; dicat unusquisque eorum.

ACcendat in nobis Dominus ignem sui amoris, & flammam æternæ charitatis.

Tunc sacerdos humillimè se convertat ad circumstantes dicens.

ORate pro me peccatore fratres, & sorores, ut meum, & vestrum sacrificium acceptum fiat Domino Deo omnipotenti ante conspectum suum.

Tunc respondeatur ei à singulis.

SVscipiat omnipotens Deus de manibus tuis sacrificium, & orationes tuæ ascendant in memoriam ante Dominum, ipseque te exaudiat, qui te constituit intercessorem pro peccatis nostris.

Orent pro te omnes sancti, & electi Dei, memor sit omnis sacrificii tui, & holocaustum tuum pingue fiat.

Immola Domino sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua.

Exaudiat te Dominus orantem pro nostra omnium salute.

Misereatur tui omnipotens Deus, & dimittat tibi omnia peccata tua.

Dominus sit in corde tuo, & in ore tuo, & suscipiat sacrificium tibi acceptum de manibus tuis pro nostra, omniumque salute.

Tunc conversus sacerdos ad altare fundat pro semetipso hanc orationem ante secreta.

DOmine Iesu Christe fides, & fiducia nostra, & tota in hujus præsentis vitæ ærumna consolatio nostra, me indignum, & peccatorem propitius respice, & placatus exaudi, & mitte sanctum Angelum tuum de cœlis, qui hanc oblationem suscipiat, & ante conspectum tuæ miserationis repræsentet in memoriam mei ad laudem, & gloriam nominis tui. Qui vivis &c.

Tunc incipiat secreta, quibus finitis, & præfatione dicta, quando alii Sanctus, sanctus, sanctus *decantant, hæc oratio cursim dicenda est à sacerdote.*

DOmine Deus, qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum me miserum, fragilemque peccatorem à tua non repellas pietate, neque adspicias ad peccata, & scelera mea, & immunditias, turpesque cogitationes, quibus flebiliter à tua disjungor voluntate, sed ad misericordias tuas & ad fidem, devotionemque eorum, qui per me peccatorem tuam deprecantur misericordiam, & quia me indignum inter te, & populum tuum medium fieri voluisti, fac me talem, ut digne

possim tuam exorare misericordiam pro me, & pro eodem populo tuo.

Domine adjunge voces nostras vocibus sanctorum Angelorum tuorum, & sicut illi te laudant incessabiliter, & infatigabiliter in æterna beatitudine, ita nos quoque eorum interventu te mereamur laudare inculpabiliter in hac peregrinatione. Per &c.

Hac oratione finita, antequam sacramenta incipiantur iterum se Domino commendes dicens.

FActurus memoriam salutaris hostiæ totius mundi, cùm illius dignitatem, & meam intueor fœditatem, conscientia torqueor peccatorum: verùm quia tu Deus multùm misericors es, imploro, ut digneris mihi dare spiritum contribulatum, qui tibi gratum sacrificium revelasti, ut eo purificatus vitali hostiæ pias manus admoveam, quæ omnia peccata mea aboleat, & ea deinceps in perpetuum vitandi mihi tutelam infundat, omnibusque fidelibus vivis, & defunctis pro quibus tibi offertur, præsentis vitæ, & futuræ salutis commercia largiatur. Qui vivis, & regnas, &c.

Deinde cum summa reverentia incipiat, Te igitur, *& Ministri stantes in gradibus suis cantent ipsos psalmos, usque dum* Te igitur *finiatur.*

EXaudiat te Dominus
Ad te Domine levavi animam meam.
Miserere mei Deus secundùm magnam
Domine refugium.
Qui habitat in adjutorio.

Deinde Preces.

SAlvum fac servum tuum Domine Deus meus sperantem in te.

Desiderium cordis ejus tribuisti ei Domine, & voluntate labiorum ejus non fraudasti eum.

Vitam petiit à te, & tribuisti Domine longitudinem dierum in seculum, & in seculum seculi.

Oculi Domini super justos, & aures ejus in preces eorum.

Fiat misericordia tua Domine super nos quemadmodum speravimus in te.

Exurge Domine adiuva nos, & redime nos propter nomen tuum.

Domine exaudi orationem meam, & clamor meus ad te veniat.

Oratio pro sacerdote.

GAudeat Domine quæsumus famulus tuus beneficiis impetratis, & cui fiduciam sperandæ pietatis tribuisti, optatæ misericordiæ præsta benignus effectum.

Alia communis.

PRecibus nostris quæsumus Domine aures tuæ pietatis accommoda, & orationes supplicum, occultorum cognitor benignus exaudi; ut te largiente ad vitam perveniamus sempiternam. Per &c. *Infra actionem.*

IN primis unà cum famulo tuo Papa nostro N. & pro omnibus orthodoxis, atque Apostolicæ Fidei cultoribus Pontificibus, & Abbatibus, Gubernatoribus, & Rectoribus Ecclesiæ sanctæ Dei, & pro omni populo sancto Dei.

Memento Domine famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihimet, vel familiaritate, & amicitia conjunctorum, cunctorumque sua mihi peccata confitentium, meque in tuo nomine bonis reficientium, & omnium circumstantium.

Hanc etiam oblationem humilitatis meæ, & devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, & criminosis actionibus meis castigandis, & dimittendis, pro cæca, & lapidea cordis mei duritia dissolvenda, & illuminanda, quæso Domine, ut placatus accipias, & sinum pietatis super me expandas, meque illumines, sensum aperias, spiritum corrigendi tribuas, & ad te misero mihi redeundi aditum per lamenta pœnitentiæ concedas. Per Christum Dominum, &c.

Quam oblationem tu Deus in omnibus quæsumus.

Istud præfer in eodem canone, quando Concilium, vel consilium aliquod agitur, postquam dixeris æterno Domino vivo, & vero.

HAnc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro hujus negotii qualitate, de quo in præsentis disputationis actione ventilatur, ut benignè suscipias suppliciter deprecamur, quatenus, non humano, sed tuo sancto consilio æquoque judicio misericorditer terminatum, vel directum, iustitiæ, veritatisque termino finiatur, atque secundùm tuam voluntatem modis omnibus ordinetur, & compleatur. Per Christum Dominum nostrum.

Communicantes, & memoriam venerantes.

Pro semetipso.

MEmento Domine, & miserere mei, multi enim, & magni sunt languores mei, mali sunt & pessimi, sed maior est misericordiæ tuæ multitudo, miserere mei Domine qui venisti in multitudine misericordiæ, & sana languores animæ meæ, miserere mei Domine, & per hoc unicum mundi remedium aliquod stillicidium cœlestis gratiæ arido cordi meo infunde ad cognoscendum te.

Nobis quoque peccatoribus.

Pro semetipso, & pro debitoribus.

MEmento Domine famulorum, famularumque tuarum N. N. præcipuè deprecor pro his, qui memoriam mei coram te in suis precibus faciunt, vel qui se meis indignis precibus commendaverunt, quique etiam in tuo conspectu, sua mihi delicta confessi sunt, & qui mihi, vel congregationi tuæ aliquid charitatis officio sive pietatis, vel largitatis suæ studio impenderunt, quique etiam mihi propinquitatis, vel consanguinitatis, seu tuæ charitatis affectu conjuncti sunt; mihi quoque indignissimo famulo tuo propitius esse digneris, & ab omnibus delictorum offensionibus me emundare. Per, &c.

Nobis quoque peccatoribus.

Item pro semetipso in eodem canone dicenda.

MEmento etiam mei, quæso Deus, & miserere: & licèt hæc sancta indignis meis manibus tibi sancte Pater omnipotens æterne Deus offerantur sacrificia, qui nec invocare sanctum, ac venerabile nomen tuum dignus sum, tamen, quæ in honore, laude, & memoria gloriosissimi & dilectissimi Filii tui D. N. I. C. offeruntur, sicut incensum in conspectu Divinæ maiestatis tuæ cum odore suavitatis accendantur. Per eundem Christum Dominum, &c.

Nobis quoque peccatoribus.

Item pro salute vivorum, & mortuorum.

MEmento etiam Domine famulorum, famularumque tuarum, & beatissimæ Virginis Mariæ, omniumque sanctorum tuorum intercedentibus meritis suppliciter quæsumus omnipotens Deus, ut famulos, ac famulas tuas, quorum eleemosynas accepimus, seu qui nobis familiaritate coniuncti sunt larga misericordia tua protegas, & ab omnibus impugnationibus defendas, ut tua ubique protectione salventur, & animabus famulorum, famularumque tuarum, videlicet omnium orthodoxorum, quorum commemorationem agimus, & quorum corpora hîc, & ubique requiescunt, vel quorum nomina hîc in libro vitæ scripta esse videntur, indulgentiam, & remissionem omnium tribuas peccatorum, & in consortio electorum tuorum habere digneris.

Hic recites nomina quorum velis.

IStis, & omnibus in Fide catholica quiescentibus locum pacis, refrigerii, & quietis, ut indulgeas deprecamur. Per Christum, &c.

Nobis quoque peccatoribus.

MEmento etiam Domine famulorum, famularumque tuarum N. N. qui nos præcesserunt cum signo fidei, & dormiunt in somno pacis, ipsis & omnibus in Christo quiescentibus

bus locum refrigerii lucis & pacis ut indulgeas deprecamur. Per Dominum.

Nobis quoque peccatoribus.

Expletâ secretâ, & oratione Dominicâ cum dixerit.

PAx Domini sit semper Vobiscum.

Misceatur corpus Dominico sanguini, & dicatur.

HÆc sacrosancta commixtio corporis & sanguinis D. N. I. C. fiat omnibus nobis sumentibus salus mentis & corporis, & ad æternam vitam capessendam præparatio salutaris. Per eumdem &c.

Fiat commixtio & consecratio corporis, & sanguinis D. N. I. C. omnibus accipientibus nobis in vitam æternam.

Non mittat episcopus in calicem partem oblata, ut presbyteri solent, sed expectet, donec finita benedictione episcopus communicare debeat: & tunc accipiens partem, quam antea fregerat tenensque super calicem immittat dicens.

SAcri sanguinis commixtio cum sancto corpore D. N. I. C. prosit omnibus sumentibus ad vitam æternam.

Oratio.

COncede Domine Iesu Christe, ut sicut hæc sacramenta corporis, & sanguinis tui fidelibus tuis ad remedium contulisti; ita mihi famulo tuo indigno, & omnibus per me sumentibus, hæc ipsa mysteria non sint ad reatum, sed prosint ad veniam omnium delictorum per te Iesu Christe &c.

Post hæc dicta osculetur altare, dicens.

DOmine Iesu Christe, qui dixisti Apostolis tuis, pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, ne respicias peccata mea, sed fidem Ecclesiæ tuæ, eamque secundùm tuam voluntatem pacificare, & adunare digneris.

Deinde convertat se ad circumstantes, pacemque ferat dicendo.

HAbete vinculum pacis, & charitatis, ut apti sitis sacrosanctis Mysteriis.

Et ipsi invicem se pacificando dicant.

PAx Christi, & Ecclesiæ abundet in cordibus nostris.

Quando corpus Dominicum sacerdos in manus accipit dicat.

PAnem cælestem accipiam, & nomen Domini invocabo.

Sequitur oratio.

PErceptio corporis tui Domine Iesu Christe, quam indignus sumere præsumo, non mihi proveniat ad judicium, & condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamen mentis, & corporis, qui cum Patre &c.

Alia.

FIat mihi obsecro Domine hoc sacramentum tuum, quod indignus, & peccator præsumo percipere confisus de tua larga clementia ad viscera misericordiæ tuæ, & gratiam salutis, ad sanitatem animæ, & corporis, remissionemque omnium peccatorum, ut non ad judicium, sed ad remedium, illud merear percipere Salvator mundi &c.

Cum corpus sumitur.

COrpus D. N. I. C. sit mihi remedium sempiternum in vitam æternam.

Quando calicem in manus accipit sacerdos dicat.

QVid retribuam Domino pro omnibus, quæ retribuit mihi. Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, & ab inimicis meis salvus ero.

Sequitur oratio.

COmmunicatio, & confirmatio corporis, & sanguinis D. N. I. C. prosit mihi in remissionem omnium peccatorum meorum, & conservet me ad vitam æternam.

Alia ad utrumque.

DOmine sancte pater omnipotens æterne Deus da mihi hoc corpus, & sanguinem filii tui, ita sumere, ut per hoc merear remissionem omnium peccatorum accipere, & tuo sancto Spiritu repleri, quia tu es Deus, & præter te non est alius, cujus gloriosum nomen permanet in secula seculorum Amen.

Cum sanguis sumitur.

SAnguis D. N. I. Christi custodiat me in vitam æternam.

Post perceptam communionem.

DOmine I. C. Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum corpus & sanguinem tuum à cunctis iniquitatibus, & universis malis meis, & fac me tuis obedire mandatis, & à te nunquam in perpetuum separare digneris. Qui vivis &c. *Alia.*

COrpus tuum Domine, quod accepi, & calix quem potavi, adhæreant in visceribus meis, & præsta ut nulla ibi remaneat peccati macula, ubi tua sancta introierunt sacramenta. Qui vivis &c.

Deinde presbyteris, & diaconis corpus in manus accipientibus, & communicantibus dicitur singulis.

PAx tecum. ℟. Et cum spiritu tuo.

Alia.

VErbum caro factum est, & habitavit in nobis.

Calicem verò cum sacrosancta commixtione dando unicuique dicat.

HÆc sacrosancta commixtio corporis, & sanguinis D. N. I. C. prosit tibi ad vitam æternam.

Subdiaconis autem, ac alio clero communicet hoc modo dicens.

PErceptio corporis, & sanguinis D. N. I. C. sanctificet corpus, & animam in vitam æternam. Amen.

Populo quidem communicando dicat.

COrpus, & sanguis D. N. I. C. prosit tibi in remissionem omnium peccatorum, & ad vitam æternam. Amen.

Interim dum communicant, dicat.

IGnosce Domine, quod dum rogare compellor, dum per immunda labia nomen sanctum tuum assumo, & immundorum actuum secreta confiteor, non habeo apud te verba sine crimine, tu enim conscientiæ meæ vulnera, tu cogitationum mearum occulta nosti, & immunditias meas tu solus agnoscis. Miserere mei Domine, miserere, mihi ignosce mysterii tui secreta tractanti, nec indignum misericordiæ tuæ judices quem pro aliis rogare permittis, & in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem dispensationis creditæ non recuses. Salvator miserere mei.

Post perceptam communionem.

QVod ore sumpsimus Domine, mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per &c.

Oratio.

OBsecro etiam te piissime omnium auxiliator, ne ad damnationem æternam mihi proveniat, quod quotidie cum conscientia polluta nomen sanctum tuum præsumo invocare, corpusque Christi Filii tui, & sanguinem indignus audeo accipere: quin magis per hoc me expurges sedulò, & munias ab omnium inimicorum jaculo, ac per eum in me habitare digneris, quem ad hoc misisti, ut redimeret nos ab omni inquinamento spiritus, & carnis per ipsum unigenitum Filium tuum Dominum nostrum Iesum Christum, nos omnes ab omni libera malo, & in omni bono conserva. Qui tecum &c.

Alia.

COnservent nos Domine munera tua, & æternam vitam tribuant nobis. Per &c.

Alia.

CVstodi intra nos Domine gratiæ tuæ munus, ut adversùs omnia præsentis, & futuri seculi mala, eucharistiæ, quam percepimus viribus, & virtute muniamur. Qui vivis &c.

Alia.

PRæsta Domine Iesu Christe fili Dei vivi, ut qui corpus, & sanguinem proprium pro nobis indignis d[illegible]tum [illegible]dimus, &

bibimus, fiat nobis ad salutem, & ad redemptionis remedium sempiternum omnium criminum nostrorum. Per &c.

Postquam Diaconus dixit Ite Missa est, *veniat Sacerdos ante Altare, & osculando dicat.*

PLaceat tibi Sancta Trinitas obsequium servitutis meæ, & præsta, ut sacrificium, quod oculis tuę majestatis obtuli, sit tibi placens, mihique, & omnibus, pro quibus illud obtuli, sit te miserante propitiabile. Qui vivis &c.

Finitâ Missâ accedat ad Altare, & osculetur illud dicens.

MEritis, & intercessionibus Beatæ Marię semper Virginis, & istorum atque omnium sanctorum suorum misereatur nostri omnipotens Deus, qui vivit &c.

Expletis omnibus, episcopus de altari ad sacrarium rediens cum diaconibus, & cæteris quibus voluerit, cantet hymnum trium Puerorum.

BEnedicite omnia opera Domini Domino.
Laudate Dominum omnes gentes.
Laudate Dominum in sanctis ejus.

Postea.

PAter noster, qui es in cœlis.

Et preces.

COnfiteantur tibi Domine omnia opera tua; Et sancti tui benedicant tibi.

Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis.

Exultent iusti in conspectu Dei: & delectentur in lętitia.

Non nobis Domine non nobis: sed nomini tuo da gloriam.

Sacerdotes tui Domine induantur justitia, & sancti tui exultent.

Non intres in judicium cum servis tuis Domine, Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.

Domine Deus virtutum converte nos: Et ostende faciem tuam, & salvi erimus.

Benedicat nos Dominus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ.

Domine exaudi orationem meam; & clamor meus ad te veniat.

Oremus.

DEus, quem omnia opera benedicunt, quem cœli glorificant, quem Angelorum multitudo conlaudant, quæsumus te, ut sicut tres pueros de camino incendii, non solùm illæsos, sed etiam in tuis laudibus conclamantes liberasti; ita nos peccatorum nexibus obvolutos, velut de voragine ignis eripias, ut dum te pari benedictione laudamus, criminumque flammas, operumque carnalium incendia superantes, hymnum tibi de-

bitum jure, meritoque reddamus. Per Dominum nostrum &c.

Alia.

Deus, qui tribus pueris mitigasti flammas ignium concede propitius per intercessionem eorum, & merita omnium Sanctorum tuorum, ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum, atque tormentorum. Per Dominum &c.

Alia.

Actiones nostras quæsumus Domine, aspirando præveni, & adjuvando prosequere, ut omnis oratio, & cuncta nostra operatio à te semper incipiat, & per te cœpta finiatur. Per &c.

Explicit ordo de officio Missæ.

ALTERA APPENDIX.

Continet hæc Appendix Fragmentum Missæ ab initio usque ad evangelium ad instar superioris variis precationibus interpolatæ hactenus ineditum, de quo legenda sunt, quæ suprà notavimus *Lib. I. Cap. XII.* §. 4. Atque utinam integram Missam haberemus, sed à codice M.S. avulsa erant in fine plurima folia. Erat codex Monasterii S. Vincentii Ordinis S. Benedicti, nunc asservatur in Bibliotheca Eminentissimi Cardinalis Chisii.

Incipit Ordo qualiter Missa celebrari debeat. In primis sacerdos dicat orationem ad calceandum se.

Calcea Domine pedes meos in præparatione evangelii pacis, & protege me in velamento alarum tuarum.

Ad manus lavandas. Largire sensibus meis omnipotens Pater, ut sicut exterius abluuntur inquinamenta manuum, sic à te mundentur interius pollutiones mentis, & crescant in nobis sanctarum augmenta virtutum. Per Christum &c.

Ad mappam. Da Domine virtutem manibus meis ad abstergendam omnem maculam immundam, ut sine pollutione mentis & corporis valeam tibi servire. Per Christum.

Ad amictum. Obumbra Domine caput meum umbraculo sanctæ fidei, & pelle à me nubila ignorantiæ.

Ad albam. Indue me Domine vestimento salutis, & circunda me lorica fortitudinis.

„ Ad zonam. Domine accinge in me custodiam mentis
„ meę, ne ipsa mens infletur spiritu elationis. Amen.
„ Ad stolam. Stolâ iustitiæ circunda Domine cervicem
„ meam, & ab omni corruptione peccati purifica mentem
„ meam.
„ Ad casulam. Indue me Domine ornamento humilitatis,
„ charitatis, & pacis, ut undique munitus virtutibus possim
„ resistere vitiis, & hostibus mentis & corporis.
„ Ad manipulum. Da mihi Domine sensum rectum & vo-
„ cem puram, ut implere possim laudem tuam. Amen.

Deinde cantet cum circumstantibus clericis hos psalmos, *Quam amabilia*, id est Psal. 83. qui sic incipit in versione Italica & propria Romanæ Ecclesiæ, de qua egimus Lib. II. Cap. III. *Benedixisti. Inclina Domine. Pater noster.* Vers. *Exurge Domine adjuva nos. Fiat Domine misericordia tua super nos. Deus tu conversus vivificabis nos. Ostende nobis Domine misericordiam tuam. Non intres in judicium cum servo tuo. Propitius esto Domine peccatis nostris. Domine exaudi orationem meam.*

Oremus.

„ AVres tuæ pietatis mitissime Deus inclina precibus meis,
„ & gratia S. Spiritus illumina cor meum, ut tuis myste-
„ riis dignè ministrare, teque æterna charitate diligere me-
„ rear. Per Dominum nostrum &c.
„ Tum dicat apud se. Rogo te Deus Sabaoth altissime,
„ pater sancte, ut tunica castitatis digneris me accingere, &
„ lumbos meos baltheo tui amoris ambire, ac renes corporis
„ mei igne charitatis exurere, quatenus pro peccatis meis te
„ Dominum meum dignè possim intercedere, & astantis po-
„ puli peccatorum veniam promereri, ac pacificas singulorum
„ tibi hostias immolare, Me quoque indignum audacter ad te
„ accedentem non sinas perire, sed dignare me tua pietate mun-
„ dare, lavare, ornare, tibique idoneum & dignum mini-
„ strum efficere, leniter me ac benignè suscipere. Præsta mihi
„ hoc omnipotens Pater per Vnigenitum Filium tuum Domi-
„ num nostrum, qui tecum vivit, &c.
„ Fac me quæso omnipotens Deus ita justitia indui, ut in san-
„ ctorum tuorum merear exultatione lætari, quatenus emun-
„ datus ab omnibus sordibus peccatorum consortium adipiscar
„ tibi placentium sacerdotum, meque tua misericordia à vitiis
„ omnibus exuat, quem reatus propriæ conscientiæ gravat. Per
„ Christum, &c.

Deinde cum clerici inceperint *Gloria* post Introitum, procedat antecedente eum diacono, & ante eum subdiacono cum

libro evangelii, & ante subdiaconum acolytho cum thymiamate; ante quem duo alii acolythi præcedant cum candelabris & luminaribus, & sic ordinatè exeant à Secretario cum Antiphona, *Redime me & miserere mei, ut in ecclesiis benedicam te Deus Israël*: & Psalmo *Judica me Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum*: & ut pervenerint ante altare incipiant Psalmum cum Antiphona *Introibo ad altare Dei*. Psal. *Judica me Deus & discerne causam meam*, cum *Gloria Patri*, & repetitur Antiphona. Deinde inclinari faciant confessionem diacono stante ad dexteram sacerdotis cum Acolytho, & subdiaconus à sinistris teneat librum evangelii contra faciem ejus.

Sequitur confessio.

CONfiteor Deo omnipotenti, & istis, & omnibus Sanctis ejus, & vobis fratribus, quia ego miser peccavi nimis in lege Dei mei cogitatione, sermone, & opere, pollutione mentis & corporis, & in omnibus malis, quibus humana fragilitas contaminari potest, propterea precor vos, ut oretis pro me misero peccatore.

Precibus & meritis sanctæ Dei genitricis & Virginis Mariæ & omnium Sanctorum suorum misereatur vobis omnipotens Dominus, & dimittat vobis omnia peccata vestra præterita, præsentia, & futura: liberet vos ab omni malo, conservet vos in omni opere bono, & perducat nos pariter Christus Filius Dei vivi in vitam æternam. Amen.

Indulgentiam & absolutionem & remissionem omnium peccatorum nostrorum, & spatium veræ pœnitentiæ per intercessionem omnium Sanctorum suorum tribuat nobis omnipotens, pius, & misericors Dominus. Amen.

Vers. Converte nos Deus salutaris noster. *Resp.* Et averte iram tuam à nobis.

Dignare Domine die ista. Sine peccato nos custodire.

Fiat Domine misericordia tua super nos. Quemadmodum speravimus in te.

Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus ad te veniat.

Oremus.

AUfer à nobis quæsumus Domine iniquitates nostras, ut ad Sancta Sanctorum puris mereamur mentibus introire. Exaudi quæsumus Domine supplicum preces, & confitentium tibi parce peccatis, ut pariter nobis indulgentiam tribuas benignus & pacem. Per Dominum &c.

Quibus expletis subiaconus apertum librum præbeat sacerdoti osculandum. Osculato autem evangelio, quod eo die legendum est, dicat: *Pax Christi, quam nobis per evangelium suum*

tradidit, conservet & confirmet corda nostra & corpora in vitam æternam, Amen. Et subdiaconus claudens librum ponat super altare in sinistro cornu. Cum verò inceperint in choro *kyrie eleison*, acolythi deponant candelabra in pavimento. Diaconus verò accipiat thuribulum de manu acolythi & accedens osculetur altare, quem subsequitur sacerdos, & inclinatus oret prius hujusmodi.

,, Ad te Plasmator meus, redemptor meus, salvator meus, ,, ego miserrimus servus tuus ad te cordis devotione confugio. ,, Tu quia pius es miserere mei & suscipe confessionem meam ,, unica spes salutis meæ, Domine Deus meus; Nam gulæ, e-,, brietatis, & crapulæ vitiis quotidie sine intermissione deser-,, vio, & delector. Fornicationis, pollutionis, & libidinis ster-,, coribus ab ipsa penè pueritia putrefactus sum: & omni spur-,, citia & immunditia libidinis intus exteriùsque maculatus sum. ,, Tristitia, acedia, somnolentia, iracundia, concupiscentia, ,, cupiditate, avaritia, invidia, malitia, odio, detractione, ,, suspicione, simulatione, perjurio, falsitate, mendacio, ne-,, gligentia, inobedientia, vana gloria, levitate, ac superbia ,, perditus sum: & omni mala cogitatione, locutione, sive ,, actione, atque omnibus malis & iniquitatibus extinctus sum. ,, Sed tu qui justificas impios & vivificas mortuos, justifica me ,, & resuscita me Domine Deus meus.

,, Deinde surgat & osculetur altare dicens. Omnipotens sem-,, piterne Deus, qui me peccatorem sacris altaribus astare vo-,, luisti, & sancti nominis tui laudare potentiam, concede quæsu-,, mus per hujus sacramenti mysterium meorum mihi veniam ,, peccatorum, ut tuæ majestati dignè ministrare merear. Per &c.

Et sic accepto thuribulo de manu diaconi faciat incensum super altare, & reddat eidem diacono porrigens ei osculum. Diaconus verò faciat incensum circum altare, & reversus odorem præbeat sacerdoti, redditoque thuribulo acolytho ster post sacerdotem, & subdiaconus retrò post eum. Finitis in choro *Kyrie eleison*, si tempus fuerit, dicat sacerdos *Gloria in excelsis Deo.* Deinde versus ad populum, cum quo verti debet & diaconus dicat *Dominus vobiscum* & orationem. Qua dicta subdiaconus contra altare legat epistolam, quam dum incipit, sacerdos & diaconus sedeant in sedilibus suis ad dexteram partem altaris, juxta quos & subdiaconus post lectam epistolam sedeat. Deinde canatur Graduale, Alleluia, vel Tractus, seu Sequentia. Interim verò dicantur à sacerdote vel ministris istæ Orationes.

Oratio.

Benignissime ac misericordissime, serenissime ac clementissime Deus, cui omnis Angelica famulatur virtus, cuique

quicquid sanctum ac mundum est obsequitur, ante conspectum divinæ majestatis tuæ assisto reus, sacrosancti mysterii usurpator satis indignus: quin & invocare sanctum ac venerabile nomen tuum non sum idoneus, quippe qui sum innumerabilibus criminibus prægravatus, superbia inflatus, cenodoxia turgidus, invidia demolitus, acedia anxiatus, libidine fracidus, lascivia dissolutus, iracundia stimulatus, odio inveteratus, detractione perditus, protervia tumidus, ventris ingluvie & gulæ appetitu immoderatus, fallacia repletus, immunditia sordidatus, amore seculi nimis detentus, avaritia irretitus, jactantia elatus, hypocrisi subdolus, contentione pertinacissimus, discordia fraudulentus, susurratione promptissimus, rancore cordis & pusillanimitate affectatus, torpore ignavus, in jurando inconsideratus, scurrilitate assiduus, verbis otiosis & superfluis atque criminosis deditus, fornicatione tam spirituali quàm corporali graviter pollutus, & in cunctis voluptatibus in quibus humana fragilitas labi potest miserrimè præcipitatus; & in omnibus omnino vitiis atque criminibus, in quibus cogitando, loquendo, & operando peccari potest, coram examine æquitatis tuæ me graviter peccasse & reum esse recognosco & confiteor. Sed tu piissime & misericordissime Deus, ne intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis homo vivens, quippe qui est fœnum arescens, & corruptibilis caro, quotidieque ad non esse tendens omnino. Quis ergo potest mundum de immundo conceptum semine facere, nisi tu qui solus es Deus? Sicut enim pannus menstruatæ, sic immundi sumus ante majestatem claritatis tuæ Domine. In tuo namque conspectu nec ipsi cœli sunt mundi, quanto magis nos creati in carne corruptibili, atque homines terreni & immundi? Quid enim dignè offerat mortalis immortali, corruptibilis incorruptibili, mutabilis incommutabili? Sed ut hoc valeret fieri, incarnatus es pro nobis Fili Dei, mundus & incorruptibilis permanens sicut es. Sacramentum quoque corporis & sanguinis tui electis tuis tradidisti, quo efficeremur de immundis mundi, de peccatoribus sancti, de incestis casti, & de fœditate nitidi, & quo possemus ante majestatem gloriæ tuæ apparere præclari. Ergo tu Domine sacerdos summe, sanctificator & sanctificatio sacerdotii, miserere mihi homini peccatori, parce indigno sacerdoti, ignosce mysterii tui secreta tractanti, nec indignum misericordiæ tuæ judices, quem pro aliis rogare permittis, & in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem crediti non recuses dispensationis. Et fiat mihi hæc sacrosancti mysterii frequentatio omnium scelerum meorum indulta propitiatio, Salvator mundi. Qui vivis &c.

possim tuam exorare misericordiam pro me, & pro eodem populo tuo.

Domine adjunge voces nostras vocibus sanctorum Angelorum tuorum, & sicut illi te laudant incessabiliter, & infatigabiliter in æterna beatitudine, ita nos quoque eorum interventu te mereamur laudare inculpabiliter in hac peregrinatione. Per &c.

Hac oratione finita, antequam sacramenta incipiantur iterum se Domino commendet dicens.

FActurus memoriam salutaris hostiæ totius mundi, cùm illius dignitatem, & meam intueor fœditatem, conscientia torqueor peccatorum: verùm quia tu Deus multùm misericors es, imploro, ut digneris mihi dare spiritum contribulatum, qui tibi gratum sacrificium revelasti, ut eo purificatus vitali hostiæ pias manus admoveam, quæ omnia peccata mea aboleat, & ea deinceps in perpetuum vitandi mihi tutelam infundat, omnibusque fidelibus vivis, & defunctis pro quibus tibi offertur, præsentis vitæ, & futuræ salutis commercia largiatur. Qui vivis, & regnas, &c.

Deinde cum summa reverentia incipiat, Te igitur, *& Ministri stantes in gradibus suis cantent ipsos psalmos; usque dum* Te igitur *finiatur.*

EXaudiat te Dominus
Ad te Domine levavi animam meam.
Miserere mei Deus secundùm magnam
Domine refugium.
Qui habitat in adjutorio.

Deinde Preces.

SAlvum fac servum tuum Domine Deus meus sperantem in te.

Desiderium cordis ejus tribuisti ei Domine, & voluntate labiorum ejus non fraudasti eum.

Vitam petiit à te, & tribuisti Domine longitudinem dierum in seculum, & in seculum seculi.

Oculi Domini super justos, & aures ejus in preces eorum.

Fiat misericordia tua Domine super nos quemadmodum speravimus in te.

Exurge Domine adiuva nos, & redime nos propter nomen tuum.

Domine exaudi orationem meam, & clamor meus ad te veniat.

Oratio pro sacerdote.

GAudeat Domine quæsumus famulus tuus beneficiis impetratis, & cui fiduciam sperandæ pietatis tribuisti, optatæ misericordiæ præsta benignus effectum.

Alia communis.

PRecibus nostris quæsumus Domine aures tuæ pietatis accommoda, & orationes supplicum, occultorum cognitor benignus exaudi; ut te largiente ad vitam perveniamus sempiternam. Per &c. *Infra actionem.*

IN primis unà cum famulo tuo Papa nostro N. & pro omnibus orthodoxis, atque Apostolicæ Fidei cultoribus Pontificibus, & Abbatibus, Gubernatoribus, & Rectoribus Ecclesiæ sanctæ Dei, & pro omni populo sancto Dei.

Memento Domine famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihimet, vel familiaritate, & amicitia conjunctorum, cunctorumque sua mihi peccata confitentium, meque in tuo nomine bonis reficientium, & omnium circumstantium.

Hanc etiam oblationem humilitatis meæ, & devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, & criminosis actionibus meis castigandis, & dimittendis, pro cæca, & lapidea cordis mei duritia dissolvenda, & illuminanda, quæso Domine, ut placatus accipias, & sinum pietatis super me expandas, meque illumines, sensum aperias, spiritum corrigendi tribuas, & ad te misero mihi redeundi aditum per lamenta pœnitentiæ concedas. Per Christum Dominum, &c.

Quam oblationem tu Deus in omnibus quæsumus.

Istud prafer in eodem canone, quando Concilium, vel consilium aliquod agitur, postquam dixeris æterno Domino vivo, & vero.

HAnc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro hujus negotii qualitate, de quo in præsentis disputationis actione ventilatur, ut benignè suscipias suppliciter deprecamur, quatenus, non humano, sed tuo sancto consilio æquoque judicio misericorditer terminatum, vel directum, iustitiæ, veritatisque termino finiatur, atque secundùm tuam voluntatem modis omnibus ordinetur, & compleatur. Per Christum Dominum nostrum.

Communicantes, & memoriam venerantes.

Pro semetipso.

MEmento Domine, & miserere mei, multi enim, & magni sunt languores mei, mali sunt & pessimi, sed maior est misericordiæ tuæ multitudo, miserere mei Domine qui venisti in multitudine misericordiæ, & sana languores animæ meæ, miserere mei Domine, & per hoc unicum mundi remedium aliquod stillicidium cœlestis gratiæ arido cordi meo infunde ad cognoscendum te.

Nobis quoque peccatoribus.

Pro semetipso, & pro debitoribus.

MEmento Domine famulorum, famularumque tuarum N. N. præcipuè deprecor pro his, qui memoriam mei coram te in suis precibus faciunt, vel qui se meis indignis precibus commendaverunt, quique etiam in tuo conspectu, sua mihi delicta confessi sunt, & qui mihi, vel congregationi tuæ aliquid charitatis officio sive pietatis, vel largitatis suæ studio impenderunt, quique etiam mihi propinquitatis, vel consanguinitatis, seu tuæ charitatis affectu conjuncti sunt; mihi quoque indignissimo famulo tuo propitius esse digneris, & ab omnibus delictorum offensionibus me emundare. Per, &c.

Nobis quoque peccatoribus.

Item pro semetipso in eodem canone dicenda.

MEmento etiam mei, quæso Deus, & miserere: & licèt hæc sancta indignis meis manibus tibi sancte Pater omnipotens æterne Deus offerantur sacrificia, qui nec invocare sanctum, ac venerabile nomen tuum dignus sum, tamen, quæ in honore, laude, & memoria gloriosissimi & dilectissimi Filii tui D. N. I. C. offeruntur, sicut incensum in conspectu Divinæ maiestatis tuæ cum odore suavitatis accendantur. Per eundem Christum Dominum, &c.

Nobis quoque peccatoribus.

Item pro salute vivorum, & mortuorum.

MEmento etiam Domine famulorum, famularumque tuarum, & beatissimæ Virginis Mariæ, omniumque sanctorum tuorum intercedentibus meritis suppliciter quæsumus omnipotens Deus, ut famulos, ac famulas tuas, quorum eleemosynas accepimus, seu qui nobis familiaritate coniuncti sunt larga misericordia tua protegas, & ab omnibus impugnationibus defendas, ut tua ubique protectione salventur, & animabus famulorum, famularumque tuarum, videlicet omnium orthodoxorum, quorum commemorationem agimus, & quorum corpora hîc, & ubique requiescunt, vel quorum nomina hîc in libro vitæ scripta esse videntur, indulgentiam, & remissionem omnium tribuas peccatorum, & in consortio electorum tuorum habere digneris.

Hic recites nomina quorum velis.

IStis, & omnibus in Fide catholica quiescentibus locum pacis, refrigerii, & quietis, ut indulgeas deprecamur. Per Christum, &c.

Nobis quoque peccatoribus.

MEmento etiam Domine famulorum, famularumque tuarum N. N. qui nos præcesserunt cum signo fidei, & dormiunt in somno pacis, ipsis & omnibus in Christo quiescenti-

bus

bus locum refrigerii lucis & pacis ut indulgeas deprecamur. Per Dominum.

Nobis quoque peccatoribus.

Expletâ secretâ, & oratione Dominicâ cum dixerit.

PAx Domini sit semper Vobiscum.

Misceatur corpus Dominico sanguini, & dicatur.

HÆc sacrosancta commixtio corporis & sanguinis D. N. I. C. fiat omnibus nobis sumentibus salus mentis & corporis, & ad æternam vitam capessendam præparatio salutaris. Per eumdem &c.

Fiat commixtio & consecratio corporis, & sanguinis D. N. I. C. omnibus accipientibus nobis in vitam æternam.

Non mittat episcopus in calicem partem oblatæ, ut presbyteri solent, sed expectet, donec finita benedictione episcopus communicare debeat: & tunc accipiens partem, quam antea fregerat tenensque super calicem immittat dicens.

SAcri sanguinis commixtio cum sancto corpore D. N. I. C. prosit omnibus sumentibus ad vitam æternam.

Oratio.

COncede Domine Iesu Christe, ut sicut hæc sacramenta corporis, & sanguinis tui fidelibus tuis ad remedium contulisti; ita mihi famulo tuo indigno, & omnibus per me sumentibus, hæc ipsa mysteria non sint ad reatum, sed prosint ad veniam omnium delictorum per te Iesu Christe &c.

Post hæc dicta osculetur altare, dicens.

DOmine Iesu Christe, qui dixisti Apostolis tuis, pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, ne respicias peccata mea, sed fidem Ecclesiæ tuæ, eamque secundùm tuam voluntatem pacificare, & adunare digneris.

Deinde convertat se ad circumstantes, pacemque ferat dicendo.

HAbete vinculum pacis, & charitatis, ut apti sitis sacrosanctis Mysteriis.

Et ipsi invicem se pacificando dicant.

PAx Christi, & Ecclesiæ abundet in cordibus nostris.

Quando corpus Dominicum sacerdos in manus accipit dicat.

PAnem cælestem accipiam, & nomen Domini invocabo.

Sequitur oratio.

PErceptio corporis tui Domine Iesu Christe, quam indignus sumere præsumo, non mihi proveniat ad judicium, & condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamen mentis, & corporis, qui cum Patre &c.

Alia.

FIat mihi obſecro Domine hoc ſacramentum tuum, quod indignus, & peccator præſumo percipere confiſus de tua larga clementia ad viſcera miſericordiæ tuæ, & gratiam ſalutis, ad ſanitatem animæ, & corporis, remiſſionemque omnium peccatorum, ut non ad judicium, ſed ad remedium, illud merear percipere Salvator mundi &c.

Cum corpus ſumitur.

COrpus D. N. I. C. ſit mihi remedium ſempiternum in vitam æternam.

Quando calicem in manus accipit ſacerdos dicat.

QVid retribuam Domino pro omnibus, quæ retribuit mihi. Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, & ab inimicis meis ſalvus ero.

Sequitur oratio.

COmmunicatio, & confirmatio corporis, & ſanguinis D. N. I. C. proſit mihi in remiſſionem omnium peccatorum meorum, & conſervet me ad vitam æternam.

Alia ad utrumque.

DOmine ſancte pater omnipotens æterne Deus da mihi hoc corpus, & ſanguinem filii tui, ita ſumere, ut per hoc merear remiſſionem omnium peccatorum accipere, & tuo ſancto Spiritu repleri, quia tu es Deus, & præter te non eſt alius, cujus glorioſum nomen permanet in ſecula ſeculorum Amen.

Cum ſanguis ſumitur.

SAnguis D. N. I. Chriſti cuſtodiat me in vitam æternam.

Poſt perceptam communionem.

DOmine I. C. Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu ſancto per mortem tuam mundum vivificaſti, libera me per hoc ſacrum corpus. & ſanguinem tuum à cunctis iniquitatibus, & univerſis malis meis, & fac me tuis obedire mandatis, & à te nunquam in perpetuum ſeparare digneris. Qui vivis &c. *Alia.*

COrpus tuum Domine, quod accepi, & calix quem potavi, adhæreant in viſceribus meis, & præſta ut nulla ibi remaneat peccati macula, ubi tua ſancta introierunt ſacramenta. Qui vivis &c.

Deinde presbyteris, & diaconis corpus in manus accipientibus, & communicantibus dicitur ſingulis.

PAx tecum. ℟. Et cum ſpiritu tuo.

Alia.

VErbum caro factum eſt, & habitavit in nobis.

Calicem verò cum sacrosancta commixtione dando unicuique dicat.

HÆc sacrosancta commixtio corporis, & sanguinis D. N. I. C. prosit tibi ad vitam æternam.

Subdiaconis autem, ac alio clero communicet hoc modo dicens.

PErceptio corporis, & sanguinis D. N. I. C. sanctificet corpus, & animam in vitam æternam. Amen.

Populo quidem communicando dicat.

COrpus, & sanguis D. N. I. C. prosit tibi in remissionem omnium peccatorum, & ad vitam æternam. Amen.

Interim dum communicant, dicat.

IGnosce Domine, quod dum rogare compellor, dum per immunda labia nomen sanctum tuum assumo, & immundorum actuum secreta confiteor, non habeo apud te verba sine crimine, tu enim conscientiæ meæ vulnera, tu cogitationum mearum occulta nosti, & immunditias meas tu solus agnoscis. Miserere mei Domine, miserere, mihi ignosce mysterii tui secreta tractanti, nec indignum misericordiæ tuæ judices quem pro aliis rogare permittis, & in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem dispensationis creditæ non recuses. Salvator miserere mei.

Post perceptam communionem.

QVod ore sumpsimus Domine, mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per &c.

Oratio.

OBsecro etiam te piissime omnium auxiliator, ne ad damnationem æternam mihi proveniat, quod quotidie cum conscientia polluta nomen sanctum tuum præsumo invocare, corpusque Christi Filii tui, & sanguinem indignus audeo accipere: quin magis per hoc me expurges sedulò, & munias ab omnium inimicorum jaculo, ac per eum in me habitare digneris, quem ad hoc misisti, ut redimeret nos ab omni inquinamento spiritus, & carnis per ipsum unigenitum Filium tuum Dominum nostrum Iesum Christum, nos omnes ab omni libera malo, & in omni bono conserva. Qui tecum &c.

Alia.

COnservent nos Domine munera tua, & æternam vitam tribuant nobis. Per &c.

Alia.

CVstodi intra nos Domine gratiæ tuæ munus, ut adversùs omnia præsentis, & futuri seculi mala, eucharistiæ, quam percepimus viribus, & virtute muniamur. Qui vivis &c.

Alia.

PRæsta Domine Iesu Christe fili Dei vivi, ut qui corpus, & sanguinem proprium pro nobis indignis datum [illegible]mus, &

bibimus, fiat nobis ad salutem, & ad redemptionis remedium sempiternum omnium criminum nostrorum. Per &c.

Postquam Diaconus dixit Ite Missa est, *veniat Sacerdos ante Altare, & osculando dicat.*

PLaceat tibi Sancta Trinitas obsequium servitutis meæ, & præsta, ut sacrificium, quod oculis tuę majestatis obtuli, sit tibi placens, mihique, & omnibus, pro quibus illud obtuli, sit te miserante propitiabile. Qui vivis &c.

Finitâ Missâ accedat ad Altare, & osculetur illud dicens.

MEritis, & intercessionibus Beatæ Marię semper Virginis, & istorum atque omnium sanctorum suorum misereatur nostri omnipotens Deus, qui vivit &c.

Expletis omnibus, episcopus de altari ad sacrarium rediens cum diaconibus, & cæteris quibus voluerit, cantet hymnum trium Puerorum.

BEnedicite omnia opera Domini Domino.
Laudate Dominum omnes gentes.
Laudate Dominum in sanctis ejus.

Postea.

PAter noster, qui es in cœlis.

Et preces.

COnfiteantur tibi Domine omnia opera tua; Et sancti tui benedicant tibi.
Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis.
Exultent iusti in conspectu Dei: & delectentur in lętitia.
Non nobis Domine non nobis: sed nomini tuo da gloriam.
Sacerdotes tui Domine induantur justitia, & sancti tui exultent.
Non intres in judicium cum servis tuis Domine, Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.
Domine Deus virtutum converte nos: Et ostende faciem tuam, & salvi erimus.
Benedicat nos Dominus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ.
Domine exaudi orationem meam; & clamor meus ad te veniat.

Oremus.

DEus, quem omnia opera benedicunt, quem cœli glorificant, quem Angelorum multitudo conlaudant, quæsumus te, ut sicut tres pueros de camino incendii, non solùm illæsos, sed etiam in tuis laudibus conclamantes liberasti; ita nos peccatorum nexibus obvolutos, velut de voragine ignis eripias, ut dum te pari benedictione laudamus, criminumque flammas, operumque carnalium incendia superantes, hymnum tibi de-

bitum jure, meritoque reddamus. Per Dominum nostrum &c.

Alia.

DEus, qui tribus pueris mitigasti flammas ignium concede propitius per intercessionem eorum, & merita omnium Sanctorum tuorum, ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum, atque tormentorum. Per Dominum &c.

Alia.

ACtiones nostras quæsumus Domine, aspirando præveni, & adjuvando prosequere, ut omnis oratio, & cuncta nostra operatio à te semper incipiat, & per te cœpta finiatur. Per &c.

Explicit ordo de officio Missæ.

ALTERA APPENDIX.

COntinet hæc Appendix Fragmentum Missæ ab initio usque ad evangelium ad instar superioris variis precationibus interpolatæ hactenus ineditum, de quo legenda sunt, quæ suprà notavimus *Lib. I. Cap. XII.* §. 4. Atque utinam integram Missam haberemus, sed à codice M.S. avulsa erant in fine plurima folia. Erat codex Monasterii S. Vincentii Ordinis S. Benedicti, nunc asservatur in Bibliotheca Eminentissimi Cardinalis Chisii.

Incipit Ordo qualiter Missa celebrari debeat. In primis sacerdos dicat orationem ad calceandum se.

Calcea Domine pedes meos in præparatione evangelii pacis, & protege me in velamento alarum tuarum. "

Ad manus lavandas. Largire sensibus meis omnipotens " Pater, ut sicut exterius abluuntur inquinamenta manuum, sic " à te mundentur interius pollutiones mentis, & crescant in no- " bis sanctarum augumenta virtutum. Per Christum &c. "

Ad mappam. Da Domine virtutem manibus meis ad ab- " stergendam omnem maculam inmundam, ut sine pollutione " mentis & corporis valeam tibi servire. Per Christum. "

Ad amictum. Obumbra Domine caput meum umbra- " culo sanctæ fidei, & pelle à me nubila ignorantiæ. "

Ad albam. Indue me Domine vestimento salutis, & cir- " cunda me lorica fortitudinis. "

,, Ad zonam. Domine accinge in me custodiam mentis meę, ne ipsa mens infletur spiritu elationis Amen.
,, Ad stolam. Stolâ iustitiæ circunda Domine cervicem meam, & ab omni corruptione peccati purifica mentem meam.
,, Ad casulam. Indue me Domine ornamento humilitatis, charitatis, & pacis, ut undique munitus virtutibus possim resistere vitiis, & hostibus mentis & corporis.
,, Ad manipulum. Da mihi Domine sensum rectum & vocem puram, ut implere possim laudem tuam. Amen.

Deinde cantet cum circumstantibus clericis hos psalmos, *Quam amabilia*, id est Psal. 83. qui sic incipit in versione Italica, & propria Romanæ Ecclesiæ, de qua egimus Lib. II. Cap. III. *Benedixisti. Inclina Domine. Pater noster.* Vers. *Exurge Domine adjuva nos. Fiat Domine misericordia tua super nos. Deus tu conversus vivificabis nos. Ostende nobis Domine misericordiam tuam. Non intres in judicium cum servo tuo. Propitius esto Domine peccatis nostris. Domine exaudi orationem meam.*

Oremus.

,, AVres tuæ pietatis mitissime Deus inclina precibus meis, & gratia S. Spiritus illumina cor meum, ut tuis mysteriis dignè ministrare, teque æterna charitate diligere merear. Per Dominum nostrum &c.
,, Tum dicat apud se. Rogo te Deus Sabaoth altissime, pater sancte, ut tunica castitatis digneris me accingere, & lumbos meos baltheo tui amoris ambire, ac renes corporis mei igne charitatis exurere, quatenus pro peccatis meis te Dominum meum dignè possim intercedere, & astantis populi peccatorum veniam promereri, ac pacificas singulorum tibi hostias immolare, Me quoque indignum audacter ad te accedentem non sinas perire, sed dignare me tua pietate mundare, lavare, ornare, tibique idoneum & dignum ministrum efficere, leniter me ac benignè suscipere. Præsta mihi hoc omnipotens Pater per Vnigenitum Filium tuum Dominum nostrum, qui tecum vivit, &c.
,, Fac me quæso omnipotens Deus ita justitia indui, ut in sanctorum tuorum merear exultatione lætari, quatenus emundatus ab omnibus sordibus peccatorum consortium adipiscar tibi placentium sacerdotum, meque tua misericordia à vitiis omnibus exuat, quem reatus propriæ conscientiæ gravat. Per Christum, &c.

Deinde cum clerici inceperint *Gloria* post Introitum, procedat antecedente eum diacono, & ante eum subdiacono cum

libro evangelii, & ante subdiaconum acolytho cum thymiamate; ante quem duo alii acolythi præcedant cum candelabris & luminaribus, & sic ordinatè exeant à Secretario cum Antiphona, *Redime me & miserere mei, ut in ecclesiis benedicam te Deus Israël*: & Psalmo *Iudica me Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum*: & ut pervenerint ante altare incipiant Psalmum cum Antiphona *Introibo ad altare Dei*. Psal. *Iudica me Deus & discerne causam meam*, cum *Gloria Patri*, & repetitur Antiphona. Deinde inclinari faciant confessionem diacono stante ad dexteram sacerdotis cum Acolytho, & subdiaconus à sinistris teneat librum evangelii contra faciem ejus.

Sequitur confessio.

CONfiteor Deo omnipotenti, & istis, & omnibus Sanctis ejus, & vobis fratribus, quia ego miser peccavi nimis in lege Dei mei cogitatione, sermone, & opere, pollutione mentis & corporis, & in omnibus malis, quibus humana fragilitas contaminari potest, propterea precor vos, ut oretis pro me misero peccatore.

Precibus & meritis sanctæ Dei genitricis & Virginis Mariæ & omnium Sanctorum suorum misereatur vobis omnipotens Dominus, & dimittat vobis omnia peccata vestra præterita, præsentia, & futura: liberet vos ab omni malo, conservet vos in omni opere bono, & perducat nos pariter Christus Filius Dei vivi in vitam æternam. Amen.

Indulgentiam & absolutionem & remissionem omnium peccatorum nostrorum, & spatium veræ pœnitentiæ per intercessionem omnium Sanctorum suorum tribuat nobis omnipotens, pius, & misericors Dominus. Amen.

Vers. Converte nos Deus salutaris noster. *Resp.* Et averte iram tuam à nobis.

Dignare Domine die ista. Sine peccato nos custodire.

Fiat Domine misericordia tua super nos. Quemadmodum speravimus in te.

Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus ad te veniat.

Oremus.

AUfer à nobis quæsumus Domine iniquitates nostras, ut ad Sancta Sanctorum puris mereamur mentibus introire. Exaudi quæsumus Domine supplicum preces, & confitentium tibi parce peccatis, ut pariter nobis indulgentiam tribuas benignus & pacem. Per Dominum &c.

Quibus expletis subdiaconus apertum librum præbeat sacerdoti osculandum. Osculato autem evangelio, quod eo die legendum est, dicat: *Pax Christi, quam nobis per evangelium suum*

tradidit, conservet & confirmet corda nostra & corpora in vitam æternam, Amen. Et subdiaconus claudens librum ponat super altare in sinistro cornu. Cum verò inceperint in choro *kyrie eleison*, acolythi deponant candelabra in pavimento. Diaconus verò accipiat thuribulum de manu acolythi & accedens osculetur altare, quem subsequitur sacerdos, & inclinatus oret prius hujusmodi.

,, Ad te Plasmator meus, redemptor meus, salvator meus, ,, ego miserrimus servus tuus ad te cordis devotione confugio. ,, Tu quia pius es miserere mei & suscipe confessionem meam ,, unica spes salutis meæ, Domine Deus meus; Nam gulæ, e-,, brietatis, & crapulæ vitiis quotidie sine intermissione deser-,, vio, & delector. Fornicationis, pollutionis, & libidinis ster-,, coribus ab ipsa penè pueritia putrefactus sum: & omni spur-,, citia & immunditia libidinis intus exteriùsque maculatus sum. ,, Tristitia, acedia, somnolentia, iracundia, concupiscentia, ,, cupiditate, avaritia, invidia, malitia, odio, detractione, ,, suspicione, simulatione, perjurio, falsitate, mendacio, ne-,, gligentia, inobedientia, vana gloria, levitate, ac superbia ,, perditus sum: & omni mala cogitatione, locutione, sive ,, actione, atque omnibus malis & iniquitatibus extinctus sum. ,, Sed tu qui justificas impios & vivificas mortuos, justifica me ,, & resuscita me Domine Deus meus.

,, Deinde surgat & osculetur altare dicens. Omnipotens sem-,, piterne Deus, qui me peccatorem sacris altaribus astare vo-,, luisti, & sancti nominis tui laudare potentiam, concede quæsu-,, mus per hujus sacramenti mysterium meorum mihi veniam ,, peccatorum, ut tuæ majestati dignè ministrare merear. Per &c.

Et sic accepto thuribulo de manu diaconi faciat incensum super altare, & reddat eidem diacono porrigens ei osculum. Diaconus verò faciat incensum circum altare, & reversus odorem præbeat sacerdoti, redditoque thuribulo acolytho stet post sacerdotem, & subdiaconus retrò post eum. Finitis in choro *Kyrie eleison*, si tempus fuerit, dicat sacerdos *Gloria in excelsis Deo*. Deinde versus ad populum, cum quo verti debet & diaconus dicat *Dominus vobiscum* & orationem. Qua dicta subdiaconus contra altare legat epistolam, quam dum incipit, sacerdos & diaconus sedeant in sedilibus suis ad dexteram partem altaris, juxta quos & subdiaconus post lectam epistolam sedeat. Deinde canatur Graduale, Alleluia, vel Tractus, seu Sequentia. Interim verò dicantur à sacerdote vel ministris istæ Orationes.

Oratio.

BEnignissime ac misericordissime, serenissime ac clementissime Deus, cui omnis Angelica famulatur virtus, cuique

quicquid sanctum ac mundum est obsequitur, ante conspectum divinæ majestatis tuæ assisto reus, sacrosancti mysterii usurpator satis indignus: quin & invocare sanctum ac venerabile nomen tuum non sum idoneus, quippe qui sum innumerabilibus criminibus prægravatus, superbia inflatus, cenodoxia turgidus, invidia demolitus, acedia anxiatus, libidine fracidus, lascivia dissolutus, iracundia stimulatus, odio inveteratus, detractione perditus, protervia tumidus, ventris ingluvie & gulæ appetitu immoderatus, fallacia repletus, immunditia sordidatus, amore seculi nimis detentus, avaritia irretitus, jactantia elatus, hypocrisi subdolus, contentione pertinacissimus, discordia fraudulentus, susurratione promptissimus, rancore cordis & pusillanimitate affectatus, torpore ignavus, in jurando inconsideratus, scurrilitate assiduus, verbis otiosis & superfluis atque criminosis deditus, fornicatione tam spirituali quàm corporali graviter pollutus, & in cunctis voluptatibus in quibus humana fragilitas labi potest misertimè præcipitatus; & in omnibus omnino vitiis atque criminibus, in quibus cogitando, loquendo, & operando peccari potest, coram examine æquitatis tuæ me graviter peccasse & reum esse recognosco & confiteor. Sed tu piissime & misericordissime Deus, ne intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis homo vivens, quippe qui est fœnum arescens, & corruptibilis caro, quotidieque ad non esse tendens omnino. Quis ergo potest mundum de immundo conceptum semine facere, nisi tu qui solus es Deus? Sicut enim pannus menstruatæ, sic immundi sumus ante majestatem claritatis tuæ Domine. In tuo namque conspectu nec ipsi cœli sunt mundi, quanto magis nos creati in carne corruptibili, atque homines terreni & immundi? Quid enim dignè offerat mortalis immortali, corruptibilis incorruptibili, mutabilis incommutabili? Sed ut hoc valeret fieri, incarnatus es pro nobis Fili Dei, mundus & incorruptibilis permanens sicut es. Sacramentum quoque corporis & sanguinis tui electis tuis tradidisti, quo efficeremur de immundis mundi, de peccatoribus sancti, de incestis casti, & de fœditate nitidi, & quo possemus ante majestatem gloriæ tuæ apparere præclari. Ergo tu Domine sacerdos summe, sanctificator & sanctificatio sacerdotii, miserere mihi homini peccatori. parce indigno sacerdoti, ignosce mysterii tui secreta tractanti, nec indignum misericordiæ tuæ judices, quem pro aliis rogare permittis, & in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem creditæ non accuses dispensationis. Et fiat mihi hæc sacrosancti mysterii frequentatio omnium scelerum meorum indulta propitiatio, Salvator mundi. Qui vivis &c.

Alia oratio.

DEus misericordiæ, & veritatis clementiam tuam suppliciter deprecor, &c. *Extat supra in Missa Illyrici.*

Alia oratio.

DEus qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum. *Vt supra in Missa Illyrici.*

SEQVITVR LITANIA.

CHriste audi nos.
Pater de cœlis Deus miserere nobis.
Fili redemptor mundi Deus, miserere nobis.
Spiritus sancte Deus, miserere nobis.
Sancta Trinitas unus Deus, miserere nobis.
Sancte Sanctorum Deus, miserere nobis.
Sancta Maria, ora pro nobis.
S. Dei Genitrix, ora.
S. Mater Domini, ora.
S. Virgo Virginum.
S. Regina cœlorum.
S. Mater misericordiæ.
S. Michaël.
S. Gabriel.
S. Raphaël.
Omnes S. Angeli & Archangeli.
S. Ioannes Baptista.
Omnes S. Patriarchæ & Prophetæ.
S. Petre.
S. Paule.
S. Andrea.
S. Iacobe.
S. Ioannes.
S. Iacobe.
S. Philippe.
S. Bartholomæe.
S. Matthæe.
Omnes Sancti Apostoli & Evangelistæ.
S. Dionysi.
S. Stephane.
S. Corneli.
S. Cypriane.
S. Sebastiane.
S. Chrysante.
S. Georgi.
S. Aureli.
S. Processe.
S. Ianuari.
S. Hermes.
S. Vite.
S. Mercuri.
S. Cæsari.
S. Pancrati.
S. Adelberte.
S. Cyriace.
S. Evarici.
S. Phocas.
S. Ioannes & Paule.
SS. Tiburti & Valeriane.
SS. Faustine & Iovita.
SS. Prime & Feliciane.
SS. Sergi & Bacche.
SS. Nazari & Celse.
SS. Felicissime & Agapite.
SS. Nicander & Marciane.
SS. Valentine & Hilari.
SS. Cirine & Maxime.
SS. Quadraginta Martyres.
S. Fortunate cum sociis tuis.
Omnes sancti Martyres.
S. Gregori.
S. Martine.
S. Ambrosi.
S. Pauline.
S. Maxime.

S. Felix.
S. Nicolae.
S. Remigi.
Omnes SS. Pontifices & Confessores.
S. Benedicte.
S. Maure.
S. Placide.
S. Severine.
S. Romane.
Omnes SS. Monachi & Heremitæ.
S. Sholastica.
S. Cæcilia.
S. Daria.
S. Catherina.
Omnes sanctæ Virgines.
Omnes Sancti & Sanctæ Dei.
Propitius esto, Parce nobis Domine.
Ab insidiis dæmonum libera nos Domine.
A periculo mortis, libera
Ab immundis cogitationibus.
A dominatu omnium vitiorum.
A cæcitate cordis.
Ab omni malo.
Peccatores, Te rogamus audi nos.
Vt parcas nobis, te rog.
Vt nobis spem certam dones.
Vt fidem rectam tribuas.
Vt charitatem perfectam conferas.
Vt cunctorum in nobis vitiorum monstra mortifices.
Vt omnium nos virtutum prærogativa vivifices.
Vt nobis per incarnationem tuam introitum in sancta sanctorum pandas.
Vt per hoc sacrosanctum mysterium animas & corpora nostra renoves.
Vt per hoc conscientias nostras purifices.
Vt hoc terribile mysterium non sinas nobis fieri ad judicium.
Vt istud ineffabile sacramentum mundis manibus tractemus.
Vt puris mentibus sumamus.
Vt indulgentiam omnium peccatorum per hoc consequamur.
Vt per hoc tibi semper inhærere valeamus.
Vt per hoc & tu in nobis, & nos in te manere mereamur.
Vt gratiam S. Spiritus cordibus nostris infundere digneris.
Vt cunctum populum christianum pretiosissimo sanguine tuo redemptum conservare digneris.
Vt locum pœnitentiæ nobis concedas.

Pater noster. *Vers.* Converte nos Deus salutaris noster.
Dignare Domine die ista.
Miserere nobis Domine.
Fiat Domine misericordia tua super nos.
Delicta juventutis meę & ignorantias meas.
Adjuva nos Deus salutaris noster.
Non intres in judicio cum servo tuo Domine.
Domine non secundùm peccata nostra facias nobis.
Non nobis Domine, non nobis.

Exurge Domine adjuva nos.
Domine exaudi orationem meam.

Sequitur oratio.

ADjuva nos Domine Deus noster tuorum deprecatione Sanctorum, ut omnium beatorum Angelorum, Archangelorum, cunctorumque spirituum supernorum, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Evangelistarum, Martyrum, Confessorum, Sacerdotum, Levitarum, Monachorum, Virginum, Viduarum, Innocentium, atque omnium fidelium tibi in cœlo & in terra ministrantium, quorum hodie festa geruntur per universum mundum, eorum nos peccatores & indigni quod optamus & indigemus opportuno tempore sentiamus auxilium. Per te Iesu Christe Salvator mundi. Qui vivis &c.

Alia oratio.

COnscientia quidem trepida omnipotens Deus ad altare tuum accedo, sed si dimitto vereor de inobedientia condemnari. Parce ergo mihi Domine indigno famulo tuo, & licet ad tanta mysteria celebranda semper indignus inveniar, tamen fiduciam de tua misericordia retineo. Pro qua te Deus omnipotens dignare me paterna pietate, placidoque vultu respicere, & cordis mei interiora purgare; & si ego reatu culpabilis existo, beatæ tamen & gloriosæ semperque Virginis Mariæ, & omnium sanctorum tuorum obtentu sint tibi in omnibus placita mea ministeria. Qui vivis &c.

Alia oratio.

DOmine Deus omnipotens qui es trinus & unus, ubique præsens, ubique totus, tibi confiteor omnia peccata mea, quæ si non confiterer, te tamen Domine, quem occulta non fallunt, latere non poterant: quia peccavi nimis in cogitationibus, loquutionibus, diversisque operibus malis & multis. Et quia ego miser & miserabilis propter duritiam cordis mei, nisi tu adjuves me in ipsa peccatorum meorum morte perduro, propterea precor te, miserere mei. Qui vivis & regnas in secula seculorum. Amen. *Alia.*

DEus qui de indignis dignos, de immundis mundos, de peccatoribus efficis justos, munda cor meum & corpus meum ab omni sorde & contagione peccati, & fac me dignum sacris altaribus tuis ministrum, & concede propitius, ut in hoc altari ad quod indignus ministraturus accedo, hostias acceptabiles atque placabiles offeram pietati tuæ pro omnibus peccatis & offensionibus meis, & innumeris quotidianis excessibus; & pro omnibus qui se meis indignis precibus commendaverunt; sed & pro omnibus fidelibus christianis, & pro omnibus

circumstantibus, omnibusque mihi familiaritate vel consanguinitate conjunctis, & pro omnibus etiam qui mei memoriam in suis orationibus faciunt: & per eum sit tibi meum votum atque sacrificium acceptabile, qui se tibi Deo Patri obtulit in sacrificium Iesus Christus Dominus noster. Qui tecum &c.

Alia.

INdignum me Domine fateor tuis sacris, qui innumeris quotidie fuscor peccatis. *Extat totidem verbis in superiori Missa Illyrici.*

Alia.

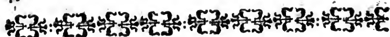
ALtissime Deus ignosce mihi &c. *Extat etiam supra aliquot verbis additis & immutatis.*

Alia.

IMpellit me ministrandi officium hostiam salutarem offerre pro populi delicto, sed terret conscientia indebiti sacerdotii &c. *Habetur item in superiori Missa.*

Cætera desunt.

FINIS.

INDEX RERUM
ET VERBORUM.

Litera *a*. librum I. *b*. II. Numerus primus Caput, secundus §. indicat.

A

B.

C.

Canticum

D

D ij

S

T

V

FINIS.

IMPRIMATVR.

Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro sacri Palatii Apostolici.

I. de Angelis Archiepisc. Vrbini Vices-gerens.

RERUM Liturgicarum libros ab Eminentissimo & Reverendissimo D. Joanne Bona Cardinali compositos, honoris causa jussus perlegi eximię pietatis, doctrinę, & eruditionis refertos, & quos Religiosissimus quisque inoffenso decurrat pede, tum ob facundiam, perspicuitatem, ordinem, elegantiamque dignissimos qui diu multumque expectati, magno Ecclesię bono & Eminentissimi nominis ornamento proferantur in lucem III. Kal. Decembris M. DC. LXX.

ALEXANDER POLLINUS.

IMPRIMATVR,

FR. HYACINTHUS LIBELLUS *sacri Palatii Apostolici Magister.*

SVMMA PRIVILEGII
Christianissimi Regis.

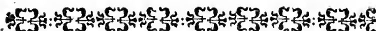
LUDOVICUS XIV. Galliarum & Navarræ Rex Christianissimus, Diplomate suo sanxit, ne quis per universos regnorum suorum fines *Eminentissimi S. R. E. Cardinalis Ioannis Bona opus de Rebus Liturgicis*, intra quinque annos, præter voluntatem Ludovici Billaine ullo modo imprimat, aut alibi terrarum impressum in Gallici imperii ditiones importet, venaleve habeat. Qui secus faxit, confiscatione Librorum & alia gravi pœna multabitur, uti latiùs patet in Litteris datis Lutetiæ Parisiorum, VI. Ianvarii M. DC. LXXII.

Signat. DALENCE'.

Descriptum Regesto Bibliopolarum Parisiensium juxta Decretum Senatus die 8. Ianuarii, anno 1672.

D. THIERRY, *Syndic.*

Hæc Editio perfecta est die XX. Septembris M. DC. LXXV.

CATALOGUS OPERUM
EMINENTISS. CARDINALIS BONA.

Quorum exemplaria prostant apud Lud. Billaine, Parisiens. Typographum ac Bibliopolam.

DE Rebus Liturgicis Lib. II. 4.
—— Idem opus auctius, 8.
De Divina Psalmodia, 4.
De Discretione Spirituum, 4.
—— Idem opus 12.
—— Id. *Traduit en François*, 12.
Manuductio ad cœlum, 16.
Via Compendii ad Deum, 12.
Principia vitæ Christianæ, 12.
Horologium Asceticum, 12. *Sub prœlo.*
Opera alia posthuma eiusdem Emin. Cardinalis quæ reperiri poterunt, brevi prodibunt ex eadem officina.

